

KAZINCZY FERENC MÚVEI

KAZINCZY FERENC MŰVEI

NEGYEDIK OSZTÁLY
FELJEGYZÉSEK

KRITIKAI KIADÁS

Sorozatszerkesztő
DEBRECZENI ATTILA

Kazinczy Ferenc

PANDEKTÁK
I.

Sajtó alá rendezte
GRANASZTÓI OLGA

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2021

A kötet az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport
programja keretében jött létre.
A könyv megjelenését az NKA támogatta.

A Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Munkabizottsága által
elismert kritikai szövegkiadás.

Lektor
ZVARA EDINA

A művészettörténeti tárgyú írások jegyzeteit Papp Júlia,
a történeti tárgyúakét Völgyesi Orsolya lektorálta.
Az önéletrajzi vonatkozású írásokat Orbán László ellenőrizte szakmailag.

A német szövegeket fordította
BOROS BOTOND ATTILA, DONCSE CZ ETELKA

A latin szövegeket gondozta és fordította
KOVÁCS DÁNIEL ATTILA

A görög szövegrészeket gondozta
TÓTH JUDIT

© Granasztói Olga, 2021
© Debreceni Egyetemi Kiadó,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is, 2021

ISBN 978 963 318 940 5

TARTALOM

SZÖVEGEK

[Az én PANDEKTÁM. Első kötet]	19
I. csomó [197–204; 167–174]	21
1. Barcsay Ábrahám	21
2. Barcsaynak sírkövére	21
3. A' Zsibói Kastély felibe.....	22
4. Egri Kánonok Gusztínyi János.....	23
5. A' Németet-termő tölgy.....	24
6. Eggy Magyar Püspök a' Rákóczy idejében.....	24
7. Kandó Gábor Úr Kassán 1788 táján	24
8. Kazinczy András és Rhédey Lajos	25
9. Kazinczy András Dietális Követeket candidál	25
10. Vay József és Bagaméri (a' nagy fejű).....	26
II. csomó [239–242; 199–202]	27
11. [Aszalai János' (megholt Gréczi fogságában 1796. Octob. 12d.) keze-írása.]	27
12. Kazinczy László, Kapitánysága alatt.....	29
III. csomó [243–260; 191–208]	30
13. Elegie von prof. Hartmann	30
14. Klopsotcks Edone	31
15. Kleists Lalage.....	32
16. Amyntas.....	33
17. Chloe.	34
18. 1786.13. Apr.	35
19. Der Kampf	35
20. Resignation	39
21. Le chat et le miroir	41
IV. csomó [281–292; 223/279–234].....	43
22. Friedrich Nicolai Rákoczy Ferenczről	43
23. Eperjesi hóhérlások. 1687.	43
V. csomó [293–316].....	52
24. Des Qu. Horatius Flaccus Werke von Joh. Heinr. Voss	52
VI. csomó [317– 332; 627–642].....	53
25. Homers Werke.....	53
26. Die epische Fabel der Psyche.....	53

27. Simonde Sismondi Histoire des republicues.....	53
28. Terentznek Eunuchját és Phormióját	54
VII. csomó [365–386; 399–420]	57
29. Das Dekameron des Boccaccio	57
30. homoioteleüton az Anglusnál	57
31. Angol Nyelv és Grammatika	57
VIII. csomó [389–400; 301–310].....	59
32. Schiller irtózott a' házi gondoktól.....	59
33. Emilia Galotti.....	60
34. [Göthének énekeihez].....	61
35. [Romans du Nord]	61
36. An Göthe, über sein Sonett	61
37. [Heilig-Tugendhaft]	62
38. [Tacitus – Suetonius]	62
39. [Biographie].....	62
40. [L'amour médecin].....	63
41. Ausztriai Monarchia' népessége.....	64
42. [Fr. Bouterwek's Aesthetik]	64
43. [Kurzgefasste Nachrichten].....	64
44. Johann Christoph Schmidt	65
IX. csomó [418–426; 311–320].....	66
45. Ráth Mátyás Győri Luther. Predik.	66
46. Welchen König Der Gott	67
47. Laxier-Mittel für Erwachsene	68
48. [Aula Familiárisok].....	69
49. Argand' lámpájáról való tudósításom	69
50. Csokonainak és Herdernek egy gondolatja	70
51. Papi köpű.....	71
X. csomó [429–430; 397–398].....	72
52. Adelungnak egy intése a' Grammatikusokhoz	72
53. Apáczai Csere János.....	73
XI. csomó [431–444; 477–486]	74
54. [Könyvjegyzék1]	74
55. Kartigám	76
56. Salamon Gessners	76
57. [Könyvjegyzék2].....	77
58. [Binz jegyzék].....	79
XII. csomó [451–458; 493–500]	80
59. [Első dolgozása egyik Sonnetemnek]	80
60. [Könyvjegyzék3]	80
61. Ernst Moritz Arndt's	82
62. [Könyvjegyzék4]	82
63. [Chronika der Hungarn].....	83
64. [A rézmetszés művészete].....	83
65. [A könyvnyomtatás korai emléke]	83

66. [Marha-bilyegem]	84
67. [Artaria]	84
XIII. csomó [459–462; 367–369]	85
68. Oeuvres de J. J. Rousseau.....	85
69. Az Iliászt.....	85
70. [Collection de petits formats].....	86
XIV. csomó [463–478, 351–365]	87
71. Gleditschia triacanthos.....	87
72. Stomfán.....	87
73.[Verzeichniss der vorzüglichen Fruchtbäume]	88
74. [Verzeichniss der ökonomischen Saamen]	88
75. [Anzeige von schönen Gewächsen].....	88
XV. csomó [479–494; 323–338]	89
76. [Klopstock]	89
77. [Etwas für Liebhaber der Canarienvögel]	89
78. [Lichtenberg munkáji]	89
79. [Stattliche Mummereyen].....	89
80. [Loossbuch].....	90
81. [A nagyállói megyeháza királyképei].....	90
82. [Wolfgang Kilian és Dominicus Castos].....	90
83. Plato Aristophanesre. in Analect. Brundii	91
84. Herder Schöne Liter[atur] u. Kunst.	91
85. Nachträge zu Sulzers allgem[eine] Theorie der Schönen Künste.....	91
86. Könyvek Binznél, Bécsben.	94
87. [J. G. Binz – J. G. Mössle könyvkatalógusa]	95
88. Philosophisches Gemaehde.....	95
89. A' Gróf Grasalkovics familia.....	96
90. Palatínus Battyáni Lajos.....	97
91. Rákóczy Györgynek, a' Iidiknak, öszvejővetele	97
XVI. csomó [127–156; 115–144]	99
92. Iphigenia név	99
93. Tokaji bor.....	99
94. [Michael de Hungaria]	99
95. [Idézetek 1.].....	100
96. [Luther]	101
97. [Bugaczi csárda]	101
98. Korrektheit	101
99. Argand.....	102
100. [Goethe, Tasso]	102
101. Kufsteinban, 1799.	102
102. A' Szepesi XIII. Városok.....	103
103. [Francis Bacon]	103
104. [Descartes]	103
105. [Wahren Schönheit].....	103
106. [Lucanus].....	104

107. Báróczi a' Döbrentei Albumába, felőlem folyt beszélgetések után	104
108. Demetrius Cynicus	104
109. [Idézetek 2.]	105
110. Chalcenterus	105
111. Hongrais, nem hongrois	106
112. Az Ausztriai Monarchia, 1807.	106
113. a' Karpathus magassága	106
114. Convolvulus tricolor	106
115. Arany Gyapjú' Rende	107
116. Sz. Leopold' Rende	107
117. [Martialis]	107
118. Himfynek Kedvese.....	107
119. Az Erdélyi Himfy.....	108
120. Poppaea	108
121. Pászthorynak képe alá	108
122. B. Prónay László Exc. képe alá	108
123. Pászthory Sándor felől.....	109
124. Subscribensek a' Göthe munkájira Cottánál	109
125. [Idézetek 3.]	109
126. Zopyrus.....	110
127. [Szavak]	110
128. Ingénieurs	110
129. Ossians Fingal u. Temora	111
130. Idyllen	111
131. La-Trappe Szerzet'.....	111
132. Kereszt-nevek	112
133. Monumentum, Emlék	112
134. Sani Poetae.....	112
135. [Ónod]	112
136. Klagegesang v. der edlen Frauen der Asan-Aga. aus dem Morlackisch....	113
137. Socrates halála.....	113
138. Klopstock' emlékje	113
139. Klopstocknak feleségei	114
140. Klopstocknak szerelme	114
141. [Madárnevek].....	114
142. Heraclitusnak	115
143. Charaktere und Begebenheiten.....	115
144. Gartenkunst.....	116
145. [Maximilian Fischl]	116
146. Herder felől Degérando.....	116
147. Vay József képe alá.....	117
148. [Epaminondasz]	117
149. Czikornyák	117
150. Cometa.....	118
151. Lélek	118

152. Wieland's Euthanasia	119
153. A' setétség' mostani kora	119
154. Cultus	120
155. Göthe's Propylaen	120
156. Französische Gedichte	121
157. Anonymus Belae Notarius	121
158. Mátyus-földe	122
159. A' Budai Királyi-lak	122
160. Magyar-Ország a' francia háborúra	122
161. Első Protestans Locumtlis Consiliar.....	122
162. Ein, ein	123
163. Katonaság.....	123
164. Szabadkőműves és Rózsakeresztes.....	123
165. Rudolph I. Habsburg	124
166. Magyar Népnék deák törvény.....	124
167. [Szószedet]	124
168. Első Magyar Cardinális	125
169. Joannes de Ilmur.....	125
170. Cesinge.....	125
171. Glagol	126
172. Rousseauanak egy szava.....	126
XVII. csomó [195–216; 291–312]	127
173. A' Lacy büstje alá a' Bécsi Hadi Tanács palotájában	127
174. A' Loudon büstje alá ugyanott	127
175. Loudon' temetője Hadersdorfon	127
176. a' József képe alá Laxenburgban	128
177. a' József' képe alá a' Józsefpiaczon Bécsben	128
178. Kolna	128
179. Páhó	128
180. Svetón. Néróról	129
181. Társasági-Lélek	129
182. a' Rousseau monumentuma a' Wörlitzi Kertben.....	130
183. An Solly v. Gleim	130
184. Impromptu.....	131
185. Das vergnügte Leben	131
186. Elmire.....	132
187. Oratio Dominica	133
188. A' Mi-atyánk.....	133
189. Matthissons Seefahrer.....	134
190. Gleimnak éneke.....	136
191. Pogony.....	137
192. Gallicisme	137
193. Coniunctio IS nem csak AUCH.....	139
194. V és B rokon hang	139
195. MÁSÁT, cum suffixo.....	139

196. csend.....	140
197. E és I olvad	140
XVIII. csomó [219–232; 167–180]	141
198. Kritik.....	141
199. Gnome.....	141
200. Glossa.....	142
201. Digamma.....	142
202. Jean Paul	143
203. Schönheit	143
204. Jean Paul írásai.....	144
205. C. betű	144
206. a' Nagy-Graduál' Kiadója.....	144
207. A' boldogúlt Prof. Szentgyörgyi Istv. Úr' tréfája.....	145
208. Virág Benedek	145
209. Bildhauer Houdon, in Paris.....	145
210. Chevalier Boufflers.....	146
211. [Lehmann]	146
212. Marmontel	146
213. Les Incas	147
214. L'origine de la plupart des Contes Moraux de Marmontel	147
215. Johann Christoph Friedr. Schulz.....	148
Az én PANDEKTÁM. Második kötet	
XIX. csomó [I.].....	151
216. Pandecták. II.	151
XX. csomó [3–8].....	152
217. Kaiser Karls VI. pragm. Sanction	152
218. Mich. Ország	152
219. Jezsuitákat	152
220. Esztero	153
221. Petronell.....	153
222. Pressburgs flächeninhalt	153
223. Pozsonyi vár	153
224. D'Alembert Magyar-Országról.....	154
225. Libror. Censura in Hungaria	154
226. Nemzeti nyelvek a' deák helyébe.....	154
227. I. Ferdinánd gyermekei.....	155
228. Joan. Capistranus de Observantia.....	155
XXI. csomó [21–312].....	156
229. Sonettók.....	156
230. Wieland	157
231. Französische Sprache. Fordítások	158
232. [Fumars]	158
233. Französische Sprache.....	158

234. Notions élémentaires de langue allemande	159
235. Über den Wortreichthum [1.]	159
236. [Schadow]	160
237. Über den Wortreichthum [2.]	160
238. Sallusts Werke	161
239. Szent Napóleon	161
240. Canova Antal	162
241. εν μυρτου κλαδι το ξιφος φορησω	162
242. [Rogendorf Kajetán]	163
243. [Morzsinai Erzsébet]	163
244. Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe	163
245. [Meiners Geschichte]	164
246. Einige Gedanken über Literatur u. Sprache überhaupt	164
247. Gedichte von Friedrich Kind.	165
248. [Leibniz szava]	165
249. [Lessing]	166
250. Nathan der Weise	166
251. [Miss Sarah Rührung]	166
252. [Kant]	167
253. Lessing	167
254. [Kant: Anthropologie]	168
255. [Ciceros Sämmtliche Briefe]	168
256. Grammatiche Gespraech v. Klopstock	168
257. Kant über die Pädagogik	169
258. Az Erdő	169
259. Herder, A' Weimári Superintendens	170
260. A' Klopstock Messiásának hollandus fordítója J. Meerman	170
261. John Friedrich, Bécsi metsző	171
262. [Persii Satyrae]	171
263. Szelídség, tolerantia	172
264. Gedichte von Hölty	172
265. [Klopstock: Verlorene Mühe]	172
266. Aufklaerung	172
267. [Klopstock: Messiah]	173
268. Russische Sprache	173
XXII. csomó [312–360; 643–690]	174
269. Stylistika, Versificatio	174
270. philosophisch	174
271. Metricus német versek	175
272. Ugyan-az	176
273. Pericles	176
274. Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe	177
275. Holbeins Porträte	178
276. Raphael	178

277. Holbein.....	178
278. Literatur eines Volkes.....	179
279. Geist des jetzigen Zeitalters.....	179
XXIII. csomó [367–392].....	180
280. Demosthenes – Cicero.....	180
281. Kevélység.....	180
282. Herder.....	180
283. [Freyherr von Kereke].....	181
284. Wer Schrieb zuerst die deutsche Spr. mit Lateinischen Buchstaben?	181
285. [Goldsmith].....	181
286. [Dorottya].....	181
287. Philosophia.....	182
XXIV. csomó [395–500].....	183
288. Küsse, aus dem Latein[ischen] des Joh. Secundus.....	183
289. Fernow (C. L.) Römische Studien.....	183
290. Büschenthal (L. M.) Gedichte.....	184
291. Bücher zum Verkauf.....	185
292. Bouterwek’s Aesthetik.....	186
293. Mad. de Sévigné.....	186
294. Des Cicero auserlesene Reden.....	187
295. Holzapfel.....	188
296. Betrachtungen über den Zeitgeist.....	189
297. Horátz’ Satyráji.....	189
298. Feljebb vagy Fellyebb.....	190
299. Első Sonettemnek.....	191
300. Magyar Sonettek.....	191
301. Palafox an General Lefebure.....	193
302. Ányos Pál’ versei.....	193
303. atyáik e, vagy attyaik?.....	194
XXV. csomó [502–507].....	195
304. [Gróf Zichy Ferencz Anglus kertje].....	195
305. [Gróf Viczayé].....	195
306. [Orczy kertje].....	195
307. Rudolph Vitsch.....	196
308. Az Acsin Komárom mellett.....	196
309. Kis-Zár hegy szőleji.....	196
310. [Beylage zur Pressburger Zeitung].....	197
311. Második Sonettómnak papirosra-tétele.....	197
312. 1811. Apr. 28dikán.....	198
Az én PANDEKTÁM. Harmadik kötet	
XXVI. csomó [2].....	201
313. [Bevezető].....	201
XXVII. csomó [3–4].....	202
314. Thornwaldsen, a’ Faragó.....	202

315. Cimon és Péra.....	202
316. [Schrenk a Nozing]	203
317. Bécsben vett, és még ma is bírt képeim. 1791.	203
318. [Socrates vor den Richtern].....	203
XXVIII. csomó [5–14]	204
319. Rákóczy György, a' Iidik	204
320. Tabulae Peutingerianae.....	206
321. Cicero de Off. L.II.	207
322. Rousseau	207
323. Pope	207
324. Pollio	207
325. [Petrarcha sírfelirata].....	208
326. Petrarchának Sonnetjeit Voltaire gúnyolja	208
327. Pfeffel. Ramler	209
328. Régi írókat nem tanácsos modernizálni	209
329. [Jobbágy]	209
330. Iramló unstatt	209
331. Zsolozma, Celsuma.....	210
332. félem azt	210
333. A' poézis nem próza.....	210
XXIX. csomó [-]	211
334. Nyomtatványok	211
XXX. csomó [15–126; 5–114].....	213
335. Allgemeine Sprachkunde.....	213
336. Shakespears Hamlet.....	213
337. Несторъ (Nestor)	215
XXXI. csomó [3–69].....	217
338. A Zsibói nagy megholt	217
339. Büchercensur	217
340. [Guelf, Gibelin].....	218
341. [Soltész]	218
342. Franczia nyelv.....	218
343. annál...minél.....	219
344. Az Erdő.....	219
345. Schillers Literarische Würdigung.....	219
346. Némètre fordított francia Tragoed.....	220
347. Corneille – az ó Rodogünje. Német poétai stílus.	221
348. rossz fordító.	221
349. Herdernek felesége.....	222
350. P. Rutilius.....	222
351. coma, rutila	222
352. Herdernek munkáji annunciálva.....	222
353. Voltair's Tancred u. Mahomet übs. v. Göthe.	224
354. [System des Gleichgewichts].....	224
355. Franz v. Sonnenberg	224

356. Collin's Regulus	224
357. [Gedichte und Phantasie von Tian]	225
358. Botanik	225
359. d'Arnaud de Baculásra	225
360. Sonetto	225
361. Kalligone. von J. G. Herder.....	226
362. Lied.....	226
363. [Magyar Régiségek és ritkaságok].....	227
364. Guide des Voyageurs en Europe par M. Reichard	231
365. Pázmány Péter, ha hazafi volt-e	238
366. [Batthyáni Lajos Palatinus].....	240
XXXII. csomó [-].....	242
367. Első Ferencz Római Császár' Frankfurti Koronázása.	242
XXXIII. csomó [437–438]	243
368. Béiktatni, statuere.....	243
369. Ürményi Jozsef.....	243
370. Báró Prónay Simonné	244
XXXIV. csomó [3–40].....	245
371. Ud. Consiliárius és Septemvir Vay. József Úrral lételem.....	245
372. Spielmann.....	250
373. Schloisnigg.....	251
374. Nem egyesült görög	251
375. Szvetics	252
376. Barcsay Ábrahám	252
377. Vay Miklós és Széchényi	253
378. Consiliárius Ferdényi Nagyváradon	254
379. Gróf Festetics Györgynek érdemei 's gyengéji.....	254
380. II. József mint választott Secretáriusokat, Concipistákat, a maga Cabinetjébe.	254
381. Oberster Barcsay Ábrahámnak sírkövére	255
382. Maria Theresiának tulajdon kezével tett írása.....	259
383. Briefwechsel zwischen Kaiser Napoleon und dem Erzherzog Karl.....	259
384. Báró Apor József.....	260
385. B. Wesselényi Miklósnak Templejére	260
386. Pesten történt tolvajságok 1810.	261
387. Vida László érdemei	261
388. Kazinczy András.....	262
389. Johann Rombauer, Mahler.....	262
390. Leopold Kisling Bildhauer	263
XXXV. csomó [357–376].....	264
391. Mélt. Aranka György Úrnak K. F. baráti szíves tiszteletét	264
392. Bocskay István felől emlékezet	264
393. fazék. jobban fazak	265
394. oltalom	265
395. Guide de Voyageurs en Europe par Reichard.....	266

396. Kis József.....	267
397. Flächeninhalt und Volksmenge.....	268
398. Allgemeines Summarium der Seelenbeschreibung.....	270
399. Prof. Schedius Lajos Úr előadása.....	272
400. Flaecheninhalt von Ungarn.....	273
401. Thucydides.	273
402. Guelfes, Gibelins.....	274
403. Wielandnak írói érdemei.....	275
404. Kisfaludi Sándor az az Himfy.	275
XXXVI. csomó [407–408].....	276
405. Olasznak német nyelv.....	276
406. Győri Püspök (Piarista) Fengler.....	276
407. Döfés Card. Batthyáin 's Gróf Zichy Károlyon.....	277
XXXVII. csomó [73–134].....	278
408. Allgemeine Sprachkunde.....	278
409. Berlíni Könyváros Nicolai.....	279

JEGYZETEK

Bevezetés.....	289
A kötetkoncepció.....	289
A Pandekták.....	290
Kazinczy Ferenc feljegyzéshagyatékának keletkezéstörténete.....	292
A kötet anyagának körülhatárolása, a feldolgozás módszere.....	295
A kötet tagolása.....	299
A kijegyzések közlésének kritériumai.....	301
Táblázatok, mutatók.....	305
Jegyzetek a Pandekta I. kötethez.....	307
Jegyzetek a Pandekta II. kötethez.....	518
Jegyzetek a Pandekta III. kötethez.....	605
Táblázatok.....	731
Rövidítések.....	744
Bibliográfia.....	746
Névmutató.....	756
Illusztrációk jegyzéke.....	769

SZÖVEGEK

[Az én PANDEKTÁM.
ELSŐ KÖTET.]

I. csomó
[197–204; 167–174]

[197]

1.
Barcsay Ábrahám
Cs. K. Oberster † 3. Mart. 1806.¹

Gróf Haller Gábor, Küküllői Fő-Ispán, 's a' Marosvásárhelyi Kir. Táblának Praesese, Barcsay barátjának halálára francia nyelven írt egy Eloge-ot. Veje, Cserey Farkas barátom, megnyerte azt az Ipától, hogy láthassam 's fordíthassam. – Az éloge' végén ez állott:

Dans sa jeunesse élve de Mars
Ses talens cherchoient les beaux arts,
De la patrie il suivoit la² loi.
En l'aimant il servoit son roi.
D'un fidel ami, d'un ami tendre,
Allons, amis, honorer la cendre.

— — —

Követője Mársnak virító korában,
Szebb órájít élte³ a' Múzsák' karjában.
Nyugtot kívánt, nem fényt, hajló idejére,
De mindég készen volt honnja' szent védtére,
Valamikor reá veszélyt törni látott.
Hol lelünk illy polgárt, illy embert 's barátot?

[197–198]

2.
Barcsaynak sírkövére,

az említett Gróf Haller Gábor⁴ által megszóllítva, ezt írtam Széphalmon 1808. Júniusban:

¹ 1706 [Átírás.]

² l./] [Átírás.]

³ l./]lte [Átírás.]

⁴ l./ábor [Átírás.]

BARCSAY ÁBRAHÁM

Cs. K. Oberster.

—

Szül.⁵
 megholt 1806. Mart. 3d.

— — —

A' Sors néki ragyogó születést, ahhoz illő birtokot,⁶ férjfiúi szép növést, a' leglelkesbb, legkellemesebb arczúlatot, láng elmét, forró lágy szívet, mézes ajakat adott ajándékúl; 's mind ezt maga úgy művelte, hogy Fejedelmeinek kegyeiket, polgártársainak szereteteket, a' jóknak barátságát érdemlené; elhalhatatlan példánya a' maradéknak, melly emlékezetét tisztelni, nyugvó-helyét áldani fogja örökké, oh bár virtusait követné is!

— — —

Illy férjfi', illy polgár' tetemeit e' kő által tisztelték meg,⁷ bús, de egykori birtokával még elvesztése után is méltán kevéske özvegye Grof Bethlen Susánna 's szentelt barátjai MDCC etc.

— — —

(a' kő nem állítatott - fel.)

[199]

3.

A' Zsibói Kastély felibe

B. Wesselényi Miklós egygy 2' magas, 's 5' széles fekete márványra akara tétetni egygy felyűírást, 's velem parancsolt, azt kötvén-ki hogy deákúl legyen, 's magának, feleségének 's fijának neve rajta megjelenjen.

— — —

Nicol. L. B. Wesseléni de Hadad
 Steph. et Polyx. L. B. Daniel de Vargyas paren-
 tum sanctiss. fil.

⁵ [Hely kihagyva az évszámnak.]

⁶ b./Jrtokot [Átírás.]

⁷ tiszteltékmeg [Emendálva.]

regi apost a cubic. provinc. huic supr. pot. praef.
fundum avitum apto lare carentem
cum cominge helena csereya nagy-ajtensi,
wolfgangi viri illustr. filia
nicolao, filio ex multis unico, adhuc praetextato
ut sorte sua laetus domi habitet
ad gerenda publ. rei negotia sine ambitione
valox,
his aedibus ornav. 1808.

a' Jászai metsző 300' ft kért a' kőért.

[200]

4.
Egri Kánonok Gusztínyi János, *)
későbbben Nyitrai Püspök.

Midőn a' Magyarok' nagy Thereziájoknak férje, a' Lotharingiai I. Ferencz, Római Császárrá választatott, a' Vármegyék Deputatiókat küldözgettek-fel a' Császárhoz, egykori Locumtenensekhez, szerencsétlen e' fényességre. Borsodból a' Vice Ispán, az 1774ben Gróffá lett Szendrői Török József, és Egri Kánonok Gusztínyi János küldetett-fel. Gusztínyi még soha nem volt többet Bécsben. Megszállván a' Szarvasnál, a' veres torony' szomszédjában, G. kinéze az ablakból,⁸ 's elnémúlva néze-ki sokáig. Mi lelte az Urat? kérdé Török; honnan ered ez az elmerülés? –

Azt nézem, felele Gusztínyi,⁹ mintegy mély álomból felocsódva, hogy győzött az Úr Isten ennyi németet teremteni.

Ezt a' fjának, az ifjabbik, (most idősbb)
Gróf Török Józsefnek szájából.

* 1750 táján S. A. Ujhelyi Plebanus volt. Vid. Szirmay Topogr. C. Zemplin artic. Ujhely.

⁸ ablakból [Átírás.]

⁹ G./szúnyi [Átírás.]

[201]

5.
 A' Németet-termő tölgy.

Sok ízben hallám ezt az atyámtól, ki ezt gyermek-esztendeiben az Öregektől hallotta:

Egy Püspökünk a Rákóczy' idejében – (fogjuk Kalocsai Érsek Széchényi Pálra, ki minden bizonnal nagy hazafi volt) – egy erdőn menvén keresztül, fullajtárja int, hogy valami van egy fán. Nézik, 's azt gondolták, hogy valaki valami ruhát vetett-fel reá. Közelébb érvén a' fához, látják, hogy egy német kötéllel szabadítá-meg magát a' világ' bajaitól. „Oh áldott fa! kiálta a' Püspök; teremj mindég illy gyümölcsöket!”

[201–202]

6.
 Egy magyar Püspök a' Rákóczy' idejében.

A' buzgóság 's a' hazafiúi fájdalom utól érte a' Püspököt az oltárnál. Boldog Isten! így kiálta-fel szíve' fájalmában; mire jutánk! – „Ebül vagyunk, Nagyságos Uram! Felele a' ministráló cseléd. – A' Püspök elszégyellé magát, 's talán nehezen is szenvedé hogy a' cseléd az ő dolgába avatta magát. – Kurv'anyja kendnek! monda a Püspök; kendre bízták az Ország állapotját?

(az atyám' szájából.)

[202]

7.
 Kandó Gábor Úr Kassán 1788 táján.

Egy vacsoránál a' neheztelés beszédesekké teve bennünket. A' József' szabad kéjű rendelései el akarták fojtani bennünk mind azt a' mi még magyar volt. – „Én nem tudom, micsoda rossz gustusa van annak az Ur Istennek! kiálta Kandó; az ó Testamentomban egy olly fertelmes népet választta maga népének mint a' Zsidó: az újbán még fertelmesebbet, ezt a' – németet!¹⁰

¹⁰ [Záró idézőjel hiányzik.]

[203–204]

8.

Kazinczy András és Rhédey Lajos.

Kazinczy András 1788ban a' Zemplény Vgyei Dimenzióinak Praesese volt. Azt hitte ő is, hogy jobb ha magunk visszük ezt a szolgálatot mint ha németre bíztatik; 's hogy jobb volt, meg tetszik onnan, mert a' Mérésre kiküldött Tisztek fizetések miatt nem sarczolgatta azokat, a' kiknek bosszantásokra esett a' mérés, melly más Vármegyékben megtörtént, hanem azt assignálta a' Királyi Cassákra; 's meghalván József 1789ben, a' nékik tett fizetést a' Nemesség nem térítette meg a' Cassának.

Rhédey, a' ki akkor épen olly patriota volt, mint a' hogy most nem az, mert most keresztje, kolcsai, titulusai vannak, – azt hitte, hogy K. At bánthatja; 's egy Gyűlés alatt kártya mellett ezt mondá Kazinczy Andrásnak: Uram Bátyám sem érdemel egyebet, hanem hogy azt a' kezét, a' mellyel subscribálgatott, hohérpallóssal¹¹ csapják-el. – Az meg is esnék, ha olly embereken állana mint Öcsém Uram! Felele K. képzelhetetlenül metsző phlegmával, 's Rhédeynek a' szájában elakada a' szó.

[203–204]

9.

Kazinczy András Diaetális Követeket candidál.

Diaetális követek Fő Ispáni befolyás nélkül választatnak. De a' Zemplényi (most Veszprémi, Gróf Zichy Fer. Károlynak testvér bátyja) 1790ben egy ataljában nem akart engedni¹² a' Vgye ellenkezésének a' Conferentiákon. A' Rendek megjövendőlték, hogy kudarczot vall, ha candidálni mer. Mert, 's vallott.

A' mint a' gyűlésben megteszi Candidatióját, Kazinczy András felkél: Excellentiád nem engede a' mi ellenkezésünknek, 's candidála. Nékem annyi a' jusom a' candidálásra mint Excellentiádnak, tehát már most én candidálok. Szirmay László és Szulyovszki Menyhért éljenek. – A' Rendeknek tetszett az elmés bátorság, 's a' K. A. candidátusa egy szájjal kikiáltatott 's el is ment. Zichy elnyelte a' pillulát. – Így mondotta Mirabeau kevés holnappal annakelőtte Párisban: AZ ÉN FEJEM IS HATALOM!

(Szirmay Antal Urnak szájából, Újhelyben, 1808. 9. Aug.¹³)

¹¹ hohérpallóssal [Átírás.]

¹² [.]ngedni [Átírás.]

¹³ [A zárójel bezárása lemaradt.]

[204]

10.
Vay József és Bagaméri (a' nagy fejű)¹⁴

— — —

B. igazságtalanságot vítata a Miskólczi Gyűlésen. Vay kiforgatta. B. ismét szólla, 's V. ismét felelt. Így soká és igen hevesen villongtak. B. elakadt, 's ezt mondá: *Nem fér fejembe.* – V. mondá: Belé férhetne, mert elég nagy. 'S B. megnémült.

¹⁴ [A teljes szöveg egy ferde vonallal át van húzva.]

II. csomó [239–242; 199–202]

[239–242]

11.

[Aszalai János' (megholt Gréczi fogságában 1796. Octob. 12d.) keze-írása.]

[Ez a' szeretetre igen méltó ifjú Pataki deákocska korában 1785. József és Miklós öcsém mellé rendeltetett a' Professorok által. Semmi nem volt kevésbé mint ostoba, de nevelését eltévesztették, 's Patakról az öcsém mellé Kassára hozattatván, ezen változás miatt tudományos előmenetele még az sem leve a' mi úgy fogott volna lehetni, ha Patakon maradt volna. Nem született nemes szüléktől, 's így nem lévén kinézése nevezetes polczokra, 's mivel Józsefnek uralkodása alatt a' német¹⁵ nyelvre volt szükség nem a' deákra, egyedül a' német nyelv' tanulásának feküdt, 's így az iskolai tanulásban nagyon hátra maradt. Villaumnak Logicáját egészen lefordította, és ezt magától és nem másnak tanácsára. Ez maga azt mutatja, hogy ötet tompának sem a' természet nem szülte sem maga magát nem tette. Bíráji előtt dadogva, félénken 's igen betegesen jelenvén-meg, azok ötet a' sententiában olly eggyügyűnek declarálták, a' kit igen sanyarúan igazságtalanság nélkül büntetni nem is lehetne. Ez az igen jámbor 's szeretetre minden tekintetben igen érdemes ifjú engemet mind Abaujvári Vice Notariusságomban, mind minnekutána 11. 9br. 1786. a' Nationalis Iskolák' Inspectorságába beléptem, kért, hogy véle íratassak, hogy magát az által is gyakorolhassa. Annyit írt utánam, hogy írása akkori írásomhoz hasonlítóvá¹⁶ leve; sokan valóban némelly írását az enyém gyanánt nézték. Imhol két jegyzése az 1791diki Kalendariumból:

'S ez egy rendes történetre ada alkalmatosságot, mellyet itt azért jegyzek-fel, mivel győzedelmem' emlékezete kedves előttem, 's talán másutt fel nem jegyeztem.]

Az Ipm 1785ben jött Ónodról Kassára, hivatalába b[elép]vén.¹⁷ A' Papság ismerte nem-papi gondolkozását, 's [a']¹⁸ mint nem ok nélkül gyanítottam mindég, az Egri Pü[sp]öknek¹⁹ sugallásából, kérte az Ipmat, hogy hivatalá[na]k²⁰ Actuáriusává tenné Pater Schweizer Ferenczet. Ez, a' maga szerencsétlenségére, azon hamis politikából hogy így a' papságot lekötelezi, Schweizert annak tette, mintha a' papság ismerne²¹ háladatosságot, a' hol interesszéje forog fenn. Nem sokára én is az iskolákhoz léptem által Vármegyei szolgálatomból.²² A' Gróf nem sokára azután Heinzéli Mártont (Luther.)

¹⁵ uralkodása a' német [Az „alatt” sor fölé írt beszúrás.]

¹⁶ írásomhoz <sokat> hasonlítóvá

¹⁷ [Papírhiba.]

¹⁸ [Papírhiba.]

¹⁹ [Papírhiba.]

²⁰ [Papírhiba.]

²¹ ismerné [Az ékezet lehúzva.]

²² [../olgálatomból [Átírás.]

ProDirectornak nevezte. A' papság meg nem emészthette, hogy a' Fő Director²³ hideg pápista, a' két alatta szolgáló Tiszt pedig protestáns; 's mindent elkövettek, hogy bennünket öszvevevesszitsenek 's megbuktassanak. Heinzéli nem sokára búcsút vett, a' Gróf pedig erántam derekasan meghült, melly egyenesen a' Schweitzer' és Vice Schweizerek' munkája volt.

Azon ifjak' felsegélésekre, a' kik magokat a' Nationalis Iskolák mellé szánták, esztendőnként 200 f szokott volt letéetni az én kezeimbe, 's nékem kötelességem volt az ezen 200 f. kiosztása felől a' Praeparandusoknak quietantiájikat a' Helytartó Tanácshoz felküldeni. Consiliar. Pethő Jakab Collegám meglátja ezen Quietantiák között az Aszalai Jánosét, melly 5.²⁴ ftről szóllott, 's az Aszalai írását az enyémnek nézvén, bemutatja a' Consiliumnak; 's imhol jó a' parancsolat Gróf Törökhöz az Aszalai originalis Quietantiája mellett, hogy adassa velem okát, mért quietáltam magam magamat. A' Gróf látja a' Quietantiát az én írásomnak veszi 's elretten. Irva parancsolja hogy mentsem magam', 's Januscek Cancellistája által (ki most Jánosfinak kereszteltette el magát, és a' ki a' papság' kémje volt) küldi hozzám a' parancsolatot, meghagyván ennek, hogy az Aszalai' Quietantiáját, mihelytt megtekintem, néki vigye vissza. Láttam a' Janusek' örömet 's bosszút akartam állani rajta, bizonytalanságban hagyván hogy örüljön előre buktomon. Aszalai már akkor a' S. Pataki Nationalis Iskola mellett szolgált. Irtam tehát neki, hogy Szolgabíró Kossuth András Úrhoz menjen-el, és annak szeme előtt adjon nekem Attestátumot az eránt, hogy az 5 forintot valóban felvette, még pedig akkor vette mikor Quietantiája²⁵ datáltatott és nem azolta, 's Kossuth Szolgabíró Úr ugyan azon Aszalinak kezével írandó Attestátumra írja reá az eránt szóllandó bizonyosságát, hogy azt az Attestátumot Aszalai János néki szeme előtt tulajdon kezével írta legyen. Míg ez az Attestátum Patakról postán Kassára ért, eltele két hét. Schweizer, Janusek és a' papság örültek közelgető gyalázatomnak, 's mély hallgatásomat szepegésnek 's vétségem' megvallásának vették.²⁶ Én, hogy triumphusom annál ragyogóbb legyen, még a' tőlem örök háládatosságot érdemlett Grófnak és imádott napamnak sem szóllottam, 's ők sem mertek kérdezni, mert vétkesnek gondoltak. Végre érkezik az Aszalai' attestatuma a' Szolgabíró Kossuth András' soraival. Ekkor írva feleltem az ellenem tett vádra, 's a' feleletet a' Grófnak nem magam vittem-el, hanem inasom által küldöttem-bé. A' Gróf épen abban a' szerencsétlen epochájában vala, a' mellyben erántam való elhülését éreztette, 's így triumphusom felől velem soha nem is szóllott. Volt egy idő, a' mellyben egy kissébb triumphusomkor öszve meg' öszve csólkolt! Elkeseredésemben ezeket tettem válaszomba. Azon felül, hogy nincs karakteremben bérért viselni köz szolgálatot, annyival inkább pedig a' köz jó' előmozdítására kitett pénzt ellopni, 's ámbár a' jót lárma nélkül tenni szerettem: most,²⁷ midőn látom, hogy ez a' történet némellyek előtt gyanúba hozott, kéntelen vagyok feldicsekedni azzal a' kevés jóval a' mit tenni alkalmatosságom volt; 's így elbeszéllem, hogy én midőn vidékem iskolájit megvizsgálni kimegyek, a' jó talentomú gyermekek közt könyveket

²³ hogy a' <Gróf> Fő Director

²⁴ Aszalai Jánosét, 5. [A „melly” sor fölé írt beszúrás.]

²⁵ mikor <a'> Quietantiája

²⁶ vetted. [Átírás.]

²⁷ szerettem,<> most, [Javítás a törlés felett.]

osztok-ki 's néha pénzt is; 's előmutattattam Piarista Misemondó-Pap Prof. Simay Kristóffal azon Architecturái könyveket és képeket, mellyeket tulajdon erszényemből vettem a' Kassai Normális iskola rajzoló iskolájának számára,²⁸ a' nélkül hogy ezeknek árokat visszafizettetni kívántam vagy reménylhettem volna.
Sem a' Gróf, sem a' Helytartó Tanács nem felelt. – Nulla pallescere culpa! – όπλον μεγιζον εστιν η αρετη βροτοις

[242]

12.
Kazinczy László, Kapitánysága alatt,

innen hazúlról két esztendő alatt vett 1345. Rfntot. Lásd az Aszalai János egyik czedulájának belső lapján (pagina hic 198.) a' Miklós öcsém' jegyzését.

²⁸ iskolájának <tanítvan> számára,

III. csomó
[243–260; ~~191–208~~]

[243–244]

13.
 Elegie v. Prof. Hartmann.

Eures Sophrons Seele, freunde,
 Trübt in Schwermuth sich.
 Habt ihr Thränen, freunde, habt ihr
 Thränen, weint für ihn.

Weint! mein Leben, schleicht, ich zähle
 Meiner Tage Lauf
 Nicht nach Jahren, jegliche Mi-
 nute zähl ich ab!

Flöh es doch, mein banges Leben,
 Wie ein Seufzer weg!
 Danken wollt'ich meinem Schöpfer,
 Danken, daß es flieht.

Auch den Brunnen meiner Augen
 Schloß mir die Natur,
 Daß sich keine Thrän' in meine
 Klagen mischen kann.

Thränen sind doch Lindrung. Schaff
 Nicht zur Thräne um,
 Schöpfer! glücklich wär' ich, eine
 Thräne schmölz' ich weg.

Und die Quelle meines Grames
 Liegt in mir allein.
 Bergen will ich bey mir selber,
 Bergen, wenn ich's kann.

Ich bin eine Saite²⁹, Lüstchen,
Hauche mich nicht an,
Ewig lockst du der Verspannten³⁰
keinen Wohllaut ab.

Ehmals floß von dieser Saite
Manche Harmonie
Als ich an dem Busen meiner
Freundin fühlend lag,

Und ihr stilles Lächeln,
das nur ich verstand,
Mich begeisternd oft zum tiefen
Ernsten Denker schuf.

Komm mein Arzt, o Schlummer, wiege
Mich in meinen Gram!
Wach' ich wieder auf, so sey's der
Morgen jener Welt.

[245]

14.
Klopsotcks Edone

Dein süßes Bild, Edone,
Schwebt stets vor meinem Blick,
Allein in trüben Zähren,
Daß du es selbst nicht bist!

Ich seh es wenn der Abend
Mir dämmert, wenn der Mond
Mir glänzt, seh ich's u. weine,
daß du es selbst nicht bist.

²⁹ [/]aite [Átírás.]

³⁰ <, >

Bey jenes Thales Blumen,
 Die ich ihr lesen³¹ will,
 Bey jenen Myrtenzweigen,
 Die ich ihr flechten will,

Beschwör ich dich, Erscheinung,
 Auf, u. verwandle dich
 Verwandle dich, Erscheinung,
 Und werd' Edone selbst!

[246]

15.
 Kleists Lalage.

— — —

Sie fliehet fort! Es ist um mich geschehen!
 Ein weiter Raum trennt Lalagen von mir!
 Dort floh sie hin. Komm, Luft, mich anzuwehen.
 Du kommst vielleicht von ihr.

Sie fliehet fort! Klagt Lalagen, ihr flüsse,
 daß ohne sie der Wiese Schmuck verdirbt.
 Ihr eilt ihr nach. Sagt, daß der Wald sie misse
 Und daß ihr Schäfer stirbt.

Welch Thal blüht jetzt von ihr gesehen besser?
 Wo tanzt sie nun ein Labyrinth? wo füllt
 Ihr Lied den Hain? welch glückliches Gewässer
 Wird schöner durch ihr Bild?

Nur einen Druck der Hand, nur halbe Blicke,
 Ach einen Kuß, wie sie mir vormal gab,
 Vergönne mir von ihr – dann stürz', o Glücke,
 Mich wenn du willst ins Grab!

So klagt'

³¹ ihr <flechten> lesen

[247]

16.
Amyntas.

Elle fuit! S'en est fait! je succombe à ma peine.
Un intervalle affreux me sépare d'Ismène.
C'est par la qu'elle a³² fuit; viens, approche o Zephyr,
Approche, laisse moi respirer cette haleine
Oui peut être à l'instant vient de la rafraichir.

Elle fuit, o ruisseau, dites à cette belle
Que l'émail de nos prais va se flétrir loin d'elle.
Hâtez-vous de l'atteindre; et peignez lui l'horreur
Que laisse³³ dans nos bois son absence cruelle;
Dites que son berger va mourir de douleur.

Quel vallon enchanté sourit à l'étrangère?
Sur quel gazon fleurir la folatre bergère
Forme-t-elle en cadence un dédale des pas?
Quel bois fait resonner³⁴ sa voix douce et légère?
Quelle³⁵ onde s'embellit de ses jeunes appas?

Helas! puisse sa main presser la mienne encore!
Qu'un coup d'oeil, un baiser de l'objet que j'adore
Me soit avec ivresse accordé de nouveau!
Que j'obtienne,³⁶ o destin, les seuls dons que j'implore
Et précipite moi, si tu veux, au tombeau!

³² [/] [Átírás.]

³³ laiss[/] [Átírás.]

³⁴ [...]/onner [Átírás.]

³⁵ Quell [Emendálva.]

³⁶ obtien[/]e [Átírás.]

[248]

[Kleist's Lalage]

So klagt' Amynt, die Augen voll von Thränen,
Den Gegenden die Flucht der Lalage.
Sie scheinen sich mit ihm nach ihr zu sehnen,
Und seufzten: Lalage!

[248]

17.

Chloe.

Kassán, 20d. Jan.1794.

1. Elment Chloe! Oda van nyúgodalmam!
Nagy hézag zár-el tőle engemet.
Jer, hűs Zephyr, jer, enyhítsd aggodalmam',
'S szárasszd-fel könyvemet.
 2. Elment! elment! O csermely, mondjad néki,
Hogy értte vész virágink' bíbora;
Hogy hervadnak szép tájunk' ékességi,
'S haldoklik pásztora.
 3. Melly völgyre száll pillantatából új dísz?
Hol tölti-el az erdőt szép dala?
-

[249]

[Amyntas]

C'est ainsi qu'Amyntas, berger tendre et fidèle
Pleurant la jeune Isméne et sa fuite cruelle
Aux Echos d'alentours confioit ses tourmens.
Ils sembloient avec lui soupirer d'après d'elle
Et répétoient³⁷ Isméne de longs gemissemens.

³⁷ répétoi[./].nt [Átírás.]

[248–249]

[Chloe]

Hol lépeget kis lába? melly boldog víz
Lessz szebbé általa?

Egy lopva-tett–

4. Csak egy (*szemet*)³⁸ egy gyenge kézszorítást,
Egy csókot, ah! mint még tegnap is adott,
Engedj nekem még³⁹ egyszer, 's ölj meg bízvást,
Vad Sors, ha akarod!

5. Így éneklé Amyntás a' hegyeknek
Kisírt szemmel, hogy elhagyá Chloe.
Érztették ők eltűntét Kedveseknek;
'S ezt nyögdellek: Chloe!

[250]

18.
1786. 13. Apr.⁴⁰

[251–255]

19.
Der Kampf.
(Schillers Gedichte. I. Th. S. 279. Leipz. 1800.)

vormals unter dem Titel: FREYGEISTEREY DER LEIDENSCHAFT, ALS IM
JAHRE 1782. Laura vermählt war.

³⁸ Egy lopva tett [Beszúrás a sor felett.]

³⁹ <eg> még

⁴⁰ [A vers leőhelyét nem sikerült azonosítani, az átírása bizonytalan, ezért eltekintettünk köz-
lésétől.]

NB. Az újabb kiadásban kihagyott Stanzák
nem német, hanem deák betűkkel lesznek itt⁴¹ leírva.

1. Nein, länger werd ich diesen Kampf nicht kämpfen,
den Riesenkampf der Pflicht.
Kannst du des Herzens flammentrieb nicht dämpfen,
So fordern, Tugend, dieses Opfer nicht.

2. Geschworen hab ichs, ja, ich hab's geschworen,
Mich selbst zu baendigen.
Hier ist dein Kranz, er sey auf ewig mir verloren,
Nimm ihn zurück, und laß mich sündigen.

[Sieh,⁴² Göttin mich, zu deines Thrones Stufen,
Wo ich noch jüngst, ein frecher Beter, lag,
Mein übereilter Eid sey widerrufen,
vernichtet sey der schreckliche Vertrag,

Den du im süßen Taumel einer warmen Stunde
Vom Träumenden erzwangst,
Mit meinem heißen Blut in unerlaubtem Bunde,
Betrügerisch aus meinem Busen rangst.

Wo sind die Feuer, die elektrisch mich durchwallten,
U[nd] wo der starke kühne Talisman?
In jenem Wahnwitz will ich meinen Schwur dir halten
Worinn ich unbesonnen ihn gethan.]

3. Zerrissen sey, was wir bedungen⁴³ haben
Sie liebt mich, deine Krone sey verscherzt
Glükselig, wer in Wonnetrunkenheit begraben,
So leicht wie ich, den tiefen Fall verschmerzt.

4. Sie sieht den Wurm an meiner Jugend Blume nagen,
Und meinen Lenz entflohn
Bewundert still mein heldenmüthiges Entsagen
und großmuthsvoll beschließt sie meinen Lohn.

⁴¹ i[../] [Átírás.]

⁴² [/jeh [Átírás.]

⁴³ be[/ungen [Átírás.]

5. Mistraue, schöne Seele, dieser Engelgüte
Dein Mitleid waffnet zum Verbrechen mich.
Gibts in des Lebens unermesslichem Gebiete
gibts einen andern, schönern Lohn – als *dich*?

6. Als das Verbrechen, das ich ewig fliehen wolte?
Entsezliches Geschick!
Der einzige Lohn der meine Tugend krönen sollte,
Ist meiner Tugend letzter Augenblick.

a'mi következik, amputálva van

[Des wollustreichen Giftes voll, vergessen
Vor wem ich zittern muss
Wag' ich es stumm, an meinen Busen sie zu pressen,
Auf meinen Lippen brennt mein erster Kuss.

Wie schnell auf sein allmaechtig glühendes Berühren,
wie schnell, o Laura floss
Das dünne Siegel ab v. übereilten Schwüren,
Sprang deiner Pflicht Tyrannenkettens los.

Jetzt schlug sie laut, die heisserflechte Schaeferstunde
jetzt daemmerte mein Glück –
Erhöhung zitterte auf deinem Brennenden⁴⁴ Munde,
Erhöhung schwamm in deinem feuchten Blick.

Mir schauerte vor dem so nahen Glücke
U. ich errang es nicht –
Vor deiner Gottheit taumelte mein Muth zurücke,
Ich Rasender! – u. ich errang es nicht!

Woher das Zittern, woher dies unneunbare Entsetzen,⁴⁵
Wenn mich dein liebevoller Arm umschlang?
Weil dich ein Eid, den auch schon Wallungen verletzen,
in fremde Fesseln zwang?

⁴⁴ [../ennenden [Átírás.]

⁴⁵ Ent[../tzen [Átírás.]

Weil ein Gebrauch, den die Gesetze heilig praegen,
des Zufalls schwere Missethat geweiht?
Nein, unerschrocken trozz' ich einem Bund entgegen,
Den die erröthende Natur bereut.

O zittre nicht! du hast als Sünderin geschworen!
ein Meineid ist der Reue fromme Pflicht.
Dein Herz ist mein, das du vor dem Altare verloren,
Mit Menschenfreuden spielt der Himmel nicht.

Getrennt von dir, warum bin ich *geworden*?
Weil du *bist*, schuf mich Gott.
Er widerrufe, oder lerne Geister morden,
U. flüchte mich vor seines Wurmes Spott.

Sanftmüthigster der fühlenden Daemonen,
Zum Wütherich verzerrt dich Menschenwahn.
Dich sollten meine Qualen nur belohnen?
Und diesen Nero beten Geister an?

Dich hatten sie als den Allguten mir gepriesen
Als Vater mir gemahlt?
So wucherst du mit deinen Paradiesen?
Mit meinen Thraenen machst du dich bezahlt?

Besticht man dich mit blutendem Entsagen
Durch eine Hölle nur?
Kannst du zu deinem Himmel eine Brücke schlagen?
Nur auf der Folter merkt dich die Natur?

O diesem Gott lasst unsre Tempel uns verschliessen,
kein Loblied feyre ihn,⁴⁶
Und keine Freudenthraene soll ihm weiter fliesen,
Er hat auf immer seinen Lohn dahin.

⁴⁶ ihm [Átírás.]

[255–260]

20.

Resignation

(Schillers Ged. I. Th. 293. S.)

Auch ich war in Arkadien geboren,
Auch mir hat die Natur
An meiner Wiege Freude zugeschworen.
Auch ich war in Arkadien geboren,
Doch Thraenen gab der kurze Lenz mir nur.

Des Lebens May blüht einmal und nicht wieder,
Mir hat er abgeblüht.
Der stille Gott – o weinet, meine Brüder –
Der stille Gott taucht meine Fackel nieder,
Und die Erscheinung flieht.

Da steh' ich schon auf deiner finstern Brücke,
furchtbare Ewigkeit.
Empfange meinen Vollmachtbrief zum Glücke,
Ich bring ihn unerbrochen dir zurücke,
Ich weiß nichts von Glückseligkeit.

Vor deinem⁴⁷ Thron' erhebe⁴⁸ ich meine Klage,
Verhüllte Richterin
Auf jenem Stern ging eine frohe Sage
Du thronest hier mit des Gerichtes Wage,
Und nennest dich Vergelterin.

Hier – spricht man – warten Schrecken auf den Bösen
Und Freuden auf den Redlichen.
Des Herzens Krümmen werdest du entblößen,
Der Vorsicht Räthsel werdest du mir lösen,
Und Rechnung halten mit dem Leidenden.

Hier öffne sich die Heimat dem Verbannten,
Hier endige des Dulders Dornenbahn
Ein Götterkind, das sie mir WAHRHEIT⁴⁹ nannten,
Die meisten flohen, Wenige nur kannten,
Hielt meines Lebens raschen Zügel an:

⁴⁷ [...]em [Átírás.]

⁴⁸ Thronerheb [A szó egy függőleges vonallal kettéválasztva.]

⁴⁹ [Szó kiemelése Kazinczytól.]

„Ich zahle dir in einem andern Leben,
Gib deine Jugend mir,
Nichts kann ich dir als diese Weisung geben.“ –
Ich nahm die Weisung auf das andre Leben,
Und meiner Jugend freuden gab ich ihr.

„Gib mir das Weib, so theuer deinem Herzen,
Gib deine Laura mir.
Jenseits der Graeber wuchern deine Schmerzen.“ –
Ich riß sie blutend aus dem wunden Herzen,
Und weinte laut u. gab sie ihr.

„Die Schuldverschreibung lautet an die Todten,“
Hohnlächelte die Welt.
„Die Lügnerin, gedungen von Despoten,
Hat für die Wahrheit Schatten dir geboten,
Du bist nicht mehr, wenn dieser Schein verfällt.“⁵⁰

Frech witzelte das Schlangenheer der Spötter:
„Vor einem Wahn, den nur Verjährung weih't,
Erzitterst du? Was sollen deine Götter,
Des alten Weltplans schlau, erdachte Retter,
Die Menschenwitz des Menschen Nothdurft leiht?

Was heißt die Zukunft, die uns Gräber decken?
Die Ewigkeit, mit der du eitel prangst?
Ehrwürdig nur, weil Hüllen sie verstecken,
Der Riesenschatten⁵¹ unsrer eignen Schrecken
Im hohlen Spiegel der Gewissensangst,

Ein Lügenbild lebendiger Gestalten,
Die Mumie der Zeit,
Vom Balsamgeist der Hoffnung in den kalten
Behausungen des Grabes hingehalten,
Das nennt dein Fieberwahn Unsterblichkeit?

Für Hoffnungen – Verwesung straft sie Lügen –
Gabst du GEWISSE Güter hin?
Sechstausend Jahre hat der Tod geschwiegen,
Kam je ein Leichnam aus dem Grab gestiegen,
Der Meldung that von der Vergelterin?“ –

⁵⁰ [Záró idézőjel hiányzik.]

⁵¹ Riesenscha[../]en [Átirás.]

Ich sah die Zeit nach deinen Uhren fliegen,
Die blühende Natur
Blieb hinter ihr, ein welker⁵² Leichnam, liegen,
Kein Todter kam aus seiner Gruft gestiegen,
Und fest vertraut' ich auf den Götterschwur.

All meine freuden hab' ich dir geschlachtet,
Jetzt werf ich mich vor deinen Richterthron.
Der Menge Spott hab ich beherzt verachtet,
Nur deine Güte hab' ich groß geachtet,
Vergelterin, ich fordre meinen Lohn.

Mit gleicher Liebe lieb' ich meine Kinder,
Rief unsichtbar ein Genius.
Zwei Blumen, riefer, – hört es, Menschenkinder –
Zwei Blumen blühen für den weisen Finder,
Sie heißen **Hoffnung** und **Genuss**.

Wer dieser Blumen eine brach, begehre
Die andre Schwester nicht.
Geniesse, wer nicht *glauben* kann. Die Lehre
Ist ewig, wie die Welt. Wer *glauben* kann, *entbehre*.
Die Weltgeschichte ist das Weltgericht.

Du hast *gehofft*, dein Lohn ist abgetragen.
Dein *Glaube* war dein zugewognes Glück.
Du konntest deine Weisen fragen.
Was man von der Minute ausgeschlagen
Gibt keine Ewigkeit zurück.

[260]

21.
Le chat et le miroir
Fable de Florian.

Philosophes hardis qui passez votre vie
A vouloir expliquer ce qu'on n'explique pas,
Daignez écouter, je vous prie,
Ce trait de plus sage de chats.

*

⁵² ein <kalter> welker

Sur une table de toilette
Le chat aperçut un miroir;
Il y saute, regarde et d'abord pense voir
Un de ses frères qui le guette.
Notre chat veut le joindre; il se trouve arrêté.
Surpris, il juge alors la glace transparente
Et passe de l'autre coté,
Ne trouve rien, revient, et le chat se présente.

IV. csomó
[281–292; 223/279–234]

[281]

22.

Friedrich Nicolai Rákoczy Ferenczről.
Reise durch Deutschland im J. 1781. Tom. VI. p. 354.

[az] ifjúság⁵³ vak neveléséről van a' szó. – Es ist der Mühe werth, hierüber des Fürsten Franz Rakoczy (der zwar unglücklich, aber wirklich ein sehr trefflicher⁵⁴ Mann war) Gedanken zu lesen. Man hat solche in einem geschriebenen Bande in der Kais. Bibliothek zu Wien gefunden und 1784 gedruckt, unter folgendem Titel: Francisci Principis Rákoczy Responsum ad Supplicationem sex Comitatum contra relegationem Patrum Soc. Jesu e regno Hungariae, Anno 1706. (zu welcher Zeit nemlich dieser Fürst, dessen grosse Talente ein besseres Schicksal verdient hatten, in Ungarn die Oberhand hatte.)⁵⁵

[282–292]

23.

Eperjesi hóhérlások. 1687.

Lásd Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der oesterr. Monarchie. –
II. Band. Göttingen 1808.

A' lap 59. németre fordított Lauiena Eperiesiensis Írója REZIK JÁNOS, akkori Professzora az eperjesi Lutheránus Iskolának – Irta ő ezt 1688. Ján. és Septbr. között; és így esztendővel azután hogy a' dolog történt.

⁵³ [Papírhiba.]

⁵⁴ tre[../]licher [Átírás.]

⁵⁵ [A kéziratban ezután a lap jobb szélén, a hosszú szövegzőró vonal alatt, a lap üresen maradt részén keresztben szavak egymás alatt: „gőzösökkel, mással. mással nyállal nyállal nyállal foggal sark, sarkkal sarkal.”]

Messzinnen kezdem. Eperjes ezen időben nagy virágában vol[t]⁵⁶ 's körülte nagy embereink laktak. Szomszédjában vala a' Sárosvár is, Rákócziaknak örökjök. (Eperjes azon helyen épült 137[4]⁵⁷ vagy 1394ben, hol azelőtt *Hosszúfalu* állott.) – A' Bécs' megmentéséből haza térő német seregek a' Tököli' részén álló Kuruczokkal ellenségeskedésbe keveredtek, 's Schulz Generális Eperjest lövöldöztette. A' város' előljáróji vitézebbül tartották magokat mint reményleni lehetett. A' város magát csakugyan megadta 1685. Septbr. 11d. – Ezen erőszakos ellenkezés volt a' békövetkezett veszedelem' első és igazi forrása. Azok a' levelezések, mellyekért Zimmermann⁵⁸ 's társai vádoltattak, csak örvek voltak. Szükség emlékezni a' hazának akkori történeteiről is. – (Olvasassék-meg itt a' *Histoire des Revolutions de Hongrie*, Tome 1. Livre IV. lap 337. 's maga a' III. Könyv is.) – Csak örv az is, hogy némelyek Munkácsra pénzt küldöttek (l. 21.).

Leopold a' Bécs' vívása után a' maga sereginek Fő-vezérjévé La[jos]⁵⁹ Bádeni Márkgróft tette. Ezt Stáhremberg, a' ki Bécsset a' vívók ellen illy szerencsésen védte volt, meg nem tudta emészteni. Midőn bosszút liheg, Szent Iványi⁶⁰ László Bécsben *bémutatja* azon leveleket, a' mellyek miatt az Eperjesi hóhérlások történtek. A' Minisztérium felrettent. Már ki vala nevezve Caraffa a' Delegatum Judicium Praesésének. Starhemberg azt óhajtotta, hogy a' faggatandók azt vallják, hogy a' Bádeni Márkgróf hunyorít a' Tököli feléhez, 's hogy Palatínus Eszterházy Pált (kinek felesége testvére volt Tökölinének (és Nádasdinének is, valamint a' 20eszdős, fogságban megholt Zríninek, lásd Rev. de Hongrie T. I. L. III. p. 309.) – 's Szirmay Miklóst, ki előtte a' czifra paripáért (l. 278.) igen kedves volt, a' maga részére vonhassa. Caraffa Starhemberget segélleni igyekezett, 's ezen feltétellel Eperjesen 1687. Febrban megérkezik.

A' levél által támasztott gyanú ebben áll. – Midőn Tököli 1685. az Eperjesi alsó kapu előtt táborot vert, egy félszemű Markotányosné volt seregében, kit *Vak*, vagy *Tábori*, igaz nevével *Ujhelyi* Erzsébethnek hívtak. Wéber Friedrich Eperjesi Senator 's Notar. néha betért hozzá, 's borozott nála. Feladattatván a' város Schulznak, Tábori Erzsók a' városban tartott Csapszéket, 's Wéber egy nap Zimmermann Sigmond és Fleischhacker⁶¹ Senátor társaival⁶² ismét betért hozzá. Ez a' gaz asszony kezekbe ad egy levelet a' Zríny Ilona neve 's pecsétje alatt, a' mellyben ezek intetnek, hogy maradjanak híven, az ő férjének, Thökölinek felén, 's bízattatnak, hogy Tököli nem sokára nagy haddal fog megjeleni segédjekre. A' levél nem a' Zríny Ilona kezéből, hanem a' Szent Iványi Lászlóéból jött, a' ki azt maga koholta, hogy Zimmermann 's a' Keczeréket, kiknek ellensége volt, kelepczébe keríthesse. Az ivók nem vették észre a' ravaszságot, de nem mertek semmit, 's a' levelet eltépték. Tábori Erzsók SzentIványit[ól]⁶³ [még]⁶⁴ két ilyen levelet hozza Zimmermannak, 's a' boldogtalan be⁶⁵ esék. Válaszait (kettőnek

⁵⁶ [A kötés miatt az utolsó betű nem olvasható.]

⁵⁷ [A kötés miatt az utolsó szám nehezen olvasható.]

⁵⁸ Zimme ann [Emendálva a tinta elmosódása miatt.]

⁵⁹ [A kötés miatt az első két betű nehezen olvasható.]

⁶⁰ [A nevet Kazinczy következetesen külön írja.]

⁶¹ és Fleischhacker [Beszúrás a sor felett.]

⁶² társa[.]val [Átírás.]

⁶³ [A kötés miatt az utolsó két betű nem olvasható.]

⁶⁴ me [Elmosódott betű, bizonytalan olvasat.]

⁶⁵ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

látszanak) Tábori Erzsók Szent-Iványi[nak]⁶⁶ megvitte, ez pedig a' mint már említém, szaladt Bécsbe velek.

Caraffa a' fogatáshoz Febr. 16dikán kezdett. Zimmermann Sigmond, az ipa Keczer András, (az Eperjesen, ez a' hűgánál Kláránál Szinnyén) megfogattatnak; 's a' legbarbarusabb hóhérlások között a' mellyet képzelhetni, faggattatnak. Mart. 5dikén jobbjobk bárdal fejek karddal elvágattatik azon a' helyen, a' hol most Eperjesen a' felső kapu előtt a' Bold. Szűz' Statuája áll. Vélek egygyütt vesztek Rauscher Gáspár és Baranyai Ferencz. Rauscher 44 esz[t]⁶⁷ nőtelen ember volt; a' Tököli népének ő fizette a' zsoldot; Baranyai Eperjesi Senator és Inspector. – Zimmermann Perizhoff Ignác Jezsuita által pápistává tétellett. Félénken holt-meg. Nem úgy a' 64 esztdős Keczer 's Baranyai.

Mart. 22d. vesztek Keczer Gábor Andrnak fija, még 30. eszt. alatt; – 2.) Sárosi Márton, Sebestyénnek fija, Keczer Andrnak veje. Egy levél miat esett gyanúba, mellyet az atyjának írt. – 3.) Fleischhacker György Eperjesi Kereskedő. A' Francisc. Klastrom ablakainak bérontásáért 's Tökölinek hűsége miatt. Már hajlott vallása' elhagyására: de egy tisztcske kiverte azt a' szándékot fejből. – 4.) Schönleben György Eperj. Polgár, buzgó Luth. és 5.) Medveczky Sámuel Senátor.

Apr. 16d. Kassán veszett Kassai Bíró Nagy-Rákói Féja Dávid. Meghalván a' tortúra alatt, halva vitetett Kassára, 's úgy csapták-el jobbját 's fejét; 's tetemeit, mint a' többinek, felnégylve tették-ki az akasztófára.

Apr. 22d. 1.) Székely András, Tököli Kapitánya, Nagy⁶⁸ Calvinista volt, a' fogságban Pápistává leve. 2.) Konkoly Kovács György, Kassai Mészáros. 3.) Bertók János, Kapitány. 4.) Palásthy Gábor, Kapitány 5.)⁶⁹ Radvánszky György. Az utolsó halva vitetett a' hohér padra.

Májusnak⁷⁰ 6d. Feldmájer Simon, Kűsztrini fi, Tökölinél Obristlieut, 's Eperjesnek a' vívók ellen Commendánsa. A' város' feladatása után a' Császár' seregében vett szolgálatot 's Buda alatt vitézül viselte magát. Caraffa elámította a' szelíd vele való bánással, mellyet nem sokára megfogatása követett. Önnön maga ölte-meg magát egy bicsakkal a' fogságban. Lófarkon vezetett-ki a' néki rendelt akasztófa alá, 's ott feldarabolta-tott.

Máj. 14. 1.) Friedrich Wéber és a' testvére 2.)⁷¹ Daniel. –

3.) Bezegh György, és 4.) egy nevezetlen levélhordó.

Sept. 12d. Egy Reform. Predik. – 2.) valami Farkas nevezetű Rozsnyai lakos.

⁶⁶ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

⁶⁷ [A kötés miatt az utolsó betű nehezen olvasható.]

⁶⁸ [A kötés miatt bizonytalan olvasat.]

⁶⁹ [./.] [Átírás]

⁷⁰ [./ájusnak [Átírás]

⁷¹ 2.) [Beszúrás a sor felett.]

SZÁMOK EZEKNEK XXII.⁷²(AZ AZ 22)⁷³

A' kik széken vesztették fejeiket (mert azt beszéli Rezik Zimmermann felől, hogy ő térdelve szenvedte a' halálos csapást) a' Keczer András' kedves székén ültek, mely azon⁷⁴ ló bőrével vala be vonva, mellyet Zimmermann egy lengyeltől vett, 's az ipának, Keczer Andrásnak; ajándékozott volt. (l. 265.)

FOGSÁGOT SZENVEDTEK:

1.) Szirmay Miklós. Azzal vádoltatván, hogy Bártfai fogságából Munkácsra Tököli-néhez levelet írt. Eperjesen az első háznál tartatott fogva, mely a' felső kapun bejövőnek jobbra fekszik. Innen nézte hazafijainak öldökléseiket, Jelenik Andrással.

2.) Keczer Miklós, Menyhértnek fija.

3.) Gróf Szúnyogh Gáspár Trencsínből, Budetinről; 4.)⁷⁵ egy gazdaságbeli Tisztjével.

5.) Sznyasniczky.

6.) Otlík György. Ennek felesége postán 24. óra alatt ért Bécsből Eperjesre a' kegyelemlevéllel. Zárva voltak a' kapuk: az asszony békiáltotta, hogy férje kegyelmet nyert. Caraffa tajtékot hányt mérgében, hogy ezt elszalasztotta.

7.) Ostrosicsné.

8.) Kálmánczay⁷⁶, Off. Jud. Curiae (Nic. Draskovics) Protonotár. Ez nem akarván semmit vallani Draskovics ellen, tiszta papirosat küldte Caraffához, hogy írja reá a' mit tetszik. A' halálos fogságból csak a' Diaeta' szabadította-meg.

9.) Pongyeloki⁷⁷ Róth János.

10.) Radvánszky János, Györgynek fija. Sok esztdővel aztán Rákóczy Ferencnél Senátor.

11.) Jelenik András:

12.) Raksányi János, Turócz Vgyéből. Későbbben Kapit. a' Desóffy regementjében.

13.) Nagy-Mihályi László Radvánszky Jánossal a' Caraffa⁷⁸ szállása mellett tartatott. A' Caraffa szállása most a' Commendáns' háza.

14.) Guth Sigmond, Inspector a' Curátora az Eperjesi Luth.[Eccl.]⁷⁹ és iskolának. Mind két szemére vak. A' vad őrállók sokat⁸⁰ bosszantgatták vaksága miatt. Fischer

⁷² [Kiemelés Kazinczytól.]

⁷³ [Záró idézőjel általunk pótolva.]

⁷⁴ [Olvashatatlan szó.]

⁷⁵ 4.) [Sor fölé írt beszúrás.]

⁷⁶ [Hely kihagyva a keresztnévnek.]

⁷⁷ <Királyfalvai> [Javítás a törlés felett.]

⁷⁸ Caraf [Emendálva.]

⁷⁹ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

⁸⁰ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

Mih. Kassai Camer. Administrátor⁸¹ atyjafija lévén neki, kegyelmet nyér Caraffá[tól]⁸². Páplistává lesz; és – Senátorrá! –

15.) Eggy Onadi Hajdú; (talán az a' levélhordó, a' ki [a m]egölettek⁸³ között már előfordúlt.)

16.) és 17.) Székely András Kapitánynak két cselédje.

18.) Petenada György, Szent Györgyről Pozsony mellett. [A]⁸⁴ félelem és szenvedés arra vette, hogy Góczy Istvánnak [kí]vánsága⁸⁵ szerént valljon Lajos Bádeni Markgróf ellen. Ezt [me]gtévén⁸⁶ eleresztetik. Bécsbe megyen. Ott a Markgróf a' [Ve]res⁸⁷ toronyba csukatja, hogy ártatlansága kiszűljön.

19.) Schwarz János Eperjesi Predik. és Prof.

20.) Jánoki Sigmund. Nem vallott a' Markgróf el[en],⁸⁸ a' mire Caraffa által kész-tetett.

21.) ⁸⁹ Feigel Péter, Kapitány. Derék ember.

22.) Góczy István Eperjesi Senátor. Erról alább.

23.) Lang Márton. Eperjesi Polgár. (l. 193.)

24.) Szmrtnik Menyhért.

25.) Starinszky

Sok Kassai Lakosok.

BÍRÁK.

1. Gróf Caraffa Antal.

2. Generalis Wallis.⁹⁰ Csak Mart. 20dikáig visel[í]⁹¹ a' Praessességet. Utána Praeses lett (l. 174.)⁹²

3. Görtz (Gerez) Márton, Eperjesi Commendáns.

4. Megyery Gábor, Sáros Vgyei Követ 1687. a' Pozsonyi Di[ae]tán.⁹³ Lásd l. 173. mit mond a Bíróknak szabad ítéletekr[ől]⁹⁴

⁸¹ [A kötés miatt az első betű nehezen olvasható.]

⁸² [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

⁸³ [A kötés miatt az első betű nehezen olvasható.]

⁸⁴ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

⁸⁵ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

⁸⁶ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

⁸⁷ [A kötés miatt nehezen olvasható betűk a szó elején.]

⁸⁸ [A kötés miatt nehezen olvasható betűk a szó elején.]

⁸⁹ [Hely van kihagyva.]

⁹⁰ [Hely kihagyva a keresztnévnek.]

⁹¹ [A kötés miatt az utolsó betű nehezen olvasható.]

⁹² [Hely kihagyása után a sor végén.]

⁹³ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

⁹⁴ [A kötés miatt az utolsó betűk nehezen olvashatók.]

5. Peter Juliani és ⁹⁵ Olaszok, Eperjesi Senátorok.
6. Péter Frideri ⁹⁶
7. Turcsányi ⁹⁷ talán Notár.
8. Pelsőczy György kir. Fiscalis.
 9. Wilhelm Braheim, Danczigi szül.
10. Medveczky Mátyás.
11. Haratter (v. Harter) Mihály, 1673 olta Senátor.
12. Burghart Mátyás Auditor. iszonyú embernek mondja a' Hist. de Revol. de Hongrie. T. I. L. III.

Béfolyások volt Kassai Camer. Administr. *Fischer Mihálynak*, a' ki magát ezen vérengzők' társaságából kivonta, és *Szent Iványi Lászlónak*.

A' theatrum bezárattatott 1687. Novemberben.

LAJOS, BÁDENI MARKGRÓF, PRAESIDENSE A' BÉCSI KRIEGSRÁTHNAK.

Caraffa elébb Dánoki⁹⁸ István (l. 33)⁹⁹ által akart tétetni vallást a' Her[cze]g¹⁰⁰ ellen. Ez el nem sülván, 11000 f ígéret alatt reá veszi Eperjesi Senátor¹⁰¹ Góczy Istvánt, hogy ez vallja a' mi következik. A' Her[cz]eg¹⁰² Góczy Istv[án] által küldött egy levelet Petenádához (l. 260 és l. 34.)¹⁰³ vagy [ta]lán¹⁰⁴ Petenáda által Góczyhez, mert az előadás itt homályos), [m]ellyben¹⁰⁵ a' levélvevő arra buzdítatik, hogy álljon hűséggel Tököli felén, mert a' Palatínus Eszterházy Pál, a' Bán Erdődy György, a' Judex Curiae Draskovics Miklós, Gróf Czobor Ádám 's mások a' török-országban lévő Tökölivel¹⁰⁶ levele-

⁹⁵ [5–6. pontnál szereplő nevek kapcsos zárójellel vannak összekötve, a két névhez közösen tartozik a sor folytatása.]

⁹⁶ [5–6. pontnál szereplő nevek kapcsos zárójellel vannak összekötve, a két névhez közösen tartozik a sor folytatása.]

⁹⁷ [Hely van kihagyva a keresztnévnek.]

⁹⁸ [/]ánoki [Átírás.]

⁹⁹ Dánoki <Sigmond> által [Javítás a törlés felett; utólagos beszúrás.]

¹⁰⁰ [A kötés miatt nehezen olvasható betűk.]

¹⁰¹ [A kötés miatt a középső két betű nehezen olvasható.]

¹⁰² [A kötés miatt az első két betű nehezen olvasható.]

¹⁰³ és l. 34. [Beszúrás a sor felett.]

¹⁰⁴ [A kötés miatt az első két betű nehezen olvasható.]

¹⁰⁵ [A kötés miatt az első betű nehezen olvasható.]

¹⁰⁶ [Tollhiba.]

zésben van[n]ak.¹⁰⁷ – A' Herczeg elmozdítatott hivataljától 's a' Regensbur[g]i¹⁰⁸ Diaetára küldetett Cs. Képvisezőnek. (l. 40.)¹⁰⁹

RÓTH, RADVÁNSZKY, BEZEGH. PALÁSTHY.

Tábori Erzsók, ki valaha Zólyom Vgyében Gerhardtné Szül. Radvánszky Assznál szolgált, azt vallotta, hogy ezek pénzt küldöttek Munkácsra a' Tököli seregének. Nem vala igaz. [4]00¹¹⁰ ftot gyűjtöttek-ösze a' Luth. Eccl. v. iskolák' szükségeire (l. 21.)¹¹¹ [Az]¹¹² első kiszabadult tízezer ft váltság után. Passusa datálva [van]¹¹³ 1687. 17. Jun. 's nagy tűzzel száll Leopold előtt. – A' ket[tő]¹¹⁴ elveszett a' legpogányabb kínzás után. Elfelejtém ezek mel[lé]¹¹⁵ tenni a' szerencsétlen Palásthyt, kinek körmei alatt találtattak, [még]¹¹⁶ midőn felnégyelve a' kereken voltak is tetemei, a' bévert lópat[kók],¹¹⁷ mellyek által faggattatott. (l. 157.) és 297.)

RADVÁNSZKY JÁNOS, GYÖRGYNEK

Mariásy Joanna Catharinától szül. fija, 's atyja ismét Györgynek, ki B. Révay Susánát dispensatio mellett vette-el, – egyike vala a' tiszteletre legméltóbb embereknek. Mit tett fogva tartott atyja körül, beszéli Rézik (l.¹¹⁸) Novemberben pedig (1687.) az atyja fejét tulajdon kezével vette le a' vas horogról, 's testét, valamint a Keczer Andrásét és [Gá]borét¹¹⁹ is, Szinnyére viszi Keczer Klárához, Szinnyi Miklósná[k]¹²⁰ özvegyéhez, 's a' három test Szinnyén a' torony alatt, a' Ra¹²¹ György feje Radvánban temettetett-el, a' vas horog pedig R[ad]vánban¹²² a' família' kincstárjában tartatik. (l. 295.)

¹⁰⁷ [A kötés miatt nehezen olvasható betű.]

¹⁰⁸ [A kötés miatt nehezen olvasható betű.]

¹⁰⁹ [Tollhiba.]

¹¹⁰ [A kötés miatt az első szám nehezen olvasható.]

¹¹¹ (l. 21.) [Sor melletti beszúrás.]

¹¹² [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹¹³ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹¹⁴ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹¹⁵ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹¹⁶ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹¹⁷ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹¹⁸ [Hely kihagyva az oldalszámnak. Záró zárójel emendálva.]

¹¹⁹ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹²⁰ [A kötés miatt nehezen olvasható betű.]

¹²¹ [A kötés miatt olvashatatlan a szó vége.]

¹²² [A kötés miatt nehezen olvasható a szó vége.]

Melly bátorsággal 's bölcsességgel nyerte vissza jószág[át]¹²³ Gróf Strattmann által, 's mint nyert új Donátiót reájok Leopoldtól lásd¹²⁴ 295, 296. – Ő volt az első Protestáns, a[ki]¹²⁵ dispensatiót a' rokonos házasságra nem Rómából, hanem az udvartól kapott. (l. 311.) – Nevezetes álma leíratik hosszan (l. 298–311.)

KECZER KLÁRA, SZINNYEI MIKLÓSNÉ, a' megölt Andrásnak¹²⁶ testvére, 's tántja Gábornak és Zimmermannénak (Szinyyén Eperjes és Lőcse közt Sárosban),

Gróf Caraffa Antal, Nápolyban született. Familiájának tagja volt Paul IV. Pápa. Az atyja Marcus Anton. Caraffa volt, az anyja Maria Herzogin von Forli.

Eszterházy Pál Palatínus fuldoklva panaszlotta ennek az embernek istentelenségeit a' Cs. előtt. Ez annál többet nyomhat azoknak megítélésére, a' mik itt beszéltek, mivel Eszt. Pál forró Pápista 's Leopoldnak igen hív embere volt (Lásd csak Horányit az ő nevének cikkelyében). Útálta Kolonics¹²⁷ Leop. Érsek is, a' ki a' Caraffa halálának legközelebbi oka volt. A' jó Érsek ennél nem tett egész életében más jót: bár hamarabb tehetne volna! Tudniillik ez esett:

II. Károly Spanyol Kir. gyermektelen¹²⁸ öregedvén-meg, a' Bécsi Udvar azon dolgozott, hogy Károly Fő-Herczegnek (a' Mar-Therésia' atyjának) hagyja koronáját. Követet kelle küldeni ezen dolog miatt Madridba. Cardinális Kolonics, esküdt ellensége Caraffának, ezt ajánlja annál fogva hogy ő Generális Commissárius, Feldmarschall, Arany gyapjas vitéz, 's gazdag ember. Caraffa készül, nagy költségeket téssen, 's letészi hívatáljait, mellyeket azonnal másokra raknak. Midőn más nap már indulni akarna Caraffa, a' Cardin. éjtszaka titkon magához kéreti a' Spanyol követet, 's reá veszi, hogy ez korán reggel protestáljon a' Caraffa¹²⁹ követsége ellen, minthogy ez vasallusa a' Spanyol koronának születésére nézve, 's II. Károly¹³⁰ nem fogja megszenvedni, hogy az ő tulajdon vasallusa őelőtte egy más Uralkodót repraesentáljon 's ülést végyen. –

Kolonicsnak sugallásait teljesíti a Követ,¹³¹ 's Karaffa maga is helyesnek találta a' Követ¹³² felakadását, 's így ő Bécsben marad, 's confusiojában megbetegszik, 's nem

¹²³ [A kötés miatt nehezen olvasható a szó vége.]

¹²⁴ [/]ássd [Átírás.]

¹²⁵ [A kötés miatt nehezen olvasható a szó vége.]

¹²⁶ Andr[/]nak [Átírás.]

¹²⁷ Kol[/]onics [Átírás.]

¹²⁸ ggermektelen [Emendálva.]

¹²⁹ protestáljon a' követsége [Beszúrás a sor felett.]

¹³⁰ K[/]r[/]ly [Átírás.]

¹³¹ követ [Átírás.]

¹³² követ [Átírás.]

sokára meghal. A' Cardin. látogatására mégyen. Radvánszky Ján[os]¹³³ is ott vala. A' Card. absolutiót ad neki, 's keresztet vetvén a¹³⁴ ezt mondja Rnak: Ezt semmi sem tartja-meg többé, han[em]¹³⁵ ha a' magyarok mondanak értte egy Miatyánkot 's A[ve]¹³⁶ Mariát. R. azt ugyan nem cselekedte. – Palatin. Prot[ono]tarius¹³⁷ Szirmay István ekkor épen Bécsben volt. Vay Lászl[ó]¹³⁸ patvaristáskodott Szirmaynál. Ez attól tartván, hogy ez fenevad csak álnokságból tetteti magát halálosan beteg[nek]¹³⁹ Vayt látására küldi. Eggy Secretáriusánál 's Komornyí[kjá]nál¹⁴⁰ több cselédje már nem maradt volt¹⁴¹ Bécsben; mind Mad[rid]¹⁴² felé ment a' többi. Vay jó, 's csak eggy cselédet lát a betegágya mellett. A' mint a' cseléd kifordult 's Vay csak magában marada, V.¹⁴³ eggyet csavarít a haldokló' orrán, 's azzal álla bosszút a' magyar vérért. Szirmay kaczagva hal[lá]¹⁴⁴ a' vad cselekedet híret Vaytól.

Elveszett ez a' magyarokat gyűlölő, istentelen teremtés Mart. 6d. 1693.–

Nem lehet azt hinni, hogy a' vád Zimmermann ellen a levél miatt, egészen költött vád volt légyen. – Igy lakola a' ki a' háborgó időkben GONDOLATLANSÁGOT köv[et el]¹⁴⁵

(lásd itt l. 5[?]¹⁴⁶)

¹³³ [A kötés miatt az utolsó két betű nehezen olvasható.]

¹³⁴ [A kötés miatt olvashatatlan szó.]

¹³⁵ [A kötés miatt az utolsó két betű nehezen olvasható.]

¹³⁶ [A kötés miatt az utolsó két betű nehezen olvasható.]

¹³⁷ [A kötés miatt a szó nehezen olvasható.]

¹³⁸ [A kötés miatt az utolsó betű nehezen olvasható.]

¹³⁹ [A kötés miatt az utolsó betűk nehezen olvashatók.]

¹⁴⁰ [A kötés miatt a szó nehezen olvasható.]

¹⁴¹ maradt Bécsben; [Beszúrás a sor felett.]

¹⁴² [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹⁴³ marada; eggyet [Beszúrás a sor felett.]

¹⁴⁴ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹⁴⁵ [A kötés miatt nehezen olvasható szó.]

¹⁴⁶ [A kötés miatt olvashatatlan a szám.]

V. csomó
[293–316]

[293–316]

24.
Des Qu. Horatius Flaccus Werke von
Joh. Heinr. Voss. Heidelberg 1806. 8. II. Bde. 3 Rthl.

[Teljes recenziókijegyzés]

VI. csomó
[317–332; 627–642]

[317–327]

25.

Homers Werke,

von Joh. Heinr. Voss. (Ilias I. Band 318. S. 2. Band S. 336. – Odysse. I. B. 270. S. 2. Bd. 260. S.) – Dritte verbesserte Aufl. – Tübingen b. Cotta. 1806. gr. 8. 4 Rthlr. 12. gr.

Jenaische Allg. Lit. Zeitg. 1807 März. N. 60.

[Teljes recenziókijegyzés]

[327]

26.

Die epische Fabel der Psyche

nach dem Appuleius. metrisch übersetzt von Joh. Jac. frhr. v. Lincker. Jena. 1805. 45. S. 4. (12 gr.)

[327–328]

27.

Simonde Sismondi Histoire des republiques

italiennes du¹⁴⁷ moyen âge. Zürich, 1807.

„Ainsi dans le plan général de la Providence, dont il ne nous appartient point de saisir les détails, le bien nait souvent du mal, et les calamités générales peuvent être les avant-coureurs d’une réforme universelle. Ne desespérons¹⁴⁸ donc jamais des principes et des vertus qui forment le noble héritage de l’espèce humaine. Attendons le lent ouvrage des

¹⁴⁷ d./] [Átírás.]

¹⁴⁸ desperons [Emendálva.]

siècles, sur l'assurance que les vérités éternelles survivront, qu'elles renaîtront du coeur même de l'homme, s'il ne restoit point de monumens sur la terre pour attester leur antique existence et le culte qu'on leur a rendu.”

[328–332]

28.

Terentznek Eunuchját és Phormióját

német jámbusokban fordította Köpke. Posen u. Leipzig, b. Kühn, 1805.

Recenseáltatott a munka a' Jénai Allg. Lit. Zeitgb[an] 1807. Mart. l. 489.– 493. nem épen úgy hogy minden érdeme tagadtassék, de nem is nagyon javallva.

Die von (G. G. Köpke) gemachte Versart ist der 5 füßige Jambe mit männl. u. weibl. Ausgängen. Den Jamben vertritt zuweilen, besond[ers] im Anfange des Verses ein U U – auf ein – –, wenn der accent¹⁴⁹ die, der der ersteren an innerer Quantitaet sonst gleiche, zweyte Sylbe vor jener hebt, und das¹⁵⁰ Ohr schon dadurch geneigt macht, ihn für einen U –, gelten zu lassen. (Epen ezen okból hitette el énvelem minden példa nélkül a' magyarban, tulajdon érzésem, hogy¹⁵¹ ezt: VENNÉL, bízvást vehetem jámbus helyett a' németek hasonlatosságára írt Quináriusokban.)

Soll in der Übersetz[ung] der Terenz etwas vorzügliches geleistet¹⁵² werden, so muss der Übersetzer die Original Sylbenmasse des Komikers in unseren Spr. wiedergeben. Mit vieler Kunst lässt Terenz die verschied[enen] Versarten mit einand[er] abwechseln, die nothwend[ig] verloren gehen muss, sobald einerley Versart durch das ganze Stück beybehalten wird. Auffallend ist es, daß auch Quintilian glaubte, die Co-moedien des T. würden weit angenehmer seyn, wenn der Dichter bloß¹⁵³ den Senarius gebraucht hätte. Doch diesen hat schon Bentley zurecht gewiesen im Schediasma p. VIII. (nem ismerem Bentleynek ezt az írását, de vele tartok, nem Quintiliánnal. Az a' darabnak pompás feyerlich tónust adott volna, melly hozzá nem illhet; holott a' Terentz által választott vers nem középben áll a' vers és próza közt.)

A' Recenzens tovább azt veti szemére Köpkének, hogy bár csak hát az ujjain mérte volna ezeket a' jámbusokat, mert, ugymond, némelly sora többből¹⁵⁴ áll mint csak 5¹⁵⁵ vagy 5½ lábból, némelly sora pedig kevesebből.¹⁵⁶–

Lássá osztán az ember mit ér némelly Rec. autoritása! Hát Göthében, Schillerben nem talál eleget ollyat? hát nem hallotta híréit is a' hypercatalecticuskoknak? 's az illyes, mértékjen túl menő sorok nem festik e az indulat' nevedését, kiadását? Solche

¹⁴⁹ ac[.] [Átírás.]

¹⁵⁰ und <dadurch> das

¹⁵¹ magyarban, hogy [Beszúrás a sor felett.]

¹⁵² ge <?> werden [Javítás a törlés felett.]

¹⁵³ der Dichter den [Beszúrás a sor felett.]

¹⁵⁴ több[.] [Átírás.]

¹⁵⁵ 5 <?> vagy

¹⁵⁶ kevesebb[.] [Átírás.]

Unregelmässigkeit[en] in dieser Versart können so wenig ergötzen, als 7füssige Hexameter. (Eunuch. l. 2. 89¹⁵⁷;

Ich fand | ihn dir; | für bey | de zahlst | ich drey | ssig Mi | nen.
1 2 3 4 5 6 6½

Nincs igaza a' Rec.¹⁵⁸ ha az illy nem¹⁵⁹ sokszor fordul-elő, még nevelheti a' Versificatio¹⁶⁰ szépségét (ezt kell érteni az olly jambusi quinarisokról is, mellyek nem a' 3dik láb? közepén ejtik a caesurat), mert az egyformaságait a' sorokb[ól] elveszik. Külömben van a' dolog a' hexameterekben, mellyek minden esmért¹⁶¹ versnemek között a' fülnek leghízelkedőbbek; 's mivel benne a' spondeus és dactylus örökké változik, a fület egyformaságokkal el nem úntathatják. Abban azonban igaza van a' Rec.nek, hogy e' Quináriusok közzé még monometert is mint ez a' sor:

Kennst du

Des Vaters Freund u. Vetter Archidemides?

Sőt ez a' bimeter is: *Wie Sollt' ich nicht?* nagyobb szabadságok, mint a' miket eltérni lehetne olly darabban, a' mellynek Quináriusokk[al] kellene lenniük. Más az olly darabokban, a' mellyeket igazán *versi sciolti*-nak lehetne neveznünk, hol egy sor nem hasonlít a másikhöz.

Die römischen Komiker haben sich bey ihren Versen grosse freyheit (erlaubt, indem sich – –, – U U u. U U – an solch[en] Stellen einmischten, wo der Grieche sie verwarf, allein das Ende der Verse, besond[ers] der kürzeren hielten sie REIN. In den akatalektisch[en] Jamben, sowohl in den Trimetris, als in den Tetrametris, ist der letzte Fuss durchaus U –. Ein so richtiges Gefühl erwarteten wir auch von Hn. K. dieser aber hat in s. Jamben den U U – auch in die letzte Sylbe gebracht, wo er einen sehr widrigen Effect macht. Z. B.

U U –

Die Arme! kaum entpreßt, vernichten; sie wird

U U –

Als ich abwesend war. Ich rede sie an.

ha,ha,ha! a deák' Comicusoknál vagy Anapaestus, vagy Creticus (– U –). Köpke Amphibrachysnak vette, melly tőrhetetlen.

U

–

Der Tha | is? Ist ER es¹⁶² |, ist ER | es nicht?¹⁶³

¹⁵⁷ [Záró zárójel hiányzik.]

¹⁵⁸ Rec[/] [Átírás.]

¹⁵⁹ Ha az nem [Beszúrás a sor felett.]

¹⁶⁰ [./]rsificatio [Átírás.]

¹⁶¹ [./]mért [Átírás.]

¹⁶² [./]s [Átírás.]

¹⁶³ [A lap szélén két sorban egymás alatt:

„thesi –

arsi U”.]

Pronomina müssen nicht in die Hebung des Verses gebracht werd[en], ausser wenn der ACCENT auf ihnen ruht. Dies[es] aber ist geschehen Eunuch. 4, 5:

–
Sagt SIE | dir nicht, | daß du | ihr folgen möch | test?

–
Mir zu. | Je nun, | war dir | das nicht genug?

Zur Schönheit des Verses wird erfordert, daß die Abschnitte der Redeperiode mit den Abschnitten der rhythmischen zusammentreffen. Wer kann Verse ertragen wie folg[enden]?

Fragst du noch? der Sklave, *den*¹⁶⁴
Du uns geschenkt, was hat er Unheils *uns*
Bereitet! Die Jungfrau, die der Thraso *zum*
Geschenk der Thais gab, hat er geschaendet.¹⁶⁵

Ebben igazsága van a' Rec.nek, de úgy még is, hogy a' kifogás némely esetekben szenvedhető. Ódákba való az illy erőltetett szóllás, és ott igen jó effektje vagyon, nem az illy fermo pedestrisbe, mint a jámbusi ötláb. Én az illy *vers enjambé*-ket legkevésbbé tudom a' Zríny nemű magyar versekben megszenvedni. Kisnek érzése ellenkezik az enyémmel; ő pártját fogja, 's Wielandból példákat hord-elő állítása mellett.

Ja wohl, vergaenglich ist u. flüchtiger als Wind
Der Schönen Gunst, die Brudertreu der Zercher,¹⁶⁶ –
Ging Fantias mit¹⁶⁷ seinem Gram u. sich
Allein umher; –
die Haende auf dem Rücken,
Ging er daher. | | Verwandelt wie er war...
Musarion

De ki olvashatja az illyet megvetés nélkül?

– – vessd inkább a' | |
| | Gyújtogatót, tüzed' bosszúló lángjába!

Ha ő csókol, 's te is vissza | |
| | Csókold, ah! akkor néha...

Szemere Pál; de gyermek korában

¹⁶⁴ de/.] [Átírás.]

¹⁶⁵ [A négy verssor mellet kapcsolós zárójel.]

¹⁶⁶ Z[./]her [Átírás.]

¹⁶⁷ [/]it [Átírás.]

VII. csomó
[365–386; 399–420]

[365–386]

29.

Das Dekameron des Boccaccio.

Von D. W. Soltau. III. Th. – Berlin, b. Fröhlich, 1803. in 8.

[Teljes recenziókijegyzés]

[386]

30.

homoioteleüton az Anglusnál.

„Liberty darf des Reimes wegen nicht *libertei* ausgesprochen werden. Der Engländer ist oft schon befriedigt, wenn sich der Reim nur seinem *Auge* bildet.”

Hallesche Allgem. Lit. Zeitg. 1806 Aug. S. 332.

[386]

31.

Angol Nyelv és Grammatika.

Ausserst leicht und fasslich, in Ansehung der Beugung und Abänderung ihrer Redetheile, bietet sie uns in ihrer Syntax das künstlichste Gebäude dar, das je aus der menschl[ichen] Philosophie hervorging. – Ohne des Umstandes zu erwähn[en], daß die unendlichen Schwierig[keiten] in ihrer Aussprache dann am leichtest[en] zu überwinden sind: so könnten wir sie als eine Vorschule zu den alten Sprachen ansehen. Der etymologische Theil ihrer Grammatik ist äusserst einfach, ihre Syntax höchst künstlich u. doch fasslich; u. es finden sich in ihr Schriftsteller, deren Werke Gegenstaende betreffen, die in die Ideenwelt des Knaben; des Jünglinges eingreifen: welche Vortheile, die bey den schwierigen Sprachen des Alterthums entbehrt werd[en], wo Spr[ache] u.

Sachen meist[ens] zugl[eich] erlernt werd[en] müssen. Durch eine solche Spr[ache], wie die Englische, unter den Umstaend[en] vorbereitet, wird der Lehrling sich den alten mit Eifer widmen, von denen er bey¹⁶⁸ der jetzigen Verfahrungsweise nur zu oft zurückgeschreckt wird.

Hall A. L. Z. 1806. Aug. S. 330.–

¹⁶⁸ [/]ey [Átírás.]

VIII. csomó
[389–400; ~~301–310~~]

[389–390]

32.

Schiller irtózott a' házi gondoktól 's nem szeretett egyedül enni.

Brief an Huber, von Mannheim nach Leipzig, 25 März 1785. Morgenblatt. 1808. 2
Januar. N° 2.

...Ich bin Willens, bey meinem neuen Etablissement in L. einem Fehler zuvorzukommen, der mir in Mannheim bisher sehr viel Unannehmlichk[e]it machte. Es ist dieser, meine eigene Oekonomie nicht mehr zu führen u. auch nicht mehr allein zu wohnen. Das erste ist schlechterdings meine Sache nicht – es kostet mich weniger Mühe, eine ganze Verschwörung und Staatsaktion durchzuführen, als meine Wirthschaft; u. Poesie, wissen Sie selbst, ist nirgends¹⁶⁹ gefährlicher, als bey ökonomischen Rechnungen. Meine Seele wird getheilt, beunruhigt, ich stürze aus meinen idealischen Welten, sobald mich ein zerrissner Strumpf an die wirkliche mahnt. Für andere brauch' ich zu meiner geheimern Glückfeligk[e]it einen rechten wahren Herzensfr[eun]d, der mir stets an der Hand ist, wie mein Engel, dem ich meine aufteimenden Ideen u. Empfindungen in der Geburt mittheilen kann, nicht aber erst durch Briefe od[er] lange Besuche zutragen muss. Schon der nichtsbedeutende Umstand, daß ich wenn dieser Freund ausser meinen 4. Pfählen wohnt, die Strasse passieren muss, ihn zu erreichen, daß ich mich umkleiden muss u. dgl., tödtet den Genuss des Augenblicks, und die Gedankenreihe kann zerrissen seyn, bis ich ihn habe. –

Ich brauche nichts mehr als 1 Schlafzimmer, das zugl[eich] mein Schreibzimmer seyn kann, u. dann ein Besuchzimmer. Mein *notwendiges* Hausgeräthe wäre eine gute Kommode, 1 Schreibtisch, 1 Bett u. Sopha, dann 1 Tisch u. einige Sessel. Habe ich dieses, so brauche ich zu meiner Bequeml[ich]k[e]it nichts mehr. Parterre und unter dem Dach kann ich nicht wohnen, und dann möcht' ich auch durchaus nicht die Aussicht auf einen Kirchhof haben. Ich liebe die Menschen u. also auch ihr Gedränge. Wenn ich's nicht so veranstalt[e]n kann, daß wir (ich verstehe darunter das fünfsache Kleeblatt) zusammenessen, so würde ich mich an die Table d'hôte im Gasthofe engagiren; denn ich fastete lieber, als daß ich nicht in Gesellschaft – (*grosser* oder *auserlesen guter*) – speiste.

¹⁶⁹ ni[.]gends [Átírás.]

[390–393]

33.

Emilia Galotti¹⁷⁰

Erről Graf Julius von Soden a'maga Virginiája előtt ezt mondja.

Lessings Emilia Galotti ist unstreitig nach der Gesch. der Virginia bearbeitet (s. pag. I. der Vorrede). Es ist ein Gemählde, dessen einzelne Partheien uns freundlich ansprechen; aber e. Tragödie, e. Kunstwerk ist es nicht! – Gerade durch die Modernisirung sind alle die Vorwürfe gerechtfertigt, die man der Fabel, der Oekonomie des Stücks, u. vorzügl. der Entwicklung gemacht hat. – Denn durch sie hat L. sich die herzergreifendsten Situationen geraubt, dem Ganzen den Charakter poetisch[er] Wahrheit entgegen. p. IV. In der Voraussetz[un]g, daß L. durchaus die Gesch. der Virginia modernisirt u. dadurch das Tragische aufgehoben habe, sagt der H[er]r Graf p. II. III. IV. Appius ist ein *Mann*, herrschlüchtig, ernst, fest u. heftig in *allen* seinen Leidenschaft[en], so zeichnet ihn Livius. Lessings Prinz ist ein charakterloser Wüstling. Virginius war ein Römer im vollen Sinne, den das Wort zu jener Zeit hatte. Odoardo's Charakter ist weder gehörig entwickelt, noch also seine That hinlängl[ich] motivirt. – Izilius war ein edler, feuriger, kraftvoller, röm. Jüngling. Wer kann sich für die schwankenden Umrisse des frostigen Appiani interessieren? – U. Emilia! (die seyn sollende Virginia) was ist das schwache, schwärmerische Mädchen, das ohne Liebe einem Manne sich hingibt, einer Konvenienz-Verbindung? das Mädchen, deren Herz insgeheim für den fürstlich[en] Wüstling bestochen ist, das sich selbst nicht Seelen Staerke genug zutraut, den Lodungen des Kasters im Hause des Kanzlers Grimaldi zu widerstehen und den Tod wählt, um den Kampf mit ihren Sinnen nicht bestehen zu müssen? Was ist dieses, nicht verdaechtliche, doch wahrlich nicht bewundernswerthe Mädchen gegen die zarte, teusche Freiheit athmende Römerin, die der Sklaverey, dem verluste ihres Vaters, ihrer Unschuld, ihres Namens u. Standes den Tod vorzieht! – Lessing hat dies zum Theil vergüter durch die neuen, wahrhaft poetisch[en] Charaktere des Marinelli u. der Orsina, die SEINE Schöpfung sind, u. allerdings eine genialische Schöpfung. Sie u. die witzigen Concettis, Bilder u. Sinnsprüche, von welchen das Stück überfließt, z. B. die entblätterte Rose; Perlen bedeuten Thränen; die Kunst geht nach Brod, u. s. w., verbund[en] mit dem kräftigen Dialog, haben das Glück des Stücks gemacht.

Lássd azt a' mi az 1807diki Morgenblatt Intelligenzblattjában No 19. áll.

Erre most így felelek a' Morgenblatt' kiadóji:

Ist es denn so ganz klar beweisen, daß L. die Virginia vor Augen gehabt hat? Wir unsers Theils möchten darin, daß die Charaktere der Emilia denen¹⁷¹ in der Geschichte der Virginia¹⁷² so durchaus WIDERSPRECHEND dargestellt sind, gerade den Beweis dafür finden, daß Lessing, dessen Scharfsinn u. einziges kritisches Talent wir alle bewundern, die Geschichte der V. nicht nachgeahmt habe, und würden es dem Fr[un]de Lessings (ez a' Soden emléket állíta Wolfenbüttelben Lessingnek) für weit anstaendiger

¹⁷⁰ Gal[.]ti [Átírás.]

¹⁷¹ <und> denen

¹⁷² [..]rginia [Átírás.]

gehalt[e]n haben, wenn er für diese Meinung Gründe gesucht, u. ohne an die Zerstörung der schönen Denkmäler früherer Zeit, die längst würdig beurtheilt u. an ihren Platz gestellt sind, Hand anzulegen, seinen Tempel schöner u. vollendeter ausgeführt hätte.

Soden Lessinget a' Minna és Nathan halhatatlan szerzőjének nevezi.

Lássd Morgenblatt, 1808. Intellbl. No. 2

[393]

34.

[Göthének énekeihez]

Göthének énekeihez musikai compositiókat dolgozott' Friedrich Reichardt. – Jelentés ennek kiadása felől Morgenbl. Intellbl. 1808. N° 2.

[393]

35.

[Romans du Nord]

ROMANS DU NORD von Henri du Coiffier, aus dem Russischen des Karamasin und aus dem daenischen des SUHM in drey B[än]dchen neu herausgegeben. „Man glaubt im Marmontel od[er] Florian zu lesen”.

Morgenbl. 1808.1. März. N° 52. S. 208.

[394]

36.

An Göthe, über sein Sonett: sich in erneutem etc.

Auch du, der, sinnreich durch Athen's Schenkung,
Sein Flügelroß, wanns unfügsam sich bäumet,
U. Funken schnaubt, mit Kunst und Milde zäumet,¹⁷³
Zum Hemmen niemals, nur zu freyer Lenkung;

¹⁷³ z[.]umet [Átírás.]

Du hast, nicht abhold künstlernder Beschränkung,
 Zwey Vierling' und zwey Dreyling' uns gereimet?¹⁷⁴
 Wiewohl man hier Kernholz verhaut, hier leimet,
 Den Geist mit Stümmlung lähmend, u. Verrenkung?

Laß, Freund, die Unform alter Truvaduren,
 Die einst vor Barbarn, halb galant, halb mystisch,
 Ableierten ihr klingelndes Sonetto;

Und lächle mit, wo äffische Naturen
 Mit rohem Sang' u. Klingklang' afterchristisch,
 Als Lumpenpilgrim, wallen nach Loretto.
 Voss.

[394]

37.
 [Heilig – Tugendhaft]
 [Nyomtatványkiváгат]

[395]

38.
 [Tacitus – Suetonius.]
 [Nyomtatványkiváгат]

[395–396]

39.
 [Biographie.]
 [Nyomtatványkiváгат]

¹⁷⁴, [Átírás.]

[397]

40.
[L'amour médecin]

[398]

41.

Ausztriai Monarchia' népessége, ereje, a Pozsonyi béke után.

– 1809. –

– 1806. –

a' Bécsi béke által elvesztett
Ausztria 1952 □ mföldet, és
abban 3 282 200 lelket.

[Nyomtatványkivágot]¹⁷⁴

és így
1809. 14. Octob. olta bír
10800 □ mf. helyett 8848.
's 22 millió lélek helyett
19. milliót.

[398]

42.

[Fr. Bouterwek's Aesthetik]

[Nyomtatványkivágot]

[399]

43.

[Kurzgefaste Nachrichten]

[Nyomtatványkivágot]¹⁷⁶

¹⁷⁵ [A lap jobb oldalán egy beragasztott nyomtatványkivágot található.]

¹⁷⁶ [A nyomtatványkivágot tetején Kazinczy autográf rájegyzése fekete tintával: „1809”.]

[400]

44. Johann Christoph Schmidt,
Geheimerath u. Oberkammer Praesident zu Weimar.
Klopstocknak egykori barátja 's testvére a' Kl[opstock] Ódájiban halhatatlanná tett
Fannynak.

[Nyomtatványkivágot]

a' Müncheni Literat[ur] Anzeigerből!¹⁷⁷

¹⁷⁷ [Kazinczy saját kezű megjegyzése a nyomtatványkivágot alatt.]

IX. csomó
[418–426; 311=320]

[418]

45.

Ráth Máttyás Győri Luther. Predik.

(ki 1780ban a' legelső Magyar Újságleveleket kezdette írni)
a' fiját SOCRATESnek
kereszteltette a' leányát Zenóbiának, a' 3dik Júlia.

Gróf Desőffy Józsefnek lett Virginia leánya és

1808ban Aurelius fija.

1810ben Marcellus.¹⁷⁸1811 v 12. Emíl.¹⁷⁹

Jobbaházi Német László Győri Luth. Rector ARISTIPP nevet ada a' fijának.

Almási Ignázt, (akkor Locumt. Consil. (1787 táján, Budán) kijövéen a' Dugonics *Etelkája*, a' leányát Ottiliának kereszteltette, hogy in diminutivo Ottilká-nak vagy *Etelkának* nevezhesse.

Szirmay Ferenczné szül. B. Splényi Constantia Camillát kereszt.¹⁸⁰

Az Iphigénia nevet én adtam elsőben a magaménak. –

B. Prónay Simonné, az én kedves szép Ninim, a' magáét 1807¹⁸¹.ban,
midőn az én Phigiem megholt, Bécsben *Iphigénie Sophie*.nak keresztelteté.

¹⁷⁸ [Későbbi rájegyzés Kazinczytól.]¹⁷⁹ [Későbbi rájegyzés Kazinczytól.]¹⁸⁰ [E sor mellett a lap szélén későbbi rájegyzés Kazinczytól: „1811 Camillust.”]¹⁸¹ 1806 [Átírás.]

Miklós öcsémnek volt 1.) Natalia, 2.) 1808ban Isabella. 3) Titus 1812.¹⁸²
a' Sógoromnak 1810. 10. Máj. Napoleon.¹⁸³

[419–421]

46.

Welchen König der Gott. etc. így fordította Superint. Szilágyi Sámuel

Oh melly drága Király, mennyei kit kezek
Még napfényre mikor hozta kegyes szüle,
Felszenteltek, ő lesz a' haza' gyámola,
'S ország' székeinek oszlopa.
Tündéres dicső név 's fény ha kecsegteti
Ezt, hogy népeinek vére' folyásain
Venné, vagy sok ezer özvegyi könyveken,
Nem kell árva' nyögésein¹⁸⁴.
Nem sír képeinél régi vitézinek,
Búskodván hirekért: emberi szív előtt
Hogy gyermek vala is, volt becsed o kegyes!
Több mint hadverő bajnoké.
Felségesbb ugyan is vágyakodása az
Szép lelkének, – ¹⁸⁵eredj távol Hízelkedés! –
Boldog népnek hogy ő lenne szerelmese
Ez volt nappal is éjjel is.
Kisded volt 's nyugodott angyali karjain
Anyjának, ki reménylt, ezt öreg emberek
Nézték, 's mind erejek mind szemek is vidúlt,
Mondván: Dán, ez atyád leszen.
Ezt forgatta korán, melly dicső gondolat
Isten' képe legyen, más sok ezernek is
Boldogsága, magát erre határozá:
Fő úr, add követőd legyek.
Mint Astraea leül mérni királyokat
A' földnek, 's igazán holtok után, ez is
Mérni szokta magát, 's minden ő útait,
Mellyekkel jegyes élete.

¹⁸² [Későbbi rájegyzés Kazinczytól.]

¹⁸³ [Későbbi rájegyzés Kazinczytól.]

¹⁸⁴ [/]yögésein [Átírás.]

¹⁸⁵ – [Beszúrás a sor felett.]

Mint kresztyéni király, hogyha jutalmat ad
 Jámbor szolgainak, végre alá tekint
 Múzsámra, 's fíjait nézi kegyes szeme,
 Szívek mint nemesül, javúl.
 Meglát messzire is, szótalán érdemet.
 Azt bízattja, hogy él híre halál' után
 Illy életnek azért ő maga is siet
 Meglátni dicső templomát.
 Múzsám, ki Sionon Isteni Messiást
 Eneklesz, jer alá Pindus' hegyére is,
 Hol némelly koronás fő ha dicsértetik,
 Istenség' követője az.
 Kezdd-el lanti sorod' egy gyönyörű¹⁸⁶ neven,
 Melly gyakran ezután tőled is hallatik
 A' jó sorsot, ha még, melly csak a' jókra néz,
 Fested,'s jó fejedelmet.
 Fédor ím e' király, ki neked útát hint
 Hogy bátran igyekezz' felső tetőkre is.
 E' kresztyéni király illy vezetőt keres
 Istent látni¹⁸⁷ a' Golgotán.

[421]¹⁸⁸

47.
Laxier-Mittel für Erwachsene.

[Rövid német megjegyzés]

¹⁸⁶ nyönyörű [Emendálva.]¹⁸⁷ látni<a>¹⁸⁸ [A szám után Kazinczy kézírásával: „et 422”.]

[421]¹⁸⁹

48.
[Aula Familiárisok]

Az Aula Familiárisokat Magyar-Országban Maria Theresia 1773ban állította-fel. Az ezen rend' alkotása felől szóló Kerülő-levélben az mondatik, hogy ez a' rend ekkor csak restituáltott. Kazinczy Péter II. Rákóczy Györgynek 's Györgynének és Ferencznének Aula Intimus Familiarisának nevezetével élt.

[423]

49.
Argand' lámpájáról való tudósításom.

[Nyomtatványkivágot]¹⁹⁰

Argand, Genevai lakos 1783ban, Novemberben, lépett-fel a' világ előtt a' maga lámpájával.¹⁹¹

Árúltatik Bécsben 1808. Franz Bahold, Spengler Meisternél, N° 1049. közel a' Károly Herczeg és Gróf Dietrichstein házához. –¹⁹²

¹⁸⁹ [A szám után Kazinczy kézírásával: „et 422”.]

¹⁹⁰ [A lapon az autográf cím alá van beragasztva a nyomtatványkivágot. A kivágot tetején található nyomtatott szöveg vörös ceruzával át van húzva. A nyomtatványkivágot kétoldalas, lapozható. A második oldalon, a lap alján Kazinczy kézírásával: „az az Kazinczy Ferencz”.]

¹⁹¹ [A beragasztott nyomtatványkivágothoz fűzött autográf megjegyzések a Pandekta-lapon szerepelnek.]

¹⁹² [A beragasztott nyomtatványkivágot utolsó bekezdéséhez fűzött megjegyzés a Pandekta-lap alján.]

[424–425]

50.

Csokonainak és Herdernek egy gondolatja.

Bihar Vármegye 1804ben engemet és Baranyi József Urat, mint Assessorait kiküldött¹⁹³ az 1802diki Dietán parancsolt Populáris Conscriptió' megtételére Debreczen körül. Bagosra érvén Májusnak első napján, Csokonait kihívtuk magunkhoz, hogy pihenő óráinkban velünk légyen. Egy nap' ő és én kísétálánk a' közel erdő felé. Melly¹⁹⁴ gyönyörű halmocska! mondám; ha ez Görög-országban volt volna, bizonyosan egy szép gömbelyeg (Templom) állana rajta." – Most pedig akasztófa vagy feszület, (monda Csokonai, visszásság és kaczagás nélkül, 's mintegy fél álmában,) ha Bagos Papista-hely volna vagy jus-gladiival bírna! –

Ma (Jan. 1^é napján 1809.) Herdert olvasom. (Sammtl. Werke. Zur schönen Liter. und Kunst. X. T. Tübingen, 1808). – Mint¹⁹⁵ nem ocsódtam-fel midőn a 157. lapon e' sorokra akadék: die schönsten Gegenden Griechenlands bezeichneten Altäre der Götter und Heroen; auf den schönsten höhen unserer Länder steht das einzige öffentliche Denkmal, darum sich der Geist unserer Gesetzgebung bekümmert, Galgen und Räder.

Virág Benedek még kevesebbé olvasta Herdert e' helyen, mint¹⁹⁶ Csokonai, és íme ő is ugyan ezt mondja. A' Magyar Századokban (IX–XIII.) lap 509. „...de mindeddig, 900 eszt. után is! semmi országos jelek, dücsőségre emlékeztető 's gerjesztő jelek nem látszanak. Ellenben mennyi a' **bitófa!**” – NB. Érteni kell a' **bitófát**.

Ezen sétálásunk alatt Csokonai kifakada valamelly Luther. Magyar ellen, a' ki kritikázgatni szeretett a' nélkül hogy a' nyelvet, úgy a' mint azt e' célra illik, ismerné. – Nem szenvedhetem, ugymond, az Amphibiumokat, 's illyen a *német-magyar*, 's a' *Lutheránus*, a' ki sem nem Pápista sem nem Kálvinista. – A' később időknek azt jegyzem-fel, hogy Csokonai szabad volt a' vallásbeli gyűlölségtől és a' mi azt szűlni szokta.

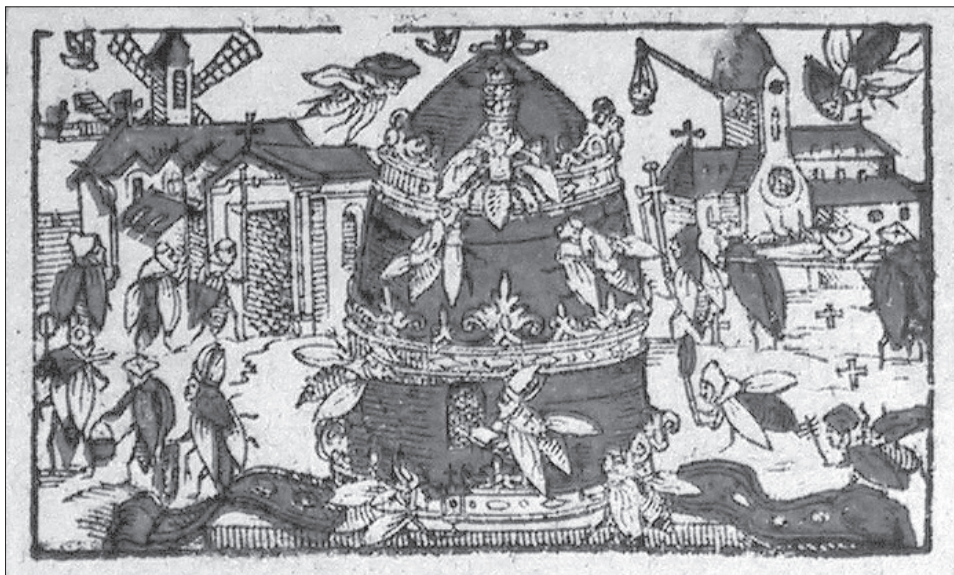
A' mostani Superint[endens] Benedek Mihály Úr egy theologicus munkát írt az iskoláknak, melly a' szokásban volt Catechismusokat eltolja. – Melly balgatagság, ugymond Cs. positiva religiót az ész' világa mellett akarni tanítani! Azt Pápista-módon kell. etc.

¹⁹³ kiküldött < e > az

¹⁹⁴ [Kezdő idézőjel hiányzik.]

¹⁹⁵ 1808.) <S.157.> – Mint

¹⁹⁶ Herdert mint [Beszűrés a sor felett.]

[426]

51.
Papi köpű:¹⁹⁷

Méltó a' metszés' szépsége 's a' causticus gondolat miatt. A' Pápa hármis koronájával;
egy Cardinális a' veres süveggel. Alól az insulások, kámzsások nyírettek.

[Nyomtatványkivágot/könyvrészlet]¹⁹⁸

¹⁹⁷ [A Pandekta-lapon a Kazinczy által kiemelt cím: „Papi köpű” fölé van beragasztva a kisméretű metszet kék papíron.]

¹⁹⁸ [Kazinczy autográf megjegyzése alatt található egy másik nyomtatványkivágot is beragasztva.]

X. csomó
[429–430; 397–398]

[429–430]

52.
Adelungnak egy intése a' Grammatikusokhoz.
Rövidebb Gramm. Praef. végében.

— — —

Einen Unmstand kann man Lehrern nie genug empfehlen, nämlich *die frühe Bildung des Geschmacks der ihr anvertrauten Jugend*; ein Hülfsmittel, welches in dem ganzen gesellschaftl. Leben, in allen Künsten u. Wissenschaft[en], u. vornehmlich in den Sprachen von der grössten Wichtigkeit u. Nothwendigkeit ist. Die meisten Missgeburten in der gelehrten, sittlichen u. gesellschaftl[iche] Welt rühren aus dem Mangel des wahren Gefühles des Wohlanstaendigen u. Schönen her; er ist der Vater aller Pedanten u. selbst der meisten Genies, in der heutigen verächtlichen Bedeu[ng] dieses Wortes. In einer ausgebildeten u. verfeinerten Schriftsprache kommt überaus vieles auf dieses feine u. richtige Gefühl an. Ist der Grund dazu in den frühern Jahren geleyet worden, welches von Lehrern u. Vorgesetzten in allen Fällen nebenher u. beyläufig geschehen kann, so hat solches den wichtig[sten] Einfluss auf das ganze künftige Leben. Um hier nur bey den Spr[achen] stehen zu bleiben, so wird ein seiner u. richtiger Geschmack einen¹⁹⁹ grossen Theil der Sprachfehler, alle Härten niedrige²⁰⁰ u. unedle Ausdrücke harte, dunkle u. verworrene Verbindungsarten u. s. s. auch ohne tiefe Sprachkenntniss als solche empfinden u. vermeiden, dageg[en] auch der gründlicher Sprachkennen, wenn dieses Gefühl in ihm verwahtloset ist, allenfalls wohl vor den erstern, nie aber vor den letztern gesichert seyn, sond[ern] sich ihrer oft desto mehr schuldig machen wird, je grösserer Sprachkenner er zu seyn glaubt. Alle classische Schriftsteller aller Sprachen haben ihre Reinigkeit u. ihr ganzes classisches Ansehen mehr ihrem seinen u. richtigen Geschmacke, als ihrer tiefen Sprachkenntniss zu danken, von welcher viele unter ihnen nicht einmahl einen Begriff hatten.

[430]

¹⁹⁹ einen < Th >

²⁰⁰ härten < und > niedrige

53.

Apáczai Csere János

azt írja Encyclopaediájának deák Praefatiojában, hogy ez²⁰¹ a' magyar munkája²⁰² akkor,²⁰³ midőn Belgiumból haza felé jött, – coeli injuriae automnales etc in exocitis adhuc oris, ut per hyemem subsisterem etc. γ coegerunt. etc *már készen volt.* – Recturam in Collegio Albensi suscepit 1653. mense Novembri (:lásd inauguralis Oratioját de Studio Sapientiae, az Encycl. végén.) – Glandorphoz írt levele (ugyan ott) mutatja, hogy 1651. Aug 16dikán még Utrechtben múltatott. – Az Encyclopaedia kidolgozását tehát 1651²⁰⁴ és 1652re²⁰⁵ lehet tenni.²⁰⁶ – Thomásius tudományokat németül Hálában 1694 táján kezdett tanítani, 's ő volt az első német, a' ki ezt cselekedte. – Christian Thomasius szül. 1: Jan. 1655. Lips. † 23. 7br. 1728. –

²⁰¹ ez < t >

²⁰² munkája < t >

²⁰³ akkor < írta >,

²⁰⁴ 1561 [Átírás.]

²⁰⁵ 1562 [Átírás.]

²⁰⁶ [A sor mellett balra a két javított évszám halványabb titntával megismételve: „1651, 1652”.]

XI. csomó
[431–444; 477–486]

[431–434]

54.

[Könyvjegyzék1]

de Sacy – lásd itt lap 495.

mit írtak az allgem. Sprachlehre dolgában?

Kant²⁰⁷

Täubel, Allgem. theoret.-prakt. Wörterbuch der Buchdruckerkunst. gr. 8. 2 Bde, Wien, 1805.

Schulz, über Paris u. die Pariser 2. Th. 8.

Paris wie er war u. wie er ist (von Zimmermann). Lpz. 1805. III. Th. bey Fleischer 4 Rth. 12 gr.

Herders Ansichten der classisch[en] Alterthums, von D. Danz.²⁰⁸ Lpz. 1805.

Herders Charakteristik v. Danz. u. Gruber. 1805. Leipz. S. 550. 1 Rthl. 20 gr.

Donatoa, Epopöie v. Fr. v. Sonnenberg.

Landons Annales²⁰⁹ du Musée de Paris. Schweizp.²¹⁰ 9. Volumes. Ladenpreis 46. Rth.

Therése. einer erotische Erzählung in 8. Gesaengen. Lpz. bey Heinr. Gräff. (1Rth)

Pölitz Systemat. Encyklopaedie der stylist. Wissensch. Lpz. 1805. S. 276. 1 Rth. 6 Gr.

Lessings Briefe die neueste Literatur betreff.

Berlin, 1760. 24. Bde.

Ladenpreis 36 Rthl.

A'Hálai Allg. Lit. Ztg. Intellbl. 1806. May, S. 632. gebunden Rthl 5
½. bey dem Lehrer Wilberg in Berlin.

²⁰⁷ [„de Sacy” és „Kant” neve egymás alatt szerepel és kapcsos zárójellel van összekapcsolva.]²⁰⁸ danz/[.] [Átírás.]²⁰⁹ Annales [Átírás.]²¹⁰ [Bizonytalan olvasat.]

Blaeuw (Wilh. et Joann.) grosser Atlas. VI. Bde.
másutt XI. Bde.

Cl. Ptolomaei Geogr. L. VIII. graece et latine, cum notis Gerardi Mercatoris. Cum
Tabl. Geogr. et castigatione Petri Bertii. Amsteld. Lugd. et Francof. 1618

Bertii (Petri) Theatrum Geogr. veteris Amstel. 1618. II. T.

Morery grand Dictionn. historique. IV. Tom. in 2 franz Baend
Amsterd. 1740. 8 Bde. 20 Rthl. Amst. 1698. – 5. Rth.
3. Rth. 12. gr.

Allgem. Deutsche Bibliothek v. Anf 117. Bde. u. allen Suppl. und Registerbaenden,
und die
Neue Allgem. Deutsche Bibliothek. compl. 107. Bde. beyde Werke um 25. Pistolen.
bey Luther Senior in Hannover.
A L. Z. v. Halle. 1806. Intellb. S. 639.

Lipperts Dactyliothek, Sammt Supplem. gr 4. Lpz. bey Breitenkopf. 1768.
Enthaelt 3149 in Kpf. gestoch[ene] alte Gemmen.

Sandrarts Academie der Bau, Bildhauer und Mahlerkunst. in 8. folio Bde. statt 96 f.
um 30. b. Binz in Wien.

Bildnisse unserer berühmtesten Zeitgenossen nach guten Orig. in Medianfolio.
I. Lieferung Wieland. Gall. gemahlt von Jagemann. Preiss 2 Laubthlr. 5f. 30x. der
Porträt einzeln genommen 2 Rthlr. = 3 f 36. x – Gestoch. von. Heinr. Schmidt.
hoch 12. Zoll breit 9. Zoll. Kopf hoch 3 oder 3 ½ Zoll. –
Weimar Landes Industrie Comptoir

Elias Widemann, Vienn. magyar portrait²¹¹ metzett.

Brydone's Reisen durch Sicilien u. Malta. (fordította Zollikofer) Hálai A. L. Z.
1807. Januar. S. 93.

η καινη διαθηκη. Ex. Recens. J. J. Griesbach. Lips. ap. Göschen, 1803.
A' görög betűk figyelmet érdeml. Metsz. Prillwitz Jénában, a' ki a' Wieland
kiadásának deák betűjit is metz.

Schödel (Martin.) disquisitio historico-politica de Regno Hungariae. – Argentorati
1629 apud Reppium.
Atilának két pénze, phylira L. fol. 1. 2. 's még más metzések.

²¹¹ [A ligatúra feloldása bizonytalan.]

Cxxx Mxx (Christian MINSICHT) Neue und Kurze Beschreib. des Königr. Ungarn. Nürnberg. 1664. bey Hoffmann. S. 379. – cum multis iconibus.

[434]

55.
Kartigám.

Der Unvergleichlich Schönen Türkin wundersame Lebens u. Liebes geschichte zur²¹² angenehmen durchlesung aufgezeichnet von Menander. Zu finden in der Frankfurter und Leipziger Messe, 1723. pagg. 375. –

a' Pataki Bibliothékában. – Ignatius Mészáros auctor historia Kartigám Kisasszony' története etc. Poonii apud Landerer, circa 1770 editae, non est confessus, se fabulam ex germanica fecisse hungaricam. Vertit illam ex hoc Menandri pseudonymi opere. Liber non tantum non obuius, sed si quis alter, certe in rarissimor. numero ponendus.

[435]

56.
Salamon Gessners

SAEMMTLICHE RADIRTE BLAETTER. Zwey folio-Baende auf fein velin/: ouvrage contenant 336 gravures tant grandes que petites:/ – 91. Rthl. 16 gr. = 165 f

diese beyden Blättern enthalten alles was S. Gessner radirt hat, einige Kleinigkeiten abgerechnet, die abgenutzt sind. Dieses Werk ist also die vollstaendigste Samml. alles dessen, was das Talent dieser Künstler in einer Reihe von 40. Jahren (von 1750 bis 1788) nach u. nach geliefert hat.

der erste Band enthält einer Reihe idyllischer Landschaften, ein dutzend mytholog. Dichtungen, die Kupfer der Quart Ausgabe seiner Schriften und 52. Schweitzer Prospective aus dem bekannten Schweizer Kalender, Zürich, bey Gessner, 1780 bis 1788. – der 2te Band begreift alle Vignette der verschiedenen Ausgaben seiner Schriften, so wie noch verschiedener anderer Bücher. Ferner einzelne detachirte Vignetten voll Geist u. Leben, denen der sinnige Kunstfreund vor dem grösseren Kupferstiche, der demselben so oft mangelt, den Vorzug gibt.

— — —

²¹² [Az első két sor mellett a lap bal szélén dupla függőleges vonal.]

Gessners Schriften 2. Bde complet, mit latein Lettern, Kpf u. Vign. von dem Kpf. in 8° Preis 15 Rthl. 8 gr. = 27f 36. Ezt ajándékban kaptam Gessnernek Özvegyétől, égetett-földű képével, 1793ban.

52 Schweitzer Prospecte 11. f. 42. (Megvettem 19 f 38.)

Quart Stücke N° 32. – 16 f 30 (Megvettem 28 f –)

Gessners (Salom.) Gouachegemälde u. Lavierzeichnungen, radirt durch C. W. Kolbe. IV. Hefte. von einer grossen folioblättern. – Subscriptionspreis auf ein Cahier von 4 Blättern 5 Rthl od[er] 9. f. R. V.

[437–439]

57.
[Könyvjegyzék2]

Nadányi (Joan.) Florus hungaricus, sive rer[um] hungaricar[um] ab ipso exordio ad Leop. deductarum Compendium. Amstel. 1663.

Thúróczi Ungaria suis cum regibus. 4. Tyrn. 1768. 1f 30.

Atlas Hungariae, cum adjacentibus Provinciis et parte Danubii usq. ad Ostia cum XIII. Tabl. aeneis perpulchr[is] coloratis. Viennae, 1739. 2 f

Wallaszky P. Conspectus reip. literariae in Hung. Poonii et Lipsiae, 1785. 1 f. 30. x.

Palma Abhandl[ung] v. den Titeln u. Wappen, welche Maria Theres. als apostolische Königin von Ungarn führet. Wien, 1774. 45 x

Olahi (Nic.) Hungaria et Attila. – Vindob. 1763. 51 x.

Velius Ursinus Kollarii. 4 Vindob. 1762. 1 f 40 x.

Palma Specimen Herald. R. Hungar. Vienn. 1766 1 f 30.

Kaprinai Steph. Hungaria diplomatica temporibus Math. de Hunyad. II. Tomi. 4 Vindob. 1767. – 771. 3 f 30 x.

Histoire des Revolutions d’Hongrie à la Haye 1739. VI. T.

Birkenstein, erzherzogliche Handgriffe des Zirkels etc. 2 f.

Piller et Mitterpacher ita per Posegam, 1782. suscept. 4. Budae, 1783. 2 f 30 x.

Eusebii Verini (Josephi Benczur) Commentatio juridico-critica de haereditario jure domus Austriacae in apostolicum r. Hung. de jure eligendi regem, olim Ordinibus Hungariae competente, de Corregente, rege Juniore et Ducibus regiis. 8. maj. 1771. 48. x.

Belii (M.) Hungariae antiquae et novae Prodrumus. Norimb. 1723. fol. 4 f.

Belii (M.) Adparatus ad histor. hungariae. fol. Psoni. 1735. 3 f 30 x.

Bongarsii Scriptores rer. hung. Francof. 1600. 6 f.

Schwandtneri Scriptores rer. hung. cum Praefat. Belii. III. Tomi. fol. Lips. 1747. statt 24 f 12 f.

Batthyáni Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae etc. fol. Alba Carolina, 1785. 5 f.

Benczur (Jos.) Hungaria semper libera. 4. Vienn. 1764. 45 x.

Istvánfi, (Nic.) Historia Regni Hung. fol. Colon. 1622. 4 f.

Sacy Histoire generale d'Hongrie. Yverdon, 1786. 3 f.

Giselini Fr. Versuch einer natürl. u. polit. Geschichte des Temesvárer Banats. 2 Th. 4. Wien, 1780. 3 f 30 x.

Kollár (Ad. Fr.) De originibus et usu perpetuo potestatis legislationiae Regum Hung. circa sacra. Vien. 1764. 1 f.

Lampe (Pauli Ember) Historia Ecclesiae Reformatae in Hung. et Transylv. Trajecti 1728. 10. f

Péterffy Car. Concilia Sacra Eccl. cath. in Hung. ab 1016. usque ad 1739. celebrata. Acced. Constitutiones ecclesiasticae Regni Hung. et Sedis Apostol. Legator. 2 Tomi. fol. Poson. 1742. 6 f.

Kazy (Fr.) Historia regni Hung. ab anno Sec. XVII. primo ad annum seculi ejusdem 37^m fol. Tyrn. 1737. 45 x.

Ratio educationis totiusque rei literaria per regnum Hung. Vienn. 1777. 51 x.

Severini (Joan.) Commentatio historica de veteribus incolis Hung. Cisdanubianae a Morava anne ad Tibiscum porrectae. 1767. 30 x.

Belii Notitia hungariae novae historico geographica. IV. Tomi. 1736. Viennae. – 27 f.

[441–444]

58.

[Bey Buchhändler Johann Georg Binz]

[Nyomtatványkivágot/könyvjegyzék]

XII. csomó
[451–458; 493–500]

[451]

59.

[Első dolgozása egyik Sonnetemnek]

Első dolgozása egyik Sonnetemnek úgy a' hogy azt 1809. apr. 22d. éjjel és setétben, papiromra vettem. (Ez vala a' második Sonnetem. A' legelső e' szókon kezdődik: Milliók között sincs Eggy etc.)²¹³

[452–455]

60.

[Könyvjegyzék3]

Filosofische Ansichten von Karl Gustav v. Brinkmann. I Th. 1806. Berlin, b. Sander, 369. S. 1. Rthl. 20 gr.

Winkelman und sein Jahrhundert. In Briefen und Aufsätzen herausgeg. v. Göthe. Tubing. b. Cotta, 1805. S. XVI et 496. 8.

Johann Winkelman. Eine Rede v. D. Carl Morgenstern. Hofrath, Prof. u. Bibliothekar zu Dorpat, nebst dessen Rede üb. den Einfluss des Studiums der griech. u. röm. Classiker auf harmonische Bildung zum Menschen. Mit Winkelmans Porträt nach Mengs. 1805. VI. u. 108. S. 4.

Lemuel Gullivers Reisen. 1804. Lepiz. b. Junius. IV. Bde. 8. (2 Thlr.)²¹⁴

Dictionnaire raisonné portatif françois allemand et allemand françois bearbeitet v. Weiler u. Lang. Ulm bey Stettin. 1800–1805.

Tom. III. Dictionnaire Universel des Synonymes de la langue françoise. Ulm. 1807. (= II. f. 30. x. együtt.) a'3dik kötet maga 4 f 15. x.)

²¹³ [Az utolsó sor kettős vonallal megjelölve a lap jobb szélén. A jegyzés alatt az egész lap üresen hagyva.]

²¹⁴ [Ceruzával a sor mellett jobbra: „1811 Lpz. (Wien, Gerold) 12f.” A 452. lap második fele üresen hagyva. A könyvcímek felsorolása a 453. lapon folytatódik.]

Theater von Schiller. Tübingen bey Cotta, 1805. állani fog 5. kötetből. – Velin pap. 33 Rf. 45 x. – Író pap. 18 f – nyomt. jó pap. 11 f 15. – nyomt. rossz pap. 6 f 45.

Vater (Johann Severin) Versuch einer allgem. Sprachlehre – Halle, 1801. 295. S. 8.

A. J. Silvestre de Sacy, Grundsätze der allgemeinen Sprachlehre in einem allgemein faßlichen Vortrage, als Grundlage alles Sprachunterrichts u. mit besonderer Rücksicht auf die franz. Spr. bearbeitet. etc. etc. auf die deutsche Spr. ausgeg. von Joh. Severin Vater, prof. zu Halle. – Halle, 1804. XL. u. 382. S. 8. (1 Rthl. 16 gr.)

Gallerie der berühmtesten Personen des XVIII. Jahrhunderts. 1. Bd.
(Deutsche Dichter.) Mit Klopstocks Portrait. 8 Leipzig. bey Heinr. Gräff. 1 Rthl. 20 gr.
(Auctor S. Baur.)

Vater's Lehrbuch der allgem. Grammatik, für höchsten Schulclassen, mit Vergleichung älterer u. neuerer Sprachen 8. Halle, 1806. – (14. Gr.)

Cicero, Cato der älterer, – Laelius – Paradoxien übs. von Fr. C. Wolff, Corrector in Flensburg. Altona, 1805. 20 gr.
– auserlesene Reden, pro Roscio, pro lege Manilia, in Catilin. etc. pro Archia. Altona. 1805. v. 6. (1 Rthl. 16 gr.)
– de Oratore. idem Wolff vertit.

Elysium und der Tartarus, Zeitung für Poesie, Kunst und neueren Zeitgeschichte. begonnen 1806. – Dolgozóji Göthe; Wieland.
Kiadója Falk.

Seidenstücker (J. H. P.) kritische Grammatik der hochdeutschsprache. (Rector des Gymnas. zu Lippstadt.)

Geist aus Friedrich Schillers Schriften Gesammelt von Christ. Fried. Michaelis. 1 Rthl. 12 gr.

Abälard u. Heloisa. Von dr.²¹⁵ J. A. Fessler. 2 Th. m. k. Berlin bey Maurer. 1806. Rthl 4. – velin 5. Rthl 8 gr.

Gesneri Thesaurus linguae Romanae Lpz. 1749. 4 Bde fol 13 ½ Rthl. beym Lehrer Wilberg, zu Berlin, Rosenstr. N° 23.

²¹⁵ Vondr. [Emendálva.]

[455]

61.
Ernst Moritz Arndt's

Reisen durch einen Theil Deutschlands, Ungarns, Ital. und Frkr. zweyte verbrt. u. mit 4 Holzschnitten von Gubitz verhöcherte Auflage, gr. 8. (8. Rthl.)²¹⁶
 . . . Geist der Zeit. Leipzig. 1806. b. Hr. Gräffer

[455]

62.
[Könyvjegyzék4]

Wagner zwey Epochen der modernen Poesie, in Dante, Petrarcha u. Boccaccio; Göthe, Schiller u. Wieland dargestellt. Leipzig, 1806.

Pölitz (K. H. L.) Die Erziehungswissenschaft nach dem Grundsätzen des Staats und der Menschheit praktisch dargestellt. 2 Bde. Leipz. 1806. bey Hinrichs. 3 Rthl. 8. gr.

Enthalt die physische, intellectuelle, aesthetische, moralische u. religiöse Erziehung, die Lehre von der Disciplin u. die Erziehung zum Bürger; dann die Erziehungs-wissenschaft nebst der Didaktik, Methodik in Hinsicht der verschiedenen Erziehung u. Bildungsart[en].

Vollstaendiges Verzeichniss neuerer Bücher, die vom Jan. bis Juni 1806. erschienen sind, nebst Verlegern, Preisen u. n. wissenschaftlich[es] Repertorium. Lpz. b. Hinrichs²¹⁷. – 17 fr fortsetz[un]g, 8 gr.

Ger. Mercatoris Atlas. Amst. 1632. [?] ²¹⁸ gold. Schnitt. mit 167 kart. 2 ½ Rthl. fol.²¹⁹

Sophoclis Dramata graece et latine. illustravit F. H. Bothe. 8. vol. charta impress. 6 thal. 10 f 48 x. charta script. 8. Rthl. 14f 24 x. charta belg. optima. 12 Rthl = 21 f 36 x. Sophocles cum notis Erfurthi. – Lpz. bei Fleischer, 1806. 2 Rth. 4. Bde.

Jördens (Karl Heinr.) Lexicon deutscher Dichter und Prosaisten enthaltend: Biographien, Anzeige der Quellen, Charakteristik, Nachrichten von ihren Werken, verschiedene Ausgaben u. Inhalte der wichtigst[en], Nachweisung der vorzüglichst[en]

²¹⁶ [A címléírás a lap bal szélén kettős vonallal megjelölve.]

²¹⁷ H<e>inrichs

²¹⁸ [Bizonytalan olvasat.]

²¹⁹ [Beszúrás a sor alatt.]

Beurtheilungen, u. anderen Literaturnotizen. I. Band A bis F. gr 8. 1806. Weidmann bey Leipz – druckpap. 1 Thl. 18 gr. = 3 f 9 x.

[456]

63.

[Chronika der Hungarn]

[Nyomtatványkivágot/Könyvhirdetés]

Nékem adatott 16f. [...] ²²⁰

1808ban. –

Vide Denis Buchdruckgesch. p. 370 ²²¹

[456]

64.

[A rézmetszés művészete]

[Nyomtatványkivágot]

[457]

65.

[A könyvnyomtatás korai emléke]

[Nyomtatványkivágot]

²²⁰ [A kötés miatt olvashatatlan szó a sor végén.]

²²¹ [Kazinczy saját kezű megjegyzései a nyomtatványkivágot mellett találhatóak.]

[457]

66.
[Marha-bilyegem]

marha-bilyegem. csináltattam Kassán 1806.

[458]

67.
[Artaria]

[Nyomtatványkivágat/könyvhirdetés]

XIII. csomó
[459–462; 367–369]

[459]

68.

Oeuvres de J. J. Rousseau. XX. Volumes

in 8vo bey Didot in Paris. Auf fein velin Papier, mit Rousseau's Bildniss von St. Aubin.
(240 fr.)

(1803 táján nyomt.)

Diese Ausgabe zeichnet sich nicht bloss durch Eleganz des Aussern, sond[ern]. auch durch inneren wesentl[ichen] Verbesserungen aus. Sie ist durchaus nach Rousseaus Mss. veranstaltet, u hat manche Zusätze erhalt[en].

das Contrat Social ist nach einem Exempl. gedruckt, welches R. selbst verbessert, u. dem Herr Romilly gegeb[en] hat.

Bey dem Considerations sur le gouvernement de Pologne hat man das kostbare Ms. Grafen Mirabeau benutzt.

bey dem Émile hat man zwey eigenhaendige Mss. Rs. verglich[en], u. die Stellen beygefügt, über deren Unterdrückung sich R. in seinem Confessions so bitter beklagt.

Die Confessions sind nach dem expl. abgedruckt, welches R. erst nach Verschluss des XVIII. Jahrh. eröffnet haben wollte, u. das seiner Witwe 1793. dem Nationalconvent überreicht hat.

Den Lettres de la Montagne ist²²² beygefügt Vision de Pierre de la Montagne.

Mehrere noch nie heraugegebener Stücke befind. sich in dem Band seiner Schauspiele.

Die Correspondance²²³ ist mit der Briefe an mehreren Gelehrte u. Mad. de Créqui über Erziehung, Wissenschaften u. Künste vermehrt. Auch finden sich Briefe, die noch nie ins Publ. gekommen sind, einer Widerlegung des Werkes de l'Esprit von Helvetius, u. mehreren noch unbekannte poetische Werke darin.

[460]

69.

Az Iliászt

olaszra fordította Cavaliere Vincenzo Monti. Kijött Bresciában Bettóninál három kötetben.

Hazai Tudósít. 1811. Jun. No^o 45.

²²² <sind>

²²³ Correspondanc [Emendálva.]

[461–462]

70.
[Collection de petits formats]

[Nyomtatványkivágat/Könyvhirdetés]²²⁴

²²⁴ [A nyomtatvány tetején Kazinczy kezével: „Edition de Paris”.]

XIV. csomó
[463–477, 351–365]

[463]

71.
Gleditschia triacanthos

Virginiából jött. Sein Stamm wächst gerade, u. gewöhnlich nicht über 15 bis 20. Schuch hoch, wenn er aber auf einen feuchten u. guten Boden steht, so erreicht er wohl auch eine Höhe von 40. bis 50. Schuch. Die Rinde glatt u. grüngelb. In den Winkeln der Arste u. Blätter sitzen drey bis vier Zoll lange Dornen. Die Blätter²²⁵ kommen erst im May zum Vorschein, u. die grasgrüner Blüten in Junius. An der männ. Blumen fehlt die Blumenkrone u. das Honigbehaeltniß. Auf die Zwitter u. Blumen folgen 1 ½ Schuch lange u. 2 Zoll breite flachgedrückte Schoten. – Er fordert einen leichten u. guten Boden, u. in den ersten Jahren Schutz vor Kälte. Der Saam geht in einen Kasten u. erst in zweiten Jahre auf. Eleven sövénynek igen alkalmatos. Deutsche Encycl.

Amaranthen, Xeranthemum annuum.

Convolvulus tricolor. kék fejr sárga töltsérvirág

[463]

72.
Stomfán

Gróf Pálffy Leopoldnak kastélyába 1760. Januar. 10d. belé²²⁶ ütött a' mennykő,'s az egész ház leégett.

²²⁵ Diese [Szó vége lehúзва, Blätter fölé írva.]

²²⁶ [...]é [Átírás.]

[464–466]

73.

[Verzeichniss der vorzüglichen Fruchtbäume]

[Nyomtatványkivágat]

[473–475]

74.

[Verzeichniss der ökonomischen Saamen]

[Nyomtatványkivágat]²²⁷

[477–478]

75.

[Anzeige von schönen Gewächsen]

[Nyomtatványkivágat]²²⁸

²²⁷ [A nyomtatványon számos kézírásos javítás a felsorolt vetőmagok árával összefüggésben.]

²²⁸ [A nyomtatványon „X” jellel jelölés egy rövidhír mellett „Anzeige von schönen Gewächsen” címmel. Alatta több sor aláhúzva: „Ailanthus glandulosa”, Calychantus floridus”, Crataegus cocci-nea”, Eleagnus angustifolia”, „Hibiscus sytiacus”, „Lonicera tartarica”.]

XV. csomó
[479–494; 323=338]

[479]

76.
[Klopstock]

[Nyomtatványkivágot/Könyvhirdetés]²²⁹

[480]

77.
[Etwas für Liebhaber der Canarienvögel]

[Nyomtatványkivágot/Folyóiratcikk]

[481]

78.
[Lichtenberg munkáji]

[Nyomtatványkivágot]

[482]

79.
[Stattliche Mummereyen]

Stattliche Mummereyen, so vor zeiten grosse Potentaten gehabt haben. Frankfurt am Mayn, 1584. bey Sigmund Feyerabendt.
Cum Xylographis bene multis, doctissima manu factis.

²²⁹ [A kivágot második részében az „Als Klopstock eine Ausgabe” sor fölött „†” jelölés. A sor mellett, a lap szélén Kazinczy kezével: „† Altona 1780 in 4 et in 8”. A kivágot alatt Kazinczy kezével: „I. K. Höck.”]

[482]

80.

[Loosbuch]

Loosbuch zu ehren der Römischen, Ungarischen und Böhmischen Königin. MDXIVI.
Ennek példájára jött-ki a' nálunk is ismeretessé tett Szerencse-kerék.²³⁰

[482]

81.

[A nagykállói megyeháza királyképei]

A' Magyar első Vezérek és Királyok képei, mellyek, nálunk annyi nyomorúlt másolásokban isméretesek, vétettek az itt következő könyvből: Der Herzogen und Königen in Hungarn Leben, Regierung und Absterben, von dem ersten Herzogen Keve an bißauf Leopold der I. – Nürnberg, 1684.

Gróf Sztáray Mihály Szabolcsi Főispán ezen első Vezérek képeivel ékesítette-fel a Kállai Gyűlési-palotát, a' Királyok között egyedül Hunyadi Mátyást vévén fel számokba. A' képek egész testi nagyságban voltak festve Vrábecz által, a' ki a' grófnál szobákat festegetett. 1785ben a' tíz Józsefi Commissárius lépvén a' Fő-Ispánok' helyeikbe, ezen képek a' Gyűlés' palotájából mind kitakarítottak. Most (1808.) ismét ott állanak.²³¹

[482]

82.

[Wolfgang Kilian és Dominicus Castos]

[Nyomtatványkivágatok]

²³⁰ [A kijegyzés a lap bal szélén vörös tintájú kettős vonallal jelölve.]

²³¹ [A kijegyzés a lap bal szélén vörös tintájú kettős vonallal jelölve.]

[482]

83.

Plato Aristophanesre. in *Analect. Brundii*,

T. I. p. 171.

Αἱ χαριτεὺς τεμενος τι λαβεῖν, ὅπερ οὐχί πεσεῖται,
Ζητοῦσαι ψυχὴν ἔευρον Ἀριστοφάνη.

[482]

84.

Herder *Schöne Liter. u. Kunst. T. X. S. 72.*

Einen Tempel, der nimmer veralte, *suchten der Anmuth*
Schwestern, und fanden ihn – in *Aristophanes* Geist.

[484–487]

85.

**Nachträge zu Sulzers allgem[eine] Theorie der Schönen Künste –
Charaktere der vornehmsten Dichter aller Nationen. Lpz. Dyck. 1792.**

Minden Kötet²³² két darabból áll. –

Azon 5fél Kötetet, mellyet még Brünni fogságomban 1798. vettem, ma Szemere Pálnak küldvén ajándékban, feljegyzem itt, mik vagynak a' könyvben, hogy ha szükségem leend eggyik vagy másik czikkelyre a' Pataki Colleg. Biblioth[eká]jában felhánycssam.

²³² [...]/ [Átírás.]

Ersten Bandes erstes Stück.

1. Kurzer Abriss der Gesch. der röm. Poesie	S. 1.
2. Roman	38.
3. Takt	45.
4. Pindar	49.
5. Bernard de Fontenelle	77
6. Theokrit	89.
7. Alb. v. Haller	118.
8. Clement Marot	141.
9. Catull.	158
10. Ewald Christian v. Kleist	172.

2ter Stück.

11. Geschichte der deutschen Poesie bis 1721.	S. 197.
12. ----- griechischen Poesie -----	255.
13. Luis de Camoens	341
14. Anstaendig	399.

Zweyter Band. 1. Stück.

1. Ub. die Dichtkunst der Griechen im heroisch. Zeitalter nach dem Homer	S. 5.
2. Ub. der Pittoreske in der Malerey	31.
3. Parodien u. Travestiren	41
4. Carl Goldoni	45
5. Callimachus	86
6. Gottfried Chaucer.	113
7. D. Alonso de Ercilla y Zuniga	140
8. Ub. die römisch Elegiker Tibull, Propertz, Ovid.	190

II. Stück.

1. Ub. die Verschiedenheiten in dem griech. u. deutsch. Trauerspielen	229
2. Ub. die Verbind[un]g der Architektur mit der Gartenkunst	278
3. Beleuchtung	303
4. Schraffirung	327
5. Accent	341
6. Alonso de Ercilla. Beschluss	349.
7. Aschylus	391.

III. Band, I. Stück.

1. Römische Elegiker (Fortsetzung)	1
2. Hesiod.	49
3. Metastasio	95
4. Gresset.	146
5. Ariosto	180.

II. Stück

6. Geist eines Schriftstellers, Lectüren, Übersetz[un]g von Prof. Maass in Halle	S. 221.
7. Über die Celtischen Barden	237.
8. Gesch. der engl. Poesie vom Schluß des XI. bis zu Anfange der XVI. Jahrh. v. Eschenburg	253.
9. Melodrama.	318
10. Röm. Elegiker (Beschluß v. Manso.)	325.
11. Bernard	395
12. Canitz	448.

IV. Band, I. Stück

1. Moliere	5
2. Sophokles	84
3. Petrarca	148

2ter Stück

4. Siegslieder der Hebräer	253
5. Provenzalische Dichter	271
6. Marcus u. Luc. Annaeus Seneca	332
7. Römische Satiriker	409

V. Band

1. Wirkung des historischen Gedichte	S. 5.
2. Corneille	38
3. Jean de la Fontaine	139.
4. Begriffe von Prosa und Rhetorik	229

[488]

86.
Könyvek Binznél, Bécsben.

Rollin, *histoire Romaine*. Amsterd. 1742. 16. Volum. 15 f.
 Crevier, *histoire des Encycl[opédies] Romains*. Paris, 1750. 12. vol. 10 f.
 Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des²³³ Sciences, des Arts et des Métiers, par une Société de gens²³⁴ de lettres; mis en ordre et publié par M. M. Diderot et D'Alembert XXXVI. vol. gr. 8 Berne et Lausanne. 1778–1781. avec III. Tomes de Planches in 4. Gut erhalt[en] in saubern gleichen Halbfreyband, 100 f.
 Dictionnaire historique et critique par P. Bayle. IV. Tomes, fol. Roterd. 1720. édition la plus rare et la plus estimée 45. f. – relié en veau 54 f.
 le même Basle 1741. relié. 34. f.
 Dictionn. nouveau hist. et critique pour servir de Supplement ou de continuation au Dictionn. de Bayle par Chauffepié. IV. Tom. fol. Amst. 1756. – 50 f.
 Dictionn. le grand, historique par L. Moeri V. Tomes fol. Paris. 1718. Statt 40 f für 18 f.
 Iselius allg. hist. u. geogr. Lexicon. Saml. Suppl. 6 Bde. Basel, 1729–1742. Lederband 17 f.

²³³ raisonnedes [Javitva.]

²³⁴ degens [Javitva.]

[488]

87.

[J. G. Binz – J. G. Mössle könyvkatalógusa]

[Nyomtatványkivágot]²³⁵

[489–490]

88.

Philosophisches Gemaeblde

(Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters; dargestellt von J. G. Fichte. Berlin 1806.
563 S. 8. – recenseálva a' Jénai Allg. L. Z. 21. Jan. 1807.)

Was ein philos. Gem. sey erfahren wir freylich nicht recht genau; aber ein herrl. Werk ist es gewiß. Denn philosophisch deutet auf *Wissenschaft*, u. Gemälde auf *Kunst*, als *philosophisch* muss es „AUS DER EINHEIT EINES VORAUSGESETZTEN BEGRIFFES ALLES ABLEITEN, BEDARF KEINER ERFABUNG, U. TREIBT SEIN GESCHÄFT REIN A PRIORI; – ALS GEMÄLDE BEDIENT ES SICH GESCHICHTE, IN WIE FERN SIE ZU SEINEM ZWECHE DIENT und muß vor allem Dingen treffen. Bey jedem KUNSTWERKE nun ist im Allgem. vorlaufig nöthig, dass es verstand[en] werde, dass wir es in seiner organischen EINHEIT DURCHDRINGEN, DASS WIR DIE ABSICHT DES MEISTERS, ALS DEN GEIST DES GANZEN, AUS ALLEN THEILEN, UND SO AUCH WECHSELSEITIG, ZU CONSTRUIREN VERMÖGEN.“²³⁶

Wenn man einmal Absichten hat, so ist eben das die wahre Kunst u. Virtuosität, recht viele zu haben.

ugyan ott.

Religion besteht darin, daß man alles Leben als nothwendige Entwicklung des Einen ursprüngl. vollkommenen guten u. seligen Lebens betrachte u. anerkenne. Wird nun nur eingesehen, daß eine gegebene Erscheinung²³⁷ eine solche nothwendige Entwicklung sey, so ist das die bloße *Vernunftreligion*: wird aber ausser dem DASS auch das WIE und auf WELCHE²³⁸ WEISE begriffen, so ist das die *Verstandesreligion*. Die Vernunftreligion

²³⁵ [A nyomtatványkivágot kétoldalas, lapozható. Binz jegyzéke van az első oldalon, Mössle a hátoldalon.]

²³⁶ [A kijegyzésben a záró idézőjel hiányzik.]

²³⁷ gegebene <Entwickl> Erscheinung

²³⁸ [...]che [Átírás.]

nimmt ein auf der einen Seite das tiefste Ende des Religionsgebietes – wo gefragt wird nach der Beziehung jedes menschl. Individuums auf das Ewige – auf der anderen das höchste, wo gefragt wird nach dem Verhältniß des gegenw. Lebens unserer Gattung zu den unendl. Reihe künftiger Leben. Von diesen beiden Enden lässt sich das WIE nicht begreifen. Zwisch[en] beiden aber²³⁹ erhebt sich die Verstandesreligion als die mittlere Sphäre. Sie fragt nicht nach dem jetzigen Leben des Individuums, sond[ern] der Gattung, aber nicht nach dessen Verhaeltniß zu dem and[eren] unendlichen Leben, sondern was es als Entwicklung des ursprüngl[ichen] ewigen Lebens, an u. für sich sey. Wie nun aber diese durch die an ihr eigenthümliches Gebiet geknüpfte Begreiflichkeit von jener gänzlich geschiedene Verstandesreligion ihre Sphäre dennoch erweitern, und die Sphäre des Glaubens oder der Vernunftrelig[ion] allmählich in sich aufnehmen soll, das ist schwer zu fassen. Das höchste Ende nun²⁴⁰ wollten wir gern²⁴¹ erlassen, weil uns das gar nicht zur Relig. zu gehören scheint, indem die Bezie[ung] eines zeitl. Lebens auf unendlich. andere, auch zeitliche und veränderliche, doch immer nicht die Bezie[ung] auf das Ewige ist. Und das tiefste Ende, sollte man meinen, müsse durch die höhere Philos. in Verstandesrelig. übergehn, denn diese giebt nicht nur den Grund, sondern auch die Art und Weise an, wie das Eine Leben sich durch die irdische Ansicht zu verschiedenen zerspaltet.²⁴² Allein doch geht das nicht. Denn freylich „so gewiss WISSEN ist, so gewiss ist ein Menschengeschlecht von Mehreren. Aber diess ist nicht nur überhaupt, sond[ern] auf e. näher bestimmte Weise, und hier ist die Philos. zu Ende, u. das in diesem leben Unbegreifliche hebt an.“ Wie sollte nun die Philos. zu dem Wie der Beziehung auf das Ewige kommen, wenn sie zu dem Wie des Seyns jenes Bezogenen nicht kommen kann? Also durch sie geht es nicht, obgleich „in der ganzen neueren Zeit die jedesmalige Geschichte der Philos. die noch künftige der religiösen Vord[er]stell[ungen] ist“ etc.

[491]

89.

A' Gróf Grasalkovics familia

Antalban, a' Gróffá lett első Antalnak²⁴³ (a' ki M. Theresia alatt-a' legnagyobb szegénységből Personalisságra 's végre Camerae Praesességre emelkedett, 's a' Gödölői 's Hatvani kastélyokat építette) egyetlen fijában 1784ben emeltetett Herczegségre. A' Helytartó Tanács ezt 1784. 25. May publicálta a' Vgyének.

²³⁹ beiden erhebt [Sor fölé írt beszúrás.]²⁴⁰ Ende wollten [Sor fölé írt beszúrás.]²⁴¹ gerne [A szó utolsó betűje két függőleges vonallal áthúzva.]²⁴² [/]erspaltet [Átírás.]²⁴³ Antal <fijában> [Javítás a törlés felett.]

[492]

90.

Palatínus Battyáni Lajos²⁴⁴

Sabandiai Herczeg Eugéniusnak fija volt, és olly tökéletesen hasonlított ezen atyjára, hogy a' ki Eugéniuszt még esmérte 's a' Palatínust meglátta, magyarázat nélkül is kitalálhatta a' titkot. Az anyja a' Palatínusnak, kivel Eugénius szerelemben²⁴⁵ élt, Strattmann leány volt.

Ennek a' Palatínusunknak testvére volt a' József Császár nevelésére M. Theresia által kiválasztott, 's későbbben Herczeggé tétetett gróf Batthyáni Károly. Ennek fija nem²⁴⁶ volt. De néki a' Herczegségben a' Palatinus legidősbb fija Batthyáni Ádám succedált. Ennek fija volt Lajos, ki hozzám írt két levelében magát Princeps Ludov. Batthyáni Strattmannak subscribálja.²⁴⁷

A' Palatínus középszerű termetű 's száraz ember volt. Czaflitlan parókat hordott, mellynek kolbászkáji a' mente' gallérának²⁴⁸ prémjét egészen elfedték. Mentéje lábikráig ért, dolmánya a' nadrág' hásítékát elfedte, 's nem csizmát hanem bakkancsot hordott. –

Ezeket Gróf Török Józsefnek szájából írtam-fel, hogy a' később idők mind az embereket ismerjék mind az akkori costumöt.

[493–494]

91.

Rákóczy Györgynek, a' Ildiknak, öszvejővetele a' Svéd Királlyal, réztáblákban.

(Lássd Pandect. ezen I. Tomusát az 5–8d lapokon.)

Hogy nyomába akadhassek melly könyvben lehetném-meg ezen Rezeket, mert az enyémekek régi Könyvek és képek Gyűjteményemnek egy részével Jeszeniczi Jankovics Miklós Úr bírtokába mentek által, a' Lipsiai Liter. Zeitungban tétettem kérdést. – Az 1810. Martziusi fűzetnek Intelligenzblattjában lap 185 ez a' felelet esék reá:

²⁴⁴ Ba/.yáni [Átírás.]²⁴⁵ Eugénius <titkos> szerelemben²⁴⁶ fija <volt> nem volt²⁴⁷ subscribálja. <magát>.²⁴⁸ a'mente <nyak> gallérának

Zwey Beantwortungen.

Das Intelligenzblatt 1810. Col. 27 enthält eine Anfrage, welchen Titel ein Werk führe, worin ein Kupferstich, quomodo Rex Sveciae (Car. XII. wahrscheinlich²⁴⁹ verdruckt für Carolus Gustavus) Transilvaniae Principem (Georg. Rákóczy) etc. exceperit. Nach Dahlberg von Le Pautre.

In der Anzeige dieser Aufschrift ist auch die Jahreszahl falsch, 1667 für 1657 aufgegeben. (Nyilván a' Typogr. hibázta-el, mert íme itt lap 5–8 én úgy írtam mint a' Felelő állítja) das Werk heißt:

Samuel Lib. Baro de Pufendorf de rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege gestis commentarior. Libri septem etc. Norimbergae sumtibus Christoph. Riegellii Literis Bielingianis. Anno MDCCXXIX.

Auch deutsch unter dem Titel:

Carl Gustavo Thaten etc.

Das benannte Kupfer macht No. 50. der dem Brauche nach oder eingehalteten Kupferstiche aus.

Das Werk²⁵⁰ welches die Tabula, in qua ostenditur, quomodo Serenissimus Rex Sveciae (Carolus XI.) Celsissimum Transilv. Ppem (Georg. II. Rákóczy) prope pagum MOIDLBOŠITZE solemniter exceperit, die I. Aprilis 1657 (u. nicht 1667.) heisst:

Samuelis Liberi Baronis de Pufendorf de Rebus a Carolo Gustavo Sveciae. Rege Gestis Commentariorum Libri Septem, elegantissimis Tabulis Aeneis exornati cum Triplici indice. Norimbergae Sumtibus Christophori Riegellii. Literis Knorzuis²⁵¹ Anno MDCXCVI.

Dieses Werk ist in einem vollkommenen guten Zustande, u. das weitere in der HEYGLISCHEN Buchhandlung in Nürnberg mittelst directe Correspondenz zu anfragen.

VÉGE PANDECTÁM I. KÖTETÉNEK.²⁵²

²⁴⁹ XII. [...] wahrscheinlich [Átírás.]

²⁵⁰ werk [Átírás.]

²⁵¹ [Bizonytalan olvasat.]

²⁵² [A kötet lezárása után a 164a–b lap üresen maradt, majd a 165a lapon kezdődik egy új rész, amelyet utólag fűztek be. Ehhez l. még a Jegyzetknél: XVI. csomó, Bevezetés.]

XVI. csomó
[127–156; 115–156]

[127]

92.
IPHIGENIA név

a' Breviariumban vagyon 21. 7br. in vita S. Matthaei, cuius opera virginitatem Deo vovit, et quia non nupsit Hirtaco, regi Aethiopum, martyr effectus Matthaeus. –

Igy írja ezt nékem Fábchich József, a' Poéta, 22d. Septbr. 1806. – 's ez jele, hogy akkor nap olvasta a' Breviariumot; hanemha ezt néki is valaki más mondotta volna, tudva lévén, hogy Euripidesnek Iphigeniáján dolgozik.

[127]

93.
Tokaji bor legjobb volt a' XVIIIId. Százban

1727. – 1761. – 1768. – 1788. – 1794.²⁵³

a' XIXben 1806 – 1811²⁵⁴ – 1817. rettenetesen rossz.²⁵⁵

[127]

94.
[Michael de Hungaria]

1819 = 1475. || 1882 = 1484 || 1881 = 1484
1818 = 1478. Exemplar meum Mich de Hung. 1503.

Exemplar meum Mich de Hung. 1503.

²⁵³ [A lap szélén a sor mellett Kazinczy kezével, de más tintával egymás alatt kapcsos zárójellel összekapcsolva: „1822. 1823. jó.”]

²⁵⁴ [Ez a sor későbbi beszúrás.]

²⁵⁵ [Ez a sor későbbi beszúrás.]

[127–128]

95.
[Idézetek 1.]

Μηδεις αγεωμετρητος εισιτω
a' Pythag. és Plátó oskol. ajtaja fel.

-- έκας, έκας, οστις αλιτρος!

ουτε αρχειν, ουτε αρχεσθαι!

Sem senkinek felette nem – sem senkinek alatta!

ουτ' ευτυχων περιαρχης ουτε δυστυχων περιλυπος εδη
Isoer. ad Daemon

ου γαρ δοκειν δικαιος, αλλ' ειναι θελει
*A*Eschylus

Mert lenni *kíván* jó, nem *látszani*.

Αιέν άριστεύν, και ύπειροχον έμμεναι άλλων,
Μηδè γένος πατερων αισχυνέμεν²⁵⁶
H. VI. 208. 209
Glaucus Diomedesnek.²⁵⁷

- ου γαρ οίω
Ου δε θεων αεκητι γενεσθαι τε τραφεμεν τε
Odyss. III, 27, 28.

²⁵⁶ [A lap jobb szélén keresztbe írva e sorok mellett: „Járj mindig legelől 's múltj másokat hátra, 's atyáid' Fényeket el ni ne hagyd...”. A mondat folytatása nehezen olvasható, egy szónak hely van kihagyva.

²⁵⁷ [Ez a mondat utólagos beszúrás.]

Μηκετι παιδε φιλω πολεμιζετε, μηδε μαχεσθον
Αμφοτερω γαρ σφωι φιλει νεφεληγερετα Ζευς
Αμφω δ' αιχημητα, τογε δη και ιδμεν απαντες

Iliad. VII. 279.

[129]

96.
[Luther]

Der Narren muss man mit Kolben lausen. Prov. XIII.
(veszett ebre dorong kell.) (Luther így fordítá)

97.
[Bugaczi csárda]

A'ki lakni akar igaz csendességben,
Szívét szorítja-be kissebb kerítésben.
Bugaczi csárda. Orczy vers.
pag. 200.

[129]

98.
Korrektheit.²⁵⁸ (Schillers Ged. I. Th.)

Frei von Tadel zu seyn ist der niedrigste Grad und der höchste –
denn nur die Ohnmacht führt oder die Größe dazu.

*

A' foltatlanság fő érdemed, és az utolsó –
Mert csak aléltságod kútfeje, vagy nagy erőd.

1807. 19. Jul.

²⁵⁸ Korre[../]heit [Átírás.]

[129]

99.
Argand,

Genevai lakos, 1783. Novemb. lépett-fel az általa feltalált Olvasó lámpával.

Hydrostatische Lampe v. Peter Keir, von Kentish Town, 1787.

[130]

100.
[Goethe, Tasso]

Die Stätte, die ein guter Mensch betrat,
 Ist eingeweiht; nach hundert Jahren klinget
 Sein Wort und seiner That dem Enkel wieder.

Gothe, Tasso.–

*

Szent a'hely, a' hol egy²⁵⁹ jó ember állott.
 'S árnyéka századok múltával is
 Buzdítva szöll a' jóknak lelkeikhez.

1806. 9. Maii.

[130]

101.
Kufsteinban, 1799.

Házunk' szeretete rokon érzés a' Hazáéval; 's a' ki
 atyájit nem tiszteli, kiktől lételet és mindenét vette,
 az háládatlan a' nagy Istenek eránt is, kiknek ezek képeik.

F. K.

²⁵⁹ a' hol <ott> egy [Javítás a törlés felett.]

[130]

102.

A' Szepesi XIII. Városok

Sigmond Király által zálogosítottak-el Ulászlónak nyolczvanezer hatszáz húszt forintokban. – Vissza szerzette a' Koronának a' feleségem tisztelt nagy-atyja, Gróf Török József, 177²⁶⁰

[131]

103.

[Francis Bacon]

Sape per indignitates pervenitur ad dignitates.

Baco.

[131]

104.

[Descartes]

Animadvertendam circa ea, quorum veritas non facile investigatur, nulli rei minus esse credendum, quam multitudini suffragior.; longe enim verosimilis est, unum aliquem invenire potuisse,²⁶¹ quam multos. *Cartesius.*

[131]

105.

[Wahren Schönheit]

In der WAHREN SCHÖNHEIT findet sich etwas, das gemeine Seelen nicht bewundern können. Congreve.

Lettres d'Yorick et Eliza, XII. et XXI.

²⁶⁰ [Az évszámból az utolsó számjegy hiányzik.]

²⁶¹ potuiss[.] [Átírás.]

Werke des Geistes u. der Kunst sind für den Pöbel nicht da.

Göthe.

[132]

106.
[Lucanus]

Solis nosse deos et coeli numina vobis,
 Aut solis nescire, datum.

Lucánus a' német nép papjairól. –
 Minden nép, nem 's fajzat 's szín' papjaira reá illik.

[132]

107.
Báróczi a' Döbrentei Albumába, felőlem folyt beszélgetések után:

-- multi
 Committunt eadem diverso crimina fato:
 Ille crucem sceleris pretium tulit, hic diadema.²⁶²

Juven.

(Báróczi, hihetetlen dolog; mennyit tud könyv nélkül a' Római Classicusok' írásaiból. Ha az Aloysius és István beszélgetésében (Bécs, 1790.) másnak van is valami része: azok a' sok Citatumok igen mind a' Báróczi fejből erednek.)²⁶³

108.
Demetrius Cynicus

facile sibi esse ad divitias viam, quo die poenitisset bonae mentis.

Seneca Natur. Quaest. L. IV.

²⁶² [A sor mellett balra kettőskereszt jelölés.]

²⁶³ [A záró zárójel általunk pótolva.]

[133]

109.
[Idézetek 2.]

Nichts scheint mehr von kleinen Geiste, als anscheinend kleines zu verachten.

Pujaulx

Depuis que Voltaire a mis la Philosophie à la portée du peuple, les gens d'esprit n'en veulent plus.

Valamelly francz. Journ.

Nebst allen Philosophen scheinen mir die Metaphysiker am wenigst[ens] vernünftig; ihre Werke lassen mich²⁶⁴ NICHTS; ich sehe überall nur Hirngespinnste.²⁶⁵

Condillac.

's hallja ezt osztán valamelly bohó! azt fogja hinni, hogy igaz.

[133]

110.
Chalcenterus,

Így nevezték Didymust (Augustus idejében élt Alexandriában)²⁶⁶ igen nagyszámú írásai miatt.

Ha jól emlétem, Huszty valami *vas segget* emleget *vas-seggel* írt Jurisprudentiája' Előszavában.

²⁶⁴ [A sor mellett jobbra kettős vonallal jelölés.]

²⁶⁵ [Bizonytalan olvasat.]

²⁶⁶ Alexandriában [Emendálva.]

[134]

111.
Hongrais, nem hongrois (oâ)

L'empereur chéri des français
 Vit à l'Auberge de Franconie.
 La belle reine des hongrais
 Se rit de cette Épiphanie.

Voltaire Contes en vers.
 Stereotype. l. 190.

[134]

112.
Az Ausztriai Monarchia, 1807.

Terjedése: ----- 10, 849 □ mf.
 Népeisége: ----- 22, 522, 490.

[134]

113.
a' Karpathus magassága:

a' legmagasbb csúcson 1300. toise. – Felső Ausztriában és Styriában elég Havas van 1400 toisú²⁶⁷, 's ezek 33. mfre nyúlnak-el, azok inkább csak 77. csúcsból állanak.– A' Magyar Havasok' legalacsonyabb havasai az Ausztr. Monarchiának. – Hossza 115m. f. Széless: 15,16 mf.

Bécsi Annal. 1807. März: Intellbl.

[134]

114.
Convolvulus tricolor.

Búza virágszín szélű, fejér közepű, sárgás pettyű töltésr.

²⁶⁷ toise [Átírás.]

[135]

115.
Arany Gyapjú' Rende.

felállítá Philipp der Gütige, Herzog von Búrgund, Portugalliai Herczegassz. Izabella mátkájával tartott menyegzője' napján, 1429. 10. Jan. Brüggben.

[135]

116.
Sz. Leopold' Rende

felállítá I. Ferencz Ausztriai Császár, Maria Ludovica Beatrix²⁶⁸ Ausztriai Herczegassz. mátkájával²⁶⁹ tartott menyegzője napján, 1808. 6. Januar. Bécsben.

[135]

117.
[Martialis]

Haec illis pretium facit litura.

Martial.

[135]

118.
Himfynek Kedvese

Szegedi Róza.

²⁶⁸ Maria Beatrix [Beszúrás a sor felett.]

²⁶⁹ mátkájával [Átírás.]

[135]

119.
Az Erdélyi Himfy:

Dési Sándor, Kolozsváratt.

[135]

120.
Poppaea.

Huic mulieri cuncta alia fuere, praeter honestum animum.

Tacit. Ann. XIII. 45.

[136]

121.
Pászthorynak képe alá:

Civitati grande desiderium eius mansit per memoriatu virtutis.

Tacitus Burrhusról.
Ann. XIV. Cap. 51.²⁷⁰

[136]

122.
B. Prónay László Exc. képe alá:

Non sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis auae.

Horat:

Midőn 1790. a' Budai Diaeta nyaggatta a' József alatt szolgált Királyi Commissariusokat, a' többi, a' ki jelen volt bujkált 's futott Budáról: ez veszteg maradt, mert érzette tiszta lelkűségét.

²⁷⁰ [Utólagos beszúrás.]

[136]

123.

Pászthory Sándor felől

lásd Gróf Batthyáni Vinczének Ungr. Küstenland-ját Pesth, 1805.

Vierter Brief, S. 47.

Siebent. Brief, S. 117.

[136]

124.

Subscribensek a' Göthe munkájira Cottánál.

Velinre 55:) Schweizpapírra 196. Wessp. 355. Ord. Pap. 662.

= 1268.

[137]

125.

[Idézetek 3.]

Δουλος πεφυκας ου μετεστι σοι λογου

(Sklávnak születél, semmi közöd az észhez.)

ap. Philon. in libro: *Liber, quisquis virtuti studet.*

παταξον μεν, ακουσον δε

Plutarchusnál Themist. a' Lacedaemoni Generálist²⁷¹.

-- plurima sunt, quae

Non audent homines pertusa dicere laena.

Juven.

²⁷¹ [Az utolsó betű bizonytalan olvasat.]

Prima historiae lex: (bár a' Theologusoké is!)
nequid falsi dicere audeat: deinde ne quid veri non audeat.

Cicero. de Oratore.

[137]

126.
Zopyrus

Socratest tompának ítélte a' Physiognomiájából

[137–138]

127.
[Szavak]

SELYP, totúl SEPETLIVI.

OMBOLY = HÍNÁR.
SETE = BALOG.²⁷²

Pocsajban, 1804.

[138]

128.
Ingénieurs

a' magyar paraszt' szájában: INDZSELLÉR.
Philippe²⁷³ Mouskes Tournayi Püspök a' XIII. Század elején:
le sire des *engignours*
Commandére les *minours*.

²⁷² [A két szó a lap bal szélén dupla vonallal jelölve.]

²⁷³ P[./]lippe [Átírás.]

[138]

129.
Ossians Fingal u. Temora

sind in der jetztigen Gestalt u. besonders geistig. u. sittlich. Haltung nicht von Ossian, sondern es ist ein unterschobenes Machwerk des Hr. James Mac-Pherson.

Hall. A. L. Z. 1806. May. N. 124.

[138]

130.
Idyllen

Wirklichk[e]it muss nur nicht zu nahe liegen u. mit zu grellen Schattenpartieen anschreyen.

Ez az ok amiért nem szerettem én első olvasásom olta Gessnerben Menálkot és a' Vadászt.

[139]

εις οικοδομην και ουκ εις καθαρεισιν

[139]

131.
La-Trappe Szerzet'

historiáját, lásd Aurora (München) 1804. l. 38.

[139]

132.
Kereszt-nevek

Auróra. 1804. l. 220.– A' XVI. százban a Lovanczregékből szerették venni. Azután a' Martyrologiából. – I. Károly alatt az Independentisták az O Testam[entum]ból.– Ezt követték a' Gnómák, Symbolumok: Fünftegott, Gottlieb, Garlieb, Theobulus. Barebone ezt kapta: Wäre Christus für mich nicht gestorben, so wäre ich ein Verdamter. Rövidségnek okáért magát így szokta volt subscribálni: „*Verdammtter Barebone.*”

[139]

133.
Monumentum, Emlék.

Csehy József hol vette légyen e' szót, nem tudom. Szeretek vele élni.

– Dugonics csinálta.
 Egy rezén is van.²⁷⁴

[139]

134.
Sani Poetae.

Democritus az illyeket kitiltotta a' Helikonból.

[139]

135.
[Ónod]

Ónodot eladt[a] 225209.²⁷⁵ f. 47½ xl. 1781. 3^a Aug.

²⁷⁴ [Ez a két mondat utólagos beszúrás más színű tintával.]

²⁷⁵ 228,000 [Átírás.]

[140]

136.
**Klagegesang v. der edlen Frauen
der Asan-Aga. aus dem Morlackisch.**

Göthe ezt valóban fordította. Originálját e' könyvben leltem: die Sitten der Morlaken,
Aus dem Ital. übersetzt. Bern, 1775. – Az ének így kezdődik:

XALOSTNA PIESANZA PLEMENITE ASAN-AGHANIZE.

Az első Stanzája ez:

Seto se bjeli u gorje zelenoj?
Al-su snejzi, al-su labutove?
Da-su snejzi, vech bi okopnuli;
Labutove vech bi poletjeli.
Ni su snejzi, nit su labutove;
Nego sciator Aghie Asan – Aghe. etc.

[140]

137.
Socrates halála.
Peint par David, gravé par Massard.

az ára a' Bécsi Industrie-Comptoirban 1807. Jan. 45 f.
Az Európai Annalisokban 1806. a' X. v. XI. füzetben,
a' Weimari boltokban 27. adatik.

[141]

138.
Klopstock' emlékje
Hamburgban.

*Saat von Gott gesät,
dem Tage der Garben zu reifen.*

Jesus Christus erstand. – Er wird die Seinen erwecken.

Bey seiner Meta u. bey seinem Kinde ruhet.²⁷⁶

FRIEDR. GOTTLIEB KLOPSTOCK.

Er ward geboren d. 2. Júl. 1724.

Starb. d. 14 März, 1803.

— — —

Betet den an, der für uns gestorben, begraben u. aufertsanden ist.

[141]

139.

Klopstocknak feleségei.

1.) Meta Moller.

2.) Elisabeth Dämpfel.

[141]

140.

Klopstocknak szerelme

lásd Aurora (München)

[142]

141.

[Madárnevek]

Larus, Mouette, Möwe, Csévér (fejér halászmadár.)

Coracias garrula, Rollier, Mandelkrähe, zöldes csóka.

Ramphastos piscivorus. Toucan.²⁷⁷

Parus, Meise, Czinege.

fringilla carduelis, Tenglicz.

²⁷⁶ [A sorok mellett jobbra utólagos beszúrás más színű tintával: „Lásd Pandect. VII. Kötetét. Ott úgy, a’ hogy a’ felülírás a’ kövön áll: itt, a’ hogy Kl. készüle feltétetni.”]

²⁷⁷ [A sor mellett jobbra madárfej rajza.]

Motacilla rustica, Bachstelze, (az én általam koholt szóval *Billegény*.) barázda-billegető.²⁷⁸

Strix macroura.²⁷⁹

Otus bubo. Duc. Grand Duc. Uhu, der grosse Ohreule.²⁸⁰

[142]

142.
Heraclitusnak

homályos írásai felől azt ítélte Socrates, hogy szép lévén az neki, a' mit benne ért: azt húzza-ki, hogy az is szép, a' mit benne nem ért.

Én ezt szoktam mondani a' Kant ellenségeinek magam felől, populáris írásait dicsérvén.²⁸¹

[142–143]

143.
Karaktere u. Begebenheiten

müssen üb. die Linie der Wirklich[keit] nicht hinausgetrieb. werd[en] in der unbestimmte Ideale, zum Nachtheil der Wahrscheinlichkeit. Es ist ein Spiegel in welchem sich der Mensch selbst, seine Sitten, seine Dank und Handlungsweise, seine Neigung[en], und Leidenschaft[a]ft[e]n, seine Umgeb[ung] wieder findet; alles muß für die Interesse berechnet seyn, das die handelnde Personen einschloßen, nicht für seine, das durch das ungewöhl. u. abenteuerl. ihn der Begebenheit[en] erwehlt wird, nur die Einbildungskraft in Thätigk[ei]t selbst u. das Herz kalt läßt.

²⁷⁸ [A sorok a lap bal szélén kettős vonallal jelölve.]

²⁷⁹ [A sor mellett madárfej rajza.]

²⁸⁰ [A sor mellett jobbra madárfej rajza.]

²⁸¹ [A sorok a lap bal szélén kettős vonallal jelölve.]

[143]

144.
Gartenkunst.

Das höchstes Gesetz ist: Da der schöne Garten ein idealisirtes Landschaftsgemälde seyn soll: so müssen die einzelnen Theile dieses Gemäldes ein bestimmtes Verhältniss u. eine eigenthümliche Verbindung haben; diese macht den Charakter der Landschaften aus. –

Az Armida' kertjei:

L'arte che tutta fa, nulla si scopre...
 Stimmi, si misto il culto è col negletto,
 Sol naturali e gli ornamenti ed i siti:
 Di natura arte par che per diletto
 L'imitatrice sua scherzando imiti.

Igaz a' mit Delille mond:

Ne pretez point au sol des beautés qu'il refuse.
 Avant tout, connoissez votre site, et du lieu
 Adorez le génie et consultez le dieu.
 Ses lois impunement ne sont pas offensées.

[143]

145.
[Maximilian Fischl]

MAXIM. FISCHL, Prof. der Jahrgänge 1807. u. 1808. des mahlerischen Taschenbuches durch die interessanteste Gegenden um Wien.

[144]

146.
Herder felől Degérando.

Ce qui distingue éminément toutes les productions sorties de la plume de cet écrivain, c'est une noblesse constante dans les pensées et les expressions, une vive et brillante imagination, la facilité, l'abondance, la variété, le coloris. On lui a reproché, peut-être

avec assez de fondément la diffusion; un trop grande luxe de figures, et trop peu de sévérité dans le²⁸² choix de formes²⁸³ et des tournures.

Archives Litter. de l'Europe.
b. Cotta

[144]

147.
Vay József képe alá.

*

VIR, CUI AD SUMMAM AUCTORITATEM NIHIL PRAETER SANAM CIVIUM MENTEM DEFUIT.²⁸⁴
Livius XXIII. 7–9 de Decio Magio Capuano

[144]

148.
[Epaminondasz]

Jam literarum studium, jam philosophiae doctrina tanta, ut mirabile videretur, unde tam insignis militiae scientia, homini esse inter literas nato.

Justin. de Epaminonda.

[145]

149.
Czikornyák.

Er (Hr. Link, Vf. des Werks: Über Naturphilosophie Lpz. 1806.) ist seiner Materie vollkomm. Meister. Überall herrscht Klarheit u. Einfachheit, ein fester Blick u. ein ruhiger Ton, welches dem Leser um so mehr wohl thut, da man gewöhnt ist, in dem, was sich als Naturphilos. ankündigt, den Urheber in Geburtsschmerzen sich winden, oder in Rauch u. Dunst auf dem Dreyfuß gaukeln zu sehn. Der leichte, gefällige, mit Witz

²⁸² |e<s>

²⁸³ . [Emendálva.]

²⁸⁴ [A kijegyzés mellett a lap bal szélén kettős vonallal jelölés.]

durchwürtze Vortrag erhöht die Wirk[un]g der gediegenen Weisheit u. der gesunden Vernunft, welche durchgehends im Vortrage des Vfs. herrschen, u. der Eindruck wird durch nichts Unreifes, Herbeigezerrtes oder Geschmackloses gestört. –
Öszvevetve ——— nek²⁸⁵ németül írt darabjaival.

[145–146]

150.

Cometa

a' XVIIIId. Százban három volt: 1709, – 1740 – 1769.²⁸⁶

— — —

Láttam egy homályost a' Lyrában Széphalmon 22d. Octob. 1807. – (A' Diaeta alatt jelenvén-meg, a' Speculát Budán sokan meglátogatták. A' csillagnak két farka volt. Sok szelek jártak, 's épen az ellen panaszolkodik²⁸⁷ egy valaki a' Palatínus jelenlétében midőn egy assz[ony]ság, a' csön kandikálván, felkiálta, hogy valóban ő is látja hogy két farka van! A' francia ízlésű Gróf Desőffy felkiálta: Er macht wind, denn er hat zwey Schwänze. – A' társaság kaczagott. – Időnk' képét festi.

[146–147]

151.

Lélek.

Nicht etwa daß ich die Seele selbst zu den Theilen, oder Producten, oder Eigenschaften, oder Blüthen des Körpers rechnet! Keinesweges! Die Seele ist in meinen Augen etwas ganz vom Körper verschiedenes, ein Wesen aus einer ganz andern, höhern, intellektuellen Welt. Aber in dieser sublunarischen Verbindung u. um menschliche Seele zu seyn, muss sie Organe haben, und zwar nicht bloss zu den Handlungen, sondern auch zu den Empfindungen, ja selbst zu den²⁸⁸ höhern Verrichtung[en] des Denkens u. Ideenverbindens. Die erste Ursache des Denkens ist also geistig, aber das Denkgeschäft selbst (so wie es in dieser menschlichen Maschine getrieb[en] wird,) ist organisch. So allein wird das so auffall[en]d mechanische in vielen denkgesetz[en], der Einfluß physischer Ursachen auf Verbesserung u. Zerrüttung des Denkgeschäfts erklärbar; u. man kann das Geschäft selbst materiell betracht[en] u. heilen, ohne ein Materialist zu seyn, d. h.

²⁸⁵ [Hely kihagyva a névnek.]²⁸⁶ A sor mellett jobbra kettős vonallal jelölés.]²⁸⁷ panaszolkodik [Emendálva.]²⁸⁸ d[./.] [Átírás.]

ohne die erste Ursache desselb[en], die Seele selbst für Materie zu halten, welches mir wenigstens absurd zu seyn scheint.

Hufelands Kunst das Leben zu Verlaengern. T. I. S. 140.

Ob er, wie er sey, u. ob er einst fordauern werde; ob Unsterblichk[eit] ein Traum sey, entsprung[en] durch nächtliches Wirken der Einbild[un]gskraft, die in den Zustand des Nichtseyns sich nicht versetzen kann, aufgeregt durch leidenschaftliche Beweg[un]gen der Seele, genährt durch Erscheinung eines geliebt[en] Todten im Traume, festgehalten[en] v. Liebe u. Sehnsucht, in Umlauf gebracht durch Leichtgläubigkeit u. Hang zum Wunderbaren, ausgebildet von Priestern u. Schamanen, die für die geraubten Freuden der Erde Anweisung an den Himmel gaben, u. nur geglaubt von einer kränkelnd[en] Menschheit; od[e]r ob jenem Glauben Wahrheit zum Grunde liege.

Halai A. L. Z. 1806. Apr. N° 81.

[147–148]

152.

Wieland's Euthanasia

recens. Hall. A. L. Z. 1806. No 82.

Wir hören einen Mann (Wieland), der in den Gärten Epikurs seine Weisheit lernte – nicht jenes verschrienen, sond[ern] des Wahren, der Hochacht[un]g aller Guten so würdigen Epikur. Oder – da man ja die Verwandtschaft der Epikureer mit den Sadducäern längst schon zu Tage gelegt hat: wir hören einen echten Sadducäer, u. es ist, da man hierüber der Pharisäer so viele vernimmt, wohl der Mühe werth, die Behauptung[en] eines solchen, ohne jüdischen Parteygeist, zu vernehmen.

[148–149]

153.

A' setétség' mostani kora.

Wenn in Zeit[en], wie die unsrigen, wo die Philosophie von d. Pfade des Lichts u. der Wahrh[eit] sich wieder in das Dunkel des Pfaffenthums verirrt hat; wo man die Reformation ein Unglück für unser Geschlecht zu nennen, frech genug ist; wo man den Abergl. das Palladium der Mensch[heit] preiset, die Physik gern wieder in Magie, die Astronomie in Sterndeuterey verkrüppelte; wo die Poeten ihren Olymp von Bettelmönchen organisieren lassen; wo finsterlinge auf Akademien die, durch das Mark des Alterthums nicht gestärkten Geister unserer Jünglinge durch Schattenspiele an Nacht u. Gespenster gewöhnen, während zugl. die Jesuiten wieder auftreten; italiaenische Po-

litik die Wissenschaft[en] nur im Dienst IHRER Speculation u. des Kriegs noch ehrenwerth findet, u. die Barbarey schon bereit steht, mit all[en] ihr[en] Greueln wieder üb. das verheerte Europa hereinzubrech[en]: wenn zu solch einer furchterregenden Zeit ein, jenen schauderhaften Tendenzen des Zeitalters günstiger Versucht gelingt: dann ist es jedem dem die Menschh[e]it werth ist, heilige, unerlässliche Pflicht, mit aller kraft und schonungslos gegen den Versucher aufzutreten. Muthig herunter gerissen jede Maske! Gelindigk[e]it gegen Verbrecher ist Versündig[un]g an den achtungswerthen Gliedern der Gesellschaft; die grösste Versündig[un]g aber ist der Hochverrath an der Menschh[e]it. Wird einer aus Schwachh[e]it, aus Dummh[e]it dazu verleitet: so kann ihn der Richter zwar bedauern, aber die Strafe an ihm vollziehen lassen muss er. –

Hál. A. L. Z. 1806. Apr. N° 81.

[149–150]

154.

Cultus.

Le Publiciste. 1804. May.

Der Mensch will durchaus SICHTBARE Zeichen des UNSICHTBAREN Geistes, der *in* IHN u. AUF IHN wirkt. Auf diese Basis haben die Gesetzgeber stets ihre politischen u. religiösen Einrichtung[e]n gegründet. Der religiöse Mensch neigt selbst dann, wenn er den besten Glauben ergreift, zum Abergl. Ihm genügt nicht, daß sein Geist befriedigt sey, auch seine Sinne sollen es seyn. Desweg[e]n bedarf er Prunk, Ceremonie, Spectacel, Worte. Jedes unsichtbare Ideal fordert sichtbaren Cultus.

[150]

155.

Göthe's Propylaeen,

II. Tom. S. 120.²⁸⁹

Der Vollendete Künstler entsteht nur durch die Verbindung der sechs Eigenschaften, so wie der ächte Liebhaber alle sechs Neigungen in sich vereinigen muß.

Die eine HAELFTE des halben dutzends nimmt es zu ERNST, STRENG u. AENGSTLICH: die andere zu LEICHT und LOSE. Nur aus innig verbundenem Ernst u. Spiel kann wahre Kunst entspringen, u. wenn unsere einseitigen Künstler und Kunstliebhaber je zwey einander entgegenstehen,

²⁸⁹ [A cím mellett balra dupla vonalas jelölés áthúzza.]

der Nachahmer	dem Imaginanten,
der Charakteristiker	dem Undulisten,
der Kleinkünstler	dem Skizzisten,

so entsteht, indem man diese Gegensätze verbindet, immer eins der drey Erfordernisse des vollkommenen Kusntwerks.

Ernst	Ernst u. Spiel	Spiel
allein	Verbunden	allein
Individuelle Neigung.	Ausbildung im Allgem.	Individ. Neig[un]g.
Manier.	Styl.	Manier.
–	–	–
Nachahmer	Kunstwahrheit	Phantomisten.
Charakteristiker	Schönheit	Undulisten.
Kleinkünstler	Vollendung	Skizzisten.

[151]

156.
Französische Gedichte

sind meistens Kinder jener bequemere Mühe, die sich in dem Schlosse der Weichlichk [ei] t u. Frivolitaet wiegt, u. der die grosse Welt in Paris beynahe ein halbes Jahrhundert lang, fast ausschliesend geschmeichelt hat.

[151]

157.
Anonymus Belae Notarius

élt III Béla alatt 1183. – „Patet ex litera P. praefationi praefixa, qua *Paulum* indicat, et offo *Notarii* illo aevo *Vice-Cancellarii*. Ita Bela III. in diplomate: HABITO SUPER HOC CONSILIO NOSTRI ET EPISCOPI ULTRASylvANI.”²⁹⁰ Szirmay Antal in Hung. in parab. p. 46.

Lásd itt lap: 276.²⁹¹

²⁹⁰ [Kezdő idézőjel hiányzik.]

²⁹¹ [Utólagos rájegyzés.]

[152]

158.
Mátyus-földe

regio inter Vagum et Nitriam fluvios sita a Matth. Palatino Caroli I. regis aennulo vocata.

[152]

159.
A' Budai Királyi-lak

első fundam. vettetett 1749. Máj. 13.d.

Virág Benedek Horácz Poetikája. lap III.

[152]

160.
Magyar-Ország a' franczia háborúra

nach einer aus der Grätzer Zeitung vom Jahr 1797.²⁹² entlehnten Berechnung nur vom Jahr 1792 bis 1796. beygetragen (szabad adomány képében) 14,227,248 f. an Recruten 115,614. Köpfe.

Vide Recens. Hist. Critic. R. Hung. Steph. Katona,
 in Allg. Lit. Ztg, 1803. Pag. 676.

[152]

161.
Első Protestans Locumtlis Consiliar.

B. Prónay László. Űlést fogott 1783. Nov. 16dikán.²⁹³

Schlözer Staats Anzeig[en] Heft XV.

²⁹² [Az első két sor mellett balra dupla vonalas jelölés.]

²⁹³ [A sor mellett balra dupla vonalas jelölés.]

[152]

162.
Ein, ein.

Mithridates egy nap' (in Einem Tag) 80, ezer Római embert ölt-meg. In einem Tag ezt tenné: egy bizonyos nap?

[153]

163.
Katonaság.²⁹⁴

der Krieg macht zugleich die Denkungsart des Volks, welches ihn mit Ordnung u. Heiligachtung der bürgerlichen Rechte führet, nur um desto erhabener, je mehreren Gefahren es ausgesetzt war, u. sich muthig darunter hat behaupten können. Da hingegen ein langer Friede den bloßen Handelsgeist, mit ihm ab[er] den niedrigen Eigennutz, Feigh[ei]t und Weichlichk[ei]t herrschend zu machen, u. die Denkungsart des Volks zu erniedrigen pflegt.

Kant.

[153]

164.
Szabadkőműves és Rózsakeresztes

Am 18f. Xbr. 1802. hielt in der königl. Societaet der Wiss. zu Göttingen Pf. Buhle einer historische Vorlesung: de vera origine adhuc latente ordinis Fratrum de Rosea Cruce, imprimis vero ordinis Franco – Murariorum, als einer in die Geschichte der Philosophie gehörigen Gestand[en], deren Resultat dahin geht, daß vor dem J. 1610. kein Spur davon angetroffen word[en], daß I. V. Andreäs bekannte Schrift[en] in Deutschl. den Glauben an einer Rosenkreuzen Gesellsch., in England aber wirkll. einer Gesellsch. dieser Art, u. dann die frey. Maurerey veranlaßt haben. Allg. L. Z. 1803. Jan. Intellbl. S. 123.

²⁹⁴ [Az első három sor a lap jobb szélén kettős vonallal megjelölve.]

[154]

165.
Rudolph I. Habsburg.

In Imperio autem, ut germanica lingua publica instrumenta scribentur, primus sanxit.²⁹⁵
 Heuminius Hist. Aug. Imperator
 Romanorum. Amstel. 1707. fol.

[154]

166.
Magyar Népnek deák törvény

ollyan, mint a' Caligula' magas oszlopokra szegzett törvénytábláji, hogy senki ne olvashassa. „Flagitante populo Rno proposuit quidem legem, sed et minutissimis literis et augustissimo loco, ut ne cui describere liceret.”²⁹⁶
 Sveton. Calig. C. XLI.²⁹⁷

(Magam gondolatja, és nem mástól vett.)²⁹⁸

[154]

167.
[Szószedet]

skoda, schade.

chnoj, ganaj.

lengyelül sroka, szarka.

szkala, szikla.

jaszli, jászol.

cannabis, canevas, konope, hanf.

²⁹⁵ [A sorok a lap bal szélén kettős vonallal megjelölve.]

²⁹⁶ [Záró idézőjel általunk pótolva.]

²⁹⁷ [A sorok a lap bal szélén kettős vonallal megjelölve.]

²⁹⁸ [A mondat más színű tintával utólagos rájegyzés.]

[155]

168.
Első Magyar Cardinális

Vancsai István, Esztergomi Érsek. 1240. körül élt.

Hazai Tudósít. 1807. L. 87.

[155]

169.
Joannes de Ilmur

Praepositus Budensis, Decretor. Doctor, Aula Vice Cancellarius, 1278. per Ladisl. IV. Archiepisc. Colocensis nominatus. – „Ürmény,²⁹⁹ olim *Ilmur* aut *Ilmér* appellari consuevisse, notius est, quam ut probari oporteat.” Palma Not. Rer. Hung. T. I. p. 724.

[155]

170.
Cesinge,

az az Janus Pannonius. – Palma N. R. H. T. 1. p. 154. item Fessleri Matth. Corv. T. I. p. 322.

Lásd itt alább pag. 216.³⁰⁰

hála (gratiae) e'tót szótól: hwala.

²⁹⁹ Ürmény<... >

³⁰⁰ [Ez a mondat más színű tintával utólagos rájegyzés.]

[155]

171.
Glagol, pronuciand. hlahol, sermo.

Glagolitica írás' neme; még otrombább mint a' Cyrillé. Kiew körül és Dalmatiában van fenn.

bálvány, lengyelül batwan.

[156]

172.
Rousseaunak egyy szava:

Je ris de ces peuples avilis qui se laissant ameuter par des ligueurs, osent parler de liberté sans même en avoir l'idée³⁰¹ et le cœur plein de tous les services des esclaves,³⁰² s'imaginent que pour être libres il suffit d'être mutins.³⁰³ Fiére et sainte liberté! Si ces pauvres gens pouvoient te connoitre, s'ils savoient à quel prix on t'acquiert et te conserve, s'ils sentoient combien tes loix sont plus austeres que n'est dur le joug des tyrans; leurs foibles ames, esclaves de passions qu'il faudroit étouffer, te craindroient plus cent fois que la servitude. Ils te fuiroient avec effroi, comme un fardeau prêt à les écraser.

Febr. 1795.

„Libertas! Sanctum nomen! omni carior auro! caro tamen pretio redemta, si vel unius insontis vita veneas!”

Fr. K.

³⁰¹ en avoir idée [Beszúrás a sor felett.]

³⁰² [Az eredeti szövegben: „vices des esclaves”.]

³⁰³ [Az eredeti szövegben: „être des mutins”.]

XVII. csomó
[195–216; 291–312]

[195]

173.

A' Lacy büstje alá a' Bécsi Hadi Tanács palotájában.

Mauritii Lacy, summi castror. praefecti, qui belli aequae ac pacis artibus clarus, illis vincere, his patriam invictam reddere docuit, sui in scientia militari institutoris ac amici Iosephus II. Aug. grati animi sui monumentum hoc poni iussit. Anno MDCCLXXXIII.³⁰⁴

[195]

174.

A' Loudon büstje alá ugyan-ott.

Gideonis Loudoni, summi castror. praefecti, semper strenui, fortis, felicitis, et civis optimi exemplum, quod duces militesque imitentur, Iosephus II. Aug. in eius effigie proponi voluit. MDCCLXXXIII

[195]

175.

Loudon' temetője Hadersdorfon.

Tiro ad Borysthenem, Dux ad Moravam, Viadrum, Boberin, Neissam, Visticiam; Veteranus ad Unnam, Istrum, Savum; clarus triumphis, simplex, verecundus; carus Caesari, militi, civi. – Auf der Rückseite: Gedeoni Ernesto Loudono, contra votum superstes coniux ac heredes posuerunt, 1790.

(Birkenstock.)

³⁰⁴ MDCCLXX[.]III [Átírás.]

[196]

176.
a' József képe alá Laxenburgban.

D. Josepho II. Rom. Imp. Principi in suorum animis immortalis, Franc. II. Rom. Imp. ex fratre nepos, alteri parenti posuit. 1798.

[196]

177.
a' József' képe alá a' Józsefpiaczon Bécsben.

Josepho II. Aug. qui salutis publicae vixit, non diu, sed totus. – A' más oldalon: Franciscus II. Rom. et Austr. Imp. alteri parenti posuit, MDCCVI.

a' lovagállványt készítette Prof. Zauner Úr.
 felfedeztetett az állvány 1806. 23d. Novbr.

[196]

178.
Kolna.

Arad Vgyének szőlőhegyein az, a' mi Biharban *Pajta*, Zemplényben *borház*.

[196]

179.
Páhó,
 Magazin, Niederlage.

Hazai Tudósít. 1808 I. 6. és 134.

[196]

180.
Svetón. Nérórol. Cap. 55.

Erat illi³⁰⁵ aeternitatis, perpetuaeque famae cupido, sed *inconsulta*.

[197–198]

181.
Társasági-Lélek.
Tom – Jones, I. Band, 2. Buch

Leute, die wahrhaftig weise und gutherzig sind, begnügen sich Menschen und Dinge zu nehmen, wie sie sind, ohne sich über ihre Mängel, zu beklagen oder sich zu bemühen, dieselben zu bessern. Sie können an einem Freund, an einem Verwandten, an einem Bekannten einen Fehler sehen, ohne desselben jemals gegen die Person selbst, oder gegen andere zu erwähnen; u. dies öfters ohne daß ihre Zuneigung das Geringste darunter verliert.

In der That, wofern eine grosse Einsicht nicht mit dieser gern übersehenden. Gemüthsbeschaffenheit verbund[en] ist, so sollt[en] wir niemals Fr[eu]ndschaft machen als mit einem gewissen Grade von Thorheit, welche wir entschuldigen, denn ich hoffe, meine Fr[eu]nde werd[en] mir verzeihen, wenn ich erkläre, daß ich keinen von ihnen kenne, der ohne Fehler wäre, u. es sollte mir leid thun, wenn ich glauben könnte, ich hätte einen Fr[eu]nd, der nicht fähig wäre, die meinigen zu sehen. Verzeihung von dieser Art ertheilen wir gern, u. verlangen so auch wiederum. Dies ist eine Übung der Freundschaft, u. vielleicht keine von den unangenehmsten. Diese Verzeihung müssen wir auch ertheilen ohne Besserung zu verlangen. Es gibt vielleicht kein GRÖßERES Kennzeichen der Thorheit, als wenn wir uns bemühen, die NATÜRLICHEN Schwachheiten derer, die wir lieben, zu verbessern.³⁰⁶ Die feinste Zusammensetzung der menschl. Natur kann eben sowohl als das feinste Porzellan einen Flecken an sich haben u. dieser ist, wie ich furchte, bei beiden in gleichem Grad unmöglich herauszubringen. Gleichwohl können beide noch Muster von unschätzbaren Werthe bleiben.

³⁰⁵ [i]lli [Átírás]

³⁰⁶ lieben, < > zu verbessern [A törölt szó olvashatatlan.]

[198]

182.
a' Rousseau monumentuma a' Wörlitzi Kertben

Dem andeken
J. J. Rousseau's Bürgers v. Genf
der
die Witzlinge zum gesunden Verstande,
die Wollüstlinge zum wahren Genusse,
die irrende Kunst zur Einfalt³⁰⁷ der Natur,
die Zweifler zum Trost der Offenbarung,
mit männl. Beredsamkeit zurückwies.

készítette ezt maga Leop. Friedr. Franz
regierd. Fürst. v. Anhalt Dessau

[199]

183.
An Solly v. Gleim.

1. Ich hab ein kleines Hüttchen nur, steht auf einer Wiesenflur, An einem Bach, u. Bach ist schön. Willst mit mir Hüttchen gehen?
2. Am Hüttchen klein steht groß ein Baum, welchem³⁰⁸ siehst das Hüttchen kaum, Schützt gegen Sonne, Kalt u. Wind, all' die darinnen sind.
3. Sitzt auf dem Baume Nachtigall singt auf dem Baum so, süßen Schall, daß wer den Baum³⁰⁹ vorübergeht, Horcht stille steht.
4. Fließt unterm Baume hell der Bach, Schwätzt alles süß dem Vogel nach. In diesem Hüttchen bin allein, Mag länger doch nicht sein.
5. In diesem Hüttchen König bin, schläft immer sich so süß darin, daß man in süßen Schlaf gelenkt nicht ans Erwachen denkt.
6. O du mein Liebstes auf der Welt, das Hüttchen dir gewiß gefällt, bist zärtlich; rauhe Winde wehn, – Willst mit ins Hüttchen gehn?–

Versegi fordít. itt. l. 210.³¹⁰

³⁰⁷ Einf[.]/[.] [Átírás]

³⁰⁸ Baum, <von > welchem

³⁰⁹ wer <vor > den Baum

³¹⁰ [Ez a mondat más színű tintával utólagos rájegyzés.]

[200]

184.
Impromptu,

Fait a un souper dans une cour d'Allemagne.

1. Il faut penser, sans quoi l'homme devient, Malgré son ame, un vrai cheval de somme. Il faut aimer, c'est ce qui nous soutient; Sans rien aimer, il est triste d'être homme.

2. Il faut avoir douce société Des gens savants, instruits, sans suffisance, Et de plaisirs grande variété, Sans quoi les jours sont plus longs qu'on ne pense.

3. Il faut avoir un ami qu'en tout temps Pour son bonheur, on écoute, on consulte, Qui puisse rendre à notre ame en tumulte Les maux moins vifs et les plaisirs plus grands.

4. Il faut le soir un souper délectable, Où l'on soit libre, où l'on goûte à propos Les mets exquis, les bons vins, les bons mots; Et sans être ivre il faut sortir de table.

5. Il faut, la nuit, tenir entre deux draps Le tendre objet que votre cœur adore, Le caresser, s'endormir dans ses bras, Et le matin recommencer encore.

6. Mes chers amis, avouez que voilà De quoi passer une assez douce vie: Or, de l'instant que j'aimai ma Sylvie, Sans trop chercher j'ai trouvé tout cela.

Voltaire Epitres. Stereot. 12

[201]

185.
Das vergnügte Leben.
Bürgers Gedichte. Göttingen, 1796. 1Th. S. 105.

1. Der Geist mus denken. Ohne Denken gleicht³¹¹ der Mensch dem Oechs- u. Eselein im Stalle. Sein Herz muß lieben. Ohne Liebe schleicht Sein Leben matt und lahm, nach Adams Falle.

2. Ein Kranz umkränz ihn, ohne Drang und Zwang, Ein Kranz von klugen, nur nicht stolzen Leuten, die sich auf Witz verstehn u. Schnurrigkeiten; denn sonst währt mancher Abend gar zu lang.

3. Dabei ist eine himlich schöne Sache Um einen rechten braven Herzensfreund, der, ist man frölich, wacker mit uns lache, Und ehrlich weine, so man selber weint.

³¹¹ [../]eicht [Átírás.]

4. Der Abend mus ein Leckerma! bescheren; Ein Mal, erheitert durch Gespräch u. Wein. Da mag das Herz voll guter Dinge seyn; Nur muss der Kopf des Rausches sich erwehren.

5. Was für ein Wunsch zu guter Nacht sich schickt, Das brauch ich nicht erst lang u. breit zu sagen. Ein Weibchen mus man mit zu Bette tragen, das jede Nacht, wie eine Braut, entzückt.

6. Sagt, Freunde, schlendert nicht ein solches Leben Gar artig u. gemächlich seinen Gang? Seit mir die Lieb' Amalien gegeben, Besitz ich alles, was ich eben sang.

[202]

186.
Elmire

Ein Veilchen auf der Wiese stand,
 Gebückt in sich und unbekannt,
 Es war ein herzigs Veilchen.
 Da kam ein' junge Schäferin,
 Mit leichtem Schritt u. munterm Sinn,
 Daher, daher,
 Die Wiese her u. sang.

2. Ach, denkt das Veilchen, wär' ich nur
 Die schönste Blume der Natur,
 Ach, nur ein kleines Veilchen,
 Bis mich das Liebchen abgepflückt,
 Und an dem Busen mattgedrückt,
 Ach, nur, ach nur
 Ein Viertelstündchen lang.

3. Ach, aber ach! Das Mädchen kam,
 Und nicht in acht das Veilchen nahm,
 Ertrat das arme Veilchen!
 Und sank u. starb, u. freut sich noch,
 Und sterb ich denn, so sterb ich doch
 Durch sie | durch sie!
 Zu ihren Füßen doch!

[205]

187.

Oratio Dominica CL linguis versa,

et propriis cuiusque linguae characteribus plerumque expressa. Edente J. J. Marcel, typographeii imperialis administro generali. Anno repar. Sal. 1805. Imperiique Napoleonis primo. (nagy 4. l. 326.)

Recens. a' Hálai Allg. Lit. Zeitg. 1806.³¹² Apr. N° 79. – A' Mi-atyánk fordításain öszvehasznításokat tettek a' nyelvek felett Gessner Conrád, Cl. Duret és Leibnitz. –

Megiser, Mauer, Reuter, Müller és mások százat gyűjtöttek öszve; Chamberlayn 152. – egy tudatlan Könyvgyártó Fritz in dem oriental. u. occident. Sprachmeister vorzüglich mit Vorschub des Missionär B. Schulz über 200. legközelebb pedig a' Spanyol Jezsuita Missionarius, Lor. Hervas, többet mint 300. t. – De mind ezeknek munkájik ki nem állják az öszvehasznítást ezzel, melly a' Pápa tiszteletére Párisban, az ő jelenléte alatt, Rómából hozott betűkkel, igen csinosan sőt épen pompásan, de még is nem hiba nélkül nyomtatott.

Adelung is fáradt az illyeknek öszvegyűjtések körül, s az ő munkája nem sokára ki fog adattani.

Bodoni Pármában 155. nyelven készült kiadni.

[206–207]

188.

A' Mi-atyánk
Törökül

Babamoz, hanghe gugtesson, Chuduff olssun
Pater noster qui es in coelis, sanctificetur nomen

ssenungh, Adungelsson ssenungh tuum³¹³ memlechetun, olssum ssenungh
tuum, adveniat regnum tuum,³¹⁴ fiat tua

issiedgunh nycse gugthe vle gyrde Echamegumoz
voluntas sicut in coelo ita et in terra. Panem nostrum

³¹² 17806 [Emendálva.]

³¹³ ssenungh tuum [Beszúrás a sor felett.]

³¹⁴ tuum [Beszúrás a sor felett.]

hergunon vere bize bu gun hem bassa bize borsligomozi
 quotidianum da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra

nycse bizde baslaruz borsetigleremozi. Hem yedma byzegehe
 sicut et nos dimittim debitoribus nostris. Et n[e] n[os] ind[ucas] in tentatio

neme, de churtule bizy jaramazdan, Amen.
 nem, sed libera nos a malo. –

A'Mi-atyánk
 Arabsúl.

Abuna elledi si elsemauat itchaddes esmech tati
 Pater nostr qui es in coelis, sanctific. nomen t. adven.

melechutech techun misutech chema si elssema
 regnum tuum fiat voluntas tua sicut in coelo

chedalech elared Hobzinae bijum hatina jumen ve
 et in terra Panem nru quotid. da nob. hodie et

noghfor lena denubina chema ve nehen noghfor assa
 dimitte nob. deb. nostra sicut et nos dimittim debitorib

bina Ve la tedhelna si el tegiareb lechen negina men
 nostr. Et ne nos ind. in tentationem sed lib. nos a

ferir Amen.
 malo Amen.

[208–209]

189.
Matthissons Seefahrer.

1. Mein Schiff ruht endlich wieder! Du, meiner Väter Land, Ich fall aufs Antlitz
 nieder, U. küsse deinen Strand! Froh werd' ich die Altäre der heimatlichen höhn,
 Und froh die Wonnezähre der Jugendfreunde sehn!

2. Und Sie, die schon im Lenze der goldenen Kinderzeit Sich bis zur dunklen Grenze des Lebens mir geweiht, Zum Kampf in Silbertönen des Nachruhms mich beseelt, Und früh mein Herz dem Schönen Und Göttlich[en] vermählt.

3. Wie lacht am Tempelhaine, Bepühlt von leiser Fluth, Im goldnen Morgenscheine Mein väterliches Gut! da theil ich Herz u. Habe mit dir, Psycharion!³¹⁵ U. lächle noch am Grabe froh, wie Anakreon.³¹⁶

4. Da bau' ich, leite Gräben, bepflanze rings die Höhn, Seh' Reblaub hier an Staeben, dort³¹⁷ an der Ulme wehn, Und Weih' auf meinen Fluren, euch Rettern aus Gefahr, Ein Feld, o Dioskuren! Mit Waeldchen und Altar.

Kis János' fordítása.³¹⁸

1. Szerettem' édes honja, Indúl hajóm feléd. Hűsége' lánca vonja Szülöttédet melléd. Öröm könnyekre csordúl Szemem, ha rád tekint. Napom hol délre fordul,'s vidám reményre int.

2. Eléri végre sajkám Nyugalma' szent helyét. Öledbe, drága dajkám, Veszed fiad fejét. Örökre zöld virággal Fűzöd hajam' körül, Halhatlan ifjúsággal Jövő idóm örül.

3. Mi szép letenni kormányt A' sors ha üldözött! Feledni, melly veszély hányt Habok³¹⁹ s' szelek között,'S fiúi indulattal Ajánlni napjait Az égnek, áldozattal Köszönvén gondjait!

4. Nekem³²⁰ jut e' szerencse, Nekem jutalmamúl. Nyügöm' kemény bilincse Arany fonalra nyúl, Melly Istenek' kertjébe Híven vezérl, a' míg Szelíd öröm' keblébe Jutok, szebb honomig.

5. Kies liget keríti Magányos házamat, Folyó-kút hívesíti Virágos halmomat, Hol csendesen csorognak Idóm patakjai, Zajogva míg zuhognak Világ' nagy habjai.

6. Szobámban három oltárt Tinektek helyhetek, Kik ég-szerettetől járt úton vezérletek; Neked, kilenc szelíd szűz' Feje, Uránia, Neked, baráti szent tűz,'s neked Cypris' fija.

³¹⁵ Psychari/.]n [Átírás.]

³¹⁶ Anakre/.]n [Átírás.]

³¹⁷ d/.]rt [Átírás.]

³¹⁸ [A cím bal oldalán kettős vonallal megjelölve.]

³¹⁹ melly veszély Habok [Beszúrás a sor alatt.]

³²⁰ Nékem [Átírás.]

[210–211]

190.
Gleimnak éneke, lásd itt lap 199³²¹

Klárikához:

Amott; a' hegynek zöld tövén,
Eggy domb ül a völgy' kezdetén,
'S ezen parányi kis tanyám,
Jer, nézzd-meg Klárikám!
Mellette csörg a' friss patak,
Mellynél bárányok játszanak,
Nem bő, de nekünk, Klárikám,
Elég lesz kis tanyám.

Előtte nagy tölgy gallyazik,
Hol sok madárszó hangozik,
Körülte szép gyümölcsös fák,
S víg rózsabokrocskák.
A' nap nem éri ajtaját,
A' szél nem rázza oszlopát
Hő ahhoz vagy hűs ált' nem fér,³²²
Ki kis tanyámba tér.

A' víznél, melly lent folydogál,
Eggy fűlmilécske sírdogál,
'S a' szírt felfogván daljait,
Megnyújtja jajjait.
Itt lelvén eddig kedvemet,³²³
Magam töltöttem éltemet,
De tiszta szívből osztozom,³²⁴
Ha véled lakhatom.

E' kis tanyámban úr vagyok,
Napestig vígadok,³²⁵
'S mihelytt az alkony ágyba vet,
Az álom rám nevet.

³²¹ < 295>199. [A cím mellett balra dupla vonalas jelölés.]³²² [A sor mellett jobbra Kazinczy kézírásával: „(?)”]³²³ ked/./emet [Átírás.]³²⁴ [Az „M” betű kiemelése Kazinczytól. A sor mellett jobbra Kazinczy kezével: „(Verseghinek K.)”]³²⁵ [A sor mellett balra korrektúra jellel jelölve a hiányzó szó: „bátran”, amit Kazinczy a sor mellett jobbra írt ki.]

Ha megvizsgálod, Kedvesem,
Tudom, megtetszik rejtekem.
Csak nő' híjával van tanyám:
Jer, térj-be Klárikám.

Versegi Aglája l. 180.

[211]

191.
Pogony

Szabó Dávid Kisded Szótár. Kassán, 1784. Lap 50. a' Notákban sor 8 synonymja a' *pulyának*.– Szabo Dáv. Magyarság Virágai a' Kisded Szótári Toldalékban PÁGONY = nyilas, fectis.

Sank (Schanknak kell kimondani)

Perina, tótúl; párna

[212–214]

192.
Gallicisme.

Variétés littéraires IV. vol. in 8 à Paris l'an XII.

Un italien disoit qu'il avoit été dans une maison où on lui avoit fait beaucoup de *finesses* parce que, dans sa langue, *finezza* signifie *politesse*. S'il avoit lu cette maxime de Rochefoucauld: „Ce qui nous donne tand d'aigreur contre ceux qui nous font des finesses, c'est est quils croient etre plus habiles que nous; il l'auroit vraisemblablement mal comprise. Si un auteur italien, en traduisant cette pensée, rendoit le mot *finesse* par *finezza*, il feroit un gallicisme.³²⁶

Le gallicisme étant une façon de s'exprimer particuliere à notre langue, cette particularité d'expression peut se trouver 1° dans le sens d'un mot simple; 2° dans l'association de plusieurs mots; 3°, dans l'emploie d'une figure; 4° dans la construction d'une phrase. Quelques exemples suffisent pour justifier et éclairer ces distinctions.

³²⁶ [Záró idézőjel hiányzik.]

Les alterations du sens de beaucoup de mots, produites par la licence des moeurs, la frivolité, les caprices de la mode, sont infinies.

L'emploi que nous avons fait des mots *persiflage*, *tracasserie*, méchant, *espèce*, *petit-mâitre*, etc. à produit un grand nombre de locutions qu'on peut appeler gallicismes. Dans quelle autre langue pourrait on rendre ces vers du MÉCHANT:

Si vous parlez des faits et des tracasseries,
Je n'y vois dans le fonds que des plaisanteries.

.....
Qui veut-être *méchant*, et n'en a pas l'étoffe.

Nous rapporterons ici un fait assez curieux sur l'usage de ces mots dénaturés par la mode. J. J. Rousseau parle, dans un de ses ouvrages, des *Petits-Maisons*, qui ont été quelque temps à la mode à Paris, pour des *rendez-vous* de galanterie. Un Anglois qui a traduit l'ouvrage de Rousseau, à traduit cette expression par les mots équivalens de sa langue, *littlehouse*, qui signifient *cabinet d'aisance*; ce qui ne peut manquer de former un sens tres-ridicule. Un Journaliste Anglois en rendant compte de la traduction, relève d'un air capable cette singulière méprise, et en fait une autre non moins plaisante. Le traducteur de Rousseau, dit-il, ignore sans doute, que le françois donnent le nom de petites-maisons à l'hôpital des FOUS, établi à Paris.

Chez les Romains, le mot *necessarius* signifie un ami, c'est un latinisme qui fait honneur aux MOEURS³²⁷ de ce peuple: chez nous, *un nécessaire* est un boite qui renferme differens ustensiles, pour la plupars³²⁸ très-inutiles à ceux qui la possèdent. C'est un gallicisme.

LE SUPERFLU, chose si NÉCESSAIRE

Voltaire

Si j'étois que de vous, est un gallicisme employé dans les femmes savantes.

Je ne souffrirai pas, si j'étois que de vous,
Que jamais d'Henriette il put être l'époux.

On disait a un homme qui avoit fait une sottise: Si j'étois que de vous, j'irois me pendre tout à l'heure – He bien! soyez que de moi, répondit celui-ci au donneur d'avis.

³²⁷ [.....] [Átírás.]

³²⁸ ustensiles, pluspars [Beszúrás a sor felett.]

[214]

193.

Coniunctio is nem csak AUCH,hanem néha a' bosszankodás's energiai³²⁹ kifejezése.

„Kellesz is nekem ebadta!” Bárczay Fer. egy Kassai Dámácskának a' bálban.

„De az is gaz-ember, Páter Dudási, a' ki értte (a' hitért) kardot fogni nem kész!” – Fáy Agostonné 1790ben.

[215]

das Nichtachten dieser Regel etc.

[215]

194.

V és B rokon hang:

Δαβιδ, Dávid – Valentinus, Bálint – Viola, ibolya, ivolya – Frater, Brat, Bruder. – βουλη, volo, Wills – faba, bab – Caballus, cavallo – fabre, fevre – febris, fievre, Wachter, Bakter. Wer da? Berdó – bubalus, bivaly, Büffel – probo, prüfe – avena, Haber, Hafer – tabula, tavola, Tafel – Stiefel, Stibli, – Cerebellum Cerveil – Schraube, sróf, – dicebat, diceva, serva, serba – φάλαινα, balaena – flavus, blau. – Bilám Lappó nyelven az, a' mi villám magyarul, lásd Pann. Fénix lap 40. embidia (spanyolúl) envie, invidia – Favonis, spanyolúl fabonis – vado, βαδω. – Baleria, Valeria – dubius, duvius – vita (βιοτος) – Abares, Avares – Insula Elba, Ilva – Ybica, Ebusus – Biscaja, Viscaja – fodor, bodor, cum suffixis suis fodra, bodra –

[216]

195.

MÁSÁT, cum suffixo; non MÁSSÁT.

Révai in dedicatione Carminum Suor. Mariae Christinae Archid. Aust. p. 3. Poson. 1787.
item in ipsis carminib. p. 106.

³²⁹ bosszankodás 's energiai [Beszúrás a sor alatt.]

S enim respuit literam y suffixi; perperam ergo
 Kedvesse, jegyesse etc. imo etiam kedvessebb etc.³³⁰

[216]

196.
csend

Jam Révai utitur truncata has voce Alagyájinak 47 lapj.³³¹

[216]

197.
E és I olvad a' T és N és L³³² után ha utána vocális áll

hostia = ostya; – Matthias = Mátyás; – Castanea = gesztenye; – inula = innya; –
 Christianus = Keresztén; ita sebestén; Armenier = örmény; Posontum = Pozsony;
 Soprony; Mozsony; leány = lány (reám, rám).

³³⁰ [Az utolsó sor alatt hosszabb hely kihagyva.]

³³¹ [A kijegyzés a lap bal szélén dupla vonallal megjelölve.]

³³² N után [Beszúrás a sor felett.]

XVIII. csomó
[219–232; 167–180]

[219]

198.
Kritik

überhaupt: Wissenschaft od[er] Kunst, dasjenige, was Menschen hervorbringen, richtig zu beurtheilen, – *insonderheit*, u. nach der gewöhl. Bedeutung, theils die Werke des Geschm. zu erklären und zu beurtheilen; theils dem Text der alten Schriftsteller von eingeschlichenen Fehlern zu reinigen, u. die wahre Leseart herzustellen.

Real oder *Sach kritik* beurtheilt Sachen,

Verbal od[er] *Wort kritik*, Sprach[en], Wörter u. ihrer Verbind[un]g[en].

Eine Spr. wird kritisch behandelt, wenn nicht nur die Regeln derselb[en] zus.gesetzt, sond[ern] auch soviel mögl. die Ursach[en] derselb. angegeb[en], u. die vornehmsten Fehler, auf welche man ungeachtet einer fleissig. Beschaeftig[ung] mit der Sprache leicht verfallen kann, u. die eben desweg[en] v. d. meisten, die doch nicht fremde in der Spr. sind, begangen zu werden pflegen, bemerkt werd[en]. Eine solche Theorie der Spr. würde eine critische Gramm. seyn. – Da man alles, was zur Kenntniß der gelehrten Spr. erforderlich ist, unter dem Namen der Philologie zu begreifen pflegt, so kann diese Art der Kritik auch als ein Theil der Philologie angesehen werd[en].

Deutsche Encyclop. Frankf. 1782. T. VI.

[220]

199.
Gnome

Ein allgemein ausgedrückte Satz, dessen Wahrheit aus dem, was vorher gesagt word[en], einleuchtend ist. Er muß eine praktische Lehre enthalt[en]; wenigst[en]s muss er leicht dazu angewendet werden können; denn γνῶμη heisst nicht nur eine MEINUNG, sond[ern] auch ein GUTER RATH, der man jemanden giebt. – Es sind allgem. Sätze, die aus einzelnen Dingen abgezogen werden.

Deutsche Encyclop.

[220]

200.
Glossa

in seiner ersten Bedeut[un]g: die Erklar[un]g e. unbekannten u. dunklen Wortes; darnach auch EINER ETW. DUNKLEN STELLE in e. alten SCHRIFTSTELLER; ferner eine ganze SAMLG. DERGL. ERKLÄERUNGEN. Sind diese in alphabetischer Ordnung, so heissen sie Glossarium; stehen sie im Rand der zu erklaerden Stellen, so nennt man sie Rand Glossen.

[220–221]

201.
Digamma (F)

Ist eine Figur, die aus dem doppelten üb. einand[er] gesetzt[en] Gamma der Griechen entstanden ist, u. wie ein F der Lateiner ausfieht. Die AEolier brauchten es vor den Vocalen im Anfange der Wörter. Elejéntén VAV, azután Digamma nevet adtak neki. A' legrégibb időkbén minden vocalison kezdődő szó elibe tették: ισχυς – Φισχυς ; ελενη – Φελενη; οινος – Φοινος s' így positiót csinált a' Ροétáknál: οιομενες Φελενην-nek olvasták azt, a' mit οιομενες ελενην-nek írtak. Az AEoliaiak nem kedvellették az Aspiratiót, s' ezt a' digammát V és f gyanánt olvasták, mellynek példáját láthatjuk némely görög-ből³³³ vett deák szókbán. εστα: *Vesta*; οινος: *vinum*; εσπερα: *vespera*; s' így ment a' V. betű a' deák Alphabetumba, holott ott eleintén nem volt. – A' régi Inscriptiókban ez a' digamma majd fenn-állva majd megfordítva áll ott a' hol külömben V-nek kellene lenni, p:o: Gruternél l. 119. No 2. Camerinus A{Ϸ}ITELLIUS etc. AMPLIA{Ϸ}IT TER MINA{Ϸ}IT. – A' Deákok ott is éltek vele, a' hol görögben φ áll: φημη: *fama*

Illyen ez is az aeoliusoknál: αFων: *aevum*; ωFον, *ovum*.

Deutsche
Encylo. T. VII.

³³³ némely < deák szókbán > görögből

[221]

202.

Jean Paul. (*Richter*)

Es ist unmögl. in seinen Werken ALLES – ALLES in steter Reihe – zu lesen, weil sie nicht aus dem Geiste einer von innen heraus mit Absicht bildend. Kunst u. Einheit geboren,³³⁴ aus keinem Ganzen bestehen.

[222–223]

203.

Schönheit.

Jean-Paul tadelt Kants Definition des Schönen, der sie *in ein Spiel der Geisteskräfte setzt*. Kant nimmt *Spiel* in wissenschaftlicher Bedeutung, Jean-Paul im Sinne des gemeinen Lebens; Auch Schiller stimmt darin mit Kant überein. Schiller setzt die Stimmung für das Schöne in eine innere Freyheit des Gemüths, u. giebt allem Schönen (der Natur u. Kunst) die schöne Bestimmung, das Gemüth frey zu machen. Hierin liegt nur eine selbstgedachte Erklär[ung] des Kantschen Begriffs der Sch[önhei]t. Nach Kant bestimmt den Begriff u. Eindruck des Schönen weder ein blosses Sinneninteresse, noch ein Interesse des Verstandes od. der moralisch[en] Vernunft. In allen diesen Hinsicht[en] erscheint das Gemüth *gebunden*, und zwar *gebunden durch Treib oder Gesetz, nicht frey*. Da nun diese Geisteskräfte den Kreis der menschl[en] Gemüthsvermögen erschöpfen und sich für das Schöne keine neue unbekannte³³⁵ Gemüthskraft (qualitas occulta) willkürlich schaffen liess: so suchte Kant den Ursprung des Schönen in ihrem harmonisch[en] Zusammenspiel, u. zwar dem Spiel der Einbildungskraft und des Verstandes, der Vermittlerinnen des sinnlichen u. intellectuellen Reichs. Daraus folgt: das Schöne ist immer nur Etwas in der Anschauung, u. doch nicht blosses Sinnengefühl. Kants Definition des Schönen, wofür er gerade, mit seine Kenntniss des ganzen Menschen, das eigenthüml. Gebiet im menschlichen Geiste auszumitteln wusste, passt auf das Schöne der Natur u. Kunst, so wie auch auf das Schöne u. Erhabene im engern Sinn, u. alle Zweige des AEsthetischen gleich gut. Das AEsthetische (sagt Jean Paul in s. VORSCHULE DER AESTHETIK Hamburg, 1804. S. 183. S. 8. Rthl 4. 12. gr.) treibt sein poetisches Spiel u. macht heiter u. frey; u. wenn Er dem Scherz mit Recht kein anderes Ziel,³³⁶ als *sein eigenes Daseyn* anweist, so kommt seine ganze Ansicht dieser Unterarten des Schönen auf Kant's Definition des Schönen überhaupt zurück, nach welcher das Schöne seiner *selbst wegen gefällt*. Für die Cultur durch das Schöne ist Kants Theorie des Sch. von grossem Einfluß. Sie setzt das Schöne nicht, mit den vorkantischen Theo-

³³⁴ *Einbt* geboren [Beszúrás a szó alatt.]

³³⁵ [*]nbekannte* [Átírás.]

³³⁶ <setzte>

rienen, *ausser uns*, sond[ern] *in uns*, u. die Cultur durch das Schöne muss nach Kant, als innere Stimmung zu schöner Harmonie der Kräfte u. des Lebens, von innen heraus wirken, kaum keine bloß äusserlich aufgetragene Schminke seyn, die mit völliger Rohheit des Innern besteht. Endlich bewährt sie sich auch durch ihren Gegensatz. Alle Thätigk[eit] ist entwed[er] Arbeit oder Spiel. In der Natur ist der Genuß des Schönen keine Arbeit und soll es auch in der Kunst nicht seyn; eine Wahrheit, die mithin auch dem praktisch[en] Künstler zur Richtschnur dient.

[224]

204.
Jean Paul írásai.

bizarre bunte Mischung von Hohen u. Niedrigen, Pretiösen, Schwülstigen u. Platten, groteske ewige Bildersucht.

Ez volt eleitől fogva az én érzésem is felőle, 's ki mertem mondani Berzeviczy Gergelynél, ki előtt nem volt egy időben becsesbb német író mint Kosegarten és ez a' Richter!!!

[224]

205.
C. betű

Molnár Albert az 1621d. Hejdelbergben kiadott Lexiconjában C, CZ betűkkel élt, nem TZ-vel. – Az öszveragasztott szókat öszveragasztva írta.

Pariz-Pápai eltért a' jó példától az újabb kiadásban.

[224]

206.
a' Nagy-Graduál' Kiadója,

Gyulafejérváratt, 1636. in fol. az Előljáró beszédben: „Az írásban pedig az a' nagy otrombaság, hogy semmit a' szók' eredetére nagy-sokak nem néznek, hanem csak a' mint a' szó a' kimondattatásban³³⁷ esik, úgy írják-ki, mint ECZERSMIND, hogy már EGYSZER-

³³⁷ kimondat[./]tásban [Átírás.]

SMIND – JEDZI, hogy más JEGYZI – HEDZI, hogy más HEGYZI – MÁSODTZOR, hogy más MÁSODSZOR; SZENYVETZ, hogy más SZENVEDSZ, és több efféle elméletlenségből és ítéletlenségből származott csúfos írások; melly miatt a' magyar nyelv immár szintén majd elparasztúl. De ne mondják, hogy én új Grammaticát írok etc. etc.

[225]

207.
A' boldogúlt Prof. Szentgyörgyi Istv. Úr' tréfája:

ει μοι γενοιτο παρθενοσ καλη τε και τερεινα

[225]

ήδιστον ακουσμα ό έπαινος

[225]

208.
Virág Benedek.

E' neven két személy volt a' mi időnkben: egyik a' Poéta 's Expaulin. a' másik Piarista. Ez megholt 1801. Lásd a' Magy. Kurír levelét, 1802. N°. 35. Octob. 29d.

[225]

209.
Bildhauer Houdon, in Paris.

In seinem Portraitköpfen erhebt sich Houdon nicht zum griechischen Ideale; er stellt die Natur dar, wie er sie findet, mit bewunderungswürdiger Wahrheit, mit Kraft, u. in dem glücklichsten Momente der Ähnlichkeit. Er ergreift den Geist u. Charakter des Mannes, u. giebt dem Marmor Sprache. – Meyers Fragm[en]te aus Paris. Hamburg, 1797. 2ter Th. S. 236.

(Így fest Kreuzinger épen)³³⁸

³³⁸ [Utólagos rájegyzés.]

[225]

210.
Chevalier Bouflers

azt írja, hogy nem jól *végzeni*, hanem jól *kezdeni* kell a' portréteket. – Sok festő csak a' szín által igyekszik hasonlová tenni a' képet, holott azt' a rajzolás által kellene.

[226]

211.
[Lehmann]

„Verzeichniß der Schriften Christophori Lehmanni von der Religion
Titel des ersten Theils”

De pace Religionis Acta Publica et Originalia, das ist Reichshandlungen, Schrifften u. Protocollen üb. die Constitution des Religionfriedens, in drey Büchern abgetheilet. titulus longus. gedrucket im Jahr 1707.

Titel des anderen Theils

Lehmann suppletus et continuatus. Gedr. 1709.
a' harmadik darab ez.

LEHMANNI suppleti et continuati Tomus novus. (etiam sub titulo: Historia diplomatica de Statu Relig. Evang. in Hung. in 3 periodos distincta, quarum prima agit de eius ortu et miro sub Continuis perfectionibus incremento, – secunda de eius Publica libertate et summo securitatis solstitio, quod pacificationib[us], articulis et legib[us] regni consecuta est, Tertia de Libertatis et Securitatis illius decremento et tandem de ejus aperto et duris persecutionibus tentato exterminio. Adductis Profundamento authenticis diplo³³⁹

[229]

212.
Marmontel.

[Nyomtatványkivágot]³⁴⁰

³³⁹ [A mondat itt megszakad.]

³⁴⁰ [A kivágot teteje mellett jobb oldalon Kazinczy saját kezű megjegyzése: „szül. 11. Jul. 1723. à Bort, petite ville du Limousin.”; A kivágot alján, jobb oldalon Kazinczy saját kezű megjegyzése: „Memoires-jainak végén 31Xbrnek tétetik halála napja.”]

[229–230]

213.
Les Incas.

Aurora, 1804. S. 448.

Ein prosaisches Gedicht, das durch die Einfachheit seiner Schilderungen, die Reinheit seiner Sprache, die Wahrheit seiner Darstellungen zum Herzen bringt. Das indische Costüme ist durchaus gut gehalten, u. der Contrast zwischen der zutrauungsvollen Hingabe der unverdorbenen Kinder der Natur, u. dem grausamen Fanatism ihrer gebildet[en] Würger überaus rührend dargestellt.

[230–231]

214.
L'origine de la plupart des Contes Moraux de Marmontel.

„C'était sur tout à la campagne que cette maniere de rever m'étoit favorable, et quelquefois l'occasion m'y faisoit rencontrer d'assez heureux sujets. Par ex[em]ple un soir, à Bezons,³⁴¹ où Msr. de St. Florentin avoit une maison de campagne, étant à souper avec lui, comme on me parloit de mes Contes: il est³⁴² arrivé, me dit-il, dans ce village, une aventure dont vous feriez peut-être quelque chose d'intéressant; et en peu de mots, il me raconta qu'un jeune paysan et une jeune paysanne, cousins germains, faisant l'amour ensemble, la fille s'étoit trouvée grosse; que, ni le curé ni l'official ne voulant leur permettre de se marier, ils avoient eu recours à lui, et qu'il avoit été obligé de leur faire venir la dispense de Rome. Je convins qu'en effet ce sujet, mis en oeuvre, pouvoit avoir son intérêt.

La nuit, quand je fus seul, il me revint dans la pensée, et s'empara de mes esprits, si bien que, dans une heure, tous³⁴³ les tableaux, toutes les scènes et les personnages eux-mêmes, tels que les ai peints, en furent dessinés et comme présens à mes yeux. Dans ce tems la, le style de ce genre d'écrits³⁴⁴ ne me coutoit aucune peine; il couloit de source, et, dès que le conte étoit bien concu dans ma tête, il étoit écrit. Au lieu de dormir, je revai toute la nuit à celui-ci. Je voyais, j'entendois parler Annette et Lubin aussi distinctement que si cette fiction eût été le souvenir tout frais encore de ce que j'avois

³⁴¹ Besons [Emendálva.]

³⁴² <m> est

³⁴³ tou/.]s [Átírás.]

³⁴⁴ e[...]/ts [Átírás.]

vu la veille. En me levant, au point du jour, je n'eus donc qu'a repandre rapidement sur le papier ce que j'avois rêvé;³⁴⁵ et mon conte fut fait tel qu'il est imprimé.

L'après diner, avant la promenade, on me demanda, comme on faisoit souvent à la campagne, si je n'avois pas quelque chose a lire, et je lus Annette et Lubin.

[232]

215.
Johann Christoph Friedr. Schulz.

[Nyomtatványkiváгат]

³⁴⁵ rêve[/][Átírás.]

Az én
Pandektám.

MÁSODIK KÖTET.

Széphalom, 1808, 1809.

Pandecták. II.

4. Kádly program. Auction. 1792.
 — Jognitárius Oklali. Milk. boza. bc. 1859.
 4. Apokrifok.
 5. Dalambere Magy. Offic.
 28. Sonettok.
 113. Mein. Nyelv.
 115. Kolbe recens.
 150. Schlüter's Heilbauwerk Pallast.
 182. Jean Napoleon.
 183. Canova.
 — Ev nyugtató kádok.
 185. Klopff. Windeln. Leipzig. Fische.
 187. Fe. és Kéncse Ora.
 177. Leibnitz. Spava.
 178. Madam des Ursin.
 Emil. Galotti. Andromyphel.
 Miss Sara Riefing.
 179. Leipzig.
 180. Munkos nem lehet mindely for alig
 vinni más nyelvre.
 181. Klé. Gram. Fejze.
 352. Serra. Gram. de bello. Fejze.
 365. Junosa.
 366. Fordítás törvényei.
 367. Demosth. Cicero.
 393. Lexicon mini. Edl.
 395. Scandi. Basia.
 427. Cicero. Redea v. Wolf.
 430. Zeitgeitt.
 449. H. Jor. Reformen.
 446. Magy. Fejze. Dolgoz.
490. Feljebb v. Feljebb.
 491. Elfs. Sonetten.
 492. M. Sonettok.
 495. Palapox.
 499. Anyos. Einesth. Leali.
 500. atyáit atyáit.
 504. Eld. Sonetten.

XIX. csomó
[I.]

[1]

216.
Pandecták. II.

3. Karls pragm. Sanction. 1732.	367. Demosth. – Cicero.
– Jezsuitákat Oláh Mikl hozta-be. 1559.	395. Secundi Basia
4. Apróságok.	427. Ciceros Reden v. Wolff. ³⁴⁹
5. Dalambert Magy. Orszról.	430. Zeitgeist.
21. ³⁴⁶ Sonettok.	449. II. Jos. Reformen.
113. Ném. Nyelv.	488. Magy Gramm. dolgok.
115. Kolbe recens.	490. Feljebb v. Fellyebb.
150. Schlüter's Hellbauers Sallust. ³⁴⁷	491. Első Sonettem.
162. Szent Napoleon.	492. M. Sonettok.
163. Canova.	495. Palafox.
– εν μυρτου κλαδι	499. Ányós kimetsz. leveli
165. Klopst, Winkelm. Lessing, Göthe.	500. atyjáik attyaik
167. Fr. és Német Lra. ³⁴⁸	504. 2dik Sonettem.
177. Leibniz Szava.	
178. Nathan der Weise.	
Emil. Galotti Leidenschaft.	
Miss Sara Rührung. ³⁴⁹	
179. Lessing.	
180. Miért nem lehet némelly szót
átvinni más nyelvbe.	
181. Kls Gramm. Gespr.	
352. Serra Commen. de bello Germ. ³⁵⁰	
365. Spinosa.	
366. FORDÍTÁS TÖRVÉNYEI ³⁵¹	

³⁴⁶ 25. [Átírás.]

³⁴⁷ [A sor vörös színű ceruzával aláhúzva.]

³⁴⁸ [A sor vörös színű ceruzával aláhúzva.]

³⁴⁹ [A „178”-as számhoz tartozó három cím a jobb oldalon vörös ceruzával össze van kapcsolva.]

³⁵⁰ [A sor vörös színű ceruzával aláhúzva.]

³⁵¹ [A sor vörös színű ceruzával aláhúzva.]

³⁵² [A sor vörös színű ceruzával aláhúzva.]

XX. csomó
[3–8]

[3]

217.
Kaiser Karls VI. pragm. Sanction

Erst im Dümont. Auch in Lünings deutschen Reichs Archiv bey Schröter abgedruckt.
 1732. d. 22. Januar. war Sie von deutschem Reich garantirt.

[3]

218.
Mich. Ország
 bey Bonfin. Dec. IV. l. 3.

„Quemcunque sacra corona coronatum videris, etiam si bos fuerit, adorato, et pro sacro sancto Rege ducito et observato.”

[3]

219.
Jezsuitákat

M. Ther. 1773.
 eltörlé³⁵³

az Országba Oláh Miklós Eszterg[omi] Érsek hozta-be 1559, 's iskolákat adott nekik Nagyszombaton.

Palma Notit. rer. hung. Ed. 1785. p. 161.
 Schwartzner Statistik. Editio 1. pag. 501.
 1561. ben³⁵⁴ mondja.

³⁵³ [Utólagos beszúrás a cím felett jobbra.]

³⁵⁴ 1661 [Atírás.]

[3]

220.
Esztero.

a' Rába 's Rábcza közt olly sáncz, mellyet az árvizeknek elibe vetnek. Nagy János Magy. Virgilius. Győr. 1806. l. 7.

[4]

221.
Petronell
Bécs és Pozsony között.

Gehörte im XVIten Jahr. dem baron Andreas Eberhard Rauber (v. Bayle Dictionn.). RAUBER war merkw. wegen seines langen Bartes, der bis auf die Erde u. wieder bis an den Gürtel ging; u. wegen des besondere Umstandes, daß er mit seiner ersten Gemahlin, der natürl. Tochter Maxim. II. gar keine Kinder hatte, hingeg. von der zweyten ACHT ZWILLINGE bekam.

Friedr. Nicolais Reise. Tom. VI. S. 329.

[4]

222.
Pressburgs flächeninhalt
nach Korabinsky

558,000 kflstr = 139,129 □ Ruthen.

[5–6]

223.
Pozsonyi vár

épült auf öffentl. Kosten 1635. – reparátatott 1758. – eggy új szárnyat kapott 1769. – a' Korona belőle elvitetett
Seminarium volt Jósefnek haláláig. – Napoleon fellovaglott belé 1809. Aug. elsőjén.
A' Primatiális Pozsonyi Palota rajzolója 's építője

MELCHIOR HÉFELA.

[5]

224.
D'Alembert Magyar-Országról.
 a' Montesquieu ÉLOGE-ában.

„Mr. de Montesquieu partit de Vienne pour voir la Hongrie, contrée opulente et fertile, habitée par une nation fière et genereuse, le fléau de ses tyrans et l'appuie de ses souverains. (Sehr treffend!)³⁵⁵ Comme peu de personnes connoissent bien ce pays, il a écrit avec soin cette partie de ses voyages.” Eines Montesquieu Beobachtungen über eine Nation wie die Ungarische möchten sehr interessant seyn. Ich finde aber in der Sammlung seiner Werke nichts davon.”³⁵⁶

Nicolais Reisen T VI. S. 352.

[5]

225.
Libror. Censura in Hungaria

1553ig nem volt. (Lásd ezen eszt. 24d. articulusát.) I. Leop. Császár P. Szentiványi Márton Jezsuitát (†1705) tette elsőnek az egész M. Országra nézve. Ennek halála oltá 1721ig ismét nem volt semmi Censor 's talán Censúra sem. VI. Károly ekkor adá ki osztán a' maga Pátensét, melly mostanig tartott.

[6]

226.
Nemzeti nyelvek a' deák helyébe.

Angliában a' deák nyelvet eltörlötte a' köz dolgok folytatásából III. Edvard. 1362 (Péchy Imre szerint – lásd a' Magyar Nyelv dolgában írt 's nyomtatásban megjelent munkáját³⁵⁷ – 1377.

Ausztriában I. Rudolph a' deák helyébe a németet 1276.

³⁵⁵ [Bizonytalan olvasat.]

³⁵⁶ [A záró idézőjel hiányzik.]

³⁵⁷ [A zárójel nincs bezárva.]

[7]

227.

I. Ferdinánd gyermekei. Oláh Miklós után.

Kovachich Script. rer. Hung. min. T. I. p. 41.

1. Elisabeth nata Lincii 1526. die 9. Jul. nupta Sigism. Augusto Regi Polon. † 1545. Junii 15.
 2. MAXIMILIANUS Viennae natus 1527. d. 1 Aug hora XI. minuto 30 post meridiem, (és így nem XI, hanem II) qui duxit uxorem Mariam filiam Caroli V. Imp. fuitq electus in Reg. Bohem. 1549. d[ie] 9. Febr.

3 Anna nata Pragae 1528. d[ie] 7. Jul.

4: Ferdinandus natus Lincii 1529. d[ie] 14 Jun. hora 3 post merid.

Ez vette-el Philippine Velsert; ez gyűjté az Ambrózi Kincseket, ezt akarta Nádasdi Tamás Magyar Királynak.³⁵⁸

5. Maria.

6. Magdalena.

7. Catharina.

8. Leonora

9. Margaretha.

10. Johannes

11. Barbara.

12. Carolus. Ennek fija II. Ferd. és leánya Bátori Sigmondné.

13. Ursula.

14. Helena.

15. Joanna, *ab Olabo ex Sacro fonte suscepta.*

[8]

228.

Joan. Capistranus de Observantia

vitam cum morte commutavit, dormit in
 ZEWLEWS, 1456.

Kovach. Script. Rer. Hung. min. p. 14.

[13–20]

[üres lapok]³⁵⁹

³⁵⁸ [Ez a mondat utólagos beszúrás.]

³⁵⁹ [A számozott lapok a „8”-as szám után „13”-al folytatódnak, de üresen állnak a „20”-oldalig.]

XXI. csomó
[21–312]

[21–104]

229.
Sonettók.

Jenaische Allg. Lit. Zeitung, d 1. Juni. 1808.
SPRACHE U. DICHTKUNST.

Göttingen bey Dietrich. G. A. Bürgers Sonette, in den letzten Ausgaben der Bürgerschen Gedichte, 1789, 1796 u. 1803.

[Teljes recenziókijegyzés]

[Kazinczy saját megjegyzései a kijegyzés szövegében:]

[25]

* Az Alcaeus, Asclep,³⁶⁰ és Sapphói ódák' métrumait nem gondolnám, hogy most valaki feltalálná, ha fel találva már nem volnának, és még is gyönyörű, 's követést érdemlő metrumok. A' Sonétek tagjai között szembe-szökő symmetria 's eurythmia vagyon; és hogy az a' schemája, a' mellyben a' reim a' két négyesben így áll: *abba abba* (nem így abab abab) véghetetlenül kedvesen csiklándja³⁶¹ a' fület, azt minden érezheti, ha érezni akarja.

[37]

* A' Sonnet mindenre alkalmas a' mire a' görög Epigramma, 's a' görög epigramma mindenre a' mire a' Sonett. Mit vesz vele a' Sonett, ha azon kicsinységek a' mik a' görög epigrammában énekeltettek,³⁶² rajta is énekeltetnek?

[38–40]:

* Bürgernek némelly Sonettjei ha dal formában 's ugyan annyi sorban ugyan azon szókkal volnának írva, gyönyörű *dalok* volnának, 's érnek annyit mint Leonóréja, 's a' Taubenheimi Pap leánya. Mit árthat tehát nékik a' Sonettforma, azt én ugyan által nem látom. Göthének Herzog Leopold von Braunschweig igen szerencsésen öntethetnék

³⁶⁰ A[.]clep [Átírás.]

³⁶¹ véghetetlenül csiklándja [Beszúrás a sor felett.]

³⁶² [...]/eltettek [Átírás.]

Sonnetformában, noha úgy osztán, elvesztvén az Antikformát, nem illenék a' Cenotaphium piedesztáljára. Szerencsésen a' Sannazár epigrammája is Velenczére. †³⁶³ 'S ez eléggé mutatja hogy Vossból itt epe szóllott.

† 's megfordítva némely szép olasz Sonetto igen szerencsésen görög distichumba.

Offenbar ward von Bürger nicht für seinen poetischen Stoff eine angemessene form gewählt, sond[ern] für die herkömmliche form ein Stoff, wie er sich fand, zugeschnitten. (Hát ha ugyan ezt lehetne mondani a' Klopstock Alcaiusaira? Emlékezem, hogy Berzeviczy Gergely Göttingából 1787ben vagy 8ban vissza jővén, hol Bürgert személyesen ismerte, nekem azt beszéltte, hogy ő Bürgerrel együtt azt hiszi, hogy reimatlan énekforma, mint ez: die süsser Bild, Edone etc. illetlen énekforma, mert ha antik példák nem volnának előttünk, magunk az egész örökkévalóságig sem akadnánk reá. Ebben Bürger szint olly hibásan ítelt mint Voss a' Sonettek eránt.) Leicht kann, wer vom Handwerk ist, ihm nachweisen: Hier hast du, wo der Gedanke überschwill ihn gestuzt, und hier, wo er nicht ausreichte angeflickt. (Valamint minden más poetai dolgozásokban, akár reimmel akár reim nélkül készültek.) –

[47]:

Rendes dolog így hallani egy Mestert. A' versvég (Reim) minden bizonynal nagy iga, és üstökénél fogva hozza elő gyakran a' szóval az ideát. A' Jugend és a' Tugend örökös társai egymásnak, mert nincs más német szó a' melly így menjen ki. De az a' versírő, a' ki tactfest, elébb írja mindég a' második sort mint az elsőt, hogy ki ne ismerszék az erőszak, a' sütés; 's ha csak félig kiismerszik is, más versvéget választ inkább, mint hogy magát nevetségessé tegye.

[104]

230.
Wieland

Ossmanstadtban lakik Weimar mellett.
Jen. Lit Zeitg. 1808. Jun. p. 520.

³⁶³ [A betoldást jelölő karaktert Kazinczy közvetlenül a sor alatt feloldotta.]

[104–105]

231.
Französische Sprache. Fordítások.

Da der franz. Spr. eigenthümliche Phrasenreichtum, welcher keinesweges aus einem Wortüberfluß, sond[ern], wie eine gründliche Kenntniß derselben, u. die Geschichte ihrer Bildung beweisen, in der Wortarmuth ihren Grund hat, bildet vielleicht das grösste Hinderniß im Nachstreben der ewigen Muster, welche uns das classische Alterthum hinterlassen. Dieser Reichtum in der Armuth führte la Fontaine, wenn nicht zu einer höheren Ausbild[ung] der Dichtungsart (Phaedrussal öszvevetvén), doch zu einer Behandlungsweise derselben, durch die ihr Gebiet insofern erweitert worden, als sie dem Fabeldichter, dessen Ziel Belehrung ist, neue Mittel zur Erreich[un]g seiner Absicht darbietet. Die einfachen Sitten des Alterthums konnte der Fabeldichter jener Zeit in einfachen Bildern versinnlich[en]; er konnte und musste jeden überflüssigen Schmuck als zwecklos zu seiner Absicht verschmähen...

Jenai Lit. Zeitg. 1808. 27. Jun. 586. lap.

[105]

232.
[Fumars]

J'ai tout mangé, dit Claude: accours o Providence!
Providence se tut; mais l'écho reprit: DANSE!

Fables et poesies diverses par Fumars. Paris, 1807.

[105–113]

233.
Französische Sprache.

Mannheim u. Heidelb. GEIST UND CHARAKTER DER FR[ANZÖSISCHE] SPR[ACHE]. U. LITERATUR, VON S. MICHAELIS, Lehrer der fr. Spr. u. Lit. zu Heidelb[erg]. 1808. VIII. 2. 165. S. 8.

[Teljes recenziókijegyzés]

[113–114]

234.

Notions élémentaires de langue allemande

pour les françois qui ont fait des études, par Mr. Simon, Prof d³⁶⁴Allemand aux deux Lycées Impérial³⁶⁵ et Napoléon, de même qu'au Collège de St. Barbe à Paris. Seconde édition, 1807. Strasburg b. Levrault 260. S. 8. (20 gr.)

Motto auf dem Titelbl: L'Allemand et le latin sont la clef de toutes les langues vivantes remarquables de l'Europe.

— — —

Die Norddeutschen schreiben³⁶⁶ fufzig,³⁶⁷ nicht wie die Süddeutsche fünfzig; die meisten Norddeutschen sagen auch FUFZEHN und FUFZIG. Klopstock így merte is írni a szó. Messiadé, Altona 1780. – fünfē mit πεντε und quinque verglich[en] scheint *fünfe* zu fordern. Aber das Sassische fiev, hollaendische VIJF, u. englische five zeigt daß das N in der mitte wegbleiben kann. Klopstock schrieb auch DREIZIG statt das regelwidrigen dreyszig.

gesunder jobban van mondva mint *gesünder*.

Baldignak van Superlat. a' Comparatívja *igen ritka*.

Bey hat ausser dem Dativ, auch noch den Accusat. Gottsch[ed] und Ad[elun]g geben zwar nur den Dativ an. Die Neueren aber folgen der Autoritaet Luther, Math 26. v. 58: Und er satzte sich bey die Knechte.

Dürfen.

Sehn, drehn, ziehn, baun, drohn, scheun sind so gut als *sehen* etc.

handlen rossz; *handeln* jó.

Wenn man alle Praefixa u. Suffixa wegstreift, so bleibt das unvermischte Stammwort übrig. Igy *lob* a' Stamwort.

[114]

235.

Über den Wortreichthum [1.]

UBER DEN WORTREICHTHUM DER³⁶⁸ DEUTSCHEN u. franz. Sprache. Leipzig, b. Reclam 1806 I. II. Baende³⁶⁹, ist der Kupferätzer KOLBE aus Dessau, dem man die treffl.

³⁶⁴ a [Átírás.]

³⁶⁵ Impérial <e>

³⁶⁶ schreiben <und sprechen>

³⁶⁷ fünfzig [Átírás.]

³⁶⁸ [A tinta elmosódása miatt nehezen olvasható szó.]

³⁶⁹ [A tinta elmosódása miatt nehezen olvasható szó.]

Sammlung der gessnerischen Landschaften verdankt. Jenai L. Z. Jun. 1808. 340. Intelligenzbl[att].

[115]

236.
[Schadow]

Herr Director Schadow in Berlin hat, für den Kronprinzen von Bayern aus carrarischem Marmor 8 Büsten zu verfertigen übernommen:

1. Frid. II.
 2. Copernic.
 3. Wieland.
 4. Iffland.
 5. Joh. v. Müller.
 6. Ferdin. v. Braunschw.
 7. Klopstock.
 8. Kant.
-

[115–149]

237.
Über den Wortreichthum [2.]

UBER DEN WORTREICHTHUM DER DEUTSCHEN U. FRANZÖS. SPRACHE UND BEYDER ANLAGEN ZUR POESIE; NEBST ANDEREN BEMERK[UN]GEN, SPRACHE U. LITERATUR BETREFFEND.³⁷⁰
 1806. Leipz. bei Reclam. 1. Band XXIV u. 424 S. II. Band. 453 S. 8. (3Rthlr.)

(Írta Kolbe, a' Rézedzõ)

[Teljes recenziókijegyzés]

³⁷⁰, [A mondat végi írásjel átírva.]

[150–161]

238.
Sallusts Werke.

1. Münster bei Waldeck. lateinisch u. deutsch, von Joh. Christoph Schlüter: Prof. auf der Univers. zu Münster. 1 Th. 1806. 159 S. II. Th. 1807. XIV. u. 321. S. kl. 8. (1 Thlr 12 gr.)
2. Leipzig b. Schwickert aus dem lat. übersetzt von K. F. Hallbauer. 1806. 215. S. kl. 8. (12. gr.)

[Teljes recenziókijegyzés]

[161–163]

239.
Szent Napóleon.

Intelligenzblatt der Jenaischen Lit. Zeit. 1807. jan. No 1. S. 8.

„Der Cardinal Legat in Frankreich, Caprara, hat üb. den heil. Napoleon, den man bis dahin in den Martyrologien nicht kannte,³⁷¹ folgende Auskunft gegeben: „er heist eigentlich *Neopolis* oder *Neopolos*, daraus ward im Mittelalter Napoleon. Dieser so lange in Dunkelheit gehüllte Heilige hatte die gräuelvollen Verfolgungen³⁷² der Kaiser Diocletian und Maximilian (im. J. Chr. 303.) zu bestehen; zu Alexandrien in Aegypten starb er nach ungeheuren Qualen in e. Gefaengnisse an den Folgen seiner Wunden, u. entschlief für Jesum Christu im Frieden.“ Diese Aufklär[un]g der Sache gewinnt jetzt in anderer Hinsicht³⁷³ Interesse. Denn sonach wären nunmehr alle jene wunderlich. Herleitung[en] des berühmten Kaisernamens widerlegt, die zum Theil mit grossem Aufwande von Gelehrsamk[ei]t (vgl. Matthiae Miscell. philolog. Vol. I. P. III. p. 179.) vorgebracht worden sind, u. nebeney wäre der latein[ischen] Poesie ein Name vindicirt, dessen sie sich sonst, bey so vielen Afforderung[en], in keinem ihrer schönsten u. feyerlichsten Sylbenmasse hätte bedienen können.“

³⁷¹ nicht <fand> kannte

³⁷² [.....]lgungen [Átírás.]

³⁷³ [/]insicht [Átírás.]

[163]

240.
Canova Antal.

Napoleonnak Septemberben 1806. elkészült Statuájáért 30,000 frankot kap. Ungeachtet ihrer grossen Vollkomm[en]h[ei]t, hat sie doch nicht allgem. Beyfall³⁷⁴ erhalt[en], weil die Composition nicht so ganz glücl. ist.

Jenai L. Z. Intellb. Febr. 1807. lap. 95.³⁷⁵

[163]

241.
εν μυρτου κλαδι το ξιφος φορησω

— — —

Tragen will ich das Schwert im Myrtenzweige
 Wie Harmodius und Aristogiton,
 Da ihr Muth den Selbstbeherrscher erstach,
 Dann den Athenern Gleichheit
 Der Gesetze gab.

Noch, Harmodius, bist du nicht gestorben!
 Nein! man sagt, in der Sel'gen Inseln seyst du,
 Wo Achill der Schnellfüssige lebt,
 Wo man den Sohn des Tydeus
 Diomedes glaubt.

Tragen will ich das Schwert im Myrtenzweige.
 Wie Harmodius u. Aristogiton,
 Da ihr Muth den Selbstbeherrscher Hipparch
 Bey Athenaeus Opfern
 In dem Pomp' erstach.

Ewig blühet gewiss der Ruhm im Lande
 Euch, Harmodius und Aristogiton,
 Die ihr kühn den Selbstbeherrscher erstacht,
 Dann den Athenern Gleichheit
 Der Gesetze gabt.

Jenai Lit. Zeitg, 1807. May. I. 328.

³⁷⁴ allgem <...> Beyfall

³⁷⁵ [..] [Átirás.]

[164]

242.
[Rogendorf Kajetán]

Pressburger Zeitung. 1809. No° 7. dd° 27. Jan.

[Nyomtatványkivágot]

Nekrológiát Rumi tette-bé a' Bécsi Annal. 1809. Jún. füzetébe.

[165]

243.
[Morzsinai Erzsébet]

Sigismundus Reg. Hung. Non est verum.³⁷⁶

Pater ejus fuit verus Elisabethae maritus.³⁷⁷

ELISABETHA MARZINYA nobilis Transylv.

Joannes Hunyadi Gubern.³⁷⁸

[165–166]

244.
Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe³⁷⁹

Europa, Eine Zeitschrift v. Friedr[ich] Schlegel,
Frankfurt a. M. 1803–1805.

Klopstock, Winckelmann u. Lessing haben die deutsche Literatur im XVIII Jahrh. gegründet u. gestiftet. Kl. hat die Spr. gesäubert; eine mystische³⁸⁰ Poesie wenigstens gewollt, u. nach dem³⁸¹ Höchsten ernstlich gestrebt. Schade, daß sein bis zum Nicht-

³⁷⁶ [Ez a mondat utólagos beszúrás.]

³⁷⁷ [Ez a mondat utólagos beszúrás.]

³⁷⁸ [A sor felett hely van kihagyva. Az előző sorral egy halvány függőleges vonal köti össze.]

³⁷⁹ [Ennek a kijegyzésnek egy másik változatát is megtaláljuk a *Pandekta* II. kötet 357–358. számú lapjain, ahol további kijegyzések találhatóak az *Europa* című folyóiratból.]

³⁸⁰ my[.]tische [Átírás.]

³⁸¹ [..]m [Átírás.]

gefühl des Gegentheils getriebenen Protestantismus seiner Denkart einer poetische Ansicht des Christentums unmöglich machte. W[inkelmann]s Enthusiasmus für das Alterthums u. die Kunst, in einem unsterbl. Werke dargestellt, ist die Grundlage des Besten und des Edelst[en] unter uns geworden. Seine Geschichte, philosophischer als noch keine war, ist unbewusste Poesie, er selbst aber gewissermassen als ein Vorgänger Göthes zu betrachten. Lessings Geist, sein dialektisch[er] Sharfsinn u. polemischer Witz, seine ganze literarische Eigenthümlichk[eit] u. Vielseitigk[eit] wird noch so lange ein nachahmungswürd. Beyspiel bleiben, als der ggwärtige Zustand unser Literatur dauert, u. durch ihn noch Journale u. Broschuren nothwendig gemacht werden. Göthes dichterische Laufbahn ist die lehrreichste Einleitung zu der neuen Epoche und zum Studien der Poesie überhaupt: er ist als die Basis unserer Bild[un]g zu betrachten. Die Poesie ist das letzte Ziel u. die höchste Vollendung des ganzen der Wissenschaft u. Kunst, die Philosophie, d. i. der Idealismus die wesentl. Bedingung. Sine qua non, des Erhaltungsmittel u. die Grundlage unserer neueren Literatur, u. wenn nebst aus dem Idealism einer neuer, philosophische Physik, die nichts seyn würde, als ein materieller Ausdruck desselb[en] in vollendeten Gestalt hervorgegang[en] seyn wird, dürfen wir hoffen, daß das göttl. Princip überall herrsch[en] und sieg[en] werden.

[167]

245.

[Meiners Geschichte]

Meiners (C.) Geschichte des Verfalls der Sitten, der Wissenschaft[en] u. der Sprache der Römer in den ersten Jahrhundert[erten] nach Chr. Geb[urt] Wien, 1791.

Már két ex[em]pláromtól fosztattam-meg a' miatt, hogy ezt az igen nagy becsű könyvet mindennek ajánlottam. Nagy gyönyörűségemre volt, hogy ezt ma Gróf Desőffy Józsefnek kezében találám Ujhelyben. 24. Jul. 1809.

[167–176]

246.

Einige Gedanken über Literatur u. Sprache üb[er]haupt,
u. über den Geist der Deutschen u. Französischen Literatur u. Sprache insbesondere.

Der Freimüthige. (von Kotzebue u. Aug. Kuhn.) 1808. Jul. pag. 586.

[Folyóiratkijegyzés]

[176]

247.

Gedichte von Friedrich Kind.

L[ei]pzig. 1808. gr. 8. s. 266.

Liebliche, freundliche Phantasie, einnehmenden Darstellungsgabe, harmonische Ver-
bau.– Heitere Naturgemaelde, phantastische Maehrchen, scherzhafte Erzähl[ung],
schaurige Balladen –

Sie flieht den Strahl der Sonnen,
U. sucht die düstre Nacht.
Sie hat mein 'Lieb' gewonnen,
U. hat es nicht gedacht.

Der vorletzte Vers kakophonisch, der letzte durch dem Reim herbeigezwungen u.
sehr prosaisch – Bürgers Ton zu sichtbar nachgeahmt. – Die Haerten absichtlich hi-
neingeflocht[en] um dem Gedicht einen altertühmlichen Anstrich zu geben.

Lyrische Gedichte, die den reinen Abdruck des Gefühls enthalt[en], gelingen ihm
weniger, als poetische Erzähl[un]g. Ihm fehlt zum rein-lyrisch[en] Dichter an Ein-
fachheit und Klarheit des Gefühls, was in dieser Gattung erste Bedingung ist. Für die
Epigramme hat er keinen ausgezeichneten Beruf.

[177]

248.

[Leibniz szava]

Ein Mann von Geist muss³⁸² die ganze Welt menschlichen Wissens u. menschl. Entde-
ckungen umschlissen; sich überall versuchen, wo er Trieb u. Lust in sich fühle, u. nach
vollbrachter Reise da niederlassen und anpflanz[en], wo er das Grösste u. Wichtigste
leisten zu können glaubt.

LEIBNIZ.

³⁸² musse [Átírás.]

[177–178]

249.
[Lessing]

Wenn der Deutsche üb. Kunst³⁸³ u. aest[e]ische Gegenstaende philosophirt, wenn er moralisirt u. predigt, so geräth er fast ohne Ausnahme in Pedanterey, u. der Ausslaender verlacht ihn; die höhern Staende weisen ihn in die Schule zurück. Lessing allein kann in diesem Felde neben einem d'Alembert, Diderot u. Marmontel noch bestehen, mit welch[en] vergleich[en], unsere ästhetischen Schönschwässer heute noch Pedanten sind.

[178]

250.
Nathan der Weise

Mendelssohn: ein Drama, welches den Nathan eben so weit übertäft, wie dieser die Emilie, musste das Product eines Engels seyn.

Man haelt dieser Drama für das vollendeste der Lessingischen Werke.

Jude	Nathan, ³⁸⁰	Vernunft
Türke	Sultan	Herz
Christ	Tempelherr	Phantasie ³⁸¹

Dabey ist der Charakter der Klosterbruder einer der gelungensten, wohlthundsten.

[178]

251.
[Miss Sarah Rührung]

In Miss Sara Rührung
in Emilia – Leidenschaft am weitest[en] getrieb[en].³⁸⁶

³⁸³ [.]unst [Átírás.]

³⁸⁴ N[.]han [Átírás.]

³⁸⁵ [A három oszlopba rendezett szavakat halvány, függőleges vonal választja el egymástól.]

³⁸⁶ [Ezt a mondatot Kazinczy egy kapcsos zárójellel mindkét sorhoz hozzásatolta.]

[178]

252.
[Kant]

Tugenden deren Schein die Menschen eine geraume Zeit sind uns nur erkünstelt haben, werden nach u. nach wohl wirklich erweckt, u. gehen in die Gesinnung über.

KANT.

[179–180]

253.
Lessing

in seinen Schrift[en] herrscht durchgehendes Deutschheit u. Originalitaet, Klarheit, Deutlichkeit u. Reife, welche mit der jetzt herrschenden Griechheit, Undeutschheit u. absichtl[ichen] Mummerey einen für Lessing ungemein vortheilhaft[en] Kontrast machen. Die schwersten philos. Sätze, die feinste Bemerk[ungen], die entlegenst[en] Wahrheiten u. Bilder weiss er uns so nahe zu bring[en], so zu verklaer[en] u. zu verdeutlich[en], daß sie bey guter Deklamation jeder Lage fassen kann, u. diese Klarheit u. Gemeinsverstaendlichkeit ist ja doch wohl der aelteste unumstösslichste u. heiligste Zweck aller Darstell[un]g. Sogar in dem philosophisch[en] Nathan herrscht eine gewisse Popularitaet, ein gewisser einheimlicher Klang, welcher das Herz jedes ächten Deutsch[en] anspricht, u. ihn tröstet über die Fremdheit des modernen Geschmacks.

Er kannte die griech[ische] u. engl. Dramatiker, doch fiel es ihm nicht ein sie nachzuzahnen oder seine Deutsche Manier geg[en] die ihrige aufs Spiel zu setzen.

Diese Manier schuf er sich frühzeitig, u. ihre Bestandtheile sind: Verstaendlichk[eit], Klarheit, klassische Eleganz, einbringender Scharffsinn, gewandter Witz, gesunder Humor, seine Charakteristik, heimischer Klang, u. ein auffallend starker, rüstiger überall vorschlagender bon sens. Alles ist bey ihm gewogen, berechnet u. reif; er stellt das Natürliche in einer natürlichen, reinen u. bündigen Spr. dar. Das gesuchte, das Raffinirte, u. Dunkle würdigte er der Aufnahme nicht, weil ihre Wirk[ung] nur vorübergehend ist; u. seine schönsten Stellen stehen so ungezwungen da, als könnte sie gar nicht anders gesagt werden.

Der Freimüthige. 1808. Jul.
p. 594–596.

[180]

254.

[Kant: Anthropologie]

Némelly szókat azért nem lehet más nyelvbe által öltöztetni, weil sie mehr die Eigenthümlichkeit des Sinnesart der Nation die sie spricht, als den Gegenstand bezeichnet, der dem Denkenden vorschwebt.

Kant.

[180]

255.

[Ciceros Sämmtliche Briefe]

[Nyomtatványkivágot/könyvhirdetés]

[181–300]

256.

Grammatiche Gespraech v. Klopstock.

Altona, b. Kaven. 1794. 360 s.

Jenai L. Z. 1804. Jan. S.³⁸⁷ 185

[Teljes recenziókijegyzés]

Kírtam Széphalmon, 1809. Decemb.³⁸⁸

³⁸⁷ Jan. 185. [Beszúrás a sor felett.]

³⁸⁸ [A 300. oldalon a recenziókijegyzés alatt.]

[301]

257.

Kant über die Pädagogik.

Herausgeb. v. D. Friedr. Theodor Rink. Königsberg, bey Nicolovius, 1803. 146 S. kl.
8 (14 gr.)

Recens. Jénai L. Z. 1804. febr. No 46.

Der³⁸⁹ unterscheidende Werth des Werks liegt in der unmittelbaren Auffassung aller Zweige der Pädagogik und deren Ausführung in einem freyen, leichten und anspruchlosen Vortrag, nach einer durchaus philosophisch[en] u. zugl[eich] praktisch[en] Ansicht der Erziehung. Bey seiner, von aller Peinlichk[ei]t entfernten Gründlichk[ei]t ist es üb. Erziehung zugl. das allg. faßlichste und lesbarste Werk. Es ist gleich geschickt zum Lehrbuch für Vorlesungen u. zum Handb. für Erzieher u. Aeltern, die selbst erziehen. In der Ausführung begeht es nicht den Fehler, eine blosser Philosophie oder Aussstell[un]g der Menschennatur an sich, ab[er] keine Pädagogik zu liefern, welche zugleich die Mittel der Erziehung abzugeb[en] hat. Auch ist darin, ungeachtet des aus der Natürlichk[ei]t und Leichtigk[ei]t seiner Bemerkung[en] entspringend[en] Anscheins vom Gegentheil, wirklich neu.

[302]

258.

Az Erdő

Széphalom, Január 3d. 1810.

Síri szabadon; itten nem kémelel senki keserved'.
A' remegő Kedvest lombjaim elfedezik.
És, ha enyhűlsz lyánykád³⁹⁰ neve' zengésére, sohajtozzd³⁹¹
'S Echóm részvéve azt vissza sohajtja feléd.

³⁸⁹ Die [Átírás.]

³⁹⁰ és ha <a' lány> enyhűlsz neve' [A „lyánykád” sor fölé írt beszúrás.]

³⁹¹ sohajtozzd. <...> [A törölt szó olvashatatlan.]

[302]

259.
Herder, a' Weimári Superintendens,
Kőműves volt.

Jénai Lit. Zeitg. 1804. Július. Intelligenzblatt Seite 736 e' szók állanak:

„Übrigens kann der Einsender dieses, als³⁹² Freym[aurer], dem Publico versichern, daß die Gebräuche der Freym[aurer] demjenigen, der ihre Beziehung nicht kennt, ganz uninteressant sind. Daß es aber von dem wahren Wesen der Freymaurerey nichts erfahren werde, kann es aus der Schrift eines sehr ehrwürdigen Freymaurers, des verstorbenen Herders, Adrastea IV. B. 2 St.³⁹³ lernen.“

(– 16 –)

Itt szó egy kiadandó munka felől volt, mert Studiosus *J. A. Landmann* Praenumeratió mellett akará felfedezni a' Kőművesség titkait.

[303]

260.
A' Klopstock Messiásának hollandus fordítója J. Meerman.

Jénai Lit. Zeit. 1804. Júl. Intellbl. pag 620. ez a' Meerman képek eránt gondoskodik munkája mellé, 's felszólítja a' Művészeket.

„Gef. I. Jesus steht des Nachts auf dem Oelberge, u. schwört seinem Vater, die Menschen zu erlösen, nach V. 43–144. (Nur wird verlangt, daß man den Vater nicht in menschlicher Gestalt erscheinen lasse, wie dieß vor dem ersten Theile der Leipziger Ausgab. geschen ist. – Midőn 1808. Oct. Bécsben valék, 's Johnt meglátogattam, ő épen ezen rezeken dolgozott, és sorba mutatta nékem a' Fűger e' végre tett rajzolatjait (kék papirosra fekete 's fejeér crayonnal), 's azon rezeket, mellyek már akkoráig készen voltak; 's mondta ezt a' kívánságot, hogy az Atya emberi alakban ne jelenjen-meg, mert a' Kalvinsita Hollandus az Istenséget nem akarja így látni; mire nézve ő elhagyta az Atyát, 's oda csak fényt tett.

Gef. II. Sammas Rettung durch Jesum, in dem Momente, wo Satan von ihm weicht, nach V. 191–196.

Gef. III. Judas erwacht, aus dem Traume, V. 656.

Gef. IV. Nicodemus segnet den Philo etc. V. 531–551.

³⁹² a././s [Átírás.]

³⁹³ [Nehezen olvasható szó.]

Gef.V. Der Stammvater von einem Geschlecht unsterblicher Menschen auf einem der Sterne verkündigt den Steinen, daß der Tod auf unserem Erdball³⁹⁴ herrschte. V. 205–249.

Der Preis für jede Zeichnung ist 80 Guld. holl. Die grösse der einzelnen Zeichnungen ist für die Ausgabe in gross. Quart berechnet, und enthaelt 8 Zoll Rheinliche Höhe, u. 8 Zoll Breite.

A' FÜGER' RAJZOLATJAI NYERTÉK-MEG A' JUTALMAT.

A' rajzolatokat Fügertől vagy Herczeg Lichtenstein vagy Herczeg Eszterházy vette-meg. Bíztram emlékezetemhez 's fel nem jegyzettem, 's íme 14 holnap múlva már elhagyott az.

[304]

261.

John Friedrich, Bécsi metsző

látam 1803. Jún. – és 1808. Octób. Velem egy idejű lehet. Száraz, elég magos, barna ember, szörnyű pofa szőrrel, melly egészen fekete. Második felesége testvére a' Pozsonyi születésű Junker Betűvésőnek. Első látogatásomkor csak a' Mívészt, és³⁹⁵ a' mívelt lelkű embert lettem benne: de midőn másodikszor léptem fel nála, 's egy gipsz büszt eránt tettem kérdést, azt az ő barátjának gondolván, kimondta hogy az néki atyja volt. Olaszvirág girland volt a' fejére vetve, 's a' nyaka körül egy keskeny Ordenband a' véső' kezétől, és így gipszben. Az Atyám (talán) Assessor volt a' Justitznál,³⁹⁶ 's Székmester. – Uram, mondám; Bécsben arról szóllani nem szabad. – doch ja von *Ihnen!* mondá John, 's nagy tüzzel folytatta szavait panaszolkodván, hogy ezen zavaros időkben még az eránt is a' mi legnemesbb az emberiségben bizatlansággal vannak az emberek etc. Wiener Annalen 1810. Aug. Heft.³⁹⁷

[305]

262.

[Persii Satyrae]

PERSII SATYRAE VI. ed. G. L. König

³⁹⁴ Erdba[./] [Átírás.]

³⁹⁵ [./] [Átírás.]

³⁹⁶ [Hely van kihagyva az évszámnak.]

³⁹⁷ [Kisebb betűkkel az utolsó sor végére besúrvva.]

[305]

263.
Szelídség, tolerantia

Sollte man zu jener scheinbar gerechten, aber partheysüchtig grundfalschen Maxime stimmen? welche, dreist genug, fordert: WAHRE TOLERANZ müsse auch gegen Intoleranz tolerant seyn. Keineswegs! Intoleranz ist immer handelnd und wirkend; ihr kann auch nur durch intolerantes Handeln u. Wirken gesteuert werden.

[305]

264.
Gedichte von Hölty

neu besorgt u. vermehrt von I. H. Voss. Hamburg bey Bohn. 1804. LVI u. 256. S. 8.

[306]

265.
[Klopstock: Verlorene Mühe]

Er zicht mich an, u. wollte Krieg,
 Mit mir so gerne führen!
 Antworten? mich hinab bis gar zu ihm verlieren?
 Ich geh', u. lass' auch diesen Kriechenden Musik
 Der Schlangen, wie's ihm lüftet, musiciren.

Klopstock.

a' Jénai L. Z. 1804diki April fűzetéből. Intellblatt pag. 415.

[306]

266.
Aufklaerung.

Der erste Grad einer wahren Aufklaer[un]g ist, wenn der Mensch über seinen Zustand nachzudenken, u. ihn dabey wünschenswert zu find[en] gewöhnt wird. –

Den rohen, leichtsinnigen, zerstreuten, alles für bekannt annehmend[en] Menschen
aufmerks. zu mach[en]. –

Das Gemeine dichterisch auszusprechen –

[306]

267.

[Klopstock: Messiah]

KLOPSTOCK MESSIAH attempted from the german. III. Vol. gr. 12. 1784. – 4f 30x.

A' nyomtatás' helye nem volt feljegyezve ott, a' honnan ezt kijegyzettem. –

[307–312]

268.

Russische Sprache

Jenaische Lit. Zeit. 1804. Júl. – Intellbl. N° 76. S. 628..

[Teljes recenziókijegyzés]

XXII. csomó
[312–360; 643–690]

[313]

269.

Stylistika, Versificatio

Konradin (ein Trauenspl. Göttingen 1806) ist in einem rhetorisch[en] Styl geschrieben, der nichts auf eine gewöhnliche Weise sagt, sond[ern] die Alltagsprosa in den sonntäglich[en] Schmuck der poetisch[en] Spr[ache] einkleidet, worin sie seierlich einherschreitend sich enbildet, von königl[ichen] Ursprunge zu seyn. Doch wissen die franz. ihre Kleider so schön auszufällen, daß sie selbst belebt erscheinen, d. h. sie sorgen für Verhaeltnisse u. Situationen, worin es viel Gelegen[hei]t zum Ausdruck des Affects und viel Stoff zu langen Reden giebt; dieser Deutsche aber kommt³⁹⁸ mit³⁹⁹ s. Anstande nicht vom Katheder herunter, so kalt ist er bey seiner Feierlichkeit. Eine Tragödie erhebt sich durch Verse zu einer höhern Würde, aber man möchte sie zum Hencker wünsch[en], wenn alle Personen darüber ein Gesicht, einen Gang, eine Sprache bekommen, u. man den König nicht mehr vom Bettler unterscheiden kann; alle in Domino's geben sie eine langweilige Maskerade ab. Der Soldat sagt zum General der Ärzte Kunst (nicht der *ARZT*) hilft euch noch wieder auf. – So lass der *FESSELN ZWANG* mir Hand u. Füße binden, (nicht *SO LEG' MIR FESSELN AN*). – Bey solchen allgemeinen Umschreibungen von Nebensachen geht die Hauptsache oft ganz verl[or][en].

[314]

270.

philosophisch

deutet auf WISSENSCHAFT, und muss aus der Einheit eines vorausgesetzten Begriffs alles ableiten; bedarf keiner Erfahrung, u. treibt sein Geschäft rein á priori.

³⁹⁸ Deutsche kommt [Beszúrás a sor felett.]

³⁹⁹ kommt <von> mit

[314–315]

271.

Metricus német versek.

(Jénai L. Zeit. 1807. Febr. Intellbl. l. 143)

„Schon vor Fischart und Conrad Gessner finden sich Versuche, Versarten der Alten in deutscher Spr. nachzubilden. Ein Gedicht in einem alten Buche „Ein Verantwortung Podagrae vor dem Richter: uber vilfaltige klage der armen Podagrishen rott. Zu Meyntz bey Ino Schäffer; Anno „M.D.XXXVII.“ (1537. tehát!) – „Gesang wie eyn Saphicum Adonicum,“ enthält Flüche und Verwünschungen eines aus der podagrishen Rotte an die Furie Podagra in Sapphischem Sylbenmasse. Der zweyete Vers lautet:

- U - - - U U - U - -
Der durst Tantali und der steyn Sisyphi
-U - - - U U - - - -
Yxionis rad, peinge dich nacht und tag
-U - - - U U - U - -
Harpie fressen dich yetz und ewiglich
- U U - -
Der teuffel hol dich⁴⁰⁰

Am merkwürdigsten ist die Schlusstrophe:

- U - - - U U - U - -
An einer krucken lerest mich hertragen
- U - - - U U - U - -
Und für den dritten fuss eyn stecken tragen
- U - - - U U - U - -
Ach mach mir armen knecht mein gang wider recht
- U U - -
Krumme glider schlecht.

die man noch heut zu Tage manchem am Podagra krank liegenden hexametrischen Werke als Motto vorsetzen könnte. – Vielleicht gelingt es einem unserer gelehrten Mitbürger ein noch aelteres denkmal aufzutreiben.

D. A. E.”

eddig van ott szóról szóra.

⁴⁰⁰ [A vers mellett jobbra, a lap szélén keresztbe írt sorok: „deák nem német nyelven van le-nyomva”. A kötés miatt a harmadik sor olvashatatlan.]

[315–354]

272.

Ugyan-az

(Ugyan-ott, a' Recenziók közt, N° 11. L. 81.)

Rom, einer Elegie von A.W. Schlegel. Berlin, 1805. 19. S. 4.

[Teljes recenziókijegyzés]

[Kazinczy saját megjegyzései:]

[332]

[Ez az egész hosszú Recensio a' Jénai 1807diki⁴⁰¹ Literatúrai Újságlevelokban áll No 13, 14, 15 illy cím alatt:Berlin, bei Unger, ROM, einer Elegie von AUG. WILHELM SCHLEGEL, 1805. 19. S. in 4 (8gr.) –]⁴⁰²

[348]

„Schon diese letzten Beyspiele beweisen, daß Schlegel, der immer unsere Rechte zu schützen pflegte, auch diesmal, die ausländischen Namen noch ein heimischer Quantitaet habe.”*)

*) Bár ezt követnék a' magyar Poeták is az idegen nevekkal. Nevetség az, midőn ők a

- U

slava Cerest így ejtik: *sarga ceres*, s Dayka a' Dárius⁴⁰³ (- U U) nevet így *Darius*.

[354–356]

273.

Pericles.

De l'influence des beaux-arts sur la félicité des peuples, par Charles Dalberg (: Fürst Primas des rheinischen Staatenbundes), associé étranger de l'institut de France.

Németre Gróf Benzel. Gotha, 1806. 96 Seite. (16 gr.)

Pericles, poetákkal, Philosophusokkal való beszélgetésben⁴⁰⁴ adatik-elő⁴⁰⁵ mint remekje a' nagy Tisztviselőknak. Templomokat, Emlékeket építetvén, beszédbe ered a' Művé-⁴⁰¹ Jénai <L.Z.> 1807diki⁴⁰² [A szögletes zárójelet ezúttal Kazinczy alkalmazta.]⁴⁰³ [/]árius [Átírás.]⁴⁰⁴ Philosophusokkal beszélgetésben [Beszúrás a sor felett.]⁴⁰⁵ <úgy> adatik-elő

szekkel és minden mesterségnek, külön, hasznait fejtegeti, ezeknek munkába vétele, mint transcendentális követése a' természetnek, ajánltatik, 's idealis minéműsegek⁴⁰⁶ a' találmány és végbe-hajtás szerint magyaráztatik. A' fő idea az, hogy a külső-vége a' Szépmesterségeknek, a' hasznosnak szépítése, 's az ő Wirksamkeitjok semmiképen nem egyedül a' gyönyörködtetés⁴⁰⁷ 's mulattatás.

Dagegen ließe sich nun mancherley einwenden, wenn es hier darauf ankäme, die schönen künste vom HÖCHSTEN STANDPUNCTE AUS, ALS DEN AUSDRUCK DES REINSTEN UND SCHÖNSTEN LEBENS, WORIN WERTH U. GENUSS SCHON VON SELBST UNZERTREUNLICH IST, U. NICHT VIELM[EHR] BLOSS EINSEITIG, IM PRAKTISCHEN U. REALISTISCHEN VERHÄLTNISSE ZUM STAATE, ZU BETRACHT[EN] DIE HÖCHSTE ANSICHT DER KUNST, DIE DIE GANZE WÜRDE DES MENSCHEN U. SEINE LEBENSTHAETIGKEIT NACH ALLEN RICHTUNGEN, U. DAS EINZELNE IN BEZIEHUNG ZUR HARMONIE DES GANZEN VOR AUGEN HAT, KANN WEDER TUGEND U. FREUDE EINANDER ENTGEGENSETZEN, NOCH IRGEND EINE ANDERE BESTIMMUNG DES MENSCHEN, PFLICHTEN UND DIENSTLEISTUNGEN AUSSCHLIESSEN, U. WÜRDE ALSO IN IHRER AUSWENDUNG VON SELBST DIE BESTE STAATSEINRICHTUNG ALS MITTEL UND ÄUSSERE VERANSTALTUNG ZUR VÖLLIGSTEN ENTWICKELUNG DER MENSCHL. NATUR FORDERN, STATT SICH DERSELB[EN] NUR DIENEND U. ALS DIE LETZTE VERZIER[UN]G EINER MASCHINE HINZUGEBEN.

Meg nem lehet fogni, hogy ezt az Aestheticusok' első ismertetét Dahlberg hogy' téveszthette-el; mert hiszen rég olta ezt tanítják, úgy hogy még azok is hallották 's tudják már, a' kik nem járják leczkékijeket.

Recens. Jénai Lit. Zeitung 1807. Jan. pag. 168.

[357–358]

274.

Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ minéműsegek [Emendálva.]

⁴⁰⁷ gyönyörkö/.../tés<e> [Átírás és törlés.]

⁴⁰⁸ [Ez a kijegyzés megegyezik a Pandekta II. kötet 240. kijegyzés szövegével, ezért nem került itt még egyszer átírásra.]

[358]

275.
Holbeins Porträte

Seine Methode war: das Portrait soll einer eigenes abgesondertes Gattung seyn, die einzig richtige: Er geht nicht bloß auf den reizenden imposanten Effekt, sondern auf die treueste,⁴⁰⁹ tiefste Wahrheit u. Objectivitaet aus; daher meistens die Stellung ganz gerade u. einfältig, der Hintergr[un]d nur eine dunkelgrüne⁴¹⁰ Fläche, alles auch in der Tracht aufs fleißigste u. genaueste ausgeführt.

Europa v. Schlegel.

[359]

276.
Raphael,

Grundeigenschaft war UNIVERSALITAET, v. j. bewundernswert Vielseitigk[ei]t u. biegsame Gewandtheit, welche sogar die Manier und den Styl anderer Kunstverwandten (Mich. Ang[elo] Masaccio, Corregio) anzunehmen, nachzubild[en], u. zu einem neuen Ganzen zu combiniren weiß.

Europa.

[359]

277.
Holbein

Bey ihm ist die deutsche Kunst mit einer bis⁴¹¹ zur äußersten Glätte u. Weichheit ausgebildeten⁴¹² Genauigkeit u. Richtigkeit vollendet.

Europa.

⁴⁰⁹ , [Mondatközi írásjel emendálva.]

⁴¹⁰ dunk[./]grüne [Átírás.]

⁴¹¹ mit einer [Beszúrás sor felett.]

⁴¹² Weichheit <vollendet> ausgebildeten

[360]

278.
Literatur eines Volkes

ein Vorrath von Werken, die sich zu einer Art von System unter einander vervollstaendig[en], worin eine Nation die hervorstechendsten Anschauung[en] ihrer Welt, ihres Lebens niedergelegt findet, dies sich ihr für jede Neigung ihrer Phantasie, für jedes geistige Bedürfniß so befriedigend bewährt hab[en], daß sie nach Menschenaltern, nach Jahrhund[erten] mit immer neuer Liebe zu ihnen zurückkehrt.

Europa. II. Bd.

[360]

279.
Geist des jetzigen Zeitalters.

Auch bey der anderen, ausgezeichnetest[en] Nationen ist der Zustand der Lit[eratur] insonderheit der schönen, wenig erfreulicher als bey uns. Wie könnte dieß auch anders seyn bey dem noch immer herrschend[es] Geist des Zeitalter? Das Zeitaltern erschöpft sich in erfinderisch[en] Bemühung[en] um irdische Wohlfart (így volt ez a' Horátz panasza szerént már akkor is) der für das ALLEIN REELLE gehalt[en] wird, erwarb.

XXIII. csomó
[367–392]

[367]

280.
Demosthenes – Cicero

Wenn Demosth[enes] in der Einfalt, Schicklichk[eit] und Überzeugungskraft den Cicero zu übertreffen scheint, so hat C. weit mehr als D. die sanften Affekte in seiner Gewalt. U. wer ist grösser, als C., in dem üppigen Reichthum der Darstell[ung], in Eleganz der Spr[ache], und in dem harmon[ischen] Perioden-Bau, wodurch er von der Tribune herab, das erstaunende Ohr seiner Zuhörer zu entzücken wußte?

[367]

281.
Kevélység

Der edle Stolz fühlt SICH, der niedrige Hochmuth fühlt sich nur im GEGENSATZ ANDERER. Jener ist mit sich *zufrieden*, und wenn er auch der einzige auf der Welt wäre; dieser misset sich nur im Grade der Verachtung u. Zurückse[ssun]g, Verfol[gung] Anderer. Herders Relig. Schrift. T I. S. 158.

[367]

282.
Herder

Recenseálva a' Lips. Lit. Zeit[un]g. 1807. Marz. XXXVIII. N°. – Ugyan ott a' Szép Liter. és Mesters. foglaló részek. Jun. 1807. lap 1184–1207.

[368]

283.

[Freyherr von Kereke]

Karl der heil. röm. Reichs Freyherr von Kereke, Magnat des Königr. Ungarn, Zwey Abhandlungen über Metaphysik u Naturlehre, geschöpft aus Principien der reinen⁴¹³ Vernunft. Tyrnau, 1806. 271 S. gr. 8.

Megkorbácsoltatott a' Lips. Lit. Zeitg. Febr. l. 300

[368]

284.

Wer Schrieb zuerst die deutsche Spr. mit Lateinischen Buchstaben?

„Carolus Magnus, ut Joh. Stumpfius in Chronicis Helv. refert, germanicam linguam characteribus latinis primus conscripsit.” Mithirdathes Gessneri ed. altera per Casp. Waser. Tiguri 1610. 8.

[368]

285.

[Goldsmith]

Goldsmiths Gesch. des Griechen etc. I. II. Th. Leipzig, 1807. übs. von Chr. Dan. Beck.

[368]

286.

[Dorotyya]

Csokonai Dorotyya recens. Lips. L. Z. 1807. Novembr. 143. N. l. 2273. (Rumi által.)

⁴¹³ der <Natur> reinen

[369–392]

287.
Philosophia.

a' Jénai Lit. Zeit[ung] Intellb. 1804. N° 5. pag. 33 –
ezen czím alatt:
Übersicht der neuesten ausländischen Literatur – französische Literatur.

[Teljes recenziókijegyzés]

csak nem betűről betűre írtam-ki, nem hagyván-ki semmit, Széphalom, 6 Xbr. 1809.⁴¹⁴

⁴¹⁴ [Kazinczy megjegyzése a kijegyzés végén, a 392. oldalon.]

XXIV. csomó
[395–500]

[395]

288.

Küsse, aus dem Latein. des Joh. Secundus,

üb[er]setzt von Franz Passow. 1807. Lpz. b. Fleischer. S. 77. gr. 8 (16 ggl.)

Jenaische L. Z. Octob. 1807. N° 246.

Lebendiges, frisches Colorit, geistvolles Treue, die mehr Ton und Gehalt des Ganzen, als den kalten Buchst. wiederzugeben strebt, verweilende Bemühung um glättende Vollendung, auch im Durchschnitt, ein wohlklingender Vers mit einer gewählt[en], edle Sprache.

non semper udum da mihi basium Nicht immer schmilz in thauige Küsse hin.
Da mihi suaviolum, dicebam etc.

Reiche die Lippen zum Kuss, so flehet ich, reizendes Maedch[en],
Leis mit den Lippen darauf RÜHRST du die Lippen mir an.

Aber erschreckt, wie der Fuß, der die Schlange getreten, zurückzuckt,
WANDTEST den⁴¹⁵ Mund du schnell mir von dem Munde hinweg.

Nein, mein liebliches Licht, nicht HAST du den Kuss mir GEGEBEN,
GABST nach dem Küsse mir nur sehnliche Flammenbegier.

Ita correctum: V. 2. Und mit den Lippen alsbald streiftest die Lippen du mir. V. 4.
reissest.

[396]

289.

Fernow (C. L.) Römische Studien.

1806. Zürich⁴¹⁶ b. Gessner I.II. Th. XIV. X 450. S. XVI. és 416. S. in 8. nebst zwey
Kupfertafeln und Canova's Profil (4 Rthl.)

- I. Üb. den Bidhauer Canova.
- II. – die Begeisterung des Künstlers.

⁴¹⁵ du [Átírás.]

⁴¹⁶ [./]ürich [Átírás.]

- III. – das Kunstschöne.
- IV. – die Landschaftsmalerey.
- V. – die beweglichen Theater des Curio.
- VI. – den Begriff des Colorits.
- VII. – den aesthetischen Eindruck der Peterskirche.
- VIII. – die Improvisatoren.

Canovas Bild von Lips meisterhaft.

[396–399]

290.

Büschenthal (L. M.) Gedichte.

Rödelheim. Erste Baendchen, 1806. 157 S. (16. gr.)

„Der Dichter hat einen doppelt[en] Weg, auf die Veredlung seines Zeitalters hinzu-
 arbeiten. Entweder er zeigt uns die Welt u. den Weltgenuß aus dem Spiegel seines ge-
 läutert[en] u. veredelt[en] Gemüthes, oder er führt uns vor die inneren, unabsehbaren,
 geheimnissreichen Tiefen des Geistes, u. durchdringt uns mit theils geahndeter, theils
 empfundener Seligk[ei]t des geistigen Lebens. Auf dem ersteren Wege hat ein allge-
 liebter u. verehrter Fr[eund] schon seiner Zeitgenossen (Klopstock) auf uns gewirkt;
 auf dem letzteren ging SCHILLER, und erweckte manch. Wahrheitsfreund, dem es Ernst
 ist um das Eine was Noth thut, zu mehr od[er] mind[er] glücl. Nachahmung.“

Auch der Vf. scheint durch JENEN unsterbl. Saenger zu eigenen poet[ischen] Versuch[en]
 aufgeregt zu seyn; das beweiset die fast durchgaengig moralische Tendenzen derselben,
 doch vermessen wir jene Gedankenfülle u. jene sittliche Energie, welche den grossen
 Vorgaenger charakterisieren. Sogar in der an Sch. selbst gerichtet[en] BEANTWORTUNG
 SEINER RESIGNATION ist nicht ein WARMERGOSENER PHILOSOPHISCHER ZWEIFEL EINES
 WAHRHEITSFREUNDES DURCH EINE GLEICH WARMERGOSENE PHILOSOPHISCHE LÖSUNG
 EINES ANDEREN WAHRHEITSFREUNDES WIDERLEGT, sond[ern] nur etwas sehr Unhaltbares,
 das wed[er] stich noch hiefest ist, dem Zweifler zu gemüthe geführt word[en]. – Auch
 scheinen die grösseren Gedichte nicht rein genug aus einer klaren, einfachen Grundidee
 entsprung[en], oder doch nicht auf die natürliche und einzig nothwendige Weise aus
 derselben herausentwickelt zu seyn. Daher mach[en] sie auch keinen reinen u.
 einfachen Eindruck. Man fühlt sich während des Lesens nicht nach Einem Punkte hin-
 u. angezogen, fühlt sich nicht von⁴¹⁷ einem deutlich[en] Ideengange leicht und ange-

⁴¹⁷ sich nicht <nach> von

nehm fortgezog[en]; sond[ern] die Seele schwebt in einem flatternden, halbzerstreuten Zustande...

Die *Abendwehnmuth* hat das gewöhnliche unserer modernen Abendempfindungen, den Mond, Zypressen, dürres Laub und andere Abendingredienzen...

Überhaupt, spielen Tod, Himmel u. Ewigk[eit] eine allzuwichtige Rolle in diesen Ged[ichten]. – Ist denn das nun wohl für die Poesie ein so vorzügl. passender Gegenstand? Die Ewigk[eit] ist für die Phantasie, was die Nacht für das Auge. Auch ist schon mit Grund angemerkt word[en], daß jene unendlich. Sehnsucht nach dem Höheren ausser uns u. jenseit dieser Erde, nichts weiter ist als Unzufr[iedenheit] mit dem was wir sind u. haben, und diese ist wohl alles in der Welt eher als interessant und reizend. Wenn jener erhabene Dichter irgend auch einen solch[en] sehns. Ton anstimmt, so beweiset er durch die Art und Weise, WIE er es thut, daß einem solch[en] Genius alles wohl stehe, und daß er, was er auch berühr, in Gold verwandele. Auch wollen wir es gern NATÜRLICH und begreiflich find[en], daß dieser schöne und vielfarbige Himmelsbogen über dem Horizonte unseres Vaterlandes seinen Widerschein habe; nur sollte dieser W[ider]schein nicht von neuem reflectirt werd[en], sonst würde sich am Ende die Schillersche Muse bis zur Gesangbuchpoesie herabwässern, sowie im Gegentheile der Klopstockische⁴¹⁸ Genius durch eine ascendirende Gattung von Nachahmern hinauspotenzirt ward, bis er den Donatoa schuf, der vor Kurzem nicht unschicklich **eine vom tolln Hunde gebissene Messiade** genannt wurde.

Jenai L. Z. 1807. 8ber N° 232.

[399]

291.

Bücher zum Verkauf.

Wielands Werke Prachtausg. Vollstaendig u. neu. 18. Carolin.

Rousseau Oeuvr. Coll. compl. T I. – XII. Genève, 1782. in 4° 6. Carol.

Voltaire. Basle, 1791. 100. Vol. in. 8. 4. Carol.

Encyclopédie. T. I. – XLII. Suppl. T. I. – VI. Planches T. I – X.

Yverdon, 1770–76. in 4. halb.⁴¹⁹ Bde. 10. Carolin.

Jena 11. Jul. 1807.

⁴¹⁸ [...]/stokische [Átirás.]

⁴¹⁹ [A szó rövidítésének feloldása bizonytalan.]

[401–426]

292.

Bouterwek's Aesthetik.

I. Theil Allgem. Theorie des Schönen in der Natur u. Kunst.
II. Theil Theorie der Schönen Künste. Lpz. b. Martini. 1806.
beide Theile XVIII u. 436 S. 8. (1. Thlr. 20 gr.)

Jenaische Allg. L. Z. 1807 Januar. pag. 105.

[Teljes recenziókijegyzés]

[Kazinczy saját megjegyzése a kijegyzés szövegében:]

[424]

A' második rész az elsőre épüle, de kevés helyeit kivéven sokkal jobb mint az első Foglalatja: Theorie der Schönen Künste. Vieles hab[en] wir mit wahr[em] Vergn. gelesen, z. B. was üb. den Gegensatz der griech[ischen] und romantisch[en] Kunst gesagt ist. Die Beweg[un]g ist freyer, der Ausdruck im ganzen Schaerfer, u. überall wo es auf bestimmte Kunstwerke ankommt, zeigt H. B. eine reiche Kenntniß der alt[en] u. der neuer[en] Liter[atur] u. einen gut[en] Geschmack. Sein poet[ischer] Sinn ist gewiß-richtiger u. seiner als seine Ansicht bestimmt; a' mit dícsér, gáncsol, érdemli a' dícs[et], gáncsol, de nem tudja kifejezni magát miért dícsér, és gáncsol. –

[426]

293.

Mad. de Sévigné. (Sévigny)

Szül. 5. Febr. 1626. – Férjhez mene 1644. – egy fia lett és egy leánya, *Gróf Grignan*-né 1669ben.– Ez a' híres Marquisné (Marie de Rabutin-Chantal)⁴²⁰ megholt 1696. Aprilban. utolsó levele 1696. marc 29dikén költ.

⁴²⁰ Cha[.]tal [Átírás.]

Lettres de Madame de Sévigné à sa fille et à ses amis. par PHIL. A. GROUVELLE Tom
XI. Paris, 1806. in 8. (11 Rthl.)

Nicht wenig Ehre macht dem Herausg. u. seiner Nation die Beförder[un]g dieses
baendereich[en] Werks. Aber eben hierin unterscheiden sich die Franz[osen]; eben
dies macht ihre politische und liter[arische] Staerke dauerhaft. Sie lassen sich vom
Neuen hinreisen; sie kehren Fromm zurück zu dem Gewürdigt[en], mit dem Stempel
der Nationalitaet Bezeichneten. Ihre Literatur ist, wie ihre Reichsverfassung, eins u.
unzertheilbar. Was dem Geschmacke der Vorfahr[en] genügte, u. sich üb. e. Generation
empor hielt, dem huldigt der Geschmack der Urenkel noch. In diesem Sinne, wie in
wenigen anderen, ist Ludwig XIV. Zeitalter unvergesslich. In ihm entsprang der erste
Aufwuchs musterhafter Schriftsteller, deren Palmen noch grünen, etc.

[427–429]

294.

Des Cicero auserlesene Reden.

üb[er]setzt von Carl Friedr. Wolff . etc. Altona, 1807.

Jénai Lit. Zeitg. 1808. Septbr. N° 226.

Wolfs Arbeit ist fleissig, aber nicht vorzüglich. –

Oratio pro Milone. Zwar besorge ich, ihr Richter, daß es mir nicht ehrenhaft sey, indem
ich für den tapf[er]ste[n] Mann zu red[en] anfang, Furcht zu emp[er]f[inden]. – *Ehrenhaft*
Szokatlan. Miért nem schimpflich, 's az egész miért nem rövidebb? Így igazítja a Rec.
Wiewohl ich, Richter befürchte, daß es schimpflich sey, die Vertheidig[un]g eines
braven Mannes mit Schüchternheit zu beginnen.

Wenn es dann im Orig. weiter heisst: Minimeque deceat etc. adferre non posse: so
schreitet W. mit einem *dass, da* weiter, u. macht durch Trennung zus[ammen]gehör[iger]
Worte die deutsche Übers. gedehnt. – Man lasse doch lieber das minimeque etc. auch
im Deutsch[en] an demselb[en] Orte, u. fahre, in Ver[bin]d[un]g mit der obig[en]
Üb[er]setz[un]g etwa so fort: u. nichts weniger denn ziemlich, bey Vertheidig[un]g
eines Milo, dem des Staates Wohlfahrt mehr Unruhe macht, als seine eigene, nicht eine
gleiche Seelengrösse zu zeigen. – Tovább így igazít: Doch des neuen gerichtes neue
Form schreckt mein Auge, das wohin es auch faellt, und die vorige Art Gericht zu
halten vermisst. – (W. a' *forumot* mindég Marktnak mondja: az pedig nem támaszt a'

németben római ideát. – Daß wir uns nicht sicher fühlen,⁴²¹ ohne doch noch einige Furcht zu verspüren etc. Müsste ich glauben, daß diese Wachen gegen Milo gerichtet waeren,⁴²² da würde ich mich, von den Umstaend[en] genöthigt, zurückziehn.

(A' Wolff' sorait kihagytam, bírván a könyvet.)

„Sed me recreat Cn. Pompeji etc. *consilium*.” W. *Besonnenheit*nak mondja a' *consilt*⁴²³, holott *Vorsicht*, weil es auf die Sicherheitsmassregeln geht, die P. traf.

Anmerkungen.⁴²⁴ C. 13.

Eigentlich sollte Cicero sagen, TAMEN, QUONIAM IN MEO INIMICO EXPROMSISTI CRUDELITATEM TUAM, IRASCI CERTE NON DEBEO. Die Worte *laudare non possum* muß⁴²⁵ man daher als zur Seite gesprochen, in Parenthesi sich denken: weil er aber einmal gesagt hat *laudare non possum*, so setzt|er⁴²⁶ hinzu *irasci certe* etc. da eigentlich *certe* nicht stehen sollte.

[429–430]

295.

Holzapfel

így fordította a' Catilina ellen mondott 2dik Oratio elejét.

Endlich einmal, Qu. haben wir den L. Cati[lina], der vor Verwegenheit raste, nach Hochverrath schnaubte, Untergang dem Vaterl. ruchlos bereitete, euch u. diese Stadt mit Feuer und Schwerdt bedrohte, aus Rom – wie soll ich sagen? – gestoss[en], od. hinausgelassen oder bey seinem freywilligen Abzug mit einem Lebewohl begleitet: Fortgegangen[en], entwich[en] entronnen, hinausgestürzt ist er! Kein Unheil wird nun dieses Scheusal u. Ungeheuer unserer Stadt in ihren Mauern mehr bereiten! Diesen Einen Anführer des innerlich[en] Kriegs haben wir nun unstreitig besiegt. Nicht mehr wird nun sein Dolch unserer Brust zu nahe kommen. Nicht auf dem Marsfeld, nicht auf dem Forum, nicht in der Curie, nicht mehr in unserer eig[enen] Wohnung ist er furchtbar. Aus der Stadt verdrängt ist er aus seiner furchtbaren Stellung. Offentl[ich] können wir nun mit unserem Feinde ohne Hinderniß einen förmlich[en] Krieg führen.⁴²⁷ –

⁴²¹ f[./]len [Átírás.]

⁴²² gerichtet < sind > waeren

⁴²³ mondja consilt [Beszúrás a sor felett.]

⁴²⁴ [A szó alatt kapcsos zárójel.]

⁴²⁵ possum <, > muß

⁴²⁶ [A szó jelölése függőleges vonallal Kazinczytól.]

⁴²⁷ [Kezdő idézőjel hiányzik.]

[430–487]

296.

Betrachtungen über den Zeitgeist

in Deutschland in den letzten Decennien des vorigen Jahrhunderts.

Von E. Brandes, geheimen Cabinetsrath in Hannover, 1808. Hannover, bey Hahn,
257. S. in 8° (1 Thlr.)

Jen. L. Z. Augst. 1808. N° 202. p. 385.

[Teljes recenziókijegyzés]

[Kazinczy saját megjegyzése a kijegyzés előtt:]

Nem volt szándéka az Írónak hogy itt a' kor szellemének az itt kitett esztendőök alatt képét fesse. Sőt csak némelly nevezetesbb történeteket, azokat absolutus érdekem és a' Nemzetre való béhatások felől akarta a' Publicummal közleni gondolatjait. Eggy illy szemes és elmés Figyelmezőtől, a' ki olly fenn polczon áll, honnan a' polit. és literár Világ tolongását jobban lehet végig nézni, sokat lehetett várni. 'S ez a' várás ki van elégitve.

[488–489]

297.

Horácz' Satyráji

vagy

A' Horácz' Satyráji

mellyike van *jól* mondva, és *hol?* – *mellyike rosszúl.*

A' Dunaiak az elsőt szeretik – mi Tiszaiak azt soloecismusnak nézzük, 's a' beszéd alantabb nemeiben épen nem tűrjük-el, sőt világosan vétkes szóllásnak kiáltjuk.

A' Dunaiak azon építnek, hogy a' tulajdon neveknek nincsen articulások, és így nem *A' Jupiter' mennyköve* – hanem: *Jupiter' mennyköve*. Megengedjük hogy a' tulajdon nevek vétkesen kapnak articulust; de azt mondjuk, hogy itt az articulust nem a' *Jupiterhez* hanem a' *mennykőböz* vitetik. A' pronómeneknek sincs articulások, és még is⁴²⁸ *az én írásom, a' te munkád, az ő vétke* stb. –

⁴²⁸ is [A tinta elmosódása miatt nehezen olvasható szó.]

Könyveknek titulusaikban (*Mózes' könyvei, Pál Apostol' levelei*) elmarad az articulus. De midőn ezen szók nem titulusképen hozatnak-fel, akkor az articulus el nem maradhat: „Tanításának textusa a' **Mózes'** könyveiből, a' **Pál Apostol'** leveleiből vala véve.“

A' beszéd' fenntebb nemében is elmaradhat az articulus: „**Pericles'** százada nem szült nemesebbet,“ melly az alanntabb nemében így mondattnék: A' Pericles' Százada,⁴²⁹ ámbár sok nagy férjfiakkal dicsekedhetik,'stbb.

„Kié ez a' falu?“ „**A' Herczeg Eszterházyé**“ – nem „**Herczeg Eszterházyé.**“ – „Ki emberei vagytok?“ – „A' Csákyéi“ 'stbb. az az: Cs.nak az emberei.

Osztán arra kell figyelmeznii, ha a' beszédben a' fő momentum a' Subjectumon fekszik e vagy a' Praedicatumon. **Horátz' Satyráji** = Horaz's Satyren*⁴³⁰; – **A' Horátz' Satyráji** = die Satyren (az az nem az *Epistolák*, nem az *Ódák*, hanem épen a' *Satyrák*) der Horaz. Mert ez annyi mint Horátz'nak a' Satyráji.⁴³⁰

*⁴³¹) az az nem a' Juvenális' vagy a' Persius' Szatiráji)⁴³¹

[490]

298.

Feljebb vagy Fellyebb?

's hol vette magát a' *le* comparatívusában a' *jebb*?

Fel = *le*;*Felül* = *alól*;*Fenn* = *alann*;*Fennt* = *alannt*;*Feljebb* = (nem *lebb* vagy *lébb*, hanem) *lejjebb*. (anomalon.)*felülre* = *alólra*;*felülről* = *alólról*.*Fel*, substant, in voce *teffel*. cum suff. *tejfele*.*al*, substant., cum suffixo: *alja*, sicuti in voce *Hegy-alja*, *Sátor-alja* etc.⁴²⁹ [/]ázada [Átírás.]⁴³⁰ [Az utolsó mondat utólagos beszúrás.]⁴³¹ [A *-al jelölt lapalji megjegyzés a kijegyzés alatt jobbra szerepel kisebb betűkkel.]

[491]

299.

Első Sonettemnek

legelső papirosra - tétele. Széphalmon
1809.⁴³² II. apr.

Ide ragasztom ezt nékem⁴³³ édes emlékezetül⁴³⁴

[492–494]

300.

Magyar Sonettek.

Farkas Károly Bürgernek Sonettjei közzül⁴³⁵ egyet kettőt lefordíta. Lásd munkáját e' cím alatt:

Múltságok.
1805.

a' 23. és 37. lapon.

Az 53d. lapon egy *eredeti* Sonettje van, noha úgy gyanítani hogy ez is fordítás. Kírom azt:

A' SZŰZ SZERELEM.
NINÁHOZ.

Ha szemed epedő⁴³⁶ | tűzű sűgárokkal
Reám sűt, hullámzó | mellyeden elolvadok,
'S mint a' viola a' | nap' hevén *elolvadok*!⁴³⁷
Szívem szíved veri | hangos csapásokkal.

⁴³² <1809. nem tudom mikor> 1809.

⁴³³ ezt édes [Beszűrás a sor felett.]

⁴³⁴ [E sor alatt az egész lap űres, hely van kihagyva a beragasztásnak.]

⁴³⁵ Sonettjeiközzűl [Az elváltás emendálva.]

⁴³⁶ [A „szemed epedő” többször át lett írva tollal.]

⁴³⁷ [A sor mellett jobbra: „hervadok, talán én téveszt[ettem]-el”.]

Ekkor, lelkem, lelked' | beszívó csókokkal
Életet lehellő ajkaidra forradok –
Oh ha itt maradnék! | míg mellettünk századok
Elelrepülnének | pusztító szárnyokkal.

Majd belé fulva az | érzések' tengerébe
Mégis indulatok | nélkül – elfelejtkezeK⁴³⁸ (m)
Létekről | , elhagyom | ezen testi világot;

Ott termek a' boldog | lelkek' szent seregébe';
Már mennyei édes | örömeiket érzek,
És már kóstolgotom | a' halhatatlanságot.

Hév igen is vagyok a' kis dalban: de nincsen semmi édesség. Farkasnak botlásai ezek:

- 1.) Nem 12 és 13 Syllabájú németes Alexandrínusokban kellett volna írni a' kis dalt, hanem 10 és 11. syllabájú sorokban.
- 2.) Scandálni is kellett volna a' sorokat,⁴³⁹ nem csak reimolni.
- 3.) a' Caesurákon nem kellett volna a' substantívumot a' maga adjectívumától, vagy a' compositum adjectívumot épen középben (*epedő|-tüüzű*)⁴⁴⁰ 's a' Substantívumot az articulusatól (*a' | nap*) (*az | érzések*) 's a' substantívumot a' maga particulájától (*indulatok | nélkül*) elválasztania.
- 4.) Ki ismeri versnek az illy más sorba⁴⁴¹ általmenést:⁴⁴²
 - v. 10. --- *elfelejtkezem*
 - v. 11. *Létekről* – ?

Farkas azt hitte, hogy mingyárt Sonett az ő Machwerkje, mihelytt csak 14 sorból, vagy inkább két négyesből és két hármassból áll. A' Sonett törvényeit nem látszott ismerni. És így én csakugy legelső Magyar Sonettemnek állítom' magamét, mellynek első papirosra vetését, úgy a' hogy' arra nem régiben akadtam, ide ragasztám annak emlékezetéül, hogy midőn egy reggel felébredtem, mint vala készen. A' ki ezt azzal a' hogy' most fogja az elkészültet lelteni, öszve hasonlítja, meg fogja látni, mint készült-el az.

⁴³⁸ [A szó végi „K” kiemelése Kazinczytól. Mellette, a sor jobb szélén: „(m)”.]

⁴³⁹ a <láb> sorokat

⁴⁴⁰ [A két szó között a kötőjelet húzza át a tagolást jelző függőleges vonal.]

⁴⁴¹ más <vers> sorba[

⁴⁴² általmen[./st [Átírás.]

1809ben közlöttem azt Kölcsey Ferencz barátommal. Ő nékem nyomban felelt eggyel, mellyet ennek vétele után éneklett. Meg van levelei⁴⁴³ között dd° 9^a may, és egy második dd° 3^a Jun.

[495–498]

301.
Palafox an General Lefebure

[Nyomtatvány]

[499]

302.
Ányos Pál' versei
Kiadta Batsányi János, Bécsben, 1798.

Az ide ragasztott három levél,⁴⁴⁴ mellyet Batsányi újra nyomtattata, mutatja eléggé, melly változtatásokat engedett ő magának az Ányos versei' kiadásában, a' nélkül hogy kimutatta volna, mi ezen kiadásban az övé, és az elváltoztatott sorokat hogy' írta volt Ányos. – A' 22dik⁴⁴⁵ és 226d. lapon álló négyeseknek két utóbb sorait nem csak a' kifejezésben, hanem még a' gondolatban is elváltoztatta. Hát ha a' XX. XXIII.⁴⁴⁶ és XXXVIII.⁴⁴⁷ szám alatt álló négyeseket még maga találta írni! –

⁴⁴³ van <..> levelei

⁴⁴⁴ [A kötetben itt nem találunk beragasztott levelet. A kijegyzés a lap jobb oldalára, egy hasábközt rendezve található.]

⁴⁴⁵ a' 22[./]ik [Átírás.]

⁴⁴⁶ ha a' XXIII. [Beszúrás a sor felett.]

⁴⁴⁷ XXIII. XXXVIII. [Beszúrás a sor felett.]

[500]

fekély ex Fleckel.

[500]

lapoczka ex slavico

[500]

303.
atyáik e, vagy attyaik?

Miért kell írni *atyja* nem *attya* megmutattam Magyar Régiségeimnek I. Köt. lap. 68, 69. –

Pápay Sám. Úr a' Magyar Literatura Esméret. 1. Kötet l. 103. engem és Verseghit előhoz; és szemünkre veti, hogy én Diogenesben l. 250. Verseghi pedig Millotban pag. 170. *anyáikat* és *atyáikat* mondunk,⁴⁴⁸ 's azt állítja hogy azt a' magyartól sehol nem hallhatni, és hogy így kell vala szóllanunk: *ANYJAIK* és *ATTYJAIK*. Lássuk ha igaza van e.

Károlyi Gáspár a' Bibliát fordítván. Ján. Evang. a' 6d. rész 31. versében ezt mondja: „ A' mi **atyáink** ettenek mannat a' pusztában etc. – Zsidókhoz: 12. 9. a' mi test szerént való atyáink. – l. Mos. 31: 3. Térj-meg a' te *atyáid*nak földére – 1. Mos. 10: 15. Csak egyedül a' ti *atyáitokat* kedvellette az Úr. – ibid. v. 22. A' te atyáid 70 lelkekkel mentenek alá Egyiptomba. | Virág Verseiben lap 127. T: nagy atyáitokat⁴⁴⁹

Pápay Sám. ugyan ezen munkájában *ATYÁINK*at említ maga is lap 345. – Tehát csak a' 3d. személyben tagadja hogy jó legyen az accentusos á. Ímé⁴⁵⁰ ezt cselekszi az ynná változtatott J suffixum, hogy rosszul declinálunk! –

⁴⁴⁸ [../]ndunk [Átírás.]

⁴⁴⁹ [Az „Atyáitokat” mellett alap jobb szélén nehezen olvasható szó: „követők etc.”]

⁴⁵⁰ Imé [Átírás.]

XXV. csomó
[502–507]⁴⁵¹

[–]

304.
[Gróf Zichy Ferencz Anglus kertje]

Gróf Zichy Ferencz, Anglus kertje
VEDRŐDÖN, Nagyszombat mellett, Pozsony Várm.
ültette 1794. Bernhard Petri.

[–]

305.
[Gróf Viczayé]

Gróf Viczayé, Héderváron, és a'
Gróf Sándoré, Rárón, Győrhez két óranyi[ra].
[ü]ltette⁴⁵² Bern. Petri.
Recenseáltatott ez a' három Beckers Taschenbuch für Gartenfreunde 1797 és 1798.

[–]

306.
[Orczy kertje]

Ugyan ez a' Petri ültette a' Báró Orczy Lászlóét is Pesten.

⁴⁵¹ [Az itt következő kisebb, nyolcadrét lapon nincsen számozás, úgy van befűzve, mint egy nyomtatványlap. A megelőző, üresen hagyott lap az „502”-es számot viseli, ezért ehhez rendeltük hozzá.]

⁴⁵² [A szó eleje hiányzik a kötés miatt.]

[-]

307.
Rudolph Vitsch

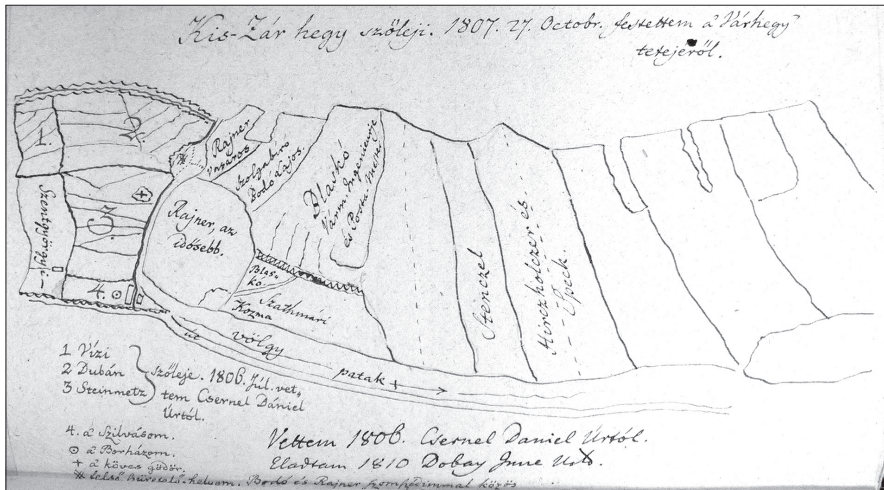
Igazítást tett az Almásin.

[-]

308.
Az Acsin Komárom mellett

pfuschírozott Obristwachmeister BEVERELLI.

[-]

309.
[Kis-Zár hegy szőleji.]⁴⁵³
1807. 27. Octobr. festettem a' Várhegy tetejéről⁴⁵⁴Vettem 1806. Csernel Daniel Úrtól.
Eladtam 1810 Dobay Imre Ur[na]k]⁴⁵³ [Ez a kijegyzés a nyolcadrét lap másik oldalán szerepel.]⁴⁵⁴ tetejéről [Kazinczy az ékezetet törölte.]

[A rajzhoz különböző színű tintával tartoznak magyarázó megjegyzések.]

[503]

310.
[Beylage zur Pressburger Zeitung]

[Nyomtatvány]⁴⁵⁵

[504–505]

311.
Második Sonettómnak papirosra-tétele. Széphalom, 1809. April. 22dikén.⁴⁵⁶

Éjjel felköltem ágyamból, 's gyertyavilág nélkül írtam a' Szokolai⁴⁵⁷ Dániel' levelének tiszta oldalára, –
(Lásd ezt a' levelet a' maga helyén de dato 24^{ae} Martii 1809.) hogy reggelig el ne fedjem.
már p. 273. Pand. T. I.33⁴⁵⁸

Mint a' szerelmes járja szép párjával
A' Menüetnek kényes lépteit,
Nézők' serge' --- szemeit
Elbájolván -- mozdulatával,

Úgy lejteek én ---
--- lyrám' négyeit
Öszveegyesítvén annak szép hármával

Reggel így dolgozhattam rajta

Mint a' szerelmes járja szép párjával
Menüetjének könnyű lépteit,
A' Szala' minden rendeit/szemeit⁴⁵⁹ 's ígézi

⁴⁵⁵ [A két lapból álló nyomtatványkivágoton a cím tintával, több ferde vonallal át van húzva. Az első oldal alján nagy betűkkel, Kazinczy írásával: „DUELLUM”.]

⁴⁵⁶ [A cím fölött: Lásd Pandekt. I. pag. 451.]

⁴⁵⁷ Szokolai [Átírás.]

⁴⁵⁸ [A lapon keresztbe írt sor utólagos beszúrás.]

⁴⁵⁹ [A két szó egymás alá van írva, egy vízszintes vonal választja el őket, mellette hely van kihagyva.]

Enyelgő, keccsel-teljes mozdúltával.
 Úgy lépek én – – –
 Lyrámnak négyeit⁴⁶⁰
 Öszveeggyesítvén annak két hármával.
 Honnom⁴⁶¹ Hespéria

Eggy boldog férj megdicsőített engem,
 'S én háladattal őtet 's hölgységem zengem.

[507]

312.
1811. Apr. 28dikán

Ritka mívemmel vagyok úgy meglegedve mint (némelly fogyatkozásait a' Sonettónak ide nem értvén) ezzel a' kis dallal. E' stróphát:

Honnom' Ausónia' narancsgallyával
 Körül övedzve főm' szeg fürtjeit, (szeg, szőke)
 Úgy járom én a' dal' lejtéseit,
 Két négyét öszvefűzve két hármával.

De itt a' három accentusos É e' szókban: KÉT NÉGYÉT szenvedhetetlen; és így el kelle változtatnom: A' NÉGYEST-té. Ezen változtatással azt nyertem, hogy az antepenultima hármásával rövidebbé vált, úgy kívánván a' metrum.

Jó ideig a' kilencedik sor: BORÁG (der Zweig des Weins, tudnillik: szőlőnövény) így áll: Szőlő keríti mostan homlokom'. De ez kemény Synecdoche volt volna.

A' két utolsó rím: ENGEM, ZENGEM, valóban zengő rím, 's nagy díszére van Sonettómnak, hogy e' két szón végződnek két utolsó sorai.

Ellenben úgy járok mint a' páva, midőn ez tollának örül, 's lábait látja-meg, az első sorban ez a' fatális szó ütven-meg fülemet:

 lyanykájával
 hol az itt megjegyzett a-nak röviden kellene hangzani, – és a HOMLOKOM 's BIRTOKOM, melly kedvetlen hangzású szó.

A' Menüet' ideáját Bürgertől vevém, ki a' Sonetto' rímjeit a' Menüetet tánczó Ifjúhoz és leányhoz hasonlítja a' végelőtti (penultima) kiadás' Előszavában.

Talán olly olvasó' kezébe akad az a' mit itt írok a' ki megért, és a' ki használni fogja azt a' mit itten lél.

VÉGE A' MÁSODIK KÖTETNEK.

⁴⁶⁰ [A sor elején hely van kihagyva.]

⁴⁶¹ <Vendég vagyok> Honnom

Az én
PANDEKTÁM.

HARMADIK KÖTET.

Széphalom, 1810.

XXVI. csomó
[1–2]

[1]

313.
[Előszó]

Jegyző-könyv nélkül nem lehet-el a' ki tanul, leginkább nem pedig a' ki dolgozik; mert az emlékezet még azt sem mindenkor kész megsugni a' mit tud, 's a' mit megsug is, nem ritkán hibásan sugdossa. – Én abban vétettem, hogy eleintén öszve nem varratható papirosokra tettem jegyzéseimet; 's ez okozta hogy ez a' régibb gyűjteményem fogságom' ideje alatt elveszett. Azután hogy 1801ben haza szabadultam, in 8° kezdettem az effélét írogatni, hogy, útban lévén is, velem jöhessen a' kisformájú kötet. A' mostani formában csak azután kezdém tenni a' gyűjtést, minekutána Júniusban 12d. 1806⁴⁶² Széphalmon állandó lakást ada a' Gondviselés és a' szerencsétlenségeimmel legalább nagyjában megelégedni látszó Áte. Negyedfél esztendő alatt ugyanennyi kötetre gyarapodott a' munka. De eggyüvé lévén bennek írva minden, most (1810. Január) a' mennyire lehetett külön tárgyakra szaggattam az íveket, hogy így a' keresgélés megkönnyítessek. Annak, a' ki halálom után holmin benne felakad, 's csudálkozni fog, hogy olly dolgokat is talál feljegyezve, mellyeket nem lehetett *nem tudnom*, azt, kell jelentenem, hogy holmi azért ment a' jegyzések közzé, mert *el* akartam *dolgozni*, 's bajos volt volna akkor keresgetnem mikor dologban voltam volna; sokat, mint p: o: a' Juvenál' és Persius' sorait azért is, hogy így, gyakrabban fordúlván-meg szemem előtt, könnyítem megtanúlásaikat. Nékem nagy szerencsétlenségem az, hogy a' mit gyermeki esztendeim oltá is tudok, midőn hasznát akarom venni, el mondani nem tudom; 's az illy esetekben jegyző-könyveimet előkapom, 's ezek kisegítenek.

Bár azok, a' kik látják gyűjteményemet, követnék a' példát, és így magoknak is 's másnak is használni akarnának. Engedjék magokat általam leginkább arra inteni, hogy azt jegyezzék-fel a' miket *látnak* 's *hallanak*; mert a' mi könyvben van, azt ha mi nem tudjuk is, nyomába vezetethetünk mások által. –

Széphalom Jan. 6d. 1810.

⁴⁶² Júniusban 1806. [Beszúrás a sor felett.]

XXVII. csomó
[3–4]

[3]⁴⁶³

314.
Thornwaldsen, a' Faragó

— — —

Thornwaldsen Albert Islandi szüléktől⁴⁶⁴ Koppenhágában származott⁴⁶⁵ Maga sem tudja mikor; de most 1819 ötven esztős lehet. Dánia nevelte a' Szép Mesterségek' Academiajában, 's ott mindég ő nyerte el a' kitett jutalmokat. Rómában dolgozá Jásonát. Az asszonyi alakokban Canovának adják az elsőséget: a' férfiakban Thnek. Három Gratziaji mindent felülhaladnak a' mi szépet képzelhetni. Allegoriája az Éjre és Nappalra, 's Mercuriusra, a' legnemesebb ideálok. Gratziajit és Merkúrját Az Augus-tenburgi Nagy Herczeg vette meg, a' Nagy Sándor' bemenetelét Babylonba a' Dán Király 17000 talléron.

Th. nőtelen. Arcza, feje mint egy Statuáé. Több vitézi rendeket hord melyén. Rómában tiszteletére pénz veretett. Műhelyében 15 ember dolgozik. 23 eszt. olta van Rómában. 1820 tavasszal honjába akar térni⁴⁶⁶

[3]

315.
Cimon és Péra

Nem Konon⁴⁶⁷ és Pero, a' mint a' Mindenés Gyűjtem. I. K. hibásan mondja. – Athe-nében. Péra a' maga tömlöczre 's éhkel halásra kárhoztatott atyját emlőjével taplálja.

⁴⁶³ [A cím felett, a lap teteje egy vízszintes vonallal elválasztva, felette utólag egy oldalszám beszúrva és áthúzva: „206”.]

⁴⁶⁴ szülé[.]től [Átírás.]

⁴⁶⁵ . [Emendálva.]

⁴⁶⁶ [Az oldal jobb szélén e sor alatt három sorba, egymás alá írt számítás:

„1819

— 23

96”]

⁴⁶⁷ [/]onon [Átírás.]

[3]

316.
[Schrenk a Nozing]

[Nyomtatványkivágat/könyvhirdetés]

[4]

317.
Bécsben vett, és még ma is bírt képeim. 1791.
(egész gyűjteményemet Darvas János vette-meg; de ezeket nem adtam.)

Raphael' Madonnája: gyermekkel,⁴⁶⁸ és Szent Jánossal. Metszette Tomkins,
Bartolozzinak tanítványa. Ezüstben 4 ft.–
Vernétnek holdvilága. A Calme. 4ft. gyönyörű.
Venus und Amor, von Cignani, gestochen v. Bause 3f 20x.
La petite rusée. avant la lettre 11fl. –
Viola. 1 f 20 x.

[4]

318.
[Kunst und Industrie-Comptoir]

[Nyomtatványkivágat/metszethirdetés]⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ [../ermekkel [Átírás.]

⁴⁶⁹ [Két kisméretű nyomtatványkivágat egymás mellé ragasztva.]

XXVIII. csomó
[5–14]

[5–8]

319.

Rákóczy György, a' Ildik,

Bátori Sófának férje, Ferencznek, a' Zríni Ilona' férjének, atyja, Aprilisban, 1657,
a' Svécziai Királlyal, XIIdik Károlyal, öszvejő.

E' történet' emlékezetére egynehány kis-folio formátumú réz metszetett. Én hármát bírom. Igen szép munka mind a' rajzolás mind a' metszés.

Erich Jönson Dahlberg I. Supr. Castros. metat
ad vivum delineavit.
J. le Pautre sculps.⁴⁷⁰

I. Tábla.

Tabula in qua ostenditur quomodo Ser. Rex Sveciae Celsiss. Transilvaniae Principem prope pagum MOIDLBOŠITZE solemniter exceperit, d. l. Apr. 1657. **A** Ser. Rex magna Principum aliorque Ducum militarium corona stipatus. – **B**. Celsiss. Princeps Transilvaniae D. Georgius Rakozius. – **C**. Kemini Janus Supr. Dni Rakozy Generalis. – **D**. Antonius Solanowix Cosaccor. Generalis. – **E**. Steph. Petki, Prin. Rakozii Marscal. – **F**. Svecor. Stationis primariae pars. – **G**. Pagus Moidlbosize. – **H**. Exercitus Sved. In aciem dispositus.

Rákóczy felvállra vetett, 's csak a' galléra körül prémes mentében, dolmányban, ővvel. Csizmája patkós. Mind neki mind a' kik körülte állanak virágos selyem a' mentéjek 's dolmányok, a' nadrág nem virágos. Innen azt húzom-ki, hogy már ekkor is szokásban volt a' mit gyermekkoromban sokszor láttam, hogy a' matéria mente és dolmány mellé, hasonló színű posztó nadrágot hordottak gazdagaink 's elegánsaink. A' selyem nadrágot csúfolva selyemgatyának hordották ez előtt 40 esztdővel is még. Mindenike tollas kucsmát tart; olly metszésűt, mint a' millyet 1789ben kezdénk ismét (de toll nélkül) hordani, és én még most is hordok. (Ez posztó, 's mákvirág szín, két újni fekete bárány prémmel). – Fejeik nyírve vannak: de homlokaik felett boglyasan áll

⁴⁷⁰ [Az utolsó két sort bal oldalon kapcsos zárójel fogja közre.]

az üstök. (Az atyámtól tudom, hogy gyenge gyermekkorában ő is így hordta a' haját.⁴⁷¹
Némellynek varkocsot fontak a' homloka' közepén, 's a' bal füle mellett vonták-el.)

II. Tábla

Repraesentatio solemnis pompae, qua Ser. Ac Potentiss. Sueciae Rex a Celsiss. Principe
Dno Georgio Rakozio prope ascem Schmielonna excipiebatur die 7 Apr. 1657. –

Nomina Generalium Hungaricor. **A.** Joann. Kemény, Supr. Exercit. Dux. – **B.** Steph.
Petki, Supr. Mareschallus et Generalis. – **C.** Mich. Mikes, Cancellarius et Gener. – **D.**
Thomas Nagi Vice Generalis. – **E.** Balthasar Kemény, Primar., Agazonium Magister et
Gener. – **F**⁴⁷². Paulus Petki, Primar. Thesaur. et General. – **G.** Steph. Ebeni, Vice Agazon.
Magist. – **H.** Andr. Poppi Vice Mareschal. – **J.** Sebessi, Peditum Suprem. Capit. – **K.**
Bakos Gábor, omnium Hajdukarum⁴⁷³ et Siculor. Supr. Capitanens Aga. – **L.** Andreas
Gaudi Vice Capit.

Nomina Generalium Cosaccor. **M.** Antonius Sclanowix, Supr. Aga Gen. – **N.**⁴⁷⁴
Skritzki, Comissar. Gen. – **O.** Solimanus Capitanens Aga – **P.** Traz Ferenz Cap. Aga.

A' Király és a' Fejedeleme a' kép' közepén, levont süvegekkel idvezlik egymást. Rá-
kóczyn ismét virágos dolmány van, mentéje a' ló' nyaka miatt nem látszik. Jobbjában a'
tollas kucsma. Tollas kucsma van a' trombitások' 's dobosok' fejeiken is. – A' Királyon
csíkos irtóztató alkalmatlan ruha.

III. Tábla

Prospectus Oppidi Sachivost. In cuius vicinia Serenis. Sueciae Rex, postquam suis et
Brandenburgicis copiis exercitum Principis RAKOCII viginti quatuor millibus Hungaror.
Wallachorum, Moldavorum et Siculorum constantem, ut et 35000 Cosaccos Ducae
Antonio Sclanowix, conjouerat, Vistulam Ponte navali transmisit, d. 8. 9. 10. 11. et 12.
Apr. Anno 1657. E. I. Dahlbergh. Supr. Castr. metat. delin.

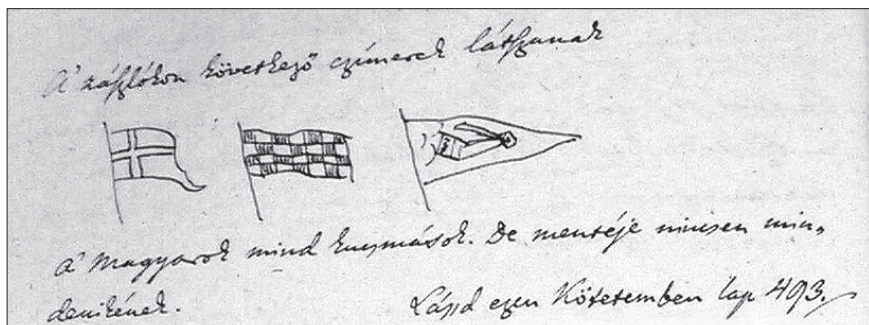
⁴⁷¹ a' <fejét> haját.

⁴⁷² [/] [Átírás.]

⁴⁷³ H[/]jdukarum [Átírás.]

⁴⁷⁴ Gen. N. [A gondolatjel beszúrás a sor felett.]

A' zászlókon következő czímerek látszanak

A' Magyarok mind kucsmások. De mentéje nincsen mindenikének.

Lásd ezen Kötetemben lap 493.

[8–9]

320.
Tabulae Peutingerianae

Conradus Peutinger szül. Augsburgban 1465. Oct. 15d. mh. 1547. Decemb. 28d. – Consi-liáriusa I. Maximil. és V. Károlynak; 's az utóbbiak előtt oly kedvességű, hogy ez az ő kérésére Augsburgnak nagy privilegiumokat engedett a' Wormatiai Gyülekezetben 1520.

A' Tabl. Peutingerianae vagy Theodosianae a' nagy Theodosius' uralkodása alatt ké-szült abroszok, 's rajtok azon utak és szállások voltak feljegyezve 's rajzolva, mellyeken a' Római hadisereg szokott volt utazni 's pihenni a' napnyúgoti tartományaikon. – Őket Conradus Celtis lelte fel valamely német-országi Klastrom' Bibliothecájában, 's ezek ettől kerültek a' Peutinger' kezére. Peutinger őket úgy tartotta mint a' régiségnek leg-becsesebb maradványait, és nem hogy ki nem adta, hanem mutatni sem akarta másnak. Meghalván Peutinger, ezeknek némelly darabjai a' Marcus Velsér Augsburgi Tudós' ke-zére kerültek, a' ki, hogy közönségesekké tétessenek, általküldötte őket Antverpiába Ortéliushoz. Ortelius megholt minekelőtte a' Velsér' óhajtásai teljesítést láthattak vol-na, 's így az abroszok visszakérültek Velsérhez, de csonkán és hijánosan. Végre Moretus Antverpiai Könyvnyomtató adta-ki, segédjére szollítván Lipsiust; Velsér pedig magya-rázó jegyzéseket írt melléjek. – Másod ízben Wilhelm Blaeu bocsátotta-ki nyolcz táb-lában. A' Peutinger' eredeti Abroszai többé nem találtnak sohol.

Nálam a' Blaeu táblái vannak meg; s' innen általvándorlának Jeszenicz Jankovics Miklós Urnak gazdag gyűjteményébe Decemb. 1809.

[9]

321.
Cicero de Off. L. II.

Qui stadium currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat.

[9]

322.
Rousseau.

Szül. Genévában 1712.⁴⁷⁵ Páristává lett 1726 táján.
Ismét Kálvinistává 1753. – Megholt Ermenonvillben 2. Júl. 1778.

[10]

323.
Pope

az Iliás fordításából közel százezer tallért vett-bé.

[10]

324.
Pollio.⁴⁷⁶

Augustus Pollio ellen verset írt, fájván neki, hogy ezt semmiképpen nem vonhatta a' maga felére. Polliót tüzelték a' barátjai;⁴⁷⁷ hogy feleljen. De ennek az vala a' válasza, hogy az ellen írni (scribere) a' ki proscibálhat, veszedelmes dolog.

Wieland is neheztelt a' nagy Friedrichnek azon munkájára, mellyel ez a' német literatúrát gúnyolta. Felelni nem volna nehéz, úgymonda W., de az ellen írni bajos, a' kinek a parancsolatjától kétszáz ezer katonaság függ.

W. megemlékezett talán az Erlangi újságíróról, kit ez a' nagy Király, hogy ellene mérészen firkált, megbotoztata.

⁴⁷⁵ [Az évszám után hely kihagyva.]

⁴⁷⁶ [Az oldal szélén e sor mellett balra: „14”.]

⁴⁷⁷ tüzelték <a> barátjai

[10]

325.

[Petrarcha sírfelirata]

Inveni requiem; spes et Fortuna valet!
Nil mihi vobiscum est: ludite nunc alios.

Franc. Petrarcha.

[11–12]

326.

Petrarchának Sonnetjeit Voltaire gúnyolja.⁴⁷⁸

Hogyan is érezhette volna annak szépségeit a' csak elmés 's csak elméskedni-szerető Voltaire! – Lássd Grohmannak historiai Lexiconját a' *Petrarca* articulusban. – Freron azt mondja, hogy a' P. verseiben századának barbarismusai még kiki-ütik magokat; de őtet a' styl colorítjában és a' kifejezések⁴⁷⁹ kellemeiben még senki nem érte utól.⁴⁸⁰ Nem egészen ment ő a' hideg allegoriáktól, gyermekes szójátékoktól, 's igen is messzére vitt metaphoráktól.⁴⁸¹ Ott a' hol csak egyszerűnek 's természetesnek kellene lennie, gyakran elméskedik és piperés, 's a' hol érzést kell vala hangzatnia, elmés-ségét fitogtatja. De mind e' kis mocskok a' nyelvnek nemes és szép volta, a fordulatok' mérészsége 's az ideál' és képek' újdonságok által eltöröltetnek. Petr[archa] hármás entuziasmust csatlott öszve magában, a' Virtusét, Szerelémét és Poezisést. A' Szerelémnek a' nagy és nemes karakterét adta meg. A' régiek a' szerelmet úgy festették mint erőtlenséget: a' Laura' imádója pedig mint azt a' hódolást, melly a' tökéletességnek nyújtatik inkább mint a' szépségnek. Passziója nemes sőt bajnoki, 's emeli nem aljasítja a' lelket. Verseiben úgy jelennek meg a' Grátziák, hogy tiszteletet támaszthassanak; 's ő az ő hármás számokat még eggyel szaporította meg, melléjek adván a' SZEMÉRMET. A' mit Plátó gondolt, azt P. érzette 's mondotta. Azon csillogó chimaerákat, a' mellyeket a' Szocratesz' tanítványai a' Szerelém természete 's behatásai felől mondtak, P. realisálni tudta.

⁴⁷⁸ [A lap szélén e sor mellett jobbra: „H”.]⁴⁷⁹ és a' <kellemek> kifejezések⁴⁸⁰ Kellemek törlése⁴⁸¹ vitt <allegoriáktól> metaphoráktól

[12]

327.
Pfeffel. Ramler.⁴⁸²

R. a' mások poétai munkájikat megigazítani szeretgette. Eggykor Pfeffelnek is valamelly munkáját így gyalúlgatta-ki. Pf. neki ezt írta:

Édes Prof. Úr! Kedvetlenebb szolgálatot alig lehet gondolni mint mikor más nyomja fejünkbe a' kalapot. Meglehet, hogy ezt a' nehéz mesterséget Prof. Úr jobban érti mint én: de nekem a' világon senki sem teszi inkább fejemre a' magamét mint magam. Maradok etc.

[12]

328.
Régi írókat nem tanácsos modernizálni,

mert ezen munka alatt elvész individualitásaiknak egész karaktere; osztán így nyer ugyan a' munka Aesthetikai tekintetekben, de a' historiai igazságnak kárával.

[13]

329.
Jobbágy = Optimates

Erről lásd Prof. Szombathynak Dissertatióját a' Hazai Tudósít. 1810. Január. –

[13]

330.
Iramló unstaett.

Mint maga iramló, olyan szabadsága. Orczy vers. lap 60. És másutt Orczynál 's Barcsaynál igen gyakran.

⁴⁸² [A sor mellett balra: „6”.]

[13]

331.
Zsolozma, Celcusma.⁴⁸³

Orczynál l. 192. Ne sokat bízz ilyen Szent' zsolozmájában. – (Imádkozó, templomjáró rossz asszonyében. –)

[13]

332.
félem azt

nem az ich⁴⁸⁴ verehre, – hanem ich fürchte ihn értelemb.

Szomorú réveit, méltó, hogy féljétek. Barcsay l. 73.
 Nem féled feldarabolni szavát: Révai lap III.

[14]

333.
A' poézis nem próza; 's szóllása eltávozhat a' prózai szóllástól.

— — —

Hermann u. Dorothea – *Noch nicht bin* ich gewohnt.
Nicht soll jeder sich quälen. –
 das Unrecht hasset und *Unbill*.
 Nicht verändert sich ihm in jedem Jahr der Boden,
 Nicht streckt eilig der Baum. ('s így kimarada az es.)

⁴⁸³ [A cím mellett jobbra más színű tintával utólagos beszúrás: „Nem Celcusma, hanem Zalozma. Lassd Jankovich Magy. Szó Nemzés – lap”.]

⁴⁸⁴ <.> nem ich [Beszúrás a sor felett.]

XXIX. csomó⁴⁸⁵
[- -]

334.
Nyomtatványok

9a–12b:

Pressburger Zeitung 1781. május 5.

14a–33b:

Wiener Früh- Und Abend Blatt 1788. jún. 11. 226. sz.; 1788. jún. 11. 227. sz.; 1788. jún. 12. 228. sz.; 1788. jún. 11. 229. sz.; 1788. jún. 13. 230. sz.

34a–37b:

Ode Ad Inclytos Ss. Et Oo. Regni Hungariae⁴⁸⁶

38a–43b:

Toldalék a Hazai s' Külföldi Tudósításokhoz II. Félesztendő 1813. 4–5. sz.

44a–47b:

Hazai s' Külföldi Tudósítások 1815. febr. 11. 12. sz.⁴⁸⁷

48a–55b:

Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1823. febr. 12. 18–19. sz.;
1823. febr. 26. 24–25. sz.

56a–57b:

Allgemeine Theaterzeitung und Unterhaltungsblatt 1822. nov. 21. 140. sz.⁴⁸⁸

58a–81b

Pressburger Zeitung 1804. dec. 18. 99. sz.;⁴⁸⁹ 1804. dec. 21. 100. sz.;⁴⁹⁰ 1804. dec. 25. 101. sz.⁴⁹¹; 1804. dec. 28. 102. sz.;⁴⁹² 1808. ápril. 29. 34. sz.⁴⁹³; 1808. máj. 3. 35. sz.⁴⁹⁴

⁴⁸⁵ [Az utólag egybefűzött nyomtatványokon nem szerepel oldalszám.]

⁴⁸⁶ [A címlapra a cím alatt tollal ráírva: „1796”. Az utolsó lapon az utolsó sor alatt tollal: „Lazarus Somsics de Sárd”.]

⁴⁸⁷ [A címloldal alján jobbra Kazinczy írásával: „Pataki Mózes halála”.]

⁴⁸⁸ [A folio 57a oldal tetején Kazinczy írásával: „Kisfaludy Károly Aurora 1823”.]

⁴⁸⁹ [A befűzött folyóiratlapok inntől kezdve számozva vannak tollal a jobb felső sarokban: „542–548.” A címlapon, jobb oldalon keresztbe írva Kazinczy írásával: „Napoleonnak Francziák Császárijává lett koronázása 1804. Decemb. 2dikán.”]

⁴⁹⁰ [A lapok folytatólagosan számozva vannak: „549–556”.]

⁴⁹¹ [A lapok folytatólagosan számozva vannak: „557–564”.]

⁴⁹² [A lapok folytatólagosan számozva vannak: „565–572”.]

⁴⁹³ [A lapok jobb felső sarkában lévő számozás itt megszakad, a számot a címlapon törölték, majd folytatólagosan átszámozták: „601–602”. Ezután a régi számozás folytatódik: „597–600”.]

⁴⁹⁴ [A lapok számozása inntől megváltozik: „603–610”.]

82a–85b

Beylage zur Pressburger – Aus dem Reiche der Todten 39. sz. 1810. máj. 15.⁴⁹⁵

86b–89b:

Pressburger Zeitung 1810. jún. 5. 44. sz.

90a–93b

Zisygiae Martis, et Veneris, cum Voto Transylvaniae. Cantante Ladislao Sombori.
Claudiopoli 1810.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ [Innentől megszűnik a lapok számozása.]

⁴⁹⁶ [A nyomtatvány második lapján új számozás kezdődik a lap jobb felső sarkában: „105–109”.]

XXX. csomó
[15–126; 5–114]

[15–97]

335.

Allgemeine Sprachkunde.

Hall. Allg. Lit. Zeitung, 1807. Febr. N° 37
S. 289.⁴⁹⁷

1.) Berlin, b. Maurer: Philosophisch-Kritische Vergleichung und Würdigung von Vierzehn aeltern und neuern Sprachen Europens – Eines Preischrift von D. Jenisch u. so w.

2. Berlin, b. Mettra, Umlang u. Quien: La Clef des Langues ou Observations sur l'origine et la formation des⁴⁹⁸ principales langues qu'on parle et qu'on écrit en Europe par l'Abbé Charles Denina, ancien Profess. d'éloquence Italienne et de langue Grecque à l'université de Turin, membre ordinaire de l'Académie des sciences et belles Lettres de Berlin etc. etc. 1804. T. 1. XXXVI u. 382. S. T. II. XVI. u. 399. S. T. III. XXXII u. 267. S. 8.

[Teljes recenziókijegyzés]

Excripti 7. Febr. 1808. domi mea.⁴⁹⁹

Fr. K.

[98–123]

336.

Shakespears Hamlet,

für das deutsche Theater bearbeitet, von Karl Julius Schütz, Prof. D. Philos.
Zu Halle. 1806 XVI. U. 240 in 8° Leipz. B. Jacobaer.

[Teljes recenziókijegyzés]

⁴⁹⁷ [Ez a sor a kéziratban a cím felett szerepel.]

⁴⁹⁸ de [Emendálva.]

⁴⁹⁹ [Kazinczy saját kezű megjegyzése a kijegyzés végén a 97. oldalon, a folio 135a lapon.]

[121]⁵⁰⁰

Ezt a' Hálai Prof. Schütz' Hamletjét a' Lipsiai Literatur Zeitung 38d. darabjában 1807. Udv. Consil. 's Professor Eichstaedt is recenseálta. – Azt nem olvastam. De Sch. a' Hálai Allgem. Lit. Zeitung Intelligenzblattjai között, 1807. N° 21. lap 162.–168. felelt az Eichstaedt', általa felette igazságtalannak, sőt akarva élesnek tartott, Recenziójára, 's annak czikkelyeibe itt kiírom:

Eichstädt ezen Machtsprachon kezdi a' megítélést: diese Arbeit ist, man möge nun auf das Ganze oder auf die einzehle Theile sehe, ein durchaus misslungenes Unternehmen.

Schütz azt feleli, hogy E. meg nem olvasta az ő fordítása előtt álló Vorerinnerungokat,⁵⁰¹ és hogy E.⁵⁰² Recenziójában azon szempontról, a' mellyet Sch. a' maga munkájának szemléléséül kitett, és a' mellyből azt más bírák tekintették, egy szó sincsen. Ő, ugymond, e' munkához egyedül azon czélből fogott, hogy Hamlet a' német Theatrumban jobb alakban léphessen mint a' Schröderi; és bizonyosan nem fogott volna, ha a' Schlégelét még Berlinben is méltónak tartották volna a' másodszori játszásra, vagy ha Göthe teljesítette volna, a' mit Wilh. Meisterben ígért; 's hogy ő itt annyira követte a' Göthe plánját, a' mennyire azt azon feltétel mellett, hogy az originál minél lehet inkább kíméltessek, követni lehetett.

Eichstaedt 1.) azon a' Schütz állításán akad-fel, daß der ganze Stück in zwey unverbundener Theile zerfalle, von deren der erstere die HÖCHSTE, der andere (die beiden letzten Akte)⁵⁰³ gar keiner Einheit habe.

Sch. felel: A' német és anglus legértelmesebb Kritikusok e' részben az ő részén állanak, és hogy ez az állítás az ő Előrekeztéseiben úgy áll, mint az ő saját elmélkedéseinek, mellyeket a' darab Oekonomiája eránt tett, Resultátumai. E. a' maga goromba garázdálkodásaiban nem vette észre, hogy Sch. tudta azt a' mit Richardson és Göthe az eránt mondanak.

2.) hogy Schütz a' Fortinbras rollját egészen kihagyta, 's annak helyébe Laertest tette Hamletnek Thronfolgerévé.

Sch. felel: Ez a' gáncs épen úgy ér engemet mint Göthét, kinek plánjai szerint ezen roll elmarada,⁵⁰⁴ mert el kelle maradnia; és a' ki Fortinbras helyett még Horatiót ülteti a' Hamlet' thrónusára. Horatio azok szerint; a' hogy' ötet Sh[akespeare] festette, épen nem volt az, a' kinek Hamlet a' koronát nyújthatta. Természetesebb vala, hogy H. a' maga voksát Laertesnek adja, 's így halálában a' maga színtelen megbékélését pecsételje. – Osztán a' Laertes halála Sh[akespeare]nél nem szükséges 's azon felyül egy felette nem természetes úton,⁵⁰⁵ a' Rappierok' eltévesztéseken hozattik-elő.

3.) Hogy a' Laertes karakterét Sch. elváltoztatta.

Laertes Sh[akespeare]nél úgy adatik elő, mint a' legnemesebb lelkű, legvitézebb lovagja a' Hazának, de a' ki továbbad még is egy gyalázatos gyilkosságra vetemedhetik.

⁵⁰⁰ [Kazinczy saját kezű megjegyzései a kijegyzés után a 121–123. oldalon, folio 147a–148a lapon.]

⁵⁰¹ Vorerinnerungok[.] [Átírás.]

⁵⁰² E [Átírás.]

⁵⁰³ letzten <...> Akte

⁵⁰⁴ ezen roll<nak el kelle> elmarada

⁵⁰⁵ természetes <...> úton

Én, ugymond Sch. ennek a' rollnak a' legegyszerűbb fordítás által több consequentséget adtam: A' helyett hogy Laertes *önként* ajánlja magát⁵⁰⁶ a' Királynak azon rappier megmérgezésére, 'a mellyel osztán Hamletet általveri, én mind ezt a' kard' megmérgezését mind a' borét a' Király lelkében hagyom támadni 's Laertesnek tudta nélkül végre hajtani. L. csak arra adja magát, hogy Hamlettel fent karddal vívjon. 'S ő ezt is megbánja, megtudván a' Király' ocsmány tettét a' bor' megkeverésében, hogy pedig a' kard volt megmérgecsítve, ő azt csak akkor tudja-meg, midőn vele Hn már sebet ejtett.

3.) Hogy kihagyta a' Kisértet⁵⁰⁷ első megjelenését. Sch. felel: Sh[akespeare]nél az első Aktusban *két éjtszaka* fordul elő. Ő az előkészítésekben Sh[akespeare]nek efféle ugrásairól bővebben szóllott, 's megmondta, hogy a' mi a' mai scenán miért elviselhetetlen, nem az volt a' Sh[akespeare] idejebeli scénika szerént. Látta ezt már Schröder is, és hogy azon Actusban két éj ne forduljon elő, a' másikat a' 2dik Actus végébe tette által, 's így osztán kéntelen volt hat Aktot csinálni. etc.

4.) Hogy Schütz a' Schlegel Hamletjének csak nem minden versén tett változtatást.

Ezt Sch. tagadja, 's azt mondván, hogy Schlégel tette azt a' Wieland és Eschenburg fordításaiakkal, azt kérddheti⁵⁰⁸ hogy *bát osztán?*

[124–126]

337.
HECTOPB (Nestor)

Russische Annalen in ihrer slawonischen Grundsprache vergleichen übersetzt, und erklärt von A. L. v. Schlözer.

I. Th. 1802. Gottingen, bey Dietrich. XXIV. u. 120 S. –

II. Th. XXXIV. u. 340. S. – III. Th. 1805. XII u. 364 S. –

IV. Th. XXXVII. u. 144. S. gr. 8. (Alle eine Th. 3Rthl. 18 gr.)

Recenseáltatott a' Hálai Allg. L. Zeit. 1806. 107. darabjáb[an] May 5d. kén lap 233–248.

Lap 242. a' 7d. sorban alólról száml. – „Das 9te Kap. handelt von der Flucht der Ungern nach Europa, Kiew vorbey, um das J. 898. Hr. v. Schlözer hat es mit einem ausserord. Aufwande v. Gelehrsamkeit erläutert. Uber das factum giebt es noch zwey andre Angaben, eine byzantinische von Constantin, u. eine ungrische eines Ungenannten, der

⁵⁰⁶ [.]agát [Átírás.]

⁵⁰⁷ kihagyta <az első> Kisértet [Javítás a törlés felett.]

⁵⁰⁸ kérd hogy [Utólagos beszúrás.]

gewöhnlich Anonymus Notarius Belae genannt wird. Der Vf. beweist die Identität der Namen *Ungar*, *Ugra*, *Jugra*, *Wogul*. *Jugrien* hiess das Land an der WYTSCHEDGA u. PETSCHORA bis ans Eismeer. Die hier wohnenden Völker hatten mit denen, die 898. Kiew vorbeyzogen, einen Namen. Die Benennung *Ungarn* stammt von den Russen, und ist von diesen zu den übrigen Europäern gekommen: das Volk selbst nennt sich bekanntlich *Madjar*. Allgemeine Ideen üb. die *Finnenwelt*, ihren Umfang u. ihre Entdeckung. Zu ihr gehören die Ungarn. Aus welchem Stamm sind sie aber herzuleiten? Die Russen rechnen sie zu den Ugern und Vogulen: allein dagegen streitet Constantin's Zeugniß, der sie zu unmittelbaren Anwohnern der Petcheneges macht. Hr. v. Schl. entscheidet daher für das Pascatir der Reisebeschreiber, das heutige Baschkiren, wo rund umher finnische Stämme sitzen, und demnach waren also die Gegenden am rechten Ufer des Oberjaiks, dicht am Ural, das Mutterland der Magyaren. Der Vf. verhehlt selbst die Schwierigkeiten nicht, die der Evidenz dieser Meinung bis jetzt noch entgegenstehn: in einem Hauptpunkt stimmt Rec. aber völlig mit ihm überein, nämlich in der neuen, von Fischer nur geahndeten, Behaupt[un]g, daß die Baschkiren tatarisirte⁵⁰⁹ Finnen sind. Es ist hier nicht der Ort, den Beweis ausführlich darzulegen, aber die Baschkiren haben, trotz der mohamed. Religion, in ihrer Lebensart, Sitten und Gebräuchen vieles, was unverkennbar den finnischen Charakter trägt: selbst ihre Spr. soll von den übrigen tatarischen Mundarten abweichen. (Rec. hat es bis jetzt noch nicht gelingen wollen, vollständige baschkirische Sprachproben aufzutreiben: die wenigen im Pallaschen Vocabularium vorkommenden Wörter sind zu einer gründlichen Untersuchung nicht hinreichend.) Besonders merkwürdig aber ist es, daß die Baschkiren bey den Kirgisen den Namen ISTAKI (Ostjaken) führen, der bey den Tataren jeden *Auslaender* bezeichnet. – Auf diese Untersuch[un]g[en] folgt e. Kritik der Angaben zweyer ungenannten ungarischen Annalisten, oder, wie Hr. v. Sch. sie betitelt, Fabelmänner, die noch immer, selbst von angesehenen Geschichtsforschern, in Ehren gehalt[en] werd[en], obgleich sie nichts als Albernheiten und handgreiflichen Unsinn erzählen: der TREUE Auszug aus ihren Bericht[en], den der Vf. mittheilt, ist die bündigte Bestaetigung dieser Behaupt[un]g. Was die Madjaren in Kiew machten, verschweig[en] die russ. Annalen; nur der sogenannte Notar[ius] Belae erzählt von einer Schlacht zwischen ihnen und Russen und Comanern. worin die beiden letzteren gänzlich besiegt und ihre Laender von den Madjaren erobert wurd[en]. Die hieher⁵¹⁰ gehörigen Stellen der Chronik sind wörtlich ausgehoben u. werden kritisch beleuchtet. Die ganze Geschichte – dieß ist das Resultat der Schlözerschen Untersuchung – ist schamlose Erdichtung, vielleicht in politischer Absicht, und wider die Glaubwürdigk[ei]t des Notarius Belae, die noch unlängst an dem sel. Cornides u. Hn. v. Engel Vertheidiger gefunden hat; überhaupt werden sehr tristische Gründe angeführt. Die Chronologie dieser merkwürdigen Begebenheit ist nicht gewiss: Nestor's Angabe 898. stimmt nicht mit den byzant. und fränk. Jahrbüchern überein. –

Ennyi a' Magyar dolgokról.

⁵⁰⁹ tatari[ische] [Átírás.]

⁵¹⁰ [...]her [Átírás.]

XXXI. csomó
[3–72]

[3]

338.

A ZSIDÓI NAGY MEGHOLT.

(szül. 1751. Dec. 9d; mh. 25. 8br. 1809.)

Kétled e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fene

Kátó

'S lágyszívű Brútus, itt Weselényi valék.
Erdély, szüntessed sírásaidat. Él Fiam! Él Nőm!
'S Díszedet eggy jobb kor' újra megadja Zsidó.

Széphalom, Jan. 22d. 1810.

K. F.

[3]

339.

Büchercensur

ezt legelsőben VI. Sándor Pápa hozta - bé (Jénai L. Z. 1804. 27. Xbr. N° 310. pag. 602.). - 's a Recenzens – **Ths.** az az *Johannes von Müller* – ezt veti mellé: Wer hatte mehr Ursachen dazu! Vermutlich führte dieser heil. Vater eben auch die Religion zum Grunde an.

[4]

340.
[Guelf, Gibelin]

Gibelinner, Caesariner,
Guelphen, Schwarzen (a' Pápa' emberei.)

Spittler Staatengesch. T. II. p. 70.

Lássd itt lap 374.⁵¹¹

TORRY Udvar emberei.	Labancz.
WHIGH Haza emberei.	Kurucz.

[4]

341.
Soltész,

Sculdascius, Schultheiss. *Spittler Staatg. T. II. p. 47.*

Szoba, tótúl izba, stube.

Sarampó – a' Schrankenból!

Zsendicze, tótúl zimcsicze.

[4]

342.
francia nyelv

C'est un pauvre orgueilleux, à qui cependant il faut donner de l'aumône.

Voltaire.

⁵¹¹ [Ez a sor más tintával, utólagos bejegyzés.]

[4]

343.
annál...minél ...

Nem jó tehát a' mentől, melly annyi, mint mennyitől.

[5]

344.
Az Erdő

Sírj szabadon; itten nem kémleli senki keserved'.
A' remegő Kedvest lombjaim elfedezik.
És, ha enyhűlsz lyánykád' neve' zengésére, sohajtozzd,
'S Echóm részt-véve, vissza sohajtja feléd.

Széphalom, Jan. 3d. 1810.

F. K.

Deákra fordítva.

Nulla hic insidiae; licet indulgere dolori.
Abscondent lacrymas nubra nemusque tuas.
Et si forte juvat resonari nomen amantum,
Plange: *Chloe!* Plangent tristia lustra: *Chloe!*

Moses Kézy, Prof. Patak
11^a Jan. 1810.

[5]

345.
Schillers literarische Würdigung

Götting[er] gelehrte Anzeigen 199 Stück Xber 1807.) „Schiller wird hier scharf aber nicht ungerecht beurtheilt. Er wird ihn philos. Grübeley in seinen dramatisch[en]

Dichtung[en] eine geringe Stärke der Phantasie in seinen Liedern, u. der Mangel an politisch philosophierend[e] Blick in s. historisch[en] Werken nicht mit Unrecht vorgeworfen. –

[6–7]

346.

Németre fordított francia Tragoed.

Die Diction der fr. Trauerspiel ist oftmals so viel mehr episch als dramatisch, daß den Reden, welche gewechselt werd[en], nur die Formeln: *Sprach's* und *Wiederum antwortete*, abzugehen scheinen. Oft ist daher der deutsche Bearbeiter, in so fern er nicht umhin kann SEINE Bühne im Auge zu hab[en], allerdings genöthiget, mit dialogischeren Übergängen v. Rede zu Rede nachzuhelfen. Allein diese Nachhülfen, die ihrer Natur nach etwas Leeres haben, müssen so wenig Platz einnehmen, als möglich, u. nur in den fühlbarst[en] Nothfällen angewendet werd[en]. An den alt[en] Gottschedsch[en] Verdeutschung[en] machen sie gerade die lächerlichste Seite,⁵¹² und nicht selt[en] musst[en] dort in solch[en] Fällen die Complimentirbüchlein jener Zeit herhalt[en]. GOTTER zeigte auch hierin immer seine geschmacksvolle Kenntniß des Mechanisch[en] der Poesie, ohne jedoch dem strengsten Begriff von der möglichst[en] Treue, auch in den nothwendig[en] Abweichung[en], zu entsprechen, Voltaire, der den alt[en] Schnitt der franz. Trag[ödie] überhaupt in manch[en] Stücken modernisirte, bringt den deutsch[en] Bearbeiter am seltenst[en] in diese Art von Verleg[en]h[ei]t. Auf diesem Wege aber geschah es hauptsächlich, u. am meist[en] bey Racine, der das griech. Trauerspiel, von seinem Lyrischen entkleidet, zum Vorbild nahm, daß Hr. Bode (az itt Jenai Allg. L. Z. 1804. Decemb. N° 299. lap 513. recensealt Bajazet és Rodogüne darabokban) das Charakteristische seiner Originale verloren gehen liess, ja sogar allzu oft zu dem Zweifel, ob er es nicht ganz übersah, Anlaß gab.

Bey Corneille, u. noch mehr bey Racine, geht die Handl[un]g für den Leser wirklich nur hinter dem Schleyer der Rede vor, und soll sich erst dem ZUSCHAUER enthüllen. Es muss daher von dem poetisch[en] Übersetzer auf dieses Verhaeltniß wohl gemerkt werden; er muß in der Rede den Grad von Lebendigk[ei]t, weder mehr noch weniger, genau aufzufassen such[en], welchen der Dichter hineinlegen wollte; er muß die Geltung der Noten studieren, ohne zu vergessen, daß sie in diesen Compositionen ihren grössten Nachdruck erst v. der theatr[alischen] Execution erhalt[en] dürfen. Nem kell úgy ford[ítani] a fr. Tragoediát hogy az sem fr. Tr. sem német Tr. ne légyen.

⁵¹² lächerlichste <...> Seite

[8]

347.
Corneille – az ő Rodogünje.

NÉMET POÉTAI STÍLUS.

Dieser Stil (német poétai) in welchem die Poesie einen Schlangenkreis beschrieb[en], u. Anfang u. Ende in einander ruhend darzustellen scheint, dieser Stil, gothischer Kunst und südlicher Poesie ohne historisch[en] od. climatisch[en] Anlaß so spät nachgebildet, konnte zum sehr⁵¹³ passend[en] Gewand für die gealterte, vom span[ischen] u. ital. Parnass herübergelockte Muse Corneilles dienen. – Von den Spitzfindig[en], oft verworrenen u. dunkeln, oft scharf[en] und kräftig[en] Antithesen, in denen Corneille seine tragischen Situationen u. s. Charakt[ere] auszusprech[en] pflegt, v. s. wortreich[en], aber auch sinnreich[en] Manier etc. –

Rodogúnét a' francziák *Logogriph*nak nevezték.

[8]

348.
rossz fordító.

nicht deutlicher Begriff von der Nothwendigk[eit] oder dem Vorzug einer Veraenderung, sond[ern] die unglückl. Gewohnheit mit nachlässiger Geringschätz[un]g des Originals seiner eigenen Feder freyen Lauf zu lassen.

Anstatt ihre Eigenheit[en] in den Eigenheiten ihrer Gattung festzuhalt[en], oder wo es, um sie zu retten, nöthig gewesen wäre, von diesen abzusond[ern], gefiel er sich in einem Fluss der Rede, der allen Charakter des Stils seiner Originale hinwegschwemmte. Eben so gut könnte man der griech. Trag. ihren Chor nehmen, als der französischen ihren Stil: diese verliert mit diesem, so gut wie jene mit jenem, ihr eigentliches Lebensorgan.

⁵¹³ konnte sehr [Beszúrás a sor felett.]

[9]

349.

[Herdernek felesége]

Herdernek felesége Caroline Flachsland.

[9]

350.

P. Rutilius.

vir philosophiae deditus. Huic cum redeundi ex exsilio potestas esset, respondit: Malo, ut patria exsilio meo erubescat, quam reditu moereat. Sen. de Benef. 6. 37

[9]

351.

coma, rutila.

Svetonius Neróban C. I. beszéli, hogy a Domitiusok között eggy két ifjú veres festékekkel élt orczája béfestésére, in fidem majestatis adeo permulsisse malas, ut e nigro rutilum aeri que assimilem capillum redderent. – Ilyen haját adtak a' Festők is, melly *képben* szebb mint a' fekete.

[10–11]

352.

Herdernek munkáji annunciálva

Cotta által. Sept. 15d. 1804.

1. Abtheil[un]g.
Schriften zur Religion u. Theologie.

1. Heilige Reden (ungedr.)
2. Aelteste Urkunde des Menschengeschlechts

3. Über die Offenbarung Joh. (mit einer metrisch[en] ungedruckt[en] Uebers[etzung])
4. Geist der ebräisch[en] Poesie
5. Briefe des Studiums der Theol. betreffend (durch ungedr[u]ckten) Ms. bereichert.)
6. Christliche Reden.

II. Abtheil[un]g.
Schr. zur Philos. u. Geschichte

1. Persepolis.
2. Sophron, zur Bildung jugendl. Seelen (ungedr.)
3. Preisschriften.
4. Auch eine Phil. der Gesch[ichte] der Menschheit.
5. Ideen zur Phil. der Gesch. der M[enschheit].
6. Kleine philos. hist[orische] Abhandl[unge]n, aus den Briefen zur Beförd[erun]g der Humanitaet, den zerstr. Blätt[ern], Adrastea, Journalen, u. ungedr.
7. Andenken an verdiente Maenner.
8. Gott.
9. Metakritik u. Kalligone (Ihr Geist in e. friedlich[en] Auszuge.)
10. Herders Biographie.

III. Abtheil[un]g.

1. Cid.
 2. Fragmente zur deutsch[en] Liter.
 3. Kritische Waelder.
 4. Stimmen der Völker (Volkslieder)
 5. Preisschrift[en].
 6. Poesien u. Aufsätze, die gr. röm. morglaend[liche] u. vaterl. Liter. betreff[end].
 7. Terpsichore.
 8. Eigene Gedichte
 9. Kritik für schöne Liter[atur].
 10. Dramatische Poes[ien]
-

[12–22]

353.
Voltair's Tancred u. Mahomet
 übs. v. Göthe.

Recens. Jenai L. Z. 1804. d. 15. Nov. N° 274.

[Teljes recenziókijegyzés]

[22]

354.
[System des Gleichgewichts und der Gerechtigkeit]

Wo Lebenskraft⁵¹⁴ ist, äussert sich allemal auch Unrecht, sonst würde alles still stehen; das Übel ist nothwendig; man muss es nur zu maessigen und von sich abzuhalten suchen.

[22–23]

355.
Franz v. Sonnenberg

[Nem azonosítható recenziókijegyzés]

[23–26]

356.
Collin's Regulus.

[Teljes recenziókijegyzés]

Jenai L. Z. 1805 N° 38. Febr.⁵¹⁵

⁵¹⁴ Le[.]nskraft [Átírás.]

⁵¹⁵ [Ez a sor a kijegyzés végén található a 27. oldalon, folio 162b lapon.]

[27]

357.
[Gedichte und Phantasie von Tian]

Einheit des Stoffs u. der Form, u. gegenseitige Durchdringung derselben, machen das Wesen jedes Kunstwerks aus.

[27–31]

358.
Botanik.
Jénaí Lit. Ztg. 1804. 19. Jul. 121. S.

[Teljes recenziókijegyzés]

[31]

359.
d'Arnaud de Baculásra.

Savez vous, pourquoi Jérémie
Se lamentât toute sa vie?
C'est, sans doute, qu'il prévoyoit
Que Bacular le traduisit.

PIRON

[32]

360.
Sonetto.

Tante vaghe bellezze ha in se raccolto
Il gentil viso della donna mia,⁵¹⁶
Ch' ogni nova accidente, che in lui sia,
Prende da lui bellezza e valor molto.

⁵¹⁶ della <...> donna

Se di grata pietà talor è involto,
 Pietà giammai non fu sì dolce e pia:
 Se di sdegno arde, tanto bella e ria
 E l'ira, ch' Amor trema in qual bel volto.

Pietosa e bella è in lei ogni mestizia;
 E si rigano i pianti il vago viso,
 Dice piangendo Amor: quest' è il mio regno.

Ma quando il mondo cieco è fatto degno,
 Che mova quella bocca un suave riso,
 Conosce allor qual' è vera letizia.

Lorenzo de Medicis.

[33–41]

361.
Kalligone. von J. G. Herder.

I. II. III. Th. Leipzig, b. Hartknoch, 1800.
 (2. Rthl. 16. gr.)

[Teljes recenziókijegyzés]

[42]

362.
Lied

Bald wird der Augenblick erscheinen,
 Der mich ganz froh, und glücklich macht!
 Der mir, ein Himmelreich im Kleinen,
 In Röschens blauen Augen lacht.
 Wollüstig wird mein Herz erbeben,
 Wenn Röschen dann die Hand mir reicht,
 Und bey des Busens matten Beben
 Vertraulich mir die Wangen streicht.

Wann dann auf meinem Schooß, Erbarmen
Sie, wie ein Lichtstrahl, überrascht,
Und sie mit Marmorweißen Armen
Bald froh, bald aengstlich um mich hascht,
Dann wird auch dich mein Arm umschlingen
Dein Köpfchen an die Brust gelehnt;
Und Amor hilft den Sieg erringen,
Nach dem sich Thron u. Hütte⁵¹⁷ sehet.

Nagy szépségekkel bíró rossz kidolgozás.

[43–46, 47–50]

363.

[Magyar Régiségek és Ritkaságok]

Hallische Allg. Lit. Zeitg. 1809.

April. N° III. S. 901–904.

Pesth, b. Institoris: Magyar Régiségek és Ritkaságok etc. (Ungarische Alterthümer und Seltenheiten.) Herausgegeben von Franz von Kazinczy. Erster Band. 1808. XL. u. 223 S. 8.

Wo der, leider zu früh! verstorbene Révai (A. L. Z. 1804. N° 143.) den faden fallen ließ, da nimmt ihn der würdige KAZINCZY wieder auf. Hätte er lateinisch geschrieben, so hätte er sein Buch wohl betiteln mögen: Antiquitates Literaturae Hung. Tom. II. – für nicht ungrische Literatoren – (denn den ungrisch[en] ist der Name Franz Kazinczy längst ehrenwerth) – setzt Rec. die Nachricht hieher: daß der Herausgeber ehemals unter K. Joseph II. Director der Normal-Schulen im Caschauer literarischen Bezirke gewesen, daß er seit dem J. 1790. – (igazábban ’s helyesebben: beléptem hivatalomba 1785 Novemb. 11dikén – és így ez a’ nap engem hivatalomba is házasságomba is vezetett – megfosztattam hivatalomtól egy 1791. April elsőjén költ Lctle Consiliu parancsolatja által, mellyet 11dik April. vettem) – kein öffentliches Amt bekleidet, sondern nach überstandenen vielen Leiden in einer glücklichen Eheverbindung u. häuslicher Unabhaengigkeit sich u. den ungr. Musen lebt. Seine noch zu Caschau herausgegebene Zeitschrift: *Orpheus*, seine *Blumen des Helicons*, seine ungr. Uebersetzungen von Gessners Idyllen, Lessings Fabeln, Göthes Stella, Shakespears Hamlet, Wielands Diogenes u. s. w. haben sein grosses Verdienst um ungrisch. Sprache u. Literatur bereits bewährt, u. so eben ist von ihm auch eine ungr. Uebersetzung von Rochefoucaults Maximen unter der Presse, wodurch die Sprachenkenner (da auch das franz. Original und die beste deutsche Ub[e]rs[e]tz[un]g beygefügt sind) Geleg[enhei]t zu Vergleich[unge]

⁵¹⁷ u. <Hütts> Hütte

n des Genius dieser drey Sprachen erhalt[en] werden. – Von jeher war der literarische Gang des Vfs. genialisch und ihm eigen. früher gefiel er sich in orthographischen Neuerungen, die keinen Beyfall fanden; später, und nach mehrerer Reife der Erf[ahrun]g u. der Jahre, wendet er seine Zeit auf nützliche Arbeit[en] im Felde der ungr. Philologie. Noch immer ist ihm aber etwas Gesuchtes in Form und Ausdruck eigen, das manchen affectirt erscheint, u. an manchen Stellen, wo ihm ein einfacher u. populaerer Ausdruck sehr nahe gelegen zu seyn scheint, hat er eine hochtönendere u. Nachsinnen erfordernde Redensart vorgezogen. Zu literarisch[en] Debatten nicht ungeneigt, ist der Vf. dennoch, wie man zu seiner Ehre bemerkt, zum Loben geneigter als zum Tadeln, u. wenn er auch auf manche Sachen Wichtig[ei]t legt, die andere nicht daran find[en]: so wird sich doch hieran nur der stossen, der nicht bedenkt, daß ohne Enthusiasmus überall nichts Grosses geleistet wird.

Wir erhalten in diesem Buche zwey Alterthümer u. eine Seltenh[eit] der ungr. Literatur. Es sind folgende: I. Ein neuer Abdruck der ungr. Gram. des Joh. Erdösi (Sylvester) vom J. 1539. nach der Új Szigether Original-Ausg. Eine der auffallendst[en] u. erfreulichst[en] Wirkung[en] der Reformation war: daß sie den Völkern die Zunge löste, sie in ihrer Nationalsprache lesen u. schreiben lehrte, und die Buchdruckereyen vervielfältigte. Auch Joh. Erdösi, aus Szinnyérvárallya im Szathm. Com. gebürtig, der Vermögen besessen, aber es verloren und darauf die theol. Laufbahn betreten hatte, studirte im J. 1534 zu Wittenb., und ward nach seiner Zurückkunft von Thomas Nádasdi, dem Reichspalatin, Gönner der Reformation u. Correspondent[en] Melanchtons, als Rector s. Schule, und weiterhin als Schloßprediger angestellt. Diese Schule war nahe an Sárvár, auf einer klein[en] Insel, die der Zusammenfluss der Raab und des Gyöngyösbaches bildete, angelegt, und diese neue Insel ist das Neanesus, das Új Sziget, das in der ungr. literarisch[en] Welt so berühmt geworden ist. Ferd. I. nahm Ärgerniß daran, daß sein Palatin die Partey der Reformation ergriff: noch war der Jesuiten Orden einerseits nicht eingeführt, andererseits waren die frühern Reformatoren nicht so hastig u. heftig im Wegwerfen des äussern Cultus, als die spätern: es war also noch zwisch[en] dem alt[en] Catholicismus und dem neuen Protestantismus keine unübersteigliche Kluft befestigt; ja Ferd. I. war der Verbesserung der Kirche in manchen Punkten, wie z. B. in Rücksicht der Priesterehe u. des Kelchs, persönlich günstig. Während demnach ein PFAUSER in Wien predigen durfte, ward ERDŐSI 1543⁵¹⁸ sogar als Prof. der oriental. Sprachen an der Wiener Universitaet angestellt. Aber bald darauf brachten die Jesuiten und die Curia den guten Ferdinand und die biedern Oesterreicher in Hernisch. Erdösi, mit einem kleinen Landgute beschenkt, wäre 1551 von seinen eigenen fanatisirten Bauern beynahe gesteinigt worden. Seit dem J. 1554. weiß man von ihm nichts mehr. – Hr. Matth. Trattner in Pesth (jetzt unstreitig der vorzüglichste Buchdrucker Ungarns) hat mit rühmlicher Thaetigk[eit] die Absicht des Vfs., Erdösis altes Werk so genau als möglich abgedruckt zu sehn, befördert. Sogar der Titel erscheint mit den nämlichen Verzierungen, wie im Orig., z. B. mit dem Wappen des Ehrenmannes Thomas Nád[asdi] und seiner Gattin Ursula Kanisai. Das Original ist so selten, daß dem Herausg. nicht mehr als ein einziges Exemplar desselben bekannt ist, u. dieses besaß ein ausgezeichnete-

⁵¹⁸ Erdösi <14> 1543

ter Büchervergraber, Nic. s Sinai. Nur dem Enthusiasmus u. der Energie des Herausgebers gelang es, eine Copie davon zu erhalt[en], zu deren Vergleich[ung] mit dem Original dem Vf. nur drey Stunden Zeit blieben. (Vom gedachten Nic. Sinai, der am 27. Jun. 1808. starb, erhalten wir S. VII. eine interessante biographische Notiz. Er hinterließ in Handschrift eine Geschichte der reform. Kirche in Ungern, deren Druck sehr zu wünschen wäre. Wie schwach auch andre ungr. Gelehrte oder Büchersammler in dem Punkte des Verschweigens und Vergrabens literarischer Schätze seyen, davon führt der Vf. S. VI eine merkwürdige Anekdote vom verst. Weszprémi an, die mit mehrern ähnlichen von lebenden vermehrt werden könnte.) Rec. hat die Grammatik des Erdösi mit vieler Begierde gelesen; der Mann nimmt schon in der Vorrede für sich ein. Er beklagt sich darin, worüber noch jetzt häufig in Ung. geklagt werden kann: multos nondum fetis intelligere, quantum hoc studiorum genus totis studiis momenti praebeat, quantumque referat, ex naturali sermone peregrinum comparare. Rec. kann sich nicht in das Detail der gramm. Bemerk[unge]n des ältesten ungrischen Grammatikers einlassen. S. 34–35 beschreibt er selbst seinen Geburts u. seinen Amtsort. Der Herausgeber hat es an einzelnen grammatisch. seinen Bemerk[unge]n nicht fehlen lass[en]. S. XXXV. erklart er sich sehr warm über den Streit zwischen Verseggi und Révaj, und rath zur Mässigung; doch da, wo er selbst wider die Debr. Grammatik eines oder das andere erinnert, wird er manchmal selbst sarkastisch. Die eigentlichen Verfertiger dieser Grammatik, die sich in ihre Anonymitaet zurückzogen, sind Ludwig Domokos, Stadtrichter, Georg Szikszai, Pred. Mich. Benedek, Prediger.

II. Ein neuer Abdruck des aeltesten ungrischen ABC-Büchleins. Krakau, b. Victoris, 1549. Das Original befindet sich in der Széchényischen Regnicolar. Bibliothek. Hr. Thomas v. Ragályi besorgte eine diplomatisch. treue Abschrift für den Herausg[eber]. Eine meisterhafte Epistel des Sáros-Pataker Prof[essors] Joh. Szombathy, die den literarisch[en] Forschungen dieses Mannes Ehre macht, setzt es ausser Zweifel, daß Andr. Batizi der Vf. dieses ABC-Buchs gewesen. Er hatte im J. 1541. in Wittenberg studirt, u. war dann evangelischer Religionslehrer in Sátor-Alja-Ujhely u. Tokaj. Zur Verbreitung der Reformation in jenen Gegenden trug er ungemein viel bey. Als ein echter Reformator sorgte er nicht nur für einen kurzen Catechismus, sond. auch für ein ABC-Buch. Er liess es in Krakau drucken, wohin sich auch andere Prediger des Evangeliums im Zempliner und den Benachbarten Comitaten wandten. In dem Inhalt desselben ist manches weniger auffallend, wenn man sich nur aus unsern Zeiten in die damaligen zurückdenkt. Die Schüler Melanchtons erhielt[en] von ihm Lehren der Mässigung u. des Friedens; sie würden, das prägte er ihnen ein, weit mehr die Herzen gewinnen, wenn sie nicht blindlings alles, was der römischen Kirche gehört, angriffen, und wenn sie besonders den äussern Cultus nicht auf einmal über den Haufen würfen. Von der andern Seite scheinen manche Schüler Melanchtons sich nicht streng an die Formeln Luthers vom heil. Abendmahl gebunden, sondern die jetzige Lehr Meihnung⁵¹⁹ der reform. Kirche angenommen zu haben:⁵²⁰ Der erste Umstand gewann der Reformation Anhaenger, die für sie verloren gewesen wären (so z. B. einen Gabriel Perényi, der aber

⁵¹⁹ jetzige Meinung [Beszúrás a sor felett.]

⁵²⁰ angenommen haben [Beszúrás a sor felett.]

keinen evang. Prediger litt, wenn er nicht etwas auf Altar, Kreuz, Oblaten, Chorrok hielt); der andere Umstand schien zu versprechen, daß die protestantische Kirche in sich eins seyn und bleib[en] würde. In dieser Rücksicht wäre sehr zu wünschen gewesen, daß nie eine Formula Concordiae, nie eine Confessio Helvetica, und nie ein Catechismus Canisii erschien[en] wäre. Die Sucht, die Meinungen genau aus einand[er] zu scheiden, hat alles verdorb[en]. Unser Batizi eifert als echter Reformator dafür, daß das Volk die heil. Schrift in seiner Nationalsprache lese, damit es unter so vielen Irrthümern wisse, woran⁵²¹ es sich halten solle; die 10 Gebote übersetzt er nicht nach Art der Vulgata, sond[ern] anders u. s. w., dennoch aber führt er den engl. Gruss auf, jedoch ohne das Epiphonem: Heil. Maria u. s. w.; er lehrt die Kinder, daß sie beym Aufstehen ein Kreuz schlag[en] sollen, zählt die zehn Gebote nach der Art der römischen Missalen, und läßt aus dem Vater Unser die Doxologie weg. Das ABC-Buch ist übrigens interessant, und giebt dem Vf. zu interessanten grammatischen Bemerkung[en] Anlaß.

III. Ein Abdruck eines bereits 1775. gedruckten, aber höchst seltenen Gedichts von Joh. Varjas, Pf. in Debr., welches 55 Strophen enthaelt, ohne daß ein anderer Vocal als das E, im ganzen Gedicht vorkäme. Der Inhalt des Gedichts besteht in Empf[indungen] eines bekehrt[en] Sünders. Das Ganze ist zwar nicht viel besser als eine Spielerey, die aber auf eine Eigenheit der ungr. Spr. aufmerksam macht. Daß sich so etwas in anderen Spr. auch, aber doch schwerer, thun liesse, hat der Herausg. mit vieler Kenntniss der auslaend. Literatur gezeigt. Was diese Spielerey im Ungr. erleichtert, und dem Ohr weniger widerlich macht, ist die Abwechselung des dumpfen E mit dem accentuirten langen é. Von dem Vf. Joh. Varjas erhalt[en] wir bey dieser Gelegenheit eine biographische Notiz.

⁵²¹ w[.]ran [Átírás.]

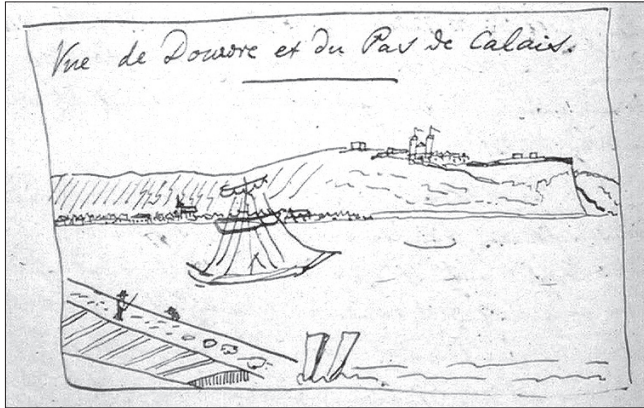
[55–64, 50–55]

364.

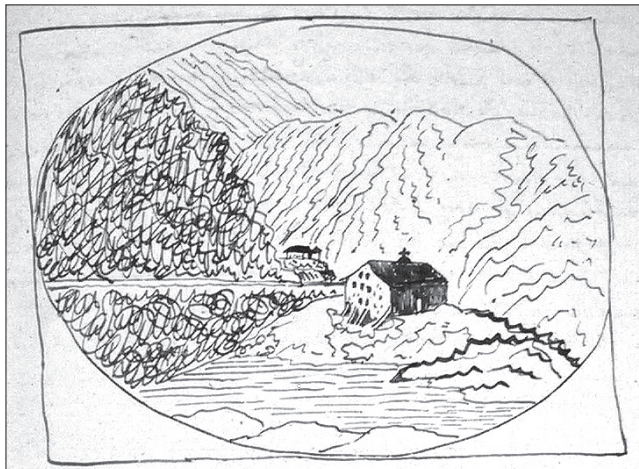
Guide des Voyageurs en Europe par M. Reichard, Conseiller de Guerre.⁵²²

A Weimar, au Bureau d'Industrie 1805. T. I. II. III. troisième édition⁵²³

Vue de Douvre et du Pas de Calais

[51]

⁵²² Conseiller de <...> Guerre

⁵²³ [A megjegyzés kivonatos jellege miatt néhol nyelvileg nem pontos, a helyesírás pedig sok esetben (pl. tulajdonnevek írása) eltér a ma használatos normától. Az átíráskor, és a szöveg fordításakor ezeket nem javítottuk.]

LE GRAND BERNARD DE BONAPARTE ET LA VICTOIRE

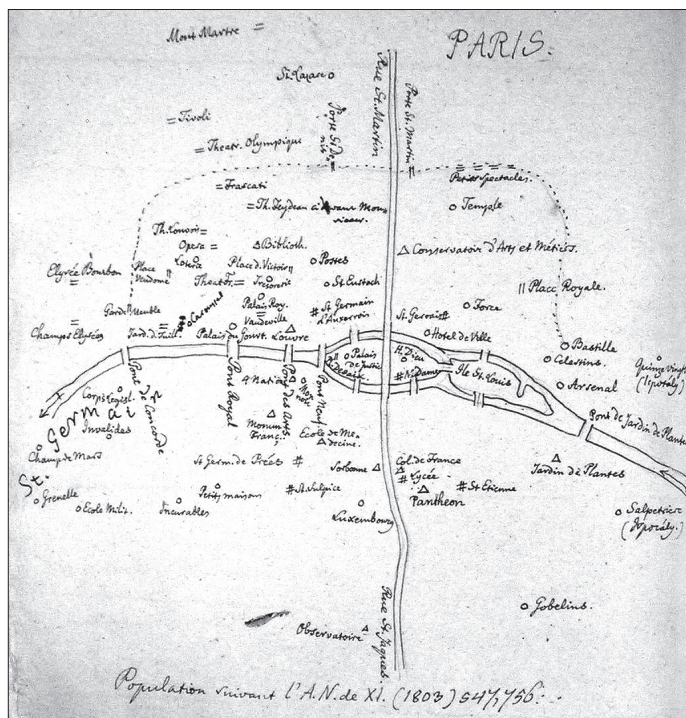
Vignette du frontispice du tome II.

Passage du gran Bernard, suivant Mss Tralles, au dessus de la mer - - anciens pieds de Paris	7530
Passage du petit Bernard	6750
[Passage] St Gotthard	6390
[Passage] du Simplon	6174
[Passage] du Mont Cénis	6360

[54–62]

Place Vendomes XIII. Laj. lovagstatuájával – Place de Victoires. Kléber Statuáj[a] – ⁵²⁴

PARIS

⁵²⁴ [Az 51–53. oldalon lévő kijegyzéseket nem írtuk át. Párizs térképe, és a Párizsról szóló kijegyzés az 54. oldalon, folio 184b lapon kezdődik, de meg is szakad. Folytatása a folio 173a lapon található.]

Population suivant l'A. N. de XI. (1803) 547, 756:

Edifices et autres curiosités: 1.) *Palais Imperial ou les Tuileries*. La partie droite (Pavillon Marsan) servoit jadis à la Comédie Franç. C'est là que⁵²⁵ Voltaire fut couronné en 1778; c'est là que siegea la Convention, et que le regne de Robespierre expira. Ce même local sert aujourd'hui au Conseil d'état. – La partie gauche (Pavillon⁵²⁶ de Flore⁵²⁷), est habitée par l'Empereur. Itt nézni les belles statues qui ornent le jardin. On a placé les chevaux de Venise, dites *des Conquêtes* sur les 4 piliers qui ornent la grille de la place de Carrousel. C'est dans l'intérieur de la grille que se tiennent le 15 de chaque mois à midi les grandes parades. La terrasse près du manège qu'on a démoli est la terrasse des feuillans, si celebre dans l'histoire de la revolution. La facade vis à vis de la place du Carrousel montrait encore les trous faits par les boulets du 10 d'Aout 1791.

Palais *Luxembourg*. Egykor a' *Directoriumé*, most Palais du Sénat.

Palais du *Corps legislatif*, çi devant *hotel de Bourbon*.

LOUVRE most Palais des Arts et Sciences.

L'hotel des Invalides. Előtte egy kúton a' Velencei Sz. Márk oroszlána, mellyet Athénből Velenczébe 's onnan ide hoztak. Dome de l'Eglise 60 pieds de diamètre; elevation 300 pieds.

PANTHEON, ezelőtt Egl. de *Ste Geneviève*. Son perche est composé d'un⁵²⁸ perist[yle] de 22. colonnes corinthiennes de 57 pieds de haut.

Champ de Mars. Le grand cirque construit en 1790 par tout le peuple Parisien; là fut aussi la premiere experience aerostat[ique] en 1783.

L'hotel de ville. Robespierre itt akarát magát megölni. Dans un coin de cette place, au dessus d'un boutique d'épicier est le reverbere, celebre par la mort⁵²⁹ violente de FOULON, epoque d'un nouveau⁵³⁰ genre de supplice, appelé *LANTERNER*.

PALAIS DE JUSTICE itt volt a' Tribunal Revolutionnaire. Most Tribunal de Cassations. C'est dans cette même salle que Louis XVI tint la Séance qui commença la revolution. Vers la Rivière⁵³¹ sont les prisons de la Conciergerie.

LE TEMPLE. Egykor Templariusok lakja. 1791 olta XVI Lajos és familiája tartatott benne fogva.

PALAIS DU TRIBUNAT. ci devant Palais Royal és Palais Egalisé. (mert az Orleánsi Herczeg magát Philipp Egaliténak nevezette-el.)

L'Observatoire National. Itt volt egykor az egyike a' 4 Párisi telegraphoknak. Most a' l'hotel de la Marine-n, a' Louvren és a' l'Egl. de St. Sulp[ice]-n.

La cimétière⁵³² Ste Madelaine. Ide temettetett XVI. Lajos.

TEMPLOMOK: Leghiresebb 1.) Notre Dame. 2.) St. Eustache, 3.) St. Sulpice

⁵²⁵ [...] [Átírás.]

⁵²⁶ [A mondat itt megszakad és a folytatás a folio173a lapon található.]

⁵²⁷ Pavillon de <...>

⁵²⁸ [/] [Átírás és beszúrás a sor felett.]

⁵²⁹ mort<.> violente

⁵³⁰ nouve[.] [Átírás.]

⁵³¹ [/]iviere [Átírás.]

⁵³² cimetiè[/]e [Átírás.]

L'Eglise de St. Germain d'Auxerrois est célèbre par sa grille de fer poli et par son clocher qui donna le premier signal de la St. Barthélémi. Cette⁵³³ église est la paroisse de l'Empereur Napoléon.

PLACES: Pl. de la Concorde cidevant Pl de Louis XV⁵³⁴ puis Place de la Revolution. Itt állott a' XV. Lajos statuája (Bouchardon által). Ezen statuának piedestálja előtt ölettek-meg XVI Lajos és a' felesége 's húga.

A' Bastille épült 1371. elhánytatott 1789. 14. Jul.

Place de la Victoire nationale. La statue pedestre que le Marechal de la Feuillade y fit ériger à Louis XIV sera remplacée par un monument en l'honneur de Kleber et Desaix. Napoleon en a posé le fondemens l'An IX.

Ponts. Il y en a⁵³⁵ environ XVIII.

Pont neuf. C'est un des plus beaux ponts de l'Europe. Large de 12 toises, longue de 170. – La où s'élevait jadis la statue de Henri IV. s'est établi un cafétier.

Pont Notre Dame appelé dans le premiers tems de la Revolution **PONT DE LA RAISON**. Construit 1499

Pont de la Concorde. fini en⁵³⁶ 1790. L'arche du milieu a 96 pieds d'ouverture.

Pont des arts ou du Louvre.⁵³⁷ a' Louvre és a Coll. Mazarin⁵³⁸ között.

La⁵³⁹ barriere des Gobelins a pris le nom de MARENGO.

XXVII Hopitaux Quinze vingts is az.

Hotel Vilette. Là mourut Voltaire. Quai de ce nom; au coin de la rue de Beaune.

Café Procope, où assemblait Voltaire, J. B. Rousseau, Piron etc. maintenant

Café Zoppi. Rue des fossés St. Germain.

Le Manège, ou siegeait⁵⁴⁰ la Convention, et où Louis XVI. fut condamne. Son emplacemt est à coté de la terrasse des Feuillans près de l'escalier qui fait face au groupe de Castor et Pollux.⁵⁴¹

Maison ou a demeuré J. J. Rousseau, rue de ce nom jadis rue Platière N° 553.

Maison de Campagne de Moliere et de Boileau au village d'Auteuil, rues qui portent leurs noms.

Chambre ou mourut Henri IV. à coté de celle où s'assemble aujourd'hui l'institut, pour ses séances particulieres.

Rue de la Feronnerie, ou Henri IV. fut assassiné devant la Maison de la Croix - d'or où était son buste, dont la niche existe encore.

Club des Jacobins, rue St. Honoré.

Club des Cordeliers, place en face de l'Ecole de Santé.

BOULEVARDS. Quatre ranges d'arbres forment 3 allées, longs 6,083 toises. Les boulevards du Nord (grands boulevards) et les boul[evard]s du midi (nouveaux boul[evard]

⁵³³ Ce[...] [Átírás.]

⁵³⁴ Louis XV<I> puis

⁵³⁵ Il y en environ [Beszúrás a sor felett.]

⁵³⁶ fini<é>n 1790.[Ékezet törölve.]

⁵³⁷ Louvre<s>

⁵³⁸ [...]arin [Átírás.]

⁵³⁹ L[e] [Átírás.]

⁵⁴⁰ sieg[.]t [Átírás.]

⁵⁴¹ emplacemt, coré

s) ne se ressemblent guères. L'ancien boulevard rassemble tous les agrémens que peut produire industrie pour desennuyer des oisifs. – les nouveaux boulevards ont le site agreable, le coup d'œil champetre, l'air⁵⁴² pur; mais on n'y rencontre presq[ue] jamais de voiture et d'elegans personnage. C'est une superbe promenade de province.

Biblioth. Nationale. Contient plus de 350,000 volumes. *Tite-Live*, à moitié déchiré par une bombe. – Manuscrits: avant la revolution ils montaient déjà à 80,000 pièces. (Terence et le Virgile du Vatican; Le Virgil de Petrarque. Flavius Josephus; les Manuscrits de Galilée; tables anatomiques de Haller; les lettres de Henri IV à Gabrielle; les manuscrits de Telemaque; les Memoires de Louis XIV.)

Jardin botanique formé par Gui de la Brosse, médecin de Louis XIII. – itt a Libanoni cédrus, planté par Bernard Jussieu, le plus gros que l'on connaît et peut etre le seul qui rapporte des fruits. Dans les tems de troubles revolutionn[aires] un boulet a frappé sa cime. – L'an IX. les envois tant en France que chez l'étranger, montaient à 58,320 paquets de semences et 10,231 plantes.

MUSÉE NAPOLÉON au LOUVRE. Collection uniq[ue] telle qu'elle n'a jamais existée sur aucun point de ce globe. – Apollo Vatican. Laocoon, Torso, Venus Medicis. Pallas Velletri.

Le Musée est composé de la galerie⁵⁴³ des antiques. 2. de celles de tableaux – 3) de dessins – 4) de la Chalcographie. On compte dans ce Musée au commencement de l'année 1801. 1,390 tableaux des écoles etrangeres, dont 17 de Raphael (parmi lesquels le premier et le dernier tableau peint par ce grand maitre.⁵⁴⁴) La Transfigur[ation] par Raphael et St. Jerome par Dominichino sont les deux principaux tableaux; 270. tableaux de l'ecole franc. ancienne et 1000 de la mod[erne]. 20,000 dessins; 30,000 estampes; 150 statues antiques; et un grand nombre de vases, de marbres précieux; les antiquités⁵⁴⁵ tirés du Musée de Portici à Naples; la broderie de la Reine Mathilde etc.

La longueur de la Salle des tableaux est de 400 pieds.

St. Cloud. L'heureuse situation de ce chateau, les peintures de sa galerie, la beauté de ses eaux et de la cascade, et le riche ameublement des nouveaux appartemens rendent St. Cloud digne de la curiosité des étrangers. St. Cloud brille aussi dans les fastes de l'histoire par la journée du 18 brumaire (9. nov. 1800.) Sur une esplanade appelée la *Balustrade* on decouvre Paris dont l'immensité étonne.

St. Germain. Magnifique situation. La terrasse pres du boulingrin et autre,⁵⁴⁶ la plus longue qu'il y ait au monde, l'ouvrage de *le Nostre*, offrent un lointain immense. – XIV. Lajos azért hagyta el St Germain 's Versaillba költözött, mert St Germainbe meghallattnak a' St. Denisi harangok.

PASSY. La belle maison de M. le Roy de Cammoni fut habitée par Franklin.

CHANTILLY egészen oda van.

Ermenonville. Szép fekvés. Ce qu'il y a de mieux à Erm[enon]ville est la vue que forment les ponts près du chateau.

⁵⁴² ai./j [Átírás.]

⁵⁴³ de <...> la galerie

⁵⁴⁴ ce grand <...> maitre

⁵⁴⁵ antiqui[...]/ [Átírás.]

⁵⁴⁶ et <...> autre

MORTFONTAINE superbe château de Jos. Bonaparte.

COMPIEGNE. Cette ville est embellie par sa situation, par un beau pont, par plusieurs promenades et surtout par le ci-devant château royal qui sert à présent au collège de prytanée. – La pucelle d'Orléans fut prise au siège de cette ville dans une sortie et brûlé vive a Rouen.

RAINSI, près de Paris. Jardin anglais très orné et fort agréable mais manquant de grandes masses et de grand espaces. (ollyan tehát mint a Tatai kert a' bokros (és nem a' vízi) partiákban.)

VINCENNES. Ce fut ici que fut fusillé le Duc d'Enghien.

ST. DENIS (et puis la Franciade.) Population 4,425.

LA BELLE VALLÉE DE MONTMORENCY. On y visite le donjon et l'hermitage ou séjourna J. J. Rousseau.

MEREVILLE. Ce jardin, appartenant à M. de la Borde, à couté des millions.

BETZ. C'est le jardin angl. en France qui mérite le plus d'éloges, il est l'ouvrage d'une femme, de Mad. la Princesse de Monaco.

MALMAISON est situé a peu de distance de Ruel, ou étoit la maison de campagne du Card[inal] Richelieu, dont on voit encore les vestiges.

BELLEVUE. A' Pompadour mezei háza, későbbben a' XVI. Lajos leánytestvéreié. Kazárnává változtatták ált.

GROS-BOIS Moreau jószága, 5 mföldre Páristól. Le parc contient 1700 arpents. – LÁSS TÖBBET EZEKHEZ: PANDEKT. V. KÖT. LAP 168, 200, 35⁵⁴⁷

STRASBOURG. Population 49,056.

Münster. kezdették építeni 1015. elvégz. 1275. A' tornyot ezután két esztdővel építeni elvégz. Júniusban 1439. – az 1728diki földrengés egy lábnyival hozta-ki perpendiculumból. 635 grádics vezet reá. Il n'y a que la grande pyramide d'Egypte qui surpasse l'élévation de cette tour et seulement de 3 pieds, celle de la grande pyramide étant de 448 pieds au dessus du sol.

FLORENCE. Population 80,000.

LA CATHEDRALE est toute incrustée au dehors de marbres noirs et blancs, qui sont polis. La coupole est haute de 380 pieds. La *méridienne* que l'on voit dans cette cathedrale est le plus grand instrument d'astronomie qu'il y ait au monde, pusique le guomon est élevé⁵⁴⁸ de 277 pieds. 6 pouces 9 lignes et un dixième ancienne mesure de Paris, au dessus du pavé de l'église. La tour a 280 pieds de hauteur et est incrusté de marbre.

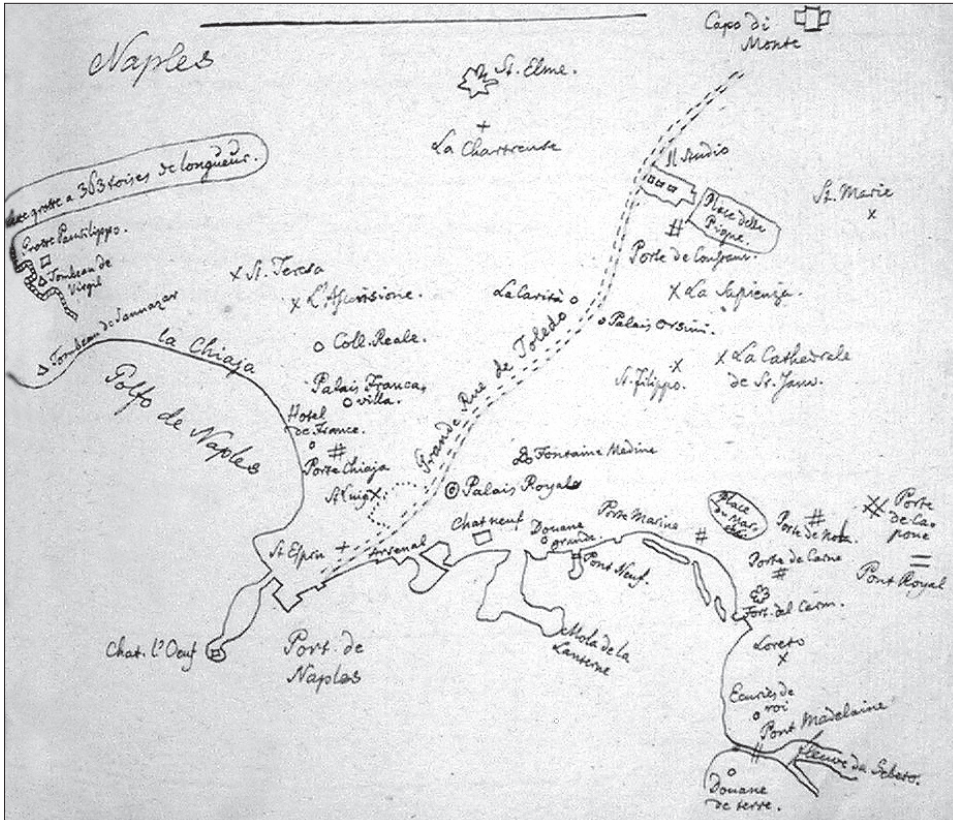
MILANO. Population 140,000. – Palais du Gouvernement (Le beau tableau de David, Bonaparte à cheval escaladant le grand Bernard) – La cathédrale renferme 4000 statues, dont 200 audessus de la grandeur naturelle. La fameuse statue de St. Barthélémi écorché, proche de la sacristie; elle est faite par AGRATI. De la couverture de l'église on découvre

⁵⁴⁷ [Az utolsó szám olvashatatlan.]

⁵⁴⁸ élevé<e>

une plaine charmante, terminée par l'angle de jonction de l'Appenin et des Alpes. – LA CÈNE de Notre Seigneur dans le refectoire de l'église la GRAZIA par Leonardo da Vinci peint à fresque.

NAPLES

La premier eruption de Vesuve (3 lieues de Naples et à une lieue de la mer) arriva le 4 Aug. l'an 79 de l'ère chretienne. Herculanium et Pompeia engloutis sous les cendres; et Pline le naturaliste mort. – Eruption de l'année 472 fut si terrible que les habitans de Constantinople en furent effrayés. Celle de l'année 1779 fut presq[ue] aussi forte. – 1794. Jun. à minuit, lorsque la belle ville Torre del Greco fut destruite.

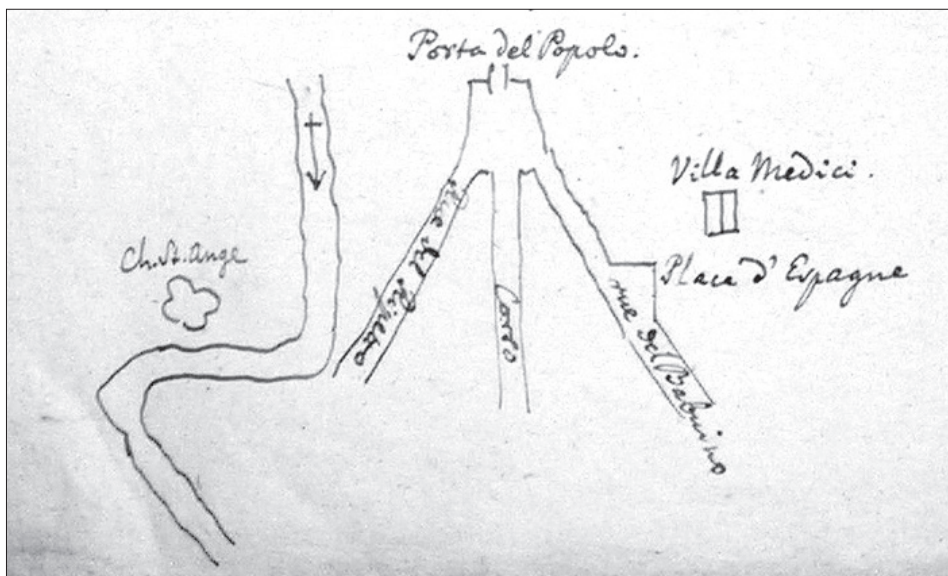
Il faut environ 7 heures pour parvenir au sommet du Vesuve par le chemin de RESINA. De Portici on y parvient en 2 heures et demi.

PADOUE. Population 38,000. – „les Commissaires françois ont emporté le trésor de St. Antoine, et plus de 500 lampes d'or et d'argent qui bruloient à l'entour de sa tombe. Ils menacèrent meme de l'emporter le corps du saint, et les habitans de Padoue ont mieux aimé le rançonner par 40,000 livres que de voir realiser cette menace.”–

PISA. Le clocher haut de 142 pieds de la base de la tour. C'est l'affaissement du terrain et non pas l'intention de l'architecte qui a produit cette inclinaison. Si⁵⁴⁹ l'on jette un plomb, il s'écarte de 12 a 13 pieds de la base de la tour. – Tombeau du Comte Algarotti erigé aux frais du grand Frederic Galiléi az isochronismust a' templom lámpájának vibratiójin veszi észre.

ROMA. Populatio 1800. 153,004. ide nem számlálván 9 vagy 10 ezer zsidót.

Rómára elég mappáim 's könyveim lévén, itt semmit sem jegyzek ki, azon felől a' mi itt következik.⁵⁵⁰

[65–69]

365.

Pázmány Péter, ha hazafi volt e?

bizonyosan. Lásd a' Kemény Autobiogr. Ruminál II. 144, 323. T. III. p. 72. de a' Papistaság jutván eszébe, akkor etc.⁵⁵¹

(Az itt következő írást Mélt. Szirmay Antal Úr – még 1780. Zemplény Vgyei Notárius, József alatt Assessora a' Kir. Táblának, Budán, végre Praesese az Eperjesi District Táblának 's tituláris Udvari Consiliárius, most pedig munkás Gyűjtögető 's Író – enge-

⁵⁴⁹ inclinaison <on voit> Si

⁵⁵⁰ [A 63–64 oldalon, folio 177a–b lapokon lévő olasz városokról szóló kijegyzés, amelyhez két térképrajz tartozik nem lett átírva, mert nem tartalmaz Kazinczytól származó saját megjegyzést.]

⁵⁵¹ [Ez a két sor utólagos beszúrás, kisebb betűkkel van írva, mint a cím.]

delmet nyervén Judex Curiae Gróf Niczky Christóftól, hogy⁵⁵² a' Budai Kamara Archivumát végig tekinthesse, tulajdon kezével ott írta-ki, és nékem is tulajdon kezével írta-le. Én ezt a' Szirmay Antal Úr kezével írt exemplárt a' Sáros-Pataki Btheca' kincsei közzé tettem-le.

Ad pag. 227. §.579. Notitia Historica Cottus Zempleniensis,
Auctore Anton. Szirmay. Buda, 1804.

„Dum⁵⁵³ Anno 1671 de immutanda reipublicae Ungaricae forma in Consilio Caesereo ageretur, Ministerium Aulicum opinionem suam ita conclusit: Quare S[erenissi]ma Maiestas ex officio Imperatoris et Regis obligatur praesentem occasionem remedendi non intermittendam, praejudiciosa privilegia tollenda, auctoritatem Regiam malitia substitutorum labefactam in regno Hung. restabiliendam, ad quam non solum per consuetam acclamationem legitime pervenit, sed et successori Domui Austriacae jure vique constitutionum publicarum Sopronii 1463, 1464 et 1491, Budae item anno 1606° Viennae confirmati Contractus, et ex jure successionis consortis olim gloriosi Ferdinandi I. Annae natae reginae Hung., ad praefatam S[erenissi]mam Ma[ies]tatem spectat, prouti praemissa Beatus^{*)}”⁵⁵⁴ Wiedemann in sua informatione de domus Austriacae haereditario jure in Hungariam ante centum quadraginta tres annos pluribus remonstravit. Quare non est sperandum bonum regimen, dum subditi in terminis parendi non subsistunt, et plura quam obsequii gloriam inquirere nituntur, prout hucusque in Hungaria actum est.

Utilitatis enim publicae tantus est favor, ut nulla legum sanctio, nullum privilegium preponderet, et hoc ipsum prudentiores et cordatiores ex Hungaris jam dudum agnoverunt; in foederato vitioso ipsorum systemate rempublicam Stare non posse. Unde ad Imperatorem Ferdinandum II. Tyrnavia 5ª Octobr a[nn]o 1630. scripsit Cardinalis Pázmán inter alia ista formalia: „MILITEM GERMANUM OMNES HORRENT, AC UT SINE ILLO HOSTI OCCURRATUR, OPTANT: SED EGO CERTE ID IMPOSSIBILE ESSE EXISTIMO. EXSTIRPANTUR CATHOLICI, NISI PRAESIDIA GERMANICA IMPONANTUR CASSOVIAE ET ALIBI; NUNQUAM QUIDQUAM IBI SECURUM ERIT, NEC FACILE ERIT ALIA OCCASIO IMPONENDI PRAESIDIUM, NISI HAJDONUM COLLUVIES, EVERSIS EORUM DOMICILIIS DISSIPETUR, NULLA UNQUAM QUIES IN HUNG. SPERANDA, SED QUOTIDIANAE SEDITIONES EXSPECTANDAE. FACILE INDULGENTIA ANIMANTUR OMNES AD QUASVIS SEDITIONES ET SACRA MAIESTAS NON RESPECTATUR; SPERANT ENIM SE FACILE COMPOSITUROS, ET QUIDEM LARGA CUM REMUNERATIONE SCELERIS; FIDELIUM MATRIS VESTRAE SSMAE ANIMUS ABALIENABITUR, NISI JUSTA DEFENSIONE PROTEGANTUR; RELIGIO CATHOLICA NUNQUAM IN HUNG. REFLORESCET, AUTORITAS REG. MAL. IN PRISTINUM STATUM NON RESTITUETUR, NISI JUSTA ALIQUA ET NECESSARIA CASTIGATIO ADMOVEATUR, ET PRODITORUM AMPLISSIMA BONA FISCO APPLICENTUR.” — O utinam jam tandem hocce salutare consilium adhibitum fuisset! potuissent novae seditionum in-

⁵⁵² Christóftól, <akkori Judex Curiaetól>, hogy

⁵⁵³ [A záró idézőjel hiányzik.]

⁵⁵⁴ [Lapalji jegyzetre való hivatkozás Kazinczytól: „*A' Beatus keresztnéve ennek a' poklot-érdemlő Wiedemannak.”]

convenientiae, motus quoque turcici ac moderni tumultus facillime reprimi ac retundi. Cavendum itaque ne periculosus error saepius committatur.

PÁZMÁNY 1620. A' ZÓLYOMBAN TARTOTT ORSZÁG-GYŰLÉSÉN, ÉRDEMEIHEZ ILLŐ EMLÍTÉST NYERE.

ART. XXIV.

PETRUS PÁZMÁN JESUITA, ARCHIEPISCOPUS, SOLENNITER PROSCRIBITUR PROPTER SUBINSERTOS EXCESSUS, ET PERPETUO MULCTATUR EXSILIO.

Quia vero Petrus Pázmán, ex ordine Jesuitico, diversis practicis in Archiepiscopatum Strigoniensem non ita pridem evectus, in tantum fastui et luxuriae deditus erat, ut non bonum, non commodum et salutem regni publicam promoveret, sed spretis et postpositis illustrium et antiquarum familiarum heroibus sese extollere, omniaque pro libidine facere et attentare praesumebat, sicque non solum ex tempore, quo eandem dignitatem adeptus erat, verum et antea, dum in ordinis Jesuitici societate exstiterat, se malum patriae Civem tum scriptis tum verbis ac etiam ipsis factis pub[lice] et manifeste ostendit et declaravit ita nimirum, ut praesentis motus regni causa authorque et occasio fuerit, facto[rumque] malorum suorum conscientia territus e regno profugerit, nihilque eorum, quae in perniciem istius regni inveniri possent, pretermiserit, quemadmodum ex literis ejusdem ad Georgium quondam Homonnai exaratis et interceptis evidentissimum documentum exstaret: ob hoc idem, tanquam turbator Regni et pub[licae] pacis, vigore hujus statuti unanimi voto et consensu regnicolarum proscribitur, et perpetuus exsul habetur.

(Primas volt 1616–1637.)

[69]

366.
[Batthyáni Lajos]

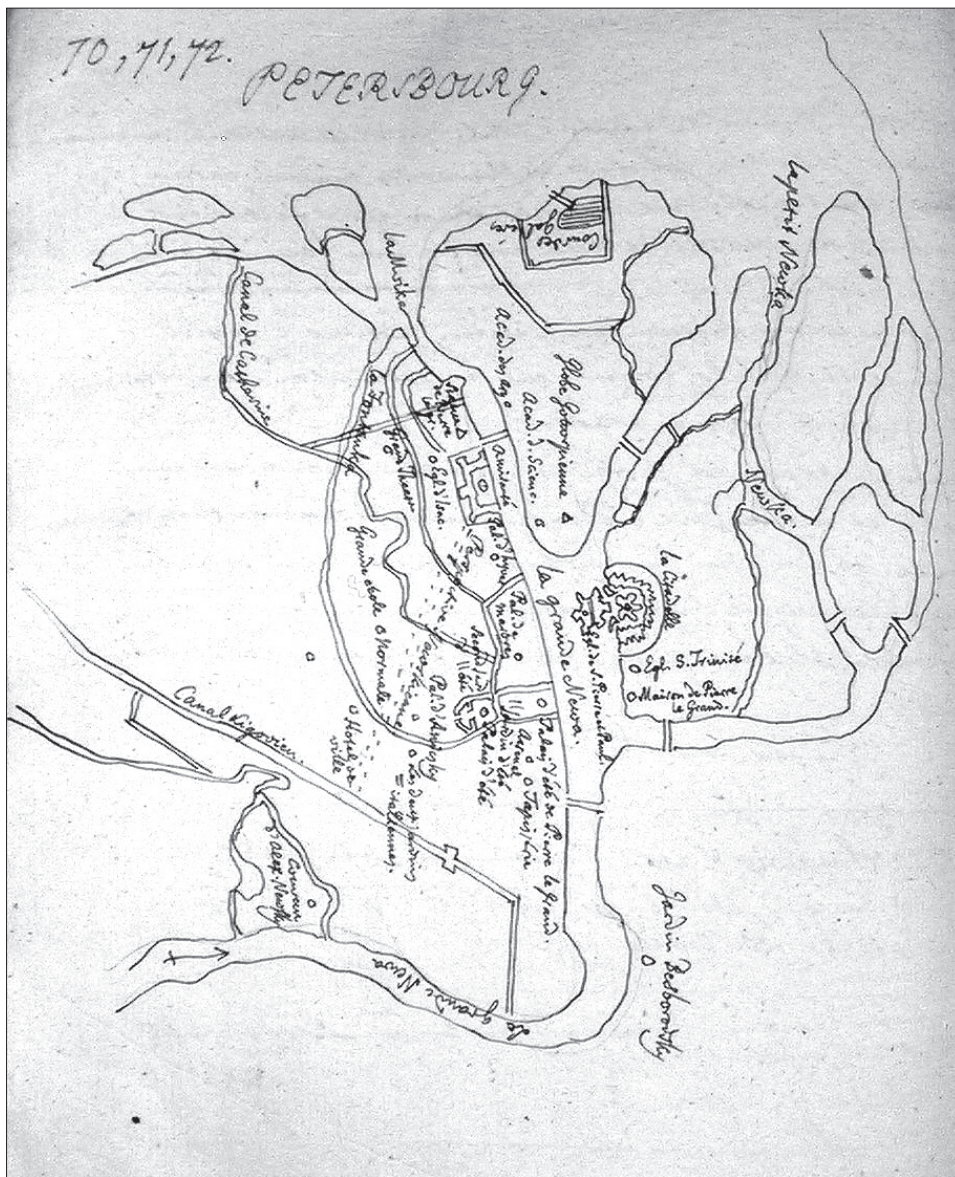
Batthyáni⁵⁵⁵ Lajos Palatinusnak választatik 1751. a' Baranyi Gáborral folyt veszekedésben azt mondja hogy ő már második Diaetán presideál.

Ráday Gedeon Pest V[árme]gyei Követ volt az 1764diki Diaetán.

⁵⁵⁵ Batthyán[y] [Átírás.]

[70–72]⁵⁵⁶

Petersbourg

⁵⁵⁶ [Ezen a lapon három oldalszám szerepel: „70, 71, 72”. A következő lapon egy egészen más számolás folytatódik, a *Magyar Régiségek és Ritkaságokról* szóló recenziókijegyzéssel.]

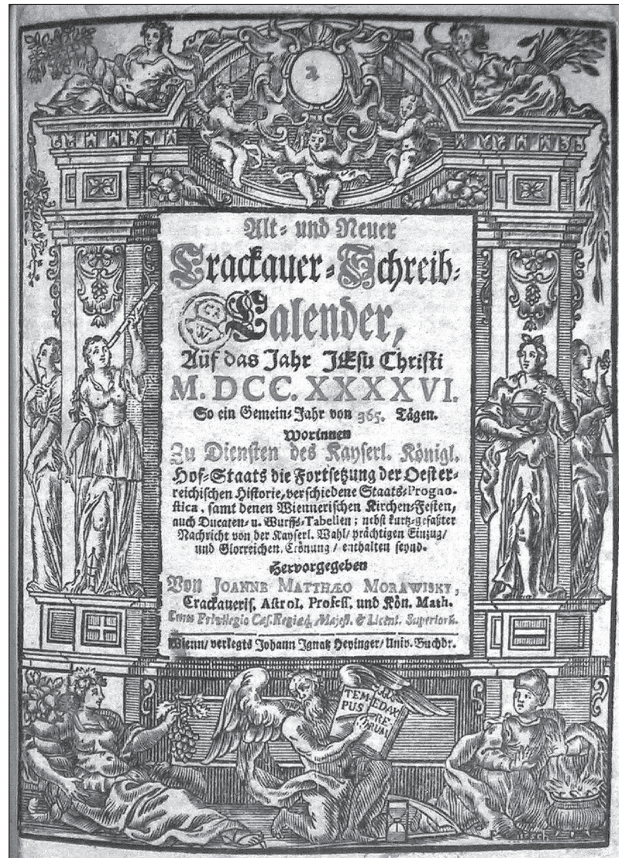
XXXII. csomó

[–]

[–]⁵⁵⁷

367.
 Első Ferencz Római Császár' Frankfurti Koronázása.
 1745. octób. 4d.

 A'Bécsi Kalendáriumból 1746.

⁵⁵⁷ [A nyomtatvány nincs beszámozva.]

XXXIII. csomó
[437–438]

[437]

368.

Béiktatni, statuere

Béiktatás, Statutio.⁵⁵⁸

(Lásd itt lap 376 – 378.)

Szendrei Török Bálintnak (ez Szendrei Kapitány és Tornai Vice Ispán volt)⁵⁵⁹ tulajdon kezével írt Manuálisában ezek találtnak Kázmértt, a' Familia' levelei közt:

lap 44: „1647. Novemb. 30d. érkezett Szendrőbe Lehoczki Albert Pap Káptalan-emberünk – – 2^a Xbr. iktattuk-bé magunkat a' mi kegyelmes Urunk ő Felséghe adta Donatiókkal az alföldi Jószágnunkba. Szendrőben Király-embere volt Török András Uram.”

lap 45: „1648. 23. Martii voltam Király-embere Barna György Uramnak az Szent Erzsébethi jószágnak⁵⁶⁰ beiktatásában.”

lap 47: „1649. 30 7br. Fekete László Uram Wécsey Sándor Uram az Ő Felséghe Nova donatiója mellett iktatták magokat Hajnácskő várában.”

Lásd itt 440⁵⁶¹

[437]

369.

Ürményi Jozsef

Ország Bírája⁵⁶²

1811. máj. 6d.

Széked üres, nagy Férfi! Hamar, | hallasd | hited'!*) Ilmur⁵⁶³ örömmel
Néz rád;⁵⁶⁴Tapsol, mert együtt esküzi véled Hazánk.

*Cic. in Pis. III. és Plini. Paneg. LXIV. LXV. –

⁵⁵⁸ [A sor mellett balra, a lap szélén dupla vonalas jelölés.]

⁵⁵⁹ [A sor mellett balra, a lap szélén dupla vonalas jelölés.]

⁵⁶⁰ jószágnak [Beszúrás a sor felett.]

⁵⁶¹ itt <438> 440

⁵⁶² [A sor mellett balra, a lap szélén dupla vonalas jelölés.]

⁵⁶³ <Ilmúr> Ilmur

⁵⁶⁴ [Ez a sor utólagos beszúrás, amely a második sor első szavát, „Tapsol” helyettesíti, mint sor előtti betoldás.]

[438]

370.
Báró Prónay Simonné; még akkor Hirgeist Niny.
 A' Margit'-Szigetén, Pest mellett.
 1800. Júl. 30d.

— — —

Szompolygva tértem félre. A' gyermeket
 Mondám, szabad volt akkor még szeretni.
 Tekintsd hajad', 's lássd ím e' kecsket:
 Mernéd a' Felvirúltat most illetni?

Öt kínban-töltött év orczád' neked
 Gyengébb⁵⁶⁵ redőkkel el tudá lepetni.
 Ninon talált több érző⁵⁶⁶ szíveket,
 Kik⁵⁶⁷ gerjedni.

Kilép a' partra. | Lelke⁵⁶⁸ fájalmában
 Alélva dől-el bátyja' hív karjában,
 S lélegzést a' szép melly alig veszen.

Él! él! felpillant! 's társaim sorában
 Engem keres-fel! Ninnyemmé leszen,
 'S e' szent, e' hív csók – Istenné teszen!

Széphalom, máj. 6d. 1811.

⁵⁶⁵ Gy[.....] [Átírás.]

⁵⁶⁶ több <ollyan> szíveket [Törlés és javítás a sor felett.]

⁵⁶⁷ <néki, mint te, vágytanak tetszhetni> [A sor az első szót leszámítva ki van húzva, az áthúzott rész helyett csak a rímre van változtat, a kihúzott rész alatti sorban: „gerjedni”.]

⁵⁶⁸ partra. <, 's> Lelke [A pont utólagos beszúrás.]

XXXIV. csomó
[3–40]

[3–18]

371.

Udv. Consiliárius és Septemvir
Vay. József Úrral lételem.
1810. Nov. 17d – 27d.

A' Kuzíнем Kazinczy Sophie, Péternek 1794. Januáriusnak 11dikén, Ragályi Susána második hitvesétől született egyetlen leánya, a' Consiliáriusnak 1789. Júl. 17dikén született, már most egyetlen fíjával, Vay Ábrahámmal, az idén Octób. 9dik napján gyűrűt váltván, novemb. 4dikén a' Consiliáriusnak 's Consiliáriusnének (Mocsáry Erzsébet) jelenlétében Nagy Ferencz Sáros-Pataki Professzor által öszveeskettetett. Ott valék én ekkor is. De nem ezt az alkalmatosságot tettem címűl munkámnak, hanem azt, midőn a' Consiliárius Nov. 17dikén ismét megjelent⁵⁶⁹ a' Consiliáriusnéval, 's a' Vőlegény a kis szép menyasszonnyal ez nap öszvekölt. Szőlőskén a' Consiliáriusné megbetegedése miatt 20dikig múltattunk. Péter bátyám az ebédnél megszóllított, hogy leányát kísérjem-el Zsolczára. Hítt a Consil. is, 's én örömmel elfogadtam hívásokat, 's 21dikben útnak indúltam. Az egész úton egy szekérben ültem a Consiliáriussal 's Péter bátyámmal, 's itt feljegyzem a' mi ma (Decemb. 2dikán) még frissen jut emlékezetembe.

Cons. Vay 1785ben kezde szolgálni mint első Vice Ispánja Szabolcsnak. II. József akkor hozta vala be az úgy nevezett *Királyi Commissáriusokat*, kik a' magok Circulusaikban (ilyen az országban tíz állítatott fel a' Császár által) Fő-Ispáni hatalommal igazgatták a' köz dolgokat. A' Nagy Váradi Circulusban Gróf Teleki Sámuel, Bihari Fő Ispán, neveztetett-ki Kir. Commissáriusnak, 's ez Vayt Szabolcsba *egyedűl*, az az *minden társ nélkül*, proponálta Vice Ispánnak. A' Császár Vayt annál készebb volt annak kinevezni, mivel Borsodból is annak proponáltott két más társsal.

Vay akkor tájban Pestre ment vala fel, 's meg jelenvén a theatrumban, a' szomszédjától megintetett, hogy tekintene-fel a' Lózsiba, Gróf Niczky Kristóf, az akkori Judex Curiae ötet fogta szembe. Vay feltekinte, s' látta hogy Nicky valóban ötet nézte. Niczky tudományos fő volt, 's lesegette a' Haza' jobb fejeit, s' az volt legnagyobb öröme, ha illyeket mozdíthatott hívatalkba. Vay⁵⁷⁰ a' mások unszolására elméne Niczkyhez, 's ez

⁵⁶⁹ <ott>

⁵⁷⁰ [./]ay [Átírás.]

ötet megkülönböztetve fogadta, 's hihető, előre tett jelentése, szokása szerént, eránta a' Császárnál. (Ezt nem Vaytól vettem, de tudom, hogy így volt.)

(Ismét nem Vaytól) – Vay nem tudom melly esztendőben és melly dolog miatt, audentzián vala a' Császárnál. Nem vala olly dolog, a' mellyben a' Cs. tőle a' legtökéletesbb feleletet nem vette volna. Megjártam minden birtokaimat, monda a' Cs., de ilyen embert még nem találtam; ez nem csak azt tudja, mi a populáció az Országnek minden Vármegyéjében, de még azt is, hogy mennyi lisztből mennyi kenyér sül. –

(Vaytól) – Sok dologtalan ember Szabolcsban⁵⁷¹ ősszel megfogatta magát, 's kitaratta magát télen által. Jobban élt tudnillik a' tömlöczben, mint kívül, 's nem kelle dolgoznia. Vay egy illy bitangot szemmel tarta, 's alig bocsátatott-el, mikor ismét béhozták. – V. megparancsolta a' Fiscálisnak, hogy más nap vétesse-fel a' processusát. Kevés botra ítéltetett. V. első nap négyet, más nap nyolczat, harmadik nap tizenhatot vágatott reá. A' legény insultált első nap, más nap piszegett, harmadik nap ordított. Ekkor kikísérték a' határszélre, 's a bitang többé vissza nem jött. –

Bónis Járminak⁵⁷² a' bojtárját (ellévén eresztve szolgálatjából) megfogadta. Jármí sajnálta a legény' elmenetelét, s' nem akarta eresztetni. A' legény (ha jól emlékezem) elszökött az új urához. Jármí esedezeit ada-bé, hogy neki a' bojtár adattassék-vissza számadás végett. Ekkor 'a legényt lánczra tétette, még pedig, úgy hogy a' láncz egyik vége a' gerendába volt szegezve, a' másik a nyakát fogta körül, 's olly kurtán, hogy a' legény nem csak le nem feketett, de le sem ülhetett. Bémutatván a dolog Vnak, ez parancsolt hogy admoneáltassék nomine publico a' legény' eleresztésére. Nem vala sikere. V. parancsolta Erdődy Lajos Főszolgabírónak, hogy a' legényt vegye ki, bár erőszakkal. Erdődy Jármíhoz küldé némelly barátjait hogy csalnák vadászatra. Akkor Erdődy megjelent, 's széket tétetvén a fogoly alá, hajdújával egy ütessel ketté vágatta a' lánczot. A' Nemesség szörnyű megbántásnak vette hogy a' Vice Ispán a' Cúria' szentségét sem respectálja, 's az illetén megtöréseieért a' nemesi szabadságnak Vt rossz hazafinak kiáltozták. Mintha a Nemesi Szabadság arra való volna hogy hóhérkodjunk!

(Az effélék cselekedték, hogy néki Kállóban⁵⁷³ sok kedvetlenségeket kelle szenvednie. – Egy vendégségben szemtől szembe insultáltak neki. V. csendesen hallgatta. Niczky József, egyike a' legelmésőbb, legtanúltabb, de egyszersmind legdurvább Szabolcsi Uraságoknak, valami éles fenyegetőzést monda Vnak. Mintha nem tudná Bátyám Uram, mondá V., hogy kezemben az üstöke. – Van biz a' kopóm' tőki! Kialta a' vad ember; 's 'a Szabolcsi pimaszok (kiktől a' hírt vettem) röhögtek örömeikben.)⁵⁷⁴

(Vnak az vala Vice Ispánságában maximája,⁵⁷⁵ hogy a lethargiában fekvőt nem elég szelíden költögetni; jót kell fújtani reá, 's felugrik.)⁵⁷⁶ (Mástól.)⁵⁷⁷

⁵⁷¹ ember ősszel [Beszúrás a sor felett.]

⁵⁷² <Jármí> Bónis<nak> a' bojtárját [Törlés és beszúrás a sor felett.]

⁵⁷³ néki <ott> Kállóban

⁵⁷⁴ örömeikben. <(Mástól.)> [Ez a bekezdés más színű tollal zárójelbe van téve, és a bekezdés vörös krétával keresztben át van húzva.]

⁵⁷⁵ Ispánságában <a> maximája,

⁵⁷⁶ [A bekezdést nyitó és bezáró zárójel más színű tintával, valószínűleg utólagos beszúrás.]

⁵⁷⁷ [Ez a bekezdés utólag, más színű tintával zárójelbe került.]

(Meg van hozzám írt levelei között az a' két vagy három levele is, mellyben engemet magához Szabolcsi Fő Notáriusnak meghítt. Nem fogadtam el, már akkor munkában lévén hogy a' szegény Ipam mellé Nemzeti Iskolák Inspectorának neveztessem...) ⁵⁷⁸

József, Leopold és Ferencz Császárinkat nagy Fejedelmeknek tartja. – Józsefet némelly elébe vitt dolgoknak elintézéseik miatt. Illyen az hogy midőn az akkori Referendárius Ürményi (most Judex Curiae) a' Császárnak a' Majorátusok' dolgában referálna, 's ezt mondaná, E' szerént a' Felsőged' successiója is a' koronához precárius lábbon áll; – a' Cs. néki ezt felelte: De ez miatt, ha külömben volna, folyna az ember vér: nem amazokért. – II. Leopoldot azért tartja igen nagynak, mert az selbststaendig fejedelem volt. Engem (ugymond Vay) a' Császár első meglátásom olta nem igen szenvedhetett; külsőmben volt valami, a' mi tőle visszatolt. De, ha gyűlölt volna is, én tisztelném. Leopoldnak az vala a' módja, hogy a' melly dologban a' Dicastériumok egyező voksokkal referáltak, arra megolvasatlanul írta reá a' pláacetet; de ha csak egy Consiliárius adott is votum separátum-ot, már azt gondosan megolvasta, és igen sokszor megtörtént hogy a' külön gondolkozású Consiliárius vótumát approbálta. Ezt látták a' Dicastériumok, 's ha a' Praesések valamit el akartak dőjteni, akkor vétették-fel a' dolgot, mikor az nem volt jelen, a' ki külön voksot fogott volna adni. Így törlé-el Leopold a' mixta iskolákat, melly ollyankor vétetett fel a' Locumtenentiále Consiliumon, mikor csak tizen egy Consiliárius volt jelen. Zichy Károly illyenkor vétette-fel. ⁵⁷⁹

Ferencz felől azt mondja, hogy soha sem hallotta egy *szóval-tett* decisumát is, melly tökéletesen igaz és jó nem volt volna. Nincs őbenne híja a' látásnak, de nem bír másokkal, 's az a' baja hogy egész uralkodása a' legnagyobb szerencsétlenségek' szövedéke volt. Ezek cselekedték, hogy nagyon megúnatkozott Úr.

Az 1790diki Diaeta alatt Leopoldhoz a' Prímás, Septemvir Beothy Imre, Spisich János, Aczél István, Balog Péter és Vay József küldettek-fel. Mindnyájan igen nagy elmék, de Aczél eránt azt óhajtotta a' ⁵⁸⁰ Publicum hogy volt volna hasonlóbb magához; úgy igen sok esetekben Balogról is. Elérvén Bécsbe, 's az Antichámbreben lévén már, Leopold ki izent, hogy a' Prímás maradjon kívül, a' többi menjen bé. Ezt a' Prímás úgy vette, mint a' ki Udvarnál neveltetett-fel; fel nem akadt rajta. (Balogot Leopold füserschwätzernek nevezte – ⁵⁸¹(Ezt nem Vay mondja.) leginkább tetszék Leopoldnak a' széplelkű 's magyar tekintetű Spisich. Sokáig beszélt velek, 's éreztette, hogy nagy Uralkodó szöll. (A' Vay' képe Leopoldot ijesztette. Ezt másoktól tudom.) – Lehetetlen, hogy Beothy is ne tetszett volna, az olly igen szelíd!

Vay Prímás Batthyánit jó hazafinak tarja és igen nagy talentomú embernek. Ez annyival szebb Vaytól, mivel ők igen gyakran öszveakadtak. Eggykor a' Prímás (úgy beszéltte ezt nekem Consil. Vay, de még 1793ban) sok ideig viaskodott Vayval a' Loctle Consilium Sessiojában. Vay tántoríthatatlan maradt, 's sokakat a' Pápista Consiliariusok közzül is a' maga felére vont. Batthyáni elvesztette phlegmáját 's kiálta Püspök Mandichnak, ki még akkor tituláris Püspök volt: *Scribat*, 's az a' mit neki dietált, e' szókon kezdődött: „Audaces Protestantes Consiliarii, quibus inconstans fortuna nonnumquam

⁵⁷⁸ [Ez a bekezdés is utólag, más színű tintával zárójelbe került.]

⁵⁷⁹ [Ez a mondat utólagos beszúrás.]

⁵⁸⁰ óhajtotta <vol> a'

⁵⁸¹ [A gondolatjel utólagos beszúrás.]

savet.” Midőn vége volt a’ diaetálásnak, Vay azt kívánta satisfactióúl, hogy ’a Prímásnak ez a vótuma küldetessék-fel Leopold elébe. A’ Prímás meghökkent ’s a vótumot vissza vette.

A’ Prímás felől Kovachich is ezt⁵⁸² mondá nekem, midőn ötet ez idén aug. 25dikén Patakra vittem Ujhelyből; oh der war ein ganzer Kurucz!

A’ Prímás 1790ben Locumtenens óhajtott lenni. Hogy a’ Prímás az is legyen, nincs példa nélkül. Tartván attól hogy Zichy Károly, akkor Judex Curiae, talál Palatínusnak választatni, – mert hogy a’ József halála után a’ Nemzet Királyi vérből született Palatínust válasszon, azt senki sem hihette, azon dolgozott, hogy a’ József alatt szolgált nagyobb Tisztek, mint Judex Curiae és a’ tíz Kir. Commissárius, vonattassanak számadásra. Ugyan ezt sürgette Gróf Forgács Miklós, kit József a’ Nyitrai Főispánságból, minthogy ez ellene szerezte magát azon populáris Conscriptiónak, mellyet József szolgabírák és Katona Tisztek által (olly örv alatt hogy csak a’ nép’ számát akarja tudni, de a’ mint a’ Tabella’ rubrikáji bizonyítják olly véggel, hogy a’ Tiszt a’ katonaságra alkalmas legényeket feljegyezhesse) tétetett, cassált és bolondnak declarált – (lásd az egész dologban Forgácshoz írt levelét). Forgács tehát a’ maga részére vonván a’ legtöbb Vgyék’ követjeiket, hatalmasan perorált a’ Judex Curiae ’s a’ tíz Commissárius ellen. Zichy felkölt, ’s mint hajdan Scipio ezt mondá: Dum Excellentia Vestra de salute Patriae desperavit, ego illam servavi. Forgács elhallgata. Azonban a’ Követek tüze lassult, ’s a’ második Tábla deputátusokat küldé az elsőhöz, ’s elébe terjesztette a’ teendő lépésnek következeit. Vay vala a’ szószólló az első Táblához vitt izenetben. Ez elmondá azt, s’ azzal rekesztette bé, hogy néki mint Követnek parancsolatja van a’ Vármegyéjétől, hogy ezen számvetésnek ellent mondjon, ’s ezt úgy tette hogy a’ dolog eldőlt. – A’ mint ezt Leopold meghallá ezt mondotta: Most látom hogy Batthyáni nem Miniszternek való.

Aczél tudományos fő és nem olly rossz hazafi a’ millyennek látszik. Vay intette, hogy olvassam meg azon Repraesentatióját, mellyet ez az Illyriai Cancellaria ellen az 1790. Diaeta alatt tett: ’s el is mondotta könyv nélkül annak egy cikkelyét. Azt Aczél a’ Vay jelenlétében épen a Sessio előtt egy óra alatt írta, addig korhelykedéssel töltvén el idejét. Azért volt rossz hazafi mert *Boros Jenőre volt szüksége*, (!)⁵⁸³ és azért is, mert a Diaeta galádúl viselte magát. Egy bátor Repraesentatióját a’ Diaeta lassúbb hangra szállítván, a’ midőn kijöttek az ülésből, Aczél így panaszkodott: Hát megérdemli ez a’ gaz nemzet, hogy a becsületes ember magát érte kitegye? Így szoktak az Aczélok.

Izdenczyt a’ maga semmiségéből II. József vontá ki. Cassáltatván Forgács a’ Nyitrai Fő-Ispánságból, ő tétetett helyébe Administrátornak, de ezt a’ hívatalt ő sokáig nem viselhetette, 1785ben Referendárius Ürményi József (akkor Bihari Fő Ispán) neveztetvéni ott Kir. Commissáriusnak. – Izdenczynél⁵⁸⁴ gorombább embert alig lehet képzelni. Midőn Szilávy György velem Brünbnben tartatott fogva, az ő felesége Izdenczynél audentziát vett. A’ Komornyik azzal tartóztatta, hogy most épen Gróf Eszterházy József (Locumt. Consiliárius) van benn az uránál. Szilávy né tehát csendesesen ült az előszobában. A’ betett ajtón keresztül is kihatótt a’ vad hang: Glauben Sie denn, weil

⁵⁸² [a]zt [Átírás.]

⁵⁸³ volt szüksége, és [Beszúrás a sor felett.]

⁵⁸⁴ <ennél> gorombább [Törlés és beszúrás a sor felett.]

Sie Graf Sind, daß man Ihnen gleich würeste braten wird? Meg kell vallani, rendes mikor a' Minister a' konyhából szedi az ideákat. (Szlávnétól).

Izdenczy esküdt ellensége volt a fényesebb születésűeknek, 's ezt a gyűlölségét *Oligarchiai* nevezettel szépítette. András Bátyám előtt cancellárius Gróf Pálffy Károlyt (1807 oltá Herczeg) *Szamárnak* mondogatta. Zichy felől befújta Leopoldnak, hogy gyakorta hívatatván-fel tanácskozás végett Bécsbe, ez így szokott a' sok járás ellen panaszolkodni: der Kaiser laest mich viel April fahren. 'S ezek miatt Zichy, ha Leopold Martiusban 1792 meg nem holt volna, Aprilisban bizonyosan meg is járta volna Aprilist. Az rajta 1795. Júliusban történt meg⁵⁸⁵. – Midőn 1795 és 1800 között Festetics Antal a' Kamarás Urak kolcsáért esedezett,⁵⁸⁶ és hogy ezt megnyerhette, temérdek ajándékokat tett, a' Császár Izdenczytól akarta tudni, ha teljesítheti e kérését. Izd. azt felelte, hogy ha Magyar Nemes lehet Király, mint Hunyadi és Zápolya voltak, miért ne lehessen Festetics Kamarás? 's Festetics megnyerte a kolcsot. Ő vala az *első Nemes* a' kinek az adatott. Valaha Kállay János is kérte azt. Megkapta, de Gróffá, kellett lennie egyszersmind.⁵⁸⁷

Vice Judex Curiae Tihanyi Tamás (most Sept.vir) panaszt tett, hogy egy csábító elszöktette a' leányát 's ez hogy vele öszveeskettessék, Pádistává lett. Cons. Vay épen Bécsben vala, 's Izdenczy szözlott vele ezen botránkozató dologról. A' Császár (ugymondá Izd. Vaynak) egy szép Handbilletet küldte a M. Cancelláriára, melly e szókon kezdődött: da ich ein abgesagter feind von allen Proselytenmacherey bin. V. megjövendölte, hogy azt a' Cancellaria expediálni nem fogja. Und wozu bin ich denn hier? kérdé Izdenczy. Meglátja a' Mélt. Úr, hogy expediáltatni nem fog. – Fog. – Nem fog. – Engedjem a Mélt. Úr, hogy jelentést tehessek hogy nem expediáltatott. – Igen; de ne jöjjön hozzám Consiliárius Úr; az én házam körül van véve Spionoktól.⁵⁸⁸ – V. egy levélkét küldte neki kevés napok múlva, hogy a Handbillet expediálva nincs. A' Cancellaria kihagyta a' mit nem szeretett benne.

Izdenczy Vayt ebédre hívta. Nálam szűk ebédet kap Consil. Úr, monda, midőn asztalhoz ültek. – Vay ezt mondá: Inter tot acquirendi modos honesta paupertas. – A homályos értelmű mondás fülánk vala e, vagy dicséret?

Máriási István (most Gömöri Ord. V. Ispán) egyszer nála ebédelvén, valamely kérdést teve neki. Izd. jónak látta nem azt mondani a' mit tudott. Máriási, kinek legkisebb vétke a' bátortalanság, azt kérdé a' Staatsrathtól, ha tudja e, mi a *Minister* anagrammája? – *Mentiris*, monda Máriási.

Egyik Diaeta alatt vagy után Cons. Vay felméne Bécsbe. Izdenczy vastagon támadta-meg, hogy ő Locumtenentiális Consiliárius lévén Vgyei Követséget viselt a Diaetán. Vay okát adta, de nem emlékezem jól a' feleletre. Cons. Úrnak az az első kötelessége, monda Izdenczy, hogy ne a Haza, hanem a' Király javát munkálja. Én arról nem tehetek, felele Vay, hogy a' Ministerek a' kettőt egymástól elválasztották; énnám együtt jár a kettő. – Izdenczy a' bátor visszafeleletek által megszeliült.

⁵⁸⁵ történt. meg. [Emendálva.]

⁵⁸⁶ esedezett, <volna>, és hogy

⁵⁸⁷ [Ez a mondat utólagos beszúrás.]

⁵⁸⁸ véve <a'> Spionoktól

Udv. Consil. Szirmay Antal Úr, kinek sok panasza van Izdenczy ellen, nekem azt beszéltte, hogy 1794ben Consil. Reviczky József (most assessora a Kir. Táblának, akkor a Debreceni Districtuálisnak) Izdenczy által kegyetlenül megtámadtatott azért 1.) hogy Towson nevű anglus útagot Debreczenben házához fogadott egynehány napi ott-múlata alatt. 2.) hogy ő Szabad-Kőműves. R. Az utóbbikat tagadta, 's provocálta magát mind azoknak tudokra, a' kik a' Kőműveseket ismerhetik; az elsőbbikre az volt felelete, hogy néki az Anglus Tudós Budai 's Pesti barátjai által volt ajánlva, 's ő nem lehet vétkes hogy szállást és asztalt adott egy oly Tudósnak, ki a' mi Udvarunk' Passusával jár, 's oly véggel jár, hogy a' mit nálunk lát, könyvben írja-meg. De Izdenczy nem szűnt-meg a' tudományról ismeretes embert gorombául megrakni 's fenyegetni.

Szirmay András, a' Pazdicsi, 1795 táján felment Bécsbe, 's jelentette magát Izdenczy-nél is. Izd. részeg volt. Megértvén Komornykjától hogy Szirmaynak hívják a' ki be akar bocsátatni, tüzzel jött-ki Szirmay elébe, 's vad hanggal apostrophálta, Herr Präsident-nek nevezgetvén. Az ismeretes pajkosságú Szirmay András, látván hogy Izd. exaltálva van 's azt gondolja hogy ő *Antal*, az Eperjesi Distr. Tábla' Praesese, kinek épen nyakát akarák törni, megbutulva lenni tette magát, hogy kitanúlhassa mi forog munkában, 's egykori principálisának szükséges intéseket adhasson. – Ja, Herr Präsident, Verse zu schreiben gehört nicht zu die talente eines Staatsmannes. Egyik leczkéje a mit Szirmaynak ada, az volt, hogy ő a' Ministerek ellen tiszteletlenül szokott szólni. Igen sokáig tartott a' leczke, 's Szirmay András mindég hallgatott. Und was sagen Sie zu diesen allen, Herr Präsident? kérdé Izdenczy – Szirmay ekkor felele a' néki-tulajdon pajkos csípősséggel: Herr Staatsrath, ich bin nicht Präsident. – Wie denn? Ich wüsste es wenigsten nicht; es sey, denn daß ich in Pazdics meinen oekonomischen Beamte präsidiere. Izd. látta megtévedését, és úgy meg vala zavarva, hogy Szirmay Andrást, a' nélkül hogy tudakozná miért jött, minden szó nélkül ott hagyta.

A' ki ezeket olvassa, 's tudja hogy Fő Cancellárius (most Herczeg) Pálffy Károly Vaynak azt panaszlá, hogy neki, midőn valamit el akar sütni, el kell titkolni hogy akarja azt, külömben csak azért sem lesz meg, nem kiált e fel Voltairral: Oh Dieux, à quels mortels livrez vous l'univers? Bizony az Oligarchia is irtóztató: de az még az Ochlocratia is!

Izdenczy ellensége vala a' Papi rendnek. Nyilván, mert az is hatalmas vala.

[18–19]

372. Spielmann.

Szép lelkű nagy ember. Ha vétkes volt a Reichenbachban, ha hitte e hogy a' Magyarok Józsefnek halálakor titkon a' Prussziai Udvarhoz folyamodtak – (hiszen egy Nagyunk sem volt ekkor tájban Berlinben; ha pedig level által vittük a' dolgot, miért nem mutatattak-elő a levelezések?) – kétséges.

Indigenának választván, reszketve tette-le a' hitet a' Diaetális Gyűlés előtt. Királyok körül soha nem reszkettem, ugymond; itt egy Királyokból álló Gyűlés előtt je-

lentem meg. – A' szóban nem lelete fúlánk, mert ő nagyon örvendett a megnyert Indigenátusnak.

Kiesvén az Udvar' kegyelméből, Botanicát 's Chémiát tanúlt az Universitás' köz leczkéjin az ifjakkal.

Ez az ember egy Bécsi Suster' fija volt, 's elég nemességgel bírt szüléjit nem szégyenleni. Musicális Académiákat adván, Atyja és Anyja tisztos de sorsokhoz illő 's régi szabású öltözetjeikben jelentek-meg a' csillagos 's pántlikás vendégek társaságában; de le nem ültek. Így közlötöte ez a' nagy ember az atyják 's a' vendégeinek tartozó tekintetet.

[19]

373.
Schloissnigg.

Mostani Uralkodónknak gyermeki esztendei olta mindég társaságában élt. Elérte ötöt is a sors hogy eltolattassék. Megrettenés nélkül vette a' jelentést 's meleg szívvel búcsúzott. Fels. Uram, nem magamat, hanem Felségedet sajnálom e' változásban, mondá. Felséged ez óra olta szerencsétlen. 'S kiment Mammersdorffra, 's kertjét mívelte. – Egy két esztő mülva imhol jó a' Császár és az akkori Császárné (a Nápolyi Maria Theresia). Edes Schloissnigg! a' mit Kend jövendőle, bételjesedett, 's sírtak mind hárman.

[20–21]

374.
Nem egyesült Görög.⁵⁸⁹

Alexandra Pavlowna Russziai Herczeg asszonynak, (a mostani Czár testvére volt, 's hitvese mostani Nádor. Ispánunknak) Budán Zamborszki Püspök vala az Udvari Papja. Ez a' megvilágosodott elméjű Pap azt állította, hogy Petersburgban minden Ord. Theologus *Protestansnak* tartja magát 's a' Transsubstantiatiót nem hiszi. – Úgy de tanítjátok; itt is kevés hiszi azt, azonban vallja. – Mi nem; mi azt csak a' vad népnek mondjuk, de magunk között nyilván is ellenkezőt tanítunk. – Ez Balog Péter Excna egyszer ezt mondá: *Indulgens Vir Evangelicae, ut Episcopus Protestantis Ecclesiae Orientalis, Evangelicae osculum tibi fraterni amoris figat.* Ime, monda, ez a' preszkura (szentelt kenyér) már consecrálva vagyon, és még is ezt, én Püspök, néktek idegen vallásúaknak, kezetekbe adom; vigyétek-el, ha tetszik; egyétek-meg.

⁵⁸⁹ [A cím mellett balra vörös színű tintával kettős kereszt jelölés.]

Csak rajtam múlt, monda ez, hogy az én Udvarom véletek háborúba nem kerekedett. Az én Császárom kimondhatatlan szeretettel szereti ezt a leányát. Bizonyosan kardhoz nyúlt volna, ha meg írta volna a Palatínusné, hogy Gróf Szapáry (Obersthofmeister a Palatínusnál) bottal kergette-ki az én kápolnámból a Budai's Pesti Ráczokat.

[21]

375.
Szvetic.⁵⁹⁰

Ez a fiatal ember nagy kedvében volt Leopoldnak. Ennek halála után az új Császárné (M. Theresia) ezt elűzte az Udvartól, hol szállása volt. Meghala a Császárné, 's férje (a most uralkodó Császár) Szveticset ismét kedvébe fogadta. 1808ban a Pozsonyi Dietán rollát játszott, és a kik valamit kerestek, igyekeztek megnyerni pártfogását. – Ez egy nap a Császár harmadik hitvese' szobájában lévén, egy levelet nyitva pillant-meg az asztalon. Eljijedve látja, hogy azt Baldacci (előbb Staatsrath, most Cseh Orsz. Vice Cancell.) tele⁵⁹¹ töltötte vádakkal a Palatínus ellen. Ellopta a levelet, 's szaladt a Palatínushoz, a ki kész vala mentségeivel. – Szvetic újra eltiltatt az Udvartól.

[22–23]

376.
Barcsay Ábrahám.⁵⁹²

Kalvinista szüléktől származott. Bécsben lett Pápistává Theresia alatt. Miért? azt nem igen tudom. De azok, a kik világoosságba⁵⁹³ hirtelen lépnek a setétségből, tesznek fonák lépéseket is. Sok ifjaink azt hitték, hogy a vallások csak köpenyegek; mind egy akár kék legyen az, akár fejér, akár más színű; legjobb tehát olly színűt hordani a miben nincs alkalmatlansága a viselőnek. Így leve Bessenyei György, Czirjék, és igen sokan mások, Pápista. – Barcsaynak ezen felül egy nagy születésű Herczegasszony tetsze-meg, de a kit nem remélhetett volna feleségül⁵⁹⁴ vehetni, ha már másé nem volt volna is.

Generális Báró Vay Miklós, Józsefnek testvér öccse, a Belgrádi háborúban még Indzsinérkapitány, Ilovára ment, meglátni Barcsayt, ki akkor valamely Regementben,

⁵⁹⁰ [A sor mellett baloldalon vörös színű ceruzával kettős kereszt jelölés.]

⁵⁹¹ Cancell.) <tölt> tele

⁵⁹² [A sor mellett baloldalon vörös színű ceruzával kettős vonal jelölés.]

⁵⁹³ a' kik <a> világoosságból/ól/ [Átírás.]

⁵⁹⁴ remélhetett feleségül [Beszúrás a sor felett.]

talán mint Kapitány szolgált. Barcsay gyakorta felejtette-el *bon-mót*-kra magát. Egy szavát így végzette-el: De akkor Mélt. Őcsém Uram még nem vala *Báró*. Vaynak fájt a fülánk, 's egy szavát nem sokára így rekesztette-bé: De akkor Mélt. Bátyám Uram még nem vala *Pápista*. – Barcsay kikísérte Vayt egy darabig: Une sottise attire l'autre! mondá, megbánván hogy Vaynak fájt, 's hosszas magyarázatokra fakadozott.

[23–24]

377.

Vay Miklós és Széchényi.⁵⁹⁵

Gróf Széchényi Ferencz, Arany gyapjas Vitéz 's 'a Nápolyi Szent Január. Rendének Nagy Keresztje, 's Somogy⁵⁹⁶ Vgyei Főispán; az 1807diki Diaetán annyira distinguálta Generális B. Vay Miklóst mind magáért, mind hitveséért B. Adelsheim Johannáért, ki együtt neveltetvén a' Bádeni Herczeg Udvarában ennek unokájival a' Russziai Czárnéval, a' Stockholmi 's a Bavariai Királynéval, egyike a' legmíveltebb lelkű asszonyainknak, hogy ötlet és a' Generálisnét egy héten háromszor is hívta ebédre. Egy cifra ozsonnára invitálván egyszer őket valamely kertbe, Széchényi a' sok vendégek közt beszélt francia nyelven Vayval nem tudom melly Diaetai tárgyról. Vay azt hitte, hogy Széchényi a' legrégebb nemzetekből vette eredetét, s' kifakadt az újabb magnások ellen, kiknek kevélységek akkor nem tudom melly bajt okozott. Vay chétive existenciának nevezte azokét, kik mintegy száz esztendő emberkéek. Nem tudta, hogy Széchényi a' maga eredetén csak Pálhoz, a' Kalocsai Érsekhez, ki I. Leopold alatt élt, és SZABÓ MESTER testvérét megnemesítette, viheti. Vayné pillogott az Ura' szemébe, hogy melly megtévedésbe veszti magát, de ez az intést meg nem értette. Innen magyarázhatni Széchényinek azt a' gyalázatos lépését, hogy midőn Gener. Vay az isméretes beszédet tartotta 1807. a' Diaetán,⁵⁹⁷ melly miatt tőle a' Generális titulus elvétetett, ő volt az egyik, a' ki ellene titkos vádat tett az Udvarnál.

⁵⁹⁵ [A sor mellett baloldalon vörös színű ceruzával kettős vonal jelölés.]

⁵⁹⁶ *Szolnok* [Átírás.]

⁵⁹⁷ tartotta a' Diaetán. [Beszúrás a sor felett.]

[25–26]

378.
 Consiliárius Ferdényi Nagy Váradon.

— — —

József Császár 1783 táján keresztül-útazván Váradon, az Uraságok tiszteletére mentek, 's ezek közt megjelent Ferdényi is. Az ember hasaska volt, és ha a has adna dísz 's nem a fej, az embernek, azt lehetett volna hinni felőle hogy ő is valami. – A' Császár, kinek egész életében nem volt *ideje*, szaporán akara banni a' nála megjelentekkel, 's kérdi az elsőtől: Wer sind Sie? 's így a' másodiktól stbb. – Und Sie? Monda Ferdényinek. F Felelt: Hofrath Ferdényi; 's jobbágyi alázatossággal süllyedt föld felé szem és fej. A' bohó alig mondhatta-ki a szót, midőn a' siető Császár kérdi. Und was machen Sie hier? Azt hitte tudniillik, hogy F. Valamelly Dicasterium mellett szolgál, 's Váradra vagy engedelemmel vagy parancsolattal küldetett. F elijedt – hiszen 'a kérdés nélkül is alig találta helyét; rettegett egy Monarcha előtt megjelenni. Sokára és nehezen nyögte ki, hogy ő itt *lakik*. So!⁵⁹⁸ Felele igen hosszasan vonván-meg a hangot a' Császár, látván hogy szertelenül megcsalattatott várakozásában, 's Ferdényinek még halálakor is, minden bizonnyal ez a hang zengett legfeledhetlenebbül füleiben.

[26]

379.
 Gróf Festetics Györgynek érdemei 's gyengéji.

Lásd Ruminak hozzám Sopronyból Dec. 15d. 1810. írt levelét, 's az 1811dikben írtakat.

[26]

380.
 II. József mint választott Secretáriusokat,
 Concipistákat, a maga Cabinetjébe.⁵⁹⁹

— — —

Kirendeltetvén a' Concursusra a' nap, a' Császár megjelent a' concentrálók között, 's asztal mellé ültetvén őket, maga adta-ki a' thémát, mellyet dolgozzanak. A' ki *legelébb*

⁵⁹⁸ So? felele [Átírás.]

⁵⁹⁹ [A sor mellett baloldalon vörös színű ceruzával kettős vonal jelölés.]

volt kész, jelentette magát, 's ha a munka jó vala, elnyerte a' keresett hivatalt. – Ez a megválasztásnak igen jó és egyszersmind igen rossz módja. De a' Császár ismeretes arról, hogy mindenben azt kereste, a mi *hamar* ment véghez. Maximum bonum in celeritate putabat! Ezt mondja Sallust Cethégusról.

[27–31]

381.
Oberster Barcsay Ábrahámnak
sírkövére
Sípos Pál, Tordasi Pred.

Evasit. immortalis
busto. nil. praeter. exuvias
mortis. inane. spolium
relinquens
immunisque. ab. interitu
ademit. invidiam. sepulcro
at. non
sui. desiderium. extinxit
non. acerbitatem. funeris. mitigavit
multis. flebilis. occidens
Illustr. ac. Magn. Dn.
Abrahamus. Barcsay. de. Nagy-Barcsa,
dum. viveret
S. C. et. R. Ap. Mattis. Colonellus.

Natus est
Anno MDCC die⁶⁰⁰
repetens. genus. alto. sanguine. ducum
quod. splendidum. avo. principe
in. nepote. resplenduit.

juvenis. admodum. sibi. relictus
effecit
ut. sibi. traditus. videretur
sui. fingendi. Prometheus

⁶⁰⁰ [Hely kihagyva a dátum utolsó számjegyének.]

magistrorum. loco
 exempla. bonorum. sibi. proponebat
 cursu. non. intermisso
 alios. praetergressus. assequutus. alios
 vestigiis. aliorum. insistens
 molitus. est. per. ardua
 eniti. eluctari

— — —

protectus. umbra. sacri. alitis
 in. gremio. turmae. nob. hung.
 ad. praetorium. excubantis
 contubernium. nactus. est. virorum
 quibus. tunc. magistris
 mos. loquendi. qualis. infanti. traditur
 a. nutricibus. et. vernis
 nova. arte. institutus. est
 patriusque. sermo. adolescentis. instar
 mutato. habitu
 praestitae. dignitatem. adsumsit
 cultu. iam. decentior
 et. sublimior. incesso.

— — —

laborum. socius.
 cum. ex. commercio. linguarum. exterarum
 dives. patriam. ditaret
 scripta. omnia
 linguae. imprimis. gallicae. venustatem
 gratiamque. traxerunt
 sermone. soluto. ligatove
 musis. non. modo. non. aversis
 sed. etiam. conniventibus
 fluente.

— — —

ab. illo. mox. imperatore
 qui. seculo. maturior. suo
 ceptis. immortalibus. est. immortuus.
 a. josepho. secundo
 cursor. ablegatus
 aulam. sceptri hyperborei. visitavit.

— — —

acqualis. sibi. semper
in. cive. militem. aut. in. milite. civem
desiderari. non. passus.
regem patriamque
amore. uno. una. fide. complectens
proditionem. patriae
lacsae. majestatis. crimini
confinem. esse. indicavit.

nixus
non. ostentatione. sed. conscientia. meritorum
fortuna. se. nunquam. arbitrio. commisit
nec. adversantis. nec. faventis
rebus. secundis. moderatus
iniquo. tempore
acquitatem. animi. retinuit.

integritas. domesticae. vitae. adparuit
felici. in. consortio
illustr. ac. magnif. Comitissae
Susannae. bethlen. de. bethlen
coningis. castissimae. pudicissimae.

tandem. exantlatis. laboribus. publicis
ex. frequenti. celebritate. in. solitudinem
a. negotiis. ad. otia
recedens
secum. ipse. sibi. satis multu.⁶⁰¹
totum. agmen. musarum
incantatum. genio. suo
in. societatem. pellescit.

patuit. elysium.vivo
cum. a. turba. segregem. demulceret.

⁶⁰¹ mu[.]tu[.] [Átírás.]

reminiscentia. temporis. anteacti
 et severa. recordatio
 terrestres. supra. curas. assurgens
 supraque. vulgares. coetus
 rebusque. humanis. exemptus. est
 voluntate. prius. et. consilio. quam. fato

ita. qui. praeluserat. morti
 sine. mortis. praeludio
 tactus. apoplexia
 noctu. repente. extinctus. est
 anno. aetatis

lugent. moerentque
 domistici. cognitum. in. domino. parentem
 clientes. patronum
 hospitem. advenae. genialem.
 lugent. musae
 alumnum. simul. altoremque
 coelo. dignum
 ehen! seriore.

inter. omnes
 eminent. lugentis⁶⁰² dolor. coniugis
 et. in. maritum. pietas
 hoc. ipso. sepulcri. munere
 contestata.

⁶⁰² eminent <dolo> lugentis

[32–33]

382.

Maria Theresiának tulajdon kezével tett írása

az Ürményi József akkori Magyar Cancellariai Referendárius által 1776ban kidolgozott, 's 1777. Bécsben ki is nyomtatott: *Ratio Educationis* etc. munkára.

Vaterlaendische Blätter. Wien, 1810. den 15 May. p. 31.

So schrieb diese Monarchinn mit eigener Hand folgende ewig denkwürdige Worte darauf:

den 5. July 1776.

Diese Ausarbeitung des Ürményi, welche Krösel, Martini und ein und andern noch im Vertrauen communicirt, finden alle sehr wohl, gross gedacht, u. auch wohlfeil; nur ist zu sehen, wie selber Plan ehestens könnte zu Stande kommen; so möchte er Canzler, der auch mit diesem Plan in generali verstanden, wegen den vorgeschlagenen Localitaeten u. Fonds den Primas, Judex Curiae, Bertold, Klobusiczky, hierher kommen lassen, um mit selben das weitere auszumachen, u. bis 20. dieses mir die Sache vorlegen. Wollte der Canzler den Balassa u. Aszalay noch dazu berufen, so lasse ich es seinem Gutfinden über. Diese so heilsame Sache, die seinem Canzleramt nebst andern vielen gewiß viele Ehre macht, waere zu betreiben, damit diese wackere und einsichtige Nation auch jene Hülfsmittel bekommt, die so viel andere seit einigen Jahren vor sich schon haben, und sie dadurch auch gegen selbe das Gleichgewicht erhalte und uns der Trost, daß wir die erste Anleitung dazu gegeben, auch in unsern finstern Gräbern tröstlich seyn kann.

[33–36]

383.

**Briefwechsel zwischen Kaiser Napoleon
und dem Erzherzog Karl. 1810.**

„Man wird sich erinnern, daß die VI. Blaetter des Auslandes diese Correspondenz theils verstümmelt, theils mit ganz unterschobene⁶⁰³ Briefen bereichnet geliefert haben.“
és én épen e' miatt írom-ki itt.

⁶⁰³ untersch[.]/bene [Átírás.]

Vaterlaend. Blaetter d. 29. Jun. 1810.

[Folyóiratkijegyzés]

[36]

384.
Báró Apor József,⁶⁰⁴
Kolozsvári Plebánus.

Az 1811ben tartott Erdélyi Diaetán Gubernátor Gróf Bánffy György valamely előadást teve. B. Apor fejet csóvált. A' Gubernátor meg vala bántva, de nem szóllott. B. Apor most száját vont a félre kínjában. A' Gubernátor megszóllítá: A' Mélt. Ur az elébb fejét csóváltam-meg, most száját rándítá félre: mit téssen az? – Igen is, felele Br. Apor; elébb főmet csóváltam, most számat vontam félre: de már fogamat csikorom, azt látván hogy a' kik a Haza javára esküdtek, az ellen dolgoznak.

[37]

385.
B. Wesselényi Miklósnak Tempeljére

a' Frízre:

VIRTUTI VINDICI

A' NEMESISZ LÁBKÖVÉRE.

⁶⁰⁴ [A sor mellett baloldalon vörös színű ceruzával kettős vonal jelölés.]

NEKED
SZELID ÉS RETTENETES ISTENNÉ
KI A JOKNAK SÉRELMEIKET
HATALOMMAL BOSSZÚLOD
A' KORA FELETT NAGY FÉRJFIÚ'
BŰS ÖZVEGYE 'S FIJA,
MDCCLXX

[37–38]

386.
Pesten történt tolvajságok 1810.

Kazinczy Miklós' leveléből, Pászt hó, Júl. 28. 1811

„Az⁶⁰⁵ említett tolvajság bizonyos BAI nevezetű újonnan felesküdt Prókátorra 's társaira, kik 11en már el is fogattattak, sült-ki. Ezek már 17 rendbeli tolvajságot vallottak magokra. Tetemesen meglopták a' Tárnok-Mestert Gróf Brunsvik József Exct; többet vittek-el tőle. Száz ezer ftot érő holminál, de a' Tárnokmester annyiban szerencsés, hogy a' mit tőle loptak, megtaláltatott nálok. Ellenben a' mit a' Napamtól 's tőlünk loptak-el, azt mind eladták.

[38]

387.
Vida László érdemei a' Magyar Theatrum körül,
's elbúcsúzása
a' Directorságtól, 1811.

Lászd hozzám írt levelét dd^o 15^{ae} Aug. 1811.

⁶⁰⁵ [A záró idézőjel hiányzik.]

[38–39]

388.

Kazinczy András.

Csintalanság volt egész élte; hogy' ne volt volna az ifjú kora is? Lőcséről haza szökött Vinnára, 's az anyja (Szirmay Therésia), megfenyítvén hogy azt engedelem nélkül tenni merészlette; parancsolta Dobos nevű⁶⁰⁶ Tisztartójának (a' most 1812ben Lasztócson lakos Fiscális Dobos János Úr' Nagyatyjának) hogy nyergeltessen, s' a gyermeket vigye vissza Lőcsére. – Az Urfi, a' Tisztartó, 's egy cseléd hárman elindúlnak. A' gyermek szűnetlen csintalankodott, 's az Öreg szűnetlen pironगतózott. Könnyű képzelni ha a leczke használt e. Vasárnap volt dél után midőn Eperjesre értek. – No Urfi, monda a Tisztartó, városba megyünk, Vasárnap van, úcza, ablak tele lesz emberekkel, becsúlje meg az Urfi magát, félre minden gyermekeskedéssel. K. A. mindent ígért, 's a jámbor Öreg eléggé együgyű volt hinni az ígéretnek. Bé mennek a kapun. Úczák ablakok tömve vannak.

K. A. megbecsülte magát 's Dobos vele nagyon meg vala elégedve. Midőn a' piaczon egy nagy ház előtt elmennének, az Öreg eltelve tisztelettel a' lenézők eránt, régi-világi alázatossággal süveget vesz 's alázatosan meghajlik. A pajzán gyerek épen ezt várta. Megrántja lovának zaboláját 's így Dobos elől marada, 's lovagló vesszejét a' ló farka alá dőfi. Az hányja a farát, a' Complimentírozó majd lehúll, az Uraságok az ablakokon 's az utcákon a' nép nevetnek. Még inkább nevettek, midőn a grávis ember meg nem emészthetvén a' tréfát, sarkantyút ád lovának, 's a pajkos gyermeket káromkodva keresztül kergeté a' városon és a' hol néha közel eshetett hozzá, jól el is verte.

[40]

389.

Johann Rombauer, Mahler,

gebürtig aus Leutschau. 1803ban. Gömöri Vice Ispán Máriásy István Urat festette, 's ez vala talán első portaitja, legalább kicsiny formában, olajjal. Én a' képét látván, ki nem találhatám, ki akar lenni. – Ekkor Stunder tanítgatta, Pesten. – 1810. Oct. a' Vaterlaend[ische] Blätter Írója nagy magasztalásokkal száll róla, hogy Petersburgban az Udvarat festette, 's nagy becsületet vont magára. Nem lehetetlen hogy nagyon előment: de az sem lehetetlen, hogy a' hír nagyítva van. Nézze Szilvást a' B. Splényi Gábor Exc. képét 's vejéét Grof Vandernoth Ferenczét 's a' Grófnéét, a' ki az effélékhez ért, 's vallja meg hogy az Ifjú még akkor mikor azt festette, sem rajzolni sem színelni nem tudott.

⁶⁰⁶ parancsolta <Dobos> nevű [A szó törölve, de nem lett helyette beszúrva semmi.]

[40]

390.

Leopold Kisling Bildbauer,

geb. 1770. zu Schöneben, auf dem fürstl[ichen] Kinskisch[en] Herrschaft Harrachtahl
in Osterr. ob der Enns. – Zuerst Tischler, dann Verzierungsbildhauer, dann Schüler von
Prof. MARTIN FISCHER; war 6 Jahre in Rom als Pensionnair. –

XXXV. csomó
[353–376]

[353–357]

391.
Mélt. Aranka György Úrnak
K. F. baráti szíves tiszteletét.

Széphalom, Júl. 1jén, 1810.

[Levél]

[357–359]

392.
Bocskay István felől emlékezet
a' Zemplény Vármegyei Archivumban

Prot. A. N° 6. pag. 141.

Anno 1605. 28. Apr. Congregatio in Cottu Zempleniensi, in Oppido Terebes.

„Cum teutonica rabies in gentem nostram hungaram alias quoque scuto⁶⁰⁷ divino afflictam propter sinceram christianamque fidem adeo saevire occoepisset, ut non solum ipsosmet Ungaros cruci tradere, verum etiam ipsam fidem obscurare, in nihilumque redigere contenderet: Tum Deus Omnipotens, quem pontificiorum turbæ in vindicando religionis evangelicae[ue] doctrinae negotio dormitare augurabantur, in altis desoporus ac subridens, conatus Rudolphi Imperatoris tunc regis nostris exercituumque eius, medio Joannis Jacobi Barbiano etc. Generalis huius partis Hungariae Capitanei inceptos, mirabilis factus est in operibus suis, misertus nostri, obtorto vultu pontificios contemplatus, hungaros vero (és így a' Magyar hit Kálvinista hitet tett már akkor is) serena facie intuitus, movit Dnum Steph. Bochkaj de Kis Marja, tum Spectabilem

⁶⁰⁷ [Bizonytalan olvasat.]

titulatum, ex nobili prosapia ortum (quem ipsum etiam causa evangelicae doctrinae Joan. Jacobus persequatur) ac industria ejus proposita pontificis ac histrionum suorum adeo retorsit, ut conflictu primario Joannis Jacobi exercitu, tandem Georgium quoque Bastam, in auxilium Joannis Jacobi prostitutum, fere cum viginti mille germanorum adstantem, continuationi ac taedio belli e finibus nostris abegit, demum in generali Congregatione Statuum in Castro Szerencs 13. April. 1605 habita, eundem Dnum Stephanum Bocskay insigniis Principatus Hungariae dotavit, Serenissimumque Hungariae Principe appellari curavit, qui ibidem juramentum quoque praestitit. Precamur ita[que] ut conatus ejusdem Principis nostri divinis auxiliis gerantur; adsit ei Gedeonis fortitudo ex Samsonis vis; coeli coelorum cantabunt, Hungari resonabunt laudes omnipotentis Dei, qui nos e faucibus rugientis leonis eripuit. Amen.”

Ekkor midőn ez a' Protocollatio esett, a' Vármegye Notáriusa NYÁRADI MIKLÓS volt. –

Szirmay Antal Úr ezt is belé tette a' Zemplény Vgye Notitia Historica-jába; de a' Censor kitöröltette, kihagyatta. –

Kírtam ezt Szirmay Úrnak útmutatása után a' Protocollumból, akkor midőn Aug. 14dikén 1810. Ujhelyben vártuk Raniéri Cs. K. Herczeget, 's Szirmay Úr elúnván a' hosszas várást, bennünket az Archívumba bevitt, és annak ritkaságait mutogatta.

[359]

393.
fazék. jobban fazak.⁶⁰⁸

mert azon egyg szóban visszásan áll a' hím és a' nőstény vocalis. Nem is mondatik FAZEKAT, hanem FAZAKAT.

[359]

394.
oltalom⁶⁰⁹

jobban, (de a' szokás közönséges, és így hánytorgathatatlan,) ÓTALOM, az ÓVOM-tól.

⁶⁰⁸ [E sor mellett jobb oldalt vörös ceruzával kettős vonal jelölés.]

⁶⁰⁹ [E sor mellett jobb oldalt vörös ceruzával kettős vonal jelölés.]

[360–363]

395.

Guide de Voyageurs en Europe par Reichard.

Tom. III. Lássd a'belőle vetteket ezen kötetemnek 50dik lapján

Tom. III. pag. 563.

Le Royaume de la Hongrie; et Constantinople.

Étendue. Mss Büsching porte l'étendue de la surface de la Hongrie, en y ajoutant la Transylvanie, l'Esclavonie, la Croatie, la Galicie et la Bucowine à 6,117 milles carrés.

(Wiener Annalen der Liter. u. Kunst. 1810. Jul. pag. 29.⁶¹⁰ x 30.

Über die Gröſte Ungarer philol[og] Hr v. Schwartner viele Varianten an. Die bisher wichtigste ist wohl die nach dem Lipskyschen Atlas berechnete 4790 □ Meile u. mit Siebenb. 5901 □ M. – Über die verschiedene Angaben des Flächeninhalts v. Ungarn steht ein lesenswerter Aufsatz von Schedius in den Vaterlaendischen Blättern, April 1809 u. Febr. 1810.)

La population de ces royaumes et provinces montre suivant quelquesuns à 12,300 000 habitans, dont 3,340 000 pour la Hongrie, non compris 700 000 Valaques etc. Les Juifs sont nombreux en Hongrie, dans les villes, et même dans le villages. (Ugyan-az a' fűzetje az Annalisoknak lap 36.)⁶¹¹

Die im Jahr 1785 beendigte Conscription gab 3,759,526 Menschen maennl. u. 3,796,394 weibl. Geschlechts, zusammen 7,535,920 Seelen, den Adel, u. die ungr. Linien u. Grenz Regimenter nicht miteingerechnet. Fühlt man die Zahl des Adels v. J. 1785. nähmlich 325,894 Individuen, die Summe der Geistlichen, 15,600, u. die ungrischen 64 000 Mann starken Linientruppe hinzu: so war die Volksmenge Ungarns im J. 1785 – 7,961,414. Schwartner nimmt die saemmtl. Menschenmenge Ungarns nach einer runden Zahl im J. 1805⁶¹² Acht Millionen. – detaillirte Angaben über die letzt.⁶¹³ Conscription (1804) findet man in einem Aufsatz den Vaterlaend[ische] Blätter 1808. p. 38. Nach Schwartner leben jetzt im durchschnitt in Ungarn auf einer □ Meile 1832 Menschen.)

Lássd az Austriai Birodalom lakosainak számát a Bécsi béke után (1809) a' Bécsi Annálisokban 1810. Holnap Febr. p. 217. hol ez a' szám esik Magyar országra, Slavoniara, Croatiára:⁶¹⁴

⁶¹⁰ [/]9. [Átírás.]

⁶¹¹ [Zárójel bezárása emendálva.]

⁶¹² im J <175> 1805

⁶¹³ die <Menge> letzt

⁶¹⁴ [./]atiára [Átírás.]

Flächeninhalt nach geogr. □ Meilen	Volksmenge
5542 $\frac{20}{100}$ ⁶¹³	9, 174,685.

— — —

Les Hongrois, dit avec raison un voyageur, moderne, sont une race d'hommes qui pensent et agissent noblement. De toutes les nations que j'ai visités, c'est elle pour qui j'ai conçu la plus haute estime. Je lui dois ce faible tribut de louange, et je m'en acquitte avec plaisir.⁶¹⁶

Les vins sont excellens. C'était l'empereur Probus qui y fit planter les premiers seps⁶¹⁷ en 280 de l'ère chretienne; il les fit venir de la Grèce. Le vin de Tokay, de Torzal, et celui qu'on appelle Ausbruch et Mashklass. C'est aux Trocken-beeren, ou raisins à demi-secs, que l'Ausbruch est redevable de sa delicieuse saveur, mais leur quantité et leur qualité différens infiniment d'une année à l'autre. On extrait des Trockenbeeren un jus qui a l'apparence et la consistance du⁶¹⁸ miel; on le coupe avec du vin ordinaire, et comme la saveur de l'Ausbruch ou Mashklass depend de la proportion du jus des Trockenbeeren, ou la varie conformément à l'intention du propriétaire. La proportion des Trockenbeeren pour faire le Mashklass n'est qu'une moitié de celle, qu'on emploie pour faire l'Ausbruch. Ce dernier est le plus cher des vins de toute l'Europe; il coute a peu pres un ducat de la bouteille. [Ueber Tokays Weinbau, dessen Fexung und Gaeherung, v. I. Deresnenyi von Derezen. Wien, 1796. 8.]⁶¹⁹ C'est en Croatie et en Esclavonie qu'il faut chercher les vins les plus spiritueux et les plus séduisans d'après celui de Tokay. Le vin rouge Syrmie egale le Montepulciano. On distille aussi avec le prunes une liqueur agreable nommée Schlivavicza ou Raki, dont on se sert pour le ponch. Le suc connu sous le nom de baume de Hongrie est tiré du *pinus humilis*,⁶²⁰ dont les monts Carpathiens sont couverts.

[363]

396.

Kis József

Udvari Doctora Gróf Széchényi Ferencz

Excell., az Írója az itt alább, nyomtatott titulus alatt, álló elsőbb könyvecskének. –

⁶¹⁵ <4389 $\frac{44}{100}$ > [Törlés.]

⁶¹⁶ [Nyitó idézőjel hiányzik.]

⁶¹⁷ [Ennek a szónak a mai helyesírása: cep.]

⁶¹⁸ de [Átírás.]

⁶¹⁹ [A kapcsolós zárójelet Kazinczy használja.]

⁶²⁰ h/./milis [Átírás.]

Kis István Pesti könyvtáros azt mondta nekem magának a' Debreczeni Augustusi vásárban 1807., hogy ezt Gróf Desőffi József írta. Ki írta, Kis István jól tudhatta, mert ő maga nyomtattatta. – Ezt itt a' mi Könyvárosainknak 's magának Kis István-nak ismertetésére jegyzem-fel.

[Nyomtatványkivágot]⁶²¹

[364–365]

397.
Flaecheninhalt u. Volksmenge
der Oesterreichischen Staaten
nach dem Friedensschluss v. Wien. 14 oct. 1809.⁶²²

— — —

(Wiener Annal. d. Lit. u. Kunst. 1810. Febr. S. 217.)⁶²³

Laender.	Flaecheninh. n. geography. □ Meil.	Volksmenge.
I. Westösterreich (Oestr. Erbstaat.)	2,569 ^{$\frac{60}{100}$}	7,424,000
A) Niederösterreich	564,45	1,508,638
1) Land unter Ens	354,20	1,100,000
2) Land ob der Ens		
a) Hausruckkreis (davon bleibt ungefähr die haelfte)	41,75	94,045
b) Krann		
c) Mühlkreis zusammen ⁶²²	168,50 ⁶²³	314,593
B) Innenösterreich	504	1,001,762
1) Steyermark	411,50	825,000
2) Kärnthnen (nähmlich der noch übrige Klagenfurter Kreis)	92,50	176,762

⁶²¹ [A kivágot mellett mindkét oldalon kettős vonalú „X” jelölés található.]

⁶²² 18[./] [Átírás.]

⁶²³ [Záró zárójel emendálva.]

⁶²⁴ [A b., és c., jelű sorok kapcsos zárójellel összekapcsolva: „kreis zusammen”.]

⁶²⁵ 1[...]0 [Szám átírása.]

C) Böhmen mit Asch	951,40	3,229,600
D) Maehren	468,75	1,407,000
E) Oesterreich. Schlesien	81, –	277,000
II. Ostösterreich (Ung. Erbstaaten)	5542 $\frac{20}{100}$	9,174,685
A) Ungarn Provinciale u. Militare zusammen ⁶²⁴	3988,55	6,805,273
B) Slavonien Prov. u. Milit.zus.	284,70	472, 963
C) Croatien (noch übrig nach den jüngst. Abtretungen)	159, $\frac{15}{100}$	315,449
1) Provinciale		
a) Warasdiner Gespannschaft	34,20	95,223
b) Kreuzer	30,20	76,791
c) Agrammer (noch ungefaehr ¼)	27,-	47,325
2) Militare		
Das Warasdiner Generalat besteht aus 2 Districten	67,75	96,110
D) Siebenbürgen (Prov. und Mil.)	1109,80	1581,000
III. Nordoesterreich (Galizische Erbstaaten)	4389, $\frac{14}{100}$	3,155,905
1) Ostgalizien (ohne den Zamoster kreis, und den Theil, welcher an Russland cedirt wird)	1216,69	2,974,829
2) Bukowina (oder Czernowitzer kreis)	172,75	181,076
die ganzen Monarchie	9501 $\frac{24}{100}$	19,754,590.

⁶²⁶ [A „zusammen” előtt kapcsolós zárójel, ami a „Provinciale u. Militare” sorokat kapcsolja össze.]

[366–369]

398.

Allgemeines Summarium der Seelenbeschreibung der unadelichen Volksmenge
aller im Königreiche Ungarn und angehörigen Provinzen befindlichen Personen,
nach Geschlecht, Religion und Stand im Jahre 1804.

Bey vorstehender Conscription wurden in Ungarn und den angränzenden Provinzialdistricten von Kroazien und Slavonien gezählt:

Staedte	51
Maerkte	691
Dörfer	11068
Prädien	12571 $\frac{3}{4}$
Häuser in allen zusammen	1,076,529
bewohnt von familien	1,446,563

Die Zahl der Adelichen, welche in dieses Summarium nicht ausgenommen ist, betrug im Jahre 1786 – 162, 495
jene der Geistlichen – 13, 728

Setzt man diese vereinte Zahl zu dem hier angeführten Ganzen der unadelichen Bevölkerung, so enthaelt Ungarn gegenwärtig 7,732, 143 Seelen.
Unter den Einwohnern männlichen Geschlechts befanden sich, nach ihrem Stande abgetheilt:

Beamte und Honoratioren	12,068
Bürger und Professionisten	88,422
Diener des Adels	110,085
Bauern	643,215
Göldner und Innleute	783,364
Handwirths Söhne	2,122,374
hierzu die Weiber insgemein	3,796,394
folgich zusammen	7,555,920

Personen von jedem Geschlechte, Religion und Alter.

In Bezug auf das letztere insbesondere aber sind darunter begriffen, Personen männlichen Geschlechts:

Christlicher Religion

von 1 bis 17 Jahren	1,699,149
von 17 bis 40 Jahren Verheirathete	148,170
von diesem Alter Ledige u. Wittwe	190,453
von einem Alter über 40 Jahre	772,106

Nach Verschiedenheit der Religion hingegen wurden darunter gezählt:

Maennliche Individuen

Die sich zur Cathol. Rel. bekennen	2,232,916
Zur Augsb. Conf.	312,388
Zur helvetischen Conf.	501,245
Zur griech. nicht unirten kirche	558,069

Juden von 1 bis 17 jahren	32,144
Juden von 17 bis 40. verheiratet	15,461
Juden von 17 bis 40. ledig od. Witwe	5,567
Juden mehr als 40	10,706

Eingeborne, aber von ihrem Conscriptiionsorte, abwesende Personen zählte man:

Von denen, die sich im Königreiche selbst einen andern Aufenthalt wählten	101,620
Ausser dem königreiche abwesende	5109
Unwissend wo?	13,048
Endlich wurden noch an Verheir. Capitulanten verabschiedet	6,154
an Ledigen	3,611
An vorgemerkten nicht in der Rubrik des Alters von 17 bis 40 jahren begriffenen	885,740
Dann an behausten Fremden	1,294
An in Ungarn sich zeitlich aufhaltend[en]	17,562

Bey Gegeneinanderstellung der in den Jahren 1804 bis 1805 gefundenen Volkszahl von 7,555,920.

unadelichen Individuen, mit derselben conscribirten Bevölkerung im Jahre 1787 – 6,935,376

Ergibt sic hein im Ganzen ein Zuwachs an Bevölkerung von 620,544 Individuen.

[370–371]

399.

Prof. Schedius Lajos Úr előadása.

(Vaterland. Blaetter 27. febr. 1810.)

a' Magyar Országí Váráknak, városoknak etc.

Ungarn, sammt dem Banat u. seinen Militärgränzen:

Festungen	6
K. frey-und Berg Städte	42
Flecken	622
Dörfer	9299
Praedien	2685
Slavonien festungen	4
K. freye Stadt	1
Flecken	27
Dörfer	869
Praedien	25
Kroatien Festungen	3
K. freye Staedte	7
Flecken	27
Dörfer	3328
Praedien	26
Siebenbürgen	
K[önigliche] freye Staedte	11
Flecken	66
Dörfer	2566
Praedien	52

[371]

400.
Flaecheninhalt von Ungarn

(ugyan. ott pag 360.)

Von dem eigentl. Ungarn (sammt dem Banate u. der Militärgränze)	□ Meilen 4029 ⁶²⁵ , $\frac{8}{10}$
Von Slavonien, mit seinen Confinien	295, $\frac{1}{10}$
Von Kroatien und seinen Confinien und dem Küstenlande	467
Von Siebenbürgen	1109, $\frac{8}{10}$
Summe	5901, $\frac{2}{10}$

Igy számlálta ezt Lipszky, und das ausführlichen Detail dieser Rechnung sammt Belegen befindet sich in der Bibliothek der Gr. Anton Viczay zu Hedervár.

[372–373]

401.
Thucydides.

Joh.v. Müller XXIV Bücher Allgemeiner Geschichte etc.
Tübing, 1810. pag. 117.

Als Herodotus seine Geschichte vorlas, bemerkte er einen, darüber weinenden Jüngling liebte dessen Züge und rieth seinem Vater, ihm eine wissenschaftl[iche] Erzieh[un]g zu geben. Th. hieß der Jüngl., Olorus, sein Vater. Jener ist's, der in der Gesch[ichte] des Zeitraums der attischen Größe, v. d. letzten Perserschlacht bis auf das 22ste Jahr des peloponnesisch[en] Kriegs, einen solchen Zieffinn, eine solche Kenntniß der Mensch[en] u. ihrer Staaten, zugleich eine so krafvolle, maiestaetische Beredsamkeit entwickelte, daß er, je nach der Stim[mun]g des Lesers, allen and[eren] vorgezog[en], oder den vortrefflichst[en] Geschichtschreibern ehrenvoll zur Seite gesetzt wird, als Redner aber mit Demosthenes wetteifert. So wie die Reitze der Natur an Herodot[us] gefallen, so entdeckt jedes nähere Studium des Thucydides vollkommene Kunst. Jener ist anmuthiger; die Manier des Thucydides ist groß. Von Tacitus ist er darinn unterscheiden, daß man in in dem Römer den starken Geist eines stoischen Weisen, bei ihm den großen Sinn eines attischen Staatsmanns bewundert. Populär war Thucydides weder im Leben, noch suchte er als Schriftsteller diesen Rum; er wolte lieber durch gedacht, als schnell allgemein beklatscht werden *), u. schrieb mehr für wenige als für die

⁶²⁷ 4429 [Átírás.]

Menge: daher deutet er an, was andere ausgelegt hab[en] wür den, er ist manchmal rauch und schwer, aber das Eindringen in seinen Geist belohnt sich.

Hin u. wieder ist gut, sich zum erinnern, daß er ein Verwandter des vertriebenen Fürstengeschlechts, der Pisistratiden, war, daß er kein sonderlicher Freund⁶²⁸ der Volksherrschaft seyn mochte,⁶²⁹ und persönlich über das attische Volk sich zu beklagen hatte. Auch hat er einen gewissen Hang, die Sachen nicht von der günstigst[en] Seite anzusehen; doch leider scheint er selten sich hierinn zu irren. Bey ihm wird man vorzüglich den Staatsmann bewundern, in Herodotus den guten, ausgeklaerten Mann lieben.

*) Κτημα ες αι μαλλον η αγωνισμα ες το παραχημα

[374]

402.
Guelfes, Gibelins.

Voltaire Annales de l'Empire. Article *Henri IV.* Emp.

Henr. III.

Soror:

Comtesse Mathilde⁶³⁰

Cette comtesse Mathilde est la veritable cause de toutes les guerres entre les Empereurs et les papes qui ont si longtems désolé l'Italie. – Sa mère très maltraité par son frère, avait nourri cette puissante princesse dans une haine implacable contre la maison de Henri. Elle était soumise au Pape (Gregor. VII.) qui était son directeur, et que ses ennemis accusaient d'être son amant. Elle fit une donation de toutes ses terres au pape.

*ad Annum 1088. ibidem*⁶³¹

Les plus grands obstacles que l'Emp. trouve en Italie⁶³² est toujours Mathilde, remariée depuis peu avec le jeune GUELFE, fils de cet ingrat GUELFE, à qui Henri IV avait donné la Bavière.

Ce GUELFE, MARI DE MATHILDE, est, dit on, la première origine de la faction des Guelfes (le parti des papes). Le mot GIBELIN fut longtems depuis appliqué à la faction

⁶²⁸ F/.../nd [Átírás.]

⁶²⁹ seyn <musste> mochte

⁶³⁰ [A sor felett kapcsos zárójel mutat felfelé a „soror” szóra.]

⁶³¹ 1588. [Átírás.]

⁶³² obstacles <trouve l'Empereur> Italie [Törlés és javítás a sor felett.]

des empereurs, parce que Henri fils de Conrad III. naquit à GHIBELING. Cette origine de ces deux mots de guerre est aussi probable et aussi incertaine que les autres.

[375]

403.
Wielandnak írói érdemei. –

[Nyomtatványkivágot]

[376]

404.
Kisfaludi Sándor az az Himfy.

1812. Júl. 6d. Ujhelyben Gyűlés tartatott, 's a' Tolcsvai Szirmay Antal, Soos Pál és én Fő Notar. Soos Lászlónak szobájában beszélgeténk Himfynek Szerelmei felől, melyeket Soos a' poesis első mívének tekint. Kapitány Csemniczky, valaha társa Soos Lászlónak és Himfynek a' Gárdánál, Soos Lászlóval nem tudom melly Actákat keresgetett ugyan azon szobában, 's meghallván a' Himfy nevét, beszédünkbe elegyedett. Én, ugymond Cs. kevéssel ezelőtt vendége is valék Simegen Himfynek, 's láttam a' feleségét. Elcsudálkoztam rajta, s' ezt mondám Himfynek: Pajtás, megengedi; de ez ugyan nem olyan a'millyennek te nézted mikor énekléd. Eggy komor tónusú, kedvetlen alakú asszony. – Berzeviczy Sándor, a' ki Himfyvel együtt vala Gárdista, azt beszélle nékem 1809. hogy Szegedi Róza metaphysicai munkákat olvasgat. Jaj az olly ass[ony] férjének!

Csemniczky még azt beszélle Himfy felől, hogy ő a Gárdánál sem űze vad szerelme-
ket, hanem mindég egynél tartózkodott. Olasz nyelvet a' híres Ballettánczos Signora
Vigano mellett tanúlt meg.

XXXVI. csomó
[407–408]

[407]

405.

Olasznak német nyelv.⁶³³

Eggy öreg Olasz Consiliárius M. Theresia alatt, valamelly cselekvést nyújta bé a' Császárnénak. – A' kegyes asszony nyájasan beszélte az öreggel, 's vége felé kérdi, miért nem szóll németül. – „Nem tudok úgy” – Hogy ne tudna Kend? mennyi ideje hogy Bécsben van? – „40 esztendeje” – Annyival inkább; 40 eszt[en]dő alatt megtanúlhatott volna. – „*Olasz e 40 eszt alatt németül!* Az néki kevés idő erre.”⁶³⁴

(Prof. Esté szájából.)

[407]

406.

Győri Püspök (Piarista) Fengler.

Meghalván II. József 1790ben, az általa 1788ban kinevezett új Püspökök közzül némelyek, kik sem magyarok sem nemesek nem voltak, rettegtek, hogy a' Diaeta őket le fogja hányni méltóságaikból. Fengler sem nemes nem volt, sem magyar. Dőzsölőbb embert nem lehet képzelni; sokat evett, 's szeretett étetni. Most ezen felyül barátokat is kelle szerezni a' Diaetai Követek között. Eggykor szó lévén asztalánál a' több püspökök felől, ő ezt mondá: Quid tum si depositus fuero? exivi ex merdo, et redibo in merdum! – szépen parodirozta a' Szent Irás redibis in pulveremét.

(Szulyovszki Menyhért szájából, ki jelen vala az ebédnél.)

⁶³³ [A 407. lapon lévő mindkét kijegyzés vörös ceruzával keresztül van húzva.]

⁶³⁴ [Záró idézőjel emendálva.]

[408]

407.

Döfés Card. Batthyáin 's Gróf Zichy Károlyon,
a' Judex Curiaen, a' II. Leopold alatt tartott Diaetán.

Midőn a' Tolerantia 's a' Protestánsok jusai felől folya szó, Gróf Batthyáni Aloyz, valaha Jezsuita, hatalmasan perorált az elnyomottak mellett. Ezt a' bátyja a' Card. el nem emészthette, hogy *Batthyáni* mert azok mellett szólanni, a' kik ellen ő dolgozott. Sok hetekig is tartott a' veszekedés. Eggykor a' Judex Curiae fel kél: *Excelsi Proceres, ego sub decursu huius Diaetae iam saepius fui fortunatus, animos differentientium coadunandi.* – A' Cardin. látván, hogy most mingyárt felforgatja Zichy a' mit ő eddig nehezen támogatott, jónak látta csapást tenni rajta: *Ita; per factiones!* kiálta a Card. – Zichy elakadt. *Has quidem AMARITUDINES* (ez vala kifejezése) *non sum promeritus.* Gróf Eszterházy József, Komornyíkja a' Palatinusnak, 's most Zemplényi Fő Ispán, erre a' Palatin. háta megett, és így igen közel a' Cardinálhoz felkiált, Zichyhez intézvén szavát: *Contemnat Excellea Vestra et vincet.* Mérész szó volt, mert kiki tudja az ismeretes: *Contemne stultum, et vinces-t.* – A' Card. eggyet nyelt.

XXXVII. csomó
[73–134]

[73–117]

408.
Allgemeine Sprachkunde

Berlin, bei Maurer: Jenisch, Philos. kritische Vergleich. von XIV. älteren u. neueren Sprachen Europens, namentlich: der Griechische, Lateinische, Italienische, Spanische, Portugies., Franz., Engl., Deutsche, Hollaendische, Dänischen, Schwed., Polnisch., Russische, Lithuanische – etc.

Berlin, b. Mettra etc. la Clef des Langues etc. par Denina.

[Teljes recenziókijegyzés]

Széphalom, 28d. Febr. 1808.⁶³⁵

[116]

Jenischnek e' munkáját Brünni fogságomban tanúltam ismerni, meglátván a' könyv címjét a' Lipsiai vásár' Catalogusában. Megvételtem azt, Stúdiumommá tettem, és a' könyvet akkori Győri Rector, most Nemes Dömölki Predik. KIS JÁNOS barátomnak küldöttem ajándékban, kinek kezében az nagy hasznot hajtott, segítvén őtet a' Kultsár István Úr által kitett, és B. Prónay László Excell. által meggazdagított jutalom' elnyerésében. Ha fogságomban tintával élhettem volna, ott fogtam volna illy című munkához: *Über Ungarns Sprache und Literatur*, mellyhez még mindég gyűjtöttem a' materiálékat. –

⁶³⁵ [A dátum a kijegyzés vége alatt található a 116. lap, folio 255b oldalon.]

[117–134]

409.

Berlíni Könyváros Nicolai Friedrich

MAGYAR ORSZÁGRÓL

Beschreibung einer Reise durch Deutschland u. die Schweiz im Jahre 1781.
VIter Band. – Berlin, 1785. –

Bécsből csak Pozsonyig 's Majorházáig tette az útát.

Kezdődik a' Magyarországi tudósítás lap 323. – végződik lap 450.

...eine Nation die durch eigenthüml. Charakter sich so sehr ausgezeichnet, u. durch bestaendiges Streiten für ihre Rechte von jeder so merkwürdig geworden ist; eine edle Nation, die, nachdem sie nach vielen fruchtlosen Kriegen, nun mehr seit mehr als 80 Jahren mit dem benachbarten Oestreich unter einem Oberhaupte friedlich vereint ist, dennoch in ihrer⁶³⁶ Verfassung selbstständig bleibt, und das Haus Oestreich, dessen Herrschaft sie so lange Zeit ungern ertrug, durch ihre Ergebenheit u. Treue vor 44 Jahren allein aufrecht erhielt. Denn es ist wohl offenbar, daß wenn 1740 die Ungarn in solchen Gesinnungen gewesen wären wie 1704, so wäre es, menschlichem Ansehen nach, um das Haus Oestreich geschehen gewesen. Aber M. Th. nahm, ihren Thronerben auf dem Arme haltend, zur ungarischen Nation ihre Zuflucht; u. es ist ein sehr hervorstechender edler Zug im Charakter der Ungaren, daß sie Zutrauern sehr warm erwidern. Sie gelobten für ihren König M. Th. zu sterben, u. rissen wirklich durch ihre Tapferk[eit] das Haus Oestreich aus einer der bedenklichsten Lagen, in die ein Reich kommen kann. Heroische Gesinnungen dieser Art sind den Ungarn nach vorzüglich eigen.

Nächst dem macht der sonderbare Grad der Kultur, auf dem diese Nation jetzt steht, u. wodurch sie sich gleichfalls von allen andern Nationen sehr ausgezeichnet, sie einem Menschenbeobachter sehr merkwürdig. Große Macht der Geistlich[eit] u. des Adels, fast kein tiers état, u. wo er ist, größtentheils aus Ausländern bestehend, die sich aber doch gar gern nationalisiren. Herrschaft eines benachbarten Regenten, Streben desselben nach Ausdehnung königlicher Vorrechte. Von Seiten der Nation, Aufmerksam[eit] auf dieses Streben u. treues Nachgeben gegen den Oberherren, aber standhaftes Festhalten an erworbene Rechte. Kultur, die mehr von Seiten des Oberherrn sich ausbreitet, als von Seiten der Nation; Kultur, mehr durch Handlung mit Produkten als durch die alles beseelende Industrie. Fremder Luxus durch die Handl[un]g u. mit dem Scheine der Kultur allenthalben einbringend. Der große Adel allen Verfeinerungen des

⁶³⁶ dennoch ihrer [Beszúrás a sor felett.]

konventionellen Luxus ergeben, der seit einem Jahrhunderte Italiens, Frankreichs u. Englands Industrie empor hob, der aber alle die Nationen erschläffet, welche diese Verfeinerungen genießen wollen, ohne sie durch eigene Industrie zu erwerben; im Gegensatze, in allen Theilen des Reichs, die untern Stände noch der meisten gewöhl. Bequemlichk[ei]ten des Lebens ermangelnd. Ein Land voll Gaben der Natur, so wie sie sein anderes Land hat, und in beständigen Bedürfnissen fremder Länder. Die reichsten Bergwerke von edlen Metallen in Europa, u. unerhört wohlfeile Preise der Produkte. Handl[un]g und Kultur, mit großen Aussichten des Monarchen auf Handlungskompagnien, auf Schifffahrt bis nach zwey Meeren, u. was dem ähnlich ist, im beständigen gewaltsamen Streben sich auszubreiten; u. dagegen Unthätigk[ei]t des größten Theils der Nation, u. Stockung der simpelsten Cirkulation fast in allen innern Theilen des Reichs. Viel Eifer zur Besserung, mit großer Anhaenglichkeit an Dinge welche die Verbesserung hindern, u. doch einiger Anhaenglichkeit werth sind, weil sie mit einer Verfass[un]g enge verknüpft sind welche die Nation mit Recht liebt. Diese u. mehrere wichtige Umstaende machen Ungarn u. dessen Bewohner in der jetzigen Geschichte der Menschheit sehr merkwürdig. Von der wahren Beschaffenheit dieser Nation ist, aus leicht begreiflichen Ursachen, in Schriften, nur sehr wenig aufrichtige Erörterung zu finden. Einem aufmerksamen Menschenbeobachter würde bey einer etwas langen Reise durch das ganze Land vieles nicht entgehen. Mir war nur vergönnt einen Blick darauf zu thun, und auch dieser kurze und flüchtige Blick war mir höchst interessant.

S. 352.

Von dem Charakter der ung[arischen] Nation habe ich schon etwas wenig oben gesagt. Er verdiente von einem Menschenkenner, der sich lange Zeit in Ung[arn] aufgehalt[en] u. unparteiisch beobachtet hatte, ausführlich abgehandelt zu werd[en]. Was ich von dieser Nation habe kennen lernen, scheinete mir im Ganzen überaus vortheilhaft zu seyn. Im körperlichen viel Stärke u. Muth bey dem männlichen Geschlechte; u. viel Schönheit bey dem weiblichen, welches an Anmuth vielleicht selbst das schöne Geschlecht in Ostreich noch übertrifft. Sehr viel Vaterlandsliebe: eine Eigenschaft, die, wenn sie auch zuweilen in Nationalstolz ausartet und sonst auf Abwege führen kann, dennoch eine fruchtbare Mutter vieler edlen Gesinnungen und Thaten ist. Die Ungarn studieren daher gern die Gesch[ichte] ihres Vaterlandes. Die Thaten ihrer Vorfahren sind ihnen eine sehr angenehme Unterhalt[un]g. Wer davon unterrichtet ist u. Theil daran nimmt, thut den ersten Schritt sich ihre Freundschaft zu erwerben. Die Tapf[er]k[ei]t dieser Nation ist bekannt; aber vielleicht nicht genug, daß in ihr sehr viele Fähigk[ei]t zu allen liegt was sie ernsthaft unternehmen will. – Die Unparteilichk[ei]t verbietet mir zu verbergen, daß man an den U. auch die Fehler findet, welche sich bey einer noch unkultivirten Nation zeigen müssen, die sich erst zu bild[e]n anfängt, zumal wenn, so wie hier der Fall ist, die Bild[un]g nicht den rechten Weg nimmt. Es find ausserdem noch andere diesem Lande besonders eigene Umstaende, welche hindern, daß die grossen Fähigk[ei]t[en] dieser Nation noch nicht ganz die Wirk[un]ge[n] hervorbringen, die sie hervorbringen könnten. Die nicht zweckmässige Erzieh[un]g der

Jugend ist eine von den vornehmsten Ursachen; u. wiederum ist die hauptursache dieser mangelhaft[en] Erziehung die überaus grosse Macht der Geistlichk[eit], welche um ihr Ansehen zu erhalten, nur darauf denkt, der Jugend viel Aberggl[auben] u. blinde Ergebenheit gegen die geistlichen Väter beyzubringen, nicht aber ihrem Geiste den freyen Schwung zu lassen, dessen er fähig wäre. Die Jesuiten, die seit bey nahe 200 Jahren die grösste Macht in U. gehabt haben, u. mit denen u. deren Freunden noch bis ist der grösste Theil der Stellen daselbst besetzt ist, haben dadurch, daß sie die Jugend in der äussersten Bigotterie erzogen u. die Erwachsenen in fort dauern der Bigotterie zu erhalt[en] gesucht haben, der ung[arischen] Nation den äussersten Schaden gethan.

Ein eben so hagender Wurm ist der übermässige FREMDE LUXUS, der sich von der obersten Staenden aus immer weiter einschleicht, u. der um desto verderblich. wird, weil noch der Grad der feinern Kultur nicht da seyn kann, welcher demselben einiger massen angemessen wäre. Diese feinere Kultur wird in U. sehr viel später kommen, als in and[ern] Laendern, weil der ung[arische] Edelmann mehr einzeln auf seinen Gütern, als in Staedt[en] zusammen wohnt, u. überhaupt der Staedte in diesem Reiche wenig sind. Der weite Abstand, welcher in U. vom Edelmann bis auf den gemeinen Mann, u. sogar vom hohen Adel bis zum geringern ist, ohne daß dazwischen ein wohlhabenden einheimlicher Mittelstand wäre, ist ein grosses Hinderniss der zweckmässigen Fortschreitung der zunehmend[en] Kultur. Die Oberherrschaft einer benachbarten Nation hat auch in diesem Jahrhunderte den Charakter des Volks, auf eine sonderbare Weise modificirt. Der hohe ung. Adel gehet nach Wien, verzehret daselbst seine grossen Einkünfte, u. nimmt oestereichische Sitten an. Soviel er dadurch an der Gunst des Hofes gewinnet, soviel verlieret er am Zutrauen des niedern und mittlern Adels, welche hoch im Grunde die ächten Bestandtheile der Nation ausmachen. Deutsche werden auf mancherley Weise theils im Militar theils im Civilstande eingeschoben, u. es giebt viele Fälle, wo sie mit den Eingebornen in Kollision kommen müssen. Hierdurch werden die an sich so edlen und gutherzigen Ungarn misstrauisch und hinterhältig. Von einer fremden Nation beherrscht, glauben si der schwächere Theil zu seyn. Sie glauben verachtet zu werden; und diess kann der U. am wenigsten vertragen, wie er es denn auch warlich nicht verdienet. Sie suchen also das, was sie nicht geradezu gewinnen können, durch Umwege zu erlangen. Diese unglückliche Anlage ist es hauptsächlich, die den Nationalcharakter einer sonst so edlen nation nach u. nach zu verderben anfängt. Sie macht die Menschen biegsam und unterthaenig, die doch fühlen, daß sie frey gebohren sind. Sie macht undelikat in den Mitteln, die man zur Erlang[un]g seiner Absichten wählt. Sie macht inkonsequent und unüberlegt, giebt Mittel an die Hand, die nicht zweckmässig sind, macht kurzsichtig und ängstlich auf Kleinigkeiten, wenn man der Blick aufs Grosse wenden sollte. Sehr viel trägt hierzu das Joch der Geistlich[en] bey, u. die klägliche Bigotterie, zu welcher die Jesuiten die Jünglinge aus den besten Häusern 200 Jahren lang mit schädlicher Sorgfalt gebildet haben. Wenn schlaue Pfaffen sich einmal allenthalben wichtig zu machen gewusst haben, wissen sie ängstliches Zurückhalt[en] und Mißtrauen einzubauchen wo billig Zutrauen Statt haben sollte, und schaffen hingeg[en] wieder blindes Zutrauen, wo man billig auf seiner Hut seyn sollte.

Der Patriotismus der U. vereinigt sich sehr oft gegen die Deutschen, welche wie schon gedacht, mit ihnen oft in Kollision kommen können. Der nächste Gegenstand

ihrer Aufmerksamk[e]t sind diejenigen Deutschen, die ihnen am nächsten sind die Oestreicher. Deutsche aus entlegern Provinzen gewinnen weit eher, als diese, von ihnen Zutrauen und Liebe. Ich kenne verschiedene, welche von U. als Eingeborne betrachtet u. geliebt werden. Es ist wahr, daß diese keinen Einfluss in öffentlich. Angelegenheiten suchten, welches die U. von einem Oestreicher, der in ihr Land kommt, voraussetzen. Es ist wohl zu begreifen, daß solche Gesinnungen bey einer Nation leicht entstehen können, die von einer andern beherrscht wird, u. noch soviel Selbständigk[eit] u. eigenthümlichen Charakter behält. Von den andern Seite aber glaube ich auch bemerkt zu haben, daß der U., ob er gleich verliert wenn er es gefasst hat, u. daß er, einmal überzeugt von aufrichtiger Zuneig[ung], dieselbe mit warmer Theilnehmung und Dankbarkeit erwiedert. Er ist ein sehr heftiger Feind, aber auch bestaend[iger] Freund, wenn er es einmal ist. Diess letzte geschieht aber selten. Man muß ganz in seine Ideen hingehen, und vornehmlich muß man ihn ganz überzeugen können, daß man keine Nebenabsichten habe. Will man ihm wider seinen Willen gutes thun, so läuft man Gefahr, daß er gutes für böses ansieht. Eine Gesinnung, die nur allzusehr in der Natur des Menschen liegt, und welche in allen Laendern diejenigen wohl erwägen sollten, welche von einer Nation verlangen, sie solle ihren eigenthümlichen Charakter verändern, damit sie in der Kultur fortschreiten könne *). Ich glaube dieß ist ganz falsch geurtheilt. Nur DIEJENIGE KULTUR kann DAUERHAFT seyn, die von NATIONALCHARAKTER und VERFASSUNG ausgehet und darinn gegründet ist.

*) Hr. Adeling sagt in s. Versuche einer Gesch[ichte] der Kultur des menschlich. Geschlechts S. 431. – „Wird Ungarn so weise werden, daß es von seiner alten ganz auf den Krieg gestimmten Verfass[ung], welche sich mit der höhern Kultur nicht verträgt, abgehen kann, so wird es die schöne männliche Kultur, welche in den gehörig[en] Verhältnisse körperlicher Stärke zu den Vorzügen des Geistes besteht, schnell erreichen.“ – Ich kann hier nicht der Meinung seyn.⁶³⁷ Eine Nation geht niemals von einer Verfassung ab. Diese verändert sich von selbst succesive, od. wird ihr durch Umstaende, welche ausser ihr sind, mit Macht genommen. Daß eine Nation von e. Verf[assung]g abgehen soll, weil sie sich nicht mit der höheren Kultur vertägt, kann man gar nicht von ihr verlangen. Alle Kultur ist relativ. Jede Kultur, welche höher ist als die Verfassung, (im weiterläufigst[en] Verstande genommen: Regierung, Lebensart, Kenntnisse, Industrie mit einbegriffen) ist gewiß schädlich. Alle drey müssen nur verhältnismässig verbessert werden, wenn die Verbesserung gründlich und nicht bloß glänzend seyn soll. Wer eins von dem andern reissen, wer einen sogenannte *höhere Kultur*, u. wenn auch die beste und kultivirteste Nation zum Muster genommen wäre, auf eine andere Nation gerade zu übertragen will, wird niemals zweckmässig die Kultur einer Nation befördern.

Die Einwohner Presburgs haben zwar nicht wenig von den Sitten des benachbarten Oestreichs angenommen; es bleibt aber noch sehr viel von den eigenthümlichen ung.

⁶³⁷ hier der Meinung <nicht> seyn.[Beszúrás a sor felett és törlés.]

Sitten übrig, welches einem aufmerksamen Beobachter in die Augen fallen wird; wenigstens schien es mir so. Der U. ist sehr viel ernsthafter, als der Oestr. Das merkt man auch schon in Presburg. Gemächtlichkeit ist beiden Nationen eigen; aber so gesetzt der U. ist, so ist doch den seiner Gemächtlichk[eit] mehr Lebhaft[i]gk[eit]. Die Muskeln seines Körpers sind stärker u. sein Geist bringt tiefer, wenn er ihn nur anstrengen will. Seine Vaterlandsliebe macht, daß er alles zuerst auf sein Land beziehet. Selbst die Liebe zur ung. Nationalkleid[un]g ist eine Folge dieser Vaterlandsliebe. Ein Ungar der deutsch gekleidet gehet, hat nicht leicht Beförderung in seinem Lande zu hoffen. Daher findet man, daß unter den Magnaten, welche nicht nöthig haben ihr Glück zu suchen, viele sich deutscher Kleid[un]g bedienen. Sie haben wohl sehr unrecht, denn die ungarische Kleid[un]g steht beiden Geschlechtern sehr wohl. Beym weiblichen Geschlechte sieht man in Presburg zwar meist franz. Kleid[un]g; aber die Mannspersonen tragen meist die ung. Civilkleid[un]g, die etwas länger als die Militärkleid[un]g und gewöhnlich auch im Sommer mit Pelz ausgeschlag[en] ist.

S. 443. Ein paar Anmerkungen über die u. Sprache will ich noch hieher setzen. – Diese Spr. ist noch nicht hinlänglich kritisch untersucht. Es wären darüber, besonders wenn man sie mit der Beschaffenh[eit] des Landes, und mit dem Grade der Kultur auf welchem die Nation stehet, vergleichen wollte, sehr wichtige Bemerkungen zu machen. Die Spr. hat auch für einen Fremden viel Anmuth und Wohlklang, vorzüglich im Munde des hier so liebreizenden schönen Geschlechts. Sie ist, wie alle versichern, die sie verstehen, beigsam, sehr nachdrücklich, u. macherley Wendungen fähig. Sie ist von einer Seite ziemlich reich, von den andern aber auch sehr arm. Fast alle Wörter, die Kultur oder Folgen der Kultur andeuten, sind slavischen oder deutschen Ursprungs. z. B. eine Erdbeere heisst ERDBÉR – (az az *EPER*) ein Maierhaus Majorház. Dieser Spur sollte man mehr nachgehen, weil in Vergleichung mit der Geschichte des Landes mancherley Folgen daraus könnten gezogen werden. *)

Auch ists merkwürdig, daß viele Begriffe nur durch Umschreibung können gegeben werden. z. B. Man hat kein besonderes Wort für LEUCHTER. Man sagt: KYERGYA - TARTÓ ein Werkzeug zum Licht tragen. Anya heisst Mutter; die heilige Mutterliche wird gegeben ANYA-SZENT-EGY-HÁZ, wörtlich: MUTTER HEILIG VEREINT HAUS.

*) Man hat die Anmerkung gemacht, daß in der engländischen Sprache die Benennungen aller lebenden Thiere, die gegessen werden, angelsaechsischen od. deutschen Urspr[un]gs sind, u. die Benennungen des zubereiteten Fleisches franz[ösischen] Urspr[un]gs. z. B. ein ochse, OX, Rindfleisch, Beef; ein Kalb, Calf; Kalbfleisch, Veal; ein Schaf, Sheep, Hammelfleisch, MUTTON. Die von William the Conqueror überwundenen Britten lernten die Zubereitungen oder Verbesserung der Zubereitungen von den Normands.

Kürzlich ist befohlen word[en], es sollten sich die Ungarn in allen öffentlichen Angelegenheiten, sogar auch in Processen, weder der Landessprache, noch der ihnen zur zweyten Landessprache gewordenen lateinischen, sond. bloss der deutschen Sprache

bedienen; wozu sich die Nation nicht gern bequemen will. Die politischen Gründe, welche den Landesherrn, der ein Deutscher ist, zu dieser Verordnung veranlasst haben, zu erörtern, kommt mir nicht zu, u. ich lasse mich also darauf gar nicht ein. Aber in philosophischer Rücksicht ist es wohl ausgemacht, daß eine Nation sich nicht ganz genau dem Grade und der Art der Bildung entspricht, die bey ihr sind. Es kann die Kleidertrachter, die einer Nation sehr wohl ansteht, einer andern zu enge oder zu weit, folglich unbequem, seyn, und so ist es auch mit der Sprache. Die Spr. eines Volks wird schlechterdings allemahl den allgemeinen Begriffen und der Lebensart dieses Volks entsprechen. Die Spr. hat auf den Nationalcharakter sicherlich grossen Einfluß; aber ehe doch wird sich die Spr. nach dem Nationalcharakter richten müssen, als umgekehrt. Sollten die Ungarn durch die Gewalt des Landesherrn gezwungen werden, sich allgemein der deutschen Spr. zu bedienen, welches immer ein schweres Unternehmen seyn wird; so würde sich gewiss die deutsche Spr. nach ihren Begriffen bequemen müssen. So wie sie ist, wird sie der ungarischen Nation unbequem seyn, u. wird also ohne Schuld der Nation darunter leiden. Sie wird ungarisch-deutsch werd[en]. Wir sehen diess jetzt schon an dem Latein, das die Ungarn und Polen jetzt als lebendige Spr. sprechen. Man spottet darüber, und gewiß mit Unrecht. Man sieht wirklich die wahre Natur dieser aus eine todten Spr. in eine lebendige ungeschaffenen latein[ischen] Wörtersammlung nicht recht ein. Man nennt diess Latein *unrein*, und das ist es freilich gegen das Latein der ehemaligen Römer, und muss es seyn. Es hat die Natur der Völker angenommen, die es haben zur lebendigen Sprache machen wollen. Dieß erhellet auch daher, daß das polnische Latein vom ungarischen Latein so sehr verschieden ist und seyn muß. Eine ähnliche Bemerk[un]g ist von der französischen Spr. zu machen, die ausserhalb Frankreich, besond. in Deutsch[land] u. in den nordischen Reichen, geschrieben u. gesprochen wird. Bey aller Bemüh[un]g auch guter Köpfe kann sie unmöglich vollkommen französisch werden. Sie wird niemals den unmerklich fortgehenden, aber doch mit der Zeit sehr merkbaren Modifikationen folgen können, welche die franz. Spr. so wie alle lebenden Spr. leidet, sowohl durch die beständig fortdaurende Modifikation der Handlungsart der Nation, als die wieder dadurch modificirte Imagination der Schriftsteller von so sehr verschiedener Art. Das französische der Deutschen wird immer in Frankreich fremd bleiben, sollte es auch nur durch dergleichen kleine Abänderungen seyn, wie die waren, wodurch sogar ein Kräuterweib in Athen den Theophrast für⁶³⁸ einen Athenienser erkannte.

Gelehrte Ungarn, halten das Vorgeben des Exjesuiten Sainovics, daß die u. Spr. mit dem Laplaendischen einerley sey, für nichts als eine Übertreibung, eines längst bekannten hypotethisch[en] Satzes. S. war Gefährte des P. Hell, als derselbe nach Dänmark berufen ward, um zu WARDOHUS den Durchgang der Venus durch die Sonne zu observieren. – – – S. 17.⁶³⁹ sind hier ausgelassen⁶⁴⁰ – – – Sainovics wollte auch Aussehen machen und zeigen, daß ein Jesuit weiter sehen könne als andere Leute. Wenn man seine Abhandl[un]g lieset, so siehet auch jemand, der weder ungarisch noch lapplaendisch

⁶³⁸ Theophrast<, > für

⁶³⁹ [.] [Átírás.]

⁶⁴⁰ S. 17. angelassen [Beszúrás a sor felett.]

verstehet, daß die angeführten ähnlichen Wörter in viel zu geringer Anzahl sind, als daß man etwas daraus schließen könnte, am wenigst[en]s, daß beyde Spr. GANZ EINERLEY wären; zumal da noch dazu viele Ähnlichk[eite]n höchst gezwungen sind. Daß zwischen beiden Dialekten einige Verwandtschaft ist, war den Gelehrten längst bekannt; aber daß beide Spr. ganz einerley wären, ist davon noch weit entfernt. Die Ähnlichk[eit] die S. in beiden Spr. ex simili usu pronominum affixorum et suffixorum item praepositionum finden will, geht nebst ähnlichen Bemerkungen tiefer ins Gebiet der allgem. philosoph. Sprachlehre, als P. Sainovics scheint gekommen zu seyn. Wenn man viele nicht sehr bekannte Sprache in dieses Rücksicht vergleichen könnte u. wollte, so würde sich vielleicht finden, daß verschiedene solche Ähnlichkeiten sich in mehrern Spr. von Nationen zeigen möchten, die lange auf einem geringern Grade der Kultur gestanden sind, u. eine wenig ausgebildete Büchersprache haben. Diese Ähnlichkeiten möchten also einen ganz andern Grund haben, als S. ihnen anrichten will.

Ez áll Nicolaiban lap 448. – A' Magyar Országí kis Nebenreise végződik lap 450. –

1783. Augustusban Pozsonyban
volt (Nicolai Reisen. Th. VI. S. 362.)

das beste Rindfleisch 5xr. das □⁶⁴¹.
der geringste Wein das Maaß 2½ x.
1 □ Reis 8xr – 1 □ geschmolz[ene] Butter 15xr.

Alle auslaendische Waaren waren sehr theuer, z. B. 1 □ Coffee 45 xr. 1 □ Zucker auch 45 xr. Most Januarban⁶⁴² 1810⁶⁴³ a' Kávénak fontja Újhelyben 10 Rft a' nádmezé 12. – a' tehénhús 11 és 12 xr. a' rossz bor iccéje 18x. –

⁶⁴¹ [A Pfund (font) mértékegység rövidítése.]

⁶⁴² Most <1809> J[...]ban [Törlés és átírás.]

⁶⁴³ Januarban a' [Beszúrás a sor felett.]

JEGYZETEK

BEVEZETÉS

A kötetkoncepció

Kazinczy Ferenc kéziratos feljegyzéseinek első kötete *Pandekták I–III.* címmel a Kazinczy-kiadások történetében először lát napvilágot. A Kazinczy kritikai kiadás 11. köteteként megjelenő anyag a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának Kazinczy-hagyatékában fennmaradt számos, feljegyzéseket tartalmazó kéziratkötet közül elsőként azok kiadására vállalkozik, amelyekről a legnagyobb biztonsággal kijelenthető, hogy Kazinczy által összeállított kéziratcsomók voltak egykor, és az utókor beavatkozása csekély mértékben érvényesült rajtuk a szétszórt állapotban lévő hagyatéki anyag levéltári rendezésekor. A kiadás második kötetében az MTA Kézirattárában lévő, jelenleg *Pandekta V.* és *VI.* címen számontartott kéziratanyagot tervezzük megjelentetni. A *Pandekták V–VI.* című kötet teljes egészében követni fogja az első kötet kiadási elveit és módszereit.

A kritikai kiadássorozat indításakor még tervezhető sem volt, hogy a Kazinczy Ferenc művei alatt kialakított osztályok rendjéhez képest (Első osztály/*Eredeti művek*; Második osztály/*Fordítások*; Harmadik osztály/*Levelezés*) a *Feljegyzések* szekció hogyan helyezhető el a kiadás keretei között. Az MTA Kézirattárának, valamint más közgyűjtemények lényegesen kisebb Kazinczy-anyagának (pl. Ráday Levéltár Szemere-Tár) áttekintése révén sikerült először fogalmat alkotnunk arról, hogy egyáltalán mi maradt fenn a feljegyzések gyűjtőfogalma alatt, és ezt a jelentős méretű és jelentékeny, de feldolgozhatóságát tekintve nehezen kezelhető hagyatékrész hogyan lehet a teljességre törekvés célkitűzésének elvetésével papír alapon, majd elektronikus formában is nyilvánossá tenni. A *Feljegyzésekből* így – a kiadás korábbi tervéhez képest – létrejött a Negyedik osztály, amelybe kétféle válogatási szempont alapján több kötet megjelentetése vált szükségessé annak fenntartásával, hogy még így is maradnak olyan feljegyzések a hagyatékban szétszórtan, amelyeket egyik szempont alá sem lehet besorolni, vagyis kiadni. A papírkiadásban csak azok jelennek meg, amelyek szövegszerűen is kapcsolódnak a Kazinczy által összeállított kéziratcsomókban található feljegyzésekhez.

A *Feljegyzések* kiadásának tervezésekor az első megközelítés szerint Kazinczy olvasmányai álltak a középpontban, a Csokonai kritikai kiadás *Feljegyzések* kötetének koncepciójából kiindulva.¹ Csokonai feljegyzéseinek kiadása az első esete volt annak, hogy egy szerző addig soha nem publikált feljegyzéseit a teljes életműkiadás integráns részeként, annak mintegy lezárásaképpen jelentetik meg a sorozatszerkesztők. Kazinczy kézirat-hagyatékában azonban a feljegyzések keletkezése, szerepe, funkciója és nem utolsósorban elhelyezkedése az iratanyagban belül annyi eltérést mutatott Csokonai feljegyzéseinek „létmódjához” képest, hogy az először jól működő módszer másodszorra már alkalmazhatatlanná vált. Még ha a feljegyzések alá sorolható szövegtípusok megkülönböztetésének, osztályozásának és közlésének elveiből át is lehetett emelni néhány szempontot, a kiadás elveit teljesen új alapokra kellett helyezni.

Második megközelítésben a Kazinczy által tematikusan összeállított kéziratkötetek adták meg a kulcsot ahhoz, hogy belássuk, a feljegyzések anyagát egyrészt nem lehet csupán egy szempontra, főként az olvasásra, az olvasmányok rögzítésének feldolgozására redukálva megjelentetni: Kazinczynak ugyanis egy saját, jól kidolgozott elképzelése volt arról, hogy mit és hogyan jegyez le, ezeket pedig hogyan rendezi össze. Az olvasmányok rögzítése mellett fontos volt számára a látott és hallott élmények megörökítése is. Jegyzetelési elveit és módszerét követve az is kiderült, hogy az eddig publikálatlan feljegyzéseken csak úgy lehet úrrá lenni, ha két nagy csoportra osztjuk a hatalmas anyagot. Az első csoport a *Pandekta*-típusú kéziratcsomóké: a Kazinczy által megalkotott, új értelemben használt fogalom alá elsősorban olyan önálló kéziratcsomók tartoznak, amelyekben bizonyos jól körülírható formai jellemzőkkel bíró feljegyzések találhatók. Van azonban

¹ CSOKONAI 2002.

egy másik típus is, amelyet a sorozatszerkesztő, Debreczeni Attila ‘Hisztóriai jegyzések’ címen alakított ki, és további jól elkülöníthető kéziratkötetek anyagát fedi le, amelyeket Kazinczy eredetileg szintén tematikusan állított össze: elsősorban kortárs és történelmi személyekre, eseményekre vonatkozó adatokat, jegyzeteket, dokumentumokat, másolatokat, nyomtatványokat tartalmaznak.² A válogatási szempontok alapján kialakított kétféle kötet típus anyagában a személyek kapcsán lehetnek átfedések, de a jegyzések karaktere mégis különböző: a *Pandektákban* lényegében egységesen a személyek anekdotikus történetei jelennek meg, míg a ‘Hisztóriai jegyzések’ elég jelentős része adatszérű.

A Pandekták

A *Pandekták I–III.* címmel megjelenő feljegyzések első kötete Kazinczy eredeti névadását követi, aki íróként először és utoljára használta az elnevezést jegyzetfüzetei megkülönböztetésére. A ‘Pandekta’ szó, többes számú alakjában (Pandectae), mára tulajdonnévként a jogtörténet kontextusában maradt fenn mint a római jog tételeinek gyűjteménye, a *Corpus juris civilis* egyik legfontosabb alkotórésze, számos római jogtudós művéből készült gyűjteményes kivonat.³ A görög eredetű szó (jelentése: mindent magában foglaló) a 18–19. századi latin–magyar szótárakban viszont még köznévi értelmében szerepelt. Pápai Páriz Ferenc Bod Péter által bővített, 1767-es latin–magyar szótárának kiadásában így áll: „Pandectae, arum: Olly könyv, mellyben minden dolog közönséggel vagyon meg-írva.”⁴ Finály Henrik 1884-es szótára pedig először a köznévi, majd utána a tulajdonnévi jelentést hozza: „Pandectes vagy -ta, ae hn.: oly könyv, mely mindenfélét foglal magában, gyűjtemény. Pandectae, arum nn.: A különböző jogtudósok műveiből szedett törvények és jogtételek gyűjteménye, a melyet Justinianus császár állíttatott össze.”⁵

Kazinczy tehát a szó köznévi jelentéséhez fordult, amikor nevet, mi több szokatlan, addig nem használt nevet adott jegyzetfüzeteinek. A névhasználat és a jegyzetfüzet-készítés alakulástörténetét pedig a *Pandekta III.* (MTA KIK K633/III.) kötethez írt bevezetőjében, amely saját datálása alapján 1810. január 6-án keletkezett, maga összegzi. Már az első mondatban meghatározza, hogy a szokatlan módon használt fogalmat hogyan is érti: *Jegyző-könyv nélkül nem lehet-el a’ ki tanul, leginkább nem pedig a’ ki dolgozik általa.* Az új név először a jelenlegi *Pandekta II.* kötet (MTA KIK K633/II.) címol dalán bukkan fel: „Az én Pandektám” borítófelirattal még a *Pandekta III., IV., VI.* kötetben is találkozunk.

A ‘Pandekta’ szó Kazinczy által használt értelemben tehát „jegyző-könyv”-et jelent, amelyet magánjegyzetek számára való jegyzetfüzetként, noteszként kell értenünk. A fordítás azonban egy másik latin szó, az ‘adversaria’ megfelelője, amely évszázadokkal korábban, a reneszánsz idején, a humanista tudósok körében a magas szintre fejlesztett jegyzetelésnek, kivonatkészítésnek, az *ars excerpandi*-nek egyik legelterjedtebb műfaja volt.⁶ Az adversaria (lat. jelentése: mindig szem előtt lévő), mint a leginkább elterjedt jegyzetelési forma/műfaj, egészen a 18. századig meghatározta a tudós olvasás gyakorlatát, de a 18. század végére már inkább csak a filológusok munkájának segédleteként használták a kifejezést. A 16–18. század között azonban minden írástudó, mindenki, aki tudós műveltséggel rendelkezett, a teológustól a jogászra át a történettudósig készített hasonló füzeteket, amelyek tudományos olvasmányaikból készült kijegyzések és az azokhoz kapcsolódó megjegyzések gyűjteménye volt. Az adversaria a 17. századra érte el népszerűségének tetőfokát a tudós olvasás nélkülözhetetlen eszközeként és módszereként. Az adversaria készítésének módját

² A teljesség igénye nélkül az alábbi kéziratkötetek egyes részei: MTA KIK K620., K613/I–III., K621., K624., K641. stb.

³ Vö. Révai Nagy Lexikona XV, Bp., 1922, 145.

⁴ PÁPAI 1995, 403.

⁵ FINÁLY 1884, 1406.

⁶ DÉCULTOT 2003, 7–15.

pedig külön erre a célra készült értekezésekben tanították (l. pl. Georg Morhof: *Polihistor*, 1688).⁷ Az *adversaria* lényege, hogy a kijegyzések az olvasás menetét követik, a kivonatok semmilyen rendszerezésnek nincsenek alárendelve, mint az idézetgyűjteményekben vagy az ún. *collectanea* típusú kivonatgyűjteményekben.

Kazinczy tehát a 'pandekta' szót 'adversaria' értelemben használja, ami a jegyzetfüzet legáltalánosabban elterjedt megnevezése volt Magyarországon is. Egészen az új név bevezetéséig maga is *adversariaként* emlegeti jegyzeteit, amint arra két helyen is találunk utalást. Egy 1806. március 9-én kelt levelében azt írta Nagy Gábornak, hogy a „Collegiumokról” szóló „disszertációcskát” *Adversariájába* írta be.⁸ 1808-ban a *Hazai Tudósítások*ban publikált *Révainak nevei s' születési napja* címmel, Révai halálának egyéves évfordulójára készített cikkében hosszabban magyarázza az *adversariakészítés* hasznát:

„Ezt én mingyárt akkor beírtam Jegyzőkönyvembe – 's nem állhatom-meg, hogy mellesleg ifjú Olvasóimnak azt az intést ne adjam, hogy *Adversariák* nélkül ne légyenek, 's azokba a' mit látnak és hallanak még gondosabban jegyezzék-fel, mint a' mit olvasnak. *Adversaria* nélkül tanulni nem lehet, mert a' mit csak tanulunk, gyakor[i] vissza emlékezés nélkül elfelejtjük, 's melly kevés fáradtságba kerül az, és melly megbetsülhetetlen kincset gyűjtenek így magoknak és másoknak.”⁹

A fentiek szerint Kazinczy 1806–1810 között változtatta meg jegyzetfüzeteinek elnevezését, és talált egy olyan új nevet, amelyet magyar nyelven erre a célra még nem használtak, de külföldön sem volt jellemző. Egyedül Conrad Gessner svájci természettudós jelentette meg 1548-ban egyik művét *Pandecta* címmel: a bibliográfiai adatok gyűjteményében iskolai és egyetemi témák szerint csoportosította a kijegyzéseket, melyek egy enciklopédikus elképzelés szerinti hatalmas bibliográfiai katalógusra emlékeztettek. Kazinczy esetében a „*Pandekta*” elnevezés, úgy tűnik, később is magyarázatra szorult. Egy 1815-ben kelt levelében így ír: „így nevezem én *Excerptáimat*, *Jegyzéseimet* 's *holmimet*, a' mi különben el fogna vetődni.”¹⁰ Az idézetben feltűnik a latin „*excerpta*” kifejezés, amelyet Kazinczy máskor is használ *Pandektáinak* szinonimájaként: „*Excerptáimban* ezt lelem; nem tudom már magam is honnan vettem; magából e Ciceróból, vagy máshonnan, mert régi a *Kijegyzés*.”¹¹

A kivonat műfajának nyomtatott formája nagy népszerűsége miatt a felvilágosodás idején. A 18. századi folyóiratok nagy része, valamint különböző zsebszótárak, enciklopédiák és kompilált művek készültek ezzel az eljárással, jellegzetes címmel, mint az „*Extrait*”, „*Esprit*”, „*Abrégé*”, „*Mélanges*”, magyarul „*Könyveknek veleje*” vagy „*lelke*”, „*sommája*” stb.¹² A műfaj másik ágát képviselik a *klasszikus adversaria* vagy *miscellanea* formájától eltérő, 18. század végi kézíratos kivonatgyűjtemények. Kazinczy Ferenc *Pandektái* az európai kivonat, „*kivonatolás*,” a már emlegetett *ars excerptandi* műfajába tartoznak, és annak sajátosan 18. század végi átalakulását tükrözik, amikor a jegyzetfüzet új funkciót kapott, egy másodlagos vagy helyettesítő memóriává vált. Ebben a korszakban az olvasott szöveghez való újfajta viszonyulás jelenik meg, miközben még a régi humanista paradigmák is tartják magukat. A német nyelvterületen a kivonatkészítés olyannyira elterjedt, hogy egyesek (pl. Georg Christoph Lichtenberg) már egyenesen óva intették a tudósokat a módszer túlzott használatától.¹³

Az *adversaria* és a *miscellanea* típusú gyűjtemények iránt a 17–18. század fordulóján nőtt meg igazán az érdeklődés, de a gyűjtemények fokozatosan megszabadultak a rögzített formától, és lehetővé vált, hogy a kivonat készítője szabadon, nem rendszerezve készítse kijegyzéseit, az egyén intellektusának működéséhez igazítva. A humanizmus korában elterjedt *collectanea*-ból először *miscellanea* típusú kivonatgyűjtemény lett, átmenetet képezve a kötött és a szabadabb forma kö-

⁷ CHATELAIN 1997, 170.

⁸ KazLev IV. 889. sz., 79.

⁹ *Hazai Tudósítások*, 1808, 311–312.

¹⁰ Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1815. febr. 4. KazLev XII. 2849. sz., 368.

¹¹ Kazinczy Somosi Jánosnak. 1813. jún. 29. KazLev X. 2466. sz., 442.

¹² PENKE 1996, 93–95.

¹³ DÉCULTOT 2003, 18.

zött: ez utóbbinál a kijegyzések már rövidebbek, és nincsenek bibliográfiai utalások, a források nagy része meghatározhatatlan, és csoportosításuk sem egy világos tematikát követő osztályozás.¹⁴ A 18. századi írókat mindinkább az jellemezte, hogy teljesen egyéni módszer szerint rendezték a kijegyzésanyagukat, és fokról-fokra távolodtak a hagyományos módszerektől. Saját munkatervük szerint szerveződött az anyag, ha annak volt egyáltalán valamilyen struktúrája. A személyre szabott dimenzió felbukkanása a 18. század végére általánossá vált, a kivonatgyűjtemények a legváltozatosabb formát öltötték. Ezt a változást a legjobban az tükrözi, hogy a készítőik más és más elnevezéseket kezdtek el használni. A jegyzetfüzetek egyre gyakrabban már egy autobiografikus írás alapjául is szolgálhattak, vagy jegyzetek arzenálját képezték a saját élet dokumentálására. Másfelől viszont a kéziratos kijegyzésanyagok a könyvgyűjtés egyfajta helyettesítőjeként is szolgáltak, olyan művek „megszerzését” lehetővé téve, amelyeket a kijegyzés készítője nem tudott volna megvenni anyagi okokból. A könyv „birtoklása” a kijegyzés révén valósult meg igazából.

A kijegyzéskészítés az olvasás, a megértés és a tartalomrögzítés egyedi jellegét is visszatükrözi. A kéziratos kijegyzésanyagok két fő aspektusból számíthatnak kivételesnek: a kivonatgyűjtő olvasási tevékenységét dokumentálják, és egyben tükrözik jártasságát, preferenciáit különböző szerzők műveiben. De annak ellenére, hogy értékes információkat közölnek az olvasmányanyagról, használatuk nem azonos egy forrásjegyzékével. Másfelől viszont nemcsak olvasmányokból készült kijegyzések vagy kiválasztott idézetek repositóriumai, hanem egyre inkább egyéni írásprojektek magját is képezik, bepillantást engedve tudósok, írók írásfolyamatába, lehetővé téve, hogy megfigyeljük, egy mű részlete hogyan válik felhasználhatóvá és egy másikká átalakíthatóvá.

Kazinczy Ferenc feljegyzéshagyatékának keletkezéstörténete

Kazinczy a már idézett *Pandekta III.* kötetben (313. [Előszó] MTA KIK K633/III. 2a–b) található bevezetőjében fejt ki legrészletesebben, hogyan is kezdte el a jegyzetkészítést, és ezt milyen átalakulások jellemezték az 1810. január elejét megelőző életszakaszokban:

„Én abban vétettem, hogy eleintén öszve nem varrható papirosokra tettem jegyzéseimet; ’s ez okozta hogy ez a’ régibb gyűjteményem fogságom’ ideje alatt elveszett. Azután hogy 1801ben haza szabadultam, in 8° kezdettem az effélét írogatni, hogy útban is, velem jöhessen a’ kisformájú kötet. A’ mostani formában csak azután kezdém tenni a’ gyűjtést, mindekatána Júniusban (12d.) 1806. Széphalmon állandó lakást ada a’ Gondviselés és a’ szerentséltenségeimmel meglegedni látszó Áte. Negyedfél esztendő alatt ugyanennyi kötetre gyarapodott a’ munka. De egygyűvé lévén benne írva minden, most (1810. Januar.) a’ mennyire lehetett külön tárgyakra szaggattam az íveket, hogy így a’ keresgélés megkönnyítessék.”

Kazinczy az idézett szöveg alapján tehát három szakaszt különít el, mégpedig a jegyzetek felhasználhatóságának szempontjait figyelembe vevő formátumváltások szerint. Az elsőt különálló papírlapokra jegyzetelt, de ez nem bizonyult célravezetőnek, mert a lapok könnyen elkallódhattak. Ennek az időszaknak a kezdetét nehéz meghatározni, de mint egy jóval később, a *Pályám emlékezetében* megírt visszaemlékezéséből következtetni lehet, a jegyzetkészítés első időszaka bőven a fogság előttre nyúlik vissza. Ezek azok a lapok, amelyek szinte teljesen elvesztek:

„melly megsírathatlan vétkem hogy mind azt a’ mi figyelmemet megragadá bekötött ’s egyenesen illyeknek szánt könyvbe nem írtam be, hanem csak reppenő papiros-szeletekre, mellyek így, kivált 1794–1801 közt, elvesztek.” (PEml. 587.)

A Ráday Gyűjtemény Szemere-Tár I. kötete őrzi a legrégebbi, a fogság idején, 1794–1800 között keletkezett feljegyzések egy-egy töredékét: a legelső 1794. január 8-i dátummal készült. (Szemere-Tár I. 89–90.) Az octavo méretű, mindössze egy lapból álló kézirat két oldalán három különböző feljegyzés szerepel, amelyek struktúrája teljesen megegyezik a későbbi jegyzetelési technikával. Az időrendben következő önálló lapon 1795. október 10-i dátum áll (Szemere-Tár I. 91–92.), majd egy

¹⁴ DÉCULTOT 2003, 16–18.

kisméretű feljegyzéstörredék következik Brünn, 1799. datálással (Szemere-Tár I. 93.). Végül egy 1800. június 22-i törredék zárja a fogságból való szabadulás előtti jegyzetek sorát (Szemere-Tár I. 98.).

Második szakasznak a fogság után szinte azonnal újakezdett jegyzetkészítés tekinthető: 1801 és 1806 nyara között már egybeírja jegyzéseit, in octavo méretű füzetekbe. A jegyzetelésnek ez az új, második szakasza a Szemere-Tár 133. oldalán kezdődik egy nagyobb, egybefüggő kéziratcsomóval. Az egykori füzet fennmaradt részei tekintélyes mennyiséget tesznek ki (Szemere-Tár I. 133–214, 221–274, 283–284, 291–298, 307–314.). Az eredetileg számozatlan lapok tetején, a fejléc fölött dátum szerepel, ami a jegyzetfüzetnek naplószerű formátumot kölcsönöz. A dátumok nincsenek minden lapon következetesen feltüntetve, de elég sűrűn fordulnak elő ahhoz, hogy hozzávetőleges pontossággal minden feljegyzés keletkezését meg lehessen határozni. Kazinczy legrégibb, Szemere Pál révén megőrződött jegyzetfüzetének utolsó csomója 1804 júliusában keletkezett (Szemere-Tár I. 307–314.). A fogság utáni második időszak maradványai egy másik kéziratkötetben (MTA KIK K 604/I. „Apróságok” 75a–82b) is megtalálhatók. Az 1802. július–szeptember között keletkezett feljegyzések ugyanazt a szerkesztési elvet követik, a lapok formátuma ugyanaz, mint a Szemere-Tárban lévő csomóké. Az itt felbukkanó jegyzetfüzetlapok egybefüggő részét képezhették egy korai füzetnek.

A *Pandekta III.* kötet előszavából szinte napra pontosan kiderül, hogy Kazinczy 1806. június 12-éhez, Széphalomra való költözésének dátumához köti az új formátumú, in quarto méretű jegyzetfüzet használatát. 1806-tól egészen 1831-ben bekövetkezett haláláig már nem változtat ezen. A jegyzetelés harmadik szakaszának az 1806 júniusa és 1810. január 6. között eltelt időszak tekinthető. Három és fél év alatt ugyanennyi, vagyis három és fél füzet elkészültéről számol be az előszóban. Az előszó írásának időpontjában, 1810 januárjában viszont megint egy újabb szakasz veszi kezdetét, az addigi kötetek íveit ugyanis akkor, a jobb kezelhetőség céljából tartalmi szempontok szerint újrendezte, hogy az egyre növekvő anyagban minél könnyebben eligazodhasson. A tárgykörök szerinti újrendezés nyomán már a jelenlegi első és második kötet is egyértelműen tükrözi az átrendezés műveletét, amelyre később valószínűleg még többször sor került. A *Pandekták* legjellemzőbb tulajdonsága miatt, nevezetesen hogy felcserélhető, újrendezhető részekből állnak, 1810-et követően nyitott, a lezáratlanság benyomását keltő kézirategyüttesek jöttek létre. A folyamatos és intenzív használat is hozzájárult a füzetek későbbi széteséséhez, ami lehetlenné tette, hogy a Kazinczy életében kialakult rendjüket rekonstruálhassuk. Ráadásul az is előfordult, hogy Kazinczy kölcsönadta *Pandektáit*: Szemere Pálhoz 1816. január 6-án postán érkeztek meg, a VI. kötetből jegyzeteket is készített.¹⁵

A Kazinczy-levelezésben kevés említést találjuk a *Pandektáknak*, de gyarapodásuk és használatuk néhány fontos támpontja kiderül. Az 1816-os említések révén megtudjuk, hogy számuk addigra már hétre gyarapodott:

„Bár csak én hét Kötet Pandektáimat magammal vihetném Erdélybe; de az 3500 lapot teszen. Kincs lesz az a' Maradéknak, kivált miolta nevezetesbb leveleimet párban oda írogatom. Csaknem ugyan annyit teszen dolgozásaimnak Maculatuma. Azokat is bekötetem, noha nagy része nyomtatásban megjelent.” (Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak. 1816. március 17. KazLev XIV. 3157. sz.)

A levélrészlet alapján arra következtethetünk, hogy az egyes füzetek átlagban ötszáz oldal terjedelműek is lehetnek. A füzetek valóban hatalmas anyagot foglalhattak magukban, ezt az ívekre szedett füzetlapok (többszöri) számozása is alátámasztja. Egy, a *Pandekták* hetedik kötetére bő fél évvel később tett utalás pedig megerősíti, hogy egy-egy füzet átlagban két év feljegyzéseit foglalta magában, de ezek hamar átkerülhettek másik helyre, megbontva a feljegyzések elkészülésének kronológiáját.

„E napokban recenseálám képeimet Pandektáim 7-ik kötetében. Én 23-szor vagyok festve, ide értvén Leonhard Posch által viaszban bosszírozott fejemet.” (Kazinczy Dr. Gyulay Lajosnak. 1817. január 13. XV. kötet 3360. sz.)

¹⁵ KazLev. XIII. kötet 427, 453.

A *Pandekták* folyamatos használatára utal két, 1827-ből származó említés, mindkettő Toldy Ferencnek címzett levelében:

„Az a' szelet papiros, mellyet ide zárok, úgy nevezett Pandektáimból van kivéve. Ugyan-onnan téptem-ki azt is, a' mit az Elisiók és Synalophák felől írtam, de még azt nem küldhetem most. Nem illy rövid; meg kell olvasnom.” (Kazinczy Toldy Ferencnek. 1827. júni. 5. KazLev XX. 4788. sz.)

„Az a' legnagyobb baj, hogy Pandektáim Tómusait szélyvel bontottam, hogy eggyüvé köttet-hessenek, a' mik egy tárgyra tartoznak, 's így minden írásom zavarban van.” (Kazinczy Toldy Ferencnek. 1827. aug. 14. KazLev XX. 4817. sz.)

A Toldynak szóló megjegyzésekből jól látszik, hogy Kazinczy a feljegyzések hatalmasra duz-zadt mennyiségét hiába próbálta tartalmi szempontok szerint a füzetek szétszedésével és újrafűzé-sével átláthatóbbá tenni, a módszer nem volt elég hatékony, élete vége felé már maga sem tudta, hogy mit, hol keresen. *Pandektái*ba ráadásul sokféle anyag került be, a kijegyzések vagy kivonatok mellett nyomtatványok, vázlatok és első kidolgozások együtt voltak jelen, amelyek az összeállítói szándék szerint a folytonos munka hatékony támogatását szolgálták. A *Pandekták* sokoldalú hasz-nálatára néhány további levélrészlet is utal:

„Trattner Úrnak első alkalommal küldöm a 10 exemplár árát. Már alig maradt meg kezemnél egy is a' mit másnak engedhetek. Tudassd velem, hány volt nyomtatva velínre, hány Hollandi pa-pirosra, hány nyomtatóra, hogy jegyzést tehessek eránta Pandektáimban.” (Kazinczy Helmecczy Mihálynak. 1813. márc. 18. KazLev X. 2408. sz.)

„Igen bölcsen tevéd ajánlásodat a' M. Theatrumra. Horvát Andrásnak Buzdítását még sem lát-tam, pedig van esztendeje miolta keresem. Nagy jót tennél vele, ha nekem kölcsön adnád, vagy számomra leíratnád. Csak hogy, ha leíratod, in 4-to parancsold, hogy bevarrhassam Pandektáimba.” (Kazinczy Gr. Desseffy Józsefnek. 1816. okt. 11. KazLev XIV. 3292. sz.)

A Pandekta-készítés, mint Kazinczy saját jegyzetelési módszere, nem csak a hatékony informá-ciótárolást és -hasznosítást szolgálta. Az 1810-ben íródott előszóban, amelyet megfogalmazásából ítélve eleve a nyilvánosságnak szánt, kiderül, hogy már ekkor egy követésre érdemes írói munka-módszernek is tartotta, amit másokkal szívesen megosztott, sőt számított arra, hogy lesznek kései olvasói:

„Jegyző-könyv nélkül nem lehet-el a' ki tanul, leginkább nem pedig a' ki dolgozik [...] Annak, a' ki halálom után holmin benne felakad [...] Bár azok, a' kik látják gyűjteményemet, követnék a' példát, és így magoknak is 's másnak is használni akarnának. Engedjék magokat általam leginkább arra inteni, hogy azt jegyezzék-fel a' miket látnak 's ballanak; mert a' mi könyvben van, azt ha mi nem tudjuk is, nyomába vezettedhetünk mások által.”

Kazinczy halála után a széphalmi kúrián maradt hatalmas mennyiségű kézírathagyaték fokoza-tosan Kazinczy Gábor tulajdonába került.¹⁶ A bánfalvai kastélyban őrzött iratok állapotáról pótol-hatatlan jelentőségű feljegyzést készített 1855-ben Toldy Ferenc.¹⁷ Az ott fellelt *Pandektákból* készült kivonatos jegyzetek érdekessége, hogy Toldy már akkor is csak hat római számozású *Pandekta*-kötetből tudott dolgozni, ám ezek mégsem teljesen azonosak a jelenlegiekkel. Vannak ugyan egyezések, de szinte alig tudunk kiigazodni azon, hogy amit Toldy használt, az hogyan vált azzá, amit ma kézbe vehetünk. A legszembetűnőbb eltérés, amire már maga Toldy is magyarázatot keresett, hogy hogyan lehetséges két „*Pandecta II.*” címmel ellátott kötet. A második *Pandekta II.* felfedezésekor az alábbi megjegyzést fűzi a kötetből készült kijegyzések elé:

„Az Én Pandectám. Második Kötet. Széph. 1808, 1809. És így 2 második: egy kötet, felebb K. Gábor rendezése szerint egy tárca, L. itt a 7. lapot.”

Ebből az derül ki, hogy már ekkor létezett egy olyan *Pandekta (II.)* kötet, amelyet nem Kazinczy Ferenc, hanem Kazinczy Gábor rendezett egybe, azt azonban nem tudni, hogy ez a ké-sőbbiekben mivé alakult át. Kazinczy Gábor 1864-ben hunyt el, ekkor került a nála lévő hagyaték

¹⁶ GERGYE 1993, 13–17.

¹⁷ MTA KIK Magy. Ir. Rui 4.r.15. 1-9. „Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandectáiból – Kazinczy Gábornál Bánfalva, marc.11 april 7/55”

– amely addigra már ténylegesen sok kárt szenvedett – a Magyar Tudományos Akadémiára, ahol a Toldy által korábban még egybe látott kötetek közül némelyik széthullott vagy szétszedték, lapjaik összekeveredtek. Jakab Elek levéltáros kapott megbízást a teljes iratanyag rendezésére. 1875–1891 között az akkori gyakorlatot követve szakok és nagyságrend szerint rendezte a kéziratokat, amelyeknek azonban korábbi tárolási módját nem kivonatolta. Ezért az eredeti tároláshoz legközelebbi, de már az MTA Kézirattárában készült leírás tőle származik. Jakab 1880-ban tartott a *Pandekták* újrendezésének utolsó simításainál, ám saját bevallása szerint teljes kudarcot vallott velük. A VI. kötet borítóján ezt írja:

„Ez egy teljesen összezavart gyűjtemény, megpróbáltam rendezni, napokig fáradtam vele, a fő szédüléséig, sehogy sem tudtam végre hajtani. Úgy látszik lelkiismeretlenség műve, elvittek belőle, össze háníták, megcsönkítették, van emlékezet XI-XII-XIII számú Pandectáról is, a minnek semmi nyoma nincs, már ma. Aki egybe tudja állítani szerencsésnek mondva. Én teljesen bele romlottam, azért egy folyó számot keresztlül vittem rajta, hogy legalább ezen túl ne csonkíttassék tovább. Buda-Pest, dec. 3. 1880. Jakab Elek.”¹⁸

Az MTA KIK K 633/I–VI. jelzetű, egységesen félbőrbe kötött, a gerincén, „Az én Pandektám” címet viselő anyag tehát lényegében Jakab Elek újraértelmezésében vált a *Pandekták* néven ma ismert gyűjteménnyé. Egyelőre nem tisztázott, hogy milyen állapotú kézírathalomból állította össze a jelenlegi rendet. Feltételezhető, hogy a legkisebb beavatkozás a II., III. és IV. kötetbe történt, ezeknek ugyanis megmaradt az eredeti címlapja, és sorszámozásukból arra következtethetünk, hogy többé-kevésbé tartalmilag is azonosak azzal, amit Kazinczy Ferenc a haláláig használt. A *Pandekták* akkor vesztették el végleg eredeti jellegüket, amikor az MTA Kézirattár 1948-as átszervezése után a Kazinczy-hagyaték kéziratköteteit egységes, díszes félbőr kötésbe bekötötték. Állományvédelmi szempontok mellett ezt az is indokolta, hogy esztétikai igényeknek is meg kellett felelniük, mert egy reprezentációs célokat szolgáló helyiség polcaira kerültek.¹⁹

A kötet anyagának körülhatárolása, a feldolgozás módszere

Jelen kiadás a Kazinczy által azonosíthatóan *Pandektáknak* tekintett feljegyzésgyűjteményekből elsőként azt a hármat adja közre (MTA KIK K633/I–III.), amelyek bár szintén az MTA Kézirattárában kialakított szakrend alapján nyerték el jelenlegi határaikat, de azonosíthatóan a leginkább tükrözik azt, hogy Kazinczy miként állította össze őket eredetileg. Jakab Elek helyrajzi beosztása szerint a feljegyzés típusú kéziratok eredetileg az ún. Vegyes szakba kerültek. Ebben a szakban voltak azok a kéziratkötetek, amelyeket immár végérvényesen *Pandektaként* tartunk számon (MTA KIK K 633/I–VI.), valamint más, vegyes tartalmú kötetek (MTAK KIK K604/I–II.; MTA KIK K638/I–II.), amelyekről pedig kijelenthetjük, hogy ha nem is teljes terjedelmükben, de csomóik egy jelentős része eredetileg szintén valamelyik *Pandekta*-kötet anyagát képezte. Ezeknek Jakab Elek adott alcímet: a K604/I–II. kötet alcíme „Apróságok”, a K638/I–II. alcíme „Töredékek”. A régi szakbeosztás alapján azonban nem lehet teljes képet alkotni a *Pandekta* típusú feljegyzéskötetek fennmaradt töredékeiről, mert a „Vegyes” szakba egészen más elv alapján is kerültek kéziratkötetek, amelyek nem tartalmaznak *Pandekta*-lapokat. Ugyanakkor a kézírathagyaték régi szakrendjének más osztályaiban felbukkannak még olyanok, amelyek egyes részei egyértelműen *Pandektákból* származnak. A „Régibb és Újabb Írók” (RUI) című szakba sorolt kötetek között ilyen például a K630/I–II. és a K641-es kötet. Mindkettő őriz valamit egy eredeti, Kazinczy által megalkotott kéziratgyűjtés jellegéből, formai jegyeik, így például oldalszámozásuk alapján, de csak töredékeikben. Lapjaikra esve egyik sem volt teljesnek tekinthető, amikor az Akadémián rendezni kezdék a hagyatékot. A K630/I–II. kötetnek eredetileg Kazinczy adta „A Méh” címet, Jakab Elek pedig ellátta egy alcímmel: „Vegyes gyűjtemények Tárháza.” „A Méh” annak bizonyítéka, hogy Kazinczynak más típusú feljegyzésgyűjteményei is voltak – szintén maga által választott címmel –,

¹⁸ MTA KIK K 633/VI. 1a.

¹⁹ GERGYE 1993, 22.

amelybe más szempontok alapján válogatta feljegyzéseit, „A Méh” esetében főként magyar, latin, német, görög vermsólatokat. A K641-es kéziratkötetnek Jakab Elek „Történeti és egyéb jegyzetek” alcímet adott. S amennyire az első százötven lap többé-kevésbé megfelel ennek a tágan meghatározott tartalomnak, úgy válik a kötet második fele egy véletlenszerűen összeválogatott *Pandekta*-lap-gyűjteménnyé. A Kazinczy halálát követően részeire hullott jegyzetfüzetek maradványainak különböző kéziratkötetek közötti szétosztására azért kerülhetett sor az első kéziratári rendezéskor, – amit Jakab Elek a *Pandekta VI.* kötet elejéről már idézett kifakadásában elpanaszol – mert lehetetlen volt rekonstruálni a feljegyzések eredeti rendjét, ezt a hagyatékraért a legnagyobb pusztulás: „Ugy látszik, lelkiismeretlenség mive; elvittek belőle, össze hányták, megcsonkították.”

Jakab Elek megjegyzése értékes adatokat tartalmaz arról is, hogy eredetileg hány *Pandekta* lehetett összesen: „van emlékezet XI–XII–XIII. számú Pandectáról is, a minek semmi nyoma nincs már ma.” A legrendezetlenebb VI. kötet tartalmazza a legtöbb olyan *Pandekta*-lapot, aminek egyáltalán nem sikerült megtalálni a helyét. Így kerülhetett oda a IX. és a XI. kötet borítólapja is Kazinczy kézírásával.

Az MTA Kézirattárában őrzött Kazinczy-hagyatékban hat kéziratkötet szerepel *Pandektaként* nyilvántartva:

MTA KIK K 633/I.

[Korábban Vegyes 4° 70/I.]

Kazinczy Ferenc: „Az én Pandektám I.” [Gerinc cím.]

Magy., lat., franc., ném., gör. Autogr., ill. nyomt. 195 f. Modern fbk.

A K 633/I-es kötet címlapja hiányzik. A kötet 1–63a lapjain a „Történetek kalendárioma” című naptár található, amely eredetileg más kéziratcsomó részét képezte. Az utólagos átrendezésre utal az is, hogy a 163a oldalon Kazinczy kézírásával lezárt I. kötet („Vége Pandectám I. kötetének”) ezután mégis folytatódik. Kazinczy eredeti számozása szerint, amely mellett egy áthúzott, vagyis az ívek átrendezése előtti, régebbi számozás is látható, az első kötet eredetileg a 494. oldalon ért véget. A záróformula után következő oldalak számozása azonban nem ezt folytatja, és még csak újra sem kezdődik. Egy olyan, összefüggő csomó került ide, amelyről nem lehet megállapítani, hogy valaha melyik *Pandektához* tartozott. A kötetnek címlap híján évszáma sincs, az átrendezések után 1807–1811 között keletkezett kijegyzéseket tartalmaz.

MTA KIK K 633/II.

[Korábban Vegyes 4° 70/II.]

Kazinczy Ferenc: „Az Én Pandektám”. [Gerinc cím.] Széphalom, 1808–1809.

magy., ném., lat., franc., gör. Autogr. ill. nyomt. 252 f. Modern fbk.

A K 633/II-es kötet őrizte meg leginkább eredeti állapotát. Az egyetlen, amelyiknek külső, kék borítója is fennmaradt sűrűn teleírva. A cím azonban nem erre került, hanem a belső címlapra: „Az én Pandektám. Második Kötet. Széphalom 1808, 1809.” A legalaposabban megszerkesztett kötetnek tartalomjegyzéke is van, amely azonban csak részben felel meg a tényleges tartalomnak. Az eredeti számozás szinte végig követhető, és ebből jól látszik, hogy az első átrendezés után már nem bolygatták meg a rendjét. Egységesen a folyóiratokból kiírt jegyzetek kerültek ide. A zárómondat, „Vége a második kötetnek”, valamint a hátsó borító is arra enged következtetni, hogy ez az egyetlen olyan füzet, amelyik nem esett szét, így őrizve meg fizikai valóságában is eredeti jellegét.

Ellentmondásba csupán akkor ütközünk, ha beleolvasunk Toldy Ferenc már említett 1855-ös jegyzeteibe. Ebből ugyanis az derül ki, hogy két második kötet volt, legalábbis Kazinczy Gábor összerendezett egy másik második kötetet, amelynek részletes tartalmi kivonatát Toldy ismerteti, de ez ma teljes egészében hiányzik.²⁰

²⁰ MTA Magy. Ir. Rui 4.r. 15.fol. 27.

MTA KIK K 633/III.

[Korábban Vegyes 4° 70/III.]

Kazinczy Ferenc: „Az én Pandektám III.” [Gerinc cím.] „Az Én Pandektám. Harmadik Kötet. Széphalom, 1810.”

magy., ném., lat., franc., ol. Autogr. ill. nyomt. 263f. Modern fbk.

A **K 633/III**-as kötet címdala szintén fennmaradt: „Az én Pandektám. Harmadik Kötet. Széphalom 1810.” Ezt követi a Széphalmon 1810. január 6-án keletkezett előszó. A kötet részben tematikus egységekre bomlik, így az első felében a művészeti vonatkozású jegyzetek gyűjteménye körvonalazódik, majd folyóirat-recenziók, és nyomtatványkivágatok következnek, de összességében mégsem következetes a rendje, egyes szövegek megszakadnak, majd több lappal később folytatódnak. A kötet lezárása szintén esetlegesnek tűnik.

MTA KIK K 633/IV.

[Korábban Vegyes 4° 70/IV.]

Kazinczy Ferenc: „Az Én Pandektám. IV. Kötet. Újhely, Az Archívumban, 1823.”

Autogr., idegen kéz írása ill. nyomt. 236 f. Modern fbk.

A **K 633/IV**-es kötet kilóg a *Pandekták* sorozatából.

Eredeti borítóján ez áll: „Az én Pandektám. IV. Kötet. ~~XIII.~~ Kötet. Újhely, az Archívumban, 1823. Martz. 5d.” Az átszámozás nem Kazinczytól származik. Toldy Ferenc erről a kötetéről nem tesz említést, holott 1855-ben sorrendben haladt a *Pandekták* kijegyzetelésével. Az egységes IV. kötet a sátoraljaújhelyi levéltárban gyűjtött, a 18. század első felére és Kazinczy korára vonatkozó levéltári kijegyzések gyűjteménye.

MTA KIK K 633/V.

[Korábban: Vegyes 4° 70/V.]

Kazinczy Ferenc: „Az Én Pandektám. V.” [Gerinc cím.]

Autogr., idegen kéz írása ill. nyomt. 236 f. Modern fbk.

A **K 633/V**-ös kötetnek nincs meg a címlapja, és az oldalszámozást is Jakab Elek készítette, mai rendjét egyértelműen ő alakította ki. Szinte a *Pandekták* teljes időtartamára (1810–1831) találunk benne jegyzeteket, folyóiratokból, könyvekből vett kijegyzéseket, újságkivágást. A Toldy által használt V. kötetre csak néhány részletében hasonlít, ugyanakkor a mai VI. kötetben megtalálunk olyan oldalakat, amelyek egykor az V. kötetben szerepeltek. Az eredeti V. kötet egyes részei a K 638/II-es jelzetű, ún. „Töredékek II.” kézirat-kötetben bukkannak fel. Összességében tehát olyan lapokból fűztek össze, amelyek egykor sem kronológiailag, sem tematikusan nem alkottak egységet.

MTA KIK K 633/VI.

[Korábban: Vegyes 4° 70/VI.]

Kazinczy Ferenc: „Az Én Pandektám. Hatodik Kötet. Széphalom, Auguszt., 1813.”

Magy., ném., lat., franc., gör., ol.

Autogr., idegen kéz írása ill. nyomt. 272 f. Modern fbk.

A **K 633/VI**-os kötet összeállítása a *Pandekta V.*-nél is zavarosabb. Az elején mindjárt három különböző címlapot találunk: „Az én Pandektám. Hatodik Kötet. Széphalom, auguszt. 1813.”, „Az én Pandektám. Kilenczedik Kötet. Széphalom, 1820”, „Az én Pandektám. Tizenegyedik Kötet. Eperjes, Márc. 1822.”

A hatodik kötet címlapján olvashatóak Jakab Elek elkeseredett sorai. A töredékekből összeállított kötet a rendezhetetlen állapotot hűen tükrözi. Az elején találunk olyan bejegyzéseket, amelyek Toldy leírásában is szerepelnek, illetve a címdolgnak megfelelően 1813–14-ből származnak. A különböző minőségű papírlapok, valamint a különféle színű tintával készült jegyzetek és azok váratlan megszakadása egyértelműen arra enged következtetni, hogy lapokra vagy ívekre szakadt kézirat-töredékekből állította össze Jakab Elek levéltáros.

További *Pandekta*-csomók, -lapok az alábbi kéziratkötetekben fordulnak elő jelentős terjedelemben:

Nyolcadrét Pandekta-csomók	
Nyolcadrét maradványok 1794–1804	Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Szemere-Tár, I. kötet, 1786-1808, „Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések.” 89–93., 98., 133–214., 221–274., 283–284., 291–298., 307–314.
1802	MTA KIK K 604/I. korábban: Vegyes 8r. 3. Kazinczy Ferenc: „Apróságok I–II.” Ném., fr., lat., magy. Autogr., több más kéz írása, ill. nyomt. I–II. kötet. 235+94 f. Modern fbk. K604/ I. 69–83.
Negyedrét Pandekta-csomók negyedréti számozott Pandekta-lapok helyenként átszámozva és fejléc vonallal ellátva	
1817 előtt	MTA KIK K 638/I. Korábban: Vegyes 4to 72. Lsd. 49. Kazinczy Ferenc: „Töredékek I.” [Gerinc cím.] Magy. ném., lat. franc., gör. Autogr., idegen kéz írása ill. nyomt. 128f. Modern fbk. 1–128.
1817 előtt	MTA KIK K 638/II. Korábban: Vegyes 4to 72. Lsd. 49. Kazinczy Ferenc: „Töredékek II.” [Gerinc cím.] Magy. ném., lat. franc., gör. Autogr., idegen kéz írása ill. nyomt. 143f. Modern fbk. 5–14, 42–58, 60–124.
1810 körül	MTA KIK K 641 Kazinczy Ferenc „Történeti és egyéb jegyzetek.” [Gerinc cím.] Korábbi címe: „Magyar dolgok.” Magy., ném., lat., gör. Autogr., több idegen kéz írása ill. nyomt. 230 f. Modern fbk. 152–230.
1822 előtt	MTA KIK K 630 (Korábban: Magyar Ir. RUI 4. 10.) Kazinczy Ferenc: „A Méh I-II.” Magy. ném. lat. fr., ol., gör. Autogr., eredeti levelek ill. nyomt. 238. f. Modern fbk. 81–161.
1810 előtt	MTA KIK Magy. Nyelvtud. 4r. 41/I. Kazinczy Ferenc [Versei, prózai írásai, főként nyelvészeti tárgyú kivonatai, jegyzetei, valamint egyéb gyűjteménye.] Magy., ném. Autogr., ill. nyomt. 233. f. Pk. 186–199.

Jelenlegi ismereteink alapján az alábbiak szerint lehet rekonstruálni a *Pandekták* keletkezési sorrendjét, figyelembe véve, hogy 1810 nyarán megtörtént az első három kötet átrendezése, tehát a keletkezés kronológiája már akkor felborult:

Pandekta I. [1806,1807?] (Nincs borító)

Pandekta II. Széphalom 1808, 1809. („Az én Pandektám – Második kötet”)

Pandekta III. Széphalom 1810. („Az én Pandektám – Harmadik kötet”)

Pandekta IV. Sátoraljaújhely, 1823. („Az én Pandektám” – „XIII-kötet”) Az eredeti kötetmegjelölés áthúzva. A IV-es számot utólag Jakab Elek írta rá. A IV. kötet az 1811-es év füzete kellett legyen eredetileg.

Pandekta V. [1812?] Nincs cím, se kötetmegjelölés. 1831-es dátummal ellátott írásokat is tartalmaz.

Pandekta VI. 1813. („Az én Pandektám. Hatodik kötet, 1813.”)

Pandekta VII–VIII. 1814–1819? A KazLev XIV. 3157. sz. levele alapján Kazinczy 1816. március 17-én a *Pandekta VII.*-nél tartott éppen, ugyanerre hivatkozik egy fél évvel később, 1817. január 13-án kelt levél is. (Vö. Kazinczy Dr. Gyulay Lajosnak. KazLev XV. 3360. sz.)

Pandekta IX. 1820. („Az én Pandektám. Kilenczedik Kötet. Széphalom, 1820”). Csak a borítója maradt fenn a *Pandekta VI.* kötetben.

Pandekta X. 1821?

Pandekta XI. 1822 („Az én Pandektám. Tizenegyedik Kötet. Eperjes, Márcz. 1822.”) Csak a borítója maradt a *Pandekta VI.* kötetben.

Pandekta XII.?

Pandekta XIII. Ez volt az eredeti IV. kötet, amely 1823-as évszámmal szerepelt.

A kötet tagolása

A Pandekta-kötetek mint szövegcsoportok

A *Pandekták I–III.* kötet anyaga ugyan Kazinczy jegyzetfüzeteinek legteljesebb és legeredtibb részét képviselik, mégsem jelenthető ki, hogy mai terjedelmük, felépítésük egyértelműen azt az állapotot tükrözi, ahogy azt Kazinczy életében használta. Az átrendezéseket ezekben sem csak ő hajtotta végre, egyes lapok sorrendjének felcserélése vagy egy-egy kijegyzés váratlan megszakadása arra enged következtetni, hogy halála után *Pandektáinak* ezeket a köteteket sem lehetett lezárt egészként kezelni nyitott szerkezetük, vagyis az ívek, a lapok gyakori átrendezése miatt, halála után pedig nem lehetett úgy konzerválni, ahogy azokat hátra hagyta. A *Pandekták* kiadásakor tehát utólag, a mesterségesen kialakított kötethatárokból kellett kiindulnunk, ami megalapozta azt az álláspontunkat, hogy a töredékesség és a kiadásra váró teljes anyag rekonstruálhatatlan szétszóródása következtében ezeket a kötethatárokat az azonosítás, a könnyebb tájékozódás végett megtartjuk, de nem tekintünk rájuk szigorú értelemben vett önálló művekként a lezárttság, a befejezettség kitérőimai szerint. Ebből következően nyílt meg a lehetőség az elött, hogy ne jelentessünk meg mindent a kötetek tartalmából.

A három *Pandekta*-kötet közül a *Pandekta I.*-be (MTA KIK K 633/I.) került utólag egy olyan nagyobb lélegzetű, önálló kézirat, a *Történetek Kalendárioma*, amely mind keletkezési ideje (az utolsó bejegyzés 1827-ből való), mind jellege miatt (évfordulónaptár) teljesen kilóg a *Pandekták*ba eredetileg besorolt feljegyzések típusai közül. A kötetben ezután következő *Der Bothe aus Mähren oder neuer mäbrischer und schlesischer Stadt und Landesmannkalender* című nyomtatott kalendárium szorosan kapcsolódik a kéziratok kalendáriumhoz. A *Történetek Kalendárioma* utolsó lapján a lapok újraszámozásához igazítva utalást találunk a *Der Bothe aus Mähren* című, 1799-ben Brunnben nyomtatott kalendáriumra, amelynek első oldala a kéziratok kalendárium új számzásának a folytatása. Nem kerülnek tehát közlésre az MTA KIK K 633/ I. 1a–63a (eredeti, áthúzott oldalszámzására alapján 62–165., új oldalszámzására szerint 72–175. oldalak), valamint a 64a–71b lapok (eredeti számzására szerinti 181–196. oldalak). A *Pandekták* szövegeinek közlése a *Pandekta I.* kötet 72a lapjával kezdődik.

Nem kerülnek közlésre azok a rájegyzések sem, amelyek a *Pandekta II.* kötet (MTA KIK K 633/II.) egyedülként fennmaradt első és hátsó borítójául szolgáló két papírra íródtak.

Csomók

A *Pandekta I–III.* kötetek a fenti részek kivételével önálló szövegcsoporthként kerülnek közlésre a mai levéltári kötetbeosztásuk sorrendjében. A köteteken belüli rendezetlenség miatt azonban a szövegcsoporthok között nem húztunk határokat. A közlés rendjének második szintje azt a felosztást követi, amit Kazinczy eredeti és utólagos oldalszámozása alapján meg lehetett állapítani. Folytatólagosan, félkövéren szedett római számmal számozott csomókra (fejezetekre, fogásokra) osztottuk fel a teljes *Pandekta I–III.* anyagát, amelynek egyedüli rendezője a Kazinczy által, a lapok jobb felső sarkába írt oldalszámozások körüli változtatások: a *Pandekta I–III.* kötetek teljes egészében végig vannak számozva, ami az egyik legfontosabb megkülönböztető jegye Kazinczy feljegyzéseinek. Azonban az általa 1810 elején elhatározott tematikus szövegcsoporthosítás miatt, az átrendezések következményeképpen az eredeti oldalszámozás érvénytelenné vált, amit azok áthúzásával érzékeltetett. Az újonnan rendezett füzetek összetartozó részeit egy új, folytatólagos számozással tette egységessé.

- Az eredeti, áthúzott oldalszámok révén lehet kijelölni azokat a csomóhatárokat, amelyek egy korábbi, kronologikus rendre emlékeztetnek, még ha azok keletkezési ideje az esetek nagy részében teljes pontossággal nem állapítható is meg.
- A csomók elválasztásának másik módja azoknál a *Pandekta* részeknél lép érvénybe (lásd főleg *Pandekta II.* kötet MTA KIK K 633/II.), ahol nem történt az oldalszámozás megváltoztatásával járó jelentős átrendezés, hanem a határokat a számozás megszakadása, esetleges üres oldalak, majd néhány oldal kihagyása után a folytatólagos számozásban érzékelhető ugrás jelöli ki.

Mindezen megfontolások alapján a teljes *Pandekták I–III.* anyagát XXXVII. csomóra osztottuk fel. A csomók a jobb láthatóság céljából bekeretezve kerülnek elkülönítésre, a csomók sorszáma alatt szögletes zárójelben megadva az elhatárolás két legfontosabb támpontját: elől az adott csomó új oldalszámozása, a pontosvessző után pedig a régi, áthúzott számozás, amennyiben van ilyen. Ott, ahol nem szerepelt régi, áthúzott szám, az elhatárolást értelemszerűen a csomó után kihagyott lapok tették szükségessé. Ez a mechanikus felosztási elv nagy aránytalanságokat eredményezett a csomók terjedelme között. Vannak egy lapból álló fejezetek (pl. XIX. csomó), és vannak több száz oldalas (pl. XXII. csomó) fejezetek is. Ugyanakkor ennek a felosztási elvnek következetes érvényesítése tette egyedül lehetővé, hogy az egész kéziratanyagot jellemző rend-rendezetlenség ellentétét áthidaljuk, és egy kirakós játék darabjaiként fogjuk fel a csomókat, amelyeknek „helyes”, vagyis kronologikus sorrendjét még akár rekonstruálni is lehetne, ha nem kezdődnének újra és újra a számozások, ahogy egyre több jegyzetfüzet telt be, és ha lenne bármi olyan fogódzó egy-egy csomón belül, ami a bennük foglaltak alapján átvezet a szétválasztott részek között.

A Kazinczy-féle oldalszámozások többszöri megváltoztatása miatt a szövegek közlésekor a kijegyzésegységek bal felső sarkában, szögletes zárójelben azt a végleges, újrászámozás utáni oldalszámot jelezzük, amely a jelenlegi *Pandekta*-kötetekben Kazinczy utolsó, megadott autográf számzásának tekinthető. A korábbi áthúzott számozást és a levéltári fóliók azonosításához szükséges számozást a sorszámmal ellátott kijegyzésegységek vonatkozó jegyzetében adtuk meg.

Kijegyzések

A *Pandekták* tagolásának harmadik, egyben legmeghatározóbb „egységnyi” szintjét képezik az ún. kijegyzések. A kijegyzések közötti határok meghúzását olyan formai jegyek alapján lehet teljes következetességgel elvégezni, amelyek közül ha valamelyik egy-egy esetben el is marad, az egész anyagra vonatkozóan olyan markáns jelleggel bírnak, hogy önkényes elkülönítésükre, az eredeti egységek téves megkülönböztetésére nem kerülhet sor. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a könnyebb tájékozódás kedvéért nevezünk mindent ’kijegyzésnek’, noha a szó szoros értelmében kijegyzésnéként csak valamely műből (könyvből, folyóiratból, kéziratból stb.) származó kivonatot nevezhetnénk így, amelyek ugyan többségben vannak, de nagy számban fordulnak elő feljegyzések is. Ez utóbbiak közé sorolhatóak a személyekről, utazások során helyszínekről, épületekről stb.

szóló jegyzések, összességében minden olyan jegyzés, amely nem valamilyen papír alapú hordozóból készült, hanem Kazinczy hallott vagy látott benyomásai alapján. Nem kijegyzés a másolat sem, gondolunk itt főleg a vermsólatokra, valamint a nyomtatványok vagy a nyomtatványkivágatok sem.

A kijegyzés összefoglaló név, amely a *Pandekták* egységnyi részeit jelöli. Megkülönböztető jegyeik a következők:

- a kijegyzésegységeket tollal, szabadkézzel húzott vízszintes vonal határolja el egymástól. Ha a kijegyzés a lap alján végződik, akkor az oldalugrás révén történik meg a kijegyzések elhatárolása.

A kijegyzésegységek legfontosabb megkülönböztető jegye a középre rendezett cím, amelyet tehát magunk is mint legfőbb azonosítót használtuk a kijegyzésegységek megkülönböztetésére. A címek lehetnek összefoglaló jellegűek, amelyek megadják, hogy az adott kijegyzésnek mi a legfontosabb témája (pl. 227. **I. Ferdinánd gyermekei**), vagy annak a műnek a címével azonosak, amire a kijegyzés vonatkozik (pl. 247. **Gedichte von Friedrich Kind**). Előfordul azonban, hogy nincs cím, ekkor csak a vízszintes elválasztó vonal révén lehet elhatárolni a kijegyzéseket egymástól. Azonban ilyenkor is gyakori, hogy bár nincs középre rendezett cím, a kijegyzés kezdő szavait Kazinczy nagyobb betűkkel írta, ezzel emelve ki azt, hogy mi a kijegyzés lényege (pl. 34. [**Göthének énekeihez**]). Számos esetben, így például az idézeteknél sincs címadás. Ilyenkor Kazinczy eljárást követve, a kijegyzés kezdőszavával, vagy a hivatkozott mű címéből magunk képeztük meg a címet szögletes zárójelben. A nyomtatványkivágatok esetében a címadásnál szintén ezt az eljárást követtük, vagyis megképeztük a címet a nyomtatvány kezdő szavai alapján (pl. 83. [**Wolfgang Kilian és Dominicus Castos**]).

A *Pandekták* címhasználatá részben megfeleltethető a mai kulcsszavas keresés módszerének. A címek egyfajta navigátorai az emlékezetnek, amelyek révén Kazinczy a kéziratcsomók átrendezése miatt megbomlott időrend helyett azt a tartalmat tudta felidézni, ami az adott kijegyzés készítésekor a legfontosabb volt számára, azaz nem valamiféle általános információ kiemelésre szolgáltak. Így számunkra a cím a kijegyzésbe zárt legfőbb jelentőségű információ megfejtésének nélkülözhetetlen kulcsa.

Minden kijegyzésegységet sorszámmal láttunk el. A félkövérrel szedett sorszámozás folyamatos a három *Pandekta*-köteten keresztül. Mindösszesen 409 kijegyzésegység keletkezett. Nem számoltunk önálló kijegyzésegységnek olyan egyszavas feljegyzéseket, amelyek a nyelvújítással összefüggő szógyűjtés tárgyába tartoznak. Egy kijegyzésegységé vontunk össze olyan idézeteket, amelyeknek önálló címük nem volt, és egymás után következve egy középre zárt rövidebb vízszintes vonal határolja csak el őket. (pl. 95. [**Idézetek 1.**])

A kijegyzések közlésének kritériumai

A kijegyzések mindegyike, a fenti kivételektől eltekintve, önálló sorszámot kapott, azonban az összes közlésére nem kerülhetett sor. Annak meghatározásához, hogy a kéziratok anyagból mi kerüljön átírára, meg kellett határozni a feljegyzésekként számon tartott hagyaték szövegtípusait, és ezek között felállítani egy rangsort, amelynek alapján eldönthető, hogy mely típusú szövegek közlése nélkülözhetetlen, és melyek azok, amelyeknek elegendő megadni bibliográfiai adatai mellett internetes elérhetőségét, és eltekinthetünk teljes terjedelmű közlésüktől.

Ennek megkülönböztetéséhez először tisztázni kell, hogy a *Pandekták*ban található kijegyzésegységek forrásuk szerint az alábbi három közül melyik alá sorolhatóak:

- olvasott,
- hallott,
- látott.

Mint ahogy a hallott, tehát mások szóbeli elbeszélése alapján vagy a látott, tehát Kazinczy által személyesen megélt vizuális élmény hatására készült feljegyzéseknek nem lehet más közlőjük, mint Kazinczy, vagyis máshol nem kereshetőek, mint az ő hagyatékában, ezért ezeket a típusú feljegyzéseket minden megfontolást mellőzve teljes terjedelmében közöljük. Az eredetiség szem-

pontja érvényesül minden olyan feljegyzés teljes terjedelmű közlésekor is, amelyről tudjuk, hogy Kazinczy egy későbbi művének építőkövéül szolgált, netán egy megvalósult művének (elsősorban versnek) egyik változata, vagy valamely meg nem valósult írástervének vázlata, előzménye. Ez utóbbi csoportba két hosszabb terjedelmű szöveget sorolhatunk:

23. Eperjesi hóhérlások. 1687.

371. Udv. Consiliárius és Septemvir Vay. József Úrral lételem. 1810. Nov. 17d–27d.

Kazinczy összes, a *Pandekták*ban fennmaradt versének kéziratát is közöljük annak ellenére, hogy ezek már megjelentek a kritikai kiadás *Költemények I.* kötetében. Újraközlésük azért fontos, mert itt a verskéziratok *Pandekták*on belüli elhelyezkedése, kontextusa jelent új információt keletkezésük és alakulástörténetük szempontjából.

Arányait tekintve az olvasmányok alapján készült kijegyzések száma a legnagyobb. A szövegeknek ebben a csoportjában ki kellett jelölni azokat a szempontokat, amelyek alapján a kijegyzések meghatározott típusait nem közöljük. Ezek kihagyását minden esetben a kihagyás helyén jelöltük.

Nem közlünk:

- nyomtatványokat, nyomtatványkivágatokat,
- levélmásolatokat,
- kézzel rajzolt térképeket, egyéb rajzokat (kivéve illusztrációként).

A nyomtatványok és nyomtatványkivágatok esetében azonban ott, ahol Kazinczy autográf megjegyzése kíséri a nyomtatványt, a hozzá kapcsolódó margináliákat közöljük.

A legterjedelmesebb szöveganyagot a folyóirat-kijegyzések jelentik, amelyek vagy teljes terjedelemben követik a külső szövegforrást, vagy az adott folyóiratcikknek csak egy részletére terjednek ki. Minthogy ezek a kivonatok szinte kivétel nélkül német nyelvűek, közlésüktől általános szabályként akkor tekintettünk el, ha a teljes terjedelmű kijegyzés forrását azonosítani lehetett, és az eredeti szöveg fellelhető. A német folyóiratokból származó kijegyzések forrásának elektronikus változatát szinte minden esetben megtaláljuk. Ezek lelőhelye a kötet szerkesztése idején az alábbi linkeken volt elérhető:

- Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung:
https://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jpjournal_00000011
- Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung:
https://zs.thulb.unijena.de/receive/jportal_jpjournal_00000005?XSL.q=allgemeine%20literaturzeitung

A fentiek alól egyetlen szöveg képez kivételt: Kazinczy *Magyar Régiségek és Ritkaságok* című könyvéről a *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*ban megjelent recenziója (363. [Magyar Régiségek és Ritkaságok]), amelyet azért közlünk teljes terjedelmében, noha a recenzió szövege elektronikusan elérhető, mert Kazinczy a recenzió átmásolt szövegébe saját életrajzára vonatkozóan közbeiktatott egy kiegészítő, javító megjegyzést.

Minden egyéb folyóirat-kijegyzés, amely egy cikknek hosszabb-rövidebb részletét kivonatolja, átírásra került. Átírásra kerültek azok a folyóirat-kijegyzések is, amelyek egy egész cikknek rövidített vagy Kazinczy átalakítása révén tömörített kivonataként szerepelnek a *Pandekták*ban. A lényegesen kisebb számban előforduló könyvkijegyzések esetében a teljes közlés mellett döntöttünk.

A szövegközlésről

Kiadásunk a betűhű forrásközlés elvét követi, valamint a formai-elhelyezkedési sajátosságok követésével a minél pontosabb megjelenítésre törekszik.

A szövegkritikai jegyzeteket lábjegyzetben adjuk meg. Ezek Kazinczy áthúzásokkal jelölt javításait, átírásait és egyéb, a kéziratban látható jelöléseket tartalmazzák, a hozzá tartozó szükséges szerkesztői megjegyzésekkel együtt – az áthúzott részeket < > zárójelbe, a szerkesztői megjegyzéseket szögletes zárójelbe tettük.

A Kazinczy által a kijegyzéseken belüli szövegrészek elválasztására előszeretettel használt rövid tagoló vonalat három gondolatjellel, a hosszú szövegző vonalat, amennyiben nem kijegyzéseket választ el, öt gondolatjellel jelöltük.

Az írástechnikai rövidítéseket (ligatúrákat) jelöletlenül oldottuk fel. Feloldottuk a kettős mássalhangzó rövidítésére (pl. n, m) szolgáló mássalhangzó feletti vízszintes vonalat is, és a szót kettős mássalhangzóval írtuk ki.

A szövegekben a leggyakoribb kiemelés az egyszeres aláhúzás vagy a nagybetűs kiemelés: az előbbit dőlttel, az utóbbit verzállal, a kétszeres aláhúzást félkövérrel adtuk vissza. A ritkított betűkkel írott szavakat mi is ritkított szedéssel jelöljük.

Kazinczy megjegyzéseit, saját szövegéhez fűzött magyarázó lábjegyzeteit a kijegyzés alatt, de nem lábjegyzetben közöljük, követve Kazinczy jelölését (*).

A rövidítések különösen nagy problémát jelentettek a *Pandekták* többnyelvűsége miatt. Egyrészt híven akartuk visszaadni a kéziratos jelleget, hiszen a nem publikálásra szánt szövegekben jóval több a rövidítés, mint a nyomdakészletek esetében. Másrészt fő célunk egy olvasható szöveg létrehozása volt. A feljegyzések „műfaja” magában hordozza a rövidítések fokozott használatát, ezek feloldása megnehezítette volna az olvasást, mert nem tudtuk volna elkerülni a sok szögletes zárójel alkalmazását. A túlnyomórészt német, kisebb részt latin, francia és magyar közhasználatú, illetve egyedi rövidítéseket ezért változatlan formában közöltük, feloldásukat a *Rövidítésekben* adtuk meg.

A német nyelvű szövegek esetében szögletes zárójelben egységesen csak azokat a szóvégi rövidítéseket oldottuk fel, ahol a német használat szerint a magánhangzókat kiejtik, és a mássalhangzók torlódnak, de a szóvégi rövidítést nem jelöli pont. Változatlanul hagytuk viszont azokat a rövidítéseket, ahol a rövidítés jele a szó után kitett pont: pl. und (*u.*) literarisch (*lit.*).

Nem jegyzeteltük azokat a rövidítéseket, amelyek a szövegkörnyezetből egyértelműen feloldhatók (pl. egy személynév és a néhány sorral későbbi rövid alakja).

Az idegen nyelvű, német, francia, latin, görög szövegeket teljesen betűhűen adtuk vissza, a helyesírási hibákat nem javítottuk.

A jegyzetek

A jegyzetek hűen követik a *Pandekták* csomóbeosztását. Mind a harminchat római számmal jelzett csomó önálló egységet képez a jegyzetekben. A csomó sorszáma alatt az alá tartozó kijegyzések terjedelmét jelezzük szögletes zárójelben, a kéziratkötetben Kazinczy által megadott új oldalszám, valamint, ha előfordul, az áthúzott korábbi oldalszám alapján. Ezt követi a csomóhoz tartozó kijegyzések felsorolása. Abban az esetben, ha terjedelmileg túl sok tétel tartozik egy csomó alá, akkor a felsorolást az első és az utolsó sorszámanak és címének megadására korlátoztuk.

Minden csomóhoz tartozik egy ún. *Bevezetés*, amely az adott fejezet összegző jegyzete. A *Bevezetés* lényege a csomó alá besorolt kijegyzések elkülönítésének magyarázata, elhelyezkedésük alapján megállapítható keletkezési idejük rekonstrukciója. Minthogy az egyes csomók terjedelmileg és tartalmilag is teljesen eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek, így a *Bevezetés* sem formalizált, minden esetben az adott csomó kijegyzéseinek összefüggései szabják meg tartalmukat. Az összegző jegyzetek közös tulajdonsága, hogy először zömmel a kézirategységek pozicionálása történik, másodsor a keletkezésükre vonatkozó következtetések. Azokban a csomókban, ahol valamely német folyóiratból vett kijegyzések először bukkannak fel, a *Bevezetés* után, önálló részben a folyóirat rövid, összegző bemutatására kerül sor, majd a folyóirat befogadásának történetére Kazinczynál.

Minden sorszámmal jelzett kijegyzésegységhez önálló jegyzet kapcsolódik. A félkövérrel szedett címsor tartalmazza a kijegyzés sorszámat, utána szögletes zárójelben elöl a Kazinczy által megadott végleges oldalszámot, majd – ha van – a korábbi áthúzott oldalszámot. Ezt követi a kijegyzés címe.

A jegyzetapparátus négy elemből épül fel:

Szövegforrás

Az adott kijegyzés levéltári jelzete, valamint a szövegforrás fizikai tulajdonságának megjelölése: Autográf vagy Nyomtatvány(kívágot). Ha az adott kijegyzésnek a kéziratos hagyatékban másol is fellelhető a forrása, akkor annak társszövegforrásként itt adjuk meg az adatait. Előfordul,

hogy a kijegyzésről másolat készült, és a kéziratanyagban a másolat szintén fellelhető. Ezt külön sorban jelezzük.

Megjelenése

A kiadástörténeti adatok a szerző halála utáni kiadások számára vannak fenntartva. Minthogy a *Pandekták I–III.* kötetben kiadásra kerülő feljegyzéseknek csekély része jelent már meg nyomtatásban, ezért a megjelenési adatoknál nem használunk rövidítéseket.

Keletkezése

A kijegyzés keletkezési idejét a lehető legnagyobb pontossággal, az alábbi kategóriák szerint határoztuk meg:

Pontosan keltezhető: abban az esetben, ha Kazinczy a kijegyzésben, rendszerint a végén maga adja meg, hogy mikor készült.

Közelítő pontossággal keltezhető: az adott kijegyzésben szereplő közvetett adat vagy a csomó keletkezési kontextusa alapján évré, hónapra pontos dátum.

Bizonytalanul keltezhető: ha a kijegyzésben semmilyen támpont nem szerepel, de a csomóban lévő többi kijegyzés alapján meg lehet határozni, hogy mely évben készült a kijegyzés.

Nem keltezhető: ha még közvetett adat sem áll rendelkezésünkre a dátum meghatározásához.

A keletkezés idejének rövid magyarázatában utalásokat találhatunk a jegyzetapparátus más elemeire az ismétlések elkerülése végett. A keletkezés idejének magyarázata az adott csomó bevezetésében is előfordulhat, ezért az utalások oda is irányíthatnak.

Felhasznált szöveg

Itt adjuk meg a Kazinczy által kijegyzett/kivágott mű adatait, akár könyv, akár folyóirat legyen is az. Ha több ilyen van a forrásban, akkor sorszámmal megkülönböztetve egymás alatt szerepelnek.

Az adatsor elemei:

Szerző: cím, kiadási adatok (könyvnél, folyóiratnál értelemszerűen eltérően), a kijegyzett részlet oldalszáma.

Folyóirat-recenzió esetén külön sorban megadjuk a recenzeált mű adatait abban a formátumban, ahogy a folyóiratban szerepel.

Ha a forrás ismeretlen, jelezzük.

A *Felhasznált szöveg* rész el is maradhat akkor, ha nem olvasott, hanem hallott forrás alapján készült a feljegyzés.

Ezt követi a felhasznált szöveg saját kontextusáról összegyűjtött, feltárt adatok, magyarázatok ismertetése. Itt utalunk arra is, ha az adott művet, témát Kazinczy a *Pandekták*on belül máshol is, más vonatkozásban is felhasználta. (A vonatkozó kijegyzés sorszámanak, címének, levéltári jelzetének megadásával.)

Szövegkapcsolatok

A *Pandekták* kiadása szempontjából ez az egység a leglényegesebb, mert ez rajzolja meg a feljegyzések Kazinczy életművéhez vezető szálait, így megmutatja a *Pandekták* felhasználási körét, az életműben jelenlévő oda-vissza utalások rendszerét. Az életműből legnagyobb részt a *Levelezéssel* való összefüggések kerültek itt feldolgozásra. A kronológiai sorrendben feltárt szövegkapcsolatok legnagyobb része idézet formájában jelenik meg magyarázó kommentárral. Az önéletrásokhoz, cikkekhez, tanulmányokhoz vezető szálak hasonlóképpen idézetekkel kerülnek bemutatásra. Itt közöljük még azokat a szövegkapcsolatokat is, amelyek eddig kiadatlan kéziratként, a kéziratanyagban maradtak fenn.

Magyarázatok

Itt kapnak helyet a kijegyzés szövegét érintő soronkénti magyarázatok, minden olyan személyre, tárgyra, háttérre vonatkozó magyarázat, ami az előző egységekben nem szerepel. A magyarázandó szöveget vagy annak kezdőszavait kurzívval szedve közöljük soronkénti bontásban. Az idegen nyelvű kijegyzések esetében soronkénti magyarázatok csak Kazinczynak a kijegyzések

szövegébe fűzött vagy azokhoz lábjegyzetbe csatolt magyar nyelvű megjegyzéseihez készültek. Számos személynév gyakran fordul elő, ezért az ismétlések elkerülése végett a *Jegyzetekben* előre- és hátrautalásokkal jelöltük a többi előfordulást. A kritikai kiadás már megjelent köteteiben, a Kazinczy szövegüniverzumában leggyakrabban szereplő kortárs vagy történelmi személyek legfontosabb életrajzi adatainak közlése mértékül szolgált a jelen kiadáshoz, ezeket jelöletlenül használtuk fel, ha a *Pályám emlékezete*, *Fogságom naplója*, *Erdélyi Levelek* jegyzeteiben már előfordultak. Ha az életrajzi vonatkozású adatok más forrásból kiegészítésre kerültek vagy más forrásból származnak, akkor forrásukat külön jelöltük. A német és osztrák szerzők életrajzi adataihoz az *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB) digitalizált lapjait használtuk a német Wikiforrásból, valamint a *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* (BLKÖ) digitalizált lapjait az osztrák Wikiforrásból. A német szerzők életrajzához és műveihez felhasználtuk még Halász Előd *A német irodalom története*, valamint Györfly Miklós *A német irodalom története* című művét. A francia életrajzi adatokhoz elsősorban a *Dictionnaire Bordes de la littérature française* című lexikont használtuk.

A *Magyarázatokban* az idegennyelvű kijegyzések esetében még két további részt különítettünk el. Az első a *Kijegyzés eredeti kontextusa* címet kapta, amelyre azért van szükség, hogy könnyebben legyen értelmezhető, ha Kazinczy az eredeti forráshoz képest rövidítette vagy összevonta a kijegyzetelt szöveget. Az *Idézet magyarul* című részben minden esetben megadjuk a kijegyzés magyar fordítását, ezzel segítve a négy idegen nyelven (német, francia, latin, görög) készült szövegek befogadását.

Táblázat, mutatók

A kijegyzések keletkezésének összefoglaló táblázata

Ebben a táblázatban a *Pandekták* csomóinak és azon belül a kijegyzéseknek keletkezését foglaltuk össze, hogy áttekinthetőbbek legyenek a *Pandekta*-kötetek csomóinak átrendezéséből származó időrendi ugrások.

Rövidítések

A rövidítésjegyzékben az első helyen a *Pandekta*-kijegyzésekben gyakran előforduló idegen nyelvű rövidítések, a Kazinczy által gyakran használt könyvészeti adatok rövidítései, valamint a különböző folyóiratcímek rövidítésváltozatai kerültek feloldásra. A másik két típus bibliográfiai adatok rövidítése, az egyik a levéltári és kéziratári források rövidítése, a másik a leggyakrabban felhasznált periodikák rövidítése.

Bibliográfia

A bibliográfiában külön közöljük a leggyakrabban szereplő Kazinczy-kiadások rövidítését, A kiadott Kazinczy-szövegek címének rövidítésjegyzékébe csak a *Kazinczy Ferenc levelezése* teljes kiadásának, valamint az új kritikai kiadássorozatnak a kötetei kerültek be, minden más Kazinczy-kiadásra való hivatkozás feloldása a szakirodalomban található. A jegyzetekben felhasznált szakirodalom mindig rövidítve szerepel, ezek feloldása a szakirodalom-jegyzékben található meg.

Névmutató

A névmutató a teljes kötet névanyagát tartalmazza. A nevek utáni oldalszámok közül normállal szedtük a szövegbeli, kurzívval a jegyzetbéli előfordulásokat.

* * *

E kötet hosszú évek munkájával, többszöri újakezdéssel jutott a megvalósulás fázisba. A nehezen formába önthető feljegyzések kiadásának megújuló elképzeléseitől legfőképp Debreczeni Attila szakmai iránymutatásai, tanácsai révén sikerült végül eljutni jelen kiadás koncepciójához.

Külön szeretném megköszönni türelmét, bizalmát, amivel elősegítette, hogy a nehéz időszakok ellenére is végül valóra váljon a *Pandekták* első kiadása.

Köszönettel tartozom még a Kazinczy kritikai kiadássorozatot készítő kutatócsoport korábbi és jelenlegi munkatársainak, Czifra Mariann-nak, Bódi Katalinnak, Bodrogi Ferenc Máténak, Szabó Ágnesnek és Szilágyi Mártonnak. Külön szeretném kiemelni Orbán László szakmai segítségét, aki észrevételeivel, figyelmes kritikájával segítette elő a munka összehangolását az eddig megjelent Kazinczy-kiadásokkal. Szakmai támogatásáért, tanácsaiért, valamint néhány latin fordításban való közreműködéséért hálával tartozom Hovánszki Máriának. Hasonlóképpen nagy segítséget kaptam D. Tóth Judittól a görög kijegyzések átírásában, fordításában és értelmezésében. Doncsecz Etelkának pedig köszönöm közreműködését néhány német fordítás elkészítésében, aprólékos munkáját egyes német szövegek átírásának ellenőrzésében.

A *Pandekták* anyagának sokszínűsége többféle szakmai lektorálást igényelt, köszönöm a lektoroknak: első helyen Zvara Edinának alapos, lelkiismeretes munkáját, aki a négy nyelvű kötet általános lektorálásáért volt felelős, Papp Juliannának a művészeti témájú feljegyzések körültekintő lektorálását és Völgyesi Orsolyának a történeti tárgyú feljegyzésekhez fűzött, szakmailag pontos és aprólékos észrevételeit.

A nagyrészt idegen nyelvű szövegeket tartalmazó *Pandekták* kiadásának egyik kulcskérdése volt a szövegek fordításban való megjelentetése. A nehéz német kijegyzések legnagyobb részét Boros Botond Attila (B. B. A.) kiváló tolmácsolásában készültek, valamint Doncsecz Etelkának köszönhetőek (D. E.). A latin szövegek értő fordítását Kovács Dániel Attila (K. D. A.), néhány rövidebb szöveget pedig Hovánszki Mária (H. M.) készített.

A kötet megjelenését édesapám emlékének ajánlom.

JEGYZETEK A PANDEKTA I. KÖTETHEZ

I. csomó

[197–204; 167–174]

1. Barcsay Ábrahám
2. Barcsaynak sírkövére
3. A' Zsibói Kastély felibe
4. Egri Kánonok Gusztínyi János, későbbben Nyitrai Püspök
5. A' Németet-termő tölgy
6. Egy magyar Püspök a' Rákóczy' idejében
7. Kandó Gábor Úr Kassán 1788 táján
8. Kazinczy András és Rhédey Lajos
9. Kazinczy András Diaetális Követeket candidál
10. Vay József és Bagaméri (a' nagy fejű)

A *Pandekta I.* kötet első csomójában található az önálló egységet képező *Történetek kalendárioma* az 1a–63a [51–175; 41–165] lapokon, amelybe a legkésőbbi bejegyzés 1827-ben készült. A kézirategység eredetileg lehet, hogy máshol szerepelt, többszöri átszámozása, megszakadása is erre utal. Az utolsó, 175-ös oldalszámot követően találunk egy, az 1799-es évre szóló német nyelvű nyomtatványt, a *Der Bothe aus Mähren, oder: neuer mäbrischer und schlesischer Stadt und Landmannkalender* című kalendáriumot (64a–71b [181–196]), amelyre utalás történik a *Történetek kalendárioma* után következő, kalendáriumtematikába illeszkedő „Francia holnap-nevezetek” című kijegyzésben (62a [173]). A soron következő „Római Kalendárium” (62b–63a [174–175]) című, kézzel készített táblázatos kalendárium után néhány eredeti számozás szerinti lap kimarad [176–180], majd ezt követi a nyomtatott kalendárium. A német nyomtatványon megtaláljuk Kazinczy számozását.

A *Pandekta I.* kötet I. csomója az eredeti, áthúzott számozás alapján ([167–174]) a *Történetek kalendáriomát* követte [41–165]. A csomó tematikai egységbe rendezett, személyekre vonatkozó feljegyzéseinek sorozatáról egyelőre nem tudni, hogy eredetileg hol helyezkedett el a *Pandektákban* átrendezését megelőzően.

A csomó kijegyzéseinek keletkezése 1808 nyarára (június–augusztus) tehető. Az 1–2. feljegyzés júniusban, Barcsay Ábrahám sírköfeliratának elkészítése után készülhetett. A 4–10. feljegyzések pedig szintén szoros összefüggéseket mutatnak, amelyekhez dátumot is megadott Kazinczy a 9. kijegyzésben: MTA KIK K633/I. 76a: „Szirmay Antal Urnak szájából, Ujhelyben, 1808. 9. Aug”. A Kazinczy-levelezés VI. kötete szintén alátámasztja, hogy 1808 augusztusában keletkezett a szövegcsoporthoz. Kazinczy ekkortájt Széphalmon tartózkodott. A legfőbb esemény az augusztus 9-én Sátoraljaújhelyen megtartott követválasztó megyegyűlés volt, a főispán, Esterházy József vezetésével. Kazinczy az ott hallott anekdoták egy részét (8, 9.) levélben is megírta levelezőpartnereinek. A 4–8. feljegyzések nyílt németellenessége szintén tematikus egységbe rendezi a szövegeket, még akkor is, ha időben két egymástól távol eső korszakra, a 4–6. a kuruc időkre, a 8. II. József uralkodásának idejére esik. A feljegyzések középpontjában a németellenesség két fontos időszakának megnyilvánulásai állnak, amelyek között Kazinczy különösen a fogságból való szabadulásának első évtizedében kereste az összefüggést.

1. [197; 467] – Barcsay Ábrahám

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 72a. Autográf.

Másolat: MTA KIK K 610. 11a–b. (Kazinczy Gábor másolata.)

Megjelenése

Kazinczy Ferenc levelezése, V. kötet, kiad. Váczy János, Bp., 1894, (1263. sz.); 373–375., a vers: 374.

Kazinczy Ferenc, *Barcsay Ábrahámra = Kazinczy Ferenc összes költeményei II.* (Nemzeti Könyvtár, Kazinczy Ferenc összes munkái), kiad. Abafi Lajos, Aigner L., Bp., 1879, 233.

Kazinczy Ferenc, *Barcsay Ábrahám emlékezete = Kazinczy Ferenc, Magyar Pantheon* (Nemzeti Könyvtár, Kazinczy Ferenc összes munkái, V. kötet), kiad. Abafi Lajos, Aigner L., Bp., [1884.] 89–97.

Kazinczy Ferenc, *Barcsay Ábrahámra = Kazinczy Ferenc összes költeményei*, kiad. Gergye László, Balassi Kiadó, Bp., 1998, 93.

Kazinczy Ferenc, *Követője Mársnak = Kazinczy Ferenc művei, Költemények I–II.* (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, I. 51.; II. 316–317.

Keletkezése

1808. augusztus 9. előtt. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva (I. I. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

1. Haller Gábor: Éloge
2. Kazinczy Ferenc: Követője Mársnak

Gróf Haller Gábor erdélyi kincstartó, kükküllői főispán Barcsay Ábrahám halálának emlékére (1806) két különböző kéressel fordult Kazinczyhoz, ezekkel függ össze a két egymást követő Pandekta-kijegyzés (1–2.), noha a kettő témája között időben kb. másfél év telt el. Köteten belüli elhelyezkedésüket a Barcsayra való emlékezés köti össze. Kazinczy 1808 elején fordította le Haller Gábor francia versének utolsó strófáját, amelyet ezt követően először 1808. március 30-án küldött meg Cserey Farkasnak. A *Pandekta I.* kötetbe a fordítás és emlékéállítás történetét dokumentálандó, valószínűleg ezután másolta be.

A vers *Barcsay Ábrahám emlékezete* címen megjelent az *Erdélyi Múzeum* 1814. évi első kötetében 1814 tavaszán (33–42. old., a vers: 42.).

Szövegkapcsolatok

A két franciás műveltségű erdélyi főúr barátságának emlékére született 1806 tavaszán Haller Gábor francia nyelvű Elógiuma Barcsay emlékére. Kazinczy a versről először 1806. szeptember 25-én egy Cserey Farkashoz írt levelében tesz említést, minthogy Haller Gábor leánya, Haller Krisztina Cserey Farkas felesége volt. Kazinczy a leánya, Iphigenia halála felett érzett gyásza miatt először nem akart közvetlenül Hallerhez fordulni, ezért Csereyt kérte meg, hogy küldje el a kéziratot, amelyet eredetiben és magyar fordításban is fontosnak tartana megjelentetni nyomtatásban:

Hát Mélt. Ipádnak Barcsayra francziául írt éloge-át nem kaphatnám meg tőled? Az olyas megérdemlené hogy lenyomtatassék mind az idegen szép nyelven, mind a' hazain, mert hirdeti a' Megholt érdemét is, a' Magasztalásra érdemes Magasztalóét is. Ha lányom halála által rajtam esett sebem megengedné az efféle lépést, megértvén Mélt. Ipádnak azon szavait, mellyeket nékem egy Júliusi leveléd adott-által, néki bátorkodtam [!] volna, hogy hozzája írjak. De lel-

kem öszve sugorodik minden merész lépés elől 's magába borúl. (Kazinczy Cserey Farkashoz. 1806. szept. 26-án. KazLev IV. 1000. sz., 329.)

Nem sokkal később, október 17-én mégis közvetlenül Hallerhez fordult a kézirat ügyében (KazLev IV. 1017. sz.). Haller november 29-én kelt levelében megígéri küldését (KazLev IV. 1038. sz.), majd december 28-án Cserey közvetítését kérve meg is küldi (KazLev IV. 1055, 1056. sz.). A kéziratot azonban Cserey nem merte postára adni, ezért Nagy Gáboron keresztül próbálta eljuttatni Kazinczyhoz, aki végül 1807. március 2-án jelezte Csereynek írott levelében, hogy a kéziratot megkapta (KazLev IV. 1081. sz.). Kazinczy már a Haller Gábornak írt levelében kinyilvánította, hogy szeretné lefordítani a Barcsay emlékére írt francia verset Barcsay iránti tisztelete jeléül. A kézirat kézhezvételét követően azonban először csak majd egy évre rá, 1808. február 3-án említi meg Csereynek, hogy elkészült fordítását el akarta juttatni hozzá, de a csomagot, melyben „Barcsay éloge”-a is benne volt, végül nem sikerült továbbítani. (KazLev V. 1229. sz.) 1808. március 23-án Döbrentéinek (KazLev. V. 1262. sz.) is beszámol a fordítás elkészültéről, majd március 30-án kelt levelében jelzi Csereynek, hogy egy közvetítő útján immár elindította a várva várt kéziratot. A levélben idézi a *Pandektá*ban is lejegyzésre került versszakot, amely Haller *Oratio*jának végén található. (1263. sz.) A levélből az is kiderül, hogy sok nehézséget okozott neki a fordítás, mert Haller kézírása olvashatatlan volt, és annyi helyesírási hibát ejtett, hogy alig tudta kitalálni, mit is akart mondani a „koros Úr”:

Benne van Ipádnak francia nyelven írt Barcsayja is az én fordításommal. Megvallom, édes barátom, hogy ritkán volt kínosbb munkám, mint az, mert az ő Nagysága kézírását két sorban sem tudtam egymás után elolvasni, 's engedd megsúgnom – orthographiája írtóztató hibás, melly koros Úrtól nem csuda. Nem tehettem tehát egyebet, hanem azt, hogy kitalálgatni igyekeztem mit akart mondani, s úgy osztán tulajdon stylusomba öntöttem. Volt ezen felyül egy kisebb okom is; Ó Nagysága sokszor hordott elő ugyan egy gondolatot. Távol vagyok attól a' Dünkeltől, hogy egy oly tanult férjfi stílusát és munkáját corrigálgatni merészjeljem, mint a' millyet ez a' csudálással fogadott munka mutat: de próbáltam szóról szóra fordítani, próbáltam szabadon is, 's úgy tapasztaltam, hogy a' Magyar fordítás így kedvesebb Wirkungot teszen. (KazLev V. 1263. sz., 373.)

1808. április 17-én Haller Gáborhoz még nem jutott el a magyar szöveg, ekkor ismét személyesen fordult Kazinczyhoz, hogy reklamálja a régóta várt fordítást, és egyben felkérje Barcsay Ábrahám tervezett síremléke feliratának elkészítésére. Az özvegy, Bethlen Zsuzsanna eredetileg Haller Gáborhoz fordult ezzel a kéréssel, aki azonban nem érezte elegendőnek képességeit a feladat végrehajtásához. A Kazinczy megszólító levélből az is kiderül, hogy a síremlékről alkotott elképzelés magától Bethlen Zsuzsannától származott. (KazLev V. 1273. sz., 392.)

Kazinczy az 1816-os erdélyi útja során életében először Nagyszébenben találkozott Haller Gáborral, akiről nagy tisztelettel emlékezett meg az *Erdélyi Levelek*ben, kitérve arra is, hogy franciául verselt:

Kincstartó Gróf Haller Gábor urat itt találtam. Előbb a' Maros-Vásárhelyi Kir. Tábla' Elöl-ülője volt, most az Erdélyi Kamaráé. Atyja László, a' Telemach' fordítója, megszeretteté vele a' francia literatúrát, 's ő egyedül annak volt barátja, de a' francziák sem vallási, sem political gondolkozását nem tudták megtántorítani; keblében hordá az antidotumot mérgeik ellen. A' XIV. Lajos' korabeli francziák' világában élt, 's előttem néhány ízben hangzék szájából a' *mon maitre*. Szeretett francziául írni, verselni; a' szép nemnek szépségeket mondani. (EL. 469–470.)

Magyarázatok

Barcsay Ábrahám (1742–1806): költő, testőr. A nagyenyedi református kollégiumban tanult, 1762-ben a bécsi magyar testőrség tagja, Bessenyei írói köréhez tartozott. 1766-ban katonának állt, részt vett a francia és török háborúban. Szabadműves volt. 1777-ben katolizált. 1790-ben testőr-

ezredes lett. (PEml. 949.) 1794-ben nyugdíjazták, Bécsset elhagyva visszavonult az erdélyi birtokra, Marossolymosra, de ottani éveit leginkább csőrai udvarházában töltötte. 1795-ben megvádolták, hogy részt vett a jakobinus mozgalomban, ezért kihallgatták, és a Haditanács elé állították. Az összeesküvés vádját nem sikerült rábizonyítani, de hónapokat töltött a laibachi kényszerállomás-helyen, ahonnan hazaszökött. Gyermektelenül halt meg 1806. március 3-án. Csőrán temették el. (vö. EGYED 2001, 203–207.)

Oberster (ném., rég.): ezredes.

Haller Gábor, gróf (1749–1822): hallerkői gróf Haller László fia, császári és királyi kamarás, erdélyi kincstartó, valóságos belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztese, Haller Krisztina, Cserey Farkasné apja. 1790-től Küküllő megyei alispán. 1805-től táblai elnök. (EL. 639.)

Praeses (lat.): előljáró, igazgató, elnök.

Ipa (rég.): após.

éloge (fr.): szóbeli méltatás, a halott életét, személyiségét méltató verses vagy prózai sírfelirat.

2. [197–198; 467–468] – Barcsaynak sírkövére,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 72a–b. Autográf.

Keletkezése

1808. augusztus 9. előtt. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva (I. I. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

Kazinczyt 1808. április 17-én kelt levelében kérte fel gróf Haller Gábor, hogy Barcsay Ábrahám síremlékére készítsen el egy sírfeliratot. (KazLev V. 1273. sz.) A síremlék tervét Barcsay özvegye, Bethlen Zsuzsanna készítette el. Barcsay kívánsága szerint azonban nem temetőben temették el, hanem az erdélyi Fehér megyében, a Barcsayak ősi birtokán, Csőrán – az egyik dombon levő kedvenc almafájának árnyékában –, ahol Barcsay élete utolsó időszakát töltötte.

A síremlék tervét részletesen leírja Haller a Kazinczynak szóló felkérő levélben:

Hogy pedig az Alkotvány, melyet az Özvegy Grófné felállítani szándékozik, az Ur előtt valamennyire esméretes légyen, következendőkbe képzelheti az Ur valamennyire formáját. Az egész Alkotvány egy kapunak eleit fogja ábrázolni: Az kapunak árkusa alatt a két oszlop között fog nyugodni egy Pánczélos Vitéz bé fedő Sisakkal; a két oszlopot bé fedő Kövön léssen egy szegletes sima kő helyheztetve, hogy a'ra az homlok Irás ki metszetessék; Ennek tetejében léssen egy Genius, a ki az titkos jövendőnek könyvében tekint, az egész alkotvány szinte más fél ölnyi magasságu léssen ahoz mértékelt szélességgel. Mit lehessen Néhai Bartsai Ábrahámru írni, az Ur önnön maga tudja, én pedig tsekély munkámban gondolatomat kifejeztem. Ezen kérését az Özvegynek telyesíteni tartozunk: mert külömben azt iratná a' homlok kőre a mit az Anglus utazó az Laudon sirjánál megjegyzett. *Abusta totum conjux tacens nil fecit amicus...* (Haller Gábor Kazinczynak. 1808. ápr. 17. KazLev V. 1273. sz., 392–393.)

A terv sem Csereynek, aki közvetített Haller és Kazinczy között, sem Kazinczynak nem nyerte el a tetszését:

Tegnap vettem az Ipomtu ide zárt leveledet, hogy szolgáltaam kezedbe, ma teljesitem ezen kívánságát. – A Barcsaynak emeltetendő monumentum, úgy itélem, igen piperézet, és eő, a ki szép lelkének és sok magasztalt nemű érdemeinek olj sok foganatos sükerű példait adta, valóba nagy érdemeihez mérséklettebb emlékezet oszlopot érdemlene; ez oljan forma, a miljet gyerek koromba Bécsbe a St. Anna templomába láttam eggy nagy pénteken szent koporsót.

Nékem ez a vélekedésem iránta, nem tudom kijé a gondolat, ugyan azért az Ipomnak is csak aszt irám, hogy nehezen hiszem, hogy Kazinczy Barátom nagyon tiszta izlésinek tetczene ezen monumentum formája. (Cserey Farkas Kazinczynak. 1808. ápr. 30. KazLev V. 1280. sz., 414.)

Csak azt ságom, de csak magadnak, hogy Barcsainak sírkövére miért kell a' pánccélos vitézt tenni? Mit tett ő mint katona? Vagy csak ezért mert gárdista volt és megjelent egy játékos tréfahadban? Az ő koszorújában a' hadi borostyán mellékes dísz. Ő a' Corona Civicát és a' Muzsákét érdemlette 's az élet' philosophiáét. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1808. máj. 8. KazLev V. 1288. sz., 437.)

Kazinczy végül elkészítette a sírfeliratot, amelyet levélben megküldött Hallernek, és valószínűleg ekkor másolta be a *Pandekta I.* kötetbe is. 1808. június 12-én Csereyhez írott levelében két mintául szolgáló külföldi síremlék példáját hozza fel, amelyeket követésre érdemesnek tart. Gideon Ernst Laudon hadvezér Bécs melletti síremlékének feliratát, a síremlék tervezéséhez pedig Gellertét, amelyet a lipcsei Johanniskirchében emeltek az írónak. A levélből azt is megtudjuk, hogy Kazinczy a Gellert-síremléket Gellert műveinek összkiadásából, a X. kötetben található metszetről ismerte. A levélben található magyarázatból világosan kiderül, hogy a *Pandekta I.* kötet végén lévő, sírfeliratokra vonatkozó kijegyzésorozatból felhasználta a **175. Loudon' temetője Hadersdorfon** (MTA KIK K633/I. 180a [195, 294]) című kijegyzést a Barcsay síremlékével kapcsolatos elképzeléseihöz:

Nem vagyok olly hiú, hogy a' Barcsay' követ az én soraim által véljem méltóan megtisztelve, de óhajtánám, hogy az írás rajta minél egyszerűbb (simple) légyen. Nagyon eltávoztunk a' régiek' izlésétől: nékiek csak ez is igen czifrának, czikornyásnak fogna tetszeni. De még azok is, a' kik itt a' régiek' módját keresnék, meg fognak neki engedni, ha elikbe tészem azt, a' mit Birkenstock írt a' Loudon emlékjére. Az enyém egészen ennek példája után készült, minthogy azt hittem, hogy azok, a' kikre annak megvetését vagy javallását a' tisztelt Özvegy bízni fogja, ennek látása után készebbek lesznek elfogadására. – Imhol a' Loudoné Hadersdorfon.

Tiro ad Borysthenem, Dux ad Moravam, Viadrum, Boberim, Neissam, Vistritiam, Veteranus ad Vnnam, Istrum, Savum, Clarus triumphis, simplex, verecundus, carus Caesari, militi, civi.

Gedeoni Ernesto Loudono, contra votum superstes conjux ac heredes posuerunt MDCCXC.

Barcsaynak Borysthenest, Moravát, etc. nem rakhatván sírkövére, ezek helyett jónak gondolnám azon tulajdonságait felhordani, mellyeknek olvasások alatt a' legkésőbb maradék is tudhatná, hogy azok nem szemtelen 's hazug magasztalások. Mert kételkedhetik e valaha is valaki róla, hogy ő szép férjfiú nővéssel, szép arczúlattal etc. bírt, ha azt olvassa a' mi itt következik?... – Az én vélekedésem az volna, hogy valamelly Nicheben épen olly momentumot kellene Barcsaynak emelni, mint a' Gellerté volt Lipsiában. (Azt a' Xdik tómus előtt álló rezen lehet látni.) Koporsója felett két personificált virtus tartaná medaillját; s alább három táblán ezek a' sorok állának [...] Ezt francziáúl is dolgoztam ugyan, de Annak írván, a' ki mester a' nyelvben, úgy hittem, hogy felette szükségtelen dolgot tennék, ha azt is küldeném. – Fogadd el tiszteletemet nagy Férjfiú, 's méltóztass továbbra is minden becs felett való kegyességeidre. – Élj szerencsésen. (Kazinczy Gr. Haller Gábornak. 1808. jún. 12. KazLev V. 1307. sz., 494.)

Cserey nagy lelkesedéssel fogadta Kazinczy javaslatát, de végül – támogatása ellenére – nem a Kazinczy-féle felirat került a síremlékre:

A Barcsay monumentumára adott gondolatod, és kő írásod olj szép, olj éppen az eő hamvai dicső emlékezetének örökösítésére tökéletesen alkalmas, hogy szivemből ohaitom, hogy nem más, hanem épen ezen Írás győjjon azon monumentumra. (Cserey Farkas Kazinczynak. 1808. jún. 24. KazLev V. 1317. sz., 511.)

Kazinczy sírfelirata nem tudni, miért nem került a síremlékre, amely szintén más tervek szerint, és csak sokkal később készült el. Tíz esztendőbe telt, amíg a síremlék, amely végül egy gloriette-hez lett inkább hasonlatos, megvalósult. A hét oszlopból hat lett, a fekete márvány helyett pedig faragott kövekkel díszített téglapítmény. „Barcsay Ábrahám koporsója fölött kies mauzoleum épült. A zsindefyfedelű, három oldalon zárt, elől dőroszlopzatú épület délnek fordul Déva vára felé. A félkör alakú hátsó falon kődomborműben Barcsay-czímer. Alatta Barcsay Ábra-

hám epitáfiuma. [...] A mauzóleum előterében háromnegyed nagyságban két szobor van, mindkettő körülbelül egy-egy méter magas alapzaton jobbra dül, majdnem fekvő helyzetű. Az alap téglalakú s' megfelel a ránehezedő test hosszának. Az első alak pánczéba öltözött férfi, nyilván Barcsay Ábrahám, a vitéz katona, ki részt vett a török és porosz ellen folytatott hadjáratokban 's kit az erdélyi országos rendek az ország egyik generálisának is kijelöltek. A mögötte lévő bánatos nő könyvet tart kezében. Ez Barcsay Ábrahámné, gróf Bethlen Zsuzsanna. Bizonyosan imádságos könyvében keres és talál vigasztalást arra a nagy csapásra, hogy árvaözvegyesre maradt. Az emlékmű Barcsayban a haza egyik vitézülő oszlopát, a nőben, Barcsaynéban, a férje után zokogó s'csak Istentől vigasztalást reménylő szerető hitvest látta és fejezte ki." (KRISTÓF 1911, 250.) A sírverset végül Sipos Pál készítette el, amelyet Bethlen Zsuzsanna egy kolozsvári szobrással vésetett Barcsay sírjára (EGYED 2001, 206.). Kazinczy 1813 novemberében maga is értekezett Sipos Pállal a sírverséről és a márványról:

De már most a' Barcsay Epitaphiumáról. Barcsayné gyönyörű lelkű, szép kevélységű asszonyosság, 's méltó hogy egy ilyen nagy ember szerette. Ird-meg melly faluba, 's hol áll a' Gloriette 's a' lovag, 's a' kesergő asszonyi genius faragás é vagy festés? ird-meg, melly nagyságúnak kell lenni a' táblának. Váradon terem Európában a' legszebb veres márvány, de nem tudom hol. A' Váradí márvány nem veres, hanem lángoló. Felül-írásodba csak ezt a' sort változtatám: „Ez kedves Ábrahámjának, Ez kedves férjének, barátjának.” Az az Ábrahámjának felette rosszul hangzik. Fekete márvány is van Váradon; azon még szebben jelenne meg az aranybetű. (Kazinczy Sipos Pálnak. 1813. nov. 2. KazLev XI. 2543. sz., 115.)

1914 nyarán Kazinczy tovább egyengeti a márványtábla ügyét:

A' mai postán vevém mind a' Barcsai iratjaihoz való rajzot, mind a' Mlgs. Cserei Farkas úr levelét a' márvány dalgában, de a' kőmetsző olyan márványért 60 f. kér, értesítsd Barcsainét. (Kazinczy Sipos Pálnak. 1814. aug. 6. KazLev XII. 2711. sz., 16.)

Kazinczy Sipos Pál latin nyelvű sírversét lemásolta, de nem lehet pontosan meghatározni, hogy mikor. A vermásolat jelenleg a *Pandekta III.* kötetben található (MTA KIK K 633/III. 211a–212b [27–31]).

Az 1816-os erdélyi útja során felkereste Barcsay özvegyét, Bethlen Zsuzsannát otthonában, Marossolymoson, amit Barcsay egykori otthonaként ír le, noha erdélyi letelepedése után az író valójában Csórán töltötte életének utolsó éveit, és ott is temették el:

Solymoson Óbester Barcsai Ábrahámnak özvegyénél, Gróf Bethlen Susánánál tértem be. A' háznak nincsenek gyermekei. – 'S e' csendes falusi lakban lakhaték e az a' tüzes, az az egykor szép ifju? kérdém magamban. 'S a' ki hajdan királyi palotákban járdalt, csudálva deli növése, kedves arcza, elmésségei miatt, a' ki a' vacsoráknak életet ada, e' szelíd' szótalan asszonyosság' társaságában lelheté e boldogságát? De ifjúnak játék, öregnek nyugalom. (EL. 486.)

Magyarzatok

Haller Gábor, gróf (1749–1822): l. 1. kijegyzés.

Barcsay Ábrahám (1742–1806): l. 1. kijegyzés.

Oberster (ném., rég.): ezredes.

Bethlen Susána: Barcsayné gróf Bethlen Zsuzsanna (?–?) a Bethlen család betleni ágából származott. 1789-ben ment feleségül Barcsay Ábrahámhoz. A másik Bethlen Zsuzsanna (? –1794), gróf Teleki Sámuel felesége, a család iktári ágához tartozott.

3. [199; 469] – A' Zsibói Kastély felibe

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 73a. Autográf.

Keletkezése

1808. augusztus 9. előtt. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva (I. I. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Kazinczy 1808 januárjában kapott felkérést Wesselényitől, hogy készítsen számára tervet egy márványfeliratra, amelyet zsibói kastélyának homlokzatán kívánt elhelyezni. A felirat valószínűleg nem valósult meg. Wesselényi egy évvel később, 1809-ben hunyt el. Az ifj. Wesselényi ekkor arra kérte fel, hogy készítse el apja síremlékének feliratát (378. B. Wesselényi Miklósnak Tempeljére. MTA KIK K 633/III. 216a [37]). Kazinczy az ő emlékére írta a *Báró Wesselényi Miklós* című epigrammát, és jelentette meg nekrológját az *Annalen der Oesterreichischen Literatur und Kunst*-ban. (1810. II. 517–518.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy először 1807 decemberében értesült Cserey Farkas révén arról, hogy Wesselényi a zsibói kastélyra szeretne egy feliratot márványból, amelynek megszövegezését és elkészíttetését reá szándékozza bízni:

Wesselényi barátságosan köszöntet és egy igen szíves kérése van hozzád: Sibói épülettýén azon két szélső Pavillon, melj a be menés felől ál két felöl, egybe kapcsolatot egy épület által, és így már ezen épületnek közepén lévén a fő kapu, ott vagyon a be járás; ezen kapufelé akar egy minden czifraság, és czikornyozás nélkül való fekete márvány táblát a falba betéttetni és abba egy szép Inscriptiot vésetni, meljnek betűi meg aranyoztatnak – ezen fekete márvány kőnek hossza 5 Schuch, szélessége 2-6, vastagsága 9 czol lesz. A rendeknek sora kő hosszáságára jön. Arra kér tehát Tégedet barátságosan, hogy ezen Inscriptiot készicsd magad, melj magába foglalja, hogy azon épületet Wesselényi és a testvérem építették, a többit bízza a Te szép ízlésű gondolatidra és kér, hogy ezen Inscriptiot Deák nyelven mentül előb el készíteni, és el küldení méltóztassál. –Mivel Sibón fekete márvány nincsen, reám bizta, hogy N.Wáradon csináltassam meg a követ. – Nékem ugyan vannak ott ismerősseim, de nagyon szeretném, ha ennek el készíttetésit ottan lakó Vice Ispány testvéred magára vállalná, így, tudom, a Munka hamaráb, diszesebben és tökéletessebben készölne el – de ezen érdemes testvéredet ismerni szerencsém nem lévén, kérlek adressiroz hozzája. (Cserey Farkas Kazinczynak. 1807. dec. 28. KazLev V. 1208. sz., 255–256.)

Ennek a levélnek mellékleteként maradt fenn Kazinczy eredeti feliratterve. (KazLev V. 1208. sz., 258–260.) Ugyanezt 1808. január 9-én elküldte Wesselényinek is, de abból a terv elveszett:

Tegnap délben vevém Mélt. Cserei Farkas Ur által parancsolatját Nagyságodnak a' köre való írás eránt, 's íme már készen van. Soha sem dolgoztam életemben semmit több készséggel, örömmel 's kevelýséggel, és ha Nagyságodnak javallását megnyerendi, inkább fogom magamat megtiszteltetve tartani, mintha az ismeretes non diu sed totust csináltam volna, mellyről minap szóllának az újságok. Nagyságodnak lelkében akartam azt írni, az az, hogy a' Nagyságod lelke sugározzék-ki belőle. 'S mit mondhatna az, a' ki ezt a' költséges épületet hagyja a' fíjának, egyebet, mint azt, a' mit most mond a' kő, hogy itt lakjék, 's a' hivatalok' fénye által ne engedje magát atyai honnjától elvonatni. Még azt akartam belé fonní, hogy innen szeresse a' hazát, de azon felyül hogy az a' Mélt. Ifjú Bárónak szükség felett való intés immár, azon felyül, hogy a'

haza szeretet úgy is tulajdona mind azoknak, a' kik ősi lakjaikat szeretik 's kaczagják a' tisztviselőkhöz bohóságait: meg kell vallani, hogy a' Haza' szeretetének mindenkor emlegetése brambarbaszízáló szónak tartattatik, 's úgy látszik, hogy inkábbára nem ok nélkül. – Méltóztassék már most Nagyságod velem tudatni, ha a' mit itt nyújtok, megnyerte e javallását – olyan e, a' min változtatni, igazítani kell – vagy épen megvetést érdemel 's mást készítek. Nagyságodnak intése nékem tisztelettel fogadott parancsolat, 's kevélykedve fogom teljesíteni. Kiczirkalmoztam a' követ mind az itt menő papirosra, mind asztalom' deszkáján, hogy valamiként meg ne tévedjünk, 's a' Márvány metsző el ne akadjon. A' mint itt áll a' papiroson, jól fog elférni, 's a' szem is elég nagyok. Nagyobbak lehetnének, ha semmi üresség nem maradna a' köven, de az sok inconvenienst szülne: mert a' Mélt. Fő Ispánné' neve két sorba törnék-el, az pedig megbocsáthatatlan vétek volna. A' kő a' kapu felett lesz, és így nem áll olly magasan, hogy a' szem alkalmatlanság nélkül olvashassa-el az írást. Jászton, Kassa mellett, igen szép fekete márvány van, és igen tartós. Én jobbnak tartanám itt vésetni a' márványt mint Váradon. Magam mennék-el a' Művészhez, 's dirigálnám. – Magam fogom Cárion papirosra lerajzolni a' Felyűlírás betűről betűre; 's láthatja Nagyságod, hogy kezem elég szép formájú betűket fest azon C-ből, mellyet az Inscriptio mellé annak jelül festettem, hogy az első sor olly nagyságú lesz. – Ez a' C arra is szolgálhat, hogy méltóztassék azon helyre vitetni, a' hová a' kő fog tétetni, 's a' Bemenőből reá felnézni, ha könnyen olvasható lészen e így? (Kazinczy id. Wesselényi Miklósnak. 1808. jan. 9. KazLev V. 1215. sz., 274–275.)

Másnap, 1808. január 10-én Cserey Farkasnak is elküldte a márványfelirat szövegét részletes magyarázattal. (Kazinczy Cserey Frakasnak. 1808. január 10. KazLev V. 1217. sz., 276–279.)

Wesselényi Miklós 1808. január 25-én kelt levelében köszönte meg és hagyta jóvá Kazinczy tervét. (id. Wesselényi Miklós Kazinczynak. 1808. jan. 25. KazLev V. 1221., sz., 289.)

Magyarázatok

Zsibói kastély: Zsibó (Szilágy vm.) ma Jibou (Románia). A Wesselényi család birtokközpontja, híres ménesüknek a telephelye. Az itt található barokk Wesselényi-kastély 1770-ben épült.

Nicol L. B. Wesseléni: id. Wesselényi Miklós, báró (1750–1809), zsibói birtokos, huszárkapitány (1772–1778). Az erdélyi országgyűlés ellenzéki vezetője (1791-től). A gróf Haller József ellen vezetett ún. gorbói csatában a Haller-ház egyik kapitányát elfogatta, amiért II. József nyolc évi kufsteini fogságra ítélte 1781-ben. Szabadulása után, az 1790-es országgyűlésen királyi regalista, az ország egyik legnépszerűbb szónoka. A politikai hadszíntérről 1795-től fokozatosan visszaszorult. 1808-ban birtokain a nemesi felkelés szervezésébe fogott, de az 1809-es országgyűlésen az insurgensek generálisjelöltjei közé sem került be (vö. EL. 595–596.). Kazinczy és id. Wesselényi Miklós szoros kapcsolatban állt egymással az 1790-es évektől kezdve. Wesselényi Kazinczy levelezőpartnere volt, majd a kufsteini börtönévei után egyik pártfogója lett. 1805-ben vendégül látta zsibói birtokán, és támogatásával jelent meg Kazinczy fordításainak negyedik kötete, amelyet Kazinczy a zsibói bárónak ajánlott. Wesselényi Kazinczy Iphigénia keresztapja volt.

Steph.: Wesselényi István, báró (1708–1758), Wesselényi Miklós apja. Kapitány, majd a kolozsvári ref. egyházkerület és ref. iskola főfelügyelője. 1742-ben vette feleségül vargyasi báró Dániel Polixenát, akitől tizenkét gyermeke született (vö. EL. 790.).

Polyx L. B. Daniel de Vargyas: Dániel Polixena (1720–1775), Wesselényi Miklós anyja. Korának egyik legműveltebb asszonya.

Helena Csereya: Nagyjait Cserey Ilona/Heléna (1754–1831), id. Cserey Farkas leánya, ifj. Cserey Farkas testvére. 1777-től ifj. Wesselényi Miklós felesége. Kazinczy első leányának, Iphigénianak keresztanyja.

Wolfgangi: ifj. Nagyjait Cserei (Cserey) Farkas (1773–1842), császári és királyi kamarás, író, őrnagy, botanikus, szabadkőműves. Ifj. Wesselényi Miklós sógora, Cserey Heléna öccse. (vö. EL. 594.)

Nicolao: ifj. Wesselényi Miklós, báró (1796–1850), zsibói birtokos, a reformkori főrendiház tagja, az ellenzék vezére. Kazinczy 1809-ben episztolát írt hozzá *Báró Wesselényi Miklós úrhoz*

címmel, melynek háttérében az 1808-as pozsonyi országgyűlést követő felkelés állt, amelyhez erdélyi seregük élén a Wesselényiek is csatlakoztak. (vö. EL. 596.)

a Jászai' metsző: Jászó (Abauj-Torna vm.), ma Jasov (Szlovákia). A 13. sz.-ban premontrei prépostságot alapítottak, amelyet 1786-ban II. József feloszlattott. Kazinczy felajánlotta Wesselényinek, hogy a márványfelirat megtervezése mellett a márványt is segít beszerezni. A legjobbnak a jászói premontreieknél található fekete márványt tartotta, ott akarta a feliratot is a kőbe vésetni. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1808. jan. 10. KazLev V. 1217. sz., 278.)

(A felirat szövege magyarul)

Hadadi B. Wesselényi Miklós
Istvánnak 's Vargyasi B. Dániel Polyxénának, szent tiszteletet érdemlő
szüléknek gyermekek,
az Apóst. Felségnek kamarása 's e' Megyének Fő Ispánja,
ősi jószágát, mellynek nem vala magához illő lakja,
hitvesével Nagy-Ajtai Cserei Ilonával, Farkasnak, a' nagyfényűnek
leányával,
még fiatal korú, 's sok között maga maradt Miklós fíjoknak, hogy
megvetvén a' hivatalokért-veszők' nyavalys bohóságokat, sorsának
örülve honn lakozzék,
e' palotával ékesítették,
1808

(Kazinczy id. Wesselény Miklósnak. 1808. jan. 9. KazLev V. 1208. sz., 259.)

4. [200; 476] – Egri Kánonok Gusztínyi János,*^{*)} későbbben Nyitrai Püspök.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 73b. Autográf.

Másolat: MTA KIK K 610. 25a Egri kánonok Gusztínyi János (Kazinczy Gábor másolata)

Keletkezése

1808. augusztus 9. előtt. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva. (I. I. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Gusztínyiról szóló anekdotát több évtizeddel később, 1824. szeptember 18-án két ismerősének, Guzmics Izidornak és Gyulay Lajosnénak is megírta levélben, eltérő megfogalmazásban, de szinte teljesen azonos kontextusban. (KazLev XIX. 4392. sz., 4393. sz.) A Guzmics Izidornak megírt változat pontosan megegyezik a *Pandekta I.* kötetben található szöveggel. Gyulay Lajosnénak némiképp átírta az eredeti szöveget, mintegy elmagyarázva, hogyan is kell értelmezni Gusztínyi 1745-ből megidézett szellemességét. A Gyulaynénak írt levélben a nyolcvan évvel korábbi eseményt azonban tévesen „ötven hatvan esztendővel” korábbra teszi, vagyis mintha nem 1824-ből, hanem 1804–1814 közötti időpillanatról tekintene vissza. Mindkét levélben ugyanaz a bevezetés található Gusztínyi történetéhez: Kazinczy 1824-ben, a levél megírásakor Eperjesen tartózkodott, ahol éppen akkor avatták fel az eperjesi kálváriát. Az ünnepen három nyelven folyt a prédikáció. Az ünnepség alatt Kazinczy a tótokól hallott egy szellemes, de jó szándékú megjegyzést. Erről jutott eszébe a szlovák (tót) származású, magyar püspökké lett Gusztínyiról az a németeket fricskázó történet, amelyet Török II. József előadásából ismert meg, de valójában annak apjától, Török I. Józseftől származott:

Mikor ez előtt ötven-hatvan esztendővel Első Ferencz megválasztaték Római Császárnak, Borsod Vármegye Deputatusokat küldé Bécsbe, ezen gratulálni. A' feleségem nagy atyja 's Kánonok Gusztínyi egy szekeren mentek. A' Kánonok még Bécset nem látta, 's vasárnap érvén oda, délután, midőn a' sok gebackene Händel evő csoportosan megyen a' Práterbe, a' Kánonok el nem tudá állani az ablakból, Török pedig rendeléseket teve, hova hordják-fel párnazsákjaikat. Látván, hogy a' Kánonok még mindég néz ki az ablakon, kérdi mit csinál; 's imhol felelete: „Azt nem győzőm nézni, hogy az Ur Isten mint tudott teremteni ennyi Németet.” Gyönyörű mondas attól, a' ki később Nyitrai Püspök leve. Azt akarta talán mondani, hogy minek teremté annyit. (Kazinczy Gr. Gyulay Karolinának. 1824. szept. 18. KazLev XIX. 4392. sz., 194.)

Midőn Ferencz Császár, a' mi kedves Theresiánk jó férje, Római Császárrá választaték, Borsod Vármegye Követeiket küldé Bécsbe, örvendését bémutatni. Eggyik Követ a' feleségem nagyatyja volt, a' másík Kánonok Gusztínyi, később Nyitrai Püspök. A' Kánonok ekkor látá legelebb Bécset, 's el nem tudá mozdulni az ablakból, a' Szarvasnál. Török hordatá a' párnazsákokokat etc. etc. mert Bécset sokszor látta volt. Feledém mondani, hogy ez Vasárnap történt, mikor a' rántott-csirke' evőji nagy sokaságban mentek a' Práterbe. – Török, látván a' Kánonok elmerülését, megszóllítá. Az nehezen tudá feleszmélni, 's imhol gyönyörű felelete: „Azon csudálkozom, hogy az Isten miként teremthete ennyi Németet.” Ha a' miként alatt ezt érté: minek – úgy a' szó megérdemli hogy ne feledd és ne feledtess. Én ezt örömet teszem. (Kazinczy Guzmics Izidornak. 1824. szept. 18. KazLev XIX. 4393. sz., 198.)

Magyarázatok

Gusztínyi (Gusztinyi) *János* (1718–1777): megyéspüspök. Árvamegyében született, szlovák származású, (1740-ig?) Zubralovsky János. A gimnáziumot Nagyszombatban végezte. Fölszentelése után Girincsen (Zemplén vm.) káplán, majd Miskolcon (1741), Sátoraljaújhelyen (1744) plébános. 1744–62: egri kanonok és a kir. tábla prelátusa. Mária Terézia 1763-ban nyitrai püspökké, a megye főispánjává, valamint belső titkos tanácsossá nevezte ki. Támogatta a tudományokat és a magyar irodalmat. (MKL IV. 255.)

Lotharingiai I. Ferencz István (1708–1765): magyarországi helytartó, német-római császár, toscanai nagyherceg, Mária Terézia férje, a Habsburg-Lotharingiai Ház megalapítója. 1736-ban vette feleségül Mária Terézia osztrák főhercegnőt, a későbbi cseh és magyar királynőt. 1745-ben Frankfurtban a Német-római Birodalom császárává koronázták I. Ferenc néven.

Török (I.) József, gróf (1714–1776): Borsod vármegyei alispán, országgyűlési követ (1751), udvari tanácsos, a szepesi kamara elnöke. Szabadkőműves, alkímista és rózsakeresztes. 1774-ben emelték grófi rangra. Fiának, Török Lajosnak lánya volt Török Sophie, Kazinczy felesége.

Vörös torony: der Rote Turm, Bécs középkori erődrendszerének egy része, amelyet később lebontottak.

az ifjabbik (most idősebb) gróf Török Józsefnek: Török (II.) József, gróf (1742–1816), a debreceni kerületi tábla bírja (1770–1786). A miskolci „Erényes világpolgárhoz” páholy egyik vezetőjeként Kazinczy szabadkőműves társa. 1787-ben református hitre tért át. Mindkét szemére világtalan.

1750 táján S. A. Ujbelyi Pleb: Gusztínyi 1744-től volt sátoraljaújhelyi plébános. (MKL IV. 255.)

Vid. Szirmay: Kazinczy itt Szirmay Antal *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis* (Buda, 1797, 1803) című művére utal, ahonnan az adat származik: „Anno 1745. Joannes Gusztínyi canonicus, exposit epsicopus Nitriensis, qui concionibus et opere de SS. Eucharistia sub titulo: Üdvösség mannája inclaurit.” (SZIRMAY 2008, 253.)

5. [201; 474] – A' Németet-termő tölgy.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 75a. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*, sajtó alá rendezte Orbán László (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti Művek), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 19.

Keletkezése

1808. augusztus 9. előtt. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva (I. I. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a kuruc időkből származó anekdotát először gyerekkorában, 1767 táján hallotta apjától, Kazinczy Józseftől, amikor Eperjesen tettek egy közös látogatást. *Az én életem* című, 1816-ban keletkezett önéletrajzi szövegében, valamint a *Pályám emlékezete* 1827–1828-as változatában szintén felidézi a történetet:

1768ban Kézsmárkra viteténk-fel, 's szüléink velünk jöttek... Eperjestt az atyám elvive azon helyre, hol Caraffa alatt vér folyt, mutatta a' Sárosi várat, hol Rákóczy elfogattatott, 's beszéltte a' mit atyjától sokszor hallott, hogy a' Kalocsai Érsek Széchényi Pál mint kívánta hogy az áldott tölgyfa sok olly gyümölcsöket teremjen. (PEml. 409.)

Atyám nagy beszéllő vala, 's szeretett sokáig ülni asztalnál ebédjeink 's vacsoráink után, 's mondogatá a' mit látott, hallott, olvasott; a' mi szüléjivel 's ezeknek barátjaikkal nevezetes történt; a' mi csintalanságokat az elmésségeiről még ma is sokat emlegetett András testvéröccse gyermek- és ifju-korában úze; 's míg Dienes és Szirmay Andris tényéiraikra hajolva elszunnyadának, a' Praeceptor pedig pipájához kívánkozték, én az illyeket gyönyörűséggel hallgatám. (PEml. 474.)

Kazinczy Széchényi Ferenc származása, családjának felemelkedése kapcsán a 377. **Vay Miklós és Széchényi** (MTA KIK K 633/III.209a.[23–24]) című kijegyzésben is kitér Széchényi Pálra.

Magyarázatok

Széchényi Pál (1645–1710): pálos szerzetes, veszprémi püspök (1687–1710), kalocsai érsek (1696-tól), egyházának bőkezű mecénása. Rákóczi Ferenc szabadságharcának elején, 1704-ben Lipót király Széchényit mint olyan személyt bízta meg, hogy tárgyaljon II. Rákóczi Ferencsel, aki mindkét fél előtt egyaránt tiszteletben áll. A megegyezés azonban így sem jött létre. Ezt követően még többször próbált tárgyalásokat folytatni a szembenálló felekkel, de nem járt sikerrel. (MAMŰL XI. 12–13.)

6. [201–202; 474–472] – Eggy magyar Püspök a' Rákóczy' idejében.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 75a–b. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*, sajtó alá rendezte Orbán László (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti Művek), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 19.

Keletkezése

1808. augusztus 9. előtt. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva (l. I. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy ezt a kuruc időkből származó anekdotát is gyerekkorában hallotta először apjától, Kazinczy Józseftől 1767 táján, amikor Eperjesre tettek egy közös látogatást.

A *Pályám emlékezete* 1827–1828-as változatába az 5. A' Németet-termő tölgy című kijegyzés után ezt is beépítette (l. 5. kijegyzés Szövegkapcsolatok.).

Magyarázatok

Rákóczy: II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), erdélyi fejedelem (1704–1711), a Rákóczi-szabadságharc vezére, I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona fia.

7. [202; 472] – Kandó Gábor Úr Kassán 1788 táján.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 75b. Autográf.

Keletkezése

1808. augusztus 9. előtt. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva (l. I. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

A Kandó Gáborról szóló anekdotát Kazinczy nem használta fel, viszont a feljegyzés valószínűsíthető keletkezési ideje körül egyik levelében egy rövid megjegyzést tett Kandóra:

én ezen a' vidéken alig ismerek szebb karakterű embert, mint Kandó Gábort, a Vay László volt vejét és most a Bernáth Ferenczét. (Kazinczy Gr. Gyulay Ferencnének. 1808. aug. 2. KazLev VI. 1328. sz., 15.)

Magyarázatok

Kandó Gábor (Eger-farnosi) (1770–1832): nemes, császári és királyi kamarás, ezredes kapitány. Kandó vezette 1809-ben Zemplén vármegye felkelő nemesi lovascsapatát a Napóleon elleni csatába Győrnél.

8. [202-203; 472–473] – Kazinczy András és Rhédey Lajos.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 75b–76a. Autográf.

Keletkezése

1808. augusztus 9. előtt. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva (l. I. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a feljegyzés keletkezése idején már rossz véleménnyel volt Rhédey Lajosról, akinek karrierje ekkor, korábbi hazafias megnyilvánulásaihoz képest egyre inkább az udvarhoz való lojalitásról és a folyamatos emelkedésről tanúskodik. Az 1790-es években Rhédey Kazinczyn kívül jó barátságot ápolt még Szulyovszky Menyhérttel és Szentmarjay Ferencel, akiket később a Martynovics-összeesküvésben való részvételért letartóztattak és elítéltek. Rhédey ekkor nyilvánosan hangoztatta franciabarátságát. A politikailag legveszélyesebb személyek neve között az övé is felmerült, amikor Zemplénben vizsgálat indult. A Zemplén megyei vizsgálat 1798-as lezárulta után I. Ferenc Rhédeyt lázító beszédei miatt a közgyűlésen való megfeddésre ítélte, és törölte Zemplén, Bihar és Szatmár vármegye táblabírái közül, majd utólag, 1799 őszén Abaúj és Szabolcs vármegye táblabírái közül is elrendelte nevének törlését. Ezt követően azonban 1800-ban Bujánovics Károly udvari ágensen keresztül 50 újoncot és eltartásukra 2000 aranyat ajánlott fel az uralkodónak, egyúttal pedig kérte büntetése elengedését és a kamarási kulcs majdani odaítélését. Az államtanács megvitatta az ügyet, s ennek alapján az uralkodó a felajánlást elfogadta, de nem helyezte kilátásba a kamarási rangot. Rhédey 1805 után, az 1807-es országgyűlésen is Szatmár második követeként volt jelen, és ekkor már az udvar legszilárdabb hívei közé számított mint a „mérsékeltek”, „jó érzelműek” bármikor mozgósítható tagja. Országgyűlési tevékenysége és politikai hasznossága – azaz az ellenzékkel való rendíthetetlen szembenállása – hamarosan meg is hozta az eredményt. Rhédey császári királyi kamarás lett, 1808-ban, a király esküvője alkalmából megkapta a Lipót-rend kiskeresztjét is. (SZILÁGYI 2011, 55–57.) Ezt követően más magasrangú udvari címek megszerzésére is pályázott, már-már sikerrel, amiről Kazinczy nagy ellenszenvvel számolt be leveleiben. (KazLev VI. 1360. sz., 1365. sz., 1509. sz.) Röviddel ezután, 1810-ben Rhédey úgy tűnik, kegyvesztetté vált. Kazinczy 1826-ban a legrosszabb véleménnyel volt róla. (PEml. 322.)

Magyarázatok

Zemplény Vármegyei Dimenzióinak praesese: a földmérés előjárója. II. József a magyar adórendszer méltányosabbá tételének első és legfontosabb eszközeként a föld megadóztatását tartotta. Legfőbb elve az volt, hogy minden földet, ha egyenlő a termőképessége és a jövedelme, egyformán kell megadóztatni, ami alól senki sem képez kivételt. Ennek érdekében rendelte el 1786-ban a „dimensio”-t, a földmérést, vagyis fel kellett mérni minden földterületet, és ki kellett számítani a belőle származó jövedelmet. A császár összes intézkedései közül ez ütközött a legnagyobb ellenállásba. A nemesség ebben az intézkedésben ellene irányuló szándékot sejtett. A császár azonban a földmérést minden erővel sürgette. A királyi biztosoknak erre kellett fordítani minden figyelmüket, annál is inkább, mivel a császár azt remélte, hogy a kataszter kész lesz 1786. októberig. A földmérés megindult, az országot ellepték a Magyarországra érkező, erre a feladatra alkalmazott idegenek, akiknek csak csekély része értett a mesterségéhez, a többieket csak betanították a feladatra. A földesuraknak meg kellett fizetniük a földmérés költségeit, a jobbágyoknak kézi és ígás robottal kellett szolgálni. Néhol fellázadtak az intézkedés ellen, több földesúr pedig megtagadta a jövedelmi vallomásokat. Az egész munka elhúzódott, míg József halála teljesen véget nem vetett neki. (MARCZALI 1898, 426–429.)

Kazinczy András, II. (1738–1804): Kazinczy nagybátyja. Zemplén vármegyei tisztségviselő, adószedő (1775), országgyűlési követ (1790/91. és 1796. Szirmay Antallal); királyi udvari tanácsos. A sátoraljaújhelyi református egyház főgondnoka. Kazinczy András a megye jómódú középbirtokosai közé számított, a Kazinczy családban pedig azok közé, akik fontos szerepet játszottak a zempléni politikai életben. (VÖLGYESI 2009, 21–22.)

assignálta (lat.): kijelölte.

Rhédey, ki akkor épp olly patriota volt: Rhédey Lajos, gróf (1760 v. 1763–1831), huszár hadnagy (1783), aranyaskantytus vitéz (1792), a bihari inszurgens sereg parancsnoka (1795, 1805), Szatmár vármegye országgyűlési követe (1802), Bihar (1807–1825) és Bereg vármegyék adminisztrátora (1825–1830). 1808-tól gróf. Kácsándy Teréziának, Kazinczy ifjúkori barátjának férje. Szabadkőműves. 1798-ban a Zemplén vármegyei gyűlésen tett kijelentése miatt hűtlenségi per indult ellene.

9. [203–204; 174] – Kazinczy András Diaetális Követeket candidál.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 76a–76b. Autográf.

Keletkezése

1808. augusztus 9. Kazinczy saját keletzése.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a feljegyzés elkészülte után néhány nappal, 1808. augusztus 11-én két levelezőpartnérének, majd szeptember elején Rumy Károly Györgynek is megírta az 1790-ből származó történetet. Az első két esetben részvétele a Zemplén vármegyei követválasztó gyűlésen szolgáltatta az apropót, ahonnan számos ott hallott történettel tért haza: ezekből néhányat a *Pandekta I.* kötetbe is lejegyzett. A gyűlésről szóló levélbeszámolóiban viszont több olyan történetet is megírt, amelyek ebben a kijegyzéssorozatában nem szerepelnek.

Ezen alkalmatossággal az Atyám' testvér öccséről Kazinczy András felől, kinek képe Sylvesterem előtt fog állani, egy kedves történetet hallék, mellyet néked szíves dicsekedésképen beszélek-el, mert azzal dicsekedni a' mit Eleink jót és szépet tettek, az ugyan háládatosság erántok. 1790ben itt Gróf Zichy Fer. leve a' Fő-Ispán, Károlynak, a' Ministernek, testvér bátyja. Ez is azt szerette volna vendicálni magának, hogy dietai követnek csak az választathassák, a' kit ő candidál. Ezt a' Státusok észre vevén, még a' Gyűlés előtt kérték hogy azt ne cselekedné; abból nem fogna jó lenni. – Mit? én Gróf? én Fő-Ispán? monda magában Zichy, ki merne velem ellenkezni? – Candidál. Kazinczy András felkél: „Excellentiád tehát candidálja ezt 's ezt. Nekem a' candidatióra épen annyi jussom lévén mint Excellentiádnak, én viszont candidálom Szirmay Lászlót és Szulyovszky Menyhértet.” – A' Státusok szépnek lelték a' gondolatot 's addig kiálták tele torokkal Szirmayt és Szulyovszkyt, hogy ezek a' Fő-Ispán bosszúságára meg is választattak. – Ennyit tesz egy jó fej sokszor. – Ha ez nem illik e Mirabeaunak e' mondása mellé: Ma tète est aussi une puissance? (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1808. aug. 11. KazLev VI. 1333.sz., 23–24.)

Gr. Zichy Ferencz akkori Zempléni Fő Ispán candidálni akarta a' Diétái Követeket. A' bátyám (Oncle) Kazinczy András látván hogy a' Fő Ispán erőszakoskodik, és csak ugyan candidál, holott annak-előtte már eltiltott tőle, megszóllalt: „Excellentiád ezeket candidálja. Nekem annyi jusom lévén ezt candidálni, mint Excellentiádnak, én candidálom Szirmay Lászlót és Szulyovszky Menyhértet.” – A' Gyűlés szépnek lelta a' gondolatot, 's a' kettő kiáltozás által vala megválasztva. – Ha nem érdemli e az helyekkel ez a' kedves rokonom az Eutrapelus nevet, mellyet neki a' Sylvester előtt álló képen adék? (Kazinczy Pápay Sámuelnek. 1808. aug. 11. KazLev VI. 1334. sz., 26.)

A Rummyhoz írott levélben ismét az Eutrapelus hasonlatra hegyezi ki Kazinczy András magatartásának, vagyis mint egy megbízható, tisztességes embernek a bemutatását, de ezúttal még több, róla szóló anekdotán keresztül:

Damit Sie verstehen, was der Eutrapelus an dem Porträt des Kazinczy András sagen wolle, hier ein paar Anekdoten.

Franz Zichy ward 1790. Ober-Gespann von Zemplin. Er masste sich an, Deputirte zum Landtag zu candidiren. Umsonst behaupteten die Stände von Zemplin; dies stehe ihm nicht zu; sie schicken zu wem sie das meiste Vertrauen haben. Er liess sich nicht schrecken und er candidirte: Alles ward niedergeschlagen und muthlos. Alles schwieg. K. A. hob sich auf. Ew. Exe. candidiren also die Ebengenannten, da ich eben so viel Rechte zum candidiren habe, wie Sie, so schlage ich Szirmay László und Szulyovszky vor. – Dies wirkte. K. A.'s candidirten Würden gewählt, und der Ober-Gespann ward fasst vom Schlag gerührt. (Kazinczy Rumy Károly Györgynek. 1808. szept. 5. KazLev VI. 1348. sz., 72.)

Kazinczy jóval később, még egyszer felhasználta a történetet. A Szirmay Antalról készített életrajzában kitér arra, hogy Kazinczy András hogyan karolta fel a tehetséges, fiatal Szirmayt, hogy hivatali pályáját egyengesse. Ugyanitt felidézzi a feljegyzésben szereplő, 1790-es zempléni követválasztáson esett személyi változásokat is:

De Kazinczy András, fija Szirmay There'siának, az András és Királyfalvi Roth Juliána' leányának, Pazdicsról, tudta a' ház' feljebb említett kétfelé szakadását, 's látta, hogy a' Vármegyét illy érdemű ifjútól megfosztani vétek, 's addig kelt segédjére, míg a' gyűlölség megszeldült. Antal így 1773. harmadik Al-, 1777. pedig Fő-Notáriussá neveztetett. [...] Az 1790. Dietára Követnek óhajta választatni Zemplénytől, de Szirmay László és Szulyovszky Menyhért által megelőztetett. Azonban ezek onnan csak hamar visszakíváncoztak, 's helyettek még ezen eszt. Szirmay Antal 's Kazinczy András küldettek-el. (*Udvari-Tanácsos Szirmai Szirmay Antal Úr' Élete. Tulajdon jegyzései után.* Felső Magyar Országí Minerva, 1825. szept., 349–354.)

Magyarázatok

candidál: jelöltet állít.

Kazinczy András, II. (1738–1804): Kazinczy nagybátyja. Zemplén vármegyei tisztségviselő. (l. 8. kijegyzés)

Zichy Ferenc, gróf (1751–1812): Békés (1777–1782), Zemplén (1785–1792), majd Veszprém (1792–1812) vármegyék főispánja, királyi kamarás, főpohárnokmester (1787–1812). Gróf Zichy Károly országbíró testvére.

Conferentia (lat.): tanácskozás.

Szirmay László, II. (?–1808): Zemplén vármegye aljegyzője (1767-től), főszolgabírója (1773-tól) és bátyja után – tanácsosi címmel – alispánja (1785–1794), országgyűlési követe (1790).

Szulyovszky Menyhért (1752–1831?): Zemplén vármegye törvényszékének elnöke II. József idején, majd országgyűlési követe (1790, 1792). A Martinovics-perben halálra ítélték, majd kegyelmet kapott, 1801 júniusában szabadult, elsőként a munkácsi foglyok közül. (vö. PEml. 1063.) 1794 júniusában ő adta át Szentmarjai Ferenc kérésére Martinovics kátéját Kazinczynak, vagyis közvetlenül ő szervezte be az összeesküvésbe. (Életrajzához l. még: FN. 457.)

Honoré-Gabriel Riquetti de Mirabeau (1749–1791): francia politikus, író, forradalmár. A Mirabeau-nak tulajdonított, híressé vált mondás először François-Louis de Suleau *Le Réveil de M[onsieur] Suleau suivoi du prospectus du journal politique que le public lui demande* (Paris, 1791) című művében jelent meg: „M. Suleau, la Fayette a une armée, mais croyez-moi, ma tête est aussi une puissance, etc.”

Szirmay Antal (1747–1812): történetíró, levéltáros, zempléni birtokos. A Szirmay család kevésbé előkelő ugocsai ágából származott. 1773-tól Zemplén vármegye al-, majd 1777-től főjegyzője. 1787-ben királyi udvari tanácsos és az eperjesi királyi tábla elnöke. 1790-ben Kazinczy Andrással együtt Zemplén vármegye országgyűlési követeként részt vett az országgyűlésen. 1796-ban szintén Kazinczy Andrással együtt képviselték a megyét az országgyűlésen. 1798-ban elvesztette követi tisztségét, mert megyei ellenfelei bevádolták, hogy a jakobinus eszmékkel rokonszenvez. Ezután visszavonult vékei birtokára. Kazinczy életrajzot írt róla: *Szirmay Antal Udvari-tanácsos Ur' Élete. tulajdon jegyzései után* (Felső Magyar-Országí Minerva, 349–354). (vö. PEml. 883.)

10. [204; 475] – Vay József és Bagaméri (a' nagy fejű)

Szövegforrás

MTA KIK K633/I. 76b. Autográf.

Keletkezése

1808. augusztus 9. után. A 9. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva (l. I. csomó Bevezetés).

Magyarázatok

Vay József, I., báró (1752–1821): a Hétszemélyes Tábla bírója, udvari tanácsos. 1786–1790 között Szabolcs vármegyei alispán, 1790-ben a tiszántúli református nemesség országgyűlési vezetője, majd államtanácsos (1805). 1796-tól a tiszáninneni egyházkerület és a sárospataki kollégium főgondnoka. A miskolci „Erényes világpolgárhoz” páholy egyik vezetőjeként Kazinczy szabaddkőműves társa. (Ehhez l. még 371. megjegyzés.)

Bagaméri: Bagaméri Nagy András? (?-?), Miskolc környéki földbirtokos.

II. csomó

[239–242; 199–202]

11. [Aszalai János' (megholt Gréczi fogságában 1796. Octob. 12d.) keze-írása.]

12. Kazinczy László, Kapitánysága alatt,

A II. csomóban szereplő 11. megjegyzés elhelyezkedése a *Pandekta I.* kötetben egy utólagos és valószínűleg nem végleges átrendezésre enged következtetni, hiszen az *Aszalai János' [...] keze írása* című szöveg első fele innen hiányzik. A kéziratkötetnek ezek a lapjai számozásuk szerint is teljesen kilógnak a kötetből: sem a régi Kazinczy által áthúzott oldalszámok, sem az új számozás nem illeszkedik az előző oldalakhoz, viszont folytatólagosan már az új számozáshoz lett igazítva a következő csomó, amely szintén máshonnan került ide, átszámozásuk legalábbis erre enged következtetni. Az *Aszalai János' [...] keze-írása* című szöveg első, hiányzó része az MTA KIK K 638/II. [Töredékek II.] 74a–74b lapjain található. Az ott található szövegrész „S ez egy rendes történetre ada alkalmazhatóságot, melyet itt azért jegyezek-fel, mivel győzedelmem' emlékezete kedves előttem, 's talán másutt fel nem jegyeztem” mondattal végződik a K638/II. 74b oldalon, majd az MTA KIK K 633/I. 77a oldal [239; 199] tetejéről folytatódik. Az utólag törölt, illetve átírt eredeti autográf számozás is a két különböző kéziratkötetben található részek összetartozását bizonyítja (MTA KIK K 638/II. 74a–b [197–198; 237–238] valamint MTA KIK K 633/I. 77a–78b [199–202; 239–242]). A két rész összetartozását az is alátámasztja, hogy Kazinczy Gábor kézírásával fennmaradt a teljes szöveg másolata (MTA KIK K 610. 7a–9a), amely alapján 1864 előtt (Kazinczy Gábor 1864-ben halt meg) még egyben volt a két rész. Orbán László megállapítása szerint pedig a keletkezés idejére abból lehet következtetni, hogy „ipam”-nak nevezi Török Lajost, tehát házasságkötése, vagyis 1804 novembere utánra tehető. (PEml. 848.)

11. [239–242; 199–202]

[Aszalai János' (megholt Gréczi fogságában 1796. Octob. 12d.) keze-írása.]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 77a–78b; K 638/II. 74a–b. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc, *Az én életem* (Nemzet és emlékezet), vál., szerk., bev., jegyz. Szilágyi Ferenc, Bp., 1987, 135–139.

Kazinczy Ferenc, *Pályám emlékezete*, sajtó alá rendezte Orbán László (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti művek), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 58–60.

Kazinczy Ferenc, *Fogságom naplója*, sajtó alá rendezte Szilágyi Márton (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti művek), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 31–33.

Keletkezése

1804. november után. (I. II. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

Az MTA KIK K 638/II. 74a–b [197–198; 237–238] valamint MTA KIK K 633/I. 77a–78b [199–202; 239–242] kötetekben található kézirat – amint arra címe is utal – arról szól, hogy Aszalay kézírása megtévesztésig hasonlított Kazinczyéra, és emiatt tankerület-felügyelői működése idején majdnem bajba került. Ennek bizonyítására az MTA KIK K 638/II. 74a–b lapok elé befűzte Aszalaynak a kézírását: a 73a–b nyolcadrét méretű, rózsaszín papíron található töredékes írás német nyelven íródott, és a 73b oldal alján az alábbi szöveg olvasható:

„Manu Joh. Aszalay Scriptum.”

A kétoldalas, szintén utólag befűzött lapot Kazinczy hozzászámozta az Aszalayról szóló kéziratához, így a 235–236-os oldalszámot kapta.

Magyarázatok

A kijegyzéshez tartozó összes tárgyi és nyelvi magyarázat a *Pályám emlékezete* (Sajtó alá rendezte Orbán László, Debrecen, 2009) ide vonatkozó jegyzeteivel azonos. (PEml. 1039–1040.)

Aszalay János (1769–1796): eredetileg: Szabó. Nevét Kazinczy javaslatára változtatta meg. Író. Sárospatakon tanult, majd Kassán 1785–1786-ban Kazinczy öccseinek, Józsefnek és Miklósnak volt házitanítója. Később Kazinczy közbenjárására lett a kassai nemzeti iskola tanára, majd Sárospatakon tanított. 1791-ben elvesztette állását református vallása miatt. A Martinovics-összeesküvésben való részvétel gyanújával 1794 márciusában letartóztatták. 1795-ben ötéves várfogságra ítélték, majd az uralkodó ezt három évre mérsékelte: Németből fordított vígjátékait többször előadták. Kazinczy hatására készült Lessing-fordítása: *Lessingnek meséi három könyvben* (Kazinczy Herder-fordításával egybekötve, Bécs, 1793); néhány mese korábban az Orpheusban is megjelent (vö. PEml. 1039.) 1795 augusztusában súlyos betegen vitték Grazba, ahol 1796. október 12-én hunyt el. (I. még FN. 250–251.)

József és Miklós öcsém: Kazinczy József (II.) (1772–1855) és Kazinczy Miklós (1774–1844), Kazinczy öccsei.

József: II. József.

Peter Villaume (1746–1825): német teológus és pedagógus. Említett, Aszalay János által fordított műve: *Praktische Logik für junge Leute die nicht studieren wollen* (Berlin-Libau, 1787; Wien, 1789; a fordítás kéziratban maradt).

Egri Püspök: gróf Eszterházy Károly (1725–1799) egri püspök (1761–1799).

actuárius (lat.): hivatalnok, titkár, ügyintéző.

Schweizer Ferenc: katolikus pap, Török Lajos tankerületében ügyintéző.

Heinzéli Márton: a kassai tankerület evangélikus vallású igazgatóhelyettese, Kazinczy kollégája.

Praeparandus (lat.): tanítóképző tanintézet hallgatója, tanító.

quietantia / nyugtató (lat., rég.): nyugta, átvételi elismervény.

Pethő Jakab (1752 k.–1819): a budai kerületi nemzeti iskolák felügyelője, szatmári táblabíró. A helytartótanácsnál a tudományok osztályában tanácsos volt, az egyetemi tanulmányi bizottság tagjaként a magyar nyelv és irodalom tanítását szorgalmazta.

Consilium (lat., rég.): tanács; itt: a helytartótanács iskolaüggyel foglalkozó tanácsa.

quietál (lat.): nyugtáz.

Janüschek József (Janusek, Jánosfi): Kazinczy beosztott iskolalátogatója (1789-től).

Kossuth András, I.: Zemplén vármegyei szolgabíró, Kossuth András (II.) apja.

napam / *Grófné*: Kazinczy későbbi anyósa: gróf Török Lajosné Rogendorff Aloysia (1754–1817).

Simay Kristóf (Simai; eredetileg: Sima Márton) (1742–1833): piarista rajztanár, író. 1778-tól a Kazinczy által felügyelt kassai nemzeti iskola rajztanára.

Nulla pallescere culpa! (lat.): 'Semmiféle bünt ne szégyellj!' (Horatius, Epistulae, I, 1, 61.)

ὄπλον μεγίζον ἐστὶν ἢ ἀρετὴ βροτοῖς: 'a halandóknak a legnagyobb fegyver az erény.'

12. [242; 202] Kazinczy László, Kapitánysága alatt,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 78b. Autográf.

Keletkezése

1804. november után (I. II. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A kijegyzésben hivatkozott cédula, amely Kazinczyhoz valószínűleg Aszalay János révén került, de Kazinczy öccsétől, Miklóstól származott, valóban megtalálható beragasztva az MTA KIK K 638/II. 74b lapján. A kézirat szövegében két kisméretű cédula található egymás mellett. A lap bal felén lévő cédula kétoldalas, kihajtható. A cédula belső oldalán áll az a rövid feljegyzés, amely Kazinczy Miklóstól származik:

Kapitányságba töltött két esztendő alatt 840. f.
hónaponként kap
hat átalag borral 's egyéb
appetinentiákkal két esztendőt számlálván ugy
1a Mars 1792 – inely 1345 Rtf- megyen.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy, László nevű öccse 1807-ben bekövetkezett halálakor, 1807 augusztusában írta meg életrajzát. A *Hazai Tudósítások* 1808. II. évf. 22. számában (165–166.) *Óberster Kazinczy László halála 's életének némelly történetei* címmel jelent meg a „Magyarok emlékezete” című, általa eltervezett életrajzi cikksorozat harmadik és egyben utolsó darabjaként. Ebben külön kitér arra, hogy öccse kiváló katonai képességei mellett nagy rajongója volt a klasszikus római költőknek, és a verseléshez is volt tehetsége, ám ezt a képességét nem volt lehetsége kibontakoztatni, mert 1807-ben egy gyors lefolyású betegség miatt váratlanul elhunyt.

Magyarzatok

Kazinczy László I. (1763–1807): Kazinczy öccse. Katonatiszt. Pályáját gróf Wartensleben Vilmos regimentjében kezdte 1782-ben, 1783-ban zászlótartó lett. Harcolt a török és francia háborúkbán, amiért őrnagyi (major) rangra léptették elő. A bihari nemesi fölkelők (inszurgensek) alezredese (obristlieutenant) 1800-ban és ezredese 1805-ben. 1806-tól a Davidovics-ezredben szolgált. (Vö. PEml. 874.)

Miklós öcsém: Kazinczy Miklós (1774–1844), Kazinczy öccse, Bihar vármegye táblabírája. A Martinovics-perben őt is megvádolták, de felmentették, és a fogsága beszámításával 1795. május 17-én szabadon engedték.

III. csomó
[243–260; ~~191–208~~]

13. Elegie v. prof. Hartmann
14. Klopsotcks Edone
15. Kleists lalage
16. Amyntas
17. Chloe
18. 1786. 13. Apr.
19. Der Kampf
20. Resignation
21. Le chat et le miroir

A III. csomóban lévő kijegyzések mindegyike versmásolat, amely tematikus egységet alkot. Az áthúzott számozás alapján ez a rendezőelv már eredetileg, a lapok áthelyezése előtt is érvényesült [~~191–208~~]. Az itt található összes versmásolatnak létezik korábban keletkezett változata, vagyis Kazinczy a *Pandekta I.* kötetbe a korábbi verskijegyzéseket egy sorozatba másolta össze. A konkrét datálhatóság hiányában a versmásolat-sorozat keletkezését a negyedréti formátumú Pandektára való áttérés kezdete (1806) és a *Pandekta I.* kötet környező csomóinak keletkezése (1808) közé tehetjük.

13. [243–244] – Elegie v. Prof. Hartmann.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 79a–80a. Autográf.

Társzövegforrás: MTA KIK K 630 [A Méh] 51b–52a Elegie von prof. Hartmann

Keletkezése

1806–1808. (l. III. csomó Bevezetés)

Felhasznált szöveg

Gottlob David Hartmann: [Sophron an seine Freunde], 1777.

Kazinczy Hartmann verséről két másolatot is készített, de sem a vers eredeti címét, sem a kijegyzés forrását nem adta meg egyik helyen sem.

Magyarázatok

Gottlob David Hartmann (1752–1775): tanár, költő. Tübingenben végezte tanulmányait, doktori címet szerzett filozófiából. Itt ismerkedett meg többek között Johann Kaspar Lavaterrel. 1774-ben Johann Georg Sulzer javaslatára Mitauban lett gimnáziumi tanár filozófiából. Pályafutásának fiatalon bekövetkezett halála vetett véget. (GOTTSMANN–HÖRNER 2007, 543.)

14. [245] – Klopstocks Edone.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 80a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK M. Ir. RUI 2r. 1. 166a-b. „Budai papirosaim.”

Megjelenése

Kazinczy Ferenc, *Költemények*, II. (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, 288.

Keletkezése

1806–1808. (I. III. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Friedrich Gottlieb Klopstock: Edone (Lyda) = *Almanach der deutschen Musen*, 1773.

A verset Kazinczy *Lyda/Blidli* címmel fogsága idején, 1795 januárjában lefordította. (Ehhez I. még KÖLTEMÉNYEK II. 284–288.) A *Budai papirosaim* című kéziratcsomóban megtalálható a vers autográf tisztázata 1795 nyaráról, valamint a Klopstock-vers eredetije *An Lyda* címmel. (MTA KIK M. Ir. RUI 2r. 1. 166a–b.)

Szövegkapcsolatok

Anyjának írott, 1795. február 25-én kelt levelében említést tesz az *Edone* című vers fordításának születéséről:

Az a' kis szerencsém, hogy festeni tudok, 's verseket írok, nagy gyönyörűségemre van most. Klopstocknak egy énekét, melyet könyv nélkül tudtam, lefordítám, úgy holmit Wielandból, 's a' szobám falán egy szép Pallás fej, egy Medúza és holmi egyéb van már. (KazLev. II. 463. sz.; FN. 2011, 154.)

Az időpontok és a leírás egybeesése alapján nemigen lehet szó másról, mint az *Edone* című versről. A vers kapcsolatba hozható Kazinczynak Radvánszky Teréz iránti vonzalmával is. (Vö. Szilágyi Márton jegyzete, FN. 364.)

Magyarzatok

Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803): német költő. *Edone* című verse ezen a címen először 1773-ban az *Almanach der deutschen Musen*-ben jelent meg, majd *Lyda* címmel 1775-ben a göttingeni *Musenalmanach*-ban. (111. old.)

15. [246, 248; ~~194, 196~~] – Kleists Lalage.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 80b, 81b. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK M. Ir. RUI 2 1. „Budai papirosaim.” 172b–174a

Megjelenése

Kazinczy Ferenc, *Költemények*, II. (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, 280–281.

Keletkezése

1806–1808. (I. III. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Ewald Christian von Kleist: Amynt [Lalage], 1756. = Ewald Christian von Kleist, *Gedichte von dem Verfasser des Frühlings*, Voss, Berlin, 1756, 128–131.

Ewald Christian von Kleist *Amynt* című versének német eredetije, francia fordítása és a Kazinczy által magyarrá fordított változata egy sorozatban szerepel a *Pandekta I.* lapjain. Kleist versének címét Kazinczy változtatta meg a vers egyik szereplőjének nevére [Lalage]. A vers forrása Kleist *Idyllen* című ciklusának *Amynt* (az első kiadásban *Amint*) című darabja. A Kleist vers számos forrásból hozzáférhető lehetett. Hogy Kazinczy honnan ismerte, nem tudjuk, az általa használt német kiadás azonosításához nincsenek adataink. Az megállapítható, hogy a kijegyzett vers megegyezik a Szilágyi Márton által közölt 1771-es Kleist-kiadás szövegével, ami azonos további hét kiadásával 1792-ig terjedően. (SZILÁGYI 1998, 137–139, 427–430.) A *Pandekta I.* kötetben az eredeti német változat után szerepel a vers francia fordításának másolata, valamint a magyar fordítás Kazinczytól *Chloe. Kassán, Jan. 20. 1794* címmel.

A vers eredetije és a két fordítás sorozatot alkot a Magy Ir RUI 2r 1. „Budai papirosaim.” című kéziratkötetben is. A magyar fordításnak két autográf tisztázata is valószínűleg 1795 nyarán keletkezett. (vö. KÖLTEMÉNYEK II. 280.) A *Pandekta I.* kötetben található verssorozat-másolat feltehetőleg ez alapján készült, de a versek más sorrendben szerepelnek. Kazinczy a *Pandekta I.* kötetbe úgy másolta át, hogy a német–francia változat versszakról versszakra egymásnak megfelelően legyen olvasható. A *Lalage* utolsó versszaka a 247. oldal helyett a 248. oldalra került, mert a 247. oldalon kezdődik a francia fordítás, amelynek utolsó versszaka szintén egy oldal kihagyásával a 249. oldalon szemben található a *Lalage* című vers utolsó versszakával.

Szövegkapcsolatok

Ugyanezt a Kleist-verset korábban lefordította Révai Miklós, megtartva az *Amyntas* címet (1787). Kleist műve *Lalage* címmel szerepel az *Urániában* is. (Uránia I. 1794, 284–285. l. még erről SZILÁGYI 1998, 137–139, 427–430.)

Magyarázatok

Ewald Christian von Kleist (1715–1759): német költő, katonatiszt.

Lalage: ógörög eredetű női név.

Amynt: pásztori név.

16. [247, 249; 495, 497] – Amyntas.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 81a, 82a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK Magy Ir RUI 2r. 1. „Budai papirosaim.” 172b

Keletkezése

1806–1808. (I. III. csomó Bevezetés)

Felhasznált szöveg

Ewald Christian von Kleist: *Amyntas, Idylle traduit de l'allemand de Mr. de Kleist.*

Kleist versének több francia fordítása is ismert. Kazinczy másolatának fordítója ismeretlen. A vers *Amyntas, Idylle traduit de l'allemand de Mr. de Kleist* címen megjelent a *L'Esprit des journaux français et étrangers* című folyóirat 1793-as évfolyamának V. kötetében. (309–310.) Ismertebb fordítása Marmonteltől származik. A másolásakor Kazinczy gondosan ügyelt arra, hogy a német és francia változat egymásnak pontosan megfeleltetve helyezkedjen el az oldaltükörben. A német változat a baloldalon [246], a francia versszakok a jobboldalon [247] olvashatóak. Az utolsó versszak a következő oldalpáron szerepel [248, 249].

17. [248–249; 496–497] – *Chloe*.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 81b, 82a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK Magy Ir RUI 2r. 1. „Budai papirosaim.” 173a

Megjelenése

Kazinczy Ferenc levelezése II., kiad. Váczy János, Bp., 1891, (436. sz.) 340–342., a vers: 342.

Kazinczy Ferenc, *Chloe* = *Kazinczy Ferenc költeményei II.* (Nemzeti Könyvtár, Kazinczy Ferenc összes munkái) kiad. Abafi Lajos, Aigner L., Bp., 1879, 177–178.

Kazinczy Ferenc, *Chloe* = Kazinczy Ferenc, *Költemények*, I–II. (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, I., 844. II., 278–282.

Keletkezése

1806–1808. (I. III. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Kazinczy Ferenc: *Chloe*. Kassán, 20d. Jan. 1794.

A vers 1806 után került a *Pandekta I.* kötetbe. Először Kazinczy Ferenc *Poetai berek* című verseskötetében jelent meg (Pest, 1813. 52. old.).

Szövegkapcsolatok

A vers keletkezési ideje egyértelműen 1794. január 20. Egy Kis Jánosnak írott levélben pedig a körülményekről is beszámol:

Halandóban még én nem találtam több méltóságot, mint Radvánszky Thérézben. Ez a fiatal özvegy bálványa mindnyájunknak Kassán. Sirva ment-el a' minap karjaink között. Én csak tisztelője, csak barátja vagyok, nincs is senki, a' ki több volna ennél. Egy kis leánykája van, 's leveleidet olvasván hozzám, azon gondolkodánk, hogy téged megnyerjünk. De dolgai zavarban vannak, 's téged Győr elfogott. – Elmenvén Théréz közzülünk, nékem eszembe jutta a' Kleist Lalagéja. Lefordítam, egy levélbe zártam 's utánna küldém, minden levél nélkül. Édesen vala meglepve. – Itéld meg melly szerencsével fordítottam. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1794. márc. 4. KazLev II. 436. sz., 342.)

Magyarázatok

Chloe, Amyntas, Philémon: pásztori nevek.
Zephyr: az enyhe nyugati szellő.

18. [250; 498] – 1786. 13. Apr.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 82b [251, 498]. Autográf.
Társszövegforrás: MTA KIK K 630. [A Méh] 52b.

Keletkezése

1806–1808. (I. III. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A német verset annak ellenére nem sikerült azonosítani, hogy Kazinczy két másolatot is készített belőle.

19. [251–255; 499–208] – Der Kampf.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 83a–85a. Autográf.
Társszövegforrás: MTA KIK K 604/I. „Apróságok” 76a–78a.

Keletkezése

1806–1808. (I. III. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Friedrich Schiller: Der Kampf = *Gedichte von Friedrich Schiller*, I., Crusius, Leipzig, 1800, 279.
A „Der Kampf” című vers 1784 táján keletkezett, és először „Freygeisterey der Leidenschaft. Als Laura vermählt war im Jahr 1782.” címmel jelent meg a *Thalia* című folyóiratban. (I. kötet 2. szám 1786.)

Kazinczy a vers korábbi, hosszabb változatának elhagyott versszakait szögletes zárójelbe téve hozzámásolta az új versváltozathoz. A versemásolat teljes egészében megtalálható az MTA KIK K 604/I. „Apróságok” című kéziratkötetben (76a–78a) is. A nyolcadrét formátumú lapokra készített versemásolat még a *Pandekták* előtti jegyzetfüzetekből származik, amelynek keletkezési ideje 1802.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Schiller versének magyarországi népszerűségéről megemlékezik egyik levelében:

Schillernek verseit ha tíz explban bírtam volna is, mind el fogták volna szedni az asszonyka barátneím. Sok csak a' Kampf és a Resignatio miatt szereti ötet. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1806? KazLev IV. 955. sz., 225. [A levél első fele hiányzik.]

Magyarázatok

Friedrich Schiller (1759–1805): német költő, drámaíró. Schiller verse mannheimi éveiben keletkezett, ihletője a férjezett Charlotte von Kalb volt, akivel évekig szenvedélyes viszonyt tartott fenn.

20. [255–260; ~~203–208~~] – Resignation**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 85a–87a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK K 604/I. „Apróságok” 74b–76a

Keletkezése

1806–1808. (I. III. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Friedrich Schiller: *Resignation* = *Gedichte von Friedrich Schiller*, I., Crusius, Leipzig, 1800, 293.

A vers először 1786-ban jelent meg a *Thalia* című folyóiratban. Keletkezése idején a férjezett Charlotte von Kalbbal folytatott viharos szerelmi viszonyt.

A vers első lejegyzése teljes egészében megtalálható az MTA KIK K 604/I. „Apróságok”. című kéziratkötetben. A nyolcadrét formátumú lapokra készített versemásolat még a *Pandekták* előtti jegyzetfüzetekből származik, amelynek keletkezési ideje 1802.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy már 1802-ben kérte Kis Jánost, hogy ha kedve van hozzá, fordítsa le Schiller versét, a másik, vele mindig együtt emlegetett *der Kampf* című verssel együtt:

Barátom, nem volna e kedved Schillernek két felséges darabját fordítani? 1. Nein, länger werd' ich diesen Kampf nicht kämpfen... 2. Auch ich war in Arkadien geboren. -- nem irígylem senki thronusát: de ezt a' két dalt még soha sem olvastam hogy el ne keseredjek, hogy a' természet engem olly felette messze, olly véghetetlenül messze hagyott a' Schillerek után. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1802. szept. 29. Kazlev II. 534. sz., 498.)

A két vers népszerűségére később is kitér:

Schillernek verseit ha tíz explban bírtam volna is, mind el fogták volna szedni az asszonyka barátném. Sok csak a' Kampf és a Resignatio miatt szereti őtet. (Kazinczy Kis Jánosnak 1806? [a levél első fele hiányzik] KazLev IV. 955. sz., 225.)

Ha én is gazdag volnék, én 50. arany jutalmat tennék-ki a' Góthe vagy Schiller énekei közöttül egynek szerencsés lefordítására, ha az csak 24. sorból állana is; 's százat az ismeretes Resignationra, 's kétszázat a' Kampfra. (Kazinczy Kis Jánosnak 1808. feb. 28. KazLev V. 1248. sz., 344.)

Kazinczy számára Schiller *Resignation* című verse különösen jelentős volt, hiszen ennek első sora: „Auch ich war in Arkadien geboren...” szolgált kiindulásul Csokonai sírkövének Kazinczy által megszövegezett feliratához. A Schiller-vers nyomán elgondolt, Kazinczytól származó magyar sírfelirat szövege robbantotta ki az ún. Árkádia-pert Kazinczy és Debrecen között. A „Csokonainak sírköve” címen a *Hazai Tudósítások*ban 1806. augusztus 16-án megjelent cikk után nem sokkal a debreceni Kis Imre egy 1806. szeptember 3-án kelt levelében megtámadta a Kazinczy által elképzelt felirat szövegét. Kazinczy erre a levélre adott válaszában (1806. szeptember 8-án) utalt először Schiller versére mint támpontra Árkádia értelmezésében:

Causticus lészek feleletemben, mert, a' mint látom, egymást szabad tudatlanabbaknak néz-nünk, mint vagyunk, 's azt kérdem 1.) hogy ha Arcadia egyenesen szamarakra etc. emlékezteti az embert, mi indíthatta az Olasz Poétai Társaságokat, hogy magokat Római etc. Arcásoknak nevezzék? – 2.) mit tehet Virgílnak ez a' verse: ambo florentes aetatis, Arcades ambo, et cantare pares et respondere parati? – 3.) Schiller hogyan jutott arra a' gondolatra, hogy az egyik legszebb énekét így kezdje: Auch ich war in Arkadien geboren! (Kazinczy Kis Imrének 1806. szept. 8. KazLev IV. 990. sz., 309.)

Néhány hétre rá Fazekas Mihály folytatja a polémiát levélben, külön kitérve a Schiller-verssor fordítására:

Ha nem a' Poussiné van lefordítva, hanem Schillerből van véve az *Auch ich war in Arcadien geboren*: Nem jobb lett volna é szórúl szóra le fordítani = Árkádiában születtem én is, ha csak már Schiller le nints fordítva, és úgy nints kitéve: éltem én is. (Fazekas Mihály Kazinczynak 1806. szept. 23. KazLev IV. 997. sz., 322.)

Kazinczy erre válaszul írja meg a „Magyarázó jegyzések a' Csokonai' sírköve eránt tett jelentésre” című cikkét, nem hagyva figyelmen kívül a Schillertől származó verssor értelmezése körüli nézeteltéréseket:

Arkadia, igen is, marhalegelő tartomány volt, és éppen azért, minthogy az volt, ottan virágoztak a' Muzsák' mesterségei leginkább. Innen nevezi Virgíl is a' maga két kedves énekeseit Arcásoknak (*Arcades ambo et cantare pares et respondere parati*); – innen nevezik magokat így az Olasz Országi Poesist tárgyazó Társaságok, mellyeknek a' mi Hannulikunk is Tagja. Ezen értelemben veszi a' szót *Schiller* is ritka szépségű dalában: *Auch ich war in Arkadien geboren* 'stbb. – Arkádiában élni tehát, és a' márvány' szavai szerént az: ARKADIÁBAN. ÉLTEM. ÉN. IS! nem jelent egyebet, mint ezt: *Egyike voltam Hazám' kedvelt Énekesinek én is, 's boldog éltet éltem a' Mesterség' szép régiójában.* (Magyarázó jegyzések a' Csokonai' sírköve eránt tett jelentésre = *Hazai Tudósítások*, 1806. aug. 16. 30. sz., 252–255.)

Végül Fazekas Mihály tér vissza még egyszer Schillerre „Debrecen védelme” című válaszcikében a *Hazai Tudósítások*ban:

A művészt leginkább Arcadia bosszantotta fel Debrecen ellen. Mit akar ő, hogy mit értsünk Arcadia alatt? azt én nem tudom; azt mindazáltal tudjuk, hogy Schiller és Poussin, Hirsfeldt: „Theorie der Gartenkunst” T. III. 135. 1. kies és boldog földet értettek alatta: de, hogy az őtőlők vett ÁRKADIÁBAN, ÉLTEM. ÉN. IS alatt, az értelmes olvasó századok múlva is azt fogja érteni, ha Csokonai sírkövéhez jut, hogy ott múzsák felkentje fekszik és nem valamely pásztor, szentségtörő, filozófus, ritter, hanem poeta, mégpedig magyar poeta CS. V. M., arra a maradékot nem foghatjuk meg, micsoda jusson lehessen erőltetni. (*Hazai Tudósítások*, 1806. nov. 5. 37. sz.)

21. [260; 208] – *Le chat et le miroir*

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 87b. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 24c sorszám, 154–155.

Keletkezése

1806–1808. (I. III. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Jean-Pierre Claris de Florian: *Le chat et le miroir* = *Fables de M. de Florian*, Didot, Paris, 1792, 44–45.

Kazinczy a *Pandekta I.* kötetbe a *Le chat et le miroir* című állatmesének csupán a bevezetőjét és a vers első strófáját másolta át. A teljes állatmesét korábban (1801-ben) már lemásolta a Szemere-Tár I. kötetbe, de ott sem találunk semmilyen megjelölést a kijegyzés forrásául.

Magyarázatok

Jean-Pierre Claris de Florian (1755–1794): regényíró, drámaíró, költő. Irodalmi munkásságát állatmeséi tették halhatatlanná, amelyekből 1792-ben több mint százat jelentetett meg. La Fontaine után őt tartják a műfaj második legsikeresebb alkotójának.

IV. csomó

[281–292; 223–234]

22. Friedrich Nicolai Rákoczy Ferenczről.

23. Eperjesi hóhérlások. 1687.

A III. és a IV. csomó között az új számozás szerint a 261–280. számú oldalak hiányoznak. A IV. csomóban Kazinczy terjedelmes és ez idáig kiadatlan kézírata az 1687-es eperjesi vésztörvényszék rémtetteiről a lapok régi számozása [223–234], és a belső szélükön látható ragasztás alapján a *Pandekta*-kötetek kéziratlapjainak átrendezésekor került erre a helyre. Minthogy a Caraffáról szóló feljegyzés rectóján egy rövid kijegyzés található Friedrich Nicolai *Beschreibung* című könyvéből, így ez a szöveg szintén átkerült a jelenlegi *Pandekta I.* kötetbe. A két szöveg közti tematikai összefüggést a protestánsok vallásszabadságának megvédése és a Habsburg-ellenesség teremti meg. Mindkét szöveg a kuruc mozgalmakkal kapcsolatos témakörbe sorolható, ami Kazinczyt szabadulása után egy jó darabig foglalkoztatta. Keletkezésük 1809. február körülre tehető (l. 23. kijegyzés).

22. [281; 223] – Friedrich Nicolai Rákoczy Ferenczről.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 88a. Autográf.

Keletkezése

1809. február körül. A 23. feljegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Friedrich Nicolai: *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten*, [1–12. kötet], [Selbstverl.], Berlin; Stettin, [1783–1796]. 1785, VI. kötet, 354.

Zweytes Buch. XV. Abschnitt. „Kleine Nebenreise von Wien nach der Gränze von Ungarn und nach Wien zurück.”

Nicolai *Beschreibung* című útleírása (magyarul: Egy Németországon és Svájcban át 1781-ben tett utazás leírása) kultúrtörténetileg felbecsülhetetlen értékű mű. Nicolai egy hosszú utazás egyik állomásaként érkezett Magyarországra. A közeli Bécsben töltött látogatását állítólag hirtelen elhatározásból szakította meg, hogy átjöjjön Magyarországra. Pozsonyon kívül még Majorházán járt. Elkötelezett protestánsként, ahol csak tudta, nem szalasztotta el elítélni a katolikusokat. Magyarországról szóló leírásában megbízható forrásokra támaszkodva nem győzte hangsúlyozni a protestánsüldözéseket, a templomok és iskolák erőszakos elvételeit.

Kazinczynak megvult Nicolai útleírása, a kijegyzést saját példányából készítette. A példányt több más Pandekta-kijegyzéshez is felhasználta, amelyek mindegyike Magyarországgal kapcsolatos. A Rákóczi Ferencre vonatkozó részlet ugyanott található a könyvben, ahol Nicolai d’Alembertre hivatkozik a magyarok jellemzése kapcsán:

221. Petronell MTA KIK K 633/II.4b [4] (Beschreibung, VI., 329.)

224. D’Alembert Magyar-Országról. a’ Montesquieu *éloge-ában*. MTA KIK K 633/II. 5a [5] (Beschreibung VI., 352.)

409. Berlíni Könyvtáros Nicolai Friedrich. MTA KIK K 633/III. 255a–263b [117–134] (Beschreibung VI., 323–450.)

Magyarázatok

Christoph Friedrich Nicolai (1733–1811): német regényíró, kritikus, kiadó. Pályáját apja könyvkereskedésében kezdte. Mint kiadó-vállalkozó, a berlini irodalmi élet vezető alakja lett az 1760-as, 70-es években. 1765-ben indította útjára a XVIII. század legfontosabb német kritikai folyóiratát, az *Allgemeine Deutsche Bibliothek*-et, amely negyven éven át jelent meg. Nicolai már könyvkiadói tevékenysége alatt, majd az ADB kiadása során érdeklődni kezdett Magyarország iránt, melyhez vonzalma személyes kapcsolatai (Berzeviczy Gergely, Bretschneider Henrik, Prónay Gábor, Podmaniczky József) révén még inkább felerősödött.

Rákóczy (Rákóczi) *Ferenc* II. (1676–1735): erdélyi fejedelem, a Rákóczi-szabadságharc vezetője (1704–1711), I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona fia.

Francisi Principis Rákóczy Responsum ad Supplicationem: Responsum ad supplicationes sex comitatum, contrarelegationem patrum Societatis Jesu e Regno Hungariae. Anno 1706. S. I. S. a. [1784.] (Legújabb kiadása: Responsio Francisci Rákóczy anno 1706. ad supplicationem sex comitatum protestantium contra relegationem patrum Societatis Jesu. = RÁDAY 1955, 705–726.) A *Responsum* címe szerint Rákóczi válasza hat északnyugat-magyarországi vármegye 1706-ban hozza benyújtott kérésére, amelyben a jezsuiták kiűzésének visszavonását kérték a fejedelemtől. Az állítólagos válasz szerzője indulatosan támadta a rendet, iskolai rendszerüket elavultnak, hatalom-éhségüket pedig különösen károsnak állítja be. A rend országban maradását újabb, a jezsuiták számára teljesíthetetlen feltételekhez köti. Rákóczi szerzősége vita tárgyát képezi háromszáz éve, keletkezésének körülményei ma sincsenek kellően tisztázva, bár az utóbbi évek kutatásai alapján biztosnak látszik, hogy nem Rákóczi írta. (TÓTH 2010, 13–36. A kérdésre a vita előzményeivel együtt l. még: R. VÁRKONYI 2006, 180–187.) R. Várkonyi Ágnes szerint a *Responsum* a bécsi udvar vagy legalábbis a konföderáció ellenségei által szerkesztett, Rákóczi lejáratását célzó pamflet.

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

A Rákóczi-ról szóló közbevetés lapalji jegyzetben található, az alábbi szövegrészlethez kapcsolódóan:

Die Jesuiten, die seit beynah 200 Jahren die grösste Macht in Ungarn gehabt haben, und mit denen und deren Freunden noch bis ist der grösste Theil der Stellen daselbst besetzt ist, haben dadurch, dass sie die Jugend in den aussersten Bigotterie erzogen und die Erwachsenen in fort dauern der Bigotterie zu erhalten gesucht haben, der ungarischen Nation den dusserten Schaden gethan. (Nicolai Reisen VI. kötet, 353–354.)

(Idézet magyarul)

[az] ifjúság vak neveléséről van a' szó. – Megéri a fáradságot, hogy elolvassuk erről Rákóczy Ferenc fejedelem (aki jóllehet szerencsétlen, ám valóban igen jeles férfi volt) gondolatait. Ezek a bécsi császári könyvtárban egy kéziratos kötetben találhatók, s 1784-ben jelentek meg nyomtatásban az alábbi címmel: Francisci Principis Rákóczy Responsum ad Supplicationem sex Comitatum contra relegationem Patrum [Societatis] Jesu e regno Hungariae, Anno 1706. [Rákóczy Ferenc fejedelem felelete hat vármegyének a jezsuita atyák Magyar Királyságból való kitiltása ellenében írt kérvényére, 1706] (abban az időben ugyanis Magyarországon e fejedelem – akinek nagy tehetsége jobb sorsot érdemelt volna – volt fölényben. (ford. D. E.)

23. [282–292; 225–234] – Eperjesi hóhérlások. 1687.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 88b–93b. Autográf.

Keletkezése

1809. február körül. Kazinczy Cserey Farkasnak 1809. február 21-én kelt levele alapján. KazLev VI. 1425. sz. 245.; l. bővebben **Szöveghozzáférések**.

Felhasznált szöveg

Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie. Hrsg von einer Gesellschaft österreichischer Gelehrten, 2ter Band, bey Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1808, 5–311.

A *Magazin für Geschichte Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie* című periodikumnak mindösszesen két kötete jelent meg. Az első 1806-ban, a második 1808-ban. Az 1808-ban megjelent II. kötet szinte teljes egésze (311 oldalon) teszi közzé Rezik János „Das blutige Schauspiel von dem Grafen Anton Karaffa, ausgeführt durch Henkersnad zu Eperies in Oberungarn im Jahre 1687” című, latinból németre fordított írását (59–219. old.), illetve az ehhez kapcsolódó függeléseket. Az inkább évkönyvre hasonlító, mint folyóiratszerű lapot egy, az osztrák birodalom területén élő, tudósokból álló társaság ellenjegyezte. Berzeviczy Gergely és Engel János Keresztély aktívan működött közre, azonban a megjelent két kötetet Rummy Károly György egymaga szerkesztette. A lap tudatosan azzal a céllal jelent meg Magyarország és Ausztria területén kívül, hogy mozgósítsa a németországi vagy németül olvasókat azokban az elsősorban történeti témákban, amelyek a szigorú cenzúra miatt ott nem kaphattak nyilvánosságot. Rummy nyílt Habsburg-ellenességével az udvari körök figyelmét is magára irányította, ami egyéb tényezők mellett szintén szerepet játszott abban, hogy a két megjelent folyóiratszám után a lap megszűnt.

Rezik János eredetileg latin kéziratának németre fordított változata volt az első alkalom, hogy nyomtatásban is megjelent a Caraffa eperjesi vérengzéseit bemutató írás. De a folyóirat szerkesztői sehol sem jelzik azt, hogy az a szövegegyüttes, amelyet kiadnak, csak részben Rezik műve, a hozzá tartozó függelések nem tőle származnak, viszont fontos adatokat tartalmaznak, és néhol pontosabbak, mint maga Rezik. A függelésekről nem tudni, hogy ki írta, de kétségtelen, hogy 1705 után keletkeztek a bennük ismertetett későbbi események alapján (pl. szécsényi országgyűlés 1705). A különböző másolatokban fennmaradt szövegegyüttes ráadásul jelentős eltéréseket mutat aszerint, hogy a függelék közlik-e, és ha igen, akkor milyen terjedelemben. A szerkesztők (főleg Rummy Károly György) nem tudni, hogy melyik kézirat alapján dolgoztak.

A *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht* II. kötetében megjelentetett szövegegyüttes az alábbiak szerint épül fel:

Das blutige Schauspiel von dem Grafen Anton Karaffa, ausgeführt durch Henkersnad zu Eperies in Oberungarn im Jahre 1687. (ismeretlen szerző) 5–59.

Rezik János: Die Schlachtbank zu Eperies, oder historische Beschreibung des Trauerspiels, in welchem im Jahre 1687 unter der Commission des generals Anton Karaffa mehrere, der Empörung beschuldigte Ungarn, mit der härtesten Todesstrafe belegt wurden. Verfasst im Jahre 1688 zwischen dem Monat Januar und September von Johann Rezik, damals Professor der evangelischen Stände zu Eperies. 59–219.

Beylagen:

D. Verzeichniss der auf Befehl des General Karaffa zu Eperies im Jahre 1687 Hingerichteten. 261–266.

E. Verzeichniss derjenigen, welche zu Eperies zur Zeit der Karaffischen Commission gefangen verwahrt wurden. 266–272.

F. Verzeichniss der Richter, welche der karaffischen Commission beywohnten, und Beysitzer derselben waren. 272–275.

G. Etwas über Ladislaus Szent-Ivanyi. 276–282.

H. Von dem Grafen Karaffa. 282–292.

I. Von dem Radvanszky's. 292–298.

K. Merkwürdiger Traum Radvanszky. 298–311.

Kazinczy a kijegyzésben új narratívába helyezve tárgyalja a véres eseménysorozatot, eltérve Rezik kéziratának struktúrájától. Kijegyzése a *Magazin für Geschichte*ben közölt szövegek kompilációja. Külön nem jelzi, hogy a folyóiratban megjelent szövegegyüttes melyik darabjából emel ki egy-egy részletet, de az itt-ott felbukkanó, zárójelben megadott oldalszámokból nagyrészt sikerült azonosítani az idézetek helyét. Kazinczy összeállítása arra utal, hogy önállóan kívánta feldolgozni az eperjesi véstörvénytörténetét. A *Pandekta I.* kötetben található összeállítás markáns interpretációja a történelmi eseménynek azáltal, hogy egészen más sorrendbe helyezve ismereti a történéseket. A kijegyzésben főképp a bevezető (88b–89a [282–283]) tér el lényegesen Rezik és a *Magazin für Geschichte* történeti bevezetőjének struktúrájától. Kazinczy mindjárt az első bekezdésben kinyilvánítja a per konstruált jellegét, a vádak hamisságát. A második bekezdésben pedig egy olyan politikai háttérjátszmát emel ki a véstörvénytörvények felállításának valódi okaként, amely az eredeti Rezik-féle kéziratban egyáltalán nem is szerepel, csak az egyik függelékben, amelyet még élő kortársak elbeszéléseiből, hallomás útján jegyzett le Székely Sámuel. (GÖMÖRY 1931, 113, 115.) A császári udvar intrikáinak, a Starhemberg és Lajos Vilmos badeni őrgróf közötti rivalizálásnak jelentőségére a koncepció per kibontakozásában Kazinczy teljesen eredeti módon hívja fel a figyelmet azzal, hogy az előzményeknek ezt az összetevőjét a bevezetésben tárgyalja.

A kijegyzés a harmadik bekezdéstől (89a–b, [283–284]) a koholt vádak ismertetését, majd időrendben sorra veszi a kivégzéseket. A kijegyzésnek ez a része Rezik szövege, valamint a „D. Verzeichniss der auf Befehl des General Karaffa zu Eperies im Jahre 1687 hingerichteten” című függelék alapul. (261–266.) A perben börtönbüntetésre ítélték (70b, [286]) és a bírák (71a, [287]) névsorát szintén a Rezik-kézirat függelékét képező „E. Verzeichniss derjenigen, welche zu Eperies zur Zeit der Karaffischen Commission gefangen verwahrt wurden” (Geschichte, 266–272.), valamint „F. Verzeichniss der Richter, welche der karaffischen Commission beywohnten, und Beysitzer derselben waren” (Geschichte, 272–275.) című szövegek alapján írta meg.

„A Lajos, Bádeni markgróf” kezdetű (92a, [289]), önálló címmel ellátott bekezdés azt emeli ki, hogy Caraffa hogyan próbálta az eperjesi rabok zsarolásával, koholt vádak alapján Lajos Vilmos badeni herceget is gyanúba keverni, más magasrangú udvari tisztséget viselő magyar főrangúakkal együtt.

A „Róth, Radvanszky, Bezegh, Palásthy” címet viselő kiemelésben (32a, [289]) Kazinczy a gyanúsítások második hullámára hívja fel a figyelmet, amelyben szintén Tábori Erzsókot bírták rá hamis tanúzásra, hogy még több Thökölyhöz közelálló vagy vagyona miatt jelentős felvidéki evangélikust lehessen letartóztatni felkelés szervezésének vádjával.

A „Radvánszky János, Györgynek” című kiemelésben (92b, [290]) Kazinczy Radvánszky Jánost méltatja, aki túlélte a véstörvényt. Ehhez nem Rezik szövege szolgált alapul (arra csak utalás történik), hanem a Rezik kéziratához csatolt „I. Von dem Radvanszky's” (292–298.) című függelék.

A „Keczer Klára...” című kiemelésben (92b, [290]) azt az asszonyt örökíti meg Kazinczy, aki három családtagját is elvesztette a véstörvénytől.

Az utolsó részben (23a–b, [291–292]) Caraffa életének alakulását összegzi az eperjesi véstörvénytől függesztését követően. Ehhez teljes egészében a H. Von dem Grafen Karaffa (282–292.) című függelékkel használta fel.

Szöveghozzávetések

Kazinczy 1809. február 21-én számolt be Cserey Farkasnak arról, hogy olvasta az eperjesi véstörvényekre vonatkozó folyóiratcikket:

Én e' napokban olvastam ezt a' munkát: Magazin für Geschichte, und Staatsrecht der oesterreichischen Monarchie. Göttingen 1808. 2ter Band. Az Eperjesi Caraffai hóhérlásokat adja elő, 1687 táján írt deák munkáknak fordításaikban. Midőn a' Diétán valék tavaly Septber-ben, egy közönséges vacsora felett egy Dietai Tag beszélt róla közöttünk, 's örültem, hogy egy olvasó Dietális emberrel ismerkedheték-meg. Ohajtanám, hogy a' könyvet Te is láthatnád. Igen prohibitus, pedig elváltozván az idők, nem látom miért. Én nem bírom a' könyvet, 's levél által nem is akarom rendelni a' könyvárosoknál, mert az ollyas bajt okozhatna. Hogy mérget nem árulnak szabadon, az bölcsen esik: de Doctornak, 's azoknak a' kik vagy az orvosi vagy a' kémiai tudománnyal occupálják magokat, azt adni kellene ha keresik. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1809. feb. 21. KazLev VI. 1425. sz., 245.)

A levélrészlet alapján Kazinczynak nem volt meg a folyóirat, a kijegyzést valaki más példányából készítette. A megfogalmazásból az is kiderül, hogy a *Magazin für Geschichte*-ben megjelent művet a cenzúra nem nézte jó szemmel.

A későbbiekben Kazinczy hozzájutott Rezik kéziratának egy másolatához Sátoraljaújhelyen, a Zemplén megyei levéltárban. A kéziratot a maga számára lemásolta, és jegyzetekkel látta el:

Joannis Rezik professoris Historiarum in Collegio Evangelicorum Aug. Confess. Eperjesiensis Laniena Eperjesiensis de anno 1687. A másolat lelőhelye: MTA KIK K 640/I. 75a–118b [Kazinczy Ferenc: „Történetek I.” Másolatok a Zemplén megyei levéltárban őrzött 1572–1693 közötti iratokból ill. nyomtatványokból.]

Rezik János kéziratának másolata egy olyan nagyobb másolategyüttes része, amely az 1670-től Magyarországon bevezetett Habsburg abszolutista rendszerrel és annak politikájával szemben 1672-ben útjára induló kuruc mozgalommal szorosan összefüggő iratok sorozata. A másolatokat Kazinczy a sátoraljaújhelyi levéltárban készítette, feltehetőleg akkor, amikor levéltárosként ott dolgozott (1820–1831 között). A másolatban néhány Kazinczytól származó lábjegyzetet is találunk, illetve magyar nyelvű közbevetést a szövegben.

Ugyanezt a kéziratot átdolgozva lefordította, de nem tartotta magánál, hanem elhelyezte Sátoraljaújhelyen, a Zemplén megyei levéltárban. A két változatban is fennmaradt szöveg a „Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai”-n belül a „Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 1214–1786. Autographa Hungarorum II.” iratsomójában található meg. Az alig néhány lapból álló kéziratot Hógye István *Kazinczy Ferenc és családja vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén Vármegye levéltárában* (Sátoraljaújhely, 1990, faksimile, 71–79.) című könyvében közölte:

1. „Gróf Caraffa Antal' Eperjesi Mészárszlásai. – deák nyelven megírta Rezik János, Historiákat tanító prof. az Eperjesi Lutheránus Collégiumban, a' hóhérlások'szemmel-látott tanúja. – újra dolgoztam én Kazinczy Ferencz. – a' Zemplény Vármegyei Levéltár' gazdagítására.”

A fordításhoz készült előbeszédben Kazinczy kritizálja Rezik írását, és közli, hogy „Én az ő dolgozását újra-öntve adom itt”. Ám a nagyívű terv valószínűleg nem készült el, ami fennmaradt, az is töredékes (5 fol.). Kazinczy ebben a kéziratában is kitérően kezeli a Habsburg udvari

politika jelentős befolyását a magyarországi eseményekre. Az előbeszéd Starhemberg sérelmével kezdődik (minthogy helyette Badeni Lajost nevezték ki a császári seregek tábornagyává), amely nyomós oka volt annak, hogy az udvar miért „ült fel” olyan könnyen a hamis vádaknak az eperjesiek és Zrínyi Ilona feltételezett kapcsolattartását illetően. Starhemberg voltaképpen úgy akarta eltávolítani útjából az őrgrófit, hogy Esterházy Pál nádoron keresztül – akivel jó barátságot ápolt – belekeveri a magyarok ellen felhozható felségárulási vádba. Esterházy Pál pedig azért volt kényes helyzetben, mert felesége, Thököly Éva Thököly Imre testvére és Zrínyi Ilona sógornője volt. Caraffa Starhemberget támogatta, Kazinczy megállapítása szerint ezért érkezett 1687 februárjában Eperjesre.

2. „Carafának Eperjesi Mészárlásai 1687. Prof. Rezik János előadása után Kazinczy Ferencz.”

A szintén nagyon töredékes (6 fol.) kéziratból az *Előbeszéd* maradt fenn.

Caraffa Kazinczy számára az igazságtalanság és kegyetlenség jelképe volt, különös tekintettel a párhuzamra, amit a Martinovics-féle összeskévés és az eperjesi vésztörvényszék koncepciók jellege között vont. A Martinovics-perben az udvar részéről a vádat képviselő Nyéki Németh Jánost nem egyszer Caraffához hasonlította, „Új Caraffa/ Vérszomjúzó Caraffánk”-nak csúfolva. (FN. 75, 84.)

Kazinczy egy másik vonatkozásban is saját élettörténetéhez kapcsolta az eperjesi vérpádot. A *Fogságom naplója* szerint a letartóztatott Kazinczytól 1794. december 19-én egy sárospataki diák a gödöllői erdőben azt kérdezte:

– Hát a tekintetes úr hova megyen? – Nem megyek én – felelék –, hanem menettetem. [...]

A szót Szulyovszky nevetve hirdeté el Zemplényben, s azt a dévajkodók sokat emlegetik. (FN. 65.)

Ennek magyarázatát a Rezik kéziratáról készített másolat lábjegyzetében találjuk meg:

Látni fogjuk alább, hogy [Radvánszky György] nem Ment Eperjesre, hanem (az én hasonló szerencsétlenségemben ejtett szavam szerint) Menetett. (MTA KIK K 640/I. 101b.)

A „menetett” kifejezés jelentőségére utal, hogy a *Feldolgozni valók* című kéziratában, amely a *Pályám emlékezete* és *Fogságom naplója* háttérmunkálatai közé tartozott, szintén megtaláljuk a „Menettetem” kifejezést mint kifejtendő témát. (PEml. 44.)

Caraffáról megemlékezik a *Pályám emlékezetében* is, az eperjesi kivégzések helyszínén felállított Szentháromság-szobor kapcsán:

a’ szent szobrokat azon helyen, hol Karafának dühös lelke annyi ártatlant gyilkoltata.

a’ szent szobor, az helyt állítva fel, hol Caraffa 1687. annyi vért gyilkosan ontata. (PEml. 586, 749.)

Caraffa neve szitokszóként még sokáig használatos volt a magyar nyelvben. A *Magazin für Geschichte* bevezetőjében egy szerkesztői lábjegyzetben olvashatjuk (11. old.), hogy nevéből képződött a Karaffafia kifejezés, amely utált, visszataszító embert jelentett. Az elnevezésről mint súlyos sértésről Szirmay Antal is megemlékezik *Notitia historica comitatus Zempléniensis* címmel először 1804-ben megjelent művében. (SZIRMAY, 2008, 11.) Caraffa neve ezek után még évtizedekig – s így az 1820-as években is – súlyos, politikai természetű sértés volt. (VÖLGYESI 2010, 19, 25.)

Magyarázatok

Laniena Eperiesiensis: Rezik János *Theatrum Eperiense anno 1687 erectum seu laniena Eperiensis* című latinul, valószínűleg 1688 őszén íródott, de csak kéziratban fennmaradt munkája. A kéziratnak számos másolata létezik az Országos Széchényi Könyvtárban (zöme a 18. században keletkezett), de az eredeti nincs közöttük (vö. KULCSÁR 2003, 439–440.). Feltételezések szerint Rezik szemtanúja volt az eseményeknek, művét Eperjesen írta. Valószínűsíthető, hogy a friss eperjesi szóbeli hagyományt kompilálta és dramatizálta. A kivégzissorozatot hármas tagolásban, irodalmi kompozíciót sejtetve beszéli el, amellyel feltehetőleg az volt a célja, hogy az egész európai közvéle-

ményhez szólva demonstrálja, hogy a birodalom milyen elvetemült gazemberekre bízta a törököktől visszafoglalt területek integrációját. (FILEP 2004, 87.) Rezik János könyveit és kéziratait halála után Matthaides, a magyarországi evangélikus rendek eperjesi kollégiumának tanára vette meg. Lánya, Matthaides Eszter dobai Székely Sámuelhez ment feleségül. Az eredeti kézirat így került Székelyhez, aki a kézírathoz különböző, szintén latin nyelvű pótlásokat csatolt, amelyek nem Reziktól származnak.

Rezik János elbeszélése az eperjesi véisztörvénytől a legrészletesebb forrás, de nem a legfontosabbként van számon tartva. A perbe fogott személyek részletes bemutatására, elfogatásuk körülményeire, kínzásaira és kivégzésükre helyezi a hangsúlyt. Az utókor értékelése szerint írásának lényege az volt, hogy tisztázza az eperjesi mártírokat az ellenük emelt vádak alól. (GREXA 1913, 41.)

Rezik János (? – Eperjes 1710): evangélikus tanár, író, iskolaigazgató. Eperjesen tanult, majd 1670-től Wittembergben. 1673-ban Torun/Thorn-ba ment, ahol 1674–1683 között tanított, majd 1684-től Kassára hívták rektornak. Amikor a császáriak Thököly pártja fölé kerekedtek, és elfoglalták Kassát, Rezik is gyanúba keveredett, elfogták, de néhány nap után szabadon engedték. Innen Eperjesre ment, ahol a retorika, költészet és történelem tanára lett. Minthogy 1685-ben Eperjes ismét Habsburg uralom alá került, és az evangélikus iskolákat, templomokat elkobozták, Rezik 1687-ben a Caraffa-mészárlások után emigrációba kényszerült. Visszatért Torunba, amelynek egyetemén 1705-ig tanított. 1705-ben tért vissza Eperjesre, haláláig ismét az eperjesi kollégiumot igazgatta.

Írta ő ezt 1688.: Kazinczy Rezik kéziratának keletkezési idejére vonatkozó értesülését a *Magazin für Geschichte* 63. oldalán található megjegyzésből vette, miszerint a kéziratnak legkésőbb 1688 szeptemberére el kellett készülnie, ha figyelembe vesszük, hogy Belgrád elfoglalása még nem szerepel benne: „Da Rezik im Anfang Seiner Erzaehlung ausdrücklick sagt, er habe dieses Werk von der Eroberung Belgrad’s geschrieben, und dieser Festung als einer noch zu erobernden erwaeht, die Festung aber zu Folge der Geschichtsschreiber im Jahre 1688 den 6. September in kaiserliche Haende kam, so folgt von selbst, dass das Manuscript noch vor dem September des Jahrs 1688 geschrieben seyn müsse.”

Messzinen kezdem: Kazinczy ezt a részt Rezik kéziratának végéről, a XVIII. fejezet második feléből jegyezte ki. Az első bekezdés az egész XVIII. fejezetet néhány mondatba tömöríti. (GÖMÖRY 1931, 97–104).

Eperjes (Sáros vm.): ma Prešov, város Kelet-Szlovákiában. A trianoni békeszerződésig Sáros vármegye székhelye volt. A XVII. században Eperjes egyike volt Felső-Magyarország legtekintélyesebb német városainak. Polgársága gazdag kereskedőkből és jómódú iparosokból állt. A felsőmagyarországi szabad királyi városok a kezdetektől önkéntesen kapcsolódtak a Habsburg-ellenes megmozdulásokhoz. Eperjes a magyarországi evangélikus hitűek egyik legfontosabb bástyája és legfőbb oktatási központja volt, következetesen a magyar rendek oldalán állt. A város az antikatólikus ellenállás egyik centrumaként sokat szenvedett az erőszakos ellenreformációt kísérő udvari poltikától. 1671–1672-ben I. Lipót utasítására a város evangélikus templomai katolikus kézbe kerültek, országos hírű evangélikus kollégiumát a jezsuiták vették át, a protestáns lelkészeket pedig elűzték. Eperjes 1682-től a kuruc megmozdulás egyik legfőbb és legerősebb támasza lett. Thököly Imre hadvezérnek ekkora sikerült visszaszereznie a várost, amelyik hálából – Thököly a Kollégium egykori diákjaként nagy népszerűségnek és ismertségnek örvendett – pénzt és számos katonát adott a fejedelemsé kinevezett fővezérnek. Helyzete azonban Bécs 1683. évi sikertelen török ostroma után egyre nehezebbé vált, ezzel párhuzamosan pedig Eperjes 1685-ben ismét Habsburg uralom alá került. A megadási feltételek ellenére folytatódott a protestánsok üldözése, sőt újult erővel lángoltak fel az erőszakos ellenreformációs tettek, amelyek közvetlen előzményét képezték az 1687-es eseményeknek. (KÓNYA 2013, 69–102, RADVÁNSZKY 2013, 340–341.)

Sárosvár: Sáros vármegye középkori hatalmi központja Sáros vára (szlov. Sarišský hrad) volt, melynek romjai Kelet-Szlovákiában, Eperjestől észak-nyugatra, a Nagysáros város (szlov. Veľký Šariš) fölött található magaslat tetején terülnek szét. Sáros vára a Thurzók kezéből 1642-ben vásárlás útján került I. Rákóczi György tulajdonába, aki reneszánsz stílusban építette tovább. 1660-ban a puszkaporos torony véletlenül felrobbant, ledöntötte az öreg tornyot. 1687-ben pedig az utolsó

várkapitány, Székely Márton felgyújtatta a maradékot, hogy ne kerüljön német kézre. A várat ebben az időben a Rákócziak már nem lakták, mert 1617-ben új barokk kastélyt építettek a vár alatt, a faluban. Ott fogták el II. Rákóczi Ferencet 1701. április 18-án, de hívei megszöktették, Lengyelországba menekült, onnan tért vissza később, hogy a felkelés élére álljon. (KÓNYA 1995, 224–225.)

Eperjes azon helyen épült: A két eltérő évszámra Korabinszky Mátyás *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* című művében találunk magyarázatot: Korabinszky alapján I. Lajos király nyilvánította Eperjest 1374-ben szabad királyi várossá, amelyet 1394-ben vettek körül fallal.

Hol azelőtt Hosszúfalú állott: Kazinczy itt Rezik leírását rövidíti, amely úgy hangzik, hogy „ezt a várost az üdvösségnek 1374., vagy amint mások vélik, 1394. évében, I. Lajosnak, IV. Károly fiának uralkodása alatt alapították, ’s kezdtek fallal körülvenni ugyanazon a helyen, ahol Langdorff falu, magyarul Hosszúfalú feküdt; innen hosszukás formája is.” (GÖMÖRY 1931, 99–100.)

Schulz generális: Johann Valentin Schulz (?–1686) tábornok Felső-Magyarországon Thököly ellen vezette a császári haderőt.

(l. 21.) : Utalás a *Magazin für Geschichte* II. (1808) folyóirat 21. oldalára. A hivatkozott rész nem Rezik kéziratának fordítása. A folyóirat 5–49. oldalán ismeretlen szerzőtől (talán Rummy Károly Györgytől?) egy összefoglalás található az eperjesi vésztorvényszék előzményeiről *Das blutige Schauspiel von dem Grafen Antonio Karaffa, ausgeführt durch Henkersand zu Eperies in Oberungarn im Jahre 1687.* címmel.

Zimmermann Zsigmond (?–1687): eperjesi nagykereskedő, városi szenátor, az evangélikus kolégium inspektora. Eperjes, sőt egész Felső-Magyarország leggazdagabb embere volt. Sokat adakozott közcélokra. Habsburg-ellenessége élete vége felé nem kérdéses, Thököly felkelését „szóval és tettel” is támogatta. A Caraffa által felállított vésztorvényszék első kivégzett áldozata. (GREXA 1913, 8.; STIBLI 2007, 44.) A kínzások hatására ő is tett másokra terhelő vallomást, de ezeket másnap visszavonta. Családjának megmentése reményében, amellyel kivégzése előtt törbe csalták, hajlandó volt áttérni a katolikus hitre. (BIDNER 1941, 16.)

Olvastassák meg itt a' Histoire des Révolutions: [Brenner Domonkos] *Histoire Des Révolutions De Hongrie, Oú L'On Donne Une idée juste de son légitime Gouvernement: Avec Les Memoires Du Prince François Rakoczy Sur La Guerre De Hongrie, Depuis 1703, jusqu'à sa fin Et Ceux Du Comte Betlem Niklos Sur les Affaires de Transilvanie.* Tome I-II. (La Haye, Neaulme, 1739.) Kazinczy többször hivatkozik a szövegben a Brenner Domonkos szepesi prépostnak tulajdonított, de francia nyelven névtelenül megjelentetett munkára, amely határozottan síkra szállt a Rákóczi-szabadságharc mellett, és nyíltan Habsburg-ellenes hangot ütött meg. 1739-ben a műnek megjelent egy hatkötetes zsebkiadása is. Kazinczy valószínűleg erre a kiadásra utal a megadott oldalszámok alapján. Az I. kötet IV. részének 117. oldalán az eperjesi vérengzés leírása található. A hivatkozott III. rész kronologikus sorrendben tárgyalja a megelőző időszak eseményeit.

Leopold: Habsburg Lipót (1640–1705), I. Lipót néven német-római császár, német, magyar és cseh király.

Lajos Bádeni Markgróf: Lajos Vilmos badeni örgróf (Ludwig Wilhelm Markgraf von Baden) (1655–1707), a Badeni-ház katolikus (Baden-Badeni) ágából származó herceg, Savoyai Jenő tábornagy unokafivére, maga is császári tábornagy, 1677–1707 között a Badeni Örgrófság uralkodója. Sikeres hadvezér, vezető szerepe volt a törökök Magyarországról való kiűzésében. Kortársai a „Türkenlouis” becenevet adták neki az Oszmán Birodalom elleni fényes győzelmei miatt, amivel kivívta, hogy szerte Európában a kereszténység védelmezőjeként ünnepezték. (BAGI 2019.) 1683-ban KaraMusztafa török nagyvezír ostrom alá vette Bécset. Badeni Lajos örgróf Generalwachtmeister (vezérőrnagy) rangban vett részt az ütközetben. Helytállásáért lovassági tábornokká léptették elő. II. Károly spanyol király az Aranygyapjas renddel tüntette ki. Az eperjesi vésztorvényszék során Caraffa a főurakat, sőt az udvar embereit is meg akarta vádolni, akikre a vádat nagy hatalmú mentoraival, Kinskyvel és Strattmann-nal, valamint Starhemberggel egyetértésben terjesztette ki. Badeni Lajosra is azt akarta rábizonyítani, hogy Thökölyvel kapcsolatot tartott fenn. Ehhez több tanút próbált szereztetni, ezért a fogoly Petenáda Györgynek kegyelmet ígért, ha ellene vall. Petenáda ezt meg is tette, de amikor vallomása után Caraffa tényleg szabadon bocsátotta, elment Pozsonyba,

és ott mindent elmondott a nádornak. A nádor erre Bécsbe ment, magával vitte Petenádát, ahol panaszt tettek Caraffa ellen. (GREXA 1913, 20.)

Starhemberg: Heinrich Ernst Rüdiger von Starhemberg gróf (1638–1701), osztrák főnemes, császári tábornok. 1680-tól Bécs városparancsnoka, az 1683-as török ostrom idején a főváros védőinek parancsnoka. Tábornagyi rangban részt vett Buda visszafoglalásában és a török elleni magyarországi hadjáratban. 1691-től a bécsi Udvari Haditanács elnöke. Régi magyar nyelvű forrásokban gyakran Starhemberg Ernő néven említik.

Szentiványi László gróf (?–1713): Liptó vármegye legrégebb, Felső-Magyarország egyik legnagyobb kiterjedésű nemesi családjából származott. Szentiványi volt az eperjesi véstörvényszék hat magyar tagjának egyike, ő segédkezett Caraffának a per konstrukciójának kidolgozásában. Amikor Caraffát az udvar kérdőre vonta kegyetlen és törvénytelen ítéleteiért, szerkesztetett Szentiványi Lászlóval egy latin nyelvű igazoló iratot, és azt küldte el Dietrichstein hercegnek a maga meentségére. (GREXA 1913, 27.) Korabeli feltételezés szerint ellensége volt a Keczer és a Zimmermann családnak, ezért hamisította volna ő a Zrínyi Ilonának tulajdonított leveleket. Valószínűbb azonban, hogy csak az ellene felhalmozódott gyűlölet következménye volt a feltételezés. Már előbb báróságot nyert, de 1690-ben az eperjesi vérpad körül szerzett érdemeiért grófságra emelték. Bártfa, Kisszeben, Eperjes városok kapitánya, 1699-ben Kraszna vármegye főispánja, a Magyar Kamara tanácsosa is lett. Mint túlbuzgó katolikus, a protestánsok üldözőjeként, az eperjesi véstörvényszékben betöltött szerepe miatt országsszerte gyűlölt ember volt. Rákóczi Ferenc felkelése idején a szécsényi országgyűlésen (1705) meg akarta magát választatni szenátornak, de ott Radvánszky János, akinek apját Eperjesen kivégezték, szenvedélyesen megtámadta. Emiatt Szécsényből Bécsbe menekült, jószágait pedig a kurucok lefoglalták. (PALLAS XV., 592–593.; GREXA 1913, 27.)

Antonio Caraffa, gróf (1642–1693): nápolyi származású, itáliai zsoldosvezér. 1665-ben kamarásként került a bécsi udvarba, és rövidesen ezredes, belső titkos tanácsos és az Udvari Haditanács tagja lett. 1672-től részt vett a Magyar Királyságnak a töröktől való visszafoglalásáért folyó hadműveletekben. 1686-ban kinevezték a felső-magyarországi császári hadak parancsnokává. Caraffa szerepet játszott Magyarország török uralom alóli felszabadításában, a magyar történelemben azonban elsősorban kegyetlenkedéseivel írta be a nevét. 1686 elején minden katonai szükségyszerűség nélkül feldúlta Debrecen, és számos ártatlan városlakót megöletett, megkínóztatott, majd súlyos hadisarcot vetett ki a városra.

Caraffa 1686 decemberében érkezett Eperjesre, ugyanis ide tette át főhadiszállását. Ekkor még csak a város kapuit záratta be, a véstörvényszék felállítására csak 1687 februárjában került sor. Caraffa arról adott hírt az udvarnak, hogy a város polgárai titkos levelezést folytattak a Zrínyi Ilona által védett Munkács várával. Az állítólagos levelezésből arra következtetett, hogy egy új felkelés készülődik, melynek központja a város lesz. A jelentés nyomán I. Lipót 1687 februárjában megbízta Caraffát az ügy kivizsgálásával, aki törvényes bíróságot szervezett, és megindította a nyomozást az összeesküvés felgöngyölítésére. A rendkívüli bíróság a császári biztos elnökletével Thököly hívei közül körülbelül hatvan protestáns felvidéki nemeset és polgárt fogott perbe. A vád felségárulás volt, mely szerint a perbe fogottak a Thököly-felkelés után elnyert amnesztia dacára folytatták az összeesküvést, a munkácsiak révén leveleztek a hadvezérrel, akinek a török hadak élén várható visszatérését elősegítve, illetve azt követően kezére akarták játszani a várost. (RADVÁNSZKY 2013, 342.) A per következtében 1687. március eleje és május közepe között hamis vádak alapján huszonnégy módos, protestáns, eperjesi polgárt és nemeset végeztek ki. Az Eperjesen történelemnek hamar híre ment, országsszerte nagy felháborodást váltott ki. Caraffa áldozatai között egyrészt nemesek is voltak, másrészt a kínvallatásnak alávetett áldozatokból terhelő vallomásokot csikartak ki a legrangosabb magyar főurak (pl. Esterházy Pál nádor, Draskovich Miklós országbíró, Erdődy György horvát bán) és az udvari tanácsadók egy részének politikai ellenfelei ellen. E hamis vádak alapján már ezeket a főméltóságokat is felségárulás gyanújával kezdték illetni, akik hevesen tiltakoztak, közben pedig Caraffa ellenfelei is akcióba léptek Bécsben. Miután az uralkodónál már mind a magyar országgyűlés, mind a bécsi udvar befolyásos köröi tiltakoztak, I. Lipót kénytelen volt Caraffát felmentve a további vizsgálatokat leállítani. A bíróságot feloszlatták, a piacról eltüntették a vérpadot, november 16-án pedig Caraffa is elhagyta a várost, de az itt lezajlott események

Eperjes határain túlnöve továbbra is éreztették hatásukat. A véstörvénytörvényszék leállítása után, még ugyanabban az évben I. Lipót kinevezte felső-magyarországi főparancsnokká. 1688-ban ő kényszerítette feladásra a Munkács várát két éve védő Zrínyi Ilonát. Utána az erdélyi császári erők főparancsnoka lett. 1688-ban visszafoglalta a törököktől Solymost, Lippát és Lugost, valamint Váradot is körülzárta. Ugyanebben az évben részt vett Belgrád visszavívásában is. Ezután Lotharingiai Károly alatt ismét a francia fronton harcolt. 1691-ben Itáliában a franciák ellen küzdő csapatok főparancsnoka volt. Ebből a tisztségéből 1692-ben hívták vissza (I. FN. 425.; CZIGÁNY 2018, 69–73.).

Delegatum iudicium praeses: kinevezett bírósági elnök.

Tököli (Thököly) Imre, gróf (1657–1705): kuruc vezér, Felső-Magyarország (1682–1685) és Erdély (1690) fejedelme, Zrínyi Ilona második férje. Thököly Imre apja, Thököly István volt az eperjesi kollégium egyik mecénása, Thököly pedig egyik első diákja. Erdélyi emigrációja előtt két évig, 1668 és 1670 között tanult az intézményben. Már a kortársak is úgy gondolták, hogy az eperjesi véstörvénytörvényszék valódi célja Thököly híveinek megbüntetése és a lakosság megfélemlítése volt (RADVÁNSZKY 2013, 341.). A törvénytörvényszék idején a Thököly-felkelésnek már vége lett, egyedül Munkács tartotta még magát. Thököly ekkor török földön tartózkodott, és kivárt. Hívei amnesztiát kaptak. Bukása előtt Eperjes képviselői voltak a kuruc fejedelem legelkötelezettebb, legkitartóbb hívei a megyei gyűléseken, valamint a felső-magyarországi rendek 1683-as kassai gyűlésén, ahol megvédték a mozgalom és Thököly érdekeit a kompromisszumokra hajló megyei nemességtől. (FILEP 2004, 82.)

Esterházy Pál Palatínus: Galántai Esterházy Pál (1635–1713), magyar gróf és birodalmi herceg (1687). Hadvezér, Magyarország nádora (1681-től), költő, zeneszerző, mecénás. Tevékenyen részt vett a török elleni harcokban, különösen az 1663–64-es török háborúban, majd a török kiűzésénél. Második felesége Thököly Éva, Thököly Imre testvére. 1687–88-ban a pozsonyi országgyűlésen elnökölt, ahol sikerrel képviselte Lipót abszolutista törekvéseit. Nagy része volt abban, hogy a rendek lemondtak az Aranybulla szerinti ellenállási jogukról, és elfogadták a Habsburgok fiágon öröklődő magyar királyságát. Szolgálatiáért 1687. december 8-án birodalmi hercegi rangot kapott. A török kiűzése után a Magyar Királyság önálló jogrendjének megőrzésére irányuló törekvéseket támogatta, annak reményében, hogy cserébe az örökös királyságért újra létrejöhet az egyesített Magyarország. Kultúrappártolóként, mecénásként kimagasló jelentőségű volt: a kora újkori magyar történelemben talán ő tette a legtöbbet Magyarország kultúrájáért (vö. MAMÚL II. 417–424.).

Tökölinéek: Thököly Éva, gróf (1659–1716), 23 éves volt, amikor 1682-ben férjhez ment Esterházy Pál herceghez, akit az előző évben választott nádorrá a soproni országgyűlés. Thököly Éva az Esterházy-udvarban nevelkedett, Esterházyt gyermekkorától ismerte. A házasságkötés csak a bécsi udvar engedélyével jöhetett létre, mert Thököly Imre testvére volt, aki ekkortájt hozta létre fejedelemségét a Felvidék keleti felén. Thököly Éva vagyontalan volt, hiszen apja vétkeire hivatkozva őt és testvérét megfosztották minden magyarországi birtokuktól. Esterházyval való házasságából hét gyermek született. (VISKOLCZ 2018, 76–78.)

Nádasdinének: Nádasdy Istvánné szül. Thököly Mária, gróf (1656–1695), valószínűleg 1685 körül ment másodszer férjhez, gróf Nádasdy István felesége lett. Második férjével 1685 őszén látogatást tett sógorasszonyánál, Zrínyi Ilonánál a munkácsi várban. Látogatásuk alatt a császári csapatok Antonio Caraffa generális vezetésével körbekerítették a várat. Időközben Nádasdy István meghalt. Az özvegyen maradt Thököly Mária engedélyt kért a császári hadvezértől, hogy elhagyhassa az ostromlott várat. Caraffa megadta az engedélyt, és az özvegy Munkácsról Kassára távozott. (VISKOLCZ 2018, 74–75.)

a' 20eszdős, fogságban megholt Zríninek: Zrínyi IV. János Antal, gróf (1651–1703) Zrínyi Péter és Frangepán Katalin fia, a Zrínyi család utolsó sarja, Zrínyi Ilona testvére. I. Lipót császár Prágában neveltette. Apja részt vett a Wesselényi-összeesküvésben, felségárulás vádjával perbe fogták és 1671-ben Frangepán Ferencsel együtt kivégezték, özvegy anyja 1673-ban elborult elmével halt meg. Apjának kivégzése után a császári udvar a fiatalembert apai családnevétől megfosztva, Gnade néven besoroztatta katonának. 1680-ban a bujdosók fogságába esett, de a császár hűségétől nem tágitott. Ennek ellenére személyét a császári udvar továbbra is veszélyesnek tartotta, ezért 1684-ben azzal a nem bizonyított váddal, hogy a kurucokkal és a törökökkel titkos kapcsolatot tart

fenn, elfogták és börtönbe vetették. Két évtizeden át Ausztria különböző várbörtöneiben (Rattenberg, Graz) raboskodott. A grazi vár börtöncellájában halt meg (vö. VARGA J. 2007, 207–218.). A rabságban lévő Zrínyit Madarász Viktor is megfestette, az Utolsó Zrínyi című történelmi festményén (1860). A festmény történeti forrása Cserei Mihály (1669–1756) kéziratos *Erdély históriája*, amely említi Zrínyi János történetét (vö. RÉVÉSZ 2000, 608–609.).

Szirmay Miklós (1652–1720): Szirmay Péter Zemplén vármegyei alispán és Keczer Anna négy fia közül a harmadik. Testvére volt Szirmay András és Szirmay István, a kuruc idők ismert személyiségei. Tanulmányait Eperjesen és az Odera menti Frankfurt egyetemén végezte (ehhez l. még MONOK 2012, 263–266.). 1672-ben csatlakozott a bújdosókhoz. 1682-ben Regéc várának kapitánya. 1684-ben Bártfán császári fogságba esett, 1685-ben szabadult. A Sáros vármegyében élő Szirmay Miklóst Caraffa szintén letartóztatta, és Eperjesen a város felső kapujához épített házban tartotta fogva. Minden kivégzést végig kellett a ház ablakából nézniük, hogy a látvány hatása alatt azt vallják, amit Caraffa hallani szeretett volna. Szirmay Miklóst azzal vádolták, mialatt a bártfai börtönben volt letartóztatva, hogy Thökölynéhez leveleket írogatott. Szirmay tagadta a vádakat, és kijelentette, hogy becsületét meg fogja védeni. Kiszabadulása után Bécsben párban meg is sebesítette Caraffát. (GÖMÖRY 1931, 118–119.) 1699–1701 között Bercsényi Miklós udvari kapitánya és jószágkormányzója. 1710-ig megmaradt Bercsényi szolgálatában. Kazinczy azonban az *Histoire des revolutions de Hongrie* című műre hivatkozva összekeveri Szirmay Miklóst Szirmay Istvánnal (1640–1711), a testvérével, a cifra paripa emlegetése kapcsán. Ugyanis Starhemberg Szirmay Istvánnak volt pártfogója: Szirmay István 1683-ban Thököly követe volt Konstantinápolyban a nagyvezírnél. 1685-ben pedig Thököly megbízásából Bécsben járt. Thököly váradi elfogatása hírére ő is börtönbe került, és csak 1687-ben szabadult. (MAMÚL XI. 239.) Rezik János kézirátának függelékében található a cifra paripára vonatkozó anekdota, miszerint Szirmay István, Starhemberg pártfogoltja lévén, azt a lovat, amelyet a török császár Szirmaynak mint Thököly követének ajándékozott, s amelyet ezer forintra becsültek, Szirmay Starhembergnek, ez pedig Lipótnak ajándékozta. Ezt a lovat tartották a legszerencsésebbnek, mert hátán a kelet és a nyugat császárait hordozta. (GÖMÖRY 1931, 118.)

(l. 278.): Utalás a *Magazin für Geschichte* II. 278. oldalára. A hivatkozott rész nem Rezik kézirátának fordítása, hanem az ahhoz tartozó „Etwas über Ladislaus Szent-Iványi” című függeléké.

A levél által támasztott gyanú ebben áll: az eperjesiek ellen megindult vádaskodás alapjául szolgáló állítólagos leveleket, amelyek napfényre hozták, hogy az eperjesiek kapcsolatot tartottak fenn az utolsó ellenálló erősséggel, a munkácsi várat védő Zrínyi Ilonával, Caraffa soga senkinék, így a bíróság tagjainak sem mutatta meg. Egyetlen, a per tárgyi bizonyítékát képező konspiratív levél vagy törvényszéki irat sem maradt fenn. A szóbeli emlékezésre alapozó történelmi dokumentumok egyértelműen szögezik le, hogy a vádlottak ártatlanok voltak. (RADVÁNSZKY 2013, 342.) A vádaskodás alapjául az szolgált, hogy a bányavárosokban az evangélikusok gyűjtést rendeztek az elfoglalt templomok és iskolák pótlására, amit Zimmermann Zsigmond szervezett. Az 1681. évi soproni vallásügyi cikkelyek alapján ugyanis egy királyi bizottságnak kellett kiszállnia a szabad királyi városokba, ott felmérni, hogy a protestánsok jogosan használják-e templomaikat, illetve ha nem, akkor a városfalon kívül számukra iskola, templom és lelkészlak céljára telket kellett kijelölni. Eperjesen 1687. január 7-én jelent meg a bizottság képviselőjében Szentiványi László, aki visszakövetelte a városi templomokat a katolikusok részére, és az evangélikus szenátorok jelenlétében akart volna külvárosi telket számukra kijelölni új templom építésére. Azonban a szenátorok (Zimmermann, Fleischacker, Schönleben és Guth) nem jelentek meg, ellenálltak, amiért bebörtönözték őket. Mikor pár nap után kiszabadultak, Zimmermann kezdeményezésére gyűjtést rendeztek az új templom felépítéséhez, és Caraffa ezeket a gyűléseket használta fel egyik ürügyként. (MIHALIK 2017, 158., 205–206.) A közadakozásból összeadott pénzről azt feltételezte, Thököly szabadságharcának vagy Zrínyi Ilona támogatására akarták felhasználni. (RADVÁNSZKY 2013, 345.) Munkács föladása után Caraffa igyekezett a várban fölkutattatni az Eperjesről érkezett leveleket, de emberei semmilyen terhelő passzust nem találtak.

Weber Friedrich (Frigyes) (?–1687): eperjesi polgár, városi tanácsos és jegyző. Apja Weber János, Eperjes főbírája volt, aki 1673-ban katolizált, hogy posztját megőrizhesse, végül egészen 1683-ig maradt tisztségében. Thököly uralma idején a Weber család visszatért az evangélikus hitre

(vö. BUBRYÁK 2003, 225–280.). Ahogy Kazinczy is feljegyezte, Weber Frigyes mellett annak testvérét, Dánielt is kivégezték. Webert, úgymond könnyelmű jelleme miatt szemelték ki arra, hogy Tábori Ezsók, Thököly táborának egykori markotányosnöje beszerzésével az állítólagos Munkácsról jött leveleket tőle átvegye. Weber volt az első, akit Caraffa elfogott, és Tábori Erzsók vallomása alapján tartóztatták. A kínzások, majd a vallomásokért cserébe felajánlott büntetlenség és ártatlanság hatására sok ártatlan személyt gyanúba kevert, akik közül többen is a kínpadon végezték. Végül őt is kivégezték. (BIDNER 1941, 34.)

Fleischhaker György (?–1687): előkelő eperjesi polgár, kereskedő, a város bírása. Zimmermannal egy időben fogták el, de csak a kivégzések második hullámában került rá sor. Legfőbb vádpont az volt ellene, hogy túl nagy elszántsággal harcolt a császári haderővel szemben az Eperjes elleni ostrom idején. (BIDNER 1941, 24–25.)

Zrínyi (Zrínyi) Ilona (1643–1703): IV. Zrínyi Péter bán és Frangepán Katalin leánya. 1666-ban férjhez ment I. Rákóczi Ferenchez. Három gyermekük közül 1676-ban született másodszületett fiuk, Ferenc. Nem sokkal Ferenc születése után, 1676-ban meghalt I. Rákóczi Ferenc. Az özvegyen maradt Zrínyi Ilonának sikerült elérnie a császári udvarnál, hogy ő maradhasson a gyermekei gyámja, jöllehet I. Rákóczi Ferenc halála előtt I. Lipót császár pártfogásába ajánlotta őket. Ez azt jelentette, hogy az ő kezelésében maradt a hatalmas Rákóczi vagyon és a várak, többek között Regéc, Sárospatak, Makovica és Munkács parancsnoksága. 1682-ben feleségül ment Thököly Imréhez. Cselekvő részese volt második férje oldalán a Habsburgok elleni kuruc felkelésnek. Bécs 1683-as sikertelen ostroma után a törökök és Thököly velük szövetséges kuruc csapatai állandó visszavonulásra kényszerültek, sőt a kurucok csapatostul kezdtek átállni a császáriak mellé, ezért a gróf gyors egymásutánban kénytelen volt feladni a Rákócziak várait. 1685 végén a császári csapatok körülvették az utolsó erősséget, Munkács várát is, amit Zrínyi Ilona több mint két évig védett az Antonio Caraffa generális vezette sereg ostroma ellenében. Végül 1688 januárjában adta át a várat Caraffának, miután Aeneas Sylvius von Caprara császári generálisnak sikerült megtörnie az ellenállást. A várvédők amnesztiát kaptak, elkobzott földjeiket és javaikat visszaszolgáltatták. Zrínyi Ilona gyermekeivel Bécsben élhetett tovább, de gyermekeit elválasztották tőle. 1692-ben indult el Törökországba, ahol csatlakozott férjéhez. Nikomédiában hunyt el 1703-ban. (MAMÚL XIII. 200–203.)

Keczer András (lipóczi és pekléni) (?–1687): nemesi származású, eperjesi polgár. Zimmermann Zsigmond apósa. Keczer Thököly egyik legnagyobb eperjesi híve volt, de Eperjes kapitulációjakor amnesztiát kapott. Vád alá helyezését az is közrejátszott, hogy a pozsonyi országgyűlésen nagy elszántsággal szállt síkra Magyarország ügye mellett. Egy napon fogták el vejevel, majd 1687. március 5-én végezték ki. Fiát, Keczer Gábort és másik vejét, Sárossy Mártont szintén elfogták és kivégezték. Zimmermann mellett a város másik legvagyonosabb polgáraként, fej- és jószágvesztésre ítélt, halála után minden birtoka és vagyona a törvényszék magyar tagjai mellett a császári kincstár tulajdonába került. (BIDNER 1941, 16–17. GÖMÖRY 1931, 15–23.)

Rauscher Gáspár (?–1687): eperjesi polgár, Zimmermann barátja és üzlettársa. Őt is az elsőek között végezték ki, miután semmilyen vallomást nem tudtak belőle kicsikarni.

Baranyay Ferenc (?–1687): magyar nemes és eperjesi polgár, szenátor. Március 7-én végezték ki.

Prizhoff (Peritzhoff) *Ignác* (?–?): jezsuita szerzetes.

Sárosi (Sárossy) *Márton* (?–1687): magyar nemes. Keczer András veje. A munkácsi védőseregben harcoló Sárossy Sebestyén fia. A kivégzések második hullámában, március 22-én vesztette életét. Apjának írt levelet magánügyben, ez keverte gyanúba. (GÖMÖRY 1931, 38–39.)

Francisc. Klastrom: ferences kolostor.

Schönleben György (?–1787): előkelő, nagy vagyonú eperjesi családból származott.

Medveczky Sámuel (?–1787): eperjesi városi tanácsos, evangélikus hitét a kínzások ellenére sem volt hajlandó elhagyni.

Nagy-Rákói Fėja Dávid (?–1787): Kassa város főbírája a Thököly-szabadságharc idején.

Székelly András (?–1687): református vallású eperjesi nemes. A fogságban áttért a katolikus hitre, gyermekeit a jezsuiták gondjára bízta, hogy mentse életét, de ennek ellenére kivégezték. (BIDNER 1941, 16.)

Konkoly Kovács György (?–1687), *Bertók János* (?–1687): mindketten a harmadik vérengzés áldozatai.

Palásthy Gábor (?–1687): Nyitra vármegyei nemes. „Thököly váradi letartóztatása után bekapcsolódott a törökellenes harcba, s ott volt Buda visszavívásánál is.” (Filep 2004, 85.)

Radvánszky György (1645–1687): felső-magyarországi nagybirtokos köznemes, az evangélikusok egyik vezetője. Zólyom vármegyében, Radványban igazgatta kiterjedt birtokait. Két gyermeke volt, János és Katalin. Birtokaira vágyakozó ellenségei és irigyei folyamatosan támadták, és igyekeztek őt hamis vádakkal lejáratni. Feltehetőleg csak rövid ideig állt, ha egyáltalán állt Thököly szolgálatában, és azt sem tudni, hogy mennyire volt Thököly híve. Radvánszky a Besztercebányáról behozatott rabok közé tartozott, akit azzal vádolnak, hogy titokban pénzt gyűjtött Munkács megsegítésére. Radvánszkyt valószínűleg azért fogták el, mert Palásthy Gábor, Thököly egyik legbátorbab katonája a szörnyű kínzások hatására reá vallott, amit azonban a kínzások szünetében vissza is vont. Visszavont vallomásának köszönhetően mentették fel Radvánszky György fiát, Jánost, akit apjával együtt ejtettek foglyul. (RADVÁNSZKY 1905, 29–35.)

Felmájer (Feldmayer) *Simon* (?–1687): a németországi Küstrinből származott, katonai pályára lépett, Lengyelországban, majd Thököly mellett katonáskodott. Eperjes város védelmében parancsnokként hősiiesen harcolt a császáriakkal szemben. Eperjes elfoglalása utána a császári hadseregbe lépett át. A telet a háború szünetében Eperjesen töltötte, itt fogták el. Röviddel azután, hogy foglyul ejtették, öngyilkos lett.

Obristlieut. (ném.): Obrist-Lieutenant, ezredes.

Bezegh György (?–1687): Pest és Heves vármegyék jegyzője volt. 1677-ben Thököly Imre szabadságmozgalmához csatlakozott. 1678-ban Zólyom vármegye helyettes alispánjává választották, 1679-től alispán lett.

Reform. Predik.: református prédikátor (lelkész).

(l. 265.): Utalás a *Magazin*-ban a Rezik művéhez függelékül csatolt dokumentumra: D. *Verzeichniss der auf Befehl des general Karaffa zu Eperies im jahre 1687 Hingerichteten* címmel. (261–266.)

Keczer Miklós (?–?): apja Keczer Menyhért, aki a kivégzett Keczer András testvére volt.

Gróf Szúnyogh Gáspár (?–1727): III. Gáspár szerezte meg a grófi címet, a Szúnyogh család budetíni ágához tartozott.

Sznyasniczky (?–?): további adatot nem találtunk.

Otlyk (Ottlyk) *György* (1656–1730): Trencsén vármegyei köznemesi család leszármazottja, Thököly Imre ezredese, majd II. Rákóczi Ferenc brigadéros a és főudvarmestere. I. Lipót császárkirály ezredeseként részt vett Buda 1686-os visszafoglalásában is. Caraffa ennek ellenére 1687-ben elfogatta, de sikerült elkerülnie az eperjesi vérsztörvényszék halálos ítéletét feleségének köszönhetően, aki felment Bécsbe, a király elé vetette magát, amikor az éppen hintójába szállt, és a bajor választófejedelem írásával igazolta Ottlyknak a Buda ostrománál szerzett érdemeit. (OTTLIK 2013, 67–68.)

Ostrosicsné: a horváth származású, evangélikus Ostrosith Pál (?–?) kapitány vagy Miklós (?–1660) koronaőr özvegyéről lehet szó.

Kálmánczay: valószínűleg Kálmánczay Istvánról van szó (?–?), aki Draskovics Miklós országbíró (Judex Curiae) ítélmestere volt (protonotarius).

Pongyeloki Roth János (?–1687): Roth Jánost is megkínózták, de tízezer forint váltságdíj ellenében elengedték. Szabadulása után megjelent az országgyűlésen, ahol felolvasták emlékiratát a vérsztörvényszékről (FILEP 2004, 86.)

Jelenik András: további adatot nem találtunk.

Raksányi János: Raksányi János Túróc vármegyei birtokos családból származott, a Dessewffy ezredben kapitány, az evangélikus egyház buzgó tagja. (NAGYIVÁN IX. 624.)

Nagy-Mibályi László: további adatot nem találtunk.

Guth Zsigmond (?–?): eperjesi városi tanácsos, az evangélikus egyházköztség felügyelője.

Fischer Mihály (?–?): áttért a katolikus hitre, így kegyelmet kapott.

Góczy (Géczy) *István:* thökölyánus lázadó, ő is gyanúba keveredett, fogságba esett, majd szabadon bocsájtották. Rezik besúgóként írja le, aki még a bíróság tagjait is feljelentette. (GREXA 1913, 165.)

Schwarz (Schwartz) *János* (1641–1728): evangélikus püspök. Németországi egyetemi tanulmányainak befejezése után 1682-ben lett az eperjesi evangélikus iskola tanára. 1709-ben három vármegye evangélikus szuperintendensévé választották.

Jánoki Sigmond (?–1709): kuruc diplomata, szenátor. 1681-ben Thököly követe a lengyel királynál, 1684-ben a Portán. 1698-ban Hont vármegye alispánja lett. 1703 szeptemberében csatlakozott Rákóczihoz. 1704-ben a fejedelem udvari kancelláriájának vezetője. 1705-ben szenátor lett. 1704. szeptember–október majd 1706. májustól augusztusig a nagyszombati béketárgyalásokon a kurucok egyik megbízottja. (MÉL)

Feigel Péter (?–?): további adatot nem találtunk.

Lang Márton (?–?): további adatot nem találtunk.

Szmrtnik Menyhért (?–?): további adatot nem találtunk.

Starinszky (?–?): további adatot nem találtunk.

Generalis Wallis: Ernst Georg Graf von Wallis, Freiherr von Carrighmain (?–1689); ír származásúként szolgált a császári seregben. 1687. március 20-ig vezette az ítélszékletet. Ekkor lemondott elnökségéről, és távozott Eperjesről. „Állítólag azért, mert humánus érzése fellázadt az embertelen vallatások miatt.” (GREXA 1913, 11.)

Görtz (*Gerez*) *Márton* (?–?): az eperjesi helyőrség parancsnoka.

Megyery Gábor (?–?): városi jegyző Eperjesen. „Megyery Gábor az 1687-i országgyűlésen (melyen Sárosmegye követe volt,) támadta az eperjesi vészbíróságot, (melynek előbb ő maga is tagja volt) és Carafát törvényteleniségéért.” (GREXA 1913, 10–11.)

Peter Juliani (?–?): további adatot nem találtunk.

Péter Frideri (?–?): máshol Friderici Péter (GREXA 1913, 10.), további adatot nem találtunk.

Turcsányi: máshol Turcsány György (?–?), a bíróság jegyzője volt. (GREXA 1913, 10.)

Pelsőczy György (?–?): a királyi ügyek igazgatója, jogász. (GREXA 1913, 10.)

Wilhelm Brabeim (?–?): további adatot nem találtunk.

Medveczky Mátyás(?–?): városi tanácsos. (GREXA 1913, 10.)

Haratter (*v. Harter*) *Mihály* (?–?): „az ítéletlevélen Burghárdt Bongrádnak, Harter Horadernek van nevezve.” (GREXA 1913, 10.)

Burghart Mátyás: hadbíró. Az *Hist. des Révolutions* így fogalmaz: „un auditeur de l’Armée, l’homme du monde le plus violent/ [tagja volt a bíróságnak] egy hadbíró, a világ legkegyetlenebb embere”. (I.117.)

Kassai Camer. Administr. Fischer Mihály: Fischer a szépesi kamara adminisztrátora volt, de nem fogadta el a felkérést a véstörvénytörvényekben való részvételre. 1692-ben bárói rangra emelték. (NAGYIVÁN IV. 180.)

Kriegsath (ném.): haditanács.

Dánoki István: (?–?): további adatot nem találtunk.

Erdődy György: Erdődy II. György (1648–1713) királyi főkamrás (1679–1691), majd főlovászmester (1691–1693), ezt követően tárnokmester egészen országbíróvá való kinevezéséig, vagyis 1704. január 19-ig.

Draskovics (Draskovich) *Miklós* 1625/1635k.–1687): horvát-magyar főúr, országbíró. 1683-ban rövid időre Thököly pártjára állt, de 1684-ben visszatért az uralkodói hűséghez, részt vett Buda, majd Érsekújvár ostromában.

Czobor Adám (?–1692): császári katona, átmenetileg ő is Thököly oldalára állt, majd 1684-ben visszatért a király hűségéhez. 1685-ben Érsekújvár ostromában sikerrel harcolt a török ellen. (NAGYIVÁN III. 209–210.)

Luth. Eccl.: evangélikus egyházköztség.

passus (*lat.*): útlevél, menlevél.

Radvánszky (II.) *János* (1666–1738): a tekintélyes felső-magyarországi köznemesi család sarja, zólyomi alispán, II. Rákóczi Ferenc tanácsosa, költő, naplóró. Az eperjesi evangélikus főiskolán tanult, apjával, Radvánszky Györggyel együtt Thököly hívei voltak, de nem teljesen bizonyított, hogy 1685-ben fegyverrel is szolgálták volna a felkelést. Ennek gyanúja miatt apjával együtt letartóztatták. Minthogy semmivel nem tudták a tizennyolc éves fiatalembert megvádolni, hamarosan szabadon bocsájtották. Apjának felnégyelt és elrettentésül közszemlére kitűzött tetemeinek elte-

mettetésért hivatalos kérelmet nyújtott be. Mivel nem kapott engedélyt, ezért egy éjjel titokban leszedte apja négyfelé vágott testének maradványait, és Szinyére vitte, ahol a családi sírboltban eltemette. Elkobozott birtokainak visszaszerzéséért tíz éven át küzdött, és végül egyedül neki sikerült a véstörvényeszek áldozatai közül vagyonát visszanyernie. A következő Habsburg-ellenes megmozdulás során, a Rákóczi-szabadságharcban fontos szerepet kapott mint a thökölyánus evangélikus nemesség egyik képviselője. A fejedelem titkos tanácsosa lett, 1704-ben országgyűlési követ, a gazdasági tanács tagja, majd alelnöke, kincstartó. A szatmári béke után letette a császári hűség esküt, de a kuruc mozgalomhoz élete végéig szoros érzelmi szálak kötötték. Élete végén Zólyom megyei alispánként és országgyűlési követként tevékenykedett. Caraffa fogságában rövid naplót írt, amelyben minden részletét megörökítette a rabságnak és a kínvallatásoknak. (MAMÚL IX. 349.; l. még RADVÁNSZKY 1868; RADVÁNSZKY 1870, 80–83.)

Máriássy Joanna Catharina: Máriássy Johanna Kata, 1672-től Radvánszky György felesége, Radvánszky János édesanyja. (RADVÁNSZKY 1905, 27.)

B. Révay Susana: báró Révay Zsuzsanna (1724–?), Radvánszky II. György (1700–1763) felesége. *Dispensatio* (lat.): házassági engedély megadása kihirdetés nélkül.

Szinnyei Miklós: (Szinyei) Merse Miklós (?–?), Keczer Klára férje.

Gróf Strattmann: Theodor Heinrich von Strattmann, gróf (1637–1693), Lipót alatt kancellár, Batthyány-Strattmann Eleonóra apja.

Donátio (lat.): adomány.

tántja (rég.): nagynénje.

Paul IV. Pápa: Giovanni Pietro Carafa (1476–1559), a 223. római pápa 1555-től haláláig.

Szirmay István (1640–1711): l. Szirmay Miklósnál.

Guth Zsigmond (?–1687): beszercebényai nemesi származású eperjesi polgár. Városi tanácsosként a legnagyobb tekintélyűnek tartották. Az eperjesi kollégium felügyelője és gondnoka. Mindkét szemére vak volt. Az összeesküvés felbújtójaként fogták el, kevesebb kínzás érte, de halálra ítélték. A szepesi kamarai adminisztrátor, Fischer Mihály Caraffához fordult, hogy engedje szabadon, amit Caraffa teljesített (10 ezer forint váltságdíjat fizetett), sőt ezt követően szenátorrá is előléptette. Guth ráadásul elhagyta evangélikus hitét, és katolizált.

Petenáda György (?–?): nem eperjesi polgár, de Eperjesen szenvedett hosszú időn keresztül rabságot. A kínzások hatása alatt arra a vallomásra bírták, hogy a badeni őrgróf a Thököly-felkelés titkos támogatója. Az országgyűlés idején ezért cserébe szabadon engedték. Ekkor jelentette az uralkodónak, hogy kényszer alatt vallott az őrgrófra, amiért Bécsben az eset kivizsgálása idejére börtönbe zárták. (GÖMÖRY 1931, 87.)

(l. 33.): Utalás a *Magazin für Geschichte* II. 33. oldalára. A hivatkozott rész nem Rezik kéziratának fordítása. A lap 5–49. oldalán ismeretlen szerzőtől (talán Rummy Károly Györgytől?) egy összefoglalása található az eperjesi véstörvényeszeknek „Das blutige Schauspiel von dem Grafen Antonio Karaffa, ausgeführt durch Henkersand zu Eperies in Oberungarn im Jahre 1687” címmel.

Lajos, Bádeni Markgróf: életrajzát lásd fentebb. Az önálló címmel ellátott rövid kijegyzés a *Magazin für Geschichte* 33–40. oldalának rövid tartalmi összegzése, amely azt fejt ki részletesen, hogy Caraffa hogyan próbált az ország előkelőire és az udvar egyes főembereire terhelő vallomást kicsikarni. Különösen Draskovich Miklós országbíró ellen próbált hamis vádat emelni, akire azért haragudott, mert Draskovich lépéseket tett az udvarnál Caraffa megbuktatására, és kifejtette, hogy az eperjesi kegyetlenségek sértik az ország alkotmányát és törvényeit. A nádor, Esterházy Pál és Badeni Lajos elleni hamis tanúvallomások begyűjtése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az uralkodó leállította Caraffa véstörvényeszekének működését. (GREXA 1913, 20.)

(l. 260.): Utalás a *Magazin für Geschichte* „C. Von der Unschuld der zu Eperies Hingerichteten nach dem Zeugnis des Andreas Radits und Daniel Absalon” című függelék részletére.

(l. 34.): Utalás a *Magazin für Geschichte* 34. oldalára a „Das blutige Schauspiel von dem Grafen Antonio Karaffa” című szövegben.

(l. 40.): Utalás a *Magazin für Geschichte* 40. oldalára a „Das blutige Schauspiel von dem Grafen Antonio Karaffa” című szövegben.

Róth, Radvánszky, Bezegh: Kazinczy kiemelése azokra a személyekre vonatkozik, akik részt vettek a bányavárosok pénzgyűjtésében, amellyel az evangélikus iskolákat akarták támogatni. Caraffa

vádja szerint, amelyet Tábori Erzsók szájába adatott, a begyűlt 400 forintot valójában Munkácsra akarták küldeni Zrínyi Ilona támogatására. Ezt foglalja össze a *Magazin für Geschichte* „Das blutige Schauspiel von dem Grafen Antonio Karaffa” című bevezetője a 21. lapon. A felsorolt négy személyt, akik Palásthy kivételével beszercebányaiak voltak, azzal vádolták, hogy ők szállították a Palásthy által gyűjtött pénzt Munkácsra. (GREXA 1913, 16.)

Az első kiszabadult tízezer ft. váltság után: Róth János ki tudta magát váltani 10 ezer forinttal, de csak hónapokkal később szabadult a börtönből. Ezt követően megjelent az országgyűlésen, ahol a rendek előtt levetette felsőruháit, és megmutatta testén a kínzások nyomait. (GREXA 1913, 17, 22.)

Palásthy Gábor (?–1687): Nyitra megyei nemes, katona, Thököly alatt szolgált. Elfogatása után válogatott kínzásoknak vetették alá, többek között lábkörmei alá lópatkolásnál használt szegeket vertek.

(l.157.): Utalás a *Magazin für Geschichte*-ben közölt Rezik-féle írásra.

(l. 297.): Utalás a *Magazin für Geschichte*-ben „I. Von dem Radvanszky’s” című, Rezik műve után közölt függelékére. (292–298.)

Radvanszky János, Györgynek: Kazinczy kiemelése a *Magazin für Geschichte*-ben (292–298.) „I. Von dem Radvanszky’s” című, Rezik műve után közölt függelékre épít.

Nevezetes álma leíratik: a *Magazin für Geschichte*-ben „K. Merkwürdiger Traum Radvanszky” címmel találjuk azt a függelékét, amelyre itt Kazinczy utal. (298–311.). Radvanszky György, amikor a radványi templomot újjáépítette, ősei sírboltjára bukkant, tele koponyákkal, csontokkal, amelyeket kiszedett, hogy visszahelyezi, ha a sírbolt felújítása megtörtént. Álmában megjelent egy aggastyán, aki megfeddte azért, hogy megzavarta a hamvakat, és azt jósolta, hogy erőszakos halállal fog meghalni.

Keczer Klára (?–?): Szinyei Merse Miklós özvegye, nővére lipóczi Keczer András vértanúnak, akinek fia Keczer Gábor, valamint lányának, Zsuzsannának férje, Zimmermann Zsigmond szintén az áldozatok között volt. Keczer Klára egy éjjel hűséges szolgálával együtt leemelte családtagjai temét a bitófákról, és a szinyei templom tornya alatt ásott sírgödörbe temette el titokban. (GÖMÖRY 1931, 123.)

Gróf Caraffa Antal: Kazinczy kijegyzésének utolsó része Caraffa életének az eperjesi mészárlást követő időszakát összegzi a *Magazin für Geschichte* „H. Von dem Grafen Karaffa” (282–292.) című függelék alapján. Rezik kéziratának függeléke eredetileg „Notata de novissimis Caraffae, diversis, praesertim a Domino Radvány et Seniore Ladislao Way audita” címet viseli a kéziratban. (GÖMÖRY 1931, 128–132.)

Lásd csak Horányit: utalás az „Eszterházi Paulus de Galantha” szócikkre Horányi Elek magyar írók életrajzait tartalmazó lexikonjában: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat A. Horányi* I. kötet; (Viennae, 1775) 628–651.

Kolonics (Kollonich) Lipót Károly (1631–1707): esztergomi érsek (1695), bíboros (1686), államférfi. Tagja volt a bécsi Udvari Haditanácsnak, 1672–1682 között elnöke a pozsonyi magyar kamarának. I. Lipót uralkodóval jó viszonyban volt, komoly szerepet játszott abban, hogy az uralkodó bizalmatlanná vált a magyarokkal szemben, és a korábnál sokkal keményebb protestánsellenes intézkedéseket foganatosított. 1673–1674-ben tagja volt a protestáns lelképásztorok felett ítélező pozsonyi vérszótörvényszéknek. Az 1686/87-es országgyűlést követően a bécsi udvar megbízásából kidolgozta a török uralom alól felszabadított Magyarország új közigazgatási berendezésének tervét. Németesítő törekvéseivel Esterházy Pál nádor sem értett egyet. (MAMÚL V. 477–479.)

II. Károly: Habsburg Károly (1661–1700), II. Károly néven spanyol király (spanyolul: Carlos II). A Habsburg-házból származó spanyol infáns, Nagy Fülöp spanyol király és Ausztriai Mária Anna királyné legfiatalabb gyermeke. Károly volt házának utolsó uralkodója a spanyol történelemben, mert mindkét házassága gyermektelen maradt. Féltestvérenek, Mária Terézia infánsnőnek és XIV. Lajos francia királynak az unokáját, Anjou Fülöpöt nevezte ki örökösének, majd nem sokkal később, 1700. november 1-jén meghalt. Halálát követően robbant ki a spanyol örökösödési háború, amelynek eredményeképpen a spanyol trón a Bourbon-házra szállt.

Way (Vay) László: szabocsi református köznemes. A Rákóczi legbizalmasabb hívei közé tartozó Vay Ádám unokaöccse. Részt vett II. a Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós vezette rendi szervezkedésben, amelyről a császári udvar tudomást szerzett. Rákóczit 1701. április 18-ára virradóra

letartóztatták, és a bécsújhelyi tömlöcbe hurcolták, hogy felségsértés vádjával külön törvényszék elé állítsák. A fejedelem ügyében összeült különbíróóság megállapította a hűtlenség elkövetését, az ügyész fej- és jószágvesztésre szóló ítéletet kért. 1701. november 7-én azonban Rákóczi felesége, Sarolta Amália (hessen-rheinfelsi hercegnő) segítségével megszökött a börtönből. Vay 1701. júniustól volt Rákóczi bécsújhelyi fogolytársa. 1702 márciusában szabadult. 1703. július 19-én Rákóczi vajai látogatásakor csatlakozott a kurucokhoz. 1704 elején már lovas ezredes, 1708 novemberében brigadéros. 1711-ben, a béketárgyalások alatt kezesként szerepelt. (MÉSZÁROS 2012, 910.)

V. csomó

[293–316]

Az V. csomó egyetlen terjedelmes kijegyzése a *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung* recenziója Johann Heinrich Voss Horatius fordításáról, amely sem a IV., sem a VI. csomóval nem tartozott eredetileg össze. Ezt a kijegyzést Kazinczy nem máshonnan helyezte át ide, mert nincsenek áthúzott oldalszámok. A lapok számozása folytatólagosan a IV. csomó 23. kijegyzését követi. A következő, VI. csomó 25. kijegyzése, a J. H. Voss Homérosz fordításáról készült recenzió azonban egy áthelyezés eredménye, amelyet a tematikus összetartozás indokolhatott. A két J. H. Voss recenziókijegyzés eredetileg nem volt egymás mellett a *Pandekta I.* kötetben, csak az utólagos átszámozás révén kerültek egyébe.

A *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung* (JALZ)

A 19. század fordulóján Jéna a német szellemi élet egyik fellegvára volt, a jénai egyetem pedig a német idealizmus filozófiájának legjelentősebb műhelye. Ebben a közegben alapította meg 1785-ben a mecénás, Friedrich Justin Bertuch a jénai filológus professzorral, Christian Gottfried Schützel és a költővel, Christoph Martin Wielanddal az egyik legnagyobb példányszámban megjelenő és legbefolyásosabb napilapot, az *Allgemeine Literatur-Zeitungot*, amely mint nevéből is következik minden tudományterületre kiterjedően elsősorban recenziókat, kritikákat közölt az aktuálisan megjelent irodalmi, tudományos stb. művekről a szabad kritika szellemében. A lap főszerkesztője az alapítástól 1804-ig Schützel maradt, a munkatársak között a legismertebbek Goethe, Schiller, Fichte és Humboldt. Wielandnak már az első szám megjelenése előtt nézeteltérése támadt a többiekkel, amiért teljesen kivonta magát a vállalkozás alól. A lap ebben az időszakban úttörő szerepet vállalt a neohumanizmus, a kantianus filozófia és a klasszicista poétika érvényesítésében. Mintegy százhusz recenzens dolgozott a szerkesztőségnek. 1794-től a lap egyik meghatározó munkatársa August Wilhelm Schlegel lett, aki a klasszika irodalmának és esztétikájának széles körben való propagálásához értekezéseivel, kritikáival járult hozzá. Schlegel ezekben az években azonban fokozatosan elhatárolódott a klasszikától, és a romantikus esztétika felé fordult, amely 1799-ben a szerkesztőséggel való szakításhoz is vezetett. Schlegel távozása átmenetileg enyhített a főszerkesztő Schützel és a közte kialakult konfliktusból eredő válságon, de 1804-ben Schützel végleg úgy döntött, hogy Jénát elhagyja, és átteszi székhelyét Halléba, ahol egyetemi tanszéket kapott. Lapvállalatát szintén Halléba akarta áthelyezni, de a jénai egyetem ragaszkodott a lap fenntartásához. Ennek ellenére Schützel Johann Samuel Erschsel, a hallei egyetem professzorával és könyvtárossal elindította a (Hallesche) *Allgemeine Literatur-Zeitungot*, míg Jébenában a weimari kormányzat Goethe közbenjárására úgy döntött, hogy *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung* (JALZ) néven, a korábbi főszerkesztő-helyettesre, Karl Abraham Eichstädt filológusra bízva a lap vezetését, továbbra is támogatják megjelenését. Goethe jelentős számban publikált cikkeket, recenziókat az újraindítás első éveiben. (ZEITSCHRIFTEN 1959, 49–53., HALÁSZ 1987, 399–402.) Így működött tovább párhuzamosan (a hallei 1849-ig, a jénai 1848-ig) két hasonló karakterű és egymással eleinte

konkurráló *Allgemeine Literatur-Zeitung*. De amíg a jénai fokozatosan nyitott az új politikai és filozófiai irányzatokra, és a német idealizmus, valamint a romantika fóruma lett, addig Schütz vezetésével a hallei változatlanul híj maradt a kanti filozófiához, és egyre inkább újra a racionalizmus-hoz közeledett, amely Halléban még erős támogatásra talált. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy Schütz lapja fokozatosan veszített népszerűségéből. A *JALZ* a mellékletein és az *Intelligenzblatt*on kívül hatszor jelent meg egy héten, éves előfizetése 8 tallér volt. (KIRCHNER 1958, 200–202.)

Kazinczy a *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*ot – a levelezésben előforduló utalások alapján – 1809 tavaszán kezdte el rendszeresen olvasni. (KazLev VI. 1488. sz., 394–397.) Az intenzív olvasás időszaka feltehetőleg 1810 tavaszánál tovább nem tartott: ekkor tesz említést utoljára a kölcsönkapott lapszámok visszajuttatásáról. (KazLev VII. 1694. sz., 338–339.) 1809 előtt is jól ismerte az *Allgemeine Literatur-Zeitung*ot, figyelmét Virág Benedek már 1802 márciusában felhívta egy 1800-as lapszámra. (KazLev II. 515. sz., 465.) 1805 márciusában Kazinczy egy levelelben úgy fogalmaz, hogy a *JALZ* és az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* recenzióival közvetlen hatással volt a német irodalom fejlődésére, ezért a német folyóiratokat követendő példának tekinti, és hangsúlyozza a recenziálás fontosságát. (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1805. márc. 13. KazLev III. 733. sz., 286.) 1809 őszén Döbrenteinek fejt ki a *JALZ*, illetve a hozzá hasonló német irodalmi lapok mintájára megalapítandó, recenziókra épülő „magyar *Literatur Zeitung*” tervét. Ennek egyik előfeltétele, hogy magyar vonatkozású vagy más különösen érdekes recenziókat kell lefordítani. Ebben Vályi Nagy Ferenc is Döbrentei segítségére lehetne. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1809. nov. 13. KazLev VII. 1586. sz., 67; Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1810. jan. 22. KazLev VII. 1647. sz., 224.)

Kazinczy a *JALZ* összes, általa elolvasott számát Rumy Károly Györgytől kapta kölcsön, ő maga nem volt előfizetője az újságnak. A német anyanyelvű író, történész, tanár 1807-ben került Kazinczyval szorosabb viszonyba, levelezésük is ekkor vette kezdetét, amelyet egészen Kazinczy haláláig szorgalmasan fenntartottak. Rumy 1800–1803 között a göttingeni egyetem egyik legtehetségesebb magyar hallgatója volt, filozófiára, teológiára, majd filológiára iratkozott be. A göttingi évek alatt kétirányú irodalmi közvetítő tevékenységével segítette a magyarokat különböző társaságokba belépni, illetve ismertetéseket írt magyar művekről újságokba. A jénai egyetemre is be akart egy félévre iratkozni, de erre végül nem került sor. Kétszer is járt Jénában, 1802-ben felvették a jénai mineralógiai társaságba. Rumy tehetségére felfigyeltek jénai látogatásai alkalmával, meghívták a jénai latin társaság összejöveteleire, amelynek végül 1803 júniusában tagjai közé is megválasztották. A társaság vezetője 1800-tól az Karl Abraham Eichstädt volt, aki 1799-től részt vett az *Allgemeine Literatur-Zeitung* szerkesztésében, és aki 1804-től az újonnan elindított *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung* főszerkesztője lett. Rumyt a jénai latin társaságban viselt tagsága révén az Eichstädthez fűződő szálak vezethették arra a gondolatra, hogy miután Eichstädt lett a főszerkesztő, igyekezzék könyvkritikáit a lapnál elhelyezni. Amikor 1804-ben a késmárki líceum tanáraként hozzálátott a cikkíráshoz, a magyar vonatkozású könyvek ismertetésével kívánt szolgálatokat tenni a magyar irodalom ügyének. A *JALZ* azonban nem méltányolta eléggé szándékát, s az elfogadott cikkek meglehetősen késéssel láttak napvilágot. Már 1804-től a lap előfizetője is lett. A *JALZ* előfizetési árának levonása után annyit sem jövedelmeztek cikkei, hogy a honoráriumot az év végi elszámolásnál érdemes lett volna felvennie. A *JALZ* szerkesztőségének néhány Rumyhoz címzett leveléből az is kiderül, hogy nehézségekbe ütközött hozzájutnia a megküldött lapszámokhoz: 1804–1808 között kapta meg legrendszeresebben a *JALZ* összegyűjtött számait, de a kimaradások miatt az 1805-ös, 1806-os évből több hónap hiányzik. (BACHRACH 1942, 151–170.)

Kazinczy Rumyval folytatott intenzív levelezésében 1809. május 30-án említi először, hogy a *JALZ*-t olvassa, annak is az 1808-as évfolyamából a Bürger német költő szonettkötetéről júniusban megjelent recenziót emeli ki. (KazLev VI. 1488. sz., 394–397.) Rumy rendszerint több hónapnyi lapszámot küldött meg Kazinczynak, aki kiolvasásuk és kijegyzetelésük után ezeket visszaküldte. 1809 júniusában például a sátoraljaújhelyi vásárbán megforduló meczenzéfi (Abatúj-Torna vármegye) vaskereskedőket szeretne volna megkérni a csomag elvitelére Kassára – amely a legközelebbi nagyváros volt Szomolnokhoz, ahol Rumy akkor éppen lelkészként vállalt állást –, de ez a költség-hatékony és egyben biztonságos szállítási megoldás kútba esett. (KazLev VI. 1507. sz., 430.) Csak 1809 novemberében sikerül a csomagokat visszajuttatnia, és még ekkor megkapta az 1804-es évfoly-

lyam egyes füzeteit. (KazLev VII. 1597. sz., 98.) Egy Váczy által rosszul (októberre) besorolt, datálatlan, 1809-es Dessewffynek szóló levélben írja le először Kazinczy, hogy egy hónapja ennek a folyóiratnak az olvasásával tölti az idejét. (KazLev VII. 1568. sz., 23.) A feltehetőleg december elején íródott levél a *JALZ* olvasásának legintenzívebb periódusáról számol be, ami egybevág a *Pandekta II.* kötetben szereplő kijegyzések datálásával és a levelezés elszórt megjegyzéseivel: 1809 decemberének elején a Klopstock *Grammatische Gespräche* című művéről készült recenziót, a Sallustius műveiből készült új kiadásokról szóló recenziókat, illetve a *JALZ Intelligenzblatt*-jában olvasott *Philosophia* című cikket jegyzeteli ki teljes egészében.

Ezt követően 1810 januárjában szintén több említést találunk arról, hogy változatlanul kapja a korábbi évfolyamok lapszámait. (KazLev VII., 1646. sz., 217.; 1655. sz., 246.; 1694. sz., 338–339.) Az utolsó erre vonatkozó megjegyzés 1811. szept. 29-én kelt, ekkor kapta meg Genersich Sámuelen keresztül az 1809-es évfolyam számait. (Kazinczy Rumynak 1811. szept. 29. KazLev IX. 2071. sz., 91.) A *JALZ* programszerű olvasása a *Pandektáké* részlegesen rekonstruálható kronológiája alapján sem folytatódott ezután, aminek egyik fő oka az lehetett, hogy 1809-től Romy sem kapta már olyan rendszeresen a lapot, (a *JALZ* szerkesztőségének Romyhoz írott utolsó levele is 1809-es keltezésű), bár a kapcsolat nem szakadt meg. 1810-től pedig, amikor Romy Sopronba költözött, végleg megszűnt a lehetsége a küldemények rendszeres eljuttatásának.

24. [293–316] – Des Qu. Horatius Flaccus Werke von Joh. Heinr. Voss Heidelberg 1806. 8. II. Bde. 3 Rthl.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 94a–105b. Autográf.

Keletkezése

1809. május 30 körül. Kazinczy Romy Károly Györgyhöz írt levele alapján (1809. május 30. KazLev VI. 1488. sz., 394–397.; l. még alább **Szövegkapcsolatok**.)

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/06/10–12, 135–137. sz., 465–472., 473–480., 481–488.

Johann Heinrich Voss: Des Qu. Horatius Flaccus Werke von Joh. Heinr. Voss.

Kazinczy a *JALZ* három egymást követő lapszámában megjelentetett recenziót teljes egészében lemásolta. A lemásolt szövegbe helyenként magyarul szűrte be egy-egy szót, mondatot, amellyel azonban csak a gyorsabb jegyzetelést kívánta elősegíteni, nem saját véleményének adott hangot, mint néhány más, jelentősebb recenziókijegyzésében.

Szövegkapcsolatok

Kazinczynak Voss mindkét műfordítása megvolt házikönyvtárában. A Horatius-fordítást nagyra értékelte ugyan, mégis jobban kedvelte Wieland változatát. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1811. nov. 17. KazLev IX. 2096. sz.) Homérosz műveinek fordítójaként azonban Voss követendő példává vált számára. Már birtokában volt Voss Horatius- és Homérosz-fordítása, amikor 1809 tavaszán a *JALZ* 1807-es évfolyamát kölcsönkapta, és a júniusi számokban rátalált az új Horatius-kiadásról (1806) készült folytatásos recenzióra, valamint a néhány hónappal korábban közölt Homérosz-recenzióra. Ez utóbbi Voss Homérosz-fordításának szintén 1806-os harmadik, javított kiadását recenzeálta.

A Voss-recenzió elolvasásáról 1809. május 30-án számolt be Rummy Károly Györgynek:

Jetzt lese ich Voss's Homer und Horaz. Sehr gut gerathen. Aber was ist das alles gegen das original! [Most olvasom Voss Homéroszát és Horatiusát. Nagyon jól sikerült. De micsoda mindez az eredetihez képest!] (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. május 30. KazLev VI. 1488. sz., 395.)

Voss fordítását szintén ekkortájt, 1809 tavaszán olvasta először:

Horátz nekem iskolai esztendeim olta mindennapi Breviáriumom volt; és még is midőn tavalay a' Voss német fordításában olvastam, sok helytt elő kelle vennem az Originálist, hogy bizonyossá tégyem magamat, ha úgy van e ott mint Vossban. Sőt többet mondok, 's ezt, úgy tartom, kiki tapasztalá magán: néha értem magamtól a' mit néha meg nem értettem. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. jún. 14. KazLev VII. 1780. sz., 521.)

Kazinczy 1807-ben javasolta Kis Jánosnak, hogy lásson hozzá Horatius *Epistoláinak* fordításához. Buzdító szavai nem maradtak eredmény nélkül. (1807. júl. 22. KazLev V. 1145. sz., 97.) Kis János 1810 tavaszán, a recenziókijegyzés elkészítése után egy évvel jelentkezett Kazinczynál azzal a hírrel, hogy Horatius episztoláinak fordításával foglalatoskodik, amelyhez a Wieland-féle kiadást is használja, főleg annak jegyzeteit. (Kis János Kazinczynak 1810. márc. 24. KazLev VII. 1691. sz., 528.) Kis János 1810 őszén készült el Horatius episztoláinak fordításával. Kazinczy ekkor kapja meg a kéziratot, amelyről véleményét hamarosan közli Kissel:

öt nap múlva kezdődik a' Debreczeni vásár. Akkor e' nyalábot általadathatom Kiss Istvánnak, kitől Te bízatosod által ezt általvételheted. Ez a' tekintét arra bírt, hogy jegyzéseimet még itt felraktam, 's nem halogattam addig, míg Széphalomra, hová 3 nap alatt indulok, felmehetek. A' Voss Horátzával ezt összevetni nem szükség. Ez nem az ő Horátza, hanem a' Darü-é. Reménylem, hogy a' szónak Kissnél nincs szükség magyarázatra. Én a Darüét csak a' Hálai Lit. Zeitungból ismerem. Ott elolvastam egynehány mutatóul előhozott gyönyörű darabjait. A' mit a' francia bír e' részben, a' magyar épen azt fogja bírni a' Tiédben, 's itt annyival többet, mivel itt azt is bírja a' mit a' Német Wielandtól bír. Verseid gyönyörűek; csudálom, szeretem munkádat, 's örvendek szerencsémnek, hogy az első koszorút kezemből veheted. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1810. okt. 2. KazLev VIII. 1843. sz., 110.)

[...] fordításodat a' Vossé mellé ugyan nem teszem, de igen a' Darüé mellé. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1810. okt. 15. KazLev VIII. 1852. sz., 128.)

Kazinczy közreműködésével a kötet csak 1811 tavaszán jelent meg *Horatius levelei Wieland magyarózó jegyzeteivel I.* (Sopron, 1811) címen. Ez idő tájt olvasta el Voss Horatius-kiadásáról a *Leipziger Literatur-Zeitung*ban megjelent másik recenziót is:

Heute in der früh erhielt ich das Schreiben des Herrn Professor Johann Genersich vom 12. April 1811. sammt Ihrem Zettel und den 5 Heften der Leipziger Literarischen Zeitung, von denen das Märzheft für mich sehr interessante Recensionen enthält, zum Beispiel die Recensionen von Voss's Horaz. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1811. május 1. KazLev VIII. 1993. sz., 473.)

Kis János Wieland alapján dolgozott, Kazinczy szerint jó eredménnyel, amely az akkori olvasóközönségnek a munkához fűzött elvárását messze felülmúlta. Rummyval folytatott levelezésében fejt ki nézetét a Wieland- és Voss-féle fordítások közötti különbségről:

Gewiss findet der ungrische Leser in diesen Horazischen Episteln ganz das, was der französische in der bezaubernden Übersetzung des gelehrten Staatssecretärs Grafen Martial (Pierre) Daru, und der deutsche Leser in Wieland's Übersetzung, ehe Voss seinen Horaz herausgegeben hat gefunden hat, und auch seit dem Voss seinen Horaz herausgegeben hat, noch immer findet und immer finden wird. Zwar ist hier der color romanus, welchen der gelehrte Leser in den Übersetzungen und Nachbildungen der Alten am ungersten vermisst, ganz verschwunden, und er musste verschwinden, da Herr Kis zu seiner Arbeit eine Versart wählte,

die den Alten unbekannt war. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1811. szept. 29. KazLev IX. 2071. sz., 94.)

Kis a fordításában eltért az eredeti mértéktől, amit Kazinczy ebben az esetben nem tartott helytelennek, noha alapvetően azt hirdette, hogy a költői műfajokat ugyanabban a versformában kell fordítani, amilyenben az eredeti van. Ebben az esetben az idegenszerűség eltűnésével a tanulatlan közönség látóköréhez és értelmi felfogásához visz közelebb Kis fordítása, hogy a klasszikusok iránt e rétegekben is érdeklődést keltsen:

So wie mir Wieland's jambische Übersetzung hievon lieber ist, als die treuere, hexametrische von Voss, so halte ich von der Kisschen, dass keine hexametrische sich ungrisch so gut lesen lassen würde. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1811. aug. 23. KazLev IX. 2059. sz., 65.)

Kis az *Episztolák* második kötetével 1814-ben készült el, de még hosszú időt kellett várnia megjelentetésére. Kazinczy szükségesnek tartotta ezt is Wieland magyarzó jegyzeteivel együtt kiadni, amelynek elkészítésére maga vállalkozott, de a könyvet, amely 1795-ben Budán még megvolt neki, kölcsönadta, ezért újra be kellett szereznie (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1811. nov. 17. KazLev IX. 2096. sz., 153.), és csak 1816-ban sikerült újra hozzájutnia:

Végre tegnap estve megérkeztek hozzám a' Wieland által fordított Horáziusi Levelek, 's így teljesíthetem a' mit régen kellett volna tennem [...] a' Te Horáziusi Leveleidet mindég legszerencsésőbb dolgozásaidnak számokba számláltam, 's úgy nézem őket most is. Ez nem a' Virág' fordítása; épen úgy mint a' Wielandé nem az a' mi a' Vossé; de ez nem is lehetett az, de ennek nem is kellett annak lenni. Én csudálom a' Virágének genialitását, de igen jól értem, hogy a' Voss' Horáziusi Levelei, ha illy genialisul fordítva nincsenek is, sokkal tágíthatatlanabbul, hívebben adják az Originált. A' Te Munkádnak ismét más érdeme van, a' legsonorusabb nem scandált rímes versekben adod, ismét nagy genialitással, de másnemű genialitással, Horáztot, szabadabb hűséggel, úgy mint azt attól kelle várunk, a' ki értette, mit kell adni, mit lehet elhagyni, 's mit kell is elhagyni; 's az Olvasó bizonyosan nyer abban, hogy Horáztot tőled így veszi, és nem másképen. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1816. febr. 7. KazLev XIII. 3123. sz., 467.)

Kazinczy 1816-tól – több megszakítással – 1819 tavaszáig dolgozott Kis János kéziratának kiadásán. Pártfogók hiányában azonban a kiadás reménye hosszú időre meghíusult. Végül 1827–1829 között a *Felsőmagyarországi Minervában* jelent meg az *Episztolák II.* könyvének néhány darabja. Együttes kiadásukat a megalakult Tudós Társaságnak köszönhetjük. A kiadás címe: *Horatius Levelei. Fordítá Kis János superintendens. – Az eredeti textussal Döring szerint, 's Wieland magyarzó jegyzeteivel Kazinczy Ferencz által.*

Magyarzatok

Johann Heinrich Voss (1751–1826): német költő, műfordító. A „Sturm und Drang” lírikusa. Alacsony sorból küzdötte fel magát. Tanulmányait Göttingenben végezte, ahol Heinrich Christian Boie, az első német irodalmi almanach megalapítója segítette. Így lett 1775-től a *Göttinger Musenalmanach* szerkesztője. Később tanárként dolgozott, majd csak a tudománynak élt Jénában és Heidelbergben. Verseinél maradandóbb teljesítménynek bizonyultak műfordításai. Főműve, az *Odüsszeia* először 1781-ben (*Homers Odüsse*, Heidelberg), az *Iliász* először (*Homers Ilias*, Altona) 1793-ban jelent meg. Voss a klasszikus görög és latin szerzők műveinek lefordításával nemcsak Németországban, hanem szerte Európában nagy hatást gyakorolt, más nyelveken való megszólaltatásukhoz jelentős mértékben járult hozzá. Horatius-kiadása (1806) az addigra már jól ismert, nagy sikerű Wieland-féle kiadás (1782-ben jelentette meg Horatius *Episztoláit*, majd 1786-ban *Szatíráit* magyarzó jegyzetekkel) után jelent meg, viszont *Iliász-* és *Odüsszeia*-fordításaival sikerült megszereznie az elsőséget más kísérletek felett, kiérdemelve korának elismerését. (ADB; GYÖRFFY 1995, 46.)

VI. csomó
[317–332; 627–642]

25. Homers Werke, von Joh. Heinrich Voss
26. Die epische Fabel der Psyche
27. Simonde Sismondi Histoire des republicues
28. Terentznek Eunuchját és Phormióját

A VI. csomóban található négy kijegyzés (25–28.) egy sorozatot alkot. Az eredeti, de később áthúzott számozásuk szerint is (627–642)-egymás után következtek. Az áthúzott oldalszámok alapján a *Pandekta II.* kötet XXII. csomója elé sorolhatóak be, amelyben folytatólagosan következnek az áthúzott oldalszámok (643–688). Az ott található kijegyzések (XXII. csomó 264–269.) szintén a *JALZ*-ból származnak. A két szétválasztott kijegyzéssorozat között az a különbség, hogy amíg a VI. csomó 25–28. kijegyzései mind a *JALZ* 1807. márciusi lapszámaiból készültek, addig a XXII. csomó 264–269. kijegyzései a *JALZ* 1807. január–februári számaiból.

25. [317–327; 627–637] – Homers Werke, von Joh. Heinrich Voss.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 106a–111a. Autográf.

Keletkezése

1809. május 30. körül. Kazinczynak egy Rummy Károly Györgyhöz írott levele alapján (KazLev VI. 1488. sz., 395.) derül ki, hogy a recenziót 1809. május 30-a körül, a levélírás időszakában olvasták (l. alább **Szövegkapcsolatok**). A soron következő *JALZ*-ból vett kijegyzések szintén ebből az időszakból származnak, mert egy sorozatot alkotnak, bár azokra külön nem utal az említett levélben.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/03/11, 60. sz., 473–480.

Johann Heinrich Voss: Homers Werke in vier Bänden. Homers Ilias. 2 Bde. Dritte verbesserte Auflage. Tübingen, Cotta, 1806. Homers Odyssee 2 Bde. Dritte verbesserte Auflage. Tübingen, Cotta, 1806.

A recenzió Voss 1806-ban megjelent Homérosz-fordításainak harmadik, javított kiadását mutatja be. A második, javított kiadást 1802-ben Königsbergben adták ki. A recenzió elsősorban a harmadik kiadásban végrehajtott változtatásokat mutatja be, de bevezetőjében hosszan méltatja Voss műfordítását, utalva az őt ért kritikákra. (A görög nevek írásmódja miatt váltott ki heves ellenkezést Christian Gottlob Heyne nyelvészről és Georg Christoph Lichtenberg íróból.) Kazinczy a recenzió szövegéből azokat a részleteket hagyta ki, illetve rövidítette, amelyek a korábbi Homérosz-kiadásokhoz képest történt változtatásokat mutatják be.

Szövegkapcsolatok

A kijegyzés keletkezésének idejéhez a recenzió elolvasásának időpontja ad támpontot, amely azonos a Horatius-kiadásról szóló recenzió elolvasásával. 1809. május 30-án említi Kazinczy Rumynak a *JALZ* 1807-es évfolyamának Voss-recenzióit:

Jetzt lese ich Voss's Homer und Horaz. Sehr gut gerathen. Aber was ist das alles gegen das original! (KazLev VI. 1488. sz., 395.)

Kazinczynak megvolt Voss Homérosz-kiadása, de nem tudni pontosan, hogy mikor és melyiket szerezte be. 1803-ban már ismerte munkáját, de ekkor még nem volt saját példánya:

Én Vossnak német Homérját és Virgiljét nem olvashatom; pedig hívebb, szerencsésb fordítást nem képzelhetni. (Kazinczy Édes Gergelynek. 1803. szept. 1. KazLev III. 613. sz., 94.)

1808-ban azonban már birtokában lehetett a könyv, erre utal alábbi megjegyzése:

Buzdítsa Nagyságod is Döbrenteit arra, hogy Ossziánnal együtt olvassassa Homért, Lotti és Lajos ifjú barátját is azoknak értésére vezérelvén. Homért Voss igen szerencsésen fordította. A' ki görögül nem tud, jobbat nem tehet, mint ha Vossból tanulja ismerni. (Kazinczy Gr. Gyulay Ferencznének. 1808. május 12. KazLev V. 1293. sz., 449.)

1811-ben Rumynak jegyzi meg, hogy megvan neki Voss Homérosz-fordítása:

Voss's Übersetzung des Horaz besitze ich, wie seinen Homer, und bewundere die herkulische Arbeit. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1811. nov. 17. KazLev IX. 2096. sz., 153.)

Egy datálatlan, de valószínűleg 1816-ban kelt feljegyzésében további adalékkal szolgál Voss Homérosz-kiadásának saját példányát illetően:

a' görög verseket fogságomban tanultam-meg Brünnben. Eszembe jutottak Lasztóczon éj-jel, s' lefordítottam. A' Voss Homérja 2 eszt olta Prof. Wályi Nagy Fernél volt, 's csak Marcz 7d. 1816 küldé vissza. – Ide írom ki az originált, 's a' két fordítást az összehasonlíthatás miatt. (MTA KIK K 638/II. 28a)

Kazinczy 1814 táján adta kölcsön Vályi Nagy Ferencnek saját Voss köteteit, azzal a céllal, hogy elősegítse Vályi Nagy munkáját, aki éppen akkortájt kezdett hozzá az *Iliász* lefordításához. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1814. dec. 27. KazLev XII. 2813 sz., 286.) Mindeközben Kölcsey is hozzáfogott Homérosz eposzáinak fordításához:

Azonban Kölcseit én is nagyon elkeseredve találtam ez idén Lasztóczon múltatában. Neki semmi sem jó, még az sem jó, a' mit eddig csudált, 's azt hiszi, hogy épen nem haladunk, hogy Literatúránk épen nincs, 's nem is lesz. Most Homért fordítja görögöböl 's Hexameterekben, a' legapróbb vonásokig, és így képzelhetetlenül steif, de a' melly nem csak nincs nagy érdem nélkül, hanem ha majd darabosságait letördeli, olyan lesz mint a' német, mellyet Voss dolgozott. 3 Könyve már kész. (Kazinczy Berzsenyi Dánielnek. 1817. okt. 12. KazLev XV. 3496. sz., 332.)

Kazinczy először egy 1815 júniusában Kis Jánoshoz írott levelében von párhuzamot a maga fordításainak negatív fogadtatása és a Voss Homérosz-fordítását kritikusan szemlélők között:

Bécsben megvettem az Ahlwardt által fordított Ossziánt, mert ez azt hirdette, hogy minden más fordítók olyakat mondatnak Ossziánnal, a' mit ő nem mondhatta és a' mi non-sens. Miolta haza értem, feszített szorgalommal újra dolgoztam belőle az első részt, 's szó nem maradt szó mellett régiebb dolgozásomban. E' miatt veszed későn leveletem. Ez a' mit eddig dolgoztam, ma ment-el az Ujhelyi postán Tratnerhez. Ő is Nyelvrontó, 's Prefátziójában szóll valamit, a' mit én szóról szóra kiírok az én ellenségeimnek. De mi haszna majd annak? Nekik nem, nekik elég a' mit Döbrenteink mond: nem tetszik! 'S minthogy nekik nem tetszik: tehát a' hiba az enyém. De így vala ez a' Németeknél is, 's még ma is így van. Vaynének a' Banus a' francia földről küldé egy cifra de rossz Almanachot. (Alpenrose, ein schweiz. Almanach.) Abban ezt az epigrammát lettem Vossra: Kunstreich wendest du Voss, die Griechen. Ich misse nur Eines: Du entgriechest sie wohl, aber verdeutschest sie nicht.'S ám próbálja valaki mondani a' Herr Jos. Rud. Wyss dem älternek, hogy nincs esze! Neki lesz feljebb. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1815. június 17. KazLev XII. 2923. sz., 543.)

A levélben szereplő Vayné alatt valószínűleg Vay Miklósné Adelsheim Johanna értendő, aki máskor is adott kölcsön folyóiratokat Kazinczynak. *Alpenrosen. Ein Schweizer Almanach auf das Jahr 1814.* (Bern/Leipzig, 1815) címmel a Gottlieb Jakob Kuhn, Johann Rudolf Wyss szerkesztésében megjelent kiadványból idézett epigrammát Kazinczy kiírta egyik jegyzetfüzetébe is, amely jelenleg az MTA KIK K 638/II. kötet 5a lapján található „Voss, als Übersetzer” címmel. Az epigramma szövege után, amelynek pontos leőhelyét is megadja („J. Rud. Wyss Alpenrosen ein Schweizer Almanach auf das Jahr 1814. lap 26.”) a fordítás idegenszerősége körüli vitában a magyar viszonyokra átültetve más példákkal, de ugyanazon elv szerint érvel:

A' Voss Homérja tehát annyira görög, hogy épen nem német? 'S Homérnak németté kell e válni egészen? Úgy egészen, hogy rajta semmi görögség ne maradjon? – Az épen olyan volna, mintha a' Voltaire Mahometjét a' Magyar Színjászok mentébe, dolmányba, csizmába öltöztetnék, vagy ha Papsága miatt ezt jónak nem látnák, oly ruhába mint a' millyet a' mi Papjaink hordanak. Nem jobb e ötet úgy öltöztetni a' hogy az ő rolljához illik, 's a' Nézőnek olylly készülettel lépni a' Parterrebe, a'mennyi elég arra hogy elérte a' mit lát, 's szeme azon meg ne botránkozzék? Jaj annak a' ki még a' bolond' javallását is megnyerte!

A datálatlan és forrás megjelölése nélkül szereplő kijegyzés lehetséges, hogy abban az időszakban keletkezett, amikor ugyanezt a témát megírta levelében Kis Jánosnak.

Ugyanez a téma Voss kapcsán ismét előkerül 1818 májusában, amikor Kis Jánosnak elküldi a *Tudományos Gyűjteményben* megjelentetendő, *Anticritica* című cikkét a Márton István *Katekizmusáról* szóló negatív recenziókra válaszul, de csak néhány hónappal később, többszörös javítás után lát napvilágot. A szöveg első verzióját a Kis Jánosnak írott levél tartalmazza. Ennek utolsó passzusában újra Voss Homérosz-fordításának német fogadtatását állítja párhuzamba a saját fordításköteteit ért negatív kritikákkal:

de nem az a' Magyar, a' ki idegent soha nem látott, nem az a' Német, a' ki magyarul jól megtanult, hanem az a' Magyar, a' ki mind a' maga Nyelve' szépségeit, mind az idegenekéit ismeri, 's a' mit ezektől annak szépítésére ellopott, felveszi, 's így Nyelvén változtat, de haszonra. Így bánt a' Róma' fija a' göröggel, így bánt Voss a' Homér fordításában. 'S midőn engem az N. Ur Recensiojában az ért, a' mi Vossot érte némelly Németeknél, 's midőn én épen úgy valék kénytelen Anticriticára vetemedni mint Voss azok ellen, a' kiknek a' tisztaság és az áldott, áldott könnyen-érthetőség a' legfőbb tető, az engem nem pirít meg – Az olyan nem rossz osztályrész. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1818. május 27. KazLev XVI. 3606. sz., 62.)

Rumy Károly Györgynek néhány héttel később kiemel néhány érvet, amelyeket *Antikritikájá*-ban ellenfeleivel szemben megfogalmazott. Itt is Voss Homérosz-fordításával von párhuzamot:

Dann habe ich ihm gesagt, was der Unterschied zwischen Übersetzungen in franz. u. deutsch. Geschmack sind; gefragt, ob er Daciers Homer, oder den von Voss den Vorzug gibt? gewiesen wohin uns beide hinführen, dass ich unsrer Sprache Vieltönigkeit zu geben gemüth bin, da sie ihr Einseitigkeit geben wollen, u. philosophisch erläutert, was zu viel in Neuerungen ist. (Kazinczy Rumy Károly Györgynek. 1818. jún. 23. KazLev XVI. 3616. sz., 89.)

A hivatkozás Vossra és Homérosz-fordítására fontos példává és érvvé válik az *Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél* című 1819-es tanulmányában. Miután a tanulmány hosszasan érvel a nyelv sokszínűségében rejlő szépség és a nyelvhasználati szabadság mellett, bemutatja a nyelvgyarapítás mintáit a görögöknél és a latinoknál. Ezt követően tér rá arra, hogy a magyar nyelvnek ebben a németet érdemes mintául vennie. A német–magyar párhuzam kifejtésében, amely alapját adja a következő passzusban megfogalmazott és az egész tanulmány szempontjából legfontosabbnak számító nézeteinek, kiemelkedően fontos helyet biztosít Vossnak:

Való, hogy Vossnak azt hánytorgaták szemére, hogy erőnek erejével Göröggé akarja csinálni a' Németet. De viszont az is való, hogy a' mit a nemes Vádlottak akarának, megelve, 's a' Német nemzet, megértvén végre a' mit elejtén nem értett, kimondá a' sok tudományú, de nem

jó ízlésű, 's nem szép-tollú Grammaticusoknak, hogy a' nyelvnek kell ugyan Porkoláb, de a' jobb író kinöjt a'bot alól. (*Tudományos Gyűjtemény* 1819/XI, 1–27.; vö. CZIFRA 2013, 251.)

A következő passzus a kéziratban maradt változatban lényegesen részletesebben tér ki Voss Homérosz-fordítására, mint a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent szöveg:

Darum haben auch weder Franzosen, noch Engländer so vortreffliche Übersetzungen der Griechen. Homer ist bey ihnen Homer. – A'kettő közt a'külömbőség az, hogy Vossnál a' német magát hallja Homért, a' maga teljes Homérságában: az angol pedig és a' francia Popeban és Dacierben egy commentálgató tolcsmácsot hall, a' ki, látván hogy olyanokhoz kell szólania, kik Homért a' maga teljes Homérságában el nem bírják, a' Jóniai szent Öreget francziává, 's ángollá változtatta-által; nem kevésbbet setetséggel, mintha valamely Faragót az a' gondolat érné, hogy a'Medicsiszek' szép asszonyi szobrát, minthogy a'mi Szépjeink magokat nem látatják lepel nélkül, Párizsi, 's Londoni gálaruhában másolja. (MTA KIK K 631., 34a–55b.; vö. CZIFRA 2013, 252.)

1820-ban meghalt Vályi Nagy Ferenc, az *Iliász* első magyar fordítója. A *Homér Íliásza* (1–2. köt. ford. Vályi-Nagy Ferencz, előszó: Kazinczy Ferenc, Nádaskay András k.-ny., Sáros-patak) Kazinczy közreműködésével 1821-ben jelent meg. Vályi Nagy munkáját Kazinczy Vosséval összehasonlítva a következőképpen értékeli:

Vályi-Nagy's Übersetzung ist freylich nicht die Vossische: aber haben denn die Deutschen in ihrer allerersten Übersetzung der Iliade auch eine Vossische erhalten? Vályi-Nagy war nicht Voss, Ungarns Sprache ist nicht die Sprache der Deutschen, und diese Übersetzung hätte zehn Jahre noch unter der Hand des Übersetzers noch stehen sollen: aber es ist doch eine Iliade, und wahr, es sind Stellen darin, die über alle Erwartung gut ausgefallen sind. Vályi Nagy hatte auch Voss's Übersetzung vor Augen, und in vielen Stellen fand ich, dass er mehr der deutschen Übersetzung als dem griech. Original gefolgt ist [...] Vályi Nagy gab dem Buch den Titel Homér' Iliásza, wahrscheinlich weil auch Voss sein Werk Homers Ilias benannt hat. Das schien mir nicht recht; dann im Werke selbst überall Griechheit zu suchen, u. nicht Ceres sondern Demeter zu sagen, auf dem Titelblatt aber den alten Griechen mit einem verfranzösierten apocopirten Namen HomeR zu nennen – ist Widerspruch. Voss mag entschuldigt seyn, weil im Deutschen der Name die termination des Genitiv verschmäh't: Homeros's . . . Im Ungr. kann man aber sehr gut sagen: Homerósz' Iliásza. (Kazinczy Gr. Majláth Jánosnak. 1820. júni 30. KazLev XVII. 3865. sz., 174.)

A Voss-szal való összehasonlítás évekkel később, 1826–1827-ben ismét felbukkan, az irodalomtörténet-írásban elhíresült első plágiumvitát generáló *Iliász*-fordítások kapcsán. Az „*Iliász-pörben*” az első, az irodalmi művek tulajdonjogáról zajló nyilvános polémiában Kölcsey azzal vádolta Vályi Nagyot, hogy néhány sor fordítást tőle vett át egy az egyben, de minthogy Vályi Nagy a könyv megjelenésekor már nem élt, ezért a szöveg gondozóját, Kazinczyt tette felelőssé az ügyben. Kazinczy több levelében is foglalkozik a kérdéssel, összefüggésben Voss fordításával is:

Vályi-Nagy wies mir einige Hexameter, die er aus der Iliade übersetzt hatte. Die Arbeit war im Geschmacke der Franzosen. Ich zeigte ihm die Iliade des Voss, und die Übersetzung des ersten Gesanges von Kölcsey, im Manuscripte. Vályi-Nagy war edel genug Voss's und Kölcsey's Manier zu adoptiren, und übersetzte in dieser Manier alle 24 Gesänge. Und nun fiel es dem Hypochondrischen Kölcsey ein V. Nagy's ganze Arbeit für seine Arbeit anzusehn und forderte Szemere auf. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1827. ápr. 23. KazLev XX. 4771. sz., 257.)

Magyarázatok

Johann Heinrich Voss (1751–1826): német költő, műfordító (l. még 24. kijegyzés).

Homers Werke: Voss Homérosz műveiből készült fordítását a legjobban sikerült műfordítás-ként tartja számon az irodalomtörténet. Első kiadása: *Homers Odüsee übersetzt von Johann Hein-*

rich Voß, auf Kosten des Verfassers, Hamburg, 1781, majd *Homers Werke Von Johann Heinrich Voss*, 4 Bände, bey J. F. Hammerich, Altona, 1793.

26. [327;-637] – Die epische Fabel der Psyche

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 111a. Autográf.

Keletkezése

1809. május 30. körül (l. 25. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/03/17, 65. sz., 519–521.

Johann Jacob Freyherr von Lincker: Die epische Fabel der Psyche nach dem Apulejus: metrisch übersetzt und Ihro kaiserlichen Hoheit der Frau Grossfürstin Maria von Russland vermählten Erbprinzeßin zu Sachsen-Weimar und Eisenach zugeeignet. Jena, Mauke, 1805.

A kijegyzés a *JALZ* „Kurze Anzeigen” (rövid könyvismertetés) rovatában szereplő műnek mindössze a címét közli.

Magyarázatok

Die epische Fabel der Psyche: Lucius Apuleius (125? – 180?) római író leghíresebb művének, *Az aranyszamár (Asinus aureus)*, más néven *Metamorphoses (Átváltozások)* című, egyetlen, teljes egészében ránk maradt antik regényének Ámorról és Psychéről szóló részlete.

Joseph Johann Jacob freiherr von Lincker und Lützenwilk (1747–1807): weimari titkos kamarai tanácsos.

27. [327–328; 637–638] – Simonde Sismondi Histoire des republiques italiennes du moyen âge. Zürich, 1807.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 111a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. május 30. körül (l. 25. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/03/25, 72. sz., 574.

Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi: Histoire des républiques Italiennes du moyen âge, Zürich, Gessner, 1807.

Kazinczy a *JALZ* terjedelmes könyvrecenziójának csupán egy, az eredeti műből származó idézetét másolta le. A recenzens, Johannes von Müller Sismondi könyvének első megjelent kötetéből az egyik záró gondolatot azért idézi cikkében, mert mint recenziójában kiemeli, a szerző előadása a „legnemesebb, legtisztább morált közvetíti, és gazdag tanulságot hordoz magában olyan időkben, amikor az ember úgy érzi, hogy nem tud magán segíteni, mert a segítség rajtunk kívül kerestetik,

és az Egoizmust egy megkérdőjelezhetetlen természetes rendszerként vesszük komolyan.” (JALZ 1807/03/25, 72. sz., 574.)

Magyarázatok

Simonde Sismondi: Jean Charles Léonard de Sismondi (1773–1842), svájci közgazdász, történész. Az egyensúlyi jövedelem elméletének egyik korai megfogalmazója, az első algebrai növekedési modell megalkotója. Közgazdászként az ún. etikai iskola megalapítója volt, a szabadverseny szellemével szemben az állami beavatkozás, a szociális gazdaságpolitika híve. Monumentális történeti munkáiban a nép, a kollektivitás, az organikus fejlődés gondolatát hirdette. (NAGYLEXIKON 2003, XVI, 106.)

Histoire des républiques italiennes du moyen âge (A középkori itáliai köztársaságok története) című monumentális, tíz kötetben (1809–1818) megjelentetett történeti munka a XIV–XV. századi itáliai köztársaságok történetének viharos időszakát mutatja be.

(Kijegyzés magyarul)

Így tehát a gondviselés általános tervében, amelyet nem áll módunkban részleteiben megragadni, a jó gyakran a rosszból születik, és a csapások általában egy világméretű változás előjelei lehetnek. Ne mondjunk le tehát soha azokról az elvekről és erényekről, amelyek az emberi faj nemes örökségét képezik. Várjunk az évszázadok lassú munkájára, és fogadjuk el a bizonyosságot, hogy az örök igazságok fennmaradnak és újjászületnek az emberi szívből magából, még akkor is, ha nem marad a földön semmi olyan emlék, amely egykori létezésüket, és az irántuk való kultikus tiszteletet bizonyítaná. (ford. G. O.)

28. [328–332; 638–642] – Terentznek Eunuchját és Phormióját német jámbusokban fordította Köpke.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 111b–113b. Autográf.

Keletkezése

1809. május 30. körül (l. 25. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/03/13, 62. sz., 489–493.

Georg Gustav Samuel Köpke: Des Publius Terentius Afer Eunuch und Phormio Posen [Leipzig], Kühn, 1805.

Kazinczy Köpke Terentius fordításáról készített kijegyzése a régi, áthúzott számozás szerint [638–642] eredetileg közvetlenül a *Pandekta II.* kötetben található 269. *Stylistika, Versificatio* (MTA KIK K 633/II. 157a–178b [313–356; 643–685]) című kijegyzés előtt állt, amely a *Konradin: ein Trauerspiel in fünf Aufzügen* címen megjelent színdarabról szóló recenzióknak egy rövid részlete. A *Pandekta II.* kötet zömében szintén a JALZ 1807-es évfolyamában megjelent recenziókból vett részleteket tartalmaz.

Szöveghatárolások

A Köpke-fordításáról szóló recenzióhoz fűzött, verseléssel kapcsolatos megjegyzések alátámasztják, hogy a kijegyzés a csomóba tartozó, előző kijegyzésekhez hasonlóan 1809 késő tavaszán készülhetett. Ebben az időszakban sok szó esik a levelezésben a verseléssel kapcsolatos kérdések-

ről, különös tekintettel a szonett műfajára, valamint Kazinczynak Kisfaludy Sándor *Himfy*-kötetéről írott recenziójára. Kazinczy ekkor ismerteti barátaival a szonett műfajában tett első próbálkozásait. (KazLev VI., 1453–1457. sz., 314–325.)

A kijegyzéshez fűzött megjegyzések végén Kis János nevének említése visszautalás a Kis által fordított Wieland-versek verselését érintő véleményükre. Kazinczy 1806 júliusában, amikor először kézhez kapta Kis János fordításainak kéziratát, ekképp reagált:

Nincs egyéb híjak énekeidnek, hanem hogy azokat nem írtad a' Ráday nemében, melly magyarban olly nehéz, hogy alig vetemedhetik reá az ember. Már Wieland megmondotta, hogy alig lehet fatálisabb munka, mint németben reimolni, mert kevés reimja van. Ugyan mit kell úgy mondani a' Magyar homoeoteleutonos versekről, hanemha ex una eademque orationis parte vesszük őket. (é. n. KazLev IV. 995. sz., 225.)

Amikor Kazinczy visszaküldte Kis Jánosnak a javított kéziratot, Kis a verselés tekintetében megvédte álláspontját:

Verseimen tett jobbtásaidat szíves köszönettel vettem. Jegyzéseidet azon az egyen kívül, melly a' vers enjambé ellen szól, mind helyben hagyom. A' Vers enjambé én előttem még eddig a' Magyarban nem látszott hibának, minthogy a' Német Poétákban a' legjobbakban is nem ritkaság olyant találni p. o. Oberon B. 1. (Kis János Kazinczynak. 1807. szept. 24. KazLev V. 1171. sz., 171.)

A javított kéziratot megkapva, Kazinczy ismét kitért a verstani kérdésekre:

A' Zríni nemű (nem scandalt Reimű) verseknek minden külső szépségek a' Reim. Azoknak tehát nem lévén többjök ez eggynél, ezt az egyet egészen meg kell adni. *Ellen és szűnetlen* nékem nem rosz cadentia (Reim) – de ez a' két verse Bessenyeinek:

A' természet itt csak maga írta magát

Nem igazította még mesterség dolgát ()

igen rossznak látszik: mert a' jambus ugrású elsőbb Reim szóval rosszul illik öszve a' spondeusi dolgát. A' hol verseidben illyenekre akadtam, ürességet hagytam a' kézírásban vagy jegyet tettem mellé. De semmi sem bántja fülemet jobban, mint az azon egy hangon végződő sok sorok. [...] Te nékem Wielandból hozál apologizáló példákat. Én azt tartom, hogy az nem mindenütt szenvedhetetlen, de néhol az is. Hol az, és hol nem az, azt az ízlés választja meg. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1808. jan. 22. KazLev V. 1219. sz., 285.)

A kijegyzés témája összefüggésbe hozható az 1809. október 17. körül keletkezett, ekkor még „A' Csereyhez írt Epistolából” címet viselő, később „Berzsenyi Dánielhez Miklára, Somogyban” című Kazinczy-episztolával, amely szintén a jambusverselésről kialakított felfogásának leírásával indul, majd a magyar verselés három nemét tárgyaló történeti áttekintéssel folytatódik (vö. KÖLTEMÉNYEK II., 360–379.). Az első szövegforrásban megtaláljuk Terentius említését is:

Mi tészí a' verset verssé? Szózatosság. –
'S mi ezt? – a' hosszú 's a' rövid tagoknak
Arányos és kedveltető öszveillések.
Vers a' mi a' fülnek, majd tág majd szorosabb
Törvény szerint, nyújt báját, 's a' holt igébe
Hízelkedő zengéssel éltet önt;
'S a' nyűgét, a' melly közt kényesen lebeg,
Érezni nem, de csak gyanítani hagyja.
'S így Terencz' és Plautus' rendeit,
Szép versek lévén, jóknak is vehet'd.

(KÖLTEMÉNYEK I., 94.)

Magyarázatok

Terentius: Publius Terentius Afer (Kr. e. 185 k. – Kr. e. 159 k.) római költő, vígjátékiró. Említett vígjátékai: *Eunuchus*, *Phormio*.

Georg Gustav Samuel Köpke (1778–1837): teológia professzor, a berlini zum Grauen Kloster igazgatója, 1830–1832 között Otto von Bismarck egyik tanára. A hallei egyetemen szerzett diplomát filozófiából 1798-ban. 1800-tól Berlinben tanított. A Johann Heinrich Voss és Christian, valamint Friedrich Stolberg által elindított, antik szerzők németre fordítását célul kitűző fordítói pályára lépett. A római komédiászerzők tanításának még semmilyen módon nem rakták le alapjait, ezért fogott hozzá az *Eunuch und Phormio* fordításához ötlábú jambusokban. (ADB)

Quinarius: ötszörös, öt részből álló; a régi rómaiaknál pénz.

Richard Bentley (1662–1742): *Schediasma* című műve egy értekezés Terentius verseléséről. *hypercatalecticus*: négyes jambus, amely egy szótaggal több.

versi sciolti: verso sciolto, szabad vers.

vers enjambé: befejezetlen értelmű verssor, amely csak a következő sor közepén vagy végén zárul.

Zríny nemű magyar vers: Zrínyi nemű verselésnek nevezte el Kazinczy a nem időmértékes, rímes verselést. *A' magyar verselésnek négy nemeiről* címen megjelent cikkében (Erdélyi Múzeum 1815. 2. füzet, 122–128.) meghatározza a pontos definícióját: „midőn a' négy, vagy Bessenyei György olta már csak két sorok utolsó két syllabájikban egyenlő hangzás (rím, németül Reim, görögül homoeioiteleuton) kerestetik, a' nélkül hogy a' Versíró a' lábaknak hosszú vagy rövid voltára ügyeljen. Ha a' sor tizenkét lábból áll, úgy ezen felül arra is vagyon gond, hogy a' szó a' hatodik syllabán mindég megakadjon, és a' sort két hasonló hosszaságú részre ossza. – Könnyebb neme a' Verselésnek nincs.” A cikk végén pedig kifejti, miért lett a magyar nyelvű verselés között az első, legrégebb verselés fajta Zrínyi Miklós költőről elnevezve: „Az első rendbeli verselés ugyan régen ismeretes vala már a' Zrínyiászi Írója előtt: de ezen a' Régiek közzül leginkább Ő dicsőítette meg magát; minden bizonnal méltóbb a' szent koszorúra, mint a' szerencsés-erű Gyöngyösi István.”

Musarion: Christoph Martin Wieland *Musarion oder Die Philosophie der Grazien. Ein Gedicht in drei Büchern* (első megjelenés: 1768, Leipzig). A Kazinczy által idézett sorok a mű első részének elejéről, de nem sorrendben vett idézetek: az első két sor az első részből való, de nem a legelejéről. A második két sor („Ging Fania...”) a vers 2–3. sora; az utolsó két sor kissé lejjebb található. Kis János 1806-ban hozzálátott Wieland *Musarion* I. könyvének lefordításához, amelyet megküldött Kazinczynak. Kazinczy tetszését nem nyerte el maradéktalanul a Kis által választott verselés mód. (KazLev IV. 995. sz., 225.)

Kis János (1770–1846): evangélikus püspök, író, költő, műfordító, irodalomszervező. Jobbágy-családból származott, 1828-ban nyert nemességet. Göttingeni és jénai tanulmányai után 1793 őszétől báró Prónay László házában nevelő, majd 1794-től Győrben tanító, 1796-tól 1808-ig több dunántúli falu, majd Sopron lelkipásztora, 1812-től püspök. (PEml. 1075.) Kazinczyval kötött barátsága mélyen hatott egész életére. Levelezésük negyven évig tartott, nagy befolyással volt mindkettőjük irodalmi működésére. Kazinczy első levelét 1793. júl. 27-én írta hozzá Regmeczről Jénába; 1795. szept. 2-án (amikor Spielbergbe vitték) találkozott Kissel először. Kazinczy szabaddulása után a sűrű levelezés barátságuk megerősítése volt.

(*Kijegyzés magyarul*)

[G. G. Köpke] versformája az ötös-hatodfeles jambus. Jambus helyett olykor, kiváltképpen sor elején, U U – áll – után, midőn a hangsúly, mely az elsőhöz belső minéműségében egyébiránt hasonlatos második szótagot kiemeli, és a fület már ezáltal is hajlamossá teszi arra, hogy őt U – gyanánt fogja fel. [...] Ha Terentius fordítója kiváló őhajt alkotni, úgy illik, hogy a vígjátékírónak eredeti versmértékét iltesse át nyelvünkre. Terentius igen ügyesen változtatja a különféle versmértékeket, ami szükségképpen veszendőbe megy, ha a fordító mindvégig egyetlen versmértékhez ragaszkodik. Meglepő módon Quintilianus is úgy vélte, T. vígjátékai sokkal kellemesebben csengenek, ha a költő csak a senariussal élt volna. Ezt azonban már Bentley cáfolta a Schediaszában

(VIII. old.). [...] A mértéktől való effajta eltérések éppoly kevésbé gyönyörködtetnek, mint a hétlábú hexaméterek (Eunuch I. 2. 89.):

Neked találtam: adtam értük harminc mínát.

1. 2. 3 4 5 6 6½

[...]

Ösméred-é atyám rokon barátját Archidémidést?

[...]

Hogy is ne tenném?

[...]

A római vígjátékírók nagy szabadságot vettek maguknak a verselésben, ugyanis oly helyeken használtak vegyesen – –, – U U és U U – verslábakat, ahol azt a görögök nem tették volna, ám a verssorok, kiváltképp a rövidebb verssorok végét mégis tisztán hagyták. Az akatelektikus jambusokban, a trimeterekben éppúgy, mint a tetrameterekben, mindenképpen jambus az utolsó láb. Ilyen helyes megérzést vártunk K. úrtól is. Ő azonban jambusainak még utolsó szótagaiba is belevitte az anapestust, ahol az visszataszítóan hat. Pl.:

Die Arme! kaum entprest, vernichten; sie wird

Als ich abwesend war. Ich rede sie an.

[...]

Der Thais? Ist er es, ist er es nicht?

Hosszú versláb csak akkor eshet névmásra, amikor azon van a hangsúly. Ám az Eunuch 4. 5. esetében mégis ez történt:

Sagt Sie dir nicht, dass du ihr folgen möchtest?

Mir zu. Je nun, war dir das nicht genug?

A verselés szépsége megköveteli, hogy a beszéd periódusai egybeessenek a ritmikus periódusokkal. Ki bírja az ily verselést elviselni?

Fragst du noch? der Sklave, den

Du uns geschenkt, was hat er Unheils uns Bereitet! Die Jungfrau, die der Thraso zum Geschenk der Thais gab, hat er geschändet.

(ford. B. B. A.)

VII. csomó

[365–386; 399–420]

29. Das Dekameron des Boccaccio

30. Homoioteleüton az Anglusnál

31. Angol Nyelv és Grammatika

A VI. és VII. csomó között a 333–364. oldalak hiányoznak. VII. csomó 29–31. kijegyzésegségei forrásaik tekintetében is összetartoznak, mindhárom a *Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung* recenzíóiból készített rövid kijegyzés. Az eredeti, áthúzott oldalszámolás szerint is összetartoznak, a számozás alapján sem a VI., sem a VIII. csomóval nem kapcsolódnak össze. A kijegyzések keletkezésnek ideje valószínűleg korábbi, mint a VI. csomóé, amely egyértelműen 1809. május körülre tehető. A *Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung* intenzív olvasásának ideje 1808 januárja.

A Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung (HALZ)

Az 1785-ben Jénában Friedrich Justin Bertuch, Christian Gottfried Schütz és Christoph Martin Wieland által alapított *Allgemeine Literatur-Zeitung*ot 1804-ig adták ki Jénában (vö. V. csomó Bevezetés), 1804-ben, amikor a lap főszerkesztője, Christian Gottfried Schütz egyre inkább ellentétbe keveredett szerkesztőtársaival, majd a hallei egyetem professzora lett, Johann Samuel Ersch egyetemi professzorral és könyvtárossal összeállva áttette a lap szerkesztőségét Halleba. Ettől kezdve jelent meg párhuzamosan a *Hallesche* és a *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung* (a hallei 1849-ig, a jénai 1848-ig), a két konkurens lap, amelyek évtizedeken keresztül meghatározó szerepet tölthettek be Németország irodalmi és tudományos életében, mint recenziós orgánumok. A *JALZ* azonban fokozatosan átvette a vezető szerepet, 1812-ben pedig már hatszáz munkatársa volt, 1837-ig heti háromszor jelent meg. Noha 1848-ig folyamatosan megjelent a *HALZ* is, az évek során népszerűségéből sokat veszített a rivális jénai periodikummal szemben.

Kazinczy a *HALZ* olvasásáról először 1806-ban tesz említést:

Csokonainak halála felől én nem tudósítottam a Hálaiakat. Nem is láttam még azt a jelentést. Kétséges lakozásom miatt sem az *Allgem. Literatur-Zeitung*ot, sem az *Annalen der Oesterreichischen Literatur* nevű periodicus írást, nem rendeltettem magamnak. Végre Martius 12dikén Bátyám Péchy Imre Ur által decidáltatott dolgom. Örökösen oda hagyám Ér-Semlyént, és feljöttem, Széphalmon még 1791-ben épült házamat lakhatóvá tenni. Ugy hiszem, hogy Júniusban már benne fogok lakni. [...] Itt már mind a két feljebb kijelentett Újságleveleket annak idejében fogom vehetni, 's tudni fogom ismét, nem későn mint eddig, hanem annak idejében, mi esik a tudós világban. (1806. ápr. 21. *KazLev* IV. 909. sz., 127.)

A későbbi említésekből úgy tűnik, 1807-ben sikerült megszereznie a folyóirat több füzetét, és 1808 januárjában intenzív olvasásukba kezdett:

A Hálai *Alg. Lit. Zeitung*ot olvasgatom, 's ott egy munkára találok, melly oly nagy magasztalásokkal említetik, hogy Néked tartozván stúdiomodra, vétkezném ha vele meg nem ismertnélek: M. Vásárhelyt!, ha valahol Hazánkban, találsz Hálai *Alg. Lit. Zeitung*ot 1807. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1808. jan. 16. *KazLev* V. 1218. sz., 280.)

Tíz nap olta a tavaly érkezett Hálai *Lit. Zeitung* darabjait olvasgatom. Most vévén tehát ezeket, mikor bele fáradtam a Hálai *A. L. Z.* kiírásába 's forgatásába, a Bécsit vettem-elő. (1808. jan. 22. *KazLev* V. 1219. sz., 285.)

A *HALZ* megszerzésének körülményeiről egy még részletesebb beszámolót találunk 1808 februárjából, az azonban nem derül ki, hogy kinek köszönhetően jutott hozzá ingyen a lapszámokhoz:

Én nem tudom megfogni, hogy eszes ember, falun lakván, miképen lehet el az illy írások nélkül. Én a Hálai *Liter. Zeitung*ot nem hordatom, mert 30 forintba kerül, 's ingyen olvashatom. Nem birván, ki írom belőle a mit felejteni nem akarok. De ha ingyen nem olvashatnám, ha 60ba kerülne is, hordatni fognám. (1808. febr. 19. *KazLev* V. 1242. sz., 327.)

A *HALZ* olvasásának említései 1809 tavaszáig többször is előfordulnak (1809. febr. 21. *KazLev* VI. 1425. sz., 244.). Ekkoriban egyszerre olvasta a jénai, hallei és lipcsei *Literatur-Zeitung*ot:

Én magamról tudom mit tanulok a Hálai, Jenai 's Lipszai *Lit.-Zeitung*okból. Épen ma végeztem el a Himfy szerelmeinek recenzióját, melly oda megyén. Reményem abból is annyit fog tanulni sok olvasó, mint én a másokéből. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1809. ápr. 8. *KazLev* V. 1453. sz., 314.)

29. [365–386; 399–419] – *Das Dekameron des Boccaccio*.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 114a–124a. Autográf.

Keletkezése

1808. január körül. Kazinczy Cserey Farkasnak. 1808. jan 16 -án írt levele alapján. KazLev V. 1218. sz., 280. (I. VII. csomó HALZ összefoglaló jegyzet.)

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/08/12–13, 192–193. sz., 289–300.
Boccaccio, G.: *Das Dekameron*. Bd. 1–3. [Übers.] von D. W. Soltau. Berlin: Fröhlich 1803.
Kazinczy teljes egészében lemásolta a két részben, két egymást követő folyóiratszámában megjelent terjedelmes recenziót.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Boccaccio *Dekameron*jára 1808-ban Verseggy *Aglája* kapcsán hivatkozik (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1808. nov. 4. KazLev VI. 1369. sz., 114.), azt azonban nem tudni, hogy megvolt-e házi könyvtárában, és ha igen, milyen kiadásban.

Magyarázatok

Dietrich Wilhelm Soltau (1745–1827): kereskedő, író, műfordító. Több fontos mű németre fordításával elismert műfordítóként tartották számon. A *Dekameron* mellett többek között Cervantes *Don Quixote*-ját is kiadta hat kötetben német nyelven 1800-ban. Soltaué volt a *Dekameron* első teljes német fordítása, ezt megelőzően 1772-ben jelent meg egy válogatás Boccaccio történeteiből.

30. [386; 419]– *Homoioteleüton az Anglusnál*.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 124a. Autográf.

Keletkezése

1808. január körül. Kazinczy Cserey Farkasnak 1808. jan. 16 -án írt levele alapján. KazLev V. 1218. sz., 280. (I. VII. csomó HALZ összefoglaló jegyzet.)

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/08/18, 197. sz., 332.
Sammelrezension von sieben Sprachlehrwerken
Kazinczy rövid kijegyzése a hét angol nyelvkönyvet ismertető cikk első recenzeált művével összefüggésben szerepel: *Englisches Lesebuch in drey Abtheilungen vom Leichtern zum Schwerern. Mit Sprachlehre und Wörterbuche begleitet*. [Hrsg.] von W. J. Wiedemann, Hessenland, Magdeburg, 1805.

Magyarázatok

homoioteleüton: nyelvi vagy metrikai egységek utolsó egy-két szótagjának – többnyire egy-egy ragnak, vagy képzőnek – az ismétlődése.

(*Kijegyzés magyarul*)

„A libertyt nem szabad *liberteiként* kiejteni a rímelés miatt. Az angol gyakran már azzal is megelégszik, ha a rím csak a szem számára jön létre.” (ford. D. E.)

31. [386; 420] – Angol Nyelv és Grammatika.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 124b. Autográf.

Keletkezése

1808. január körül. Kazinczy Cserey Farkasnak 1808. jan. 16-án írt levele alapján. KazLev V. 1218. sz., 280. (I. VII. csomó HALZ összefoglaló jegyzet).

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/08/18, 197. sz., 330.

Sammelrezension von sieben Sprachlehrwerken

A kijegyzés szövege ugyanabból a recenzióból származik, mint a 30. kijegyzésé. Kazinczy a rövid részletet a hét angol nyelvkönyvet ismertető cikk általános bevezetőjéből írta ki.

Magyarázatok

(*Kijegyzés magyarul*)

[Az angol nyelv] a beszédrészek hajlítgatásának és változtatásának roppant könnyen felfogható szintaxisában az emberi gondolkodás legművészebb építményét tárja elénk. – Nem szólva arról, hogy a kiejtés végtelen nehézségeit aztán nagyon könnyű leküzdeni, [az angolt] akár a régi nyelvek előiskolájának is tekinthetnénk. Nyelvtanának etimológiai része roppant egyszerű; szintaxisa igen művészi, de könnyen érthető; s egyes íróinak művei a serdülők, az ifjak gondolatvilágába nyúló tárgyakat érintenek – csupa olyan előny, amely hiányzik az ókor nehéz nyelveinél, ahol legtöbbször a nyelvvel és a dolgokkal is egyszerre kell ismerkedni. Ha az adott körülmények között a tanuló egy ilyen nyelv által nyer előkészítést, mint amilyen az angol, akkor buzgón foglalkozik majd ama régi nyelvekkel, amelyek a mai eljárások mellett igen gyakran elrettentik. (ford. B. B. A.)

VIII. csomó
[389–400; 301–310]

32. Schiller irtózott a' házi gondoktól 's nem szeretett egyedül enni
33. Emilia Galotti
34. [Göthének énekeihez]
35. [Romans du Nord]
36. An Göthe, über sein Sonett
37. [Heilig-Tugendhaft]
38. [Tacitus – Suetonius]
39. [Biographie]
40. [L'amour médecin]
41. Ausztriai Monarchia' népessége
42. [Fr. Bouterwek's Aesthetik]
43. [Kurzgefasste Nachrichten]
44. Johann Christoph Schmidt

A VII. és VIII. csomó között a 387–388. számú oldalak hiányoznak. A VIII. csomó 32–36. kijegyzésegységei a *Morgenblatt* című napilapból származnak. A 37–44. kijegyzések pedig kivétel nélkül nyomtatványkivágatok, így szintén egy sorozatot alkotnak. A VIII. csomó áthúzott számozása arra enged következtetni, hogy ezt a kijegyzéseggyűttest Kazinczy szintén máshonnan helyezte át ide. Lehetséges, hogy a folyóirat-recenziók alkotta tematikus egység a magyarázat az áthelyezésre.

A Morgenblatt für gebildete Stände

A *Morgenblatt für gebildete Stände* című német folyóirat a tübingeni Cotta könyvkiadó ötlete nyomán és gondozásában látott napvilágot 1807-től. Cotta egy ún. 'Art revue'-t szeretett volna kiadni, tudományos, irodalmi, művészeti és kereskedelmi célkitűzésekkel. A kezdeti nehézségek után sikerült kialakítania egy olyan új folyóirattípust, amely aztán a *Morgenblatt*nak köszönhetően nagy népszerűsége tette szert. Cotta egy szórakoztató lapot ötvözött a napilapokra jellemző formátummal, tipográfiával és megjelenéssel. A legjelentősebb kulturális folyóirat címét kivívó *Morgenblatt* fő profilja az irodalom lett. 1807-től vasárnap kivételével naponta, in quarto méretben, négy ívnyi terjedelemmel jelent meg eleinte Tübingenben, majd 1810-től Stuttgartban. Külsőjében teljesen a napilapokhoz hasonlított. Az 1810-es évek közepétől viszont hetilappá változott, huszonnégy oldalnyi terjedelemmel. 1807–1850 között egy *Intelligenzblatt*ot is kiadtak mellette, amelyben az újonnan megjelent könyvekről adtak hírt. Szellemi, művészi irányvonalát tekintve a *Morgenblatt* a racionalizmus és főleg a klasszicizmus által meghatározott irányt követte. A költészetben és az elméletben Goethe és Schiller alapszemléletéhez és felfogásához állt közel. A lap beállítottsága érthető, hiszen mindkét költő szoros kapcsolatban állt a Cotta kiadóval. Így válhattak a lap valódi különlegességévé Goethe és Schiller – utóbbi esetében hagyatékából – színházi, szépirodalmi műveinek első közlései. A romantikus iskola tagjaival szemben a lap meglehetősen kritikus volt. Különösen heves vitát folytatott a heidelbergi romantikusokkal, akik válaszul mindent megtettek a *Morgenblatt* ellehetetlenítésére, ám nem jártak sikerrel, sőt hamarosan éppen ellenkezőleg, a lap az irodalmi élet középpontjába került. Alapításakor szellemi vezére a stuttgarti székhelyű irodalmi kör volt, amelynek egyik tagja, az epigrammaköltő Johann Christoph Friedrich Haug lett a főszerkesztő, és a munkatársak egy része is közülük került ki. 1816-ban Thérèse Huber vette át a szerkesztést, aki Ludwig F. Huber, a *Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung* elhunyt szerkesztőjének özvegye és Gottlob Heyne lánya volt. Szépirodalom, művészet, erkölcs- és kultúrtörténet, életrajzi vázlatok, útleírások, költészet és egyéb műfajok tartoztak a lap fő érdeklődési köré-

be, a politikát teljesen kizárták. Alapításakor ezer példányt, tíz évvel később ezernyolcszáz példányt is el tudtak adni belőle. (SALOMON 1906, II. 230–233.; KIRCHNER 1958, I. 260., 269.)

Kazinczy 1808 őszén, illetve télén már említést tett az 1807-ben megindult *Morgenblatt*ról. (KazLev VI. 1351. sz., 79.; 1392. sz., 170.) 1809 januárjában pedig arról számol be barátjának, Rummy Károly Györgynek, hogy a *Morgenblat*hoz Vay Miklós báró feleségének köszönhetően jut hozzá, aki kölcsönadja neki a lap számait:

Das Morgenblatt lese ich von der General Baronne Nic[o]la[u]s Vay, gebornen Baronin Adelsheim. (Ihr Vater oder Onkel ist Minister bey dem Grossherzog von Baden.) Da ich ein grenzenloses Vertrauen auf Ihre Gnaden habe, so schicke ich den Pack den ich hier habe, Ihnen gleich, u[nd] setze noch zwey Baende der Münchner Aurora (diese gehören mir zu) bey. Die Aurora war die Vorgaengerin des Morgenblatts. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. jan. 30. KazLev VI. 1407. sz., 204.)

A folyóirat nála lévő számait Rumynak is kölcsönadta:

Eben habe ich einen Gast, der mir die 2 B[än]de Aurora und die Blätter des Morgenblatts nach Kaschau nehmen kann u[nd] will. Ich schicke sie also ohne einen langen Brief. Nur bitte ich Sie, weder die Aurora noch die Blätter des Morgenblattes einem and[eren] auszuleihen. (1809. feb. 10. KazLev VI. 1417. sz., 222.)

1809 tavaszán Vayné Kazinczynak Dessewffy Józsefen keresztül újabb lapszámokat küldött. (KazLev 1460. sz., 338.) 1809 májusában azonban arra utal Kazinczy, hogy a *Morgenblatt*okat addig még nem ért rá elolvasni, hanem csak akkor fog hozzáfekedni. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1809. máj. 12. KazLev VI. 1476. sz., 367.) Valószínűleg nem véletlenül esik egybe a Cotta által kiírt tübingi pályázat és Kazinczy érdeklődése a *Morgenblatt* olvasása iránt. Éppen akkor, 1809 tavaszán sikerült hozzájutnia a laphoz, amikor várható volt (a kiírás szerint) a beérkezett pályaművek bírálatainak megjelenése. Erre azonban végül nem került sor.

32. [389–390; 301–302] – Schiller irtózott a' házi gondoktól 's nem szeretett egyedül enni.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 125a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. május 12. után. KazLev VI. 1476. sz., 367. (I. VIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Morgenblatt für gebildete Stände; 1808/01/02, 2. sz., 5–6.
Briefe von Schiller an Huber

Magyarzatok

Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759–1805): német költő, drámaíró, filozófus, történész. 1782-ben Mannheimben mutatták be *Haramiák* című darabját. 1783 szeptemberétől 1785 tavaszáig élt ezután Mannheimban, meglehetősen nehéz körülmények között: noha színházi íróként dolgozott, 1784-ben az *Ármány és szerelem* és a *Fiesco* című darabjainak bemutatása ellenére a színház intendánsa nem hosszabbította meg szerződését, így eladósodott, és majdnem az adósok

börtönébe került. Ezekben az években maláriát is kapott, amely akkoriban gyakori betegség volt a mocsaras Rajna-völgyben. 1785 áprilisában hagyta el végleg Mannheimet, ahonnan Lipcsébe utazott Christian Gottfried Körnerhez, aki kiségette a pénzügyi nehézségekből.

Ludwig Ferdinand Huber (1764–1804): német író, fordító, újságíró. Lipcsében Schiller barátjának, Christian Gottfried Körnernek a köréhez tartozott.

(*Kijegyzés magyarul*)

Új, lipcsei szállásomon szeretnék elkerülni egy hibát, amely eddig annyi kellemetlenséget okozott nekem Mannheimban. Ez pedig az, hogy nem akarom most már magam vezetni a saját háztartásomat, és nem is akarok egyedül lakni. Az első dolog egyáltalán nem nekem való – kisebb fáradtság egy egész színdarabnak a végére érni, mint a háztartásomnak; a költészet pedig, mint Ön is tudja, sehol sem oly veszedelmes, mint a gazdasági számításokban. Lelkem meghasonlik, összeavarodik, eszményi világaimból kizuhanok, amint egy szakadt harisnya a valóságosra figyelmeztet. Másrészt titkosabb boldogságomhoz igazi, szívbeli barátira van szükségem, aki mindig kéznél van, akár egy angyal, akivel bimbózó eszméimet és felfedezéseimet frissiben közölhetem, nem csak levelek vagy hosszú látogatások által. Már az a jelentéktelen körülmény, hogy ha ez a barátom nem a saját otthonomban lakik, akkor át kell mennem az utcán, hogy elérjem, hogy át kell öltöznöm s hasonlók, már ez maga megöli a pillanat örömét, s mire elérem, megszakadhat a gondolatok sorozata. Nincs szükségem többre, mint egy hálószobára, mely egyúttal a dolgozószobám is lehet, meg egy vendégszobára. Alapvető házi berendezésem egy jó kredenc lenne, egy íróasztal, egy ágy és kanapé, meg egy asztal és néhány karosszék. Ha ez megvan, nincs is többre szükségem a kényelemhez. Földszinten és tetőtérben nem lagnék, és temetőre sem szeretnék rálátni. Az embereket szeretem, tömegestül is. Ha nem tudom úgy rendezni, hogy mi (ezen az ötlevelű lóherét értem) együtt étkezzünk, akkor a vendéglőben a menühöz folyamodnék, mert inkább böjtölnék, mintsem hogy ne (nagyobb avagy ne válogatottan jó) társaságban étkezzem. (ford. B. B. A.)

33. [390–393; 302–305] – Emilia Galotti

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 125b. Autográf.

Keletkezése

1809. május 12. után (I. VIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Morgenblatt für gebildete Stände/Intelligenzblatt zum Morgenblatt; 1808/01, 2. sz. 6–7.

An den Herrn Herausgeber des Morgenblatts über die Beschuldigung des herrn Grafen J. v. Soden im Intelligenzblatt Nro 19. v. J.

A *Morgenblatt Intelligenzblattjának* 1807. évi 19. számában (75. old.) olvasható Julius von Soden nyílt levele a *Morgenblatt* kiadójához. A levélben Soden azokra a vádakra válaszol, amelyeket *Virginia* című darabjának drezdai bemutatója kapcsán, a darabhoz írt előszóban Lessing *Emilia Galotti* című drámájának eredetiségével összefüggésben megfogalmazott. Soden szerint szavait félreértették, a nagy német író, Lessing iránt a legnagyobb tisztelettel van. Levelére az *Intelligenzblattban* a Kazinczy által kijegyzetelt cikkben reagált az újság szerkesztősege. Kazinczy a válaszból azt a részt másolta át, amelyben Soden előszavából idéznek. Lessing, aki a drámát 1771–1772-ben fejezte be, Livius Róma történetéről írt munkájában figyelt fel *Virginia* ismert történetére, és elhatározta, hogy megírja ennek korszerű, polgári változatát. Soden éppen azt róta fel Lessingnek, hogy felszámolta a történet tragikumát a modernizálás érdekében.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Lessing drámáját 1790 táján kezdte el fordítani. Dolgozott rajta a fogság alatt is. Az 1800-as évek elejére már elkészült a fordítással, kiadására pedig 1808-ban tett komolyabb erőfeszítéseket. 1810-ben is történtek próbálkozások, de végül csak 1829-ben jelent meg. Kazinczy sehol sem tesz említést a Soden gróf által felvetett kifogásokra Lessing *Emilia Galotti*-jával kapcsolatban.

Magyarázatok

Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781): német drámaíró. *Emilia Galotti* című darabját 1772-ben írta. Említett további darabjai: *Minna von Barnhelm* (1767), *Bölcs Náthán* (1779).

Friedrich Julius Heinrich Soden (1754–1831): író, színházigazgató, újságíró, politikus. Íróként leginkább színházi műveivel szerzett hírnevet, köztük *Virginia* című darabjával, amely 1805-ben keletkezett. Soden Wolfenbüttelben emlékművet állíttatott Lessingnek, de erről többet egyelőre nem sikerült kideríteni.

(Kijegyzés magyarul)

Lessing Emilia Galottija kétségtelenül a Virginia-történet feldolgozása. (I. Előszó, I. old.) Festmény ez, amelynek egyedi részei kedvesen szólítanak meg bennünket, külön-külön megrázóan hatnak; ám ez nem tragédia, nem műalkotás! – Éppen a modernizálás tesz jogossá minden elvetést, amit felhoztak a mesével, a darab ökonómiájával és kiváltképp a kifejlésével szemben – mert ezek által fosztotta meg magát Lessing a legszívszorítóbb helyzetektől, az egészet viszont a költői igazság jellegétől, IV. old. Abból kiindulva, hogy Lessing a Virginia-történetet mindenestül modernizálta és ezáltal a tragikumot megszüntette, Graf von Soden azt írja II. III. IV. old.: Appius egy hatalmaskodó, komoly, minden szenvedélyében határozott és erőszakos férfi, ilyennek rajzolja Livius. Lessing hercege jellemtelen kéjenc. Virginius egy római volt a szónak teljes akkori értelmében. Odoardonak a jelleme sincs alaposan kidolgozva, cselekvése sincsen kellőképpen indokolva. – Izilius nemes, tüzes, erőteljes római ifjú volt. Érdekelne bárkit is a bizonytalanul megrajzolt fagyos Appiani? – Hát Emilia! (aki ugyebár Virginia lenne) mi ez a gyöngö, lelkendező lány, aki szerelem nélkül odaadja magát egy férfinak, egy konvencionális kapcsolatnak? A lány, akinek szíve titkon a hercegi kéjenc rabja, aki nem mer annyi lelkierőt felmutatni, hogy Grimaldi kancellár házában ellenálljon a bűn csábításának, és inkább a halált választja, mintsem hogy érzékeivel harcba szálljon? Mi ez a jöllehet nem megvetésre méltó, ámde bizonyára nem is csodálni való lány, a finom, szűzies, szabadságot lélegző római lánnyal szemben, aki inkább választja a halált, mint a szolgaságot és azt, hogy apjával együtt ártatlanságát, nevét és rangját elveszítse! – Lessing ezt részben ellensúlyozta Marinelli és Orsina grófnő új, igazán költői alakjaival, akik az ő művei, mégpedig zseniális művei. Ők, meg az elmésségek, szellemes képek és mondások, amelyekkel telidesteli van a darab, pl. a szirmaitól fosztott rózsza, a gyöngyök mint könnyek, a művészet a kenyér után jár stb. – az erőteljes dialógussal együtt ezek mentik meg a darabot.

Lásd azt a' mi az 1807diki Morgenblatt Intelligenzblattjában No 19. áll.

Erre most így felel a' Morgenblatt' kiadója:

De csakugyan oly bizonyos, hogy Lessingnek a Virginia lebegett a szeme előtt? A magunk részéről abban, hogy az Emilia Galotti alakjai a Virginia-történetével egészen ellentétesek, éppen séggel annak bizonyítékát szeretnénk látni, hogy Lessing, akinek éleselméjűségét és kivételes kritikai tehetségét mindannyian csodáljuk, nem utánozta a Virginia-történetet, Lessing barátjához pedig (ez a' Soden emléket állítja Wolfenbüttelben Lessingnek) sokkalta jobban illőnek tartottuk volna, ha megokolja ezt a véleményt, és anélkül, hogy a régi idők azóta már méltóképpen megítélt és helyükre tett szép monumentumainak rombolására fordítja erejét, inkább a maga templomát fejezi be szebben és tökéletesebben.

Soden Lessinget a' Minna és Nathan halhatatlan szerzőjének nevezi.

Lásd Morgenblatt, 1808. Intellbl. No. 2. (ford. B. B. A.)

34. [393; 305] – [Göthének énekeihez]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 127a. Autográf

Keletkezése

1809. május 12. után (I. VIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Morgenblatt für gebildete Stände/Intelligenzblatt zum Morgenblatt; 1808/01, 2. sz., 7.

Oden, Lieder, Balladen und Romanzen, von Goethe, mit Musik von Johann Friedrich Reichardt (Zum ersten Bande der neuen vollständigen Ausgabe von Göthe's Werken).

Kazinczy a kijegyzésben a Cotta kiadó által megjelentetett, Goethe összes művét tartalmazó új, tizenhárom kötetes összkiadás (1806–1810, Tübingen) első kötetének előfizetési felhívását írta le. Az újság felhívásában több mint száz Goethe-mű zenei kísérettel való megjelentetéséről adnak hírt.

Az *Intelligenzblatt*-ban megjelent könyvismertetés közvetlenül a 33. kijegyzésben szereplő, Julius von Sodenről szóló cikk után található.

Magyarázatok

Johann-Friedrich Reichardt (1752–1814): német zeneszerző. Először Nagy Frigyes, majd II. Frigyes Vilmos udvari karnagya volt, később elbocsájtották az udvarból. Számos olasz, német és egy francia dalművet írt. Goethe dalainak nagy részéhez komponált zenét, amely először *Lyrische Gedichte von Goethe* címmel jelent meg.

35. [393; 305] – [Romans du Nord]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 127a. Autográf.

Keletkezése

1809. május 12. után (I. VIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Morgenblatt für gebildete Stände; 1808/03/01 52. sz., 208.

Romans du Nord imités du russe et du danois, de Karamsin et de Suhm, par Henri de Coiffier, Paris, 1808,

A franciául három kötetben megjelent mű első kötetében Nyikolaj Mihajlovics Karamzin orosz írónak három írása, a második és harmadik kötetben Peter Frederik Suhm dán történetírónak öt kisebb műve szerepel.

Magyarázatok

Henri Louis Coiffier de Verfeu (1770–1831): francia író, katona.

Nyikolaj Mihajlovics Karamzin (1766–1826): orosz író, kritikus, történész, az orosz nyelvújító mozgalom vezéralakja. Az orosz történelem első nagy, szintézisszerű összegzését akarta megírni, amely befejezetlen maradt. „Az orosz állam története” című műve a történeti folyamat leírásában a kezdetektől 1612-ig, közvetlenül a Romanovok trónra lépése előtti időkhöz jutott. A mű első nyolc kötete 1818–1829 között jelent meg Szentpéterváron.

Peter Frederik Suhm (1728–1798): dán történétíró. Legismertebb műve a Dánia története (1400-ig), tizennégy kötetben jelent meg. (Koppenhága, 1782–1828)

Man glaubt...: „Azt hihetnénk, hogy Marmontelt vagy Floriant olvassuk.”

36. [394; 306] – An Goethe, über sein Sonett: sich in erneuem etc.

Szövegforrás

MTA KIK K633/I. 127b. Autográf.

Keletkezése

1809. május 12. után (I. VIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Morgenblatt für gebildete Stände; 1808/03/08, 58. sz., 275.

Johann Heinrich Voss: An Goethe

Kazinczy nagy figyelemmel kísérte a Voss által kezdeményezett szonett háborút, amelynek a Goethehez írt vers volt az egyik állomása. 1809 tavaszán Johann Heinrich Voss Gottfried August Bürger szonettkötetéről írt recenzióját is elolvasta, és teljes egészében lemásolta a *Pandekta II.* kötetbe. (229. Sonettók K 633/II. 11a–52b [21–104])

Magyarázatok

Johann Heinrich Voss (1751–1826): német költő, műfordító (I. még 24. kijegyzés).

An Goethe: Voss Goethehez címzett versében szemtelen, kioktató módorban utasítja rendre Goethét a lapban korábban (1807. május 1-én) megjelent szonettje miatt. Korabeli kifejezéssel a „szonett háború” 1808 elején tört ki Voss és a heidlbergi romantikusok között. Voss először Goethe szonettjeit támadta a *Morgenblatt*-ban, amelyre Goethe a nyilvánosság előtt nem reagált, csak magánlevélben. Voss a német költészetben már a középkori szonettet is hevesen kritizálta, a Bürger szonettjeiről a *JALZ* 1808. június 1–4. közötti számaiban megjelent terjedelmes recenziójában pedig megerősítette elutasító pozícióját a műfajjal szemben, végigtekintve történetén. A recenzió a megújított szonettel történő leszámolásként hatott. A terjedelmes Bürger-recenziót a kortársak az egész romantikával való leszámolásként értelmezték.

37. [394; 306] – [Heilig – Tugendhaft]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 127b. Nyomtatványkivágat.

Keletkezése

1809. május 12. után. A nyomtatványkivágatok beragasztásának idejét nem lehet pontosan meghatározni. Mivel a *Morgenblatt*-ból származó kijegyzések után következnek, ezért beragasztásukra időben azok elkészítése után kerülhetett sor.

Felhasznált szöveg

Johann August Eberhard: *Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache: Für alle, die sich in dieser Sprache richtig ausdrücken wollen: nebst einer ausführlichen Anweisung zum nützlichen Gebrauche desselben*, Schimmelpfennig, Halle, 1802.

A kivágot a „Heilig-Tugendhaft” (szent – erkölcsös) szópár magyarázatát tartalmazza, amely eredetileg Eberhard német szinonimaszótárában, a szótár 661. szócikkéként szerepelt, de terjedelmesebb kifejtésben. Nem tudni, hogy Kazinczy Eberhard művének valamely más, későbbi kiadásából vágta-e ki a rövid részletet, vagy Eberhard szócikkét egy más kiadvány átvette, és onnan származik. A kivágot tipográfiailag nem hasonlít Eberhard népszerű művének egyik korai kiadására sem.

38. [395] – [Tacitus – Suetonius.]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 128a. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1809. május 12. után (l. 37. megjegyzés).

Felhasznált szöveg

A kivágot forrása ismeretlen.

A kivágoton szereplő rövid terjedelmű szöveg a két római történetíró eltérő történetírói módszerére hívja fel a figyelmet. A kivágot tipográfiailag hasonlít a 37. jegyzetegység nyomtatványkivágotára, de nem jelenthető ki, hogy ugyanonnan származik.

39. [395–396] – [Biographie]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 128a–b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1809. május 12. után (l. 37. megjegyzés).

Felhasznált szöveg

Johann Herkules Haid; Samuel Baur: *Neues historisches Hand-Lexikon. Oder kurzgefaßte biographische und historische Nachrichten von berühmten Patriarchen, Kaysern, Königen, Fürsten, großen Feldherren, Staatsmännern, Päbsten, Erz- und Bischöffen, Kardinalen, Gelehrten aller Wissenschaften, Mahlern, Bildbauern, Künstlern und andern merkwürdigen Personen beyderley Geschlechts, besonders neuerer Zeiten*, Ulm, 1786.

A nyomtatványkivágot Edward Gibbon életrajzát tartalmazza. A kivágot szövege megegyezik a *Neues historisches Hand-Lexikon*ban található, Gibbonra vonatkozó szócikk első felével. A kivágoton teljes terjedelmű szöveg szerepel, ám ez lényegesen rövidebb, mint az eredeti szócikk. A kétoldalas nyomtatványkivágotat Kazinczy utólag ragasztotta be a *Pandekta I.* kötet ezen helyére, a

lapok újrászámozásához igazítva: a kétoldalas nyomtatványt nem kellett újrászámozni, éppen befért az eredeti 306. oldal (újrászámozva 394) és 307. oldal (újrászámozva 397) lapjai közé.

40. [397; 307] – [L'amour médecin]

Szövegforrás

MTA KIK K633/I. 129a. Nyomtatványkivágat.

Keletkezése

1809. május 12. után (l. 37. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

L'amour médecin [A szerelem doktor] 1738.

A kisméretű francia rézmetszet a lap közepére lett beragasztva. A metszethez Kazinczytól semmilyen autográf megjegyzést nem találunk.

41. [398; 308] – Ausztriai Monarchia népessége, ereje, a Pozsonyi béke után

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 129b. Nyomtatványkivágat.

Keletkezése

1809. október 14. után. A kivágat melletti, Kazinczytól származó megjegyzés alapján: a bécsi béke említése, amelyet 1809. október 14-én írtak alá.

Felhasznált szöveg

Joseph Constantin Bisinger: *General Statistik der Österreichischen Monarchie*, Geistinger, Wien, 1807–1808.

A kivágat a két kötetben megjelentetett munkáról szóló rövid recenzióból származik. A kivágat mellett Kazinczy magyarázó megjegyzései olvashatóak.

Magyarázatok

Joseph Constant Bisinger (1771–1825): osztrák statisztikus, a Theresianum tanára.

(*Kazinczy margináliái a kivágat mellett*)

1806: A kivágat fölé írt évszám arra utal, hogy Bisinger a könyvének megjelentetésekor az 1806-os év statisztikai adatait vette figyelembe.

1809: Kazinczy a kivágat melletti megjegyzései fölé írta a jegyzetkészítés aktuális évszámát. A könyv megjelenése óta eltelt három év alatt, az 1809-es bécsi béke hatására megváltozott területnagyságot és lélekszámcsökkenést rögzítette.

Pozsonyi béke: a pozsonyi béke (1805. december 26.) a Napóleon császár ellen létrejött harmadik koalíciónak az austerlitz-i csata után a Francia Császárság és a Osztrák Császárság között kötött különbéke-megállapodása.

Bécsi béke: 1809. október 14. A schönbrunni békét vagy más néven bécsi békét azután írták alá, hogy Ausztria Napóleon-ellenes háborúja elbukott. Ausztria mintegy 83000 km²-nyi területet vesztett el mintegy 3,5 millió lakossal. A Kazinczy által kiemelt számadatok pontosak.

42. [398; 308] – [Fr. Bouterwek's Aesthetik]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 129b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1809. október 14. után. A 41. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Friedrich Ludewig Bouterweck: Allgemeine Theorie des Schönen in der Natur und Kunst. 2 Teile in 1 Band, Martini, Leipzig, 1806.

A kivágot Fr. Bouterweck újonnan megjelent könyvének folyóirat-ismertetéséből származik. A rövid részlet Bouterweck könyvének ajánlását tartalmazza.

A *Pandekta II.* kötetben megtalálható Kazinczy teljes terjedelmű recenziókijegyzése Bouterweck művéről a *JALZ* 1807/01/16–17, 14–15. számából: 292. **Bouterwek's Aesthetik** MTA KIK K 633/II.197a–209b [401–426]). Bouterweck művének nem az első, 1806-os kiadása, hanem a második vált inkább ismertté Magyarországon: Bouterweck, *Aesthetik*, Franz Haas, Wien-Prag, 1807.

Magyarázatok

Friedrich Ludewig (Bouterweck) *Bouterwek* (1766–1828): német filozófus, író, egyetemi tanár. Göttingenben tanult, majd 1796-tól több mint harminc éven át tanított a göttingeni egyetemen. Kant filozófiájának híve és követője, majd később kritikusa lett. Más ismert művei: *Ideen zur Metaphysik des Schönen* (1807); *Religion der Vernunft* (1824); *Geschichte der Poesie u. Beredsamkeit* (1801–1819) stb. (ADB)

43. [399; 309] – [Kurzgefasste Nachrichten]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 130a. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1809. október 14. után. A 41. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A két darabból álló kivágot az ismeretlen folyóirat „Kurzgefasste Nachrichten” című rovatában megjelent cikkére az „1809”-es dátumot írta rá, a kivágot felső szélének tollal áthúzott részére. Ebben a folyóiratcikkben szerepelnek a napóleoni háborúk katonai és területi statisztikai adatai, amelyeket felhasznált a 41. kijegyzésben szereplő nyomtatványhoz fűzött megjegyzéseiben. A cikkben az osztrák haderő veszteségeinek megállapításakor 1809. október 14-i adatot idéznek, vagyis a cikk ezt követően készült.

44. [400; 318] – Johann Christophe Schmidt

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 130b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1809. október 14. után. A 41. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

[Münchnner wöchentliche Anzeigen?]

A kivágot forrásaként megadott folyóirat címét Kazinczy a kivágot alatt maga adja meg: „A müncheni Literat. Anzeigerből”. A megadott néven azonban nem sikerült azonosítani. Hasonló néven csak a *Münchnner Zeitung* egy melléklapja, a *Münchnner wöchentliche Anzeigen* működött egy rövid ideig.

Magyarázatok

Johann Christophe Schmidt (1727–1807): a szász-weimari hercegség kamarai elnöke 1786-tól. A tisztségbe közvetlenül Goethe után lépett, aki ekkor ment el Itáliába. Schmidt Klopstock beteljesületlen ifjúkori szerelmének, Maria-Sophia Schmidtnek volt a bátyja. Maria-Sophia Schmidt Klopstock korai ódáiban „Fanny”, „Daphne”, „Laura” néven szerepelt. Innen ismerte Johann-Christoph Schmidt Klopstockot, akivel barátságba került. Kezdetben még ódák írásával is próbálkozott. A kivágotban szereplő folyóiratcikk-részlet Schmidt és Klopstock ismeretségét tárgyalja.

IX. csomó

[418–426; 311–320]

- 45. Ráth Mátyás Győri Luther. Predik.
- 46. Welchen König Der Gott
- 47. Laxier-Mittel für Erwachsene
- 48. [Aula Familiárisok]
- 49. Argand' lámpájáról való tudósításom
- 50. Csokonainak és Herdernek egy gondolatja
- 51. Papi köpű

A IX. csomóban található 45–51. kijegyzések eredeti, később átírt számozása ugyan folytatólagosan követi a X. fejezet eredeti, szintén átírt lapszámait, de az új lapszámozásban tizennyolc oldal kimarad. A 44. kijegyzés a 400. oldalon ér véget, míg a 45. a 418. oldalszámon folytatódik. Az 50. kijegyzésben szereplő pontos datálás alapján az egész csomó keletkezését 1809. január 1. előttré tehetjük, de ennél pontosabban nem lehet meghatározni.

45. [418] – Ráth Mátyás Győri Luther. Predik.

(ki 1780ban a' legelső Magyar Újságleveleket kezdette írni) a' fiját SOCRATESnek kereszteltette a' leányát Zenóbiának, a' 3 dik Júlia.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 131a. Autográf.

Keletkezése

1809. január 1. előtt, kiegészítve 1812-ben vagy később. Az 50. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Kazinczy a feljegyzést, amelyben összegyűjtötte az ismerősei körében felbukkanó ritka keresztneveket 1809–1812 között többször kiegészítette, ahogy bővült a szokatlan nevek köre.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy először 1794-ben Hajnóczy Józsefnek számolt be arról, hogy Ráth Mátyás Socratesnek keresztelte el fiát:

Rath in Raab liess seinen Sohn Socrates taufen. (Kazinczy Hajnóczy Józsefhez. 1794. júl. 24. KazLev XXIII. 5670. sz., 41.)

1805-ben is említést tett a szokatlan névadásról, leánya Iphigenia megkeresztelése kapcsán:

Ma kereszteltettem meg tegnap született leánykámat. Iphigenia nevet adtam neki. – Ez szokatlan de nem kevély név. Szokatlan lévén, maga ez is nagyra ébresztheti a' gyermeket. Ha kevély nevet adtam volna, az nevetségessé fogta volna tehetni. Ráth (a' hajdani újságíró, most Győri Luth. Magyar Predikátor) a' fiát Socratesnek nevezte. (Kazinczy Cseréy Farkasnak. 1805. aug. 9. KazLev III. 799. sz., 404.; Kazinczy Sárközy Istvánnak. 1805. okt. 1. KazLev III. 822. sz., 444.)

1808. augusztus 11-én két levélben is beszámolt arról, hogy az 1808. július 27-én született Dessewffy Aurélt Aureliusnak keresztelték:

Dessewffy menni nem akart, 's sebes lába miatt a' Sógoránál fekszik Nagy Mihályban, hol e' napokban egy Aurelius fiat kereszteltete. A leányát Virginiának hívják. (Kazinczy Ferenczy Lajosnak. 1808. aug. 11. KazLev VI. 1332.sz., 21.)

Dessewffyké névadására több ízben kitért később is:

Pips Desöffynek Marcus Aurelius fija van. Ámbár ezzel az igen érdemes emberrel örömet látom magamat öszvehasznlítva, kéntelen vagyok mondani, hogy fiam nem ezért kapta neveit. Az a' phantasia, hogy ha valaha fiam lesz, Emíl legyen, akkor jött nálam, mikor 25 eszt. előtt Emilt, ou sur l'éducation, olvastam; – hihető, Herder is ezért nevezte Emílnak az egyik fiját. (Kazinczy Kis Imrének. 1811. jún. 27. KazLev VIII. 2031. sz., 610.)

Der Graf lässt den grössten Theil seiner aquisiten dem Sohne, welcher am stärksten in der Griechischen Sprache seyn wird. Eine Tochter Virginia, und 3 Söhne, Aurelius, Marcellus u. Aemilius, schön wie Engeln, und Aemilius, der sie alle übertreffen wird, wie wohl alle viel Geist haben. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1819. máj. 1. KazLev XVI. 3732. sz., 367.)

Kazinczy Jobbaházi szokatlan névválasztására szintén több ízben kitért, amikor Kis János Socrates nevű fiáról emlékezett meg. A már idézett, Iphigenia lányának megkereszteléséről szóló, 1805-ös levél így folytatódik:

Németh László pedig (Győri Luth. Prof. a' Statistica Írója's Gr. Teleki Domokos utazásainak fordítója, nekem igen becses barátom) a' magáét Arisztippnek, az öcsém, Miklós, a' magáét Gustáv-Adolfnak, bizonyosan nem a' mostani azon nevű fiatal-úr kedvéért, hanem azért, a' ki Lüczennél esedett. Én ha fiam lett volna, Emílnék kereszteltettem volna. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1805. aug. 9. KazLev III. 799. sz., 404.)

Én, édes barátom, Aug. 8dikán egy szép leányka atyjává lettem, kit más nap Iphigenia név alatt kereszteltettem-meg. A' nevet minden allusio nélkül választottam. Egyedül azért választottam, mert szépen hangzik. Ha cifra, annyival inkább kevély idea volt volna öszve kapcsolva vele, nem fogadtam volna el. Ráth Mátyás a' fiját Socratesnek kereszteteté, Prof. Németh László barátom a' magáét Arisztippusnak. Nem egy úton járok velek e részben. (Kazinczy Sárközy Istvánnak. 1805. okt. 1. KazLev III. 822. sz., 444.)

Kazinczy a *Pályám emlékezetében* megemlíti, hogy Dugonics András *Etelka* című népszerű regénye (1788) divatba hozta az Etelka nevet:

Másodika azoknak, kik nagy számú, de szinte úgy igen sietve dolgozott írásaikkal hatának a' nemzet' masszájára, a' hív Dugonics volt. Maradjon örök áldásban neve közöttünk! Neki senki nem köszöné-meg a' mit adott, legalább nem a' nemzet' nevében; de hányan keresztelteték gyermekeiket Etelkának! Az köz hála vala. (PEml. 506, 612.)

Magyarázatok

Ráth Mátyás (1749–1810): győri származású evangélikus lelkész, az első magyar hírlap szerkesztője, írója. A *Magyar Hirmondót* 1780–1782-ig szerkesztette, ezután Győrben evangélikus lelkész lett 1783–1786 között és 1789 után (vö. PEml. 957.).

Dessewffy József gróf (1771–1843): költő, író, országgyűlési követ, a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja (1831). Felesége: gróf Sztáray Eleonóra, gróf Sztáray Mihály és Esterházy Eleonóra lánya. Kazinczy bizalmas barátja és egyik legszorgalmasabb levelezője (vö. PEml. 1023.). A Dessewffy-házaspárnak négy gyermeke született, akiknek nevelésére különösen nagy gondot fordítottak.

Virgínia: Dessewffy család egyetlen leánygyermeke, 1807-ben született.

Aurelius: gróf Dezsőffy (Dessewffy) Aurél (1808–1842), író, a Magyar Tudós Társaság (MTA) levelező tagja (1833-tól), a Kisfaludy Társaság alapító tagja, a *Világ* szerkesztője, a reformkori „fontolva haladók” vezetője (vö. PEml. 1237.).

Marcellus: gróf Dessewffy Marcell (1810–1886), jogot tanult, majd hivatali pályára lépett Fiumében. Hazatérte után birtokait igazgatta.

Emil: gróf Dessewffy Emil (1812–1866), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja és 1858-tól elnöke, éveken keresztül a konzervatívok politikai vezére, az 1860-as országgyűlésen a felirati párt egyik tagja. 1844-ben átvette a *Budapesti Híradó* szerkesztését.

Németh László (Jobbbázi) (1770–1806): a győri evangélikus gimnázium tanára és igazgatója (1796-tól). 1790-ben egyik alapítója a Soproni Lyceumi Magyar Társaságnak. Kazinczy és Kis János barátja, levelezőtársa. Felesége: Asboth Zsuzsanna (vö. PEml. 1135.).

Almásy Ignác, gróf (1751–1840): jászkun kapitány (1773-tól), királyi táblai ülnök (1785), Bars (1795–1812) és Temes (1812–1829) vármegyéek főispánja, alkancellár (1821–1826, nyugalmazták). 1815-től gróf (vö. PEml. 1141.).

Szirmay Ferencné, szül. Splényi Constantia, báró Splényi Gábor (1734–1818) lánya.

Kazinczy Iphigénie (Phigie, Génie): Kazinczy első gyermeke, 1805. augusztus 8-án született, meghalt betegségben 1806. augusztus 18-án.

báró Prónay Simonné (Nini) (1783–1825): Hirgeist Anna, Hirgeist Leopold lánya, Hirgeist Ferencnek, Kazinczy fogolytársának húga. Iphigénie Sophie névre keresztelt leánya 1807-ben született, aki gróf Csáky Augusztához ment feleségül.

Kazinczy Miklós (1774–1844): Kazinczy öccse, Bihar vármegye táblabírája. Első feleségével, Beothy Victoriával tíz gyermekük született. Említett gyermekei: Kazinczy Natalia gyermekkorá-

ban meghalt, Isabella 1808-ban született, de 1809-ben meghalt, Titusz (1812–1848) gárdista lett (l. még 12. kijegyzés).

a'sógoromnak: Török József III. (Pepi) gróf (1777–1830), Kazinczy sógora. Feleségével, Vécsey Máriával hét gyermekük született. Török Napoleon gróf (Napi, neve később: Nepomucénus) (1810–1898), országgyűlési képviselő (vö. PEml. 884.).

46. [419–421; ~~312–314~~] – Welchen König der Gott. etc. így fordította Superint.
Szilágyi Sámuel

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 131b–132b. Autográf.

Keletkezése

1809. január 1. előtt. Az 50. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Szilágyi Sámuel: [A dán királyfi]

Friedrich Gottlieb Klopstock *Friedrich der Fünfte* (1750) című versének magyar fordítását közli Kazinczy.

Szövegkapcsolatok

Ifj. Szilágyi Sámuel 1790 decemberében írt levelében megküldte Kazinczynak apja Klopstock-fordítását, melyet az *Orpheus*ban szeretett volna megjelentetni. A vershez írt egy rövid bevezetést:

Meg értvén, hogy az Úr Klopstock Messiását lefordítván, ki adni szándékozik: eszembe juta, hogy Néhai b. e. Édes Atyám ezen ritka Poétát magának meg-hozatván, halála előtt nem sokkal, midőn én a' Praefatiojáról azt mondanám, hogy igen nehéz volna Magyar versekbe lefordítani, kezemből a' könyvet ki-vévé, és Deákjának parantsolá, hogy venne pennát 's papiro-sát 's írná, a' mint fogna dictálni. Nem tölt belé fél óra, hogy ékes magyar Versekbe le is fordítá, mellyeket bátorokodom az urral olly móddal közleni, hogy ha méltóknak ítélendi, méltóztassék a' Publicummal is közleni: A' versek tehát e' képen vagynak [...] (Ifj. Szilágyi Sámuel Kazinczynak. 1790. dec. 24. KazLev II. 348. sz., 130–132.)

Kazinczy válaszában meg is ígérte a megjelenést (KazLev II. 350. sz., 134–135.), ám erre végül csak mintegy harminc évvel később került sor. 1820-ban Szilágyi Sámuel életrajzának megjelentése adta az apropót a vers közlésére a *Tudományos Gyűjtemény*ben „Debreczeni Superintendens Piskárosi Szilágyi Sámuel' Élete” címmel. (1820. VIII. 93–104.) Az életrajzban „A Dán Királyfihoz” címen jelent meg a Pandekta-beli Klopstock-fordítás. Kazinczy itt kitér arra, hogy a vers másolatát Szilágyi Sámuel fiától kapta: „Imhol az az eggy Ódája, melly nálam, Sámuel fíjának kezével írva, megmaradt.”

Az életrajzot a vers kritikájával zárja:

Kemény, merész inversiók, értelmet elnehezítő elrakásai a' szóknak, hibás lábak, szerencsétlen crásisok (kresztyéni): de férjfiás szépségű szólások is, 's Görög és Római beszédre emlékeztetők, 's példák a' szók' megcsonkázására (Dán, Danus), az elisióra – 's mind ezek eggy 1719. született ember' tollából.

Kazinczy később, a *Pályám emlékezete* II. változatában (kelt 1828–1829) szintén kitér arra, hogy Szilágyi fordított Klopstockot:

De a' tiszta magyarság' birtokában magát boldognak érző Debreczennek az a' nagy szomorsága vala, hogy kebléből látá kikelni már sokkal elébb Superintendens Szilágyi Sámuel, ki, a' mint biographiájában bővebben fogjuk látni, magyar rímetlen hexametereket kezdé írni, 's Klopstocknak némelly ódáját vakmerő szabadsággal fordította, sokkal utóbb pedig Csokonait, ki mind példájával, mint küzdéseivel harczolt az Irók' szabadságáért. (PEml. 532.)

Magyarázatok

Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803): német költő. Első ódái 1745–1750 között keletkeztek Lipcsében hatalmas feltűnést keltve. 1750-ben V. Frigyes dán király meghívására Dániába utazott, és a király támogatásával fejezte be legnagyobb hatású művét, a *Messiást*. A király életre szóló fizetést is ajándékozott Klopstocknak, aki három évet töltött Dániában.

Welchen König der Gott: Klopstock ódájának első sora. Az ódát, amely 1750-ben készült, V. Frigyes dán és norvég király tiszteletére írta *Friedrich der Fünfte* címmel.

Szilágyi Sámuel (Piskárkosi), I. (1719–1785): debreceni tanár, református püspök, író, költő, fordító, polihisztor. A debreceni kollégiumban csodagyerekként indult, majd Pozsonyban és külföldi egyetemeken tanult. 1742-ben visszatért Debrecenbe, ahol fizikát, matematikát, görög nyelvet, történelmet, római irodalmat és teológiát tanított, emellett a könyvtár első igazgatója lett. 1759-ben le kellett mondania, ezután több helyen lelkész, 1765-től haláláig tiszántúli püspök volt (vö. PEml. 918.).

47. [421; 314] – Laxier-Mittel für Erwachsene.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 132b. Autográf.

Keletkezése

1809. január 1. előtt. Az 50. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

A kijegyzés egy német nyelvű leírásból származik. Arról szól, hogy hogyan kell házilag hashajtót készíteni felnőtteknek.

Magyarázatok

Laxier-Mittel: hashajtó.

48. [421; 314] – [Aula Familiárisok]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 132b. Autográf.

Keletkezése

1809. január 1. előtt. Az 50. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

1809. november 30-án Kazinczy elküldte önéletrajzát Rummy Károly György biográfiai gyűjteménye számára, amelyet Rummy németre fordított és közzétett *Franz von Kazinczy* címen 1810 áprilisában a bécsi *Annalen der Oesterreichischen Literatur und Kunst*ban. (II. 125–128.) Ebben hasonlóan fogalmaz, mint a *Pandekta I.* kijegyzésben:

Atyám József, Kazinczy Dániel és Szirmay Terézia fia s Kaz. Péternek unoka gyermeke, ki II. György és I. Rákóczy Ferenc fejedelemnek s ezek özvegyeinek, Bástori Zsófia és Zrínyi Ilonának „primus aulae familiaris”-a vala, I. Leopold alatt 3-or [!] börtönbe zárattott, csak a catholicizmushoz való áttérése által s nagy pénzváltással menté meg életét, aztán tábla- és ítélőbirónak neveztetett ki, végre ő (Dániel) 20-dik évében már Zemplén és Bereg főjegyzője, fejedelmeinek pedig a bécsi udvarnál küldöttje lévén, úgy, hogy ott majd a császártól, majd meg a császárnétól solennis audientiát nyert. (Kazinczy Rummy Károly György. 1809. nov. 30. KazLev VII. 1601. sz., 111.)

Magyarázatok

Aulae familiaris (familiaris aulae regiae): udvarnok. Mária Terézia a magyar nemesség kitüntetésére a régi, még a középkorból származó aulae familiaris intézményt felújította. A kitüntetettek ezáltal a királyi udvar belső embere címet nyerték el.

Mária-Theresia 1773ban: a Kazinczy által megadott évszám nem pontos. Budai Ézsaiás *Magyarország története* című könyvében pontos dátumot és leírást közöl erről: „[Mária Terézia] 1774. esztendőben, Május első napjában költ királyi levele által, a' Magyar királyok udvarában régen szokásban volt Aulae Regiae Familiaris-i méltóságot, a' magokat érdemessé tevő Magyar nemeseknek megkülönböztetésére megújította.” (Budai Ézsaiás: *Magyarország története*, 1833, 154.)

Kazinczy Péter, I. (?–1649): „Kazinczy szépapja, a Kazinczy család első ismert tagja. A Lorántffyak jobbjaként szerzett birtokot és Miskolcon házat, majd 1630-ban nemességet is.” (PEml. 872.) Talán innen is magyarázható az a mély tisztelet és ragaszkodás, amellyel a Kazinczyak a Rákócziak iránt mindenkor viselkedtek.

Kazinczy Péter, II. (1638 k.–1689 előtt): Kazinczy ükapja, ítélőmester. A sárospataki kollégiumban tanult, majd 1659-ben törvénygyakorlatra a Rákócziak udvarába került. II. Rákóczi György, Báthory Zsófia, I. és II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona bizalmas embere (tanácsadó, jószágigazgató) volt. Bereg és Zemplén vármegyék jegyzője (1658–1662, 1664–1675) és országgyűlési követe (1659, 1662). 1662-ben protestáns zempléni követként közvetített hitfelei és a rekatolizált Báthory Zsófia között. Részt vett a Wesselényi-összeesküvésben, amelynek bukása után, 1671-ben a pozsonyi vészbírótság távollétében halálra ítélte, de életét és birtokait Báthory Zsófia pártfogása, katolizálása és 3000 forint pénzbírság kifizetése megmentette (vö. PEml. 872.).

49. [422–423; 316–317] – Argand' lámpájáról való tudósításom

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 133a–134a. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1809. január 1. előtt. Az 50. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Kazinczy Ferenc: *Argándi lámpa. Jelentés a gyertyánál dolgozókhöz.*
A cikk forrását nem sikerült azonosítani.

Hazai Tudósítások/Magyar Kurír? 31–32. old.

Magyarországon Kazinczy volt az első, aki a jelentős találmányról nyilvánosan beszámolt. Az Argand lámpáról írott saját, de a megjelenés idejét tekintve nem azonosított cikkét ragasztotta be a *Pandekta I.* kötetbe, amelyhez a következő üres lapon két kiegészítő megjegyzést fűzött.

Ugyanebben a kötetben egy másik helyen is találunk feljegyzést a lámpáról: 99. Argand MTA KIK K 633/I. 166a [129; 447].

Szövegkapcsolatok

Döbrentei Gábor 1810 februárjában Kazinczyhoz írott levelében kitér arra, hogy 1809 augusztusában kapott egy Argand lámpát Kazinczyéktól:

Hogy ne írnék én Széphalomra? Ez negyedik levelem, mióta megérkeztem, 's ma este vettem a' Tekintetes Urét, és tüstént írásnak ülék, ha szemeim a' gyertyánál egy kitsinyt szenvednek-is. Legalább addig, míg lehet. Az Argand' lámpássá, – melyet a' jó szívű Grófné önnön kezeivel bétsinála – Istenem! milly emlékezet! – sokszor világított már, de [a] Bétsi Beér Doktor azt nem javasolja. Fedelére íráom: Kazinczynak önnön kezeiből. Széphalmon Auguszt. 26. 1809. Legjobb, ha nem irok este. Pedig miatta sokat vesztek. (Döbrentei Gábor Kazinczynak. 1810. febr. 7. KazLev VII. 1663. sz., 265.)

Kazinczy válaszában szintén kitér a lámpára, de a találmányról írt cikkéről nem esik szó:

Az Argand lámpája felette szerencsés találmány, akárki mit mondjon: fénye nem lobog, 's az író nem kéntelen a' tűzbe belé nézni, mint az kéntelen, a ki Icoppantóhoz nyúl. Még azt tanácslanám az Urnak, hogy a' lámpa ernyőjét fel ne tegye, és szemét ne tartsa árnyékban. Nagyon árt az a szemnek, midőn a' setét után hirtelen fény éri. Mint mindenben, úgy itt is, a' kényeztetés sokat árt. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1810. márc. 16. KazLev VII. 1683. sz., 312.)

Magyarzatok

Argandi lámpa: Az Argand lámpa feltalálója François-Pierre Amédée Argand Svájcban, Genfben született. Találmánya Franciaországhoz köthető, mert ott fejlesztették ki és jegyezték be először szabadalmát. 1780-ban új égőt készített, amelyben egykori tanárának, Lavoisier-nek az elméletét a gyakorlatban is alkalmazta. 1782-ben mutatta be lámpáját a montpellier-i akadémiának. A találmány néhány évtizeden belül az egész világon elterjedt, és az új égőtípus forradalmasította a világítást. 1783-ban a Montgolfier-testvérekkel megismerkedve bekapcsolódott a léggömbkísérletekbe. 1783-ban Angliába utazott, ahol egy évre rá, 1784-ben kapta meg az angol szabadalmat lámpájára. (*Historische Lexikon der Schweiz* <https://hls-dhs-dss.ch/de/>)

Argand, genevai lakos: Kazinczy a beragasztás utáni lapon saját cikkéből emelte ki az itt olvasható adatokat.

Árúltatik Bécsben: Kazinczy második, saját kezű kiegészítése cikkének nyomtatványkivágatához arra hívja fel a figyelmet, hogy Bécsben már viszonylag hamar (1808-ban) megjelent az új világítóeszköz. Nem lehet tudni, hogy Magyarországon mikor jelent meg először, viszont a reformkorban már utcák világítására is használták. (FABIÁN 2012, 217–218.)

50. [424–425; 318–319] – Csokonainak és Herdernek egy gondolata.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 134b-135a. Autográf.

Másolat: MTA KIK K 610. 19a–19b. (Kazinczy Gábor másolata)

Megjelenése

Szilágyi Ferenc, *Kazinczy Ferenc, Az én életem* (Nemzet és emlékezet), összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc, Magvető Kiadó, Bp., 1987, 345–346.

Kazinczy Ferenc, *Pályám emlékezete*, sajtó alá rendezte Orbán László (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti Művek), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009, 119.

Keletkezése

1809. január 1. Kazinczy saját keletzése.

Felhasznált szöveg

Johann Gottfried von Herder's Sämtlichen Werke, Cotta, Tübingen, 1805–1820.

1804 tavaszán Bihar vármegye az 1802-es országgyűlés határozata értelmében elrendelte a népösszeírást (lat: popularis conscriptio), ennek foganatosításával Baranyi Józsefet és Kazinczyt mint bihari táblabírókat bízták meg. Május elején Bagoson fogtak munkához, amely kisebb megszakításokkal mintegy négy hónapig tartott. A jegyzet azonban évekkel később, Herder művének olvasása közben (1809-ben) készült, amikor Herder szövege előhívta Kazinczyban Csokonai emlékét.

Szövegkapcsolatok

Herder összes művének első teljes kiadása 1805-től jelent meg. Kazinczy maga is előfizetője volt a kiadásnak, amelyen belül 1806-tól kezdtek megjelentetni a *Zur schönen Literatur und Kunst* című sorozatot. A kijegyzés keletkezésének idején az addig már megjelent kötetek (1808-ig 28 kötet) a birtokában voltak (ehhez l. még a 84. kijegyzést).

Először 1807 szeptemberében esik szó arról, hogy már nála van a Cotta-féle Herder-kiadás:

Most Herdernek új editióját forgatom. Nagy ember! semmivé érzem magam olvadni nagysága előtt. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. szept. 6. KazLev V. 1165. sz., 149.)

1807 novemberében Kis Jánosnak említi, hogy megkapott 24. kötetet a Herder-kiadásból:

Csak most kapám-meg a' könyvkötőtől Herdernek 24. darab munkáját a' Cotta kiadásából, Religion u. Theologie – Philosophie u. Geschichte – Poesie u. Kunst. Machinalement belé tekinték a' 3dik szakasz első darabjába: Fragmente zur deutschen Literatur. Ut vidi, ut perii! – Mint jártam, nem mondhatom el. Olvassd, 's tudni fogod. A' magam ideájira ismertem: de melly rend, melly fény, melly tudomány! – Non multa, sed multum. Félre jó ideig minden dibdabság. Herdernek kell tennem magamat tanítványává. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1807. nov. 4. KazLev V. 1190. sz., 213.)

Mint előfizető a megjelenés sorrendjében folyamatosan kapta az újabb köteteket. A sorozat ára meglehetősen borsos volt. Anyagi lehetőségeihez képest ez nem csekély áldozatába került, ezért hamarosan úgy döntött, hogy Dessewffy Józsefnek eladja a már leszállított köteteket, és az előfizetésben még hátralévő további köteteket is. „Herdert megveszem tőled.” (Dessewffy József Kazinczyknak. 1808. dec. 14. KazLev VI. 1385. sz., 149.)

A kijegyzésben szereplő dátum idején, 1809. január 1-jén még megvoltak Kazinczynak a már megjelent Herder-sorozat kötetei, így még volt alkalma elkészíteni belőle kijegyzését. 1809. január végén adta át Dessewffynek az előfizetést:

Imhol küldöm Herdernek mind az 5 Lieferungját, öt rendbeli Kereskedői signaturával. Kérlek, ezen signaturákat el ne hullassd. Ebből látni fogod, hogy az eddig érkezett Herdereként Cottának megyen 82 f. 37 xr., a' 3. rendbeli prto pedig 30 f. 51 xr... Én Herder nélkül el nem leszek: de későbbben veszem-meg, mikor erszényem jobban elbíra. (Kazinczy Gr. Dessewffy Józsefnek. 1809. jan. 21. KazLev VI. 1402. sz., 192.)

Egy nappal később Csereynek panaszkodott arról, hogy milyen drágán jutott hozzá a Cotta által megjelentetett kötetekhez Kilián pesti kereskedőnél, miközben a bécsi Schaumburg sokkal kedvezőbb áron kínálja. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1809. jan. 23. KazLev VI. 1403. sz., 194.)

Dessewffyvel az egyezség, úgy tűnik, végül nem jutott eredményre, noha Dessewffy többször kérte Kazinczyt, hogy írja meg pontosan, mennyivel tartozik Kilián pesti kereskedőnek a már le szállított kötetekért (KazLev VI., 1430. sz., 259. 1448. sz., 307.). A Herder-kötetek végül Kazinczynál maradtak, és még 1812-ben is tartozott Kiliánnak egy jelentősebb összeggel. (KazLev VI. 1531. sz., KazLev VII. 1628, 1647. sz., KazLev X. 2337. sz.).

Magyarázatok

Bagos (Bihar vm.): ma Hajdúbagos.

Májusnak első napján: Kazinczy két ízben tesz említést visszaemlékezéseiben erről az eseményről, de Csokonai bagosi látogatásának időpontját mindkét esetben másként adja meg mint a Pandektában: „3d. Csokonait kivívénk.” (PEml. 203.) „2. be Debrbe. 3. Bagosra Csokonait.” (PEml. 185.)

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805): költő. Csokonai 1800-tól haláláig megszakításokkal ugyan, de Debrecenben élt, a Dunántúlról visszatérve itt szándékozott letelepedni. 1804 tavaszán anyja debreceni házában élt, és már huzamosabb ideje Debrecenben tartózkodott.

jus gladii (lat.): pallosjog.

Johann Gottfried Herder (1744–1803): német költő, műfordító, történetfilozófus.

Sämmt[liche] Werke. Zur schönen Liter[atur] und Kunst: A tübingeni Cotta kiadó 1805-től kezdte meg három részre osztva megjelentetni Herder összes művét. (I. Abtheilung: *Zur Religion und Theologie*; II. Abtheilung: *Zur Schönen Literatur und Kunst*; III. Abtheilung: *Zur Philosophie und Geschichte*) A három sorozat összesen 45 kötetet tett ki. A teljes sorozat 1805–1820 között jelent meg, amelyet tíz részletben szállított le a kiadó. A *Zur schönen Literatur und Kunst* [A szépirodalomhoz és művészethez] X. kötete a teljes sorozat ötödik megjelenésekor, 1808-ban látott napvilágot. A *Zur schönen Literatur und Kunst* sorozat összesen tizenhat kötetből állt. 1808-ig csak a X. kötet, míg a sorozat utolsó darabja 1817-ben jelent meg. A X. kötet alcíme: *Schriften zur griechischen Literatur*.

die schönsten Gegenden... (ném.): Kazinczy a X. kötetből származó kijegyzéshez pontosan adta meg az oldalszámot. Az idézet forrása a kötetben belül: III. *Anmerkungen über die Anthologie der Griechen, besonders über das griechische Epigramm*. Ier Theil. (első megjelenése 1785.)

Virág Benedek (1754–1830): pálás szerzetes, pap, költő, történetíró, tanár. Említett műve: *Magyar századok* (I–II, Buda, 1808, 1816).

amphibiumok (lat.): kétéltűek.

Benedek Mihály (1748–1821): 1806-tól a tiszántúli református egyházkerület püspöke, a debreceni *Magyar grammatika* egyik szerzője, a nyelvújítás ellenzője. Említett műve vagy *A tanítók költelességei* (Debrecen, 1795) vagy az *Utmutatás a ker. vallás előadására* (1804–1808), amelynek első része éppen 1804-ben jelent meg.

positiva religio (lat.): pozitív állításként kimondott hittétel, dogmákon alapuló hit.

pápista módon: ti. nem ésszerű magyarázatokkal, hanem kritika nélkül, hatalmi szóval.

(Az idézet szövege magyarul)

Görögország legszebb helyeit istenek és hősök oltáiraival jelölték meg; a mi országaink legszebb magaslatain ugyanaz az egy köztéri emlékmű áll [ti. a feszület]; ezért van törvényhozásunk szelleme úgy elfoglalva akasztófákkal és kerékbe törésekkel. (ford. és beszúrás: SZILÁGYI 1987, 654.)

51. [426; 320] – Papi köpű.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 136b. Nyomtatvány.

Keletkezése

1809. január 1. után. Az 50. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Kisméretű metszet.

A kisméretű satirikus rézmetszet nyíltan antiklerikális tartalmát Kazinczy a kép alá írt magyarázatával is egyértelművé teszi: a kép központi eleme egy a pápai hármaskoronához hasonlító méhkaptár, amelynek a legfelső pántján ül a Pápa, méhkirálynóként ábrázolva. A különböző papi méltóságok a rangjukat reprezentáló fejdísszel a fejükön méhekként vannak ábrázolva. A kaptár körül méhek alakjában repkednek, vagy a földön egymásnak adogatják az összegyűjtött mézet. A kaptár mögött bal és jobb oldalon is egy-egy templom látható a háttérben.

Magyarázatok

Köpű: kaptár.

causticus (lat.): maró, gúnyos.

Pápa hármaskoronájával: a pápai korona, más néven tiara, a pápai hatalom jelképe. V. Kelemen pápa (1305–1314) idején alakult ki a *hármaskorona* (*triregnum*). Eredetileg egy sima szövetre helyezték a három aranyozott pántot, amit később ezüstszövet váltott fel, hogy merev tartást kölcsönözzön neki, és elbírja a nehéz arany- és drágakődíszítést.

infulások: infula (lat.), a latin szertartásban főpapi dísz és méltóságjel, melyet csak a liturgiában viselnek be- és kivonuláskor, olvasmányok alatt, áldás osztásakor. A püspöknél alacsonyabb rangú főpapok csak külön kiváltság alapján viselhetik. Az infulások azok a címzetes püspökök, apátok vagy prépostok, akik megkapták a püspöksüveg viselésének jogát.

kámzások: kámzsa (lat.), csuklya, amely egyes szerzetesrendeknél a szerzetesi ruhára varrt háromszög alakú, fejre húzható öltözet rész.

nyírettek: a haj lenyírása a papi rendbe való felvétel bevezetéséül szolgált, és a világi hiúságról való lemondás jeleként értelmezték.

X. csomó
[429–430; 397–398]

52. Adelungnak egy intése a' Grammatikusokhoz**53. Apáczai Csere János**

A X. csomó mindössze egy lapból áll (136a–b). A IX. csomó 51. kijegyzése után (426) ugyanis az újrászámozás megszakad. A két csomó között egy lap (427–428) hiányzik. A következő, XI. csomó számozása a X. csomóhoz lett igazítva, de eredeti számozása szerint ez is máshonnan került át. A két kijegyzés keletkezésére semmi támpontot nem találunk, de minthogy az 53. kijegyzés témája felhasználásra került az 1808 nyarán elkészült *Tübingai pályaműben*, ezért feltételezhető, hogy 1808-nál nem későbbi a kijegyzés.

52. [429–430; 397–398] – Adelungnak egy intése a' Grammatikusokhoz
Rövidebb Gramm. Praef. végében.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 136a–b. Autográf.

Keletkezése

1808 körül (I. X. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Johann Christophe Adelung: *Deutsche Sprachlehre für Schulen: Zum Gebrauch der Schulen in den Kgl. Preussischen Landen*, Berlin, 1781.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy az Adelung *Deutsche Sprachlehre* című könyvének előszavából kimásolt részletet egy az egyben felhasználta 1827-ben a „Döbrentei Gábor és Kölcsey Ferencz leveleikből” címen az *Élet és Literaturában* megjelent cikkében. (1827. II. évf. X. rész, 282–302.)

Ott az Adelung-idézet bevezetéséhez így fogalmaz:

Ne rettentessük-el magunkat a' gégés Mesterekkel, kik leczkézni derekasan tudnak, mint a' Hannibal' Rhetora a' had' mesterségéről tanítást adni, de nem tudnak szépen írni. Jaj annak, a' ki az ő tanításaikat nem használta; a' Naturalistából kevés jó válik; de midőn kinőttünk az ő pálczájuk alól, érezzük szabadon magunkat, 's higyjük a' mit egyike a' legjobbaknak, de eggy-szersmind legelposhadtabbaknak, maga maga ellen tanít: [...]. (Élet és Literatura, 300–301.)

1829-ben az *Élet és Literatura* hasábjain még egyszer meglemlíti Adelung idézett szövegét, vis-szaulva saját, két évvel korábban keletkezett cikkére:

Ízlés kell mindenek felett. A' ki nem azt mívelte, el van veszve örökösen. Ezt kiáltja Adelung is. („A' miket itt Szontágh társunk...” = Élet és Literatura, 1829. 4. évf. 22. sz., 152–163.)

Magyarázatok

Johann Christoph Adelung (1732–1806): német nyelvész, filológus. Nagy újfelnémet szótára a 18. század közepének felsőszász művelt köznyelvét és irodalmi nyelvét kodifikálta. Nyelvtana, stilisztikája még a 19. század elején is mértékadó volt. Példája és művei a magyar nyelvújítási harcokban is jelentős szerepet játszottak.

Gramm. Praef.: a Deutsche Sprachlehre „Vorrede” című előszavának utolsó bekezdése került átírásra.

(*Kijegyzés magyarul*)

Egy körülményt nem győzünk eleget ajánlani a (felsőbb és alsóbb iskolákban) tanítóknak, tudniillik, hogy a rájuk bízott ifjúság ízlését korán elkezdjék nevelni. Ez a segédeszköz az egész társasági életben, a művészetek és a tudományok mindegyikében, és kiváltképpen a nyelvekben roppant fontos és szükséges. Az illő és a szép iránti valódi érzés hiányából fakad a tudományos, erkölcsi és társasági életben a legtöbb idétlenség; e hiány szül minden vaskalapost, sőt ez szüli a legtöbb lángelmét is, e szónak mai, megvetendő értelmében. Művelt, kifinomult irodalmi nyelvben nagyon sok múlik ezen a finom, helyes érzésen. Ha alapjait a korai években megvetik – s tanítók és előljárók (...) meg is vethetik azt mellesleg és alkalomszerűen –, akkor ennek az érzésnek roppant hatása lesz az egész elkövetkező életre. Hogy csak a nyelveknél maradjunk: a finom és helyes ízlés a mélyebb, tulajdonképpeni nyelvismeret hiányában is (nagyobb) részint érezni és kerülni fogja a nyelvi hibákat, minden keménységet, az alantas, nemtelen beszédmódot, a durva, sötét és zavaros kapcsolódásokat stb. Ám ismerheti valaki még oly mélyen a nyelvet, ha ez az érzés el van benne hanyagolva, legfeljebb az előbbiektől lehet biztos, ámde semmiképpen sem az utóbbiak felől, hanem annál gyakrabban vét ilyen hibákat, minél nagyobb nyelvismerőnek véli magát. Tisztaságát és egész klasszikus tekintélyét minden nyelvnek minden klasszikus írója inkább köszönheti finom és helyes ízlésének, mintsem mély nyelvismeretének, amelyről sokuknak még csak fogalma sem volt. (ford. B. B. A.)

53. [430; 398] – Apáczai Csere János

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 136b. Autográf.

Keletkezése

1808 körül (I. X. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia. Az az minden igaz és hasznos Böltsésegnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven világra botsátása.* Ultrajecti [Utrecht]: ex officina Joannis a Waesberge, 165[3–1655].

Szöveghatárolások

Apáczai és Thomasius összehasonlítása a *Pandekta I.* kijegyzésében bukkan fel először, de Kazinczy itt (még) nem fejt ki, hogy voltaképpen az anyanyelvű tudományért síkra szálló nézeti miatt tartotta fontosnak Apáczai elsőségét Thomasiusszal szemben. Véleményét az 1808 nyarán elkészült *Tübingai pályamű* III. fejezetének első részében fejt ki. A pályáírás Kazinczy által németre fordított eredeti szövegváltozata, amelynek kézírata a bécsi levéltárba került, mára elpusztult. Heinrich Gusztáv jóvoltából azonban ismerjük, mert ezt a változatot jelentette meg 1916-ban:

so war die Sprache der Regierung in Siebenbürgen bis 1763 stets die ungarische, nicht die lateinische; Prozesse waren dort überall und auch bei uns in manchen Komitaten und k. fr. Städten ungarisch geführt und gerichtet, und Johann Apáczai Cserey hat vierzig Jahre früher als Thomasius die deutsche Sprache in die Schulen eingeführt, den ganzen Cyclus der Wissenschaften für seiner Zuhörer im Kollegium zu Klausburg ungarisch gearbeitet, ja 1653 schon drucken lassen. (HEINRICH 1916, 81.)

Ehhez képest a pályairás 1808. augusztus 19-én Kis Jánosnak megküldött kivonatos változata az Apáczaira vonatkozó szövegrész tekintetében jelentős eltérést mutat:

Man irrt, wenn man glaubt die ung. Sprache werde jetzt erst gebildet. In Siebenbürgen ist sie wenigstens seit Joh. Zápolya bis 1763 in dem unumschränkten Gebrauch der ung. Sprache in öffentlichen Angelegenheiten gewesen, u. Apáczai Csere János hat früher als Thomasius den ganzen Cyclus der Wissenschaften ungarisch bearbeitet. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1808. aug. 19. KazLev VI. 1340. sz.)

A pályamű magyar nyelvű szövegéből ez a rész teljesen kimaradt. A felvetés, miszerint az anyanyelvűség egyetemi fontosságának eszméjében Apáczai megelőzte Thomasiust, Kazinczytól származik, tőle később többen is átvették a gondolatot. Megkérdőjelezhető azonban, hogy az anyanyelvi oktatás fontosságára Apáczai ébresztette volna rá a németeket, hiszen Nyugat-Európában már a 16. századtól születtek anyanyelvű filozófiai munkák, például logikák. (HAJÓS 1995, 108.)

Az *Erdélyi Levelek* három szövegváltozatában is felbukkan Apáczai és Thomasius összehasonlítása az 1816 nyarán Kisbúnra, Bethlen Miklós szülőhelyére tett látogatás kapcsán. (EL. 268, 382, 462.)

Búnon nekem még élének Bethlen János és Miklós Cancelláriusok, 's Miklósnak nevelője Apáczai Csere János, az a' mint a' németeknél 1694. Thomásius, és így kilencz eszt. híján fél századdal elébb. Nagy leczke azoknak a' kik ezzel kérkedünk, de nem akarjuk látni mit mutat az, hogy a' németek azolta tovább mentek, mert merték a' mit merni kell. (EL. 382.)

A *Pandekta I.* kötet elejére került, de 1827 körül írt *Történetek' Kalendariuma* című kéziratban, amely évfordulónaptárként szolgált, és szűkszavú emlékeztető jegyzeteket tartalmazott az év egyes napjainak nevezetes történeteire, az esztendő első napjánál szintén található egy bejegyzés Thomasiusra vonatkozóan:

Januárius. 1. Kazinczy Sándor szül. 1801. – Christ. Thomasius 1655. szül. (Pand. I. 1a [51])

Magyarázatok

Apáczai (Apácai) *Csere János* (1625–1659): teológus, pedagógus, a hazai művelődés, tudományosság úttörője. 1648-ban Geleji Katona István erdélyi református püspök ösztöndíjával Hollandiába ment. Beiratkozott a franekeri, nem sokkal később a leydeni, majd az utrechti, végül a harderwijki egyetemre, ahol 1651-ben az új egyetem első teológiai doktorává avatták. 1653 augusztusában visszatért Erdélybe, az új püspök, Csulai György hívására. Gyulafehérvárott a poétikai osztály tanára lett, tanári székfoglalóját (A bölcsesség tanulásáról) 1653 novemberében tartotta. Ebben bírálta az iskola rendszerét, magára haragítva kollégáit. A következő években reformtervei még nagyobb ellenállást váltottak ki. II. Rákóczi György fejedelem eltávolíttatta a gyulafehérvári akadémiáról. 1656 tavaszától Lorántffy Zsuzsanna és Bethlen János pártfogásának köszönhetően a kolozsvári református iskola élére került. Az első magyar enciklopédia (*Magyar Encyclopaedia*, Utrecht, 165[3–1655]), valamint több pedagógiai mű, tankönyv szerzője (*Magyar logikácska*, Gyulafehérvár, 1654.). (MAMŰL I. 118–121.)

Encyclopaediájának: az *Enciklopédia* megírásakor Apáczait pragmatikus pedagógiai és bevalottan érzelmi célok vezérelték: magyar nyelven akarta összefoglalni a természettudományok, a bölcsélet és a matematika tudományterületein mindazt, amit a 17. század közepi Erdélyben hasz-

nosnak, tanítandónak vélt. Legfőbb érdeme a tudományok magyar szakszókincsének megalkotása, a magyar viszonyokra való állandó odafigyelés.

Praefatiojában: Praefatio ad Lectorem = *Magyar Encyclopaedia*, Utrecht, 165[3–1655], 7.

Az előszóból vett latin idézet rövidítés nélküli teljes szövege így hangzik: „At me, coeli injuriae autumnales, aliaque non exigui ponderis impedimenta, in exoticis adhuc oris, ut per hyemem subsisterem, nolentem atque invitum coegerunt.” [Ám az őszi időjárás mostohasága és másféle, nem csekély súlyú akadályok akaratom és kívánságom ellenére arra kényszerítettek, hogy a télen át még külföldön tartózkodjam. APÁCZAI 1977, 80.] Az idézet után következő szövegrészből kiderül, hogy Kazinczy mi alapján állítja, Apáczai „már készen volt” az *Encyclopaedia* kéziratával, mielőtt hazatért volna: „De mivel biztosra vettem, hogy ezt nagy pártfogóm nem fogadja szívesen, és attól tartottam, hogy hitelt ad rosszakaróim sottogásainak, szüntelenül azon töprengtem, mi lehetne az, amivel ellensúlyozni tudnám, hogy lemondtam hazautazásomat [...]. Hirtelen eszembe ötlött, hogy semmi mással nem érhetem el jobban vágyam teljesedését, mint azzal, hogy kis művet előkészítem a kinyomtatásra, és így teszem nyilvánvalóvá mindenki előtt: nem töltöttem haszon-talanul az időmet [...]” (APÁCZAI 1977, 80.)

lásd inauguralis Oratioját: Oratio de Studio Sapientiae = *Magyar Encyclopaedia*, Utrecht, 165[3–1655], 415–452. Apáczai 1653. november 11-én „De studio sapientiae” címmel a bölcsesség tanulásáról tartotta meg székfoglaló beszédét Gyulafehérvárott.

Glandorphoz írt levele: Praestantissimo Doctissimoque Juveni virio D. Ludovico Glandorpio Johannes Apacius S. D. = *Magyar Encyclopaedia*, Utrecht, 165[3–1655], 457–463.

Christian Thomasius (1655–1728): német pedagógus, filozófus, az első német logika szerzője. 1684-ben jogtanár volt Lipcsében, 1688-ban az első, aki előadásait német nyelven tartotta meg. Felvilágosult elveiért kiutasították Szászországból. 1694-től az újonnan alapított hallei egyetemen mint tanár és rektor működött. 1688-ban megindította az első német nyelvű folyóiratot *Monatsgespräche* címmel. A folyóiratban tudományos műveket ismertetett, és ezekhez kapcsolódva beszélt történelmi, egyházi, világi problémákról.

XI. csomó

[431–444; 477–486]

54. [Könyvjegyzék1]

55. Kartigám

56. Salamon Gessners

57. [Könyvjegyzék2]

58. [Bey Buchhändler Johann Georg Binz]

A XI. csomóban található kijegyzések könyvjegyzékek, illetve egy-egy könyv bibliográfiai leírása, amelyek tematikus egységet képeznek. A tematika folytatódik a XII. csomóban is, de a két rész elkülönül egymástól, mert a kettő között hét oldal hiányzik a lapok újrászámozása alapján: a XI. csomó 58. kijegyzése a 444. oldalon ér véget, a XII. csomó 59. kijegyzése pedig a 451. oldalon kezdődik. A hiányzó lapok mellett az is elválasztja a két, egyébként zömében könyvészeti adatokat tartalmazó részt, hogy a XII. csomó 59. kijegyzése egy üres lap „Első dolgozása egyik Sonet-temnek” címmel. A csomó kijegyzéseinek keletkezési idejéhez semmilyen támpont nem áll rendelkezésünkre. Minthogy azonban a XI. csomót a következő, XII. csomótól mind az eredeti, mind az újrászámozás szerint is csak a hiányzó lapok választják el, vagyis a kronológiát semmi sem töri meg, ezért az egyetlen támpont a XII. csomó 59. kijegyzése maradt: ennek keletkezése 1809. április 22. körülre tehető, a XI. csomóval kapcsolatban azt mindeképp megállapíthatjuk, hogy 1809 táján keletkezett.

54. [431–434; 477–480] – [Könyvjegyzék1]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 137a–138b. Autográf.

Keletkezése

?1809. (I. XI. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

A kijegyzés eleje hiányzik, erre utal a *Pandekta*-lapok átszámozása is. A könyvek leírásának jellegzetességeiből és az egyes tételek mellett található, Kazinczytól származó kiegészítő megjegyzésekből arra lehet következtetni, hogy a könyvcímek bibliográfiai leírását könyvkereskedői könyvhirdetésekből vette át, amelyek nagy része német folyóiratokban jelent meg. Főképp a HALZ 1807-es évfolyamából származnak a könyvtételek, de nem lehet mindegyik pontos lelőhelyét meghatározni.

Magyarzatok

de Sacy: Antoine-Isaac, baron Silvestre de Sacy (1758–1838): nyelvész, filológus, orientalista.

lásd itt lap 495: a *Pandekta I.* kötet átszámozott lapjain az áthúzott 495. oldalon (átszámozás után 455. old., fol. 145a) valóban megtalálható de Sacy hivatkozott művének pontos leírása: „Sacy, A. I. S. de: *Grundsätze der allgemeinen Sprachlehre. Als Grundlage alles Sprachunterrichts und mit besonderer Rücksicht auf die französische Sprache bearbeitet. Nach der zweiten Ausgabe übersetzt u. mit Anm. und Zusätzen besonders in Rucksicht auf die deutsche Sprache* hrsg. v. J. S. Vater. Halle: Ruff 1804.”

Kant: de Sacy neve mellett kapcsos zárójel áll, vagyis a Kantra vonatkozó adatoknak is az átszámozott 495. oldalon kellene szerepelniük, de ott Kantra vonatkozóan semmit nem találunk.

Lessings Briefe die neueste: az 1760-ban megjelent régi kiadású könyvre vonatkozó adatok lelőhelyét (HALZ) Kazinczy pontosan megadja kijegyzésében.

Blaeuw (Wilh et Joann.): Willem Janszoon Blaeu (1571–1638), holland kartográfus és könyvnyomtató, majd fia, Joan Blaeu (1596–1673) legnagyobb vállalkozása az *Atlas Blaeus* néven 1634-ben megindított, majd 1662 és 1672 között *Atlas Maior* (németül „Großer Atlas”) néven megjelentetett hatalmas térképgyűjtemény. A kiadvány 594 térképet tartalmaz háromszor oldalon. A különböző nyelveken eltérő terjedelemben megjelentetett munka a 17. század legnagyobb és legdrágább kiadványa volt. Latinul tizenegy kötetben, németül tíz kötetben jelent meg.

A' Hálai Allg. Lit Ztg Intellbl: Kazinczy a könyvészeti adatokat a HALZ *Intelligenzblatt*jából írta ki: 1806. jún. 11. 79. sz., 632. „Wohlfeiler Bücher-Verkauf bey dem Lehrer Wilberg zu Berlin, Rosenstrasse No, 23. Historische und antiquarische Werke. Octavo.”

Louys Morery: Louys Morery, *Grand Dictionnaire historique*, 4 Tome in 2 Franzbänd: Kazinczy a könyvészeti adatokat valószínűleg a HALZ *Intelligenzblatt*jának ugyanabból a számából írta ki, mint a Lessingre vonatkozót: HALZ *Intelligenzblatt* 1806. jún. 14., 80. sz. 639. „Literarische Anzeigen. Bücher, so zu verkaufen. Bey dem Buchbinder Luther senior in Hannover: I. in Folio.”

Allgem. Deutsche Bibliothek: Az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* című sorozatra és annak újabb folytatására vonatkozó könyvkereskedői adatokat Kazinczy pontosan megadja kijegyzésében. A lelőhely azonos a Lessing- és Morery-kötetekével: HALZ *Intelligenzblatt* 1806. jún. 14., 80. sz., 639. „Literarische Anzeigen. Bücher, so zu verkaufen. Bey dem Buchbinder Luther senior in Hannover: In Octavo.”

Elias Widemann (1619?–1652?): rézmetsző. Az 1640-es évek elején Bécsben telepedett le. Pozsonyban könyvdíszeket, allegóriákat és portrékat csinált. 1646-ban Pozsonyban adta ki a Habs-

burg-tartományok száz vezető nemesének félalakos portrémetszetét. Az 1. kötet (*Comitium Glorioriae...*) szereplőinek csupán egyötöde magyar, az 1652-ben Bécsben megjelent 3. kötetbe (*Illustrissimum Hungariae Heroum Icones*) azonban már csak magyarországi nemeseket és a török elleni védelmi rendszer végvárainak kapitányait vette fel, pl. Zrínyi Miklóst, Esterházy Pált, Szelepcsényi Györgyöt. Igen sok mű kötődik a nevéhez, legnagyobbbészrt arcképek (l. még MAMÚL XIII. 49–50.).

Brydone's Reisen: Patrick Brydone, *Reise durch Sicilien und Malta, in Briefen an William Beckford*. 2. nach der neuesten engl. Ausg. verb. Aufl. (Übers. v. G. J. Zollikofer). 2 Tle. in 1 Bd. Leipzig, Junius, 1777. A kötetre vonatkozó adathoz l. HALZ 1807. jan. 17., 12. sz. 93.

η καινη διαθηκη. *Ex Recens. J. J. Griesbach*: *Novum Testamentum graece. Ex Recensione Joh. Jac. Griesbachii, cum selecta lectionum varietate*. Lipsiae, sumtibus Göschen, 1803.

Prillwitz: Karl Ludwig Prillwitz betűmetsző metszette a lipcsei Göschen kiadó gondozásában megjelent Wieland-kiadást is.

Martin Schödel: *Disquisitio historico-politica de regno Hungariae, quam in inclyta Universitate Argentoratensi, patrocinante clarissimo viro, dn. Matthia Berneggero, historiarum in eadem professore ordinario dignissimo dn. praeceptore et fautore perpetim observando, colendo, publicae et amicabili censurae subjicit auctor Martinus Schödel*, Posenio-Hungarus. Calend. Octob. in auditorio majori. Argentoratus, 1629.

55. [434; 486] – Kartigám

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 138b. Autográf.

Keletkezése

ꞑ1809. (l. XI. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Bibliotheca Antiquarum Rerum Hungaricarum, Francisci Kazinczyi, Bibliotheco Collegii Reformator Sáros. Patakiensi illata, 1807, 1046. tétel.

A kijegyzés szinte teljes egészében azonos azzal a leírással, amelyet Kazinczy a Sárospataki Református Kollégium számára eladott könyveinek kéziratos könyvjegyzékében találunk 1807-ből. Az egyetlen eltérés az, hogy a sárospataki könyvjegyzékben lévő leírásban értelemszerűen nem szerepel „a’ Pataki Bibliotékában” kitétel. A sárospataki kéziratos katalógusban további sajátkezü bejegyzés van Kazinczytól: „Nagybecsű ritkaság! Ez az a német Román a’ melyből Mészáros Ignátz a’ maga Kartigámját fordította, meg nem vallván sehoh, a’ mennyire ugyan tudom, hogy ez fordítás. Ér-Semlyén Biharban. Feb. 4-kén 1803. Kazinczy Ferenc” (l. KISS 2006, 18.).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a *Pályám emlékezetében* kitér arra, hogy 1778-ban Debrecenben sikerült a művet megszereznie:

Eggy ilyen látogatásomnak köszönhetem azt a’ szerencsém, hogy eggy falusi Predikátornak könyvei közt reá akadtam a’ Kartigám’ német originaljára. Annak egész címje ez: *Der unvergleichlich schönen Türkin wundersame Lebens und Liebesgeschichte zur angenehmen Durchlesung aufgezeichnet von Menander. Zu finden in der Frankfurter und Leipziger Messe, 1723.* A’ könyv nyolczadárétkben van nyomtatva, 375 lapból áll, ’s a’ Kartigám Török Kisasszony’ rézbe metszett képe ékesíti. Azt most a’ Pataki Collégium’ bibliothekája bírja. (PEml. 427.)

Kazinczy eredeti példányában egy török nőt ábrázoló rézmetszet hátlapjának jobb felső sarkában autográf feljegyzés olvasható: „Fr. v. Kazintzy. 778.” A rézmetszet alatt szintén autográf feljegyzés áll: „Kazinczy Ferencz 1803.” A belső címloldal leglaján pedig „Mészáros Ignác ebből fordította a maga Kartigám-ját.” (vö. Kiss 2006, 121–122.)

Kazinczy – könyvgyűjteményével együtt – ezt a munkát is eladta a Sárospataki Kollégium részére 1807-ben. A *Pályám emlékezetének* több változatában többféleképpen is kifejti azt, hogy Mészáros *Kartigám*-ját sárospataki diákévei alatt ismerte meg, de úgy állítja be magát, mint akinek már akkor fejlettebb volt műérzéke, semhogy a *Kartigám*ot megszerethette volna. (PEml. 417, 459, 687, 728.)

Magyarázatok

Der Unvergleichlich Schönen Türkin: Der Unvergleichlich Schönen Türkin Wundersame Lebens- und Liebes-Geschichte zur Angenehmen Durchlesung aufgezeichnet von Menander zu finden in der Frankfurter und Leipziger Messe, 1723. [A hasonlíthatatlan szépségű török leány csodálatos életének és szerelmének története, kellemetes olvasmányul lejegyezve Menander által. Kapható a frankfurti és a lipcsei vásárban, 1723-ban]. Menander, valójában David Christian Walther műve nem volt eredeti alkotás, mert Johann Leonhard Rost (álneve Meletaon) *Die Türkische Helena* című, 1710-ben megjelent regényét dolgozta át. Meletaon *Török Helénája* pedig minden valószínűséggel valamilyen francia ősforrásra vezethető vissza.

Mészáros Ignác (1721–1800): író, műfordító. David Christian Walther Menander után készült művének címe *Buda várának visszavételekor a keresztyének fogságába esett egy Kartigam nevű török kisasszonynak titka és emlékezetes története...* (Pozsony, 1772). A regény egyike volt a legolvasottabbaknak, a XVIII. században több kiadást is megért. (Pozsony és Kassa, 1780; Pozsony, 1795; Kolozsvár, 1778) (MAMŰL VII. 392–393.) Németországban, ahol az eredeti munka megjelent, nem hagyott nyomot, nem tud róla a német irodalomtörténet.

a' Pataki Bibliotékában: Kazinczy valószínűleg arra utal, hogy az általa a Sárospataki Református Kollégiumnak adományozott mű a Kollégium könyvtárában található meg.

Ignatius Mészáros auctor Historia Kartigám Kisasszony...: a latin szöveg szinte teljes egészében megegyezik a sárospataki könyvtár számára eladott könyvek kéziratos katalógusában található leírással az 1046. tétel alatt. (Kiss 2006, 121.)

56. [435; 481] – Salamon Gessners

Szöveforrás

MTA KIK K 633/I. 139a. Autográf.

Keletkezése

?1809. (I. XI. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Salomon Gessner képzőművészeti és irodalmi alkotásaiból készült különböző kiadványok felsorolása, feltehetőleg egy újabb, 1806 után készült könyvkereskedői katalógus alapján.

Szövegkapcsolatok

Salomon Gessner özvegye 1793-ban elküldte Kazinczynak a *Gessners Schriften* című kétkötetes kiadást (vö. Gessnerné Kazinczynak, Zürich, 1793. júl. 23. KazLev II. 422. sz., 293–295.). Kazinczy azonban csak mintegy tíz évvel később, 1803-ban tudta viszonzni az ajándékot: tokaji esszenciát küldött az özvegynek, amelyre a *Pályám emlékezetének* több változatában is kitért:

Gessner Salamon' özvegyének, viszont ajándékul férje' Munkájának negyedréttű pompás Kiadásáért és férje' portréjáért, égetett földben, Tokaji essentiát és bort akartam Bécsből elindítani. (PEml. 671.)

Később, 1809. augusztus 8-án a Gessnernétől 1793-ban kapott levélre egy utólagos rájegyzést írt:

Ezt a' kedves levelet vettem Kassán 12d. Aug. Abaujmegyének Gyűlése alatt, hol a' Nyomatás' szabadsága mellett szóllani irígylést-érdemlő szerencsém volt; de a' mely szerencsémeket hetedfél esztendei szenvedéseim követték. Mostan már kedves mind ennek mind amannak emlékezete. 'rom ezt Széphalmon, Aug. 8d. 1809. (Gessnerné Kazinczynak. 1793. júl. 23. KazLev II. 422. sz., 295.)

Kazinczy a becses Gessner-kötetet 1808-ban a bécsi Krauss könyvkereskedőhöz adta be bekötetni, amelyet csak 1811-ben kapott vissza:

[...] ma kapám meg azon exemplárját a' Gessner Irásainak, mellyet 1808ban Ud. Könyvkötő Kraus Fridrichnél hagytam vala, hogy veres maroquinba kösse. Ez az, mellyet a' Gessner' özvegye 1793ban nékem ajándékban küldte férjének képével. Húsz egész réztábla 's 40 vignette ékesíti a' pompás négyréttű kiadást, 's a' rezeket, az elsón kezdve az utolsóig, maga Gessner rajzolta 's véste. Már rettegtem, hogy soha nem fogom megkapni, pedig Krausnak (ezért és 3 nyolczréttű kötetért) 90 Rftot fizettem, de megkapám csakugyan. Elidegeníthetetlen kincse lesz maradékimnak, 's hirdetni fogja azon szerencsémeket, hogy ennek a' nagy embernek családjával szövetségben valék. (Kazinczy Pápay Sámuelnek. 1811. jún. 21. KazLev. VIII. 2023. sz., 585.)

Magyarázatok

Salomon Gessner (1730–1788): svájci-német író, idillköltő, festő. Érzékeny, rokokó művészete nagy hatással volt Kazinczyra, 1783-ban leveleztek is, munkáinak fordítását már 1782-ben bejelentette. (KazLev I. 28. sz., 34. sz., 35. sz.)

Saemmtliche radirte Blätter: a kiadás Gessner összes metszetét tartalmazza. Leírása teljes egészében megegyezik a kereskedői katalógusokban közölt ismertetés szövegével, melyet Heinrich Gessner, Salomon Gessner zürichi kiadója jelentetett meg.

Gessners Schriften: Salomon Gessner, *Schriften*, 2 Bände Zürich, beyrn Verfasser 1777–1778.

Gessnernek Özvegye: Judith Gessner-Heidegger (1736–1818), a zürichi polgármester unokahúga. Kazinczy 1793–1794-ben több levelet is váltott vele. (KazLev II. 422, 423, 428. sz.) Kazinczy Kassán Gessnerné levelét, amelyben az özvegy örömeinek és köszönetének ad hangot, hogy Batthyány Lajos herceg Kőrmenden emléket állított férjének, megmutatta barátnőjének, Szerencsy Józsefné Radvánszky Teréziának. Teréz ekkor félig tréfásan azt mondta Kazinczynak, hogy az emlék jobban megilletné Gessnernét, aki műzsája volt a költőnek, hiszen neki (mármint a költőnek) elég emlékül műveinek kiadása magyarul. (Kazinczy Gessnernének. 1793. aug. 19. KazLev II. 428. sz., 295.) Feltételezhető, hogy Kazinczy széphalmi kertjének egyik tervrajzán a fogság idején tett javításai között található, Judith Heideggernek, azaz Gessnernének tervezett emlékműrajza – amely egy ülő női alakot ábrázol, térdénél egy szárnyas puttó alakjával, a női alak kezében ovális portréval, benne „Gessner” felirat – kedves barátnője hatására készült. Az elképzelés nem valósult meg. (GRANASZTÓI 2017, 85.)

52 *Schweitzer Prospekte*: 52 *Schweitzerprospekte in radirten an Velinpapir*, in octavo. Heinrich Gessner, Zürich.

Quart Stücke No 32.: 32 radirte Landschaften auf fein Velinpapier, in quarto.

Gessners (Salom.) Gouachgemälde und Lavierzeichnungen: „Tableaux en Gouache et desseins au lavis de Salomon Gessner gravées à l'eau forte par C. W. K. à Zürich (Heinrich Gessner, 1805.) A második füzet 1806 után jelent meg.

(Kijegyzés magyarul)

Ez a két füzet mindent magában foglal, amit S. Gessner valaha metszett, néhány kisebb művét leszámítva, amelyek rossz állapotban vannak. A mű egyben a legteljesebb gyűjteménye mindannak, amit a művész negyven éven keresztül (1750-től–1788-ig) közreadott. Az első kötetben idealizált tájképek sorozata található, egy tucatnyi mitológiai költemény, írásainak negyedrészt kiadásához tartozó rézmetszetek, és 52 „Schweitzer prospecte” az ismert svájci kalendáriumból. Zürich, bey Gessner, 1780–1788. – A második kötet magában foglalja összes rajzát írásainak különböző kiadásából, csakúgy mint más könyvekből. Valamint különálló rajzok tele szellemmel és étellel, amelyeket elsőbbségben részesít az elmés műkedvelő a nagyobb rézmetszetekhez képest, mert ezekben oly gyakran szenved hiányt. (ford. G. O.)

57. [437–439; 483–485] – [Könyvjegyzék2]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 140a–141a. Autográf.

Keletkezése

?1809. (I. XI. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen. [antikvár könyvkatalógus?]

A könyvkereskedői katalógusok bibliográfiai könyvleírását hűen követő jegyzékben Kazinczy minden egyes tételnél megadja a könyvek árát is. A jegyzékben szereplő művek mindegyike magyar vonatkozású. Erre a jegyzékre hivatkozik a lapszám megadásával az 54. kijegyzésben.

58. [441–444] – [Bey Buchhändler Johann Georg Binz]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 142a–143a. Nyomtatványkivágot

Keletkezése

?1809. (I. XI. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Bey Buchhändler Johann Georg Binz in Wien auf dem Stephansfreythof im Zwetelhof sind folgende gebundene Bücher zu haben, 1791.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy bécsi útjai során rendszeresen felkereste Binz könyvkereskedését. 1803 júniusában is járt nála, ekkor 37 ft. áron vásárolt tőle:

Csak Binz az emberem. Tőle 37 fnt ára Magyar Országot illető könyveket vásárlottam. Egyikben Carolus Bélnek 2 sor írása van. (Kazinczy Nagy Gábornak. 1803. jún. 2. KazLev III. 601. sz., 68.)

1808. okt. 2-án is járt Binznél Báróczy Sándor társaságában. (PEml. 230.) Leveleiben később is hivatkozik Binznél kapható kötetekre. (Kazinczy Nagy Gábornak, 1812. nov. 21. KazLev X. 2344 sz.; Kazinczy Szabó Jánosnak. 1815. dec. 13. KazLev XIII. 3063. sz.)

Magyarázatok

Johann Georg Binz (1749–1824): bécsi antikvárius, könyvkereskedő, kölcsönkönyvtáros, kiadó. A bécsi antikváriusok között a legképzettebbnek számított. A szerzetesrendek feloszlását követően tett szert jelentős könyvkészletre a szerzetesi könyvtárak könyveinek eladásából. A kémiai, alkímiai és kabbalisztikus témájú könyvek különösen érdekelték. Elismertségét növelte, hogy tudományos, enciklopédikus művekben gazdag kölcsönkönyvtárat is fenntartott Bécsben. (FRANK – FRIMMEL 2008, 21.)

(Kazinczy margináliái)

A négyoldalas könyvjegyzéken néhány könyv mellett jelöléseket találunk tintával. Hullámvonallal az alábbi tételek lettek megjelölve:

1.Thwroc, Joan. Chronicon Hungarorum, cum figuris ligno incis. 4to. Venet. 483. Deest. Frontispicium. Liber. rariss. 9fl. 8. katalog der soberühmtten kollarischen Bibliothek, wodie überaus seltnen und vielen Handschriften, so das Königreich Ungarn betreffen, vorkommen. 8. Wien 783. Selten. I fl.

31. Histoire générale du Hongrie, depuis la premiere invasion des Huns jusqu'a nos jours. III. Tomes 12. Yverdon 780. 3 fl. Kazinczy autográf kiegészítése a sor végén: „de Sacy”.

41. Rattkay Gr. Memoria Regum et Bannorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae inchoata ab origine sua usque ad 1 fl. 30. kr. 752. 4. Vindob. 772. 1. fl. A lap szélén Kazinczy autográf megjegyzése: „NB.” A címlírásban is van javítás: „usque ad/I fl.”

XII. csomó

[451–458; ~~493~~–500]

59. [Első dolgozása egyik Sonnetemnek]
60. [Könyvjegyzék3]
61. Ernst Moritz Arndt's
62. [Könyvjegyzék4]
63. [Chronika der Hungarn]
64. [A rézmetszés művészete]
65. [A könyvnyomtatás korai emléke]
66. [Marha-bilyegem]
67. [Artaria]

A csomóban található, máshonnan áthelyezett kéziratlapok szinte mindegyike könyvészeti adatokat tartalmaz. A XI. csomóhoz képest azonban az újraszámolás alapján hat oldal hiányzik a XII. csomó előtt. Az **Első dolgozása egyik Sonnetemnek** kezdetű, 59. kijegyzés oldala üresen maradt, de a lapon látható foltok alapján eredetileg valószínűleg ide volt beragasztva. Az 59. kijegyzés datálhatósága alapján, amely 1809. április vége és 1809. decembere között keletkezett, minden

egyéb támpont híján a csomó további kijegyzéseit is ehhez a széles időintervallumhoz köthetjük. Az 59. kijegyzés keletkezésének megállapításához „A’ Sonett Múzája” című vers jegyzete szolgál alapul. (KÖLTEMÉNYEK II. 342–344.)

59. [451; 493] – [Első dolgozása egyik Sonnetemnek]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 144a. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc, A’ Sonett’ Múzája = *Kazinczy Ferenc összes költeményei*, kiad. Gergye László [kritikai kiadás], Balassi Kiadó, Bp., 1998, 51.

Kazinczy Ferenc, A’ Sonett’ Múzája = *Kazinczy Ferenc művei, Költemények*, I–II. (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, II. 343.

Keletkezése

?1809. (A datáláshoz l. részletesen XII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Az üresen maradt lapon Kazinczy A’ Sonett’ Múzája című versének eredeti fogalmazványa szerepelt, amely 1809. április 22-én Szokolay Dániel levelének üresen maradt hátoldalára készült, de ez ma már nem lelhető fel. A zárójeles megjegyzés utólagos toldásnak tűnik, alatta a teljes oldal üres, de négy kisebb szabálytalan köralakú folt kivehető rajta, a nevezett kéziratlap beragasztásának nyomai. (I. KÖLTEMÉNYEK II. 343.) A hagyatékban az MTA KIK K 604/II. 11a helyén fennmaradt egy félbe vágott rózsaszín lap, melyen egy összekapcsoló vonal mellett ez a felirat található: „Ezt itt, éjjel felkelvén ágyamból, gyertya nélkül írtam, hogy reggelig el ne feledjem. 22. Apr. 1809. Széphalom. K. F.” A *Pandekta I.*-be beragasztott vers eredetileg ennek a félbevágott lapnak a levágott második fele volt, ugyanis a megmaradt fél lap hátoldalán egy levél befejező sorai olvashatóak, mely alatt a Szokolay aláírás található, tehát ide, a lap túloldalára írhatta Kazinczy éjjel a verset, s ezt vághatta le utóbb, hogy beragassza a *Pandektába*. Ugyanide, a *Pandekta I.* újrászámozott 451. oldalára utal egy feljegyzés a *Pandekta II.* kötetből is: **306. Második Sonettómnak papirosra tétel.** (MTA KIK K 633/II. 250b–251b [504–505]). Itt megtaláljuk a versnek az archiválási tisztázatot és visszautalást az 59. kijegyzésre, a *Pandekta I.* kötet 451. lapjára, vagyis az eredeti fogalmazvány beragasztásának helyére, mely később elveszett.

60. [452–454; ~~494–496~~] – [Könyvjegyzék3]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 144b–145b. Autográf.

Keletkezése

?1809. (l. 59. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

A kijegyzetelt, zömében új, 1804–1807 között megjelent könyvek pontos és részletes bibliográfiai leírása arra utal, hogy Kazinczy a címeket valamely hozzá eljutott német folyóirat könyvajánlójából írta ki, de a forrást nem sikerült azonosítani.

61. [455; 497] – Ernst Moritz Arndt's

Szövegforrás

MTA KIK K633/I. 146a. Autográf.

Keletkezése

?1809. (l. 59. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

Ernst Moritz Arndt: *Reisen durch einen Theil Teutschlands, Ungarns, Italiens und Frankreichs 1798 und 1799*. Zweyte verbesserte und mit vier holzschnitten von Gubitz verhöcherte Auflage, Leipzig bey Heinrich Gräffer, 1806.

Kazinczy valószínűleg magyar vonatkozásai miatt emelte ki a könyvújdomságok közül a második kiadásban, illusztrációkkal bővített útleírást.

Magyarázatok

Ernst Moritz Arndt (1769–1860): német író, történész, a frankfurti nemzetgyűlés tagja, Napóleon-ellenes, propagandisztikus költészete nagy népszerűségnek örvendett.

62. [455–456; 497–498] – [Könyvjegyzék4]

Szövegforrás

MTA KIK K633/I. 146a–146b. Autográf.

Keletkezése

?1809. (l. 59. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

A hat tételből álló könyvjegyzékben egy kivételével minden kiadvány 1806-ban jelent meg Lipcsében. Elképzelhető, hogy a lipcsei könyvvásáron kínált új könyvek listájából írta ki Kazinczy, amelyet valamelyik német folyóirat közölt.

63. [456; 498] – [Chronika der Hungarn]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 146b Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

?1809. (l. 59. megjegyzés).

Felhasznált szöveg

Thuróczy János (ford: Hans Hauge zum Freistein): *Chronika der Hungarn, wie sie anfaenglich ins Land gekommen sind...* [Der Hungern Chronica inhaltend wie sie anfenglich ins land kommen sind mit anzeygung aller irer König und was sie namhafftigs gethon haben. Anfengungen von irem ersten König Athila und volfüret biss auff König Ludwig Johann Metzker, Wien, 1534.]

A könyv leírását tartalmazó kivágot forrása ismeretlen. A kivágot mellett a lap jobb oldalán Kazinczy autográf margináliái találhatóak.

Magyarázatok

Nékem adatott: Kazinczynak 1808-ban 16 forint áron sikerült a könyvritkaságot megszereznie – amelyet a hirdetésben 5 forintért kínálnak –, ám ennek körülményeire egyelőre nem találtunk adatot.

Vide Denis: Utalás Michael Denis *Wiens Buchdruckergeschichte bis MDLX.* (Wien, bey Christian Friedrich Wappler, 1782) című mukájára. A könyv Kazinczy által megadott 370. oldalán a *Thuróczy Krónika* német kiadásának leírása és a hozzá kapcsolódó bibliográfiai adatok találhatóak meg.

64. [456; 498] – [A rézmetszés művészete]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 146b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

?1809. (l. 59. megjegyzés).

Felhasznált szöveg

A cím nélküli kivágot forrása ismeretlen.

A német nyelvű kivágot a rézmetszés művészetének a nyomdászatban megjelenő technikai, kivitelezési nehézségeiről szól minden konkrét utalás nélkül.

65. [457; 499] – [A könyvnyomtatás korai emléke]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 147b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

?1809. (l. 59. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

A cím nélküli kivágot forrása ismeretlen.

A német nyelvű kivágot egy rövid jelentést tartalmaz arról, hogy a müncheni könyvtárban őrzik a könyvnyomtatás művészetének legrégebb emlékét, amely addig ismeretlen volt. A leírásban hivatkozott mű címe *Manung der Christenheit widder die Durken, in deutschen Versen* (1454). Gutenberg egyik legelső nyomtatványa, a szakirodalom Törökkalendárium/Türkenkalender-ként emlegeti. »[N]émet versekben írt, de prózai sorokban szedett és szintén egészében fennmaradt 9 lapos Türkenkalender [...] A török veszedelemre figyelmeztető elmélkedéssel kezdődik (»Eynmanung der cristenheit Widder die durken«) s az 1455. évre szóló naptári adatokkal folytatódik. [...] December alatt egy 1454. október 24-én keltezett és december 6-án Frankfurtba érkezett hírt közöl, hogy a törökök Magyarország határvidékén vereséget szenvedtek. (A legrégebb nyomtatvány, melyben Magyarországról szó esik.) Záradékkul fohász következik, – Isten mentse meg a világot a török veszedelemtől – s a legvégén boldog új évet kíván: »Eyn gut selig nuwe Jar.«» (FITZ 1940, 73.)

66. [457; 499] – [Marha-bilyegem]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 147a. Kivágot.

Keletkezése

?1809. (l. 59. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

Kazinczy által 1806-ban Kassán készítettett marhabélyeg nyomtatmintája nevének kezdőbetűivel.

67. [458; 500] – [Artaria]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 147b. Nyomtatvány.

Keletkezése

?1809. (l. 59. kijegyzés).

Felhasznált szöveg

In der Kunsthandlung Artaria Kompagnie in Wien sind ganz neu erschienen. é. n.

A nyomtatvány a bécsi Artaria műkereskedés két új metszetre vonatkozó hirdetése. Az első Angelica Kaufmann festménye után készült nagyméretű metszet Durmertól: *Herrmanns Zurückkunft vom Siege über den römischen Feldherrn Varus*; a második Angelica Kauffmann festménye után szintén Durmertól: *Pallas von Turnus getötet*.

Magyarázatok

Artaria: a bécsi kiadót és kereskedőházat 1770-ben Carlo és Francesco Artaria alapította. Kiadói működésük kizárólag zeneművekre és térképekre szorítkozott. Az Artaria cég volt az első, önálló jogot nyert műkereskedés Bécsben. Angelica Kaufmann (1741–1807), svájci festőnő. Rokokó és klasszicista jellegű történeti és allegorikus képeket festett. (CSATKAI 1983, 112.)

XIII. csomó

[459–462; 367–369]

68. Oeuvres de J. J. Rousseau. XX. Volumes

69. Az Iliászt

70. [Collection de petits formats]

A XIII. csomó régi, áthúzott számozása alapján ezek a lapok önálló egységet képeznek, mert nem illeszkednek sem a XII., sem a XIV. csomóhoz. Tematikailag is összetartoznak, két francia vonatkozású könyvjegyzék alkotja. A 69. kijegyzés alapján a csomó 1811-ben, azaz jóval később keletkezett, mint a kötet többi csomója.

68. [459–460; 367–368] – Oeuvres de J. J. Rousseau. XX. Volumes

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 148a–b. Autográf.

Keletkezése

1811. A 69. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Oeuvres de Jean-Jacques Rousseau. Paris, Imprimerie de Didot l'aîné, 1801, 20 vol. in-8, papier vélin.

A kijegyzésben a német nyelvű, valószínűleg előfizetési felhívás Rousseau műveinek új, húszkötetes francia összkiadását mutatja be.

Magyarázatok

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778): francia filozófus, író.

Imprimerie de Didot: a francia nyomdász- és könyvkereskedő-család tagjai mintegy kétszáz éven át vezető szerepet töltek be Franciaország nyomdászatának történetében. Az ő nevükhöz

fűződnek a 18. század népszerű, legszebb rézmetszettel illusztrált kiadványai is. Rousseau műveinek összkiadása Pierre Didot nevéhez fűződik, aki öccsével, Firmin Didot-val párhuzamosan vált a legjelentősebb párizsi könyvkiadóvá.

Herr Romilly: Jean-Edme Romilly (1739–1779), genfi születésű teológus, enciklopédista.

Ms. Grafen Mirabeau: Honoré-Gabriel Riquetti de Mirabeau (1749–1791), francia író, politikus újságíró.

Mad. de Créqui: Renée Caroline de Froulay de Créquy (1714–1803), francia írónő, Rousseau és d’Alembert barátja.

(*Kijegyzés magyarul*)

E kiadás nemcsak külsőnben tündököl, hanem jelentős tartalmi javításokban is. Teljes egészében Rousseau kéziratai alapján készült, és néhány kiegészítéssel bővült.

A Contrat Socialt arról a példányról nyomtatták, amelyet maga R. javított, és Romilly úrnak adott. A Considerations sur le gouvernement de Pologne nyomtatásához Mirabeau gróf értékes példányát használták. Az Émile-hez R. két sajátkezű kéziratát hasonlították össze, kiegészítve azokkal a részekkel, amelyeknek elmellőzéséről R. olyan keserűen panaszkodik Vallomásaiban.

A Vallomásokat arról a példányról nyomtatták, amelyenek a nyilvánosságra hozatalát R. csak a XVIII. század lezártával kívánta engedélyezni, és özvegye adott át 1793-ban a Nemzetgyűlésnek.

A Lettres de la Montagne és a Vision de Pierre de la Montagne egy kötetbe került. Színdarabjainak kötete több kiadatlan darabot is tartalmaz.

A Levelezés több tudóshoz és a Mad. de Crégnihez írt levelekkel bővült, amelyekben a nevelésről, a tudományról és a művészetekről értekeznek. Több, mindeddig kiadatlan levél, Helvetius L’Esprit-jének cáfolata és több eleddig ismeretlen költői mű is itt található. (ford. G. O.)

69. [460; 368] – Az Iliászt

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 148b. Autográf.

Keletkezése

1811. június 5. után. A kijegyzésben említett *Hazai Tudósítások* dátuma alapján.

Felhasznált szöveg

Hazai Tudósítások, 1811. június 5., 45. sz., 335.

Iliade di Omero traduzione di V. Monti, 3 vol., Brescia, 1810.

Magyarázatok

Vincenzo Monti (1754–1828): olasz költő, drámaíró, műfordító. *Iliász*-fordítása klasszikussá vált, máig használják.

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

A’ Homerus Iliásának Olasz fordítása, melyet Cavalier Vincenzo Monti készített, most Bresciában Bettoninál egészen kijött három darabban. Minden dolgokhoz értők ítélete szerint, ez a’ fordítás valóságos remek munka.

70. [461–462; 369] – [Collection de petits formats]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I.149a–b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1811. június 5. után. A 69. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Mars 1784. Collection de petits formats, en beau Papier, belle Impression, belle Gravures et en tout supérieur à celles de Lyon...

A párizsi könyvkiadói katalógus Rosseau, Voltaire és Molière köteteinek újabb kiadásait tartalmazza. A katalógus csak kisméretű, gyűjteményes kiadásokat hirdet jó minőségű papíron, illusztrációkkal. A kiadót nem sikerült azonosítani.

XIV. csomó

[463–478; 351–365]

71. *Gleditschia triacanthos*

72. Stomfán

73. [Verzeichniss der vorzüglichen Fruchtbäume]

74. [Verzeichniss der ökonomischen Saamen]

75. [Anzeige von schönen Gewächsen]

A fejezet növényekre vonatkozó kijegyzések és nyomtatványkivágotok gyűjteménye, amelyek eredetileg (az átszámozást megelőzően) nem közvetlenül egymás után következtek. A 73. kijegyzés után a régi számozás szerint nyolc oldal kimarad: a 353. oldal után a 74. kijegyzés a 361. oldallal folytatódik. A 75. kijegyzés után ismét egészen más számozás kezdődik.

71. [463; 351] – *Gleditschia triacanthos***Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 150a. Autográf.

Keletkezése

?1808. A 74. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften (Ludwig Julius Friedrich Höpfner szerk.). Ger–Gol, 12. kötet, Frankfurt am Main, Varrentrapp und Wenner, 1787, 545.

Kazinczy rövidítve jegyzetelte ki a *Deutsche Encyclopädie* „Gleditisie” címszava alatt található *Gleditschia Triacanthos* fajtára vonatkozó leírást.

Szövegkapcsolatok

A korszakban még exotikusnak számító fajtája Kazinczy kedvencei közé tartozott, amelyet 1805-ben Krasznán tett látogatásakor kedvelt meg, először onnan vitte haza magával, derül ki Diáriumából:

Cserey két Gyógyi alma csemetét, két *Gleditschiát*, két *Platanust* adott szekerembe, 's egy csoporban egy tő *Chrysanthemum Indicumot*. (PEml. 213.)

Az akkor hozott vesszőket Kázmérban ültette el:

Gyógyi almád, a' két *Platanus*, a' gyászfűz, szépen fakadnak: de a' két *Gleditschia* kiaszott. Nem mondhatom-ki, mennyire sajnálom ennek elvesztét. *Platanust* Kassán, Gyászfűzt az Anyámnál Regmeczen kaphattam volna: de *Gleditschiáim*, melyeket tavasszal magból fogok nevelni, igen későn töltik majd kedvemet. Azonban az, a' mi ki nem aszott, örökké gyönyörűséggel fog emlékeztetni azon útamra, mellynek azt a' szerencsémét köszönhetem, hogy Zsibót és Krasznát láthatám. Arany napjaim voltak azok, irígylést érdemlő napok.” (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1806. ápr. 21. KazLev IV. 908. sz., 123.)

1806–1808 között sok szó esik a *Gleditschiáról* Csereyvel folytatott levelezésében. Első kísérletei nem jártak sikerrel, ezért újra Csereyhez fordult ültetésre alkalmas és csomagban elküldhető példányokért. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. máj. 17. KazLev V. 1114. sz.) 1807 nyarán Cserey megígérte a *Gleditsia* és a *Bignonia* elküldését is, de Kazinczy végül a következő év tavaszán Bécsből kapott nagy mennyiségű magot, ami szükségtelenné tette Cserey küldeményét. Naplójából, amely a halála előtti években keletkezett, kiderül, hogy végül mindkét fajtája megmaradt kertjében, ráadásul egymás mellé ültetve. 1830 májusában átültette a bignóniát dolgozószobájának ablaka elé:

Az üvegesek csinálják ablakainkat. Én a' bignóniát áltüntetem a' *Gleditschia* mellől az én ablakom elébe. (PEml. 349.)

Csakúgy, mint fáiról, a virágokról is Cserey Farkassal levelezett, aki 1807 nyarán segített azonosítani a *Convolvulust* mint hangulatteremtő virágfajtát:

A mely virágot küldöttél le nyomva, annak a *Botanicusoknál* neve *Convolvulus tricolor*, igen szép színei vannak. (Cserey Farkas Kazinczynak. 1807. júl. 13. KazLev V. 1139. sz., 80.)

Köszönöm hogy a' *Convolvulus tricolor* nevére reá tanítottál. Az egy igen rendes virág és azért becses, mert késő ősziig mindég virít. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. júl. 22. KazLev V. 1146. sz., 101.)

Magyarázatok

Gleditschia Triacanthos: tövises lepényfa. Észak-Amerikából származó természetes lombhullató fa.

Amaranthen: *Amaranthus* (lat.): dísnóparéj.

Xeranthemum annuum (lat.): ékes vasvirág.

Convolvulus tricolor: háromszínű szulák, egynyári dísznövény.

(Kijegyzés magyarul)

Virginiából jött. Törzse egyenesen nő, s szokás szerint nem haladja meg a 15–20 láb magasságot. Azonban, ha nedves és jó földön áll, akkor bizony eléri a 40–50 lábat is. A kérge sima és zöldes-sárga. Az ágacsok és a levelek szegleteiben 3–4 hüvelyk hosszú tövisek ülnek. A levelek csak má-

jusban válnak láthatóvá, s a fűzöld virágok júniusban. A hímnemű virágokról hiányzik a szíromlevél és a nektárium. A hímnős és nőnemű virágokból másfél láb hosszú és két hüvelyk széles lapos hüvelytermések származnak. – Könnyű és jó földet igényel, s az első években védelmet a hidegtől. A mag egy ládába kerül, ahol azonban csak a második évben kel ki. (ford. D. E.)

72. [463; 351] – Stomfán

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 150a. Autográf.

Keletkezése

?1808. A 74. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Stomfa: (szlovákul *Stupava*) város Szlovákiában, a pozsonyi kerületben, a malackai járásban. Az egykori vár helyén, a 17. században a Pálffyak nagyszabású reneszánsz várkastélyt építettek, majd a Károlyiak 1870-ben romantikus stílusban átalakították. A kastélyt ért tűzvészről nincs adat.

Gróf Pálffy Leopold: katonai pályára lépett, tábornok (1741-től), koronaőr, valóságos belső titkos tanácsos (1758-tól), tábornagy (1760-tól), a Szt. István-rend nagykeresztese (1765).

73. [464–466] – [Verzeichniss der vorzüglichen Fruchtbäume]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 151a–b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

?1808. A 74. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Verzeichniss der vorzüglichen Fruchtbäume und Straucher vom Kernobst, Steinobst, Schalenobst, welche in Teuschland bekannt sind und gezogen werden; mit erklärenden Zeichen.

A nyomtatványkivágot négy részből lett összeragasztva. A 151a oldalon csak almafajták felsorolása szerepel, mintegy 150–200 fajtáé. A 151b oldalon körte és birsfajták jegyzéke található. Sem a nyomtatvány eredeti forrása, sem megjelenésének évszáma nem szerepel a kivágotokon.

74. [473–475; 361–363] – [Verzeichniss der ökonomischen Saamen]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 152a–153a. Nyomtatvány.

Keletkezése

1808 vagy később. A nyomtatványon szereplő dátum alapján.

Felhasznált szöveg

Verzeichniss der ökonomischen Saamen, welche in Wien bey dem k. k. Hofsaamenhändler Jakob Baumann, in der Singerstrasse im deutschen Hause nächst dem Stephansplatz, zur roten Rose, umbeygesetzte Preise zu bekommen sind. Vom Jahre 1808.

A konyhakerti vetőmagok árlistáját tartalmazó nyomtatványon számos Kazinczytól származó autográf javítást találunk. A javítások egytől egyig a vetőmagok árának átírására vonatkoznak, ami emelkedett a nyomtatvány megjelenésétől eltelt időszak alatt.

A 153b [474] lapon a „Grosse französische Schalott-Zwiebel” nevű táblázattétel előtt a margón autográf kézírással ez áll: „mogyoróhagyma”.

75. [477–478; 365] – [Anzeige von schönen Gewächsen]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 154a–b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1808 vagy később. A 74. megjegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Intelligenzblatt für Ungarn als Beylage zur Pressburger Zeitung. 1807, 82. sz.

A kivágoton több cikk is szerepel, de az első oldalon (477, folio 154a) Kazinczy a lap szélén X-szel jelölte meg a számára érdekes részletet „Anzeige von schönen Gewächsen.” címmel. A megvásárolható növények jegyzéke ábécérendben sorol fel latin növényneveket, melyek közül Kazinczy néhányat aláhúzással emelt ki: *Alianthus glandulosa*; *Calycanthus floridus*; *Crataegus coccinea*; *Eleagnus angustifolia*; *Hybiscus sytiacus*, *Lonicera tartarica*.

A kivágot következő oldalán (*Pandekta* 478.) további jelölések találhatóak a „Bestellungen auf Akazienbäume, ausländische Gehölze, und holländische Hyazinthwiebeln” című cikk mellett.

XV. csomó
[479–494; 323–338]

76. [Klopstock]
77. [Etwas für Liebhaber der Canarienvögel]
78. [Lichtenberg munkáji]
79. [Stattliche Mummereyen]
80. [Loosbuch]
81. [A nagykállói megyeháza királyképei]
82. [Wolfgang Kilian és Dominicus Castos]
83. Plato Aristophanesre. in Analect. Brundii
84. Herder Schöne Liter[atur] u. Kunst
85. Nachträge zu Sulzers allgem[eine] Theorie der Schönen Künste
86. Könyvek Binznél, Bécsben
87. [J. G. Binz – J. G. Mössle könyvkatalógusa]
88. Philosophisches Gemahld
89. A' Gróf Grasalkovics familia
90. Palatínus Battyáni Lajos
91. Rákóczy Györgynek, a' Hdiknak, összejövetele

A XV. fejezet Kazinczy eredeti *Pandekta I.* kötetének utolsó csomója, a 338/494. oldal legalján található zárómondat alapján: „Vége Pandectám' I. Kötetének.” A kijegyzések keletkezésének hozzávetőleges időszakára a 85. kijegyzésben található datálásból következtethetünk, amely 1808. december 29-én készült, így a megelőző kijegyzések ennél korábban, a továbbiak ennél később keletkeztek.

76. [479; 323] – [Klopstock]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 155a. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kivágot forrása ismeretlen.

A kivágot két rövid cikket tartalmaz, de a második cikk melletti autográf marginália alapján Kazinczy ez utóbbi miatt vághatta ki, amely Klopstock *Messiásának* szerzői kiadásáról szól. Kazinczy a cikk első mondatát egy + -el jelölte meg: „Als Klopstock eine Ausgabe der letzten Hand von seiner Messiaide veranstaltete [...]”. A sor melletti marginália a kiadás helyére és idejére vonatkozik: „Altona 1780 in 4o et in 8o”.

77. [480; 324] – [Etwas für Liebhaber der Canarienvögel]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 155b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Etwas für Liebhaber der Canarienvögel.

A kivágoton szereplő újságcikk a kanári madarak otthoni tartásának megfelelő körülményeit írja le.

78. [481; 325] – [Lichtenberg munkáji]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 156a. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Christoph Lichtenberg's vermischte Schriften, J. C. Dietrich, Göttingen, 1800.

Kazinczy a Lichtenberg halála után megjelent kötetről szóló könyvismertetést vágta ki. A lapon a Lichtenbergre vonatkozó nyomtatványkivágot alatt egy másik is található, amelynek felső szélét kissé eltakarja a fölé ragasztott kivágot. A két darabban, egymás mellé beragasztott kivágoton kertműveléssel és kertművészettel kapcsolatos német nyelvű kiadványok jegyzékszerű felsorolása található.

Magyarázatok

Georg Christoph Lichtenberg (1742–1799): német író, matematikus, a kísérleti fizika első német professzora, az első német nyelvű aforizmaszerző.

79. [482; 326] – [Stattliche Mummereyen]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 156b. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jost Amman: *Stattliche Mummereyen, so vor zeiten grosse Potentaten gehabt haben*, Frankfurt am Main, bey Sigmund Feyerabendt, 1584.

A kiadvány Jost Amman (1539–1591) festő, grafikus, részmetező fametszeteivel gazdagon illusztrálva jelent meg in folio kiadásban. A metszetek lovas és gyalogos figurákat ábrázolnak különleges viseletben.

80. [482; 326] – [Loosbuch]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 156b. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Paul Pambst; Heinrich Vogtherr (illustr.): *Loosbuch zu ehren der Römischen, Ungarischen und Böhmischen Königin*, Beck, Straßburg, 1546.

Az évszázadokon át népszerű sorsvető vagy szerencsekönyvek típusába sorolható *Loosbuch* magában foglalja a szerencsekerék ábrázolását. A német sorskönyvek különféle kiadásai a XVI. században egyre népszerűbbek lettek, csak Strasbourgban a XVI. század végéig négy különböző sorsvető könyv jelent meg hét kiadásban. Ezek között a legérdekesebb és legkitűnőbb a Paul Pambst premontréi tanár által szerkesztett és 1546-ban Balthasar Becknél Strasbourgban nyomtatott, 144 lapból álló folio alakú sorskönyv, mely I. Ferdinánd római, magyar és cseh király nejeének tiszteletére íródott. Ennek második lapján van a szerencsekerék, melynek oldalain, fent és lent egy-egy király ül egymással szemben. A legfelső királyi alak jobb kezében egyenes kardot, baljában az ország almáját és a királyi pálcát tartja. A jobboldali alak lefelé hanyatlik, az alatta levő már leesik, és eltörött királyi pálcája a földet éri; míg a baloldali a kereken ülve fölfelé kapaszkodik. A szerencsekerék közepén, a forgatható korong innenső oldalán a gyermek Jézus, aki jobbával a szerencsekerék körül kettős körben elhelyezett 21 szám valamelyikére mutat. Minden szám irányában mondatszalonon 21 kérdés áll, amely az egész oldalt betölti. (MAJLÁTH 1887, 1–46.; l. még újabban MAMŰL X. 367–368.)

81. [482; 326] – [A nagykállói megyeháza királyképei]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 156b. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Johann Christoph Beer: *Der Hertzogen und Königen in Hungarn. Leben, Regierung und Absterben von dem ersten Herzogen Keve an biss auf den iztregirenden König Leopold den I.*, Hofmann, Nürnberg, 1684.

Magyarázatok

Kállai Gyűlés: Nagykálló 1875-ig Szabolcs vármegye székhelye volt. A megyeházát 1769-ben kezdték el építeni, és 1779-ben már használatba vették. Barkóczy Ferenc szabolcsi főispán 1782-ben bekövetkezett halála után Sztáray Mihály nyerte el a főispáni címet.

Gróf Sztáray Mihály (1749–1798): szabolcsi főispán, országgyűlési követ, zeneszerző. Zemlén megyei birtokainak központja Nagymihály volt. 1770 után először a tiszáninneni kerületi tábla ülnöke, majd cs. és kir. kamarai tanácsos és a kassai kamara igazgatója. 1781–82-ben Ugocsa, majd 1782–1784, illetve 1790–1791 között Szabolcs vármegye főispánja volt. 1783-ban frissen kinevezett szabolcsi főispánként olajképsorozatot rendelt a nagykállói megyeháza részére Francisco Wrabetz cseh származású festőtől, amely tíz nagyméretű olajképből állt, és a honfoglaló vezérek egy részét, illetőleg Attilát, Budát és a királyok közül Mátyás királyt ábrázolták. Az egészalakos képsorozat a *Der Hertzogen und Königen in Hungarn, Leben, Regierung und Absterben* (Nürnberg, 1684) című könyv metszetei alapján készült. 1789-ben, amikor a főispánok helyét a II. József által kinevezett biztosok töltötték be, a képeket eltávolították az épületből, de később, valószínűleg Sztáray második főispánsága alatt visszakerültek. (Jelenleg a nyíregyházi Jósa András Múzeum tulajdonát képezi „Szabolcs vármegyei ősgaléria” néven.) Sztáray II. József rendszerének bukása után önként mondott le főispáni méltóságáról, de a rendek megválasztották, ő pedig elfogadta a főispáni címet. Így mint választott főispán vett részt az 1790/1791-es országgyűlésen. Ez az eljárás törvénybe ütköző volt, II. Lipót vonakodott megerősíteni, vizsgálat indult ellene, annál is inkább, mivel éppen az ő főispánsága alatt kezdődött el a nemesség felfegyverzése. Végül a király Sztáray uralkodóellenes magatartása miatt megfosztotta főispáni méltóságától. (MAMŰL XI. 326–327.)

Vrábcz által: Francisco Wrabetz (?–1799): cseh származású festő, „juratus geometra”. Český Brodban született, Prágában és Bécsben tanult. Kazinczy kijelentése, hogy Sztaraynál, a közeli nagymihályi kastélyban „szobákat festett”, értékes adat a művészettörténet számára, mert eddig csak feltételezhető volt, hogy Sztáray az 1780-as évek elején kastélyában zajló munkálatok mellől hívta át Wrabetzet a megyeháza királyképsorozatának elkészítésére. (KOROKNAY 1963–64, 69–72.; l. még újabban MAGYAR MŰVÉSZET 2018, 162.)

82. [482; 326] – [Wolfgang Kilian és Dominicus Custos]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 156b. Nyomtatványkivágatok.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Kivágot 1 címe: Kilian (Wolfgang)

Kivágot 2 címe: Custos (Dominicus)

A kivágatok nem említik a két rézmetsző közötti rokoni kapcsolatot. Nem tudjuk, hogy Kazinczy számára ismert volt-e ez a körülmény, és azért helyezte el egymás mellé a két kisméretű kivágot. Mindkettejük esetében legfőbb munkáikat sorolja fel az ismertetés, Kiliant az első jó rézmetszőként értékeli.

Magyarázatok

Wolfgang Kilian (1581–1663): német rézmetsző. Anyja özvegyesgre jutva hozzáment *Dominicus Custos* (1560–1612) rézmetszőhöz, aki nagyban hozzájárult Kilian rézmetszővé képzéséhez.

83. [482; 326] – Plato Aristophanesre. in *Analect. Brundii***Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 156b. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Platón 18. epigrammája

A kijegyzés forrása nem azonosítható.

Magyarázatok

Platón (Kr. e. 427–Kr. e. 347): ókori görög filozófus. Platón nevéhez 18 epigramma fűződik, de ezeket nem tekintik általánosan elfogadott eredeti művének.

Arisztophanész (Kr. e. 450-? Kr. e. IV. század első negyede): ókori görög komédiaköltő. Arisztophanész Platón *lakomájának* egyik szereplője.

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

Αἱ Χάριτες, τέμενος τι λαβεῖν ὅπερ οὐχὶ πεσεῖται ζητοῦσαι, ψυχὴν εὔρον Ἀριστοφάνους.

(*Kijegyzés magyarul*)

El nem enyésző szentélyt kértek a Kháriszok egykor, s végül meglelték lelked, Arisztophanész.
(ford. Csehly Zoltán)

84. [483; 327] – Herder *Schöne Liter. u. Kunst. T. X. S. 72.***Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 157a. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. előtt. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Johann Gottfried Herder: *Sämmtliche Werke. Zur schönen Literatur und Kunst*, Tomus X. Cotta, Tübingen, 1808, 76.

Fünftes Buch, „Aristophanes”

A tübingeni Cotta kiadó 1805-től három részre osztva kezdte megjelentetni Herder összes művét (I. Abtheilung: *Zur Religion und Theologie*; II. Abtheilung: *Zur Schönen Literatur und Kunst*; III. Abtheilung: *Zur Philosophie und Geschichte*). A három sorozat összesen 45 kötetet tett ki. A teljes sorozat 1805–1820 között jelent meg, amelyet tíz részletben szállított le a kiadó. A *Zur schönen Literatur und Kunst* [A szépirodalomhoz és művészetéhez] X. kötete a teljes sorozat ötödik megjelenésekor, 1808-ban látott napvilágot. A *Zur schönen Literatur und Kunst* sorozat összesen tizenhat kötetből állt. 1808-ban csak a X. kötet jelent meg. A kötet alcíme: *Schriften zur griechischen Literatur*.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a verset ugyanabból a Herder-kiadásból jegyzetelte ki, amelyik az **50. Csokonainak és Herdernek egy gondolatja** (MTA KIK K 633/I. 134b–135a [424–425; ~~318–319~~]) című kijegyzésben is már szerepelt. Először 1807 szeptemberében esett szó arról, hogy már nála van a Cotta féle Herder-kiadás:

Most Herdernek új editióját forgatom. Nagy ember! semmivé érzem magam olvadni nagysága előtt. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. szept. 6. Kazlev V. 1165. sz.)

1807 novemberében Kis Jánosnak szintén megemlíti, hogy megkapott huszonnégy kötetet a Herder-kiadásból:

Csak most kapám-meg a' könyvkötőtől Herdernek 24. darab munkáját a' Cotta kiadásából, Religion u. Theologie – Philosophie u. Geschichte – Poesie u. Kunst. Machinalement belé tekinték a' 3dik szakasz első darabjába: Fragmente zur deutschen Literatur. Ut vidi, ut perii! – Mint jártam, nem mondhatom el. Olvassd, 's tudni fogod. A' magam ideájira ismertem: de melly rend, melly fény, melly tudomány! – – Non multa, sed multum. Félre jó ideig minden dibdabság. Herdernek kell tennem magamat tanítványává. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1807. nov. 4. KazLev V. 1190. sz., 213.)

1808 végén vetődött fel, hogy anyagi nehézségei miatt Dessewffy József megveszi tőle az addig megvásárolt sorozatot. („Herdert megveszem tőled.” Dessewffy József Kazinczynak. 1808. dec. 14. KazLev VI. 1385. sz., 149.) Erre azonban nem került sor (l. **50.** kijegyzés jegyzete).

85. [484–487; ~~328–331~~] – Nachträge zu Sulzers allgem[eine] Theorie der Schönen Künste – Charaktere der vornehmsten Dichter aller Nationen. Lpz. Dyck. 1792.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/ I. 157b–159a. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. körül. Kazinczynak Kis Jánoshoz címzett 1808. dec. 30-án kelt levele alapján. KazLev VI. 1392. sz. (l. alább **Szövegkapcsolatok**).

Felhasznált szöveg

Charaktere der vornehmsten Dichter aller Nationen: nebst kritischen und historischen Abhandlungen über Gegenstände der schönen Künste und Wissenschaften von einer Gesellschaft von Gelehrten. – *Nachträge zu Sulzers allgemeiner Theorie der schönen Künste*, I–V. kötet, [Hrsg. von Johann Gottfried Dyck und Georg Schaz] Dyck, Leipzig, 1792–1796.

Kazinczy azért írta ki a Sulzer lexikonjához készült *Nachträge* kötetének tartalomjegyzékét, mert a könyvet elajándékozta, de tudomása volt arról, hogy a Sárospataki Református Kollégium könyvtárában megtalálható.

A *Nachträge zu Sulzers allgemeiner Theorie der schönen Künste* (Kiegészítések Sulzer a szépművészetek általános elmélete című művéhez) című többszerzős munka teljesen független Sulzer *Allgemeine Theorie der schönen Künste* című esztétikai lexikonától, amely szintén Kazinczy könyvjáteményének részét képezte a fogság idején. A *Nachträge* öt kötetből és kötetenként két részből áll, kivéve az ötödiket, amely csak egyrészes. Ezért írja Kazinczy, hogy „5fél Kötetet” vett meg Brünben: az ötödik kötet csak egy darabos, vagyis fél kötetnek számít a másik négyhez képest.

Szöveghatárolatok

Kazinczy a *Nachträge* című kiadványt 1808. december végén ajándékozta Szemere Pálnak. Az ajándékozás pontos napjára, amelyre a Pandekta-kijegyzésben is utalás történik a dátum megadása nélkül, egy Kis Jánoshoz írott levélből derül fény. Abban írja, hogy annak kelte előtti napon, vagyis december 30-a előtt, tehát 29-én küldte meg a Sulzer-köteteket Szemerének. A könyv elküldéséről, és arról, hogy ezt egykor Brünnben vásárolta, levelezésében is megemlékezik:

Épen tegnap estve küldém a' kedves Szemere Palinak Pestre ajándékban a 'Sulzer' Nachträgeinak 9. darabját (az az ötödfél tómusát), mellynél több akkor, mikor én a' könyvet Brünnben meghozattam, ki nem jött volt, 's arra buzdítottam ötöt, hogy azt a' 3. hosszú cikkelyt, melly ott a' görög, római 's német Poézis históriájáról áll, fordítsa-le, 's azon periodicus írásban, mellyet Vitkovics és ő 's némelly mások, kiket, nem ismerek, kiadni készülnek, iktassa-bé. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1808. dec. 30. KazLev VI. 1392. sz., 168.)

Később, 1810 tavaszán Szemerének egy levelében, amely a Berzsényi Dániellel való első találkozását örökíti meg, Berzsényi szavait idézve kerül szóba ismét a *Nachträge*:

Az Úrnak csendes szállása vagyon. Már itten lehet dolgoztatni. Ezek: szép könyvek. Ez a' Sulzer Nachtragja Kazinczy ajándéka? (Szemere Pál Kazinczynak. 1810. ápr. 27. KazLev VII. 1726. sz., 406.)

Ezzel szemben Sulzer lexikonát Kazinczy a kufsteini (1799–1800) időszakban szerezte meg, és később Csokonainak ajándékozta. (Kazinczy Csokonainak. 1803. márc. 2. KazLev. III. 578. sz., 32–34.) Csokonai eredetileg kölcsön akarta kérni Sulzer *Lexikonát* Kazinczytól, mert nem tudta megszerezni. (Csokonai Kazinczynak. 1803. dátátlan, feb. 28.–márc. 1. között. KazLev III., 570. sz.) Válaszában Kazinczy ajándékképpen ajánlotta fel a művet, felhívva Csokonai figyelmét arra, hogy a könyv harmadik kötetébe a kufsteini fogsága idején vasrozsdával írta be Chodowiecki nevét:

Úgy hiszem, hogy nem lesz kedvetlen az úr előtt, hogy a' Sulzer homloklevelére két sort írtam. Az a' könyvnek becsét nevelheti. – a' 3dik tómus végében vasrozsdával írtam ezt: Chodowieczky – 342. Kufsteinban és egyéb helyein szenvedésünknek nem bírván tintával és tollal. (Kazinczy Csokonainak. 1803. márc. 2. KazLev III. 578. sz., 33.)

Sulzer műve ma is megtalálható a Debreceni Egyetemi Könyvtárban N. 465. jelzet alatt (CSOKONAI 1999, 795.). A Chodowieckire vonatkozó utalást az MTA KIK K 638/I. 11a (62) jelzet alatt a „Chodowiecky” című kijegyzésben is megtaláljuk: itt, a név helyes leírásáról szólva, annak pontosan megadja forrását: „Sulzer Allgemeine Theorie der Schönen Künste, Leipzig, 1787, III. Band s. 342.”

Magyarzatok

Johann Georg Sulzer (1720–1779): svájci német esztéta. Nagyhatású esztétikai lexikona az *Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzeln, nach alphabetischer Ordnung der kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt*, [A szépművészetek általános elmélete, ábécé sorrendben következő cikkekben feldolgozva] I–IV., 1771–1774.

Brünni fogságomban 1798. *vettem*: 1795. szept. 26-án Kazinczyt útnak indították Budáról a cseh-morva Brünnbe, ahová október 7-én érkezett meg. Itt a várbörtönben, Spielbergben 1796. január 21-ig, majd a város melletti fenyítőházban, Obrovicon 1799. június 22-ig tartották fogva.

Szemere Pál (1785–1861): péceli birtokos, költő, kritikus, szerkesztő, a Magyar Tudós Társaság (1831) és a Kisfaludy Társaság (1840) tagja, Kazinczy barátja.

86. [488; 332] – Könyvek Binznél, Bécsben.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 159b. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. után. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Johann Georg Binz bécsi könyvkereskedő antikvár francia könyveinek jegyzékét Kazinczy minden bibliográfiai adat megadása nélkül másolta át *Pandektájába*.

Magyarázatok

Johann Georg Binz (1749–1824): bécsi antikvárius, könyvkereskedő, kölcsönkönyvtáros, kiadó (vö. 58. kijegyzés.).

87. [488; 332] – [J. G. Binz – J. G. Mössle könyvkatalógusa]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 160a–b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1808. december 30. után. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Bey Johann Georg Binz, Buchhändler in Wien, am Stephansplatz, sind zu haben.

A kivágotban német, francia és latin nyelvű antikvár könyvek szerepelnek 1706–1797 közötti megjelenéssel. A két bécsi kereskedőtől származó egy-egy oldalas könyvjegyzék a nyomtatványkivágot két oldalán található, de Kazinczy valószínűleg Binz jegyzéke miatt tette bele *Pandektájába*. Mössle jegyzékében új megjelenésű könyvek szerepelnek, amelyek közül a legfrissebb 1807-ből származik, tehát a kivágot forrása 1808-ban jelenhetett meg.

Magyarázatok

Johann Georg Binz: (vö. 58. kijegyzés.)

Johann Georg Ritter von Mösle (1783–1818): bécsi könyv- és műkereskedő.

88. [489–491; 333–335] – Philosophisches Gemaehld

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 161a–162a. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. után. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/01/22, 18 sz., 137–144.

Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters von J. G. Fichte, Berlin, b. Realschulbuchhandlung, 1804–1806.

A *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* [A jelenlegi kor alapvonásai] címmel 1804–1806 között megjelent Fichte-műről a *JALZ* terjedelmes recenziót közölt három egymást követő számban. A *JALZ*-ból kimásolt első recenziókijegyzés-részlet lényegében egy Fichtétől vett idézetet tartalmaz, de a recenzens rövidítve, több kihagyással közölte.

Kazinczy a Fichte-műről készült recenzióból két kijegyzést készített egymás után, de a másodikkal nem adott külön címet.

Kazinczy ugyanezt a recenziót felhasználta egy másik kijegyzésében is: 270. **Philosophisch** MTA KIK K 633/II.157b [314; 644].

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Fichte filozófiáját csak recenziókból ismerte. Megnyilatkozásaiból úgy tűnik, nem rajongott a filozófusért. Az Erdélyben élő református pap, barát, Sipos Pál közvetítette számára a kant-i és fichte-i bölcselet ismeretét. A német idealizmus filozófiai terminológiájával azonban soha nem tudott megbékélni. (CSETRI 1990, 68–69.)

1809 nyarán Rumynak egy másik Fichte-műről megjelent recenzióról számolt be. Mint írja, a *Der Freymüthige* című lapban megjelent recenziót megmutatta Kézy Mózesnek és Sipos Pálnak, a két „Fichte tanítványnak”:

Kézy neigte sich vorher zum Empirismus; jetzt ist auch er Fichte's Schüler. Ich liess sie das lesen, was in Ihrem Freymüthigen über Fichte's Werk und dem Absolutismus steht, und bekannte beyden frey, dass ich die Aesthetiker der neuern Schule bey mir (das ist in geheim) für Schönschwätzer halte, oft ganz und gar nicht verstehe: aber eben darum, weil, ich sie nicht verstehe, auch nicht verdamme. Nur möchte ich wissen, was die Kunst bey und durch dieses Schönschwätzen gewinnt. Lessing, Winkelmann und Göthe waren nicht Schönschwätzer und ich verstehe sie. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. augusztus 16. *KazLev* VI. 1533. sz., 486.)

Kazinczy 1812. március 22-én Fazekas Istvánhoz írott levelében ismét Fichte ellen szólalt meg:

Szörnyű mélység az a' Fichte tudománya; az ideákat tisztákra hozni szükséges, de ez a badar beszéd csak iskolába való, nem közönséges életbe. (Kazinczy Fazekas Istvánhoz. 1812. márc. 22. *KazLev* IX. 2181. sz., 352.)

Magyarázatok

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814): német filozófus, a német idealizmus megalapítója. 1794–1799 között a jénai egyetem filozófiaprofesszora, később az erlangeni egyetem tanára, majd a berlini egyetem első rektora.

(Kijegyzés magyarul)

Hogy mi is az a filozófiai kép, azt kétségkívül nem tapasztaljuk meg kellően pontosan, de bizonyos, hogy pompás mű. Mert [a fenti kifejezésből] a filozófiai a tudományra mutat, a kép pedig a művészetre, [egy képnek] filozófiai [kép]ként „mindent le kell vezetnie egy előfeltételezett fogalom egységéből, nincs rászorulva a tapasztalatra, s ügyét tisztán a priori módon folytatja; - képként a történelmet szolgálja ki, amennyiben az a céljait szolgálja, s mindenekelőtt a tárgyat kell eltalálnia. Minden műalkotás esetében tehát általában előzetesen szükséges az, hogy érthető legyen, hogy behatoljunk organikus egységébe, hogy a mester szándékát, mint az egész szellemét, a mindentől elválasszuk, és épp így fordítva is, hogy képesek legyünk azt megkonstruálni.

Ha valakinek egyszer szándékai vannak, az épp olyan, mintha valódi művészetből és virtuozitásból bírna igazán sokat.

ugyan ott

A vallás abban áll, hogy minden életet az egyetlen eredeti tökéletes és boldog élet szükségszerű fejlődésének tekintünk és ismerünk el. Ha csak azt látjuk be, hogy egy adott jelenség egy ilyen szükségszerű fejlődés, akkor ez így pusztán észvallás; ha azonban a hogy-on kívül a hogyan-t és a mi módon-t is megértjük, akkor az az értelemvallás. Az észvallás egyfelől a vallás területének alsó szélét foglalja el, ahol minden egyes emberi individuumnak felteszik majd a kérdést, hogy milyen viszonyban áll az örökkévalóval; másfelől annak felső [szélét foglalja el], ahol azt a kérdést teszik majd fel, hogy nemünk jelenlegi élete hogyan viszonyul az eljövendő életek végtelen sorához. E két végtelből nem lehet megérteni a hogyan-t. A kettő között azonban, középső szféra gyanánt, kiemelkedik az értelem vallása. Az nem az individuum, hanem a nem jelenlegi életéről kérdez, de nem annak a többi, végtelen számú élethez való viszonyáról, hanem [arról], hogy lényegében mit jelent az az eredeti örök élet fejlődéseként. Az viszont már most nehezen megragadható, hogy ez az értelemvallás, amely az ő saját területéhez kötött felfoghatóság által el van választva [az észvallástól], hogyan terjesztheti ki mégis a maga szféráját, és hogy a hit vagy az észvallás szféráját lassanként hogyan fogadhatja magába. A felső szélét szívesen elengednénk, mert egyáltalán nem tűnik a valláshoz tartozónak, miközben egy múlandó élet viszonya a végtelen többihez, a múlandóhoz és változékonyhoz is, még mindig nem az örökkévalóhoz való viszony. És az alsó szélének, gondolhatnánk, a magasabb filozófia által, át kellene kerülnie az értelemvallásba, mert ez nem csak az alapját, hanem a rendjét és módját is megadja annak, hogy a földi/evilági szemlélet által miként hasad az Egy Élet több különbözőre. Csakhogy ez nem így megy. Mert persze „ha létezik tudás, akkor létezik emberi nem, amely több egyénből áll. De mindez nemcsak általában van, hanem valamilyen közelebbről meghatározott módon, és itt véget ér a filozófia, és elkezdődik az, ami ebben az életben felfoghatatlan.” Hogyan jöhetne a filozófia az örökkévalóhoz való viszony mikéntjéhez, ha a viszonyított létének mikéntjéhez nem mehet/férhet hozzá? Tehát a [filozófia] által ez nem megy, habár „az egész újabb időben [értsd: a teljes újabb korban] a filozófia mindenkor története még a vallásos elképzelések jövődöbéli története.” stb. (ford. D. E. Ehhez l. még FICHTE 1981, 413–698.)

89. [491; 335] – A' Gróf Grasalkovics familia

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I 162a. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. után. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés főszereplője Grassalkovich I. Antal, akiről Kazinczy nagyapja, Bossányi Ferenc révén – mint Grassalkovich egykori patvarista társa, akivel később is jó viszonyt ápolt – olyan információkhoz jutott, amelyeket a történetírás csak érintőlegesen említ. Kazinczy értesülései arról, hogy a gróf milyen szegénységből emelkedett fel a legmagasabbra, nem ismeretlen biográfusai előtt, de Kazinczy elbeszéléseiből több részlet derül ki, mint a jóval később keletkezett életrajzokból. Grassalkovich sanyarú gyermek- és fiatalkoráról életrajzírója, Vállas Antal úgy tudta, hogy Pécssett a ferences rendi szerzetesektől kapta napi táplálékát. Vállas leírja, hogy 1751-ben állítólag megmutatta Mária Teréziának azokat a cserépedényeket, amelyekben élelmét hazahordta. (vö. VÁLLAS 1848, I. kötet 63., és ennek nyomán NAGYIVÁN IV. 447.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczytól négy különböző kéziratkötetben maradt fenn hosszabb-rövidebb megemlékezés Grassalkovich I. és II. Antalról. A kéziratok feljegyzésekben az ellentét a gróf (I. Antal) gyerekkori szegénysége, majd mesés gazdagsága között két helyen is felbukkan:

Ez a' Gróf Grassalkovics Antal olly szegény volt gyermek korában, hogy az ablakok alatt énekelgetve koldulgatott ebédet. A' Neoacquistica ideje alatt gyűjtötte kicsikart alkuk által kincseit. (MTA KIK K 633/VI. 64a „Gróf Grassalkovics Antalnak”)

Gróf Grasalkovics Antal nemes, de szegény szüléktől származott. Iskolai gyermek lévén, csuprocskával énekelgetett az ablakok alatt, s úgy élösködött. Még most is meg van a' familia' kincsei közt az a' csupor, a' mellybe ez a' nagy ember az alamizsnát szedegette. Patvarista korában (így beszéltte ezt a' nagy atyám Bossányi Ferencz, Grasalkovicsnak pajtása akkor) lyukas lévén csizmája, ki nem mehetett. Egyik társa, a' ki előre látta, hogy valaha nagy fog lenni, oda ígérte néki a' maga új csizmáját, azon kötelezéssel, hogy ha Personális lehet valaha, azt ne acceptálja. Ez közel annyi volt, mint ha Sixtus Vnak disznópásztor korában valaki a Cardinálisüveg eránt tett volna illy ajánlást. Gr. inkább otthon maradt. A' Neo-aquistica istentelenségek ötet is meggazdagították. Personális is volt: volt Camera Praeses is, 's M. Th. Grófságra emelte, belé tétetvén czímerébe is Nevének első betűit (M. TH.). Két felesége volt, mind kettő Gróf Klobusiczky leány 's testvér. Eggyetlen fiát, Antalt, II. József 1784. Herczegségre emelte. Publicáltatott ez az új dísz a' helytartó Tanácsnál 1784. Máj. 25dikén. Ennek ismét egy fija maradt; a' mostani Herczeg Eszterháznak húga van nála, 's gyermektelen. – Így a male parta hamar véget fognak érni. (MTA KIK K 641. 192a–b [501–502] „Herczeg Grasalkovics...”)

Kazinczy a Grassalkovichról szóló életrajzi vázlat egy részét utoljára az 1828-as pesti útjának egyik szövegváltozatába építette be, amikor Gödöllőn rövid látogatást tett:

Az érdem 's szerencse nagy fíjának emléken felül – alsóbb iskolájában énekelgetve koldulá ablakok alatt mindennapi élelmét, 's eléggé nagy vala, csuprát mellybe koldulgatott, örömmel mutogatni vendégeknek, még midőn Personális, és végre a' Kamara ' - Elölülője, 's a' Szent-István' Nagykeresztése volt is már. (MAGYUTAK 2015, 102–103.)

Az 1792-es országgyűlésen a II. Antalról személyesen szerzett benyomásait szintén két változatban írta meg: a már idézett „Herczeg Grasalkovics Antal az 1792-diki Dietán” című feljegyzésben (MTA KIK K 641. 192b–193a [502–503]), valamint a „Herczeg Grassalkovics Antal” (MTA KIK K 762. 36a–b) című feljegyzésben.

A hercegi rangra emelt Grassalkovich II. Antalt Kazinczy nem sokra tartotta, főképp mivel az országgyűlésen a magyar nyelv hivatali használatának kiterjesztéséről szóló indítvány körüli vitában felszólalásával meglehetősen neveltségessé tette magát. Kazinczy így vezeti be a diétai történetet:

Ez a' tudatlanul maradt ember a'Diaetán soha nem adta jelét hogy ő is a'Rendek közt ül. (MTA KIK K 641. 192b [502])

Magyarázatok

Gróffá lett első Antal: Grassalkovich Antal I., báró, majd gróf (1694–1771), főúr, hivatalnok, építető. A 18. század legfényesebb karrierjét futotta be: vagyontalan nemesből az ország negyedik legnagyobb magánbirtokának földesurává, a királyi tábla jegyzőjéből királyi jogügyigazgatóvá, személynökké, majd a Magyar Kamara elnökévé lett. Köznemesből báróvá, majd gróffá emelték, végül a főlovászmesteri rang elnyerésével valódi zászlósúrrá vált. Kamaraelnöki minőségében megreformálta a kamarai birtokok igazgatását, a harmincadhivatalok hálózatát, a sóbányászatot, sószállítást és kereskedelmet, fontos szerepe volt a telepítésekben, s a hazai térképészet föllendítésében. Kamaraelnökként megrendelte és felügyelte a budai királyi vár kiépítését, a pozsonyi vár átépítését és bővítését. Öt nagy birtokán 226 épületet emelt. 31 templomot, illetve kápolnát építtetett vagy bővített és restaurált. Testvére Grassalkovich Zsuzsanna, Beleznay Miklós anyja. (MAMÚL III. 351.)

Gödöllői 's Hatvani kastélyokat építette: A gödöllői kastély a 18. századi Magyarország legnagyobb kastélya volt. Grassalkovich 1728-ban szerezte meg Gödöllő egy részét. 1732-től kezdődtek meg az építkezések, az első kastély 1737-re készült el, amelyet 1743-ban emeletesre bővítettek, majd ötszárnyúvá terjesztették ki. A hatvani kastélyt két lépésben építették: a középrészt 1754-ben, a két szárnyat 1763-ban.

egyetlen fijában: herceg Grassalkovich Antal, II. (1734–1794), Bodrog (1759–1794) és Zólyom vármegyék főispánja (1769–1790), császári és királyi kamarás, koronaőr (1772–1783), főlovászmester (1783–1794), 1784-től herceg. A gróf minden vagyonát egyetlen fiára, Grassalkovich II. Antalra hagyta, így virágzó gödöllői uradalmát is ő örökölte. Hivatali tisztségeit még apja közbenjárására kapta, 1784-ben birodalmi hercegi rangra emelték. Gödöllőn ritkán tartózkodott, fényűző életviteléhez jobban illeszkedett a bécsi, pozsonyi élet. Birtokait elhanyagolta. Gödöllői kastélyában 1782–1785 között zajlottak építkezések, melyek során az egyik szárny lakószintjeinek összebontásával kialakították a kastély színházát. A herceg egyetlen fia, III. Antal örökölte apja birtokait, adósságait, amelyeket még több adóssággal terhelt. Eleinte ő is ritkán fordult meg Gödöllőn, azonban 1820 után hatalmas adósságai következtében több időt kellett ott tartózkodnia. Telket és pénzt adományozott vagyonából a Nemzeti Színház és a Nemzeti Múzeum létrehozásához. III. Antal utód nélkül halt meg 1841-ben. (VARGA 2000, 127–133.)

90. [492; 336] – Palatínus Battyáni Lajos

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 162b. Autográf.

Keletkezése

1808. december 30. után. A 85. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A feljegyzés Baththyány Lajos portréjának apropóján nyilvánvaló tényként írja le a nádor törvénytelen származását, ami Kazinczyt több szempontból is foglalkoztatta. (GRANASZTÓI 2015, 67–95.) Az értesülés forrásaként egy korabeli tanút, feleségének, Török Sophie-nak egyik felmenőjét, gróf Török (I.) Józsefet nevezi meg. Török több anekdotát hagyományozott családjára, Kazinczy közülük is legjobban a régi országgyűlés idejéből (1764–1765) valókát kedvelte, amelyeket szívesen épített be portréiba. Baththyány Lajos külseje, arcvonásainak hasonlatossága Savoyai Jenőéhez – Kazinczy számára legalábbis – megerősítették azt, amit a nádor kortársai, így Török József sejtettek vagy tudtak, nevezetesen hogy ő és testvére, Baththyány Károly valójában Savoyai Jenő gyermekei. Kazinczy nem fűzött kommentárt az ügghöz, amelyet ugyanakkor a legkevésbé

sem pletykaként tárgyalt sőt innen nyert jelentőséget kortársának, a hercegi cím örökösének, Batthyány Strattmann Lajosnak névhasználata, akivel levélváltás útján személyesen is kapcsolatba került az 1790-es években: már ekkor foglalkoztatta, hogy a herceg miért anyja vezetéknévét felvéve szignálja leveleit. A történeti kutatás azonban többféleképpen magyarázza a névhasználatot. Az egyik verzió szerint Strattmann grófnő határozott feltételek között ment férjhez II. Ádámmal. Hozományáért, a trautmansdorfi birtokokért, a bécsi bútorozott lakásért és a szarvasmarhákért követelte, hogy ezután fiai és férfi utódai a Batthyány-Strattmann nevet viseljék. (BIRO 2006, 37.) Egy másik magyarázat szerint Strattmann Eleonóra bátyja, Wilhelm von Strattmann gróf fiúörökös nélkül halt meg, lányára hagyta vagyonát azzal a kikötéssel, hogy ha utód nélkül hal meg, unokaöccsére, Batthyány Lajosra száll a név és a Strattmann-hitbizomány. Mivel ez így történt, Lajosra és utódaira szállt a névhasználat joga is. (ZSÁMBÉKY 2006, 714.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy számos változatban írta meg Savoyai Jenő és Batthyányné titkos szerelmi viszonyát. Az eddig kiadatlan kéziratok között két feljegyzésben is olvashatunk róla:

Titulusa halálakor, vagy inkább a' Gyászlevélben.

Ludovicus S. R. Imp. Comes de Batthyán et Strattmann, perpetuus in Német-Újvár, Aurei Velleris, prout et Insignis ordinis Sti Stephani Regis Apost. Magnae Crucis Eques, regni Hung. Palatinus et Locumtenens Reg. etc. etc.

Megholt 1765. Octób. 26d. 7 órákor estve; élet. 70d eszt. így jelenti fija Gróf Batthyáni Ádám, Rohoncz, Octób. 30d. Anyja volt Strattmann leány, a' Minister' gyermekei atyja pedig, igazán, a' Sabandiai Eugénius Herczeg. A' kik Eugént valaha látták, vagy a' kik Eugént képeiből ismerték, 's 1764ben a' Dietán a' Nádort látták, első megpillantásakor az Eugén' fíjára ismertek volna benne, ha közönségesen tudva nem volt volna is, hogy Eugén és ez az asszony szerelemben élnek." (MTA KIK K 613/I. 62a „Gróf Batthyáni Lajos, a' Nádor”)

[...] Más részről az' Sabandiai Eugénius vala szövetségben a' Palatinus Gróf Batthyáni Lajos' anyjával, született Gróf Strattmann al, kitől a' II. József által Herczeggé nevezett Batthyány Károly maradéka (Józsefnek nevelési gondjai erre valának bízva) Batthyányi-Strattmann nevet viselnek [...] (MTA KIK K 624/130a–b [Cím nélkül])

Kazinczy levelezésében háromféle változatban találjuk meg a kapcsolat bemutatását az Althanné, Anna Maria Pignatelli és III. Károly viszonyáról szóló történetbe ágyazva:

Batthyáni Lajosné, született Gróf Strattmann kisasszonyt, a' megholt Primásnak anyját, Eugénius Herczeg szerette. Ennek az asszonynak gyermekei is ki lehetett látni, hogy ők Szabaudiai Herczegfiak inkább, mint Batthyányiak. De hogy Eugén és Batthyáni Lajosné közt titkos az az tilalmas ismeretség volt, azt kiki tudja, kiki emlegeti még most is. Én két levelet kaptam a' kevés esztendőök előtt megholt Herczeg Batthyáni Lajostól, 's ennek egyikében ez magát így subscribálja: Princeps Ludovicus Batthyani Strattmann. Tudniillik Herczeg Eugén fíjaira hagyván temérdek kincsét, azt a' rendelést tette, hogy mivel nem Batthyányiak voltak, viseljék anyjok' nevét legalább, a' Herczegét egynél több okból nem viselhetvén.

(Kazinczy Virág Benedeknek. 1810. május 5. KazLev VII. 1732. sz., 421–422.)

Más részről a' szabaudiai Eugénius volt titkos az az tilalmas, de nyilván való szerelemben Palatinus Batthyáni Lajosnéval, a' ki Strattmann leány vala.

(Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. május 5. KazLev VII. 1735. sz., 436–437.)

Eugenius Herczeg másrészről egy Battháninéval [!] élt szerelmes szövetségben, 's atyja leve Palatinus Batthyány Lajosnak, a' Prímás atyjának.

(Kazinczy Cserey Miklósának. 1812. január 10. KazLev IX. 2125. sz., 220–221.)

Magyarázatok

Palatínus (lat.): nádor.

Batthyány Lajos Ernő (1696–1765): Batthyány II. Ádám és Strattmann Eleonóra legidősebb fia, a Strattmann-hitbizomány örököse. 1732–46 között kancellár, az 1741-es országgyűlés jelentős politikusa, Mária Terézia támogatója. 1751-ben választották nádorrá. (MAMÚL I. 314.)

Sabaudiai Eugenius: Savoyai Jenő (1663–1736), Eugène-François de Savoie-Carignano gróf a Savoyai-dinasztia carignanói ágából származó főnemes, a franciaországi Carignan hercege, német-római császári hadvezér. Korának egyik legkiválóbb hadvezére. 1683-ban elhagyta Franciaországot, és I. Lipót német-római császárnak ajánlotta fel szolgálatait. Részt vett Bécs, Buda törökök ellen vívott ostromában, 1688-ban már mint altábornagy harcolt Belgrád bevételénél, ahol megsebesült. I. Lipót császár őt nevezte ki a törökök ellen indított haderő fővezérévé. Savoyai Jenő először Péterváradot védte meg, majd a visszavonuló törököket üldözte. A zentai diadal (1697. szeptember 11.), amely harmincezer török életébe került, véglegesen megtörte a törökök magyarországi hatalmát, és egyúttal megvetette Savoyai Jenő európai hírnevének alapját. Nagy szerepe volt abban, hogy a Habsburgok monarchiája győztes nagyhatalomként emelkedett ki a 17. század fordulóján dúló európai háborúkból, és így abban is, hogy a Magyar Királyság a török hódoltságból kiszabadulva a Habsburg Birodalom tartománya lett. Személyes hősiességét és katonai szaktudását ellenfelei is tisztelték. (BLKÖ)

Eleonore von Strattmann (1672–1741): Az Alsó-Rajna-vidékről származó Theodor Heinrich Strattmann udvari kancellári kinevezésekor költözött Bécsbe egyetlen lányával, Eleonorával. Ezt követően emelkedett grófi rangra. Egyetlen gyermekként nagy vagyon várományosa volt. 1693-ban ment feleségül Batthyány Ádámmal, aki ekkor nyerte el legfontosabb katonai posztját horvát báni kinevezésével. A zentai csatában Batthyány Savoyai Jenő vezénylete alatt is harcolt. Karrierjét 1700-ban az országbírói tisztség elnyerése tetőzte be. Rangjának és társadalmi állásának megfelelően Bécsben fényes palota építésébe kezdett, de alig egy-két évre rá, 1703-ban elhunyt. A fiatalon megözvegyült Batthyányné nem ment újra férjhez. Eleonóra már gyerekkorától ismerte Savoyai Jenőt, akinek hadvezéri pályáját apja egyengette. Az özvegy Batthyánynét síríg tartó barátság vagy szerelem fűzte a hadvezérhez, aki sohasem nősült meg. A kortársak vélekedése szerint kapcsolatuk természete nyílt titok volt, és ez a felfogás még Kazinczyék körében is tovább élt. A Batthyányakra vonatkozó magyar szakirodalom azonban ezt a lehetőséget teljesen elvetette: a két sikeres fiú, Lajos és Károly származása körüli kételyek a hivatalos történetírásban semmilyen formában nem vetődtek fel. Azt azonban senki nem vonja kétségbe, hogy Savoyai Jenő támogatta a gyermekként apa nélkül maradt fiúk előrejutását. Károly, aki mellette harcolt a péterváradai és belgrádi ütközetekben (1716–1717), ragaszkodásának jeleként első, húszévesen elhunyt fiúgyermekét Savoyai Jenő után nevezte el. Az osztrák történeti kutatásban ezzel szemben az agglegény hadvezér és a legbefolyásosabb udvari körhöz tartozó özvegy szerelmi kapcsolata a kortársak visszaemlékezéseire hivatkozva rendszeresen szóba kerül, de azzal a kitételrel, hogy ennek semmiféle hitelt érdemlő írásos bizonyítéka nem áll rendelkezésre. (GRANASZTÓI 2015, 76–79.)

Batthyány Károly József (1698–1772): császári tábornagy és horvát bán, az első Batthyány-Strattmann herceg. 1746-tól irányította II. József és II. Lipót nevelését. 1755-ben megkapta az engedélyt édesanyja és édesapja családi neveinek kettős használatára (Batthyány-Strattmann), 1763-ban cseh, 1764-ben pedig római szent birodalmi hercegi rangot nyert. (MÉL)

Batthyány-Strattmann II. Lajos gróf, később herceg (1753–1806): Batthyány Lajos nádor unokája, Batthyány III. Ádám (1703–1782) tárnokmester és horvát bán fia. 1772-ben a nádor testvére, a hercegi rangot szerző Károly fiúörökös nélkül halt meg, így az ifjú Lajos gróf örökölte meg vagyonát és a hercegi rangot is. 1790-ben az Árkádiai Társaság felkérte tiszteletbeli elnökének.

czafli (rég.): copf.

Török (I.) *József* (1714–1776): Borsod vármegyei alispán, országgyűlési követ, udvari tanácsos, a szépesi kamara elnöke, szabadkőműves (vö. 4. kijegyzés).

91. [493–494] – Rákóczy Györgynek a II.nak összejövetele
a' Svéd Királlyal, réztáblákban.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 163a–b. Autográf.

Keletkezése

1810. március után. A kijegyzésben szereplő újság keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Neue Leipziger Literatur-Zeitung Intelligenzblatt, 1810/03; 185.

A kijegyzés a lipcsei irodalmi újságban a Kazinczy által írásban feltett kérdésre kapott válaszok szövegét tartalmazza.

Az első válaszban *Samuel Liberis Pufendorf De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis commentariorum* című művének 1729-es kiadását ajánlják a figyelmébe, míg a második válaszadó ugyanennek a műnek a korábbi, 1696-os kiadását. Ez utóbbival kapcsolatban még azt is közlik, hogy Nürnbergben a Heyglische Buchhandlung könyvüzletben szerezhető be a munkának egy példánya jó állapotban.

A kijegyzés alcímében szereplő utalás a *Pandekta I.* kötet 5–8. oldalán található másik, ugyanazzal a témával kapcsolatos kijegyzésre a jelenlegi *Pandekta III.* kötetben található:

319. Rákóczy György, a' IIdik... (MTA KIK K 633/III.4a–5b [5–8].) Eredetileg ez a feljegyzés is a *Pandekta I.* kötetben, annak is az eredeti oldalszámozás szerint a legelején szerepelt, tehát kronológiailag előbb, valószínűleg 1809 őszén keletkezett. A kijegyzés a három metszet részletes leírását tartalmazza, melyet Kazinczy valószínűleg a metszeteket tartalmazó kiadvány Jankovich Miklósnak történt eladása előtt készített.

Az Országos Széchényi Könyvtárban a Jankovich Miklósnak eladott könyv- és metszetgyűjtemény Kazinczy által készített kéziratos jegyzékében (*Francisi Kazinczy Bibliotheca Antiquaria, Szépbalmi, 1808: OSZK Kézirattár, Oct. Lat 2.)* a 92–93. lap, No. 459, 460, 461-es szám alatt *dignae, quibus vel regii conclavis parietes ornentur* cím alatt olvasható a három Dahlberg-metszetnek a *Pandekta III.* kötet szövegéhez képest még részletesebb leírása.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1809 tavaszán kezdett tárgyalásokat Jankovich Miklóssal könyvgyűjteménye második részének eladásáról. Az eladás végül 1810 első felére valósult meg. A kijegyzésben szereplő három rézmetszetet különös becsben tartotta, a gyűjteményről folyó tárgyalásokban külön kiemelte értéküket (vö. 319. kijegyzés).

A' Pataki gyűjteménynek legfőbb disze egy rongyos mappa volt, és a' két (itt tulajdon kezmmel lemásolt) Codex: Leonardi #Aretini Attila#, #Judicium de Cometa# 1468. – Itt amazért poltolék az Apiánus 22. olly tiszta táblákból álló Bavariai Atlása, mintha ma kelne-ki a' sajtó alól, és az a' három réz, melly II. Rákóczy Györgynek 's a' Svéd Királynak összejöveteleket adja-elő. Ez az Apiánus lévén az, kiről Prof. Schwartner Ur is azt állítja, hogy ez véste a' legelső Magyar-Országi abroszt, látni való, melly kincs ez a' magyar birtokos' gyűjteményében; a' Rákóczy három reze pedig olly szép, hogy az méltóan fogna a' Mélt. Úr dolgozó szobájában függeni, ha ott mind a' Berwyck és Müller 's Andonin' metszései függenének is. (Kazinczy Jankovich Miklósnak. 1809. márc. 7. KazLev VI. 1437. sz., 278–280.)

A kijegyzés tehát az eladást követően, az 1810 márciusában kapott válasz után keletkezhetett.

Kazinczy először Rummy Károly Györgyöt kérte meg, hogy egy antikváriustól vagy valamely szász tudóstól kérdezze meg, a három metszet melyik műből származhat, és azt is, hogy mennyit érhet:

Sie schreiben vielleicht auch an einen Gelehrten in Sachsen, fragen Sie diesen, oder einen Antiquär, welches das Buch (in folio gedruckt) sey, in welchem folgende Kupferstiche sich befinden. Tabula, in qua ostenditur, quomodo Ser. Rex Sveciae (dieser war Karl der Xte) Celsissimum Transilvaniae Principem (Georgium II. Rákóczy) prope pagum Moidlbositze solenniter exceperit die 1. Apr. 1657. Erich Jönson Dahlberg l. Supr. Castror. metat. ad vivum delin. J. le Pautre sculpsit. Es sind mehrere Kupfer in folio oblongo. Und was wäre der Preis? Auch diese Freundschaft nehme ich als Wohlthat. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. nov. 29. KazLev VII. 1600. sz., 109.)

Rumytól választ nem kapott, ezért hirdetést adott fel a *Neue Leipziger Literatur-Zeitung* 1810. márciusi *Intelligenzblattjában*, amelyre két válasz is érkezett. Rummy később maga is küldött információkat a metszeteket tartalmazó könyvről, melyre Kazinczy 1811 februárjában reflektált:

Meinen herzlichsten Dank für die Nachricht, die Sie mir wegen den Kupfern, an denen die Zusammenkunft Carls XII. und unseres Rákóczy dargestellt wird, geben. Ich werde nach Nürnberg wegen den Büchern schreiben. Wäre nur das Bücherankaufen durch den gesunkenen Werth unsers Papiergeldes nicht so sehr erschwert! (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1811. feb. 21. KazLev VIII. 1943. sz., 338.)

Magyarázatok

Jeszeniczei Jankovics (Jankovich) *Miklós*, báró (1772–1846): könyv-, régiség- és műgyűjtő, történész, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Kora legértékesebb magánkönyvtárának, levéltári és régiséggyűjteményének tulajdonosa. Tevékenyen közreműködött a Magyar Tudós Társaság és a Pesti Magyar Színház megalapításában, támogatta a nyelvújító mozgalmat, és gyakran anyagi áldozatokat is hozott a magyar tudomány és kultúra fejlesztéséért. 1810-ben megvette Kazinczy második eladásra szánt könyvgyűjteményét, amelynek kiemelkedő darabja volt II. Rákóczi György és a svéd király találkozását megörökítő három rézmetszet. (MAMŰL IV. 407–411.)

Samuelis Lib Bar de Pufendorf: Samuelis Liberi Baronis de Pufendorf de rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege gestis commentariorum libri septem, elegantissimis tabulis aeneis exornati, cum triplici indice, Sumtibus Christophori Riegelli, Norimbergae [Nürnberg], 1696. A kiadvány számos rézmetszetet és rézkarcot tartalmaz, amelyek közül három magyar vonatkozású. Mindhárom Erich Jönsson Dahlberg rajza nyomán le Pautre metszette (a kiadvány 254. oldala utáni számozatlan lapokon). Kazinczynek a három illusztráció önálló metszetlapokként volt meg, és nem a Pufendorf-könyv részeként.

Samuelis Liberi Baronis de Pufendorf (1632–1694): protestáns jogtudós. A svéd követ udvarmestere Koppenhágában, majd Hollandiában.

Erik Jönsson Dahlberg (1625–1703): Károly Gusztáv svéd király tábornoka, festő, építész.

Jean le Pautre (1618–1682): francia rézmetsző.

quomodo Rex Sveciae: X. Károly Gusztáv svéd király (1622–1660).

Transilvaniae Principem: II. Rákóczi György (1621–1660), erdélyi fejedelem, I. Rákóczi György fia. 1642-ben apja fejedelemmé választatta, majd 1648-ban lépett a trónra. 1653-ban hűbéri fennhatóság alá vonta Moldvát és Havasalföldet. Ezt követően indított 1657-ben Károly Gusztáv svéd király csapataival háborút János Kázmér ellen a lengyel korona megszerzéséért.

Tabula in qua ostenditur quomodo Ser. Rex Sueciae Celsiss. Transilvaniae Principem prope Pagum Moidlbositze solenniter exceperit d. 11 April 1657 [A svéd király Moidlbositze mellett fogadja Rákóczit 1657. április 11-én]: 1655-ben Lengyelország és Svédország között háború tört ki. A svédek ellen egy hatalmas koalíció jött létre. X. Károly Gusztáv svéd király Rákóczi segítségét kérte 1656 végén, hogy el ne veszítse a háborút. A szövetségért cserébe felajánlotta Rákóczinak Dél- és Közép-Lengyelország egy részét, ahol új királyságot alapíthatott volna. A két uralkodó első találkozása 1657. április 11-én került sor: II. Rákóczi György Modliborzyce melletti táborában kereste fel a svéd királyt, és X. Károly Gusztáv hat nappal később Chmielównál viszonzta a gesztust.

XVI. csomó [127–156; 115–144]

92. IPHIGENIA név – 172. Rousseau-nak egy szava

A XVI. csomó a jelenlegi *Pandekta I.* kötetben egy önálló kötet-rész kezdete, amely az áthúzott oldalszámozás alapján egykor valamelyik feljegyzéskötet elején helyezkedhetett el. Azt egyelőre nem tudjuk, hogy az egykori *Pandekta I.* kötet élén állt-e, de erre utalhat, hogy a 92–172. kijegyzések keletkezési ideje korábbi, mint a megelőző csomóké, 1806–1808 közöttre datálhatóak. Kazinczy a rövid, egymást követő kijegyzések sorát nem szakította meg, a lapok számozása ebben a hosszú fejezetben folytatódagos.

92. [127; 115] – IPHIGENIA név

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 165a. Autográf.

Keletkezése

1806. november 22. után. Fabchich József levele alapján (KazLev XXIII. kötet 5719. sz., 115–116.).

Felhasznált szöveg

Fabchich József levele Kazinczyhoz 1806. november 22-én.

Kazinczy a feljegyzésben tévesen adja meg Fabchich levelének dátumaként 1806. szeptember 22-ét, mert az valójában 1806. november 22-én kelt. (KazLev XXIII. kötet 5719. sz.) Ebben Fabchich Kazinczy 1806. október 2-án írt levelére válaszolt, a *Pandektában* idézett sorok a levél utóiratában szerepelnek:

Gönyü alig ha rajtam nem marad, az Breviáriumba van Ifigenia 21 Sept. in Vita S[ancti] Mathaei, cujus opera virginitatem Deo vovit, et quia non nupsit Hirtaeo regi Aethopum, martyre effectus Mathaeus. (KazLev XXIII. kötet 5719. sz., 116.)

Szövegkapcsolatok

Első gyermekének, Iphigeniának 1806. augusztus 18-án bekövetkezett halála után nem sokkal Kazinczy értesítette Fabchichot a tragédiáról. Fabchich erre reagálva azt írta:

Régen mardosta Szivemet az fekete pöcsét: de nem illett kérdeznem: ne talán az felelet Ifigenkárul lévén az munkámba vagy hátra maradjak, vagy valamit változtassak, és ime 18dikán, mely 18dikán végeztem az Bordacsit, el búcsúzik tőlünk az kis Angyalkánk, két óra után az estve vettem szomorúsággal telyes leveledet, meg vallom, más fél óráig helyembül föl nem keltem, ugy el ámultam fajdalmomba [...] (Fabchich József Kazinczynak. 1806. nov. 5. KazLev 23. 5718. sz., 113.)

Fabchich arra utalt, hogy éppen akkor fejezte be Euripidesz *Iphigeneia Auliszban* című drámájának fordítását, amelyet a kislánynak szándékozott ajánlani, amikor elhunyt.

Arról, hogy Fabchich Kazinczy lányának ajánlotta fordítását, maga Kazinczy már korábban beszámolt egyik levelében:

Fábchich, kit csak két leveléből ismerek, megértvén, hogy öt holnapos lyánykámát Iphigeniának nevezték a' szent ferdőben, a' maga Euripidesből fordított két Iphigeniájával neki akar nyújtani ajándékot. (Kazinczy Révay Miklósnak. 1806. jan. 4. KazLev IV. 858. sz., 7.)

Fabchich a kislány emlékezetére verset írt, melyet megküldött Kazinczynak, és ezzel egyidőben Kultsár Istvánnak. A költemény megjelent a *Hazai Tudósításokban*. (vö. Kazinczy Kis Jánosnak. 1806. okt. 9. KazLev IV. 1012. sz., 358.)

Magyarázatok

Iphigenia: Kazinczy Iphigénie, I. (Phigie, Fizsi, Génie, Izsi) (1805. aug. 8.–1806. aug. 18.), Kazinczy első gyermeke. 1806. augusztus 18-án, egyéves korában egy fertőző betegség következtében halt meg. Augusztus 21-én temették el Széphalmon, az újonnan épült Kazinczy-kúria kertjében. Emlékét Kazinczy *Egy gyermek' sírkövére* című epigrammájában örökítette meg. 1817-ben hatodik gyermekét újra Iphigeniának keresztelte: Kazinczy Iphigénie, II. (Fizsi) (1817–1890), férje Becske Lajos.

Fábchich (Fabchich) *József* (1753–1809): költő, műfordító, nyelvész, tanár. 1764–1769 között a kőszegi jezsuitáknál, majd Győrött tanult. Itt szentelték pappá 1775-ben. A város gimnáziumában, 1798-tól a püspöki liceumban tanított. A tanítás magyar nyelvűségének, a nyelvújításnak, a magyar nyelvű időmértékes verselésnek lelkes híve. Írt röpiratokat, neves szónok és alkami költő, Révai Miklós, Rájnis József barátja. Nyomtatásban csak a görög lírikusokból készült anthológiája jelent meg, *Aiszkhülosz-, Szophoklész-fordítása* is kéziratban maradt. (MAMÚL II. 467.)

A Breviariumban *vagy*on: a legenda szerint az etióp király lánya, Efigénia Máté evangélista hatására megtért, és Máté fölvette az Istennek szentelt szüzek közé. Hirtacus, a király utóda szemet vetett a lányra, de Máté, akit az ifjú király megkért, hogy járjon közbe a lánynál a házasságért, nem teljesítette kérését. Hirtacus szörnyű haragra gerjedt és megölette Mátét.

Euripidesnek Iphigeniáján dolgozik: Fabchich ekkor Euripidészből fordított, de az *Euripidesnek tragédiái* című műve kéziratban maradt.

(*Kijegyzés magyarul*)

[a' Breviariumban vagy on 21. 7br.] Akinek a munkássága eredményeként [ti. Máténak] Istennek ajánlotta szüzességét [Ifigénia, etióp királylány], és mert nem ment férjhez Etiópia királyához, Hirtacushoz, Máté vértanúvá lett. (ford. H. M.)

93. [127; 415] – Tokaji bor legjobb volt a' XVIII. Százban

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 165a. Autográf.

Keletkezése

1806. november 22. után. A 92. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva. Majd többször kiegészítve 1811 és 1817 körül. (Kazinczy saját keltezése.)

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

94. [127; 415] – Michael de Hungaria

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 165a. Autográf.

Keletkezése

1806. november 22.–1807. július 19. között. A 92. és a 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Michael de Hungaria: *Evagatorium*

Kazinczy a feljegyzésben saját példányaként („Exemplum meum”) egy 1503-ban megjelent kiadásra utal, amely egyébként Kölnben az „apud predicatores” megjelölésű műhelyben készült.

Az RMK III. 116/1. példány Kazinczy Ferenc tulajdona volt, címlapján a következő beírás található: „Impressum 1503. Franc. Kazinczy, Széphalom, 1807.” Madas Edit közlése szerint a kijegyzésben szereplő középkori arab számok a könyv megjelenése idején általánosan használatosak voltak. Feltehetőleg Kazinczy csak a számok miatt készítette ezt a kijegyzést.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Michael de Hungaria művének egy másik kiadását is megvette 1806-ban, majd továbbadta a Jankovich Miklósnak eladott könyvgyűjteményével együtt. („Michaelis de Hungária Evagatorium Argentiné sumptibus honesti viri Joann. Knoblouch 1516. philyrae 30”. vö. Kazinczy Schedius Lajosnak. 1806. június 5. KazLev IV. 933. sz., 179.)

Erről egy Münchenből 1806-ban megvásárolt könyvgyűjtemény ismertetésekor számolt be. Január 29-én került kezébe a maga által „Bibliotheca rerum Hungaricarum Antiquaria”-nak nevezett gyűjtemény, melyről azonnal tudósította Sárospatakot, Debrecent, Erdélyt, Teleki Sámuel, Prónay Sándort és másokat. A legkiválóbb darabok közé sorolta Michael de Hungaria 1516-ban nyomtatott, latin munkáját. Erről több ízben tesz említést a levelezésben:

Jan. 29-dikén vettem a’ Baviariából érkezett Bibliotheca rerum Hungaricarum Antiquariá-t. Az az ember, a’ ki nem tud a’ dologhoz, mosolygana, hogy olly sok régi rongyos haszontalan könyveket olly drágán vettem. Most dolgozom Catalogusomat, hozzájuk vetvén a’ magam tulajdon rég olta gyűjtögetett könyveimet, mellyek ezekhez illenek. Utolsó árok 1200. Rf. lesz, ’s kiki érti, hogy a’ könyveket kiválogatni nem engedhetem. Van a’ most vettek közt 1) [...] egy Pelbartus de Themeswar, Hagenauai nyomtatás de anno 1503. és 1504. – Van egy Michael de Hungaria 1516. Mind ez, mind amaz vastag Munkák. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1806. február 11. KazLev IV. 874. sz., 47.)

Meg vagyok itten Pelbartus de Themeswar és Michael de Hungária, még pedig nem csak némmel, hanem minden munkáikkal, ’s ez olly birtok, mellyel a’ Széchényiana Bibliotheca sem dicsekedhetik. [...] hogy egy Pelbartus de Themeswar és egy Michael de Hungária, kit nevérol is alig ismernek Bibliophilusaink, illy complét számban mint itten találtnak, minthogy a’ Nyomtató mesterségnek szinte bölcsőjéből (1497 táján) jöttek elő, nagyobb tekintet érdemelnek, mint a’ Római írók Pármai kiadásai, mellyek szertelenül drágák ugyan, de csakugyan megszerezhetők. (Kazinczy Vay Józsefnek. 1806. júli. 28. KazLev IV. 962. sz., 243.) (l. még Kazinczy Nagy Gábornak. 1806. feb. KazLev IV. 877. sz.; Kazinczy Kézy Mózesnek. 1807. feb. 4. KazLev IV. 1068. sz.)

Magyarázatok

Mich de Hung: Michael de Hungaria személyét a múlt homálya fedi. Egyetlen konkrét adat sem maradt fenn róla. Mindent, amit személyével kapcsolatban meg lehet állapítani, azt az egyetlen nevével fennmaradt munkából lehet kikövetkeztetni. Az bizonyos, hogy ő (vagy esetleg csak az apja) Magyarországon született, és az is megállapítható, hogy ezzel a névvel tevékenységét külföl-

dön fejtette ki. Feltételezhető, hogy Michael de Hungaria a 14. század derekán Angliában élt, magyar származású szerzetesként, de szerzetesi hovatartozása sem egyértelmű, csupán a XV. századtól szerepeltetik domonkos szerzetesként. (BORSA 2000, 325–346.) Egyetlen műve *Sermones tredecim universales* címmel a prédikációra készülő papok segédkönyve, amelyben anyagot találhatnak bármely ünnepre. (MAMÚL VII. 405.) Az 1480 körülre datálható első kiadástól 1519-ig 31 alkalommal jelent meg. 1499-től átdolgozott, bővített, mutatóval ellátott formában *Evagatorium* elnevezés alatt. (l. még újabban: MONOK 2014, 236–237.)

95. [127–128; 115–116] – [Idézetek 1.]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 165a–b. Autográf.

Keletkezése

1806. november 22.–1807. július 19. között. A 92. és a 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

1. A hagyomány szerint Platón Akadémiájának bejárata fölötti felirat (mások szerint pusztán irodalmi fikció). (vö. Veres Máté, *Platón Akadémiája*, http://okorportal.hu/wp-content/uploads/2015/04/2013_4_veres.pdf)
2. Kallimakhosz: II, 2 (*Apollónhoz*)
3. Hérodotosz: *A görög-perzsa háború* 3, 83, 2
4. Isokrates *Intelme Demonikoszhoz*, 42, 2
5. Aiszkühüosz: *Heten Théba ellen*, 592
6. Homérosz: *Iliász*, VI, 208–209 (Glaukosz Diomédésznek). Az idézet fordítása a lapszélre töredékesen rájegyezve olvasható. A rájegyzés később is készülhetett, erre vall a tinta kissé világosabb színe. A idézetnek egy másik fordítását megtaláljuk Kazinczynak Kis Jánoshoz, 1813. február 10-én keltezett levelében is. („Nőjj kedves, Csecsemő ’s múlt másokat hátra, ’s atyáid’ Fényeket el ne borítsd szégyennel.” KazLev X. 2390. sz., 263.)
7. Homérosz: *Odüsszeia*, 3, 27–28.
8. Homérosz: *Iliász*, VII, 279–281.

Magyarázatok

(*Idézetek magyarul*)

1. „Senki ne lépjen be ide, aki nem ért a geometriához.” (vö. Veres Máté, *Platón Akadémiája*, http://okorportal.hu/wp-content/uploads/2015/04/2013_4_veres.pdf)
2. „távozz, mind, mind, avatatlan!” (KALLIMAKHOSZ 1976, 8.)
3. „sem uralkodni, sem másnak az uralma alatt élni nem kívánok.” (HÉRODOTOSZ 2000,)
4. „[Gondold meg, mikép semmi emberi dolog nem állandó;] így sem szerencséd el nem ragad, sem bajaid le nem vernek.” (ISZOKRATÉSZ 1846,)
5. „Nem jónak látszani, az lenni vágyik ő.” (AISZKHÜÖSZ 1985, 73.)
6. „[...] hogy legyek első mindig, a többi fölélé kimagasló, és szégyent eleim nemzetségére ne hozzak.” (HOMÉROSZ 1974, 108.)
7. „mert nem hiszem én, hogy istenek óhaja ellen lettél, vagy növekedtél.” (HOMÉROSZ 1974, 474.)
8. „Kedves jó fiaim, hagyjátok a harcot, a vívást; egyként kedvel amúgy is a fellegtorlaszoló Zeusz, mindketten daliák vagytok: ki-ki látta közöttünk.” (HOMÉROSZ 1974, 125.)

96. [129; 447] – [Luther]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 166a. Autográf.

Keletkezése

1806. november 22.–1807. július 19. között. A 92. és a 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Martin Luther, *Das ist Biblia: Die gantze Heilige Schrift. Altes und Neues Testaments* (1534)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Luthertől vett idézetet először 'Az én naplóm'-ban (kelt 1812 tavaszán) használta fel egy 1801. szeptemberi esemény elbeszélésekor:

Ferencz Urnak jövek hírt hozni, hogy Mikóházán és Vilyben nincs ló, és így innen kell hajtanom. „Most szántani kell, nem peslérezní.” – ezt felelé Jósi. – bizony igazat monda a' bibliát fordító Luther: Die Narren muss man mit Kolben lausen. (PEml. 249.)

Az élete végén, 1831-ben íródott *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra* című útirajzában szintén felhasználta a Luther-idézetet:

és mely igazságtalanságokat követének el ezek mind ellenségeiken, mind barátjaikon! Csendesen nézem én midőn a' megbántott botot kap és magának nyugtot csinál, 's nem nehezelek midőn látom, hogy az energicus Doctor Martin Luther az Ó-Testamentom' egyik helyét' e szókkal adja: *Den Narren muss man mit Kolben lausen*. 'S nem csak csendesen nézem, de javallom is, midőn azt verik, a' ki a' csipkedőt nem visszacsipkedi, – a' mi mindég szabad, ha nemtelenül nem esik, és mindég elég; – hanem a' legnevetségesb naívsággal mellyet valaha látánk, önmagát óriásnak, ellenkezőjét törpe gnómnak akarja tekinteni, 's kevély bosszúban osztogatja gondolatlan leczkéjit; csendesen nézem midőn a' záp tojás visszarepül az azt hajítgatóra; a' bántók így némulnak el, 's látjuk hogy a' drasticus gyógyszernek volt foganatja. (MAGYUTAK, 150.)

Magyarázatok

Martin Luther: Luther Márton (1483–1546), Ágoston-rendi szerzetes, teológus-professzor, reformátor.

Vesztett ebre dorong kell: magyarul a mondásnak többféle fordítása ismert, mint pl. „a bolondok tetveit füttykössel fésüld ki”.

(*A bibliaidézet németül Luther fordításában*)

Der Prophet Hosea Cap. IV. 13–14:

Oben auf den Bergen opfern sie, und auf den Hügeln räuchern sie, unter den Eichen, Linden und Buchen; denn die haben feinen Schatten. Darum werden eure Töchter auch zu Huren und eure Bräute zu Ehebrecherrinnen werden. Und ich will's auch nicht wehren, wenn eure Töchter und Bräute geschändet werden, weil ihr einen andern Gottesdienst anrichtet mit den Huren und opfert mit den Bübinnen. *Denn das törichte Volk will geschlagen* sein.*

Luther jegyzete a lap alján: *Geschlagen) Narren muss man mit Kolben lausen.

(A bibliaidézet magyarul)

Hóseás próféta könyve, IV. 13.

Hegytetőkön áldoznak, dombokon tömjéneznak, cserfa, nyárfa és tölgyfa alatt, mert kellemes az árnyékuk. Ezért paráznák leányaitok, és házasságtörők menyecitek. Mégsem büntetem meg leányaitokat, bár paráznák, menyeciteket sem, bár házasságtörők, mert a férfiak is félremennek a paráznákkal, és együtt áldoznak a kéjnékkel. *Az ilyen értelmetlen népnek el kell pusztulnia.*

97. [129; 417] – [Bugaczi csárda]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 166a. Autográf.

Keletkezése

1806. november 22.–1807. július 19. között. A 92. és a 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Orczy Lőrinc: Bugaczi tsárdának tiszteletére = *Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől. A' Költeményes Gyűjtemény 'öregbedésére a' Nagyságos szerzőnek különös Engedelmével közre Botsátotta Révai Miklós.* Pozsonbann, Loewe Antal' betűivel. 1787, 199–201.

Szövegkapcsolatok

Orczy talán legismertebb versét Kazinczy nagyon kedvelte, át is dolgozta. Amikor 1806-ban a *Hazai Tudósítások*ban publikálta Orczy Lőrinc életrajzát (*Magyarok' Emlékezete. B. Orczy Lőrinc.* Hazai Tudósítások, 1806, 37. sz., 397–398), külön kiemelte Orczy költeményei közül a „Bugacz Csárdához írt Epistolá”-ját:

Minden darabjaiban élet philosophiája lehell, (ilyen a' Bugacz Csárdához írt Epistolája) melyet Mestereitől, a' francia Poetáktól, vett, és igen szerencsésen, noha sok helyt kevés gonddal, tett által.

1809 februárjában ezt írta Szemere Pálnak:

Az Orczy Bugaczy Csárdáját úgy admirálom, mint a' Horatzius Epistolájit a' deák Poézis legszebb darabjai között.” (KazLev XXIII. 5750. sz., 163.)

A „Berzsenyi Dánielhez Miklára, Somogyban” című, 1809 októberében keletkezett episztolában szintén kitér Orczy népszerű költeményére. (vö. KÖLTEMÉNYEK I. 733., II. 378.)

A versről a *Pályám emlékezetében* is említést tesz, amikor Orczyval való első találkozását leírja, illetve röviden jellemzi és méltatja. (PEml. 81, 433, 483, 578, 741.)

1810-ben „A Bugaczi csárdára. Orczy után” címmel maga is írt egy episztolát (vö. KÖLTEMÉNYEK I., 165–167., II. 438–443.)

Magyarázatok

Orczy Lőrinc I. báró (1718–1789): költő, tábornok, Abaúj vármegye főispáni helytartója, majd főispánja. Részt vett az örökösödési és a hétéves háborúban, valamint Berlin 1757-es lerohanásában. Támogatta a *Magyar Museumot*, ahol több verse is megjelent, csakúgy, mint Kazinczy lapjában, az *Orpheusban*. Verseit először *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől* címmel Révai Miklós adta ki 1787-ben. Későbbi versei együtt jelentek meg Barcsay Ábrahám költeményeivel *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* címen, szintén Révai Miklós gondozásában 1789-ben.

98. [129; 447] – Korrektheit. (Schillers Ged. I. Th.)

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 166a. Autográf.
Szövegváltozat: MTA KIK K 604/I. 78a.

Keletkezése

1807. július 19. Kazinczy saját keletzése.

Felhasznált szöveg

Friedrich Schiller, Korrektheit = Friedrich Schiller: *Gedichte*, 2 Theile, Crusius, Leipzig, 1800–1803. (Erster Theil 1800.) I. 320.

Schiller *Korrektheit* című epigrammája a *Xenien und Votivtafeln* című epigrammaciklus részeként készült 1796-ban. Először 1797-ben Schiller *Musenalmanach*-jában (Tübingen, Cotta) jelent meg.

Kazinczy a Schiller epigrammája alá lejegyzett szabad fordítását a *Tövisek és virágok* 6. darabjaként *Correctio* címen közölte (1811).

A *Tövisek és virágok* gondolata 1810 novemberére alakult ki. A *Pandekta I.*-ben szereplő magyar fordításhoz 1807. július 19-i dátumot ad meg. (vö. KÖLTEMÉNYEK II. 310–311.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a *Tövisek és virágok* kötet jegyzeteiben utal Schillerre:

Puristáink megbocsátanak a' szóért. Vele élt Schiller is, kitől az Epigramma véve van. (Tövisek 1902, 42.)

A Schiller-verset a korábbi időszakból származó (1801–1806 között) MTA KIK K 604/I. kéziratkötetben is megtaláljuk, olyan feljegyzések között, amelyek 1802/1803 táján keletkeztek. A K 604/I. kéziratkötet 78a lapján a kimásolt epigramma felett, a címben a vers leőhelyének pontos hivatkozása is szerepel: „Korrektheit – Schillers Gedichte 1 Th. S. 320”. Az előző lapokon két másik Schiller-vers másolata is megtalálható, amelyeket szintén átírt a *Pandekta I.* kötetbe. (19. *Der Kampf*; 20. *Resignation*)

Magyarázatok

Friedrich Schiller (1759–1805): német költő, drámaíró.

99. [129; 447] – Argand

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 166a. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletzéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

A *Pandekta I.* kötetben néhány lappal hátrább megtaláljuk Kazinczynak az argandi lámpáról szóló cikkét beragasztva: **49. Argand' lámpájáról való tudósításom** (MTA KIK K 633/I. 133a–134a [422–423; 316–317]). A cikk feltehetőleg 1808 táján keletkezett, jelen kijegyzés keletkezése a *Pandekta*-beli elhelyezkedése alapján 1807 júliusa utánra tehető.

Magyarázatok

Genevai lakos: François-Pierre Argand, az argandi lámpa feltalálója Genfben született. 1782-ben mutatta be lámpáját a montpellier-i akadémiának. A találmány néhány évtizeden belül az egész világon elterjedt, és az új égőtípus forradalmasította a világítást. (Ehhez l. még **49.** kijegyzés.)

Hydrostatische Lampe: Peter Keir találmányáról 1800-ban több folyóirat is beszámolt, így például az *Annalen der Physik*. Ebben Peter Keirre vonatkozóan ugyanazokat az adatokat találjuk, mint Kazinczy kijegyzésében. (Kentish Townból származik, találmányát 1787-ben mutatta be.)

100. [130; 118] – [Goethe, Tasso]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 166b. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc, Szent a' hely... = Kazinczy Ferenc, *Költemények I–II.* (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debrecen, 2018, I. 915.; II. 304. .

Keletkezése

1807. július 19. után. A **98.** kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Johann Wolfgang Goethe: *Torquato Tasso*

I. felvonás I. jelenet 82–84. Leonore 6. megszólalásának vége

Kazinczy Ferenc: Szent a' hely...

A három sor Goethe darabjában az egyik főszereplő, Leonore monológja végén található. A fordítás nem egy töredék, hanem gnómajlegű idézet, melynek keletkezési idejéről Kazinczy 1806. május 9-ét adta meg. A *Pandekta*-ba azonban feltehetőleg később másolta át, a környező kijegyzések keletkezése alapján valamikor 1807 júliusát követően.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a fordítást keletkezési dátumához képest egy évvel később elküldte Cserey Farkasnak:

Rajtunk áll, azt a' szépet, a' mit lelkünk érez, a' kimondás által magunkévá tenni, 's melly emelő gondolat az, hogy az ilyen cselekedet, az ilyen szó századok múlva is hathatósan szölland a jókhoz!

Szent a' hely, a' hol eggy jó ember állott

'S árnyéka századok multával is

Buzdítva szöll a' Jóknak lelkeikhez.

Göthe.

(Kazinczy Cserey Farkasnak 1807. ápr. 16. KazLev IV. 1100. sz., 554.)

1810-ben pedig beleszötte a *Hazai és Külföldi Tudósítások* 24. számában található *Báróczy Sándor' Emlékezete* címen megjelent életrajzi cikkébe is (Hazai Tudósítások 1810, 129.):

Boldog a' ki életét magának, barátjainak 's hazájának élheti, 's ennek életében is hálála után is használhat!

Szent a' hely a' holott nagy ember álla;

'S példája századok' multával is

Buzdítva szóll a' jóknak lelkeikhez.

(*Goethe, Tasszójában.*)

A Goethe-idézet zárja Báróczi kibővített életrajzát is a *Báróczynek minden munkáji* című, Kazinczy által megjelentetett összkiadás VIII. kötetének végén. (KAZINCZY/BÁRÓCZY 1814, 35.)

101. [130; 418] – Kufsteinban, 1799.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 166b. Autográf.

Társszövegforrás: Studiumok I. „22. Jún. 1800. Kufstein” MTA KIK RUI 2r.2/I. 10a.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Kazinczy gnómája a kufsteini fogság idején keletkezett, ahol 1799. július 6. és 1800. június 30. között raboskodott. A *Pandekta I.* kötetbe utólagos lejegyzésben került át, de a *Stúdiumok I.*-ben lévő korábbi lejegyzés is utólagos. A két szöveg között csak a dátummegjelölésben van eltérés.

102. [130; 418] – A' Szepesi XIII. Városok

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 166b. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Sigmond Király által: 1412. november 8-án Zágrábban kelt az az oklevél, melyben Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) zálogba adott tizenhárom szepesi várost, valamint három várkastélyt II. Ulászló lengyel király (1386–1434) számára. Bár a Velence ellen háborúzó uralkodó a cserét „rövid távú” üzletnek gondolta, a sors végül úgy hozta, hogy a különleges státusba lépő területek egészen 1772-ig lengyel kézen maradtak. A *tizenhárom város* közé tartozott: (Szepes)Béla, Durand (Durelsdorf), Felka (Fülka), Igló (Neudorf), Leibic, Mateóc (Matsdorf), Ménhárd (Meneharddorf), Poprád

(Deutschendorf), Ruzskin (Rysdorf), (Szepes)Olaszi (Wallendorf), (Szepes)Szombat (Georgenberg), (Szepes)Váralja (Kirchdorf), Sztrázsa (Michelsdorf).

Nyolcvanezer hatszáz húsz forint: 37 ezer cseh garasért zálogosította el Zsigmond Ulászlónak a városokat és várakat, azzal a feltétellel, hogy azok minden tartozékaikkal, béreikkel, jövedelmeikkel, birtokaikkal és minden jogaikkal a lengyel királyra szálljanak, és birtokában maradjanak mindaddig, amíg a magyar király emberei a zálog fejében adott kölcsönt két havi felmondás után Dunaveczi várában az előre értesítendő és erre külön kiküldendő négy lengyel úrnak vissza nem fizetik. (SVÁBY 1895, 281–282.) A lengyel garas átváltásával többféle számítási eredményre lehet jutni. Demkó Kálmán szepesszombati történész alapján Sváby Frigyes *A XIII szepesi város története* című könyvében az összeget 88.800 Ft-ra teszi, ami nem esik messze Kazinczy számításától.

Vissza szerezte a Koronának: 1772. augusztus 5-én Lengyelországot három részre osztották, amelynek következményeképpen Mária Terézia visszakapta a tizenhárom elzálogosított várost. Az uralkodónő gróf Csáky János szepesi főispánt bízta meg a feladat teljesítésével. 1772. november 5-én Iglón tartották a visszafoglalás hivatalos ünnepségét: Csáky János mellett részt vett a városok adminisztrátorává frissen kinevezett lepcséni Tiszta Pál királyi tanácsos és abaújvármegyei alispán, Török József, a szepesi kamara elnöke, aki a városok pénzügyeinek rendezésével volt megbízva és Jancsó Ferenc vármegyei alispán. Török József eszerint csak az egyik megbízott személy volt a „reoccupatio” lebonyolításában. (SVÁBY 1895, 284)

Török (I.) József gróf (1714–1776): Borsod vármegyei alispán, országgyűlési követ, udvari tanácsos, a szepesi kamara elnöke. Szabadkőműves és rózsakeresztes (vö. 4. kijegyzés).

103. [131; 449] – [Francis Bacon]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 167a. Autográf.

Keltekzése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keltezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Francis Bacon: *Sermones Fideles sive interiora Rerum XI.*, De Magistratibus et Dignitatibus. (1638)

Magyarázatok

Baco: Francis Bacon (1561–1626), brit filozófus, államférfi.

(Kijegyzés szövegének eredeti kontextusa)

XI. De Magistratibus et Dignitatibus 1.

Saepe quoque indignitatibus non vacat; atque per indignitates pervenitur ad dignitates.

(Kijegyzés magyarul)

Sokszor méltatlan tettek révén jutunk méltóságokhoz. (ford. K. D. A.)

104. [131; 419] – [Descartes]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 167a. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

René Descartes *Specimina Philosophiae, seu Dissertatio de Methodo*, Dioptrice et Meteora. (Filozófiai írások, avagy értekezés a módszerről, 1644, II. rész.)

Szövegkapcsolatok

A Descartes-idézet először Földi János egyik levelében fordul elő, melyet 1789. augusztus 25-én írt Kazinczynak:

A' mit Te írsz: Nem tudnék öt írótt említeni, a' ki azt dgy-vél írta, de sokat a' ki ggy-vel. E' felől kételkedem, vagy azt mondom, szinte olyan keveset. De ha úgy lenne is; én ebben is mint egyébben a' pluralításra nem sokat hajtok, hanem az igazságra, ezt tartván Cartesiussal: Animadvertebam circa ea, quorum veritas non valde investigatur, nulli rei esse minus credendum, quam multitudini suffragiorum: longe enim verissimilius est vnum aliquem illa invenire potuisse quam multos. In Dissert. de Methodo. (KazLev I. 239. sz., 445.)

Lehetséges, hogy Kazinczy innen ismerte és jegyezte ki, majd később átmásolta a *Pandektá*ba. Az idézetet azután 1810. márc. 22-én megírta Sipos Pálnak egy magyarázattal kiegészítve:

Levelembe a Belzebub az égre provokált, s prof. úr azt kérdi, ha renunciált-é az idealizmus az égnek? nem dévajkodom tehát, serio felelek: a meggyőződésnek legfényesebb világa győzött, meggyőzött engemet afelől, hogy nem az az ész az igazi ész, amit a vulgus néz észnek, hanem valami fentebb valóságú ész. Hogy az úr, professzor úr ne csak higgye, hanem érezze is, hogy igaz, amit magától mondok, ide teszek egynehány cikkelyt. 1 Animadvertebam circa ea, quorum veritates non facile investigantur, nulli rei minus esse credendum, quam multitudini suffragiorum etc. Cartesius. (KazLev VII. 1687. sz., 323.)

Ugyenebben a levélben olvashatjuk a sorrendben következő 105. kijegyzésben szereplő Goethe-idézetet is.

Magyarázatok

René Descartes (1596–1650): francia filozófus, matematikus.

(Idézet eredeti kontextusa)

[...] ac denique advertentem circa ea quorum veritas non valde facile investigatur, nulli rei esse minus credendum quam multitudini suffragiorum; longe enim verissimilius est unum aliquem illa invenire potuisse, quam multos.

(Idézet magyarul)

[...] de azért nehezebben kifürkészhető igazságok dolgában a szótöbbség nem ér semmit, mert sokkal valószínűbb, hogy egy ember akadt az igazságra, mint egy egész nép [...]. (ford. Zemplén Jolán)

105. [131; 449] – [Wahren Schönheit]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 167a. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések] 24a sorszám, 151.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

1. Henry Fielding: *Geschichte des Thomas Jones, eines Fündlings*, IV. Buch. VI. Kapitel

2. Johann Wolfgang Goethe: *Venezianischen Epigrammen* – 15. epigramma „Schüler macht sich der Schwärmer...” (1790)

A Ráday Gyűjtemény Szemere-Tár I. kötet 151. lapján találjuk a két egymással összekapcsolt idézet első, eredeti változatát. Keltezése: 1801. okt. 20. Ott a 2. idézethez Kazinczy pontosan megadja a forrást: „Göthe neue Schriften, Tom. VII.” (A hivatkozott kiadás: J. W. v. Goethe, *Neue Schriften*, 7 Bände, J. F. Unger, Berlin, 1792–1800.) Ezt a kijegyzést másolta át Kazinczy a *Pan-dekta I.* kötetbe, de a 2. idézet hivatkozását elhagyta.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Goethétől származó idézetet először 1806-ban használta fel egy Kis Jánoshoz írott levelében saját verseinek fogadtatására reagálva:

Hogy verseim tetszettek, annak szívesen örvendek; a’ te javallásod nékem több mint az egész Publicumé; hidd ezt a’ szónak tellyes értelmében. Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da, azt mondja Göthe. (Kazinczy Kis Jánosnak 1806. nov. 11. KazLev IV. 1030. sz., 392.)

A Goethétől vett idézet annyira fontos volt számára, hogy saját epigrammagyűjteménye, a *Tövisek és virágok* (1811) mottójául is ezt választotta.

A két idézet szoros összetartozását jelzi, hogy Sipos Pálnak a 104. kijegyzésben található Descartes-idézethez hasonlóan ugyanabban a levélben ezt a kettőt is megírta, közvetlenül Descartes sorai után, a levél 4. pontjában:

Levelemba a Belzebug az égre provokált, s prof. úr azt kérdi, ha renúciált-é az idealizmus az égnek? nem dévajkodom tehát, serio felelek: a meggyőződésnek legfényesebb világa győzött, meggyőzött engemet afelől, hogy nem az az ész az igazi ész, amit a vulgus néz észnek, hanem valami fentebb valóságú ész. Hogy az úr, professzor úr ne csak higgye, hanem érezze is, hogy igaz, amit magától mondok, ide teszek egynehány cikkelyt [...]

4. Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da. Goethe. – in der wahren Schönheit findet sich etwas, das gemeine Seelen nicht bewundern können. És ez a’ harmadik egy kis változtatással. (Kazinczy Sipos Pálnak 1810. márc. 22. KazLev VII. 1687. sz.. 323.)

Magyarázatok

Henry Fielding (1707–1754): angol regényíró. Leghíresebb regénye a *Tom Jones* (The History of Tom Jones, a Foundling, 1749).

Johann Wolfgang Goethe (1749–1832): német író, költő.

(Idézet 1 eredeti kontextusa)

Congreve sagt gar recht: In der wahren Schönheit findet sich etwas, das gemeine Seelen nicht bewundern können;

(Idézet 1 magyarul)

Jól mondja Congreve: „Van valami az igazi szépségben, amit a közönséges lelkek nem tudnak megérteni.” (ford. Julow Viktor. FIELDING 1984, 180.)

(Idézet 2 eredeti kontextusa)

Schüler macht sich der Schwaermer genug, und rühret die Menge
Wenn der vernünftige Mann einzelne Liebende zaehlt.
Wunderthaetige Bilder sind meist nur schlechte Gemahlde:
Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da.

(Idézet 2 magyarul)

Lel követőkre a megszállott és hat tömegekre,
míg az eszes férfit csak kevesen szeretik.
Sok csodatévő kép csak mázolvány:
mit a szellem és a tudás alkot, nem kap a csürhe azon. (ford. Kálnoky László. GOETHE 1982, 379.)

106. [132; 120] – [Lucanus]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 167b. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Marcus Annaeus Lucanus: *Pharsalia, sive de Bello civili*, Liber I. 447–462. sor

Magyarázatok

Marcus Annaeus Lucanus (Kr. u. 39–65): római költő. Tekintélyes hispániai családból származott. Nagybátyja a filozófus Seneca, a gyermek Nero nevelője és tanítója volt. A család már nyolc hónapos korában elküldte hozzá Lucanust.

Pharsalia: Lucanus befejezetlen eposza. A ránk maradt tíz ének Kr. u. 59 és 65 között íródott. Témája a Caesar és Pompeius között kitört polgárháború.

(Idézet eredeti kontextusa)

Vos quoque, qui fortes animas belloque peremptas
laudibus in longum vates dimittitis aevum,
plurima securi fudistis carmina, bardi.
Et vos barbaricos ritus moremque sinistrum
sacrorum, druidae, positis repetistis ab armis.
*Solis nosse deos et caeli numina vobis
aut solis nescire datum.* Nemora alta remotis
incolitis lucis. Vobis auctoribus umbrae
non tacitas Erebi sedes Ditisque profundi

pallida regna petunt: regit idem spiritus artus
orbe alio. Longae, canitis si cognita, vitae
mors media est; certe populi, quos despicit Arctos,
felices errore suo, quos ille timorum
maximus haud urguet leti metus. Inde ruendi
in ferrum mens prona viris animaeque capaces
mortis et ignavum rediturae parcere vitae.

(Idézet magyarul)

Csak néktek adatott ismerni az isteneket,
Mégis csak ti nem ismeritek. (ford. K. D. A.)

107. [132; 120] – Báróczi a' Döbrentei Albumába, felőlem folyt beszélgetések után:

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 167b. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Decimus Junius Juvenalis: Tizenharmadik szatíra, 103–105. sor

Szövegkapcsolatok

A Kazinczyra utaló albumbejegyzésről Döbrentei két levelében is említést tesz. Eszerint 1806 májusában készült:

Bétsen keresztül utazván, meglátogattam Korabinszkyt, Mártont, Decsyt, és ama jó öreg Báróztit [...] Emlegettük a' Tekintetes Urat, 's igen szívesen kérdezősködött. Albumomat neki adtam, mivel, ugymond, Kazinczyval levelez az Ur, ezt írom bé:

– Multi Committunt eadem diverso crimina fato

Ille crucem, pretium sceleris tulit, hic diadema. Juvenalis. (Döbrentei Gábor Kazinczynak. 1806. május 7. KazLev. IV. 917. sz.; l. még: Döbrentei Gábor Kazinczynak 1806. május 27. KazLev IV. 926. sz.)

Kazinczy Báróczi klasszikus irodalmi műveltségére vonatkozó megjegyzését később felhasználta a róla írott életrajzi cikkében is 1810-ben. ('Báróczy Sándor' Emlékezete = *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1810. I. 24.) Ezt bontotta ki három évvel később, az 1814-ben megjelent *Báróczy Sándor Minden Munkáji* címmel közreadott összkiadás életrajzi bevezetőjében is:

Igen kedves barátja vala Somsich is, a' deák Epigrammatiszt, 's hihető hogy közöttök a' szövetséget a' Római Classicusok' szeretete foná, kiknek írásaikban Báróczy igen járatos volt. Ő a' néki olly igen kedves Tacituszból és Senecából valamint Virgilből, Horátzból és Juvenálból is, egész lapnyi darabokat mondogata-el minden készület nélkül midőn a' beszéd egyikikének vagy másikának szavaira emlékezteté. („Az Olvasóhoz” KAZINCZY 1813–1814.)

Magyarázatok

Döbrentei Gábor (1785–1851): író, műfordító, irodalomszervező. A kolozsvári Erdélyi Múzeum szerkesztője (1814-től). 1804-től levelezett Kazinczyval, de baráti kapcsolatuk idővel elmérgesedett.

Báróczi (Báróczy) *Sándor* (1735–1809): író, műfordító, 1760-tól a bécsi magyar testőrség tagja, 1806-ban ezredesként vonult nyugdíjba. Szabaddkőműves, alkimista. Kazinczy Báróczit már idősebb korábban, Bécsben ismerte meg. Először 1786-ban találkoztak, majd ezt követően minden bécsi látogatása során felkereste. 1813–1814-ben egy életrajzi és nyelvészeti tanulmány kíséretében újra kiadta munkáit: *Báróczi Minden Munkáji* 1–8. kötet, Pest, 1813–1814.

Döbrentei Albumába: Döbrentei Gábor emlékkönyvtöredékét az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik. (OSZK Kézirattár, Fond 113/5. 10. ff. 1804–1813.)

Aloysius és István: Báróczi Sándor *A Védelmeztetett Magyar Nyelv. Vagyis a Deákosság mennyire szükséges voltáról való kettős Beszélgetés* (Hummel, Bécs, 1790) című, dialógusban megírt művének két szereplője.

Citatum (lat.): idézet.

(*Kijegyzés forrásának eredetije magyarul*)

„más-más sorsra jutott már sok, ki hasonló bünt követett el: ennek díja kereszt lett, másik meg koronát nyert?” (Ford. Muraközy Gyula, IUVENALIS 1964, 271.)

108. [132; 120] – Demetrius Cynicus**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 167b. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*], 45b sorszám, 284.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keltezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Lucius Annaeus Seneca: *Quaestiones naturales*, Liber quartus.

Kazinczy ugyanezt a kijegyzést már korábban, 1803 július-augusztusában is elkészítette. (Ráday Gyűjtemény Szemere-Tár, I. kötet 284.) Ott azonban az idézet egy félmondattal hosszabb: ”Libertino potenti: facile sibi esse ad divitias viam, quo die poenituisset bonae mentis. Senec. Natur Quaest. L. IV”

Magyarázatok

Lucius Annaeus Seneca (Kr. u. 4 körül – Kr. u. 65): római sztoikus filozófus, drámaíró és államférfi.

Demetrius: Démétriosz (I. sz.), Rómában élt Nero és Vespasianus római császárok uralkodása alatt. Seneca barátja volt. A cinikus filozófia követője volt, munkái nem maradtak fenn.

(*Kijegyzés forrásának eredetije*)

Demetrium egregium virum meminere dicere cuidam libertino potentem, facilem sibi esse ad divitias viam, quo die poenituisset bonae mentis.

(Idézet magyarul)

Emlékszem, a kiváló Demetrius mondta valami befolyásos felszabadított rabszolgának, hogy könnyű lesz az útja a gazdagsághoz, mielőtt zavarni kezdi saját becsületessége. (ford. Kopeczky Rita. SENECA 2004, 602.)

109. [133; 121] – [Idézetek 2.]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 168a. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. megjegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Idézet 1: forrása ismeretlen

Idézet 2: forrása ismeretlen

Idézet 3: Étienne Bonnot de Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (Az emberi ismeretek eredetéről), első kiadása: 1746.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a 2. Voltaire-re vonatkozó idézetet saját maga ültette át magyarra egy 1810 tavaszán Sipos Pálnak írott levelében. Ebben a levélben használt több más idézetet is a *Pandekta I.* kötetből (104., 105. megjegyzés).

Miolta Voltaire a' philosophiát olyanná tette, hogy azt a' közember is megértse – 's így a' melly a' közember eszével is megfér – azolta az eszes ember nem kap rajta. „nem az az ész az igazi ész, a' mit a' vulgus néz észnek, hanem valami fentebb valóságú ész”. (Kazinczy Sipos Pálnak. 1810. márc. 22. KazLev VII. 1687. sz., 323.)

Magyarázatok

Pujoulx: Jean-Baptiste Pujoulx (1762–1821), francia újságíró, dramaturg.

Étienne Bonnot de Condillac (1715–1780): francia filozófus.

(Idézet 1 magyarul)

Semmi sem látszik kisszerűbbnek, mint a kicsinynek látszók megvetése. (ford. D. E.)

(Idézet 2 magyarul)

Mióta Voltaire a filozófiát a nép rendelkezésére bocsájtotta, a szellem emberei nem kérnek belőle. (ford. G. O.)

(Idézet 3 magyarul)

Az összes filozófus közül a metafizikusok tűnnek a legkevésbé bölcsnek: műveikből semmit sem okultam: mindenütt csak szellemekkel találkoztam. (ford. G. O.)

110. [133; 424] – Chalcenterus

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 168a. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keltezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A Huszty István *Jurisprudentiájára* Didymus kapcsán tett utalást nem sikerült azonosítani.

Magyarázatok

Didymus: Didymus Chalcenterus görög tudós, nyelvész Cicero és Augustus idejéből. Hatalmas munkabírásáról és vasszorgalmáról „ércgyomrú”-nak nevezték el. Becenévét (Chalkenteros) onnan kapta, hogy kb. 3500 könyv szerzője volt.

Huszty István (1710–1772): jogász, ügyvéd, jogakadémiai tanár. Hivatkozott műve: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum*, Buda, I–III. 1745 (majd Eger 1748, 1758, 1760, Nagyszombat 1766, 3. Egri javított kiadás 1778, 1794, 1795).

111. [134; 422] – Hongrais, nem hongrois

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 168b. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 47b sorszám, 294.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keltezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

François Marie Arouet de Voltaire: *Contes en vers, satires, et poésies mêlées de Voltaire*, Édition stereotype, d’après le procédé de Firmin Didot, Paris, 1801.

Kazinczy Voltaire versét először 1803 decemberében dolgozta fel egy kijegyzésében. (Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet 294.) Ott bővebb kifejtése olvasható a fonetikai kérdésnek:

Hongrois, nem ôâ; hanem é terminátióval. – *Contes en vers de Voltaire*. A’ Paris. Stereotyp. pag. 190.

La belle reine des HongraIs
Se rit de cette épiphanie.
A’ Hongrais ezen sorokra felel:
L’empereur, chéri des Français,
Vit à l’auberge en Franconie.

Szövegkapcsolatok

Később teljesen más kontextusban is felhasználta a verset. A Mária Teréziára vonatkozó sor bekerült a *Mária Theresia* című folyóiratcikkébe is:

A' Bajor, veje Első József Császárnak, Decemb. 19d. Cseh Királynak, 's 1742. Feb. 12d. Hetedik Károly nevezet alatt Római Császárnak koronáztaték; de seregeink, 's ezekben Pálffy Károly, a' Nádor' fija, egy nappal azután hogy ez a' Római Birodalmi koronát felvette, Münchenben vala, 's az új Császár, francia segédpénzből élve, szomorúan néz Frankfurtból, mint pusztítatnak birtokai. – La belle reine des hongrais, mond Voltaire a' maga szép Epistolájiban, Se rit de cette épiphanie. (Hébe, 1824, 3–21.)

(Kijegyzés szövegének eredetije)

L'Épiphanie de 1741
Stuart, chassé par les Anglais,
Dit son rosaire en Italie,
Stanislas, ex roi polonais,
Fume sa pipe en Austrasie,
L'empereur, chéri des Français,
Vit à l'auberge en Franconie:
La belle reine des Hongrais
Se rit de cette épiphanie.

(Kijegyzés magyarul)

A franciák kedvenc uralkodója,
Egy frankeni fogadóban él:
A magyarok szép királynője
kinevette Epifániájáért.

(ford. G. O.)

112. [134; 122] – Az Ausztriai Monarchia, 1807.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 168b. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Neue Annalen der Literatur des österreichischen Kaiserthumes, Intelligenzblatt, 1807/03; 108.

A kijegyzés a Kazinczy által Wiener Annalenként emlegetett, de valójában *Neue Annalen der Literatur* című osztrák folyóirat mellékletéből, az *Intelligenzblatt*ból származik. A Monarchia lakosságára és területére vonatkozó 1807-es számadatok kiegészítik a 41. és 43. kijegyzésben szereplőket, amelyek 1806 és 1809 között a napóleoni háborúk miatt végbement statisztikai változásokat rögzítették.

113. [134; 422] – a' *Karpathus magassága***Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 168b. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Neue Annalen der Literatur des österreichischen Kaiserthumes. Intelligenzblatt, 1807/03; 108.
An Herrn Sartori von Grätz. Brief des Hrn. Dr. Schultes, Professors der Botanik und der Chymie an der Universitaet zu Krakau, über einen Theil der Mineralogie und Geologie Ostgalliens.
A kijegyzésben felhasznált cikk lábjegyzetében az áll, hogy a közölt írás franciából készült fordítás, amely Hr. Prof Schultes utazásai alatt keletkezett levelezésének részlete.

Magyarázatok

toise: hosszúsági mértékegység = 1,949 m vagy 1 square toise = 3.7987 négyzetméter.
Styria: Stájerország, Ausztria egyik tartománya.
m.f.: mérföld

114. [134; 422] – *Convolvulus tricolor***Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 168b. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Ugyanerről a növényről Kazinczy már említést tett a *Pandekta I.* kötet 71. kijegyzésében.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a botanikában jártas Cserey Farkassal levelezett leginkább fáiról és virágairól, aki 1807 nyarán segített azonosítani a *Convolvulus* mint hangulatteremtő virágfajtát:

A mely virágot küldöttél le nyomva, annak a Botanicusoknál neve *Convolvulus tricolor*, igen szép színei vannak. (Cserey Farkas Kazinczynak. 1807. júl. 13. KazLev V. 1139. sz., 80.)
Köszönöm hogy a' *Convolvulus tricolor* nevére reá tanítottál. Az egy igen rendes virág és azért becses, mert késő ősziig mindég virít. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. júl. 22. KazLev V. 1146. sz., 101.)

Magyarázatok

Convolvulus tricolor (lat.): háromszínű szulák, egynyári dísnövény.

115. [135; 423] – Arany Gyapjú' Rende.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 169a. Autográf.

Keletkezése

1807. július 19. után. A 98. kijegyzés keltezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Philippe der Gütige: Jó Fülöp (1396–1467), Burgundia hercege volt 1419-től haláláig. A Valois-ház egyik ágának tagja volt, közeli rokonságban állt a francia királyi családdal. Harmadik felesége Izabella portugál hercegnő. A rendet 1429. január 10-én Brugge-ben alapította nejével, Izabella hercegnővel történt egybekelése alkalmával, a keresztény hit és a katolikus szentegyház védelmére, az erény és jó erkölcsök növelésére. A rend alapítását követően először a burgundi hercegek, majd a Habsburgok spanyol ágának, és a spanyol örökösödési háború után mind a spanyol uralkodók, mind a Habsburgok osztrák ágának legfontosabb rendjele lett. (MAMÚL I. 131.)

Portugalliai Herczegassz. Izabella (1397–1471): János portugál király lánya, Burgundia hercegnője.

116. [135; 423] – Sz. Leopold' Rende.

Szövegforrás

MTA KIK K633/I. 169a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. I. Ferenc császár esküvője Mária Ludovikával 1808. január 6-án volt. A kijegyzés csak ezt követően keletkezhetett.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Sz. Leopold' Rende: Habsburg I. Ferenc osztrák császár 1808-ban alapította meg a Lipót-rendet, édesapja II. Lipót magyar király tiszteletére. A rendnek hagyományosan három osztályát különítették el: lovagkereszt (Ritterkreuz), középkereszt (Kommandeurkreuz) és nagykereszt (Großkreuz).

Habsburg Estei Mária Ludovika Beatrix (1787–1816): I. Ferenc harmadik felesége. 1808. január 6-án a 19 éves Mária Ludovika Bécsben feleségül ment unokabátyjához, a másodjára megözvegyült, 40 éves I. Ferenc császárhoz, akinek második felesége, Mária Terézia Karolina császárné, született nápoly–szicíliai Bourbon hercegnő 1807. április 13-án hunyt el.

117. [135; 423] – [Martialis]

Szövegforrás

MTA KIK K633/I. 169a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Martialis: *Liber VII.* Epigramma 17: Ad bibliothecam Julii Martialis, 6–12. sor

Magyarázatok

Marcus Valerius Martialis (Kr. u. 40–Kr. u. 104): római költő.

(*Kijegyzés eredetije*)

septem quos tibi misimus libellos / auctoris calamo sui notatos: / *haec illis pretium facit
litura.* / at tu munere delicata parvo / quae cantaberis orbe nota toto, / pignus pectoris hoc mei
tuere, Iuli bibliotheca

(*Idézet magyarul*)

Hátsó polcaidon talán akad hely / hét könyvemnek, amit saját kezemmel / korigáltam a tollal,
én a szerző – / értékük ha van is, csupán ezért van. / S most, hogy nálad e kis, szerény ajándék /
vedd szívemnek e zálogát, s vigyázz rá, / mert megőriz a Hír örökre téged / dús könyvtára a drága
Juliusnak. (ford. Bálint Gábor)

118. [135; 423] – Himfynek Kedvese

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 169a. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés,
versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*], 42a sorszám, 265.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1803 nyarán kapott először híreket Himfy, vagyis Kisfaludy Sándor szerelméről. Kis János számolt be neki levélben a róla szerzett benyomásairól:

A' felesége, Szegedi Rozália már egynéhány esztendőktől fogva beteges, ugyan azért is halovány és sovány képű, inkább szőke mint barna, helyes közép-termetű, kék szemű. Meglátszik rajta, hogy valaha igen szépnek kellett lennie. Örömet olvas, és sok Frantzia verseket tud könyv nélkül. Olaszúl is ért. boldog házasságban élnek-e? úgy gondolom. De gyermekek még nem vólt. (Kis János Kazinczynak. 1803. júli 23. KazLev III. 607. sz., 77.)

A Szemere-Tár I. kötetének 265. lapján hasonló, néhány szavas feljegyzést találunk 1803 nyaráról:

Himfy
Kis Faludi Sándor, Kámon, Vas Vgyében:
Kedvese Szegedi Róza.

A feljegyzést átmásolta a *Pandekta I.* kötetbe, amit az is bizonyít, hogy a soron következő feljegyzések szintén ide kerültek át.

Kisfaludy Sándorról és feleségéről, Szegedy Rózáról a *Pandekta III.* kötetben is találunk egy feljegyzést 1812-ből (394. Kisfaludi Sándor az az Himfy MTA KIK K633/III. 231b [375]).

Magyarázatok

Himfy: Kisfaludy Sándor (1772–1844) írói neve. Író, költő, katonatiszt (vö. 394. kijegyzés).
Szegedi (Szegedy) Róza (1775–1832): Kisfaludy Sándor felesége és műzsája (vö. 394. kijegyzés).

119. [135; 423] – Az Erdélyi Himfy

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 169a. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*], 42a sorszám, 265.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1803 nyarán a Szemere-Tár I. 265. lapján közvetlenül a Himfyre vonatkozó feljegyzés után ugyanazt jegyezte fel, mint a *Pandekta I.*-ben:

Pseudo Himfy
Dési Sándor, Kolozsvárott

1805 tavaszán Buczy Emiltől kért róla információkat. (Kazinczy Buczy Emilnek. 1805. ápr. 30. KazLev III. 750. sz.) Buczy válaszában ezt írta:

Dési Sándor Úr Gróf Bethlennek Udvari Secretariussa, közelebbről nem ismérhetem, talán Cadenciás verseket ír. (Buczy Emil Kazinczynak. 1805. május 5. KazLev III. 752. sz., 324.)

Magyarázatok

Dési (Dés) Sándor (?-?): erdélyi költő.

120. [135; 423] – Poppaea.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 169a. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*], 45b sorszám, 284.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Tacitus: *Annales*, Liber XIII, 45. Sabina Poppaea

Kazinczy ugyanezt az idézetet már korábban, 1803 augusztus táján kijegyezte a Szemere-Tár I.-ben lévő Pandekta-lapokra (Szemere-Tár I. 45b), amely közvetlenül a *Pandekta I. 108.* kijegyzésének korábbi változata után található, amelyet szintén átmásolt.

Magyarázatok

Sabina Poppea (Kr. u. 30–Kr. u. 65): az 54.-től 68.-ig uralkodó Nero császár második felesége.

(*Kijegyzés magyarul*)

Ebben a nőben minden megvolt, csak tisztesség nem. (ford. Borzsák István, TACITUS 1970, II. 330.)

121. [136; 424] – Pászthorynak képe alá:

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 169b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Tacitus: *Annales*, Liber XIV, 51.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Pászthory Sándort az egyik legkiemelkedőbb államférfiként tisztelte, példaképként tekintett rá a közügyek szolgálatában:

Referendarius Pászthory Sándor, ki 1800 körül hala-meg mint Fiumei Gubernátor, egyyike volt a' legszentebb Hazafiaknak 's legtudományosabb főknek az Országban. Egész élete munkában tölt-el, 's ha kifáradt a' hivatalbeli dolgokban, Senecát vette-elő, 's lelkét a' Stóá' leczkéji által táplálgatta, emelgette. Swieten lévén a' Tudományi dolgok Ministere, Pászthory ő alatta a' Magyar Oskolák dolgait referálta. Így én ő alatta szolgáltam. Cancell. Gr. Teleki Sám. Exc. nékem egyszer azt mondá, hogy assecuráljam Ó Excet, hogy ha mindég Pászthory lesz a' Tudományok kormányán M. Országon, 's Swieten a' Monarchiabeliekén, úgy vaktában bíz reájok

mindent. Ez az ember (Pászthory) engem szeretett; ő pedig nekem a' legfőbb idolumom volt. (Kazinczy Fazekas Istvánnak. 1812. feb. 23. KazLev IX. 2156. sz., 299.)

Véleményének többször hangot adott, és nem véletlen, hogy egy Pászthoryt ábrázoló metszetet is kiválasztott műveinek összkiadásába. A metszettel kapcsolatosan a következő megjegyzést találjuk a levelezésben:

a' 4ik és 5dik Kötet volt még kép nélkül. Ennek egyikéhez az Ö Excellentiájáé, a' másikához a' Pászthory Sándoré fog jöhetni. 'S ez az ötödik Kötet egyszersmind utolsó Kötete is a' Gyűjteménynek. Nem lévén a' Gyűjtemény kötetei közt semmi öszvefüggés, legelébb az 5dik jelenik-meg, noha mind az öt kötet szerencsésen általment a' Censurán, és már nyomtatt-hatik. (Kazinczy Prónay Sándornak. 1808. feb. 23. KazLev V. 1246. sz., 339.)

Magyarázatok

Pászthory Sándor (1749–1798): jogász, kancelláriai titkár, királyi fiumei kormányzó (1791-től). II. József uralkodása alatt a magyarországi iskolai ügyek referense volt. 1787–1790-ben a bécsi magyar újságok cenzora, 1790-ben a nemesi ellenzék egyik vezéralakja. A Draskovics János alapította varasdi, majd 1779-től a pozsonyi zur Verschwiegenheit szabadkőműves páholy tagja. Kininger rajza nyomán Friedrich John metszette rézbe arcképét (megjelent: *Kazinczy Ferencz' Összes Munkái*, 11. kötet, Pest, 1815).

Burrus: Nero testnevelője, harci oktatója, majd befolyásos személy Nero uralkodása alatt.

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

civitati grande desiderium eius mansit per memoriam virtutis et successorum alterius segnem innocentiam, alterius flagrantissima flagitia [adulteria].

(*Kijegyzés magyarul*)

A polgárság nagyon vágyakozott utána, emlékezőn derekasságára. (ford. Borzsák István, TACITUS 1970, II. 368.)

122. [136; 124] – B. Prónay László Exc. képe alá:

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 169b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Quintus Horatius Flaccus: *Carminum Liber Tertius*, Ode II. (Az ódák harmadik könyve, II. Óda)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1808 telén báró Prónay László fiát, Prónay Sándort kérte meg, hogy készüljék „Egy-veleg írásainak” kiadásába bocsásson rendelkezésére egy metszetet apjáról, Prónay Lászlóról. Amikor kérését megírta, a levélbe belefoglalta a feljegyzésben szereplő Horatius-idézetet, valamint Prónay László iránti rokonszenvének magyarázatát:

[...] ismét azon kegyes ajánlással örvendeztetsz meg, hogy a' Te általad készíttetett metszésnek munkámhoz kívántató nyomtatványaival vagy kész megajándékozni. Előre köszönöm kegyességedet a' legérzékenyebb háládatossággal: de minekelőtte megnevezném, hány nyomtatvány kell czéломhoz, engedd azt a' kérés tennem, hogy a' metszés próbanyomtatását láthassam. Akkor osztán bátor leszek kegyességedet kikérni. Az én szándékom az volt, hogy a' kép alá ez íratassák:

Tóth-Prónai 's
Báró Prónay László,
Csanádi Fő-Ispán
's Cs. K. Országlási Titkok' Belső Tanácsosa.
Non sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis aurae.
Horát.

A' Horázból vett két sor az 1790-diki Diaeta első heteire czéloz, midőn mások rettegtek, szent hazafiúságú Atyád pedig rettegés nélkül mutatta magát. [...] a' 4ik és 5dik Kötet volt még kép nélkül. Ennek egyikéhez az Ő Excellentiájáé, a' másikához a' Pászthory Sándoré fog jöhetni. 'S ez az ötödik Kötet egyszersmind utolsó Kötete is a' Gyűjteménynek. Nem lévén a' Gyűjtemény kötetei között semmi öszvefűgés, legelébb az 5dik jelenik-meg, noha mind az öt kötet szerencsésen általment a' Censúrán, és már nyomtatt-hatik. (Kazinczy Prónay Sándornak. 1808. feb. 23. KazLev V. 1246. sz., 338.)

Magyarázatok

Báró Prónay László (1734–1808): az első protestáns tanácsos a helytartótanácsnál (1783), II. József alatt zólyomi főispán, a besztercebányai kerület biztosa, majd nógrádi al- és csanádi főispán (1790–1808). Irodalompártoló főúr, Kazinczy a *Hamlet* fordítását neki ajánlotta. Kultsár Istvánnal 1804-ben nyelvészeti pályázatot írt ki.

Királyi Commissariusok: 1785. március 18-án II. József átszervezte a magyarországi közigazgatást. Megszüntette a vármegyei önkormányzatot és az országot tíz kerületre osztotta fel, ezek élére főispánok helyett királyi biztost állított. A királyi biztosok nevezték ki az alispánokat is. Prónay a besztercei kerület biztosa volt. II. József halála után megszűnt a királyi biztosi rendszer, és helyreállt a hagyományos közigazgatás.

(*Kijegyzés eredetije*)

Virtus repulsae nescia sordidae,
Intiminatis fuget honoribus;
Nec sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis aurae.

(*Kijegyzés magyarul*)

A hős erény, mely nem ismer kudarcot,
Fennen ragyog szeplőtlen fényiben;
Népkegy szele nem adhat néki rangot,
S el nem veheti tőle sohasem.

(ford. Csengery János, HORATIUS 1997, 99.)

123. [136; 124] – Pászthory Sándor felől

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 169b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Batthyány Vince: *Über das ungarische Küstenland*. In Briefen vom Herrn Grafen Vincenz Batthyány, Hartleben, Pest, 1805.

Szövegkapcsolatok

A *Pandekta I.* kötetben, néhány kijegyzéssel hátrébb már találkoztunk egy Pászthoryról szóló kijegyzéssel (121. Pászthorynak képe alá). Kazinczy számára az egyik legkiemelkedőbb képviselője volt a magyar udvari politikának.

Magyarázatok

Pászthory Sándor (1749–1798): jogász, kancelláriai titkár, királyi fiumei kormányzó (1791-től). Vö. 121. kijegyzés

Vierter Brief, S. 47.: Az egész IV. levél Pászthoryt magasztalja (47–59): „Sie errathen sogleich, dass ich von dem hiesigen Gouverneur, Alexander v. Pászthory, spreche [...]”

Sibent. brief. S. 117.: A VII. levél második fele (117–121.) Pászthory dicsérete.

Batthyány Vince (1772–1827): császári és királyi valóságos belső titkos tanácsos, Hont vármegye főispánja, az udvari kamara alelnöke. Előbb a magyar udvari kancelláriánál udvari tanácsos, azután Esztergom vármegye főispáni helytartója, az ausztriai udvari kereskedelmi bizottmány előadója és az udvari kamara alelnöke volt. Beutazta egész Európát. Batthyány Pászthoryt Fiumében ismerte meg közelebbről, ahol Pászthory Fiume kormányzójaként sokat tett 1791-től a magyar külkereskedelem fellendítéséért.

124. [136; 124] – Subscribensek a' Göthe munkájira Cottánál

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 169b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Johann Wolfgang Goethe's Werke (1–13 Baende), Cotta, Stuttgart und Tübingen, 1806–1810.

Goethe műveinek összekiadása Cottánál különböző minőségű papírra nyomtatva, több változatban is megjelent. Az előfizetők száma a papírtípusok szerint megmutatja, hogy a legdrágább, a pergamenre nyomotthoz képest a legtöbbit a legolcsóbb, közönséges papíron megjelent kiadásból rendeltek.

Magyarázatok

Velin: pergamen.

Schweizpapír: Schweizerpapier (svájci papír).

Weissp: Weisspapier (fehér papír).

Ord. Pap: ordinär Papier (közönséges papír).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1807 nyarán Cserey Farkas közreműködésével előfizetett a Cottánál első ízben megjelenő Goethe összes műveinek kiadására:

Göthe munkái itt vannak, a midőn levelem Pestre érkezett, hogy azok Debreczenbe küldesenek Nagy Gáborhoz, már be voltak pakkolva és által adva azon kereskedőnek, ki több könyvimmal le hozta. Mihály napi szabadságra küldöm tehát köttetlen érkezet exemplárodát nagy Gábor Urnak kezébe. (Cserey Farkas Kazinczynak. 1807. aug. 17. KazLev V. 1153. sz., 117.)

ne sajnáld azt a' fáradságot, írd-meg nékem, hány tómus az a' Göthe? Német betűvel van e nyomtatva vagy deákkal? papirosa író e vagy nyomtató papiros? 's minden darabjában micsoda munkák vannak? Kezdd az első tómuson ezt az Index csinálást, 's menj végig rajtok. Nem győzőm várni Octobert. Bár kezdedben volna az egész munka, de félek, hogy még hátra van belőle egy néhány Tomus. Te nékem az én exempláromat igen jól becsinálva 's bepecsételve küldd Debreczenbe, hogy sem ki ne karmolja valami szeg, sem meg ne ázhasson. El ne felejtse azt Debreczenben küldeni. Sajnálám ha Octobernél még tovább haladna vétele. Le legyen pecsételve a' pakét 's nékem adresszálva. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. aug. 29. KazLev V. 1162 sz., 132.)

Kazinczy végül valóban 1807 októberében jutott hozzá a Goethe-kiadás addig megjelent kötetéhez (a teljes sorozat 1810-re, illetve 1819-re jött ki húsz kötetben). Erről beszámolva Rummy Károly Györgynek azt is megemlíti, hogy a kiadó összesített statisztikája szerint mennyi előfizetőt sikerült összeszednie. A magyar olvasók érdeklődését nagyon csekélynek tartotta, ennek kapcsán elégedetlenségének adott hangot:

Ich erhalte eben die erste Lieferung von Göthes Schriften von Cotta. Göthe ist seit meiner Jugend mein Liebling. Ich nahm mir die Mühe die Subscribenten zusammen zu zählen. Es sind 1268. ihrer. Aus Ungarn niemand als Hartleben auf 3 ex[emplare] und Cserei und ich =5. exempl. – Wo stehn wir an der Cultur. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1807. okt. 17. KazLev V. 1183. sz., 200.)

125. [137; 125] – [Idézetek 3.]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 170a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg 1:

A sor egy ismeretlen tragédiaköltőtől származik. Alexandriai Philonon kívül idézi még Marcus Aurelius: *Meditationes* XI, 30, 1.

Felhasznált szöveg 2:

Plutarkhosz: Themisztoklész 11, 3. *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok*

Felhasznált szöveg 3:

Decimus Junius Juvenalis: *Ötödik Szatíra*, 130–131. sor

Felhasznált szöveg 4:

M. Tulli Ciceronis Ad Qvintum Fratrem = *De Oratore*, Liber Secundus [XV] [62] (Cicero: A szónokról 2, 62.)

Magyarázatok

(idézet 1 magyarul)

„Rabszolga vagy, tehát beszédre nincs jogod...” (XI, 30.) (ford. Huszti József. MARCUS AURELIUS 2016, 153.)

(idézet 2 magyarul)

„Üss csak meg, de hallgass rám.” (ford. Máthé Elek. *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok*, <http://mek.oszk.hu/03800/03892/html/>)

(idézet 3 magyarul)

van sok olyan, mit fél a kopott köpenyű vendég kiereszteni száján. (ford. Muraközy Gyula. IUVENALIS 1964, 121.)

(idézet 4 magyarul)

„Ki ne tudná, hogy a történetírás első alapszabálya, hogy a szerző ne merészeljen hazudni? Hogy legyen bátorsága kimondani az igazat?” (ford. Polgár Anikó és Csehy Zoltán. CICERO 2012, 290.)

126. [137; 125] – Zopyrus

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 170a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Zopyrus (Zopyros/Zopürosz): Kr.e. 500. körül élt görög fiziognómus. Cicero jegyezte fel Szókratésznek a fiziognómus Zopyrossal történt találkozását (Cicero: A végzetről 5,10.): (Zopyros) megállapította, hogy Socrates ostoba és bárgyú mert nem üreges a torka: ezek a részek el vannak zárva és torlaszolja. Még azt is hozzátette, hogy Socrates nőbolond, mire – úgy mondják – Alcibiades föl kacagott.” (CICERO 1992, 12–13.) Ugyanezt a történetet még egyszer lejegyezte Cicero a Tusculumi beszélgetésekben: „amikor Zópürosz, aki azzal dicsekedett, hogy az emberek külsejéből meg tudja állapítani a természetüket, és társaságban seregnyi hibát olvasott rá Szókratészre, a többiek kinevették, mert ezeket a hibákat nem tapasztalték Szókratésznel. Azonban Szókratész kelt a védelmére, mondván, hogy a felsoroltak veleszületett tulajdonságok voltak, de az ész segítségével kiirtotta őket magából.” (CICERO 2004, 199.) A Zopyros-történet tanúsága szerint Athénban már Szókratész életében ismertek voltak fiziognómia tanai.

127. [137–138; ~~125–126~~] – [Szavak]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 170a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1812. július 2-án Jankovich Miklósnak küldött egy szójegyzéket, melybe idegen eredetű szavakat sorol fel a szavak eredetével együtt. Ebben a listában szerepel a „Selyp, ex sepetlivi”, ugyanúgy, mint a kijegyzésben. (KazLev XXXIII. 5779. sz., 214.)

Magyarázatok

selyp: beszédhibás (személy), aki a mássalhangzók némelyikét hibásan ejti.

omboly: határozatlan jelentésű hínárféle vízinövény.

sete: lebénult, rosszul használható (testrészt).

Pocsaj: Bihar vármegyei település.

128. [138; ~~126~~] – Ingénieurs**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 171a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

A Kazinczy által hivatkozott két soros versidézet arra utal, hogy az „ingénieur” szó régi alakja „engignour” volt, és eredetileg csak a hadászat területén használták. Olyan embert értettek rajta, akit katonai feladatokkal bízta meg.

Magyarázatok

Inzsellér: indzsellér (népies, régies), francia eredetű szó: ingénieur, jelentése: Általános műszaki tudású, képzettségű személy, kül. földmérő v. vízszabályozó mérnök.

Philippe Mouskes: XIII. század elején Tournai városában élt író. Sokáig összekeverték (így Kazinczy is ezt a vélekedést ismerhette) Philippe Muusszal, aki Tournai püspöke volt 1272-től. Mouskes volt a szerzője egy rimes krónikának, a *Chronique Rimée*-nek, amely a frankok és Franciaország krónikája 1242-ig. Keletkezése 1242–1272 közé esik.

129. [138; 126] – Ossians Fingal u. Temora

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 171a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/05/24, 124. sz., 372–374.

Ossians Gedichte in Umrissen, erfunden und radirt von J. C. Ruhl, Bildhauer in Cassel. St. Petersburg, Penig u. Leipzig, b. Dienemann u. C., 1805.

Magyarázatok

James Macpherson (1736–1796): skót költő. Saját gyűjtésű, autentikus gael szövegeken alapuló angol nyelvű hősi műballadáit 1760-tól jelentek meg. Az első kiadás tartalma tizenöt töredék, benne mind a szerző-fordító, mind az előszó írója, Hugh Blair professzor névtelen maradt. Címe: *Fragments of ancient poetry...* (Edinburg, Dublin, 1760) A következő darabok: *Fingal. An Ancient Epic Poem* (London, 1763), *Temora, an Ancient Epic Poem* (London, 1763). A harmadik kiadványon az angol fordítások szerzőjeként már Macpherson neve is szerepel. Az első teljes kiadás 1765-ben látott napvilágot *The Works of Ossian* címmel. Kazinczy fordításában 1815-ben jelent meg először *Ossziánnak Minden Énekei*. Első Kötet. *Kazinczy Ferencz' Munkáji: Szép Literaturá, VI.*, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815.

(Kijegyzés eredeti kontextusa)

Nach dem neuesten Untersuchungen der Hochländischen Alterthumgesellschaft ist nunmehr endlich mit aller Sorgfalt historischer Kritik durch Prüfung der in solchen Fällen eigentlich allein triftigen äussern Gründe zur Befriedigung eines jeden Unbefangenen und Parteylosen vollkommen genug entschieden, dass die beiden grossen epischen Kunstwerke von Fingal und Temora in der jetzigen Gestalt und besonders geistigen und sittlichen Haltung nicht von alten celtischen Barden gedichtet sind, sondern ein untergeschobenes Machwerk des Hn. James Mac Pherson sind.

(Kijegyzés magyarul)

[Ossziánnak Fingal-ja és Temora-ja] a jelenlegi alakjukban és különösen szellemi és erkölcsi magatartásukban nem Osszián műve, hanem Hr. James Mac-Pherson meghamisított tákolmánya.

130. [138; 126] – Idyllen

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 171a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/04/18, 93. sz., 126.
Otakritische Gemälde. Bremen, bey Seyffert, 1803.

Magyarázatok

Salamon Gessner (1730–1788): svájci író, költő (vö. 56. kijegyzés).

Menálek: Gessner *Idyllen* című művének (1756) első könyvére utal. Kazinczy 1815-ben jelentette meg *Idyllek* címen Gessner-fordítását (*Gessner Salamon' Munkáji*. Második Kötet. *Kazinczy Ferencz' Munkáji: Szép Literatura* III., Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815.) Az *Idyllek* első könyvében „Menalk és a' Vadász Aeschynesz” címmel találjuk meg a szóban forgó részt. (SZÉPLIT. 253–254.)

(*Kijegyzés eredetije*)

Wenn uns die Wirklichkeit nur nicht zu nahe liegt, und mit zu grellen Schattenpartieen anschreit, so dass der Leser im Genusse dadurch gestört wird: so wollen wir gern den Dichter in der Wahl des Theaters, wo er seine idyllischen Figuren austreten laesst, nicht stören.

(*Kijegyzés magyarul*)

A valóságnak nem szabad túl közel lennie és rikító árnyékokkal hivatkoznia. (ford. B. B. A.) Ez az ok amiért nem szerettem én első olvasásom olta Gessnerben Menálkot és a' Vadászt.

131. [127; 139] – La-Trappe Szerzet'

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 171a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Aurora: eine Zeitschrift aus dem südlichen Deutschland, 1804, 35–38.
Das Klosster Latrappe im Canton Freiburg.

Magyarázatok

La Trappe szerzet: a trappista szerzetesrend a ciszterciek megreformált ága. Nevük az első szerzeteskolostorra utal, a franciaországi La Trappe-ra. A rend 1791-ben telepedett át La Trappe-ból a svájci Fribourg melletti Valsainte-völgybe, egy korábbi karthauzi kolostorba.

132. [427; 139] – Kereszt-nevek

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 171a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Aurora: eine Zeitschrift aus dem südlichen Deutschland, 1804, 220.

Über die Taufnahmen

Kazinczy a cikk lényegét foglalta össze rövid kijegyzésében magyarul.

Magyarázatok

Lovanczrege: lovagregény. Nyelvújítási szó, ‘lovanc’ ‘huszár, lovag’ értelemben.

Martyrologia (Martírológia): a keresztény vértanúk története, az egyházi irodalomnak a középkorban elterjedt műfaja.

Independisták: protestáns vallási felekezet Angliában a XVI. sz. végén. Radikálisan függetlennek tekintették magukat a puritán-presbiteriánus iránytól.

gnóma (gör.): velős mondás.

Symbolum (lat.): szimbólum, jelkép.

Barebone: a 18–19. sz. fordulóján német nyelvterületen elterjedt anekdota szerint Angliában, I. Károly uralkodása idején megszorodtak a legkülönbözőbb szélsőséges vallási tanokat valló szekták. Köztük az egyikben voltak olyanok, akik emlékezetes, mondatyszerű keresztnevet adtak gyermekeiknek. Köztük a legismertebb egy Barebone vezetéknévű ember vált, akinek keresztneve túl hosszúnak bizonyult: „ha Krisztus nem halt volna meg értem, akkor átkozott lennék.” Ezért rövidítette nevét úgy, hogy „verdamnter Barebone”, vagyis átkozott Barebone.

133. [139; 427] – Monumentum, Emlék

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 171a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1807-ben a herceg Batthyány Lajos körmendi kastélyának parkjában felállított Gessner-emlékműről levelezett Csehy Józseffel. A ‘Monumentum’ szó helyett alkalmazott ‘Emlék’ szó használatára ekkor figyelt fel először Kazinczy:

Csehi József főhadnagy Májusnak 7dikén ira Körmendről. El lévén már szedve a’ Gessner emlékjétől a’ deszkázat, (így nevezi a’ denk-mahl és igen jó, hogy a’ szót koholta, mert az az emlékezetköve igen hosszú) nem emlékezetéből, hanem magáról a’ kőről rajzolta le nékem azt. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. máj. 17. KazLev V. 1114. sz., 24.)

Magyarázatok

Csehy (Csehi) *József* (1778–1812): lovaskapitány, pesti író, az oroszok elleni harcban esett el. Kazinczy megírta életrajzát, és megjelentette arcképét a *Kazinczy Ferencz’ Munkái* 4. kötetében (Pest, 1815).

Dugonics csinálta: A magyar nyelvújítás szótárában szintén Dugonics András neve szerepel, a szó megalkotását először Szemere Pál írta le. (*Szemere Pál munkái* 2. kötet 255.) A szó elvonás az emlékez igéből. (SZILY 1999, 71.)

134. [139; 427] – Sani Poetae**Szövegforrás**

MTA KIK K633/I. 171a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Horatius: *Epistula ad Pisones* (?)

Magyarázatok

Democritus: Utalás a Horatius *Epistula ad Pisones* (Ars Poetica) című művében szereplő sorra: „Ingenium misera quia fortunatus arte Credit et excludit sanos Helicone poetas Democritus, bona pars non unguis ponere curat, non barbam, secreta petit loca, balea vitat.”

(„Lángész vagy? Ne csiszold kicsinyes műgonddal a versed! mondják. – Normális költő, le a szent Heliconról! Democritus hívei, van köztük olyan ki szakállát s körmét elhanyagolja, a fürdőt messze kerüli.” Bede Anna fordítása. HORATIUS 1989, 337.)

135. [139; 427] – [Ónod]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 171a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Magyarázatok

Ónod (Borsod vm.): itt feküdt a gróf Török család csak fiúágon örökölhető birtoka, amelyet Kazinczy apósa eladott, és ellenértékéből a kázméri birtokot vette.

136. [140; 128] – Klagegesang v. der edlen Frauen der Asan-Aga. aus dem Morlackisch.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 171b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Abbate Alberto Fortis: *Reise in Dalmatien*. Aus dem ital. übersetzt, Bern, bey der typographischen Gesellschaft, 1775.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1812-ben Goethe német fordítása nyomán elkészítette a vers magyar változatát „Gyászdal Azzán-Agának szép de szerencsétlen nője felől” címmel. A vers a *Poetai Berek* című kötetben jelent meg először 1813-ban, majd a pálya legvégén, a *Poetai Berek* új kiadásában is tervezte kiadni (vö. KÖLTEMÉNYEK I. 599.; II. 558–560.).

1812. február 5-én, Musiczky Lucziánhoz írott levelében kitér a Goethe-vers fordítására:

nem könyörgök azért, hogy az a nyelv ne boldogúljon, a mellyen az Azon Aga mennyei szépségü elegiája énekeltetett. Én azt Göthének költeményei közül magyarra is fordítottam. (KazLev IX. 2144. sz., 276.)

Magyarázatok

Die Sitten der Morlaken: „Xalostna piesanza Plemenite Asan-Aghanize” címen található a *Reise in Dalmatien* című kötet 152–162. oldalán az ének eredeti és német nyelvű változata szimultán közlésben. Az *Asanaginica*ként ismert délszláv népi ballada 1646–1649 között keletkezett Imotski térségében (mai Horvátország). Alberto Fortis jegyezte le először, és adta ki 1774-ben olaszul megjelent útleírásában, amelyben a Morláci balladaként említette. 1775-ben fordította le Goethe németre.

Klag-Gesang von der edlen Braut des Asan Aga: a kötet 153. oldalán kezdődik a német fordítás. Goethe fordítását Kazinczy a *Goethe's Werke* I. (Tübingen, 1806, 111–114.) kiadásból ismerte.

Morlaken: ortodox latinok (morlások) Boszniából, akik a 18. század elején vándoroltak be Dalmáciába.

137. [140; 128] – Socrates halála

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 171b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Jean-Baptiste Raphaël Massard (1775–1843): francia rézmetsző. Legjobb sikerült munkájaként tartják számon a *La Mort de Socrate* című metszetét.

Jacques-Louis David (1748–1825): francia festő, a klasszicizmus vezéralakja. 1787-ben készítet el a Szokratész halálát ábrázoló híres olajfestményét.

Bécsi Industrie-Comptoir: Kunst- und Industrie-Comptoir zu Wien néven 1800-ban alapított műkereskedés.

Európai Annalisok: a folyóirat pontos neve *Europäische Annalen von Ernst Ludwig Posselt* (J. G. Cotta, Tübingen, 1795–1830).

138. [141; 129] – Klopstock' emlékje Hamburgban.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/172a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

A kijegyzés mellett utólagos rájegyzés olvasható, miszerint a *Pandekta VII.* kötetben találjuk a síremlékre vésett feliratot, mert az itt olvashatót Klopstock még halála előtt tervezte meg. A *Pandekta VII.* kötet már nem létezik, a hivatkozott másik, későbbi kijegyzés egyelőre nem került elő.

Magyarázatok

Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803): német költő, aki a 18. században elsőként hozott létre német földön nagy hatású, világirodalmi rangú költői életművet. Már lipcsei és jénai teológiai tanulmányai idején hozzáfert a költői hírnevét megalapozó bibliai eposzának, a *Messiásnak* megírásához. 1748-ban jelent meg a *Bremer Beiträge* című lapban az eposz bevezető három éneke. 1751-ben a dán király meghívására Dániában telepedett le, hogy egy életjáradék oltalmában befejezhesse a *Messiást*, mellyel végül 1773-ra készül el. A költő csaknem húsz évet él Dániában, ahová felesége, Margareta Moller is követte, aki azonban házasságuk negyedik évében meghalt. Klopstock a párt-

fogójának, V. Frigyes dán királynak halála után visszaköltözött Németországba, életének hátralevő éveit Hamburgban élte le. (HALÁSZ 1987, 227–228.; GYÖRFFY 1995, 34–35.)

Klopstock emlékje: Klopstock síremléke Hamburg Ottensen városrészében, az evangélikus Christianskirche kertjében található. Itt temették el Klopstock első és második feleségét is. A Kazinczy által idézett, Klopstock *Messiás*ából származó felirat mindhármójuk közös sírkövének tetejére van felvésvé, a felirat fölött búzakévére vésett kereszttel.

Saat von Gott: a verssor Klopstock *Messiás*ának tizenegyedik énekében a 845. sor. Ugyanez megtalálható a *Die Glückseligkeit aller* című ódájában is.

Jesus Christus erstand: a verssor a *Messiás* tizenhetedik énekéből származik. Klopstock a verssort az 1758-ban gyermekágyi lázban elhunyt feleségének, Meta Klopstocknak sírkövére vésette fel először.

Bey seiner Meta: Klopstock síremlékének felső részén található a Kazinczy által is leírt sírfelirat. Alatta pedig Friedrich Leopold zu Stolberg-Stolberg felirata folytatódik, majd Philipp Jakob Scheffauer reliefje díszíti:

Bey seiner Meta und bey seinem Kinde ruhet
FRIEDRICH GOTTLIEB KLOPSTOCK
Er ward geboren d: 2. July 1724. Er starb d: 14. März 1803.
Deutsche, nahet mit Ehrfurcht und mit Liebe
Der Hülle Eures grösten Dichters
Nahet, Ihr Christen, mit Wehmuth und mit Wonne
Der Ruhestätte des heiligen Sängers,
Dessen Gesang, Leben und Tod Jesum Christum priefß
Er sang den Menschen menschlich den Ewigen,
Den Mittler Gottes. Unten am Throne liegt
Sein großer Lohn ihm, eine goldne
Heilige Schale voll Christenthänen.
Seine zweite liebende und geliebte Gattin
Johanna Elisabeth, setzte diesen Stein,
Anbetend den, der für uns lebte, starb,
Begraben ward und auferstand.

139. [141; 129] – Klopstocknak feleségei

Szövegforrás

MTA KIK K 633/172a. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 39c sorszám, 259.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Kazinczy először 1803 márciusában a Szemere-Tár I.-ben Klopstock ekkor (március 14-én) bekövetkezett halála után készített egy kijegyzést, amelyben Klopstock életrajzi adatai szerepelnek, és a halálára készült vers mellett németül jegyezte fel Klopstock feleségeinek nevét is:

seiner erste gemahlin Meta Moller, von Hamburg. die zweite, die er als Witwe zurückliess, Johanna Elisabeth. Dimpfel.

A kijegyzés legalján eredetileg az állt, hogy „Martz. 1803.” Ezt később más színű tintával kiegészítette: „eltették 21. Martz. 1803.”

Magyarázatok

Meta Moller: Margareta „Meta” Klopstock (1728–1758), német író, Klopstock első felesége. 1754-ben ment feleségül Klopstockhoz.

Elisab. Dümpfel: Johanna Elisabeth von Winthem (1747–1821), leánykori nevén Johanna Elisabeth Dimpfel 1791-ben özvegyként ment feleségül Klopstockhoz. Klopstock első feleségének, Meta Mollernek volt az unokahúga.

140. [141; 129] – Klopstocknak szerelme

Szövegforrás

MTA KIK K633/172a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Aurora: eine Zeitschrift aus dem südlichen Deutschland, München, in der Scherer'schen Buchhandlung, 1805, 334–336.

Klopstocks erste Liebe.

141. [142; 130] – [Madárnevek]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/172b. Autográf.

Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések] 39c sorszám, 259.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

A Szemere-Tár I.-ben található kijegyzés (39c sorszám, 259.) 1803 márciusában keletkezett. Kazinczy ebben mindössze három madárnevet sorol fel:

tengelicz, fringilla carduelis, Stieglitz.
billegény. motacilla. Bachstelze.
czinke, parus, Meise.

Néhány lappal előrébb, a 44b sorszámú, 273. oldalon további madárnevek találhatók, és azok neve mellett, amelyeknek magyar megfelelőjük még nem volt, Kazinczy tollal felvázolta fejformájukat:

Larus, Mouette, Mewe, Csévér
Coracias garrula, Rollier, Mandelkraehe, Szaricsóka.
Ramphastos piscivorus, Toucan.
Otus bubo, Duc, Uhu, der grosse Ohreule.
Motacilla rustica, Bachstelze, barazdabillegető
Strix macroura

A két névlistát másolta össze a *Pandekta I.* kötetbe, de a nevek magyar használatában az elteltek évek alatt két esetben is változás történt. Azok, amelyeknek akkor sem volt magyar megfelelője, továbbra is latinul szerepelnek.

142. [142; 130] – Heraclitusnak

Szövegforrás

MTA KIK K 633/172b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a kijegyzésben említett véleményét Kant szövegeinek olvasásával kapcsolatban, valamint a párhuzamot Szókratészszel felhasználta *Az én naplóm*ban 1812-ben. Eszerint 1803 februárjában hangzott el először a hasonlat Domokos Lajos debreceni főbíró Kant-ellenes kirohanása apropóján:

Asszonyám Debrbe. Viszen engemet is. Domokos Lajos Urnál megszállunk, 's ott hálunk, sőt ott ebédlünk más nap is. – Az öreg Úr ebéd előtt pipázgat, és nehezteléssel fakad-ki Kant ellen. Tisztelettel hallgatám szavait, 's az öreg Úr tudta, hogy én nem vagyok az, a' ki mást ingereljen, leginkább nem pedig egy illy korú 's tekintetű rokonomat. – Uram Bátyám, mondék, nagyon haragszik Kantra. Megenged e nekem, ha bátor vagyok kimondani, hogy az ellen haragszik, a' kit minden bizonynal nem ismér. – Meghökkenet. – „Csak ismerem annyira, hogy reá nagyon haragham.” – Úgy ötet nagyon illik ismerni. Én megvallom pirulás nélkül, hogy ötet nem ismerem, mert a' kik ismerik, azt mondják, hogy három négy eszt. kell míg a' Kezdő annyira jut, hogy megérthesse; nekem pedig annyi elveszteni (az az más tárgytól elvonattatni) való időm nem vala. De kettőt hármat populáris írásai közzül olvasván, 's felette szépeknek 's igazaknak találván, a' szerént ítélek nem populáris írásai felől mint Socrates ítélte a' Heraclitus' érthetetlen írásai felől: „A' mit érttettem, mind igen szép; 's innen azt húzom-ki, hogy az is szép lehet, a' mit nem érttettem”. (PEml. 276.)

Magyarázatok

Heraclitus (Hérakleitosz) (Kr. e. 550k.–Kr. e. 475k.): preszokratikus filozófus. Tanításai homályos nyelvű töredékekben maradtak fenn, de valószínűsíthetően írt legalább egy könyvet. Diogenész Laertiosz szerint a könyv címe „A természetről”. Hérakleitosz az ókorban a homályos fogalmazásáról volt híres. Kijelentései titokzatosak, és szándékosan jóslatszerűen voltak megfogalmazva, hogy csak azok értsék meg, akik szerinte érdemesek rá. A könyvet Diogenész szerint Szókratész is olvasta, majd a következőket mondta: „Amit meg lehet belőle érteni az rendkívüli, amiből arra következtetek, hogy a többi része is ilyen, de hogy mélyre jusson az ember, déloszi búvárnak kell lennie”. (LAERTIOSZ 2005, II. 22.)

Socrates (Szókratész) (Kr. e. 469–Kr. e. 399): görög filozófus.

Immanuel Kant (1724–1804): német filozófus, esztéta.

143. [142–143; ~~130–131~~] – Charaktere und Begebenheiten

Szövegforrás

MTA KIK K 633/172b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Johann Gottfried Herder *Adrastea* című művének alcíme *Begebenheiten und Charaktere des Achtzehnten Jahrhunderts*.

Magyarázatok

(Idézet magyarul)

[Jellemeket és eseményeket] nem szabad a valóság határán túlra űzni, határozatlan ideálok közé, a valóság rovására. E tükörben az ember újra megtalálja önmagát, szokásait, gondolatait és cselekedeteit, hajlamait, szenvedélyét, környezetét. Mindent a cselekvő személyek saját érdekei szerint kell tekintetbe venni, nem a sajátunk szerint, ami az eseményekben a szokatlan és a kalandos által választatik ki, csak a képzelőerő magában a cselekvésben, a szívet viszont hidegen hagyja. (ford. B. B. A.)

144. [143; ~~131~~] – Gartenkunst

Szövegforrás

MTA KIK K 633/172b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/04/11, 87. sz., 689–691.

Christoph-August Semler: *Ideen von einer Garten-Logik, oder Versuch über die Kunst, in englischen Garten-Anlagen alles Unverstaendliche und Widersinnige zu vermeiden*, Leipzig, in d. Schaefferschen Buchhandlung, 1803.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a kijegyzésben található kertesztétikai elveket felhasználta egyetlen, rövid kertművészeti írásában, amely „Hotkócz,–Ánglus–Kertek” címmel jelent meg a *Hazai Tudósításokban*. (KAZINCZY, Hotkócz 1806, 276–279.) A cikk végén megfogalmazott „rövid theoriája az Anglus-Kertészségnek” harmadik pontja így hangzik:

3). Mind a’ Szép-Mesterségeknek mindenikében, úgy itt is, mert a’ Kertészi Tudomány is, azoknak számoknak vagyon, Egységnek kell lenni, hogy a’ hely valamely megállapított karaktert mutasson. Az aprólékos szépítéseknek osztánn ezen karakterhez illőknek kell lenni [...]

Magyarázatok

Das höchste Gesetz ist: a kertművészet számára megfogalmazott legfőbb szabály nem a recenziált műből vett idézet, hanem a recenzius megfogalmazása. A Kazinczy által kimásolt sorok éppen a recenziált mű egyik megállapítását pontosítják.

Az Armida' kertjei: a recenzió folytatásában kissé lejjebb (HALZ, 690) találjuk az Armida kertjeire való utalást, amelyet a következő mondat vezet be: „Bey diesen Schöpfungen der Kunst muss überall das höchste Gesetz seyn, was in den Gärten der Armida die grösste Schönheit war [...]”

Az Armida kertjére vonatkozó versrészlet forrása Torquato Tasso *Gerusalemme liberata*, Canto XVI. 9–10. versszak. Tasso *Megszabadított Jeruzsálem* című eposzának nőalakja Armida, aki varázskertjébe csalja Rinaldót, a hőst, és tétlenségre bűvöli.

Igaz amit Delille mond: Jacques Delille *Les Jardins* (Chant I., 1782) című versének első énekéből származik a versrészlet, amely a kertesztétika Kazinczy számára egyik legfontosabb elvét, a „hely szellemének” tiszteletben tartását verseli meg.

Jacques Delille (1738–1813): francia költő, szabadkőműves, fordító.

(*Kijegyzés magyarul*)

A legfőbb szabály: Mivel a szép kertnek egy idealizált tájképre kell hasonlítani, ezért a kép egyes részei meghatározott viszonyban, és sajátos kapcsolatban kell, hogy álljanak egymással; ettől lesz a tájnak karaktere.

Az Armida' kertjei:

s mi kedvest ember alkotott s mi szépet,
nagy ihletője bújt meg ott: Művészet!
A Természet itt elvegyülve véle,
Táján díszét bár egymásután hozza,
de utánzóját utánozni vélve,
ő s a Művészet egymást utánozza. (ford. Rónai Mihály András)

Igaz a' mit Delille mond:

„Ne ruházza fel a földet olyan szépséggel, amelyet nem akar felvenni.
Legelőször ismerje meg a helyszínt, és a helynek
tisztelje szellemét, kérdezze istenét.
Törvényeit büntetlenül megsérteni nem lehet.” (ford. G. O.)

145. [143; 132] – [Maximilian Fischl]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/173a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Maximilian Fischl: *Malerische Streifzüge durch die interessanten Gegenden um Wien*, (von. Jos. G. Wiedemann und M. Fischl.) Wien, Ant. Doll, 1805.

Ugyanez megjelent más cím alatt is: *Taschenbuch für Freunde vaterländischen Gegenden*.

Magyarázatok

Maximilian (Fischel) *Fischl* (1779–1812): Bécsben a császári és királyi főhadparancsnokságnál szolgált mint fogalmazó. Költőként is számon tartották.

146. [144; 133] – Herder felől Degérando**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/173b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/05/13, 114. sz., 907.

Archives littéraires de l'Europe, ou Mélanges de Littérature, d'Histoire et de Philosophie. Par une Société de Gens de Lettres. Paris, b. Heinrichs, und Tübingen, b. Cotta, 1804–1806.

Magyarázatok

Herder felől De Gérando: De Gérando levelezésben állt Herderrel, a recenziált francia folyóiratban Herderről nekrológot közölt. A Kazinczy által kimásolt részlet ebben található, a recenzió pedig a francia eredetiből idézte cikkében. A recenzióban ez a részlet a 2) *Biographieen und Charaktere* cím alatt található.

Degérando: Joseph-Marie de Gérando, báró (1772–1842), francia nyelvész, pedagógus, filantrop. Az antropológia tudományának egyik előfutára.

(Kijegyzés magyarul)

Ami mindennél jobban megkülönbözteti ennek az írónak a tollán született műveket, az a gondolatoknak és kifejezéseknek állandóan érvényesülő nemessége, élénk és ragyogó képzelete, a könnyedség, a gazdagság, a változatosság, a színezés. Felróták neki eléggé megalapozottan szét-szórtságát, a képek túlzó gazdagságát, és a túl kevés szigort a formák és fordulatok megválasztásában. (ford. G. O.)

147. [144; 132] – Vay József képe alá.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/173b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Titus Livius: *Ab Urbe Condita*. Liber XXIII/7. (magyarul: A római nép története a város alapításától)

Magyarázatok

Vay József (1752–1821): helytartósági tanácsos, Szabolcs vármegyei alispán és diétai követ 1790-ben. (l. bővebben 371. Udv. Consiliárius és Septemvir Vay. József Úrral lételem. 1810. Nov. 17d – 27d.) A korszak jelentős ellenzéki politikusa, Kazinczy szorosan kötődött hozzá: 1790-ben epigrammát írt róla (*Impromptü, Vayra a' hab-tsilapítóra 1790. november 3. előtt.* KÖLTEMÉNYEK I. 30, 683.; II. 235–236.). A *Pályám emlékezetében* szintén többször megidézi, egy helyütt utal Vay 1790-es országgyűlési szerepére és saját epigrammájára is, amely egy másik epigramma, a *Vay József képénél* címmel 1827. december 30-án keletkezett. (KÖLTEMÉNYEK I. 549.; II. 862.) Az epigramma címéből ítélve egy Vay-portré alapján készült, de azt nem tudni, melyik ábrázolásáról lehet szó, és azt sem tudjuk, mi adta az aktualitását a versnek hat évvel Vay halála után.

A *Pandekta I.*-ben található latin idézetet egyik epigrammával sem lehet közvetlenül összefüggésbe hozni.

(Kijegyzés eredeti kontextusa)

Ea ne fierent neu legatio mitteretur ad Poenum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam civium mentem defuit, restiterat.

(Kijegyzés magyarul)

E gaztett s a punokhoz küldendő követség ellen minden erejével tiltakozott egy Decius Magius nevű ember, aki csak azért nem gyakorolt korlátlan befolyást polgártársaira, mert azokból hiányzott a józan ész. (Ford. Muraközy Gyula, TITUS LIVIUS 1976, III. 175.)

148. [144; 432] – [Epaminondasz]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/173b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 6. után. A 116. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Marcus Iunianus Iustinus: *Justini Historiarum Phlippicarum ex Trogo Pompeio*. Liber VI., VII.

Magyarázatok

Epameinondasz (Kr. e. 418–Kr. e. 362): thébai hadvezér és államférfi, aki Thébát a Spártának alávetett állapotból az antik Görögország hegemon hatalmává tette.

Marcus Junianus Iustinus: történetíró, aki valószínűleg Kr. u. a II., mások szerint a III. v. IV. században kivonatot készített Trogus Pompeius világtörténetéből, melynek eredetije azóta elveszett. Pompeius Trogus Kr. u. 14 után írt egy negyvennégy könyvből álló latin nyelvű világrónikát, amely a kezdetektől Augustusig tárgyalta az eseményeket.

(Kijegyzés magyarul)

Tudományszeretete és filozófiában való tanultsága, tájékozottsága oly nagy volt, hogy egyenesen csodának látszott, honnan van e tudományokra született emberben oly kiváló hadvezéri képesség. (ford. Horváth János. JUSTINUS 1992, 77–78.)

149. [145; 133] – Czikornyák

Szövegforrás

MTA KIK K 633/174a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. Kazinczy Cserey Farkashoz. 1808. jan. 16-án írt levele alapján. KazLev V. 1218. sz. (l. itt **Szövegkapcsolatok**).

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/04/20, 94. sz., 745–752.
Ueber Naturphilosophie. Von D. G. F. Link, prof. zu Rostock, in d. Stiller. Buchh., Leipzig u. Rostock, 1806.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1808. január közepén Cserey Farkasnak írott levelében kitért a recenzióval és a recenzeált művel kapcsolatos benyomásaira:

A' Hálai Allg. Lit. Zeitungot olvasgatom, 's ott egy munkára találok, melly olly nagy magasztalásokkal említetik, hogy Néked tartozván studiumodra, vétkezném ha vele meg nem ismértetnék: Lepzig und Rostock, bey Stiller. Ueber Naturphilosophie von D. G. F. Link, Prof. zu Rostock. 1806. 202. S. kl. 8, (18 H.) – Olvassd-meg az említett Újságban, April. No 94. S. 745. – Én hozzá nem tudok. De olly szép, a' mit mond, hogy hajlok elhívésére, hogy igazat is mond. Igaz a' mit az első §ban mond Recensense. Az a' homály, a' melly Metaphisicaló Iróink munkájikat úgy el fogja, nyilvánóságos jele, hogy magok sem tudják mit mondanak.

cui lecta potenter eirt res,
nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo

Horat.

M. Vásárhelytt, ha valahol Hazánkban, találsz Hálai Allg. Lit. Zeitungot 1807. (KazLev V. 1218. sz., 280.)

(*Kijegyzés magyarul*)

(G. F. Link, a *Természetfilozófia* című mű szerzője [Lipcse, 1806]) teljesen ura az anyagának, világosság és egyszerűség uralkodik mindenütt, határozott szemlélet és nyugodt hangnem, ami annál is inkább kellemes az olvasó számára, hiszen ahhoz vagyunk szokva, hogy ha valamit természetfilozófiának hirdetnek, akkor a szerzőt szülési fájdalmakkal vajúdni vagy háromlábú széken füstben és homályban himbálózni lássuk. A szerző előadásában folyamatosan uralkodó tiszta bölcsesség és a megtalált értelem hatását a könnyű, kellemes, szellemes előadás fokozza. Ezt a hatást nem is zavarja semmi éretlen, erőszakolt vagy ízetlen mozzanat. (ford. B. B. A.)

150. [145–146; 133–134] – Cometa

Szövegforrás

MTA KIK K 633/174a–b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A Kazinczy által felsorolt időpontokra vonatkozóan nem sikerült teljesen azonosítani, mely üstökösök felbukkanásáról lehet szó. A Halley-üstökös 1758 decemberében tűnt fel az égen.

Szövegkapcsolatok

Horvát István 1818-ban közölt cikket „A’ felolvadt Jeges tenger tűneményeiről, Ég, Föld, ’s Természet’ vizsgálati Értekezések” címmel a *Mindenes Gyűjteményben* (V. kötet, 44.), amelyben említést tesz a Kazinczy által is megfigyelt 1807-es üstökösről.

Magyarázatok

Specula: kilátóhely.

Lyra: Lira/Lant csillagkép, A Lira csillagkép az északi féltéken tavasztól ősziig látható. Legfényesebb csillaga a *Lyrae-Vega*, az égbolt egyik legfényesebb csillaga.

Palatinus (lat.): nádor.

Er macht wind...: szelet csinál, mivel két farka van.

151. [146–147; ~~134–135~~] – Lélek.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 174b–175a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

1. Christoph Wilhelm Hufeland: *Die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern* (Jena, 1796). A harmadik kiadástól kezdve *Makrobiotik oder Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* címen jelent meg. (magyarul: *Makrobiotika*, ford. Kováts Mihály, Pest 1798, 12 rész, Buda, 1825.)

2. Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/04/04, 81. sz., 25.

Vermischte Schriften

Magyarázatok

Christophe Wilhelm Hufeland (1762–1836): német orvos. Jénában és Göttingenben tanult, majd Weimarban mint gyakorló orvos működött, és érintkezett Wielanddal, Herderrel, Goethével, Schillerrel. 1793-ban Jenában tanár, 1798-tól a porosz király házi orvosa, a berlini Charité kórház első orvosa és a Collegium medico-chirurgicum igazgatója lett.

(*Kijegyzés magyarul*)

Nem mintha én a lelket a test részei, vagy termékei, vagy tulajdonságai, vagy virágai közé számolnám! Egyáltalán nem! Az én szememben a lélek a testtől teljesen különböző valami, egy egészen más, magasabb, szellemi világból való lény; ám ebben a szublunáris kapcsolatban, és ahhoz,

hogy emberi lélek legyen, szervekkel kell rendelkeznie, szervekkel nem is csak a cselekvések, hanem még az érzések számára, sőt a gondolkodás és az eszmék összekapcsolásának magasabb funkciói számára is. Így a gondolkodás első oka szellemi, de maga a gondolkodási folyamat (ahogyan az ebben az emberi gépezetben zajlik) szerves. Csakis így válik megmagyarázhatóvá a számos gondolkodási törvényszerűségben feltűnő gépiesség, a testi okok hatása a gondolkodási folyamatok javítására vagy megzavarására, s maga ez a folyamat is anyagszerűen szemlélhető és kezelhető (ami orvosi hivatásunk során gyakran előfordul) anélkül, hogy materialisták lennénk, azaz anélkül, hogy a lelket anyagnak tekintenénk, ami nekem legalábbis merő képtelenség.

Hogy olyan-e, amilyen, s hogy valaha fennmarad-e; hogy a halhatatlanság merő álom-e, a nemlét állapotába önmagát helyezni képtelen képzelőerő éjszakai működéséből fakadt álom, amit a lélek szenvedélyes indulatai keltenek, egy szeretett halott álombeli megjelenése táplál, szeretet és vágyakozás öle magához, a hiszékenység és a csodák iránti hajlam terjeszt, az elrabolt földi örömkért kárpótlásul a mennyre mutató papok és sámánok hirdetnek, de csak egy gyöngélgedő emberiség hisz – avagy ez a hit az igazságon alapul-e... (ford. B. B. A.)

152. [147–148; 135–136] – Wieland's Euthanasia

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I 175a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/04/05, 82. sz., 35.

Vermischte Schriften. Anzeige verschiedener Schriften gegen Wötzel. (Beschluss von Num. 81.)

Magyarázatok

Euthanasia: görög eredetű szó, jelentése: jó/kellemes halál.

Wieland's Euthanasia: a kijegyzés Ch. M. Wieland *Euthanasia. Drey Gespraechen über das Leben nach dem Tode* (1805) című művéről készült recenzióból vett részlet.

Szadduceusok: a farizeusok és az esszéusok mellett a harmadik, elsősorban politikai párt a zsidóságon belül a Kr. e. 2. sz – Kr. u. 7. századig. Tagjai főleg a papok közül kerültek ki. (MKL)

epikureusok: az Apostolok Cselekedetei párhuzamba állítja az epikureusokat a zsidó szadduceusokkal, a sztoikusokat pedig a farizeusokkal, ahogy azt megtette Josephus Flavius történetíró is. Eszerint az epikureusok arra buzdították az embereket, hogy a görög mítoszokat semmibe vegyék, amelyek a gyűlölködő istenekről és a földi élet utáni gyötrelmekről beszéltek. Az ApCsel több esetben szembeállítja azokat a zsidókat, akik hisznek a feltámadásban (a farizeusok és Pál), és azokat, akik nem hisznek benne (főleg a szadduceusok): az olyan hitetleneket aligha lehetne jó zsidóknak tartani, akik tagadják a halál utáni életet, mint pl. az epikureus filozófusok is. Az ilyenek nem is hihettek a feltámadásban. (KURZ 1992.)

(*Kijegyzés magyarul*)

Oly férfit hallunk (Wielandot), aki bölcsességét Epikurosz kertjében tanulta – nem ama rossz hírűben, hanem ama igaz, ama minden derék ember megbecsülésére méltó Epikuroszéban. Avagy, mivel az epikureusoknak a szadduceusokkal való atyafiúságos viszonyát immár rég kimutatták, egy igaz szadduceust hallunk, s mivel már a farizeusokról olyan sokat hallunk, alighanem érdemes egy ilyen, zsidó pártszellemtől mentes személy állításait meghallgatni. (ford. B. B. A.)

153. [148–149; ~~136–137~~] – A setéség mostani kora.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I 175a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/04/05, 81. sz., 25–32.

Vermischte Schriften. Anzeige verschiedener Schriften gegen Wötzel.

Theodor Ferdinand Kajetan Arnold: Amalie Balbi. Eine wunderbare Vision, die ich selbst gehabt habe. Erfurt b. Hennings. 1805,

Kazinczy kommentár nélküli kijegyzése a *HALZ*-ban megjelent recenzióból származik, amely Arnold *Amalie Balbi* című regényéről készült.

Magyarázatok

Ignaz Ernst Ferdinand Cajetan Theodor Arnold (1774–1812): német ügyvéd, író.

(*Kijegyzés magyarul*)

Ha oly időkben, mint a miénk, hol a filozófia a világság és az igazság útjáról megint papi homályba tévedt; hol nem áthatják a reformációt az emberiséget sújtott csapásnak nevezni; hol a babonát az emberiség védőpajzsául magasztalják, a fizikát újfent varázslássá, a csillagászatot csillagjólássá törpítették; hol a poéták kolduló barátokkal organizáltatják a maguk Olümpját; hol ifjainknak az ókor velejével meg nem erősített lelkét az akadémiákon árnyjátékokkal szoktatják sötét alakok az éjszakai kísértetekhez, egyszersmind pedig a jezsuiták is újfent előállnak; [hol] a tudományokat a macchiavellista politika csak a maga üzérkedéseinek és a háborúnak szolgálatára tartja érdemesnek, és a barbárság már kész ismét betörni minden undokságával a feldúlt Európába: ha ily rettentő időben a kor iszonyú irányzatainak kedvező próbálkozás sikerrel jár, akkor parancsoló, szent kötelessége mindazoknak, akiknek az emberiség valamit is ér, hogy teljes erővel és kíméletlenül lépjenek fel a próbálkozó ellen. Le az álorcákkal! Vétkesekkel szőr mentiben bálni vétkezés a társadalom tiszteletre méltó tagjaival szemben; ám a legnagyobb vétek az emberiség elárulása. Ha valakit a gyöngeség, a tudatlanság visz erre, szánhatja a bíró, ám a büntetést akkor is rá kell mérnie. (ford. B. B. A.)

154. [149–150; ~~137–138~~] – Cultus.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I 176a–b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Aurora: eine Zeitschrift aus dem südlichen Deutschland, München, 1804, 283–284.
Über ide Verehrung des Undenkens grosser Menschen und deren Monumente.

Magyarázatok

Le Publiciste: az *Aurora*-ban megjelent írás egy francia cikk nyomán született, amelyet a *Le Publiciste* című lap 1804. május 28-i számában közöltek ugyanezzel a címmel. A *Le Publiciste ou Nouvelles politiques, nationales et étrangères* 1792–1810 között jelent meg, Suard volt a főszerkesztője.

(*Kijegyzés magyarul*)

Az ember tökéletesen látható jeleit óhajtja annak a láthatatlan léleknek, ami őerte és őrajta dolgozik. Politikai és vallási intézkedéseiket folyvást* erre alapozták a jogalkotók. A vallásos ember még akkor is hajlamos* a babonára, ha a legkülönb hitet ragadja meg. Nem elég neki, hogy lelke meg legyen elégedve, az érzékeinek is meg kell elégedniük. Ezért kell neki pompa, ünnep, látvány, szavak. Minden láthatatlan eszmény látható szertartást követel. (ford. B. B. A.)

155. [150–151; ~~138–139~~] – Göthe's Propylaeen**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 176b–177a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Johann Wolfgang Goethe: Der Sammler und die Seinigen. Achter Brief, Sechste Abtheilung, Skizzisten = *Propylaeen* 2. Bd., 2. Stück, Tübingen, 1799, 120.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy valószínűleg a *Propyläen* eredeti kiadása alapján készíthette kijegyzését. Levelezésének egyik megjegyzése arra utal, hogy jól ismerte Goethe folyóiratát:

A' Propylaeen-ek azért nem vétettek fel ezen gyűjteményben, mert azok nem Kunstwerkek, hanem csak didacticusok, 's nem is mind a' Góthe munkáji. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1810. aug. 26. KazLev VIII. 1826. sz., 67.)

Magyarázatok

Göthe's Propylaeen: A *Propyläen* Goethe 1798–1800 között megjelentetett folyóiratának címe. A folyóirat cikkeinek zömét maga Goethe írta, és a lapot is nagyrészt ő szerkesztette. Legfőbb munkatársa a festő, művészettörténész Johann Heinrich Meyer volt. A lap teljes egészében a kép-
zőművészetrel foglalkozott.

(*Kijegyzés magyarul*)

A tökéletes művész csakis a hat tulajdonság összekapcsolása által áll elő, ugyanúgy, ahogy az igazi műkedvelőnek is egyesítenie kell magában mind a hat hajlamot. A féltucatnak egyik fele túl komolyan, szigorúan és aggodalmasan veszi a dolgot, a másik fele túl könnyen és lazán. A valódi

művészet csakis a komolysággal bensőséges összeköttetésben lévő játszásból támadhat, és amikor egyoldalú művészeink és műkedvelőink kettesével szemben állnak egymással,
az utánzó a képzelgővel,
a jellemrajzoló a díszítővel,
a parányművész a vázlatozóval,
akkor ezen ellentétek összekötésével mindig előáll a tökéletes műalkotás három követelményének egyike.

Komolyság Önmagában Egyéni hajlam, modor. – Utánzók Jellemrajzolóok Parányművészek	Komolyság és játszás együtt Általános képzés, stílus. – Művészi igazság Szépség Tökéletesség	Játszás Önmagában Egyéni hajlam, modor. – Rémképezők. Díszítők. Vázlatozók.
---	---	--

(ford. B. B. A.)

156. [151; 139]– Französische Gedichte

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 177a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

(*Kijegyzés magyarul*)

többnyire ama kényelmesebb erőfeszítés gyermekei, amelynek a lágyság és a könnyelműség palotájában ringatták bölcsőjét, s amelynek Párizsban közel fél évszázadon át szinte csak hízelgett a nagyvilág. (ford. B. B. A.)

157. [151; 139] – Anonymus Belae Notarius

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 177a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Szirmay Antal: *Hungaria in parabolis, sive Commentarii in adagia et dicteria hungarorum*. Typis regiae Universitatis Pestanae [első kiadása: 1804], 1807, 46.

Szöveghozzáférések

Kazinczy foglalkoztatta Anonymus kiléte, főképp azért, mert August Ludwig von Schlözer az általa 1802–1809 között megjelentetett óorosz őskronikában, a *Nyesztor*-krónikában teljesen elutasította Anonymust mint történeti forrást, és még csak nem is törekedett arra, hogy kritikai vizsgálatnak vessen alá. Schlözer tanítványai, Engel János Keresztély és Cornides Dániel elutasították Schlözer támadásait, és megvédték Anonymust. A *Pandekta III.* kötetben a 332. HECTOP'Б (MTA KIK K 633/III. 149a–b [124–126]) című kijegyzés a Schlözer *Nyesztor krónikájáról* készült recenzió másolata, melyben a recenziós is kitér az Anonymus körüli vitára.

Az MTA KIK K 641. kéziratkötet 165a [299] lapján szintén szerepel egy „Anonymus Belae (Ildi) Notarius” című kijegyzés, amely egy nyomtatványkivágot valószínűleg 1802-ből. A rövid cikket tartalmazó kivágot bevezetőjében az áll, hogy a „Sáros pataki Professor Szombathi János Úrnak a' Magyar Hirmondó által (annak ezen esztendőben Julius 10-dikén költ darabjában) kijelentett tudós Kérdéseire így felel egy valaki”. A kivágot mellett Kazinczytól egyetlen autográf megjegyzést találunk: az „Engel” névvel Engel János Keresztélyre utal, aki feltehetően a kérdésekre válaszoló személy volt. A kivágot beragasztásának időpontja azonban későbbi lehet, a környezete található egyéb kijegyzések alapján mindenképpen 1808 utánra tehető.

Kazinczy Szombathy Jánossal 1810–1811-ben levelezett Anonymusról:

hol találtatott fel legelőbb az Anonymus Belae Regis Nótárius. Ezt Ibrányi János Ur akarná látni az Úrnak Prof. Úrnak kezével írt levélből. (Kazinczy Szombathy Jánosnak. 1810. dec. 16. KazLev VIII. 1889. sz., 208.)

Szombathy részletes válasza néhány hónappal később érkezett meg:

A' Béla Király nevetlen Nótáriusának munkája leg-előbb Ambraszi Kastélyban találtatott-fel, 's onnan vitetett 1665-ben Bétsbe, a' Tsászári Könyves Házba. Fekszik Ambrasz (vagy is Ombrasz) Tiroly országban Inspruckhoz közel, és volt régenten az Ausztriai Fő Herczegeknek kedves mulató kastélyok. Ékeskedett szép Bibliothekával és igen híres Fegyveres-házzal. A' könyvek belőle, a' már említett 1665dik esztendőben vitettek Bétsbe; a' Fegyverek, s' egyéb mester-séges művek gyűjteménye pedig 1783-ban. A' Nótárius munkájának onnét Bétsbe lett vitetése felől méltó meg-olvasni ama nagy Historicusunknak, Cornidesnek Vindiciae Anonymi Belae regis Notarii nevezetű munkáját. (Szombathy János Kazinczynak. 1811. ápr. 10. KazLev VIII. 1984. sz., 451.)

1812-ben Kazinczy Romy Károly Györgyhöz írott egyik levelében kitér arra, hogy Szombathy elutasította Schlözer álláspontját:

Szombathy urtheilt nicht á la Schlözer von dem Anonymus Belae R. Notarius. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1812. márc. 9. KazLev IX. 2171. sz., 329.)

Magyarázatok

Anonymus vagy *Belae Notarius* (Béla király [névtelen] Jegyzője): a 12. század végén, 13. század elején élt, az egyik magyar király, III. Béla jegyzője és krónikása volt. Anonymus a magyar honfoglalás történetének legrészletesebb krónikása volt. Művének, a *Gesta Hungarorum*nak egyetlen, 13. századi másolata az Országos Széchényi Könyvtárban maradt fenn. Latinizált nevének kezdőbetűje P-vel kezdődik, magát csak „P” mesterként (P. dictus magister) jelölte. Bizonyosra vehető, hogy járt valamely külföldi egyetemen, s hazatérve magas egyházi tisztséget töltött be, de személyét ennél pontosabban nem sikerült azonosítania a kutatásnak. (MAMŰL I. 113–116.) Kazinczy idején Pálként azonosították, és Erdély püspökének vélték.

Szirmay Antal (1747–1812): történetíró, levéltáros, zempléni birtokos. 1773-tól Zemplén vármegye al-, majd 1777-től főjegyzője és táblabírája ekkor rendezte a vármegye levéltárát (l. még 9. kijegyzés).

Hungaria in parabolis sive commentarii in adagia et dicteria Hungarorum: Szirmay legfontosabb műve (1804, 1807), amelyben latin nyelvű kommentárokkal látta el az általa legfontosabbnak ítélt magyar közmondásokat, szólásokat, egyúttal történelmi magyarázatokat keresett a szállóigékhez. A kis enciklopédia többek között Anonymus hatását tükrözi, több más krónikás mellett (pl. Hérodotosz, Antonio Bonfini, Galeotto Marzio, Istvánffy Miklós, Bél Mátyás és Dugonics András); továbbá „fontos forrása volt a közköltészet és az értelmiségi körök szájhagyománya (pl. országgyűlési pletykák, adomák) is, melyet gazdag irodalmi idézetanyag (benne Szirmay saját verseivel) egészít ki.” (MAMÚL XI. 237–239.)

Lászd itt lap: 276: Ez a lap a *Pandekta I.* kötetben nem található, és egyelőre más kötetekben sem bukkantunk rá.

(Hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa)

Pars I. De Hungaria, eamque incolentibus populis, in quantumcum dagiis nexum habent. paragr. 67.

Anonymus Belae Regis Notarius vixit sub Bela III. Rege anno 1181. Patet ex litera P. praefationi praefixa, quae Paulum indicat, et officio Notarii illo aevo Vice-Cancellarii. Ita Bela III. in diplomate: habito super hoc Consilio nostri, et Epsicoporum, et Pauli mei Notarii, nunc autem Epsicopi ultra sylvani.

(Kijegyzés magyarul)

67.§ Anonymus, Béla király jegyzője, III. Béla idejében élt 1183 körül. A munkája előszavához írt P betűből tűnik ez ki, amely Paulust jelent, s abban az időben ez viselte a jegyzői és kancellár-helyettesi tisztséget. III. Béla király egyik oklevelében ez olvasható: „az efölött jelenlétemben, a püspököknek és az én Paulus jegyzőmnek, most már erdélyi püspököknek jelenlétemben tartott tanácskozáson” stb. (SZIRMAY 2008, 109.)

158. [152; 146] – Mátyus-földe

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 177b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Mátyusföld, Mátyus föld (szlovákul *Matušova*): a történelmi Pozsony és Komárom megyében a Csallóköztől északra, a Kis-Kárpátoktól keletre, a Vágig terjedő sík vidéki terület népi neve. A Mátyusföld magyarsága honfoglalás kori megtelepedésű. Nevét Csák Máté tartományúr itt fekvő birtokairól kapta.

Mátyás nádor: II. Máté (megh. 1321.), Csák Péter fia. Bár látszólag támogatta Károly Róbertet (I. Károly) (1288–1342), valójában az országos ünnepeken egyetlen alkalommal sem vett részt

személyesen, csak követei útján. Gentilis bíboros pápai követ közvetítésével 1310. november 10-én jött létre az a megállapodás, mely szerint Csák Máté elfogadja Károly Róbertet Magyarország törvényes urának, aki felé engedelmességgel tartozik, cserében tárnokmesteri cím megadását ígérték neki.

(*Kijegyzés magyarul*)

A Nyitra és a Vág folyók közötti terület, amely Mátyás nádorról, I. Károly király vetélytársáról kapta a nevét. (ford. K. D. A.)

159. [152; 440] – A' Budai Királyi-lak

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 177b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Virág Benedek: *Horátzius Poetikája* (Virág Benedek által), Pest, Trattner, 1801, 110–111.

Magyarázatok

Virág Benedek (1754–1830): pálos szerzetes, író, költő, pap, történétíró. 1782-től a székesfehérvári gimnázium tanára, 1794-től a Batthyány család nevelője lett, majd Budára költözött, ahol haláláig visszavonultan élt. Kazinczy nagyra becsülte költészetét, és amikor 1810-ben Virág budai háza leégett egy tűzvészben, anyagi támogatást nyújtott neki.

Horátzius Poetikája: a kötet 108. oldalától Virág Benedek saját, Horatius stílusában írott ódája, Öröm-énekek 1800. *Esztendőre* címmel kezdődik. Ennek harmadik énekéhez készített lábjegyzetben található meg a budai királyi palotára vonatkozó adat.

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

A' Királyi Palotáról ezeket jegyezzük ide. Ama' felséges Ház, a' mellyet Első Lajos épített, Zsigmond megbővített; Mátyás Király általa' legnagyobb fényességre emeltetett: de idő'jártával terhes viszontagságai alatt lerogyván sokáig nyomorgott töredékei között. Végre b.e. M. Therésia' Kegyességétől új életet, és ditsősséget nyert 1749-dik Eszt. Májusnak 13-dikán, a' melly nap az első kőnek letételére vala rendelve.

160. [152; 440] – Magyar-Ország a' francia háborúra

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 177b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1803/03/24, 85. sz., 673–676.

Katona, I.: Historia critica regum Hungariae. T. 3–13, T. 22. Stirpis Austriacae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata. Buda, Akad. Buchdruckerei, 1792–1802.

Magyarázatok

Katona István (1732–1811): jezsuita szerzetes, történétíró. Negyvenkét kötet terjedelmű *Historia critica* című műve a magyar történetírás legnagyobb egyéni teljesítménye. 1779-től 1817-ig jelentette meg hatalmas művét, amely a magyar királyság történetét mutatja be. A *Historia critica Regum Hungariae* a teljes művön belül 1779–1782 között hét kötetben jelent meg Budán.

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

HALZ 676.: Den Namen Bonaparte hat der Vf. nicht recht schreiben gelernt, er nennt ihn bald Bouna – bald Bonuaparte: doch hat er dessen denkwürdiges Schreiben vom 31 Maerz 1797 an den Erzherzog Karl S. 305. eingerückt. Nach einer aus der Graetzer Zeitung vom J. 1797. Vol. II. p. 84. entlehnten, S. 336. vorkommenden unpartheyischen Berechnung, hat Ungern nur vom J. 1792 bis 1796 zum französischen Kriege beygetragen, an Geld und Früchten 14.227, 248 Gulden, an Rekruten 115, 614 Köpfe.

(*Kijegyzés magyarul*)

A Grätzer Zeitung egy 1797-es számítása szerint 1792 és 1796 között (szabad adomány képében) 14227248 f.-ot az újoncokra és 115614-főt kölcsönzött.

161. [152; 140] – Első Protestans Locumtlis Consiliar

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 177b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

August Ludwig Schlözer: Staatsanzeigen 1783, XV. Heft.

A *Pandekta I.* kötet 122. B. Prónay László Exc. képe alá (MTA KIK K 633/I. 169b [136; 124]) című kijegyzése szintén Prónay Lászlóról szól. Kazinczy nagy rokonszenvvel volt Prónay iránt, ezért is tervezte rézbe metszett portróját elhelyezni saját kötetében.

Magyarázatok

locumtlis consil.: locumtenentialis consiliarius (lat.): a helytartótanács tanácsosa.

Prónay László báró (1734–1808): az első protestáns tanácsos a helytartótanácsnál (1783). (l. még. 122. kijegyzés)

Staatsanzeigen: A. L. Schlözer folyóirata 1782–1793 között jelent meg.

162. [152; 440] – Ein, ein

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 177b. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Mithridates: VI. Mithridatész Eupatór (Kr. e. 132 – Kr. e. 63), az ókori anatóliai Pontosz királya (uralkodott Kr. e. 121-től haláláig). Országáa befolyását kiterjesztette a Fekete-tenger szinte egész térségében, kis-ázsiai terjeszkedése azonban konfliktusba sodorta a Római Birodalommal. A rómaiakkal három háborúban mérte össze az erejét, és olyan jeles hadvezéreket küldtek a legyőzésére, mint Sulla, Lucullus vagy Pompeius. Ezalatt többször elveszítette és visszahódította királyságát. Végül Pompeius elől kénytelen volt végleg elmenekülni. Száműzetésben halt meg, miközben az ismételt visszatérésre készülődött. Kr. e. 88-ban Mithridatész elfoglalta Nyugat-Anatóliát, és a harcoknak nyolcvanezer római polgár esett áldozatul egy nap alatt. A véres esemény kapcsán minden szöveg azt hangsúlyozza, hogy egy bizonyos napon történt az óriási számú római meggyilkolása. A német nyelv ezt „an einem Tag” elöljárószóval fejezi ki.

163. [153; 441] – Katonáság.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 178a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Immanuel Kant: *Kritik der Urteilskraft* (1790)

Kapitel 37. Vom Dynamisch-Erhabenen der Natur §. 28. Von der Natur als einer Macht

Szövegkapcsolatok

Kazinczy az idézetet már korábban felhasználta egyik levelében, amelyet Hertelendy Gábor (1742–1820) huszárőhadnagynak (később alezredes) írt 1804-ben. Ebből kiderül, hogy a kijegyzés nem közvetlenül Kant művéből származik:

Utól-Írás. Hadról lévén szó a' túl soron, ide írom azt, a' mit Kantból a' Had felől egy Aestheticus Író kiírt, és a' melyet éppen ma letem olvasásom közben:

Der Krieg macht zugleich die Denkungsart des volkes, welches ihn mit Ordnung und Heiligachtung der bürgerl. Rechte führet, nur um desto erhabener, je mehreren Gefahren [es] ausgesetzt war, u. sich muthig darunter hat behaupten können: da hingegen ein langer Friede

den bl[osz]en Handlungsgeist, mit ihm aber den niedrigen Eigennutz, Feigheit und Weichlichkeit herrschend zu machen, und die Denkungart des Volks zu erniedrigen pflegt. (Kazinczy Hertelendy Gábornak. 1804. jún. 25. KazLev XXII. 5451.sz., (681/a.) 80.)

Magyarázatok

Immanuel Kant (1724–1804): német filozófus. *Kritik der Urteilkraft* című műve a harmadik főműve, amelynek első fele esztétikáját, második része teleológiáját tartalmazza.

(*Kijegyzés magyarul*)

Ha a háborút rendben és a polgári jogokat tiszteletben tartva folytatják, az ily módon háborús-kodó nép gondolkodásmódja csak annál fenségesebb lesz, minél többször tette ki magát veszélynek, és állta meg bátran a helyét. Ellenben egy hosszú béke általában a puszta kereskedőszellemet, ezzel együtt pedig a méltatlan haszonlesést, a gyávaságot és az elpuhultságot teszi uralkodóvá, lealacsonyítván ekképp a nép gondolkodásmódját. (ford. B. B. A.)

164. [153; 141] – Szabadkőműves és Rózsakeresztes

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 178a. Autográf.

Keletkezése

1808. január 16. után. A 149. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Allgemeine Literatur-Zeitung Intelligenzblatt; 1803/01, 123. sz.

J. G. Buhle: de vera origine adhuc latente ordinis Fratrum de Rosea Cruce, imprimis vero ordinis Franco – Murariorum

Szövegkapcsolatok

A *Pandekta VI.* kötetben (146a, 431; 387) „Szabad-Kőművesség” címmel készült kijegyzésben Buhle egy másik könyvének, az *Über den Ursprung u. die vornehmsten Schicksale der Orden der Rosenkreuzer und Freymauer* (1804) című műnek adatai szerepelnek két másik szabadkőműves témájú könyv címével együtt.

Magyarázatok

A rózsakeresztesek: a rózsakeresztes testvériség, titkos társaság alapítására nézve több legenda maradt fenn, J. V. Andreã szerepével kapcsolatban pedig szintén ellentétes nézetek élnek mai napig. „A rózsakeresztesek (Rosenkreuzer, Rosecroix, Rosicrucian) rendje a szabadkőművesség egyik sajátos elágazása. A rend a XVII. század elején már fennáll Németországban. Németországból Angliába, Hollandiába és kisebb mértékben Franciaországba hatolt a mozgalom. E század elején jelenik meg két alapiratuk: a *Fama Fraternitatis* és a *Confessio*. Egyáltalán nem tartom valószínűnek, hogy e műveket Johann Valentin Andreã német teológus szatirikus munkáinak kell tekintenünk, mint ez általánosan el van terjedve, és hogy egy ilyen tudós tréfa lett volna e nagy szellemi mozgalomnak eredete. Sokkal inkább hihető, hogy a rózsakeresztesesség nem más, mint a középkori alchimiának egyenes folytatása és lassú alkalmazkodása az általánosan terjedő szabadkőművesi formákhoz.” (ECKHARDT 1922, 212.)

Johann Gottlieb Buhle (1763–1821): göttingeni filozófia- és jogászprofesszor. A göttingeni tudós társaságban tartott előadásáról szóló beszámoló szerint a *De vera origine* című értekezésében azt az álláspontját fejtette ki, hogy 1610 előtt a rózsakeresztesek társaságot alapítottak Angliában, és a szabadkőművesség ebből fejlődött volna ki, ahogy azt J. V. Andreä állítja írásában.

Johann Valentin Andreä (1586–1654): német protestáns teológus, matematikus, a rózsakeresztesek nagymestere. *Christian Rosenkreutz chymische Hochzeit* című szatirikus regénye 1616-ban jelent meg Strasbourghban.

(Kijegyzés magyarul)

A göttingai királyi Tudós Társaságban az elmúlt év [1802] december 18-án Buhle professzor úr történeti felolvasást tartott *De vera origine adhuc latente ordinis Fratrum de rosea cruce, imprimis vero ordinis Francomuratoriorum* [a Rózsakeresztes Testvériség, és különösképpen a Szabadkőművesek rendjének mindmáig rejtett igaz eredetéről] mint a filozófia történetéhez tartozó tárgyról, melynek eredménye az, hogy 1610 előtt nyomát sem találni, hogy J. V. Andreä jól ismert írásai Németországban egy Rózsakeresztes Társaság iránti hitet, Angliában viszont valóban egy ilyen Társaságot, majd pedig a szabadkőművességet idézték elő. (ford. B. B. A.)

165. [154; 442] – Rudolph I. Habsburg.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 178b. Autográf.

Keletkezése

1808. március 10. után. Kazinczy a kijegyzés témáját felhasználta a *Tübingai pályamű* című írásában. A pályázat, amelyre a pályáírást készítette 1808. március 10-én jelent meg a *HALZ*-ban. Kazinczy intenzíven 1808. májusától dolgozott a pályáíráson.

Felhasznált szöveg

Johann Peter Lotichius, Jakob Hofmann, Heinrich Christian von Hennin: *Historia augusta imperatorum Romanorum a C. Julio Caesare usque ad Josephum imperatorem augustissimum*, Amstelædami, Franciscum Halmam, 1707.

CIV. Rudolphus (a) I. Habsburgicus (b). 215–216.

Szövegkapcsolatok

A 165. és a soron következő 166. kijegyzés Kazinczy *Tübingai pályaművének* eredeti magyar szövegében került feldolgozásra. A kéziratban sorrendben egymás után következnek, ami megerősíti összetartozó jellegüket. A kijegyzéseket nem egy az egyben vette át a pályamű megírásakor, hanem beépítette a mű szövegébe. A Kazinczy-levelezés V. kötetében a *Tübingai pályamű* megírása körül keletkezett levelekben szintén találunk utalást a kijegyzésekkel összefüggésben, ennek alapján lehet következtetni keletkezésük időpontjára. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek [Kelt. nélkül] 1808. KazLev V. 1287. sz.) A *HALZ* az 1808. március 10-iki mellékletének élén közölte a tübingeni Cotta könyvkiadó által meghirdetett pályázatot, amely arra a kérdésre várta a választ, hogy lehetséges-e a magyar nyelv hivatalossá tétele Magyarországon. A pályaművek beküldési határidejéül ugyanaz év júliusát jelölték meg. A pályázati kiírást magyar fordításban a *Hazai Tudósítások* című lap 1808. június 4-i számában közölte. Kazinczy 1808 májusától júliusig dolgozott a pályamunkán. (Kazinczy Kis Jánosnak 1808. máj. 8. KazLev V. 1290 sz.; Kazinczy Prónay Lászlónak. 1808. máj. 12. KazLev V. 1292. sz.; Kazinczy Cserey F.-nak. 1808. máj. 19. KazLev V. 1297. sz.; Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1808. máj. 31. KazLev V. 1302. sz.) Először magyarul írta

meg, majd németre fordította. A pályaművet három részre osztotta. Hosszú bevezetőjében a hazaszeretetet a nemzeti nyelv szeretetével kapcsolja össze, és a magyar helyzet megvilágítására európai példákat sorol fel annak alátámasztásául, hogy nálunk is sikeres lehet a nemzeti nyelv használata, csakúgy, mint más nemzeteknél. A bevezetőben rövid történeti áttekintést nyújt arról, hogy Magyarországon milyen körülmények folytán vált a latin nyelv a hivatalos nyelvvé, amelyen a törvényeket is megfogalmazták.

A 165. kijegyzést a *Tübingai pályamű* bevezetőjébe szövi bele, ahol a latin nyelvről az anyanyelvre való áttérés korai példái között említi Habsburg Rudolf uralkodót mint II. József elődjét:

Más országok régen hozzá fogtak volt immár a tudatlanság századainak ezt rajtok ülő szennyét letörteni. Ez által is felejtethetlenné tette péld: ok: nevét a habsburgi Rudolf, dicső törzsöke az uralkodó Ausztriai háznak, a ki elnyervén II. Ottokártól (1276) ennek Ausztriai birtokát, kiadott az iskolák elundokított deák nyelvén, s ennek helyébe azt tevő polgárvá, melly azon tartományban honni volt. (HEINRICH 1912, 132.)

1808 májusában Dessewffy Józsefhez írott levelében a pályamű kapcsán megfogalmazott gondolatai között szintén utal Rudolf példájára:

a' mit a' német nyelvvel I. Rudolf 1200-ban tehetett, az Unokája I. Ferencz 1800-ban bízvást tehet a' Magyararral. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek [Kelt. nélkül] 1808. KazLev V. 1287. sz., 431.)

Magyarázatok

Heuminius Hist: [Henninus, Henning] Heinrich Christian von Hennin (1658–1703), orvos, filológus, a *Historia* egyik szerzője.

Rudolph I. Habsburg: I. Rudolf vagy IV. Habsburg Rudolf (1218–1291), az első Habsburg-házból származó uralkodó a német trónon.

(*Kijegyzés magyarul*)

Továbbá a Birodalmban először rendelte el, hogy a hivatalos okiratokat német nyelven írják le. (ford. H. M.)

166. [154; 142] – Magyar Népnék deák törvény

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 178b. Autográf.

Keletkezése

1808. március 10. után. A 165. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Caius Suetonius Tranquillus: *De vita XII Caesarum* (A Caesarok élete)
Libri VIII. Caligula, 41.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a párhuzamot Caligula eljárása és a latinul megfogalmazott magyar törvények között a *Tübingai pályamű* (1808) bevezetőjében részletesen kibontja:

És mégis eleink legalább a Kálmán ideje olta, nem e honnin, hanem egy olly idegenen, iraták törvényeinket, melly még Európában is annyi volt, mint csaknem egészen isméretlen, – e részben nem hasonlatlanok Caligulához, ki magas oszlopokra függeszteté rendeléseit, honnan azokat senki nem olvashatta. (HEINRICH 1912, 129.)

A párhuzamra a pályamű megírása idején Desseffy Józsefhez írott levelében is kitért. A részlet végén megjelenik a kijegyzésben szereplő zárójeles megjegyzés variánsa, miszerint ezek a saját, eredeti gondolatai:

Tele van a' fejem ideákkal. Csak tiszta rendbe tudjam szedni. Megmondom nekik azt is, hogy Magyarnek a' deák törvény annyi, mint a' Caligula magas oszlopokra ráaggatott törvénytábláji, és hogy a' mit a' német nyelvel I. Rudolf 1200-ban tehetett, az Unokája I. Ferencz 1800-ban bízvást tehet a' Magyarral. Ezek új ideák, a mennyire tudom, 's még senki által elő nem hordattak. (Kazinczy Desseffy Józsefnek. [Kelt. nélkül] 1808. KazLev V. 1287. sz., 431.)

Magyarázatok

Caligula: római császár, uralkodott Kr. u. 37–41. Caligula uralkodásának kezdete kiegyensúlyozott volt, de később egy betegség után teljesen megváltozott, és ettől kezdve féktelen hatalomvágy hajtotta.

(*Kijegyzés magyarul*)

Ezeket az adórendeleteket kihirdette, de nem függesztette ki, így az emberek, minthogy az írott szöveget nem ismerték, sok vétséget követtek el; végül a nép követelésére kifüggesztette, de olyan apró betűkkel s egy olyan szűk zugban, hogy lehetetlen volt lemásolni. (ford. Kis Ferencné. SÜETONIUS 1984, 156.)

167. [154; 142] – [Szószedet]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 178b. Autográf.

Keletkezése

1808. március 10. után. A 165. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

168. [155; 143] – Első Magyar Cardinális

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 179a. Autográf.

Keletkezése

1808. március 10. után. A 165. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hazai Tudósítások; 1807. I. 10. sz., 79–80.; I. 11. sz., 86–87.
Vantsai István emlékezete.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy egy 1807 februárjában kelt levelében kitér a *Hazai Tudósítások*ban megjelent cikk olvasásának benne keltett visszhangjára:

Itt kevés ember van a' ki a' Kultsár újság leveleit szeresse: én ellenben nagyon becsülöm. Nem szép e az, hogy Vancsait, Bakácsot, Zayt belőlök ismerhetjük, holott eddig ezer közt alig volt eggy, a' ki ismerte volna? (Kazinczy Cseréy Farkasnak. 1807. feb. 21. KazLev IV. 1076. sz.)

Sokáig azt feltételezték, hogy a név nélkül megjelent *Vantsai István emlékezete* című cikk Kazinczytól származik, mivel ezt megelőzően a *Hazai Tudósítások*ban elindított egy cikksorozatot *Magyarok emlékezete* címen, amelyből neve alatt három írása jelent meg: Orczy Lőrincről (1806), Baranyi Gáborról (1807) és Kazinczy Lászlóról (1807).

Magyarázatok

Vantsai István: Bánca, Báncai, Báncha, Váncha, Vancsa, Vantsai, Vancsay István (szül. 1266 v. 1268.) esztergomi érsek, az első magyar bíboros. 1238 és 1240 között váci és titeli prépost volt, és IV. Béla kancellárjaként szolgált. 1240–1242 között váci megyés püspök, a király követeként II. Frigyes császártól és IX. Gergelytől hiába kért segítséget a mongolok ellen. 1242–1252 között esztergomi érsek. 1252-ben a pápa Palestrina püspökévé és bíborossá nevezte ki, ezzel Bánca lett az első magyar bíboros. 1252-ben lemondott az esztergomi érsekségről. Ezután 1253-tól pápai követként szolgált, haláláig Rómában képviselte a magyar egyház ügyeit. (MKL I. 584.)

(Kijegyzés eredeti kontextusa)

Midőn az Tatárok 1240-dik esztendőben Magyar Országba be ütöttek, akkor Vátzi Püspök vőlt, és ő volt egyik a' kire Béla Királyunk a' Királynét háza népével bízza, midőn az Tatárok elül Magyar Országból ki költözének. (Hazai Tudósítások, 87.)

169. [155; 143] – Joannes de Ilmur

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 179a. Autográf.

Keletkezése

1808. március 10. után. A 165. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Palma Károly Ferenc: *Notitia rerum Hungaricarum, editio III. Novis curis recognita, et multis cum ad historiam, tum ad ius publicum Hungaricum accessionibus locupletata ab autore suo Carolo Francisco Palma*. Pars I. Weingand et Koepff, Pest, 1785, 724.

Szövegkapcsolatok

A Joannes de Ilmurra vonatkozó kijegyzés szorosan összefügg a közvetlenül megelőző 168. kijegyzéssel. Mindkettőnek témája felbukkan egy Cseréy Farkashoz 1807 telén írott levélben. A levélrészletből az is kiderül, hogy Kazinczy miért tartotta fontosnak Joannes de Ilmur emlékezetét:

Itt kevés ember van a' ki a' Kultsár újság leveleit szeresse: én ellenben nagyon becsülöm. Nem szép e az, hogy Vancsait, Bakácsot, Zayt belőlök ismerhetjük, holott eddig ezer közt alig volt eggy, a' ki ismerte volna? Én reá fogom beszélni Kulcsárt hogy ő, a' ki leginkább erős a'

Hazai historiában, dolgozza-ki az Ilmur János és Széchényi Pál Kalocsai Érsekek életét (Az első Ürményi famíliából való volt).

(Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. feb. 21. KazLev IV. 1076. sz.)

Ürményi Ilmural való rokonságát Kazinczy rendszeresen felemlgette. Ennek első nyoma az az 1804-es Ürményihez írott levél, amelyben közli tervét a műveinek készülő kiadásában megjeleníteni kívánt Ürményi-portréről és a hozzá kapcsolódó ajánlásról:

Mostan készül sajtó alá öt darabból álló munkám, s mindenik kötet elibe egy nagy Magyar-nak akarom képét rézbe metszve függeszteni. Az első darab előtt az Excellentiádé fogna állani; mert az abban előforduló s Marmontelből vett Szívképző Regéknek egyik könyve – (három Magyar történetet foglal magában, a: Les deux infortunées – Le scrupule és Laurette Regéjiből) – Excellentiádnak nevét viseli homlokán a’ következő ajánlással:

Galliciai Kormányzó
s elébb Bihar, azután Nyitra, majd Bács, végre Fejér Vármegyei
Fő-Ispán
Ürményi József Excell-nak,
a’ Szent István Apostoli Király Vitéz Rendje’
Commandeurjének,
a’ nagy Kalocsai Érsek, Joannes de Ilmur’,
érdemes maradékának.

(Kazinczy Ürményi Józsefnek. 1804. dec. 10. KazLev III. 708. sz., 238.)

Ilmur neve később az Ürményi József írt epigrammában tér vissza. Kazinczy Horvát István-nak 1811. május 7-én arról írt, hogy előző nap híret vette Ürményi József hivataltól való visszavonulásának. Ebből az alkalomból küldi el a tiszteletére készült epigrammát, hogy Horvát jelentesse meg a *Hazai Tudósítások*ban (Horvát Ürményi gyermekeinek volt házitanítója). Az epigrammához készült lábjegyzetben még bővebben fejti ki azt, hogy miért tartja Joannes Ilmurt olyan nagyra:

Ilmuri (az az Ürményi) János, Kalocsai Érsek IV. László Királyunk alatt, hatalmas Védelmzője vala, az egész Magyar Papi-Renddel együtt, a’ Haza’ Szabadságának azon Szék ellen, melly Koronánkat magához tartozandónak akarta nézettetni. (Kazinczy Horvát Istvánnak. 1811. máj. 7. KazLev VIII. 1998. sz., 487.)

1813. július 8-án más epigrammákkal együtt ezt is megküldte Döbrentei Gábornak, hogy jelentesse az *Erdélyi Múzeumban*. A levélben közölt epigrammaváltozathoz készült jegyzet Ilmura vonatkozó része eltér a Horvát Istvánhoz írt levéltől:

Joannes de Ilmur egy nagy dísze az Ürményi háznak, 1278. IV. László király alatt Kalocsai Érsek, s örök hálát érdemlő hazafi volt. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1813. júl. 8. KazLev X. 2479. sz., 480.)

Az epigramma később Az *Erdélyi Múzeum* 1814. évi I. számában jelent meg.

Jóval később, Kazinczynak az Ürményi halála alkalmából készített cikkében ismét felbukkan az Ilmural való rokonság, amelyhez feltehetően felhasználta korábbi Pandekta-kijegyzését, mert lapalji jegyzetében szó szerint idézi Palma Károly könyvéből a kijegyzésben szereplő mondatot is:

[...] atyja, házának mohos régiségén kívül, azzal is dicsekedheték, hogy a’ Nemzet’ függetlenségének egyik rettenthetetlen és örök tiszteletet érdemlő Védjét Ilmur János Kalocsai Érsekben* ez adá.

*Az Ürményi-ház’ Levél-tárjában őriztetik egy 1277. költ Iromány, mellyből látjuk, hogy Joannes Ilmur, Praepositus Budensis, Decretorum Doctor, ac Aulae Vice-Cancellarius, kit IV. László 1278. Novemb. 25-d. Kalocsai Érsekké nevezte, két darab földet a’ Vasadi Dereszlőfijának, Gátnak, elada. Ürmény olim Ilmur aut Ilmer appellari consuevisse, notius est, quam ut probari oporteat. – Palma Notit. Rer. Hungar. 1785. p. 724. (KAZINCZY, Ürményi 1826, 643–648.)

Magyarázatok

Joannes de Ilmur (1278–1301): kalocsai érsek.

Ürmény, olim Ilmur aut Ilmér: Ilmur Ürményi József országbíró egyik felmenője volt (l. még 369, 371. kijegyzés).

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

Praeterea ex mandato Nicolai III. papae (a), questionem legatus pontificius instituit de doctrina, vita, et moribus Ioannis de Ilmur (b) praepositi Budensis, decretorum doctoris, ac aulae vicecancellarii, quem rex die XXV. Novembris anno superiore Colocensem archiepiscopum nominauerat; pontifex autem ad id usque tempus confirmationem impertiri distulerat propterea, quod regis iam depruati iudicio ea in re deferre vereretur.

(b) Didicimus id ex instrumento A. 1277. quo Ioannes de Ilmur praepsitus Budensis de terra sua Ilmur terram duorum aratorum a parte septemtrionoti vendit cuidam Gallo, filio Dereszleö de Vasad pro VI. mareis argenti, perpetuo possidendam, quae terra per metas ibidem circumscriptas separaretur per hominem capituli Strigoniensis. Ex tabuario Ürményiano. Porro Ürmény olim Ilmur, aut Ilmér appellari consuevisse notius est, quam ut probari opoteat.

(*Kijegyzés magyarul*)

Budai prépost, a kánonjog doktora, udvari alkancellár, 1278-ban IV. László Kölni érsek által kinevezve. – „Hogy Ürménynek, illetve korábban Ilmurnak, vagy Ilmérnek hívták, ismeretesebb, mintsem hogy bizonyításra szorulna.” (PALMA 1785, 724.)

170. [155; 143] – Cesinge,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 179a. Autográf.

Keletkezése

1808. március 10. után. A 165. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

1. Palma Károly Ferenc: *Notitia rerum Hungaricarum, editio III. Novis curis recognita, et multis cum ad historiam, tum ad ius publicum Hungaricum accessionibus locupletata ab autore suo Carolo Francisco Palma*, Pars II. Weingand et Koepff, Pest, 1785.

2. Fessler Ignác Aurél: *Mathias Corvinus, König der Ungarn und Grossherzog von Schlesien*, Vom Verfasser des Marc-Aurels, I–II. Breslau, 1793–1794.

Kazinczy Palma Károly háromkötetes művének első kötetére utalva adja meg a ‘Cesinge’ név magyarázatának lelőhelyét. Ebben a kötetben nem sikerült azonosítani a forrást. A *Notitia* harmadik, 1785-ös kiadásában azonban találunk egy olyan utalást, amely Kazinczy kijegyzésének forrásául szolgálhatott:

hos inter Mathiae vindictam quam maxime sensit Ioannes Cesinge Quinque ecclesiensis episcopus, nullius alterius reus criminis, quam quod Vitézii ex sorore erat nepos; vir omnigena eruditione conspicuus, ac sub Iani Pannonii nomine cognitus, qui ut imminentem sibi vim effugeret, tempestive se se ex Hungaria proripuit, ac paulo post animi moerore consumus contabuit. (PALMA 1785, 392.)

Fessler *Mathias Corvinus, König der Hungarn* című művének 322. oldalán Kazinczy bibliográfiai utalása azonosítható. A Janus Pannonius eredeti nevére vonatkozó magyarázó rész a lap alján lévő jegyzetben található:

Sein wahrer nahme war Joannes Cesinge. Sein oheim Vitéz hatte ihn im eilsten Jahre seines alters nach Italien gesandt, wo er sich unter der Anleitung der berühmtesten Männer ganz den Wissenschaften widmete.

Szöveghozzaírók

Kazinczy a *Tübingai pályamű* első részének egyik lábjegyzetében kitér Janus Pannoniusra. Ezt a kijegyzést *Pandekta*-beli elhelyezkedése alapján a 165–166. kijegyzéshez hasonlóan felhasználhatta a pályaműben:

Vitéz Cesinge János Pécsi Püspök (poetai nevével Janus Pannonius) ugy mondják, hogy csakugyan dolgozott egy magyar grammatikát. (HEINRICH 1916, 150.)

Magyarázatok

Cesinge: Janus Pannonius (1434–1472), humanista költő eredeti vezetékneve, amelynek több alakváltozata is ismert (Johannes de Chesmicze, Csezmiczei János), születési helyének, a Kőrös vármegyei Csezmicének nevéből.

Lásd itt alább pag. 216: Kazinczy a *Pandektának* egy másik bejegyzésére tett utalását egyelőre nem sikerült azonosítani a megadott oldalszám alapján.

171. [155; 143] – Glagol, pronuciand. hlahol, sermo.

Szöveghozzaíró

MTA KIK K 633/I. 179a. Autográf.

Keletkezése

1808. március 10. után. A 165. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Glagolitica írás' neme: a glagolit írás a Cirill püspök által alkalmazott és módosított görög ábécé mellett a szláv nyelvek egy másik írásneme. A glagolit ábécé negyven önálló jelből áll. A glagolit írás használata legtovább Horvátországban maradt fenn. A szó eredetét is innen veszi: a horvát (katolikus) papok neve: glagoljasi (a 'beszél' glagoljati igéből).

172. [156; 144] – Rousseaunak eggy szava:

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 179b. Autográf.

Keletkezése

1808. március 10. után. A 165. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jean-Jacques Rousseau: *Considérations sur le gouvernement de Pologne, et sur sa réformation projetée par J.J. Rousseau. en avril 1772.* [Elmélkedések a lengyel kormányzatról és tervezett reformjáról]

Chapitre VI. Questions des trois ordres [A három rend kérdése]

Szövegkapcsolatok

Rousseau politikaelméleti írásából Kazinczy 1790-ben az *Orpheus*ban közölt egy rövid részletet, amely azonban nincs összefüggésben a tizenöt fejezetből álló esszé *Pandekta I.*-ben található kijegyzésével. (Kazinczy: *A törvény-szabásról. Rousseaunak Gouvernement de Pologne nevű írásából.* Orpheus, első darab, 1790dik Vízöntő hava, 90–99.) Az *Orpheus*ban közölt részletből azt lehet megtudni, hogy Mózes, Lükorgosz és Numa miként teremtettek a jó törvényekkel szerencsétlen vagy gyülevész emberekből szabad népet.

Magyarázatok

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778): svájci születésű író, filozófus, zeneszerző.

Feb. 1795.: a dátumhoz kapcsolódó latin szöveg Kazinczytól származik. 1795 februárjában, budai fogságának idején keletkezett. A latin szöveg magyarul: „Szabadság! szent nevezet! minden aranynál drágább! mégis drága árat fizetünk érte, ha akár egyetlen ártatlan életébe kerülsz!” (ford. Miskolczi Ambrus. MISKOLCZY 2007, 151.)

(Kijegyzés magyarul)

Nevetnem kell azokon a romlott népeken, akik zendülők bujtogatásainak engedve úgy merészelnek a szabadságról beszélni, hogy fogalmuk sincs róla, mi az, és szívükben megannyi szolgáló hibával azt képzelik, elég lázadni ahhoz, hogy szabadok lehessenek. Büszke és szent szabadság! Ha ezek a szegény emberek megismerhetnének téged, ha tudnák, milyen áron szerezhetnek és tarthatnak meg, ha éreznék, hogy törvényeid mennyivel szigorúbbak, mint amilyen kemény a zsarnokok igája, akkor gyenge lelkük – mely olyan szenvedélyek rabja melyeket legjobb volna elfojtani – százszor inkább félne tőled, mint a szolgaságtól; rettegve menekülnének előled, mint olyan tehertől, amely könnyen agyonnyomhatja őket. (ford. Ludassy Mária. ROUSSEAU 2017, 620.)

XVII. csomó [195–216; 291–312]

173. A' Lacy büstje alá – 197. E és I olvad

A XVII. csomónak sem az eredeti áthúzott számozása, sem az újrászámított lapjai nem illeszkednek az előző, XVI. csomóhoz. Az áthúzott számozás alapján vagy lényegesen távolabb volt eredetileg a most egymást követő két csomó, vagy egy másik kötetből került át ide. Az újrászámításkor pedig kimaradt harminckilenc oldal, mivel a XVI. csomó a 156. oldalon végződik, a XVII. viszont csak a 195. oldalon kezdődik. Minthogy a XVII. csomóban nem találunk a keletkezéshez semmilyen fogódzót, és a megelőző csomóhoz sem csatlakozik folytatólagosan, ezért a XVII. csomó keletkezése csak az évszámra nézve (1808) állapítható meg, ennél pontosabban nem lehet datálni.

173. [195; 291] – A' Lacy büstje alá a' Bécsi Hadi Tanács palotájában.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 180a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Kazinczy saját feljegyzése.

Az egymást követő 173–177. kijegyzések tematikailag sorozatot alkotnak, keletkezésük azonban több időszakhoz köthető. A Kazinczy levelezésből arra lehet következtetni, hogy a szoborfeliratokra vonatkozó kijegyzések teljes sorozata a *Pandekta I.* kötetben Barcsay Ábrahám sírkőfeliratának tervezésével hozhatóak összefüggésbe, vagyis 1808-ra tehetőek (vö. **2. Barcsay Ábrahám sírkövére** MTA KIK K 633/I. 72a-b [197–198, 167–168]). A Lacy mellszobráról készült kijegyzés első változata – a többihez hasonlóan – eredetileg 1803-ban keletkezhetett. Kazinczy valószínűleg bécsi tartózkodásakor készítette el az ottani szoborfeliratok első leírását. Lacy büstje a Hofkriegrath épületében Laudon büstje mellett állt. Kazinczy a szobor- és sírfeliratok iránt 1802–1808 között érdeklődött leginkább, ekkor fordulnak elő a legnagyobb számban ezzel a témával összefüggésbe hozható kijegyzések, ám a *Pandekták* töredékessége miatt szétszóródtak a különböző kéziratkötetekben. 1806–1809 között vált az emlékműállítás és a sírfeliratok ügye a legjelentősebbé, elsősorban Csokonai síremléke kapcsán, majd Barcsay Ábrahám és id. Wesselényi Miklós sírfeliratának tervezésekor. A korábbi feljegyzéseket ezért másolhatta egybe a *Pandekta I.* kötetbe.

Magyarzatok

Franz Moritz Lacy (1725–1801): osztrák tábornagy, hadügyminiszter, II. József barátja, tanácsadója. Már életében két mellszobra készült II. József iránta tanúsított nagyrabecsülésének kifejezésésképpen. Lacy mellszobra az Udvari Haditanács (Hofkriegrath) Am Hof tér 1. szám alatti épületében volt elhelyezve. A carrarai márványból készült szobrot a római szobrász, Giuseppe Ceracchi készítette. (BLKÖ)

A felirat szövegét Kazinczy pontosan idézi.

(*Kijegyzés magyarul*)

Mauritius Lacy főtábornagy, aki a háború és béke tudományában egyaránt méltán híres: előbbiekkel győzelemre, utóbbiakkal legyőzhetetlenségre tanította hazáját. Tanárának a hadtudományokban és barátjának fenséges II. József hálája jeléül állíttatta ezt az emlékművet 1783-ban. (K. D. A.)

174. [195; 294] – A' Loudon büstje alá ugyan-ott.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 180a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK K 604/I. 80a.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Kazinczy 1803. május 31. és június 14. között Bécsben tartózkodott. A 174–175. kijegyzés szövege a K 604/I.-es kéziratkötetben nem közvetlenül egymás után szerepel, de mindkettőt változtatás nélkül másolta át. Környezetükben az 1803-as bécsi út alatt keletkezett egyéb kijegyzések találhatóak meg.

Magyarázatok

Gideon Ernst Loudon (Laudohn, 1759-től Loudon) gróf (1717–1790): osztrák hadvezér. A hétéves háborúban aratta első nagy hadi sikereit, aminek köszönhetően Mária Terézia 1759-ben tábornaggyá nevezte ki. 1760-ban csapataival súlyos vereséget szenvedett, amelyért azonban Lacyt, legfőbb riválisát és Daun tábornagyot tartotta felelősnek. A hétéves háborút követően mellőzöttté vált Lacy tábornaggyal szemben. 1769-ben visszavonult a katonai szolgálatból. 1778-ban a bajor örökösödési háború kitörésekor II. József visszahívta a szolgálatba, és Lacy mellett kinevezte tábornagynak. 1783-ban a császár a kibékülés jegyében Giuseppe Ceracchival készíttette el az ő márvány mellszobrát is, amelyet szintén a Hofkriegsrath (Haditanács) épületében helyeztek el, Lacy mellszobra mellett. Loudon 1787-ig visszavonultan, hadersdorfi birtokán élt, ahonnan II. József ismét hadba hívta a török háború kitörésekor. Loudon mellszobrának feliratát báró Sperges udvari tanácsos készítette. (BLKÖ)

(*Kijegyzés magyarul*)

Gideon Loudon főtábornagy, mindenkor elszánt, bátor, szerencsés, a kiváló polgár mintaképe. Követendő példaként parancsnokok és a katonák elé képmása révén kívánta állítani fenséges II. József (ford. K. D. A.).

175. [195; 294] – Loudon' temetője Hadersdorfon.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 180a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK K 604/I. 78a.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1808 nyarán Haller Gáborhoz írott levelében felhasználja Laudon síremlékének feliratát annak szemléltetésére, hogy milyen stílusú feliratot tart megfelelőnek Barcsay Ábrahám tervezett sírkövére. (Ehhez l. még 2. **Barcsaynak sírkövére** MTA KIK K 633/I. 72a–b. [197–198; (167–168)].) A sírkőfeliratot végül maga készítette el, de a síremlék nem valósult meg.

Nem vagyok olly hiú, hogy a' Barcsay' követ az én soraim által véljem méltóan megtisztelve, de óhajtánám, hogy az írás rajta minél egyszerűbb (simple) legyen. Nagyon eltávoztunk a' régiek' ízlésétől: nékiek csak ez is igen czifrának, czikornyásnak fogna tetszeni. De még azok is, a' kik itt a' régiek' módját keresnék, meg fognak neki engedni, ha elikbe tészem azt, a' mit Birkenstock írt a' Loudon emlékjére. Az enyém egészen ennek példája után készült, minthogy azt hittem, hogy azok, a' kikre annak megvetését vagy javallását a' tisztelt Özvegy bizni fogja, ennek látása után készebbek lesznek elfogadására. – Imhol a' Loudoné Hadersdorfon.

Tiro ad Borysthenem, Dux ad Moravam, Viadrum, Boberim, Neissam, Vistritiam, Veteranus ad Vnnam, Istrum, Savum, Clarus triumphis, simplex, verecundus, carus Caesari, militi, civi. Gedeoni Ernesto Loudono, contra votum superstes conjux ac heredes posuerunt MDCCXC. (Kazinczy Haller Gábornak. 1808. jún. 12. KazLev V. 1307. sz., 494.)

Magyarázatok

Loudon temetője: Gideon Ernst Loudon 1790-ben hunyt el, Bécs melletti birtokán, Hadersdorffban temették el. A hadersdorfi Loudon-kastély ma már Bécs 14. kerületéhez, Penzinghez tartozik. Loudon 1776-ban vásárolta meg a nagy kiterjedésű birtokot. A vízkastély a Bécs környéki barokk kastélyok egyik legszebbike. A kastélyhoz tartozó hatalmas parkban ma is áll Loudon síremléke, amelyet Franz Anton Zauner bécsi udvari szobrász készített.

Johann Melchior Freiherr von Birkenstock (1738–1809): osztrák politikus, császári tanácsos, 1792-től Van Swieten utóda a Studien-Hofkommission élén.

(*Kijegyzés magyarul*)

Újjonc a Dnyepernél, parancsnok a Moravánál, az Oderánál, a Boberisnél (?), a Nysánál, és a Besztercénél. Veterán az Unánál, a Dunánál, a Szávánál. Győzelmekkel ékes, egyszerű, szerény; Kedves a császárnak, a katonáknak, és a polgároknak.

A hátoldalon: Gideon Ernst Loudonnak szándékuk ellenére állíttatta hátramaradt felesége és utódai (ford. K. D. A.).

176. [196; 292] – a' József képe alá Laxenburgban.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 181b. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK K 604/I. 80a.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Kazinczy a II. József laxenburgi lovasszobrának talapzatán olvasható feliratot másolta le. A márványtalapzatra Franz Anton von Zauner, osztrák szobrász készítette a lovas alakot. Az 1798-ban készült alkotást 1808-ban átszállították a schönbrunni parkba, ahol ma is megzemlélhető.

Kazinczy a laxenburgi lovasszobrot is 1803-ban látta először, ennek korábbi leírása szintén az MTA KIK K 604/I. 80a oldalán található.

Magyarázatok

Laxenburg: a császári család Bécs melletti nyaralója, amelyet hatalmas, barokk park vett körül.

(*Kijegyzés magyarul*)

II. Józsefnek a Római Birodalom Császárának, ki az övéi lelkében halhatatlan, fivéri unokaöccse II. Ferenc Római Császár mint második apjának állíttatta. 1798. (ford. K. D. A.)

177. [196;292] – a' József' képe alá a' Józsefpiacson Bécsben.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 181b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Ezt a szobrot Kazinczy valószínűleg egy későbbi bécsi útja során szemlélte meg. Ezzel a kijegyzéssel egészítette ki a megelőző, bécsi emlékművekre, sírfeliratokra vonatkozó sorozatát. A laxenburgi szobor szolgált modellül a bécsi Josefsplatz közepén 1806 novemberében felállított, és ma is ott található hatalmas lovasemlékműhöz, amelyet szintén Zauner készített.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy nagyra értékelte Zaunert. A Josefsplatzon felállított szoborra is kitér emlékirásaiban, amikor II. Józseffel való találkozásait, a róla készült ábrázolásokat, köztük Zauner művét tárgyalja:

Hickel által festett képe a' Vármegye' házában, Váradon, szépítve van; de még akkor ifju volt, 's nem horda parókát. Nagyon jól van eltalálva a' Zauner' rézlován is a' bécsi bibliothéca előtt. (PEml. 432. Ehhez l. még PEml. 89, 514, 621.)

1811-ben Zauner neve is felvetődött Wesselényi Miklós báró emlékművének elkészítése kapcsán, amelyhez Kazinczy mindenképp egy bécsi mester felkérését tartotta szükségesnek, de ifj. Wesselényi Miklósnak írott levelében maga állapítja meg, hogy Zauner bármennyire is megfelelné, már túl idős ahhoz, hogy Zsibón kifaragja a tervezett szobrokat. (Kazinczy B. Wesselényi Miklósnak. 1811. feb. 11. KazLev VIII. 1931. sz., 317.)

Magyarázatok

Józsefpiacz: Josefsplatz, Bécs I. kerületében, a Hofburg melletti tér. A tér közepén áll a lovaszobor, mögötte a Hofbibliothek épülete.

a'József képe alá: a kijegyzés megtévesztő, mert valójában a József szobor talapzatán olvasható feliratról van szó. A gránit talapzatra készült bronzszobrot Ferenc császár állíttatta nagybátyja, II. József tiszteletére, akinek elsőként emeltek szobrot Ausztriában közterületen.

Prof. Zauner Úr: Franz Anton Zauner (1746–1822), osztrák klasszicista szobrász. A bécsi akadémián tanult, később itt tanított, majd 1806-tól a festő- és szobrászképzés igazgatója lett. Főművének, II. József lovasszobrának elkészítéséért 1807-ben II. Ferenc császártól nemesi címet kapott.

(Kijegyzés magyarul)

Fenséges II. Józsefnek, aki a köz üdvéért élt, nem hosszan, de egészen. A' más oldalon: II. Ferenc Római és Osztrák Császár állíttatta második apjának. 1806. (ford. K. D. A.)

178. [196; 292] – Kolna.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 181b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

A tájszó előfordulásáról Helmezy Mihály is megemlékezik a Berzsenyi Dániel verseinek kiadásához írott előszavának lábjegyzetében, ahol példákat sorol fel a tájszavakra, amelyek összegyűjtését kiemelten fontosnak tartja:

Arad és Temesben: kolna (borház pajta). (HELMECZY 1816, XLII.)

Magyarázatok

kolna: A *Magyar Tájszótár* hasonlóképpen Arad megyét jelöli meg a szó előfordulási helyeként, forrásul pedig Fábián Gáborra (1795–1877), Arad vármegyei író, költő műfordítóra hivatkozik. A szó jelentéseként „szőlőbéli préház”-at ad meg. (TÁJSZÓTÁR I., 1156.)

179. [196; 292] – Pábhó, Magazin, Niederlage.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 181b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Hazai Tudósítások 1808/01/06, 1. sz., 6.; 1808/02/27, 17. sz., 134.

Szövegkapcsolatok

Helmečy Mihály Berzsenyi Dániel verseihez írott előszavában néhány sorral a „kolna” mint tájnyelvi szó felsorolása után az alábbi példát is közli:

Dunántúl: páhó (Magazin) I. Kultsár Ujságlev. (HELMECZY 1816, XLII.)

Magyarázatok

Páhó: A magyar nyelv szótárában: „deszkákból összeállított pajtaféle épület, melyet rakhelyül használnak.” (CZUCZOR–FOGARASSY 1862, 12. kötet) Kazinczy a szó német jelentésének két változatát adja meg a *Hazai Tudósításokra* hivatkozva:

Ugyan Bétsben ezután a' Vízen jövő Gabonának tulajdon piacza léssen a Duna bal szárnyánál, és hogy a' hajókról ki lehessen rakatni az eladandó gabonát, nagy páhók (Magazin) készíttetnek. (Hazai Tudósítások, 1808, 6.)

Janeirónak öble olly tágas, hogy ezer meg ezer hajók bátorságossan álhatnak benne; ezen öbölnél épültek azon szükséges Páhók (Magazin) mellyeket a' Kereskedés meg kíván [...]. (Hazai Tudósítások, 1808, 134.)

180. [196; 292] – Svetón. Néróról. Cap. 55.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 181b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Caius Suetonius Tranquillus: *De Vita XII Caesarum* (Caesarok élete)
Vita Neronis, Liber VI, 55.

Magyarázatok

Nero (Kr. u. 37–Kr. u. 68): Claudius Caesar Augustus Germanicus Nero császár néven Kr. u. 54–68 között uralkodott.

(*Kijegyzés magyarul*)

Forrón vágyott az örökkévalóságra, hogy emléke mindig fennmaradjon, de mindezt okatlanul. (ford. Kis Ferencé. SUETONIUS 1984, 222.)

181. [197; 293] – Társasági-Lélek. Tom – Jones, I. Band, 2. Buch

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 181a–b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Henry Fielding: *Geschichte des Thomas Jones, eines Fündlings* [The History of Tom Jones], Friedrich Ulrich Gleditsch, Hamburg und Leipzig, 1771.

I. kötet. Második könyv. VII. fejezet, 121.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1805-ben egy Szentgyörgyi Józsefnek írt levelébe változtatás nélkül átmásolta az itt található *Tom-Jones* kijegyzést, amelyhez rövid bevezetést készített:

Tom Jones nevű anglus román Wieland által annak tartatik a' románok között, a' mi Hamlet a' tragoediák között. Hat tómus! Nehezen vállalkoztam volna megolvasására, ha ott nem voltam volna, a' hol 6. Kötet román is örömet olvas a' szenvedő. Nézzd csak, mit írtam ki belőle: Tom Jones1. Band, 2. Buch [Innentől következik a Pandekta-kijegyzés részlete]. (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez. 1805. márc. 1. KazLev III. 733. sz., 289.)

A regényrészlethez fűzött magyarázatokból kiderül, hogy a meglehetősen terjedelmes művet fogsága idején olvasta, de annak nem maradt nyoma, hogy fogságának melyik helyszínén. A *Tom Jones*ból egy másik idézet is készült 1801 őszén. (Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. 24a sorszám, 151.) Ezt másolta át később a *Pandekta I.* kötet 105. [Wahren Schönheit] kijegyzésébe. Az 1805-ös levélidézet alapján ez a *Tom Jones* kijegyzés is jóval korábban keletkezhetett, a *Pandekta I.* kötetbe csak átmásolta egy korábbi jegyzetfüzetéből. A kijegyzés korábbi változata azonban egyelőre nem ismert.

Magyarázatok

Tom-Jones: a kijegyzés a fordítás alapján a regény 1771-es német kiadásából készült. A regény megjelenését (1749) követően hamarosan kiadták első német fordítását Hamburgban, majd ezt követően 1771-ben és 1780-ban újabbak is készültek. A fordító nem ismert. A legismertebb korabeli fordítás 1786–1788 között jelent meg Lipcsében Johann Joachim Christoph Bodétól.

(Kijegyzés magyarul)

az igazán jó és bölcs emberek megelőgszenek annyival, hogy úgy veszik a dolgokat és az embereket, ahogy vannak és amilyenek. Nem panaszojják és nem próbálják megjavítani tökéletlenségüket. Megláthatják a hibát barátjukban, rokonukban, ismerősükben, és mégsem mondják meg nekik soha, sem bárki másnak. Sőt még a szeretetük sem lett ettől kisebb. Valóban, ha a tiszta értelmet nem mérsékelné efféle elnézés, akkor sohasem köthetnének barátságot, legfeljebb kissé ostoba emberekkel, akiket becsaphatunk: mert remélem, barátaim meg fognak bocsátani, ha kimondom, egyiküket sem ismerem hibátlannak, s nagyon sajnálnám, ha azt kellene hinnem, hogy van olyan barátom, aki az én hibáimat nem látja. Az ilyenfajta megbocsátást megadjuk, de el is várjuk viszont. Próbája ez a barátságnak, s nem is a legkellemetlenebb. A megjavítás vágya nélkül kell elnézőnek lennünk. Talán nincs is biztosabb jele az ostobaságnak, mintha nyesegetni akarjuk szereteteink velük született gyöngéit. A legkiválóbb ember jellemében is lehet hiba (akárcsak repedés a legfinomabb porcelánon), és attól félek, lehetetlen ezen segíteni, efelől azonban igen értékes maradhat mindkettő. (ford. Julow Viktor. FIELDING 1984, 102–103.)

182. [198; 298] – a' Rousseau monumentuma a' Wörlitzi Kertben

Szöveggforrás

MTA KIK K 633/I. 181b. Autográf.

Társszöveggforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 31b sorszám, 208.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Wilhelm Gottlieb Becker: *Taschenbuch für Gartenfreunde*, Voss, Leipzig 1795, 178.

A kijegyzés előző változata a Szemere-Tár I. 208. lapján található. A két szövegváltozat között egyetlen eltérés van: Kazinczy a *Pandekta I.* kötetbe nem másolta át a kijegyzés forrásául zárójelben megadott, *Taschenbuchra* vonatkozó utalást.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Becker *Taschenbuch* című évkönyvéből több kijegyzést is készített. A *Pandekta II.* kötetben egy számozatlan, in octavo méretű lapon található több rövid, magyar kertekre vonatkozó kijegyzés (MTA KIK K 633/II. 248a [-]), amelyek megtalálhatóak ugyanebben a sorrendben a Szemere-Tár I. kéziratkötetben is (fol. 208), kiegészülve néhány rajzzal. A Szemere-Tár I.-ben lévő rajzok alapján feltételezhetjük, hogy Kazinczy kézbe vette a kiadványt, de a magyar kertekről szóló leírásokból csak a bibliográfiai adatokat jegyzetelte ki. A Becker könyvéből készített rajzsorozat egy másik változata a *Pandekta VI.* kötetben is szerepel (157a-b [367–368]), kiegészítve még Linné uppsalai emlékművének rajzával.

Magyarázatok

Wörlitzi anglus kert: a Dessau melletti Wörlitz Németország első valódi angolparkjának számított. Anhalt-Dessau hercege, Lipót Frigyes Ferenc (1740–1817) 1764-től kezdte el a kastély és park tervezését, amely több szakaszban készült el. A szabadkőműves Ferenc herceg Dessaut egy felvilágosodott mintaállammá fejlesztette. „A herceg széleskörű érdeklődéssel fordult a felvilágosodás szellemi világa felé. Személyes ismeretség vagy barátság fűzte korának híres filozófusaihoz, íróihoz (Goethe, Wieland, Winckelmann, Novalis, Sterne stb.), köztük Rousseauhoz is.” (BUTTLAR 1999, 131.) Mindannyiuknak része volt Wörlitz mint összművészeti alkotás modellszerű kialakításában.

Rousseau monumentuma: a wörlitzi parkban Ferenc herceg Rousseau iránti rajongásának emlékhelye a Rousseau-sziget, amely hú mása Rousseau ermenonville-i síremlékének az ottani Nyárfaszigeten. A Nyárfasziget (1778) ritkaságnak számító valódi kerti síremlék volt addig, amíg Robespierre kívánságára Rousseau földi maradványait át nem szállították a párizsi Pantheonba. A parkban álló síremlék azonban nemcsak zarándokhelynek számított, hanem a Rousseau-sziget kedvelt kerti motívum is lett, Wörlitzen kívül Burgsteinfurtban és a berlini Tiergartenben szintén létrehoztak hasonló emlékhelyeket. Wörlitzben is karcsú nyárfák veszik körül az emlékkövet (1782), amelyen az idézett szöveg áll.

(Az idézet magyarul)

J. J. Rousseau, Genf polgára, köszönet,
Hogy bolondokat a józan észhez,
Kéjlesőket az igaz élvhez,
Tévelygő művészt a természethez
Kétkedőket az igaz hithez
Férfiás szavad visszavezetett.
meghalt 1778.

183. [199; 298] – An Solly v. Gleim

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 182b. Autográf.
Társszövegforrás: MTA KIK K 630/I. „A Méh” 47a–48b

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Johann Wilhelm Ludwig Gleim: An Solly [később más címmel szerepelt: An Hüttchen] = (első kiadása: *Iris. Vierteljahrsschrift für Frauenzimmer*, szerk. Johann Georg Jacobis, (3. Band, 2. Stück, Mai 1775).

Gleim versének eredeti változata és a Verseghy-féle magyar fordítása az MTA KIK K 630/I. „A Méh” című kéziratcsomóban (47a–48b) közvetlenül egymás után szerepel. Ott Kazinczy Verseghy fordításához már a kijegyzés címében megadja a vers lelőhelyét a *Magyar Aglája* című kötetben: „Verseghi’ fordítása. Aglája’lap. 180.”

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1806 után fokozatosan eltávolodott Verseghytől, majd teljesen megszakította vele a kapcsolatot. Verseghy verseskötetével szemben már megjelenése után, 1806-ban komoly fenntartásait fogalmazta meg, költészetét egyre személyeskedőbb hangnemben bírálta. (Ennek hátteréhez ld. MARGÓCSY 1998, 31–37.; DONCSEZ 2016, 17.) A kötetről 1808 őszére készítette el német nyelvű recenzióját, amelynek átdolgozására Rummy Károly Györgyöt kérte meg. A recenzió végül csak 1809-ben jelent meg „Magyar Aglája, avagy kellemetesen mulató nyájaskodások külömbféle versnemekben. Wörtlich. Ungrische Aglája, oder anmuthig unterhaltende Liebkosungen in verschiedenen Versarten. Ofen, mit Schriften der kön. ungr. Univers. für den Buchhandel. Jos. Eggenberger in Pesth 1806. S. 251. 8.” címmel. (*Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*, 1809. jún., I. 262–264.)

Rummyhoz írott levelében ismerteti a kötet tartalmát, rövid értékeléssel. Itt megtaláljuk véleményét a „Klárrikához” című versfordításról is:

Gleims reizendes Lied an Solly, hier an Klärchen, nicht ganz glücklich, aber doch nicht unwerth dieser Sammlung S. 180. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1808. nov. 8. KazLev VI. 1369. sz., 112.)

Magyarázatok

Johann Wilhelm Ludwig Gleim (1719–1803): német költő, a német rokokó költészet egyik legjelentősebb képviselője. Anakreón ókori görög költő és utánozóinak francia közvetítéssel megismert hagyományát művelte verseiben. Sokoldalú és termékeny költői életművet hagyott hátra, de már életében nagy népszerűsége tett szert, anakreontikáit több zeneszerző is feldolgozta.

Versegi fordít: Verseghy Ferenc *Klárrikához* címmel fordította le Gleim versét, amely megjelent a *Magyar Aglája, avagy kellemetesen mulató nyájaskodások külömbféle versnemekben* (Pest, J. Eggenberger. 1806) című verseskötetben. A Verseghy fordítására való Pandekta-utalás az átszámolás szerinti 210. oldalon található: **190. Gleimnak éneke** (MTA KIK K 633/I. [210–211, 306–307] 186b–187a) Ide jegyezte le Kazinczy a *Klárrikához* című verset.

184. [200; 296] – Impromptu,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 182b. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 26c sorszám, 171.

Társszövegforrás: MTA KIK K 630/I. „A Méh” 50a–b.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

François Marie Arouet de Voltaire: *Épîtres, stances, et odes de Voltaire. Édition stéréotype, d'après le procédé de Firmin Didot*. A Paris, de l'imprimerie et de la fonderie stéréotypes de Pierre Didot l'aîné, et de Firmin Didot. An VIII [1800].

Kazinczy a Voltaire-verset már korábban lejegyezte a Szemere-Tár I. kötetbe (171. old.), egy 1802. január 13-án kelt kijegyzés utáni lapon (168. old.). Valószínűleg ezt követően másolta át a K 630/I „a Méh” című kéziratkötetbe is, ahol Bürger német fordításával együtt, azzal oldalpárba állítva szerepel. A *Pandekta I.* kötetben ezt másként oldotta meg, egy vonallal elválasztva két különálló, de egymást követő kijegyzésbe szerkesztve (l. alább. **185.** kijegyzés).

Magyarázatok

François Marie Arouet de Voltaire (1694–1778): francia író, drámaíró, filozófus.

stereot. [stereotype]: a sztereotípiá a könyvek utánnyomásának egy újfajta nyomdatechnikai eljárása volt, amely a párizsi Firmin Didot könyvnyomdász és könyvkiadó nevéhez fűződik.

185. [201; 297] – Das vergnügte Leben.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I.183a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK K 630/I. „A Méh” 50b–51a

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Gottfried August Bürger: *Das Vergnügte Leben = Gottfried August Bürger's Gedichte*. I. Theil. Herausgegeben von Karl Reinhard, bey J. Ch. Dietrich, Göttingen, 1796, 105.

Voltaire *Impromptu* című versének németre fordított változatát Kazinczy a K 630/I „A Méh” című kéziratcsomóban (50b–51a) található lapokon közvetlenül Voltaire verse után jegyezte le. Ott azonban a cím helyett ez áll: „Fordítva Bürgertől”.

Magyarázatok

Gottfried August Bürger (1747–1794): német költő, a „Sturm und Drang” szellemi mozgalmának Goethe és Schiller mellett legnagyobb költője (vö. 229. kijegyzés).

186. [202; 297]– Elmire.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I.183a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK K 630/I. „a Méh” 48b–49a

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Johann Wolfgang Goethe: *Elmire* [másként „Das Veilchen”] (1775)

A vers eredetileg Goethe *Erwin und Elmire* című daljátékának részeként jelent meg 1775-ben az *Iris. Vierteljahresschrift für Frauenzimmer* című folyóiratban. Ezt követően önállóan *Das Veilchen* címen publikálta. A művet többször is megzenésítették, többek között Johann Friedrich Reichardt 1783-ban, majd Mozart 1785-ben.

Kazinczy a verset lejegyezte az MTA KIK K 630/I. „A Méh” című kéziratcsomóba (48b–49a) is. Az ott közölt versemásolat végén feltüntette a szerző, Goethe nevét.

Magyarázatok

Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832): német költő, dráma és regényíró. Jogi tanulmányok után 1772-ben szülővárosába, Frankfurtba visszatérve vált a fiatal nemzedék mozgalmának, a „Sturm und Drang”-nak vezéralakjává. Itt írta meg legnagyobb hatású művét, a *Werther szerelme és halála* (1774) című levélregényét is. 1775-ben Károly Ágost herceg hívására Weimarba utazott, titkos tanácsosi rangban a weimari hercegség szolgálatába lépett. Tíz éven keresztül tevékenyen részt vett az államügyek irányításában.

187. [205; 301] – Oratio Dominica CL linguis versa,
et propriis cuiusque linguae characteribus plerumque expressa.
Edente J. J. Marcel, typographiei imperialis administro generali.
Anno repar. Sal. 1805. Imperiique Napoleonis primo.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 184a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/04/02, 79. sz., 12–14.

Oratio Dominica CL linguis versa, et propriis cuiusque linguae characteribus plerumque expressa. Edente J. J. Marcel, typographiei imperialis administro generali. Anno repar. Sal. 1805 Imperiique Napoleonis primo. 326. s gr. 4.

Kazinczy a HALZ-ban megjelent recenzió általános bevezetőjét jegyzetelte ki, amelyben a „Mi Atyánk” imádság különböző nyelvekre fordított gyűjteményeit sorolják fel. A recenzió műre vonatkozó részletes ismertetéséből azonban semmit nem másolt ki.

Magyarázatok

Conrad (Gesner) Gessner (1516–1565): svájci természettudós, zoológus, botanikus. 1555-ben jelent meg *Mithridates de differentis linguis* című műve, amely körülbelül 130 nyelv listája és 22 nyelv, amelyeket a „Mi Atyánk” szövegének különböző nyelvi változatai keresztül mutat be.

Cl. Duret: Claude Duret műve a *Trésors de l’histoire des langues de cet Univers*, Yverdon, 1619.

Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646–1716): műve a *Dissertatio de variis Linguis*.

Megiser: Hieronymus Megiserus (1554?–1616) *Oratio Dominica L. diversis linguis*, Francofurti, 1593.

Georg Pistorius Mauer (?–1625k.): *Oratio dominica nimirum Plus Centum Linguis, Versionibus aut Characteribus, reddita & expressa, Editio Novissima, Speciminibus variis quam priores auctor...*, Johann Ulrich Krausen, 1694.

Johann Reuter (1632–1681): *Oratio dominica XL. linguarum*, 1645.

Andreas Müller (1630–1694): *Oratio dominica plus centum linguis versionibus aut characteribus reddita*, Londonii, 1703.

John Chamberlayne (1668–1723): *Oratio Dominica In Diversas Omnium Fere Gentium Linguas Versa Et Propriis Cuiusque Linguae Characteribus Expressa*, Amstelodami, 1715.

Benjamin Schulze(?–?), Johann Friedrich Fritz (?–?): *Orientalisch=und occidentalischer Sprachmeister*, Leipzig, 1748.

Laurentio Hervas (?–?): *Catalogo delle lingue*, 1784.

Johann Christoph Adelung (1732–1806): német nyelvész, filológus. Kazinczy az Adelung megjelenés előtt lévő kötetére vonatkozó információt a recenzió utolsó bekezdéséből (HALZ 14. old.) vette át. Az utalás talán az 1806-ban Adelung halála után megjelentetett *Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde* című, összehasonlító nyelvészeti műre vonatkozik, amelyet Adelung halála miatt Johann Severin Vater fejezett be.

Giovanni Battista Bodoni (1740–1813): *Oratio Dominica in CLV. linguis versa et exoticis characteribus plerumque expressa*. Typis Bodonianis, Parma, 1806.

188. [206–207; ~~302–303~~] – A' Mi-atyánk.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 184b–185a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Törökül: A Miatyánk latin ábécével átírt török változatát a latin szövegnek megfelelően először Bartholomeo Georgeviz Peregrino *De Turcarum moribus* (Lugduni, apud Ioan. Tornaesium, 1558) című művében találjuk meg.

Arabúl: a latin ábécés változatának első közlését egyelőre nem sikerült azonosítani.

189. [208–209; ~~304–305~~] – Matthissons Seefahrer**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 185b–186a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

1. Friedrich von Matthison: Der Seefahrer [Lied eines Seefahrers, 1790]
2. Kis János: Szeretném édes honnja [Hajósének (A Duna hátán Baváriában 1793)] = *Kis János versei*, kiadta Kazinczy Ferencz, I–III. kötet. Trattner, Pest, 1815.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy jól ismerte Matthison költészetét, 1805-ben egy levél tanúsága szerint Institoris Gábor pesti kereskedőtől meg is rendelte költeményeinek egyik kiadását:

A' 25dik Áprilisi levelet én tsak a 29dik Májusiban vettem. Institorissal az elvégezni valót a' levél vételével azonnal elvégeztem, – a' Mathisson Lyrische anthológiáját hogy mind eddig nem vette Kedves Uram Bátyám, tsudálkozott rajta – 's ugyan akkor említette, hogy több elküldeni való könyvek is volnának nálla, 's más egyebek. (Ragályi Tamás Kazinczynak. 1805. jún. 16. KazLev III. 780. sz., 371.)

Még ugyanabban az évben arról írt Kis Jánosnak (ezek szerint a kötetet végül nem vette át), hogy szüksége lenne Matthison kötetére, amit apósa könyvei között megtalált ugyan, de feltehetőleg saját példányra gondolt:

Nagy bajom, hogy könyveim itt nincsenek. Az Ipm' könyvei közt csak ugyan feltaláltam Höltyt és Matthisont, kikre szükségem vala. Ha lemegek Semlyénbe, kipótolom a' hízakokat. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1805. okt. 1. KazLev III. 823. sz., 446.)

1806-ban Kis Jánossal folytatott levelezésben háromszor is kitér arra, hogy Kis Szerettim édes honja kezdetű versét, amely később a *Hajósének* címet viselte, vajon nem Matthisonból merítette:

Sok ízben akarám már tudakozni tőled, a' *Bölcseségre* írt Hymnusod írása alatt micsoda külföldi Productum forgott lelked előtt? Mert én azt gyanítom, hogy mikor azt írtad, úgy töltél-el valamely Német Poéta' dalával, mint a' Matthissonéval a' *Szerettim édes honja* alatt. Kérlek, írd-meg azt nekem első leveledben. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1806. feb. 12. KazLev IV. 875. sz., 49.)

Hogy biztos lépéssel léphessek, szeretném, ha mind azon darabjaidnak, a' mellyeket Schiller, Matthison 's mások után írtál, nekem magamnak ha megsúgnád, kik légyenek Origináljaik. Tudom én hogy azok nem fordítások, legalább nem szoros fordítások: de látni való, hogy némely daraboknak írása alatt a' Külföldieknek valamely kedveit dalával tölt vala el lelke ilyen az általam olly igen szeretett *Szerettim édes honja*, etc. Matthisson után. A' ki a' Németet ismeri, látja a' hasonlóságot: de a' ki a' Tiédet a' Némettel összeveti látja hogy a' Tiéd nem fordítás. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1806. ápr. 29. KazLev IV. 915. sz.)

Még azon darabjaidnál is, mellyeknek fond-ját másból vetted, nem lehet (a' mint írod) feltenni hogy az fordítás, mert valóban nem fordítás. Az e a' Matthissonból vett *Hajósdal*? Bizonyosan nem az! Midőn én arra kértelek, hogy írd-meg, melly darabjaidat ki után fordítottad, tudtam én azt a' mit itt mondok: de a' kérdést egyedül magamért tettem. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1806 (dátum nélkül) KazLev IV. 955. sz., 133.)

Kazinczy tehát 1806-ban még nem tudta, hogy melyik Matthison-verset ültette át magyarra Kis János. A *Pandekta I.* kötetben található Matthison-verskijegyzés mellett viszont oldalpárban található meg Kis János verse cím nélkül. Ez alapján arra következtethetünk, hogy noha a levelezésből nem derül ki, Kis János felelt-e Kazinczy kérdésére, később (1808 táján) megfejtette, hogy melyik vers volt Kis János előképe. A kijegyzés valószínűleg 1808-ban keletkezett. Kazinczy 1807–1808-ban javította Kis János verseinek két kötetre tervezett kéziratát. A második kötet javításának befejezéséről egy 1808. január 29-én kelt levélben számol be. (KazLev V. 1227. sz.) A két kijegyzés tehát ezzel a foglalatossággal is összefüggésbe hozható. 1808 áprilisában Nagy Gábornál reklamálja megrendelt könyveit, amelyek listáját a levélben újra elküldi, ezen szerepel Matthison *Gedichte* című kötete is. (KazLev V. 1269. sz.) Kis János kevéssel Jénából való elutazása előtt olvashatta a *Seefahrer*t, Matthison költeményeinek új, II. kiadásában. (Zürich, 1792) Megtartotta az eredetinek szellemét, tárgyát és verstechnikáját. A költemény elején és végén hű az eredetihez, a köztes versszakokban eltér, és hosszabb, részletezőbb a Matthison-versnél. (DEMEK 1891, 225–226.)

Magyarázatok

Friedrich von (Matthison) *Matthisson* (1761–1831): német költő, korának egyik legnépszerűbb lírikusa. Versei összegyűjtve először 1787-ben jelentek meg. Költeményeinek kiadásában a *Seefahrer* című vers az *In der Fremde (Schweiz und Frankreich)* (1787–1794) című ciklusban szokott megjelenni.

190. [210–211; 306–307] – Gleimnak éneke

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 186b–187a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK K 630/I. „A Méh” 47a–48b.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Verseghy Ferenc: Klárikához = *Magyar Aglája, avagy kellemetesen mulató nyájaskodások kü-lömbfélé versnemekben*. J. Eggenberger, Pest, 1806, 180.

A vers Johann Ludwig Gleim (1719–1803) *Das Hüttchen* című költeményének fordítása, melyet Joseph Anton Steffan (1726–1797) *Sammlung deutscher Lieder* című *Klavierlied*-gyűjteményéből ismert meg Verseghy. A Steffan által *Das Hüttchen* címen kiadott, 1775-ben keletkezett Gleim darab *An Solly* címen is ismert volt. Verseghy a *Sammlung deutscher Lieder* 1778-ban megjelent I. kötetének 23. darabját 1781-ben *Kunyhó* címen fordította le, majd a német darabot fogsága végén *Rózsikához* címmel magyarította újra, amelyet szabadulása után egy strófával tovább bővítve *Klárrikához* címmel, dallammal együtt kétszer is közreadott. (VERSEGHY II. 2021, 201–202.)

Magyarázatok

Verseghy Ferenc (1757–1822): literátor, grammatikus, költő, muzsikus.

Lásd itt lap 199: visszautalás a **183. An Solly v. Gleim** (MTA KIK K 633/I. 182b [199, 298]) kijegyzésre.

191. [211; 307] – Pogony**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 187a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

1: Baróti Szabó Dávid: *Kisdéd szótár, melly a ritkább magyar szókat az A.B.C. rendi szerént em-lékeztető versekben elő-adja*, Landerer, Kassa, 1784, 50.

2: Baróti Szabó Dávid: *A' magyarság virági*, Weinmüller, Komárom, 1803.

A kijegyzés alatt két szó szerepel egymás alatt, vonallal elválasztva (Sank, Perina). Ezekhez I. alább: Magyarázatok.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1808 első felében egy grammatika megírásán dolgozott, amelyet 1808 nyarán kívánt befejezni, ám erre nem került sor, mert ugyanaz év nyár elején kezdte el írni a *Tübingai pályaművet*. Ekkoriban a grammatika alakulásáról, nehézségeiről Dessewffy Józsefhez írott leveleiben súlyos kritikával illette Baróti Szabó Dávid *Kisdéd Szótárát*:

Szabó Dávid Kis szótárja eggy megbecsülhetetlen, ostoba munka. A' jó embernek volt könnyűsége verset faragni, de ízlése nem volt. Be illett volna a' XIIIIdik százba. Különbön igen szíves tiszteletet érdemel, hogy a' hazát 's nemzetet szerette, 's gyűlölte a' mit gyűlölni illik; 's meglehet hogy ha – nem volt volna, jó ember is volt volna; így még az is csak néha volt. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1808. máj. 6. KazLev V. 1287. sz., 433.)

Magyarázatok

Notákban sor 8: Kazinczy itt a *Szótár* 50. oldalán található „kutak” szóhoz tartozó lábjegyzetre utal, amelyben a 8. sorban a szó szinonimái vannak felsorolva: „kütséd, kütsid, kiseded, törpe, terpe, tömpe, tempe, pogonya, pulya.”

Magyarság Virágai: a kötet végén található „Toldalék a’ Kiseded Szótárhoz” című részre történik utalás, amely egy ábécérendben készített szószedet oldalszámozás nélkül. A „Páfony” szó mellett ez áll: „nyílas. Páfonyokra osztani az erdőt. Páfonyba állnak a’ vadászok.”

Sanké (ném.): italmérő pult, söntés.

Perina (szlov.): a magyar párna szó a szlovák perina származéka.

192. [212–214; ~~308–310~~] – Gallicisme.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 187b–188b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

L’Ambigu ou Variétés littéraires et politiques, IV. kötet, 1803.

Magyarázatok

Variétés littéraires: a *L’Ambigu, ou Variétés littéraires et politiques* című francia folyóirat 1802–1818 között jelent meg Jean-Gabriel Peltier szerkesztésében Londonban. A gallicizmusokról szóló részlet 1803-ban látott napvilágot, de Kazinczy nem utal a szöveg valódi szerzőjére és első megjelenésére (*Nouvelle Grammaire raisonnée à l’usage d’une jeune personne*. Paris, 1794.), amelynek végén található Jean-Baptiste-Antoine Suard gallicizmusokról írott tanulmánya. A kijegyzésben szereplő részlet eredetileg ennek a tanulmánynak egy része. A kijegyzésben Suard a gallicizmusok fajtáit sorolja fel először: a nagyon gyakori, franciáról más nyelvre szó szerint le nem fordítható kifejezéseket, frazeológiai egységeket és nyelvtani, ún. szintaktikai gallicizmusokat összesen négy csoportra osztja. Ezt követően azonban azokról a gallicizmusokról van szó, amelyek a kor romlott erkölcsének következtében szavak jelentésének módosulásából származnak, és a fordítók ezek ismeretének hiányában teljesen félrefordítják. A szabadosság hatása a szavak újfajta használatára nagyon elterjedté, divatjelenséggé vált Suard szerint.

(Kijegyzés magyarul)

Egy olasz azt mondta, hogy járt egyszer egy házban ahol nagy finesse-el fogadták, mert az ő nyelvén finezza jelentése udvariasság. Ha olvasta volna La Rochefoucauld következő aforizmáját: „Azért keseredünk el annyira azok ellen, akik velünk szemben ravaszkodnak, mert ügyesebbnek hiszik magukat nálunk” (La Rochefoucauld, 350. aforizma), akkor valószínűleg azt is félreértette volna. Ha egy olasz szerző ennek a szellemességnek lefordításakor a finesse szót finezza-ként adja vissza, egy gallicizmust követ el.

Mert a gallicizmus egy olyan, a nyelvünkre jellemző kifejezésmód, amely megtalálható egyrészt egy egyszerű szó értelmében, másrészt több szó összekapcsolásában, harmadrészt egy alakzat használatában, negyedrészét egy mondat szerkezetében. Néhány példa elég a megkülönböztetések igazolására.

Sok szó számtalan jelentésmódosulását az erkölcsök romlása, a frivolitás, a divat szeszélyei vonják maguk után. Az olyan szavak, mint persiflage (gúnyolódás), tracasserie (ravaszkodás), méchant (gonosz, sikamlós), espèce (alak), petit-maitre (divatfi, ficsúr) számos olyan kifejezést alkotnak, amelyeket gallicizmusnak nevezünk. Milyen más nyelven lehetne visszaadni a Méchant című vers alábbi sorait?

Amikor nekem gatzettekről és civakodásokról beszél
Én abban csak tréfálkozást látok

.....
Gonosz akar lenni, de nem elég hozzá.

Beszámolhatunk e helyütt a divat által kiforgatott szavak használatával kapcsolatban egy nevetséges esetről. J. J. Rousseau egyik művében a Petites-Maisons-okról beszél, amelyek egy ideig nagyon divatosak voltak Párizsban a titkos, gáláns randevúk helyszínéeként. Egy angol, aki lefordította Rousseau művét, a kifejezést egy az egyben littlehouse-ként fordította, aminek jelentése illemhely, s így elkerülhetetlen, hogy nevetségessé válik a kifejezés értelme. Egy angol újságíró rájött a félrefordításra, fölényeskedve, megvetően leplezte le, majd egy nem kevésbé nevetséges jelentést tulajdonított neki. Rousseau fordítója – írja, biztosan nem tudja, a franciák petites-maisons-nak hívják a párizsi bolondok házáat.

A rómaiaknál a necessarius szó jelentése barát. Ez a latinizmus a római nép erényeit dicséri, míg nálunk un nécessaire egy olyan dobozt jelent, amelyben különböző, zömében teljesen jelentéktelen eszközöket tárolunk. Ez egy gallicizmus.

A felesleges, mely oly szükséges dolog

Voltaire

A Si j'étois que de vous (Az Ön helyében), egy olyan gallicizmus, amelyet a *Tudós nők*-ben használnak.

Anyá helyében nem egyeznék bele,
Hogy Henriette-et ő valaha elvegye .
(ford. Illyés Gyula. MOLIÈRE 1954, 433.)

Egy férfinak azt mondták, amikor egy ostobaságot követett el: Az Ön helyében, mindjárt hozzáfognék – Hát akkor, legyen a helyemben, válaszolta emez. (ford. G. O.)

193. [214] Coniunctio IS nem csak AUCH,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 188b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Magyarzatok

Coniunctio (lat.): kötőszó.

Auch (ném.): is, még...is.

Bárczay Ferenc, II. (1766–1836): Abaúj vármegyei szolgabíró. Kazinczy sárospataki iskolatársra és barátja. *Bárczay Ferenc* (I.) fia. Felesége Bernáth Klára (1781–?), aki Kazinczy egyik kassai barátnője volt.

Páter Dudási: Dudási (Dudásy) Antal (1753 körül–1798), minorita rendi szerzetes, tanító, iskolaigazgató, szabadkőműves (vö. ABAFI 2012, 304.). 1790-ben nevelő volt Kassán az Almássy családnál. (Színnyei)

Fáy Ágostonné: Báró SÁghy Anna. Gróf Fáy Ágoston (1745–1818) felesége. Fáy Ágoston Abaúj vármegye alispánja, majd Ugoicsa vármegye főispánja (1807–1821) volt.

194. [215; 3H] – V és B rokon hang

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 189a Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés)

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen, de utalás történik benne Decsy Sámuel *Pannoniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* (Bécs, 1790) című művére.

Magyarázatok

Bilám Lappó nyelven: a *Pannoniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* című munka 40. oldalán található a 23 §. „3. Sok lappóniai és magyar Szóknak egymás közt való meg-egyezéséből.” című fejezet. Az itt közölt szöszedetben található: „Bilam – Vilam – villám”.

195. [215; 3H] – MÁŠÁT, cum suffixo

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 189a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Révai Miklós: *Révai Miklós' Elegyes Versei, És Néhány Apróbb Köttetlen Írásai Függelékül Hozzájok Adatnak Másoknak Is Némelyly Hozzá Íratott Darabjaik*, Anton Löwe, Pozsony, 1787.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1808 tavaszán egy grammatika elkészítésén dolgozott, amelyet „Aesthetikai Magyar Grammatikának” nevezett. (KazLev V. 1246. sz., 1251. sz., 1279. sz.) Ebből saját bevallása szerint csak a szavak helyes kiejtéséről szóló részt dolgozta ki teljesen, amelynek részleteit megosztotta Dessewffy Józseffel. Egyik hozzá írott levelében előkerül a kijegyzésben szereplő nyelvi kérdés:

12.) Versben lehet magyarban is religio formát csinálni, de nem soha prózában. N. B. Ad vocem háladatoSSág et háladatoSág. – S nunquam recipit reduplicationem. (Az csak a' szent Antal hatalma volt.) exceptis verbis. mos, mossa bene: at perperam kedveSSe, máSSa. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1808. ápr. 30. KazLev V. 1279. sz., 412.)

Magyarázatok

Révai Miklós (1750–1807): piarista szerzetes, költő, nyelvtudós, 1802-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. Kazinczy nagyra becsülte mint a nyelvtörténeti módszer úttörőjét és a szóelemző helyesírás hívét.

Révai in dedicatione Carminum: A könyvben szereplő ajánlás, amire Kazinczy hivatkozik, magyarul megtalálható a kötet elején: „Felséges Kristina Austriai Fő Hertzeg Asszonyinak. Szász Tessini Hertzegnének. Német a föld' Kormányozó Asszonyának”.

(*Kijegyzés forrásnak eredeti kontextusa*)

„Felséges Anyádnak vérével szállott reád, mindenkor úgy tart fenn emlékezetében, úgy sodál, mint annak a' Felséges Anyának minden szép erköltse', és nagyságos tulajdósága' eleven képét és igazi mását.”

196. [216; 344] – csend

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 189a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Révai Miklós: *Révai Miklós' Elegyes Versei, És Néhány Apróbb Köttetlen Írásai Függelékül Hozzájok Adatnak Másoknak Is Némelyly Hozzá Íratott Darabjaik*, Anton Löwe, Pozsony, 1787, 47.

A grammatikai tárgyú kijegyzés a Kazinczy által 1808 tavaszán elkezdett és végül félbehagyott önálló grammatikai értekezésének munkálataival hozható összefüggésbe.

Szövegkapcsolatok

A kijegyzés elkészítése után három évvel ennek a grammatikai kérdésnek hosszú kifejtését találjuk Berzsenyi Dánielhez írott levelében, hivatkozással Révaira is:

IV. Ts e és Tz, vagy CS. és CZ? – Itt a' nagyja! erre hosszan.

Minden nyelv orthographiájának ezek a' fő és közönséges törvényei: [...]

2) törvény. Hogy ugyan-azon betűk minden esetekben ugyan-azon hangokat jegyezzék, szállaltassák. Én ezt a' törvényt követem, 's ugyan ezért élek cs és cz-vel. [...] Ha az első regulát követjük, így kell írunk: mongya, nággya, rüggya (nem mondja vagy mondgya, mert a' kimondás d-nek hangja nélkül esik), 's nyallya, fallya, vonnya, hánnya, attya, mászszor és szászszor; 's baráccság, mulaccság, véccség, kéccség, némeccség, tóccság, vaccság, imáccság, szabaccság. Ezek szembe ötlő képtelenségek. Valóban szint oly képtelenség, midőn a' csecs szót tsets-nek írjuk, minthogy a' vocális előtt és után álló consonans általunk annak a' hangnak ismértetik, mellyet a' tótság szóban a' két vocális között lelünk. [...] A' 2dik regula azt kívánja, hogy ugyan-azon betű minden esetben ugyan-azon hangot jegyezze. Ha a' múltság a' ts által molosszus lett, hogy olvasom ezeket: vatsora, ketsege, kétséget, kotsonya, retseg, fetseg, tsátság, petsenye? Dactyluszi lábak e ezek 's troch. vagy tribrachiszek és pyrrhichiuszok? – Szeretném tudni, mit lehet ez ellen mondani? Tovább megyek: Ha a' cs hangja nem originális, nem simplex hang: miként állhat az a' szónak épen elején? hogyan lehet ott positio a' hol nincs megelőző vocális? p. o. csecs, csorda, csap, csalán, czudar, czél, czérna, czondra, czobor, Czindery?

Ide járúl a Régiség példája. – Révai Antiqq. Literat. Hung. p. 521. «Pro ts occurrunt in hoc MS (a' Látjátok feleim-et érti) – c, ch, s, sc, ex. gr. gimilcetul = gyümölcsétöl.» Ugyan ott pag. 65. előhozza Gallus Anaxiusnak ezen szavait: metcenec, és Lépesből ezt: meczesz.

Révai nagy ellensége vala a' cs és cz-nek, és még is, midőn (ugyan ott lap 55.) új formákat rajzolt a' simplex hangoknak, mellyek a deák alphabétben külön betűt nem találtak, így tanítja írni a következőket: čomb, čat, čafrang, derče, ketreč, čap, fečke, papuč; 's lap 56. čontjainkat, pičint, táncolt, bečbent, čodát, szikráčkádat 's čakot ír. 'S mind ezek mellett p. 56. igen helyes megkülömböztetéssel Frisíts-et ír és nem Frisíc-et; mert a' frisíts, az előtte álló vocálist keménnyé tenné, ha accentusa már nem volna. Semmi nem bizonyít inkább mint az ellenkező vallása. (Kazinczy Berzsenyi Dánielhez. 1811. márc. 8. KazLev VII. 1955. sz., 359.)

Magyarázatok

Révai Miklós (1750–1807): l. 195. megjegyzés.

Alagyái: Révai a disztichonban írt verseket ókori példára elégiáknak nevezi, illetve maga gyártotta magyarossággal „alagyák”-nak. Először *A magyar alagyáknak I. könyvek* (Nagy-Károly, 1778) című verseskötetében jelentek meg elégiái.

(Kijegyzés eredeti kontextusa)

Révai' Alagyái. II. Könyv. IV. Alagya.

Fő tisztelendő Szentzi István nagyvárad Kanonok Úrnak Pünkösöd' Hava első napján Nagy Váradon 1779.

„'S éltét végezvén, mikor a 'természet' adóját
Olyly tsenddel veszi meg pálya futása' tövén:”

(Kijegyzés magyarul)

Már Révai használta ezeket megrövidített betűvel Alagyájinak 47. lapján.

197. [216; 344] – E és I olvad a' T és N és L után ha utána vocális áll

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 189a. Autográf.

Keletkezése

1808. (l. XVII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A grammatikai tárgyú kijegyzés abba a sorozatba illeszkedik, amely összefügg a Kazinczy által 1808 tavaszán megkezdett, de végül félbehagyott önálló grammatikai értekezésének munkálataival.

XVIII. csomó
[219–232; 167–180]

- 198. Kritik
- 199. Gnome
- 200. Glossa
- 201. Digamma
- 202. Jean Paul
- 203. Schönheit
- 204. Jean Paul írásai
- 205. C. betű
- 206. a' Nagy-Graduál' Kiadója
- 207. A' boldogúlt Prof. Szentgyörgyi Istv. Úr' tréfája
- 208. Virág Benedek
- 209. Bildhauer Houdon, in Paris
- 210. Chevalier Bouflers
- 211. [Lehmann]
- 212. Marmontel
- 213. Les Incas
- 214. L'origine de la plupart des Contes Moraux de Marmontel
- 215. Johann Christoph Friedr. Schulz

A *Pandekta I.* kötet utolsó fejezete az áthúzott számozás alapján korábban egy másik kötet elején szerepelt. A XVII. csomó utolsó oldalához képest (216) az átszámozás alapján egy lap hiányzik. (217–218.) A 198–204. kijegyzések sorozatot alkotnak, mindegyik ugyanabból a kiadványból származik, míg a 205., 206., 209. kijegyzés a Ráday Gyűjtemény Szemere-Tár I. kötetéből lett átmásolva. A XVIII. csomó anyagának pontos keletkezése bizonytalan, az évet tekintve 1808-ra tehető.

198. [219; 167] – Kritik.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 190a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

H. M. G. Köster–J. Fr Roos (szerk.): *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften*: Varrentrapp und Wenner, Frankfurt, 1782, 6. kötet [Coa–Dec], 501–502.

A kijegyzés a lexikonszócikkból különböző részleteket közöl, amelyek nem egymást követő sorrendben, hanem Kazinczy szerkesztésében kerültek átírásra.

Magyarázatok

Deutsche Encyclopädie: az Enciklopédia 1778-tól jelent meg Frankfurtban, utolsó, 23. kötete 1804-ben. A kiadás befejezetlen maradt. Az utolsó kötet „Ky” kezdetű szavakkal végződik. A „Frankfurti Enciklopédia” néven is ismert nagyszabású vállalkozásban a giesseni egyetem professzorai, valamint a giesseni tudományos akadémia tagjai vettek részt. A kortársak nagyra értékelték az elkészült köteteket. A *Deutsche Encyclopädie* volt az első német nyelvű lexikon, amely címében az ‘Enciklopédia’ szó szerepelt.

Kritik: a *Deutsche Encyclopädie* ‘Critic’ című szócikke alapján.

(*Kijegyzés magyarul*)

átalában: az emberi termékek helyes megítélésének tudománya avagy művészete, – különösképpen, és szokásos jelentése szerint, egyrészt az ízlés műveinek magyarázata és megítélése, másrészt a régi írók szövegeinek megtisztítása a becsúszott hibáktól, és a helyes olvasat helyreállítása.

A reál- avagy dologi kritika a dolgokról formál ítéletet.

Verbális avagy Szókritika, nyelvek, szavak, és kapcsolataik. Egy nyelv kritikus tárgyalása nem csupán szabályainak összefoglalásában áll, hanem amennyire lehetséges, azok okadatolásában, valamint a leginkább elterjedt hibák megjelölésében is, amelyeket az ember a nyelvvel való szorgos foglalkozás dacára is könnyen vét, s amelyeket épp emiatt véteni is szoktak a legtöbben, még ha nem is idegenként jártasak a nyelvben. Egy ilyen nyelvelmélet kritikus nyelvtan lenne. – Mivel filológiának szokás nevezni mindent, ami szükséges a kiművelt nyelv ismeretéhez, így ez a fajta kritika a filológia részének is tekinthető. (ford. B. B. A.)

199. [220; 468] – Gnome

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 190. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

H. M. G. Köster–J. Fr. Roos (szerk.): *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften*, Varrentrapp und Wenner, Frankfurt, 1787, 12. kötet (Ger – Gol), 729.

Magyarázatok

Gnome: gnóma (gr. gnomé) ókori görög műfaj, tömör fogalmazású életbölcesség, szállóige.

(*Kijegyzés magyarul*)

Egy általános megfogalmazású mondás, melynek igazsága az előtte mondottak alapján nyilvánvaló. Tartalmaznia kell gyakorlati tanulságot, legalábbis könnyen alkalmazhatónak kell lennie arra; hiszen a γνῶμη nem csupán véleményt jelent, hanem jó tanácsot is, amit valakinek adunk. – Egyes dolgokból levezetett általános szentenciák ezek. (ford. B. B. A.)

200. [220; 168] – Glossa

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 190b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

H. M. G. Köster–J. Fr. Roos (szerk.): *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften*, Varrentrapp und Wenner, Frankfurt, 1787, 12. kötet (Ger – Gol), 641.

Magyarázatok

Glossa: A glossza eredetileg egy szöveg valamely részletéhez (főként idegen szavakhoz) fűzött magyarázó értelmezés, lapszéli jegyzet. Másrészt rövid(ebb), tömör, gyakran bíráló (újság)cikk.

(Kijegyzés magyarul)

Első jelentésében: egyes ismeretlen és homályos szavak magyarázata; utána egy régi szerző némileg homályos helyének magyarázata is; továbbá az ilyen magyarázatok egész gyűjteménye. Ha ezek ábécérendben vannak, Glossariumnak hívják őket; ha a magyarázott helyek margóján állanak, akkor széljegyzetek névvel illetjük őket. (ford. B. B. A.)

201. [220–221; 168–169] – Digamma (F)

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 191a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

H. M. G. Köster–J. Fr. Roos (szerk.): *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften*, Varrentrapp und Wenner, Frankfurt, 1783, 7. kötet (Ded–Eh), 319.

Magyarázatok

Digamma (Ии, régies forma: FϜ): a preklasszikus görög ábécé hatodik betűje. A betű korán kikerült az ábécéből, még az úgynevezett „klasszikus” kor előtt. Csak a kisbetűs formáját használták, nagybetűs alakját csak később, a középkor során alakították ki. Hangértéke valószínűleg /w/ volt. A digamma név („kettős gamma”) magyarázata az, hogy az Ϝ betű írásképében két, egymásra fektetett gammát véltek látni.

Aeoliai: Aeolia, Lipari-szigetek (más néven „Éoli-szigetek”) vulkanikus szigetvilág a Földközi-tengerben Szicíliától északra. A területet a görög mitológiából ismert Aiolosz, a szelek istene után nevezték el, mivel az ő jóindulata elengedhetetlen volt a hajósoknak. A görög köznyelv egyik dia-

lektusa az aeoliai (aeol), amelyben a F (digamma) igen elterjedt volt, emiatt nevezték „digamma aeolicum”-nak.

vocalis (lat.): magánhangzó.

ισχυς – Φισχυς (gör.): erő–hatalom.

ελενη – Φελενη (gör.): Heléna.

οινος – Φοινος (gör.): bor.

οιομενες – Φελενην (gör.): Helénához hasonló.

Aspiratió (lat.): hehezet.

εστια: *Vesta* (gör., lat.): a családi tűzhely istenasszonya.

οινος: *vinum* (gör., lat.): bor.

εσπερα: *vespera* (gör., lat.): este.

Alphabetum (lat.): ábécé.

Inscriptiók (lat.): felirat.

φημη: *fama* (gör., lat.): hír.

αιφον: *aevum* (gör. lat.): örökkévalóság.

οφον, *ovum* (gör. lat.): tojás.

Jan Gruter (1560–1627): filozófus, könyvtáros. Említett műve *Inscriptiones antiquae totius orbis romani, in absolutissimum corpus redactae*, Heidelberg, 1603.

(Kijegyzés magyarul)

Írásjel, mely két, egymás fölé helyezett görög gammából származik és úgy néz ki, mint egy latin F. Az aeoliai a szavak elején magánhangzók előtt használták. (B. B. A.)

202. [221; 469] – Jean Paul. (Richter)

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 191a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/05/22, 122–123. sz., 353–360, 361–371.

Vorschule der Aesthetik, nebst einigen Vorlesungen in Leipzig über die Parteyen der Zeit, von Jean Paul. Erste, zweyte und dritte Abtheil, Hamburg, b. Perthes, 1804.

Kazinczy a HALZ-ban olvasott recenzióból három kijegyzést készített. Az első kijegyzés a recenzió első bekezdésnek végén található. (122 sz., 353.)

Magyarázatok

Jean-Paul: Johann Paul Friedrich Richter (1763–1825), szegény falusi lelkész fiaként született, évtizedeken át nagy nyomorúságban élt. Lipcsei tanulmányai során erősen hatott rá a francia felvilágosodás, különösen Rousseau. A francia Jean-Paul nevet a neki szóló hódolatból vette fel. Házitanítóskodott, majd szabad íróként élt és működött. 1800-ban Berlinben telepedett le, ahol kapcsolatba lépett a romantikus filozófus és írónemzedékkal. Életének utolsó húsz évében, 1804-től Bayreuthban élt mint Németország legolvasottabb regényírója. Jean-Paul páratlan közönségsikere azzal magyarázható, hogy ő volt az első vérbeli német regényíró, akinél az elbeszélés a kizárólagos cél. (HALÁSZ 1987, 394–395.)

Vorschule der Aesthetik: Jean-Paul 1804-ben megjelent esztétikai-nyelvezéstétikai műve a költői és prózai műfajok esztétikai értékelésével foglalkozik.

(*Kijegyzés magyarul*)

Műveiben lehetetlen mindent – mindent következetes sorrendben – elolvasni, mert nem belülről, a képzőművészet és az egység szelleméből születtek, nem valami teljességből állnak. (ford. B. B. A.)

203. [222–223; 170–174]– *Schönheit*.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 191b–192a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/05/22, 122–123. sz., 353–360, 361–371.

Vorschule der Aesthetik, nebst einigen Vorlesungen in Leipzig über die Parteyen der Zeit, von Jean Paul. Erste, zweyte und dritte Abtheil, Perthes, Hamburg, 1804.

A kijegyzés a *HALZ* recenziójának első részében (122. sz.), a 356. oldalán található.

Magyarázatok

Jean-Paul: vö. 202. kijegyzés.

(*Kijegyzés magyarul*)

Jean-Paul helyteleníti a szép kanti meghatározását, amely a szellemi képességek játékában helyezi el a szépet. Kantnál a játék tudományos értelemben értendő, Jean-Paulnál a mindennapi élet szintjén. Schiller ebben is Kanttal ért egyet. Schiller a szépre való hangoltságot a lélek belső szabadságában határozza meg, és minden (természeti és művészeti) szépségnek lélekszabadító szép rendeltetést tulajdonít. Ez a kanti szépségfogalomnak merőben önkényes magyarázata. Kant szerint sem merő érzéki érdekek, sem az erkölcsi értelem érdeke nem határozza meg a szép fogalmát és benyomását. A lélek mindeme tekintetekben rabnak mutatkozik: az ösztön vagy a törvény rabja, nem szabad. Mármost, mivel ezek a szellemi erők kimerítik az ember lelki képességeinek körét, a szép tekintetében pedig nem lehet önkényesen valami új, eleddig ismeretlen lelki tulajdonságot (qualitas occulta) alkotni, ezért Kant a szép forrását ezek harmonikus összjátékában, nevezetesen a képzelőerő és az ész – az érzéki és a szellemi terület közötti közvetítők – játékában kereste. Ebből következik, hogy a szép mindig a szemléletben rejlő dolog, de mégsem pusztán érzéklet. Kant szépségfogalma, amire ő az egész emberre vonatkozó ismeretével az emberi szellem tulajdonkép-peni területét vissza tudta vezetni, egyaránt jól illik a természeti és a művészeti szépre, valamint a szépre és a szorosabb értelemben vett fenségesre, továbbá az esztétikainak minden ágára. Az esztétikai (mondja Jean-Paul, *Vorschule der AEsthetik*. Hamburg, 1804. 183. old. 8. old. Rthl 4. 12. gr.) a maga költői játékát játszva felvidít és felszabadít, és amikor azt mondja, hogy a tréfának semmi más célja nincs, mint hogy legyen, akkor a szép eme alfajait illető nézete mindenestül viszsztatér a kanti szépségfogalomhoz, amely szerint a szép *önmagáért tetszik*. A szép általi kultúrára Kant esztétikája nagy hatással van. Ez az esztétika a szépet nem kívülről helyezi el, mint a Kant előtti elméletek, hanem bennünk, a szép általi kultúrának pedig Kant szerint az erők és az élet szebb harmóniájára való belső hangoltsággként kell belülről kifelé hatnia, nem lehet pusztán kívül odakent máz, ami a belső teljes nyersségével együtt áll fenn. Végül ellentéte által is megállja a

próbát. Minden tevékenység vagy munka, vagy játék. A természetben nem munka a szép élvezete, és a művészetben sem kell munkának lennie. Oly igazság ez, amely a gyakorló művésznek is iránymutatásként szolgál. (ford. B. B. A.)

204. [224; 172] – Jean Paul írásai.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 192b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/05/22, 122–123. sz., 353–360, 361–371.
Vorschule der Aesthetik, nebst einigen Vorlesungen in Leipzig über die Parteyen der Zeit, von Jean Paul. Erste, zweyte und dritte Abtheil, Perthes, Hamburg, 1804.

A kijegyzés a recenzió második részének (123. sz.) 371. oldaláról származik.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy elmarasztaló véleményét Jean-Paulról Dessewffy József is osztotta, aki egy Kazinczyhoz írott levelében hasonló módon fogalmaz, mint a recenzenstől vett idézet a kijegyzésben:

Nagy ésszel 's nagy ideákkal bírhat valaki, helyes ízlés nélkül, mint p. o. Jean Paul, a' kiben a' szüntelen való elméség a' legnagyobb hiba, írásai valóságos potpourrihoz hasonlítanak, a' halomra gyűjtött, öszve tömöszölt és sózatott rózsa levelek gőzeleti fű-szerszámos és bal'samos illyatyok által a' rothatás közepette fejünket el szédítik. Ki szagolhattya sokáig a' potpourrit fő szédelés nélkül, vagy ki olvashattya sokáig egy más után Jean Pault, a' nélkül, hogy vagy el ne fáradgyon vagy el ne tébolyodgyon? (Dessewffy József Kazinczynak. 1811. márc. 8. KazLev VIII. 1956. sz., 366.)

Kazinczyt ifjú korában barátság fűzte Berzeviczy Gergelyhez, amely azonban 1808–1809 táján megromlott a jobbágykérdésben és az ebből származó nemzeti kérdésben vallott eltérő nézeteik miatt, Berzeviczy *De conditione et indole rusticorum in Hungaria* (1806), majd *Ansichten des asiatisch-europäischen Welthandels* című 1808-ban megjelent művei kapcsán. (vö. Kazinczy Dessewffy Józsefhez. 1809. jan. 21. KazLev VI. 1402. sz.; Kazinczy Pápay Sámuelnek. 1809. nov. 13. KazLev VII. 1587. sz.)

Eltérő ízlésükre visszaemlékezéseiben is utal:

[...] nagy talentomai és szép tanulásai miatt nagyon szerettem, de a' kinek gondolkozásától 's érzésétől sok pontok felett szinte irtóztam. (PEml. 755.)

Kazinczy Berzeviczy Kosegarten iránti lelkesedését egyik levelében is kritizálja:
Elborzadtam, midőn Berzeviczy Gergely a' szépség almáját Kosegartennek adta. (Kazinczy Gr. Dessewffy Józsefnek. 1811. jan. 17. KazLev VIII. 1912. sz., 280.)

Magyarázatok

Berzeviczy Gergely (1763–1822): közgazdász, író.

Ludwig Gottbard Kosegarten (1758–1818): evangélikus lelkész, költő.

205. [224; 472] – C. betű

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 192b. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 26d sorszám, 170.old.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Szenci Molnár Albert: *Dictionarium Latino-Graeco-Ungaricum, iam recens tertia cura recognitum, innumeris pene dictionibus ac versibus syllabarum quantitates indicantibus adauctum et ita elaboratum, ut ex eo Latinarum dictionum genera, modus declinandi et coniugandi, tanquam ex thesauro depromi possint etc* – Institutio iuventutis in paedagogiis illustribus Inferioris Palatinatus. – Heidelbergae, imp. her. Wecheliorum, Danielis et Davidis Aubtiorum et Clementis Schleichil, typ. viduae Joh. Georgii Geyderi, 1621.

RMNy 1239, Apponyi H. 2009, Heidelberg, 1621.

A kijegyzés néhány részletében eltérő változatát megtaláljuk a Szemere-Tár I. 170. lapján. Ott, az előző lapon található dátum alapján a kijegyzés keletkezése 1801. január közepe utánra tehető.

Magyarázatok

Szenci Molnár Albert (1574–1634): református lelkész, filozófus, nyelvtudós. Szótárának első kiadása 1604-ben jelent meg Nürnbergben.

Pápai Páriz Ferenc (1649–1716): tanár, tudós polihisztor. *Kazinczy Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum* című művére utal, amelyet Pápai Páriz 1690–1705 között készített, és először 1708-ban jelent meg (későbbi kiadásai: 1762, 1767, 1782, 1801). Nem tudjuk, hogy Kazinczy itt melyik kiadásra utalt.

206. [224; 472] – a' Nagy-Graduál' Kiadója.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 192b. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 26d sorszám, 170. old.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Keserűi Dajka János; Geleji Katona István: *Az keresztyeni üdvözítő hitnek egy nyomban jaro igazsaghoz inteztetett ekes rhytmusu hymnusokkal, ... szent sóltárokkal, örvendetes notáju prosakkal és több sok nemű, ... lelki ditséretekkel és esztendőtszakai templumbéli kegyes caeremoniákkal tökelletesen meg töltetett öreg gradual, melly ... szorgalmatosan meg tisztogattott és sok hozzá*

kérvántatott szükséges részekkel meg öregbítettett. Keserüi Dajka Janosnak es Geleji Katona Istvannak ... munkájok által. Es elsőben ... Bethlen Gabor ... gondviseléséből ... le iratott. S-most immár Rakoci György fejedelmünknek keresztényi szorgalmatoskodásából, ... ki nyomtattatott. Gyulafehérvár, Fejedelmi nyomda, 1636.

RMNy 1643.

A kijegyzés egy átmásolt változata a Szemere-Tár I. fol. 171. oldalon található szövegnek, amely az előző oldalak datálásából kiindulva 1801 januárja után keletkezett.

Szövegkapcsolatok

Kazinczynak a *Nagy graduál*ból vett részletet 1789-ben Földi János juttatta el egy levelébe illesztve, amikor az eredet megőrzését mint elvet egy régi szöveg alapján írja le, amely szoros rokonságban van a derivatio fogalmával. A kijegyzésben szereplő részlet teljes egészében ugyanígy található meg a levélben is, az alábbi részlet folytatásaképpen, ezért ennek megismételt közlésétől eltekintünk:

Az eredeti vagy törzsökös akár Névszöknak, akár Verbumoknak, minden változtatásban, vagy hajtásban tisztán meg kell maradni, ezt a 'Nyelv' ékessége, tisztasága, könnyítése, és a' jó analógia kívánja [...] A'd, l, n, t betűknek ösze érkezése (Concursusa) a'j betűvel, hasonló hangot ad minta' gy. ly. ny. ty. sőt ugyan ezeknek a' j betűvel öszevéerkezése, ezeket megkettőzteti. [...] mi is írásunkat rövidíthetnénk, és a' kor tűrhető, vagy hasznos is volna ez a' változtatás, de most ez nekünk még több betűbe kerül, azon kívűl rontjuk analógiánkat, homályosítjuk, nehezítjük nyelvünket 'sat. Az e' féle írásbeli hibákról igen szépen panaszkodik a' Nagy Graduálnak ki-adója is. Graduál. Gyulafehérvárott. Ao 1636. in folio. az ő Előljáró beszédeben [...].

Hát ha a' mai Könyveket látnák Tsétsi, és e' Graduálnak ki-adója? mert mondhatom, úgy tapasztalom a' régi könyvekben, hogy régi Íróink ezekben szemesebbek és vigyázóbbak, és sokkal több szégyenre méltó fertelmes írásbeli hibák találatnak a' mai Nyomatásokban. (Földi János Kazinczynak. 1789. márc. 20. KazLev I. 188. sz., 307.)

Magyarázatok

Nagy Graduál: „Keserüi Dajka János és Geleji Katona István gyulafehérvári püspökök által 40 kéziratot magyar nyelvű graduálból készített, 200 példányban nyomtatott, kétrészes liturgikus könyv” A protestáns énekes szertartáskönyv az istentisztelet magyar nyelvű gregorián tételeit tartalmazza a kántor, a lelkész és az énekkar számára. Az Öreg [nagy] graduál-t 1636-ban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem saját költségén nyomtatta ki, és ajánlásával, valamint saját kezű aláírásával kétszáz református gyülekezetnek küldte el. (vö. FERENCZI 1993/1994, 21–30.)

az *Előljáró beszédben*: „Az kegyes olvasokhoz es eneklo'kho'z tetetett ro'vid intes, ez gradualnak nyomtattatasaban esett vetsegek es az igaz magyarán valo irasnak modja felo'l.” (Öreg Graduál 1636, 2.)

207. [225; 473] – A' boldogult Prof. Szentgyörgyi Istv. Úr' tréfája:

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 193a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

1. *Hippónaxnak tulajdonított 119. fragmentum.* (GERBER 2009, 451.)

2. A második görög idézetről, amely vonallal elválasztva a 207. kijegyzés alatt található, nem lehet megállapítani, hogy összefüggésbe hozható-e Szentgyörgyi Istvánnal.

Ez az idézet Xenophon *Memorabilia* (2, 1, 31) című művében található, de a görög eredetinek egy rövidített változata. Az idézet a híres „Héraklész választása” részben hangzik el, amikor Héraklésznek két életút között kell választania. Az említett idézetet az Erény mondja a Hitványsággal szemben érvelve.

Magyarázatok

Szentgyörgyi István (1736–1799): sárospataki tanár, lelkész. Aszalón, Rimaszombaton és Sárospatakon tanult. 1764-től Nemesbikken lelkész, 1767-től 1797-ig a sárospataki kollégiumban a filozófia és a görög nyelv tanára, így Kazinczy egyik tanára is volt. (PEml. 925.)

(*Idézet magyarul*)

1. *Bárcsak bírhatnék egy olyan leányt, aki szép is, bájos is.* (ford. T. J.)

2. „Amit hallani mindennél édesebb: dicséretedet nem hallok, [...]” (ford. Németh György. XENOPHÓN 2003, 143.)

208. [225; 473] – Virág Benedek.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 193a. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 24b sorszám, 227. old.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Magyar Kurír; 1802/10/29, 35. sz.

Kazinczy a kijegyzést némi változtatással átmásolta korábbi feljegyzéskötetéből, a Szemere-Tár I. 227. lapjáról. Az ott található kijegyzés 1802. december közepén készült, és ebben írja le a másik, a piarista Virág Benedekre vonatkozó adatokat a *Magyar Kurír* alapján:

Virág Benedek

a' Piarista, – nem az Expaulínus

Magyar Kurír, 1802. N. 35. Octob. 29d.

„Az elmúlt Martiusban múlt-el esztendeje, hogy az ide való T. T. Pater Piaristák Collegiumának Rectora 's egyszersmind az Oskolak Directora T. T. Virág Benedek Úr meghalálozott.”

Magyarázatok

Virág Benedek (1754–1830): költő, műfordító, történetíró, tanár, pálos rendi szerzetes, majd a rend 1785-ös feloszlatása után világi pap. „Pesten és Pécsen teológiát és bölcsészetet tanult, 1782-től a székesfehérvári gimnázium tanára volt. 1794-től a Bathyány családnál lett nevelő, majd Budára költözött. Kazinczy a költészetét nagyra becsülte, és anyagilag is támogatta, amikor a budai tűzvészben leégett a háza (1810).” (PEml. 1059; I. még MAMŰL XII. 446–449.)

Virág Benedek (? – 1801): piarista szerzetes, a pesti piarista kollégium rektora és a piarista iskola igazgatója.

209. [225; 173] – Bildhauer Houdon, in Paris

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 193a. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 29b sorszám, 189. old.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Friedrich Johann Lorenz Meyer: *Fragmente aus Paris im IVten Jahr der Französischen Republik*, II. kötet, Karl Ernst Bohn, Hamburg, 1797–1798, 236.

A kijegyzés a „Der Bildhauer Houdon” című fejezet (236–242. old.) első két mondata, amely teljes egészében megegyezik a Szemere-Tár I. 189. lapjának legalján található kijegyzéssel. A környező kijegyzések datálása alapján 1802 márciusa táján vagy után keletkezett.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1808 őszén készíttetett magáról portrét Josef Kreutzingerrel, amellyel nagyon meg volt elégedve. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1808. okt. 27. KazLev VI. 1364. sz.) Lehetséges, hogy ezért másolta át a Houdon művészi eljárását taglaló idézetet.

Magyarázatok

Jean Antoine Houdon (1741–1828): francia szobrász, a barokkból a klasszicizmusba vezető stíluskorszak jellegzetes képviselője. Párizsban tanult, majd Rómában és Szentpétervárott. Művészetének kiemelkedő emlékei portréi, köztük a leghíresebb, az öreg Voltaire mosolygó bölcs alakját megőrkítő márvány ülőszobra. (MűvLEX 1966, II. 722.)

Josef Kreutzinger (1751–1757): osztrák festő és rézmetsző. Bécsben, Münchenben és rövid ideig Szentpéterváron dolgozott. Az előkelő körök kedvelt arcképfestője volt. 1808-ban készíttette el Kazinczy portróját, amely legjobban sikerült képmásának számít.

210. [225; 173] – Chevalier Bouflers

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 193a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Boufflers mondatát később felhasználta egy levelében, Josef Kreuzinger róla festett portréjának emlegetése kapcsán:

Eggy hercegi születésű francia Poéta és Festő, Boufflers, azt mondja, hogy a' portrétet nem elvégezni hanem kezdeni kell jól. Ez más szókkal ezt teszi: Csak rajzolva legyen igazán, ha a' colorizálásban hiba esik is, azt a' Mívész szeme elérte és tudja úgy nézni hogy ne lássa. (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1811. nov. 6. KazLev IX. 2091. sz., 138–139.)

A Boufflers-től kölcsönvett idézetet később felhasználta az *Erdélyi Levelekben* is, a Bánffy György gubernátor menyének, Kemény Annának marosludasi kastélyában tett látogatásának leírásához, amikor a kastélyban őrzött számos olajfestmény színvonalát értékeli:

A' ház' minden szobájinak falai rakva valának olajban festett portrékkal, 's Ludast arczképek' galeriajának nevezhetném. Rosszúl vannak ugyan festve; valóságos mázolások; de látni hogy az arczok találva voltak, 's az ilyenek' becse hisztoriai tekintetben nagyobb, mint midőn az idealizáló Mívész szinte a' hazugságig szépít. Hanyadik érte, a' mit már Boufflers taníta, hogy a' portrét jól nem elvégezni, hanem elkezdni kell."(EL. 451.)

Magyarázatok

Stanislas Jean [Chevalier de] Boufflers, marquis de Remiencourt (1738–1815): francia költő, katona, politikus, a francia akadémia tagja. Utazásait megörökítő leveleit lefordította Kazinczy: *Boufflers' levelei a' Schweitzből* (Hébe, 1824, 203–224.). Boufflers maga is készített vázlatokat, rajzokat egy 1786-os szenegáli utazása során.

211. [226; 174] – [Lehmann]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/I. 193b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Verzeichniss der Schriften Christophori Lehmanni.

Magyarázatok

Christoph Lehmann (1568–1638): német író, Speyer városának történetírója. A háromkötetes *De Pace Religionis acta Publica et Originalia Das ist: Reichshandlungen, Schriften Und Protocollen uber die Constitution deß Religions-Friedens, in drey Büchern abgetheilet* (Frankfurt, 1707–1710) című művének harmadik kötetében, a függelékben jelent meg az Okolicsányi Pálnak tulajdonított *Historia Diplomatica De Satu Religionis Evangelicae In Hungaria Tres Periodos Distincta...* című munkája 1710-ben.

Okolicsányi Pál (1650?–1715/21 k.): Turóc vármegyei evangélikus birtokos köznemes, ügyvéd, politikus. Az 1690-es években II. Rákóczi Ferenc tanácsosa. 1701-ben Lengyelországba menekült, de kegyelmet kapva a bécsi kormány hívéül szegődött, az 1704-es selmeci és az 1705-ös és 1706-os nagyszombati béketárgyalásokon a császár megbízottjainak egyike. Az 1714–1715. évi országgyű-

lésen az evangélikusok egyik szószólója. Az Okolicsányinak tulajdonított munka a magyar evangélikus egyház múltjának, helyzetének első, forrásadatokkal dokumentált ismertetése.

(Kijegyzés magyarul)

Lehmann kiegészített és folytatólagos művének új kötete. (a következő cím alatt is: Az evangélikus vallás magyarországi állapotának okleveles története három részben, melyek közül az első annak létrejöttéről és folytonos tökéletesedések általi csodálatos növekedéséről, a második annak nyilvános szabadságáról és biztos nyugalmának betetőzéséről, melyet megbékélések, illetve rendeletek és törvények révén ért el, a harmadik pedig ezen szabadságának és nyugalmának fogyatkozásáról és végül nyilvánvaló és kemény üldöztetések által kikényszerített pusztulásáról. Eredeti oklevelek bemutatásával... (ford. K. D. A.)

212. [229; 477] – Marmontel.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 194a. Nyomatványkivágot.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A kivágot egy német nyelvű lapból származik, Marmontel életrajzának tömör ismertetése, amely kitér a *Contes moraux* német fordítására Schulztól, majd részletesen taglalja az író stílusát. A francia forradalommal kapcsolatban megjegyzi, hogy Marmontel elítélte a forradalmat, mert alapvetően királypárti volt.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Marmontel *Contes Moraux* című műve alapján készített, *Marmontelnek Szívképző Regéji* című fordításkötete 1808 januárjában látott napvilágot. A három egymást követő kijegyzés (212–214.) nem a *Marmontelnek Szívképző Regéji* című kötettel kapcsolatosak, de bizonyára összefüggenek a megjelenő fordításkötet 1808-as aktualitásával. Marmontel volt Kazinczy egyik legkedveltebb francia írója, akinek regéit már nagyon korán, sárospataki diákévei alatt megkedvelte Báróczi Sándor fordításának köszönhetően (Báróczi Sándor: *Erkölcsei mesék*. Bécs, 1775; második kiadás: Pest, 1785). A fogság idején kezdte el újrafordítani Báróczi művét, és kiegészíteni néhány másik rege új fordításával. A munkával 1803-ban készült el, de nyomtatásban csak 1808 legelején jelent meg a *Kazinczynak fordított Egyveleg Írásai* című, sorozatnak tervezett vállalkozás első (és egyben utolsó) részeként. Másodszor a *Kazinczy Ferencz' Munkái* című kiadás első köteteként (Pest, 1815) látott napvilágot. Kazinczynak megvolt Marmontel önéletírásának kiadása is. Ennek olvasására több ízben is hivatkozik levelezésében, Kis Jánossal mindketten nagyra tartották a művet:

Marmontels Memoire besitze ich selbst, und hatte also nicht nöthig den Schubartschen Auszug zu lesen. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1809. aug. 7. KazLev VI. 1528. sz., 474.)

A 76 esztendeig élt Marmontel' életének környüállásait nem régiben olvasván, számtalanszor emlékeztem rólad, 's számtalanszor kívántam az olvasás közben forró szívvel, hogy vajha fordítója sok olly 's az élet' hosszúságában is olly szerentsés lehetne, mint ez a' tiszteletre és szeretetre egyaránt méltó Író volt! (Kis János Kazinczynak. 1811. okt. 5. KazLev IX. 2075. sz., 101.)

Marmontelnek Memoirjait négy kötetben bírom. Gyönyörű lectűr. Nagyot rugtatott előttem az ő becsülésére az, hogy ő érzékeny és hív férj volt. A' Revolutio irtóztatós következései ötet a' libertinage útálásában messzebb vitték mint illet, midőn a' Ker. és Páp. Hítnek szörnyű

Apologetájává leve. A' libertinage énelőttem is olly rettenetes és mindég az volt, mint Marmontel előtt lehetett: de azt tartom, hogy a' libertinázusra épen az viszen a' mit Marmontel és La Harpe, Apostatáji a' magok' tanításainak, utolsó napjaikban tanítgattak. A' szentebb Igazság csak kevésnek való! (Kazinczy Kis Jánosnak. 1811. okt. 18. KazLev IX. 2083. sz., 117.)

Magyarázatok

Jean-François Marmontel (1723–1799): francia író. Szegény családból származott, tanulmányai után 1745-ben Párizsba költözött, ahol eleinte tragédiákat írt, amelyek mérsékelt sikert arattak ugyan, de nevének ismertséget szerzett az irodalmi körökben. Mme de Pompadour pártfogásának köszönhetően 1753-tól a versailles-i építési hivatalban titkári állást kapott, 1758-tól pedig a *Le Mercure* című lap szerkesztésére kapott engedélyt. Itt jelentek meg először erkölcsi meséi 1761-ben. A *Contes moraux* Európa-szerte nagy könyvsiker lett, számos nyelvre lefordították. Ezt követően a *Bélisaire* (1767) és a *Les Incas ou la Destruction de l'empire du Pérou dédié au roi de Suède* (1778) című műveivel ért el hasonlóan nagy sikert. Közreműködött az *Enciklopédiában*, 1763-ban tagja lett az akadémiának, amelynek 1783-ban örökös titkárává választották. (BORDAS 1985, 493.)

szül. II. Jul. 1723: Kazinczy margináliái a kivágot mellett Marmontel életrajzi adataira vonatkoznak: a születési dátum és helyszín nem szerepel az életrajzi ismertetésben, ezért tüntette fel a kivágot teteje mellett jobb oldalt. A kivágotban szereplő halálozási dátum 1799. december 30-át adja meg, amelyet Kazinczy Marmontel *Mémoires* című önéletrírására hivatkozva 1799. december 31-re pontosít az utolsó sor mellett.

Memoires: Marmontel életírása halála után jelent meg *Mémoires d'un Père pour servir à l'Instruction de ses enfans* címmel 1804-ben négy kötetben az *Oeuvres posthumes de Marmontel* című kiadásban.

213. [229–230; 477–478] – *Les Incas*.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 194a–b. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Aurora: eine Zeitschrift aus dem südlichen Deutschland, 1804, 447–448.
Briefe über die Französische Schöne Literatur

Szövegkapcsolatok

Kazinczy ismerte a művet, levelezésében azonban arra utal, hogy nem rajongott érte:

Még nekem francia Író nem nyerte-meg inkább javalatomat, mint a' maga Regéjiben Marmontel – kinek egyéberánt Incas-ait kaczagom, mert az a' teli hang nem francziának való; az ő tulajdonok a' könnyebb conversatiói stylus. (Kazinczy Gr. Dessewffy Józsefnek. 1811. jan. 17. KazLevVIII. 1912. sz., 280.)

Magyarázatok

Les Incas: a *Les Incas ou la Destruction de l'empire du Pérou dédié au roi de Suède* (Paris, 1778), magyarul *Az Inkák* Marmontel filozófiai regénye, amely a XVIII. század egyik sikerkönyve volt. A mű alaptémája a vallási tolerancia. A magyar felvilágosodás szinte minden képviselője ismerte.

(Kijegyzés magyarul)

Egy prózai költemény, amely leírásainak egyszerűsége, nyelvének tisztasága, előadásának valós volta által a szívhez hatol. Az indián jelmez teljesen jól eltalált, és a természet romlatlan gyermekeinek bizalommal teljes hűsége, valamint az ő képzett fojtogatóiknak kegyetlen fanatizmusa között feszülő ellentét bemutatása szerfelett megindító. (ford. D. E.)

214. [230–231; 178–179] – L'origine de la plupart des Contes Moraux de Marmontel.

Szövegforrás

MTA KIK K633/I. 194b–195a. Autográf.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Jean-François Marmontel: *Mémoires d'un Père pour servir à l'Instruction de ses enfants*, Paris, 1804.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1804-ben lefordította az *Anette és Lubin* című mesét, de nem jelentette meg saját Marmontel-kiadásában. A fordítás kéziratban maradt, holott akik olvasták, az egyik legjobb szövegének tartották:

Íme az ígért Vasi, és az ártatlanságból vétkes Lubin meg Annette. Ennél ugyan nints szebb és jobb fordítás a magyar nyelven.”(Dessewffy József Kazinczynak. 1809. jan. 8. KazLev VI. 1394. sz., 173.)

Egy 1805-ben készült önéletrajzi feljegyzésbe az *Anette és Lubin* fordításának keletkezését is bele-szötte, amely kényes párhuzamra adott alapot a közte és a szolgálólány közötti, feltételezett szerelmi viszony leleplezéséhez főleg Kazinczy anyja és öccse, József részéről (vö. ORBÁN 2010, 451–464.).

Lubint és Anettet kell magyaráznom. – Midőn felgyógyulván a' forró betegségből, elgyengült szemeim még nem bírták az olvasást, ő vele olvastattam Rigó Sámson, 's holmi egyebet, és a' többek közt Marmontelből Lubint és Anettet. Maris erre verseket írt; elég rosszakat, nemcsak poétai, hanem logikai tekintetből is; de morális nézőpontból nézve, elég jókat, mert az vala a' bérekesztések, hogy ő valamikor a' Gessner Idylljeit megnyitja, a' könyv mindég Daphnén nyillik-meg, a' ki az anyja sírjánál esküszí, hogy a' feddhetetlen erkölctől soha el nem tántorodik. A' vers megérdemlette a' dicséretet, 's Lubin és Anette becsét kaphatott előtte. A' Ta és Ma syllabákra József öcsém azt jegyzette-meg, hogy az nem tehet egyebet, hanem ezt: Táti, Mami; és így gyermekcsinálás forog szóban. – A' bölcs ember! (PEml. 128.)

Magyarázatok

Anette et Lubin: Marmontel egyszer XV. Lajos miniszterének, Saint Florentin grófjának vidéki kastélyába, Bezons-ba kapott meghívást, ahol a gróf maga mesélte el neki azt a megtörtént esetet, amely megihlette a mese megírásához. A gróf személyesen ismerte a parasztfiút és leányt, akik elsőfokú unokatestvérek voltak, de szerelem szövődött közöttük, és a lány teherbe esett. Nem engedélyezték házasságkötésüket, ezért a grófhhoz fordultak segítségért. Marmontel képzeletét egész éjjel ez a történet foglalkoztatta, olyannyira, hogy amikor reggel felkelt, egy végtében megírta a művet, és még azt nap felolvasta a grófnak ebédnél.

(Kijegyzés magyarul)

Főleg vidéken fordult velem elő, hogy ily módon ábrándoztam, és néhányszor érdekes emberekkel hozott össze az élet ennek köszönhetően. Egy este például Bezons-ban, ahol St. Florentin úrnak volt egy vidéki háza, és éppen nála vacsoráztam, a Mesék című művemről beszélgettünk: egyszer – mondja nekem – ebben a faluban történt egy eset, amiből Ön biztos valami érdekeset tudna kihozni: majd néhány szóval elmesélte, hogy egy parasztfiú és egy parasztlány – unokatestvérek – szerelmeskedtek, és a lány teherbe esett. S mivel sem a pap, sem az előljáró nem akarta nekik megengedni, hogy összeházasodjanak, hozzá fordultak, és arra kényszerült, hogy engedélyt kérjen számukra Rómából. Egyetértettem, hogy valóban, a téma formába öntve, érdekes lehet.

Éjjel, amikor egyedül maradtam, eszembe jutott a történet, és kitöltötte gondolataimat, olyannyira, hogy egy órán belül az összes képet, az összes jelenetet és szereplőt, ahogy lefestették őket, láttam magam előtt. De az írás stílusának kitalálása sem okozott gondot, magától jött, és amint a történetet összeraktam a fejemben, már meg is volt írva. Alvás helyett egész éjjel ezen ábrándoztam. Láttam és hallottam beszélni Annette-et és Lubint olyan részletekbe menően, mintha az elbeszélés egy egészen frissen, előző nap látott esemény emléke lenne. Amikor felkeltem hajnalban, nem volt más dolgom, mint papírra vetni, amit megálmodtam. És a mesét úgy nyomtatták ki, ahogy akkor elkészült.

Vacsora után, a séta előtt, megkérdezték – vidéki szokás szerint –, hogy nincs e valami, amit felolvashatnék, s én ekkor az Annette és Lubint olvastam fel. (ford. G. O.)

215. [232; 180]– Johann Christoph Fried. Schulz.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/I. 195b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1808. (I. XVIII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

A kivágot forrása ismeretlen.

A kivágot valószínűleg ugyanabból a német folyóiratból származik, mint a *Pandekta I.* kötet 194a oldalán található Marmontel-életrajzot tartalmazó kivágot.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy saját La Rochefoucauld-fordításának elkészítéséhez felhasználta Schulz kiadását: a francia eredeti mellett Schulz német fordítását, alatta pedig a magyar fordítást együtt közölte. A könyv 1810-ben jelent meg: *Herczeg Rochefoucauldnak maximái és morális reflexiói, három nyelven. Németre fordította Schultz, Magyarra Kazinczy Ferentz, Bétsben és Triestben, Geisztinger könyvárosnál.* Gyanítható, hogy a többnyelvű kiadás ötletét Kazinczy Schulztól vette át, aki szintén közölte munkájában saját fordításán kívül a francia eredetieket is.

Kazinczy La Rochefoucauld-kötete nagy késéssel és sok bosszúsággal készült egy bécsi könyvnyomtatónál, amint arról beszámolt Cserey Farkasnak 1808 nyarán (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1808. júl. 27. KazLev VI. 1326. sz.) Ettől kezdve egészen a kötet megjelenéséig, amely 1810-ig elhúzódott, számos említése van a műnek, utalással Schulzra is. 1809 januárjában írja báró Prónay Sándornak:

La Rochefoucauld-nak gnómájit három nyelvben, francziául, németül (Schulz által) 's magyarul Nyomtatóm már kirakta. A' próbaárkusokat épen ma indítom hozzá. Közre fog lépni a' könyv a' Martiusi Pesti vásárkor. (Kazinczy Prónay Sándornak. 1809. jan. 16. KazLev. VI. 1398. sz.)

Az MTA KIK K 604/I. kéziratkötet 1a–55b [205–312] lapjain található La Rochefoucauld aforizmáinak német fordítása, és mellette a magyar változat. Kazinczy itt megadja a felhasznált Schulz-kötet pontos adatait is: *Aphorismen aus der höhern Welt – und Menschenkunde und Lebensphilosophie*. (Königsberg, bey Friedrich Nicolaius, 1793. II. Baende.)

Magyarázatok

Johann Christoph Friedrich Schulz (1762–1798): keresztnéve valójában Joachim Christoph Friedrich Schulz, amelyet Friedrich Schulzra szoktak rövidíteni. Nem tévesztendő össze azzal a Johann Christoph Friedrich Schulzcal, aki szintén ekkor élt, evangélikus teológus volt. A regényíróként ismertté vált Schulz hallei tanulmányai során sajátította el a francia nyelvet, és már akkor fordításokat készített. Regényei, franciából és angolból készített regényátdolgozásai nagyon ismertté és népszerűvé tették. 1789-ben a francia forradalom kitörésekor Párizsba utazott, és élményeiből készített művei szintén nagy sikert arattak (*Geschichte der großen Revolution in Frankreich*, 1789, *Ueber Paris und die Pariser*, 1791). Schulz életrajzai nem hangsúlyozzák, hogy mint fordító milyen jelentős életművet hagyott hátra: ő fordította először Richardson *Clarissa Harlowe* című regényét, és számos más francia, illetve angol frivol regényt. La Rochefoucauld aforizmáit 1789-ben fordítja *Sätze aus der höhern Welt- und Menschenkunde* címmel, ennek több, javított kiadása is megjelent később: 1790-ben, 1798-ban és 1802-ben. A kétnyelvű kiadás a francia maximák mellett közli azok német fordítását. A kivágatban olvasható életrajz azonban nem tér ki Schulz fordítói munkásságára, a La Rochefoucauld-aforizmák kiadásáról sem esik szó benne.

JEGYZETEK A PANDEKTA II. KÖTETHEZ

XIX. csomó

[I.]

Az én Pandektám II. kötetének borítólapja elé befűzött tartalomjegyzék egyetlen, római számmal számozott lapból áll. A tartalomjegyzék keletkezésének időpontját nehéz meghatározni, hozzávetőlegesen 1810 első felében készülhetett. A tartalomjegyzék nem tartalmazza az utolsó, 307. kijegyzést, mely 1811-ben készült.

216. [I.] – Pandecták. II.

Szövegforrás

MTA KIK K633/II. 2a. Autográf.

Keletkezése

?1810.

Felhasznált szöveg

A *Pandekta II.* kötet tartalomjegyzéke az egyetlen, amely fennmaradt, más *Pandekta*-kötetben nem találunk hasonlót. Kazinczy a tartalomjegyzékben nem tüntette fel az összes kijegyzést, hanem csak a fontosabbakat emelte ki. Az eredeti oldalszámozás alapján azonban vissza lehet következtetni, hogy hol történt változás. A jegyzékhez képest a jelenlegi kötet több eltérést is mutat: az első tartalmi változás a jelenlegi 256. *Grammatische Gespraech v. Klopstock* című kijegyzés után található: a Klopstock-recenzió kezdő, 181. oldala után (amely a 312. oldalon ér véget) a 352. oldalon kezdődő „Serra Commen. de bello Germ.” rövidítéssel jelölt kijegyzést tünteti fel, de ez már nem itt, hanem az MTA KIK K 630/I. [A Méh] 75a–80b kéziratkötetben található. A *Commentarii de bello Germanico* című műről szóló recenzió a *JALZ* 1808. 12. számából származik. A teljes terjedelmű recenziókijegyzésen nem szerepelnek az eredeti, a *Pandekta II.* kötet oldalszámjai. Lehetséges, hogy a *Méh* című kéziratkötetbe a kijegyzésnek egy másolata került be. A tartalomjegyzék két további tétele, az egykori 365. oldalon lévő „Spinosa”, valamint a 366. oldalon a „Fordítás törvényei” című szövegek szintén hiányoznak. A 367. oldalon található, jelenlegi **XXIII.** csomó 279. *Demosthenes–Cicero* című kijegyzés már egybevág a tartalomjegyzékkel. A **XXIII.** csomó utolsó 286. kijegyzése a 392. oldalon ér véget. A **XXIV.** csomó a 395. oldallal kezdődik. A kettő között hiányzó egyetlen lapon (393–394.) a tartalomjegyzék szerint eredetileg a „Lexicont mint kell” című kijegyzés volt megtalálható, amely innen hiányzik, és egyelőre máshonnan sem került elő.

XX. csomó

[3–8]

- 217. Kaiser Karls VI. pragm. Sanction
- 218. Mich. Ország
- 219. Jezsuitákat
- 220. Esztero
- 221. Petronell
- 222. Pressburgs flächeninhalt
- 223. Pozsonyi vár
- 224. D'Alembert Magyar-Országról
- 225. Libror. Censura in Hungaria
- 226. Nemzeti nyelvek a' deák helyébe
- 227. I. Ferdinánd gyermekei. Oláh Miklós után
- 228. Joan. Capistranus de Observantia

A XX. csomó rövid, főként történeti tárgyú kijegyzései azért alkotnak önálló csomót, mert az utolsó, 6. oldal után a következő, XXI. csomó 229. **Sonettók** című kijegyzése a 21. oldalon kezdődik. A két csomó közötti lapok tartalma nem ismert, nem tudni, hogy eredetileg is üresen álltak-e, vagy máshová kerültek. A XIX. csomó 216. **Pandecták II.** című tartalomjegyzékéből sem derül ki, hogy a kötet 5–21. oldala között mi állhatott, mert azt Kazinczy ott sem jelöli.

A csomó keletkezésére nézve az egyedüli támpont a 223. kijegyzésben található dátum lehet. A pozsonyi várra vonatkozó kijegyzés végén az áll, hogy „Napoleon fellovaglott belé 1809. Aug. elsőjén.” A mondat nem utólagos beszúrás, tehát a XX. csomó 223–228. kijegyzései biztosan 1809. augusztus 1. után keletkeztek.

217. [3] – Kaiser Karls VI. pragm. Sanction

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II.4a. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

1. Johann Christian Lünig: *Deutsches Reichsarchiv* (Das Teutsche Reichs-Archiv), 14 kötet, Leipzig, 1710–1722.

2. Jean Dumont: *Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de toutes les conventions et autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le règne de l'empereur Charlemagne jusques à présent*, [I–VIII. kötet.] chez P. Brunel, Amsterdam, 1726–1731, Tome VIII., partie 2., 103.

Kazinczy kijegyzése a *Pragmatica Sanctio* korabeli forrásait sorolja fel ismeretlen német szöveg alapján. A magyar jogtörténet korai szakirodalmában (vö. Récsi Emil: *Magyarország közigazg.*, 1869.) szintén megtaláljuk Dumont munkájának említését mint az első, melyben megjelent a *Pragmatica Sanctio* szövege. Lünig *Deutscher Reichsarchiv* című műve harmadik volt a sorban, mert megelőzte Schmauss *Corpus Iuris Gentium Academicum* (Lipcse, 1730) című munkája.

Magyarázatok

Kaiser Karls VI. pragm. sanction: A Pragmatica Sanctio (lat. „gyakorlati rendezés”) a Habsburgok trónöröklésének családi, házi törvényei. A magyar történelemre vonatkoztatva az 1723: 1–3. törvénycikk foglalja magában. VI. Károly 1713-ban hirdette ki a Habsburgok házi törvényét, az ún. osztrák *Pragmatica Sancti*ót, mely kimondja, hogy a fiúág kihalása esetén nőágon öröklődik a trón. Miután VI. Károly egyetlen fia 1716-ban meghalt, az uralkodó leányai, Mária Terézia és Mária Anna öröklési jogait az uralkodó törvényekkel biztosította. Az osztrák és cseh örökös tartományok 1720-ban, illetve 1721-ben elfogadták és kihírdették a *Pragmatica Sancti*ót mint megváltoztathatatlant törvényt, majd 1722-ben Erdély, 1723-ban Magyarország is elfogadta az új öröklési rendet.

August Wilhelm Ferdinand von Schröter (1799–1865): német jogtudós. Hivatkozás *Abhandlung aus dem österreichischen Staatsrechte* (Wien, 1762) című művére.

Erst im Dümont: Jean Dumont (1667–1727) francia történétíró, VI. Károly udvari történétírója. 1732. d. 22. Január: 1732-ben a Német-római Birodalom fejedelemségei ismerték el a *Pragmatica Sancti*ót.

218. [3] – Mich. Ország**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II.4a. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum Decades, Basileae: ex officina Oporiniana [per Bartholomaeum Franconem, et Paulum Quecum, sumptibus partim successorum Oporini, partim Sigismundi Feirabent [1568].*

Hivatkozott részlet fejezetcíme: (IV. Liber 3, 5.) Ant. Bonfinii *Rerum Ungaricarum Decades Quartae á Sambuco repertae, Liber I. „Michael ponte Orszagh.”*

Kazinczy kijegyzéséből nem derül ki, hogy Bonfini művének melyik kiadása alapján készült.

Magyarázatok

Mich. Ország: Guthi Országh Mihály (1410 körül–1484): főkamrás, főkincstartó, ajtónállómester, Mátyás király nádora. A Gutkeled nemzetség egyik legszegényebb, szabolcsi ágából származott. Politikai pályafutását Luxemburgi Zsigmond király udvarában kezdte. 1458-tól az ifjú Mátyás támogatója lett. Országh nádor szavai Bonfini szerint a korona iránti ragaszkodó tisztelet-ről szólnak.

(*Idézett szöveg magyarul*)

Azt beszélük, hogy Ország Mihály, ez a rendkívül eszes és rengeteg tapasztalata folytán nem ok nélkül bölcsnek tartott férfiú nemcsak a szívében, hanem a száján is vallotta; Akit a szent koronával koronázva látsz, imádd, szentséges királynak tekintsd és tiszteld, ha ökörvölna is. (BONFINI 2019, 879.)

219. [3] – Jezsuitákat

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 4a. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

1. Palma Károly Ferenc: *Notitia rerum Hungaricarum, editio III, novis curis recognita, et multis cum ad historiam, tum ad ius publicum Hungaricum accessionibus locupletata ab autore suo Carolo Francisco Palma...*, I. rész, Weingand és Köpf, Pest, Buda és Kassa, 1785, 161.

2. Schwartner Márton: *Statistik des Königreichs Ungern: Ein Versuch*, Trattner, Pest, 1798, 501.
Hivatkozott részlet fejezetcíme: VI. Abschnitt. Schulen. In vorigen Zeiten.

Palma könyvében tévesen szerepel a magyarországi jezsuita rend történetének első és legfontosabb dátumaként 1559, amire Kazinczy a pontos lelőhely megadásával hivatkozik. A történetileg hiteles dátum Schwartner Márton művében található.

Magyarázatok

Oláh Miklós (1493–1568): humanista főpap, latin és görög költő. 1553-tól esztergomi érsek, 1562-től királyi helytartó. Oláh már 1555-ben jezsuitákat kért Loyolai Ignácól kollégium alapítására, ami azonban csak 1560-ban sikerült. 1561-ben kezdődött meg Nagyszombatban a tanítás. (MAMÚL IV. 459.)

M. Ther. 1773. eltörlé: 1773-ban XIV. Kelemen pápa francia nyomásra feloszlatta a társaságot. Ugyanabban az évben, szeptember 21-én Magyarországon is megszűnt a rend, miután Mária Terézia osztrák császárnő és magyar királynő kihirdette az erről szóló pápai bullát.

(*Hivatkozott szövegrészlet eredetije*)

1. „Primus omnium Nicolaus Olahus Strigoniensis archiepiscopus euocatis aliquot de societate Iesu patribus, Tyrnaviae scholas aperuit A. 1559.”

2. „Bald darauf (1561) brachte der Primas Olahus die erste Jesuiten-Kolonie nach Ungern...”

220. [3] – Esztero.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 4a. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Nagy János (ford.): *Magyar Virgilius az Virgilius Aeneassanak nemelly darabjai [...] Magyar versekbe foglaltattak Nagy Janos által. (Der ungarische Virgil.)*, Streibig, Győr, 1806, 7.

Hivatkozott részlet fejezetcíme: Protestatio avagy Előre való jelentés.

Magyarázatok

Esztero: „Eszteró Eszterú. Dunán túl annyi mint víz árja ellen készítet erős gát, töltés, melynek alapját kecskelábak, gerendák teszik.” (CZUCZOR-FOGARASI 1862.)

(*Hivatkozott szövegrészlet kontextusa*)

„A’ fellyebb mondattak szerént tehát ezen munkába elő forduló némelly szók, mint Hullám, Esztero, Záton, Alatság. s. t. b. nem magános Helységnél való, hanem valóságos Provincialis egész Tartomány béli Szók. [...] Esztero, a’Rába, Rábcza közt, és másutt olyan Sánczot vagy Gátot tesz, a’ milyent az Árvizeknek szoktak elibe vetni.”

221. [4] – Petronell
Bécs és Pozsony között

Szöveforrás

MTA KIK K 633/II. 4b. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

1. Christoph Friedrich Nicolai: *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz, im Jahre 1781: Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten*, [I.–XII. kötet] Berlin; Stettin: [Selbstverl.] [1783–1796] VI. kötet, 1785, 329.

Hivatkozott részlet fejezetcíme: Zweytes Buch. Fünfzehnter Abschnitt. Kleine Nebereise von Wien nach der Gränze von Ungarn und nach Wien zurück.

A Nicolai könyvéből vett szövegrészlet forrása teljes egészében Bayle Raubernek szentelt önálló szócikke a *Dictionnaire*-ben, amely azonban jóval részletesebben és még több adattal tárgyalja a híres történelmi személyiség életútját. Nicolainak máshonnan származó értesülései nincsenek.

Nicolai *Beschreibung einer Reise durch Deutschland* című művének ugyanezen (1785-ös) kiadását Kazinczy más kijegyzésekben is felhasználta:

22. Friedrich Nicolai Rákoczy Ferenczről. MTA KIK K 633/I. 88a [281, 223, 279]

224. D’Alembert Magyar-Országról. a’ Montesquieu éloge-ában. MTA KIK K633/II. 5a[5]

409. Berlíni Könyvtáros Nicolai Friedrich. MTA KIK K633/III. 255a–263b [117–134]

2. Pierre Bayle: *Dictionnaire historique et critique* [I–IV kötet], chez Michel Bohm, Rotterdam [1697], 1720, IV. 37.

Hivatkozott részlet fejezetcíme: „Rauber”

Magyarázatok

Petronell: Petronell-Carnuntum, község Ausztriában, Alsó-Ausztria tartományban, Bruck an der Leitha járásában.

Andreas Eberhard Rauber (1507–1575): II. Miksa császár hadi tanácsosa. Petronell várának birtokosa. Nemcsak hatalmas ereje és testi nagysága miatt volt híres, hanem szakállja miatt is, amelyet földig növesztett. Miksa császár kegyeltje volt. Egy különös párviadalt kellett vívnia, amelynek jutalmaképpen Miksa hozzáadta házasságon kívül született lányát, akitől Raubernek nem született gyermeke. Második felesége azonban nyolcas ikrekkel ajándékozta meg, akik között csak egy volt fiú, a többi lány. (BLKÖ)

(Idézett szöveg magyarul)

A XVI. században Andreas Eberhard Rauber birtoka volt (l. Bayle Dictionn.). Rauber egyrészt hosszú szakállával hívta fel magára a figyelmet, amely a földig, majd vissza fel az övig ért, másrészt azzal, hogy első feleségével, II. Miksa házasságon kívüli gyermekével nem lett gyermeke, míg a másodikkal nyolcas ikrei születtek.

222. [4] – Pressburgs flächeninhalt nach Korabinszky

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 4b. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. előtt. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Korabinszky János Mátyás: *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn: in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetisches Ordnung angegeben.* Weber und Korabinsky, Pozsony, 1786, 561.

Hivatkozott részlet fejezetcíme: Pressburg

Kazinczy Korabinszky nyomán a kflstr. rövidítésű (quadratflaster) mértékegységben megadott alapterületet számította át a régi Ruthen mértékegységre, amely vidékenként változó mértékegység volt, Poroszországban 3,77 méternek felelt meg.

Magyarázatok

Korabinszky János Mátyás (1740–1811): térképész, szerkesztő, földrajzi író.

(*Hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa*)

...einen Platz von 558800 Quadratflaster.

223. [5–6] – Pozsonyi vár

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 4b–5a. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A kijegyzésben szereplő, Kazinczytól származó megjegyzés alapján, mely szerint Napóleon 1809. augusztus elsején lovagolt fel a pozsonyi várba.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Kazinczy a pozsonyi várépület történetével kapcsolatos, számára valószínűleg addig nem ismert adatokat rögzítette feljegyzésében. Az adatok forrása ismeretlen, de megfelelnek a vár ma érvényes építéstörténeti kronológiájának.

Egy, a kijegyzés keletkezésénél később megjelent kiadvány hasonlóan írja le a vár történetét, mint Kazinczy: *Wien's Umgebungen. Nach eigenen Wanderungen und Benützung der besten und neuesten Quellen geschildert von Johann Gabriel Seidl*, Wien, 1826, 307. Lehetséges, hogy Kazinczy is ennek a munkának valamely forrását használta.

Magyarázatok

épült auf öffentl. kosten 1635 („*épült közpénzen 1635-ben*”): Pálffy Pál pozsonyi ispán kezdeményezésére az országgyűlés határozata alapján új adót róttak ki a szabad királyi városokra, hogy a vár befejezéséhez szükséges pénzt előteremtsék.

reparáltatott 1758: 1760–1763 között Franz Anton Hillebrandt építész tervei alapján kezdődtek újabb munkálatok.

egy új szárnyat kapot 1769: A régi palota északi homlokzatánál ugyancsak Hillebrandt tervei alapján emelték a Theresianumnak nevezett épületrészt, amely a helytartói pár magánlakosztályául szolgált.

Seminarium volt Józsefnek haláláig: 1790-ig a központi hivatalok Budára költözését (1783–1784) követően a vár épületeit a papnevelés céljaira építették át. (MAMŰL IX. 263–264.)

Melchior Héfela [Hefe] (1716–1794): osztrák építész. Batthyány József esztergomi érsek 1778-ban bízta meg Hefelét a pozsonyi primási palota tervezésével. A klasszicizáló jellegű palota 1781-re készült el. (MAMŰL IV. 80.)

224. [5] – D'Alembert Magyar-Országról a' Montesquieu Éloge-ában

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 5a. Autográf.

Keletkezése

A 1809. augusztus 1. után. 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

1. Christoph Friedrich Nicolai: *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz, im Jahre 1781: Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten*, [I.–XII. kötet], Berlin; Stettin: [Selbstverl.], [1783–1796] VI. kötet, 1785, 352.

Hivatkozott részlet fejezetcíme: Zweytes Buch. XV. Abschnitt. Kleine Nebenreise von Wien nach der Graenze von Ungarn und Nach Wien zurück.

Kazinczy kijegyzése Nicolai szövegének csillaggal megjelölt lábjegyzete a VI. kötet 352. oldalán.

Nicolai *Beschreibung einer Reise durch Deutschland* című művének ugyanezen (1785-ös) kiadását Kazinczy más kijegyzéseiben is felhasználta:

22. Friedrich Nicolai Rákoczy Ferenczről. MTA KIK K 633/I. 88a [281; 223; 279]

221. Petronell MTA KIK K633/II 4b [4.]

409. Berlíni Könyvtáros Nicolai Friedrich. MTA KIK K633/III.255a–263b [117–134]

Nicolai azért nem találta Montesquieu műveinek összkiadásában a magyarországi útról szerzett benyomások leírását, mert hosszú távolléte után hazájába visszatérve csupán a *Mémoires sur les Mines de Hongrie et Hartz* (Emlékek Magyarország és a Hartz bányáiról) című feljegyzéseiben találunk Magyarországra vonatkozó adatokat, más jegyzetei magyarországi útjáról nem maradtak fenn.

2. D'Alembert: Éloge de M. Le Président de Montesquieu = *L'Encyclopédie*, 1. kiadás, 1751, V. kötet, III–XVIII.

D'Alembert *Eloge de Montesquieu* című műve néhány hónappal Montesquieu halála után az *Enciklopédia* 5. kötetének bevezetőjében jelent meg.

Magyarázatok

Christoph Friedrich Nicolai (1733–1811): német regényíró, kritikus, kiadó (vö. 22. kijegyzés).

Montesquieu (Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu) (1689–1755): francia író, filozófus. 1728 májusában hosszabb időre Bécsbe utazott, onnan jött át Magyarországra, ahol mintegy három hetet töltött. Magyarországra azért látogatott, hogy tanulmányozza régi szokásait és intézményeit. Június 26-án már újra Bécsben volt, majd július 9-én hagyta el a várost. Keveset tudunk Montesquieu magyarországi útjáról, néhány adat Olasz- és Németországra vonatkozó feljegyzéseiből maradt fenn. Pozsonyban és a felvidéki bányavárosokban biztosan járt, de Budára már nem jutott el. (BIRKÁS 1948, 76.)

(*Hivatkozott szövegrészlet magyarul*)

„Montesquieu úr elhagyta Bécset, hogy Magyarországra menjen, ebbe a gazdag és termékeny országba, melyben egy büszke és nemeslelkű nemzet lakik, a zsarnokok ostroma és uralkodóinak támasza. (Nagyon találó!). Minthogy kevesen ismerik jól ezt az országot, nagy gonddal írta meg utazásainak ezt a részét.” Montesquieu néhány észrevétele egy olyan nemzetről, mint a magyar, nagyon érdekes lenne. Én azonban semmit nem találtam erről műveinek gyűjteményében. (ford. G. O.)

225. [5] – Libror. Censura in Hungaria

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 5a. Autográf.

Keletkezése

A 1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján. (I. XX. csomó Bevezetés.)

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Kazinczy adatgyűjtésének forrása ismeretlen, de a felsorolt évszámok és tények megfelelnek a magyarországi cenzúratörténet kronológiájának.

Magyarázatok

1553-ig nem volt: 1553-ban I. Ferdinánd a soproni országgyűlésen szólt a tévtanokat terjesztő könyvek ellen. A vallásügyi cikkelyekhez azt a záradékot is be akarta iktattatni, hogy a könyvnyomtatók és könyvkereskedők ezentúl csak papi jóváhagyással ellátott könyveket adhassanak ki és árusíthassanak. Az országgyűlési követek ezt elutasították, mert nem volt tudomásuk arról, hogy birtokaikon ilyen könyveket nyomtatnának.

Szentiványi Márton (1633–1705): jezsuita teológiai tanár, író. 1676–1679 között a Pázmáneum rektora. 1687-től a nagyszombati egyetem nyomdáját irányította. 1690–93 között a nagyszombati kollégium és az egyetem rektora. Szentiványit Esterházy Pál nádor 1688-ban nevezte ki az első királyi főcenzornak.

1721ig ismét nem volt semmi Censor: a cenzúra működtetéséhez hiányzott a szükséges apparátus, a Thököly- és Rákóczi-szabadságharc éveiben pedig gyakorlatilag nem működött. A cenzúra

központosítása III. Károly magyar király 1721-es rendeletével kezdődött meg, bár a cenzúrárt továbbra is a jezsuiták gyakorolták. 1726-ban az egyetemtól a pozsonyi helytartótanács vette át az ügyet. (MKL VII. 345.; MAMŰL II. 28.)

226. [6] – Nemzeti nyelvek a' deák helyébe.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 5b. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

[Péchy Imre]: *A' Magyar nyelvről a' polgári és peres dolgok folytatásában. De usu linguae Hungaricae in publicis negotiis*, (Magyar és latin szöveg. Névtelenül.) Pest, 1806, 14–15.

Kazinczy ismeretlen forrásból származó adatokat vet össze a Péchy Imre könyvében közöltekkel. Kazinczy értesülései pontosak, Péchy adata nem felel meg a valóságnak.

Az I. Rudolfra vonatkozó adat önálló kijegyzésben is szerepel. Ott a felhasznált forrás a *Historia augusta imperatorum Romanorum* (1707): 165. **Rudolph I. Habsburg.** (MTA KIK K 633/I. [154; 142])

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1806. július 24-én Nagy Gábornak írott levelében említi, hogy hallott Péchy munkájáról:

Péchy valami brochürt nyomtattata. Közölje velem az Ur. Vissza küldök mindent, csak hogy megkaphassam. (Kaz Lev IV. 957. sz., 232.)

Egy 1807-ben írt levelében kitér a műről alkotott véleményére is:

Magyar nyelvet illető sok apró Írásaink közzül én még csak hármat láttam. Óhajtánám látni a' Gróf Telekiét, 's még inkább a' Kis Jánosét 's Pucz Antalét. Sajnálom, hogy sokan olyanok írnak, a' kik magyarul nem tudnak tudósan, és így csak rosszul írnak. A' Péchy Imréé mind addig, a' hol a' szók' helyes vagy nem helyes voltára ereszkedik, valóban derék munka. (Kazinczy Virág Benedeknek. 1807. jún. 15. KazLev V. 1124. sz., 50.)

1808 első felében már recenziót készített Péchy munkájáról a *Leipziger Literatur-Zeitung*nak (Vö. KazLev V. 1147. sz., 104., 1309. sz. 497., VI. 1454. sz., 318.) A bírálat megjelent az *Annalen der Literatur der Oesterreichisches Kaiserthumes* című folyóirat 1808. júliusi számában (38–40.), ahol Kazinczy megnevezi a névtelenül megjelent munka szerzőjét.

A kijegyzésben szereplő I. Rudolf német király intézkedésére Kazinczy kitér egy 1808 májusában Dessewffy Józsefhez írott levelében a *Tübingai pályamű* kapcsán megfogalmazott gondolataiban:

a' mit a' német nyelvel I. Rudolf 1200-ban tehetett, az Unokája I. Ferencz 1800-ban bízást tehet a' Magyarral. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek. [Kelt. nélkül] 1808. KazLev V. 1287. sz., 431.)

Kazinczy az I. Rudolfra vonatkozó megjegyzést korábban már beépítette a *Tübingai pályamű* szövegébe is:

Más országok régen hozzá fogtak volt immár a tudatlanság századjainak ezt rajtok ülő szennyét letörölni. Ez által is felejtethetlenné tette péld. ok. nevét a habsburgi Rudolf, dicső

törzsöke az uralkodó Ausztriai háznak, a ki elnyervén II. Ottokártól (1276) ennek Ausztriai birtokát, kiadott az iskolák elundokított deák nyelvén, s ennek helyébe azt tevő polgárvá, melly azon tartományban honni volt. (HEINRICH 1916, 132.)

Magyarázatok

Péchy Imre (1753–1841): alnádor, a hétszemélyes tábla bírása, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja, a tiszántúli református egyházkerület főgondnoka. A Debreceni Református Kollégiumban bevezette a latin helyett a magyar nyelv használatát.

Angliában a' deák nyelvet eltörlötte a'köz dolgok folytatásából III. Edward. 1362: III. Edwárd angol király (1312–1377) megalkotta az angol parlament jóváhagyásával a „Pleading in English Act 1362” elnevezésű törvényt, amellyel az angol nyelv kiszorította a latint a hivatalokból és iskolákból.

Péchy Imre szerint 1377: „...de az Anglus már 1377-benn észre vette, mely természet ellen való dolog légyen, életét, vagyonját, valamely Polgárnak olyan nyelvonn védelmezni, és itélni el, a'melyet nem ért, melyre nézve ilyen Törvényt hozott; hogy a' perek, és a közönséges Hivatalbéli dolgok, született nyelvekenn folytatódjanak.”

Ausztriában I. Rudolph: I. Rudolf vagy IV. Habsburg Rudolf (1218–1291) német király, a Habsburg család első jelentős tagja. 1276-ban egy időre sikerült megszereznie az osztrák hercegséget Ottokár cseh királytól.

227. [7] – I. Ferdinánd gyermekei. Oláh Miklós után.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 6a. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Kovachich Márton György: *Scriptores rerum hungaricarum minores*, I–II. kötet, Királyi Egyetemi Nyomda, Buda, 1798, I., 41.

Hivatkozott szövegrészlet fejezetcíme: IX. Genesis filiorum Serenissimi Regis Ferdinandi Roman. Hungariae et Bohemiae etc. Domini mei Clementissimi, ex Serenissima Anna Regina natorum.

Kazinczy saját kiegészítő megjegyzései közül Ferdinánd főherceg trónutódlásával kapcsolatban leginkább Istvánffy Miklós *Historia Regni Hungariae* című, 1758-ban megjelent művéből értesülhetett (*Historia Regni Hungariae, post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis 1758*, Liber XX., 251.)

A történetírásban a későbbiekben Nádasdy Tamás ötlete már csak lábjegyzetben, Istvánffyra hivatkozva szerepel, majd pedig teljesen el is tűnik.

Magyarázatok

Ferdinandus: II. Ferdinánd (1529–1595), tiroli főherceg.

Ez vette el Philippine Velsert: II. Ferdinánd osztrák főherceg titokban vette el a rangján aluli Philippine Velsert (1527–1580), aki egy augsburgi patrícuscsalád leánya volt. Amikor apja erről értesült, száműzte udvarából, házasságának titokban tartására kötelezte, és örökösödési jogáról lemondatta.

Ambrózi Kincsek: Az Ambras-kastély az ausztriai Innsbruck városa fölé magasodó, dombokra épült reneszánsz várkastély. A kastélyt II. Ferdinánd főherceg építtette, és feleségének ajándékozta.

A várkastély Philippine hivatalos rezidenciája volt. II. Ferdinánd nagy művészetpártolóként ebben a kastélyban helyezte el az általa Kunstkammernek nevezett gyűjteményét.

Nádasdi (Nádasdy) *Tamás* (1498–1562): nádor, hadvezér, Horvátország bánja, Vas vármegye főispánja, 1542-től a Magyar Királyság országbírója és katonai főparancsnoka, 1552-től a Magyar Királyság nádora.

ezt [Ferdinánd főherceget] *akarta Nádasdi Tamás Magyar Királynak*: 1561-ben Ferdinánd császár összehívatta Bécsbe a magyar főrendűeket, hogy elismertesse legidősebb fiát, Miksát utódjául, ahogy a cseh rendek már meg is választották jövőendő királyukká. A magyar küldöttség nevében Nádasdy szólalt fel, és felhívta a király figyelmét, hogy bár nem tagadják utódjának jogát a trónra, de Ferdinánd halála után a királyválasztó országgyűlés tiszte lesz majd eldönteni, hogy három fia közül melyiket óhajtják Magyarország királyává emelni. (Nem volt titok, hogy a babócsai táborban Nádasdy megismerkedett a király másodszületett fiával, Ferdinánd főherceggel.) Ellenszegülésének oka az lehetett, hogy attól félt, I. Ferdinándhoz hasonlóan a már osztrák főhercegnek és cseh királynak megválasztott Miksa keveset tud majd Magyarországon tartózkodni, a magyar ügyekkel foglalkozni, amennyiben viszont Ferdinánd lesz az új király, ő teljesen országa védelmére koncentrálhatna. (HORVÁTH 1838, 115.)

12. *Carolus. Ennek fija II. Ferd.*: II. Károly (1540–1590) a Habsburg-házból származó osztrák uralkodó főherceg, 1564-től haláláig Stájerország, Karintia és Tirol ura. Mivel unokaöccsei, Rudolf német-római császár, magyar és cseh király és a hatalmat tőle megszerző II. Mátyás császár és király is törvényes gyermek nélkül hunytak el, így a német-római császári címet Károly fia, Ferdinánd örökölte. Lánya, Habsburg Mária Krisztierna (1574–1621) osztrák főhercegnő 1595-ben kötött házasságot Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemmel.

15. *Joanna, ab Olabo*: Oláh Miklós esztergomi érsek I. Ferdinánd kedvelt embere volt, olyannyira, hogy 1547-ben az uralkodó legkisebb leánya, Johanna születésekor felkérte, hogy ő legyen a keresztapja. Kovachich művében eredetileg ez áll: „Joanna est nata Pragae 24. die Januarii Anno 1547. hora 8. ante meridiem, quam ex Sacro fonte suscepi ego Nicolaus Olahus Epsicopus Agriensis Cancellarius Regiae Majestatis in Hungaria [...]”

228. [8] – Joan. Capistranus de Observantia

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 6b. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus 1. után. A 223. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Kovachich Márton György: *Scriptores rerum hungaricarum minores*, I–II. Buda, Királyi Egyetemi Nyomda, 1798, I. 14.

Hivatkozott szövegrészlet fejezetcíme: *Scriptores Rerum Hungaricarum Minores Inediti*. III. *Memoriale Rerum ante tempora aetatis nostrae eventarum, et MS. Seculi XVI. ab A.C. 1438 usque A. C. 1559.*

Magyarzatok

Joan. Capistranus: Kapisztrán Szent János (Giovanni da Capistrano 1386–1456), itáliai teológus, hitszónok, inkvizítor, a Nándorfehérvári diadal hőse, Magyarország és a tábori lelkészek védőszentje. A ferences rendbe belépve annak szigorú obszerváns irányát támogatta. (MAMÚL V. 82.)

dormit in Zewlews, 1456 : „Zewlews”, Szőlős/Nagyszőlős, Ugocsa vármegye (Szőlős, Vinohragyiv; UA). 1456. október 23-án hunyt el Kapisztrán János, néhány héttel azután, hogy Nándorfehérvárnál a keresztény seregek részben az ő vezetésével diadalt arattak a törökök felett. „Az újlaki kolostorban helyezték örök nyugalomra testét, amelynek azonban a török hódoltság ideje alatt nyomva veszett. 1690-ben VII. Sándor pápa avatta szentté. Bár az erről szóló hivatalos feljegyzések a török időkben elvesztek, ferences hagyomány útján elterjedt, hogy Kapisztrán Szent János megtalált ereklyéit végül Nagyszőlősön temették el újra, majd az 1500-as években, a hitújítás viharos időszakában a többi ferences testvér holttestével együtt a város mély kútjába dobták. A nagyszőlősi templomot e hagyomány nyomán szentelték Kapisztrán Szent János tiszteletére.” (www.ferencesek.hu)

(Kijegyzés magyarul)

Az életet halálra cserélte. Nyugszik Szőlősön 1456.

XXI. csomó [21–312]

229. Sonettók – 267. Russische Sprache

A XXI. csomó keletkezési idejére a 229. **Sonettók** című recenziókijegyzésre reflektáló levél-kommentárok alapján következtethetünk. Kazinczy 1809. május 25–30. között kelt leveleiben számol be arról, hogy Voss Bürger-recenzióját olvasta a szonettéről. Ezekben a levelekben ír arról is, hogy a recenzió hatására írta meg második szonettjét, melyet 1809. április 22-én vetett papírra. A recenziókijegyzés eszerint 1809. április 22. körül kellett, hogy készüljön. A soron következő folyóirat-kijegyzések mind ezt követően, 1809. április vége–nyara között keletkeztek. A XXI. csomó datálása ellentmond a XX. csomó későbbre, 1809. augusztusának elejére datált keletkezésének. Ennek magyarázata, hogy a XX. csomó utolsó lapja (Kazinczy számozása szerint a 8. oldal) után üres lapok következnek, melyek számozása is ugrik: a 8. után a 13. oldal következik. A 13–20. oldalak üresen maradtak, a 21. oldalon kezdődik a 229. kijegyzés. Ebből arra lehet következtetni, hogy a nagy terjedelmű XXI. csomó egy áthelyezés révén, de még a *Pandekta II.* kötet keletkezésének első időszakában került a jelenelegi helyére, anélkül, hogy a lapokat át kellett volna számozni. Ha így történt, akkor nincs abban ellentmondás, hogy a folytatólagosan elhelyezett csomó időrendben előbb keletkezett.

229. [21–104] – Sonettók.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 11a–52b. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22. körül. Kazinczy 1809. május 25-én Berzsenyi Dánielhez címzett levelében írt először arról, hogy olvasta a *JALZ*-ban megjelent Voss-recenziót Bürger szonettjeiről. (Vö. KazLev VI. 1483. sz., 380.) Minthogy az ekkor írott levelekben elküldött verse, A ‘*Sonett*’ *Múzája* a recenzió hatására keletkezett, a vers első változata pedig 1809. április 22-én, ezért a recenziókijegyzés április 22. körül kellett készüljön.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/06/01–04, 128–131. sz., 409–440.

J.-H. Voss: Göttingen bey Dietrich. G. A. Bürgers Sonette, in den letzten Ausgaben der Bürgerschen Gedichte, 1789, 1796. u. 1803.

Johann Heinrich Voss Gottfried August Bürger szonettjeiről megjelent recenziójában a német költészetben a középkori szonett megkeseredett ellenzőjeként a műfajjal szemben megerősítette elutasító pozícióját, végigtekintve történetén. A recenzió a megújított szonettel történő leszámolásként hatott. Korabeli kifejezéssel a „szonettháború” 1808 elején tört ki Voss és a heidelbergi romantikusok között. A Bürger-recenziót megelőzően Voss elsőként Goethe szonettjeit támadta a *Morgenblatt* című újságban, amelyre Goethe a nyilvánosság előtt nem reagált, csak magánlevelezésében. Ezt követően jelent meg a *JALZ* 1808. június 1–4. közötti számaiban a terjedelmes Bürger-recenzió, amelyet a kortársak az egész romantikával való leszámolásként értelmeztek. Válaszképpen Achim von Arnim *Zeitung für Einsiedler* című lapjában közölte Joseph Görres paródiáját *Die Sonnettenschlacht bei Eichstädt* címmel, nyíltan támadva az Eichstädt szerkesztette *JALZ*-ban megjelent Voss-recenziót.

Szöveghatárolatok

Kazinczy 1809. április 22. – május 20. között készítette el első szonettjét *A' Sonett' Múzája* címmel. A szonett felé fordulásában komoly inspirációt jelentett az ekkoriban elolvasott és teljes terjedelmében kijeztetelt Voss-recenzió Bürger szonettjeiről. Az 1809. május 25–30. között kelt leveleiben (KazLev VI. 1483., 1484., 1487., 1488., 1491. sz.) első szonettjének megküldését összekapcsolja a *JALZ*-ban megjelent Voss-recenzióra való hivatkozással. A recenzióval kapcsolatos saját észrevételeit beépítette ekkor keletkezett leveleibe, majd felhasználta *Sonett* című, 1817-ben a *Tudományos Gyűjtemény* számára készített tanulmányában is.

Kazinczy először a Berzsényi Dánielhez címzett, 1809. május 25-én kelt levelében írta meg, hogy Voss Bürger-recenziója milyen hatással volt rá. A levélben Voss elmarasztaló véleményével szemben röviden megfogalmazta saját álláspontját:

Meg lévén eggyser varázsolva, édes barátom, hogy azt a' mi tollamból ömlik, szépnek leld, vedd itt két Sonettjeimet, mellyekben most tetszem magamnak, és a' melly Kisnek és Virágnak is megnyerte ugyan kedvelléseket: de felőle a' te ítéletedet is szeretném érteni, 's venni tömjénedet, ha azt arra érdemesnek fogod lelni. A' Sonett felette nehéz schemája az olly reimatlan nyelvben írt daloknak, mint a' millyen a' magyar, kivált azért, mert a' reimoknak nem csak tisztáknak, hanem igen szépeknek is kell lenniük, 's a' dalnak mind sorai' száma, mind a' hely a' hová eggyik vagy másik reimnak esni kell, meg van szoroson határozva A' Németek és még a' franczok is kifáradtak írásokban, 's letettek rólok. Voss minap a Jénai Lit. Ujságlevelekben eggy igen hosszú Recenziót is írt, mellyben a' Sonett schémáját igen elmésen Procrustes ágyának nevezi, melly a' gondolatot ha hosszabb mint hogy 14 sorba elférjen, elnyesi, ha rövidebb, kicsi-gázza. De hát a deák (nem görög) distichon nem szenved e illy Einschraenkungot, 's által viheti e a' gondolatot a 3dik sorba? 's nem abban áll e a' Kunsttalent, hogy a' mit Einschraenkunggal ír, úgy essék-ki, mintha természetesen és önmagától esett volna így? – De félre a' magyarázatokkal: itt a' Sonett. (Kazinczy Berzsényi Dánielnek. 1809. május 25. KazLev VI. 1483. sz., 379–381.)

Voss Bürgernek Sonettjeit a Jénai Literatur-Zeitungban Június. 1808. recenseálta, 's a' dalnak e' schémáját igen igazságtalanul traktálta, 'ragadja szépségét, mert ha fel nem volna találva, senki nem találná-fel. (Hátha az Alcaicusnak schemája fel nem volna találva, feltalálnák e most?) Azt mondja hogy Procrustes' ágya, etc. (Hát nem abban áll e a' Kunsttalent, hogy az Einschraenkunggal úgy vívjon meg, hogy azt higye az olvasó, hogy vívás nélkül súlt-el?) Azon leszek, hogy a' több Sonettjeim is elkészülhessenek. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1809. máj. 30. KazLev VI. 1487. sz., 392–393.)

In dem Juniusheft der Jenaischen Lit. zeitungen 1808. fand ich Bürgers Sonette von Voss recensirt. Voss ist Feind der Jenaischen Sonette. Dies wusste ich aus seinem Sonett an Göthe. Er nennt

dieses Schema sehr sinnreich das Bett des Procrustes, und fragt: wenn dieses Schema nicht erfunden wäre, würde es erfunden werden? – Ich frage dies von dem Schema des Alcäischen Gedichtes, des Sapphischen Liedes. Und nun da es einmahl erfunden ist, ist es nicht schön? Er läugne es mir, wenn er kann. Und besteht Kunsttalent nicht eben darin, dass es die Einschränkung, Zwang so erkämpfe, als wären sie gar nicht erkämpft? – Die ung. Schrift ist reimarm, aber sonor und pompos, sie beleidigt nicht so das Ohr, wie die deutsche. Hören Sie die zwey Sonette. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1809. máj. 30. KazLev VI. 1488. sz., 394–396.)

Kazinczy mindhárom levélrészletben a Voss-féle recenzióknak ugyanarra a megállapítására reflektál. Saját kijegyzésében azonban a Prokrusztész ágyára tett hasonlatot tartalmazó bekezdésből éppen a Prokrusztészre vonatkozó félmondat maradt ki. („Aber richtiger ahndete Sulzer die ursprüngliche Bestimmung und erklärte das Sonnet für ein lyrisches Reimgedicht, in einer gezwungenen Form, [gleich dem bette des Prokrustes], worin der zu kurze Leib mit Gewalt ausgerückt, und der zu lange gestümmelt ward.” JALZ 1808. júni 1., 128. sz., 415.) Kijegyzésében az ezután következő hosszú bekezdést a lap bal szélén függőleges vonallal jelölte meg, majd ezután találjuk az első, csillaggal megjelölt saját megjegyzését is („Az Alceus, Asclep. és Sapphói ódák’ métrumait nem gondolnám hogy most valaki feltalálná, ha fel találva már nem volnának, és még is gyönyörű, ’s követést érdemlő metrumok. A’ Sonétek tagjai között szembe-szőkö symmetria ’s eurythmia vagyon; és hogy az a’ schemája, a’ mellyben a’ reim a’ két négyesben így áll: *abba abba* (nem így abab abab) véghetetlenül kedvesen csiklándja a’ fület, azt minden érezheti, ha érezni akarja.”) A saját megjegyzés első mondatát némi módosítással a Kis Jánosnak írt levelében fel is használta. (1487. sz., 393.)

Bő egy hónappal később, 1809 június végén – július elején már arról ír, hogy a Voss-recenzió hatására született meg második szonettje:

Azonban Voss, a’ Homér fordítója, a’ Jénai Lit. Zeitungban 1808. Jun. Bürgernek Sonettjeit recenseálván, kikölt a’ Sonettek ellen, és azt a’ dalnak alkalmatlan formájának nevezte. Kinek van igaza, neki e vagy az Olasz és Spanyol nemzetnek, kiknél ez a’ dalnem Petrarcának ideje oltá ’s még régibben mindég nagy becsben tartott? – Ez a’ recensio egy másodiknak dallására tüzelt. Bürger a’ maga verseinek vorletzte kiadásában a’ Sonettet a’ Menüethez hasonlította. Megtartottam az igen elmés öszve hasonlítás. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1809. jún. 28. KazLev VI. 1503. sz., 423–424.)

Egy megégetésre destinált csomó versemet Néked küldöm, ’s melléjek teszem újabb Sonettet, mellyre Vossnak recensiója tüzelt a’ Jénai Lit. Zeitungban. Ez azt állítja, hogy a’ Sonett alkalmatlan Schemaja a’ dalnak. Én azt nem hiszem, mert miért szép hát Olaszban és Spanyolban? A’ Menüét’ hasonlatossága igen elmés. Azt Bürger ejtette a’ Sonett felől, mert Bürger a’ Sonetteknek barátja volt. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1809. júl 6. KazLev VI. 1509. sz., 439.)

Utoljára 1812. április 30-án Romy Károly Györgyhöz címzett levelében tér ki a Bürger-recenzióra. A levélben megtalálható az 1817-es szonett-tanulmányának első, kidolgozott vázlata (KazLev VI. 2220. sz., 432–436.). Ebben használja fel először a recenzióknak azt a részletét, amelyhez a *Pandekta*ban első, saját szövegközi megjegyzését is fűzte.

Kazinczy *Sonett* címmel közölt tanulmányában (*Tudományos Gyűjtemény* 1817. IX. füzet, 38–48.) több utalást is találunk Voss Bürger-recenziójára. A cikk elején olvasható, rövid, műfaj történeti áttekintés a JALZ 128. számának 410–412. oldalán található, de lényegesen hosszabb történeti részből merít. Ezt követően Kazinczy szó szerint idézi Voss recenziójának azt a részletét, amelyhez a *Pandekta*-kijegyzésben az első csillaggal jelölt magyarázó megjegyzését fűzte („Gestrebt habe ich, úgymond, wie irgend ein anderer [...]”). A következő bekezdésében pedig a *Pandekta I.* 37. oldalán található második, csillaggal megjelölt saját megjegyzés bővebben kifejtett változatát olvashatjuk („Az említett Megtámadó’ legnyomósbb vádjai abban állanak [...]”).

Kazinczy Voss Bürger-recenziójának közvetlen hatásaként emlegeti A’ *Sonett’ Múzaja* című versének keletkezését. Az általa írt, második szonettjeként számon tartott költemény eredeti fo-

galmazványa nem maradt fenn. A második szonettjéről szóló feljegyzés szerint ennek papírra vétele 1809. április 22-én történt. A vers egy levél hátuljára készült (Szokolai Dániel 1809. márc. 24.). A hagyatékban másutt (K 604/II. 11a) fennmaradt egy félbe vágott rózsaszín lap, melyen egy összekapcsoló vonal mellett ez a felirat található: „Ezt itt, éjjel felkelvén ágyamból, gyertya nélkül írtam, hogy reggelig el ne feledjem. 22. Apr. 1809. Széphalom. K. F.” Eredetileg a *Pandekták I.* kötetének 451. lapjára volt beragasztva, de ez a lap most üres (59. **Első dolgozása egyik Sonettemnek...** MTA KIK K 633/I., 144a [451; 493]). Ugyanennek a versnek az archiválási tisztázata viszont fennmaradt a *Pandekta II.* kötetben (310. **Második Sonettómnak papirosra-tétele.** MTA KIK K 633/II.250b–251b [504–505]).

Innen szintén visszautalás történik az 59. kijegyzésre, a *Pandekta I.* kötet 451. lapjára, vagyis az eredeti fogalmazvány beragasztásának helyére, mely a későbbiekben elveszett. (L. még ehhez: KÖLTEMÉNYEK II. 342–348.)

Magyarázatok

Gottfried August Bürger (1747–1794): a Sturm und Drang harmadik legnagyobb költője Goethe és Schiller mellett. Göttingeni joghallgatóként került kapcsolatba a *Göttinger Musenalmanach* köré csoportosuló lírikusokkal (Voss, Hölty, Stolberg), de komor alkata, viharos, zaklatott szerelmi élete, szerencsétlen házassága és anyagi gondjai elsodorták tőlük. (GYÖRFFY 1995, 47.) Költeményeinek első gyűjteménye *Gedichte* címen 1778-ben jelent meg Göttingenben. Bürger 1789-ben megjelentetett második verseskötetéről 1791-ben Schiller az *Allgemeine Literatur-Zeitungban* elmarasztaltó recenziót írt, Bürgert lírájának népiessége miatt támadta, és óva intett az utánzásától.

Johann Heinrich Voss (1751–1826): német költő, műfordító. A Sturm und Drang egyik centrumának, a Göttinger Hainnak (Göttingeni Kör) vezető egyénisége. A körhöz tartozott még Ludwig Heinrich Christoph Hölty, Christian és Friedrich Leopold Graf zu Stolberg, Gottfried August Bürger és Christian Daniel Schubart. 1775-től a *Göttinger Musenalmanach* szerkesztője (l. még 24. kijegyzés **Magyarázatok**.).

Alcaeus: Alkaiosz, görög lantos költő a Leszbosz szigeti Mytilenéből, Kr. e. 600 táján, Szapphó kortársa. Róla nevezték el az alkaioszi sort és strófát, melynek első három sora emelkedő, a negyedik pedig ereszkedő.

Asclep: Aszklepiadász, Kr. e. III. századi görög epigrammaköltő. Az aszklepiadászi sor különböző, Aszklepiadásznak tulajdonított, de már Alkaiosznál és Szapphónál is előforduló verssorok elnevezése. Az aszklepiadászi strofa különböző típusú aszklepiadászi sor(ok)ból (is) álló négyesoros strofa (szerkezet).

Sapphói: Szapphó leszboszi költőnő Kr. e. 600 körül élt. A szapphói strófában három szapphói sort egy adoniszi sor zár.

métrum (lat., rég.): versmérték.

symmetria 's *eurythmia*: Az euritmia fogalma a görög művészetben idővel ugyanolyan státusra tett szert, mint a szimmetria. Mindkettő rendet jelentett, ám a szimmetria a kozmosz rendjét, az euritmia pedig érzéki, vizuális vagy akusztikai rendet.

Reim (ném.): rím.

Leonore: Bürger 1773-ban keletkezett balladája, „*Lenore*” vagy „*Leonora*”-ként is ismert.

Taubenheimi Pap leánya: Bürger másik ismert balladája „*Des Pfarrers Tochter von Taubenhain*” címmel 1782 előtt keletkezett.

Herzog Leopold von Braunschweig: Goethe azonos című verse (1789).

Cenotaphium: Kenotáfium (gör.), üres síremlék, szimbolikus sír.

Sannazár: Jacopo Sannazaro (1458–1530), itáliai költő.

Berzeviczy Gergely (1763–1822): 1786-ig tanult a göttingeni egyetemen, ezt követően még nyugat-európai körutazást tett, 1787-ben tért vissza Magyarországra.

230. [104] – Wieland

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 52b. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/06/16, 141. sz., 520.
Kurze Anzeigen

Magyarázatok

Christoph Martin Wieland (1733–1813): német költő, elbeszélő, műfordító.

Ossmannstedt: mai nevén Wielandgut Ossmannstedt Weimartól mintegy 10 km-re fekszik. A birtokot 1797-ben vásárolta meg Wieland, hogy népes családjával itt telepdjen le Horatius és Cicero vidéki életformájának mintájára. Az Osmantiumra keresztelt birtokon 1803-ig tartózkodott.

(*Hivatkozott szövegrészlet eredetije*)

„Bey Wieland, der übrigen zu Ossmanstadt bey Weimar lebt, steht folgende Weisung...”

231. [104–105] Französische Sprache. Fordítások

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 52b–53a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/06/27, 150. sz., 586.

Fables et poésies diverses par [Étienne] Fumars. Paris, Herhan, 1807.

A JALZ 1808. júniusi számaiban több recenzió is megjelent a francia és a német nyelv összehasonlítását tárgyaló nyelvészeti kiadványokról. Kazinczy négy különböző mű recenziójából idéz, vagy közli teljes egészében. Az egymást követő, hasonló vonatkozású kijegyzéseket valószínűleg szándékosan csoportosította egybe, legalábbis a cikkek megjelenésének dátumából erre lehet következtetni: az első kijegyzés a JALZ 1808. június 27. számából való, a következők korábbiakból (június 18–22. közöttiekből).

Magyarázatok

Étienne Fumars (1743–1806): irodalmár, költő. La Fontaine követője, de már saját korában gyenge színvonalú költőként tartották számon (vö. François Joseph Marie Fayolle, *Les quatre saisons du Parnasse, ou choix de poésies légères depuis le commencement du XIXe siècle*, Paris, 1807).

Fables et poésies diverses: 1807-ben megjelent kötete állatmeséket és verseket tartalmaz.

(Idézett szöveg magyarul)

Meglehet, a kifejezések bősége, amely a francia nyelvre jellemző, és amely semmiképpen sem a szavak bőségéből ered, hanem miként azt a nyelv alapos ismerete és alakulásának története is igazolja, inkább a szavak gyér voltából származik, a legnagyobb akadálya ama örök minták követésének, melyeket a klasszikus ókor ránk hagyott. Ám a recenzens nézete szerint e szegénységbe ágyazott gazdagság vezette La Fontaine-t, ha nem is (Phaedrussal öszvevetvén) a költészet magasabb kiművelésére, hanem a költészettel való oly bánásmódra, amellyel annak területe kellőképpen ki lett terjesztve ahhoz, hogy az oktatói célú fabulaköltőnek új eszközöket nyújtson e cél elérésére. Az ókor egyszerű erkölceit az akkori meseíró egyszerű képekkel ábrázolhatta; megtehetette, meg is kellett tennie, hogy minden haszontalan cifraságot... (ford. B. B. A.)

232. [105] – [Fumars]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 53a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/06/27, 150. sz., 588.

Fables et poésies diverses par [Étienne] Fumars. Paris, Herhan, 1807.

A verskijegyzés Fumars *Écho* című verse, amely a *Fables et poésies diverses* című kötetben jelent meg, de mint rosszul sikerült verset idézi a recenzió. A kötetben található XXI. mese (165. old.) mindössze ebből a két sorból áll, mely egyben a francia nyelv tömörségének is szélsőséges példája.

(Idézett szöveg magyarul)

Mindent megettem, mondja Claude: fuss oh Gondviselés!

Gondviselés elhallgatott; de a visszhang válaszolt: táncolj! (ford. G. O.)

233. [105–113] – Französische Sprache

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 52b–57a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/06/18, 143. sz., 531–536.

Geist und Charakter der französischen Sprache und Literatur: Ein Fragment; Nebst einigen Übersetzungsversuchen aus dem Deutschen ins Französische von S[alomo] [Heinrich] Michaelis. Mannheim, Heidelberg, Schwan u. Götz, 1808.

Kazinczy a Michaelis művéről készült recenziót teljes terjedelmében lemásolta, de a kijegyzéshez semmilyen kommentárt nem fűzött.

Magyarázatok

Salomon Heinrich Karl Michaelis (1769–1844): Mecklenburg–Sterlitz tartomány hercege mellett udvari könyvkereskedő, és udvarmesteri rangot is szerzett. Romanista és germanista, így került kapcsolatba a weimari klasszikusokkal. Franciaországban különböző folyóiratoknál dolgozott 1807-ig. Utána a heidelbergi, majd a jénai egyetemre került, 1810-ben pedig Tübingenbe ment francia nyelvet és irodalmat tanítani.

234. [113–114] – *Notions élémentaires de langue allemande*

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 57a–58a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/06/20, 44. sz., 537–544.
Notions élémentaires de Langue Allemande, pour les François qui ont fait des études, par [Jean Frédéric] Simon. Straßburg, Levrault, 1807.

Magyarázatok

Jean Frédéric Simon (1751–1829?): elzászi születésű nyelvész, pedagógus.
Notions élémentaires de Langue Allemande, pour les François: Simon műve a német nyelv alapjait magyarázza el franciáknak. A recenzióból készült kijegyzés a német nyelv kiejtésében és helyesírásában eltérő (főleg észak- és délnémet) nyelvjárásainak használatára vonatkozik.
Motto auf dem Titelblatt: Kazinczy a nyelvtankönyvről szóló recenzióból a könyv mottóját idézi: „A német és a latin az összes nagyszerű európai nyelv kulcsa”.
Klopstock így merte: Kazinczy itt utal Klopstock *Messiásának* 1780-as, altonai kiadására, amelyben a számokat északnémet nyelvjárás szerint használta.

235. [114] – *Über den Wortreichthum* [1.]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 57b. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; Intelligenzblatt 1808/06/22; 340.
Carl Wilhelm Kolbe: *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache*. Leipzig, bey Reclam, 1806.
A kijegyzés a mű megjelenéséről szóló rövidhír másolata.

A *Pandekta I.* kötetben a következő lapon ugyanerről a műről szóló recenzió teljes terjedelmű kiejgyzése található: 233. **Über den Wortreichthum** MTA KIK K 633/II. 58a–75a [115–149].

Szövegkapcsolatok

A Kolbéra mint rézmetszőre tett utalás Kazinczy előtt sem ismeretlen. Salomon Gessner költő és festő 1806-ban Kolbe által megjelentetett albumáról említést tesz a *Pandekta I.* 56. **Salomon Gessner** (MTA KIK K633/I. 139a [435; 484]) című kiejgyzésében, bár Kolbe neve nem szerepel a Gessner-kötet leírásában.

Magyarázatok

Carl Wilhelm Kolbe (1757–1835): rézmetsző, író, nyelvész. *Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache* című művében a német és a francia nyelvet hasonlította össze. A mű két kötetben 1806–1809 között Lipcsében, majd 1818–1820 között Berlinben jelent meg. (ADB 1882, XVI. kötet, 462.)

treffl. Samml. der gessnerischen Landschaften: utalás a *Gessner's Gouachegemaelde und Lavierzeichnungen radiert durch C. W. Kolbe. 6 hfte, 25 Blätter, Zürich, 1806.* (franciául: *Collection des Tableaux en Gouache et des Dessins de Salomon Gessner, 1811.*) című műre.

236. [115] – [Schadow]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II.58a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kiejgyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, Intelligenzblatt; 1808/06/22, 41. sz., 339. Kunst-Nachrichten

Magyarázatok

Johann Gottfried Schadow (1764–1850): klasszicista német szobrász. Berlinben udvari szobrász, valamint a képzőművészeti akadémia rektora. A cikkben felsorolt Schadow-féle nyolc mell-szobor később a Wallhallába került: 1. Friedrich II. von Preussen (készült 1807); 2. Nikolaus Kopernikus (1807); Christoph Martin Wieland (1807); August Wilhelm Iffland (1807); Johannes von Müller (1808); K.W. Ferdinand von Braunschweig (1808); Klopstock (1808); Kant (1808). I. Lajos bajor uralkodó megbízásából 1830-ban Regensburg közelében megkezdődött a hírnév templomaként ismertté vált Walhalla építése. A klasszicista stílusban készült, ókori görög templomot imitáló épületet a germán mitológia világában a háborúkban elesett, legbátrabb harcosok lakhelye után Walhallának nevezték el. A megelőző korokban kiemelkedő teljesítményt nyújtó német származású személyek Pantheonjaként ismert épületet ünnepélyes keretek között, 1842. október 18-án I. Lajos bajor uralkodó nyitotta meg. A bajor állam tulajdonát képező Walhallában jelenleg 128 mellszobrot és 62 emléktáblát őriznek.

I. Lajos koronaherceg: teljes nevén *Lajos Károly Ágost*, a későbbi I. Lajos bajor király. 1807-ben még koronahercegként született meg benne Walhalla gondolata, ekkor kérte fel Schadowt az első szobrok elkészítésére.

237. [115–149] – *Über den Wortreichthum* [2.]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 58a–75a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/08/22–24, 196–197. sz., 353–366.

Karl Wilhelm Kolbe: *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poësie: nebst andern Bemerkungen, Sprache und Litteratur betreffend.* Leipzig, bey Reclam, 1806.

Kazinczy 1809 tavaszától a *JALZ* több évfolyamának füzeteit is megkapta Rummy Károly Györgytől, ezért lehetséges, hogy a recenziókijegyzés a *JALZ* 1807. aug. 22–24. közötti számaiból származik, míg a korábbi, Kolbe művére vonatkozó 231. kijegyzés a *JALZ* egy 1808-ban megjelentetett rövidhíréből.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Kolbe könyvét 1812 novemberében rendelte meg Shaumburg bécsi könyvkereskedőtől három forintért. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1812. nov. 15. *KazLev* X. 2342. sz., 177.)

Leginkább a Kölcseyvel 1815–1816 táján folytatott levelezésében találkozunk Kolbe említésével, akinek Kölcsey nagy rajongója volt. (Kölcsey Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. 1815. máj. 3. *KÖLCSEY* 2005, 372.) Kölcsey több ízben is Kolbét ajánlja Kazinczynak nyelvújítási nézetei alátámasztásához. (Kölcsey Kazinczyhoz. 1815. júl. 5. *KÖLCSEY* 2005, 395, 401.)

Kazinczy 1816. május 22-én Kölcseynek szóló levelében arról ír, hogy Klopstock *Messiásának* fordítása elé Klopstock életrajzát Kolbe *Über den Wortreichthum* című művéből másolta ki, ahol a német nyelv újjáteremtése felől esik szó. (Kazinczy Kölcseyhez. 1816. május 22. *KÖLCSEY* 2005, 508.)

Ugyanerről ír még Helmeccy Mihálynak is. (1816. máj. 20. *KazLev* XIV. 3217. sz.)

A Klopstock-életrajz nem jelent meg. Kézirata a K638/II 57a–59a jelzeten található. A kézirat keletkezése: 1816. május 20. A kéziratban Kazinczy Kolbe *Über den Wortreichthum* című könyvének I. kötete 303. oldaláról idéz németül, majd a 306. oldalon található részt magyarul.

Magyarázatok

Lásd 235. kijegyzés.

238. [150–161] – *Sallusts Werke*.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 75b–81a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/08/10, 185. sz., 265–272.

Sammelrezension – Sallusts Werke, lateinisch und deutsch von Johann Christoph Schlüter; Kajus Krispus Sallusts Katilina und Iugurtha aus dem lateinischen übersetzt von Karl Friedrich Hallbauer. München, Waldeck, 1806; Leipzig, Schwickert, 1806.

Kazinczy a recenzió teljes szövegét lemásolta, és mindkét recenzeált műről a vonatkozó rész végén rövid magyar nyelvű értékelést készített: Schlüter fordítását jónak, Hallbauerét rossznak ítéli.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Sallustius műveinek magyarra fordítását már fogsága idején kitűzte. Brünben állítása szerint meggylével és gombostűfejjel dolgozott rajta, de az így elkészült részeket nem tudta magával vinni. (Kazinczy Majthényi Lászlónak. 1808. ápr. 30. KazLev. XXII. 5496. sz. (1281/a.), 227.; Kazinczy Cserey Farkasnak. 1805. máj. 23. KazLev. III. 760. sz., 335.)

A szabadulás után emlékezetből írta le újra a töredékeket, majd élete több időszakában is előveszi a fordítást, amely a leghosszabb ideig tartó vállalkozása lesz, több mint harminc éven át dolgozik rajta. A fordítások és a Sallustius életéről szóló bevezető végül csak halála után, 1836-ban jelent meg *C. C. Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz* címen a *Római classicusok magyar nyelven* címmel indított új sorozat első köteteként. (SZÖRÉNYI 2010, 112–121.)

Kazinczy először 1809 augusztusában tesz említést Schlüter német–latin Sallustius-kiadásáról, amelyet Doll bécsi kiadó és kereskedő már utánn nyomásban is megjelentetett. Kazinczy Rumyt kéri meg, hogy írja le számára, mert nagy szüksége lenne rá. (1809. aug. 16. KazLev. VI. 1533. sz., 487.)

1809 novemberének legvégén említi először, hogy olvasta a *JALZ*-ban megjelent Sallustius-recenziót. A Szemere Pálnak címzett levélben azonban a *JALZ* helyett tévedésből a *Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung*ot nevezi meg, ahonnan a kijegyzést készítette. (Kazinczy Szemere Pálnak. 1809. nov. 29. KazLev VII., 1599. sz., 101.) A recenzió elolvasása után Kazinczy nagyobb lendülettel folytatta a fordítást, amelyhez többféle német kiadás beszerzésére volt szüksége. Schlüteren kívül három másik kiadást kért meg Rumy Károly Györgytől, aki Doll kereskedővel szoros kapcsolatban állt. (1809. nov. 27. KazLev VII. 1597. sz., 99.) Kérését megerősíti 1809. nov. 29-én is azzal, hogy szeretné Sallustius fordítását befejezni. (Kazinczy Rumy Károly Györgynek. KazLev VII. 1600. sz., 109.) Egy hónappal később Rumynak megköszöni a kötetek megrendelését. (1809. dec. 22. KazLev VII. 1617. sz., 150.) Schlüter és Meissner fordításait 1810 márciusában kapta meg, ezekért 6 forintot fizetett.

1820 áprilisában arról ír, hogy az összes latin, német és francia Sallustius-kiadást megszerezte. A franciák közül Thyvon abbé fordítását tartja a legjobbnak. A németek közül Schlüterét és Höckét, de szerinte ez utóbbiak túlságosan modernizálták Sallustius nyelvezetét:

Unter den deutschen Übersetzungen gebe ich den Vorzug dem Schlüfer und dem Höck. Auch diese haben mehr modernisirt, als es nöthig war. (Kazinczy Gr. Majláth Jánosnak. 1820. ápr. 8. KazLev. XVII. 3844 sz., 131.)

Nem sokkal később már egyenesen úgy fogalmaz, hogy az ő fordítása jobb, mint Schlüteré:

Ein Schriftsteller, ist er aufrichtig, kennt die Schwache seiner Arbeit mehr als sein Publicum: so viel ist aber doch wahr, dass meine Übersetzung besser ist, als die von Schlüter. Und doch ist das die beste, die die Deutschen haben. (Kazinczy Rumy Károly Györgynek. 1821. jún. 27. KazLev XVII. 3994. sz., 491.)

1823 novemberében arra kéri Rumy Károly Györgyöt, hogy kronológiai sorrendben nevezze meg, kik fordították még németre Sallustius, azokon kívül, akiket felsorol. A korábbiakhoz képest még két munka bukkan elő: *Sallust's Werke ins Deutsche übersetzt von Fr. Fröhlich. Bibliothek der römischen Historiker in neuen Übersetzungen*. Wien, 1805, valamint Karl Ludwig von Woltmann *Katilina und Iugurta*, Prag, 1814. (KazLev XVIII. 441–442.) Kazinczy a *Sallust élete* című, beveze-

tésnek szánt, terjedelmes tanulmányának V. fejezetében külön kitér a Sallustius-kiadásokra és -fordításokra. Itt gyűjtötte össze és kommentálja a fordítás során felhasznált kiadványokat, abban a felfogásban, ahogy azt Rumytól kérte.

Kazinczy 1829-ben jelentette meg *Magyarázatok Sallustiusnak fordításához* című cikkét (*Élet és Irodalom – Muzárium*, 1829. 4 sz., 166–191.) A cikk III. „Sallustiusnak kiadásai, fordításai” című részében említést tesz a Schlüter-féle fordításról is:

Ha ki belé kapott a’ nyelvbe, de Sallusttot meg nem bírja, ’s restelkedvén háyni Lexiconait és Grammaticáját, inkább vár segédet Fordítótól mint Commentátortól, folyamodják a’ Sallust’ lelkéhez nem hív, de szavaihoz igen hív, ’s a’ német nyelv’ megromolhatását rettegő, és ennek a’ Sallust’ szépségeit feláldozni kész, hideg Schlüterhez, Herzoghoz, és a’ szép zengést rekedt hangon adó tudós Woltmannhoz.

Magyarázatok

Caius Sallustius Crispus (Kr.e. 86 – 35): római politikus, történetíró. Legfőbb művei a *Catilina összeesküvése* (De coniuratione Catilinae) és a *Iugurtha háborúja* (Bellum Iugurthinum).

Johann Christoph Schlüter (1767 – 1841): német filológus.

Karl Friedrich Hallbauer (1775–1825): német műfordító, tanár.

239. [161–163] – Szent Napóleon.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 81b–82a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, Intelligenzblatt; 1807/01/03, 1. sz., 8. Vermischte Nachrichten

A kijegyzés szövege a JALZ vegyes rövidhírei között szerepel.

Magyarázatok

Bonaparte Napóleon (1769–1821): francia tábornok, hadvezér, politikus. I. Napóleon néven a franciák császára. Napulione Buonaparte néven a korzikai Ajaccio városában született. A korzikai Buonaparték toszkánai kismemesi család leszármazottai voltak, akik a 16. században telepedtek le Korzikán.

Caprara: Giovanni Battista Caprara Montecuccoli (1733 – 1810), bíboros milánói érsek, 1805-ben ő helyezte Napóleon fejére a koronát mint Itália királyára.

(Idézet magyarul)

A franciaországi bíboros legátus Caprara a következőket közölte Sz[ent] Napóleonról, akit a martyrológiai eladdig nem ismertek: „Valójában Neopolisnak vagy Neopolosnak hívják, ebből lett a középkorban Napóleon. Ennek az oly sokáig sötétségbe burkolózott szentnek Diocletianus és Maximilianus császároktól (Kr. u. 303-ban) a legkegyetlenebb üldöztetéseket kellett elszenvednie. Az egyiptomi Alexandriában halt meg iszonyú kínokat szenvedvén egy börtönben sebeinek következményeként, mígnen Jézus Krisztusért békében elaludt.” A dolognak e tisztázása több más szem-

pontból kezd érdekessé válni. Hiszen ez rácáfol a híres császári név mindama hőbortos eredeteté- sére, amit olykor (l. Matthiae *Miscellan. philolog.* I. kötet III. rész 179.) tudós igyekezettel terjesz- tettek elő; egyébként meg a latin poézis ezzel visszanyerne egy olyan nevet, amellyel különben megannyi kihívás közepette a legszebb, legünnepélyesebb zengzeményeiben sem élhetett volna. (ford. B. B. A.)

240. [163] – Canova Antal.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 82a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, Intelligenzblatt; 1807/02/02, 11. sz., 95.
Kunst-Nachrichten
A kijegyzésben szereplő rövidhír a *JALZ* művészeti hírei között található.

Magyarzatok

Antonio Canova (1757–1822): olasz szobrász, a klasszicizmus nagy mestere, mitológiai témájú szobrait gyakran emlegeti Kazinczy a leveleiben. Egyik leghíresebb magyarországi műve Esterházy Leopoldina sírszobra a kismartoni Esterházy-kastély parkjában a Leopoldina templomban. .

Napoleonnak: a rövidhírben valószínűleg Canova 1802–1806 között készített, 3,45 m magas márványszobráról van szó, amely „Napoleon a béketeremtő Mars alakjában” címet viseli. A szob- rot Napóleon felkérésére Párizsban kezdte el Canova, majd Rómában fejezte be. Az elkészült mű- alkotás azért nem nyerte el Napóleon tetszését, mert túl atletikusnak ábrázolta. 1816-ig a Musée Napoléonban volt kiállítva, majd Angliába került. 1817 óta a londoni Apsley House-ban látható.

241. [163] – εν μυρτου κλαδι το ξιφος φορησω / Mirtuszágban viszem a tört

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 82a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/05/20, 117. sz., 328.
Anacreontica Graece: recensuit notisque criticis instruxit Friedrich Heinrich Bothe, Magde- burgiensis, Leipzig, bei Weidmanns, 1805.

A görög versantológiáról készült recenzióból Kazinczy mindössze a recenzió végén található görög vers németre fordítását másolta ki.

„A címbe foglalt idézet a zsarnokölökként számon tartott Harmodiosz és Arisztogeitón népszerű történetéhez kapcsolódik. (A történetet I. Thuküdidész *A peloponnészoszi háború*, I. 20; VI. 53–54, 56–59; Hérodotosz *A görög-perzsa háború* V. 55; VI. 109, 123. Később utalnak rá Arisztotelész *Politika* 10 és mások is.) Számatlan irodalmi szöveg és szobor tartotta fenn emlékezetüket (vö. idősebb Plinius *Historia Naturalis* XXXIV, 17). A Kazinczy által idézett görög cím Kallisztratosz/Kallisztratosz nevű athéni költő (Kr. e. 500 körül) *Harmodiosz és Arisztogeitón* című költeményéből származik, az egyetlen alkotás, amely alapján a költőt ismerjük. Szövegét Naukratiszi Athénaios (Kr. u. 2. sz. vége), *A Bölcsék lakomája* című munkája őrizte meg.” (Tóth Judit)

242. [164] – [Rogendorff Kajetán]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 83b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Rumy Károly György Rogendorffról írott nekrológja 1809 júniusában jelent meg a bécsi Annalenben, de Kazinczy akkor még nem fért hozzá a laphoz. A levelezés tanúsága szerint 1809. november 10-én számol be arról, hogy kézhez kapta azt a lapszámot, melyben Rumy Károly György nekrológja szerepel. A kijegyzésben valószínűleg csak a hallomásból szerzett értesülését rögzítette.

Felhasznált szöveg

Pressburger Zeitung; 1809/01/27, 7. sz.

A kivágoton Rogendorff Kajetán halálának híre szerepel Széphalom említésével. A kivágot nem tartalmazza a teljes cikket, de a megfogalmazásból feltételezni lehet, hogy maga Kazinczy készítette a szöveget. Később, 1809. november 10-én Vitkovics Mihályhoz írott levelében megemlíti, hogy Rumy Károly György (név nélkül) nekrológot jelentetett meg Rogendorffról az *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume* című lapban. Kazinczy szerint sokan hihetik, hogy ő maga írta, de ha így lett volna, akkor ő „Commandeur des toskanischen St. Stefan-Ordens”-t írt volna. (KazLev VII. 1579. sz., 47.) A titulus pontos használatát csak Kazinczy ismerete, a *Pressburger Zeitung*ban megjelent szövegben éppen ez szerepel.

Szövegkapcsolatok

Rogendorff Kajetán, Kazinczy feleségének, Török Sophie-nak rokona, 1808. november 13-án költözött Széphalomra, és ott is halt meg 1809. január 7-én. Kazinczy a haláláról több levelében (KazLev VI. 1406. sz., 201.) is megemlékezett, legrészletesebben Rumy Károly Györgynek számolt be róla:

Graf Cajetan Rogendorff ist den 7. Jan[uar] bey mir gestorben. Er war Commandeur des toskanischen St. Stefan Ordens u[nd] seit 1771. Consigliere bey der Regierung zu Mayland, wo er unter seinem nahen Verwandten Grafen Karl Firmian zu dienen anfang, dann Intendente delle finanze in Padua, bis er 1806. auch diese seine dritte Heimath verlassen mußte. Er flüchtete sich zum Fürst Salm, Bischof von Gurk, der sein Cousin war, u[nd] dessen Familie seine Güter mit der Verbindung ihn in alten Tagen zu unterhalten übernommen hatte. Hier ward er 1806. Priester. Sie entzweiten sich, u[nd] so flog er nach Kázmér, u[nd] zu uns. (Kazinczy Rumy Károly Györgynek. 1809. jan. 12. KazLev 1397. sz., 179–180.)

Rumy 1809 júniusában tette közé Rogendorff nekrológiát az *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume* című lapban, de Kazinczy a lapszámhoz csak 1809 novemberében jutott hozzá:

Eggy két nappal azután hogy nyalábod elérkezett, vettem postán a' Bécsi Annálisok Septemberi fűzetjét is, holott Április olta egygy sem jutott-el hozzám; 's mingyárt másnap utána egy távolka lakó barátom a' Máj. 's Jún. fűzetet közlé velem. – Eggy hétnek napjaiban vevém tehát mind az én munkám' Recenzióját, mind azt a' kettőt, a' mit én dolgoztam (a Verseghy Aglájáét és a' Hímfyét) a' Rogendorff Cajetán' halála felől való hírral [...] A Rogendorff Cajetán' Necrologiát némelly ember el nem fogja hihetni, hogy nem én írtam. (KazLev VII. 1579. sz., 47.)

Kazinczy korábban semmit sem tudott a nekrológ tartalmáról:

Rogendorffs Necrolog hat mich wirklich überrascht. Nie habe ich geglaubt, dass er auch bekannt gemacht werden wird. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. nov. 11. KazLev VII. 1583. sz., 60.)

Ugyanekkor hívja fel Rummy figyelmét arra is, hogy rosszul használta Rogendorff titulussait.

Kazinczy Rogendorff életrajzát 1810-ben megírta a *Széphalom és házi dólgaim* című önéletrajzi írásában. (PEml. 160.)

Magyarzatok

Rogendorff Kajetán (Cajetán), gróf (1745–1809): milánói tanácsos, páduai pénzügyi kamarai elnök. Gróf Török Lajosné Rogendorff Aloysia testvére. Miután a napóleoni háborúkban elvesztette vagyonát, élete utolsó hónapjait Kazinczy vendégeként Széphalmon töltötte, eltemetve is ott van.

Rumi: Rummy Károly György (1780–1847), német anyanyelvű író, történész, tanár, Kazinczy egyik legszorgalmasabb levelezője.

Bécsi Annal: 1802–1812 között *Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten* címmel megjelenő bécsi lap *Intelligenzblattjának* 268. oldalán, 1809 júniusában jelent meg Rogendorff Kajetán nekrológja Rummy Károly Györgytől.

243. [165] – [Morzsinai Erzsébet]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 83a. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Palma Ferenc Károly: *Notitia rerum Hungaricarum. Editio III.*, Weingand & Koepf, Pest, 1785, Pars II, 317–320, családfa: 317.

A forrás megjelölése nélküli kijegyzés azonosítását az tette lehetővé, hogy egyedül Palma könyvében találjuk Morzsinai Erzsébet nevét Elisabeth Marzinya alakban leírva.

Kazinczy Palma művéből először a családfa Zsigmond királyra és Morzsinai Erzsébetre vonatkozó ábráját másolta át, majd ezt egészítette ki utólag saját latin megjegyzéseivel.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy érdeklődése Hunyadi János származástörténete iránt legfőképp az 1816-os erdélyi utazás hatására bontakozott ki, amelyben bizonyára Aranka Györgynek is fontos szerepe volt, aki 1811-ben értekezést írt *Gubernátor Hunyadi Jánosról meg-bizonyítatik: hogy nem vólt Szerelem' Gyermeké...* (Kolozsvár, 1811) címmel. Ennek elkészültéről Kazinczyt már 1810. június 9-én értesítette. (KazLev VII. 1775. sz., 513.)

Kazinczy és Aranka az addigi kutatásokat elutasítva egyaránt a törvénytelen származást hirdető nézetek ellen léptek fel.

Kazinczy három változatban dolgozta fel Hunyadi származásának elbeszélését és cáfolatát:

1. [Az *Erdélyi Levelek* Tudományos Gyűjteményben megjelent részlete, 1818. 1. szám], Megczáfolása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János Magyar–Országi Kormányzó és Erdélyi Vajda vad ölelésből eredett. Dédács, Aug. 14-dik, 1816. (EL. 32–38.)

2. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desswffy Józsefhez MDCCCXVI., XVII. levél és Toldalékok. A' XVII. Levélhez Hunyadi János, a vajda és gubernátor, törvényes ágy'gyermeké. (EL. 298, 343–345)

3. [Utazások] Erdélybe. 1816. XXXV. levél (EL. 489–491.)

Első cikkében kitér Palma negatív szerepére a történelmi tévhit elterjesztésében:

A' te szíved érzeni fogja mint örvendek én, hogy ennek a' nagy Embernek, ennek a' nagy Magyarnek fénye én általam tisztúlt meg egy szennyétől, melly azt, mint sírkövet a' por, elfogta volt. Ezután, úgy hiszem azt, a' Benkők és Pálmák nem fogják ötet vigyázatlanságból annak mondani, a' minek ellensége Ulrich kajánságból szidalmazta. (EL. 34.)

Magyarázatok

Sigimundus Reg. Hung. (I. Luxemburgi Zsigmond) (1368–1437): német-római császár (1410–1437), cseh király (1419–1437). 1385-ben feleségül vette az utolsó Anjou-házi uralkodó, Nagy Lajos lányát, Máriát, így 1387-ben magyar királlyá koronázták.

Elisabetha Marzinya: Morzsinai (Morsinai) Erzsébet, Hunyadi János anyja, akiről megbízható adatok nem maradtak fenn. Heltai Gáspár terjesztette el a család eredetéről szóló mondát *Chronica az magyaroknac dolgairól* (1575) című művében, melyet állítása szerint a Hunyadi alatt szolgáló katonák utódaitól hallott. Morzsinai Erzsébetet csak a látszat kedvéért házasították össze Vajkkal, Hunyadi János apjával, mert a gyermek valójában Zsigmond királytól származott. Vajk csak a nevelőapja lett, de e tetteért és hallgatásáért a Hunyadi-birtokkal jutalmazta a király, melynek révén rövid idő alatt igen tehetőس földesúrrá vált. Az elmélet mellett kiállók hivatkoznak arra, hogy Hunyadinak volt egy ugyancsak János nevű öccse, ilyen névadás pedig csak akkor volt szokásban, ha más apától származott a két testvér. (RADU 2008, 35–49, 40–41.)

Joannes Hunyadi: Hunyadi János (1395–1400), hadvezér, Magyarország kormányzója. I. Mátyás apja. Apja, Hunyadi Oláh Vajk, Zsigmond udvari vitéze, akinek udvarába feltehetően 1395-ben a Havasalföld elleni hadjárat idején került. 1409-ben megkapta Zsigmond királytól az erdélyi Hunyad birtokát. Jánosnak két fivére volt, az egyik Vajk, fiatalon elhunyt, a másik szintén a János nevet viselte.

244. [165–166] – Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 83a–b; 179a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. április 22.–július 24. A 229. és 245. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Europa. Eine Zeitschrift von Friedrich Schlegel. 1803. I. kötet, I. füzet.

Friedrich Schlegel: Literatur. 41–63.

Kazinczy a *Litartur* című cikk Klopstockra, Winkelmannra, Lessingre és Goethére vonatkozó értékeléséből csupán néhány mondatot emelt ki a folyóirat 43–45, 47. oldaláról.

A 269. kijegyzés címe és szövege szinte teljesen megegyezik a 244. kijegyzésével. A második „Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe” című kijegyzés egy sorozatban található az *Europa* című folyóiratból származó további öt kijegyzéssel.

Az Europa folyóirat

1798–1800 között a két Schlegel-testvér (August Wilhelm és Friedrich) *Athaeneum* címmel adott ki irodalmi folyóiratot. Friedrich Schlegel ennek mintegy folytatásaképpen indította el, de már egyedül az *Europa* című folyóiratot. Schlegel a jénai kör felbomlása után professzori reményeiben csalódva Párizsba ment feleségével, Dorothea Veithel. Az *Europa* folyóirat alapítása Párizsban történt 1803-ban. A folyóiratban az irodalommal kapcsolatos kérdések mellett a festészetre került a legnagyobb hangsúly, amelyre Schlegel a napóleoni hadjáratban összehordott és a párizsi múzeumi kiállításokon bemutatott műkincsek ösztönözték. A rövid életű (1803–1805) folyóiratnak összesen két kötete jelent meg, 1803-ban négy füzetben, majd 1805-ben két füzetben. Schlegel Párizsban a franciák és a németek közös államban történő egyesülését hirdette, és javaslatot tett egy Párizsban létrehozandó német irodalmi akadémia létesítésére. Az egyetemes európai kultúráról beszélt cikkeiben, középpontban a keresztény középkorral. Párizsi tartózkodása azonban nem tartott sokáig. 1804-től Kölnben tartózkodott, ahol felfedezte a gótikát, és ónémet ritkaságokat kezdett el gyűjteni. A folyóirat 1805-ös számát már innen szerkesztette. (KIRCHNER 1958, 254–255.)

Kazinczy feltehetőleg Rummy Károly Györgytől kapta kölcsön a folyóiratot, csakúgy mint a *JALZ* és a *Der Freymüthige* című irodalmi lapokat. Az *Europa* első, 1803-as évfolyamából több kijegyzést is készített a *Pandekta II.* kötetben (244., 269–274.). A kijegyzések három, Schlegel által írt cikkre korlátozódnak, de eltérve más folyóiratok kijegyzési gyakorlatától, ezeket csak kivonatosította, rövidítette.

Szövegkapcsolatok

1809 augusztusában Kazinczy egy Rummy Károly Györgyhöz írott levelében a kijegyzés címében kiemelt négy német szerző közül (Klopstockot nem említi) hármat azok közé sorol, akik mentesek a szépfecsegéstől:

Nur möchte ich wissen, was die Kunst bey und durch dieses Schönschwatzen gewinnt. Lessing, Winkelmann und Göthe waren nicht Schönschwätzer und ich verstehe sie. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. aug. 16. KazLev VI. 1533. sz., 484–487.)

Magyarázatok

Friedrich Schlegel (1772–1829): Göttingenben és Jénában jogot és filozófiát tanult, majd Jénában klasszika-filológiát. 1800–1801 között a jénai egyetemen magántanárként Schillerral ellenséges viszonyba került. A továbbiakban anyagi zavarokkal teli vándoréletet élt. Később Bécsben telepedett le. A görög költészet Winkelmannja szeretett volna lenni. A görög kultúra iránti érdeklődését fokozta a német irodalom iránti érdeklődés. Ekkor válik számára legnagyobb íróvá Goethe, különösen *Wilhelm Meister* című regényének tükrében. Schlegel álláspontja

szerint a kijegyzés címében kiemelt négy német szerző alapította meg a német irodalmat, ők számítanak a legnagyobbaknak. (ZOLTAI 1980, 62–64, HALÁSZ 1987, 404–405.)

Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803): német költő (l. még 138. kijegyzés).

Johann Joachim (Winckelmann) *Winckelmann* (1717–1768): német művészettörténész, régész, a modern archeológia megteremtője. A görög képzőművészet leleteiből kiindulva fölélnkítette és elmélyítette az antikvitásképet, a görög-római szobrászat példája alapján megvetette a német klaszszicizmus alapjait. (GYÖRFFY 1995, 36.; CSATKAI 1983, 130.)

Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781): német drámaíró, költő, esztéta. Teológiai, majd orvosi tanulmányokat folytatott, de végül mindkét tudománynak hátat fordított. 1749-ben Berlinben telepedett le, hogy szabad íróként próbáljon boldogulni. 1757-ben jelent meg első darabja, a *Miss Sara Sampson*, amellyel nagy sikert aratott. 1767-től két évig a hamburgi német színház dramaturgja és kritikusa. Színházi vállalkozása bukása után Wolfenbüttelben a braunschweigi herceg könyvtárosa lett. Itt írta meg két utolsó drámáját, az *Emilia Galottit* és a *Bölcs Náthánt*. (GYÖRFFY 1995, 36–37.) A Lessing-művek Kazinczy fordítási terveiben a legkorábbi időszaktól jelen voltak. Három drámáját fordította le: a *Miss Sarat*, az *Emilia Galottit* és a *Minna von Barnhelmet*.

Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832): német író, költő, drámaszerző. Kazinczy irodalmi, esztétikai gondolkozására, a „fentebb stíl” eszményének kialakítására meghatározó hatással volt, drámáit elsőként fordította magyar nyelvre (ehhez l. még részletesebben FRIED 1996, 61–84.).

(Kijegyzés magyarul)

A német irodalmat a XVIII. században Klopstock, Winckelmann és Lessing alapították és teremtették meg. K[lopstock] megtisztította a nyelvet; misztikus poézist akart legalább, és komolyan törekedett a legmagasabbra. Kár, hogy az ellentét iránti érzéketlenségig hajtott protestantizmus a ő gondolkodásmódja számára lehetetlenné tette a kereszténység költői szemléletét. Az ókor és a művészet iránti lelkesedés, aminek W[inkelmann] egy halhatatlan műben adott kifejezést, közöttünk a legjobbaknak és legnemesebbeknek vált alapkövévé. Története, ami filozófiaiabb, mint bármely más eddigi, öntudatlan költészet, de bizonyos mértékig Goethe elődjének tekintendő. Lessing szelleme, dialektikus eszessége, polemikus elméje, egész irodalmi különlegessége és sokoldalúsága mindaddig utánzásra méltó példa lesz, ameddig irodalmunk jelenlegi állapota fennmarad, és általa a folyóiratok és irodalmi füzetek is szükségesek maradnak.

Goethe költői pályafutása az új korszak és általában a poézis tanulmányozásának a legtanulmányosabb nyitánya. Kultúránk alapjának kell őt tekintenünk. A költészet a tudomány és a művészet egészének végcélja és legmagasabb tökéletességre vitele, a filozófia, azaz az idealizmus a lényegi feltétel, sine qua non, új irodalmunk fenntartója és alapja, és csak akkor remélhetjük, hogy az új világosság általánosan elterjed és az isteni elv mindenütt uralomra jut és diadalt vesz, amikor az idealizmusból, annak csupán anyagi kifejezése gyanánt, tökéletes alakban előlép egy új, filozófiai fizika. (ford. B. B. A.)

245. [167] – [Meiners Geschichte]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 84a. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24. Kazinczy saját datálása a kijegyzés szövegében.

Felhasznált szöveg

Christoph Meiner: *Geschichte des Verfalls der Sitten und der Staatsverfassung der Römer*, [2. bővített kiadás] Stahel, Leipzig und Wien, 1791.

Magyarázatok

Christoph Meiner (1747–1810): német filozófus, történész, a göttingeni egyetem történészprofesszora.

Desöffy (Dessewffy) *József*, gróf: (1771–1843): költő, író, országgyűlési követ. Kazinczy barátja.

246. [167–176] – **Einige Gedanken über Literatur u. Sprache ü[er]haupt**,
u. über den Geist der Deutschen u. Französischen Literatur u. Sprache insbesondere.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 84a–88b. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Der Freymüthige oder Berlinische Zeitung für gebildete, unbefangene Leser von A. von Kotzebue und August Kuhn; 1808/07/23, 147. sz., 586–588.

Einige Gedanken über Literatur und Sprache überhaupt, und über den Geist der Deutschen und Französischen Literatur und Sprache insbesondere.

A 242–249. kijegyzések mindegyike a *Der Freymüthige* című német nyelvű folyóiratból származik.

Az „*Einige Gedanken über Literatur...*” című cikket feltehetőleg Christoph Rommel történész, filológus (1781–1859) jegyezte. Kazinczy teljes terjedelmében lemásolta.

A Der Freymüthige című folyóirat

Az August von Kotzebue által alapított lap Berlin egyik vezető sajtóorgánuma volt. Harminchét éven át, 1803–1840 között hetente négy-öt alkalommal jelent meg. Kotzebue mellett számos munkatárs dolgozott benne. 1804-ben kétezer példányban jelent meg. 1808-tól August Kuhn már egyedül vezette a lapot, amelyet Kotzebue-től 4000 Rth-ért vásárolt meg. Ezt megelőzően ideiglenesen be kellett zárni a szerkesztőséget, mert politikai cikkeket is közöltek. 1808-ban indult újra. Kuhn átalakította a lap arculatát, rövid jegyzetekben és hosszabb tanulmányokban irodalomról és művészeti témákról közöltek írásokat. Tanító és szórakoztató cikkek, művészeti, színházi, irodalmi hírek kerültek túlsúlyba, valamint politikamentes vegyes hírek. Kotzebue főszerkesztői működése idején mind a romantikusok, mind a weimari költők körének ellenlábasa volt. Különösen pedig Goethe ellen intéztek benne számos méltatlan kirohanást. (SALOMON 1906, II. 66–76.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a *Freymüthige* néhány számát Romy Károly Györgytől kapta kölcsön elolvasásra.

Az olvasás azonosítható időszak a levelezés alapján 1809. február/március–1809. augusztus. Romy a Kuhn által újrarendített, 1808-as év számait juttatta el Kazinczynak. A kijegyzések mindegyike az 1808. július 23–26. között megjelent, 147–149. szám cikkeiből származnak.

Első alkalommal 1809. március 27-én küldi vissza Rumynak a *Freymüthige* két számát. (KazLev VI. 1449. sz., 308–309.)

1809 áprilisában feleségének, Török Sophie-nak kér Rumytól további számokat. Ő maga éles hangon kritizálja:

Én magam egyáltalán nem akarom látni ezeket. Kotzebue-nek van zsenije, de ő egy mázoló. (Kazinczy Romy Károly Györgyhöz. 1809. ápr. 6. KazLev VI. 1459. sz., 331.)

1809 júliusában ismét visszaküld két számot Rumynak (KazLev VI. 1507. sz., 430.), de nem sokkal később, egy 1809. augusztus 7-én kelt levelében megvallja, hogy a lappal kapcsolatos korábbi rossz véleménye megváltozott:

In dem eben Erhalt[enen] Hefte des Freimüthigen fand ich sehr viel Interessantes. Ich schrieb viel aus, besond[ers] was zur Philologie gehört. Marmontels Memoire besitze ich selbst, u[nd] hatte also nicht nöthig den Schubartschen Auszug zu lesen. Der Freimüthige hat mehr Werth als ich ihm zumuthete, u[nd] nun gestehe ich, daß ich Kotzebuen Unrecht that. (Kazinczy Romy Károly Györgyhöz. KazLev VI. 1528. sz., 474.)

Utoljára arról számol be Rumynak, hogy a *Freymüthige*ben található, Fichte egyik művéről szóló recenziót megmutatta Kézy Mózesnek és Sipos Pálnak, a két „Fichte tanítványnak”. (1809. aug. 16. KazLev VI. 1533. sz., 486.)

247. [176] – Gedichte von Friedrich Kind.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 88b–89a Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Der Freymüthige oder Berlinische Zeitung für gebildete, unbefangene Leser von A. von Kotzebue und August Kuhn; 1808/07/25, 148. sz., 590.

(Recenzió) Gedichte von Friedrich Kind. (Leipzig, bey J. Fr. Hartknoch, 1808.)

A Friedrich Kind verseskötetéről szóló, elismerő recenzióból Kazinczy csak részleteket jegyzetelt ki, de ellentétben a *JALZ*-ból származó recenziókijegyzésekkel, itt a recenziószöveget rövidítette, kihagyott belőle, és olykor a szórendet is felcserélte.

Magyarázatok

Johann-Friedrich Kind (1768–1943): drámaíró. Legismertebb műve Carl Maria von Weber operájához, a *Bűvös vadász*hoz írott libretto.

(*Kijegyzés magyarul*)

Kedves, barátságos képzelet, megnyerő ábrázolóképeség, harmonikus szerkezet. – Vidám természetfestés, fantasztikus mesék, tréfás elbeszélés, kísérteties balladák –

Sie flieht den Strahl der Sonnen,

Und sucht die düstre Nacht.

Sie hat mein' Lieb' gewonnen,

Und hat es nicht gedacht.

Az utolsó előtti sor rít hangzású, az utolsót csak a rím hozta és nagyon prózai – Bürger hangját feltűnően utánozza. – A keménységek szántsándékkal beleszöve, hogy a költeménynek ókori színt adjanak.

A lírai költemények, amelyek az érzés tiszta lenyomatát tartalmazzák, kevésbé sikerülnek neki, mint a költői beszédek. Ahhoz, hogy tisztán lírai költő legyen, hiányzik belőle az érzés egyszerűsége és világossága, e műfaj első feltétele. Az epigrammához nincs különös tehetsége. (ford. B. B. A.)

248. [177] – [Leibniz szava]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 89a. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Der Freymüthige oder Berlinische Zeitung für gebildete, unbefangene Leser von A. von Kotzebue und August Kuhn; 1808/07/26, 149. sz., 594.

Aesthetische Briefe. Lessing

A rövid, Leibnizre vonatkozó kijegyzés címe Kazinczytól származik, aki a *Pandekta II.* kötet elejére készített tartalomjegyzékben „Leibniz szava” címmel szerepelteti. (216. kijegyzés MTA KIK K 633/II. 2a.) A Lessing művészetéről szóló cikk bevezetőjében találjuk a Leibniztől származó, de nem szó szerinti idézetet.

Magyarázatok

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716): német polihisztor, jogász, diplomata, történész, matematikus, fizikus és filozófus.

(*Idézet eredeti kontextusa*)

[Wie Leibniz hegte er von Jugend an den grossen Gedanken: Ein Mann...]

(*Idézet magyarul*)

A szellem emberének az emberi tudás és az emberi felfedezések egész világát körül kell hajóznia. Meg kell próbálkoznia mindennel, ami iránt önmagában hajlandóságot és kedvet érez, és ha útját elvégezte, ott kell letelepednie s gyökeret vernie, ahol úgy hiszi, hogy a legnagyobb és legfontosabb dolgokat viheti véghez. (ford. B. B. A.)

249. [177–178] – [Lessing]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 89a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Der Freymüthige oder Berlinische Zeitung für gebildete, unbefangene Leser von A. von Kotzebue und August Kuhn; 1808-07-26, 149. sz., 595.

Aesthetische Briefe. Lessing

Kazinczy öt rövid kijegyzést készített a Lessing művészetét bemutató cikkből. A kijegyzések sorrendje nem követi a szövegét. Kazinczy jegyzetelési módszerétől eltérően itt rövidített vagy vázlatos feldolgozása is előfordul egy-egy kisebb szövegrésznek.

Magyarázatok

Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781): német drámaíró, költő, esztéta (l. még 244. kijegyzés).

Jean le Rond d'Alembert (1717–1783): francia matematikus, fizikus, filozófus. Egyike volt a francia enciklopédia, az *Encyclopédie* szerkesztőinek. D'Alembert az *Enciklopédiához* írott bevezetésben (*Discours préliminaire*) foglalkozott esztétikai kérdésekkel, itt használja a „beaux arts” terminust, a festészetet, a szobrászatot, az építészetet, a zenét és – egy másik helyen – a költészetet sorolva közéjük.

Denis Diderot (1713–1784): író, filozófus, a francia enciklopédia, az *Encyclopédie* főszerkesztője, szervezője. Az *Enciklopédia* esztétikai tárgyú szócikkein kívül számos más, esztétikai munkát publikált.

Jean-François Marmontel (1723–1799): francia író. Az *Enciklopédiában* publikált, főként esztétikai tárgyú cikkei *Éléments de littérature* (1787) címen önálló kötetben is megjelentek.

(*Kijegyzés magyarul*)

Ha a német művészetről, esztétikai dolgokról bölcselkedik, ha moralizál és prédikál, akkor csaknem mindig szőrszálhasogatásba keveredik, s a külföldi kikacagja, a főrangúak pedig visszaküldik az iskolába. Egyedül Lessing állhat meg ezen a területen egy d'Alembert, egy Diderot vagy egy Marmontel mellett, akikhez képest a mi esztétikai szépelpőink ma még vaskalapos szőrszálhasogatók. (ford. B. B. A.)

250. [178] – Nathan der Weise

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 89b. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Der Freymüthige oder Berlinische Zeitung für gebildete, unbefangene Leser von A. von Kotzebue und August Kuhn; 1808/07/26, 149. sz., 595.

Aesthetische Briefe. Lessing

Magyarázatok

Nathan der Weise: A *Bölcs Nánán* Lessing utolsó műve, 1779-ben jelent meg.

Moses (Mendelssohn) *Mendelssohn* (1729–1786): zsidó származású német filozófus, bibliafordító, esztéta. A felvilágosodás meghatározó alakja, Lessing róla mintázta Bölcs Nánán figuráját.

(Kijegyzés magyarul)

Mendelssohn: angyali műnek kellene lennie annak a drámának, amely a Náthánt annyival felülmúlná, mint ez az Emilie-t.

A lessingi mű legtökéletesebb darabjának tartják ezt a drámát.

Zsidó	Náthán	Értelem
Török	Szultán	Szív
Keresztény	Templomos	Képzelet

A szerzetes alakja az egyik legsikerültebb, legkellemesebb. (ford. B. B. A.)

251. [178] – [Miss Sarah Rührung]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 89b. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Der Freymüthige oder Berlinische Zeitung für gebildete, unbefangene Leser von A. von Kotzebue und August Kuhn; 1808/07/26, 149. sz., 595.

Aesthetische Briefe. Lessing.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Lessing *Miss Sara Sampson* című drámájának fordításán 1790-től dolgozott több időszakban. A darab végül három Lessing-fordítása közül a legkésőbb jelent meg, halála után 1842-ben *Miss Szára Sampson* címmel. (KÜLJÁT. 384–399.)

A kijegyzésben említett *Emilia Galotti* című drámát Kazinczy szintén lefordította. Halála előtt nem sokkal, 1830-ban jelent meg először a Bajza József szerkesztette *Külföldi Játékszín* első kötetében.

Magyarázatok

Miss Sara: Lessing *Miss Sara Sampson* című drámáját először 1755-ben mutatták be.
in Emilia: Lessing *Emilia Galotti* című drámája 1772-ben jelent meg először.

(Idézet szövegkontextusa)

Die Rührung hat er [Lessing] in seiner Miss Sara, die Leidenschaft in seiner Emilia am weitesten getrieben.

252. [178] – [Kant]

Szövegforrás

MTA KIK K633/II. 89b. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Immanuel Kant: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. [Nicolovius, Königsberg, 1798.]

Hivatkozott részlet fejezetcíme: Erster Theil. Anthropologische Didaktik. Erstes Buch. Vom Erkenntnißvermögen. Von dem erlaubten moralischen Schein.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy *Pandektáinak* csak a II. kötetében találunk három, Kantra vonatkozó kijegyzést (252, 254, 257.). *Az én naplóm* című önéletrajzi írásában egy 1804-ben folytatott beszélgetés kapcsán kitér arra, hogy, legalábbis akkoriban, miért nem ismerte behatóbban Kant filozófiai munkásságát.

Én megvallom pirulás nélkül, hogy ötet nem ismerem, mert a' kik ismerik, azt mondják, hogy három négy eszt. kell míg a' Kezdő annyira jut, hogy megérthesse; nekem pedig annyi elveszteni (az az más tárgytól elvonattatni) való időm nem vala. De kettőt hármat populáris írásai közzül olvasván, 's felette szépeknek 's igazaknak találván, a' szerént ítélek nem populáris írásai felől mint Socrates ítélte a' heraclitus' érthetetlen írásai felől: „A' mit értettem, mind igen szép; 's innen azt húzom-ki, hogy az is szép lehet, a' mit nem értettem”. (PEml. 276.)

Magyarázatok

Immanuel Kant (1724–1804): német filozófus, esztéta. Königsbergben született, majd 1755-től a königsbergi egyetem professzora lett. 1780-ban tagja lett az egyetem Szenátusának, majd 1787-ben a berlini Tudományos Akadémiának. Az 1786-os tanév első szemeszterében rektornak nevezték ki. Kant professzor maradt egészen 1797-ig. Első műveiben, amelyeket a 40-es és 50-es évek folyamán írt, a természet állt kutatásai középpontjában, a 70-es évektől inkább filozófiai témájú problémák foglalkoztatták.

(*Idézet eredeti kontextusa*)

Denn dadurch, daß Menschen diese Rolle spielen, werden zulezt die Tugenden, deren Schein sie eine geraume Zeit hindurch nur gekünstelt haben, nach und nach wohl wirklich erweckt und gehen in die Gesinnung über.

(*Idézet magyarul*)

Kant: Pragmatikus érdekű antropológia.

A megengedett morális látszatról

14§. Mert azzal, hogy eljártsszuk az előbbi szerepeket, fokról fokra valóban gyökeret vernek bennünk azok az erények, melyekkel időtlen időkig csak színleg dicsekedhettünk pedig, és tanyát ütnek a kedélyünkben. (KANT 2005, 55.)

253. [179–180] Lessing.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 90a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Der Freymüthige oder Berlinische Zeitung für gebildete, unbefangene Leser von A. von Kotzebue und August Kuhn; 1808/07/26, 149. sz., 595.

Aesthetische Briefe. Lessing.

A kijegyzésben Kazinczy a cikk két, egymással nem összefüggő bekezdését vonta össze.

Magyarázatok

Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781): német drámaíró, költő, esztéta (l. még 244. kijegyzés).

(Kijegyzés magyarul)

Írásaiban állandó németesség és eredetiség, világosság, érthetőség és érettség uralkodik, ami a jelenleg uralkodó görögösséggel, németellenséggel és szándékos alakoskodással szemben Lessing számára roppant előnyös ellentétet képez. A legnehezebb bölcséleti mondásokat, a legfinomabb megjegyzéseket, a legkülönösebb igazságokat és képeket olyan közel tudja hozni hozzánk, úgy át tudja szellemíteni és meg tudja világosítani, hogy az helyes szavallással minden avatatlan értésére és hasznára válhat. E világosság és közérthetőség pedig legrégebbi, legtagadhatatlanabb és legszen-
tebb célja minden előadásnak. Még a filozófikus Náthánban is uralkodik bizonyos népiesség, bizonyos hazai hang, mely minden igaz német szívét megérinti és a modern ízlés idegensége fölött megvigasztalja.

Ismerte ő a görög és az angol drámaírókat, mégsem jutott eszébe, hogy utánozza őket, avagy a maga német modorát az övékével szemben kockára tegye. Ezt a modort nagyon korán megalkotta magának, alkotórészei pedig: érthetőség, világosság, klasszikus csín, átható elmeél, egyes tréfa, egészséges humor. Jellemzője egy őshonos hang és egy feltűnően erős, izmos, mindent átható józan ész. Nála minden megmérlegelt, kiszámított, érett; természetes, tiszta, tömör nyelven adja elő a természetest. Nem értékelte a keresettséget, a kifinomult, sötét dolgokat, mert hatásuk csak ideigvaló; műveinek legszebb részei annyira természetesen állnak ott, mintha nem is lehetne őket másképp kimondani. (ford. B. B. A.)

254. [180] – [Kant: Anthropologie]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 90b. Autográf.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. kijegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Immanuel Kant: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* [Nicolovius, Königsberg, 1798.]

Hivatkozott részlet fejezetcíme: Zweiter Theil: Anthropologische Charakteristik. C. Der Charakter des Volks

Kazinczy Kantnak ugyanabból a művéből idéz, mint a 252. kijegyzésben, de egyik helyen sem adja meg a kijegyzés forrását. Ellentétben azonban a 252. kijegyzéssel, itt az idézet alatt feltünteti

a szerző, Kant nevét. Az sem állapítható meg, hogy másodkézből (pl. folyóiratcikkből) származik-e az idézet, vagy az eredeti műből.

Magyarázatok

Immanuel Kant (1724–1804): német filozófus (l. még 252. megjegyzés).

(*Idézet eredeti kontextusa*)

Die Wörter: Esprit (statt bon sens), frivolité, galanterie, petit maitre, coquette, etourderie, point d’honneur, bon ton, bureau d’esprit, bon mot, lettre de cachet – u. d. g. lassen sich nicht leicht in andere Sprachen übersetzen: weil sie mehr die Eigenthümlichkeit der Sinnesart der Nation, die sie spricht, als den Gegenstand bezeichnen, der dem Denkenden vorschwebt.

(*Idézet magyarul*)

Hogy esprit (bon sens helyett), frivolité, galanterie, petit maitre, coquette, etourderie, point d’honneur, bon ton, bureau d’esprit, bon mot, lettre de cachet stb., ezek a szavak nehezen lefordíthatók más nyelvre; mert inkább az őket használó nemzet érzékenységbeli sajátosságairól árulkodnak, mintsem arról a tárgyról, amely a gondolkodó szeme előtt lebeg. (KANT 2005, 279.)

255. [180] – [Ciceros Sämmtliche Briefe]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 90b. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1809. július 24.–1809. december között. A 245. és a 256. megjegyzés keletkezési idejéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kivágot valószínűleg folyóiratból származó könyvhirdetés. A kivágotban hivatkozott mű *M. Tullius Cicero’s Sämmtliche Briefe Übersetzt und erläutert von C.M. Wieland*. 2 Baende, Heinrich Geßner, Zürich, 1808 [–1821.]

256. [181–312] – Grammatische Gespraech v. Klopstock.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. Autográf.

Keletkezése

1809. december. Kazinczy saját datálása.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/01/28–30, 24–26 sz., 185–208., 305–343.
Johann-Heinrich Voss (recenzens): Grammatische Geschpräche von Klopstock. Altona, 1794.

A *JALZ* 1804. január 28–30. között három lapszámban közölte Johann-Heinrich Voss recenzióját Friedrich Gottlieb Klopstock *Grammatiscbe Gespraecbe* című nyelvészeti tárgyú könyvéről. Az 'Allgemeine Sprachkunde' című rovatban megjelent recenzión belül Voss külön recenziálja Adelung *Grammatiscb-Kritisches Wörterbuch* című nyelvészeti tárgyú könyvét. Kazinczy a teljes recenziót lemásolta. Johann Heinrich Voss recenziója a szöveg megjelenése után tíz évvel került a *JALZ* hasábjaira.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Klopstock-recenzió olvasásáról először egy Dessewffy Józsefnek szóló levélben számolt be. A datálatlan levelet Váczy János 1809 októberére sorolta be, holott a Klopstock-recenzió olvasásának körülményeiről 1809. december 8-án Rummy Károly Györgynek is beszámolt. A két levél tartalmi megegyezése miatt valószínűbb, hogy a Dessewffynek szóló levél is december elejére tehető:

Én egy holnap olta inkábbára a' Jenai Lit. Zeitungok olvasásával töltöm időmet. Klopstocknak Grammatiscbe Gespraecbe Voss recenseálta benne (Jan. 1804). Ezt szóról szóra kiírtam. Tudtam hogy KI. azt írta, de a' könyvet sem Pesten, sem Bécsben meg nem kaphattam. Most újra sürgetem megküldését. Mert – higyj állításomnak! nem fanfaronád az bennem – nékem épen az a' gondolkozásom a' magyar nyelvről, a' mi a' Klopstocké 's Vossé a' németről; és Te tudod, hogy régen készülgetek olly grammaticát írni, mint a' millyet KI. kívánt ezen recensio szerént. Sőt tovább megyek: látván a' mit KI. is látott), hogy az felette sovány portékácska lészen – én is épen úgy gondolkoztam, elmés költemény által meglekkesíteni a' Grammatikát, mint KI. cselekedett itt, de nem értem-fel, mint kell azt úgy, a' hogy itt látom. (KazLev VII. 1568. sz., 23–24.)

1809. december 8-án Rummy Károly Györgynek is a recenzió fáradságos lemásolásáról ír:

Dieser Tage arbeitete ich mich mit der Abschrift des Artikels: Gramat. Gespraecbe von Klopstock aus Ihren Jenaischen Lit. Zeitungs Heften müde ab. Aus der darin befindlichen Recension des Adelung'schen Wörterbuches habe ich viel gelernt. (KazLev VII. 1610. sz., 135.)

Amint a levelezésből kiderül, Kazinczy már azelőtt ismerte Klopstock művét, hogy a recenziót olvasta volna. Beszerzésére is tett kísérletet, de nem járt sikerrel. Voss recenziója alapján Klopstocknak a német nyelvről alkotott gondolataival teljes mértékben azonosult. Annak ellenére, hogy a könyvet ekkor még nem tudta kézbe venni, hatására ismét feltűnik a korábban tervezett „íróknak való” grammatika megírásának terve.

1810. július 13-án Vitkovics Mihály Kazinczyhoz írott levelében arról tájékoztatja, hogy Eggenberger pesti könyvkereskedővel beszerezette a *Grammatiscbe Gespraecbe* kiadását, de a segéd tévedésből 9 Ft-ért valaki másnak eladta. (KazLev VIII. 1799. sz., 12.) 1810. október 16-án Vitkovics értesíti Kazinczyt, hogy megérkezett Eggenberghez a *Grammatiscbe Gespraecbe* kötete, amit készűl elküldeni. (KazLev VIII. 1854. sz., 133.) A kötet azonban akkor nem érkezett meg, mert 1810. december 29-én Szemere Pál közvetítésével újra kísérlet történik arra, hogy eljuttassák Kazinczyhoz. (KazLev VIII. 1901. sz., 242.)

Magyarázatok

Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803): német költő. 1775-ben tért vissza Dániából Hamburgba. Ekkor ásta bele magát nyelvészeti és verstani vizsgálódásokba. Klopstock nem volt valódi nyelvész, dilettáns és töredékes kutatási eredményeit két gyűjteményes kötetben jelentette meg: *Über Sprache und Dichtkunst* (1779, 1780), *Grammatiscbe Gespraecbe* (1794). Mindkét műve szinte teljesen hatás nélkül maradt. A *Grammatiscbe Gespraecbe* megjelenésének a politikailag zavaros idők nem kedveztek, a mű szeszélyes nyelvezete pedig szintén nem könnyítette meg leglényesebb gondolatainak kihámozását. A recensens, Voss a Klopstock zászlaja alá tömörülő Göttinger Hain elnevezésű költőcsoporth vezető egyénisége volt. (ADB 16. kötet, 211–226.)

257. [301] – Kant über die Pädagogik.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 151a. Autográf.

Keletkezése

1809. december körül. A 256. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/02/23, 46 sz., 361–365.

Karl Gottlob Küttner (recenzens): Immanuel Kant über Pädagogik [hrsg. von Friedrich Theodor Rink] bei Nicolovius, Königsberg, 1803.

A JALZ Pädagogik című rovatában megjelent recenzióból kímásolt rövid részlet a lap 362. oldalán található, amely a mű erényeit foglalja össze. A kijegyzés módja arra utal (a szöveg elejére helyezve azt a mondatot, amely a cikkben az első mondat legvégén szerepel), hogy Kazinczy számára ez volt a recenzió leglényegesebb mondanivalója.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy nem tesz említést a Kant nyomán keletkezett műről, de néhány évvel később, 1814 decemberében Z. Kiss Sámuel arról számolt be neki, hogy 1808-ban lefordította Kant pedagógiáját, amit azonban nem jelentetett meg. Z. Kiss fordítása a későbbiekben sem látott napvilágot.

Mihelyt Kánt Pedagógiáját (még 1808ban fordítottam vala) ujra által nézem, hogy azt Döbrenteinek kérésére Kolozsvárra elküldhessem, legottan hozzá kezdek a Gratziákhoz. (Z. Kiss Sámuel Kazinczyhoz. 1814. december 4. KazLev XII. 2790. sz., 222.)

Magyarázatok

Immanuel Kant (1724–1804): német filozófus. 1776–1787-ig pedagógiai tárgyú előadásokat tartott a königsbergi egyetemen. Egyik tanítványa, Friedrich Theodor Rink 1786-ban feljegyezte, és később, 1803-ban kiadta az előadások szövegét „*Kant über Paedagogik*” címen.

(Idézet magyarul)

A mű megkülönböztető értéke a pedagógia minden ágának közvetlen felfogása és mindezek szabad, könnyed és egyszerű előadása a nevelés teljesen filozófiai és ugyanakkor gyakorlati szemlélete alapján. Csöppet sem kínos alapossága mellett is ez általában véve nagyon könnyen érthető és olvasható mű a nevelésről. Ezen tulajdonságoknak köszönhetően, amelyek egyetlen más pedagógiai írásban sem egyesülnek ilyen szorosán, egyaránt alkalmas arra, hogy tankönyvül szolgáljon előadók, és kézikönyvül mind pedagógusok, mind önállóan nevelő szülők számára. Kidolgozásában nem követi el azt a hibát, hogy pusztán az emberi természet mint olyan filozófiáját avagy bemutatását nyújtsa, megelégedve a pedagógiáról, amely egyszersmind a nevelési eszközöket is megadja. Noha megállapításainak természetes és könnyed volta ennek ellenkezőjét sugallná, valójában e tekintetben is sok újat ad a mű. (ford. B. B. A.)

258. [302] – Az Erdő

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 151a. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc, *Az erdő = Kazinczy Ferenc összes költeményei*, kiad. Gergye László, Balassi Kiadó, Bp., 1998, 102.

Kazinczy Ferenc, *Az erdő = Kazinczy Ferenc, Költemények I–II.* (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, I. 993.; II. 382–385.

Keletkezése

1810. január 3. után. A vers keletkezéstörténetéhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Kazinczy az 1810. január 3-án éjjel készült verset megegyező szöveggel a következő hetekben, és hónapokban sokaknak elküldte levélben. Ezt 1810-ben kétszer is archiválta a *Pandektákban*. A vers másik előfordulása a *Pandekta III.* kötetben: 337. **Az Erdő** (MTA KIK K633/III. 152a [5]) című kijegyzés.

259. [302] – Herder, A' Weimári Superintendens, Kőműves volt.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 151a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 3. után – 1810. augusztus előtt. A 258. és a 261. kijegyzés keletkezéséhez képest.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, Intelligenzblatt; 1804/07, 89. sz., 736.
Vermischte Anzeigen

A kijegyzés a *JALZ* vegyes rövidhírek rovata alapján készült. A rövidhír arról szól, hogy egy J. A. Landmann nevű diák prenumerációs felhívást közölt a *JALZ* egyik korábbi számában az *Allerneueste Geheimnisse der Freymäurer* című könyvvel kapcsolatban. A könyv a szabadkőműves-ség titkainak felfedéséről szól. A komolytalannak és a szabadkőművességhez méltatlannak tartott kiadványról szólva a cikk írója Herderre mint olyan „tisztéletreméltó” szabadkőművesre hivatkozik, aki *Adrastea* című folyóiratában a szabadkőművesség valódi természetéről közölt írást. Kazinczy ebből tudta meg, hogy Herder szabadkőműves volt. Az *Allerneueste Geheimnisse der Freymäurer, darinne deren wahrer Ursprung* címmel többször is megjelentetett műnek (1780) egy 1804-es újabb kiadásáról szóló felhívásról van szó. Herder *Adrastea* című folyóiratának 1802-ben megjelent negyedik kötetében valóban találunk egy tanulmányt „Freimäurer” címmel.

Magyarázatok

Johann Gottfried von Herder (1744–1803): német költő, műfordító, történetfilozófus. 1776-tól élt Weimarban, ahová Goethe közbenjárásával Károly Ágost herceg hívta meg udvari papnak és püspökné. Herder 1764-től 1769-ig Rigában lelkészként és tanárként működött, itt lépett be a szabadkőműves rendbe. 1783-ban, weimari tartózkodása idején lett az Illuminátus rendnek is tagja, amelynek ottani vezetője Johann Cristoph von Bode volt, körülötte pedig olyan prominens tagokat találunk, mint Goethe vagy Károly Ágost herceg. Herder rendbéli neve 'Damasus Pontifex'. Később, 1800 és 1803 között Herder csatlakozott a színházigazgató, színész és közismert szabadkőműves Friedrich Ludwig Schrödernek a Strikten Observanz (Strict Observance) magasfokú szabadkőműves rituálék megújítása érdekében végzett munkájához. A reform célja, amely a németországi és főképp hamburgi páholyok működésére terjedt ki, az emberiség erkölcsi kötelességeit középpontba állító új rituálék kidolgozása volt. (HÁRS 2012, 223–224; JORDHEIM 2019, <https://critica-massonica.webnode.it/functions-of-secrecy-herder-and-the-masonic-elements-of-enlightenment-thought/>)

(Kijegyzés magyarul)

„Egyébként a beküldő mint szabadkőműves a közönség előtt megerősítheti, hogy a szabadkőművesek szokásai azok számára, akik az ő viszonyait nem ismerik, egészen érdektelenek. De hogy a szabadkőművesség valódi lényegéről [miként] ne lehessen semmit megtudni, az egy igen tiszteletreméltó szabadkőműves, a néhai Herder írásából, az Adrasteából, IV. kötet, 2. darab kitanulható.” (ford. D. E.)

260. [303] – A' Klopstock Messiásának hollandus fordítója J. Meerman.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 152a–b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 3. után – 1810. augusztus előtt. A 258. és a 261. kijegyzés keletkezéséhez képest.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, Intelligenzblatt; 1804/07, 75. sz., 620.

Kunst-Nachrichten

A JALZ *Intelligenzblattjának Kunst-Nachrichten* című rovatában jelent meg egy közlemény, amelyben a *De Messias, uit het Hoogduitsch van Klopstock vertaald door Mr. Johan Meerman* című könyvének illusztrálására kértek fel művészeket. Az illusztrációkat a közleményben megjelent, Kazinczy által kijegyzetelt témákhoz kellett elkészíteni.

A holland kiadás illusztrálására – amely illusztrációk nélkül 1803–1805 között jelent meg először – Friedrich Heinrich Füger is jelentkezett. Mint Kazinczy kijegyzéséből megtudjuk, a református holland felfogás szerint az első képen nem lehetett az istenséget emberi alakban ábrázolni, amit Füger úgy oldott meg, hogy a korábbi verzióról le hagyta az Atyát, és csak fényt tett a helyére. Mint Kazinczy a jegyzet végén megemlíti, Füger nyerte el a jutalmat, aki Joht kérte meg a képek részbe metszésére. A holland kiadás végül 1806–1815 között jelent meg ugyanannál a kiadónál: *Platen behoorende tot (= bij de vertaling door J. Meerman van) de Klopstock's Messias. (door F. John naar H. F. Füger)* címmel, húsz rézmetszettel. A megjelent illusztrációk között végül egyetlen egy nem Füger munkája: azt a képet, amelyiken az istenséget kellett ábrázolni, nem fogadták el tőle, hanem egy lőcsei származású festő, Josef Czauczig után készített belőle metszetet John. A többi illusztráció azonban Fügeré.

Szövegkapcsolatok

A *Messias* több énekét is lefordította Kazinczy. Első fordításai mutatványként a *Magyar Museum* hasábjain jelentek meg 1788-ban. (*Magyar Museum* I. 98–101). Az eposzon fogsága után is dolgozott, számos fordításváltozat maradt fenn kéziratok hagyatékában, a munka azonban nem jelent meg.

Kazinczy érdeklődését valószínűleg azért keltette fel az 1804-ben megjelent felhívás, mert ekkor már ismerte a *Messias*hoz készült illusztrációkat. A lipcsei Göschen kiadónál Füger után John által metszve 1799-ben jelent meg a *Messias* négy kötetben (*Klopstocks Werke. Dritter Band. Der Messias*. I–IV. Band, Leipzig, bey Georg Joachim Göschen. 1799.) Kazinczy megvette a Göschen kiadónál megjelentetett teljes nyolckötetes összkiadást *Klopstocks Werke, in gross Quart, mit Kupfern von John, nach Füger* címmel. Ennek Otto Wigand kereskedőtől származó számlája a *Pandekta V* kötetben található (MTA KIK K 633/V. 181a–b). A könyvért 49 tallér 16 krajcárt fizetett.

1808. október elején Bécsben tartózkodott, útjáról *Extractusok Diariumomból* című naplójegyzetében találhatóak feljegyzések. Ezek között nem szerepel John Friedrich rézmetszőnél tett látogatása. (PEml. 228.) John Friedrich rézmetszőnek önálló kijegyzést szentelt (l. 261. kijegyzés).

Magyarázatok

Friedrich-Gottlieb Klopstock (1724–1803): német költő (l. még 138. kijegyzés.). *Der Messias* (1748–1773; átdolgozta: 1780 és 1800) című eposzának holland kiadása: *De Messias uit het Hoogduitsch van Klopstock vertaald door Mr. Johan Meerman*, 1806–1815, Gravenhage, L. Van Cleef.

Midőn 1808. Oct.: Kazinczy 1808. szeptember 30. és október 11. között tartózkodott Bécsben (PEml. 230.)

Friedrich John (1769–1843): bécsi rézmetsző (l. még 261. kijegyzés).

Friedrich Heinrich Füger (1751–1818): bécsi festő. 1784-től a Belvedere képtárának, 1795-től a bécsi művészeti akadémiának igazgatója.

A *rajzolatokat*: Kazinczy Lichtenstein vagy Esterházy herceg gyűjteményére emlékszik, ahová az eredeti Füger-képek kerültek. Valójában a bankár Fries gróf vásárolta meg metszetgyűjteménye számára a húsz darabból álló Füger-sorozatot. (BOECKH 1822, 303.)

261. [304] – John Friedrich, Bécsi metsző

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 152b. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus körül. A kijegyzés az *Annalen der österreichischen Literatur und Kunst* 1810. augusztusi számának elolvasása alapján készült.

Felhasznált szöveg

Annalen der österreichischen Literatur und Kunst [Wiener Annalen]; 1810/08, 350–351.

A Friedrich Johnról szóló feljegyzés nem a hivatkozott *Annalen der österreichischen Literatur und Kunst* című folyóiratból készült, hanem Kazinczy saját benyomásainak rögzítése nyomán a Friedrich Johnnal való személyes találkozások alapján. Kazinczy azért hivatkozik az *Annalen* 1810. augusztusi számára, mert a lapban ekkor jelent meg John rövid életrajza. Ebből azonban Kazinczy semmit sem vett át. A cikkben John angol származásúként emlegetik. Munkái közül kiemelik a Wieland- és Klopstock-kiadásokhoz készült metszetlapjait.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy és Friedrich John első találkozása, ahogy a kijegyzésben is szerepel, 1803-ban Bécsben történt. Bécsi útjáról több önéletrajzi feljegyzésében, emlékirataiban is megemlékezett. A „rövid jegyzés után” című szövegben (1803) pontos dátumot is közöl a találkozásról: „Június 12. Johnnal ebédlek Schönbrunnban Báróczival.” Ekkor kéri fel Kazinczy Johnt, hogy a bécsi grafikkussal, Vinzenz Georg Kiningerral róla készített első portréját (tusrajzot) John metssze rézbe. (PEml. 672.) John a metszetet 1804-ben készítette el.

Az 1803-as bécsi találkozást *Az én naplóm*ban részletesen megörökítette. A Pandekta-kijegyzést mint szövegelőzményt a két évvel később keletkezett naplóban (1812. március–április) felhasználta, de lényegesen tömörebben, és más információkra téve a hangsúlyt:

Már meglátogatám John Urat, a’ híres Rézmetszőt. Egy száraz barna pofaszakálú ember. ’S kedvem szerént tölték vele egy órát. Szó vala a’ Canova Amorjának ’s Psychejének grouppjáról, ’s kérdezém, ha nincs e az rézbe metssze. – Uram, felele John, azt nem rézben, hanem gipsz öntevényben kell bírni. Én nem vagyok gazdag: de ha öntevényét kaphatnám, örömet bérelnék-ki egy szobával többől álló lakást. – Ma Márton Ur Junkerhez vezetete, a’ híres betűmetszőhöz, ki Pozsonyi-fi. John ennek test-vérét tartja másodszeri házasságban. (PEml. 297.)

*Az én naplóm*ból teljesen kihagyta a kijegyzés második részét, amelyben Johnt mint szabadkőműves testvért idézi meg. Feltételezhető, hogy John, aki Bécsben Alxingerral került szoros ismeretségbe, a „Zur Wahren Eintracht” páholyhoz tartozott. (BLKÖ)

Az 1804-ben elkészült portré miatt John és Kazinczy több levelet is váltottak. A Bécs és Érsemlyén között lebonyolódó nehézkes levélváltások a kép eljuttatása és kifizetése körül majd egy évig húzódtak. Kazinczy 180 forintot fizetett a rézmetszésű portréért, de nem volt vele igazán megelégedve. (Friedrich John Kazinczyhoz. 1804. máj. 24. KazLev III. 675. sz., 194.; Friedrich John Kazinczyhoz. 1804. jan. 7. KazLev XXIII. 5693. sz., 72.; 1804. jún. 30–szept. 4. KazLev XXIII. 5697–5700 sz., 79–82.; 1805. jan. 7. KazLev XXIII. 5703. sz., 85.)

Kazinczynak az 1808-as bécsi útja után keletkezett leveleiből arra lehet következtetni, hogy második személyes találkozásukkor több metszetet is vásárolt Johntól, aki addigra európaszerte elismert rézmetszővé vált. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1808. okt. 27. KazLev VI. 1364. sz., 104.; Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1809. júl. 6. KazLev VI. 1510. sz., 440.; Kazinczy Cserey Farkasnak. KazLev VI., 1544. sz. 1809. szept. 12. 517.)

Magyarázatok

Friedrich John (1769–1843): bécsi rézmetsző. Poroszországi származású művész volt, mesterségét Londonban tanulta, tudását a bécsi képzőművészeti akadémián tökéletesítette. Bécsben, ahol Friedrich Heinrich Füger vette pártfogásába, a pontozó modorban dolgozó rézmetszésnek egyik úttörője és elismert képviselője volt. Füger révén a századfordulón az osztrák mágánások és írók elhalmozták megrendeléseikkel. Magyarországon Kazinczy volt első megrendelője. (Berlász Jenő jegyzete a John Friedrich levelekhez. KazLev XXIII. kötet. 438–439.; RÓZSA 1955, 223–229.)

láttam 1803. Jún – és 1808.: Kazinczy kétszer találkozott Johnnal Bécsben. Először 1803 nyarán (PEml. 177, 298, 672.), majd 1808 őszén. 1808. szeptember 20.–október 11. között tartózkodott Bécsben. Erről az útjáról egy naplójegyzet maradt fenn, amelyben azonban név szerint nem említi Johnt. (PEml. 230.)

Junker Keresztély (1757–1841): pozsonyi térkép- és betűmetsző, 1789–1820 között Bécsben működött. John sógora.

Assessor: ülnök, bíró. Friedrich John apja jogi végzettségű, képzett ember volt Marienburgban. A szabadkőműveségház fűződő kapcsolatáról az életrajzokban nem esik szó. (BLKÖ)

262. [305] – [Persii Satyrae]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 153a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus után. A 261. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A. *Persii Flacci* (Aulus Persius Flaccus) *Satyrae* VI., Göttingen, G. L. König, 1803.
A kijegyzés Persius szatiráinak új kiadását rögzíti.

263. [305] – Szelídség, tolerantia.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 152a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus után. A 261. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/04/16, 91–92. sz., 97–105.

Johann Wolfgang Goethe (recenzens): *Lyrische Gedichte von Johann Heinrich Voss bey Nikolovius, Königsberg*, 1802.

A 263. és 266. kijegyzés Johann Wolfgang Goethe *Lyrische Gedichte von Johann Heinrich Voss* című könyvrecenziójából származik a felhasznált szövegre való utalás nélkül. Mindkét esetben Kazinczy olyan részletet jegyzetelt ki, amelyek nem Voss költészetére vonatkoznak, hanem Goethe bölcsességeként jelennek meg, ami a feljegyzéseknek adott címből is kiderül. A 263. kijegyzés a *JALZ* 102. oldalán található.

Magyarzatok

Johann Heinrich Voss (1751–1826): költő, műfordító (l. még 24. kijegyzés). 1802–1805 között Jénában élt, ekkor került szorosabb kapcsolatba Goethével, akit azonban már a *Göttinger Musenalmanach* révén korábban is ismert. Goethe párfogásába vette a radikális politikai nézeteket valló költőt, bár a francia forradalom iránti elkötelezettségében nem értett vele egyet. Voss *Lyrische Gedichte* címen 1802-ben, Königsbergben megjelent versgyűjteményéről Goethe 1804-ben közölte nagyívű tanulmányának beillő recenzióját a *JALZ*-ban, amely részéről egy irodalompolitikai gesztus is volt. (HALÁSZ 1987, 292–293.)

(Idézet magyarul)

Szavazzunk ama látszatra igazságos, valójában igazságtalan s velejéig hamis maximára, mely szemérmetlenül megkövetelné az igaz toleranciától, hogy türelmes legyen a türelmetlenséggel szemben is? Nem, soha! A türelmetlenség hatékony s ártékony, csak az képes megfékezni, ki türelmetlen hatékonysággal lép fel ellene. (ford. Görög Lívia. GOETHE 1985, 64–65.)

264. [305] – Gedichte von Höltz

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 152a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus után. A 261. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Gedichte von Höltz neu besorgt und vermehrt von J. H. Voss, Bohn, Hamburg, 1804.

Kazinczy csak a könyv címét jegyezte le, de a kijegyzés valószínűleg a *JALZ* 1804/04/18, 93. sz., 113–120. oldalán található recenzió hatására készült.

Magyarázatok

Ludwig Heinrich Christoph Höltz: (1748–1776); német költő. Göttingenben tanult. Az 1772-ben alapított göttingeni Hainbund írói társaság tagja és a csoport jelentős költőegyénisége volt.

Gedichte von Höltz: Höltz korai halála után először 1783-ban jelentek meg versei kötetbe gyűjtve: *Gedichte. Besorgt durch seine Freunde L. Graf zu Stolberg und J. H. Voß*, Hamburg, 1783. Ennek második kiadása jelent meg 1804-ben.

265. [305] – [Klopstock: Verlorne Mühe]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 152b. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus után. A 261. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, Intelligenzblatt; 1804/04, 52. sz., 415–416.

Friedrich Gottlieb Klopstock: *Verlorne Mühe*

A vers a *JALZ Intelligenzblatt*jának 52. számában az utolsó lap legalján jelent meg cím nélkül, abban a formában, ahogy Kazinczy lejegyezte.

Először Klopstock *Die deutschen Gelehrtenrepublik* (Hamburg, Bode, 1774) című kötetében látott napvilágot. (208. old.)

266. [306] – Aufklärung

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 152b. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus után. A 261. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/04/16, 91–92. sz., 97–105.

Johann Wolfgang Goethe (recenzens): *Lyrische Gedichte von Johann Heinrich Voß*. Königsberg, bey Nikolovius, 1802.

A 263. és 266. megjegyzés Johann Wolfgang Goethe *Lyrische Gedichte von Johann Heinrich Voss* című könyvrecenziójából származik a felhasznált szövegre való utalás nélkül. A 266. megjegyzés forrása a recenzió második részében, a JALZ 92. számában a 99. oldalon található. A Goethétől származó, felvilágosodásról megfogalmazott gnómaszerű idézet nemcsak Kazinczy számára volt kiemelhető a recenzióból, hanem azóta is Goethe egyik ismert idézeteként tartják számon.

Magyarázatok

Johann Heinrich Voss: l. 263. megjegyzés.

(Idézet magyarul)

(Mert) az igazi felvilágosodás ott kezdődik, ha az ember eltöpreng tulajdon állapotán, s megszokja, hogy azt kívánatosnak tekintse. (ford. Görög Lívia. GOETHE 1985, 60.)

267. [306] – [Klopstock: Messiah]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 152b. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus után. A 261. megjegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Friedrich Gottlieb Klopstock [Mary Collyer, Joseph Collyer ford.]: *The Messiah: attempted from the German of Mr. Klopstock*, III Volumes, William Bancks, Wigan, 1784.

Kazinczy a megjegyzés forrását nem adja meg, Klopstock *Messias*ának első angol fordításáról csak néhány bibliográfiai adatot közöl. A könyv árának feltüntetéséből arra lehet következtetni, hogy egy könyvkereskedői hirdetésből emelte át.

Magyarázatok

Friedrich-Gottlieb Klopstock (1724–1803): német költő. *Der Messias* (1748–1773; átdolgozva: 1780 és 1800) című eposzának első angol fordítása *The Messiah* címen jelent meg. (l. még 138. megjegyzés).

268. [307–312] – Russische Sprache.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 154a-156b. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus után. A 261. megjegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; Intelligenzblatt; 1804/07, 76. sz., 627–632.
Vermischte Nachrichten

Az orosz nyelv kialakulásáról szóló cikk bevezetőjében az áll, hogy a *Nördlicher Anzeiger* című orosz folyóirattól készült a fordítás. Kazinczy a teljes cikket rövidítéssel, kihagyásokkal másolta le.

XXII. csomó [312–360; ~~643–690~~]

- 269. Stylistika, Versificatio
- 270. philosophisch
- 271. Metricus német versek
- 272. Ugyan-az
- 273. Pericles
- 274. Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe
- 275. Holbeins Porträte
- 276. Raphael
- 277. Holbein
- 278. Literatur eines Volkes
- 279. Geist des jetztigen Zeitalters

A XXII. csomó az eredeti, áthúzott számozás alapján a jelenlegi *Pandekta I.* kötet VI. csomó 25–28. kijegyzéseinek folytatása, azokkal alkot egy sorozatot. A VI. csomó áthúzott számozását (627–642) folytatja a jelenlegi *Pandekta II.* kötet 269–279. kijegyzéseinek régi, áthúzott számozása a 643–690. lapokon. A két csomó szoros összefüggését az is bizonyítja, hogy mindkettőben a *JALZ* 1807-es évfolyamában megjelent recenziókból készült kijegyzéseket találunk. A *Pandekta I.* 28. kijegyzése „*Terentznek Eunuchja*” címmel a régi, áthúzott számozás szerint (638–642) közvetlenül a *Pandekta II.* kötetben található, 269. „*Stylistika Versificatio*” (643) című kijegyzés előtt állt.

A teljes sorozat legelső darabjának keletkezése (VI. csomó 25. kijegyzése „Homers Werke von Joh. Heinrich Voss” címmel) pontosan datálható a levelezés alapján. 1809. május 30-án említi Kazinczy Rumynak, hogy éppen Voss recenzióit olvassa a *JALZ* 1807-es évfolyamából („Jetzt lese ich Voss’s Homer und Horaz. Sehr gut gerathen. Aber was ist das alles gegen das original!” *KazLev* VI. 1488. sz., 395.) Ennek alapján feltételezhető, hogy mindkét csomó, így a XXII. csomó kijegyzései is 1809 májusa után keletkeztek.

269. [313; 643] – Stylistika, Versificatio.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II.157a. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. Kazinczy Romy Károly Györgyhöz 1809. május 30-án írt levele alapján. *KazLev* VI. 1488. sz. (I. XXII. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/01/15, 13. sz., 100–101.

Fr. Max. Klinger: Konradin: ein Trauerspiel in fünf Aufzügen. Göttingen, bey Danckwerts, 1806.

Kazinczy a recenzió első bekezdését másolta le (*JALZ* 100.), amelyben a recenzens elmarasztaló kritikát fogalmaz meg a színdarab nyelvezetéről. A recenzióban a szerző nincsen megnevezve, mert a darab név nélkül jelent meg.

A kijegyzés eredetileg közvetlenül a jelenlegi *Pandekta I.* kötet **28. Terentznek Eunuchját és Phormióját német jámbusokban fordította Köpke** (MTA KIK K 633/I. 111b–113b. [328–332, 638–642]) kijegyzése után, azzal egy kötetben szerepelt. Az eredeti kötet szerkezetben négy kijegyzés is a verselés témakörével hozható összefüggésbe (ehhez l. még **271. Metricus német versek** (MTA KIK K 633/II.157b–158a [314–315; 614–615]); **272. Ugyan-az** (MTA KIK K 633/II.158a–177b [315–354; 645–684])).

Magyarázatok

Friedrich Maximilian Klinger (1752–1831): német író, drámaíró. Az orosz cári hadsereg tábornoka.

(Idézet magyarul)

Konradin (szomorújáték, Göttingen 1806) [francia módra, és mint látjuk, verselésben igen gyakorlott kéz által megírva] szónoki stílusban, ami nem a megszokott módon mondja a dolgokat, hanem a hétköznapi prózát a költői nyelv vasárnapi díszébe öltözteti, amelyben aztán az ünnepélyesen parádézva királyi vérből valónak képzelet magát. Csakhogy a franciák értenek ahhoz, miképp tömjék ki oly szépen öltözeteiket, hogy azok maguk is eleveneknek tűnjenek, vagyis gondoskodnak olyan viszonylatokról és helyzetekről, amelyekben bőven adódik alkalom az indulatok kifejezésére, és jócskán van anyag a hosszú szónoklatokra; hanem ez a német az ő illendőségével le nem jó a katedráról, oly hideg ő a maga ünnepességében. [Hallván, hogy a figurák szépen fölöttébb eszesen szólnak, azon csodálkozunk: hogy lehetnek olyan esztelenek, hogy tétlen maradnak, mint akik egy tűzvész lángjai közt úgy kifordultak önmagukból, hogy csak báméskodnak egykedvűen.] Tudvalévő, hogy a verselés által a tragédia magasabb méltóságra emelkedik, mégis a pokolba kívánjuk azt, ha általa minden figurának egyazon arca, egyazon járása, egyazon nyelve lesz, és a királyt immár nem különböztetni meg a koldustól: ugyanabban az unalmas maskarában lép fel. A mellékes dolgoknak az efféle általános körülírása gyakran oda vezet, hogy a lényeg elsikkad. (B. B. A.)

270. [314; 644] – Philosophisch**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 157b. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. A **269.** kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/01/22, 18. sz., 137–144.

Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters von J. G. Fichte. Berlin, bey Realschulbuchhandlung, 1804–1806.

Kazinczy a *JALZ*-ben megjelent recenzióból a 137. oldalon található, Fichtétől vett idézetet másolta át. Az idézett szövegrészletet a cikkíró azonban összevonta. Az eredeti hosszabb és kifej-

tettebb. A *JALZ*-nak ugyanezt a recenzióját használta fel egy másik kijegyzésében is: 88. *Philosophisches Gemahlde* (MTA KIK K 633/I. 161a–162a [489–491; 333–335]).

Szövegkapcsolatok

Fichte nevének említése ritkán fordul elő a Kazinczy-levelezésben. Kazinczy számára az Erdélyben élő református pap barát, Sipos Pál közvetítette a kanti és fichtei bölcelet ismeretét. A német idealizmus filozófiai terminológiájával azonban soha nem tudott megbékélni. (CSETRI 1990, 68–69.) 1809 nyarán Rummy Károly Györgynek írott levelében arra is magyarázatot találunk, hogy miért nem kedvelte a német filozófust:

Kézy neigte sich vorher zum Empirism; jetzt ist auch er Fichte's Schüler. Ich ließ sie das lesen was in Ihrem Freymüthigen über Fichte's Werk und dem Absolutism steht, und bekannte beyden frey, daß ich die Aesthetiker der neuern Schule bey mir (das ist in geheim) für Schönschwätzer halte, oft ganz u. gar nicht verstehe: aber eben darum weil ich sie nicht verstehe, auch nicht verdamme. Nur möchte ich wissen, was die Kunst bey u. durch dieses Schönschwätzen gewinnt. Lessing, Winkelmann u. Göthe waren nicht Schönschwätzer und ich verstehe sie. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. aug. 16. *KazLev* VI. 1533. sz., 486.)

Kazinczy 1812. márc. 22-én Fazekas Istvánhoz írott levelében ismét kifejtette véleményét Fichte nyelvezetéről:

Szörnyű mélység az a Fichte tudománya; az ideákat tisztákra hozni szükséges, de ez a badar beszéd csak iskolába való, nem közönséges életbe. (Kazinczy Fazekas Istvánhoz. 1812. márc. 22. *KazLev* IX. 2181. sz., 352.)

Magyarázatok

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814): német filozófus. A *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* (A jelenlegi kor alapvonásai) című művének első kiadása 1804–1806 között jelent meg.

(Idézet magyarul)

a filozófiaiaknak van jelentése a tudományban, és az előfeltételezett fogalom egységéből kell levezetni mindent, semmiféle tapasztalatra nincs szükség, és teljességgel a priori módon végzi munkáját. (FICHTE 1981, 418–419.)

271. [314–315; ~~644–645~~] – *Metricus* német versek.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 157b–158a. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; Intelligenzblatt; 1807/02/28, 17. sz., 143–144.
Nachtrag zur Recension der Schlegelschen Elegie Rom.

Az *Intelligenzblatt*ban megjelent rövid cikk kiegészítés az August Wilhelm Schlegel *Rom: eine Elegie* (1805, Berlin, Unger) című műről készült recenzióhoz. A recenzió a *JALZ* 1807. január 13–15-i számában jelent meg, ugyanattól az ismeretlen, csak nevének kezdőbetűivel (D. A. E.) jelölt

recenzenstől. Kazinczy az egész cikket lemásolta. Az eredeti recenziót az *Intelligenzblatt*-ban megjelent kiegészítésnek a hatására olvasta el, hiszen a sorrendben következő 272. kijegyzés, amelynek címe is visszaul a 271.-re („Ugyan-az”), a Schlegel-műről szóló terjedelmes recenzió teljes másolata.

A *Pandekta II.* kötet eredeti szerkezetét tükröző, de később áthúzott oldalszámozás szerint négy kijegyzés is a verselés témakörével hozható összefüggésbe, amelyekből az első később átkeült a *Pandekta I.* kötetbe. (ehhez l. még 28. **Terentznek Eunuchját és Phormióját német jambusokban fordította Köpke.** MTA KIK K 633/I. 111b–113b [328–332; 638=642]; 269. **Stylistika, Versificatio** MTA KIK K 633/II. 157a. [313; 643]; 272. **Ugyan-az** MTA KIK K 633/II. 158a–177b [315–354; 645=684]).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1809 májusában több olyan recenziót is kijegyzetelt, amely a verselés témaköréhez kapcsolódik. A 271. kijegyzés tartalmát később felhasználta a *Berzsenyi Dánielhez Miklára, Somogyban* (1809. október) című episztolájához, illetve a csatolni kívánt értekezéshez:

„Az episztola Kazinczy jambusverselésről kialakított felfogásának leírásával indul, majd a magyar verselés három nemét tárgyaló történeti áttekintéssel folytatódik.[...] Ez a felfogás már korábban kialakult, szinte definíciószerűen fogalmazza meg Virág Benedeknek írott 1802. március 31-i levelében, a magyar verselés típusainak megnevezése után:

„Mi a’ magyarban három nemű versificatiót ismerhetnénk jónak.

Első lenne, a’ Szabó Dávid és Virág módja szerint, *mért lábakra*.

Második lenne, a’ Gyöngyösi ’s Zrínyi módja szerint, *csak kadentziákra*.

Harmadik, a’ Ráday módja szerint, midőn a’ vers *cadentziára is vevődik, de egyszersmind skandáltatik is.*»Egy nap | ismét | elmúlt | ’s borúlt | már éj | tszaká | ba.

’S ide tenném a’ Jambus liberrimumust, vagy ha úgy tetszik nevezni, a’ Pseudo-jambust, – ha értte bosszút érdelek, a’ Kazincziánus jambust! – melynek abban áll törvénye, hogy az utolsó lábat oda nem vévén, másutt mindenütt jambus vagy spondaeus, de trochaeus ’s pyrrhichius sehol nem állhat; az utolsó láb pedig megbocsáthatatlanul tiszta jambus. – (Ez a’ tiszta jambus ezen a’ helyen pótolék a’ kadentzia helyett, melyet a’ kadentziás versekhez szokott fül itt keresne.)” (KazLev. II. 516. sz., 467–468.) (KÖLTEMÉNYEK II. 373.)

Kazinczy az értekezés tartalmát megírta Rummy Károly Györgynek 1809. október 29-én. (KazLev. VII. 1573. sz., 34–35.) A levél részletesen kifejti az episztola háttérében álló verstani felfogást: elsősorban saját jambusainak védőbeszédét tervezte megfogalmazni benne, amit a hiátusról és synzesisről szóló rész követ, valamint a szonett Voss-szal szembeni védőbeszéde zár le. A Rummyhoz írott levélben azzal zárja a tartalmi összefoglalót, hogy ehhez sokat kellett olvasnia.

1813-ban a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* tervezett II. kötetében (MTA KIK K 625. 117a–126b) megtaláljuk a „Berzsenyi-episztola” egyik változatát. A vershez fűzött első két jegyzetében Kazinczy felhasználja a *JALZ Intelligenzblatt*-jából származó kijegyzését:

Sor 85. – Megnevezém, ki hozta légyen be közzénk a’ Görög mértékű verseket: illő, hogy a’ legrégibb német *metricus* vers is ismértessék. Azt az 1787diki Jénai Tudom. Újs. *br. fűzetjekben, az Intellbl. 143d. lapján tette közönségessé V o s s. Áll az e’ czímű munkában: Ein Verantwortung Polagrae vor dem Richter: ober vilfaltige klage der armen Polagrishen rott. Zu Meyntz bey Ino Schaeffer, Anno M. D. *XXVII. Imhol egy strópha belőle:

„Der Durst Tantali und der steyn Sisyphe

Yxionis rad peinge dich nacht und tag

Harpie fressen dich yetz und ewiglich,

Der teuffel hol dich.”

Vossnak ezen jelentése előtt a’ németek azt hitték, hogy öközöttök G e s s n e r K o n r á d és F i s c h e r J á n o s tették-meg az első próbát.

Kazinczy pontatlanul idézi saját kijegyzését: nem tudni, hogy a recenzenst miért azonosította Voss-szal, hiszen nevének kezdőbetűi alapján nem következethetünk rá. Fischart nevét is véletlenül elérta, valamint a *JALZ* 1807-es számát 1787-nek.

A jegyzés további része, melyben Gessner és Fischart hexamereit idézi, nem szerepel a *Pandekta I.* kijegyzésben, egyelőre nem sikerült azonosítani forrását:

Gessner a' maga Mithriadeteszében (Tiguri, M. D. IV.) a' 36. levél hatulsó oldalán ezt mondja: Metra et homocoteleuta multi scribunt, ut perique omnes, puto, *opuli, Latinis, Graecis et Hebraeis exceptis: carmina, in *nibus syllabarum quantitas observetur, nemo. Nos aliquando conati sumus, sed parum feliciter, hisce versibus hexametris.

Es macht alleinig der glaub die gleubige sälig, und darzü fruchtbar zur lieb': und gütige he* Allvåg inn menschen schafft. Kein müsse by im ist und kein nachlassen nienen er würcket in allen Rechtgschaffnen gmüten alls güts und übige frünstschaff. Doch schrybt er nüt sim* selber zü: sonder er eignet Dem Herre* Gott und seiner gnad alle die eere,

Durch Jesum Christum gott und mensch, unseren Herre*

F i s c h a r t (szül. 1512. Jún. 23d.) a' Rabelais' fordításában, melly 1552 és 1626 között tizenegyszer nyomtatott, egy Epopeához fogott hexameterekben, 's azt így ajánlja a' maga Nemzetének:

Dapfere meine Deutchen, redlich vom Gemüth und Gebl*

Nur euerer Herrlichkeit ist dieses hie zubereit.

Mein Zuversicht jederzeit ist, hilft mir göttliche Güte*

Zu preisen in Ewigkeit euere Grossmüthigkeit.

Kazinczy a Fischart fordítására vonatkozó adatokat utólag szűrta be a lap szélén. Ezek az adatok sem szerepelnek a *Pandekta II.* kijegyzésben.

A Romy Károly Györgynek írott 1809. októberi levélben emlegetett értekezés abban a formában nem készült el. Évekkel később, 1815-ben az *Erdélyi Muzéumban* megjelent az ezt a témát kifejtő „A magyar verselésnek négy nemeiről” című tanulmánya (*Erdélyi Múzeum* II. 122–128.), melynek korábbi változatát Romy néhol pontatlan német fordításában az *Annalen der Literatur und Kunst in dem oesterreichischen Kaiserthume* 1807. júliusi száma közölte (Kazinczy 1807. április 8-i levelében küldte a magyar szöveget. *KazLev.* IV. 1098. sz. 545–548.; vö. *KazLev* V. 1142. sz., 86–87.). „Az első három versnem minden szövegben azonos az idézetben megnevezettekkel, míg azonban az 1802-es szövegben csak ez a három van, s ehhez mintegy hozzácsapja a szabad jambust, addig a későbbiekben négy versnembről beszél, ahol a negyedik a mélységesen elítélt leoninus-verselés.” (KÖLTEMÉNYEK II. 373.)

Magyarázatok

Conrad Gessner (1516–1565): svájci tudós. Említett műve: *Mithridates de differentis linguis* (Zürich, 1555.)

Johann Baptist Fischart (1545/46–1591/91): német író. Rabelais-fordítása *Affentheurlich Naupengeheurliche Geschichtklitterung* (1575).

(Kijegyzés magyarul)

Már Fischart és Conrad Gessner előtt is tettek kísérleteket a régiék versformáinak német nyelven való újraalkotására. Az „Ein Verantwortung Podagrae vor dem Richter: uber vilfaltige klage der armen Podagrissen rott. Zu Meyntz bey Ino Schäffer; Anno „M.D. XXXVII.” (1537. tehát!) – „Gesang wie eyn Saphicum Adonicum” feliratú régi könyvben lévő versben található, köszvényes betegről a köszvény fúriára szórt átkok szapphói strófákba vannak foglalva. A második strófa így hangzik:

Der durst Tantali und der steyn Sisypfi
Yxionis rad, peinge dich nacht und tag
Harpie fressen dich yetz und ewiglich
Der teuffel hol dich.

Legérdekesebb a záróstrófa:

An einer krukken lerest mich hertraben
Vnd für den dritten fuss eyn stecken tragen
Ach mach mir armen knecht mein gang wider recht
Krumme glider schlecht.

Amit még manapság is mottóként lehetne felírni egyes, köszvénytől szenvedő hexaméteres művekre. – Talán valamelyik tanult porlgártársunknak sikerül még régebbi emléket is találnia. (ford. B. B. A.)

272. [315–354; 645–684] – Ugyan-az.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 158a–177b. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/01/13–15, 11–13. sz.; 81–99.
Rom, eine Elegie von August Wilhelm Schlegel. Berlin, bei Unger, 1805.
A kijegyzés a JALZ három lapszámában folytatásokban megjelent recenzió egészét tartalmazza (l. még 271. kijegyzés).

Magyarázatok

August Wilhelm Schlegel (1767–1845): német költő, műfordító. Friedrich Schlegel testvére. „Róma” című elégiája 296 versszakból áll. Önálló kötetben jelent meg 1805-ben, Mme de Staëlnak ajánlva. A költeményt még Schlegel életében lefordították latinra.

Dayka Gábor (1769–1796): költő, pap, tanár.

273. [354–356; 684–685] – Pericles.

De l'influence des beaux-arts sur la félicité des peuples, par Charles Dalberg
(: Fürst Primas des rheinischen Staatenbundes), associé étranger de l'institut de France.
Németre Gróf Benzel. Gotha, 1806. 96 Seite. (16 gr.)

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 177b–178b. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/01/24, 21. sz., 168.
Dalberg, Charles (ford. Christian Carl Benzel): Perikles: Über den Einfluss der schönen Künste auf das öffentliche Glück. Gotha, Beckerschen Buchhandlung, 1806.

A rövid recenzió a *JALZ* „Kleine Schriften” rovatában jelent meg. Kazinczy a cikk bevezetőjét lefordította, majd az utolsó mondat kivételével az egészet lemásolta. Az idézett rész utáni megjegyzés saját véleménye, nem a cikk szövegének fordítása.

Magyarázatok

Karl Theodor Maria von Dalberg (1744–1817): az utolsó mainzi érsek és választófejedelem, a Rajna-menti szövetség hercegprímása, majd később nagyhercege. Tehetséges irodalmár és politikus, főként az oktatást támogatta. Wielanddal, Herderrel, Goethével és Schillerrel is szellemi kapcsolatot tartott fenn. Több művet publikált, a *Perikles* eredetileg francia nyelven jelent meg: *Pericles: de l'influence des beaux-arts sur la félicité publique*, Paris, 1805.

(Kijegyzés magyarul)

Ennek több dolgot is ellene lehetne vetni, ha arra kerülne a sor, hogy a szépművészeteket ne pusztán egyoldalúan, az államhoz való gyakorlati és realiztikus kapcsolatukban nézzük, hanem a legmagasabb szempontból tekintünk rájuk, mint a legszebb és legtisztább életkifejezésre. A művészet legmagasabb nézete, amely szem előtt tartja az ember teljes méltóságát és élettevékenységét minden irányban, az egyént pedig az egész harmóniájához való vonatkozásában, nem állítja szembe egymással az erényt és az örömet, s nem zár ki semmi más emberi rendeltetést, tisztet, szolgálatot sem, alkalmazásában tehát önmagától a legjobb állami berendezkedést mint az emberi természet teljes kifejlésének eszközt és külső intézményét követelné meg ahelyett, hogy annak önmagát pusztán egy gép utolsó díszeként odaadná. (ford. B. B. A.)

274. [357–358; 687–688] – Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 179a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Europa. Eine Zeitschrift von Friedrich Schlegel. 1803. I. kötet, I. füzet.

Friedrich Schlegel: *Literatur*, 41–63.

A kijegyzés szövege megegyezik a *Pandekta II.* kötet 244. Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe (MTA KIK K 633/II.83a–b [165–166]) című kijegyzésével, amely feltehetőleg ennek másolata. Minthogy a *Pandekta II.* kötet XXII. csomója eredetileg a *Pandekta I.* kötetben volt, ezért valószínűleg a 274. kijegyzés, valamint az *Europa* című folyóiratból származó, itt található további öt (275–282.) keletkezett előbb.

Szövegkapcsolatok

(vö. 244. kijegyzés)

Magyarázatok

(l. 244. kijegyzés)

275. [358; 688] – Holbeins Porträte

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 179b. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Europa. Eine Zeitschrift von Friedrich Schlegel, 1803. I. kötet, I. füzet.

Friedrich Schlegel: Nachricht von den Gemälden in Paris. An einen Freund in Dresden. 108–157.

Kazinczy Schlegel *Nachricht von den Gemälden in Paris* című cikkéből négy egymást követő kijegyzést készített: „Holbeins Porträte”; „Raphael”; „Rafael’s Universalität”; „Holbein” címmel. A tanulmányt az egész folyóirat legjelentősebb írásai között tartják számon, melyben Schlegel a romantikus festészet elméletének néhány fontos gondolatát alapozta meg. Kazinczy azonban csak a Holbein és Raffaello portréiról írott elemzésből vett át néhány mondatot.

Magyarázatok

Hans Holbein (1497–1543): német festő, rézmetsző. Schlegel Holbeint tartotta a német művészet betetőzőjének. Ezzel szemben Winckelmann a német művészet kiemelkedő tehetségeként tartja számon, de véleménye szerint nem érte utól a korabeli olasz művészet fénykorát. (WINCKELMANN 1964, 40.)

(Kijegyzés eredeti kontextusa)

Vom Porträt: Ganz anders, und gar nicht bloß auf den reizenden oder imposanten Effekt geht Holbein zu Werke; er geht im Portrait auf die treueste, tiefste Wahrheit und Objectivität aus; daher ist meistens die Stellung ganz gerade und einfältig, der Hintergrund nur eine dunkelgrüne Fläche, alles auch in der Tracht aufs fleißigste und genaueste ausgeführt. Man kann es nicht leugnen, soll das Portrait eine abgesonderte Gattung seyn, so dürfte wohl dies die einzig richtige Methode seyn.

(Kijegyzés magyarul)

Módszere: legyen a portré a maga nemében egyedülálló, az egyetlen helyes. Célja nem csupán a kellemes vagy impozáns hatás, hanem a leghűségesebb, legmélyebb igazság és objektivitás; ezért legtöbbször a beállítás egészen egyszerű, a háttér csak egy sötétzöld sík, a ruházaton is roppant gondossággal van minden megfestve. (ford. B. B. A.)

276. [359; 689] – Raphael

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II.179b. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Europa. Eine Zeitschrift von Friedrich Schlegel, 1803. I. kötet, I. füzet.

Friedrich Schlegel: Nachricht von den Gemälden in Paris. An einen Freund in Dresden. 108–157.

A Raffaello művészetét értékelő sorokat Kazinczy Schlegel cikkének egy hosszabb bekezdéséből vágta össze teljesen új szerkezetbe.

Szövegkapcsolatok

Raffaello Kazinczy művészeti ideálja volt, mint aki legközelebb járt az antikvitáshoz. Ezt először néhány hónappal az *Europa* olvasása után, 1809 novemberében fogalmazta meg Döbrentei Gábor számára:

A' mely könyv a' Raphael nevé viseli homlokán, az aesthetikai elragadtatást ígér, még pedig ideálokról. (1809. nov. 13. KazLev VII. 1586. sz., 69.)

Pályájának későbbi szakaszában is Raffaello maradt művészi eszményeinek megtestesítője:

Halljad Göthét Iphigenieben, az Isteni Iphigenieben, az új kor' legfelségesebb, leggöröggebb, legRaphaelb mívében. (Kazinczy B. Wesselényi Miklósnak. 1815. jan. 21. KazLev VII. 2838. sz., 350.)

Magyarázatok

Raphael (Raffaello) *Santi* (1483–1520): itáliai reneszánsz festő és építész. Kazinczy széphalmi otthonában a Raffaello *Székes Madonnájáról* készült rézmetszet függött íróasztala felett. (vö. BÓDI 2021, 144.)

(Kijegyzés eredeti kontextusa)

In den Portraits des Raphael habe ich vorzüglich die biegsame Gewandtheit und Vielseitigkeit dieses allumfassenden Geistes bewundert, da fast in jedem eine andre Manier und Farbenbehandlung sichtbar ist. Ich gestehe Dir, daß mir dieses eine Grundeigenschaft dieses Künstlers zu seyn scheint, aus der man alle übrige abzuleiten und zu erklären hat.

Vom Raphael. Wenigstens giebt es über vieles Licht, was sonst nicht richtig verstanden werden kann, wenn man es sich gegenwärtig erhält, daß Universalität die Tendenz und das Princip dieses Mahlers sey; sogar diejenige Universalität, welche die Manier und den Styl andrer Kunstverwandten anzunehmen, nachzubilden, und zu einem neuen Ganzen zu combiniren weiß. Künstler, deren Urtheil Gewicht bei mir hat, versichern, daß die Manier des Raphael in den Tapeten sich absichtlich mehr der des Michel Angelo annähere, daß einzelne Figuren von Masaccio entlehnt seyen. Bei manchen Gemälden dürfte es nicht leicht zu entscheiden seyn, ob sie von ihm selbst oder vom Julio Romano seyen.

(Kijegyzés magyarul)

Alaptulajdonsága volt az egyetemesség, ... a sokoldalúság és hajlékony ügyesség, amely még más rokon művészek (Michelangelo, Masaccio, Correggio) modorát és stílusát is képes elfogadni, másolni és új egésszé egyesíteni. (ford. B. B. A.)

277. [359; 689] – Holbein

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 179b. Autográf.

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Europa. Eine Zeitschrift von Friedrich Schlegel. 1803. I. kötet, I. füzet.

Friedrich Schlegel: Nachricht von den Gemälden in Paris. An einen Freund in Dresden. 108–157.

Magyarázatok

Hans Holbein: l. 275. kijegyzés

(*Kijegyzés magyarul*)

Nála jut a német művészet a legkifinomultabb, leglágyabb pontosság és helyesség tökélyére. (ford. B. B. A.)

278. [360; 690] – Literatur eines Volkes**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 179b. Autográf.

Szövegváltozat: MTA KIK K 638/I. 118 a–b. *Literatur eines Volkes* – *Geist des jetztigen Zeitalter*

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Europa. Eine Zeitschrift von Friedrich Schlegel, 1803. 2. kötet. 1. füzet 3–22.

Friedrich Schlegel: Über Literatur, Kunst und Geist des Zeitalters.

Kazinczy ugyanezt a soron következő 279. kijegyzéssel együtt lemásolta az MTA KIK K 638/I. kéziratgyűjteménybe is néhány változtatással, és bővebben idézve a folyóiratból. A szövegváltozat keletkezésének ideje nem határozható meg.

Magyarázatok

(*Idézet magyarul*)

[Az irodalom] olyan művek állománya, amelyek egyfajta rendszerré egészítik ki egymást, amelyben egy nemzet megtalálja világának, életének legjelentősebb pillanatait; amelyek képzeletének minden hajlamára, minden lelki szükségletére oly kielégítőnek bizonyultak, hogy emberöltőkön át, évszázadokon át meg-megújuló szeretettel tér hozzájuk vissza. (ford. B. B. A.)

279. [360; 690] – Geist des jetztigen Zeitalters.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 180b. Autográf.

Szövegváltozat: MTA KIK K 638/I. 118 a–b. *Literatur eines Volkes* – *Geist des jetztigen Zeitalter*

Keletkezése

1809. május után. A 269. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Europa. Eine Zeitschrift von Friedrich Schlegel, 1803. 2. kötet. 1. füzet. 22–38.

Friedrich Schlegel: Zustand der Literatur bei den übrigen gebildeten Nationen.

Kazinczynak ugyanezt a kijegyzését a megelőzővel együtt (278.) az MTA KIK K 638/I. kéziratgyűjteményében is megtaláljuk néhány változtatással, és bővebben idézve a folyóiratból. A szövegváltozat keletkezésének ideje nem határozható meg.

A kijegyzés első mondata a folyóirat 28. oldalán található, a második a 34–35. oldalon.

Magyarázatok

(Idézet magyarul)

28. oldalról:

Még más, igen kiváló nemzeteknél is alig örvendetesebb az irodalom, kiváltképpen is a szépirodalom állapota, mint minálunk.

34–35. oldalról:

[das Zeitaltern erschöpft sich in erfinderischen... Bemühungen um irdische Wohlfart. Einzig reelle...]

Hogy is lehetne ez másképp a még mindig uralkodó korszellem mellett? A kor a kizárólagos valóságnak tekintett földi jólét körül fáradozó találmányosságban merül ki (így volt ez a' Horátz panasza szerént már akkor is). (ford. B. B. A.)

XXIII. csomó

[367–392]

280. Demosthenes – Cicero

281. Kevélység

282. Herder

283. [Freyherr von Kereke]

284. Wer Schrieb zuerst die deutsche Spr. mit Lateinischen Buchstaben?

285. [Goldsmith]

286. [Dorottya]

287. Philosophia

A XXIII. csomó kijegyzései a *Pandekta II.* kötet elején található tartalomjegyzék szerint eredetileg is a *Pandekta II.* részét képezte. Ez a csomó a helyén maradt, amit az oldalszámozás bizonyít. A XXII. csomó az újrászámolás szerint a 360. oldalon ér véget, míg a XXIII. csomó a 367. oldalon kezdődik, a kettő között tehát hat oldal hiányzik. A csomó utolsó, 287. **Philosophia** című kijegyzését Kazinczy maga datálta: 1809. december 6-án készült. A 280–286. kijegyzések mindegyike a *Neue Leipziger Literaturzeitung*-ből származik, melynek olvasására a Rummy Károly Györgyhöz 1809. november 11.–december 8. között írott leveleiben is kitér.

280. [367] – Demosthenes – Cicero.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 181a. Autográf.

Keletkezése

1809. augusztus – november.

Kazinczy 1809 augusztusában kapta meg a *Der Freymüthige* című folyóirat újabb füzetait. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. aug. 7. KazLev VI. 1528. sz., 474.; 1809. aug. 16. KazLev VI. 1533. sz., 486.) A 281. kijegyzés azonban már a *Neue Leipziger Literaturzeitung*ból származó kijegyzések sorozatát nyitja, amelyre 1809. november elején tesz először utalást levelezésében. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. KazLev VII. kötet 1583. sz., 59.; 1584. sz., 62.; 1610. sz., 136.) E két időpont között keletkezett a 280. kijegyzés.

Felhasznált szöveg

Der Freymüthige oder Berlinische Zeitung für gebildete, unbefangene Leser von A. von Kotzebue und August Kuhn; 1808/07/14, 140. sz., 559.

Ch. Rommel: Über die Beredsamkeit der Griechen und Römer

A *Der Freymüthige* című folyóirat 1808. júliusi számából származó kijegyzés a *Pandekta II.* 242–249. kijegyzéseinek sorozatába illeszkedik, melynek mindegyike szintén a folyóirat 1808. júliusi számai alapján készült.

Magyarázatok

Christoph Rommel (1781–1859): történész, filológus.

Demosthenes (Demoszthenész) (Kr. e. 384–Kr. e. 322): athéni politikus, szónok. Nagy Sándor apja, Philipposz makedón király ellen híres beszédeket mondott.

Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–Kr. e. 43): ókori római író, filozófus, politikus. Cicero példaképe a több mint kétszáz évvel előbb élt nagy görög szónok, Demoszthenész volt.

(Idézet magyarul)

Ha látszólag Démoszthenész egyszerűségben, illendőségben és meggyőző erőben túlsz Cicerón, a szelíd indulatoknak Cicero sokkal inkább ura, mint Démoszthenész. S van-e nagyobb Cicerónál az ábrázolás buja gazdagságában, a nyelv finomságában, a körmondatok harmonikus szerkesztésében, amellyel elámult hallgatóinak fülét a szónoki emelvényről gyönyörködtetni tudta? (ford. B. B. A.)

281. [367] – Kevélység.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 181a. Autográf.

Keletkezése

1809. november–december.

A *Neue Leipzige Literaturzeitung* olvasására utaló levelek alapján: KazLev VII. kötet 1583. sz., 59.; 1584. sz., 62.; 1610. sz., 136. (vö. XXIII. csomó Bevezetés.).

Felhasznált szöveg

Neue Leipziger Literaturzeitung; 1807/03/03, 38. sz., 599.

Johann Gottfried v. Herder's Christliche Reden und Homilien. Erster Theil. Hrsg. durch Johann Georg Müller, in der J.G. Cotta'schen Buchh., Tübingen, 1805, Zweyter Theil, 1806.

A 281–286. számú kijegyzések mindegyike a *Neue Leipziger Literaturzeitung* című folyóirat 1807-es évfolyamából származik. A kijegyzések zöme a lapban recenzeált művekre vonatkozó könyvészeti vagy magyar vonatkozású adat.

A 281. kijegyzés a lap „Religions-Vorträge” című rovatából készült. Kazinczy a cikkből átmásolt egy részletet, amely Herder *Johann Gottfried v. Herder's sämmtliche Werke – Zur Religion und Theologie. Christliche Reden und Homilien* című művében eredetileg az *Über dem Selbstbrum* (1775) című írásából vett idézet. (I. kötet 158.)

A *Neue Leipziger Literaturzeitung*, (NLL)

A lipcsei folyóiratot a 19. század elején alapították. 1802-től *Neue Leipziger Literaturzeitung*, 1812–1834 között *Leipziger Literaturzeitung* néven jelent meg. Szerkesztésében öten vettek részt (Christian Daniel Erhard, Heinrich Blümner, Karl Gottlob Kühn, Daniel Beck, Friedrich August Carus). Hetente háromszor jelent meg, kiegészülve az *Intelligenzblättern*kel. Kialakításában, formátumban nem tért el a már korábban elindított német kritikai lapoktól. A könyvrecenziókon kívül főleg felfedezésekről, új tudományos módszerekről és eredményekről közöltek írásokat. (KIRCHNER 1958, 202.) A lap Rumy Károly Györgytől rendszeresen közölt cikkeket és könyvismertetéseket magyar nyelvű kiadványokról.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy előfizetője volt a *Neue Leipziger Literaturzeitung*nak elsősorban magyar vonatkozású cikkei miatt, másrészt mint kritikai lapot nagyra értékelte, követendő mintaként tekintett rá. 1808 tavaszán kérte meg először Rumy Károly Györgyöt, hogy fizetség ellenében minden évben küldje meg neki a folyóirat teljes előző évfolyamát:

Da Sie mir neulich schrieben, daß in der Leipz. Litt. Zeitg auch ungr. Werke recensirt werden, so bitte ich Sie, die folgenden Jahrgänge immer für mich aufzubewahren; die kaufe ich Ihnen um diesen Preis alle ab. Und Sie könnten die Freundschaft haben, solche für mich nicht erst beym Schluß des Jahres, sond[ern] sobald Sie sie gelesen u[nd] nicht mehr nöthig haben, zuzuschicken. (Kazinczy Rumy Károly Györgynek. 1808. máj. 6. KazLev V. 1285. sz., 424.)

Ekkor a lap 1807-es évfolyamáért 25 forintot fizetett.

Az NLL számait ezt követően több éven keresztül Rumy Károly György közvetítésével vásárolta meg, ellentétben a *JALZ* évfolyamaival, amelyeket kölcsönkapott. 1809. január 30-án ugyanazzal az összeggel, 25 forinttal tartozott Rumynak az 1808-as évfolyamáért (Kazinczy Rumy Károly Györgynek. 1809. jan. 30. KazLev VI. 1407. sz., 202–204.)

1809 novemberében intenzív levelezést folytatott Rumyval arról, hogy az NLL-ben milyen volt a fogadtatása a már megjelent magyar vonatkozású cikkeknek, valamint a későbbiekben milyen magyar irodalmi vonatkozású könyvismertetéseknek kellene megjelenniük. (KazLev VII. 1583. sz., 59.; 1584. sz., 62.; 1610. sz., 136.)

Az 1809-es évfolyamért anyagi nehézségei miatt már nem tudott fizetni, erre utalhat egy 1810 májusában Rumyhoz írott levelének köszönetnyilvánítása, amiért az NLL egy teljes évfolyamának összegét barátja átvállalta tőle:

Sie beschämen mich wieder durch Ihre gränzenlose Freundschaft mit dem Geschenk des Leipziger L. Z. Jahrganges. Meinen herzlichsten Dank! (Kazinczy Rumy Károly Györgynek. 1810. máj. 31. KazLev VII. 1760. sz., 474.)

1811 májusában Rumytól ismét ajándékba kapta meg az 1810-es évfolyam számait:

Aber erlauben Sie mir die Frage, ob Sie sich bey dem Geschenk der Leipziger Literatur Zeitung nicht wehe thun? Erlauben Sie mir die Frage: ob Ihnen die Versendung der Literatur Zeitung etwas kosten. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1811. máj. 1. KazLev VIII. 1993. sz., 476.)

1811 tavaszán az *NLL*-ben jelent meg Kazinczy *Tövisek és virágok* című epigrammagyűjteményéről szóló recenzió Rummy Károly György tollából (*Ungarische Epigrammen Tövisek és Virágok* = Neue Leipziger Literaturzeitung, 1811. 49. sz., 778–784.).

1811 őszén Sipos Pálnak méltatja a német lapot, és arról győzködi, hogy Erdélyben is a tudományos (és beleértve irodalmi) tájékozódásnak legfőbb forrása a „Lipsziai liter. Zeitung” lehetne:

Te olvasod a' mint leveleiből látom a' Bécsi Annalisokat, bár csak Erdélybe össze állanának a' jobb fők, 's Jénai, Hálai 's a' magyar dolgok mián igen nevezetes Lipsziai Liter. Zeitungot hordatnák. Hiszen Erdélybe igen sok jó fő van, és a L. Z. nélkül az ember nem tudja mi történik a' tudományok körül. (Kazinczy Sipos Pálnak. 1811. szept. 27. KazLev IX. 2070. sz., 89.)

Magyarázatok

(Idézet magyarul)

A nemes büszkeség érzi önmagát; az alantas kevélység csak másokkal szembeállítva érzi önmagát. Amaz elégedett önmagával akkor is, ha egyedül van a világon; emez meg csak mások megvetésének, visszavetésének, üldözésének mértékével méri önmagát. (ford. B. B. A.)

282. [367] – Herder.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 181a. Autográf.

Keletkezése

1809. november–december. (l. 281. kijegyzés)

Felhasznált szöveg

1. Neue Leipziger Literaturzeitung; 1807/03/03, 38. sz., 599.

Johann Gottfried Herder' sämtliche Werke. Zur Religion und Theologie. Erster – Zweiter Theil. Tübingen. Cotta, 1805.

2. Neue Leipziger Literaturzeitung; 1807/06/12, 75. sz., 1184–1207.

Johann Gottfried Herder' sämtliche Werke. Zur schönen Literatur und Kunst, 1-9. kötet, , Cotta, Tübingen, 1805–1807.

Kazinczy kijegyzésében mindössze az *NLL* Herder-recenzióira tesz utalást. Herder összes művének a tübingeni Cotta kiadó által megjelentetett sorozata 1805-től három részre osztva látott napvilágot. (I. Abtheilung: *Zur Religion und Theologie*; II. Abtheilung: *Zur Schönen Literatur und Kunst*; III. Abtheilung: *Zur Philosophie und Geschichte*). A három sorozat összesen negyvenöt kötetet tett ki. A teljes kiadás 1805–1820 között jelent meg, amelyet tíz részletben szállított le a kiadó.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy maga is előfizetője volt a kiadássorozatnak (vö. 50., 84. kijegyzés). Először 1807 szeptemberében esik szó arról, hogy már nála van a Cotta-féle Herder kiadás:

Csak most kapám-meg a' könyvkötőtől Herdernek 24. darab munkáját a' Cotta kiadásából, Religion u. Theologie – Philosophie u. Geschichte – Poesie u. Kunst. Machinalement belé te-

kinték a' 3dik szakasz első darabjába: Fragmente zur deutschen Literatur. Ut vidí, ut perii! – Mint jártam, nem mondhatom el. Olvassd, 's tudni fogod. A' magam ideájira ismertem: de melly rend, melly fény, melly tudomány! – – Non multa, sed multum. Félre jó ideig minden díbdáb-ság. Herdernek kell tennem magamat tanítványává. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1807. nov. 4. KazLev V. 1190 sz., 213.)

A sorozat ára meglehetősen borsos volt. Anyagi lehetőségeihez képest ez nem csekély áldozatába került, ezért hamarosan úgy döntött, hogy Dessewffy Józsefnek eladja a már leszállított köteteket, valamint az előfizetésben még hátralévő további köteteket is. („Herdert megveszem tőled.” Dessewffy Kazinczynak. 1808. dec. 14. KazLev VI. 1385. sz., 149.)

Magyarázatok

Johann Gottfried von Herder (1744–1803): német költő, műfordító, történetfilozófus. (l. még 259. kijegezés).

283. [368] – [Freyherr von Kereke]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 181b. Autográf

Keletkezése

1809. november–december. (l. 281. kijegezés)

Felhasznált szöveg

Neue Leipziger Literaturzeitung; 1807/02/11, 19. sz., 300–304.

Zwey Abhandlungen über Metaphysik und Naturlehre, geschöpft aus Principien der reinen Vernunft [...] von Karl des heiligen Römischen Reichs Freyherrn von Kerekes, Magnaten des Königreichs Ungarn, gedr. b. Wenzel Jelinek, Tyrnau, 1806.

Kazinczy feljegyzése a Kerekes könyvéről megjelent elmarasztaló recenzió adatait rögzíti. A recenzens neve nem ismert, de feltételezhető, hogy Romy Károly György a szerző.

Magyarázatok

Freyherr von Kereke: Karl Freiherr von Kerekes (1770?–1810), a Mária Terézia rend lovagjává ütött, báró Kerekes Zsigmond ezredes egyetlen fia. „Német római szent birodalmi bárónak” nevezi magát művének borítóján, amit azonban apja a valóságban soha sem kapott meg. Apja halála után pár év alatt nyakára hágott egész vagyonának. Néhány évi katonai szolgálat után mint alhadnagy leköszönt rangjáról. 1797-ben eladta apjának hatalmas vagyonát egymillió forintnyi összegért. Pesten 1810. április 7-én nagy szegénységben halt meg. *Zwey Abhandlungen* címmel 1806-ban több száz oldalas bölcséleti munkát írt Kant ellen, melyet a Jelinek-nyomda Nagyszombatban adott ki. Ebben „apodictisch gewiss widersprechend” cáfolja az ünnepezt tudós elméletét. Munkáját a világ uralkodóinak ajánlja. Egyetlen ismert, díszes aranyozású példánya az OSZK-ban található, ahová a Jankovich-gyűjtemény révén került be. (KEREKESHÁZY 1938, 153–175.)

284. [368] – Wer Schrieb zuerst die deutsche Spr.
mit Lateinischen Buchstaben?**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 181b. Autográf

Keletkezése

1809. november–december. (l. 281. kiegészítés)

Felhasznált szöveg

Neues Allgemeines Intelligenzblatt für Literatur und Kunst zur N. Leipz. Lit. Zeitung gehörend; 1807/05/16, 23. sz., 34.

Wer Schrieb zuerst die deutsche Spr. mit Lateinischen Buchstaben?

A *NLL Intelligenzblatt*ájában megjelent rövidhírben a cikk szerzője egy korábban, valamely német lapban feltett kérdésre – „Ki írt először németül latin betűkkel?” – ad választ. Conrad Gessner *Mithridates* (1555) című művében találta meg a választ, amelyet Kazinczy a kiegészítésben idézőjelbe téve közöl.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Conrad Gessner *Mithridates* című művét 1808 decemberében kapta meg Rummy Károly Györgytől. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1808. dec. 8. KazLev VI. 1383. sz., 146.)

Magyarázatok

Conrad Gessner (1516–1565): svájci természettudós, botanikus. Idézett műve: *Mithridates Gesneri, experimens differentias linguarum, tum veterum tum quae hodie, per totum terrarum orbem, in usu sunt*. Typis Wolphianis, Tiguri, 1610.

Johannes Stumpfius (1500–1578 körül): svájci történész, Svájc első történeti krónikájának, a *Schweyzer Chronik*nak szerzője.

285. [368] – [Goldsmith]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II.181b. Autográf.

Keletkezése

1809. november – december. (l. 281. kiegészítés)

Felhasznált szöveg

Neue Leipziger Literaturzeitung, 1806/05/23; 66. sz., 1046.

Oliver Goldsmith: Geschichte der Griechen, von den frühesten Zeiten bis auf den Tod Alexanders des Großen. Nebst e. kurzen Abriß d. Gesch. Griechenlands v. dieser Periode an bis auf d. Eroberung Constantinopels durch d. Osmanen, Schwickert, Leipzig, 1806.

Magyarázatok

Oliver Goldsmith (1728–1774): angol-ír költő, író, orvos *A wakefieldi lelkész* (*The Vicar of Wakefield*) című családregegyéről ismert, az érzékenység irányzatának kiemelkedő képviselője. *History of Greece* című, alig ismert műve 1774-ben jelent meg. A Christian Daniel Beck fordításában megjelent német kiadás nagyobb visszhangot váltott ki, mint az angol nyelvű eredeti.

286. [368] – [Dorottya]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 181b. Autográf.

Keletkezése

1809. november–december. (l. 281. megjegyzés)

Felhasznált szöveg

Neue Leipziger Literaturzeitung; 1807/11/13, 143. sz., 2273–2277.

Rumy Károly György (rec.): Dorottya, vagy is a' Dámák diadalma a' fárságon. Furtsa Vitézi Versezet IV Könyvben Cs. (Csokonai) Vitéz Mihály által. Nagy-Váradon es Vátzon, Maramarosi Gottlib Antal betűivel, 1804.

A Csokonai *Dorottya*járól készült recenzió az „Ungarische Literatur” rovatcím alatt egy ún. Sammelrecension keretei között jelent meg, amelyben hat magyar nyelvű verseskötet került bemutatásra. Csokonai műve kapta a legterjedelmesebb értékelést a lap 2274–2275. oldalán. A recensens, Rumy Károly György 1807-ben a *Dorottya*ról egy másik német nyelvű recenziót is írt a *Neue Annalen der Literatur des österreichischen Kaiserthumes* című osztrák folyóiratban. (1807. II. kötet 78–80.) Kazinczy elismerőleg szólt arról a bírálatról egy Rumyhoz 1807. szept. 20-án kelt levelében. (KazLev V. 1168. sz., 160.)

287. [369–392] – *Philosophia*.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 182a–193b. Autográf.

Keletkezése

1809. december 6. Kazinczy datálása a megjegyzés végén.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung Intelligenzblatt; 1804/01, 5., 13. sz., 33–40., 97–103. Uebersicht der neuesten Ausländischen Literatur – Französische Literatur

A *JALZ Intelligenzblatt*jának „Literarische Nachrichten” című rovatában található háromrészes cikksorozatából Kazinczy csak az első két részt másolta le, a harmadikat nem. (*JALZ Intelligenzblatt* 27. sz., 209–214.) A megjegyzésnek Kazinczy által adott címe „*Philosophia*”, mely a cikk harmadik alcíméből („*Philosophie*”) származik. A terjedelmes filozófiai tanulmány szerzője ismeretlen.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a hosszú kijegyzést 1809. december 6-án fejezte be. Két nappal később, december 8-án egy Sipos Pálnak írott levelében részletesen kitér a cikkel kapcsolatos benyomásaira:

Soha még a philosophia felől annyi fényt nem vettem, mint az itt menő Jénai tudományos levelek füzetjének 5k és 13k numerussa alatt álló Intelligenzblattjából, de sok van még ebben is, a' mit még nem értek; kiírtam azt szórol szóra, azért hogy az urtól Prof. Urtól abban egy kis privatissimum collegiumot vegyek, egy kis felvilágosítást, a' mit a' munkával egybe hasonlítván, annyira juthassak, hogy legalább értsem, miről van a' szó a' tudósok között, mit én magannak nem ígérek, hogy valaha ennek a' bölcsességnek popularissa legyenek. (Kazinczy Sipos Pálnak. 1809. dec. 8. KazLev VII. 1611. sz., 138.)

Sipos Pál egy héttel később válaszolt Kazinczy levelére:

Én messze vagyok attól a tudós állapottól, hogy a' Filozófiába világot adhassek: még is a' barátságért próbát tettem, és irtam, a' mit irhattam. – Németül írtam: nem azért, hogy magamat mutassam, a' mint az meg is tettszik: de valahogy a' Filozófia jobban szól német nyelven; és én is, a' mit tudok, németül tanultam volt.

Én részemről valamint magát a' tárgyat, úgy azt az alkalmatosságot is nagyon betsüllem, meljet ezen filozófiai tárgyról való gondolkodásra nézve nyertem. [...] Méltónak tartom a' Gall Recensensét újra is megemlíteni, a' ki úgy látszik, hogy a dolgot igazi filozófiai pontból tudja nézni. Az Intelligenz Blattokból kijegyzett darabokat is meg olvastam; de a tekintetes Úr kívánságát indirecte kívántam teljesíteni, hogy ne Rapsodiát, hanem a' heljett valami Egészet küldhessek, melj amara nézve is kults gyanánt szolgálhasson. (Sipos Pál Kazinczynak. 1809. dec. 16. KazLev VII. 1621. sz., 159.)

A levélváltást követően Kazinczy és Sipos még rendszeresen cserélt eszmét a kanti és fichtei filozófiáról.

XXIV. csomó

[395–500]

- 288. Küsse, aus dem Latein. des Joh. Secundus
- 289. Fernow (C. L.) Römische Studien
- 290. Büschenthal (L. M.) Gedichte
- 291. Bücher zum Verkauf
- 292. Bouterwek's Aesthetik
- 293. Mad. de Sévigné
- 294. Des Cicero auserlesene Reden
- 295. Holzapfel
- 297. Betrachtungen über den Zeitgeist in Deutschland in den letzten Decennien des vorigen Jahrhunderts. Von E. Brandes
- 298. Horátz' Satyráji vagy A' Horátz' Satyráji
- 299. Feljebb vagy Fellyebb?
- 300. Első Sonettemnek
- 301. Magyar Sonettek
- 302. Palafox an General Lefebure
- 303. Ányos Pál' versei
- 304. atyáik e, vagy attyaik?

A XXIV. csomó két oldal (egy lap) kimaradása után kezdődik a 395. oldalon, míg a XXIII. csomó a 392. oldalon végződik. Minthogy ez a számozás a *Pandekta II.* kötet eredeti oldalszámozása, a kimaradt lap egy új egység kezdetét is jelentheti. A 288–296. kijegyzések mindegyike a

JALZ 1807-es évfolyamából készült. Keletkezésük a megelőző csomó utolsó, 287. kijegyzéséhez viszonyítva 1809. december 6.–1810. március közvé téhető a 302. kijegyzéshez kapcsolódó datálás alapján.

288. [395.] – Küsse, aus dem Latein. des Joh. Secundus,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 194a. Autográf.

Keletkezése

1809. december 6.–1810. március (I. XXIV. csomó Bevezetés).

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/10/21, 246. sz., 142–143.

Küsse, aus dem Lateinischen des Johannes Secundus, übersetzt von Franz Passow. Leipzig, bey Fleischer, 1807.

A JALZ „Roemische Literatur” című rovatában megjelent rövid könyvismertetésből Kazinczy csak néhány részletet jegyzetelt ki: a bevezető szakaszon kívül két vers latin és német változatát.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Johannes Secundus *Liber basiorum* című művét igen korán megismerte és megkedvelte, amint arról a *Pályám emlékezetében* több helyen is megemlékezik. Először a sárospataki kollégiumi évek alatt egyik tanárától, Török Istvántól kapta ajándékba Secundus kötetét „a legundokabb kiadásban ugyan, melyet képzelhetni, de Secundus így is Secundus”. (PEml. 426., 459, 481, 572, 731.) Váczy János ezt a kiadást az 1619-es első teljes *Opera*-edícióval azonosítja (VÁCZY 2012, 55.), de forrását nem adja meg. Kazinczy 1779-ben visszaemlékezései szerint Kassára magával vitte Secundus kötetét. (PEml. 742.) 1788-ra már fordítást is készít Secundus egyik verséből. A többféle címváltozattal elkészített versfordítást először egy 1788. szeptember 27-i leveléhez mellékelve küldte el Rádaynak *A' Lillám' szája. Secundusból* címmel. (KazLev. I. 148. sz., 213–214.) 1789-ben bécsi látogatásakor találkozott Johann Baptist von Alxinger osztrák költővel, aki németre fordította Secundus néhány versét. Amikor kiderült, hogy már Kazinczy is fordított belőle, Alxinger megkérte, hogy mondjon el közülük egyet magyarul. A vers hangzása nem nyerte el tetszését. (PEml. 496, 599, 768.)

Kazinczy átdolgozásai Janus Secundus után: *A' Lillám' szája /A' Czenczim szája/ Lollym szája* (KÖLTEMÉNYEK II. 169–172.)

Magyarázatok

Joh. Secundus (Johannes Secundus; Jan Nicolai Everaerts) (1511–1536): flamand humanista költő. *Liber Basiorum* (Csókók könyve) című gyűjteményének első kiadása 1541-ben jelent meg, mely a csókról költött tizenkilenc versből álló rövid válogatás.

Küsse: Secundus verseskötetéből több német fordítás is készült. Az első, Johann George Scheffner *Die Küsse des Johannes Sekundus* címmel 1798-ban jelent meg. Johann Alxinger osztrák költő is fordított belőle, de a teljes versgyűjteményt legközelebb 1807-ben Franz Pasow (1786–1833) német klasszika-filológus készítette el.

(Kijegyzés magyarul)

Élénk, üde színadás, szellemes hűség, amely inkább törekszik az egész hangjának és tartalmának, mintsem a hideg betűnek előadására, tartózkodó igyekezet a csiszolt tökéletességre általában is, jól csengő verselés választékos, nemes nyelven. (ford. B. B. A.)

289. [396] – Fernow (C. L.) Römische Studien.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 194b. Autográf.

Keletkezése

1809. december 6.–1810. március. (I. XXIV. csomó Bevezetés)

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/10/21, 246. sz., 143–144.

Römische Studien von C. L. Fernow. Zürich, bey Gessner, 1806.

A *JALZ* „Vermischte Schriften” című rovatában megjelent rövid könyvismertetésből Kazinczy csak a kötetben megjelent tanulmányok címét jegyezte ki, valamint azt, hogy a kötetet Canova portréjának rézmetszete illusztrálja.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Fernow *Winckelmann's Werke* (1808) címen megjelent Winckelmann-kiadásáról szóló recenziót is kijegyezte a *JALZ* 1809-es évfolyamából. (1809/08/19; 193. sz., 329–336.)
Lelőhelye: MTA KIK K 638/I. 51b–52b (184–186).

Magyarázatok

Carl Ludwig Fernow (1763–1808): német művészettörténész. A Jénában és Weimarban folytatott tanulmányai után 1794–1803 között Rómában élt, ahol néhány tekintélyes műbarát pártolásának köszönhetően behatóan tanulmányozhatta a művészetet és az olasz irodalmat. A *Neue Teutsche Merkur* című irodalmi lapnak rendszeresen küldött művészeti és irodalmi tárgyú cikkeket. Amikor 1803-ban visszatért Németországba, a jénai egyetemen kapott professzori állást. Élete utolsó éveiben Weimarban az özvegy hercegnő könyvtárnoka volt. Itt került állandó kapcsolatba Goethével, Schillerrel és Wielanddal. Élete végén Johann Heinrich Meyerrel közösen jelentős vállalkozása volt Winckelmann összes művének kiadása *Winckelmann's Werke herausgegeben von C. L. Fernow*. Dresden, bey Walther, 1808. (DB)

Römische Studien: Fernow Rómában írott és korábban külön-külön megjelentetett tanulmányait gyűjtötte egybe átdolgozott és javított formában a *Römische Studien* című háromkötetes (1806–1808) könyvében. A mű kevés visszhangra talált. Visszatekintve azonban, a művészettörténet-írás Fernow-t az érett klasszicizmus legjelentősebb német művészetelméleti szerzőjének tartja. A *Römische Studien* című művében közvetített művészetfelfogásával Goethe, Schiller, Wilhelm von Humboldt és Heinrich Meyer köréhez tartozott, Weimarban a „Weimarer Kunstfreunden” kör tagjaként tartották számon. A romantikusokkal azonban alapvetően ellentétes nézetet képviselt. (DB)

Antonio Canova (1757–1822): olasz szobrász (l. még 240. kijegyzés.). A Fernow kötetében megjelent Canova-portrét J. H. Lips metszete rézbe.

290. [396–399] – Büschenthal (L. M.) Gedichte.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 194b–196a. Autográf.

Keletkezése

1809. december 6.–1810. március. (I. XXIV. csomó Bevezetés)

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/10/05, 232. sz., 28–29.

Gedichte von L. M. Büschenthal, Rödelheim, 1806.

A JALZ „Schöne Künste” című rovatában megjelent rövid könyvismertetést Kazinczy az utolsó bekezdést leszámítva teljes egészében lejegyezte.

Magyarázatok

Lippmann Moses Büschenthal (1784–1818): német főrabbi, író.

(Idézet magyarul)

Kétféleképp munkálkodhat a költő azon, hogy korát jobbá tegye. Vagy saját lelkének megtisztított, kifinomult tükrében mutatja meg a világot és annak élvezetét, vagy a szellem belső, kifürkészhetetlen, titokzatos mélységeibe kalauzol és áthat bennünket a szellemi élet részint sejtett, részint megtapasztalt boldogságával. Az első módon hatott már kortársaira, mireánk, egy mindenki által szeretett és tisztelt barátunk (Klopstock); a második úton járt Schiller, és az igazság nem egy barátját, ki szívében viseli az egyetlen szükséges dolgot, többé-kevésbé sikeres utánzásra készítette. Érezhető, hogy a jelen költemények szerzőjét is ama halhatatlan dalnok készítette saját költői kísérletekre. Ezt bizonyítja szinte általános erkölcsi irányultságuk, viszont közöttük nem kevésből hiányzik ama gondolati telítettség és erkölcsi energia, mely B. úr nagy elődjét jellemezte. Még a magához Schillerhez intézett *Beantwortung seiner Resignation* című vers sem egy igazságkereső ember forrón áradó filozófiai kételkedését cáfolja egy másik igazságszerető ember éppoly forrón áradó filozófiai megoldásával, hanem csupán valami korántsem támadhatatlan, sőt nagyon is tartthatatlan vigaszt köt a kétkedő lelkére. Érezhetően a nagyobb költemények sem származnak tisztán egy világos, egyszerű alapötletből, vagy abból nem természetesen fejlődtek ki, az egyedül szükséges módon. Ezért nem is tesznek tiszta és egyszerű benyomást. Olvasás közben az ember nem érzi a vonzást egy pont felé, nem érzi, hogy valami világos gondolatmenet vezetné könnyen és kellemesen; ehelyett valami csapongó, félig szórakozott lelkiállapotban lebeg... Az *Abendwehmuth*-ban szokványos modern esti érzéseink vannak, a hold, ciprusok, száraz levelek és a többi esti kellék... A halál, a menny, az örökkévalóság általában roppant fontos szerepet játszanak ezekben a költeményekben. De vajon a költészethez kiválóan illő tárgyak ezek? Az örökkévalóság olyan a képzeletnek, mint az éjszaka a szemnek. Gyakrabban és okkal említették már azt is, hogy a rajtunk kívüli, földöntúli magasabb iránti végtelen vágyódás csupán elégedetlenség azzal, amik vagyunk és amink van, márpedig ez a világon akármilyen inkább, mint érdekes vagy izgalmas. Valahányszor ama kiváló költő ilyen vágyakozó hangot üt meg, a mód, ahogyan azt teszi, igazolja, hogy egy ilyen lángelmének minden jól áll, és minden arannyá változik, amit csak megérint. Azt is készek vagyunk természetesen és érthetően találni, hogy hazánk láthatára fölött e szép, sokszínű szívárványnak megvan a maga visszfénye; csak e visszfénynek ám nem kellene újfent visszaverődnie, nehogy a schilleri múzsa a daloskönyvek irodalmává híguljon, miként ezzel ellentétben a klopstocki géniuszt az utánzó emelkedő nemzedéke addig hatványozta, míg meg nem alkotta a Donatóát, amit nemrégiben találóan neveztek veszett kutyától megmart Messiásnak. (ford. B. B. A.)

291. [399] – Bücher zum Verkauf

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 196a. Autográf.

Keletkezése

1809. december 6.–1810. március. (I. XXIV. csomó Bevezetés)

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung? 1807?

Az antikvár könyvek újsághirdetéséből származó kijegyzésének forrásául Kazinczy feltehetőleg a *JALZ*-ra utal, amikor jegyzése végén ez áll: „Jena 11. Jul. 1807”

De sem a *JALZ* dátum szerint megadott számában, sem az *Intelligenzblatt*ban nem található a könyvhirdetés.

292. [401–426] – Bouterwek's Aesthetik.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 197a–209b

Keletkezése

1810. március 28. előtt. Kazinczy Zabolai Kiss Sámuelnek 1810. március 28-án írott levelében a Bouterwek-recenzió elolvasásáról tesz említést. *KazLev* XXII. kötet 5506. (1695/a.) sz. 250.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/01/16–17, 14–15. sz., 105–112., 113–120.

Bouterwek's Ästhetik, Martini, Leipzig, 1806.

Kazinczy a *JALZ* két egymást követő számában megjelent terjedelmes recenziót néhány bekezdés kihagyásával egészében lemásolta. A recenzió második részéhez érve (*JALZ* 1807. jan. 17. 15. sz., 118.) magyar nyelvű megjegyzéseket fűzött a kijegyzetelt szöveghez (folio 208b [424]).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1810-ig csak a folyóirat-recenzióból ismerte Bouterwek művét. Zabolai Kiss Sámuel marosvásárhelyi tanárral váltott leveleiben (1809. szeptember – 1810. március) esik szó Bouterwek művéről és a *JALZ* recenziójáról. Zabolai 1809 szeptemberében számolt be Kazinczynak arról, hogy Bouterwek esztétikájának első részét lefordította magyarra. Azt is közli, hogy tervezi a teljes könyv fordítását és nyomtatásban való megjelenítését. (Z. Kiss Sámuel Kazinczynak. 1809. szept. 18. *KazLev* VI. 1548. sz., 525.) Kazinczy fél évvel később reagált Z. Kiss Sámuel fordítására, és ekkor említi először a *JALZ*-ben megjelent Bouterwek-recenziót:

Nem tudom mit mondjak a' Bouterwek Astheticájának fordítására. Ezek az Astheticusok magok sem tudják igen sokszor mit mondanak, 's oly czifra szókkal fecsegnek, hogy azt hinné az ember, hogy mondanak valamit 's az ő valamijek végre is semmi. A' Jénai Tudom. Újság-levelekben van ez az Asthe. is recenseálva, 's úgy említem, hogy B. meg van verve derekasan. Az, hogy meg van verve, úgy nem mutatja a' könyv érdemetlenségét, mint némelly könyvnek

magasztalásai nem mutatják annak érdemét. De kérem az Urat még is, vesse össze a' munkát a' Recenzióval 's ítéljen szabadon. – Ez lévén pályám, kéntelen vagyok néha Aestheticákat olvasni: de ez a' munka nekem kín. Classicus munkákat kell inkább olvasni 's az érzést élesíteni. (Kazinczy Zabolai Kiss Sámuelnek. 1810. márc. 28. KazLev XXII. kötet 5506. (1695/a.) sz., 250.)

Z. Kiss következő levelében válaszol Kazinczy elmarasztaló véleményére:

Az én Bouterweck-em a' Jénai Tud. Újságban, igaz: meg van verve; de már nagy részben áltál fordítottam, ifjúságom emlékezetére ládámban fog maradni most is szeretem ötet, ámbár csalatom – talám egykor elmosolyodom, vagy is inkább kigúnyolom ifjúságom buzgóságát benne. (Zabolai Kiss Sámuel Kazinczyhoz. 1810. máj. 5. KazLev VII. 1736. sz., 429.)

Kazinczy máskor is hangot adott a recenzió alapján Bouterweck művéről kialakított elmarasztaló véleményének:

De, úgy tetszik, ismérem az Aestheticának is határát, kivált míg azokat úgy írják, hogy azt kellessék reá mondani, a' mit a' Bouterweckére mond a Jénai vagy Hálai Recenzense, hogy nem érti maga magát. (Kazinczy Fejér Györgynek. 1811. feb. 27. KazLev XXIV. 6020. sz., 136.)

Szemere Pál két ízben tett említést Kazinczynak Bouterweck művéről, amelyet ő sem ajánl elolvasásra: már 1807-ben beszerezte Bouterweck könyvének bécsi kiadását, amelyből idéz Kazinczynak, majd megjegyzi, hogy Schedius Lajos Pölitz esztétikáját jobbnak tartja. (Szemere Pál Kazinczynak. 1809. márc. 9. KazLev VI. 1439., 234.) Szemere második alkalommal, 1811-ben fejt ki ugyanezt a véleményét:

Én az Aestheticák közül nem a Bouterweckét, hanem inkább a Pölitzét javaslánám, s ezt igen sok tekintetben inkább mint amazt; s kiváltképen az Aest. Lit. ismeretére nézve, melly elég bőven előadatik, s azért is, mert a Pölitzé példákkal van elhintve. Midőn Schediusnak prelectiójít hallgattam, Sch. is ezt javaslá. (Szemere Pál Kazinczynak. 1811. máj. 17. KazLev VIII. 2005. sz., 521.)

A *Pandekta I.* kötet 42. kiegészése (MTA KIK K 633/I. 129b [398]) egy nyomtatványkivágot, amely *Fr. Bouterweck's Aesthetik* című, újonnan megjelent könyvének folyóirat-ismertetéséből származik. A rövid részlet Bouterweck könyvének ajánlását tartalmazza.

Magyarázatok

Friedrich Ludewig (Bouterweck) *Bouterweck* (1766–1828): német filozófus, író, egyetemi tanár. Göttingenben tanult, majd 1796-tól, több mint harminc éven át tanított a göttingeni egyetemen. Kant filozófiájának híve és követője, majd később kritikusa lett. Legismertebbé vált műve az *Aesthetik: Allgemeine Theorie des Schönen in der Natur und Kunst. Theorie der schönen Künste. 2 Teile in 1 Band*, Martini, Leipzig, 1806.

Az első, 1806-os kiadást követően Magyarországon inkább a második kiadás vált ismertté. (Bouterweck: *Aesthetik*, Franz Haas, Wien–Prag, 1807.) A kiadás előzetes anyagából tanult göttingeni évei alatt (1800–1803) Rumy Károly György, aki vaskos német nyelvű jegyzetet készített és hagyott hátra tanára, Bouterweck esztétikai előadásaiából. Rumy Károly György, *Aesthetik: Bouterweck után*, Göttingen, 1801, OSZKK, Fol. Germ. 493. (BODROGI 2011, 708.)

293. [426] – Mad. de Sévigné. (Sévigny)

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 209b. Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1807/07/22, 170. sz., 145–152.

Lettres de Madame de Sévigné à sa fille et à ses amis par Ph. A. Grouvelle. Nouvelle édition, I-XI. kötet. chez Bossange, Masson et Besson, Paris, 1806.

A JALZ „Vermischte Schriften” című rovatában megjelent recenziókat Kazinczy egy rövid részletét jegyezte ki. Mme de Sévigné magyarul közölt életrajzi adatait a recenzióból fordította le a JALZ 145–146. oldaláról.

Magyarázatok

Madame de Sévigné: Marie de Rabutin-Chantal, marquise de Sévigné (1626–1696), francia író-nő. Előkelő nemesi családból származott. 1644-ben feleségül ment H. de Sévigné márkhoz, és csakhamar a párizsi arisztokrata irodalmi szalonok egyik legismertebb személyiségévé vált. Férje hamar bekövetkezett halála után özvegyen kezdte el írni híres leveleit leányához, Mme de Grignanhoz. Több mint negyedszázadon át szinte naponta írta leveleit.

A *Lettres de Mme de Sévigné* első kiadása 1734–1737 között jelent meg, majd kibővítve 1754-ben, már ekkor nyolc kötetben 772 levelet közreadva.

(Kijegyzés magyarul)

Nem kis megtiszteltetés a kiadónak és nemzetének egy terjedelmes munka megjelentetése, amelynek szerzője több mint száz évvel ezelőtt letette a tollat. Ám éppen ebben tűnnek ki a franciák: éppen ez teszi állandóvá politikai és irodalmi erejüket. Elragadtatnak az újdonságtól ugyanúgy, s talán nem jobban, mint mások; majd jámborul visszatérnek ahhoz, amit már nagyra értékeltek, amit megjelöltek a nemzeti sajátosság jegyével. Irodalmuk, miként alkotmányuk, egy és oszthatatlan. Ami az elődök ízlésének megfelelt, és több mint egy emberöltőn át tartotta magát, annak a dédunokák ízlése is tisztelettel adózik. Ebben az értelemben felejtethetetlen XIV. Lajos kora, ha sok más tekintetben nem is. E korban támadt a példaadó írók első nemzedéke, akiknek a pálmája még mindig zöldell, s várhatólag a kifürkészhetetlen utókorra is hervadatlan fog átszállani. (ford. B. B. A.)

294. [427–429] Des Cicero auserlesene Reden
üb[er]setzt von Carl Friedr. Wolff . etc. Altona, 1807.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 210a–211a. Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/09/26, 226 sz., 577–584.

Des Marcus Tullius Cicero auserlesene Reden übersezt und erläutert von Friedrich Carl Wolff, bey Hammerich, Altona, 1807.

A JALZ „Roemische Literatur” című rovatában megjelent recenzióhoz két kijegyzés, a 290–291. kapcsolódik, mert a recenzió együtt tárgyal két Cicero-fordítást. Kazinczy a Wolff fordításá-

ról szóló részből csak két részletet emelt ki: egyrészt az *Oratio pro Milone* fordításával kapcsolatos kritikai észrevételeket (JALZ, 577–579.), amelyeket félig magyarul jegyez ki. A kihagyásokkal le-másolt részlet egyszerre tartalmazza Wolff fordítását, a recenziens fordítási javaslatait (idézőjel-ben) és Kazinczy megjegyzéseit. A latin idézeteket Kazinczy rövidítette, mert megvolt neki a ki-adás („A’ Wolff’ sorait kihagytam, bírván a könyvet”). Az *Anmerkungen C. 13.* című kijegyzés (JALZ, 580.) szó szerinti idézet a recenzióból.

Szövegkapcsolatok

Cicero Kazinczy egyik kedvenc latin szerzője volt. Műveinek eredeti és fordításban (németül) megjelent kiadásai közül több is megvolt házi könyvtárában, de hogy pontosan melyek, arról keve-set tudunk. (Kézy Mózes Kazinczynak. 1809. dec. 21. KazLev VII. 1627. sz., 181.) A *Des Cicero Auserlesene Reden* című, F. C. Wolff fordításában (1805) megjelent új német kiadás, valamint Christoph Martin Wieland *M. Tullius Cicero’s sämmtliche Briefe* (Zürich, 1808) biztosan könyv-tárának része volt. A recenziókijegyzésben tér ki arra, hogy a Wolff-féle kiadás megvolt neki: „A’ Wolff’ sorait kihagytam, bírván a könyvet.”

Kazinczy Cicero műveinek fordításával kisebb megszakításokkal egész életén át foglalkozott. 1793-ban említi először, hogy Ciceróból fordít. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1793. júl. 25. KazLev II., 493. sz.) Legintenzívebben 1816–1819 között dolgozott újra Cicero szövegein: 1816. április közepén kezdte el fordítani a Catilina elleni *Oratiót*, amelyről még csak legszűkebb baráti körének számolt be. Ezután következett a Catilina elleni három másik *Oratio*, a *pro Milone* és a *pro Marcello*. A fordítás körülményeiről, a vele kapcsolatos terveiről Helmecky Mihálynak számolt be legrészletesebben. (1816. máj. 16. KazLev XIV. 3212. sz., 197–198.) A fordításhoz több francia és német nyelvű kiadást is tanulmányozott:

D-nek örömei elragadtak, ’s a’ mit még senki sem láta nálam, a’ mit még senkinek sem sugtam-meg, elő vonatott asztalom’ fiókjából, s elébe tevém a’ Cicero Catilináris Beszédeinek fordítá-sát, melly Milójjával ’s Marcellusával fog egy Kötetet tenni. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1816. máj. 16. KazLev XIV. 3213. sz., 201.)

1817-re már a formálódó kötet terve is megszületett:

Most újra dolgozom a’ kiadott darabokat is. Novemb. 1. napja olta sokat dolgoztam. – Há-rom osztályból fognak állani dolgozásaim: I. Régi Literatura. Cicero Catilin. – pro Marcello – pro Milone. Cicerónak némely Philos. Írásai ’s Levelei – Sallust. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1817. dec. 15. KazLev XV. 3522. sz.; l. még. Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1817. dec. 15. KazLev XV. 3523. sz., 201.)

Levelezésében fordításának utolsó említése 1831. ápr. 6-án kelt: „valaha Szallusztot és Cicerót is ki fogom adni.” (Kazinczy Toldy Ferencnek. 1831. ápr. 6. KazLev XXI. 5310. sz., 522.)

A kézirat Kazinczy halála után néhány évig fiókban hevert, majd az Akadémia megbízta Toldy Ferencet és Bajza Józsefet, hogy rendezzék sajtó alá a Sallustius- és Cicero-fordítást az újonnan induló *Római classicusok magyar nyelven* sorozat első kötete számára. A Cicero-fordítások 1837-ben jelentek meg: *M. T. Ciceróból Beszédek, Levelek és Scipio álma*, Fordítá Kazinczy Ferencz. Budán, A’ Magyar Kir. Egyetem’ Betűivel, 1837. (*Római classicusok magyar fordításokban*. Kiadja A’ Magyar Tudós Társaság. Második Kötet.)

Magyarázatok

Marcus Tullius Cicero (Kr e. 106–Kr. e. 43.): szónok, államférfi, író. Legismertebb művei beszé-dei (*In Catilinam I–IV, Pro Milone* stb.), értekezései (*De Oratore, De Re Publica, De Legibus*), levelei. *Karl Friedrich Wolff* (1766–1845): német filológus.

295. [429–430] – Holzapfel

így fordította a' Catilina ellen mondott 2dik Oratió elejét.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 211a–b. Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/09/26, 226. sz., 581–582.

M. Tulli Ciceronis in L. Catilinam oratio secunda = Des M. Tullius Cicero zweyte Rede wider L. Catilina/ uebers. nebst beygedrucktem verbesserten Lateinischen Text, kritischen Anmerkungen, und einem erläuternden Commentar von Johann Tobias Gottlieb Holzapfel, bey Schulze, Oldenburg, 1807.

A Holzapfel fordítására vonatkozó recenziórészlet (*JALZ*, 581–582.) teljes egészében a cikkben hivatkozott fordításrészlet másolata a *Catilina ellen* második beszédének első bekezdéséből.

Magyarázatok

Johann Tobias Gottlieb Holzapfel (1773–1812): német evangélikus teológus, lelkész, a keleti nyelvek professzora Rintelnben.

296. [430–487] – Betrachtungen über den Zeitgeist in Deutschland in den letzten Decennien des vorigen Jahrhunderts. Von E. Brandes,**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 211b–240a. Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1808/08/29–31, 202–204. sz., 385–408.

Betrachtungen über den Zeitgeist in Deutschland in den letzten Decennien des vorigen Jahrhunderts. Hannover, bey Hahn, 1807.

Kazinczy a *JALZ* három lapszámának „Vermischte Schriften” című rovatából a folytatásokban közreadott terjedelmes recenziót teljes egészében lemásolta. A kijegyzéshez készített magyar nyelvű bevezető a recenzió első bekezdésének fordítása.

Magyarázatok

Ernst Brandes (1758–1810): német jogász, író. Göttingenben jogi tanulmányokat folytatott, Christian Gottlob Heyne tanítványa volt. Az 1780-as éveket Párizsban és Londonban töltötte, ahol megismerkedett és összebarátkozott Edmond Burke-vel. Ezt követően visszatért Hannoverbe, ahol politikai karriert futott be. Brandes meghatározó szerepet játszott a francia forradalom időszakában a konzervativizmus németországi előretörésében. Edmund Burke politikai eszméinek német recepciójában is jelentős közvetítő volt. (DB)

297. [488–489] – Horácz' Satyráji vagy A' Horácz' Satyráji

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 240b–241a. Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Feljegyzésében Kazinczy a tulajdonnév előtti névelőhasználat kétféle változatának bemutatásakor az eltérő használatot a dunai (dunántúli) és a tiszai (észak-keleti) nyelvjárások közti különbségként írja le. A grammatikai kérdésben saját nyelvjárását, vagyis a tiszait tekinti mértékadónak, a dunait soloecismusnak, vagyis nyelvtani hibának. Kazinczy több grammatikai kérdést vizsgálat alá vesz ekkor írt bírátaiban. Pápay Sámuel, a *Magyar Literatura Esmérete* című művére 1810 februárjában írt recenziójában a tiszai nyelvjárást védi a dunántúli ellen, ezért rója meg a -túl-túl, -bül-bül, -rül-rül-féle ragokat.

Egy évvel később, 1811. év elején a dunaiság–tiszaiság kérdésében Berzsényi Dániel vitát is kezdett vele, amelynek levelezésbeli előzménye nem ismert. Berzsényi a dunai nyelvjárás értékeit vette védelmébe. Véleménye szerint ha az egyik nyelvjárást előnyben részesítjük, az a másik szükségyszerű hanyatlásával járna együtt:

Tiszaiság, Dunaiság, Provincialismus. – Én úgy gondolnám, hogy a' ki a' magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a' Dunára, a' másikat pedig a' Tiszára függessze, és nem a' nagy Dunát, de még a' kis Gyöngyöst se rekesse ki, mindeniktől tanuljon és mindeniket úgy nézze, mint az egésznek elszórt tagjait, egyéb eránt igen egyoldali léssen ismerete. [...]

A' tiszaiságot ki rekesztőleg emelni tehát igen veszedelmes részre hajlás, melly saját hibáinkat meg szenteli, és el oltván bennünk a' vizsgálódás lelkét, vak követőkké tesz, úgy hogy nem kérdezzük jó e vagy rossz, hanem tiszai é vagy dunai? (Berzsényi Dániel Kazinczyhoz. 1811. feb. 15. KazLev VIII. 1937. sz., 326.)

Kazinczy válaszában lezárta a vita lehetőségét:

Dunaismus, Tiszaismus. Ez a legfontosabb cikkelye levelednek. De megfjtésére kevés szó kell. – A' maga Dialectusát az országnak egyik része szint úgy jónak nézheti, mint a' másik a magáét, ha e' rész nem felette kicsiny, 's ha öszve nem keveredett a' soloecismusokkal. De az író nyelve nem a' Dunai, nem a Tiszai, hanem a' magyar Schriftsprache. Nem szabad máson írni. (Kazinczy Berzsényi Dánielnek. 1811. márc. 8. KazLev VIII. 1955. sz., 361.)

Berzsényi számára Kazinczy válasza a kérdést nyitva hagyta:

Az Író nyelve nem dunai, nem Tiszai, hanem a' magyar *Schriftsprache* Igen. De mi a' Schriftsprache? – Kétség kívül nem egyéb mint a' gramaticai *Igazságnak*, czílios *Okosságnak* és *Izlésnek* serpenyőjében felolvasztott, elváloztott és destillált magyar nyelv. Ennek hazája tehát a' tanulószoba, provinciáji pedig a' Duna, Tisza, Erdély, st. Ezek közzül akármeltyikhez ragaszkodni az *Igazság*, *Okosság*' és *Izlés*' világos parancsolatja nélkül – *Provincialismus*. (Berzsényi Dániel Kazinczyhoz. 1811. jún. 5. KazLev VIII. 2014. sz., 563–566.)

Magyarázatok

soloecismus: (gör.-lat.) nyelvtani, főleg mondat szerkezeti hiba, ha az író a szabályos irodalmi nyelvet az irodalomban el nem ismert szóalakokkal, kifejezéssel vagy mondatfűzéssel tarkítja. „A' Grammatica' törvényeivel és a' szokással meg nem egyező szóllás. – Athenának egy gyarmatja

(*colonia*) Soloe vagy Soli városban telepedett-meg. Sokára nyelvek sokban különbözött az anyanép' szóllásától. Innen a' név." (Kazinczy jegyzete a *Tövisék és virágokban Soloeccismusz* című verséhez.)

articulus (lat.): névelő.

titulus (lat.): cím.

textus (lat.): szöveg,

pronómen (pronomen) (n.): névmás.

Subjectum (lat.): alany.

Praedicatum (lat.): állítmány.

Sicuti in voce (lat.): miként a szavakban.

298. [490] – Feljebb vagy Fellyebb?

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 241b. Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Kazinczynak a magyar helyesírásban érvényesülő, eltérő használatra hozott példái más írásai-ból egyelőre nem ismertek.

A 297. kijegyzésben már idézett, 1811-ben keletkezett Berzsenyi-levéliben azonban példaként szintén előkerül a „feljebb” szó bizonytalan használata:

Ez csupa hiba, de a' rövídség menti, és ezt híven követni nem olly nagy hiba, mint ezen két igen különböző principiumokon oscillalni. Ezen principiumoknak összezavarása okozza leginkább orthographiánknak egytelenségét 's szakadásait, mert én azt hiszem hogy a' többi különözések, többnyire nyelvünk bizonytalanságából szármoznak: tudgya, mondgya, rudgya, máktya, irva tökélltesen vagynak, de mondva nem; ugy szintén a' tanétom tanéttom, tanítottom, tanítom, melly, mely, mej, mejj, mell, fellebb, föllebb, fellyebb, feljebb st. mind nem ide való kérdések. (Berzsenyi Dániel Kazinczyhoz. 1811. jún. 5. KazLev. VIII. 2014. sz., 563–566.)

Magyarázatok

comparativus (lat.): a közép fok a melléknevek fokozásában.

anomalon (lat.): szabálytalan.

substantivum (lat.): főnév.

suffixum (lat.): képző, toldalék.

299. [491] – Első Sonettemnek legelső papirosra - tétele. Széphalmon 1809. II. apr.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 242a. Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Az üresen hagyott lapra Kazinczy 'Az én boldogítóm' című szonettet készült beragasztani. Az eredeti papiros az MTA KIK K 622. 130a lapján található. Kazinczy az első Szonett-kidolgozására először 1806-ot írt, a hónapra, napra nem emlékezett, majd átjavította 1809-re, aztán az egészet áthúzta, és odaírta az 1809. április 11-i dátumot. „A vers keletkezését illetően egyértelmű álláspontot nehéz kialakítani: kérdőjelesen az 1804-es és 1806-os évszámok is szóba jönnek, de az eredeti szöveg keletkezési idejének a Kazinczy által ingadozások után végül kijelölt 1809. április 11-i dátum fogadható el.” (KÖLTEMÉNYEK II. 334–338.)

Kazinczy ezt a verset tartotta az első magyar szonettnek, a korábbi kezdeményeket kritikusan szemlélte:

Milliók között sincs egy etc. Legelső Sonett <Magyarban>, mely valaha magyarul írva volt. Dolgozám 1809. April. 11dikén. (MTA KIK K 613/III. 63b.; PEml. 231.)

1809 áprilisában leveleiben is megosztja barátaival az általa írt első szonetteket. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1809. ápr. 11. KazLev VI. 1456. sz., 323.; Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1809. ápr. 12. KazLev VI. 1457. sz., 324–325.)

300. [492–494] Magyar Sonettek.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 242b–243b. Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Farkas Károly (Iosonczy): *Múltságok (Eredeti költemények és külföldi költőkből és prózaírókból fordítások: Ossian, Denis, Lafontaine, Gray Tamás és Schiller után és A csalfa özvegy, enyelgés 1 fel. Kotzebue után.)*, Buda, Landerer Arany bötüivel, 1805.

Kazinczy feljegyzésében legitimálni szándékozta azt, hogy ő az első magyar költő, aki eredeti és szabályos szonettet tudott írni magyarul. A feljegyzés szerint időben ugyan megelőzte őt Farkas Károly, aki Bürger szonettjei közül lefordított néhányat, és megpróbálkozott saját verssel is 1805-ben, de Kazinczy a vers formai szabálytalanságaira hivatkozva, melyeket részletesen kifejt, nem fogadta el kísérletezését. A feljegyzésben az elsőség megerősítése érdekében arra is hivatkozik, hogy 1809-ben Kölcseynek levélben megküldte első szonettjét. (Kazinczy Kölcsey Ferencnek. 1809. ápr. 23. KazLev VI. 1465. sz., 349.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a feljegyzés tartalmát részben felhasználta az 1812-ben Rummy Károly Györgynek megküldött recenziója szövegében Helmecki Mihály *Nemzetes Cibulka Anna Asszonysághoz, a Pesti Német Színjászó Társaság első és nagyjelességű Énekesnéjéhez; midőn a' nagytekintetű Magyar közönséget nemzeti nyelvünkön énekével örvendeztetné* című költeményéről (1812), melyet a *Leipziger Literaturzeitung*-ban (1812. nov. 6. 277. sz., 2213–2215.) jelentetett meg:

Der erste der in der Sprache des Recensenten ein Sonett gewagt hat, war der alles wagende Csokonay. Sein Sonett Tavaszi virít 's száz rózsa nő kann man für ein Sonett nicht angehen lassen. Der Grundton des Sonett's, sagt Pöhlitz, ist Innigkeit und Zartheit. Stoff und Form passen hier nicht zu einander, und in der 11ten Zeile ist ein grober grammatischer Schnitzer és

statt esik. Ihm folgte der nun auch verstorbene Farkas Károly, der in seiner Sammlung sehr flüchtig gearbeiteter Gedichte: *Mulatságok*. Pest 1805., drey übersetzte Sonette aufnahm, die in so holprigen unscandirten Alexandrinen geschrieben sind, von denen dem Leser grauen muss, zum Beispiele:

Még is indúlatok | nélkül elfelejtkezem
Létemről -----

Wer Sonette so dichtet, der hat keinen Begriff von den Erfordernissen des Sonetts, denn zwey Vierlinge und 2 Dreilinge, jene mit 2, diese mit 2 oder 3 Reimen machen ein Lied zum Sonett noch nicht. Zu einem fehloson Sonette werden zwar auch Tugenden der Poesie und des Ausdrucks, aber vorzüglich wohlklingende Laute ihn gefälliger Abverlangt, sagt sehr richtig Voss.[...] (Kazinczy Romy Károly Györgyhöz. 1812. ápr. 30. *KazLev IX.* 2220. sz., 431.)

Magyarázatok

Farkas Károly (? – 1810): költő, író, földbirtokos. Debrecenben élt. Főleg erkölcsnemesítő műveket írt és fordított.

Syllabájú: szótagú.

Alexandrínusok (alexandrin): 12 szótagos jambusi verssor, amely középen sormetszettel tagolva rendszerint páros rímű szakaszokat alkot.

Scandálni: Időmértékes verset a hosszú és rövid szótagok különbségét határozottan érvényre juttatva mondani vagy olvasni, a verslábak súlyosabb értékű szótagjait nagyobb nyomatékkal ejteni.

Caesurák (caesura lat.; cezúra): valamely verslábban a verstan szabályai szerint szöveggel való kettévágása.

Substantívum (lat.): főnév.

adjectívum (lat.): melléknév.

Compositum adjectívum: összetett melléknév.

articulus (lat.): névelő.

particula (lat.): módosítószó.

Machwerk (ném.): tákolmány.

Meg van levelei között: Kölcsey két levelére hivatkozik: *KazLev VI.* 1474. sz., 363–365. 1492. sz., 402–404.

301. [495–498] – Palafox an General Lefebure

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 244a–245b. Nyomtatvány.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Palafox an General Lefebure, h. n., é. n.

A röplap német fordításban közli a franciául megjelent *Réponse du Général Palafox au Général Lefebure, qu'il avoit sommé de se soumettre avec son armée* (A Vienne, chez Antoine Pichler, 1809) című kiáltványt. A fordítás csak a levél szövegét közli. Jelenleg ismert egyetlen megjelenése: „Palafox an Lefebure aus Saragossa” (*Allgemeine politische Annalen*. Neueste Folge, Iler Band. Cotta, München, Stuttgart und Tübingen, 1830. 145–150.)

A röpirat 1809-es bécsi megjelentetése (1809. május előtt) bizonyára összefüggésben áll Bécs 1809-es második elfoglalásával. 1809. május 15-én kelt Bonaparte Napóleon francia császár schön-

brunni kiáltványa, mely Bécs és az osztrák örökös tartományok francia megszállása után a Habsburgoktól való elszakadásra bízta a magyarokat. A levélformátumú, tizenhat oldalas röpirat a hazafias és vallásos érzelmű spanyolok nevében kel ki a franciák ellen, akiket mind a forradalom véres következményei, mind a napóleoni háborúk kegyetlensége és Spanyolország bekebelezésének szándéka miatt Palafox indulatosan elítél.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy *Palafox* röpiratát a megjelenését követően háromszor hozta szóba Romy Károly Györggyel folytatott levelezésében. A nyomtatványt azonban csak később helyezte el. *Pandektájában*. Az első említés 1809. május 8-án kelt, néhány nappal Napóleon schönbrunni kiáltványa előtt. Az írás Kazinczy szavai alapján a magyarok körében hamar ismertté vált.

Sie haben doch wohl auch Palafox's Antwort an Lefebvre gelesen? Sie ist allgemein bewundert. Da viele sind, die deutsch nicht verstehen, so habe ich sie dem Szirmay Antal zu lieb ungrisch übersetzt. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1809. máj. 8. KazLev VI. 1473. sz., 362.)

Romy és Kazinczy is jól ismerte az írást, véleményük Palafox franciaellenessége miatt megegyezett:

Ich glaube Ihr Urtheil über Palafoxs Schreiben an Lefebvre kommt mit dem meinigen ganz überein. Doch was glauben Sie, wird man sich bey uns vor Wissenschaften noch immer fürchten, wie Palafox sich von der Philosophie an der Elbe und noch weiter fürchtet? (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1809. nov. 11. KazLev VII. 1583. sz., 61.)

Végül még egyszor, 1809 decemberében kerül szóba *Palafox*:

Wohl haben wir viele Palafoxen unter uns. Menschen, wie der ist, von dem Sie sprechen, mache ich die Frage, ob denn dem Protestanten weniger an der Autonomie des Vaterlandes gelegen sey, als dem Katholiken? ob Rédey und Lónyay mehr Cryptogallen sind als Amade und Drevenyák? (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1809. december 8. KazLev VII. 1610. sz., 137.)

Magyarázatok

José de Palafox y Melzi (1776–1847): a spanyol függetlenségi háború hőse. Aragónia katonai parancsnoka, két ízben (1808-ban, ill. 1809-ben) is hősiességgel védte Zaragozát a francia támadók ellen.

François Joseph Lefebvre (1755–1820): francia tábornok, birodalmi marsall. A spanyol háború (1808–1814) vagy függetlenségi háború a napóleoni háborúk egyik hadszíntere volt. 1808. június 15-én Lefebvre tábornok vezetésével francia csapatok megtámadták Zaragoza városát, de Palafox tábornok (főleg milicistákból álló) alakulatai megábrándították a kényesítették. A függetlenségi háború különlegessége abban állt, hogy amíg korábban uralkodók lázadtak fel Napóleon reájuk kényesített szövetsége ellen, ezúttal a spanyol és portugál nép kelt fel. Ez volt a történelem egyik legsikeresebb partizánháborúja, és az ilyen típusú hadviselés elnevezése is ennek nyomán terjedt el a spanyol „guerra de guerrillas” („kis háborúk háborúja”) kifejezésből.

302. [499] – Ányos Pál' versei.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 246a (499). Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Ányos Pál' Munkái, Bétsben, Özvegy Alberti Ignatzné betűjével, 1798. (Magyar Minerva I. kötet.)

Ányos maga gyűjtötte össze munkáit, Batsányi ezeket továbbiakkal bővítve adta ki, a szerző életrajzával és arcképevel, valamint Ányos ajánlólevelével.

Szövegkapcsolatok

Batsányi János Ányos Pál verseinek szövegközlési elveit a kiadás előszavában *A' kiadónak előbeszédgyében* fejt ki. Azt írja, hogy Ányos verseibe a hibák kijavítása céljából nyúlt bele, amit ő a szöveggondozás lényegének tekint, néhány korabeli tanácsadója, főként Pálóczi Horváth Ádám felfogásával szemben, aki betű szerinti hűséget kívánt volna. Batsányi – saját kifejezése szerint – a „közép útonn” járt: kijavította a valóságos hibákat, a rossz verseket és azt, ami a nyelv természetét vagy a költészet „megszeghetetlen regulájit” sértette. Másrészről azonban azt hangsúlyozza, hogy javításai „az értelemnek tsokkíttása vagy egész rendeknek felbontása nélkül” történtek. (BATSÁNYI 1798, X.)

Kazinczy Batsányit szövegkiadói minőségében marasztalja el kijegyzésében, ám az állítása bizonyítására szolgáló három levél (értsd: lap) a *Pandekta I.* kötetből hiányzik. Batsányi eszerint kétféleképpen is kinyomtatott néhány lapot, ami bizonyítja, hogy a versekbe értelmük megváltoztatásával is belenyúlt.

A három lap jelenleg az MTA KIK K 603. kéziratkötet fol. 161a–163b lapjain található. A nyomtatott lapokon Kazinczy kézírásával megtaláljuk a versek mellett azokat a versváltozatokat, melyek a ma is kézbevehető *Ányos Pál' Munkái* című Batsányi-féle kötetben szerepelnek. Nem tudjuk, hogy Kazinczy hogyan jutott hozzá a korábbi verziót tükröző nyomtatott lapokhoz, amelyek alapján Batsányi láthatólag valóban nagy változtatásokat hajtott végre a végleges kiadásban. Kazinczy bevezetése a nyomtatott és javított Ányos-versekhez kék papírra 1828-ban készült:

Bacsányi az Ányos Pál' Verseinek Kiadásában, 1798.

Az ide ragasztott három levél, lap 219, 220, 221, 222, 225, 226 mellyeket Bacsányi lenyomtatatta, kisedete, 's újra nyomtatatta, mutatja, melly szabadságokat engede magának B. az Ányos' Versei körül, a' nélkül, hogy kimutatá, mint voltak az őáltala megigazított sorok Anyós-nál. Lap 221. és 226. a' négyesek' két utóbb soraiban nem csak a' szók, hanem a' gondolat is más mint a' mi elébb volt lenyomatva. S' hát ha a' Nro XX, XXIII, és XXVIII. négyeseit maga találta volna írni?

Bacsányit én nem szeretem és soha sem szerethettem, a' mivel ő is dicsekedni fog, de én is dicsekszem: ezen megjegyzéseim nyomban nem gyűlölség' munkája.

Széphalom, August. 19d. 1828.

Véleményének egy másik kézíratos feljegyzésben is hangot ad, melyet részletes példákkal támaszt alá:

Ányos Pál Versei. Bécs. 1798. Bacsányinak Orthographiája, sőt igazgatásai után, mellynek bizonyosságára álljanak itt a' következők.

[A Batsányi nyelvhasználatára hozott, hosszasan felsorolt példák között a 43b lapon az alábbi fejtegetést találjuk:]

Bányai István Sáros pataki prof. nagyon megunta vala a Tanítói kenyeret, de a' hívatalt azért letenni nem akarta. Feljárt tehát leczkére, de kedvetlenül, 's többére csak Classicus Auctorokból fordított tanítványaival. Eggykor valamelly Ináncsi nevű Togátussal exponáltata. Ez ki akara tenni magáért, 's igen is czifrán fordított. A' megúnatkozott ember szemeket meresztte a' czifra emberre, 's tűzbe jövéen felkiálta: Frater Inancsi, Istenuccse, bolond vagy. Batsányinak ezen Előbeszédére, s' Ányos Életére, 's az Ajánló levélre ezt a Frater Inancsit lehetne felkiáltani, de meghallaná Füredi Vida, s úgy azt kellene utána mondanom, a' mit Bányai monda, látván hogy

a’Cathedrában nem szép uccsézni: Salva res escribuit! Frater Inancsi, tanulj; Isten uccse derék ember lesz belőled. (MTA KIK K 638/II. 44a)

1810 telén és tavaszán Kazinczy levelezésében Batsányi életének alakulása fontos téma volt. Elképzelhető, hogy a kijegyzés elkészítésébe ez az ügy is közrejátszott. 1810. január végén Horvát Istvántól értesült arról, hogy Batsányi elhagyni kényszerült Bécset, és Párizsba menekült. Ennek körülményeit és Batsányi tettéről, jelleméről alkotott véleményét több levelében is kifejtette az ügy kapcsán:

A’ napokban vettem Bétsből Ferentzi János barátomnak tudós dolgokkal terhes levelét. Most belőle tsak a’ legfontosabb tárgyat közölhetem levelemnek hosszúsága miatt. Kereste szálasán [!] Batsányit, ’s helette Feleségét találta. A’ tudós férj hogy a’ Politia boszuját elkerülhetné, Marette Barátával Parisba utazott, elhítevén kedvesével, hogy ő elutazván, néhány [!] nap múlva visszatérni fogna. Mindennek a Proclamatio fordíttatása, és Hungarus ad Hungarus nevű könyv íratása volt oka. Sajnálkodom szerentsétlenségén ’s a’ környűállásokból alig tudom vádolni vígyáztalanságát. A’ jobb szerentse boldogítsa éveit. (Horvát István Kazinczyhoz. KazLev VII. 1654. sz., 243.; I. még KazLev VII. 1671. sz., 283.; 1674. sz., 292.; 1680. sz., 305.; 1682. sz., 311.; 1684. sz., 315.; 1719. sz., 382.; 1743. sz., 441.)

Rumynak írott levelében az ügy apropóján Batsányi Ányos kiadására is kitér:

Wir alle, die wir diesen Menschen kennen, begreifen nicht, wie der Mensch in Wien auch nur erträglich hat befunden werden können, und wie eine Gábrielle Baumberg einen so steifen, eitlen, in sich verliebten Menschen, hat lieb gewinnen können. Man lese Anyos’s Vorrede und Anmerkungen, man lese diese zu die [!] Gedichte seines Weibes. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1810. márc. 22. KazLev VII. 1686. sz., 321.)

Magyarázatok

(Fajszai) *Ányos Pál* (István) (1756–1784): pálos szerzetes, tanár, költő.

Bacsányi (Batsányi) *János* (1763–1845): költő. Az Orczy család házi tanítója, majd Forgách Miklós gróf magántitkára. A jakobinus perben egy év börtönbüntetésre ítélték. Kufsteinben raboskodott, 1796-ban szabadult. 1805-ben vette feleségül Baumberg Gabriellát. 1809-ben Bécs napóleoni megszállásának idején Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványát magyarra fordította, a fordítás élesebb hangneme miatt azonban jobbnak látta, ha a francia csapatokkal elhagyja Bécset. Párizsban telepedett le, amelynek 1815-ös megszállásakor az osztrákok elfogták, és ismét börtönbe került. 1816-ban felesége, Baumberg Gabriella közbenjárására szabadult. Ettől kezdve Linzben élt. (MAMŰL I. 306.)

22dik és 226dik lapon: A kötet 22. oldalán A’ *Szép tudományoknak áldozott versek* című költemény (21–27.), a 226. oldalon az *Érzékeny gondolatok* című versciklus XXXVI–XXXVIII. darabjai találhatóak. A lapszámra való utalás alapján nem lehet eldönteni, hogy Kazinczy pontosan mely sorokra utal.

XX. XXIII. és XXXVIII.: az *Érzékeny gondolatok* című versciklus darabjairól van szó, a kötet 220–221., 226. oldalán.

303. [500] – atyáik e, vagy attyaik?

Szövegforrás

MTAK KIK K 633/II. 246b (500). Autográf.

Keletkezése

1810. március 28. után. A 292. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Pápay Sámuel: *A magyar literatura' esmérete*, I. kötet. Számmer Klára' betűivel, Veszprémben, 1808, 103.

Kazinczy Pápay Sámuel könyvének két részletére hivatkozik kijegyzésében. Pápay könyvének 103. oldalán Kazinczyt és Verseghyt az 'anya' és 'atyá' főnevek ragozása miatt kritizálja:

Kazinczy és Verseghy kétség kívül a' nevezetesebb Magyar Iróink 's Nyelvtudóssaink közül valók; mégis (megbótsátnak ők ezen inkább magasztalásokra, mint alázásokra tzelező egyenességünkért) amaz a' Diogenesben 250dik öld. ezt teszik anyáik, emez pedig Millot' 170dik öld. atyáik, mellyeket a' Magyartúl sehol sem hallhatni, mivel azon szavakat ország szerete így ejtyük kettőztetett hanggal a' harmadik személyben: annyaik, atyaik, valamint atya, annya, attyok, annyok, nem pedig attyája, anyája, atyjok, anyájok. Már az ilyen hibák azért hibák, mivel ellene vagynak a' közönséges Nyelvszokásnak.

A 345. oldalon azonban Pápay maga is a ragozásban Kazinczyt követi, ha első személyről van szó:

Atyáink az Irástudásra semmit sem hajtottak, de Európába lett jövevelekkel sok ujjabb meg ujjabb dolgok' esméretére jutván nemzeti nyelveket bővítették. [...]

Pápay Kazinczy ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ *az az a' Szinopei Diogenesz' Dialogusai. Consil. Wieland írásából* (Pesten, nyomt. Trattner Mátyásnál, 1793) című könyvének 250. oldalára hivatkozik:

Filozofióra nincs szükségek; ha pedig vólna, ott a' Diogeneszé, – ezt pedig tanulják anyáik-tól 's dajkaiktól; – e' szerint, Isten hírével, édes Uram! (XXXVIII. A' Diogenesz Reszpublikája. 3.)

Verseghy Claude François Xavier Millot *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne* című művét *A' világnak közönséges történetei. Írta frantzia nyelven Abbás Millót Úr. A' Lugdúnumi (Lioni) Académiának Tagja. Első Kötet (A' régi nemzetek)* [Pesten és Budán, Weingand, 1790] címen fordította le. Pápay az első kötet 170. oldalára utal, ahol ez áll:

Egy hiú elő-ítélet, azt hinni, hogy a' tökéletességhez többet kell mindennek közelíteni, hogyha a' gyermekek az ő atyáiknak kéz-művénel és élettyek' módgyánál meg-maradni kéntelenítettnek.

Szövegkapcsolatok

A kijegyzés elkészítésében közrejátszhatott, hogy Kazinczy 1810 februárjában jelentette meg Pápay Sámuel művéről írt recenzióját a *Neue Leipziger Literaturzeitung*-ban (1810. február 16–19; 21–22.sz., 321–335., 349–352.) A recenzió szövegén 1809. november közepétől dolgozott. (KazLev VII. 1587. sz., 70.)

A kijegyzésben szereplő érvelést és az utalások egy részét megtaláljuk a recenzió készítése idején Romy Károly Györgyhöz íródott levelében, melyben kiegészítéseket fűz a német bírálathoz *Notaten zur Recension des Pápayschen Werkes: A' magyar literatura esmérete. I. k. etc.* címmel:

Diese Ypsilomanie hat auch die Schuld, dass der Verfasser S. 103 das atyáik und anyáik, ersteres sogar seinem Sodalis Freunde (ponatur hie alia vox) Verseghy als fehler vorhält, das es doch gewiss nicht ist. In dem Werk: *Magyar Régiségek és Ritkaságok. 1. Band. Pest, 1808. S. 69* ist es dargethan, aus atya sey atyája und durch eine Crasis atya oder aty'ja worden, wie es schon Csécsi schreibt, und jeder consequente Jottist schreiben soll. Aus diesem atyja, eigentlich atya das statt atyája steht, wird im plurali atyáim, (wie es selbst der Verfasser S. 345 richtig schreibt, und auch die Übersetzer der Bibel so schreiben), atyáid, atyáik. Wie wird aber atyáim aus dem radix atya? Kein Wunder, wenn dieses durch das Y unkenntlich gemachte atya den Verfasser zur irrigen declination irre geführt hat; denn dass atyáik ebenso richtig ist, wie faggyúm, faggyúja, faggyujik, und fattyúm, – fattyujik, per crasim nur fattya und faggyá (faggy und fatty ist ja kein nominativ), und so erst faggyaik und fattyaik liegt keinem Zweifel unter. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1809. nov 27. KazLev VII. 1597. sz., 93.)

Másnap röviden megismétli álláspontját Szemere Pálnak:

Ähnliche irrige Hypothesen machen, dass Ungelehrte das honn zu honny gemacht haben. Darum sagt Pápay sehr irrig, atyjáik sey schlecht, weil er atyja recht glaube, da es doch atyjája recht ist, per crasin atyja. (Kazinczy Szemere Pálnak. 1809. nov. 28. KazLev VII. 1599. sz., 103.)

A *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.* kötetében hivatkozott részlet Sylvester János *Grammatica hungaro-latina* című művének lábjegyzetében található:

Látánk, hogy a' pater, mater, frater natu maior: atya, anya, bátya, nem pedig, aty, any, báty, a'mint azt Sylvester vigyázatlanul állította volt. A' harmadik személy' suffixum pronómena a' ja vagy je syllaba. Innen lesz atyjája, anyája, bátyája; mert a' mint azt az első személy' suffixumán látánk, az első Declinatio' törvénye a' végső rövid vocális felibe accentust vét. A közbül-álló a vocálist a' szokás, mint sok helytt egyébűtt, kiugratá, 's lett aty'ja, any'ja, báty'ja, 's rövidebben, sok példák szerint, apostrophus nélkül: atyja, anyja, bátyja. (69–70. old. lábjegyzet.)

Magyarázatok

Pápay Sámuel (1770–1827): író, nyelvész, ügyvéd, tanár. Egerben tanított, majd visszatért Pápára. Esterházy Miklós pápai uradalmainak ügyésze lett. Kazinczyval 1807-től állt sűrű levelezésben.

Verseghy Ferenc (1757–1822): pálos szerzetes, költő, műfordító, nyelvész.

Claude François Xavier (Millot) *Millo* (1726–1785): egykori jezsuita szerzetes, majd történész.

Károlyi Gáspár (1529–1592): református lelkész, a Biblia első teljes magyar fordításának készítője: *Szent Biblia, az az Istennek O es Wy testamentvmanac prophétac es apostoloc által meg iratott szent könyvei. Magyar nyelwre fordittatott [Károlyi Gáspár és mások által] egészben és wijonnan az Istennek Magyar országban való anya szent egyházának épülésére. Visolban MDXC Mantskovit.*

Virág Benedek (1754–1830): pálos szerzetes, pap, költő, történetíró, tanár. Említett műve: *Virág Benedek Poetai munkái*. Pesten, 1799 Trattner Mátyás' betűivel.

accentusos: hangsúlyos.

suffixum: rag.

declinál (lat., rég.): ragoz.

XXV. csomó

[502–507]

304. [Gróf Zichy Ferencz Anglus kertje]

305. [Gróf Viczayé]

306. [Orczy kertje]

307. Rudolph Vitsch

308. Az Acsin Komárom mellett

309. [Kis-Zár hegy szőleji]

310. [Beylage zur Pressburger Zeitung]

311. Második Sonettómnak papirosra-tétele. Széphalom, 1809. April. 22dikén

312. 1811. Apr. 28dikán

A *Pandekta II.* kötet utolsó, XXV. csomója abban különbözik az előzőtől, hogy a 304–309. kijegyzések egy korábbi, számozatlan, nyolcadrét méretű jegyzetfüzet lapjára készültek. Ezt a lapot helyezték át a II. kötet végére, melynek keletkezése 1803–1807/1810. július közöttre tehető (l. a magyarázatot a kijegyzéseknél). Az utolsó, 312. kijegyzés utólag került a kötetbe, a vers címében szereplő 1811-es dátum alapján is erre lehet következtetni.

304. [Gróf Zichy Ferencz Anglus kertje]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 248a (–). Autográf.

Szövegváltozat: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 71–72; 208–209.

Keletkezése

1803–1807 között. A számozatlan lapon lévő kijegyzések legkorábban 1803 júliusában keletkezettek, mert Kazinczy a 307. kijegyzésben szereplő Rudolf Witsch kerttervező mérnökkel ekkor ismerkedett meg Ráday Pálnál Ludányhalásziban (PEml. 304–305.). A lap másik oldalán lévő rajz 1807. október 27-én készült, amelyhez később kiegészítő adatokat írt 1810 júliusa után. (Ekkor adta el a kisszárhegyi szőlőt. vö. PEml. 158–159.)

Felhasznált szöveg

Wilhelm Gottlieb Becker: *Taschenbuch für Gartenfreunde*, Voss, Leipzig, 1797.

Bernhard Petri: Beschreibung des Naturgartens zu Vedröd in Ungarn. 135–155.

Wilhelm Gottlieb Becker *Taschenbuch für Gartenfreunde* című zsebkönyvsorozata 1795–1799 között jelent meg Christian Cay Lorenz von Hirschfeld nyomdokain haladva. A kiadvány az angol tájképi kert művészettörténeti szakirodalmának kimagaslóan fontos darabja. A népszerű zsebkönyvben az új magyarországi tájképi kertekről több leírás is megjelent. A Közép-Európában különösen sikeres sorozat négy tanulmányt közölt a Magyarországon működő kertépítész, Petri Bernhard megvalósult kertjeiről, magától a kerttervezőtől. Petri Bernhard kertismertetései adatait rögzítette Kazinczy a három egymást követő feljegyzésben. Kazinczy sem Vedrödön, sem Rárón, sem Héderváron nem járt.

A kijegyzésnek a Szemere-Tár I. kötetben található változata alapján Kazinczy egyértelműen kézbe vette a kiadványt, de a magyar kertekről szóló leírásokból – a fenti, Szemere-tári idézetet leszámítva – csak a vonatkozó cikkek bibliográfiai adatait jegyzetelte ki. A Szemere-Tárban rajzok is vannak Becker könyvéből, amelyeknek egy másik változata a *Pandekta VI.* kötetében is megtalálható (157a–b [367–368]), kiegészítve még Linné uppsalai emlékművének rajzával.

A Szemere-Tár I. kötetben a Becker művéből származó, Zichy Ferenc vedrödi angolkertjére vonatkozó rövid bibliográfiai kijegyzés kissé részletesebb, mint annak *Pandekta II.* kötetbeli másolata. A vedrödi kertre vonatkozó cikkből egy rövid részletet is találunk itt:

An dem sechs und dreissig Schuh hohen Obelisk hat der edeldenkende Besitzer dieser Herrschaft dem Künstler, Herrn Bernhard Petri von Zweibrücken, der nicht nur die Plane zu diesem Garten entworfen, sondern auch ausgeführt hat, durch folgende Inschrift ein ehrenvolles Denkmal gestiftet:

Naturam pinxisse parum est, nisi picta
venuste rideat, et laetos ostendat
splendida vultus.

Unmittelbar darunter sichtet dann:

Vetustas avorum sedes suo restituit
nitori 1794. C. F. Z:

A Szemere-Tár I. kötetben a *Taschenbuchra* vonatkozó kijegyzés a megelőző lap tetején található dátum (1802. jún. 19.) alapján szintén valamikor 1802 júniusában keletkezhetett.

Magyarázatok

gróf Zichy Ferenc (1751–1812): Békés, Zemplén majd Veszprém vármegyék főispánja, királyi kamarás, főpohárnokmester.

Vedrőd (Pozsony vm.): ma Voderady (Sz). A Nagyszombat közelében fekvő Vedrődön Petri Bernhard 1794-ben fejezte be a meglévő kert angolkertté történő átalakítását. A munkát Zichy Ferenc főpohárnokmester rendelte meg. Ritkaságnak számít, hogy a kertben felállított obeliszkre vésett felirattal nemcsak az építető-mecénásnak, hanem a kerttervező és kivitelező művésznek is, vagyis Petrinek is emléket állítottak. Kazinczynak a Szemere-Tár I.-ben fennmaradt feljegyzése ezt a feliratot örökíti meg. A kert ma is látogatható.

Bernhard Petri (1767–1853): német kertépítész, udvari kertészcsaládból származott. A klasszikus tájképi kert korszakának egyik legjelentősebb közép-európai képviselője. Tanulóéveinek nagyobb részét Angliában töltötte. Feltehetően 1792-ben érkezett Magyarországra, Sándor Lipót főhercegnádor meghívására, hogy részt vegyen a budai királyi palota kertjének kialakítási munkálataiban. Ő volt az első Magyarországon, aki klasszikus angol tájképi stílusban alkotott. Párhuzamosan több kerten dolgozott abban a néhány évben, amit Magyarországon töltött: Vedrőd mellett Pesten az Orczy-kerten, valamint Rárón és Héderváron is. (GALAVICS 1999, 56–58.; MAMÚL IX. 167.)

305. [Gróf Viczayé]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 248a. Autográf.

Szövegváltozat: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] 72., 209.

Keletkezése

1803–1807 között. A 304. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Wilhelm Gottlieb Becker: *Taschenbuch für Gartenfreunde*. Leipzig, Voss, 1798.

Bernhard Petri: Beschreibung des ländlichen Gartens zu Raro in Ungarn, zwei Stunden von Raab, so wie solcher unter der Leitung des Unterzeichneten im Jahr 1794 angelegt worden ist. 94–101.

Bernhard Petri: Beschreibung des Naturgartens, des Herrn Grafen von Wizay zu Hedervar, auf der Insel Schütt in Ungarn, so wie er unter der Leitung des Unterzeichneten angelegt worden ist. 75–94.

A *Taschenbuch* 1798-as kötetében jelent meg Petri Bernhard leírása magyarországi működésének két további helyszínéről, Ráróról, és Hédervárról.

Kazinczy a bibliográfiai adatokon kívül mást nem közöl a kertleírásokból.

Magyarázatok

Gróf Viczay Mihály (1756–1831): császári és királyi kamarás, műgyűjtő.

Hédervár (Győr vm.): a szigetközi uradalom barokk jellegű kertjét Viczay Mihály meghívására Petri Bernhard 1792 táján kezdte angolkertté átalakítani. (GALAVICS 1999, 63–66.)

Gróf Sándor: Sándor Antal (1734–?), 1787-ben kapta meg a grófi címet. Felesége, Viczay Eszter révén lett Ráró a birtoka. Ő alakította ki a rárói angolkertet.

Ráró (Győr vm.): ma Ásványráró. 1773-ban Ásvány és Ráró a gróf Viczay család birtoka lett, de Ráró öröklés révén gróf Viczay Eszternek, báró Sándor Antalnének jutott. Az 1794-ben kiépült parkot és a kastélyt 1890-ben a gróf Wenckheim család lebontatta.

306. [Orczy kertje]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 248a. Autográf.

Keletkezése

1803–1807 között. A 304. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Wilhelm Gottlieb Becker: *Taschenbuch für Gartenfreunde*. Leipzig, Voss, 1797.

Bernhard Petri: Der Naturgarten des Herrn Baron Ladislaus von Ortzy (sic!) bei Pest, so wie er von Unterzeichnete entworfen und ausgeführt worden. 156–173.

Petri Bernhard legismertebb műve az Orczy László által megrendelt, a nagyközönség számára kezdetektől fogva nyitva álló pesti Orczy-kert volt, amely a Városliget kialakításáig Pest egyetlen közparkja volt. Petri leírásának megjelenésekor az Orczy-kertnek még csak a terepviszonyait rendezték. Az épületek 1797-ben még hiányoztak.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy kétszer is járt az Orczy-kertben, míg a korábban felsorolt másik három kertet csak Becker művéből ismerte. (Ehhez lásd még MOHAY 2015, 259–278.) *Az én naplóm*ban idézte fel az Orczy-kertben tett első, 1803-as látogatását:

1803. május 8.: korán reggel Pest. – Az Orczy kert előtt kiszállék. Még nem láttam ezt soha. Bernhard Petri rajzolta 's építette. A kert nagy stílusban épült, de azt akkor én még nem tudám látni. (PEml. 285.)

1829–1830-ban, a *Pályám Emlékezete* V. szövegváltozatában emlékezett meg másodszer a kertől, amelyet hosszú kihagyás után ismét meglátogatott:

Az Orczy-kert már akkor álla, 's Niny azt vélem akará, a' mint leveleiben mondá, látni. Most tehát a' Niny' atyjával 's Úza Pál barátommal mentem ki oda. – De mit gondola ennek rajzolásával Bernhard Petri, az az elhíresztelt Kertész-Architectus! mondám minden lépten, 's most szégyenlem a' kérdést. A' kert nagy stílusban épült, de azt akkor még én nem tudám kilátni. (PEml. 705.)

Magyarázatok

Báró Orczy László (1750–1807): főispán, császári és királyi kamarás.

Pesten: a pesti kert kialakítása több évet vett igénybe, teljesen csak a 19. század első évtizedére készült el. Mára teljesen elpusztult. A növényállomány kicserélődött, az építményeket lerombolták, legfeljebb a tó és a domborzati viszonyok mutatnak valamit a 19. század eleji tájkertből.

307. Rudolph Vitsch

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 248a. Autográf.

Keletkezése

1803–1807 között. A 304. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Az egymondatos feljegyzés a báró Prónay Sándor tóalmási kastélya körül kialakított angol tájképi kert tervezőjére, Rudolph Witschre utal. (Ehhez l. még GRANASZTÓI 2010, 193–206.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1803. augusztus 3-án járt Tóalmáson. Látogatását *Az én naplóm*ban örökítette meg:

Almásnak egy szép rétje van, s' azt Pr. Ángl. Kertté változtatta, úgy hogy a rét rét maradt, s' csak a kerítés mellett ültetett bokrokat. Egy beteges tó közepén egy jó gondolatú Gömbelyeg egyenes növesű tölgyekből. Witsch hibát lelt az útkban, 's egy új rajzolatot készíté, melly szerint igazításokat kell tenni. (PEml. 306.)

Tóalmás kialakításában Kazinczy Witsch Rudolf földmérnök és kertépítő közreműködését nagyra értékelte. Éppen tóalmási látogatása előtt néhány nappal Alsóludányban (ma Ludányhalászi) ismerkedett meg vele személyesen, ahol Ráday Pál angolkertjének tervein dolgozott. Kazinczy Ráday invitálására megtekintette az angolkert előzményét:

...barátom, monda R. hadd láttassam veled azt a kertet, mellynek Vitsch Rudolf most dolgozza rajzolatját. (PEml. 306.)

1806-ban a hotkóci kert leírásába ágyazott kertelméleti értekezésének ötödik pontjában név szerint említi Witschet, példaként állítva azok elé, akik kertmérnököt alkalmaznak:

Vitsch úrnak, Pesten, nem láttam semmi ültetését; de geniejét egy rövid véle-lételből s' két rajzolatjából ismerem, s' óhajtom, hogy Hazámnak sok vidékei általa kapjanak új díszet. (KAZINCZY 1806, 278–279.)

Magyarázatok

Rudolf (Witsch) *Vitsch* (?-?): csehországi származású kertépítő mérnök, többek között az alsóludányi, a tarcsai és a városligeti angolkertek tervezése kötődik nevéhez.

Tóalmás (Pest vm.): A Prónay család birtokán, a XIX. század elején báró Prónay Sándor alakította ki a kastélytól délnyugatra a Bócz-kertnek nevezett parkot 60 hold területen, amely akkori-ban Pest vármegye egyik legszebb parkjának számított, tavakkal, fürdőházzal, emlékkövekkel. A birtok később az Andrásyaké lett, a park máig fennmaradt.

308. Az Acsin Komárom mellett

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 248a. Autográf.

Keletkezése

1803–1807 között. A 304. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

A rövid feljegyzés az ácsi tájképi kert kialakítását „pfuschírozó”, vagyis kontár módon elvégző Beverelli főhadnagy kerttervezői működésére utal. (Ehhez l. még GRANASZTÓI 2010, 193–206.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Esterházy Károly gróf ácsi kertjét először 1795-ben, a kufsteini fogság felé vezető út során látogatta meg:

nékem nagy gyönyörűségem a kertek. Már Ácson megkérém Pleczet, vinne el a gróf Eszterházy Károly kertjébe, Oroszváron a gróf Zichy Károlyét akarám látni. Plecz hajlandó vala reá. (PEml. 90.)

1803-ban visszatért, a többi kertlátogatásához hasonlóan *Az én naplómban* (1803. május 30.) emlékezett meg róla:

Látni akarám a' kertet. Obristlieut. Beverelli, kire a' kert' építése 's ékesítgetései bízva voltak, elhord. Ácsnak neve Acilia volt a' Romai birtok alatt. (PEml. 288.)

Beverelli nevének említése nélkül, de rosszul végzett munkáját felhánytorgatva a *Hazai Tudósítások*ban 1806-ban megjelent *Hotkócz-Ánglus kertek* című cikkének rövid kertteóriájában is kitér rá:

Az Almási Szép Füves Pest Vármegyében, Jász-Berény mellett, véghetetlen egyszerűsége mellett is ezerszer szebb, mint az Ácsi kertecske, egy nagy vár omladékaival, hibásan ültetett és így ollóra szorult bokraival. (KAZINCZY 1806, 278–279.)

Magyarázatok

Beverelli (?–?): főhadnagy.

Ács (Komárom vm.): a településen az Esterházy család építtetett kastélyt a 18. század második felében. Az angolkert kialakítása az 1790-es évek elején zajlott. A birtok később a Zichy családé lett. A Zichy-kastély parkjának egy kis része fennmaradt. Ennek része a az ún. Mesefa, egy afrikai kőrís, melyet ifj. Eszterházy Ferenc 1799-ben ültetett.

309. [Kis-Zár hegy szőleji]**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/II. 248a. Autográf.

Keletkezése

1807–1810. július. A rajz a felirat szerint 1807. október 27-én készült, amit Kazinczy 1810 júliusa után további adatokkal egészített ki abból az alkalomból, hogy ekkor adta el a kisszárhegyi szőlőt. (PEml. 158–159.)

Felhasznált szöveg

A kétféle tintával készült rajz és magyarázó szöveg két időpontban készült. Az eredeti rajz 1807. október 27-én, de lehetséges, hogy Kazinczy a *Pandekta I.* kötetbe csak átmásolta az eredetit. A feliratok alapján nehéz megállapítani, hogy a szőlőeladás 1810-es dátuma utólag került-e a rajz alá, vagy a rajzmásolat készült 1810-ben.

Szövegkapcsolatok

Az 1810-ben keletkezett *Széphalom és házi dólgaim* című önéletrajzi feljegyzésben szerepel a szárhegyi szőlő megvásárlásnak leírása is, 1806 augusztusára datálva az eseményt:

Augusztusban Csernel Dániel Úrnak Újhelyi Kis-Szárhegyi dézsmás elpusztult szőlejét 2500 frnton, természéssel együtt pedig 3000-en megalkudtam, száz vinculum alatt, ha a' pénzt szüretig le nem tenném. Ezt azért vettem meg, mert a' szüret előre jónak látszott, és akkor más eladó nem volt. (PEml. 158.)

Ugyanebben a szövegben találjuk a szőlőeladás dátumát is:

1810. Jún. 2dikán a' Szárhegyi szőlőmet eladtam Újhelyi Kávés Dobai Imrének 2400 forint. (PEml. 161.)

Magyarázatok

Kis-Zár hegy: Kis-Szárhegy; Szárhegy: Sátoraljaújhely melletti hegy.

Csernel Dániel (?-?): zempléni földbirtokos.

Dobay (Dobai) Imre (?-?): sátoraljaújhelyi vendéglős.

310. [503] – [Beilage zur Pressburger Zeitung]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 249a–250a. Nyomtatvány.

Keletkezése

A nyomtatványon szereplő dátum alapján 1805 augusztusa és a következő, 310. kijegyzés keletkezése, 1809. április 22. között került a *Pandekta I.*-be.

Felhasznált szöveg

Beilage zur Pressburger Zeitung. Aus dem Reihe der Todten Nro 64. Politische Gespräche der Todten; 1805. aug. 9. 64. sz.

A nyomtatvány címe ferde vonalakkal át van húzva. A lap alján tintával Kazinczy autográf írásával rájegyzés: „Duellum.” A nyomtatvány további lapjain nem találunk más autográf rájegyzést.

311. [504–505] – Második Sonettómnak papirosra-tétele. Széphalom, 1809. April. 22dikén.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 250–251b. Autográf.

Keletkezése

1809. ápr. 22. után. A kijegyzés a vers keletkezési dátuma alapján.

Felhasznált szöveg

A feljegyzés *A' Sonett' Múzája* című vers archiválási tisztázata, amelynek Kazinczy leírja keletkezési körülményeit, visszautalva a *Pandekta I.* 59. [Első dolgozása egyik Sonnetemnek] kijegyzésre a kéziratkötet 451. oldalán (az eredeti, áthúzott számozás szerint 493.). Ott azonban már nem található a beragasztott papírlap, viszont a ragasztás helye igen.

Szokolay Dániel levele az a rózsaszín lap, melynek félbevágott hátsó oldalára 1809. április 22-én éjjel lejegyezte a verset. Ennek a levélnek csak az a félbevágott másik fele maradt fenn, amelyből levágták a verset. (MTA KIK K 604/II. 11a) Az I. kötet 273. oldalára tett utalás esetében azonban a fennmaradt lapon nincs ilyen szám, s az ismert Pandekta-lapok között sincs.

Az 1809. április 22-én éjjel a Szokolay Dániel levelének üresen maradt hátoldalára készült vers, ma már nem lelhető fel. Megvan viszont az arról készült archiválási tiszttázat, amely az éjjel töredékesen lejegyzett első hét sor átiratán kívül a folytatást is tartalmazza („Reggel így dolgozgattam rajta”), további három sort és az előzőek némileg átírt szövegét. (KÖLTEMÉNYEK II. 342–348.)

312. [507] – 1811. Apr. 28dikán.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 254a–b. Autográf.

Keletkezése

1811. április 28. vagy később.

Felhasznált szöveg

Az „1811. Apr. 28dikán.” című feljegyzés *A' Sonett' Múzája* című vers második szakaszát tartalmazza teljes szöveggel, a többire csak a kommentárokból következtethetünk. A csak töredékesen ismert szövegállapot ekkor, 1811. április 28-án vagy nem sokkal ezt követően készült. A feljegyzés a *Pandekta II.* kötet végére illesztve található, közvetlenül a „Vége a' Második Kötetnek” felirat előtt (vö. KÖLTEMÉNYEK II. 342–347.).

Magyarázatok

Borág: szőlővessző.

Synecdoche: szünekdoché (gör.), egybefoglalás, egybeértés, rész az egész helyett.

Menüet: menüett, francia eredetű, háromnegyedes ütemű páros tánc.

Gottfried August Bürger (1747–1794): német költő (l. 229. kijegyzés).

Penultima: az utolsó előtti szótag.

JEGYZETEK A PANDEKTA III. KÖTETHÉZ

XXVI. csomó

[1–2]

313. [1–2] – [Előszó]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 2a–b. Autográf.

Keletkezése

1810. jan 6. Kazinczy saját keltezése.

Felhasznált szöveg

Kazinczy „előszava”, amelyet a „Pandekta” névre keresztelt jegyzetfüzetei és jegyzetelési módszerének bevezetéseképpen írt meg, jelenleg a *Pandekta III.* kötet élén található. Az 1810. január 6-án keletkezett bevezetőből kiderül, hogy a negyedrét formátumú füzetből pontosan három és fél füzet telt be 1806. június 12. és 1810. január 6. között, azaz három és fél év alatt. Az újfajta jegyzetfüzet használata egy új életszakasz kezdetével, a Széphalomra költözéssel vette kezdetét. 1810 januárjában úgy döntött, hogy az addig keletkezett kijegyzéseket a könnyebb kezelhetőség miatt szétszedi, és valamiféle tematikus rendbe rendezi, a folyamatosan, tehát kronológiába íródott füzetekhez képest. Minthogy azonban ez az eljárás a későbbiekben is meghatározta *Pandektáinak* használatát, és az 1810-ig elkészült három és fél füzetet is érintették a későbbi átrendezések, ezért ma már a jelenlegi *Pandekta III.* kötet sem őrzi az egykori állapotot. Mindjárt a kötet első, XXVII. csomójában a 309. kijegyzés 1819-ből származik.

Magyarázatok

Pandekta: görög eredetű szó (jelentése: mindent összefoglalók). Többes számú alakjában, tulajdonnévként, a jogtörténet kontextusában maradt fenn mint a római *Corpus juris civilis* egyik legfontosabb alkotórésze, számos római jogtudós művéből készült gyűjteményes kivonat. A 18–19. századi latin–magyar szótárakban viszont még köznévi értelmében szerepelt. Pápai Páriz Ferenc Bod Péter által bővített, 1767-es latin–magyar szótárának kiadásában így áll: „Pandectae, arum: Olly könyv, mellyben minden dolog közönséggel vagyon meg-írva.” (Pápai Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-germanicum*. Hasonmás kiadás. Bp., 1995, 403.) Finály Henrik 1884-es szótára két alakot hoz: „Pandecter: mindent tartalmazó, görög eredetű szó. Pandectes vagy -ta, ae hn.: oly könyv, mely mindenfélét foglal magában, gyűjtemény. Pandectae, arum nn.: A különböző jogtudósok műveiből szedett törvények és jogtételek gyűjteménye, a melyet Justinianus császár állíttatott össze.” (Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*, Bp., 1884, 1406.)

Azután hogy 1801ben haza szabadultam: Kazinczy 1801. június 28-án szabadult Munkácsról. A Ráday Gyűjteményben őrzött Szemere-Tár I. kötet tartalmazza az említett nyolcadrét formátumú füzet 1794–1804 között keletkezett lapjainak egy részét, de hogy milyen terjedelmű lehetett a teljes jegyzetanyag, azt nehéz megítélni. Kazinczy máshol is említi, hogy a fogság előtt keletkezett anyag már a fogság idején elveszett. (PEml. 587.)

Áte: Até, görög mitológiai alak, a rosszra csábítás és a rossz tanács istennője. A bosszúállás, a büntetés istennője is.

XXVII. csomó

[3–4]

314. Thornwaldsen, a' Faragó
 315. Cimon és Péra
 316. [Schrenk a' Nozing]
 317. Bécsben vett, és még ma is bírt képeim. 1791.
 318. [Socrates vor den Richtern]

A XXVII. csomó kijegyzései nem lettek átszámozva, és látszólag semmi nem indokolja, hogy a folytatálagosan számozott XXVIII. csomótól elválasszuk. A 314–318. kijegyzések keletkezési ideje azonban olyan eltérést mutat a XXVI. és XVIII. csomó keletkezéséhez képest, hogy ez alapján azt feltételezhetjük, csak azért nem történt meg a lapok átszámozása, amikor Kazinczy átrendezte a *Pandekta III.* kötetet, mert véletlenül éppen össze lehetett őket illeszteni. 314–318. kijegyzések 1819-ből, míg a XXVI. csomóban található bevezető 1810-ből, a XXVIII. csomó kijegyzései 1809-ből származnak.

314. [3] – Thornwaldsen, a' Faragó.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III.3a. Autográf.

Társszövegforrás: MTA KIK K 630. „A Mém I.” 68a – Thornwaldsen Albert

Keletkezése

1819. Kazinczy saját datálása a feljegyzés szövegében.

Felhasznált szöveg

A feljegyzés szövegét Kazinczy később néhány javítással lemásolta *A Mém* (MTA KIK K630.) című kéziratkötetébe is. *A Pandekta* kijegyzésben margináliaként szereplő számítás (1819–23= 96), miszerint Thorwaldsen a kijegyzés keletkezése előtt 23 évvel, vagyis 1796 óta élt Rómában, *A Mém*-ben már a kiszámított évszámmal szerepel.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Bertel Thorwaldsen dán szobrász nevét és művészetét Ferenczy István szobrásznak köszönhetően ismerte meg. Ferenczy 1818-ban a bécsi Akadémiáról Rómába ment, hogy Canova műtermében folytassa szobrászati tanulmányait. Ferenczynek végül nem sikerült Canovához bekerülnie, de maga helyett beajánlotta ifjabb vetélytársához, Thorwaldsenhez, aki alkalmazta is a fiatal magyar szobrászt. Kazinczy Thorwaldsenről szerzett értesüléseit először 1819-ben vetette papírra a szövegben található utalás alapján: „Th. most 1819-ben ötven esztendőös lehet”. Ebben az időben még nem levelezett közvetlenül Ferenczy Istvánnal, Thorwaldsen tanítványával. Vályi Nagy Ferenc közvetítésével hallott először Ferenczyről, akinek József nevű öccsét Vályi Nagy tanította Sárospatakon.

Ma már Bécs sok hasonló nagyságú Mívésszel dicsekedhetik, 's nem sokára ezekhez fog hasonlítani a' mi Ferenczink is, ki most Rómában van,'s Thornwaldsen mellett valóságos Mívésszé képzzi magát. Nem lehet az középszerű Mívész, a' ki által a' maga fejét a' Bonaparte

Lucián leánya márványban és élet' nagyságában dolgoztatá. (Kazinczy Dúlházy Mihálynak. 1821. február 6. KazLev XVII. 3953. sz., 395–396.)

A' mi Lajosunkat arra kérem, hogy egy Rómába szálló leveletem tegye Bécsben postára. Attól tarték tudnik, hogy itt a' levelet vagy hibásan viszik a' posták, vagy valaki tudni akarja, mi bajom, nekem Rómával, 's a' levelet felbontják, el nem eresztik. – Egy Rimaszombati (Gömör Vármegyében) Lakatos a' maga fíját úgy nevelte, hogy ismét Lakatos legyen. A' legényke egy két esztendeig atyja körüi tanulta a' Mesterséget; most Pestre küldé hasonló véggel; ott az ifjúnak a' Rajzoló Professor alá kellé Vasárnapokon feljárni, 's a Prof. észre vette hogy ebből valami válhat. Az ifjú azután Bécsbe ment-fel. Ott az Academiában meglátá, hogy más hasonló korú ifjak Statuákat faragnak, emberi figurákat rajzolnak. Ha ezek tudhatják ezt, miért nem én? kérdé magától, 's atyjának híre nélkül elkezdé magát ezekben gyakorlani. Idő jártával Praemiumokat nyere az Exáminusnál, 's ez annyira felverte lelkét, hogy eltökélé meglátni Rómát és Ganóvát. Canóva ötet nem bocsátá maga elébe midőn azért könyörge, hogy ötet műhelyébe venné-fel, elrettenvén talán annak hallására, hogy ő Magyar. Mert mi a' Mesterség embereinél olyyaknak tekintetünk mint a' Kozák és Tatár. A' szegény ifjú tehát Thornwaldsennél [!] jelenté magát, ki második Statuárius Ganóva után a' világon, 's meghalván Ganóva, most az első. A' mi szeretett Palatínusunk Rómában mulatván Thornwaldsent is meglátogatá, 's Ferenczy István megszóllítá a' Palatínus egyik Kamarását Gróf Pálffy magyar nyelven. Ez elcsudálkozik 's jelenték teszen a' Palatínusnál. Minthogy Thornwaldsen sok szépet monda az ifjú tehetségei felől, a' Palatínus neki esztendei segílyt ígére, de azon lekötelezés mellett, hogy Ferenczy hét esztendeig Thornwaldsent el nem hagyja. Ferenczy most küldé a' Palatínusnak a' maga Munkáját Carrárai márványban, 's az Budára megérkezett. (Kazinczy Gyulay Karolinának. 1823. jan. 18. KazLev XVIII. 4152. sz., 238–239.)

Az alábbi levélben Kazinczy kitér arra, hogy Ferenczy Istvánnak öccséhez írott leveleit mind olvasta. Vályi Nagy közvetítésével Ferenczy Józseftől szerezte meg a levelezést.

Egyike az engem leginkább electrizálhatott dolgoknak az a' hír volt, a' melyet a' Ferenczy István Rómából Budára érkezett Márvány lyánykájáról vettem. [...] Ferenczy most Rómába ment, nem Rómát látni, hanem Canóvát. A tanulatlan ifjú talán nem is tudta, hogy a' Mesterség mostani egy ápolója Róma. Canóva beteg volt, midőn szomorú alakban beküldő hozzá leveleit, 's kéré, hogy fogadná műhelyébe. Canóva maga elébe sem ereszté, 's megizente neki, hogy menjen tovább. Talán nem várt semmit a' hyperboreus ifjúból. A' vak szerencse nem mindég vak. Most Thornwaldsennél [!] az ajtajánál kopogtata-be. Ez maga Izlandiai ember, 's nem vala olly kevély. Befogadta. Legénytársai két hétig felé sem mentek szobájának, hova Thornwaldsen egy darab márványtáblát küldé-be, hogy csináljon rajta a' mit akar. A' burnyasz ember egy Vénuszt kezdé metszeni en bas relief, 's rettegett, hogy Th. elveri, ha rossz lesz. Be jó dolog néha a' szegénység. De csak néha. Egyszer társai között egyik bémegyén hozzá, megpillantja Vénuszát. Szalad, hírt ad a' többinek. Th. meghallja híré, bejő, 's látja, 's parancsolja, hogy a' márványt vigyék utána. Egyenesen ment Canóvához, megköszönni, hogy neki engedé a' derék tanítványt. [...] Én ennek minden leveleit olvastam, mellyeket Pataki Togátus Öccsének ír. Valóságos Lakatosi levelek. De hány Művészt ismerek Bécsben, a' ki illy leveleket ír, és még is nagy a' maga nemében. (Kazinczy Dessewffy Józsefhez. 1823. feb. 13. KazLev XVIII. 4162. sz., 258–259.)

Ferenczy István 1824-ig Thorwaldsen műhelyében dolgozott. Ezt követően végleg hazatért Magyarországra. A Thorwaldsennél töltött hat év alatt, 1820–1822 között készítette el első és legismertebb, *A Szép Mesterségek kezdete* vagy másként *A pásztorleányka* című szobrát. (CZIFKA 1978, 465–513. MELLER 1906, 55–67, 149–163.)

Magyarázatok

Bertel (Thorwaldsen/ Thorwaldsen) *Thornwaldsen* (1770–1844): Canova mellett korának legnagyobbra tartott, dán születésű klasszicista szobrásza. Szülei izlandi származásúak voltak, de ő

maga Izland és Koppenhága között a tengeren született. Tizenegy éves korában a koppenhágai művészeti akadémia növendéke lett. Tehetségének köszönhetően három évre szóló itáliai ösztöndíjat kapott. 1797-ben érkezett Rómába. Thorvaldsen első műve a Kolkhiszból távozó Jasont ábrázoló szobor, amelynek első mintáját 1801-ben készítette el. Híres, márványból kifaragott változatát 1803-ban fejezte be. Thorvaldsen 1819 nyarán visszatért Koppenhágába, ahol a királyi család tagjainak mellszobrain dolgozott. Másfél évre rá, 1820 végén ismét Rómában volt.

Antonio Canova (1757–1822): olasz szobrász (l. még 240. kijegyzés).

Három Graziáji: a „Három Grácia Cupidóval” egy 1817–1819 között készült márvány szoboregyüttes.

Allegóriája az Éjre és a Nappalra: „A nappal és az éjszaka allegóriája” című alkotása két önálló márványdombormű (1815).

Mercurius: „Argosz megölésére készülõ Merkúr” (1818), egészalakos márványszobor. Első változatát 1818-ban az augustenburgi nagyherceg rendelte meg.

Nagy Sándor bemenetele Babilonba: a Napóleon által 1810-ben megrendelt, Nagy Sándor babiloni bevonulását ábrázoló gipszfríz 1812-ben készült el a római Quirinale-palota számára. Ennek később két márványba faragott változata született. Az elsőn, amelyet egy a Comói-tó partján álló villa számára márványból faragtak ki, Ferenczy István öt évig dolgozott.

Az asszonyi alakokban: Thorvaldsen és Canova szobrászatát rendszeresen összehasonlították aszerint, hogy melyikük jobb a férfi és női alakok megformálásában. „Thorvaldsen első műve, a *Jason* (1801) férfias megjelenésével, tömegeinek szobrászati egyensúlyozásával, fölülleteinek köszönhető szélességével és határozottságával – tiltakozás Canova *Perseus*ának (1800) nőiessége, lebegése, olvadó határozatlansága ellen.” (MELLER 1908, 66.)

VI. Frigyes (1768–1839): Dánia királya 1808-tól haláláig, és Norvégia királya 1808-tól 1814-ig. *Statua* (lat.): szobor.

315. [3] – Cimon és Péra

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 3a. Autográf.

Keletkezése

1819. A 314. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Mindenes Gyűjtemény I. negyed. 1789/07/25; 8. levél, 126–127.

Magyarzatok

Cimon és Péra: Cimon és Pero történetét elsőként Valerianus Maximus beszélte el *Factorum ac dictorum memorabilium* (libri IX) című művében: Cimont éhhalálra ítélték. A börtönben lánya meglátogathatja, de élelmet nem vihet be. Egy őr megleli, látja, hogy kebléből táplálja apját; a praetor ezt hallva megkegyelmez. Pompejiben több freskón is feldolgozták a történetet, a barokk festészetnek is közkedvelt témája volt, többek között Rubens is több változatban megfestette az irgalmasságról szóló jelenetet.

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

Nagy lelkű Asszony’ példája

Kónont, a’ régi Áthénás Városának egy fő tudósát, tömlöttbe vettette Hazafijainak irígységek ’s háládatlanságok, olyan végezéssel, hogy éhel haljon-meg ottan. Az ő nagy lelkű leánya Peró, azon

könyörgött a' Bíráknál; hogy engedjék-meg néki, édes Atyjának élete végső napjain néhány korvaló meg-látogatását. 'S maga a' kegyetlenség sem tagadhatta-meg tőle ezen ő kérését. Engedelmet nyervén ez eránt Peró, gyakran meg-látogatta az Atyját fogságban. De valahányszor bé-ment hozzája, mindenkor szorosan meg-vizsgálták ötet az Őr-állók; ha nem viszen ételt az Atyjának, és noha semmit se találtak nála, még sem érhatték-meg Kónon' halálát ellenségei. Az Őr-állók tehát, ki-tanúlni akarták, mit tsinál Peró olly igen gyakran az Atyja tömlöztében? 'S melly igen nagy álmélkodással látták, hogy mint egy kis gyermeket, úgy szopotatja mellyén Peró, az ő el-éhezett' s meg-erőtlenedett édes Atyját. Meg-jelentvén ezt, az Őr-állók a' Bíráknak, annyira meg-illetődtek az Athenás-béliek Perónak nagy lelkűségén, 's hűségén, hogy azonnal ki-botsátották Kónont a' tömlöztéből.

316. [3] – [Schrenk a Nozing]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III.3a. Nyomtatványkivágot.

Keletkezése

1819. A 314. kijegyzés keltezése alapján.

Felhasznált szöveg

Jacob Schrenck von Notzing: *Augustissimorum imperatorum serenissimorum regum atque archiducum illustrissimorum principum nec non comitum, baronum, nobilium aliorumque clarissimorum virorum ... verissimae imagines et rerum ab ipsis domi forisque gestarum succinctae descriptiones : quorum arma aut integra aut horum partes ... adversus hostem ... gestae sunt ...* Oeniponti, Excudebat Joannes Agricola, 1601.

A kivágot a mű bibliográfiai leírását tartalmazza, feltehetőleg egy antikvár könyvkereskedés könyvjegyzékéből.

Magyarázatok

Jakob Schrenck von Notzing (?–1612): osztrák diplomata. A nyomtatványkivágoton szereplő műve egy metszetgyűjtemény. „A II. Rudolf császárnak és III. Fülöp spanyol királynak ajánlott metszetgyűjteményben az osztrák főhercegi ház jeles tagjainak képét és rövid életrajzát közölte. Az eredeti gyűjteményt 1796-ban átszállították Bécsbe, 1806-ban pedig a Belvedere palotában helyezték el. A kiadvány 76. lapján található a szigetvári hős, Zrínyi Miklós, a költő dédapjának egészalakos képe, Giovanni Battista Fontana (1524–1587) és Dominic Custos (1550–1612) munkája. Egy példány Zrínyi Miklós könyvtárban is megvolt.” (MONOK 2007, 27.)

317. [4] – Bécsben vett, és még ma is bírt képeim. 1791.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 3b. Autográf.

Társszövegforrás: Ráday Gyűjtemény, Szemere-Tár, I. kötet, 1786–1808, [*Irodalmi levelezés, versek, egyéb jegyzetek és feljegyzések*] XXVII. 190.

Keletkezése

1819. A 314. kijegyzés keltezése alapján.

Felhasznált szöveg

A Szemere-Tárban található korábbi szövegváltozat címe: „Rezek”. A környezetében található kijegyzések dátuma alapján 1802 márciusa után keletkezett. A cím alatt található képjegyzék részben megegyezik a 312. kijegyzésben találhatóval, amelyen azonban már több tétel nem szerepel:

[1] Venus Sleeping v. Annibal Caracci gestoch. von Bartolozzi. publ. 1785

[2] La petite Rusée v. Sir Joshua Reynoldsu. Bause

[3] Venus u. Amor v. Cignani u. Bause

[4] Vernets Calme

[5] Eurydice v. Ang. Kauf.u. Bartolozzi

[6] Hebe v. Hamilton

[7] a' Rafael Szép Madonnája v. Tomkins.

[8] Viola

[9] Hermanns Zurückkunft vom Siege des Varus u. Pallas u. Turnus getödel v. Ang. Kaufmann aus der Belvedere in Wien.

A jegyzékben az árak is fel vannak tüntetve, amelyek teljesen megfelelnek a *Pandekta III.* kijegyzés áraival. A Szemere-Tár összeírása alapján jól látható, hogy Kazinczy időközben a kilenc tételből négyet adott el, feltehetőleg Darvas Jánosnak. Bécsi képeinek eladásáról máshol nem tesz említést.

Szövegkapcsolatok

A feljegyzés több bécsi út (1786, 1791, 1808) képvásárlásainak egy későbbi időszakban számba vett állapotát rögzíti.

Kazinczy a *Pályám emlékezete* I. (1827–1828) és III. (1829) változatában egyaránt megemlékezik az 1791-es bécsi út egyik élményéről, amikor felkereste az Artaria képkereskedést, ahol tájképeket akart vásárolni. Claude Lorrain-, Vernet-, Wouwermann-képeket mutatattak neki, amelyek közül vásárolt is, de a két szövegváltozat közül egyikben sem tér ki arra, hogy pontosan melyeket:

Consiliárus H – megszólítja, vonjak rövid mentét valahol nemzetünknek becsületet csinálhatok. Ezek itt úgy hiszik, hogy a' kinek oldalán széles kardot látnak, emberhússal él. Egy nap így menék Artariához.

A' bolt üres vala, a' hogy azt sem előbb, sem soha azután nem láttam. Artaria ablaka mellett üle, 's nem vala több embere jelen eggynél. Tájdarabokat kívántam. – Nürnbergieket? kérdé a' cseléd. – Nem; Claude Lorrain, Vernét, Wouwermannt, és a' mi egyéb nyelvemre jött. – Előmbé terité portfeuilljét, 's később még egy másikát. Kiszedtem a' mi szememet gyönyörködteté. A' rakás nagy volt; most tehát a' kiszedetetekből szedém ki a' jobbakat; megcsináltatám a' contót, 's menni akarék. (PEml. 636.)

Kazinczy egy későbbi, 1803-as bécsi látogatására visszaemlékezve (*Az én naplóm*, 1812) már kitér a korábbi képvásárlások alkalmával beszerzett művekre. Ebből kiderül, hogy a feljegyzésben szereplő, Vernet *A' Calme* című festménye nyomán készült metszetet jóval korábban vásárolta meg, mint 1791:

Mechettinél Vernetnek szép tengertájakat keresem. Mais que voulez vous avec votre Vernet? kérdé tőlem, 's felőle megvetéssel szólván, ezt mondá: Annak az embernek egyedül a' Calmeja, Tempet-je és baigneuses-ei jók. – ha jók e a' Vernét' darabjai, azt én Mechettitől nem kérdem. Az az Aquatintában dolgozott Vész, melly a' Mannheimi Galleriében áll, vagy állott, és a' mellyet 1788. Schlicht vésett rézben, 's a' mellyet én 1789ben Artariánál egy Louis d'oron vettem-meg, 's azolta mindég dolgozó szobámban tartok – az a' Calme, mellyet 1786ban vettem Artariánál pengő pénzen 4 f. egynehány xr. igen jó darabok, és igen igen szép darabok is egyszerismind. De Mechetti csak a' maga Laistromából emlékezett, hogy a' megnevezett három darab balechou-tól metszve, a' Réz-gyűjtők által becseseknek tartattatnak. Most ezt a' három darabot is bírom. 12 fújával fizettem őket aranyban 1808 ugyan csak Artariánál. Én a' régibb

Calmomat és a' régibb Vészemet feljebb becsülöm az újabbaknál, ide nem értvén a' rézvését. (PEml. 291.)

Az A' *Calme* című, Vernet nyomán készült metszetet visszaemlékezése szerint tehát 1786-ban vásárolta meg az Artariánál 4 forint és néhány krajcár áron. Ennek egy másik változatát 1808-ban szintén megszerezte. Később Kisfaludy Károlyhoz is eljuttatta a Vernet-műveiről készült munkákat:

Kisfaludy Károlynál van egy nem új rezem: *Calme Vernettől*, és egy más *Aquarellben*, tengeri vész, és a' Kisfaludy által ez után elkezdett 's csak félig kész olajfestésem. (Kazinczy Zádor Györgynek. 1830. dec. 3. *KazLev XXI.* 5249. sz., 41.)

A Raffaello nyomán készült metszet Kazinczy dolgozószobájának falát díszítette (*Az én naplóm*, 1812):

Washingtonnak képét colorírozott rézben (Nutter által Stuart után) az *Industrie Comptoir*-ban 18 f vettem-meg. Éz épen kezemben vala, 's próbát tettem, ha nem vehetném e meg olcsóbban, midőn valaki mellettem azon képnek még egy nyomtatványát kéri, 's hallván hogy nincs több, siet a' 18 f megígérni. Ki nem adtam a' képet kezemből, 's soha méltóbban nem adtam-ki pénzt. Dolgozó szobám ablakában függ általellenben a' *Raphael*' *Madonnájával*. (PEml. 291.)

A Raffaello-képpel kapcsolatban találunk még néhány ellentmondásos említést a *Mesterségek. Festés, Faragás Nálunk* [L.] címmel 1812-ben közölt cikkében a pápai templom belső díszítésének leírásában, ahol 1789-ben fordult meg Bécs felé menet:

Az Oldal-templom' Oltárán egy gyönyörű Madonna függ, melly első rá-nézéssel elfeledteti mind azt a' mit a' néző a' nagy Templomban tsudált. A' Püspöktől tudom, hogy az *Cardinális Garampi*' ajándéka: ellemenben a' Püspök tőlem tudta, hogy az *Raphaelnek* *Copijája*. Tomkins által metszett reze a' *Purling Úr* birtokában lévő *Originálnak* dolgozóasztalom felett függ, 's nints olly borúlt momentuma életemnek, mellyet fel ne derítsen. (Hazai 's Külföldi Tudósítások 1812. I. 29. sz., 233–234.)

A *Pályám emlékezete* I. és III. változatában szintén feleleveníti pápai élményét:

A' Kápolna' oltárát a' *Madonna della Seggiola* ékesíti egyes másolatban. Annak számtalan másait látni már most mindenfelé az országban, rossz, középszer 's igen jó rézmetszésekben, 's olajban, én 1789ig soha nem láttam. De midőn itt pillantám meg, felkiáltám a' *Raphael* nevért. (PEml. 617.)

Kazinczy a *Pályám emlékezete*nek két változatában is a Raffaello-képet *Madonna della Seggiola*-ként, vagyis a *Székes Madonnaként* azonosítja (PEml. 513, 617.). Valószínűleg tévesen hagyományozódik ez a cím. A Tomkins-metszet egyértelműen Raffaello másik *Madonna*-ábrázolása, a *Madonna della Tenda* alapján készült. (Ehhez l. még *BÓDI* 2021, 144.)

Kazinczy Bause nevét megemlíti a *Pályám emlékezete* I, III, VI. változatában, amikor az 1779–1780-as kassai joggyakorlat időszakát eleveníti fel. Szonntag Sámuel evangélikus lelkész otthonának falát Bause német tudósokról készült metszetei díszítették. (PEml. 487, 582, 745.) A Cignani képe nyomán készült metszetre azonban sehol sincs utalás, viszont az *Erdélyi Levelek*ben előkerül Bause metszete más kontextusban: a tordai unitárius templomban az egyik istentiszteletre érkező fiatal leányban gyönyörködve eszébe jutott a 'kis csintalan'-ként emlegetett Bause-metszet:

Nem látom-meg többé azt a' leányt, a' kit *Joshua Reynolds* feste, melly a' Bause' rezéi közt a' kis *Csinytalan* (*La petite Rusée*) neve alatt taláztatik, hogy a' *Tordaira* ne emlékezzem. (EL. 2013, 175.)

Magyarázatok

Darvas János (?–1805): abaúji szolgabíró, alpári földbirtokos. *Darvas Ferenc* helytartótanácsos fia. 1790 tavaszán a szikszói járás főszolgabírája. Szabadkőműves, 1790-ben a pesti Nagyszívű-

séghez páholy, majd 1793-ban a kassai „Égő bokorhoz” páholy tagja. Lefordította Schiller *Die Räuber* c. színművét: *A hegyi tolvajok* (Pest, 1793) egy részlete megjelent az *Orpheus*-ban is. Kazinczyval való kapcsolatának részletei nem ismeretesek. (vö. PEml. 877.)

Raphael' Madonnája gyermekkel, és Szent Jánossal: Raffaello Santi (1483–1520) itáliai reneszánsz festő és építész. *Madonna della Tenda* címen 1514 körül készült olajfestménye. A festményt Peltro William Tomkins (1760–1840) metszette rézbe. A metszet eredeti címe: *The Virgin Child and St. John*. Az eredetihez képest a Tomkins-féle változat több eltérést is mutat.

Francesco Bartolozzi (1727–1815): olasz származású rézmetsző, 1764-től Londonban élt.

Claude Joseph Vernet (1714–1789): népszerű francia tájképfestő. *A Calme*, magyarul *Holdvilág* címen emlegetett képe valószínűleg annak a képsorozatnak a része, amely a napszakokat örökítette meg egy kikötőt ábrázolva. Hasonló témában és címen Vernet-nek több műve is született, népszerűségük miatt pedig számos metszetváltozat készült belőlük. Egyelőre nem tudni, hogy Kazinczynak melyik volt meg. Kisfaludy Károly több festményének Vernet munkái az előképei. (Vö. MAGYAR MŰVÉSZET 2018, 201–203.)

Carlo Cignani (1628–1719): olasz festő. Említett képének eredeti címe *Venus and Amor* vagy *Vénus and Cupid*. A belőle készült metszet címe: *Vénus und Amor* (1775).

Johann Friedrich Bause (1738–1814): német származású rézmetsző. Kezdetben Párizsban tanult, majd rézmetszést oktatott a lipcsei művészeti akadémián. Wieland műveinek illusztrátora. A Joshua Reynolds (1723–1792) *The Waggish Girl* című műve után készült *Das schalkhafte Mädchen*, közismertebb nevén *La petite Rusée* című metszetét 1785-ben készítette.

Viola: egyelőre azonosítatlan kép.

318. [4] – [Kunst und Industrie-Comptoir]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III.3b. Nyomtatványkivágat.

Keletkezése

1819. A 314. megjegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

A bécsi Kunst- und Industrie-Comptoir kiadó és kereskedőház két metszethirdetése:

Der Tod der Virginia, Heinrich Friedrich Füger festménye nyomán metszette Vinzenz Georg Kininger.

Sokrates vor seinen Richtern, Heinrich Friedrich Füger festménye nyomán újra metszette Pichler.

Nincs adat arról, hogy Kazinczy megvásárolta volna a két metszetet.

Magyarzatok

Kunst- und Industrie-Comptoir: a bécsi műkereskedés 1800-ban szerzett engedélyt a működésre. 1802 után Kunst- und Industrie-Comptoir zu Wien néven működött, 1805-re a másik nagy műkereskedés, az Artaria konkurense lett. Az üzlet 1833-ban szűnt meg.

Friedrich Heinrich Füger (1751–1818): bécsi udvari festő, 1784-től a Belvedere képtárának, 1795-től a bécsi művészeti akadémiának az igazgatója; 1808-ban Batsányi portróját is megfestette. (Ehhez l. még PAPP 2018, 180–183.) A *Der Tod der Virginia* című festménye 1800-ban készült.

Vinzenz Georg Kininger (1767–1851): osztrák portréfestő, rézmetsző, litográfus. A *Der Tod der Virginia* című festményből 1804-ben készített rézmetszetet. Kininger Friedrich John rajza nyomán Kazinczy portróját is rézbe metszette. (1804)

Johann Pichler (1766–1807): osztrák rézmetsző.

XXVIII. csomó
[5–14]

319. Rákóczy György, a' Ildik, Bátori Sófának férje, Ferencznek, a' Zríni Ilona' férjének, atyja, Aprilisban, 1657., a' Svécziai Királlyal, XIdik Károllyal, özsvéjő
320. Tabulae Peutingeriae
321. Cicero de Off. L. II.
322. Rousseau
323. Pope
324. Pollio
325. [Petrarcha sírfelirata]
326. Petrarchának Sonnetjeit Voltaire gúnyolja
327. Pffeffel. Ramler
328. Régi írkat nem tanácsos modernizálni
329. Jobbágy=Optimates
330. Iramló unstaett
331. Zsolozma, Celsuma
332. félem azt
333. A' poézis nem próza; 's szóllása eltávozhat a' prózai szóllástól

A XXVIII. csomó oldalszámozása megtévesztő, mert bár folytatólagosnak tűnik a XXVII. csomóval, mégsem azzal egy időszakban keletkezett. Véletlen egybeesés, hogy a 319. kijegyzés az ötödik oldalon folytatódik, jóllehet lényegesen korábbi időszakban, 1809-ben keletkezett. A lapok átszámozásának módszerével itt nem kellett élni, viszont megtévesztő, hogy folytatólagos számozással következnek a 3–4. oldalon található 1819-es kijegyzések után. A csomó keletkezési idejének megállapításához a legbiztosabb támpontot a 319. kijegyzés kontextusa adja meg. A *Pandekta I.* kötet 91. kijegyzésében – amely szintén a Rákóczy György lengyelországi hadjáratáról készült metszetekről szól – az olvasható, hogy ugyanannak a *Pandekta I.* kötetnek az 5–8. oldalán megtalálható egy másik (319.) kijegyzés, amelyben a metszetek részletes leírása szerepel. Mivel azonban időközben a *Pandekta I.* kötet szerkezete megváltozott, az 5–8. oldal a következő lapokkal együtt (a 14. oldalig) új helyre, a jelenlegi *Pandekta III.* kötetbe került. Időrendben azonban a 319. kijegyzés előbb keletkezett, mint a jelenlegi, *Pandekta I.* 91. kijegyzése, a levelezés alapján 1809 őszén.

319. [5–8] – Rákóczy György, a' Ildik,
Bátori Sófának férje, Ferencznek, a' Zríni Ilona' férjének, atyja,
Aprilisban, 1657., a' Svécziai Királlyal, XIdik Károllyal, özsvéjő

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 4a–5b. Autográf.

Keletkezése

1809. október–november között. A Kazinczy levelezés tanúsága szerint Kazinczy és Jankovich Miklós a könyvgyűjtemény eladásáról, amelynek része volt a három Dahlberg-metszet is, 1809. október 25. és november 20. között egyeztek meg véglegesen. 1809. november 20-án adta át Kazinczy egy kereskedőnek a három láda könyvet, hogy felszállítsák Pestre Jankovichhoz. (KazLev XXIII. 5757, 5758, 5760. sz.) A kijegyzés tehát az eladást megelőzően készült, amikor Kazinczy még tanulmányozni tudta a képeket, mielőtt azokat becsomagolta a ládába.

Felhasznált szöveg

Samuelis Liberi Baronis de Pufendorf de rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege gestis commentariorum libri septem, elegantissimis tabulis aeneis exornati, cum triplici indice.

Norimbergae, Sumtibus Christophori Riegelli, 1696.

A kiadvány számos rézmetszetet és rézkarcot tartalmaz, melyek közül három magyar vonatkozású. Mindhármát Erich Jönsson Dahlberg nyomán le Pautre metszette. A metszetek alatt olvasható feliratot másolta le Kazinczy.

A három magyar vonatkozású metszetről egy másik kijegyzés is készült:

91. Rákóczy Györgynek a II. nak öszvejevetele a' Svéd Királlyal, réztáblákban. MTA KIK K 633/I. 163a–b [493–494].

A két azonos témájú kijegyzés egykor ugyanabban a *Pandekta I.* kötetben volt megtalálható. A jelenlegi 319. kijegyzés a *Pandekta I.* legelején (az eredeti oldalszámozás szerint annak 5–8. oldalán), míg a 91. ugyanott, a 493–494. oldalon. Ezt maga Kazinczy jelzi a 91. kijegyzés címe alatt zárójelben: „(Lásd Pandect. ezen I. Tomusát az 5–8d lapokon.)”.

Az időben korábban, még a Jankovich Miklósnak felajánlott könyv- és metszetgyűjtemény eladása előtt készült 319. kijegyzés lapjait Kazinczy később áthelyezte egy új *Pandekta*-kötet elejére. A *Pandekta III.* kötetbe került három részletes metszeteleírás a könyvtáreladást megelőzően készült azzal a céllal, hogy a metszeteken található leírást Kazinczy a maga számára rögzítse. Erre utal a kijegyzés bevezetőjének jelen idejű mondata is: „E' történet' emlékezetére egynehány kis-folio formátumú réz metszetet. Én hármát bírom.” A képeken olvasható felirat lejegyzésén kívül Kazinczy az ábrázolt személyek, különösen a magyarok öltözékét írta le a maga számára. A III. metszeten jól látható három zászlót le is rajzolta.

Kazinczynak a három illusztráció önálló metszetalapokként volt meg, és nem a Pufendorf-könyv részeként. A gyűjtemény eladását követően kezdett el azután nyomozni, hogy eredetileg milyen mű részeként jelentek meg a metszetek. Ezért adott fel hirdetést 1810 tavaszán, majd a kapott választ lejegyezte a *Pandekta I.* kötet számára. (91. kijegyzés)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1808-ban, alig két évvel azután, hogy a Sárospataki Református Kollégium számára eladta könyvgyűjteményének egy részét, úgy döntött, hogy a még megmaradt könyvtárát is eladja. Jankovich Miklóssal 1809 február–márciusában levelezett a gyűjtemény eladásáról, ami azonban végül csak 1809 őszén valósult meg, a könyvek pedig 1810 telén érkeztek meg Jankovichhoz. Kazinczy már az első, 1809 márciusában Jankovich Miklós érdeklődésére adott válaszában kiemelte a három metszeteből álló sorozatot mint gyűjteményének egyik értékes darabját:

A' Pataki gyűjteménynek legfőbb disze egy rongyos mappa volt, és a' két (itt tulajdon kezemmel lemásolt) Codex: Leonardi Aretini Attila, Judicium de Cometa 1468. – Itt amazért poltolék az Apiánus 22. olly tiszta táblákból álló Bavariai Atlása, mintha ma kelne-ki a' sajtó alól, és az a' három réz, melly II. Rákóczy Györgynek 's a' Svéd Királynak öszvejeveteleket adja-elő. Ez az Apiánus lévén az, kiről Prof. Schwartner Ur is azt állítja, hogy ez véste a' legelső Magyar-Országi abroszt, látni való, melly kincs ez a' magyar birtokos' gyűjteményében; a' Rákóczy három reze pedig olly szép, hogy az méltóan fogna a' Mélt. Úr dolgozó szobájában függeni, ha ott mind a' Berwyck és Müller 's Andonin' metszései függenének is. (Kazinczy Jankovich Miklósnak. 1809. márc. 7. KazLev VI. 1437. sz., 279.)

A *Bibliotheca Antiquaria* néven emlegetett gyűjtemény 2611 tételből állt. (761 könyv + metszetek + 9 ősnymotatvány + kéziratok) Kazinczy még 1808-ban részletes jegyzéket készített róla, amely ma a gyűjteménnyel együtt az Országos Széchényi Könyvtárban található: *Francisi Kazinczy Bibliotheca Antiquaria, Széphalmi, 1808: OSZK Kézirtár, Oct. Lat 2.*

A kézirat katalógus 92–93. lapján, a No. 459, 460, 461-es tételek *dignae, quibus vel regii conclavis parietes ornetur* cím alatt olvasható a három Dahlberg-metszetnek a 314. kijegyzésben is

szereplő leírása. Kazinczy mindkét esetben az eredeti metszetlapokon található latin nyelvű magyarázó feliratokat írta át.

Magyarázatok

Erik Jönsson Dabblberg (1625–1703): Károly Gusztáv svéd király tábornoka, festő, építész.

Jean le Pautre (1618–1682): francia rézmetsző.

I. Tábla: A svéd király Moidlbositze mellett fogadja Rákóczit 1657. április 11-én.

1655-ben Lengyelország és Svédország között háború tört ki. A svédek ellen egy hatalmas koalíció jött létre. X. Károly Gusztáv svéd király Rákóczi segítségét kérte 1656 végén, hogy el ne veszítse a szövetségért cserébe felajánlotta Rákóczinak Dél- és Közép-Lengyelország egy részét, ahol új királyságot alapíthatott volna. Amikor Rákóczi bevonult Lengyelországba, a svéd király magára hagyta, mert a dánok előrenyomultak Stockholm felé. A két uralkodó első találkozására 1657. április 11-én került sor: II. Rákóczi György Moidlbositze (helyesen Modliborzye) melletti táborában kereste fel a svéd királyt. X. Károly Gusztáv hat nappal később Chmielównál viszonzta a gesztust. (SZILÁGYI 1891, 182.)

X. Károly Gusztáv svéd király (1622–1660): 1654–1660 között uralkodott. Felesége Hedvig Eleonóra volt, akit 1654-ben vett feleségül, és akitől Károly nevű gyermeke született, a későbbi XI. Károly. Svédország X. Károly uralkodása alatt érte el legnagyobb területi kiterjedését.

II. Rákóczi György (1621–1660): erdélyi fejedelem, I. Rákóczi György fia. 1642-ben apja fejedelemmé választotta, majd 1648-ban lépett a trónra. 1653-ban hűbéri fennhatóság alá vonta Moldvát és Havasalföldet. Ezt követően indított 1657-ben Károly Gusztáv svéd király csapataival háborút János Kázmér ellen a lengyel korona megszerzéséért.

II. Tábla: a svéd király látogatása Rákóczinál Schmielow alatt 1657. április 17-én.

Mielőtt a hadműveletet megkezdték volna, a király visszaadta Rákóczinak látogatását chmielowi táborában. „A fejedelem félmérföldnyire ment eléje, fedetlen fővel fogadta és kísérte két sorban felállított táborán át, jobbra az erdélyiek és oláhok, balra a kozákok közt. (SZILÁGYI 1891, 184.)

III. Tábla: átkelés a Visztulán Zavichostnál 1657. április 22-én.

Amint a híd Zavichostnál elkészült, megkezdődött a három napig (április 19–21.) tartó átvonulás. (SZILÁGYI 1891, 185.)

320. [6–7] – Tabulae Peutingerianae.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 5b. Autográf.

Keletkezése

1809. október–november között. A 319. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

A feljegyzés forrása ismeretlen. Akkoriban készülhetett, amikor Kazinczy eladásra kínálta fel könyv- és metszetgyűjteményét Jankovich Miklósnak. Feltételezésünk szerint ennek egyik darabját képezte a híres Peutinger-tábla második kiadása is. Kazinczy a térkép keletkezésének és kiadásának körülményeit foglalja össze ismeretlen forrás alapján. A közölt adatok pontosak, ám a Peutinger-tábla második kiadását nem Blaeu, hanem Johannes Janssonius készítette, aki Blaeu legnagyobb riválisa volt, az általa megjelentetett térképek szerzőségét illetően pedig rendszeresen összekeverik őket: *Johannes Janssonius: Tabula Itineraria ex illustri Peutingerorum Bibliotheca Quae Augustae Vindelicorum Beneficio Marci Velseri Septem-viri Augustani In Lucem edita*, Amsterdam, [1652].

Magyarázatok

Tabula Peutingeriana: a Római Birodalom eredeti útvonalterképének (4–5. század eleje) egyetlen fennmaradt másolata 1265-ből. A másolatot egy colmari szerzetes készítette. A pergamentkeres tizenegy részből áll. A sematikus térkép nem valóságyszerűen ábrázolja a világot. Római települések, a köztük vezető utak, folyók, hegyek, erdők és tengerek szerepelnek rajta. A térképet Conrad Celtis, német humanista fedezte fel egy worms-i könyvtárban, de mivel halála előtt nem tudta kiadni, 1508-ban Peutingerre hagyta. Nyomatásban először Ortelius kiadásaként jelent meg 1598-ban. Részleges első kiadását (*Fragmenta tabulae antiquae*) 1591-ben nyomtatta Jan Moretus Antwerpenben. Később, 1598-ban a teljes *Tabulát* is kinyomtatta, szintén Antwerpenben. A Peutinger által féltve őrzött térkép egészen 1714-ig a család birtokában maradt. Ezután királyi és főnemesi családok között forgott, majd Savoyai Jenő száz dukátért megvásárolta. 1737-ben halála után a bécsi udvari könyvtárba, a *Hofbibliothek*ebe került, ahol azóta is őrzik.

Conradus (Konrad) *Peutinger* (1465–1547): német humanista, jogász, diplomata, közigazdász és könyvgyűjtő. I. Miksa és V. Károly tanácsadója volt.

Maximil: I. Miksa (1459–1519), német-római császár, német király, Ausztria uralkodó főhercege a Habsburg-házból.

Wormatiai gyűlekezet: worms-i birodalmi gyűlés 1521-ben, ahol Peutinger Augsburg városának volt képviselője.

Marcus (Welser) *Velser* (1558–1614): az egyik legjelentősebb augsburgi bankárcsaládból származott. A párizsi, majd a padovai egyetemen tanult, művelt humanistaként több jelentős tudóssal levelezett. Augsburg város polgármestere volt.

Abraham Ortelius (1527–1598): németalföldi térképész, földrajztudós. A *Theatrum Orbis Terrarum* létrehozója, amely az egyik első, modern értelemben vett világatlasz volt.

Willem Janszoon Blaeu (1571–1638): holland térképész, atlaszkészítő és kiadó. A *Tabula Peutingeriana* második kiadását nem ő készítette.

321. [9] – Cicero de Off. L. II.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/III. 6a. Autográf.

Keletkezése

1809. október–1810. január között. A 319. és a 329. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Marcus Tullius Cicero: *De Officiis Ad Marcum Filium M. Tulli Ciceronis*, Liber III.

Magyarázatok

Marcus Tullius Cicero (Kr.e. 106.–Kr. e. 43.): ókori római író, filozófus, politikus.

(*Hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa*)

X. 40. Nec tamen nostrae nobis utilitates omittendae sunt, aliisque tradendae, cum iis ipsi egeamus: sed suae cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, serviendum est. Scite Chrysippus, ut multa: *Qui stadium, inquit, currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat;*

(*Kijegyzés magyarul*)

A pályafutónak teljes erejéből győzelemre kell törekednie, de semmi szín alatt sem szabad gáncot vetnie versenytársának vagy azt visszalöknie. (ford. Csengeri János. CICERO 1885, 114.)

322. [9] – Rousseau.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 6a. Autográf.

Keletkezése

1809. október–1810. január között. A 319. és a 329. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Johann Gottfried Grohmann; Wilhelm David Fuhrmann: *Neues Historisch-biographisches Handwörterbuch, oder kurzgefaßte Geschichte aller Personen, welche sich durch Talente, Tugenden, Erfindungen, Irrthümer, Verbrechen oder irgend eine merkwürdige Handlung von Erschaffung der Welt bis auf gegenwärtige Zeiten, einen ausgezeichneten Namen machten etc.*, 10 kötet, Leipzig, F.G. Baumgärtner, 1796–1808. VI. kötet, 514–515.

Kazinczy kijegyzése a *Neues Historisch-biographisches Handwörterbuch* VI. kötetének „Rousseau (Jean-Jacques)” című szócikkéből származik. Rousseau katolizálásának időpontját (1726) pontosan adja meg, de kálvinistává 1754-ben vált ismét. (BORDAS 1985, 687.)

A 322–326. kijegyzésekhez Kazinczy a *Neues Historisch-biographisches Handwörterbuch* kötetit használta.

Szövegkapcsolatok

Kazinczynak megvolt Grohmann szótára vagy annak néhány kötete. Erre utal két levélbeli megjegyzés 1807-ből:

Kérem az Urat arra is, hogy Telegdi Gábor Urnál békötés végett hagyott könyvemet (Grohmann's histor. Wörterbuch Th. VII.) a' munkának mustrául hagyott 6dik kötetével együtt végye által, úgy a' Nagy Gábor Úrnál lévő holmimet. Maradok tisztelettel.

(Kazinczy Fazekas Istvánnak. 1807. jún. 30. KazLev V. 1131. sz. 64.; l. még Kazinczy Fazekas Istvánnak. 1807. júl. 18. KazLev V. 1141. sz., 64.)

Egy 1810 januárjában írott levelében hivatkozik is Grohmann lexikonára:

Én rég olta nem voltam kinn a' házból, nem betegeskedés, hanem a rossz idő miatt. Így csak a' Pozsonyi újság mellé tenni szokott Neuwiedi levelekből tudom, mi történik Parisban. Felhánytam a' nagy Károly életét a' históriai Lexikonban és a' Spittler munkájában, s látom, hogy Adorján Pápa valóban Nagy Károlynak hatalmat engedett, wegen der Wahl der Pábste zu verordnen und sie zu bestätigen. Szántsándékkal írom e' sort a' Grohman' szavaival, mert nem tudom világosabban, miből áll ez az egész Verordnolhatás. (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1810. jan 13. KazLev VII. 1642. sz., 206.)

Magyarázatok

Johann Gottfried Grohmann (1763–1805): német filozófia tanár, művészettörténész.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778): svájci születésű francia író, filozófus, zeneszerző.

323. [10] – Pope

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 6b. Autográf.

Keletkezése

1809. október–1810. január között. A 319. és a 329. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Johann Gottfried Grohmann; Wilhelm David Fuhrmann: *Neues Historisch-biographisches Handwörterbuch, oder kurzgefaßte Geschichte aller Personen, welche sich durch Talente, Tugenden, Erfindungen, Irrthümer, Verbrechen oder irgend eine merkwürdige Handlung von Erschaffung der Welt bis auf gegenwärtige Zeiten, einen ausgezeichneten Namen machten etc.*, 10 kötet, Leipzig, F.G. Baumgärtner, 1796–1808, VI. kötet, 212.

Kazinczy kijegyzése a *Handwörterbuch* VI. kötetének „Pope (Alexander)” című szócikkéből származik.

Magyarázatok

Alexander Pope (1688–1744): angol költő. Pope az *Iliászt* 1715–1720 között fordította. A műnek éves előfizetés alapján hat év alatt kellett megjelennie. Megállapodott a londoni Lintott kiadóval, hogy kötetenként 200 guinea-t kap honoráriumként, valamint részesedést az előfizetés utáni eladásokból. Így a kor viszonyai között hatalmas összeget keresett, mindösszesen 5000 £-ot. (vö. SCHREYER–UECKER–MARDIKES 2014.)

(*Hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa*)

Homer's Iliad, in Englische Verse übersetzt, auf Subscription an. Ganz England subscribierte auf dieses Werk, und man sagt, Pope habe dabei gegen 100,000 Thaler gewonnen.

324. [10] – Pollio.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 6b. Autográf.

Keletkezése

1809. október–1810. január között. A 319. és a 329. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Johann Gottfried Grohmann; Wilhelm David Fuhrmann: *Neues Historisch-biographisches Handwörterbuch, oder kurzgefaßte Geschichte aller Personen, welche sich durch Talente, Tugenden, Erfindungen, Irrthümer, Verbrechen oder irgend eine merkwürdige Handlung von Erschaffung der Welt bis auf gegenwärtige Zeiten, einen ausgezeichneten Namen machten etc.*, 10 kötet, Leipzig, F. G. Baumgärtner, 1796–1808. VI. kötet 183.

Kazinczy kijegyzése a *Handwörterbuch* VI. kötetének „Pollio (Cajus Asinius)” című szócikkéből származik.

Magyarázatok

Caius Asinius Pollio (Kr. e. 76 – Kr. u. 5): római író, katonatiszt, politikus. Pollio hozta létre az ókori Róma első könyvtárát. Mint író és ember szókimondásáról volt híres még Augustusszal szemben is, akivel nem egyszer szembeszállt. A Kazinczy által idézett anekdota Macrobius *Saturnalia* című művének II. könyvében található: „temporibus triumphalibus Pollio cum fescenninos in eum Augustus scripsisse, ait: at ego taceo. non est enim facile in eum scribere, qui potest proscribere.” [A triumvirátus idején, amikor Augustus gúnyverseket írt Pollióra, ez így szólt: „Én viszont hallgatok, mert nem könnyű olyasvalakire verset írni, aki listára írhat.”]

Christophe Martin Wieland (1733–1813): német költő, író. Wieland a *Briefe an einen jungen Dichter* (1782/1784) című művében (II. levél) tér ki a Nagy Frigyes által negatív színben lefestett német irodalom helyzetére.

Nagy Friedrich: II. Frigyes porosz király (1712–1786), 1740-ben lépett a trónra. Kazinczy által emlegetett munkája: *De la littérature allemande* (1780).

Erlangi újságíró: valószínűleg Johann Gottfried Großról (1703–1768) van szó, aki 1740-től indította el *Der Erlanger* című újságját, amely kritikusan viszonyult II. Frigyes porosz királyhoz. Később Groß Mária Terézia oldalára állt, átköltözött Nürnbergbe, Mária Terézia pedig kinevezte tanácsosává, majd politikai ágensévé. Politikai üldöztetése akkor ért véget, amikor a hétéves háború hatására átértékelte II. Frigyesről kialakított véleményét.

(Hivatkozott szövegrészlet eredetije)

Augustus beehrte ihn mit seiner Achtung. Dieser Fürst, der unwillig darüber war, dass er ihn nicht zu seiner Partei ziehen konnte, machte Verse gegen ihn: seine Freunde wollten ihn dereben, darauf zu antworten, aber Pollio sprach: Ich werde mich wohl hüten; es ist allzu gefährlich, gegen einen Menschen zu schreiben (scribere), der proscribieren kann.

325. [10] – [Petrarcha sírfelirata]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 6b. Autográf.

Keletkezése

1809. október–1810. január között. A 319. és a 329. megjegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Johann Gottfried Grohmann; Wilhelm David Fuhrmann: *Neues Historisch-biographisches Handwörterbuch, oder kurzgefaßte Geschichte aller Personen, welche sich durch Talente, Tugenden, Erfindungen, Irrthümer, Verbrechen oder irgend eine merkwürdige Handlung von Erschaffung der Welt bis auf gegenwärtige Zeiten, einen ausgezeichneten Namen machten etc.*, VI. kötet 54.

Kazinczy megjegyzése a *Neues Historisch-biographisches Handwörterbuch* VI. kötetének „Petrarca (Francesco)” című szócikkből származik. A szócikk szerint az arquai templom ajtaja előtt Petrarca tiszteletére fehér márványból egy pompás mauzóleumot építettek, és a koporsóját tartó négy oszlop közül egyre Petrarca disztichonja került. Ezt a latin feliratot másolta le Kazinczy.

Magyarázatok

Francesco (Petrarca) *Petrarcha* (1304–1374): itáliai (pre)humanista költő. Petarcát az arquai templom Szent Mária kápolnájában helyezték nyugalomra. Francesco Da Brossano, a költő törvénytelen leányának férje azonban már hat évvel később a templom kis piacán emelt, és négy osz-

lop által tartott vörösmárvány szarkofágba vitte át Petrarca földi maradványait, ahol azok most is pihennek. A szarkofág talapzatán a Petrarca által készített sírvers olvasható.

(Kijegyzés magyarul)

Nyugalmat letem; remény és Szerencse, Isten veletek!

Semmi dolgom veletek: játsszatok most már másokkal.

(ford. Lázár István Dávid)

326. [11–12] – Petrarchának szonettjeit Voltaire gúnyolja.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 7a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. október–1810. január között. A 319. és a 329. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Johann Gottfried Grohmann; Wilhelm David Fuhrmann: *Neues Historisch-biographisches Handwörterbuch, oder kurzgefaßte Geschichte aller Personen, welche sich durch Talente, Tugenden, Erfindungen, Irrthümer, Verbrechen oder irgend eine merkwürdige Handlung von Erschaffung der Welt bis auf gegenwärtige Zeiten, einen ausgezeichneten Namen machten etc.*, Leipzig, bei Friedrich Gotthelf Baumgaertner, VI. kötet, 1798, 55–56.

Kazinczy a Petrarca-ra vonatkozó kijegyzést szó szerinti fordításban a *Handwörterbuch* alapján készítette.

Szövegkapcsolatok

A kijegyzés tartalmát 1811-ben felhasználta egyik levelében:

Petrarcha isteni Költő, 's isteneltetik 's fog is valamíg az emberek szépet érzeni 's becsülni fognak, és míg az olly nyomorúlt 's csak elmélkedni, nem érzeni is tudók Irók mint a' milyen Msr de Voltaire az emberiség' szép érzéseit a' magok silány Witzek által egészen el nem ölik. És még is maga ez az utólérhetetlen szerelem dalos nem rossz Sonettókat írt e? nem sokkal többek e a' rosszak mint a' jók, mint az igen jók, mint a' talán utólérhetetlenül jók? Vak a' ki ezt nem látja. Vaknak lenni nem kell senki tekintetiért! (Kazinczy Pápay Sámuelnek. 1811. március 11. KazLev VIII. 1957. sz., 380.)

Magyarázatok

Élie Catherine Fréron (1718–1776): francia irodalomkritikus, a felvilágosodás nagy ellenfele, különösen Voltaire-rel szemben intézett támadásokat.

(Hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa)

Freron, der Sohn, beurtheilt sie nicht so streng, als Voltaire.

Nicht als ob nicht noch einige Spuren von der Barbarei seines Jahrhunderts in seinen Gedichten zu finden waeren: man kann ihm kalte Allegorien, kindische Wortspiele und übertriebene Metaphern vorwerfen. Er ist bisweilen ingenids und gesucht, wo er nur einfach und natürlich sein sollte, und sesset oft Wiss an die Stelle des Gefühls. Aber diese schwache Flecken werden durch den Adel und die Reitze der Sprache, durch die kühnheit der Wendungen und die Neuheit der Ideen

und Bilder wieder verwischt. Petrarca vereinigt den dreifachen Enthusiasmus der Tugend, der Liebe und der Dichtkunst in sich. Er gab der zaertlichkeit den Charakter der grösse und Würde. Die Alten schilderten die Liebe als eine Schwachheit; der Liebhaber der Laura stellte sie als eine reine Huldigung dar, welche weit mehr der Tugend als der Schönheit geleistet wird. Seine Leidenschaft ist edel und heroisch, und erhebt die Seele, anstatt sie zu verweichlichen. Die Grazien erscheinen in seinen Versen immer mit Würde ergab ihnen eine vierte Schwester, die Anstaendigkeit. Was Plato dachte, fühlte und drückte Perarca aus. Er realisierte die glänzenden Chimaeren, welche die Schüler des Socrates über die Natur und die Wirkungen der Liebe verbreiten.

327. [12] – Pfeffel. Ramler.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 7a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. október–1810. január. A 319. és a 329. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy az anekdotikus történet forrását nem jelölte meg, de az eredeti német szöveget már a *Pandekta I.* keletkezése előtt, 1806-ban felhasználta levelezésében:

Édes barátom, ne légy igasságtalan erántam széplelkűségből, és tűrj-el olyannak mint a' millyen vagyok. Hogy tréfával végezzem-el az ellen a' bohó cselekedeteket tenni meg nem szűnő szépség ellen kilobbant tüzemet, azt mondom néked, a' mit Prof. Pfeffel írt Prof. Ramlernek, midőn ez az 6 verseit kéretlenül megcorrigálta. Mein Herr Professor! Mit der Ausbesserung fremder Arbeiten ist das nehmliche, wie mit dem Aufsetzen der Hüthe auf einem fremden Kopf. Vielleicht trage ich meinen unrecht: aber er steht mir so am besten, wie ich ih. aufsetze. (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1806. máj. 18. KazLev IV. 920. sz., 152.)

A Pfeffel költeményeit kéretlenül kijavító költő, Ramler esetét elbeszélő történettel Csokonai „Értekezés a babérról” című elveszett dolgozatára utal, amelyben Csokonai Kazinczyt Pfeffelhez hasonlóan azzal vádolja, hogy verseibe kéretlenül belenyúlt. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek másodszor is Pfeffel példáját hozza fel a Csokonaival kapcsolatos véleménye kifejtésekor:

A mit Pfeffel mondott Ramlernek, az igen igaz: de nem kárhoztatja azt a' mit a' Cs. verseivel én akartam és, a' mint ugyan reményleni merem, fogok. A' Publicum osztán ítélje – meg, hogy lehetett e, kellett e azt cseledni a' mit én cselekedtem. (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1806. júl. 9. KazLev IV. 949. sz., 216.)

Később, 1810 elején ismét elővette az anekdotát, ezúttal Dessewffynek írta meg magyarul:

Nagy Tekintetű barátom! Ramler megszokván azt, hogy a' más munkájin faragcsáljon, eggszer Pfeffelnek is újra dolgozta valamely apró versezetjét. Pfeffel neki ezt írta: Édes Prof. Úr! Nincs kedvetlenebb dolog, mint mikor az embernek más teszi fejébe a' kalapot; én meghiszem, hogy azt a' nehéz mesterséget Prof. Úr sokkal jobban érti mint én: de nékem a' Prof. Úr süvegfeltétele irtóztató módon alkalmatlan. Maradok, etc. etc. – A' te változtatásaid a' Relatióban engemet azzal az új érzéssel tanítottak megismerkedni, hogy az igazítás, ha jó, épen nem

fáj. Compliment nélkül vedd tőlem a' szót; tökéletesen meg vagyok elégedve velek, és hiszem és vallom, hogy Relációnk így sokkal jobb. Nem hittem volna, hogy a' megváltoztatott helyek nélkül ne veszítsen a' munka, és íme nyert! Ez egyenesen a' Te érdemed. Hidd-el, hogy ezt nem szokott tisztelem mondatja velem, hanem a' legszívesebb érzés. Bízvást változtathattál volna többet is. Már kész a' beadásra a' munka. (Kazinczy Dessewffy Józsefnek. 1810. jan. 4. KazLev VII. 1634. sz., 193.)

Végül 1818-ban még egyszer felhasználta egy levelében:

Igazat íra Ramlernek Pffeffel: Én elhiszem hogy Prof. Úr az én fejemre jobban fel tudja tenni a' kalapot, de nekem senki sem tudja kedvem szerint feltenni csak magam. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1818. okt. 27. KazLev XVI. 3655. sz., 208.)

Magyarázatok

Gottlieb Conrad Pffeffel (1736–1809): német pedagógus, irodalmár, műfordító.

Karl Wilhelm Ramler (1725–1798): német költő, 1748-tól Berlinben a filozófia és az esztétika tanára, 1786-tól az akadémia tagja. 1790–1796 között a berlini nemzeti színház vezetője, Lessing köréhez tartozott. Ramler kortársainak költői műveit ezeknek tudta és belegyezése nélkül javítgatta. Így tett Götz költeményeivel, Lichtwer meséivel, Kleist egyes darabjaival, ami ellen a jogtalanul kijavított szerzők a legnagyobb hévvel tiltakoztak. (Váczy János jegyzete a 949. sz. levélhez. KazLev IV., 597.)

328. [11–12] – Régi írókat nem tanácsos modernizálni,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 7a–b. Autográf.

Keletkezése

1809. október–1810. január között. A 314. és a 329. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

329. [13] – Jobbágy = Optimates.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 8a. Autográf.

Keletkezése

1810. január vagy később. A kijegyzésben szereplő *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1810. januári száma alapján.

Felhasznált szöveg

Hazai és Külföldi Tudósítások; 1810/01 2. sz., 18–20.

Szombathy János: Tudományos Dolgok (A jobbágy szóról)

A folyóiratban közölt értekezés nem jelent meg önállóan nyomtatásban.

Magyarázatok

Szombathi János, II. (1749–1823): sárospataki tanár. Rimaszombati, sárospataki és külföldi egyetemi tanulmányai után 1783-tól haláláig történelemtanár Sárospatakon, ahol elsőként adott elő irodalomtörténetet. A kollégium jeles könyvtárosa volt, megírta az iskola történetét, tanárainak életrajzát. Kazinczy később is kikérte véleményét, tanácsát.

(*Hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa*)

„Ezt a’ szót Jobbágy a’régibb Magyar írók rendszerént innen húzzák le jobb adj, azaz jobb, hogy adót fizess, mint sem a’ hadba meny.”

330. [13] – Iramló unstaett.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 8a. Autográf

Keletkezése

1810. január után. A 329. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám: *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, Közre bocsátotta Révai Miklós, 1789, Pozsonbann, Loewe Antal’betűivel, 60.

A hivatkozott verssoron kívül még két versben fordul elő az „iramló” kifejezés: Tudományok’nevelkedéséről, Budai Ferdöbenn.

Magyarázatok

(*Hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa*)

Magyarok.

[utolsó versszak]

Mert e’ kevély népek’ tzi fra Szabadsága

Tsak pusztá nevezet, nints állandósága,

Országról Országra szalad méltósága,

Mint maga iramló, olylyan boldogsága.

331. [13] – Zsolozma, Celcusma.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 8a. Autográf.

Keletkezése

1810. január után. A 329. kijegyzéshez viszonyítva. Utólagos rájegyzés: 1812. július 2. előtt.

Felhasznált szöveg

1. Orczy Lőrinc: *Költevényes Holmi egy Nagyságos Elmetől. A' Költevényes Gyűjtemény' öregbedésére a' Nagyságos szerzőnek különös Engedelmevel közre Botsátotta Révai Miklós, Pozsonbann, Loewe Antal' betűivel, 1787, 192.*

2. Jankovich Miklós: *Magyar Szó-nemzés ötven példákban. Elő-adta W. Jankowich Miklós, Pesten, Eggenberger József Könyvárosnál, 1812, 126.*

A Jankovich könyvére való hivatkozás a kijegyzésre később lett rájegyezve. A cím mellé utólag betoldott rájegyzés más színű tintával készült.

Szövegkapcsolatok

Kazinczyt a kijegyzés tanúsága szerint hosszabb időn keresztül foglalkoztatta a „zsolozma” szó eredete. Az Orczy verseskötetéből vett eredeti kijegyzéshez képest jó néhány évvel később Jankovich Miklós *Magyar Szó-nemzés* című művében találta meg a szó eredetének számára elfogadható magyarázatát. Ezt használta fel a *Berzesnyi Dánielhez Miklára, Somogyban* című episztolája egyik 1812 végén vagy 1813 elején készült változatának jegyzetében, a „zsolozma” szó magyarázatához:

Sor 122. Zsolozma – Tót eredetű szónk, a' Zsalozmából, melly annyi mint Officium – a' Szót liturgiai értelemben vevén. Lássd Jankovich' Magy. Szónemzés, ötven példákban. Pesten, 1812. a' 128. lapon. (MTA KIK K 625. 126a.)

A levelezés alapján Kazinczy előbb kapta meg Jankovich könyvének kéziratát, mint ahogy az megjelent. Erről Vályi Nagy Ferenc két, 1812 áprilisában kelt leveléből értesülhetünk. (KazLev IX. 2210. sz., 2215. sz.) Jankovichnak a hozzá megküldött kötetet 1812. július 2-án köszöni meg. A levélben külön kitér a zsolozma szó eredetének kérdésére, melyet e könyv világitott meg számára, de hogy mikor, arra nem utal:

Nagy tekintetű Férjfi, kedves barátom! Becses ajándékokat annak távolléte miatt a' kire a' nyaláb kivetését a' Kassai Postaszekér' embereitől bíztam vala, nem elébb vettem mint ezelőtt négy nappal, 's első dolgom volt a' még nem látott íveken keresztül futni, második pedig az öt nyomtatványnak egyikét a' Pataki Bibliothecának, a' másikat Prof. Vályi-Nagy Ferencznek, a' harmadikát Gróf Desőffy Józsefnek (ki épen ekkor tudakozódék Literaturánknak legujabb gyümölcssei felől) ajándékban megküldeni. Bőkezűségednek köszönhetik ezek is mint én, hogy egy valóban nagy figyelmet érdemlő kis munkát ismérhetnek. Én részemről mind az ajándékot köszönöm, mind az oktatást mellyet ezen munkából vettem. E' nélkül sokat nem fogtam volna tudni. Mit nem kinza-el p. o. a' Zsolozma szó, mellyet a' hang idegennek kiált, de a' mellynek gyökerére nem akadhattam. Sok ideig azt hittem, hogy igen messze elfacsart értelemmel a' $\chi\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\sigma\mu\alpha$ -tól eredhet. De Te minden kétségeimet eloszlattad, 's most többé nem kételkedem. (Kazinczy Jankovich Miklósnak. 1812. júl. 2. KazLev XXIII. 5779. sz., 212.)

Magyarázatok

zsolozma: szerzetesek naponta elmondandó közös imája.

Jankovich Miklós, gróf (1772–1846): könyv-, régiség- és műgyűjtő, történész. Kazinczy neki adta el 1810-ben könyvtárának második részét (l. 319. kijegyzés).

(*Hivatkozott szövegrészlet eredetije*)

1. Egy meg mátkásodott ifjúnak. (1761). 3. versszak utolsó sor (192. old.):

Ne sokat bízz ilyen Szent' zsoloz májábann.

2. Solosma (126. old.):

Tsupán a' régiebb imáságos Könyvekben esméretes szó, használtatik Deák Officium nevezetnek értelmében, melly szerént a' különös tiszteletnek módja értetődik.

332. [13] – félem azt

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 8a. Autográf.

Keletkezése

1810. január után. A 329. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám: *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. Közre botsátotta Révai Miklós, Pozsonbann, Loewe Antal' betűivel, 1789, 73.*

Magyarázatok

Ich verehre: a német „verehren” egyes szám első személyű alakja. Jelentése magyarul: tisztel, imád.

ich fürchte: a német „fürchten ihn” egyes szám első személyű alakja. Jelentése magyarul: félni vkitől, régiesen félni vkit.

(*Hivatkozott szövegrészlet eredetije*)

Egy jó barát beteg barátjának

Unalmas vizeit, kérlek, kerüljétek,
Szomorú réveit méltó hogy féljétek,
Hogy pedig az útát el ne vesszétek,
Kettő ott a' révész, el ne felejtétek.

333. [14] – A' poézis nem próza; 's szóllása eltávozhat a' prózai szóllástól.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 8b. Autográf.

Keletkezése

1810. január után. A 329. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Johann Wolfgang Goethe: *Hermann und Dorothea* [1798]

Kazinczy Goethe verses eposzának különböző énekeiből írta ki az idézeteket, de nem tudjuk, melyik kiadásból:

II. ének Terpsichore. Hermann: Noch nicht bin ich gewohnt. Nicht soll jeder sich quälen

IV. ének Euterpe. Mutter und Sohn: das Unrecht hasset und Unbill.

V. ének Polyhymnia. Der Weltbürger: Nicht verändert sich ihm in jedem Jahre der Boden,
Nicht streckt eilig der Baum.

XXIX. csomó

[–]

A *Pandekta III.* kötetben egy csomóban található nyomtatványokon Kazinczy eredeti oldalszámozása nem található, az is elképzelhető, hogy már jóval később, akár Kazinczy halála után kerültek a kéziratkötetbe, a *Pandekták* utólagos átrendezésekor. Erre enged következtetni az a tény is, hogy a zömében folyóiratokat tartalmazó XXIX. csomóban 1781–1823 közötti megjelenéssel egyaránt találunk nyomtatványokat. A következő, XXX. csomó Kazinczy oldalszámozása alapján szintén ezt támasztja alá, mert a 330. megjegyzés a megelőző, XXVIII. csomó 328. megjegyzésének folytatásaképpen a 15. oldallal kezdődik.

334. Nyomtatványok

Szövegforrás

MTA KIK K 633/II. 9a–93b. Nyomtatvány.

Keletkezése

1823 vagy később. Az időrendben legkésőbbi nyomtatvány évszámához viszonyítva.

Felhasznált szöveg

1. 9a–12b Pressburger Zeitung 1781. máj. 5.; 36. sz.

Teljes folyóiratszám.

2. 14a–33b Wiener Früh- und Abend Blatt 1788. jún. 11–13.; 226–230. sz.

Teljes folyóiratszám.

3. 34a–37b Ode Ad Inclytos Ss. Et Oo. Regni Hungariae [1796]

Teljes nyomtatvány.

A címloldalon lévő évszám kézírással a cím alatt. Utolsó oldalon a szöveg alatt kézírással: *Lazarus Somsics de Sásd.*

4. 38a–43b Toldalék a Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz, 1813. II. félesztendő, 4–5. sz.

Teljes nyomtatvány.

5. 44a–47b Hazai 's Külföldi Tudósítások 1815. feb. 11.; 12. sz.

Teljes nyomtatvány.

Az első oldalon a lap alján Kazinczy autográf írása: *Pataky Mózes halála.*

6. 48a–55b Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, 1823. feb. 10–12.; feb. 24–26.; 16–18. sz., 24–26. sz.

Teljes nyomtatvány.

A nyomtatvány 16–18. számának 99. oldalán [folio 51a] a Hébe Zsebkönyvről megjelent írás található. A lap jobb felső sarkában Kazinczy autográf megjegyzése: *Hébe 1823.* A nyomtatvány 100. oldalán [folio 51b] margináliák.

7. 56a–57b Allgemeine Theaterzeitung und Unterhaltungsblatt 1822. nov. 21.; 140. sz.

Teljes nyomtatvány.

A folyóirat 557. oldalán [folio 56a] Kazinczy autográf lapszéli megjegyzése: *NB*

További autográf margináliák találhatók a Correspondenz-Nachricht aus Pesth (Magyarische Almanach-Literatur) című rovatban:

Az 559. oldal [folio 57a] tetején Kazinczy autográf megjegyzése: *Kisfaludy Károly Aurora 1823.* Uo. lapszéli jelölés Horváth Endre neve mellett. Uo. a cikk szerzőjéről Kazinczy kézírásával *Schedius* neve szerepel.

8. 58a–73b [542–571] Pressburger Zeitung 1804. dec. 18., dec. 21., dec. 25., dec. 28.
Teljes nyomtatványok.
Az 1804. dec. 18.-i lap címoldalán [58a] Kazinczy autográf megjegyzése: *Napoleonnak Franciaák Császárává lett koronázása 1804. Decemb. 2dikán.*
9. 74a–81b [571–610] Pressburger Zeitung 1808. ápr. 29., máj. 23.
Nem teljes nyomtatványok.
A nyomtatvány 378. oldalán [folio 75b] lapszéli jelölés a „Preisfrage” című hirdetés mellett.
10. 82a–85b Beylage zur Pressburger aus dem Reiche der Todten 1810. máj. 15., 16.; 39. sz.
Teljes nyomtatványok.
11. 86a–89b Pressburger Zeitung 1810. jún. 5.
Teljes nyomtatvány.
12. 90a–93b [103–109] Zisygiae Martis, et Veneris. Cum voto Transylvaniae. Cantante Ladislao Sombori. Református kollégium nyomdája, Claudiopoli, 1810.
Teljes nyomtatvány.

XXX. csomó
[15–126; 5–114]

335. Allgemeine Sprachkunde
336. Shakespears Hamlet
337. НЕТОПЪ (Nestor)

A XXX. csomó a XXVIII. csomó folytatása Kazinczy új oldalszámozása szerint, de az áthúzott oldalszámok alapján egykor ez a csomó is egy korábbi kötet elején kellett, hogy elhelyezkedjen. Mindhárom kijegyzés a *Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung* 1806, illetve 1807-es évfolyamának lapszámaiból készült. A 335. kijegyzés végén található dátum alapján pontosan meghatározható, hogy 1808. február 7-én fejezte be a terjedelmes recenzió lemásolását, a továbbiak tehát azt követően keletkeztek.

335. [15–97; 5–87] – Allgemeine Sprachkunde.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 94a–135a. Autográf.

Keletkezése

1808. február 7. Kazinczy saját keltezése a kijegyzés végén.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung 1807/02/12–21; 37. sz. 286–296.; 38. sz. 297–302.; 39. sz. 305.; 43. sz. 337–344.; 44. sz. 345–351.; 45. sz. 353–363.

Sammelrezension zweier sprachwissenschaftlicher Schriften. Rezensiert werden: 1. Jenisch, D.: Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. [Eine von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift]. Berlin, Maurer, 1796. 2. Denina, C.: La Clef des langues ou observations sur l'origine et la formation des principales langues qu'on parle et qu'on écrit en Europe. T. 1–3. Berlin, Mettra, Umlang, Quien, 1804.

Kazinczy a Daniel Jenisch és Carlo Denina könyvéről készült közös recenziónak II. részét másolta le, amely Denina *La clef des langues* című művét tárgyalja. Jenisch könyvének recenziója már jóval korábban, a *HALZ* 1806. június 2–4. közötti 131–133. számában megjelent, de mint a lap szerkesztői a II. rész bevezetőjében is kitérnek rá, csak bő fél évvel később sikerült sort keríteni Denina könyvének recenziálására. Kazinczy a recenzió I. részét ekkor még nem ismerte, csak ezt követően kereste ki, és másolta le, ezért került a *Pandekta III.* kötet legvégére, a XXXVIII. csomó 408. kiegészésébe 1808. február 28-i dátummal.

Kazinczy sem a teljes terjedelmű recenziókijegyzés szövegében, sem azt kiegészítve nem fűzött magyarázatot a cikkhez.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy először 1808. január 22-én számolt be Kis Jánosnak a *HALZ* 1807-es évfolyamában megjelent recenzió II. részének olvasásáról:

Tíz nap olta a' tavaly érkezett Hálai Lit. Zeitung darabjait olvasgatom. Abban (talán a' Feb. vagy az Aprilisi Heftben) Deninának La Clef des langues nevezetű Philológiára tartozó munkája recenseáltatik. Híszed e hogy elég patientiám van, azt az egész talán 40. paginányi recensiót kiírni? Jenischnek előttünk ismeretes munkájával egygyűvé kötve recenseáltatott. Amazt nem láttam (t.i. a' Jenisch recensióját), de meg fogom olvasni, és kiírom azt is, hogy mindég kéznél legyen. Denina eránt pedig Geistingernek írtam Bécsbe, hogy küldje Diligence szekeren, elunván Pestről félesztendőnként várni, 's néha tovább is a' mit kívánok. Kérnélek, édes barátom, hogy azt a' könyvet Te is hozassd-meg magadnak. Talán az kedvet nyújt Neked koszorút nyert írásodnak újra dolgozására, melly olly munka, hogy minden triennium alatt újra meg újra kellene dolgoztatnia, a' szerint a' mint a' hozzá tartozó Materialék a' gondos Író olvasása 's dolgozása közben gyűlnek. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1808. jan. 22. KazLev V. 1219. sz., 285.)

Ezután hamarosan megtette a szükséges lépéseket a *HALZ* 1806-os évfolyamának beszerzésére. 1808. feb. 3-án Kézy Mózes azt írja:

A Jenisch munkájának Recensióját magam is leirtam volna, de azt véltem, hogy más okokra nézve is kívánnya a Tekintetes Ur azon Darabját látni a Litteratur Zeitungnak. (Kézy Mózes Kazinczynak. 1808. feb. 3. KazLev V. 1233. sz., 308.)

Magyarázatok

Carlo Giovanni Maria Denina (1731–1813): olasz hittudós, író. Torinóban végezte teológiai és bölcsészeti tanulmányait. 1756-ban a szónoklattan, majd a görög és olasz nyelv és irodalom tanára lett a torinói egyetemen. Nagy Frigyes meghívására 1782-ben Berlinbe utazott, ahol az akadémia tagja lett. Először a követségi tanácsosi címet kapta meg, majd berlini kanonok lett. *Clef des langues* című művét I. Napóleonnak ajánlotta, aki ezért Deninát császári könyvtárnokká nevezte ki Párizsban, mely állását haláláig megtartotta. (PALLAS V. 196.)

336. [98–123; 88–111] – Shakespears Hamlet,
für das deutsche Theater bearbeitet, von Karl Julius Schütz, Prof. D. Philos.
Zu Halle. 1806 XVI. U. 240 in 8° Leipz. B. Jacobaer.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 135b–147a. Autográf.

Keletkezése

1808. február 7. után. A 335. kiegészés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

1. Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/04/24–25, 98–99 sz., 161–173.
Shakespears Hamlet, für das deutsche Theater bearbeitet, von Karl Julius Schütz, Prof. D. Philos. Zu Halle. Leipzig, Jacobaer, 1806.

2. Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung Intelligenzblatt, 1807/03/18; 21. sz., 162–168.

Karl Julius Schütz: Antikritik

A kijegyzés a *Pandekta III.* kötet áthúzott (86–111), számozása szerint is a 335. **Allgemeine Sprachkunde** című recenziókijegyzés után következett, amellyel Kazinczy 1808. február 7-én kérszült el. Annak keletkezéstörténete alapján tudjuk, hogy Kazinczy a kijegyzés elkészülte után kérte meg a HALZ 1806-os évfolyamának számaiban, hogy elolvashassa a recenzió I. részét. A *Hamlet*-recenzió szintén az 1806-os évfolyamban, annak áprilisi számaiban található. Minthogy 1808. február 28-án már elkészült a Jenisch-recenzió kimásolásával, ezért feltételezhetjük, hogy a *Hamlet*-recenzió is február 7–28. között keletkezett.

A kijegyzés a HALZ-ban megjelent Karl Julius Schütz *Hamlet*-átdolgozásáról szóló recenzió teljes terjedelmű másolata, melyet egy hosszú, Kazinczytól származó, magyar nyelvű jegyzet követ. A jegyzet azonban nem a *Hamlet*-recenzióval, hanem a Schütz munkájáról egy másik lapban, a JALZ-ban 1807-ben megjelent kritikával függ össze, amelyre Schütz adott választ a HALZ *Intelligenzblatt*-jában 1807-ben. A JALZ-ban megjelent lényegesen rövidebb rezenzió (1807. feb. 14. 38. sz., 297–304.) szerzője Heinrich Karl Abraham Eichstädt (Shakespeares König Lear von Johann Heinrich Voss. Jena, Frommann, 1806. Shakespeares Hamlet für das deutsche Theater von Karl Julius Schütz. Leipzig, Jacobäer, 1806). Schütz név szerint neki címezte válaszat, amelyben pontról pontra cáfolja Eichstädt kifogásait. Ennek egyes részeit magyarra fordítva közli Kazinczy, aki azonban tévedésből „Lipsiai Literatur Zeitung”-ként adja meg a forrást, ezért volt nehéz azonosítani a 2. felhasznált szöveget.

Szövegkapcsolatok

Kazinczynak a német *Hamlet*-fordítások iránti érdeklődésében döntő szerepet játszott az 1790-ben *Hamlet. Szomorú Játék* címen megjelentetett saját fordítása, amelynek forrásszövege Friedrich Ludwig Schröder *Hamlet, Prinz von Dänemark: ein Trauerspiel in sechs Aufzügen* (1777) több kiadást is megért népszerű színpadi adaptációja volt, de hogy pontosan melyik kiadását használta, azt nem tudjuk. Kazinczy *Hamletje* azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, nem ébresztett nagyobb figyelmet. Maga is elégedetlen volt munkájával, feltehetőleg ezért készített egy második kidolgozást, de ugyanannak a Schröder-féle változatnak az alapján, mint az első kidolgozásban.

Hosszú, több évtizedes szünet után 1814-re készült el a *Hamlet*nek egy teljesen új magyarra való átültetésével, az August Wilhelm Schlegel közvetítette jambikus *Hamlet*-fordítás alapján, de csak az első felvonást fejezte be. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1814. máj. 20. KazLev XI. 2661. sz.) Ennek előzménye, hogy az 1813-as év télétől 1814-ig állandóan foglalkoztatta műveinek összkiadása, amelynek V. kötetében a *Hamletet* is szeretne volna megjelentetni. (KazLev XI. 2542. sz., 2557. sz., 2702. sz.)

A recenziókijegyzés készítésekor, 1808-ban Kazinczynak valószínűleg még nem volt meg a Schlegel-fordítás, 1813-ra azonban, talán a HALZ-recenzió hatására is, beszerezte.

Magyarázatok

Karl Julius Schütz (1779–1844): német történész, a hallei egyetem filozófia professzora. Apja Christian Gottfried Schütz jénai filológus, professor.

Heinrich Karl Abraham Eichstädt (1771–1848): német filológus. A JALZ társszerkesztője volt a *Hamlet*-fordító Schütz apja, Christian Gottfried Schütz (1744–1832) főszerkesztő mellett. Eichstädt és Schütz útjai 1804-ben váltak szét. Schütz átköltözött Halléba, és attól kezdve jelent meg

párhuzamosan a *Hallesche* és a *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*. Az előbbinek Schütz, az utóbbinak Eichstädt lett a főszerkesztője.

Machtspruch: hatalmi szó.

diese Arbeit...: ez a munka akár egészében nézzük, akár egyes részeit, teljesen kudarcot vallott vállalkozás.

Vorerinnerung: előjáró beszéd. Schütz saját *Hamlet*-kiadásának előszavából idézi érveit.

Friedrich Ludwig Schröder (1744–1816): német színész, színigazgató.

August Wilhelm Schlegel (1767–1845): német költő, műfordító. *Hamlet*-fordítása 1798-ban készült el. Kiadása: *Shakespeare's dramatische Werke. Übersetzt von August Wilhelm Schlegel*, Bd. 3, Berlin, Johann Friedrich Unger, 1798. Schlegel *Hamlet*-változatát, amelyet 1799-ben mutattak be Berlinben, valóban nem kísérte siker, és le is vették a műsorról. Ezt követően a német színpadokon is inkább a Schröder-féle adaptáció maradt népszerű, Schlegel fordításában csak 1816-tól játszották újra. Schlegel szövegének elterjedésére ez a körülmény feltételezhetően befolyással volt.

Wilhelm Meister: a *Wilhelm Meister tanulói* című regény Goethe egyik főműve, amely 1796-ban jelent meg. A regény főhőse szűkös környezete korlátai közül úgy akar kiszabadulni, hogy színésznek áll. A színház világában eltöltött évek során Shakespeare *Hamlet*-jének színházi adaptációja lesz az egyik legnagyobb célkitűzése. A regényből kiindulva feltételezték sokan, hogy Goethe el fogja készíteni a maga *Hamlet*-adaptációját, amire azonban nem került sor. A regény *Hamlet*-fejezetének írása idején állította színpadra Weimarban Shakespeare drámáját (1792), de nem saját, hanem Schröder változata alapján. (GOETHE 1983, 691.)

Samuel Richardson (1689–1761): angol regényíró. Leghíresebb műve a *Pamela, avagy az erény jutalma* (1740), illetve a *Clarissa* című levélregény (1747–1748).

Fortinbras: norvég királyfi a *Hamlet*ben.

Thronfolger: trónutód.

Laertes: dán nemesifjú, Ophelia bátyja, Hamlet ellensége.

Horatio: dán polgár, Hamlet barátja.

Rappierok: rapir, hosszúkard.

Christoph Martin Wieland (1733–1813): német költő, író. *Hamlet* fordítása 1766-ból az egyik első a sorban: *Christoph Martin Wieland Shakespeare. Theatralische Werke*. 8 Bde. Zürich, 1762–1766.

Johann Joachim Eschenburg (1743–1820): német kritikus. Eschenburg rendezte sajtó alá az első teljes Shakespeare-kiadást *William Shakespeare's Schauspiele* (1775–1777) címen.

(FRIED 1996, 90–91., 92–93.; Ella Horn: *Concerning the Premiere of Hamlet in Berlin* <http://www.carolineschelling.com/>)

337. [124–126; 112–114] – НЕТОРЪ (Nestor)

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 149a-b. Autográf.

Keletkezése

1808. február 7. után. A 335. jegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/05/5–6., 107–108. sz., 233–248.

Nestor: *Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache*. T. 1–4. Verglichen, übers. und erklärt v. A. L. Schlözer. Göttingen, Dieterich, 1802–1805.

A jegyzés az August Ludwig von Schlözer fordításában és magyarázó jegyzeteivel megjelentetett orosz őskronikáról, a Nyesztor-kronikáról készített recenzió magyar vonatkozású részlete. A krónika III. részének kilencedik fejezetét foglalja össze, amelyben a magyarok őstörténeté-

ből a kijevi hadjáratról van szó. Az itt megfogalmazott álláspont szerint a magyarok neve, „Ungar”, orosz eredetű, és a magyarok magukat „Madjar”-nak hívják. A magyarok finnugor eredetűek. Schlözer magyarzatai – a recenziens szerint kivételesen nagy tudást latba vetve – ezekhez a szövegrészekhez kapcsolódnak.

A kijegyzett recenziórészlet utolsó bekezdésében a recenziens kitér Schlözer kemény kritikájára a két krónikaszerzőről, akiket úgy emleget, mint „Fabelmänner” – vagyis akik össze-vissza badarságokat beszélnek. Schlözer véleménye egyrészt Anonymusra vonatkozott, akinek műve szerrinte koholmány, amelyet mint történeti forrást teljesen el kell vetni. A recenziens Anonymus kapcsán szóba hozza, hogy Engel János Keresztély (1770–1814) szepešségi szász történetíró és Cornides Dániel (1732–1787) történész, egyetemi tanár, könyvtáros Schlözer tanítványai és hívei voltak, mégis elutasították Schlözer támadásait, és megvédték Anonymus szavahihetőséget.

Schlözer kijelentései nagy felháborodást keltettek Magyarországon. Jankovich Miklós 1820-ban tanulmányt jelentetett meg Schlözer állításainak cáfolataként *A Magyaroknak nem die Ungarn, hanem die Magyaren új elnevezése a Németek által, valóságos Philológiai téveledés* címmel. (Tud. Gyűjt. 1820. III. 1–9.) Erre válaszképpen Majláth János vette védelmébe Schlözert ugyanott. (Tud. Gyűjt. VI. 110–115.) Jankovich a cikkében a névadás jogosulatlanságát támadta. (vö. KESZTYŰS 1991, 357–361. Ehhez l. még FERINCZ [ford.] 2015.)

Szöveghkapcsolatok

Kazinczy nem fűzött kommentárt Schlözer *Nyésztor-krónikájának* recenziórészletéhez, és feltehetőleg nem volt meg neki a recenzeált könyv. Magyarországon Schlözer *Allgemeine nordische Geschichte* című műve volt a legismertebb, valamint az erdélyi szászok története. (Cserey Miklós Kazinczynak. 1829. feb. KazLev XXI. 4973. sz.) Ezeket Kazinczy is ismerte. Schlözer történész munkásságát nagyra tartotta, annak ellenére, hogy a magyar írók közül sokan elfordultak tőle, mint például Horvát István is:

Atyáinkról, a’ világ tsudáiról, holmi alatsony Vadász és Pásztor Képek tsuszamodván lélkünkbe, mi, valóban törpék, elhittük Bayernak, Fischernek és Schlözernek, hogy a’ becsületes Szittyta név bizonytalan, és Barbarussal egyet jelentő nevezet. Magunk dolgozni ’s fáradni restelvé, vagy nem is bátorkodván, idegenektől vártuk Nemzeteink eredetének felvilágosíttatását! (Horvát István Kazinczynak. 1824. nov. 12. KazLev XIX. 4417. sz., 235.)

Ezt bizonyítja egyetlen Schlözerhez írott levele Nitsch Dániel debreceni professzor ásványtani könyvének kiadása ügyében, amelynek utolsó bekezdésében 1809-ben félreérthetetlenül állást foglal Schlözer tudományos eredményei mellett:

Mein theurer Freund! Ich setze Ihnen hier eine Abschrift meines an Schlözern geschriebenen Briefes mit der heute erhaltenen Antwort theils zur Notiz, theils zur Belehrung, wenn ich in meinem Brief an Schl[özer] etwas unrecht geschrieben hätte. Freilich ist das schon zu spät: aber es soll mir zur Leitung dienen, wenn ich wieder an jemand im Ausland schreiben werde. [...] Nehmen sie mein H. Hofrath diese Anzeige als ein Merkmal meiner innigsten Verehrung und des Dankes für die Wohlthat, auch auf die Geschichte meines Vaterlandes sehr viel Licht verbreitet, auch auf uns viel gewirkt zu haben, gütig an. Es war mein lang genährter Wunsch dieses Ihnen sagen zu können, und ich freue mich, dass mir dieses Geschäft Gelegenheit gab, ihn endlich erfüllt zu sehn. Ich schliesse das Umschlagsblatt von einer Zeitung bey, da das gedruckte, ungrische, das Ihnen Fremd ist, leserlicher als das Geschriebene sein muss. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1809. ápr. 16. KazLev VI. 1459. sz., 328.)

Kazinczy levelezésében többször előfordul annak említése, hogy Schlözer mennyire elutasította Anonymus gesztájának történeti forrásértékét:

Szombathy urtheilt nicht á la Schlözer von dem Anonymus Belae R. Notarius. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1812. márc. 9. KazLev IX. 2171. sz., 329.)

Anonimus, vagyis a Béla Király nevezetlen Titoknokja, a ki ellen Schlötzer (Edertől s más Szászoktól inditva), Piringer és mások, ki költék. (Cserey Miklós Kazinczynek. 1829. ápr. 24. KazLev XXI. 4998. sz., 25.)

Kazinczy a *Pandekta I.*-ben 1808 telén külön kijegyzést készített Anonymusról (157. **Anonymus Belae Notarius**) Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* című munkája nyomán.

Magyarázatok

August Ludwig Schlözer (1735–1809): a tizenharmadik század második felének nagy hatású német történettudósa, a göttingeni egyetem professzora. A racionális forráskritikán alapuló történetírás nagy alakja. 1761–1765 között Szentpéterváron tanulmányozta Oroszország, illetve Kelet-(de főképp Észak-)Európa történetét, főleg annak korai forrásai alapján. Szaktudását a cári udvar is igénybe vette. A nemzetközi és a magyarországi finnugrisztikára is jó hatást gyakorolt meggyőző tudásával, realizmusával. Gyarmathi Sámuel is az ő hatására válik finnugristává, a finnugor nyelvtudomány egyik alapművének szerzőjévé. Híressé vált „északi történelme” (*Allgemeine nordische Geschichte*, 1771) összefoglaló képet nyújtott a szláv népek fejlődéséről, figyelemmel a magyarországi szlávokra. Johann Eberhard Fischer szibériakutató, történetíró eredményeit felhasználva foglalt állást a finnugor–magyar nyelvrokonság mellett. Fischer állította össze az uráli nyelvek első etimológiai szótárát 1756 körül (KESZTYŰS 1991, 357–361.)

Nyesztor-krónika: a Kijevi Rusz története körülbelül 850-től 1110-ig. (A krónika magyar nyelvű, új kiadása: *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*, 2015.) A krónikát Kijevben írták 1113 körül. Az eredeti krónika szerzőjének Nyesztor szerzetest tartják, innen a krónika elnevezése. A krónika a 9–11. századi Kelet-Európa történetének elsőrangú forrása. A magyarok elnevezése rendszeresen *ugri* (Magyarországé Ugria, esetleg Jugria a középkori keleti szláv terminológia szerint) A krónika pontos kronológia nélküli bevezető részében, a 7. századi eseményekre vonatkozóan, nagyjából a bulgárok Duna mellékére való települését követően, az ún. „fehér ugorok” – vélhetően onogurok – „szláv földre”, azaz Kárpát-medencébe költözéséről esik szó. Ezen szöveg szerzője – megkülönböztetve a „fehér ugoroktól” – „fekete ugoroknak” nevezi az Oleg (879–912) idején Kijev környékén felbukkanó magyarokat. A krónika bevezető részében olvasható geográfiai leírás szerzője a Kaukázust is „Ugor-hegységnek” nevezi. A 898-as évnél a krónika a keletről érkező magyarok Kijev melletti vonulásáról számol be, megjegyezve, hogy a magyarok éppen úgy sátrakkal vonulnak, mint „mostanság” a kunok. Ezt követően röviden ismerteti a magyar honfoglalást: átkelve az Ugor-hegyeken, a magyarok legyőzték a volohokat és szlovéneket.

(Kijegyzés magyarul)

Lap 242. a' 7d. sorban alólról száml. – A 9. fejezet a magyaroknak Kijeven át Európába való meneküléséről szól, a 898. év táján. V[on] Schl[özer] úr ezt rendkívüli erudícióval magyarázta meg. A tényről két másik adat is van, egy bizánci, Konstantintól, és egy magyar, egy névtelentől, akit Anonymus Notarius Belae-nek szoktak nevezni. A szerző bizonyítja az Ungar, Ugra, Jugra, Wogul nevek azonos voltát. A Vicsegda és Pecsora mentén a Jeges-tengerig nyúló földet Jugriának nevezték. Az itt lakozó népek neve ugyanaz volt, mint azoké, akik 898-ban Kieven átvonultak. Az Ungar elnevezés az oroszoktól ered, s tőlük származott át a többi európaiakhoz: a nép önmagát köztudottan magyarnak nevezi. – Általános elképzelések a finn világról, annak terjedelméről és felfedezéséről. A magyarok ehhez tartoznak. De vajon melyik törzsből kell őket származtatnunk? Az oroszok az ugorok és vogulok közé sorolják őket; ezt csak Konstantin tanúbizonyosága vitatja, aki a besenyők közvetlen szomszédaivá teszi őket. Von Schlözer úr ezért az utléírások Pascatirja, a mai Baskíria mellett dönt, ahol köröskörül finn törzsek ülnek: eszerint a Felső-Jaik /Jaik = Ural folyó/ mentén az Ural hegység közelében fekvő területek voltak a magyarok őshazája. A szerző maga nem titkolja a nehézségeket, amelyek még mindig akadályozzák e vélemény bizonyítását. A recensens azonban teljes mértékben egyetért vele az egyik fő pontban, abban az új állításban, amelyet Fischer csak gyanított, hogy ti. a baskírok tatarizált finnek. A bizonyítékokat nem tudjuk itt részletezni, ám a baskírok életmódjában, erkölcsében és szokásaiban a mohamedán vallás dacára is sok

minden van, ami egyértelműen finn jellegű; még nyelvük is különbözik a többi tatár dialektustól. (A recensensnek nem sikerült még eddig teljes baskír nyelvi mintákat találnia. A Pallas-féle Vocabulariumban fellelhető néhány szó nem elegendő az alapos vizsgálathoz.) Különösen furcsa viszont, hogy a kirgiz terület baskírajait istakinak (osztjásoknak) nevezik, ami a tatároknál általában külföldit jelent. – Ezeket a vizsgálatokat két olyan névtelen magyar krónikás, vagy ahogyan v[on] S[chlözer] úr nevezi őket, mesélő állításainak kritikája követi, akiket még mindig megbecsüléssel illetnek még tekintélyes történészek is, noha merő bolondságot és vad esztelenséget adnak elő, miként azt a beszámolóikból a szerző által közölt hű kivonat igen meggyőzően bizonyítja. Amit Kiebben a magyarok műveltek, arról hallgatnak az orosz krónikák. Csupán az ún. Notarius Belae/Béla (király) jegyzője számol be egy csatáról, melyet a magyarok az oroszokkal és a kunokkal vívtak, s amelyben az utóbbi kettőt teljesen legyőzték és földjeiket meghódították. A krónika ide vonatkozó részzeit a szerző szó szerint idézi és kritikai górcső alá helyezi. Az egész történet – ez a schlözeri vizsgálódás eredménye – szégyentelen kitaláció, talán politikai szándékkal és Béla jegyzőjének hitelességével szemben, amelyet nemrégiben még a néhai Cornides és Engel úr siettek oltalmazni; egyáltalán nagyon nyomós érvek vannak felsorakoztatva. E furcsa esemény kronológiája bizonytalan: a Nestor megjelölte 898. év ellentmond a bizánci és frank évkönyvek adatainak. (ford. B. B. A.)

XXXI. csomó

[3–72]

- 338. A zsbói nagy megholt
- 339. Büchercensur
- 340 [Guelf, Gibelin]
- 341. Soltész,
- 342. francia nyelv
- 343. annál...minél
- 344. Az Erdő
- 345. Schillers Literarische Würdigung
- 346. Németre fordított francia Tragoed
- 347. Corneille – az ő Rodogünje. Német poétai stílus
- 348. rossz fordító
- 349. [Herdernek felesége]
- 350. P. Rutilius
- 351. coma, rutila
- 352. Herdernek munkáji annunciálva
- 353. Voltair's Tancred u. Mahomet
- 354. [System des Gleichgewichts]
- 355. Franz v. Sonnenberg
- 356. Collin's Regulus
- 357. [Gedichte und Phantasie von Tian]
- 358. Botanik
- 359. d'Arnaud de Baculásra
- 360. Sonetto
- 361. Kalligone. von J. G. Herder
- 362. Lied
- 363. [Magyar Régiségek és ritkaságok]
- 364. Guide des Voyageurs en Europe par M. Reichard, Conseiller de Guerre. A Weimar, au Bureau d'Industrie 1805. T. I. II. III. troisième édition
- 365. Pázmány Péter, ha hazafi volt-e?
- 366 [Batthyáni Lajos Palatinus]

A XXXI. csomó rövid kijegyzésekből áll. Az eredeti, át nem számozott oldalszámok alapján korábban valamelyik *Pandekta*-kötet elején foglalt helyet. A csomó első, 338. kijegyzésének keletkezési dátuma (1810. január 22.) arra enged következtetni, hogy ez a csomó áll időben legközelebb a jelenlegi *Pandekta III.* kötet élén található „Előszóhoz” (1810. január 6.), vagyis feltételezhetjük, hogy az egykori kötetnek ez a csomó képezte az első részét.

338. [3] – A zsidói nagy megholt.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 151a. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferencz' eredeti poétai munkái, kiad. Bajza József és Toldy Ferenc, Egyetemi Nyomda, Buda, 1836, 96.

Kazinczy Ferencz összes költeményei I. (Nemzeti Könyvtár, Kazinczy Ferenc összes munkái), kiad. Abafi Lajos, Aigner L., Bp., 1879.

Kazinczy Ferenc összes költeményei, kiad. Gergye László, Balassi Kiadó, Bp., 1998, 101.

Kazinczy Ferenc, Költemények I–II. (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, I. 921., II. 396–399.

Keletkezése

1810. január 22. körül. A vers keletkezésének dátuma alapján.

Felhasznált szöveg

Az 1810. január 22-én hajnalban született epigrammát Kazinczy még aznap (KazLev VII. 1647. sz., 1648. sz., 1651–1653. sz., 1656. sz., 1668. sz.), illetve a következő napokban sokfelé szétküldte, és azonnal publikálta is. A *Hazai és Külföldi Tudósítások* 13. számában jelent meg először (1810. február 14.). Valószínűleg a vers szétküldésének időszakában archiválta a *Pandekta III.* kötetben.

Szövegkapcsolatok

Wesselényi Miklós 1809. október 25-én hunyt el. Kazinczy epigrammáját azonban nem közvetlenül a haláleset ihlette, noha ekkori levelezésében többször is szó esik az elhunyról, hanem a *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1810. január 6-i számában megjelent emlékezés, amelyben Wesselényi „Kátói erősséggel bíró characteré”-ről esik szó. (Idézi Váczy János a jegyzetben, KazLev. VII. 570.) Kazinczy leveleiben, a vershez írott kísérő soraiban kifejezetten hivatkozik a cikke és a Catóhoz való hasonlításra, a vers ihletőjének a Brutusszal való összekapcsolását tekinti:

Még nem hajnallá ma, 's nem alhatám. Egy Epigrammát csináltam, kicsúsztam a lámpához, 's papirosra írtam, hogy el ne felejtsem reggelig. Haszontalan! nem jöve álom szemeimre. – Wesselényire emlékeztem, s az ő nagy karakterére. Igaz képe áll a Kultsár leveleiben No. 2. és azt véghetetlenül helyesen dolgozta-ki, akárki írta. – Az az ember Cató volt és Brutus – mondom. Egyszerre kész vala az Epigramma, 's olly jó, hogy az Anthológiában bizvást elállhat. Szép, nem szép, dicselkedni: azt én nem kértem. Igaz a mit mondok. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1810. jan. 22. KazLev VII. 1647. sz., 221.)

Még nem üléseztek. Wesselényi halálára gondoltam, amit Kultsár lapjában kiválóan lefestettek. Vehemens viselkedésére gondoltam, és az érzületei nemességére. Cato és Brutus egyszerre! kiáltottam. – Az epigramma készen állt, amint felpillantottam. – Barátom, isteni lett. Megírtam Kultsárnak és az özvegyének. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1810. jan. 22. KazLev VII. 1648. sz., 227.)

Wesselényi meghala. Haldokolva (25. Oct. 1809) szüntelen a' Hazát emlegette fájdalommal. Vehemens ember volt mint Cátó, de lágyszívű mint Brutus. Ezt mondám 22-a Jan. a' nélkül, hogy Epigrammát akartam volna csinálni. De ez a' gondolat, nézzd, mit szüle. – Tudom mit lehet mondani az immodestia felől. De Tacitus Agricólában azt mondja, hogy a' Régiek az effélét nem kevélységnek, hanem csak egyenességnek mondák (fiducia morum). Az Epigr. valóban igen jó, 's örvendek hogy Wesselényi általában megtiszteltetik, 's hogy azokban, a' kik ezt olvassák, az a' gondolat támadhat, hogy Wesselényi csak a' gonosz és rút tettek eránt volt vehemens, a' jók eránt nem volt lágabb szív soha. Megküldtem ezt Kultsárnak. (Kazinczy Dessewffy Józsefhez. 1810. jan 25. KazLev VII. 1653. sz., 239.)

Wesselényi halála kapcsán a *Pandekta III.* kötetben még egy kijegyzés található: **385. B. Wesselényi Miklósnak Tempeljére** MTA KIK K 633/III.216a. [37].

Magyarázatok

Wesselényi Miklós, id. (1750–1809): erdélyi ellenzéki politikus. Feleségével, Cserey Ilonával (1754–1831) keresztszülei voltak Kazinczy korán elhunyt első lányának, Iphigénie-nek. (l. még **3. A' Zsibói Kastély felibe** MTA KIK K 633/I. 73a. [199]) Wesselényi egyetlen életben maradt gyermekéhez, ifj. Wesselényi Miklóshoz (1796–1850) Kazinczy 1809-ben episztolát írt. (A Wesselényiekhez részletesen lásd még: EL. 186–205, valamint 322–330., 435–437., 513–517., és az életrajzi összefoglalókat a jegyzetben: 595–596.)

Zsibó: Zsibó (Szilágy vm.): ma Jibou (R). A Wesselényi család birtokközpontja.

339. [3] – Büchercensur

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 151a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A **338.** és a **363.** kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/12/27; 310. sz., 601–603.

Johannes von Müller: Grundzüge der Weltgeschichte, um mit dem Grundriß der Welthandel des sel. Büsch verbunden zu werden von Dietrich Hermann Hegewisch, Hamburg, Bohn, 1804.

A kijegyzett szövegrészlet a *JALZ* recenziójának 602. oldalán található.

Szövegkapcsolatok

Kazinczyt foglalkoztatta a cenzúra megjelenésének kérdése: A **225. Libror. Censura in Hungaria** című kijegyzése a magyarországi cenzúra kezdetéről szól.

Magyarázatok

VI. *Sándor Pápa*: eredeti nevén Rodrigo Borgia (1431–1503), a 214. pápa 1492-től haláláig. 1501-ben kiadott bullájával az egész egyházra nézve egyetemes érvényű cenzúrendeletet dolgozott ki, melyet az 1515-ös lateráni zsinaton véglegesítettek. A katolikus egyház történetének egyik legsötétebb alakjaként tartják számon, világias érzelmeivel, érzéki szenvedélyeivel beszennyezte a pápai trónt, noha nem tett olyat, amit elődei már ne tettek volna meg, pontifikátusa nem ütközött kánoni jogokba, törvényekbe, és nem sértett meg vele semmiféle egyházi törvényt. (KL IV., 130.)

Johannes von Müller (1752–1809): svájci történész. A Kazinczy által ismert recenzió – bár nevének csak kezdőbetűi szerepelnek a cikk végén – idézett megjegyzése a pápával kapcsolatban ironikus.

(Idézet magyarul)

Kinek lett volna több oka rá! Alighanem ez a szentatyja éppen a vallást is az alapjaihoz vezette vissza.

340. [4] – [Guelf, Gibelin]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 151b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Ludwig Timotheus von Spittler: *Entwurf der Geschichte der europäischen Staaten*, 2. Theil, Berlin [első kiadása: 1793–1794].

Kazinczy Spittler művének saját tulajdonában lévő példányát használta. Az oldalszámra utalás ellenére nehéz volt azonosítani a pontos lelőhelyet, mert nem tudni, hogy a népszerű történeti munkának melyik kiadása volt meg neki. A guelfek és ghibellinek dichotómiája az egyik legrégebbi és legádázabb politikai pártellentétként Kazinczynál előhívta az angol, majd a magyar történelem analóg ellentétpárját, amely ily módon összekapcsolja a két, egymástól egyébként vonallal elválasztott kijegyzést.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a néhány szavas kijegyzésben utalást tesz a *Pandekta* egy másik helyére, a *Pandekta III.* kötet 374. oldalán a 392. **Guelfes, Gibelins** (MTA KIK K 633/III.229b) című kijegyzésre. Abban a kijegyzésben Voltaire *Annales de l'Empire depuis Charlemagne* című műve alapján idéz egy részletet a guelfek és a ghibellinek közti viszály eredetéről. Spittler művének használatáról ugyanebben az időszakban, egy 1810. január 13-án kelt levelében tesz említést, bár egy teljesen más történeti témában vette elő a könyvet. (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1810. jan. 13. Kazlev VII. 1642. sz., 206.)

Magyarázatok

Gibelliner: a ghibellinek egy politikai párt volt Itáliában a 12–14. században, a guelfek ellenfelei. Eredetileg azoknak volt az olasz gyűjtőneve, akik a Német-római Birodalom trónjáért folyó, többször kiújuló harcban a Hohenstaufen család pártján álltak ellenfelükkel, a Welf családdal szemben.

Attól fogva, hogy a pápasággal is szembe kerültek (1159), ghibellinek általában a császárpártiakat nevezték. A guelfek és ghibellinek közötti küzdelmek kettéosztották a birodalomban élő családokat, és véres harcok sorát indították el néhány város feletti uralom megszerzéséért. A háttérben a császárság és a pápaság harca húzódott meg az itáliai hegemonia elnyeréséért. (NAGYLEXIKON 2003, VIII. 616.)

Caesariner: császárpárti.

Guelfen, Schwarzen: guelfek, a pápaság hívei. A 13–14. században a guelfek (főként kereskedők, iparosok) egysége megbomlott, több helyen (pl. Firenze) két ágra szakadtak (mérsékelt „fehérek” és „radikális” feketék), amelyek egymással is hatalmi harcot vívtak.

Torry: az ír bandita, marhatolvaj szóból. Angol arisztokrata párt. A tory név először Írországból jelent meg I. Károly idejében. Az 1679–81-es politikai válság idején azoknak a gúnyneve volt, akik elfogadták, hogy II. Károlyt katolikus öccse, a későbbi II. Jakab kövesse a trónon. 1689-ig, a dicsőséges forradalomig az udvar támogatóinak számítottak, szemben a vidéket képviselő whigekkel. A 18. század legnagyobb részében a toryk ellenzékben voltak. Az 1780-as évektől a toryk és a whigek szervezettebb pártokká alakultak. A francia forradalom idején a radikális mozgalmakat elítélő nézeteik miatt hazafiasabbnak számítottak, mint a whigek. Az 1832-es parlamenti reform után megalakult Konzervatív Párt tagjait ma is toryknak hívják (NAGYLEXIKON 2003, XVII. 602.)

Whigh: angol arisztokrata párt. A whig elnevezés skót eredetű. Így nevezték a skót marhapásztorokat, állítólag azért, mert lovaikat a „whigam” kiáltással ösztönözték. Így nevezték azokat, akik az udvarral szembeszállva nem akarták, hogy II. Károlyt, katolikus öccse, a későbbi II. Jakab kövesse a trónon. 1689 után az udvar pártjává váltak. Az 1780-as évektől ellenzékbe kényszerülve szervezettebb csoportosulássá váltak, reformokat követeltek. 1832 után a whigek bázisán alakult meg a Liberális Párt. (NAGYLEXIKON 2003, XVIII. 675.)

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

1259 [...] Nicht nur war alles in Factionen getheilt, sondern zum grössten Unglück des Landes waren vor ungefähr einem menschenalter zwei namen von hauptfactionen entstanden, und nun musste jeder – Welsisch oder Gibellinisch seyn. [...]

341. [4] – Soltész,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 151b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Ludwig Timotheus von Spittler: *Entwurf der Geschichte der europäischen Staaten*, 2. Theil, Berlin [első kiadása: 1793–1794].

A kijegyzésben szereplő többi szó eredetének magyarázatához használt források nem azonosíthatóak.

Magyarázatok

(*Kijegyzés eredeti kontextusa*)

Einem solchen Dur waren in kleineren Districten so genannte Schultheissen (sculdascii), und diesen wieder Centhalren (centenarii) mit voller Civil- und Militar- Verwalt subordiniert.

342. [4] – francia nyelv

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 151b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A Voltaire-nek tulajdonított mondat eredeti lelőhelye nem azonosítható.

Magyarázatok

(*Kijegyzés magyarul*)

Egy büszke szegény, akinek mindemellett jár az alamizsna. (ford. G. O.)

343. [4] – annál... minél...

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 151b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május. A 333. és a 355. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

344. [5] – Az Erdő.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 152a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc összes költeményei, kiad. Gergye László, Balassi Kiadó, Bp., 1998, 102.

Kazinczy Ferenc, *Költemények I–II.* (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás), sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, I. 99, 112.; II. 382–385.

Felhasznált szöveg

Noha a vers keletkezésére Kazinczy minden forrásban egyöntetűen 1810. január 3-át adja meg, a *Pandekta III.* kötet XXXI. csomójában, a néhány kijegyzéssel előtte található, 338. **A zсібói nagy megholt** című verskijegyzés alapján a tisztázatot csak ezután, január 22. után másolhatta be.

A *Pandekta II.* kötetben található másik, 258. Az *Erdő* (MTA KIK K 633/II. 151a) című ki-jegyzés szintén 1810 első felében keletkezett. A két versmásolat közötti leglényegesebb különbség, hogy a 344.-ben ott találjuk már a vers latinra fordított változatát is Kézy Mózesstől, az eredeti keletkezéséhez képest alig egy hét elteltével, január 11-én.

A vers előzménye egy 1786-ban született dal volt, melyet 1809-ben elégetett más versekkel együtt. A vers alapötletét epigrammaként, két disztichonban dolgozta fel újra Kazinczy 1810. január 3-án éjjel. Az elkészült verset a következő néhány hónapban sokaknak elküldte levélben, megegyező szöveggel, s ezt archiválta kétszer a *Pandektákban* is 1810–1811 során.

A versnek alig egy hét elteltével, január 11-én már latin fordítása is született, Kézy Mózesstől, ezt Kazinczy levélben és a *Pandektákban* is archiválta (vö. KÖLTEMÉNYEK II. 383–384.).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a frissen megírt verset 1810. január 1–3. után (a Berzsenyinek címzett levél megadott dátuma szerint a levelet 1-jén kezdte el írni, de valószínűleg 3-án fejezte be), február 19-ig hat levelezőpartnerének küldte meg különböző kommentárokkal. (KazLev. VII. 1633. sz., 191.; 1641. sz., 205.; 1645. sz., 213.; 1646. sz., 220.; 1653. sz., 238–239.; 1668. sz., 277–278.)

A verset 1813 júliusában ismét elküldte Döbrenteinek, az *Erdélyi Muzéumban* való publikálás céljából. Ekkor több módosítást is végrehajtott a szövegen, lényegében ez jelent meg aztán a lapban 1814-ben.

Magyarázatok

Kézy Mózes (1781–1831): matematika-fizika szakos tanár, költő és könyvtáros a sárospataki református kollégiumban.

345. [5]– Schillers literarische Würdigung.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 152a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Göttingische gelehrte Anzeigen; 1807/12/12, 199. sz., 1977–1985.

Theater von Schiller: Vierter Band: Maria Stuart. Macbeth. Turandot. Iphigenie in Aulis. fünfter Band: Wilhelm Tell, Phaedra. Der Neffe als Onkle, der Menschenfeind, Semele. Tübingen, Cotta, 1807.

A Kazinczy által „Schiller irodalmi méltatása” címmel ellátott recenziókijegyzés leelőhelyének bibliográfiai adatai pontosak, de a *Göttingische gelehrte Anzeigen* című folyóiratban megjelent recenzióban nem találhatók meg azok a mondatok, amelyeket Kazinczy kiírt. A pontos hivatkozás alapján bizonyára olvasta a Schiller színházi műveinek kiadásáról készült cikket, de a kijegyzés szövege talán máshonnan származik.

Szövegkapcsolatok

Kazinczynak a recenzeált Schiller-kiadás megvolt. Már egy évvel korábban, 1809 februárjában egy németül írott levelében elragadtatással nyilatkozik Schiller színdarabjairól, melynek kötetét akkor kapta meg a könyvkötőtől:

Ich habe dieser Tagen viel an Sie gedacht, liebe Viky, als ich Schillers Theater endlich einmahl von meinem Buchbinder zurückerhielt, und nun seine bewunderte Werke, ausser dem teuflischen (die Räuber), das ich nie lesen werde, und wenn ich ein Jahrtausend leben würde, wieder las, und zwar aus ästhetischen Gründen, nicht bloss zur Unterhaltung, las. Ich erinnerte mich nähmlich, dass wir beyde einst klagten, dass der Dichter des Don Carlos mit seiner Jeanne d'Arc auf uns fast einen widrigen Effekt machte. Jetzt nehme ich dieses Wort zurück, und gestehe, dass ich gegen Schiller sehr ungerecht war. Seine Jungfrau von Orleans ist gewiss ein Werk, das unsere Bewunderung uns abzwängen muss. So ist auch Maria Stuart, mit der ich einst auch nicht ganz zufrieden war. Vor allen andern reizte mich aber jetzt seine Braut von Messina, die ganz im Geiste der Griechen geschrieben ist. Nicht bloss der Chor macht diese schöne Dichtung zu einer griechischen, sondern sogar Kleinigkeiten, die nur dem fühlbar sind, der sich mit den Tragikern der Griechen bekannt gemacht hat. –Schiller ist wirklich sehr gross. In ihm haben die Deutschen einen Sophokles und Corneille. (Kazinczy Kazinczy Miklósnénak. 1809. feb. 18. KazLev VI. 1423. sz., 239.)

A tübingeni Cotta kiadónál 1805–1807 öt kötetben, megjelentetett színművek IV–V. kötetéről készült a recenzió. A kijegyzéssel hozzávetőleg egyidőben Kazinczy felajánlotta Romy Károly Györgynek, hogy saját Schiller-köteteit kölcsönadja. Előszőr 1809 decemberében kerül szóba a kölcsönzés:

Alle Werke von Göthe, meinem Idol, dann die Theatralischen Werke von Schiller, nach der letzten Cottaschen Ausgabe, (mit stumpfabgenützten Lettern!!!) so wie die Werke von Herder (theol. philos. und belletrist. Inhalts) stehen Ihnen zu Diensten, und dies mit ungeheuchelter Freude. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1809. dec. 28. KazLev VII. 1628. sz., 182.)

A Schiller-köteteket végül csak egy hónappal később, 1810. január 29-én küldte el egy külön szálitmánnyal. (Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek. 1810. január 28. KazLev VII. 1655. sz., 246.)

Magyarázatok

Friedrich Schiller (1759–1805): német költő, drámaíró.

(*Kijegyzés magyarul*)

Schillert itt élesen, de nem igaztalanul bírálják. Jogosan hányják szemére a filozófiai töprengéseket drámai költeményeiben, a silány erejű képzeletet dalaiban, a politikailag bölcselkedő tekintet hiányát történeti műveiben.

346. [6–7] – Németre fordított francia Tragoed.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 152b–153a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/12/14, 299. sz., 513–519.

Bajazet: Trauerspiel in fünf Aufzügen nach Racine von Theodor Heinrich August Bode. Berlin, Braun, 1804; Rodogüne: ein Trauerspiel nach Corneille von Theodor Heinrich August Bode. Berlin, Braun, 1803.

A JALZ-ben megjelent recenzióból Kazinczy három kis részletet jegyzetelt ki, három kijegyzésben, önálló címmel (346–348.), de csak a 346. kijegyzés szövegében utal forrására.

A 346. kijegyzés szövege a JALZ 513. oldalán található, és általában a francia ún. szomorújátékok németre ültetésével kapcsolatos észrevételeket fogalmaz meg. A recenzió elmarasztalja Bode fordítását, amiért nem sikerült a német nyelvhez adaptálnia a francia klasszikus dráma nyelvezetét. A kijegyzés végén a magyarul olvasható mondat a bekezdés utolsó mondata magyarra átültetve, amely tehát nem Kazinczy saját véleménye.

Magyarázatok

Jean Racine (1639–1699): francia klasszicista drámaíró.

Pierre Corneille (1606–1684): francia klasszicista drámaíró.

Heinrich August Bode (1778–1804): német író, műfordító. Legismertebb fordításai Corneille *Rodogune* és Racine *Bajazet* című színdarabjai.

(Kijegyzés magyarul)

A francia szomorújáték dikciója gyakran oly sokkal inkább epikus, mint drámái, hogy a megszólalásokat, amelyekre felváltva kerül sor, csak a következők: Mondta és Válaszolta látszanak elindítani. A német kiadó ezért gyakran – amennyiben nem tudja elkerülni, hogy saját színpada lebegjen a szemei előtt – csakugyan rá van kényszerítve, hogy a megszólalások között dialogikus átmenetekkel segítsen. Mindazonáltal e segítségek, amelyek természetüket valami üresség nyomán nyerik el, oly kevés helyet foglaljanak el, amilyen keveset csak lehetséges, és csak érezhető szükség esetén alkalmazzák őket. A régi, gottschedi német fordításokban ezek adják a legneveltebb oldalakat, s ezekben az esetekben ott nem ritkán az adott kor illemtankönyveinek kellett volna megfelelniük. Götter ebben is mindig megmutatta ízléssel teli tudását a poézis mechanikája terén, anélkül azonban, hogy megfelelt volna a lehető legnagyobb hűség legszigorúbb fogalmának, akár csak a szükségszerű eltérések esetén is. Voltaire, aki a francia tragédia régi szabását néhány részletet illetően általában modernizálta, a német kiadót a legritkább esetben hozza zavarba ebben az értelemben. Ilyen módon azonban mindez leginkább és leggyakrabban Racine-nál esett meg, aki a görög szomorújátékot kivetkőztette líraiságából, s példának tekintette, hogy Bode úr (az itt Jenai Allg. L. Z. 1804. Decemb. No 299. lap 513. recensealt Bajazet és Rodogüne darabokban) eredeti műveinek legjellegzetesebb részeit veszni hagyta, de mégis túlságosan sok indokot adott a kételyre, hogy azokat nem egészen tekintette át.

Corneille-nél, és még inkább Racine-nál a cselekmény az olvasók számára valóban a beszéd fátyla mögött zajlik, és csak a néző előtt leplezhető le. Ennélfogva a költői fordítónak erre az összefüggésre is figyelnie kell, a beszédben az elevenség fokát sem jobban, sem kevésbé, hanem pontosan abban a mértékben kell megpróbálnia megragadni, amennyit abból a költő belefektetett. Tanulmányoznia kell a jegyzetek érvényét, anélkül, hogy elfelejtené, hogy azoknak e kompozícióban csak a színházi előadás során szabad elnyerniük a legnagyobb nyomatékukat. Nem kell úgy fordítani a fr. Tragóediát hogy az sem fr. Tr. sem német Tr. ne legyen. (ford. D. E.)

347. [8] – Corneille – az ő Rodogünje. Német poétai stílus.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/ III. 153b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/12/14, 299. sz., 513–519.

Bajazet: Trauerspiel in fünf Aufzügen nach Racine von Theodor Heinrich August Bode. Berlin, Braun, 1804; Rodogüne: ein Trauerspiel nach Corneille von Theodor Heinrich August Bode. Berlin, Braun, 1803.

A kijegyzés a *JALZ* 517. oldaláról származik, ahol a recenzens Corneille stílusának nehézségeiről értekezik. A cikk egy másik helyéről származik az a mondat, amelyet Kazinczy a kijegyzés végén magyarul, egy mondatban foglal össze, miszerint a franciák *Logogriph*nak nevezték a darabot. Az elnevezést először Boileau használta, a szó jelentése: rejtvény.

Magyarázatok

(*Kijegyzés magyarul*)

Ez a stílus (német poétai), amelyben a költészet a saját farkába harapó kígyót írja le, ami kétségkívül örökkévalóságának jelképe, ahol a kezdet és a vég egymásban nyugodni látszik, ez a stílus, gótikus művészet és déli költészet oly kései, történelmi s éghajlati okok nélküli követése, Corneille spanyol és olasz Parnasszustól csábított idős műzsájának igen illő ruházatul szolgálhatott. – A finom, gyakran zavaros és sötét, gyakran éles és erős antitézisekből, amelyekben Corneille a tragikus helyzeteket és jellemeit szóhoz szokta juttatni, az ő bőbeszédű, s ugyanakkor elmés stílusából stb. (ford. B. B. A.)

348. [8] – roszz fordító.**Szövegforrás**

MTA KIK K633/ III.153b–154a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/12/14, 299. sz., 513–519.

Bajazet: Trauerspiel in fünf Aufzügen nach Racine von Theodor Heinrich August Bode. Berlin, Braun, 1804.; Rodogüne: ein Trauerspiel nach Corneille von Theodor Heinrich August Bode. Berlin, Braun, 1803.

A kijegyzés a recenzió 513. oldaláról származik. Ebben a részben is a fordítás hibáiról van szó, pontosabban arról, hogy ha a francia dráma stílusát nem tudja visszaadni a fordító, akkor a leglényegesebb vész el belőle.

Magyarázatok

(*Kijegyzés magyarul*)

Ahelyett, hogy sajátosságaikhoz ragaszkodott volna nemük sajátosságaiban, vagy ott vált volna el tőlük, ahol az e tulajdonságok mentése végett szükséges lett volna, ő egy olyan beszédsodrásban tetszelgett, mely az eredeti stílusának minden jellegzetességét elmosta. Ám éppúgy elvehetjük a görög tragédiától a kórust, mint a franciától a stílust: amazt ezzel, emezt azzal, de mindkettőt életfontosságú szervétől fosztjuk meg. (ford. B. B. A.)

349. [9] – [Herdernek felesége]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 154a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Magyarázatok

Maria Caroline Flachsland (1750–1809): 1773-tól Johann Gottfried von Herder felesége. Férje halála után életrajzot írt róla, írói hagyatékának összegyűjtéséről, valamint kiadásáról is gondoskodott.

350. [9] – P. Rutilius

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 154b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Lucius Annaeus Seneca: *De Beneficiis* (A jótéteményekről) 6, XXXVII, 2.

Magyarázatok

Rutilius Publius Lupus: római rétor Seneca korából. *Schemata lexeos* című munkája Gorgias egy elveszett műve nyomán tárgyalja a szóalakzatokat, és sok olyan görög szónoktól idéz példákat, akiknek művei elvesztek. (PALLAS, XIV. kötet, 450.)

(Hivatkozott szövegrészlet eredetije)

Callistratum aiunt, ita certe Hecaton auctor est, quum in exsilium iret, in quod multos simul cum illo seditiosa civitas et intemperanter libera expulerat, optante quodam, ut Atheniensibus necessitas restituendi exsules esset, abominatum talem reditum. Rutilius noster animosius; quum quidam illum consolaretur, et diceret instare arma civilia, brevi futurum, ut omnes exsules reverterentur: Quid tibi, inquit, mali feci, ut mihi peiorem reditum, quam exitum optares? *Malo, ut patria exsilio meo erubescat, quam reditu moereat.*

(Kijegyzés magyarul)

A filozófia iránt elkötelezett férfit. Amikor lehetősége nyílt, hogy visszatérjen a száműzetésből, így válaszolt (ford. K. D. A.):

„úgy akarom, hogy a hazám inkább szégyellje magát a száműzetésem miatt, mintsem szomorkodjék hazatértemen!” (ford. Bollók János. SENECA 2004, II. 469.)

351. [9] – coma, rutila.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 154b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Gaius Tranquillus Suetonius: *De Vita XII Caesarum*.
Vita Neronis Liber VI, I.

Magyarzatok

Gaius Tranquillus Suetonius (Kr. u. 75–160): római történetíró.

(Hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa)

Ex gente Domitia duae familiae claruerunt, Calvinorum et Ahenobarborum. Ahenobarbi auctorem originis itemque cognominis habent L. Domitium, cui rure quondam revertenti iuvenes gemini augustiore forma ex occurso imperasse traduntur, nuntiare senatui ac populo victoriam, de qua incertum adhuc erat; *atque in fidem maiestatis adeo permulsisse malas, ut e nigro rutilum aeriue adsimilem capillum redderent*. Quod insigne mansit et in posteris eius, ac magna pars rutila barba fuerunt.

(Kijegyzés magyarul)

A Domitiusok nemzetségéből két család szerzett magának fényes hírnevet: a Calvusok meg az Ahenobarbusok. Az Ahenobarbusok őse és egyúttal a családi melléknév szerzője, L. Domitius egyszer, útban hazafelé a mezőről, szembetalálkozott két, embernél fenségesebb szépségű ikerfiúval, s azok, amint elhaladtak mellette, megparancsolták neki – így szól a történet –, tegyen jelentést a senatusnak és a római népnek egy győzelemről, melyről addig senki sem tudott semmi biztosat; *isteni hatalmuk bizonyosságául végigsimították állát, s íme, fekete szakállát egyszeriben vörösés ércszí-nűre változtatták*. Ez a megkülönböztető jel tovább élt utódaiban is, mert legtöbbször rőt szakállú volt. (ford. Kis Ferencné. SUETONIUS 1984, 192.)

352. [10–11] – Herdernek munkáji annúnciálva

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 154b–155a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung Intelligenzblatt; 1804/09/15, 127. sz., 1061–1064.
Ankündigungen neuer Bücher. Anzeige der Subscription zur Herausgabe der Sämmtlichen Werke von Johann Gottfried von Herder. (Johann Gottfried von Herder's Sämmtlichen Werke, Tübingen, Cotta, 1805–1820.)

Herder összes művének első teljes kiadása 1805-től jelent meg. A kijegyzésben az az előfizetési felhívás szerepel, a megjelentetni kívánt kötetek részletes tartalmával, amelyre Kazinczy maga is jelentkezett. A kijegyzés idején már az addig megjelent kötetek a birtokában voltak.

Szövegkapcsolatok

Herder műveinek összkiadása több más *Pandekta*-kijegyzésben is szóba kerül (vö. 50, 84, 259. kijegyzés).

Kazinczy először 1807 novemberében említi Kis Jánosnak, hogy megkapott huszonnégy kötetet a Herder-kiadásból:

Csak most kapám-meg a' könyvkötőtől Herdernek 24. darab munkáját a' Cotta kiadásából, Religion u. Theologie – Philosophie u. Geschichte – Poesie u. Kunst. Machinalment belé tekinték a' 3dik szakasz első darabjába: Fragmente zur deutschen Literatur. Ut vidi, ut perii! – Mint jártam, nem mondhatom el. Olvassd, 's tudni fogok. A' magam ideájira ismertem: de melly rend, melly fény, melly tudomány! – – Non multa, sed multum. Félre jó ideig minden díbdábság. Herdernek kell tennem magamat tanítványává. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1807. nov. 4. KazLev V. 1190. sz., 213.)

Ezt követően mint előfizető a megjelenés sorrendjében folyamatosan kapta az újabb köteteket. A sorozat ára meglehetősen borsos volt:

Imhol küldöm Herdernek mind az 5 Lieferungját, öt rendbeli Kereskedői signaturával. Kérlek, ezen signaturákat el ne hullassd. Ebből látni fogod, hogy az eddig érkezett Herderekért Cottának megyen 82 f. 37 xr., a' 3. rendbeli prto pedig 30 f. 51 xr... Én Herder nélkül el nem leszek: de későbbem veszem-meg, mikor erszényem jobban elbírja. (KazinczyDessewffy Józsefnek. 1809. jan. 21. KazLev VI. 1402. sz., 192.)

Kiliánnak signaturája ezt teszi: 2te und 3te Lieferung, 5–15tes Band. Preiss 142 f. 30 xr. És így az egyik exemplárnak nyolcz utolsó része 71 f. 15 xr. – Ha Schillernek Theatrumát és Herdernek 28 tómus írását magam nem rendeltem volna a' Subscriptionspreisson Cottától Tübingából, 's Cottának leveléből nem látnám, melly drága: – ha Bécsben önmagától Schaumburgtól nem tudnám, hogy ez a' 28. kötet Herder 220 f. auf weissem Druckpapier, elémülnék a' Kilián contóján. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1809. jan. 23. KazLev VI. 1403. sz., 194.)

A kijegyzés keletkezésének időszakában, 1810. januárjában is fizette még az újabb és újabb kötetek árát, s erről még 1812-ben is panaszkodik:

Rossz időket értünk könyvnyomtatásra nézve. Bécsbe 1. pengőarany = 50 f! Én 200 frttal tartozom a' Tübingai Cottának, Herderért. Aprilisban le akartam fizetni Kiliánnak. De az fel nem vette, félvén a' Cursus megváltoztatástól. Képzelheti az Úr, hogy most ezen summa mennyibe kerülne. Könyveket többé a külföldről nem vehetni. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1810. jan. 22. KazLev VII. 1647. sz., 221.)

Ezeknek árokat pedig kérem hogy adja által Kiliánnak azon 126 f. summájába, mellyekkel én általa Tübingi Könyvnyomtató Cotta Urnak a' Herder munkájáért tartozom. (Kazinczy Helmezy Mihálynak. 1812. nov. 8. KazLev X. 2337. sz., 162.)

Magyarázatok

Johann Gottfried von Herder (1744–1803): német költő, műfordító, történetfilozófus (l. még 259. kijegyzés).

353. [12–22] – Voltair's *Tancred* u. *Mahomet***Szövegforrás**

MTA KIK K 633/III. 155a–160b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/11/15, 274. sz., 313–318.

Tancred: Trauerspiel in fünf Aufzügen nach Voltaire von Johann Wolfgang von Goethe. Tübingen, Cotta, 1801.; *Mahomet*: Trauerspiel in fünf Aufzügen nach Voltaire von Johann Wolfgang von Goethe. Tübingen, Cotta, 1802.

A teljes terjedelmű recenziókijegyzéshez Kazinczy semmilyen megjegyzést nem fűzött.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy *Az én naplóm* tanúsága szerint 1803. június 6-án este Bécsben megnézte a *Tancredet*, melyet ekkor még Goethe darabjaként aposztrofál:

Estve Göthének tancredjét játszották. Lange volt benne Tancred. Olly tele vala a' Nézőhely hogy eggy almát sem lehetett volna közöttünk leereszteni. (PEml. 293.)

Kazinczy bizonyára ismerte Péczeli József fordításában is. (*Mérop és Tancred*, Komárom, 1789.)

Magyarázatok

François-Marie Arouet de Voltaire (1694–1778): francia író. 1759-ben írta *Tancred*e című színművét, a *Mahomet* című tragédiáját pedig 1741-ben mutatták be először.

354. [22] – [System des Gleichgewichts und der Gerechtigkeit]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 160b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/11/19, 277. sz., 337–341.

System des Gleichgewichts und der Gerechtigkeit von Nicolaus Vogt, 1. und 2. Theil. Frankfurt am Main, Andreä, 1802,

A folyóirat 339. oldalán található a rövid, gnómaszerű szövegrészlet.

Magyarázatok

(A kijegyzés magyarul)

Ahol az életerő van, ott mindig kifejezésre jut az igazságtalanság, máskülönben minden nyugalomban maradna; a rossz szükséges: az embernek csak önmérsékletet kell tanusítania, és megpróbálni magát visszatartani tőle (ford. G. O.).

355. [22–23] – Franz v. Sonnenberg.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 160b. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés forrása valószínűleg folyóirat, de egyelőre nem sikerült azonosítani a lelőhelyét.

Magyarázatok

Franz von Sonnenberg (1779–1805): német költő.

356. [23–26] – Collin's Regulus.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 161a–163a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1805/02/14, 38. sz., 297–300.

Regulus: eine Tragödie in fünf Aufzügen von Collin. Berlin, Unger, 1802.

A recenzió a német színháztársaság szempontjából elmarasztaló kritikában részesíti a darabot, amelyet bécsi és berlini bemutatója után nyomtatásban először 1802-ben jelentettek meg.

Szövegkapcsolatok

Collin ismert és népszerű drámaíró volt Kazinczy környezetében. Egy 1803-as bécsi látogatásakor Batsányit felkeresvén szóba került Collin:

Batsányi sokat emlegette a Regulust is, s' Collínt talán még nagyobbnak tartotta, mint Schiller volt. (PEml. 295.)

Collin leghíresebb darabját, a *Regulust* jól ismerte Kazinczy, hivatkozási alapul is szolgált számára a patriotizmus védelmében:

Collinnak Regulusa, épen úgy, mint más theatrális darabjai is, tudom én, hogy épen nem mesteri művek: de most nem dramaturgiai érdemről van a' szó. Olvassa-meg az Ur ezt az ő Regulusát, nevezetesen pedig azt a' szakaszt, a' hol Regulus és Bodostor a' patriotismus felől beszélnek. A' mit én félték, és a' mit én nem szeretnék még a' B[erzeviczy] által annyira szeretett aranyért is felcserélni, azt bizonyosan nem fogná akarni felcserélni Collin is, pedig ő nem magyar. (Ismeretlennek. 1809. jan. 5. KazLev XXIV. 5992. sz., 81.)

A kijegyzés keletkezésének időszakában Kazinczy arról számolt be Rumynak, hogy Collin Pesten járt:

Szemere Pál schreibt mir auch Hornmayer und Collin der Tragiker wären in Pesth gewesen, aber er habe diess nur dann, als sie weg waren, erfahren. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1810. jan. 28. KazLev. VII. 1655. sz., 248.)

Kazinczy később, Majláth Jánossal való szorosabb ismeretsége kapcsán emlegeti gyakran Collin nevét, akit nagyra tartott, Majláth barátságát az osztrák íróval pedig fontos kapcsolatnak.

Én Gróf Majláth Nepomuknak nevét legelőbb a' Collin' versei közt olvastam; a' Regulus Irója egy német Ódát intéze tiszteletül ehhez a' magyar ifjúhoz. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1817. aug. 24. KazLev XV. 3482. sz., 289.)

Ennek a' Grófnak Mailáthnak nevét én legelőbb Collinnak Versei közt olvastam; Collin ehhez intéze egy mysticus Ódát, mellyben hazaszeretet, azaz Antigallizmus, és Vallásosság egymásba folynak. Örvendek, hogy a' Gróftól Collin és Hormayr felől veheték tudósításokat. (Kazinczy Szentmiklóssy Alajosnak. 1817. aug. 25. KazLev XXIII. 5817. sz., 253.)

B. hätte zu den Zeiten, die Collin in seinem Regulus darstellte, in Carthago geboren werden sollen. Schade um den vorzüglichen Mann! Schade, dass die heiligsten Gefühle in seinem Herzen erstickt sind, und dass dieses Herz während des Studiums der Geschichte der Griechen und Römer kalt blieb! (Kazinczy Majláth Jánosnak. 1817. jan. 13. KazLev XV. 3358. sz., 42.)

Ez a' Majláth fija a' Miniszternek, testvére a' Camerae Praesesnek, 's a' Personalisnak nevéje, a' Pozsony V[árme]gyei híres Követnek 's Első V. Ispánnak Cousinja, 's barátja Hormayrnak 's Collinnak. Secretarius volt a' Locumtenentiale Consiliumnál, de hívatálát elgyengült szemei miatt letette. Lelke igen művelt, hazáját nagyon szereti, Napoleont irtóztatóan gyűlöli mint Collin és Hormayr. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1817. aug. 21. KazLev. XV. 3481. sz., 288.)

Gróf Mailáth János, a' volt Minister' fija, 's a' Collin' barátja. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1818. jan. 18. KazLev XV. 3545. sz., 310.)

Magyarázatok

Heinrich Josef von Collin (1771–1811): osztrák drámaíró, lírikus. A francia klasszicista dráma stílusában írt darabjai nagy sikert arattak Bécsben, különösen *Regulus* (1801) című tragédiája, amelyet a Burgtheaterben mutattak be először. Collin drámáját Metastasio 1740-ben született, *L'Attilio Regolo* (Attilius Regulus) című műve ihlette. (RÉCSEY 1901, 23.) A darab páratlan osztrák sikerének köszönhető, hogy báró Wesselényi Miklós 1804-ben lefordította, és Marosvásárhelyen 1804. július 29-én, valamint Wesselényi jelenlétében szeptember 10-én színre került mint római történelmi szomorújáték öt felvonásban. 1808. március 9-én Pesten is bemutatták. Wesselényi a *Regulus*-fordítással is az antik klasszicista példázatokban megjelenő patrióta embereszményt propagálta. (KERÉNYI 1990, 92, 134.)

357. [27] – [Gedichte und Phantasie von Tian]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 163a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Karoline von Günderrode: *Gedichte und Phantasien von Tian*, J. C. Hermannsche Buchhandlung, Hamburg und Frankfurt, 1804.

Magyarázatok

Karoline Friederike Louise Maximiliane von Günderrode (1780–1806): német költőnő. Tian néven két verseskötete jelent meg életében: *Gedichte und Phantasien* (Hamburg, 1804); *Poetische Fragmente* (Frankfurt, 1805).

(Idézet magyarul)

Minden műalkotás lényegét az anyag és forma egysége, és azok egymásba való kölcsönös áthatolása alkotja. (ford. B. B. A.)

358. [27–31] – Botanik.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 163a–165a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung; 1804/07/19, 172. sz., 121–124.

Botanik

A tematikus rovat a botanika tudományának aktuális kérdéseiről szól, amelyet egy recenzio követ. Kazinczy a bevezető cikket másolta át.

359. [31] – d'Arnaud de Baculásra.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 165a. Autográf

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 333. és a 355. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Alexis Piron: *Quatrain au sujet de la traduction de Jérémie par M. Darnaud* (1757 vagy 1763).

Magyarázatok

Baculard d'Arnaud (1718–1805): francia költő, író, drámaíró. Jeremiás próféta sirlalmait újrafordította, de a fordítás nem aratott túl nagy sikert. Ezért született a satirikus hangvétellű epigramma, amely megjelent Piron összes művének kiadásában, de sokan mégis Voltaire-nek tulajdonították.

360. [32] – Sonetto.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/III. 163a–165a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Lorenzo de Medici: Sonetto (Il volto)

A *pandekt*tabeli elhelyezkedése alapján, a környező folyóirat-kijegyzések sorába illeszkedve, Kazinczy ezt a kijegyzést is a *JALZ*-ből készítette.

Magyarázatok

Lorenzo di Piero de' Medici (1449–1492): firenzei államférfi, a művészetek és a tudomány patronusa, a Medici család legkiemelkedőbb alakja. Vallásos és erotikus költeményeket írt.

361. [33–41] – Kalligone. von J. G. Herder.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/III. 166a–170a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegforrás

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung 1804/09/24; 229. sz., 577–581.

Kalligone von Johann Gottfried Herder, Hartknoch, Leipzig, 1800. 1.–3. Theil.

Az 1800 májusában megjelent, Herder-műről készült recenziót Kazinczy teljes terjedelmében lemásolta, de semmilyen kommentárt nem fűzött hozzá.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy sehol sem hivatkozik Herder művére. Azonban Szemere Pál, a kor német esztétikai szakirodalmának ismerőjeként, Kazinczyval folytatott levelezésében kétszer is kitért arra, hogy neki megvolt a *Kalligone*:

Bírom Schlegelnek Batteuxjét is és a' Herder Calligonéját. Schedius a' Pölitzét tartja legjobbnak, 's kiváltképen az Aesth. Literaturájára valóban igen hasznos. Most Krug adand ki egy Aesthetikát. (Szemere Pál Kazinczynak. 1809. márc 9. KazLev VI. 1439. sz., 284.)

Szeretnék holmit tudni Herderből. Én Herdernek csak a' Kallig. és Ueber die neuere deutsche Literatur-ját bírom. Mellyik című munkájában szóll Lessing 's mellyikben Herder az Epigr. felől? Azt talán meg fognám Pesten kaphatni. NB. Olvasó bolt nyitattott fel Pesten, Júniusban. (Szemere Pál Kazinczynak. 1811. máj. KazLev VIII. 2011. sz., 553.)

Magyarázatok

Johann Gottfried von Herder (1744–1803): német költő, műfordító, teológus, filozófus (l. még 259. megjegyzés). A *Kalligone* (1800) Herder esztétikai alapműve, amelyben Kant ellen lépett fel, mivel úgy vélte, hogy a kantai filozófia veszélyezteti a herderi világtörténet-felfogást.

362. [42] – Lied

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 165a. Autográf.

Keletkezése

1810. január 22.–1810. május között. A 338. és a 363. megjegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Johann George Scheffner: Erwartung = *Natürlichkeiten der sinnlichen und empfindsamen Liebe*, Königsberg, 1798.

A nyomtatásban több változatban is megjelent versnek Kazinczy megjegyzésében sem eredeti címe, sem szerzője nem szerepel.

Magyarázatok

Johann George Scheffner (1736–1820): német jogász, író.

(A teljes vers eredeti szövege)

Bald wird der Augenblick erscheinen,
der mich ganz froh, ganz glücklich macht!
der mir, ein Himmelreich im Kleinen,
in Röschens blauen Augen lacht.
Wollüstig wird mein Herz erbeben,
Wenn Röschen dann die Hand mir reicht,
Und bei des Busens sanftem Heben
die Wangen mir vertraulich streicht.

Wenn dann, auf meinem Schoofs, Erbarmen
Sie wie ein Lichtstrahl überrascht,
Und sie mit marmorweisen Armen
Halb froh, halb angstlich nach mir hascht.

Dann wird auch sie mein Arm umschlingen,
Ihr Köpfchen an mein Herz geschmiegt,
Dann, Amor, hilf den Steig erringen,
Den kein Triumph je überwiegt!

363. [43–46; 47–50] – [Magyar Régiségek és ritkaságok]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 171a–172b; 181a–182b

Keletkezése

1810. május 17. után. Kazinczy 1810. május 17-én számol be először arról, hogy kézhez vette saját művéről, a *Magyar Régiségekről* megjelent recenziót. Feltételezhető, hogy a recenziót, a hozzáfűzött magyarázó megjegyzésekkel ekkortájt másolta le, mint ahogy a kiegészítéseket Váczy János is a május 17-én Rumy Károly Györgyhöz írott levél jegyzetében idézi. (KazLev VII., 593.)

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1809/04/20, 111. sz., 901–904.

Magyar Régiségek és Ritkaságok etc. (Ungarische Alterthümer und Seltenheiten.) Herausgegeben von Franz von Kazinczy. Erster Band. Pesth, bey Institoris, 1808. XL. u. 223 s. 8.

A kijegyzés a kötet egykori átrendezése miatt megszakad, majd folytatódik. Az ismeretlen szerzőtől származó recenzió a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* 1808-ban megjelent első kötetéről készült. Először Kazinczy pályaképét vázolja fel, külön kiemelve írói, műfordítói, szerkesztői érdemeit, majd sorra bemutatja a kötetben megjelent műveket és szerzőjüket.

Kazinczynak a recenziókijegyzés szövegébe beiktatott kiegészítése a HALZ 901. oldalán kezdődő cikk első bekezdésében található rövid életrajzhoz tartozik. A bekezdésnek Kazinczy életére vonatkozó része megjelent a *Kazinczy levelezés* VII. kötetében, a Rumy Károly Györgyhöz 1810. május 17-én írott levél Váczy János által készített jegyzetében. (KazLev VII., 593.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a HALZ kézhezvétele, elolvasása és a recenzió kijegyzése után, 1810. május közepétől hét személynek számolt be a *Magyar Régiségekről* megjelent recenzióról, amelynek szerzőjét ő sem tudta megfjteni, de leginkább Engel János Keresztélyre gyanakodott a recenzió jellege alapján. Az írás elnyerte tetszését:

Die Recension der Magyar Régiségek in der Halleschen Allgemeinen Literatur-Zeitung 1809 hat mir eine unerwartete Freude gegeben. Ich habe aus ihr viel gelernt. Und 11 Wörter, die der Recensent von mir sagt, haben mich sehr angenehm geschmeichelt. Ich will diese 11 neben einander stehenden Wörter nicht wiederholen, aber Sie errathen sie leicht. Dieß icht mir lieber als aller Weihrauch. Wenigstens freue ich mich, daß dieß früher als einst in meiner Biographie gesagt worden ist. (Kazinczy Rumy Károly Györgynek 1810. máj. 17. KazLev VII. 1748. sz., 453–454.)

Igazán, édes barátom! abban az egyben érzem hogy öregszem, hogy az unbedingt magasztalások? nemei nékem felette nem kedvesek, és megvallom, hogy még semmi említésnek nem örültem inkább, mint Régiségeim 's Ritkaságaim Hálai Recenziójoknak. (Hall. Lit. Zeitg.

April. 1809.) Ki írta légyen azt a' Recenziót, nem tudom; Schwartnert gondoltam, de nem ő. (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1810. máj. 28. KazLev VII. 1758. sz., 471.)

Én e' napokban két helytt látám magam a' Nézőknek kitéve: az egyik Mutatóm (aligha nem Engel) Régiségeimet recenseálta a' Hálai Tudományos Ujságban 1809. April. Ennek igen érzékenyen örültem, 's kaczagtam hogy megsújtott az ostorkával a' Debreczen bántása miatt 's haszontalannak tartja a' Grammatikai apróságok' feszegetését, mellyekhez, megvallja, ő nem ért. Az illyes Recensio nekem sokkal, de igen sokkal kedvesebb, mint a' fúlasztó tömjén. (Kazinczy Horvát Istvánnak. 1810. jún. 1. KazLev VII. 1762. sz., 487.)

Ellenben a' Hálai Lit. Zeit. a' tavalyi aprilisi füzetben olly szép Recenziót ad Régiségeim 's Ritkaságaim első kötetek felől, hogy ritkán érzettem edesebb érzést, mint mikor azt olvastam. Azért vala édes ez az érzés, mert nem fúlaszt magasztalásaival – mellyekért mindég pirúlok, – sőt egy két helyt döfést ad – er gefiel sich einst in orthographischen Neuerungen – er ist sarkastisch a' Debreceni Grammaticusok ellen etc. A' Recensens nem volt Grammaticus, sőt megvallja, hogy ehhez nem is tud; (csuda e hát, ha Mikrologiának nézi a' grammaticai igazításokat?) ő csak Historicus – úgy tetszik, Erdélyi Cancell. Concipista Engel a' Recensens – s' historiai czélből ítélgette, olvassgatta a' könyvet. Azt is gáncsolja bennem, hogy mein Styl hat etwas Gesuchtes, und wo mir der eigentliche Ausdruck nahe lag, da suchte ich das ungewöhnliche etc. etc. Hát nem nyilván való érdem ez? hát mi teszi a' Götthe, Klopstock 's Horácz 's Báróczi irását olly anziehendé? A' Geschraubte volna rossz, nem az a' mi a' pingui populo remotum est. Ez a' Recensio ezt is említi: nach überstandenen vielen Leiden lebt er in einer glücklichen Eheverbindung und in einer nem tudom millyen epithetumú Unabhägigkeit, – mert én most 3 óra felé délután még fekszem, 's elnyúlva írom ezt, 's a' Recenziót felkeresni (el lévén hánnya könyves szomszéd szobámban) restellem. – Az illyen oktató, nem pirító Recensio kedves nékem. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. jún. 3. KazLev VII. 1765. sz., 495.)

Régiségeimet a' Hálai Lit. Zeitg. 1809. Apr. recenseálta. Egy két sujtást kaptam tőle, er gefiel sich einst in orthographischen Neuerungen, er sucht da Affectirte, da der eigentliche Ausdruck nahe lag. (Szegény ember! ha tudná mitől kap az írás kellemet! csak geschraubt ne légyen). Er rath in literarischen Streitigkeiten Maessigung, wird aber selber sarkastisch; doch muss man sagen, dass er zum Lob mehr wie zum Tadel geneigt ist etc. De nékem az illyen recensio, melly tanít, kedvesebb mint a' fúlasztó tömjén. Kár hogy a' Recensens német volt, nem magyar, 's a' grammaticus, a' philologus munkát csak historiai tekintetekből olvasta-meg. (Kazinczy Berzsényi Dánielnek. 1810. jún. 4. KazLev VII. 1767. sz., 498.)

Meg van! – A' Halai L. Z. April Füzetjében 1809. pagg. 901–904. Régiségeim első kötetének igen igen szép Recenziója áll. Ki nem tudom találni ki írta. Alig ha ne Schwartner vagy Engel. Ennél kedvesebb engem nem érhetett. Für nicht ugr. Literatoren – (denn dem ugrischen ist der Name Fr. K. laengst ehrenwerth) – setzt Rec. die Nachricht hieher: dass der Herausgeber unter K. Jos. II. Director der Norm Sch. etc. gewesen, dass er seit 1791 kein öff. Amt bekleidet, sondern nach überstandenen vielen Leiden in einer glücklichen Eheverbindung und häuslicher Unabhägigkeit sich und den ugr. Musen lebt. – – – Früher gefiel er sich in orth. Neuerungen, die keinen Beyfall fanden; später u. nach mehrerer Reife der Erfahrung u. der Jahre, wandte er seine Zeit auf nützliche Arbeiten im Fache der ungr. Philologie. Noch immer ist ihm aber etwas Gesuchtes in Form u. Ausdruck eigen, das manchen affectirt erscheint, an manchen Stellen, wo ihm ein einfacher und populaerer Ausdruck sehr nahe gelegen zu seyn scheint, hat er eine hochtönendere u. Nachsinnen erfordernde Redensart vorgezogen. (Hát nem ez teszi e szépé a' szép írást?) Zu literarischen Debaten nicht ungeneigt, ist der Verfasser dennoch, wie man zu seiner Ehre bemerkt, zum Loben geneigter als zum Tadeln, u. wenn er auch auf manche Sache Wichtigkeit legt, die andere nicht daran finden: so wird sie doch hieran nur der stossen, der nicht bedenkt, dass ohne Enthusiasmus überall nichts Grosses geleistet wird. Der Herausgeber hat es an einzelner grammatischen seinen Bemerkungen nicht fehlen lassen. S. XXXV. erklärt er sich sehr warm über den Streit zwischen Verseggi u. Révai u. rath zur Maessigung: doch da, wo er selbst wider die Debr. Grammatik eines oder das andere erinnert, wird er manchesmal selbst sarkastisch. Hát ez hiba az ellen, a' ki botot is érdemel? Dass sich so etwas (mint a' Varjas éneke) in andern Sprachen auch, aber doch schwerer thun liesse, hat der Herausgeber mit vieler Kenntniss der auslaendischen Literatur

gezeigt. Ebből áll. Mert a' hol nem engemet illet a' Rec. hanem a' Historia Reformationist, azt nem írom ki. Felette méltó erre nézve megolvasni. – Illyen Recensiót szeretek én, nem a' nyavalyás Magasztalót. (Kazinczy Kazinczy Miklósnak. 1810. jún. 9. KazLev 1776. sz., 515–516.)

Ellenben ritkán csiklanda valami kedvesebben, mint midőn épen ez az érdeemes 's nekem igen kedves barátom, Rumi Úr, a' mult holnapban kiírta a' Halai Lit. Zeitung tavalyi Aprilisi fűztében álló Recensióját Magyar régiségeimnek. Die Recension ist einseitig; a' Rec. nem tud jól magyarul 's épen nem grammaticus (philologus), 's úgy látszik, hogy azt haszontalannak tartja – Grammaticai munkák' kiadójában!! – De azon felül, hogy van ott valami, a' min örülök, hogy mondotta, – a' Recensio tanít, tudniillik historiai tárgyban; 's ez a' kettő nekem igen kedvessé teszi azt. Úgy hiszem, hogy azt Engel dolgozta. Schwartnet azért nem gondolom, mert ő nem ellensége a' literarische Fehdéknek, sőt azokat, épen azon okból, a' mellyből én, igen nagyon szereti. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1810. jún. 28. KazLev VII. 1790. sz., 544–545.)

Magyarázatok

Ritkaságok: Magyar Régiségek és Ritkaságok, Kiadta Kiadta Kazinczy Ferentz. in 8°. Pesten. 1808. Tom. I.

A kötet tartalma: 1. Sylvesternek Magyar – Deák Grammatikája. Új-Szigeten, 1539. (Sylvester János, Grammatica Hungarolatina, Sárvár, typ. Sylvester, 1539.) 2. A' legelső nyomtatott Magyar Abécze. Krakkóban, 1549. (Dévai Bíró Mátyás, Orthographia Ungarica... Krakkó, Hieronymus Vietor özvegye, 1549) 3. Prof. Varjas János' E vocálisú éneke. Debreczen, 1775. (Varjas János, Elegia veri nominis post tot secula ab elegies inventis si musis placet prima et ipsa Hungarica, Debrecen, 1775. Megtért embernek énekje, melyet nem régen szerzett, és egy megkeseredett, de reménységgel teljes lélek képében tett fel egy nevezetlen ember Debreczenben.)

beléptem hivatalomba 1785 Novemb. 11dikén: a dátum egyik hivatali kinevezésével sem vág egybe, valószínűleg tankerületi felügyelői kinevezésére utal: 1786. november 11-én lépett hivatalába Kassán, ahol a kassai tankerület nemzeti iskoláinak felügyelője lett. (PEml. 79, 323, 499, 604, 1004.)

és így ez 2 nap engem hivatalomba is házasságomba is vezetett: tankerületi felügyelőként hivatali főnöke későbbi apósa, Török Lajos volt.

megfosztattam hivatalomból egy 1791. April elsőjén költ Lctle Consiliu parancsolatja által, mellyet 11dik April vettem: 1791. április 1-jén kelt rendeletével a Helytartótanács elbocsátotta a közös iskolák protestáns főigazgatóit és felügyelőit, így Kazinczyt is, aki április 11-én vette kézhez a felmondást. (PEml. 171, 322, 522, 632.)

364. [55–64; 50–54; 70–72] – *Guide des Voyageurs en Europe par M. Reichard*, Conseiller de Guerre. A Weimar, au Bureau d'Industrie 1805. T. I. II. III. troisième édition

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 173a–177b; 180b; 182b–184b. Autográf.

Keletkezése

1810. jún. 15.–aug. 20. között. Kazinczy Romy Károly Györgynek 1810. június 15-én kelt levele (KazLev VII. 1782. sz., 527.), és Döbrentei Gábornak 1810. augusztus 20-án írott levele alapján (KazLev VIII. 1826. sz., 70.).

Felhasznált szöveg

Heinrich August Ottokar Reichard: *Guide des voyageurs en Europe*, I–III. kötet., Weimar, 1805. A Reichard könyvéből készült kijegyzéseket a *Pandekta III.* kötet átrendezése(i)t követően fordított sorrendben fűzték be. A kijegyzés kezdete az eredeti lapszámozás szerint az 50. oldalon

(182b) kezdődik két rajzzal: az első rajz a Dover és Pas de Calais közötti átkelés látképének Kazinczytól származó másolata. A második, a II. kötet címlapján található metszet szintén Kazinczy által készített másolata, amely a (Nagy) Szent Bernát-hágót ábrázolja. Ezt követően adatok szerepelnek a hágóra vonatkozóan. A kijegyzés 52–53. oldalán Lisszabon, Madrid, Cadiz és London kivonatosa következnek. Az 54. oldalon kezdődik Párizs részletes leírása. A Párizsra vonatkozó rész eredeti lelőhelye: *Guide des voyageurs* II. kötet 85–102. old. „La France. Villes” című fejezet. Kazinczy a 85. oldal előtt álló Párizs-térképet is lemásolta. Az első néhány mondat kijegyzetelése után a szöveg megszakad. A fordított sorrendben bekötött lapok miatt a szöveg az eredeti számozás szerinti 55. oldalon a kötet jelenlegi 173a lapján folytatódik. A Párizsra vonatkozó kijegyzés (173a–176b [5–60]) a forrásmunka szövegének kivonatosa és rövidített változata. A közbeékelte magyar nyelvű részek a forrásmunka szövegéből származó fordítások, és főképp a francia forradalom idejének eseményeire, illetve a város ezt követően ért változásaira vonatkoznak. Előfordulnak azonban Kazinczytól származó magyarító zárójelű megjegyzések is. Párizs nevezetességeinek kijegyzetelése a legnagyobb múzeumokkal ér véget (*Guide* II. kötet 102. oldalig bezárólag).

A kijegyzés folytatása a *Guide* II. kötet 113–120. oldaláról származik: Párizs környéki elővárosok kivonatosa leírása: St. Cloud, St. Germain, Passy, Chantilly, Ermenonville stb.

Az utolsó francia város Strasbourg (*Guide* II. 137.). A *Guide* II. kötet 231. oldalától kezdődik Itália bemutatása. Kazinczy kivonatosa kijegyzéseiben Firenze (Florence 265), Milánó (Milan 281), és leg részletesebben Nápoly (Naples 290) szerepel. Nápoly leírása előtt számozatlan lapon található Nápoly térképe, amelyet Kazinczy szintén lemásolt. Róma leírásából (*Guide* II. 319.) csak néhány adat szerepel, mert mint írja, Rómához több könyvvel is rendelkezik. Kazinczy még további itáliai városok adatait is kijegyzetelte, ám ezekhez nem fűzött magyar nyelvű megjegyzést: Turin (II. 355.), Venise (II. 352.), Verona (II. 373.), Vicenza (II. 376.). A Szentpétervár térképét ábrázoló rajz a Pandekta-lapok átrendezése miatt került át egy másik helyre a kötetben. A lapok felcseréléséből származó zavarra utalhat, hogy egyazon lapnak Kazinczy már eredetileg is három oldalszámot adott 70–72-ig.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Reichard könyvéből vett kijegyzései a *Pandekta III.* kötetben több helyen fordulnak elő. Az eredeti számozása szerint a kötet elején (50–64, 70–72), illetve végén (360–363). Lehetséges, hogy további részletek is tartoztak a ma ismertekhez.

A kijegyzés keletkezésének időszakát *A' Nagyság és Szépség diadalma* című, 1810. március 22.–április 3. között keletkezett versének utólagos javításai alapján lehet kikövetkeztetni. A vers alapjául szolgáló esemény Napóleon házasságkötése volt II. Ferenc német-római császár és magyar király lányával, Mária-Ludovika főhercegnővel 1810. március 11-én. A vers elkészülte után változtatásokat tartott szükségesnek, melyek között szerepelt a versben szereplő Gotthard-hágó kicserélése Bernhardra a földrajzi pontosság nevében (vö. KÖLTEMÉNYEK II. 415.). A változtatáshoz éppen Reichard könyvének részletes földrajzi leírása segítette hozzá, melynek felhasználását először egy Döbrentei Gáborhoz 1810 augusztusában írott leveléből tudjuk meg, noha a javítás szükségességét már 1810. június 15-én Rummy Károly Györgynek írott levelében is hangsúlyozza, bár ott nem utal még Reichard könyvére:

Hier das verlangte Gedicht. – S. 4. Habe ich Gotthard in Bernhard, Páphosom in Országom, und győzött in győzön umgeändert; das erste, weil sich einige daran gestossen haben, dass ich Napoleons tour durch den Gotthard nehmen lasse, da er ihn doch durch den St. Bernhard genommen. Diess dünkt nicht ebenso schal, als wenn man einem Dichter, der Raab an die Donau setzen, wollte, die Belehrung gäbe. Raab liege an dem [!] Rába und Rábcza, und nicht an der Donau. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1810. jún. 15. KazLev VII. 1782. sz., 527.)

A két hónappal később Döbrenteinek írott levelében a változtatás kapcsán már pontos hivatkozást találunk Reichard művére, amelyből a Szent Bernát-hágó metszetábrázolását is lemásolta:

A Napoleonra írt Elfolya két ezer év darabomat én annál inkább szeretem minél későbbben olvasom. Eleintén nem szerettem így. Tűz van benne; a' tűz pedig jó portéka, mind versben mind nem versben. De egy sorát így kell tenni:

Mint a' vén Bernhárd reng vala lábai alatt.

Én Gotthárdot tettem volt, noha tudtam hogy Napoleon és serege Bernhárdon és nem Gotthárdon ment keresztül. De azt hittem hogy Gotthárd nagyobb mint Bernhárd, 's kész voltam a' nagyítás miatt a' historiai factum ellen szállani. Most látom a' Guide des Voyageurs en Europe par Mr. Reichard. Weimar 1805. Tom. 1. pag. CLXXV. hogy a' passage du St. Gotthard 6390, a' passage du petit Bernard 6750, a' du grand Bernard pedig 7530 Párizsi régi lábbal magasabban áll a' tengernél Tralles Úrnak mérése szerint. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1810. aug. 20. KazLev VIII. 1826. sz., 70.)

Egy évvel később, 1811. április 28-án a Napóleon-epithalamiumról szóló vers eredeti fogalmazványához utólag készített hosszú feljegyzésében újra kitért a versben szereplő hágó nevének megváltoztatására. (MTA KIK K 622. 153a) Innen vissza is utal a *Pandekta III.* kötetre:

A' nyomtatványokban *Gotthárd* áll; nem mintha nem tudtam volna, hogy Napóleon Marenghóhoz nem a' Gotthárdon hanem a' Bernhárdon ment által, hanem azért, mert azt hittem, hogy a' Bernhárd *kicsiny* a' Gotthardhoz képest; azonban (lásd ezen kötetét Pandectáimnak az 51d lapon) a' Bernhárd' hegye a' tenger felett 7530 öllel áll feljebb, holott a' Gotthard csak 6390 ölnyi.

Magyarázatok

Heinrich August Ottokar Reichard (1751–1828): német író, újságíró, színházigazgató. Európa több országát beutazta, majd úti élményeiből elkészítette az első, klasszikus értelemben vett útikönyvet *Handbuch für Reisende aus allen Ständen, nebst B. Wey Postkarten zur grossen Reise durch Europa von Frankreich nach Engelland und einer Karte von der Schweiz und den Gletschern von Faucigny* (Weygand, Leipzig, 1784) címmel. 1793-ban Weimarban jelentették meg először franciául. A XIX. század első felében egész Európában nagy népszerűségnek örvendett. A Kazinczy által használt harmadik kiadás jelentősen át lett dolgozva a napóleoni háborúk nyomán sokrétűen megváltozott viszonyok miatt.

Robespierre: Maximilien François Marie Isidore de Robespierre (1758–1794), politikus, forradalmár, a jakobinus diktatúra vezéralakja. 1794. július 27-én társaival a párizsi városházára menekült, ahol feltételezhetően néhány társához hasonlóan maga is öngyilkosságra szánta el magát, legalábbis erre is lehet következtetni, abból, hogy egy golyó széttronsolta az állkapcsát (az is lehetséges, hogy egy kőszá lövedék találta el).

Templáriusok lakja: 1792. augusztus 10-én a párizsi tömeg megostromolta a Tuileriák palotáját. A király ekkor került a Temple börtönébe. A Párizsban található Le Temple eredetileg a templomosok erődített kolostorát, majd a királyi börtönt jelentette.

Orléánsi Herczeg: Louis-Philippe (Lajos Fülöp) II. Joseph de Bourbon, Orléans hercege (1747–1793), a forradalom után Philippe Égalité polgártársként a Nemzeti Konvent képviselője, XVI. Lajos perében a király kivégzésére szavazott. A jakobinus diktatúra alatt mégis halálra ítélték és kivégezték.

L'Observatoire National: 1793-ban több próbálkozás után elkészült az első zemaforos távjelző, melynek kidolgozásában Abraham-Louis Bréguet, a kor híres órása és műszerese is részt vett. A hosszas kísérletezés után elkészült rendszert bemutatták a Konventnek, mely felismerte a találmány jelentőségét, és 1794-ben Párizs és Lille között már meg is kezdte működését.

Itt állott XV. Lajos statuája: A Concorde teret a királyi építész, Jacques-Ange Gabriel 1757-ben tervezte meg XV. Lajos francia király lovasszobrának háttéréként. A forradalom alatt Lajos szobrát lerombolták, és a place Louis-XV-et place de la Révolutionra keresztelték át. A terroruralom alatt 1200 embert végeztek ki itt guillotine-nal, közöttük XVI. Lajos francia királyt, Marie-Antoinette királynét és Robespierre-t is.

Chantilly: a XVI. században épült kastélyt a francia forradalom alatt lebontották.

Rainsi: château du Raincy, Louis Philippe d'Orléans által épített kastély, amelynek parkját az 1770-es években alakították ki. Ez volt az első franciaországi angol tájképi kert. A kastélyt az 1800-as évek elején lebontották, később az egész parkot is megszüntették. A tatai Esterházy-kert Kazinczy számára a legtökéletesebb szépségű angolkert volt Magyarországon (vö. Kazinczy Kozma Gergelynek. 1803. máj. 5. KazLev. III. 598. sz., 62.) A *Hazai Tudósítások*ban 1806-ban megjelent „Hotkócz–Ánglus kertek” című cikksorozatában kertesztétikai elveit is kifejti, amelyben szintén kitér a tatai kert tavaira: „szebb vízi partiáit képzelni sem lehet”. (KAZINCZY, Hotkócz 1806, 278.)

Bellevue: 1750-ben építtette a Meudon közeli, Szajna parti kastélyt Mme de Pompadour, XV. Lajos szeretője. XV. Lajos halála után a kastély három leányára szállt, akik átalakították az épületet. 1823-ban lebontották.

Gros-Bois: a reneszánsz kastélyt Raoul Moreau építtette 1563-ban.

perpendicularum (lat.): merőleges egyenes vonal.

gradics (rég.): lépcső.

isochroismus (lat.): időbeli kiegyenlítődség.

vibratio (lat.): rezgés.

(Kijegyzés magyarul)

A lakosság száma a XI. évet (1803) követően: 547, 756.

Épületek és más látványosságok: 1. Az uralkodó palotája, más néven Tuileries. A jobb szárny (pavillon Marsan) egykor a Comédie Franç[aise] épülete volt. Itt koronázták meg Voltaire-t 1778-ban, itt székelt a Nemzetgyűlés, és itt ért véget Robespierre uralma. Ugyanez a helység szolgál ma az államtanács székhelyéül. – a bal szárnyat (pavillon de Flore) az uralkodó lakja. *Itt nézni* a szép szobrokat, amelyek a kertet díszítik. A velencei ún. des Conquêtes lovakat a place du Carrousel kerítését díszítő négy pillérre helyezték. A kerítésen belül tartják minden hónap 15-én délben a nagy díszszemléket. A lebontott lovarda melletti terasz: a Feuillantok (klubjának) terasza volt, akik oly híressé váltak a forradalom alatt. A place du Carrousel szembeni homlokzaton a mai napig láthatóak az 1791. aug. 10-diki agyúzás nyomai.

Palais Luxembourg. *Egykor a' Directoriumé, most Palais du Sénat.*

Palais du Corps Législatif, korábban hotel de Bourbon.

Louvre most Palais des Arts et Sciences.

Hotel des Invalides. *Előtte egy kúton a Velencei Sz. Márk oroszánja, melyet Athénből Velenczébe 's onnan ide hoztak. Dome de l'Eglise 60 láb átmérőjű, 300 láb magas.*

Pantheon, ezelőtt Egl. de Ste Geneviève. Huszonkét ötvenhét láb magas korinthuszi oszlopból álló oszlopcsarnok alkotja.

Champ de Mars. A nagy cirkuszt 1790-ben az egész párizsi nép részvételével építették. Itt volt szintén az első repülési kísérlet 1783-ban.

A városháza. *Robespierre itt akará magát megölni.* A tér egyik sarkában, egy fűszerüzlet felett van az az utcai lámpa, amelyet Foulon erőszakos halála tett hírhedté, mint egy új korszak kezdetét a kivégzések műfajában, nevezetesen a lámpavasra húzást.

Palais de Justice *itt volt a' Tribunal Revolutionnaire. Most Tribunal de Cassations.* Ugyanebben a teremben tartotta XVI. Lajos azt a gyűlést, amely elindította a forradalmat. A folyó felé vannak a Conciergerie börtönei.

le Temple. *Egykor Templáriusok lakja. 1791 oltá XVI. Lajos és familiája tartatott benne.*

Palais du Tribunal. korábban Palais Royal és Palais Egalisé. *(mert az Orleánsi Herceg magát Philippe Egaliténak nevezette-el.)*

L'Observatoire National. *Itt volt egykor az eggyike a' 4 Pàrisi telegraphoknak. Most a' l'hotel de la Marine-n, a' Louvre és a' l'Egl. de St. Sulp.-n.*

La cimétière Ste Madelaine. *Ide temettetett XVI. Lajos.*

Templomok: *Leghíresebb* 1.) Notre Dame. 2.) St. Eustache, 3.) St. Sulpice

L'Eglise de St. Germain d'Auxerrois: híres a fényesre polírozott vaskerítése és harangja, amely a St. Barthélémi éjszakáján az első jelzést adta. Ez a templom Napoléon plébániatemploma.

Terek: Pl. de la Concorde korábban Pl. de Louis XV és Place de la Révolution. *Itt állott a' XV. Lajos statúája (Bouchardon által). Ezen statuának piedestálja előtt ölettek-meg XVI Lajos és a' felesége 's húga.*

A' Bastille épült 1371. elbányattatott 1789. 14. Jul.

Place de la Victoire nationale. A lovasszobrot, amelyet de la Feuillade tábornok állíttatott XIV. Lajosnak, Kleber és Desaix emlékműve fogja felváltani. Napóleon letette alapjait a XI. évben.

Hidak. tizennyolc van belőlük.

Pont Neuf. Európa egyik legszebb hídja. 12 toise széles, 170 toise hosszú. – Ahol korábban IV. Henrik szobra állt, ott most egy kávé működik.

Pont Notre Dame. A forradalom elején Pont de la Raison (az értelem hídja) volt a neve. 1499-ben épült.

Pont de la Concorde. 1790-ben fejezték be. Középső bolthajtásának nyílása 96 láb.

Pont des arts du Louvre. A Louvre és a Coll. Mazarin között.

A barrière de Gobelin a Marengo nevet vette fel.

Huszonhét kórház. A Quinze Vingts is az.

Hotel Vilette. Ott halt meg Voltaire. A rakpart neve. A rue de Beaune sarkán.

Café Procope, ahol találkozott Voltaire, J. B. Rousseau, Piron stb.

Café Zoppi. Rue des fossés St. Germain.

Le Manège, ahol az Alkotmányozó Nemzetgyűlés székelt, és ahol elítélték XVI. Lajost. A terasse des Feuillans mellett található, a Castor és Pollux szoboregyüttessel szemben lévő folyosó mellett.

A ház amelyben J. J. Rousseau élt, az utca egykori neve rue Platière No 553.

Molière és Boileau vidéki háza Auteuil faluban, az utcák az ő nevüket viseli.

Szoba, amelyben meghalt IV. Henrik, mellette a szoba, ahol ma az intézet gyűlik össze magánösszejövetelék céljából.

Rue de la Feronnère, ahol IV. Henriket meggyilkolták a Maison de la Croix előtt – ahol a mell-szoba volt, melynek fülkéje ma is létezik még.

Jakobinusok klubja, rue St. Honoré.

Club des Cordeliers, az Ecole de Santé-val szemben lévő tér.

Sugárutak. Négy fasor formáz három sétányt 6,083 toise szélességben. Az északi sugárutak (a nagy sugárutak) és a déli sugárutak (új sugárutak) egyáltalán nem hasonlítanak. A régi sugárút minden olyan kényelemmel szolgál, amire csak az ipar képes, hogy kényeztesse a lustákat. – Az új sugárutak szép elhelyezkedésűek, falusias a hangulat, tiszta a levegő, de soha nem találkozunk kocsival és elegáns emberekkel. Remek vidéki kirándulás.

Nemzeti Könyvtár. Több, mint 350000 kötet. Titus-Liviust félbe hasította egy bomba. – Kéziratok: a forradalom előtt 80000 volt már. (Terentius, a vatikáni Vergilius, Petrarca Vergiliusa. Flavius Josephus, Galilei kéziratai, Haller anatómiai táblái, IV. Henrik levelei Gabriellának, A Tellemaque kéziratai, XIV. Lajos emlékiratai.)

A botanikus kert, melyet Gui de la Brosse, XIII. Lajos orvosa tervezett. – Itt a libanoni cédrus, amelyet Bernard Jussieu ültetett, a legnagyobb, amelyet ismerünk és talán az egyetlen, amelyik gyümölcsöt is hoz. A forradalmi zavargások idején egy ágyúgolyó a koronáját megsértette. – XI. év. Franciaországban és külföldön a vetőmagok száma elérte az 58320 csomagot, a növényeké pedig a 10231-et.

Musée Napoléon a Louvre-ban. Kivételes gyűjtemény, amilyen soha nem létezett korábban sehol a földön. – Vatikáni Apolló, Laocoon, Medici Vénus torzó, Pallas Velletri.

A múzeum 1. az antikvitás, 2. festmények, 3. rajzok, 4. könyvomatok gyűjteményéből tevődik össze. A múzeumban 1801 elejétől 1390 külföldi festmény van, köztük tizenhét Rafaello (köztük az első és az utolsó a mestertől). Rafaello Transzfigurációja és Dominchino Szent Jeromosa a két legfontosabb kép. 270 festmény a régi francia iskolából, 1000 a modernből. 20000 rajz, 30000 metszet, 150 antik szobor, számos váza, értékes márvány. A nápolyi Portici Múzeumból származó antikvitások, Mathilde királynő himzése stb.

A festmények termének hosszúsága 400 láb.

St Cloud. a kastély szerencsés fekvése, dísztermének festései, a szökőkutak és a vízesés szépsége, az új lakosztályok gazdag berendezése St. Cloud-t a külföldiek érdeklődésére méltóvá teszi.

St. Cloud kitűnik a nagy történelmi pillanatok szempontjából is, mint 1800. nov. 9. Egy nagy térségről, melyet Balustrade-nak hívnak, felfedezhetjük a megdöbbentően hatalmas kiterjedésű Párizst.

St. Germain. Gyönyörű elhelyezkedés. A terasz a pázsit mellett a leghosszabb a világon, Le Nostre műve, hatalmas távlatokat nyit. – *XIV. Lajos azért hagyta el St Germaint 's Versaillba költözött, mert St Germainbe meghallattnak a' St. Denisi harangok.*

Passy. le Roy de Cammoni úr házában lakott Franklin.

Chantilly egészen oda van.

Ermenonville. *Szép fekvés.* Ermenonville-ben az a kilátás a legszebb, amelyet a kastély közelében lévő hidak nyújtanak.

Mortfontaine Jos. Bonaparte nagyszerű kastélya.

Compiègne. Ezt a várost fekvése, a szép hídjá, szép sétányai és főleg a korábbi királyi kastély varázsolja széppé, melyben jelenleg a College de Prytanée van. – Az Orléansi szüzet itt fogták el a város ostromakor, egy kitörés során, Rouen-ban élve égették meg.

Rainsi Párizs mellett. Díszes és nagyon kellemes angolkert, de kevés benne a nagy zöldfelület és a tágas tér. *(olyan tehát, mint a Tatai kert a' bokros (és nem a' vízi partiáknak).)*

Vincennes. Itt lőtték le Enghien herceget.

St. Denis. lakosság száma 4,425

Montmorency szép völgye. Itt megtekinthető a bástya és a remeteség, ahol vendégségben tartózkodott J. J. Rousseau.

Mereville. M. de la Borde kertje, milliókba került.

Betz. Franciaország legszebbnek tartott angolkertje egy nő, Monaco hercegnőjének műve.

Malmaison. Rueltől nem messze található, ahol Richelieu bíborosnak volt a vidéki lakja, romjai ma is láthatók.

Bellevue. *A' Pompadour mezei háza, későbbben a' XVI. Lajos leánytestvéreie. Kazárnává változtatták ált.*

Gros-Bois. Moreau jószágá, 5 mföldre Páristól. A park 1700 hold. – *láss többet ezekhez: Pandekt. V. Köt. Lap 168, 200, 35*

Strasbourg. lakosság száma 49,056.

Münster. kezdték építeni 1015. elvégz. 1275. A' tornyot ezután két esztendővel építeni elvégz. Júniusban 1439. – az 1728diki földrengés egy lábnyival hozta-ki perpendiculumból. 635 grádics vezet rá. Csak a nagy egyiptomi piramis magasabb a az épület tornyánál, és mindössze három lábbal, minthogy a nagy piramis 448 láb magas a földtől felfelé.

Florence. Lakosság száma 80000.

A katedrális kívülről fekete-fehér csiszolt márvánnyal van borítva. A kupola 380 láb magas. A katedrálisban látható napóra a világ legnagyobb asztronómiai eszköze. A goumón-ja 277 láb magasán van, 6 hüvelyk, 9 sor és egy tized régi párizsi mérték, a templom előtti kövezet fölött. A torony 280 láb magas és márvánnyal van borítva.

Milano. lakosainak száma 140000. – A kormánypalota (David szép festménye Bonaparte-ot lovon ábrázolva, amint átkel a Szent Bernát hágón). – A katedrálisban 4000 szobor van, amelyből 200 magasabb az életnagyságúnál. Szt. Barthélémi híres, de sérült szobra közel a szentélyhez, Agrati készítette. A templom tetejéről bájos síkság tárul elénk, melyet az Appeninek és az Alpok összeháradó hegyvonulatai határolnak. A la Grazia templom refektóriumában Leonardótól az Utolsó vacsora ferskója.

Nápoly

A Vezúv első kitörése (3 mérföldre Nápolytól, egy mérföldre a tengertől), Krisztus után 79. aug. 4-én volt. Herculanum és Pompei elsüllyedt a lávában. Plinius, a naturalista pedig meghalt. A 472-es kitörés olyan erősségű volt, hogy Konstantinápoly lakói is megrémültek. Az 1779-es is majdnem olyan erősségű volt. 1794 júniusában, éjjélkor tört ki, Torre del Greco, a szép kisváros megsemmisült.

Körülbelül hét órába telik, míg az ember felér a Vezúv tetejére, a Resina felőli úton. Portici felől két és fél óra alatt lehet felérni.

Padova

lakosai száma 38000. – A francia komisszáriusok elvették Szent Antal kincseit, és több, mint ötszáz arany és ezüst lámpást, amelyek a sírja körül égtek. Még azzal is fenyegetőztek, hogy a szent földi maradványait is elviszik, amiért a padovaik inkább kifizették a 40000 líra váltságdíjat, sem hogy ezt a fenyegetést beteljesítsék.

Pisa. 142 láb magas a harangtorony. A talaj süllyedése okozta a torony dőlését, nem az építész szándéka volt így megépíttetni. Ha eldobunk egy ólmot, tizenkét-tizenhárom lábra távolodik a torony alapjaitól. – Algarotti grófjának sírja, melyet a nagy Frédéric Galilei költségére emeltek, az *isochronismust a' templom lámpájának vibratiójin veszi észre*.

365. [65–69] – Pázmány Péter, ha hazafi volt e?

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 178a–180a. Autográf.

Keletkezése

1810. június–augusztus között. A kéziratkötet XXXI. csomójában a 363–365. kijegyzések lapjai össze lettek keverve, az autográf oldalszámozás alapján azonban a 365. kijegyzés a 364. Reichard könyvéből származó terjedelmes francia kijegyzés két része közé ékelődött, vagyis feltételezhetjük ez is ugyanabban az időszakban, tehát 1810. június közepe és augusztus közepe között készült.

Felhasznált szöveg

1. Szirmay Antal kézirattmásolata, amelyet 1806. augusztus 12-én küldött meg Kazinczynak levélmellékletként. (Szirmay Antal Kazinczynak. 1806. aug. 12. KazLev IV. 973. sz., 267–270.)

A kézirattmásolat Szirmay Antal Zemplén vármegye történetének az 1670-es a felső-magyarországi Habsburg-ellenes felkelést érintő 579. paragrafusához tartozó, azt megvilágító irat, melyet cenzurális okokból nem adott ki Szirmay.

A levélhez mellékelte kézirattmásolat másolata teljes, egyetlen csillaggal megjelölt, valószínűleg utólagos lapalji megjegyzést találunk (178b [66]. old.) Kazinczytól, a szövegben szereplő Beatus Widemannra vonatkozóan (l. **Magyarázatok**). A levélben a közölt részlet után áll a kéziratt lelehellyére és a hozzáférés körülményeire vonatkozó latin nyelvű megjegyzés Szirmaytól, amelyet Kazinczy kihagyott a másolatból:

Ex originali.

(Scilicet Budae in Archivo Camerae Aulicae, quo aditus Antonio Szirmay, eo tempore Tab. Regiae Assessori, indulgente id Judicae Curiae Regiae Comite Christophoro Niczky, magno eruditorum fautore, patuit.) (Szirmay Antal Kazinczynak. 1806. aug. 12. KazLev IV. 973. sz., 269.)

2. Rumi Károly György: *Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, az-az a' Magyaroknak emlékezetes írásaik. Öszveszedte 's kiadta Rumi Károly György*, Második kiadás, I–III. kötet. Pesten, Trattner, 1816–1817.

Szövegkapcsolatok

Feljegyzései tanúsága szerint Kazinczyt foglalkoztatta Pázmány hazafisága. A Pandekta-kijegyzés címéből kitűnik, hogy a bemásolt irat ezt megkérdőjelezi. Ugyanakkor jóval később, az 1816–1817 után keletkezett rájegyzésében mégis Pázmány hazafiságát megerősítő forrásra hivatkozik.

Kazinczy Szirmay Antal leveléhez, melynek mellékleteként megkapta a Pázmányra vonatkozó írást, egy megjegyzést fűzött, amelyet Váczy a levelezéskiadásban lapalji jegyzetként közölt:

Udv. Consiliarius Szirmay Antal levele hozzám Vekérről, 1806. Aug. 12dikén. Magát a' levelet és a' mellé tett jegyzést, mellyről a' levél szóll, betettem a' sáros-pataki bibliotheca könyveiközzé, január, 1807. (KazLev IV., 267.)

A levélre ráírt megjegyzésében tehát ugyanúgy megemlíti, mint a Pandekta-kijegyzésben, hogy Szirmay kéziratmásolatát átadta a sárospataki könyvtárnak. (A kéziratot jelenleg is Sárospatakon őrzik. vö. KISS ENDRE JÓZSEF 2006, 136.) A levélhez fűzött megjegyzés fél évvel a levél kézhezvételé után, 1807-ben készült. Szirmay Antal a Pázmányról megküldött írást eképpen vezeti be:

Pázmán Péterről a' mit találtam gyűjteményembe, azt ide rekesztem. Zemplén Vármegyének leírásában bé nem hozhattam, mert meg nem engedték volna, úgy is 1620-ban tartatott Bethlen gyűlését egészen kitörlötték, sőt meggyalázva kellett róla szóllanom, és valóban sarkalatos szabadságunknak is sérelmes volt, midőn állandó katonaságnak tartására a' nemességet örökös adó alá vetette. Als wenn ein Landtag sich diese Last nicht freywillig aufbürden dürfte, als wenn dies mit Patriotismus und Klugheit stritte. Pázmán Péter oka volt azon elterjedelt hírnék is, mellyről §. 432 in notitia histor. Com. Zemplén. emlékezetet teszek. De nem csudálom, mert úgy neveltetett a Jezsuiták között, a' vallásnak buzgóságától elragadtatott, hogy rajta beteljesedett azon mondás: Quantum religio potuit suadere malorum! (Szirmay Antal Kazinczynak. 1806. aug 12. KazLev IV. 973. sz., 267.)

Négy évvel később ismét előkerült a Pázmányról szóló írás: Kazinczy 1810 márciusában megküldte Horvát Istvánnak Szirmay iratmásolatának másolatát:

E' helyébe én néked első alkalommal egy igen becses darabot küldök, mellyet te nem ismérhetsz. Én ezt udv. Cons. Szirmay Antal bátyámtól kapám, ki azt tulajdon kezével írta-ki a' budai kamara' archivumából, hová néki akkor, midőn Jósefnek uralkodása alatt Budán, bírája vala a' kir. Táblának, Niczky nyitott útát. Látni fogod, melly híve vala Pázmán annak a' hazának, mellynek nyelve nagyobb fényt vete őreá, mint a' Loyola rásája 's a' római bíbor. (Kazinczy Horvát Istvánnak. 1810. márc. 12. KazLev VII. 1680. sz., 304.)

A Pázmány-szöveg megküldése Horvát Istvánnak összefüggésbe hozható a *Pandekta III.* kötetbe történt bemásolással.

A Kazinczy által terjesztett másolat teljes terjedelmében megjelent 1808-ban a *Neue Leipziger Literaturzeitung*-ban a Szirmay Antal *Notitiájáról* megjelent recenzióban (1808. júl. 4. 80. sz., 1267–68.), amelyet valószínűleg Rummy Károly György készített. A recenzióban az áll, hogy a *Notitia* 227. oldalán kezdődő részhez a szerző eredetileg nem mellékelte egy olyan szöveget, amely viszont a recenzens birtokában van, és ennek beidézésével kiegészíti a zempléni megyék Habsburg-ellenességére vonatkozó fejezetet.

A kijegyzés címe alatt található hivatkozás Rummy *Monumenta Hungarica* című művére, amelylyel Kazinczy Pázmány hazafiságát kívánta alátámasztani, utólagos rájegyzés. Rummy műve először 1815-ben jelent meg, viszont a háromkötetes kiadás, amelyhez Kazinczy írta az előszót, 1816–1817-ben. A kiegészítő megjegyzés tehát ezt követően került a kijegyzés elejére.

Az MTA KIK K 638/I. 85a–86. oldalain további, Pázmányra vonatkozó sorokat találunk 1816-ból, amikor Kazinczy erdélyi utazása során felkereste Gyulafehérváron a Batthyány-könyvtárat. Az akkor keletkezett feljegyzést felhasználta az *Erdélyi Levelek*-ben. A kézirat feljegyzésnek két fontos Pázmány-vonatkozása van: az első, hogy láthatta eredetiben Pázmány kézírását, a második, hogy Pázmány levelében néhány sor titkosírással volt írva. Ezek a sorok a korabeli török–német viszonylatban kényesnek számítottak: „Jó, hogy a' szomszédban van valamely szakálás fejedelem (a' Török); mert itt a' mi szakálunkat kitépnék (a' Németek.)”. Pázmány németeket bíráló sorai hazafiságát hivatottak bizonyítani, amellyel szemben Kazinczy számára is harcos katolicizmusa állt. Ez a kijegyzés, amely nagyjából egyidőben keletkezett a pandektabeli kijegyzéshez fűzött későbbi, Kemény János önéletírására való hivatkozással, ellentmond a Szirmaytól származó iratnak. (A témához l. DEBRECZENI 2011, 160–164.) Pázmány fentiekből kiütőköző németellenességét Kazinczy jobbnak látta kihagyni az *Erdélyi Levelek* szövegváltozataiból ott, ahol a gyulafehérvári könyvtárlátogatásról emlékezik meg. (EL. 14, 157, 423, 500.)

Magyarázatok

Pázmány Péter (1570–1637): író, jezsuita szerzetes, esztergomi érsek. Református családból származott, feltehetőleg 13 éves korában katolizált a kolozsvári jezsuita kollégiumban. 1588-ban belépett a jezsuita rendbe, novíciusként Krakkóban és Jaroslavban folytatta tanulmányait. 1590–1593 között Bécsben, majd Rómában tanult, ahol 1596-ban pappá szentelték. 1607-ben végleg visszatért hazájába, élete nagy részét Pozsonyban és Nagyszombatban élte le. 1616. szeptember 28-án esztergomi érsekké nevezték ki. Az ország első zászlósuraként és a még Grazban megismert II. Ferdinánd császár bizalmasaként közvetlen alakító szerepet töltött be a politikai élet legmagasabb hazai és nemzetközi szinterein, főként azáltal, hogy közvetített a Habsburg király és a református erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György között. (MAMŰL IX. 80–86.)

Az itt következő írást Mélt. Szirmay Antal Úr – még 1780: Kazinczy a Szirmaytól kapott másolaton szereplő latin megjegyzést arról, hogy az irat az udvari kamara budai levéltárából származik, és ő mint zempléni főjegyző és táblabíró fért hozzá, kiegészítette egy időponttal, miszerint ennek 1780-ban kellett történnie. Niczky azonban nem ekkor, hanem később, 1786-ban lett országbíró (Judex Curiae).

Szirmay Antal (1747–1812): történetíró, levéltáros, zempléni birtokos. 1773-tól Zemplén vármegye al-, majd 1777-től főjegyzője és táblabírja ekkor rendezte a vármegye levéltárát. (PEml. 883.)

Niczky Kristóf, gróf (1725–1787): politikus, államférfi. 1765-ben családjának grófi címet szerzett. 1779–1787 között Temes vármegye főispánja, 1782–1783-ban királyi kincstartó, a Magyar Kamara elnöke, 1783–86-ban tárnokmester, 1783-tól a helytartótanács elnöke, 1786–1787-ben országbíró (l. még 371. kijegyzés).

Ad pag. 227 §. 579. Notit: hivatkozás Szirmay Antal Notitia Historica Comitatus Zempleniensis (Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1804) című művének 227. old. 579. bekezdésére (Communem in tot Familiarum excidio commiserationem exceptit alius luctus), átvétel Szirmay leveléből.

Beatus Widemann (?–?): híres jogtudós, II. Ferdinánd császár titkos tanácsosa.

(Hivatkozott szövegrészletek)

Rumy Károly György: *Monumenta II.* kötet: *Kemény János Autobiográphiája* (144.):

Pázmán Péter mondja vala egykor nálla létemben: „Átkozott ember vólna, ki Titeket arra kénszeritene, hogy Töröktől elszakadjatok, ellene rugodozzatok, míg Isten a’ Kereszténységen másképen nem könyörül, mert Ti azoknak torkokban laktok: oda annakokáért adjátok meg a’ mivel tartoztok, ide tartsatok tsak jó Correspondentiát, mert itt Keresztýén Fejedelemel van dolgoatok, tudni-illik a’ Romai Császárral, Adománytok nem kell, a’ Töröket töltsétek Adománytokkal, mert noha im látod édes Ötsém, nékünk elégséges hitelünk, tekintetünk van mostan a’ kegyelmes Kerersztýén Császáruk elött, de tsak addig durál az a’ Német Nemzet elött, miglen Erdélyben Magyar Fejedelem hallatik florealni, azontul mindjárt contemtusban jutván, gallérunk alá pökik a’ Német akár Pap, akár Barát, vagy akárki légyen.

Kazinczy rájegyzésében a *Monumenta II.* kötet 323. oldalára való hivatkozást egyelőre nem sikerült azonosítani (Bocskai István 1606-ban kelt végrendelete található a II. kötet 315–345. oldalán).

Monumenta III. kötet *Kemény János Autobiográphiájának folytatása és végzése* (71.):

Szegény Pázmán Péter Cardinal a’ Feiedelemnek nagy jó akarója vala, általa váttig Solicitálánk, de semmi haszonnal, maga Személyében mint Víz partról, mint abban veszedelmező Ember valóban tanátsollya vala a’ fejedelemnek, ne cédállyon, óltalmazza Fejedelmi Méltóságát, és az Országának Szabadságát, az jó vala, jó Tanáts, de melléje Segítséget, erőt nem adnak vala.

(Kijegyzés magyarul)

Zemplén vármegyei történeti feljegyzés

Szirmai Antal, Buda, 1804.

Amikor 1671-ben a Császári Tanács a magyar állam formájáról tárgyalt, az udvari minisztérium a következőképpen foglalta össze véleményét:

Ezért legfenségesebb nagysága császári és király hivatalánál fogva köteles a helyreállítás jelen lehetőségét nem elmulasztani, az elfoglalt kiváltságokat eltörölni, és a helyettesek álnoksága foly-

tán megrendült királyi hatalmat helyreállítani Magyarországon, amely hatalomra nem csupán a megszokott kikiáltás révén tett szert törvényesen, hanem az osztrák-ház trónörököséként a Soproni 1463 és 1464-es rendelkezések és az 1491-ben Budán és 1606-ban Bécsben ismét megerősített szerződés törvényes ereje által, valamint, a néhai dicsőséges I. Ferdinánd házastársának, Annának, Magyarország királynéjának öröklési jogán előbb említett legfenségesebb nagyságát illeti, ahogyan Beatus Widemann előrebocsátott tájékoztatásában az Osztrák-ház Magyarországra vonatkozó örökösödési jogát számos érveléssel bizonyította. Ezért nem remélhetünk jó kormányzást, amíg az alattvalók nem maradnak meg az engedelmesség határai között, és az abból származó dicsőségénél többre törnek, ahogyan ezidáig Magyarországon történt.

Oly erős ugyanis a részrehajlás a köző ügyekben, hogy nincs olyan törvényi rendelet amely akár egyetlen kiváltságot is felülírna, és ezt a magyarok közül a bölcsebbek és belátóbbak már régen felismerték; bűnös szövetségeken alapuló rendszerükben az állam nem képes fennállni. Ezért II. Ferdinánd császárnak 1630. október 5-én Nagyszombaton Pázmány Péter többek között a következőket írta:

„Mindenki irtózik a német katonáktól, és azt szeretnék, ha nélkülük csapnának össze az ellenséggel: én azonban bizonyos vagyok benne, hogy ez lehetetlen. Ki fogják irtani a katolikusokat, hacsak nem lesz német védelem Kassán és másutt is; Sosem lesz ott semmi nyugalom, és nem egykönnyen adódik majd másik alkalom a helyőrség felállítására. Hacsak a hajdúk söpredéke otthonaik feldúltával szét nem szóratik, sosem remélhetünk nyugalmat Magyarországon, hanem naponta felkelésekre kell hogy számítsunk. Az engedékenység mindannyijukat könnyen mindenféle lázadásra szítja, és nem tisztelik szent fenségedet. Azt remélik ugyanis, hogy könnyedén kiengesztelik, és gazaikért még bőséges jutalmat is kapnak. A hívők lelke el fog fordulni legszentebb fenségedtől, hacsak nem óvja őket méltó védelem. A katolikus vallás sohasem virágozik fel újra Magyarországon, királyi fenséged hatalma sosem nyeri vissza korábbi állapotát, hacsak nem kerül sor az igazságos és szükséges büntetésre, és az árulók bőséges javai nem kerülnek a kincstár tulajdonába.”

Oh, bárcsak meghallgatásra talált volna ez az üdvös tanács! A zendülések által okozott újabb kelletlenségek, a török előretörések és a mostani zűrzavar is könnyedén megfékezhető és visszaverhető lett volna. Vigyáznunk kell tehát nehogy újra és újra ebbe a veszélyes hibába essünk.

Pázmány 1620. A' zólyomban tartott országgyűlésén, érdemeihez illő említést nyere.

Mivel Pázmány Péter a Jezsuita rendből, aki különféle mesterkedések révén nem is olyan régen emelkedett az esztergomi érsek rangjára, a gőg és a mértéktelenség oly magas fokára hágott, hogy már nem az ország közös javának, hasznának, és üdvének előmozdításán munkálkodott, hanem a dicső és ősi családok hőseit megvetve és lekicsinyelve magát emelte fel, és úgy gondolta, hogy bármit kedve szerint megtehet és bármit merészelt, és mindezt nem csak azóta, hogy az említett méltóságot elnyerte, hanem korábban is, amikor a Jezsuita Rend kötelékében tevékenykedett, mind leírt, mind kimondott szavaival, sőt tetteivel is nyilvánvalóvá tette és világosan bizonyította, hogy rossz polgára a hazának, méghozzá olyannyira, hogy az ország jelenlegi megrendülésének is oka, szerzője, és elősegítője volt, majd saját gonosz tettinek lelkiismeretétől megriadva elmenekült az országból, és semmit sem mulasztott el abból, ami az országnak romlására fellelhető volt, ahogyan erre egy bizonyos Homonnai Gergelyhez írt elfogott levele a lehető legvilágosabb bizonyítékul szolgál: éppen ezért mint az ország és a köz békéjének felforgatója, ennek a határozatnak ereje által, a hazafiak egybehangzó akaratával és egyetértésével örökös száműzetésre ítéltetik. (ford. K. D. A.)

366. [69] – [Batthyáni Lajos]

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 180a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. Kazinczy egy 1812-ben kelt levelében számol be arról, hogy Habsburg–Lotaringiai Rainer József herceg sátoraljaújhelyi látogatásakor, 1810. augusztus 14-én fért hozzá a

levéltárban az 1765-ös országgyűlési naplóhoz, amelyben a hivatkozott ügy is szerepelt. (KazLev X. 2277. sz.; KazLev VIII. 1825. sz.)

Szöveghkapcsolatok

A szűkszavú feljegyzés keletkezésének körülményeit megvilágítja Kazinczynak egy évvel később íródott levele, melyben felidéri, hogyan szerzett tudomást Batthyány Lajos és Baranyi Gábor viszályáról:

Midőn 1810. Augustus hóban most uralkodó Fejedelmünknek testvér öccse, Ő Csász. Kir. Fensége, Raniéri örökös királyfi, Vármegyénken keresztül utazott 's Ujhelybe várattatott, Mélt. Ud. Consiliárius Úr szót ada nekem, hogy kísérném az Archívumba, 's keresnénk-ki olly darabokat, mellyeknek előmutatások által ez a' fő Vendég mulattathatnék. Midőn így holmit öszveválogatánk, történetből előhozódék Néhai Consiliárius 's Első Al-Ispán Szirmay Tamás Antalnak szent hazafiúsága, nagy lelke, sok tudományai 's ritka szépségű deáksága; s ekkor esett, hogy Ud. Consiliárius Úr azon polczról, mellyen a' Diétái Kötetek állanak, kivoná az 1765diki Ország-Gyűlésének Néhai Szirmay Tamás Antal által dolgozott Napló-könyvét, 's annak némelly nevezetes helyeit Archivárius Sten-czelnek jelenlétében olvasgatánk. Hogy az a' Napló, mellyet Ud. Consiliárius Úr kivont, nem más esztendei Ország-Gyűlésének, hanem épen az 1765dikinek Naplója volt, megtetszik onnan, mert Szirmay Tamás Antal ezen Diétán vala Fő Notáriusságán kívül Követünk, és onnan, hogy csak ezen kötetben lehetett olvasnunk a' Bihari Követ Baranyi Gábor' öszveütődését a' Palatínussal, melly itt Tacitusi lélekkel és tollal festetett; hogy csak ezen Kötetben mondathatott Personális Koller felől, ki, felejtven személyének 's hivatalának tekintetét, sűrű csókokkal hintegette-el a' felgyúlott Palatínus kezeit „profusus in lacrymas, quas, rara felicitate, semper in potestate habebat”. (Kazinczy Zemlénmegyéhez. 1812. júl. 6. KazLev X. 2277. sz., 30.)

Az anekdotát jóval később, 1826-ban az akkori országgyűlés idején, talán annak apropóján elbeszélte Cserey Miklósnak is:

Az 1764diki Diétán Baranyi Gábor V. Ispán és az anyám atyja, Bossányi Ferencz voltak Bihari Követek, két átrox Cato, jó hazafi, de mind a' kettő rossz Pápista, mint azok, a' kik nem születtek, nem lettek, hanem (a' Baranyi pajkos expressiója szerint) tétettettek. – Bajzáth Veszprémi Püspök küldetett által izenettel a' Procersekhez, hogy a' Statusok Táblája nem lehet egy vélekedésben az első Táblával. Bajzáth ezt előadván e' szóval élt: a' Tek. Statusok követik a' Nagy Mélt. Fő Rendeket . . . A' mint véget ért, az adstans Baranyi telles hanggal megcorrigálá a' Püspököt, hogy őket nem követni küldé a' Rendek Táblája, mert az első Tábla nekik társaik, nem Uraik. Talán tudod hogy az akkori Nádor, Batthyáni Lajos, melly nagyon megbántva érzé magát, úgy hogy az engesztelő Personális Báró Koller sírva csókolgatá kezeit, 's Batthyáni még is Sessiókat nem tarta, valámíg Baranyi ötet a' Császárné világos parancsából meg nem követte. (Kazinczy Cserey Miklósnak. 1826. máj. 22. KazLev XX. 4629. sz., 24.)

Magyarzatok

Batthyány Lajos Ernő (1696–1765): főpohárnokmester, 1732-től 1746-ig kancellár, 1751–1765 Magyarország nádora. Jelentős szerepe volt az 1741-es országgyűlésen.

Baranyi Gábor (1713–1775): a váradai járás főszolgabírája 1739-től, Bihar vármegye alispánja (1757–1773), országgyűlési követe (1751 és 1764/65). Kazinczy 1807-ben megjelentette az életrajzát a *Hazai Tudósításokban*.

Ráday Gedeon báró, majd gróf (1713–1792): költő, irodalomszervező, országgyűlési követ. Tízéves korától a pozsonyi evangélikus gimnáziumban Bél Mátyásnál tanult, 1731-ben Mányoki Ádámmal nyugat-európai tanulmányútra indult, ahonnan 1733-ban tért haza. 1764–1765-ben Pest vármegye országgyűlési követe volt, 1782-ben bárói, 1790-ben grófi rangot kapott.

XXXII. csomó

[–]

A XXXI. csomó egyetlen kijegyzése az 1746-ból származó teljes terjedelmű nyomtatvány, amelynek a kéziratkötetben belüli elhelyezkedéséről semmit sem sikerült megállapítani. Oldalszámok híján abban sem lehetünk bizonyosak, hogy eredetileg is itt volt.

367. Első Ferencz Római Császár' Frankfurti Koronázása.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 186a–196b. Nyomtatvány.

Keletkezése

Nem lehet meghatározni, hogy a nyomtatvány mikor került a *Pandekta III.* kötetbe.

Felhasznált szöveg

Alt und Neuer Krackauer Schreib Kalender, Auf das Jahr Jesu Christi MDCCXXXVI, Wien, Johann Ignatz Heyinger, 1746.

Az autográf előlappal ellátott nyomtatvány tartalmát Kazinczy az előlapon olvasható címben külön kiemelte.

Magyarázatok

I. Ferenc (1708–1765): Lotaringiai Ferenc István a Lotaringiai-házból való herceg. Habsburg Mária Terézia uralkodónővel kötött házassága révén 1740-től az osztrák örökös tartományok társuralkodója. Ferencet 1745. szeptember 13-án Frankfurtban német-római császárrá választották. Október 4-én a frankfurti Szent Bertalan-(koronázó)templomban meg is koronázták. A koronázást a frankfurti városházán díszebéd követte, amelyen hagyományosan a Birodalom főméltóságai szolgáltak fel, és ezen csak férfiak vehettek részt. Ennek ellenére Mária Terézia – hetedik hónapos terhesen – elérte, hogy bejuthasson, és férje oldalán részt vett a díszebéden.

XXXIII. csomó

[437–438]

368. Béiktatni, statuere

369. Ürményi Jozsef

370. Báró Prónay Simonné

A XXXIII. csomó három kijegyzése mindössze egy lapja a *Pandekta III.* kötetnek. A megelőző és utána következő csomóhoz képest oldalszámozása arra utal, hogy egy feljegyzéskötet végéről került ide. A papírlap eltérő színe, minősége is arra enged következtetni, hogy egy egészen más helyen volt eredetileg. Mínt hogy azonban Kazinczy nem számozta újra, az is kérdéses, hogy még ő maga, vagy már az utókor helyezte el a *Pandekta III.* kötetben erre a helyre.

368. [437] – Béiktatni, statuere.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III.198a. Autográf.

Keletkezése

1810. december 28. után. Az MTA KIK Magyar Nyelvtud 4r41–1 kéziratkötet 197b lapján szereplő dátum alapján.

Felhasznált szöveg

A kijegyzés címe alatti, zárójelben megadott lapok („Lásd itt lap 376–378”) jelenleg az MTA KIK Magyar Nyelvtud 4r41–1 kéziratkötetben vannak, a 197b lapon kezdődő feljegyzés felel meg nekik. A kéziratkötet vegyes, elsősorban nyelvészeti tárgyú nyomtatványokat és kijegyzéseket tartalmaz, de a benne található, Kazinczy eredeti oldalszámozása szerinti 376–380. oldalak semmilyen összefüggésben nincsenek sem a megelőző, sem az utánuk következő kéziratlappal. Ezek valószínűleg az akadémiai iratrendezéskor lettek a kötetbe beosztva. A Magyar Nyelvtud 4r41–1-ben a kapcsolódó kijegyzés címe „Béiktatni, installare”. A cím mellett utólagos rájegyzéssel pedig utalás történik a jelenlegi, *Pandekta III.* kötet 361. kijegyzésére: „lásd alább lap 437.” A keresztívatkozások elárulják, hogy ezek a lapok egykor ugyanannak a *Pandekta* kötetnek voltak a lapjai, de hogy melyiknek, azt már nem lehet megállapítani. Ugyanazon a lapon az előző kijegyzéshez dátum is tartozik: „Az én sugallóm” című vers keletkezésének körülményeit írja le, és megadja az 1810. december 28-i dátumot. A soron következő „Béiktatni, installare” című kijegyzés tehát ezt követően keletkezett.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy levelei között szinte szóról szóra megtaláljuk a „Béiktatni” szóval kapcsolatos nyelvtani vitát egy Nagy Gáborral 1804–1805-ben váltott levelezésben:

Abból is roszzszúl argumentálódik a’ Grammatika, hogy ez a’ szó: béiktatni, valamint eliktatni is, és kiiktatni más szóllás módja szerént gyakran roszzsz értelembbe vétetődnek; mert ebből azt kihozni tellyességgel nem lehet, hogy ez a’ szó vagy titkolódó vagy valami erőszakos, másnak ellenére való, váratlan, és nem a’ szokott rend szerént való béhelyzhetetést tenné. Mert beiktatta a’ lovakat, tsak ezt teszi, hogy az igig, az az az ő feltett céljáig elvitte, eliktatta: elvitte addig, a’ meddig szándéka vólt; kiiktatta, ki vitte az igon, az az a’ határon kívül. Külömben is mikor ezen szóval élnek, nagyobb részént elibe szokták tenni ezt, ha roszzsz értelembbe veszik: alattomba, orozva, etc. De ha szinte nem teszik is, hány szavunk van olyan nekünk is, más Nemzeteknek is, melyly sokféle és sokszor ellenkező értelembbe vétetik? azt magok tudhatják a’ Grammatikusok. Innen tehát ezzel a’ szóval való élést illetlennek a’ Magyar Grammatika az általa előhozott okokból még nem tarthatja; kivált ha meggondolja azt, hogy az a’ szó is, mellyet ennek helyibe tesz: Beállítáni, Beállítási, Béállítatási, sokszor igen roszzsz és tsúfos értelembbe vétetődik. Beállítotaták a’ pelengérbe, a’ szégyenköre állították.

Diplomatikum Dátumok pedig ezen szónak régiségire:

a) A’ Ttes Kazinczy Familia Arkhívumában egy Missilis Levélben 1642k esztendőben, van ez a’ szó ebben az értelemben; a’ mint ezt Jegyzésem mutatja; de a’ Levelet nem írtam; hanemha Regmetzre mehetek, kikeresem.

b) Az itt párban ide zárt Régi Levél. Igen jól jött ki, hogy Papok írtak a’ Grammatikában ez ellen a’ szó ellen; azonba itt éppen papokra applikáltatik. (Nagy Gábor Kazinczynak. 1804. márc. 2. KazLev III. 663. sz., 181–182.)

Majd egy évvel később, 1805 januárjában egy szintén Nagy Gábornak írt levele végén megtaláljuk ugyanazokat a hivatkozásokat, amelyeket a *Pandektába* is feljegyzett:

Iktatni.

Statuere, illocare, installare.

Ezen szónak ezt az értelmét tagadja a' Debreczeni híres Grammatica. – Hogy nincs igazsága, mutatja a' mi itt következik:

Szendrei Török Bálintnak tulajdon kezével írt, és most az Ipamnak, Gróf Török Lajosnak, birtokában lévő Manualisában ezek a' sorok állanak:

pag. 44. – „1647. die 30-a. Novembr. érkezett Szendrőbe Lehoczki Albert Pap Káptalon-emberünknek. – 2-a xbr. iktattuk-be magunkat a' mi kegyelmes Urunk Ő Felséghe adta Donationkkal az Alföldi jószágunkba. Szendrőben Király-embere volt Török András Uram.”

pag. 45. – „1648. 23. Mart. voltam Király-embere Barna György Uramnak az Szent Erzsébethi Jóságának béiktatásában.”

pag. 47. – „1649. 30. 7br. Fekete László Uram, Wécsey Sándor Uram az Ő Felséghe Nova Donatiója mellett iktatták magokat Hajnácskő várában. (Kazinczy Nagy Gábornak. 1805. jan. 12. KazLev III. 712. sz., 250.)

Magyarázatok

Szendrei Török Bálint (?–1677): Török III. Bálint, a szendrői nemes, és 1774-től a grófi Török család (Kazinczy feleségének családja) egyik felmenője. Apja, II. Bálint (1554–1630) előbb Szendrő, majd Cserépfővár, végül Eger várának kapitány. III. Bálint szendrői kapitány, majd Torna megye alispánja. 1631-ben katolikus hitre tért át. 1647-ben Nógrád és Heves megyék táblabírája.

Kázmér: Nagykázmér (Abaúj vm.): ma: Vel'ký Kazimír (SZK). Kazinczy apósa, gróf Török Lajos volt az egyik birtokosa.

369. [437] – Ürményi Jozsef

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 198a. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferencz' eredeti poétai munkái, kiad. Bajza József és Toldy Ferenc, Buda-Pest, Kilián, 1836, 96.

Kazinczy Ferencz költeményei I. (Nemzeti Könyvtár, Kazinczy Ferenc összes munkái.) kiad. Abafi Lajos, Budapest, Aigner L., 1879, 67.

Kazinczy Ferenc összes költeményei, kiad. Gergye László, Bp., Balassi Kiadó, 1998, 102.

Kazinczy Ferenc, Költemények I–II. (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás) sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, I., 922. II., 522–524.

Keletkezése

1811. május 6. A keletkezés ideje valószínűleg ugyanaz a nap, mint a következő, 370. kijegyzésé, amelyhez Kazinczy maga adta meg a lejegyzés időpontjául 1811. május 6-át.

Felhasznált szöveg

Kazinczy Ferenc: Ürményi József, az Ország-Bírája (1811. május 6.)

Kazinczy Ürményi József tiszteletére epigrammát írt, amelyet 1811. május 7-én megküldött Horvát Istvánnak, aki Ürményi gyermekeinek volt házitanítója. Az epigrammában csillaggal jelölt hivatkozás található két latin szerző művére:

M. Tulli Ciceronis in L. Calpurnium Pisonem Oratio III. rész.

Gaius Plinius Cecilius Secundus: *Panegyricus Traiano* LXIV., LXV. rész.

A vers először az *Erdélyi Muzéum* 1814. évi I. számában jelent meg (2653. sz.).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Horvát Istvánnak 1811. május 7-én kelt levelében ír arról, hogy előző nap hírt vette Ürményi József hivataltól való visszavonulásának, s ebből az alkalomból küldi epigrammáját közlésre. A *Pandekták* archiválási tisztázata pontosan ezt a május 6-i dátumot tartalmazza, amit így elfogadhatunk a vers tényleges keletkezési idejeként (vö. KÖLTEMÉNYEK II. 522–524.):

Igen kedves barátom! Tegnap azt a' hírt vevém, hogy a' mi nagy Emberünk nyúgodalomra eresztetett önmagának kívánságára. Elrettentem a' hírre, 's óhajtom hogy igaz ne legyen. Olly Férjfiaknak addig kell szolgálniok, míg erejek engedi. Ismered forró tiszteletemet Eránta, melly minapi kegyes levele által még nagyobbá, még forróbbá tétetett. Ha a' hír igaz talál lenni, tétetted a' Hazai Tudósít. levelébe az ide zárt Epigrammát. Lássá az a' nagy Ember, hogy ötet nem csak a' Maradék fogja tisztelni; lássa, hogy életében is tiszteltetett Polgártársaitól. – Sietek postára tenni leveletem, hogy el ne maradjon a' mairól. Te élj, és szeressd örök barátodat. Széphalom Máj. 7d. 1811.

ÜRMÉNYI JÓZSEFRE,

midőn hivataljából... eszt. szolgálat után nyúgodalomra eresztetett.

Széked üres, nagy Férjfi! Hamar, hallasd hited''! Ilmur**

Tapsol, mert együtt esküszí Véled Hazánk.

*) A' Consulok Rómában, kilépvén esztendei szolgálatjokból, meg szoktak vala esküdni a' Nép előtt, hogy ők annak törvénye 's java ellen semmit nem cselekedtek.

***) Ilmuri (az az Ürményi) János, Kalocsai Érsek IV. László Királyunk alatt, hatalmas Védelmezője vala, az egész Magyar Papi-Renddel együtt, a' Haza' Szabadságának azon Szék ellen, melly Koronánkat magához tartozandónak akarta nézetetni. (Kazinczy Horvát Istvánnak. 1811. máj. 7. KazLev VIII. 1998. sz., 487.)

Kazinczy a levélben szintén csillaggal látta el az epigramma első sorát. De míg a *Pandektában* az utalás leelőhelyét adja meg jegyzetképpen, addig a levélben a felhasznált Cicero- és Plinius-idézet magyar nyelvű magyarázatát.

Kazinczy Ürményi Józsefnek Ilmur János kalocsai érsekkel való rokonságát már korábban is felemlgette. Ennek első nyoma az az 1804-es, Ürményihez írott levél, amelyben közli a műveinek készülő kiadásában megjelentetni kívánt Ürményi-portrét és a hozzá kapcsolódó ajánlás tervét. (Kazinczy Ürményi Józsefnek. 1804. dec. 10. KazLev III. 708. sz.). Ilmurról önálló kijegyzést (169. *Joannes de Ilmur*) is készített a *Pandekta I.* kötetben. Ürményi halála után megírta életrajzát is: Ürményi Ürményi József = *Felső-Magyarországi Minerva*, 1826, 643–648.

Magyarázatok

Ürményi József (1741–1825): országbíró. Nagyszombati jezsuita gimnáziumi és egri jogi tanulmányai után a bécsi egyetemen tanult. 1766-tól ügyészségi, 1769-től ítélőtáblai, 1773-tól kamarai, 1774-től magyar kancelláriai tanácsos. A pozsonyi kerület királyi biztosa (1785–1790), kincstartó (1788–1789), királyi személynök (1789–1795; elbocsátották), Galfica kormányzója (1801-től), országbíró (1806–1825). Bihar (1782–1785), Nyitra (1785–1790), Bács (1790–1802) és Fejér (1802–1825) vármegyék főispánja (l. még PEml. 942., valamint 371. kijegyzés).

Joannes de Ilmur (1278–1301): kalocsai érsek (l. még 169. kijegyzés.).

370. [438] – Báró Prónay Simonné; még akkor Hirgeist Niny.

A' Margit-Szigetén, Pest mellett.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III.198b. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferencz' eredeti poétai munkái, kiad. Bajza József és Toldy Ferenc, Buda-Pest, Kilián, 1836, 16.

Kazinczy Ferencz költeményei I. (Nemzeti Könyvtár, *Kazinczy Ferenc* összes munkái) kiad. Abafi Lajos, Aigner L., Bp., 1879, 47–48.

Kazinczy Ferenc összes költeményei, kiad. Gergye László, Balassi kiadó, Bp., 1998, 47–48.

Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*, sajtó alá rendezte Orbán László (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti Művek), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009, 659–661., a vers 660–661.

Kazinczy Ferenc, *Költemények I–II.* (Kazinczy Ferenc művei; kritikai kiadás) sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018, I., 922., II., 519–522.

Keletkezése

1811. május 6. A vers keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Kazinczy Ferenc: A' Margit-Szigetén (1811. május 6.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a verset vagy annak kezdősorait a keletkezésével egyidőben számos levelezőpartnérének megküldte. (Kazinczy Cserey Miklósnak és Cserey Farkasnak, 1811. máj. 11. KazLev. VIII. 2000. sz., 492–502., a versnek csak első sorával; Kis Jánosnak, 1811. máj. 12. KazLev. VIII. 2001. sz., 502–504., a vers: 502–503.; Berzsényi Dánielnek, 1811. máj. 22. KazLev. VIII. 2009. sz., 534–537., a versnek csak kezdősorával. Szentgyörgyi Józsefnek, 1811. nov. 6. KazLev. IX. 2091. sz., 136–140., a versnek csak első sorával.) A levelekben röviden kifejti, hogy mi volt a vers megszületésének háttere. Leírása szerint a Hirgeist Ninivel való találkozásra a Kufsteinből Munkácsra szállításuk során, 1800. július 30-án került sor a Margitszigeten (KÖLTEMÉNYEK II. 522.). Ezt megörökítette a *Pályám emlékezetében*, és a vers említése nélkül a *Fogságom naplójában* is (FN. 126.):

Július 30dikán, a' Margit-szigetén reggeli kilenczkor köte ki hajónk. Már Vácznál, hol hál-tunk, megszöllíta a' kedves Nini' testvére, gondoljak valamelly fortélyt, hiszen még eddig mindég én segítettem a' hol baj volt, hogy megláthassa atyját. – Meg akaralak lepni, mondám, mert plánom kész, de a' meglepés kegyetlen volna; csak azt tehát, hogy ha atyád él, 's Pesten van, és nem beteg, meglátod. – Tudni akará, mint szöllítatom elő. Azt vele nem tudattam. Az ifjabb idegen és én megferdénk a' Dunában, 's Ferencz a' parton jára, 's szüntelen aggódék, ha atyját megláthatja e. – De én nem tudtam, barátom, hogy vak is vagy azonfelül hogy hitetlenkedel; ám nézz a' tulsó partra. – Atyja fiakeren repüle a' sziget mellé, látta a' kikötött hajót, kiszálla szekeréből, 's gyalog lépdelle a' lovak előtt, várván hogy valaki intsen, mert nem mere hinni az izenetnek. – Ferencz kére, kiáltsak atyjára; az ő mellye gyengébb mint hogy azt tehetné. Kit keres az Úr? kérdém erős hanggal. A' víz átvivé hangomat. – Senkit, felele félén-ken. – hazud az Úr, felelém neki tréfásan, hogy tréfám felvidítsa; Ferenczet keresi. Mellettem áll a' víz' szélén, én a' Dunában vagyok. Menjen, 's hozza Ninít, és vele egy csolnakost, mert

az itt nincs. Az öreg felszökék szekerébe, 's repült. Még nem váránk midőn látánk közelíteni a' csolnakot. Nini mellette áll.

Egy csoportban állánk mind a' heten, 's köztünk ferdő társam is. Nini, most tizenhatsz esztendő leány, teljes felvirultában, 's szép mint Venus Anadyomene, kilépe a' hajóból, 's repüle megölelni bátyját. Én félrevonám magamat. A' mi a' gyermek eránt szabad vala, mondám, nem lesz szabad a' felvirult eránt, 's hajaim közt már ősz szálak fejrélének. Nini kifejté magát bátyja' karjai közzül, 's nekem jött, megölelt, úgy társaimat; bennünket testvérekké tevé a' sors. Az idegennek meghajtá magát. Látatok, édes barátom és te, édes testvér, 's ez most legyen elég; most menjetek, 's holnap reggel legyetek Kerepesen. Ott múltunk egész nap. – Mentek. –

E' scénát festi Sonettem. A' Sonett nem mondja ki magát, azt jegyzék meg rá, 's igazok van. (PEml. 659–661.)

Magyarázatok

Prónay Simonné Hirgeist Anna (1783–1825): Kazinczy rabtársának, Hirgeist Ferencnek (1774–1804) a testvére, 1802-től Prónay Simon (1777–1825) felesége.

XXXIV. csomó

[3–40]

- 371. Udv. Consiliárius és Septemvir Vay. József Úrral lételem. 1810. Nov. 17d – 27d.
- 372. Spielmann
- 373. Schloissnigg
- 374. Nem egyesült Görög
- 375. Szvetics
- 376. Barcsay Ábrahám
- 377. Vay Miklós és Széchenyi
- 378. Consiliárius Ferdényi Nagy Váradon
- 379. Gróf Festetics Györgynek érdemei 's gyengéji.
- 380. II. József mint választott Secretáriusokat
- 381. Oberster Barcsay Ábrahámnak sírkövére Sípos Pál, Tordasi Pred.
- 382. Maria Theresiának tulajdon kezével tett írása
- 383. Briefwechsel zwischen Kaiser Napoleon und dem Erzherzog Karl. 1810.
- 384. Báró Apor József
- 385. B. Wesselényi Miklósnak Tempeljére
- 386. Pesten történt tolvajságok 1810.
- 387. Vida László érdemei a' Magyar Theatrum körül, 's elbúcsúzása a' Directorságtól, 1811.
- 388. Kazinczy András
- 389. Johann Rombauer, Mahler
- 390. Leopold Kisling Bildhauer

A XXXIV. csomó oldalszámozása alapján egykor valamelyik *Pandekta*-kötet elején kellett, hogy álljon. Kronológiailag nem illeszkedik sem az előző, sem a következő csomóhoz. Minthogy nem lett átszámozva, nehéz megállapítani, hogy Kazinczy maga helyezte-e el a csomót erre a helyre, amelynek kijegyzései 1810. december-november vége és 1811 július–augusztusa között keletkeztek.

371. [3–18] – Udv. Consiliárius és Septemvir Vay. József Úrral lételem.
1810. Nov. 17d – 27d.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 199b–206a. Autográf.

Keletkezése

1810. november 27. után.

Felhasznált szöveg

Kazinczy Vay Józseffel 1810 őszén (november 17-én) rokoni kapcsolatba került: Vay József fia, Vay (II.) Ábrahám feleségül vette Kazinczy Ferenc unokatestvérét, atyai nagybátyjának, Kazinczy Péternek második feleségétől, Ragályi Zsuzsannától született legidősebb leányát, Sophie-t. A házasságkötés alkalmából nagybátyját elkísérve hosszabb időt töltött (november 17–27. között) Vay József és testvére, Vay Miklós társaságában. A találkozáskor hallott történeteket néhány napra rá, 1810. december 2-án egy hosszú feljegyzésben rögzítette.

A feljegyzés rövid, egymástól elkülöníthető egységekre tagolódik, amelyek hol lazábban, hol szorosabban kötődnek egymáshoz. Ezek egy része Vay Józseftől származó történetek és anekdoták, de vannak köztük olyanok is, melyeket Kazinczy kiegészített saját értesüléseivel, illetve személyes benyomásaival. Vayra vonatkozóan másoktól származó anekdotákat is beiktatott. Az elbeszélőt vagy a történet közlőjét Kazinczy minden esetben jelzi, több esetben zárójelbe téve azt a szakaszt, amelyik nem Vaytól származik. A huszonkét egységre, és négy részre bontható szöveg időrendi sorrendben Vay József politikai, közéleti pályafutásának két fontos időszakába enged bepillantást:

I. (1–7.) Vay József működése II. József idején, Szabolcs vármegye alispánjaként 1785–1790 között.

II. (8.) Kazinczy zárójelbe tett közbevetése arról, hogy 1786-ban – Vay alispánsága idején – ő maga miért nem fogadta el Vay ajánlatát a vármegyei főjegyzői tisztségre.

III. (9–14.) Az 1790/91-es országgyűlés idejéből való elbeszélések, különös tekintettel Batthyány József primásra (11–13.).

IV. (15–22.) Izdenczy József államtanácsos, a magyar ügyek udvari referensének visszaélései 1785–1795 körül.

A sűrű szövéssű szöveg történeti kontextusának ismerete nélkül a történeteket és anekdotákat nem lehet megérteni. A történeti háttérrel a négy részre bontott elbeszéléshöz igazodva vázoljuk fel.

I. (1–7.)

1785. március 18-án II. József átszervezte a magyarországi közigazgatást. Megszüntette a vármegyei önkormányzatot, és az országot tíz kerületre osztotta fel, ezek élére új (kerületi) főispánt avagy királyi biztost állított. (Ehhez l. még HAJDU 1982, 184–187.) Az addig választott tisztviselőket is kinevezettek váltották fel. A nagyváradi kerülethez, melynek kerületi főispánja Teleki Sámuel lett, Szabolcs, Békés, Arad, Csanád, Csongrád megye tartozott. (vö. PEml. 984.) A kerületi főispánok által kijelölt alispánok június 1-jén léptek hivatalba, így Vay József is, akinek alispánsága idején, 1785–1787 között Teleki Sámuel, 1787–1789 között gróf Haller József voltak a kerületi főispánok, 1790–1791-ben pedig gróf Sztáray Mihály lett Szabolcs vármegye főispánja. Vay József alispáni kinevezésétől kezdve kitűnt a megyei ügyekben való jártasságával, amelyre II. József is felfigyelt, 1788-ban helytartótanácsi kinevezését ennek is köszönhette. (MÁLYUSZ 1939, 472.; l. még PEml. 470, 493, 532, 592, 757.)

II. (8.)

1784. augusztus 9-én Kazinczyt Sáros vármegyében táblabírónak választották. Október 13-án Abaújban tiszteletbeli aljegyzőnek, október 25-én ugyanott táblabírónak nevezték ki, végül november

29-én Zemplénben tiszteletbeli aljegyzőnek esküdt fel. Az aljegyző a főjegyző segédeként előkészítői és előadói feladatokat ellátó tisztségviselő volt.

II. József nyelvrendelete (1784. május 11.) szerint a vármegyei és városi hatóságoknak 1785. november 1-től a latin helyett a németet kellett (volna) hivatalos nyelvként használni (a kormány-széknek már 1784. november 1-jétől). Az oktatás területén három évet kaptak a német nyelvű tanítás és ügyintézés bevezetésére. A rendelet tehát a közhivatalnokoknak és tanároknak kötelezővé tette a német nyelv ismeretét. (PEml. 984. Ehhez l. még Soós 2005, 261–301.)

1786 augusztusában Kazinczy Bécsbe utazott, hogy a kassai tankerület nemzeti iskoláinak felügyelőjévé (lat.: inspector) nevezzék ki. Öt hetet töltött Bécsben. „Kazinczy nem saját elhatározásából pályázott az inspektorságra. Eredetileg csak két jelentkező volt, akik mellett a helytartótanács még három számbavehető szakembert nevezett meg. A tanulmányi bizottság a helytartótanácsot, mivel a jelölésnél a főigazgató véleményét nem kérte ki, a hiány pótlására utasította. A főigazgató, gr. Török Lajos ekkor első helyen Kazinczyt ajánlotta, aki beadta folyamodványát, amelyet Swieten pártfogólag terjesztett az uralkodó elé.” (MÁLYUSZ 1939, 475.; l. még PEml. 987.)

III. (9–14.)

II. József rendszere, a jozefinizmus 1787–1790 között súlyos válságba került. Osztrák–Németalföld tartományának elszakadása, majd a francia forradalom kirobbanása hozzájárult ahhoz, hogy az 1785 körül kezdődött szórványos ellenkezések a nyolcvanas évek végére szervezett ellenállássá fejlődjenek. A korábban csak formális megyegyűléseken már az alkotmány visszaállítását kívánták, sőt a nemesség egy része még messzebb ment el: a teljes nemzeti függetlenség hívévé vált. A mozgalom radikális szárnya 1789-ben érintkezésbe lépett a porosz királlyal és bécsi követén keresztül titkos és előrehaladott tárgyalásokat folytattak arról, hogy a Habsburgok kizárásával idengből hozzanak királyt a trónra.

Az országgyűlés összehívásakor színre lépett egy olyan, a szabadkőművesség keretei között megszerveződő csoport, amely a nemesség soraiból került ki, de magévá tette a felvilágosodás eszmevilágát, és azt a rendiség gyökeres megújítására kívánta felhasználni. Ennek a patrióta ellenzéknek a radikális szárnyához tartozott Vay József, aki valószínűleg részt vett a Habsburg-ház trónfosztását előkészítő tervben is. Az „összeesküvő urak”, a patrióta és reformer köznemesek és mágnások csoportjában megtaláljuk még Podmaniczky Józsefet, Ócsai Balogh Pétert, Máriaissy Istvánt, Spissich Jánost, Sztáray Mihályt, Fekete Jánost, Orczy Józsefet és Lászlót stb. Az 1790/91-es országgyűlésen a tisztántúli protestáns köznemesek és mágnások, valamint katolikus főnemesek képviselték a legradikálisabb nézeteket.

Az országgyűlés első két hónapjában, júniusban és júliusban az Ócsai Balogh Péter vezette köznemesi párt volt a hangadó. Ennek vezérkarához tartozott Vay József is, aki tevékenyen részt vett az új alkotmánytervezet kidolgozásában. A legradikálisabb nézeteket a tiszai kerületek képviselői vallották (közéjük tartozott Vay is). Diplomatervezetükben (a király és az alattvalók közötti kölcsönös szerződésben, másnéven hitlevél) teljesen új törvényes állapotot akartak a királlyal elismertetni, Magyarországot teljesen szabad, független államként meghatározva. 1790 júliusában azonban a Habsburgok kiegyeztek a poroszokkal Reichenbachban, így a magyar alkotmányos függetlenség lehetősége a külső támogatás megszűntével meghiúsult. II. Lipót helyzete megszilárdult, és bár Lipótnak nem sikerült megtudnia az összeesküvők teljes névsorát, hűtlenségi perrel fenyegette meg azokat a mágnásokat, nemeseket és más személyeket, akik részt vettek a porosz udvarral folytatott tárgyalásokban. Vay József is a nyilvántartott és gyanús politikusok közé tartozott már 1789-től, megítélése Lipót részéről 1790-ben nem volt túl kedvező. (MÁLYUSZ 1926, 5, 23–25.; BENDA 1957, XI–XV.; H. BALÁZS 1967, 161.)

III. (10.) A koronázási hitlevél ügye

Az országgyűlés megbízásából 1790. szeptember 5-én már kisebb igényekkel indult el az uralkodóhoz Bécsbe egy bizottság (deputáció) a hitlevéltervezettel. Ez a mérsékelt változat, ha nem is tette árnyékkirályá az uralkodót, mint a korábbi tervezet, de lényegesen korlátozta hatalmát. A deputáció tagjai voltak: az országbíró (Zichy Károly), a perszonális (Ürményi József), a primás (Batthyány József), a horvát bán (Erdődy János), Atzél István ítélmester és négy megye követei, akik részt vettek a diplomatervezet kidolgozásában: Vay József, Ócsai Balogh Péter, Spissich János és Beöthy Imre. Az uralkodó és az államtanács egyöntetűen elutasította a diplomatervezetet, ami

azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a benne foglalt alkotmányos biztosítékok törvénybe iktatására sem lesz mód. A csaknem elveszett és reménytelen ügyet végül Zichy és Ürményi mentette meg, amikor a nemzet legfőbb kívánásait mégis keresztülvitték: lemondtak az új hitlevélről, de ezért cserébe elfogadtatták a rendek jogait a törvényhozásban, valamint Magyarország függetlenségét az örökös tartományokkal szemben és a nádorválasztást. (MÁLYUSZ 1926, 32–37.)

III. (11, 12.)

Batthyány József primás az audienciákon hathatósan támogatta a nemzet törekvéseit, és a királyi leirat kieszközöléséhez minden erejével maga is hozzájárult. Hazafias szereplését többen is elismerték. (MÁLYUSZ 1926, 36.)

III. (13.)

1790 őszén kezdődtek meg a nádorválasztás előkészületei. Minthogy a nádori szék nem volt betöltve, a primásé volt a régi közjog értelmében az első méltóság. Az 1790-es nádorválasztást megelőző jelöltállítások nemigen találkoznak Batthyány nevével, még akkor sem, ha ő volt az ország első méltósága. Az országgyűlésen eleinte Forgách Miklósnak lett volna a legnagyobb esélye, később Zichy Károly országbírónak, akinek politikája győzött az uralkodóval folytatott tárgyaláson, és akinek kiválóságát mindinkább elismerték. Zichy Károly 1790-ben alig 37 évesen már több éve állt olyan nagy tekintéllyel Magyarország élén, hogy gúnyból gyakran nevezték magyar királynak. II. József alatt, amikor a nádori szék betöltetlen volt, az ő méltósága volt a legelső az országban. Zichy jelöltsége biztos sikernek volt mondható, amelyre neki annál is inkább szüksége volt, mert nehéz anyagi helyzetét a nagyobb jövedelem megoldotta volna. Ő azonban önként lemondott a jelölésről, mivel úgy vélte, hogy az akkori körülmények közt a már egyre inkább esélyesnek vélt Sándor Lipót főherceg, a király negyedik fia a legjobb választás. A javaslat a legnagyobb ellenkezést a tiszai megyék követeiből váltotta ki, de végül Zichy és a primás meggyőzték a bizalmatlanokat. (MARCZALI 1907, 344.; MÁLYUSZ 1926, 26.)

IV. (15–22.)

Izdenczy József II. József alatt került az államtanácsba, amelynek működésében új korszak kezdődött, amikor 1790. január 28-i leiratában visszavonta rendeleteit. Ezt Izdenczy mindig a legnagyobb szerencsétlenségnek tartotta, és úgy érezte, hogy a rendek ezzel halálos csapást mértek a felségjogokra. 1790/91-ben a fontos törvények szövegének megállapításánál nagy szerep jutott neki az államtanácsban és az udvari konferenciákon. (STRADA 1943, 54.) A magyar érdekeket teljesen figyelmen kívül hagyva nagy sikerrel tudta érvényesíteni az udvar akaratát. Legjobban Zichyt és Ürményit gyűlölte, amiért a hitlevél ügyében az 1790. szeptemberi tárgyalásokon az államtanácsot megkerülve sikerült kieszközölniük az uralkodónál a magyar alkotmányt biztosító leiratot. Ettől kezdve minden igyekezete arra irányult, hogy mindkettőjüket megbuktassa. Nemcsak őket kettőjüket, hanem a nemesi ellenzék legfőbb képviselőit is folyamatosan megpróbálta az uralkodónál gyanúba keverni, 1792-ben főúri ligaként emlegette kapcsolati hálójukat, amely veszedelmet jelent a Habsburg uralkodóházra. Ócsai Balogh Pétert, Tihanyi Tamást, Vay Józsefet, Atzél Istvánt és Klobusiczky Józsefet (akik mind állami szolgálatban voltak) tartották a liga tagjainak, amelyet már Lipót meg akart semmisíteni. Izdenczy szerint közismert tény volt, hogy ezek a férfiak 1790-ben a Pragmatica Sanctiót fel akarták borítani, új diploma kiállítását kívánták. Lipót hirtelen halála akadályozta meg azt, hogy erélyesen lépjen fel az állítólagos liga ellen, de ezt követően Ferencet is ebbe az irányba akarta befolyásolni. A Martinovics-összeesküvés leleplezésekor ő volt az, aki azonosította ezt a mozgalmat a nemesség 1790-i mozgalmával, azt hangoztatva, hogy az egésznek a forrása az 1790. január 28-i és még inkább a szeptember 21-i leirat. A két mozgalom összehozása Izdenczy által azzal a következménnyel járt, hogy sikerült Sándor Lipót nádor bizalmát a magyarok iránt teljesen megrendíteni, azt a benyomást kelteve, hogy a két mozgalom között kapcsolat van.

Izdenczy személye gyűlöletes volt a magyar nemesség előtt. Érzelmeknek szabad folyást engedtek az 1790-es években a megyegyűléseken, sőt felterjesztéseikben is. Izdenczy tisztában volt azzal, hogy miképpen vélekednek róla. Az uralkodó környezetében sem örvendett közkedveltségnek. Nemcsak a radikális, hanem a mérsékelt nézeteket valló nemesség is elítélőleg nyilatkozott róla, egyformán a magyarság ellenségének tartották (vö. STRADA 1943, 30–100.).

Szövegkapcsolatok

Kazinczy számára Vay József minden tekintetben példakép volt: a szabadkőművesség iránti elkötelezettségétől a református egyházért, de főleg a sárospataki kollégiumért tett fáradozásain keresztül a megyei és országos politikában képviselt magatartásáig. Mindig elismeréssel emlékezett róla, bár összefüggő életrajzot nem írt életéből. A kéziratos hagyatékban több helyen is találunk róla szóló feljegyzéseket, adatgyűjtéseket:

MTA KIK K 638/II. 18b „Consil. Vay József.”

MTA KIK K 613/II. 179a „Vay József”.

Az 1790-es országgyűlési szereplése előtt Kazinczy versben tisztelt *Impromptü, Vayra a' Hab-tsilapítóra. Benn, az Ország' Házában* címmel (vö. KÖLTEMÉNYEK I. 30, 683, 679, 871, 583, 947. II. 235–237.).

A *Pandekta I.* kötetben 1808-ból 147. Vay József képe alá címmel találunk egy kijegyzést, melyben Titus Livius *Ab Urbe Condita* című művéből vett latin idézet áll (MTA KIK K 633/I. 173b.).

A Vayjal való találkozás nyomán 1810-ben keletkezett írása főképp az 1790/91-es országgyűlés idejére tehető történéseket beszéli el. A *Pályám emlékezetében* szintén az 1790-es országgyűlésen szerzett benyomásai alapján jellemzi:

Nekem el kelle hagynom Pestet és Budát, de kevés hetek múlva ismét lemenék, hogy láthassam az Ország-Gyűlését. – Ki nem tudja mik estek ott? Ki nem ismeri a' Nép' Nagyjait? Vay vala egyyike a' legelsőknek, Vay a' legelső. Ille regit dictis animos, et pectora mulcet. Beszéde kevés, nem cifra; soha nem hogy csudáltassék, hanem mindég dologért. Annyira ment minden hiuságtól, hogy több esetekben másokkal mondatta-el gondolatjait. A' Gorduszi göcsöt ritkán oldá-fel más mint ő. – Növése középszer; teste csak öreg napjaiban kövér. Haja még ekkor is nem ősz, hanem szög. Ajaka nagyon kifordult, a' felső bajusztalan; szemei kékek. Arczán a' bőr kásás. Orra' czimpáji igen szélesek. Feje' lágya hajatlan. (PEml. 522.)

Kazinczynak a vármegyei politikában játszott saját szerepéhez, az önmagáról kialakított képhez Vay jelentette a mintát mint olyan politikus, aki képes az indulatokat mérsékelni és az ellentéteket oldani. (VÖLGYESI 2010, 317.)

1827-ben, Vay halála után hat évvel egy újabb epigrammát készített róla, *Vay József képénél* címmel. (KÖLTEMÉNYEK I. 529, 531, 532, 993. II. 862–863.)

(1.) Kazinczy 1810. december 1-én beszámolót küldött levélben Cserey Farkasnak a Vay József-fel történt találkozásról és a tőle hallott történetekről:

Melly igen szerettem volna e' napokban, ha a' szerént lehettél volna egygyütt Consil. Vay József Úrral, 's testvérével a' Generálissal, mint én valék. Szintügy fogtad volna csudálni ennek a' két legnagyobb embereinknek nagyságokat mint én csudáltam. [...] Vay Ábrahám (egygyetlen fija Józsefnek, 's most 21 esztendő és 4 holnapos) a' Péter bátyám 16 esztendő és 10 holnapos leányával Kazinczy Sophieval Novembernek 4dikén eskettetett öszve atyjának és anyjának jelenléteben. November 17dikén ismét megjelentek, 's a' két pár egygyűvé fektetett. 21dikben elhagyánk Szőlőskét 's Zsolczára menénk. A' társaságból egyedül a' feleségem 's lyányom maradt-el. 22ben Golopra menénk Gener. Vayhoz. – 23ban beértünk Zsolczára, 's más nap ebédkor a' Generális a' maga hasonlíthatatlanjával 's két szép fijaival Zsolczán valának. 26dban Miskolczra menénk a' Consil. praesidiuma alatt tartandó Superintendentia' Gyűlésére. [...] Rettegek, édes barátom, belé fogni azoknak előbeszélésebe a' miket én a' két Vaytól tanúltam, mert annak egész koncz kellene. Én mindenekben vele egygy értelemben nem vagyok, 's régoita tapasztalom hogy ez a' nagy ember (a' Consiliárius) azzal veretett-meg a' Nemezis által, hogy csaknem épen abban a' mértékben ne esmerje az embereket, a' mellyben ő a' dolgokat ismeri. De jó tudni azt is hogy ő mit tart az emberekről. Csak azt kell megjegyzennem, hogy ő nem hazudja a' mit mond, az az hogy a' mit mond, azt hiszi is; és nem titkolódzott előttem, midőn szóllott. Ime itt van holmi a' mi eszembe jut. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 174–175.)

A találkozásról néhány nappal hazatérte után Rummy Károly Györgynek is tett említést levelében:

Wenige Tage ausgenommen, verlebte ich den ganzen November in Gesellschaft des größten Ungars: Joseph Vay. Es war mir schwer so lange ausser dem geliebten Kreise meines Weibes und meiner Kinder zu seyn, aber ich kehrte reich beladen zurück. Er erschien den 3ten November zu Szőlóske, um bey der Copulation seines Sohnes mit meiner Cousine Sophie Kazinczy, die Professor Nagy den 4ten verrichtete, gegenwaertig zu seyn. Den 17ten war die Consummatio Matrimonii; beyde Acten ohne Gepränge und Gästen. Mein Onkel machte mir den 20ten, als wir eben bey Tisch saßen, den Vorschlag, sie nach Zsolcza zu begleiten, und der Hofrath drang in mich. Sophie kam nach dem Essen zu unserer Thalie, die noch immer an ihren Vierzigern leidet, zurück, und ich fuhr den folgenden Tag in dem Wagen, in welchem die zwey Alten, der Hofrath und mein Onkel, saßen, nach Zsolcza. Baron Niclas Vay, der General, und jüngerer Bruder des Hofraths, erwartete uns den 22sten zu Mittag. Wir blieben den Rest des Tages bey ihm. (Bey Fackeln führte uns dieser zu dem Keller, welchen er eben graben läßt. Dieser ist ohne Gleichen. Sie, Mineralog, werden mich aus wenig Zeilen verstehen.) (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1810. dec. 9. KazLev VIII. 1885. sz., 195–197.)

(2.) Kazinczy személyesen is ismerte Niczky Kristófot, többször találkozott: először 1773-ban Bugyiban, Beleznay Miklós házában. (PEml. 416, 451, 477, 567, 726.) A *Pályám emlékezete* VI. szövegváltozatában „a jó fejeket szerető Niczky Kristóf”-ként említi, hasonlóképpen, mint a Vayról szóló kijegyzésben: „Niczky tudományos fő volt, ’s lesegette a’ Haza jobb fejeit”. (PEml. 726.)

1787 nyarán, pest-budai útja során többek tanácsára meglátogatta Niczkyt, aki budai (krisztinavárosi) otthonában fogadta. Itt az inspektorsága alá tartozó iskolákról beszélgettek. A találkozás-kor Niczky személyéről szerzett benyomásait három változatban örökítette meg a *Pályám emlékezete*-ben (PEml. 321, 504, 609.):

Niczky gyűlölt és szeretett ember vala a’ maga korában. Nagynak minden hitte, jónak csak a’ kik közelebről ismerék. – Rájnístól, az igen jó fejtől tudom, hogy midőn Niczky Fő-Directora volt a’ Tudományoknak a’ Győri Kerületben, hol Rájnis tanított, Niczky bé vala árulva Thérésia előtt, ’s a’ Császárné’ gondjait Rájnis csendesíté el. – Nagy baj az emberre, de nagy szerencse az ügyre, ha a’ kormányon ülő messzére megelőzi korát és körét; nagy baj, ha a’ vezetett nem érti a’ vezetőt; az pedig, ha a’ vezetőnek nem lehet magyarázni, miért vezetí így, és nem amúgy, legnagyobb baj, ’s mind az emberre mind az ügyre. A’ kétes esetekben az ember’ érdemének bizonyos barometruma az, ha a’ gyanúba-vett szeretik a’ jók; ’s Niczky ezzel dicsekedheték. (PEml. 778.)

(3.) A Vay József és II. József első találkozásáról szóló történetet Kazinczy egy kicsit másképp, de megírta Rummy Károly Györgynek is:

Graf Ladislaus Teleki schrieb mir, lebende Personen zu loben oder zu tadeln sey kényes dolog, – ich sagte nehmlich dass Jos. II. als er den Hofrath Vay József das erstemal sprach, kehrte sich zu die seinigen und sagte die merkw. Worte: Ich habe meine Länder bereist, aber keinen Kopf wie diesen gefunden. Ich machte Sprünge, um zu sehn, ob er mir sagen kann, hány profont [!] süthet egy véke lisztből, und er antwortete mir darauf mit der Fertigkeit, mit welcher er mir zu sagen wusste, was die Population des Landes ist. – Sagen Sie mir, soll ich ähnliche Dinge nicht sagen, weil Vay fürchten kann, man wurde ihn den Titel legjobb fő az országban, ironisch vorhalten? Ich glaube, man sollte die Vortheile des Lesers und der Nachwelt wägen, nicht das Interesse von diesem oder jenem. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1820. nov. 11. KazLev XVII. 3915. sz., 283.)

(8.) A Kazinczy és Vay ismeretségének kezdetét elbeszélő történetek több változatban is fennmaradtak:

A’ Váradi Kerület’ Kir. Commissariusus Gróf Teleki Sámuel Vay Józsefet Szabolcsi első Vice-Ispánná nevezte ki, ’s ez közelítvén az idő, mellyben a’ Vármegyéknek németül kelle levelezni,

Fő-Notáriussá maga mellé engemet kívánt. Tudta Gróf Töröktől hogy mellé vágyok, de előmbbe terjeszté, hogy ha a' Tudományi Karhoz megyek által, magam előtt vágom be az emelkedés' útjait: ha Notárius leszek, nyitva találok az utat mind az Országglási mind a' Törvénykezési pályán [...] Nem csilloghatott volna nekem olly szerencse, mellyet én örömet ne áldozzak fel annak, hogy Vay mellé juthatok, hogy az ő szeretetét még inkább megnyerhetem, hogy neki fogom vehetni oktatasait; [...] (PEml. 761.)

Kazinczy 1809. november 30-án elküldte Rummy Károly György biográfiai gyűjteménye számára önéletrajzát, amit Rummy németre fordított, és megjelentetett Franz von Kazinczy címen a bécsi *Annalen der Oesterreichischen Literatur und Kunst*ban 1810 áprilisában. Ebben is kitér Vay Józseffel való első kapcsolatára:

Vay József tanácsos, akkor szabolcsi alispán lévén, főjegyzőséggel kínált meg. Én repültem volna oda, de gróf Török Lajos a kassai kerület igazgatójául neveztetett ki, 's ez a nemzeti iskola fölügyelői állomással kínált meg. Most ha a legfényesebb állással kínáltak volna meg, visszatartottam volna. (PEml. 826.)

Vay József Kazinczy által hivatkozott levelei a következők: Báró Vay József Kazinczy Ferencnek, Miskolcz, 1786. okt. 25. KazLev I. 114. sz.; Báró Vay József Kazinczy Ferencnek, 1787. aug. 26. KazLev I. 143. sz.

(9.) Vay József véleményét az általa szolgált Habsburg uralkodókról Kazinczy szintén megírta levélben Cserey Farkasnak 1810. december 1-én. A levélben azonban Vaynak csak a II. Lipótra vonatkozó véleményét közli Csereyvel:

József, Leopold és Ferencz három nagy Fejedelmek, de különböznek egymástól. Leopoldnál nagyobbat gondolni nem lehet. Ehhez hozzá teszi a' Consil. hogy ez ötöt (a' Consiliárius) nem szenvedhette. Kevés ideig uralkodott, és így nagyságát nem bizonyíthatta-meg mindeneknek. Az ő módja az volt, hogy a' Dicasteriumoknak azon Relatiojikat, a' hol nem volt separatum votum, meg nem olvasva signálta placet-tel. De a' hol csak egy separatum votum volt is, ott képzelhetetlen fáradtsággal olvasta-meg a' Relatiót 's Actákat, és mindég bölcsen és igazságosan decidált. A' mixta iskolák soha sem dőltek volna-el, ha nem ollyankor vétette-fel Zichy, mikor nem vala ott a' ki separatum votumot adhatott volna. Leopold látván, hogy a' Consilium tagjai mind ellen vagynak, subscribálta, 's elmúltak. – Mostani Uralkodónknak, mikor selbstständig hoz ítéletet, még soha sem látta Vay egy hibás decisumát is. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 175.)

(10.) Kazinczy a felsoroltak közül Ócsai Balogh Péterről, Atzél Istvánról is készített portré-vázlatot. (Atzélhoz ld. a 14. részt.) Ócsai Baloghról kritikusan emlékezik meg az 1790/91-es és az azt követő országgyűlésen mutatott viselkedése kapcsán:

A Dietákon vagy hallgata, vagy csak azt mondá, a' mit mások már. Az illy lelkű embernek végre senki nem hiszen. (MTA KIK K 613/I. 22a „Ócsai Balogh Péter”)

Ugyanitt későbbi népszerűtlenségére is felhoz példát. (MTA KIK K 613/I. 22a „Ócsai Balogh Péter”)

(11.) Batthyány József primás személye különösen foglalkoztatta Kazinczyt. A Vaytól hallott diétai történeteket máshol is felhasználta:

A' Palatinus 's Reiner Herczeg 's János is tudományos fők, nagy talentomok, az volt a' Primás is, a' legutolsó. Cardinális Batthyáni nagy hazafi és Ministeriális fő volt. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 175.)

Igen hiteles forrásból tudom – nem Vaytól – hogy Batthyáninál nem vala nagyobb Kurucz a' Magyar földön. (Kazinczy Cserey Miklósnak. 1811. nov. 22. KazLev IX. 2100. sz., 161.)

Két másik, kéziratban fennmaradt, terjedelmesebb szövegben is megemlékezik róla:

Batthyáni József Cardinális Pimás, ország-Bírája Gróf Zichy Károly, és gróf Eszterházy József, kamarása a' Palatínusnak. A' Pozsonyban, 1790. November havában, tartott Ország-Gyűlése alatt II. Leopold azzal akarta megdicsőíteni magát, hogy a' Protestánsok' terhén könynyítsen. Az Udvar is akarta, igasságosnak látták a' józanabb catholicusok is, és így a' Clérus haszontalan mesterkedett a' dolog' meggátálásán. – Eggy nap' a' Palatínus (Sandor Leopold) praesidiuma alatt a' prímás nagy tűzzel szegezte magát ellene a' végéhez már már közelítő dolognak. – Az ország Bírája felkél: Excelsi Proceres, Incltyi Status ac Ordines! Ego sub decursu huius diaetae aliquot iam vicibus habui fortunam dissidia Statuum componendi. A' Primás félvén, hogy a' Zichy propositiója fel fogja dőjteti az ő planját, erre hirtelen ezt kiáltotta: ita, per factiones! – Zichy le volt verve, 's ezt mondotta: Has quidem amaritudines non sum promeritus. Gróf Eszterházy József, fiatal Úr és jó fej, monda: Contemnat Excellentia Vestra, et vincet. – Csendesség lett, 's Zichy felejtette a' bántást. (MTA KIK K 624. 6a–b „Dietai Dolgok”)

Ide tesztem a következő idők kedvéért mind azt a' mi felőle eszembe jut, rend nélkül. Termete alacsony volt, 's igen húsos, és hasas a' mellett; parókat hordott; fogatlansága miatt szája félre vala rándúlva. Midőn szólla, alig lehete a' hallónak magát megtarttótatni hogy ne nevesse. De lelke igen nagy volt, 's ő, ha kedveztek volna neki az idők, szint úgy tudott volna uralkodó Minister, lenni mint a' Richelieuk és Mazaránik. Eggy valaki nekem azt mondá felőle: Der ist ein grosser Kurucz. Tudniillik nem barátja Német Uraméknak. Vallása olyan volt mint egy tisztafejű Cardinálisnak lenni illett. Eggy második X. Leo. Kőműves azonfelül. De azért a' Helytartó Tanács' Üléseiben Consil. Vay Józseffel a' Protestantismus miatt gyakorta kemény öszveütődései voltak. Eggykor öszvekapott Vayval, 's Vay elébe terjeszté, hogy a' dolog' igazságán felül, maga a' Kir. rendelés is a' protestánsokért szóll. A' világi Consiliáriusok mind a Vay felére állottak, félvén, hogy II. Leopold nem fogja szó nélkül hagyni, hogy ők a' világos Parancsolat ellen adták voksaikat. Ennek látására a' Cardinális szörnyű tűzbe jött, 's Mandics akkori titulás Püspöknek és Helytartói Tanácsosnak ezt kiáltotta haraggal: Scribat. – Mandics vette a'tollat, 's írta a'mit a' cardinális neki tollába ada. Votum separatuma e' szókon kezdődék: „Audaces Protestantes Consilarii, quibus inconstans fortuna nonnumquam savet, ...” a' többit nem tudom. Vay csendes vérrel hallgatá a' bántást, 's vége lévén a' dictálásnak, azt mondá, hogy neki elég elégtétel az, hogy a' cardinális dictált separatum Votuma a' Felsőg' elébe megyen. Erre a' Cardin. nem felelt. Az Ülés végén visszavevé dictált vótumát, eltépte, 's a' többséghez csatlá magát. Talán II. Leopold alatt tartott Dietán a Püspökök nem valának megelégedve a Cardinálissal, a' ki, ismervén a' Császár' igen világos gondolkozását, 's tudván hogy ez a' nagy Fejedelem Toscanában is mint viselte magát a' vallás dolgában és a' Papok eránt, jobbnak ítélte közletni a' vágást, mint egyenesen ellenkezni. Eggy nap tanácsot tartának magok közt, 's két Püspököt vagy Kánonokot a' Cardinálishoz küldöttek, 's ötet általok kérve arra inték, hogy emlékezzék Prímási, érseki, papi kötelességeire. Eggy világos fejű nem tudom kicsoda, szaladt a' Prímáshoz, 's megvitte neki a hírt előre. Jó, felele Batthyáni, minden magyarázatok nélkül; hadd jöjjenek. – A' két Követ megjelené. A' Cardinális a' maga egész méltóságában kihallgatta őket, 's akkor kikergette, megparancsolván, hogy vigyenek hírt Küldőjüknek. Ugyan azon Dietán, minekutána már Sandor Leopold Kir. Herczeg meg vala választva Palatínusnak 's ennek atyja meg vala koronázva, még tartottak a' villongások a' vallás dolgai miatt. A' Cardinális nagyon nyomta a Protestánsokat, 's a Papistákközül is igen sokan ezek mellett fogtak. Az Ország Bírája Gróf Zichy Károly, szörnyű magának-tetszéssel, felkölt; úgy hitte minekutána a' soknap villongás elaltathatá a' kevés, de igen nagy tűzű Pápasták' hevét, az ő előadásá egyszerre el fog fogadtatni, 's pompásan elkezdé:

Serenissime Archidux Regni Palatine, Exc. proceres, Incltyi Status et Ordines! Ego sub de cursu hujus diaetae aliquot jam vicibus gratulari poteram, me discussiones Exc. Proc. et Incl. SS. composuisse. Még tovább akara szóllani, de a' Cardinális, látván hova üt-ki a szó, belé ugrata az Ország-Bíró' szavába, 's kietlen bőgő bivály hangjával 's kónya szájával ezt kiálltotta: Ita; per factiones. Zichy szörnyen megzavarva érzé magát, 's nem tudá egyebet mondani mint ezt: Istas quidem amaritudines non sum promeritus. Erre a' Palatinus Kamarása, Gróf Esterházy József, most Zemplényi Fő-Ispán és Referendárius felkiálta ismeretes tűzével: Contemnat Exc.

Vra, et vincet. – Megérté a' Cardinalis, mint minden más, hogy ez ennyit teszen: Contemne stultum, vinces; de nem látá jónak érzetni, 's a' Palatinus a' szót hallatlanná tette, de örült neki.

A' Cardinalis nem keveset veszte a' Leopoldi rövid uralkodás alatt fényéből. Illyen volt az, hogy a' koronát nem maga, mint mind eddig, hanem most egygyütt a' palatínussal tevé a' Király' fejére; illyen az, hogy most ülése elesett a' Diaetai és Helytartó-Tanácsi asztaltól, holott mind-
eddig itt a' Prímás jobb a' Palatinus bal kéz felől praesideáltak. A' Cardinalisnak most egy bársonnyal beborított asztalka tétetett külön, egy sorban a' Palatinus székével 's jobbra; de külön. – Ezek elkésérthették elméjét. Királyi Herczegséged feleljeni látszik, mondá Batthyáni, hogy én Cardinalis vagyok. – Tudom, felele Sándor; de azt is tudom, hogy egyszersmind jobbjágya az Atyámnak.

II. József alatt egyszer látogatására volt az Egri Püspöknek, Eszterházy Károlynak. Ez előre magához gyűjteté a' legközelebb lakó Püspököket, 's ezek az Egri Püspökkel egygyütt megtámadák Batthyánit, nevezetesen a' Rozsnyai Püspök, Báró Andrásy Antal. Ez csak játszott a' haragjokban eldühültekkel, 's kimondta nekik, hogy ha el akarná rontani őket és a' papságot, nem kellene egyebet tennie, mint a' mit tanácslanak. A' Cardinalis még öregebb napjaiban is nagyon szerette a szép ábrázatokat. Omósdiné általa leve gazdaggá, 's Pozsonyban általellemben lakott a' Prímás palotájával. – Ifjabb korában gróf Ráday Gedeonnénak 12 bálí ruhával kedveskedett egyszerre. A' vásárban megvette a' sok fazekas edényt, ablakai előtt lera-katta, s' kikiáltatta hogy azokat ingyen adja azoknak a' kik akarják. A' Nép öszvetődült, 's egy fazék sem ment-el épen, de sok orr be vala törve. Lássd Révainak Ajánló-Levelét a' Barkóczy Prímás' Árnyékához, 's csudáld hogy egy Piaristácska ollyat mert írni egy prímás ellen.

Én egykor Pozsonyban az úczán járván, egy lovagló Urat találtam minden kísérő nélkül, de előtte két Kengyelfutó ment. Közelebb érvén hozzá, láttam, hogy az a' Prímás. (MTA KIK K 624. 120a–121b „Batthyány József”)

(13.) Batthyány József prímás nádori címre törekvésének körülményeit Lipót uralkodása idején Kazinczy Cserey Miklósnak is megírta egy évvel később, 1811-ben:

Meghalván Jósef, Prímás Batthyáni nem csak az Isten hanem a' Leopold Vicéje is akara lenni, az az Prímás-Palatinus egygyütt, 's félt hogy Z-t teszi annak az udvar. (Teszi mondom – mert hiszen a' Palatinus választatik ugyan, de úgy a' hogy az Udvar akarja.) Ő tehát egészen Z. ellen szegé magát 's vitte azt a' partiát, mellyel azt kiáltoztatá, hogy valaki Jósef alatt szolgált, Jósefet secundálta, cassáltassék. Alattomban, vagy helyesebben szóllván, ravaszkodva Forgách Miklósnak nyújta reményt, hogy ez is Z. ellen dolgozzék. Batthyáni nagyon megcsalá magát; előre kell vala látnia hogy az udvar a' Josephinistákat protegálni fogja, hogy példájok Udvaristákat csináljon. Z. győze 's Leopold a' ki nem volt henye spectator, örömében hogy B. bukott, ezt kiáltá: Nun sehe ich dass B. zum Minister nicht geboren ist; ich habe geglaubt, er sey ein grosser Mann. (Kazinczy Cserey Miklósnak. 1811. nov. 22. KazLev IX. 2100. sz., 161.)

(14.) Kazinczyt Atzél István alakja is foglalkoztatta, kézírataiban is maradt fenn róla feljegyzés:

Boros-Jenői Aczél István Jezsuita, osztán Fő Notárius Temesben, majd Itélő Mester, 's végre Statu Consiliárius. Jóságra, praedicatumra lévén szüksége, mindég az Ország ellen dolgoza, de azt akarta hogy ez győzzön. Egykor kijövén a' Diéta Ülésből, hol ő győzött, felkiálta: Hát, érdemli ez a' Haza hogy boldog legyen? 's káromkodott. (MTA KIK K 613/III. 88a.)

Aczél István (de Boros-Jenő) ezt maga szerze. temett. 1815. Júl. 4d. Jezsuita, TemesVgyei Fő-Notár., Protonotárius, Personális, Referendárius, Status Consiliárius. jó fej, rossz lélek. (MTA KIK K 613/III. 13a „Aczél István”)

Levelezésében még az 1820-as években is kitér jellemtelenségére:

Tudnék én olly embereket is nevezni, nem Megyénkben, hanem az Országban, a' kikben mind feltalálhatnánk vagy feltalálhattuk volna, a' mit itt megnevezék, és a' kik felől sokan még

is azt hiszik, hogy bár ne voltak volna Dietán, 's az Aczél István neve nem a' legkedveltebb név volt. (Kazinczy Wécese Pálnak. 1825. aug. 31. KazLev XIX. 4521. sz., 399.)

(17.) Kazinczy a Tihanyi Tamásról szóló történetet is megírta Cserey Farkasnak 1810. december 1-jén:

Midőn a' Consil. Tihanyi leányát elszöktette egy csábító 's pápistává tette, a' Császár így kezdette Handbilletjét: Da ich ein abgesagter Feind von aller Proselytenmacherey bin... A' Magyar Cancellária ezt elnyomta. Vay megjövendölte Izdenczynek hogy el fogják nyomni. Izdenczy azt kérde: Warum bin ich denn hier? 's hányta, hogy el nem nyomják. Vay czédulát írt Izdenczynek, 's emlékeztette, hogy el nyomták. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. 175. KazLev VIII. 1875. sz., 175.)

(19.) Kazinczy a Máriássyról szóló történetet szintén megírta Cserey Farkasnak 1810. december 1-én:

Gömöri Vice Ispán Márjasi István (kinek levelét láttad minap) Status Consil. Izdenczynél ebédelvén, Izdenczy valamit nem úgy mondott mint hitte. Márjasi észrevette hogy hamiskodik Izdenczy. Tudakozza, ha tudja e Izdenczy, mi a' Minister anagrammája? – Nem tudom. – Márjasi felel. Mentiris. – 'S ezt Izdenczy elnézte neki. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 175.)

(21.) Kazinczy Reviczky halála után elkészítette rövid életrajzát, amelyben megismétli a Vay Józseftől hallottakat:

Consil. Reviczky József Assessor a' Debr. Distr. Tábl. majd a' Pesti Kir. Tábl. mellett, 's eggyzersmind Prof. az Universitásnál. Eggy igen szöke testes ember. Jó fej és jó lélek. Szül. Derecskén 1750. Megholt Izsákon Pest Vgy. 1815. Júl 31d. – A' marhai gorombaságú Status Consiliárius Izdenczy ezt üldözte, mert Kőművesnek hitte, a' mi nem volt, és azért mert Towson anglus útaónak, ki egy Skótziai Tud. Társ. által vala kiküldve, Debrecenben szállást adott. (MTA KIK K 613/III. 88a.)

(22.) Kazinczy később többször is felhasználta leveleiben Voltaire híres mondatát:

Én egy idő oltá irtózom az Administrátori nevezettől, noha a' tiszteletre méltó Barkóczy is az, 's erőnek erejével tör-ki belőlem Voltairenak e' sora: Oh Dieux, á quels mortels livrez vous l'univers! (Kazinczy Sárközy Istvánnak. 1812. jan. 29. KazLev IX. 2136. sz., 251.; l. még: Kazinczy Sárközy Istvánnak. 1814. júl. 27. XI. 2704. sz.; Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1814. aug. 4. KazLev XII. 2709. sz.; Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1814. dec. 21. KazLevXII. 2807. sz.)

Magyarázatok

Vay I. József (1750–1821): (Vajai és laskodi nemes, báró és gróf.) Felesége 1774-től Mocsáry Erzsébet (1757–1813). Tizenhárom gyermekük közül csak két fia, Vay Ábrahám (I.) és Vay (II.) József érte meg a felnőttkort, lányai közül pedig hárman. Vay József tanulmányait Sárospatakon végezte, majd Budán lett patvarista. 1786–1789 (1785–1790?) között Szabolcs vármegyei alispán, 1788-tól hét éven át a Helytartótanács tanácsosa, 1790-ben Borsod vármegye követe az országgyűlésen (MÁLYUSZ 1926, 13.), valamint a tiszántúli református nemesség országgyűlési vezetője. Helytartótanácsosként 1795-ig Sándor Lipót nádor megbízásából a közjogi ügyek referense volt. A Martinovics-összeesküvés következményeképpen őt is nyugdíjazták, bár áthelyezését kérte a hétszemélyes táblára, de József főherceg Ferenc császár nyomására ezt a kérését nem teljesítette. (MÁLYUSZ 1926, 196–197.) 1796-tól haláláig a tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki kollégium főgondnoka, az iskola főépületének építtetője, oktatási rendszerének átalakítója. Szabadkőműves, mielőtt belépett volna a miskolci „Erényes világpolgárhoz” páholyba (1781), 1780-ig a pesti „Nagyszívűséghez” páholy tagja. A miskolci páholynek hamarosan felügyelője, Kazinczynek

1784-es felvételétől szabadkőműves társa. (PEml. 926.) 1802-ben, 1805-ben, 1807-ben szintén Szabolcs megye országgyűlési követe, de 1808-ban nem vehetett részt az országgyűlés munkájában, mert 1807-ben azt követelte, hogy a magyar ezredeknél magyar vezényszót léptessenek életbe. Ezért a következő évben, 1808-ban a kormányzat megakadályozta követi jelölését, és legközelebb csak az 1811/12. évi országgyűlésen jelenhetett meg. (BOROVSKY 1900, 472.) Vay egész életútjának legjelentősebb szakasza az 1790/91-es országgyűlés, valamint az azt megelőző, illetve követő évek, egészen a Martinovics-mozgalom 1795-ös leleplezéséig, amikor hivatali pályáját el kellett hagynia.

Kazinczy Péter, III. (1747–1827): Kazinczy nagybátyja. Zemplén vármegyei táblabíró, alispán (1799–1804) és országgyűlési követ (1802). A református egyház és a sárospataki kollégium támogatója. Felesége 1792-től Ragályi Zsuzsanna. Első gyermekük: Sophie (1794–?), aki Vay Ábrahámhoz ment feleségül.

Consiliárius, consil. (lat., rég.): tanácsos.

Vay Ábrahám, II. gróf (1789–1855): kamarás (1815), Borsod vármegyei alispán (1825-től) és országgyűlési követ (1825/27), királyi biztos Szabolcsban (1828), majd Bereg vármegye főispáni helytartója (1831–1834), végül Máramaros vármegye főispánja (1834–1848.). A Magyar Tudós Társaság alapításához nyolcezer forinttal járult hozzá. A Társaság megalapítását előkészítő bizottságnak és az igazgatótanácsnak is tagja (1830). 1830-ban grófi címet nyert.

(*Vályi*) *Nagy Ferenc* (1765–1820): a sárospataki református kollégium tanára, református lelkész, költő, műfordító. Sárospataki, miskolci és zürichi egyetemi tanulmányai után mezőcsáti segédlelkész, majd tiszadorogmai lelkész. (PEml. 1093.) 1798-tól haláláig a sárospataki kollégiumban a klasszika-filológia tanára, de katedrához már meglehetősen idősen, 54 évesen, 1820-ban jutott. Ekkor foglalhata el az exegétika, az egyháztörténelem és a görög irodalom számára újonnan felállított tanszéket. De néhány héttel beiktatása után megbetegedett, majd 1820 januárjában meghalt. (vö. DIENES-UGRAI 2013, 101.) Kazinczy barátja, fiainak keresztelője.

Zsolca: (Borsod vm.): Alsó- vagy Felsőzsolca, Vay I. Miklós báró birtoka, ahol 1787-től gazdálkodott.

Szólóske (Zemplén vm.): ma Vinicky (SZK). Kazinczy Péter lakhelye.

(1.)

Circulus (lat.): körzet.

Teleki Sámuel, gróf (1739–1822): Küüllő (1774–1778) és Máramaros (1792-től) vármegyék főispánja, a nagyváradi kerület királyi biztosaként (kerületi főispánjaként) Bihar vármegye főispánja is (1785–1787), majd 1790-től haláláig ismét bihari főispán. Erdélyi alkancellár (1787–1791), II. Lipót uralkodása alatt főkancellár.

(2.)

Niczky Kristóf, gróf (1714 vagy 1715–1787): politikus, államférfi. 1751-től a Magyar Udvari Kamaránál, 1764-től a Kancellárián tanácsos. 1765-ben a családjának grófi címet szerzett. 1765–1779-ben Verőcze, 1779–1787-ben Temes vármegyék főispánja, 1783-tól tárnokmester, 1783-tól haláláig elnökölt a Helytartótanács ülésein. 1786-ban országbíró. II. József uralkodása idején a közoktatásügy főfelügyelője, az uralkodó egyik fő magyar tanácsadója. 1786–1787-ben országbíró. Kortársai, főleg a köznemesek elítélték aulikus magatartásáért. (MAMŰL VIII. 222–223. SZIJÁRTÓ 2017, 189.)

lőzsi (fr.): páholy, szabadkőműves páholy.

(4–5.)

fiscális (rég.): jogász.

processus (lat.): eljárás.

Bónis: a XVII. század elején Szabolcsban letelepedett zempléni származású birtokos család. A Tolcsvai előnevet Bónis György (1624–1675) kezdte használni. Bónis Ferenc I. Rákóczi Ferenc udvari embere volt. Egyetlen fiától, Zsigmondtól származtak le a későbbi nemzedékek, így Bónis Sámuel, aki Szabolcs megye alispánja volt 1810-ben. (BOROVSKY 1900, 514.)

Jármi: a Szabolcs megyei birtokos kilétét nem lehet azonosítani. Feltehetőleg a Szabolcsban letelepedett szolnoki és magyar-dellői Jármay család egyik tagjáról van szó.

admoneál (rég.): tennivalóra felszólít.

Erdődy Lajos (Diószeghi) (?–?): költő, földbirtokos. Szabolcs vármegyei tábla- és szolgabíró. Verseket írt a *Magyar Hirmondóba* (1781) és a *Magyar Musába* (1788).

Cúria (lat.): királyi kúria, a legmagasabb szintű bíróság.

(6.)

Niczky József: Szabolcs vármegyei alispán (1760–1763).

Kálló: Nagykálló, város Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (egykor: Szabolcs vármegye).

(9.)

Ürményi József: (1741–1825): országbíró (l. még 369. kijegyzés). 1773-tól kancelláriai tanácsos, 1783-tól az egyesített magyar és erdélyi Kancellária tanácsosa. 1774-től kancelláriai referens, és ebben a minőségében a *Ratio Educationis* kidolgozója mint tanügyi tanácsos. 1782–1785-ig Bihar megye főispánja, 1785-ben a közigazgatási átszervezés folytán létrejött nyitrai kerület kerületi biztosa, egyúttal Bars adminisztrátora. 1788–1789-ben kincstartó, majd 1789–1795-ig személynök. A kilencvenes években az egyik vezető magyar „politikus” volt. II. Lipót is az ország legokosabb emberének tartotta. Az 1790/91-es országgyűlésen megpróbált közvetíteni a rendek és az udvar között. 1795-ben a jakobinus per következményeképpen az uralkodó váratlanul és előzetes meghallgatás nélkül felmentette. Ezt követően hat éven keresztül, 1801-ig mellőzték. 1801-ben Galícia kormányzója lett, 1802-ben Fejér megye főispánja. 1806 és 1825 között országbíró. (SZIJÁRTÓ 2017, 192–194.)

majorátus (rég.): elsőszülöttségi birtok, hitbizomány.

successio (lat.): örökség.

precarius (lat.): bizonytalan.

Dicastérium (lat., rég.): kormánysszék, közigazgatási területi hatóság.

placet (lat.): jóváhagyom.

votum separatum (lat.): különvélemény.

votumát approbálta: a véleményét jóváhagyta.

Zichy Károly, gróf (1753–1826): Békés (1782–1783), majd Győr (1783–1785, 1790–1826) vármegyék főispánja, kincstartó (1786–1788), országbíró (1788–1795), miniszter. Az 1790/91-es országgyűlésen az alkotmányos kiegyezést támogatta, az itt elmondott üdvözlőbeszédét Kazinczy az *Orpheusban* közölte (ORPHEUS 2001, 227–228). (PEml. 976.) II. Lipót jó véleménnyel volt róla, de nem bízott benne, óvatlansága, adósságai és a protestánsok iránti rokonszenve miatt. (MÁLYUSZ 1926, 435.) A Martinovics-per idején váltotta le I. Ferenc az országbírói tisztségéről. 1802-től az udvari kamara elnöke, 1808-ban az államminisztérium elnöke, 1809-ben hadügyminiszter, 1813–1814-ben belügyminiszter. (PEml. 976.)

decisum (lat.): döntés.

(10.)

Locumtenentiale Consilium: helytartótanács.

Beothy (Beöthy) *Imre* (1744–1830): Bihar vármegyei aljegyző, ítéldömester, a Hétszemélyes Tábla bírása, udvari tanácsos. Szabadkőműves, a budai „Első Ártatlansághoz” páholy tagja, a radikális ellenzék egyik képviselője.

Spissich János (Jáprai) (1745–1804): nemesi származású politikus, költő. 1761–1771 között a jezsuita rend tagja. 1771-ben lépett ki a rendből, 1773-tól Zala megyében különböző megyei tisztségeket töltött be. 1786–1790-ben a megye főjegyzője, 1790-től első alispán. Az 1790/91. évi országgyűlésen Zala vármegye követeként vett részt. Az ellenzéki nemesi értelmiség egyik hangadó képviselője. (MAMÚL X., 377–378.) Bizalmas barátja volt Hajnóczy Józsefnek, akivel az országgyűlés idején sok időt tölt együtt Pesten. Először (1781–1784 között) a Draskovics Obszervanciához tartozó varasdi „Jó Tanács” szabadkőműves páholy tagja (álneve Terentius), amely 1786-ban Zalaegerszegen éledt fel újra, akkor a páholy főmestere lett. Páholytársa volt Pálóczi Horváth Ádám és Sárközy István is. Buzgó szabadkőművesként ezt követően egy templomos rendszerű páholy megnyitásán fáradozott, amelyet 1794-ig működtetett Zalaegerszegen. 1792-ben felvették a pesti „Ferenc az őrködő ororszlánhoz” skót (templomos) páholyba is. (ABAFI 2012, 352–354, 399.) Kapcsolatban állt a jakobinus mozgalommal, amiért József nádor vizsgálatot rendelt el ellene. Azzal vádolták, hogy a zalaegerszegi páholy reformtervein dolgozott. Iratainak egy részét megtalálták, de a kompromittáló szabadkőműves iratoktól addigra már megszabadult, így nem tudták

perbe fogni. Az 1797. április 12-i zalai megyegyűlés franciabarát határozata miatt azonban elmozdították az alispánságból. (BENDA 1957, I, L, LI, LXXXI.) Kazinczy neki ajánlotta a *Lanassa* fordítását, és kiadta arcképét.

Ócsai Balogh Péter (1748–1818): nógrádi szolgabíró, majd alispán, 1785-ben királyi táblai ülnök, majd a Hétszemélyes Tábla bírása, udvari tanácsos, 1789-től az evangélikus egyházak főgondnoka, Torontál (1791–1802) és Zólyom (1802–1818) vármegyék főispánja, államtanácsos. Az 1790/91-i országgyűlésen nógrádi követként a Habsburg-ellenes protestáns köznemesség egyik vezetője volt, a rousseau-i „társadalmi szerződés” alapján új szerződést kívánt II. Lipót és az ország között köttetni. (PEml. 968.) Buzgó szabadkőműves, 1781-ben a budai „Hallgatagsághoz” páholy tagja, majd 1787-től a budai „Első ártatlansághoz” páholy (ABAFI 2012, 159, 165.) helyettes főmestere. A páholy 1789-ben önként beszüntette munkáját veszélyes politikai tevékenysége miatt. (H. BALÁZS 2005, 155.) Tagja volt még a balassagyarmati „Erényes zarándokhoz” páholyhoz is.

Antichámbre (fr.): előszoba.

mixta iskolák: közös felekezeti iskolák. „A közös felekezeti tanintézmények II. József reformintézkedéseinek köszönhetően jöttek létre, különösen a vegyes vallású területeken. Az uralkodó úgy vélte: a különböző hitfelekezetek előbb-utóbb be fogják látni, hogy milyen nagy a különbség a régi és az újonnan szervezendő, „felekezetek fölötti” iskolatípus között, ahol az oktatás egységessége révén a nevelés is hatékonyabb lehet.” (Soós István KAZLEV XV. 466.)

füsserschwaetzer (ném.): szószátyár, fecsegő ember.

(11–13.)

Batthyány-Strattmann József, gróf (1727–1799): esztergomi érsek, főkancellár (1776–1799). 1752-től esztergomi kanonok, szombathelyi, majd 1755-től pozsonyi prépost. 1759-ben erdélyi püspök, 1760-tól Bács vármegyei főispán és kalocsai, 1776-tól pedig esztergomi érsek, hercegprímás, 1778-tól bíboros, Esztergom vármegye főispánja (1776–1785 és 1790–1799). II. József reformjait – különösen vallásügyben – élesen ellenezte. Szemben állt Bécs központosító, a püspökök önállóságát korlátozó törekvéseivel, tüntetőleg magyarul prédikált, és az újonnan épülő templomokat magyar szentekről nevezte el. II. Lipót alatt tekintélye meggyengült. 1790-ben az országgyűlést magyar nyelven nyitotta meg. (PEml. 1038.)

Locumtenens: locumtenentialis consiliarius (lat.): helytartósági tanácsos.

Mandich (Mandics) *Antal* (1740–1815): pristina püspök, később diakóvári megyéspüspök, helytartótanácsos (1782–1785), (1790–1806).

Audaces Protestantes Consilarii, quibus inconstans fortuna nonnumquam savet: A bátor protestáns tanácsosok, akiknek a változékony szerencse néha csókot ad.

oh der war ein ganzer Kurucz: ó, ő egészen kurucz volt.

Forgách Miklós, gróf (1732–1795): királyi kamarás, belső titkos tanácsos, Nyitra vármegyei főispán (1777–1785, 1791–1795). A nemesi ellenállás egyik meghatározó alakjaként szembeszállt II. Józseffel, mire az uralkodó bolonddá nyilvánította, és elmozdította a főispánságból. Utóda Ürményi József volt. 1774–1778 között Hajnóczy Józsefet, 1793 után Batsányi Jánost alkalmazta titkárként. (PEml. 1057.)

populáris Conscriptio (lat.): népszámlálás.

perorál (rég.): beszédet mond.

Dum Excellentia Vestra de salute Patriae desperavit, ego illam servavi: Míg Excellenciátok reményét veszítette a haza boldogulásában, én vigyáztam rá.

Repraesentatio (lat.): beadvány.

(14.)

Aczél (Atzél) *István* (1748–1815): köznemesi családban született. 1762-ben belépett a jezsuita rendbe, majd a rend feloszlásakor, 1773-ban világi pályát választott és jogot végzett. 1786-ban a Királyi Tábla ülnöke. Az 1780-as években élénken részt vett a szabadkőműves mozgalomban. A budai „Első ártatlansághoz” páholy tagja, amely a patrióta nemesi ellenzék legfőbb bázisa volt. Tevékenyen részt vett a nemesi mozgalomban. II. József halálát követően a „filum ruptum successiois” elmélet híve és terjesztője, de már 1791-ben egyéni érvényesülése és birtokszerzési vágya a Habsburgok oldalára állította, így lett 1791-ben személynök. József nádor nagyra értékelte, sűrűn bízta meg bizalmas ügyekkel. 1794-ben országbíró, 1798-ban pedig nádori ítélmester.

1802-ben alországbíró, 1808-ban rövid ideig személynök. Később államtanácsos. Már 1782-ben adományt szerzett a Temes vármegyei Németség birtokaira, 1803-ban megszerezte királyi adományul Borosjenőt, Sikulát, Apatelket Arad vármegyében, s hozzá a borosjenői előnevet. 1802-ben megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét. Családjá később bárói címet szerzett. (ECKHARDT 1917, 10.; MÁLYUSZ 1926, 445.)

cassál (rég.): állásából, hivatalából eltávolít.

Izdenczy József (1724 körül–1811): Zborón, Sáros vármegyében született, régi, katolikus kisnemesi családban. Egerben tanult, az 1740-ben alapított jogi iskolában. Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök vette maga mellé titkárnak, feltehetőleg az ő ajánlására került Bécsbe 1758-ban. Itt Mária Terézia második fiát, Károly-József Emánuel főherceget tanította magyar nyelvre. 1761-ben a Magyar Udvari Kancelláriára került fogalmazónak, 1763-ban protokollista, majd pedig titkár. 1771-ben az akkor erdélyi gubernátorra kinevezett gróf Auersperg József kívánságára kinevezték udvari tanácsosnak az erdélyi kancelláriára, s a gubernátor titkára lett. Ettől kezdve 1774-ig Auersperg mellett Erdélyben tartózkodott. 1776-ban a Magyar Kancelláriára került tanácsosként. 1782-től tagja a Studienhofkommissionnak. 1785-ben II. József nevezte ki államtanácsossá, s ezzel ő lett az államtanács (Staatsrat) első magyar tagja, aki ettől kezdve a magyar ügyek referenseként működött, ilyen ügyekben ő adta le legelőször a szavazatát. 1801-től, az államtanács megszűntétéskor, az állam- és konferenciáminisztérium (Staats- und Conferenz-Ministerium) tagja, állam- és konferenciatanácsosi címmel. 1811-ben bárói rangot kapott. (STRADA 1940, 54–149.; SZIJÁRTÓ 2017, 183–184.)

der Kaiser laesst mich viel April fahren: April fahren (ném.): hiábavaló utat tesz meg, feleslegesen jár (A császár sok felesleges utat tetet velem).

Szlávy György (1764–1818): Bihar vármegye főszolgabírája. Kazinczy barátja, szabadkőművesnek is Kazinczy ajánlotta a pesti „Hét Csillaghoz” páholyba. (MÁLYUSZ 1926, 132.) Katolikus. A nádor utasítására Bihar vármegye 1795. március 11-én tartóztatta le. 1795. május 20-án három évre elítélték. Szlávy felesége és apja is kegyelmi kérvényt adott be, sőt Haller József helytartótanácsos is közbelépett a nádornál az érdekében. (BENDA 1957, III. 261, 275.) A nádor javaslatára az uralkodó jóváhagyta az ítéletet. Szeptember 26-án szállították Brünnbe, majd Obrovicba került. Engedélyt kapott, hogy családjával levelezzen. 1798 júliusában innen bocsátották szabadon. Kiszabadulása után Bihar megyei birtokán gazdálkodott. 1816-ban egyik hangadója volt a megyei ellenzéknek, s közte volt a gróf Rhédey Lajos Bihar vármegyei adminisztrátor ellen vádat emelőknék. (Ehhez l. még 8. kijegyzés Szövegkapcsolatok.)

(16.)

Kazinczy (II.) András (1738–1804): Kazinczy nagybátyja. Zemplén vármegyei tisztségviselő, (1775), Szirmay (I.) Antallal Zemplén vármegye országgyűlési követe 1790/91-ben és 1796-ban, királyi udvari tanácsos. A sátoraljaújhelyi református egyház főgondnoka. (vö. 8., 388. kijegyzések.)

Pálffy Károly József, herceg (1735–1816): politikus, államférfi. Pálffy Miklós országbíró fia. Zemplén vármegye főispánja, Pozsony vármegye örökös főispánja (1791–1816), 1762-től a bécsi Udvari Kamara tanácsosa, 1774-től alelnöke. 1777–1787 között magyar királyi alkancellár. Közben 1783-tól haláláig királyi főudvarmester. 1787-ben II. József az egyesített Magyar és Erdélyi Udvari Királyi Kancellária élére állította, e tiszttét 1807. november 20-ig viselte. Amikor 1807-ben kora miatt nyugalomba vonult, november 1-jén hűséges szolgálataiért hercegi rangra emelték. Szabadkőműves, a magyarországi páholyok nagymestere volt. Tevékenyen részt vett a magyarországi szabadkőművességben. A szabadkőművesség egyik feladatát a hazafias szellem fenntartásában és ápolásában, ill. a patrióta érzelmek terjesztésében látta. Anyagilag és erkölcsileg támogatta a magyar nyelvi és irodalmi törekvéseket. (MAMÚL IX. 7.)

Festetics Antal (1764–1853): császári és királyi kamarás. Gróf Festetics György unokatestvére, a család köznemesi ún. dégi ágához tartozott, melyet csak 1857-ben emeltek grófi rangra. Festetics Antal igen jelentős vagyon ura volt, amelyet feltehetőleg a napóleoni háborúk gabonakonjunktúrája is gyarapított. Eötvös Károly a „leggazdagabb magyar köznemes”-nek nevezte. Az, hogy megkapta a királyi kamarás címet, a maga korában egy köznemes számára szinte példátlan kitüntetésnek számított. 1810–1815 között építtette meg Pollack Mihály tervei alapján a dégi kastélyt. (SISA

2005, 14). Buzgó szabadkőműves, 1793-tól az új, templomos rendszerű „Egyesüléshez” páholy tagja (titkári posztot töltött be), majd 1794-ben a pesti „prefecturális káptalan”, illetve óskót páholy novíciusa, majd csakhamar lovagi fokra emelték. (ABAFI 2012, 400.) Ő vásárolta meg a pesti páholy nagymesterétől, Aigner Ferenc Ádámtól, és őrizte Dégen a magyar szabadkőművesség összegyűjtött iratait.

nagykállói Kállay János, gróf (1735–1810): császári és királyi kamarás.

Tihanyi Tamás (1750k–1834): ócsai birtokos-nemes család leszármazottja. Pest vármegyei alispán (1784-től), majd 1786-tól a királyi tábla ülnöke, majd a Hétszemélyes Tábla bírása, udvari tanácsos, Tolna vármegye főispánja (1825–1834). Az 1781-ben Balassagyarmaton alapított, az „Erényes zarándokhoz” páholy tagja (felügyelője Ócsai Balogh Péter), amely fiókpáholya volt a selmecbányainak, és az eperjesi páholy szertartását követte. Mindhárom páholy a miskolcival együtt rózsakeresztes irányzatot is követett. Tihanyi Tamás ebecki birtokán a rózsakeresztesek külön kört is létesítettek. A reformpátens kibocsátása után a felozslásig Tihanyi Tamás ebecki és kis-csalomjai jószágain gyűltek össze a páholytagok. (ABAFI 2012, 215) II. József alatt exponált szerepet játszott a protestáns egyházpolitikában az evangélikusok oldalán. 1790/91-ben a protestáns ellenzékiek táborában találjuk, a „filum raptum successionis” elmélet egyik fő terjesztője. Bár 1792-től felhagyott ellenzéki magatartásával, az udvar bizalmát megnyernie sohasem sikerült. Neve a jakobinus perben is szóba került. Hajnóczy baráti köréhez tartozott. Fiainak nevelője Verhovszky Sámuel későbbi ügyvéd volt, akit börtönbüntetésre ítélték a jakobinus perben. (BENDA 1957, II., 273.)

Handbillet: uralkodói kézirat.

Da ich ein abgesagter feind von allen proselytenmacherey bin: minthogy halálos ellensége vagyok minden erőszakos térítésnek.

expediálni (rég.): elküldeni.

Und wozu bin ich denn hier?: és miért is vagyok én itt?

(18.)

Inter tot acquirendi modos honesta paupertas: annyi harácsolás közt tiszteletreméltó a szegénység.

Máriássy István, gróf (1753–1830): Berzeviczy Gergely nagybátyja. Gömör vármegyei helyettes alispán, Gömör megye többszörös országgyűlési követe, miskolci kapitány. Már 1777-től a pesti „Nagyszívűséghez” páholy budai fiókpáholyához tartozott. 1782-ben a miskolci „Erényes világpolgárhoz” páholytagja lett, amelyhez 1784-ben Kazinczy is csatlakozott. Az 1790/91-es országgyűlésen a tiszai kerületek alkotta politikai táborhoz tartozott, a nemesi ellenzék egyik markáns képviselője volt. Bár Hajnóczy javaslatára többször is megkeresték a Kátéval, végül egyetlen példányt sem vett át, ezért nem emeltek ellene vádat. (BENDA 1957 II, 98.)

mentiris (mentior): hazudsz

(21.)

Szirmay (I.) *Antal* (1747–1812): történetíró, levéltáros, zempléni birtokos. (Ehhez I. még 9. kijegyzés). 1809-ben udvarhű felfogásban megírta a Kazinczy által élesen kritizált *Jacobinorum Hungaricorum Historia* című művét, majd ugyanebben az évben birtokadományban részesült. Kazinczynak távoli rokona, a Szirmay család ugocsai ágának tagja. Kazinczy életrajzot írt róla: *Szirmay Antal Udvari-tanácsos Ur' Élete. tulajdon jegyzései után* (Felső Magyar-Országai Minerva, 349–354.), és a Szirmayak kéziratban maradt családtörténetében is hosszabban említi: MTA KIK K 636/I. 70a–74a.

Robert Townson (1762–1827): angol természettudós, utazó, az edinburgh-i skót Királyi Társaság tagja (1791), az egyik első Táttra-kutató, aki elsőként végzett barometria magassági méréseket. 1793-ban járt a Táttrában, annak több völgyét kereste fel, ő az első ismert hegymászó a Táttra egyes csúcsain. A Táttra flórája és faunája érdekelte. (TORRENS 1999, 11–19, 175–179.) Magyarországi útjáról készült műve: *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793*. London, 1797.

Reviczky József (1750–1815): királyi táblabíró, pesti egyetemi jogtanár. Több jogi munka szerzője. Költőként is ismert, de munkái nyomtatásban nem jelentek meg. Az uralkodó 1796-ban tekintettel érdemeire a királyi ítélőtábla számfelletti ülnökévé nevezte ki azon feltétellel, hogy még öt-hat évig tanítani köteles. Reviczky 1798-ban és 1802-ben felmentését kérte a tanítás alól, de az uralkodó a tanítás folytatására és a politikai tudományok, a magyar törvényeknek megfelelő tankönyv kidolgozására utasította. 1805-ben a királyi tábla rendes ülnökévé nevezték ki. (Szinnyei)

Részt vett az 1791. évi 67. tc. által kiküldött bizottság munkálataiban, a büntetőtörvénykönyv tervezetének kidolgozásában. (Ebből a tervezetből azonban soha nem lett törvény.)

Debreceni Districtuális: debreceni kerületi tábla, első fokon ítélező bíróság.

(22.)

Szirmay (III.) *András* (1762–1811): Göttingenben, Londonban és Párizsban tanult. Berzeviczy Gergely unokatestvére. A jakobinus per utóhullámként 1796-ban tartott Zemplén megyei vizsgálatnak ő is gyanúsítottja volt, de nem franciabarát magatartása, hanem a szabadságukért harcoló lengyelekkel való kapcsolata miatt. (H. BALÁZS 1967, 208.)

Eperjesi Distr. Tábla' Praesese: eperjesi kerületi tábla elöljárója.

Ja, Herr Präsident, Verse zu schreiben gehört nicht zu die talente eines Staatsmannes: Igen Elnök úr, a versírás nem államférfiúi képesség.

Und was sagen Sie zu diesen allen, Herr Präsident: És mit szól mindehhez, Elnök úr?

Herr Staatsrath, ich bin nicht Präsident. – Wie denn? Ich wüsste es wenigsten nicht; es sey, denn daß ich in Pazdics meinen oekonomischen Beamte präsidiere: Államtanácsos úr, én nem vagyok elnök. – Hogyhogy? Ezt nem tudtam; hacsak nem a pazdicsi gazdaságom alkalmazottait nem elnöklöm.

A quels mortels, grands dieux, livrez-vous l'univers: „Ó egek, milyen halandóknak szolgáltatjátok ki a világmindenséget” Az idézet Voltaire-nek a *Le Triumvirat* című drámájához készített jegyzeteiben olvasható.

372. [18–19] – Spielmann.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 206b. Autográf.

Keletkezése

1810. november 27. után. A kijegyzés elkészítésének keletkezése egybeesik a háttérter adó esemény, a Vay Józseffel együtt töltött napok lezárultával (november 27.). A Cserey Farkashoz 1810. december 1-jén írt levélben megtaláljuk a kijegyzésben szereplő történetek egy részének variánsait, tehát feltételezhetjük, hogy az eseményt követően nemcsak Csereynek, hanem saját maga számára is rögzítette a hallottakat. (KazLev VIII. 1875. sz., 176.)

Felhasznált szöveg

A 372–378. kijegyzések keletkezése a megelőző, 371. Udv. *Consiliárius és Septemvir Vay József Úrral lételem* című kijegyzéshez szorosan kapcsolódnak, ugyanabból a találkozásból születtek, a Vay Józseffel eltöltött napokban hallott történetekből készült önálló feljegyzések sorozata. A rövid történetekben található konkrét utalások, valamint az elbeszélések szereplői révén feltételezhető, hogy Vay József mellett Vay Miklós generális tekinthető a történetek másik forrásának. Kazinczy Cserey Farkashoz 1810. december 1-jén kelt levelében nemcsak arról számol be, hogy Vay Józseffel töltött együtt néhány napot Vay Ábrahám és Kazinczy Sophie házasságkötése alkalmából, hanem ugyanekkor jelen volt Vay Miklós, annak felesége és két fia is:

Melly igen szerettem volna e' napokban, ha a' szerént lehattól volna együtt Consil. Vay József Úrral, 's testvérével a' Generálissal, mint én valék. Szintűgy fogtad volna csudálni ennek a' két legnagyobb embereinknek nagyságokat mint én csudáltam. [...] 23ban beértünk Zsolczára, 's más nap ebédkor a' Generális a' maga hasonlíthatatlanjával 's két szép fijaival Zsolczán valának. [...] Rettegek, édes barátom, belé fogni azoknak előbeszélésebe a' miket én a' két Vaytól tanúltam, mert annak egész konc kellene. [...] (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 174–175.)

A levélben egyértelmű utalás történik arra, hogy mindkettőjüktől olyan történeteket hallott, amelyek nagy hatást tettek rá, ám ezt követően Csereynek írott levelében már csak Vay Józsefre tér ki bővebben. A Vay Józseftől származó történetekből álló összefüggő szöveg, és az azt követő hét önálló kijegyzés összetartozását az is mutatja, hogy a Csereynek szóló levélben ezekből egyformán idéz. A hét önálló kijegyzés szembetűnő közös vonása, hogy a rövid, egy-egy személyre kihegyezett történetek forrása sehol sincs jelölve. Kidolgozottságuk alapján arra lehet következtetni, hogy Kazinczy más, portrészzerű feljegyzéseihez hasonlóan ezeket is fel akarta használni.

A Spielmannról készített portrévázlat legelején Kazinczy felfedi, hogy nem volt tudomása – és a két Vay sem tárta fel előtte – a poroszokkal folytatott titkos tárgyalásokról. A zárójelbe tett, s ezzel saját közbevetett érvként is értelmezhető megjegyzése („hisszen egy Nagyunk sem volt ekkor tájban Berlnben; ha pedig levél által vittük a’ dolgot, miért nem mutattattak elő a levelezéseket?”) az egyedüli, amely elárulja, hogy Kazinczynak is volt tudomása az 1790/91-es országgyűlés előtt közvetlenül zajló titkos szervezkedésekről, de ezekről semmit sem tudott tényszerűen, szabadkőműves kapcsolatai révén sem. Valószínűleg Kazinczynak még az 1810-es találkozás során sem árulták el, hogy léteztek titkos tárgyalások II. József halálakor, amelynek egyik főszereplője Vay Miklós volt.

(Háttér)

A felvilágosult rendi csoportosulások a Habsburg Birodalom válságát kihasználva külkapcsolatok kiépítésén dolgoztak. A megvalósítás kérdésében nem voltak egységesek, két változat érvényesült párhuzamosan: a porosz és a brit orientáció. Azt homály fedi, hogy valójában mikor indultak meg magyar részről a tapogatózások a bécsi porosz diplomaták felé. II. József 1786-tól figyelte a porosz követséget, beleértve annak levelezését is. Magyar részről fő gyanúsítottja az 1784 óta ellenzéki Forgách Miklós volt. Orczy József és László is gyanúba keveredett, hogy összeesküvést szerveznek, és a magyar koronát egy brit hercegnek ajánlanák fel. A szervezkedők közé tartozott Karl von Hompesch báró. A bécsi porosz követ mellett dolgozó Friedrich Jacobi-Klösttel a tárgyalások szóban folytak, az írásos üzeneteket pedig közvetítőn keresztül kapta. II. József rendőrsége nem talált nyomot. A jelentések szerint Angliába Podmaniczky József készült tárgyalni, a német területekre pedig Orczy, aki helyett végül Hompesch báró ment, de elfogták, és kiutasították az országból. 1789 tavaszán a nemesi származású Beck Pál vette fel az elégedetlen magyar nemesek tárgyalási fonalát. Becket a porosz uralkodó 1789. november 20-án barátságosan fogadta, és biztosította arról, hogy 1790 tavaszán hadjáratot indít a Habsburg Birodalom ellen. II. József, ha minden részletét nem is ismerte, de tisztában volt a poroszok határozott törekvésével. (MARCZALI 1878, 305–325; WERTHEIMER 1902, 7–9.)

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Spielmann kegyvesztéséről szerzett értesülését az 1810. december 1-én Cserey Farkasnak készített beszámolóba is beleírta:

Elbocsátott Spielmann is. Kiesvén a’ Ministerségből, Botanicát és Chémiát tanult az Universtitás praelectiójín megjelenvén. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 176.)

Magyarázatok

Anton Freiherr von Spielmann (1738–1813): titkos udvari és államtanácsos. Bécsben született, polgári családban. Filozófiai és jogi tanulmányai befejeztével 1760-tól kezdve hivatalnokként szolgált az udvari kamaránál. Tehetségének köszönhetően udvari tanácsosként felfigyelt rá Kaunitz herceg, és pártfogásába vette. II. Lipót is különös bizalmába fogadta, teljhatalmú megbízottjaként ő folytatta le Reichenbachban a poroszokkal a béketárgyalásokat. Spielmann képviselte Kaunitz kancellárt 1790 őszén a magyar deputációval a hitlevéltervezetről folytatott tárgyalásokon (amelyen többek között Vay József is jelen volt), valamint azon a titkos udvari konferencián is, amelyen

az új hitlevelet elutasították. 1791-ben az országgyűlésen honfűsítást nyert (vö. NAGYIVÁN X. 329.). Kazinczy Spielmann pozitív megvilágításban állítja elénk a reichenbachi egyezményben játszott szerepe ellenére. Ebben közrejátszhatott mérséklő szerepe, amelyet az államtanács elfogult, magyarellenes álláspontjával (főként Izdenczy Józseffel) szemben mint fiatal diplomata képviselt: „Amikor II. József visszavonta rendeleteit és a császári hatalom megbukott Magyarországon, a rendszerrel együtt megszűnt a központi hatóságok, különösen az államtanács törvénytelen, de megszokott befolyása a magyar ügyekre. Egy egykorú hiteles feljegyzés szerint báró Spielmann játszotta József betegsége napjaiban a főszerepet, mint az antiroyalisták palladiuma. Ő vitte a dolgot, hogy Magyarország részéről Kaunitz herceghez folyamodtak közbenjárásért a császárnál és a királynál. Ebből következett aztán, hogy az államtanácsot kizárták a legfontosabb ügyekből. A magyar ügyeket Pálffy főkancellár, Pászthory, Majláth vitte Spielmann közbenjárásával.” (MARCZALI 1907, I. 55–57.)

Indigena (lat.): honosított személy.

Reichenbach: Dzierżoniów (németül: Reichenbach im Eulengebirge, PL). 1790. június 26.–július 27. között Reichenbachban Ausztria és Poroszország tárgyalásokat folytatott a francia fenyegetés elleni együttműködés jegyében, majd egyezményt kötött az Oszmán Birodalmat illető status quo alapján (reichenbachi konvenció). Lipót 1790. június 17-én Spielmann és berlini követét, Reuss herceget bízta meg a poroszokkal való békekötéssel. Kaunitz herceg inkább a magyarokkal egyezett volna ki, de Lipót Kaunitz ellen döntött, báró Anton Spielmann referendáriust küldte ki a poroszokkal tárgyalni. A bécsi udvar nem akarta, hogy a magyarok, akik követet szerettek volna küldeni a tárgyalásokra, vérszemet kapjanak, és veszélybe sodorják a megegyezést. A reichenbachi konvenció július 27-én jött létre, amely a Monarchiától megvonta hódításait, de a poroszoknak nem juttatott semmit. „Szorosan véve nem a porosz diktálta, hanem a brit miniszterelnök, az angol kormány. Ők a legkevésbé sem akarták sem Magyarország elszakadását, sem Ausztria kudarcát, sem a porosz területek megnagyobbodását.” (MARCZALI 1907, II. 137–144.) Ausztria kötelezte magát, hogy kiszáll a keleti háborúból, Poroszország ennek fejében segítséget nyújt az osztrák uralom helyreállításához Németalföldön. „A reichenbachi konvenció volt az, ami a nemesi mozgalomnak áthághatatlan korlátot szabott.” (HÓMAN-SZEKFŰ 1990, V. 73.)

373. [19] – Schloisnigg.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 207a. Autográf.

Keletkezése

1810. november 27. után. A 372. kijegyzés keletkezése alapján.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Schloisnigg kegyvesztéséről szerzett értesülését az 1810. december 1-jén Cserey Farkasnak készített beszámolóba is beleírta:

Schloisnigg eleresztetett szolgálatjából. Könnyen szenvedte a' csapást. De Felségedet szánon; monda. Felséged a' leghívebb szolgájától fosztotta-meg magát. Kiméne Mammersdorffra, 's kertészkedett. Egyszer jó Ferencz Császárunk és Mária Theresia. Igazat monda kend; de késő! (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 176.)

Magyarázatok

Johann Baptist Schloisnigg, báró (1745–1804): I. Ferenc egykori tanára, bizalmas tanácsadója és titkára. 1793-as kegyvesztéséig az udvar egyik legbefolyásosabb embere volt. Ferenc trónra kerülését

követően még egy darabig mindenható volt az udvarban mint kabineti titkár, mindenben az ő szava volt a döntő. 1793-ban vált kegyvesztetté, nem sokkal azután, hogy bárói rangra emelték. Elbocsájtását a császárné, nápolyi Mária Terézia eszközölte ki. A fellebviteli törvényszék elnöke, majd az osztrák-cseh kancellária alelnöke lett. (MÁLYUSZ 1926, 89.) 1792-ben honfűsítást nyert (BLKO). Schloisnigg a szabadkőművesség illuminátus ágának volt a tagja, amelyet ekkoriban már államfelforgató tendenciákkal, a francia forradalom előidézésével vádoltak meg. II. Lipót éppen ezért féltette Ferencet, hogy titkára révén ez az illuminátus társaság fogja majd a fiatal, tapasztalatlan főherceget hálójába keríteni.

Mária Terézia Karolina Jozefina (1772–1807): Bourbon házból való nápoly-szicíliai királyi hercegnő, osztrák főhercegné, császárné, II. Ferenc német-római császár (1804-től I. Ferenc néven osztrák császár) második felesége, magyar és cseh királyné.

Mannersdorf (Ménhárt): Alsó-Ausztriában Bruck an der Leitha körzetéhez tartozó település.

374. [20–21] – Nem egyesült Görög.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 207b. Autográf.

Keletkezése

1810. november 27. után. A 372. kijegyzés keletkezése alapján.

Magyarázatok

Alexandra Pavlovna Romanova (1783–1801): József nádor első felesége, orosz nagyhercegnő, I. Pál cár lánya. 1799. október 30-án keltek egybe József főherceggel. 1801-ben leánygyermeket hozott a világra. Az újszülött kislány pár órával a szülés után meghalt, majd a szülés szövödményeibe néhány nappal később ő maga is belehalt. Szűkebb környezetébe, így gyóntatópapja, Szamborszkij szerint is megmérgezték. (1871-ben kiadott „Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő magyarországi tartózkodásáról” című munkájában tér ki erre.) Ennek hátterében az udvar, különösen a császárnénak, nápolyi Mária Teréziának és körének növekvő félelmét gyanították, amit Alexandra Pavlovnának a magyarok körében kiváltott nagy népszerűsége keltett. (V. MOLNÁR 2002, 25–30., DOMANOVSKY 1944, 224–268.)

Zamborszki püspöke: Andrej Szamborszkij (1732–1815), a pravoszláv vallású hercegnő gyóntatója volt, aki a nagyhercegnővel együtt érkezett Budára. (Ehhez l. V. MOLNÁR 2002, 22–36.)

transsubstantiatio: latin szó jelentése: átlényegülés. A teológiában a 12. század óta az eucharisztiaival kapcsolatban az a természetfölötti változás, amelyet Krisztus szavai – „ez az én testem, ez az én vérem” – idéznek elő. A tridenti zsinat dogmaként mondta ki, hogy Krisztus szava csak akkor igaz, ha a kenyér és a bor valóban átváltozik, és ennek a változásnak a jelölésére alkalmasnak ítélte a transzszubsztanciáció szót. Az ortodox egyház azt vallja, hogy az áldozati kenyér Krisztus Teste, a bor Krisztus Vére, de arra a kérdésre, hogy a Szent Adományok mikor lényegülnek át Krisztus Testévé és Vérévé, nem ad, és nem is akar választ adni, mert a misztériumhoz ragaszkodik. (MKL I. 446–447.)

Indulgens Vir Evangelicae, ut Episcopus Protestantis Ecclesiae Orientalis, Evangelicae osculum tibi fraterni amoris figat: Az elnéző evangélikus férfi, hogy a keleti egyház protestáns (protestáló, tiltakozó?) püspöke evangélikus legyen, a fivéri szeretet csókjával illet téged.

preszkúra: a görög katolikusoknál áldozáskor használt kenyér.

375. [21] – Szvetic.

Szöveggforrás

MTA KIK K 633/III. 208a. Autográf.

Keletkezése

1810. november 27. után. A 372. kijegyzés keletkezése alapján.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a Szvetic kegyvesztéséről szerzett értesülését az 1810. december 1-jén Cserey Farkasnak készített beszámolóba is beleírta:

Camerárius Szvetic kegyelmében volt II. Leopoldnak. A' legközelebb megholt Császárné miatt eltiltatott az Udvartól. 1808ban az Udvarnak nagy híve volt a' Diaetán. A' mostani Császárnének a' szobájában lévén egy nap, meglát az asztalon egy levelet. Baldacci Cseh Országi V. Cancellárius írta azt a' Császárnének a' Palatinus ellen. Szvetic magában maradván, a' levelet zsebjebe dugja, 's a' Palatinushoz viszi. – Kisült a' dolog 's Szvetic az Udvartól eltiltatott. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 176.)

Magyarázatok

Szvetic Jakab (?–?): főhadnagy, udvari kamarás. II. Lipót legbizalmasabb embere volt, nagyon bizalmas ügyek közvetítésére mint futárt használta. Szvetic Magyarország több pontján tartott megbízható embereket, akik értesítették őt a történekről, a közhangulatról, és a jelentéseket ezután az uralkodó elé juttatta. A közhangulat megismerésére nagy utazást is tett az országban 1791 őszén az Alföldön át Temesváron, Nagyváradon keresztül egészen a határig. Megfigyeléseiről hosszú úti jelentésekben számolt be. Főleg a nemzeti érzelmű államférfiak ellenében igyekezett az uralkodó bizalmatlanságát megerősíteni, azt a káros hatást ecsetelve, amelyet ők a nádorra, Sándor Lipótra gyakorolhatnak. Lipót vele figyelgette fiát, Ferencet, a trónörökösöt. Szveticnek ez a szerepe nem maradt rejtve a trónörökös előtt sem, aki gyűlölte ezért. Szvetic élete legnagyobb csapását látta abban, hogy elveszíti ura kegyét, mivel egész élete arra volt alapítva, hogy ez az uralkodói kegy és jóindulat biztosítja előmenetelét és a kényelmes életet. (MÁLYUSZ 1926, 143–144.) Szvetic rendeltette meg az 1820-as években II. Ferenc portróját (1823), és szerepe volt a Peter Krafft-féle „Zrínyi kirohanása” kép megrendelésében is (1825), amellyel Kazinczy is sokat foglalkozott. (KazLev XIX. 4410, 4425, 4423, 4408. sz.) (Újabbán ld. MAGYAR MŰVÉSZET 2018, 147, 150, 155–156.)

Rolla (rég.): szerep.

Császárné: Mária Terézia Karolina Jozefina nápoly-szicíliai királyi hercegnő (1772–1807), Ferenc császár felesége. 1807-ben halt meg.

Palatinus: Habsburg József nádor német-római császári herceg, osztrák főherceg, magyar királyi herceg (1776–1847), 1796-tól haláláig Magyarország nádora.

A Császár harmadik hitvese: Habsburg–Estei Mária Ludovika főhercegnő (1787–1816). Ferenc 1808. január 6-án vette feleségül

Baldacci: Anton Maximilian, Frh. von Baldacci, báró (1762–1841), korzikai származású, államtanácsos, majd az egyesített (cseh–osztrák) Udvari Kancellária második kancellárhelyettese. Ferenc császár legfőbb bizalmasa, főtanácsadója. Az államtanács irányításának átvétele után (1805) az ő vezényletével indult meg újra a kémkedés és a följelentésáradat Magyarország ellen. (DOMANOVSKY 1925, I/2. 10–11.)

376. [22–23] – Barcsay Ábrahám.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 208b–209a. Autográf.

Keletkezése

1810. november 27. után. A 372. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

A feljegyzés első felének portrévázlatában Barcsay felekezetváltása és egy királyi vérből származó nőhöz fűződő titkos szerelmi viszonya áll a középpontban. Ezek forrása nincs megjelölve, nem derül ki, hogy a Vay-testvérektől származnak-e, amelyeket a Vay Miklóstól hallott anekdota elé azért tűzött be, hogy a Barcsay-portrét tovább bővítse.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Cserey Farkasnak 1810. december 1-én írt leveléből is egyértelműen kiderül, hogy a kijegyzés második felében szereplő ankedotát Vay Miklóstól hallotta:

Generális Vay gespannt lábón állott Barcsayval. Ez bon motista volt és szurkálgatni szeretett. Ilovánál 1788 Vaynak ezt mondá: De még akkor Öcsém Te nem voltál Báró. – Vay kevés pillantás után ezt mondá: De Bátyám te még akkor nem valál Pápista. Ezen Barcsay szörnyen confundáltatott. Messze ki késérte Vayt, 's így szólla: Une sottise attire l'austre. – Elfogdosták Barcsaynak néhány leveleit, mellyekben Cancelárius Telekit vén gólyának, Leopoldot pedig vén szakácsnak nevezgette, 's e' miatt B[arcsay] szerencsétlen lett. (Kazinczy Cserey Farkasnak. 1810. dec. 1. KazLev VIII. 1875. sz., 176.)

Barcsay felekezetváltásáról még kétszer emlékezett meg, mindkétszer Bessenyeivel párhuzamba állítva:

Bessenyei engede a császárné intéseinek, 's 1779. augusz. 15-én a szent Károly külvárosi pompás templomában a római hitre áttért (Barcsay ugyan azt tette, nem tudom előbb-e vagy későbbben. (KAZINCZY 1814, 35.)

Bessenyei György már ekkor nem vala a' Testőrök közt. Beleznay' nevében a' Protestánsok' dolgait vitte az Udvarnál, minekutána neki Therézia előtt egy Udvari-Dáma (Grátné) szerze kedvességet, 's reménységet nyújta a' Császárnénak, hogy vallását meg fogja változtatni. Az meg is lett később a' boroméus Szent Károly' templomában. Bessenyei a' professiót a' Salzburgi Érsek' kezébe tette le, 26 's lovas cseléd vitte ki a' hírt, mingyárt a' tett' végével, Szépkútra. Ugyan-azt tette Barcsay Ábrahám. (PEml. 575.)

Barcsay titkos szerelmi viszonyát egy hercegi rangú előkelő asszonnyal akkor hozta szóba újra, amikor 1814-ben elkészítette Báróczy Sándor életrajzát, de a kényes ügyet (amely hasonló volt Bessenyei szerelmi históriájához) az asszony előkelő származása miatt nem írta bele:

Januariusnak első napjai olta a' sok inség közt, melly feleségemet, magamat 's gyermekeimet, kik néha mind a' négyen feküdtek, érte, nem dolgoztam egyebet a' Báróczy' életénél. Abban ismét áll egy Excursio, melly Puristáinknak szól. Szeretnélek nem láttatva látni midőn azt előtted a' mi Lajosunk felolvasni fogja. – Abban Barcsay és Bessenyei felől is sok van mondvá, és igen sok interesszant. Valahol Báróczy felől jót mondhattam, úgy mondtam azt, mintha ez az elhúnyt barátom azt maga is olvashatná. – Szemere nagyon meg vala elégedve a' kis munkával, 's meg vagyok vele elégedve magam is, melly több a' Szemere' megelégedésénél. – Holmit benne csak erőlködéssel lehet elérteni. Illyen a' Bessenyei és egy Udvari-Asszonyi favorite'

szerelme. A' Barcsay' szerelmét egy Herczegi leánnyal, kit Szemerének is csak tartózkodva beszéltem-el, illetni sem vala szabad. – Az a' szerelem a' legvégső pontig ment. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1814. feb. 24. KazLev XI. 2604. sz., 244.)

Bessenyei szép, igen szép férfi volt ifjabb korában kivált; de alantabb nemében a' szépnek mint Barcsay; 's az inas czombos B. Grásznéra int, melyet másképen az Olvasónak 's a' Maradéknak el nem mondhattam. Hát Barcsay felől mit lehetett volna mondanom illy formán: Egy szép nagy születésű leány [...]. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1814. jún. 14. KazLev XI. 2680. sz., 434.)

Magyarázatok

Barcsay Ábrahám (1742–1806): költő, testőr (l. 1. kijegyzés).

Bessenyei György (1746–1811): író, költő, drámaíró, a bécsi magyar testőrség Szabolcs vármegyei tagja (1765–1773), a magyarországi reformátusok bécsi titkára (1773–1778). 1753–1760 között Sárospatakon tanult, majd apja kivette a kollégiumból, de otthoni taníttatása hiányos maradt. Az 1773-as bugyi konferencián választották meg Beleznay titkárának, ám a tiszántúli egyházkerületet vezető Szilágyi Sámuel és Teleki (I.) József már 1775-ben ellene fordult, ezért hivatalát kénytelen volt feladni. 1779-ben áttért a katolikus hitre, ezután Mária Terézia látta el fizetéssel, amit II. József megvont tőle.

Czirjék Mihály (1753–1797): testőriró, kapitány. Sárospatakon tanult, 1775–1787 között a nemesi testőrségben szolgált.

Vay (I.) *Miklós* báró (1756–1824): királyi kamarás, tábornok, hadmérnök, folyószabályozási királyi biztos. Tanulmányait Sárospatakon, majd a bécsi hadmérnöki akadémián végezte. A császári hadsereg tisztjeként Magyarországon, Csehországban majd az osztrák Németalföldön szolgált. 1783-ban egyik testvérével Vay Dániellel báróságért folyamodott. Bárósításukkal a Vay család protestáns ágának egy része felemelkedett az arisztokráciába. 1785–1788-ban tett nyugat-európai tanulmányútja során Angliában másfél évet töltött. 1787-ben a Royal Society tagjává választották. A török háborúban (1788) tüzérkapitány volt, Belgrád ostrománál a jobb szeme megsérült, később el kellett távolítani. A háborút követően alsószolcai birtokán gazdálkodott Angliából hozott korszerű mezőgazdasági eszközökkel. 1790-től országgyűlési követ, 1804-től a Tisza és a Körös-vidék folyószabályozási királyi biztos. Felesége: báró Adelsheim Johanna (1776–1863). Testvére: Vay (I.) József (PEml. 1146.)

Belgrádi háború: az 1787–1791-es Habsburg–török háborút Ausztria az oroszokkal szövetségben indította. A hatalmas méretű birodalmi hadseregbe, amelyet maga a császár, II. József vezetett, mintegy ötvenezer magyar katonát is besoroztak. A háború már az elején rosszul indult, nagyok voltak a veszteségek. 1789 októberében sikerült bevenni Belgrádot. A támadásban Vay Miklós is részt vett, az állások kiépítésén dolgozott. Utólag Vay úgy gondolta, hogy a török háborúban, de különösen Belgrád ostrománál tett szolgálatai feljogosítják, hogy a Délvidéken birtokadományért folyamodjon. Kérése azonban nem teljesült.

Ilova: település Horvát–Szlavónország Belovár–Körös vármegyéjében

Une sottise attire l'autre (fr.): egyik ostobaság maga után vonja a másikat.

377. [23–24] – Vay Miklós és Széchényi.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 209a. Autográf.

Keletkezése

1810. november 27. után. (l. 372. kijegyzés keletkezése)

Felhasznált szöveg

A napóleoni háborúk időszakában egymást érték a magyar országgyűlések. Mivel az újoncok és a hadiadó megajánlása a rendi országgyűlés hatáskörébe tartozott, ezt az uralkodónak a napóleoni háborúk időszakában újra és újra össze kellett hívni. (vö. POÓR 2003, 165–166.) A magyar nemesség a francia fenyegetés mértékétől függően támogatta a háborúkat. A külső veszély csökkenével a diétákon erősödtek az ellenzéki hangok. Erre példa az 1802. és 1807. évi országgyűlés. Ez utóbbin került Vay Miklós az érdeklődés középpontjába. Vay részletes javaslatot dolgozott ki a nemesi felkelés rendezésére. Ebből egy ütőképes haderő, egy külön magyar hadsereg létrehozásának terve bontakozott ki. Javaslatát rövid úton félretették. A másik fontos ügyben, a pénzhozzájárulásban Vay Miklós a felsőház nyilvános ülésén az ellen lépett fel, hogy a rendkívüli segély megajánlásán túl további magánadományokat lehessen tenni. Az alsóház ezt szintén törvényellenesnek tartotta, de a felsőház, köztük Széchenyi Ferenc felszólalásában támogatta. Vay szerint az önkéntes felajánlás káros az államra, mert országos felajánlás esetén az önkéntesek kevesebb terhet viselhetnek. Beszéde heves ellenkezést váltott ki. A beszéd senki ellen nem szólt, de a korabeli közvélemény úgy vélte, hogy mondanivalója elsősorban Széchenyi Ferenc ellen irányult. Vayt az elnöklő nádor megintette. Ezzel az ügy azonban nem zárult le. A Vay-féle beszéd túlzásai és meggondolatlansága azt eredményezte, hogy Vayt megfosztották frissen szerzett tábornoki rangjától. A személyi ügy nem maradt a generális elszigetelt sérelme, több vonatkozásban igen széleskörű hullámokat vetett. A rendek az országgyűlési szólásszabadság megsértését látták benne, valamint a felsőházi tagok sérthetlenségének kérdése is joggal merült fel. József nádor kérésére Vay a beszédet írásba foglalta, és a felszólalás fültnüi hitelesítették, hogy felszólalásával sem az uralkodót, sem a nemzetet nem sértette meg. József nádor az udvar, és a magyar rendek kielezett politikai konfliktusát mérséklendő, semmi fáradtságot nem kímélt, hogy Vay Miklós rehabilitálását minél gyorsabban kieszközölje. Vaynak bocsánatot kellett kérnie, és feltétlen hűségéről kellett biztosítania az uralkodót. A tábornoki rangjába való visszahelyezést elrendelő iratot 1807 szeptemberében kapta meg. (DOMANOVSKY 1925, I/1. 121–132, SZAKÁLY 2003, 223–226.)

Szövegkapcsolatok

1. Kazinczy Adelsheim Johanna udvari neveltetését sokszor megírta. A *Vay Miklós és Széchenyi* című feljegyzésben található szövegváltozat talán ennek az első megfogalmazása. Röviddel azután, hogy hazatért a két Vayjal töltött novemberi együttlétből, Romy Károly Györgynek is megírta Adelsheim Johannáról szerzett információit:

Die Generalin Baronne Jeanette Adelsheim, Niece des Oberstforstmeisters im Badenschen, (mein Bruder, der Oberst, hat ihn gekannt, und sagt, er sey der erste Mann nach dem Großherzog im Land) eine Frau von 3 bis 4 und dreißig Jahren, ist die Krone von Ungarns Frauen; schön, gut, und sehr gebildet. Sie ward mit der Kayserin von Rußland, der cidevant Königin von Schweden, und der Königin von Bayern erzogen; spricht und schreibt excellent ungrisch; und ihre Kinder Miklós 9 Jahr alt, und Lajos, 7 Jahr, sind die Modellen für Kinder. Der General erzieht sie zu Haus. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1810. dec. 9. KazLev VIII. 1885. sz., 197.)

Az életrajzi információkat megtaláljuk más kéziratkötetekben is: MTA KIK K 613/II. 184a–b „Báró Vay Miklós, generális”. A kézirat keletkezésének ideje ismeretlen. A *Magyar Pantheon*ban a „Báró Vay Miklós” címen megjelent, Abafi Lajos által kompilált életrajz (*Magyar Pantheon, Életrajzok és életrajzi jegyzetek*, kiad. Abafi Lajos, Bp., 1879, 266–278.) első fele (266–267.) meg egyezik az MTA KIK K 613/II. 184a–b kéziratkötetben található szöveggel, de annak egy átfirt változata.

MTA KIK K 624. „Magyar Dolgok” 13a „Bécsi zavar, 1805. Octoberben. – Generális Vay”:

Generális Báró Vay Miklós elvette Báró Adelsheim Joannát, kinek atyja testvére volt a Bádeni Hercege Fő-Erdő-Mesterének (ez ott Ország-Bároi méltóság), és első ember az egész Nagy-Hercegség' Tiszviselőji közt, 's a' Generálisné a' Nagy-Hercege udvarában neveltetett.

Kazinczy Adelsheim Johanna származását és előkelő neveltetését később beleszötte Vay Miklós életrajzának a *Pályám emlékezete* 1829-ben kelt változatába is:

Az asszonyi szerénység kevésbé tűri a' kitélt, 's a' hasonlíthatatlan felől szóllani tiszteletem tilt. Atyja' testvére Fő-Vadászmester a' bádeni Nagy-hercegségben, mint nálunk az illynemű foglalatosságokról elnevezett Ország-Nagyjai, 's báró Adelsheim Joanna azon Udvarnál neveltetett, hol az Orosz Császárné, Svéd és Bajor Királynék. Két gyermeket, Miklóst és Lajost, maga ez a' nagylelkű 's érzésiben is nyelvében is egészen magyarrá vált asszony nevelte, 's a' Patakon, Heidelbergben és Pestalozzinál tanult Szilvási Szabó János Úr. (PEml. 679.)

Ugyanennek egy másik változata megjelent az *Erdélyi Levelek*ben is:

Az asszonyi szerénység kevésbé tűri a' kitélt, mint a' férjfi-nem, 's a' Hasonlíthatatlan felől szóllani tiszteletem tilt. Atyjának testvére Fő-Vadászmester a' Bádeni Nagy-Hercegségben, mint nálunk az illynemű foglalatosságokról elnevezett Ország' Nagyjai, 's Báró Adelsheim Joanna azon Udvarnál neveltetett, hol az Orosz Császárné, Svéd és Bajor Királynék. Két gyermekeket, Miklóst és Lajost, maga ez a' nagy lelkű, 's érzésiben és nyelvében egészen Magyarra vált asszony nevelte, 's a' Patakon, Heidelbergben, és Pestalozzinál tanult Szilvási Szabó János Úr. (EL. 261.)

2. Széchényi és Vay konfliktusa az 1807-es országgyűlésen:

Vay Miklós 1807. július 17-én az országgyűlés főrendjei előtt felolvasott beszédének következményeit Kazinczy szintén több levelében megörökítette, de a feljegyzésben található magyarázat Vay és Széchényi konfliktusának személyes aspektusára és annak Vayra nézve kellemetlen következményeire sehol nem merül fel többet. (Vay 1807-es országgyűlési szereplésének összefoglalása: Kazinczy Cserey Farkasnak. 1807. okt. 7. KazLev V. 1176. sz.; országgyűlési beszédéről és lefokozásáról lásd KazLev V. 1154. sz., 1807. aug. 19.; KazLev V. 1155. sz., 1807. aug. 19.; KazLev V. 1158. sz., 1807. aug. 27.; KazLev V. 1159. sz., 1807. aug. 28.; KazLev V. 1160. sz., 1807. aug. 28.)

Vay Miklós latin nyelvű beszédének teljes szövegét Abafi Lajos a *Bárá Vay Miklós* címen megjelentetett és általa összeállított életrajzban (MAGYAR PANTHEON 1879, 266–278.) magyarra fordítva közölte. A lábjegyzet szerint a latin szöveg másolatként Kazinczy irathagyatékából származik. (MAGYAR PANTHEON 1879, 268.)

Magyarázatok

Széchényi Ferenc, gróf (1754–1820): Somogy vármegye főispánja, királyi főkamarásmester, aranygyapjas lovas, királyi küldött és lovas. Apja Széchényi Zsigmond (1720–1769). Nagyapja az a II. Széchényi György, akit a király 1687-ben Egervár, Pölöske és Szent-György várak kapitányává nevezett ki, 1696-ban a várak örökös kapitányának címét szerezte meg családjának, egy évvel később pedig grófi rangra emelték.

Nápolyi Szent Január Rendének Nagy Keresztje: 1790. november 15-dikén koronázták meg Lipót királyt Pozsonyban. Az ünnepekre elkísérték Bécsből fejedelmi vendégei, sógora, IV. Ferdinánd nápolyi király, nővére, Mária Karolina nápolyi királyné és gyermekei, Ferenc trónörökös és Krisztina főhercegnő. Az ország rendjei a fejedelmi vendégek megjelenésében nagy kitüntetést láttak a nemzetre, és örömiük az elragadtatásig fokozódott, amikor a nápolyi királyi pár a koronázási ünnepélyen magyar díszruhában jelent meg. Néhány nappal később Lipót királyhoz folyamodtak, hogy „ezen örvendetes megjelenést különös emlékezetes pénz által méltóztatna a feledékenységűtől megmenteni”. Miután az udvar az emlékérem veretéséhez hozzájárult, megállapodás jött létre, hogy azt egy magyar főúr nyújtsa át Nápolyban a királynak és családjá tagjainak. A költséges küldetés elvállalására Széchényi Ferencet kérték fel, aki azt szívesen elfogadta. 1792-ben II. Lipót küldöttjeként érkezett Nápolyba, hogy a nápolyi királynak a koronázási emlékérmét átadja. A király Széchényit

a legnagyobb kitüntetésben részesítette: Szent-Januárius rendjének lovagjává avatta; ő volt az első külföldi, akit a rend csillagával kitüntettek. (FRAKNÓI 2002, 144.)

Adelsheim Johanna (1776–1863): első férje Puky András gránátoskapitány volt, aki a franciák elleni harcokban esett el. 1799-től Vay Miklós felesége.

Együtt neveltetvén a Bádeni Hercege Udvarában: Miután Adelsheim Johanna szülei korán meghaltak, a kislányt előbb apjának egyik rokona, Stetten főudvarmester özvegye vette pártfogásba. Itt ismerkedett meg Amáliával, a későbbi bajor királynéval és Lujzával, aki később Erzsébet néven Oroszország cárnéja lett. 1790-ig keresztanyjánál, Drais kormánytanácsos házában nevelkedett Karlsruhéban, majd Frigyes Károly udvarában tanult, mivel keresztapját, Draist más hivatalba helyezték. Az udvarban együtt nevelkedett Friderikával, a későbbi svéd királynéval és Máriával, a braunschweigi hercegnéval. (EL. 686.)

Széchenyi Pál (1645–1710): Széchenyi Ferenc egyik oldalági őse, pálos szerzetes, veszprémi püspök, majd kalocsai érsek lett. Az ő apja volt Szabó Lőrinc, végvári katona Szécsényben, aki 1619-ben költözött Gyöngyösre, ettől kezdve használták a Szécsényi nevet. Széchenyi Pál bátyja, Széchenyi György (1605–1695) veszprémi, majd győri püspök, kalocsai, majd esztergomi érsek lett. (MAMÚL XI. 10–12.)

378. [25–26] – Consiliárius Ferdényi Nagy Váradon.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 210a–b. Autográf.

Keletkezése

1810. november 27. után. (l. 372. megjegyzés keletkezése.)

Magyarázatok

Ferdényi János (?–?): a (Kabalás-pataki) Ferdényi család Bihar vármegyének egyik jól ismert nemes családja. Ferdényi János 1766-ban főjegyző, 1773–1778-ig másodalispán, II. József uralkodása alatt törvényszéki ülnök, majd királyi tanácsos és királyi udvarnok.

József császár 1783 táján: II. József Magyarországon és Erdélyben egyeduralgoként hosszabb, több országrészt bejáró látogatást tett 1783. április 25.–július 11. és 1786. június 16.–október 14. között. Az utazások az uralkodói tapasztalatszerzés addig ismeretlen új módszerét jelentették. Országjárása során alapos vizsgálatokat végzett.

A császár kinek egész életében nem volt ideje: II. József köztudomásúan türelmetlen természetére, valamint legjellemzőbb tulajdonságára, a nagy tettvágyára utal.

Wer sind Sie? = Kicsoda Ön?

Und was machen Sie hier? = És mit keres itt?

379. [26] – Gróf Festetics Györgynek érdemei 's gyengéji

Szövegforrás

MTA KIK K633/III. 210b. Autográf

Keletkezése

1811. január körül. Kazinczy hivatkozása alapján Rummy Károly György leveleire.

Felhasznált szöveg

A Kazinczy által hivatkozott levelek nem ismertek.

Szövegkapcsolatok

A kijegyzésben említett levelek ugyan nem kerültek elő, de Kazinczy egy 1811. január 12-én Rummy Károly Györgyhöz írott válaszlevelében kitér Festetics erényeire és hibáira, de semmi konkrét utalást nem találunk Rummy korábbi megnyilatkozásaira Festeticsrel kapcsolatban. Festetics személye azért kerül szóba, mert Rummynek ekkor valami ügyben súlyosan el kellett volna köteleznie magát Festetics mellett, de ő erre még földijének, Engel János Keresztélynek rábeszélésére sem volt kapható.

Edler Mann!

So nannte Sie mein Herz, als ich den §, in welchem Sie mir Georg Festetics Bild entwerfen, las. Ich liebe Sie wegen den schönen Zug, selbst auf Engels Zureden, bey F[estetics] keine unaufgegebene Empfehlungen ausgerichtet zu haben [...] Übrigens stimme ich in Ihr Gefühl: F[estetics] hat, aus was immer für Gründen, viel Gutes gethan, und das Vaterland ist ungerecht, wenn es ihm dafür nicht dankt. Segen wir also gerecht – (ich habe ihn Egyv[eleg] Irás[ok] T[om.] I. p.200. Z. 2. a' nagy Festetics' genannt) – u[nd] bekennen wir, dass ihn das Georgicon u[nd] andere Thaten als einen grossen Mann sehen lassen. Doch gestehen wir auch, dieser grosse Mann ist zugleich auf die eben so kleines, ein fast lächerliches Mänchen. Absichten wägt Gott allein. Wenn sie aber zu sehr ins Aug. fallen, so darf man doch sagen was man sieht. Ich habe dem zu christlichen Grundsatz: obcoecare intellectum in obsequium fidei was der heil. Apostel lehrt, – u[nd] also auch in obsequium charitatis christianae, nie viel Geschmack abgewinnen können, u[nd] halte mich lieber an das: Homo sum agrestis, scapham scapham voco.

Ich ziehe die Hand nicht ab, bis ich Ihnen gesagt habe, dass ich von F[estetics] niedrige und niedertächtige Thaten kenne. Ein Mensch, der so reich ist und betrügt, und sich bey Betrug ertappen lässt. Wie gefaellt Ihnen so ein grosser Mann? Der eitle kann mir sehr wohl gefallen er fühlt den Drang zu glänzen, u[nd] hätte er Kraft dazu, so würde er nichts sparen, um rein zu glänzen. Da ihm Natur oder Erziehung diess versagt hat, so kleidet er sich in Lumpen wie das genialische Volk unser Zigeuner. – Aber der Betrüger, der Nie satte! Pfuj eines solchen Menschen! – (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1811. jan. 12. Kazlev XXIII. 5767. sz., 187–189.)

Magyarázatok

Festetics György (1755–1819): katonatiszt, mecénás. 1790-ben a Graeven huszárezred alezredeként, néhány tisztársával beadványt nyújtott be az országgyűléshez, melyben kérte, hogy a magyar ezredek magyar nyelven vezényeljék magyar tisztek. Ezért II. Lipót vizsgálatot indított ellene. 1791-ben kilépett a hadi szolgálatból, és keszthelyi magányába vonult vissza, ahol a még nagyatyja által tervbe vett családi majorság megalapításán, gazdasága rendbe hozásán munkálkodott. 1797-ben megalapította Keszthelyen a Georgikont, a kontinens első mezőgazdasági főiskoláját. 1817-től Helikon néven évente irodalmi ünnepségeket rendezett. (vö. MAMÚL III. 120.)

380. [26] – II. József mint választott Secretáriusokat,
Concipistákat, a maga Cabinetjébe.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 210b. Autográf.

Keletkezése

1810. december 15.–1811. január 15. A 379. és a 381. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy II. József módszerét hivatalnokai kiválasztására összefüggésbe hozza az uralkodó közismert türelmetlenségével. Ugyanezt a tulajdonságát hangsúlyozza a néhány lappal hátrébb található 378. **Consiliárius Ferdényi Nagyváradon** című kijegyzésben is: „A’ Császár, kinek egész életében nem volt ideje.”

Magyarázatok

conciipista (lat. rég.): fogalmazó, irodai tiszt.

concursum (lat. rég.): gyűlés.

concentrálók: (lat. concentrare, concentratum = központosít) egybegyűltek.

Maximum bonum in celeritate putabat: (Cethegus) a legnagyobb erénynek a gyors cselekvést tartotta. In: Sallustius, *Catilina, seu Bellum Catalinarum* (Catilina összeesküvése 43.)

381. [27–31] – Oberster Barcsay Ábrahámnak sírkövére

Sipos Pál, Tordasi Pred.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 211a–212b. Autográf.

Keletkezése

1811. január 15. után. Sipos Pál Kazinczyhoz 1811. január 15-én kelt levele alapján. KazLev VIII. 1910. sz. (l. itt **Szövegkapcsolatok**).

Felhasznált szöveg

Sipos Pál egy 1811. január 15-én kelt levelének mellékleteként küldte meg Kazinczynak az általa Barcsay Ábrahám síremlékére készített latin nyelvű sírfeliratot. A sírvers később megjelent latin és magyar kétnyelvű kiadásban *Nagy-barcsai Barsai Ábrahám árnyékához írt versek* címmel (*Felsőmagyarországi Minerva* 1826, 9. sz.).

Szövegkapcsolatok

Sipos Pál jó kapcsolatot ápolt a Barcsay családdal, a Barcsayak csorai birtokának közelében fekvő Tordoson lelkészkedett. 1810-ben készítette el a latin nyelvű sírfeliratot, melyet hamarosan megküldött Kazinczynak:

A néhai Barsai Ábrahám Epitaphiumát pedig egészen, a mint irtam: méltóztassék Kövy Urral is közölni. (Sipos Pál Kazinczynak. 1811. jan. 15. KazLev VIII. 1910. sz., 269.)

Kazinczy Sipos sírfeliratáról hamarosan beszámolt Rummy Károly Györgynek is:

Ex-Professor Sipos schickte mir eine Inschrift auf den Grabstein des Obersten Barcsay im Style des Birkenstock. Sie ist eben so lang, und eben so schön als die Birkenstock’schen zu seyn pflegten. Ich bat ihn zu erlauben, dass ich sie drucken lassen könne. Sipos ist Génie und Mathematiker, Kantianer und Poet, Philosoph und Theolog, aber das letztere non valde. (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1811. feb. 21. KazLev VIII. 1943. sz., 339.)

Néhány évvel korábban, 1808-ban, gróf Haller Gábor Kazinczyt kérte fel Barcsay sírfeliratának elkészítésére, amelyet az özvegy által elgondolt síremlékre kellett megtervezni. Kazinczy ezt el is készítette, de végül mind a síremlék, mind a felirat egészen más elképzelések szerint valósult meg. (l. 2. Barcsay Ábrahám sírkövére című kijegyzést). Sipos latin sírversének megküldése után három évvel, 1814-ben egy levélváltás tanúsága szerint Barcsay özvegyének kérésére Sipos a magyar nyelvű változatot is elkészítette, és ekkor döntötték el a kétnyelvű kiadás megjelentetését. A levélrészletből kiderül az is, hogy Barcsay sírkövére végül nem Sipos, hanem gróf Kun Zsigmond készítette el a feliratot, de Sipos epitaphiumának magyar változata (vagy annak egy részlete) a tervek szerint a sírhelynél kialakított, Gloriette-nek nevezett emlékhelyen, egy márványtáblára lett volna felvésvé. Sipos arra kérte Kazinczyt, hogy segítsen kitalálni, milyen vignette díszítse a nyomtatvány borítóját:

Itt küldöm azon nyomtatás alá szánt Epithaphiumot, meljet Néhai Barcsai emlékezetére, még Patakon létemben készítettem deák nyelven. 'S most az Özvegy Grófné kívánságára magyar nyelvre is által teltein. Kértelek volt, hogy ennek eleibe egy Vignetteről gondolkozzál, és kérlek most is, nagy diszt fog adni a' nyomtatványnak. Kérdezed előbbi leveledbe: Hol áll a' Gloriette? Barcsainak Csorai jószágában, a' hol fel neveltetett, és a' hova kívánta magát temettetni. A' Gloriette Octogonum jó tágas, de alatonotska, egy szőlő hegy oldalnak közepe táján, felette pedig erdő van a' hegy tetején. A' Gloriettetől mintegy 12 lépésnyire alá felé állítatott egy fél embernyi magasságú közönséges formájú temető kő. Ezt akkor eleinte tették volt, a' mikor el. temettetett; az Inscriptiot Gróf Kun Sigmond írta, melj rajta van. Belől a Glorietten a Lovag, s az aszszonyi Genius faragás, nem festés 's alkalmasint van ábrázolva. A' Gloriettenek az ajtóval szembe lévő oldala be fog egészen rakottatni, és annak falába mégyen a' márvány tábla; melj-hogy hosszába keresztül téve állhasson, 3 Schuchnyi hosszúságú lehet; a' szélességét a' proportio fogja hordozni. Az inscriptioba tett változtatás – Kedves Férjének 's baráttyának – igen teljes, és jobban zeng. Kérlek egyebütt is más munkáimba légy heljettem azon szemeséggel. p. o. (Sipos Pál Kazinczynak. 1814. feb. 22. KazLev XI. 2600. sz., 226–227.)

Magyarázatok

Barcsay Ábrahám (1742–1806): költő, testőr (l. még 1. kijegyzés).

Sipos Pál (1759–1816): református lelkész, tanár, költő. Külföldi egyetemi tanulmányai után a Teleki családnál volt nevelő, majd a szászvárosi (1783-tól) és a sárospataki (1805–1810) református kollégium természettan és mennyiségtan tanára, végül Tordoson lelkész (1810-től). Kazinczy barátja, teológiai kérdésekben vitapartnere. Kazinczy életrajzi jellegű cikket közölt róla *Sipos Pál és Porkoláb István* címmel (*Hazai Tudósítások*, 1807/2, 67.), valamint episztolát írt hozzá „Prof. Sípos Pálhoz” címmel. (vö. KÖLTEMÉNYEK I., 1084–1090.)

Alsócsóra (Csóra, románul Săliște, 1964-ig Cioara) falu Romániában, Erdélyben, Fehér megyében, az azonos nevű község központja. A Barcsay-kúria még megvan.

382. [32–33] – Maria Theresiának tulajdon kezével tett írása

az Ürményi József akkori Magyar Cancellariai Referendárius által 1776ban kidolgozott, 's 1777. Bécsben ki is nyomtatott: Ratio Educationis etc. munkára.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 213b–214a. Autográf.

Keletkezése

1811. január 15. után. A 381. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Vaterländische Blätter; 1810/05/15, 111. sz., 30–31. (itt. 31.)

Merkwürdige eigenhaendige Resolution der Kaiserinn-Königinn Maria-Theresia über die Verbesserung des öffentlichen Unterrichts in Ungarn.

Az osztrák lapban megjelent forrásközlés rövid bevezetőjéből kiderül, hogy a Kazinczy által kijegyzetelt, Mária Teréziától származó szöveg az 1777-ben Bécsben nyomtatásban megjelentetett *Ratio Educationis* egyik példányán található autográf megjegyzés az uralkodótól.

Mária Terézia 1775-ben megbízta Ürményi József kancelláriai tanácsost Magyarország új tanulmányi rendszerének kidolgozásával. Ürményi és munkatársai, Terstyánszky Dániel, Makó Pál, Kollár Ádám javaslata alapján 1776. augusztus 5-én Mária Terézia elrendelte, hogy kilenc tankerület jöjjön létre az országban, és ezek élére tanügyi főigazgatók és népiskolai tanfelügyelők álljanak, akiknek jogköre felekezeti különbség nélkül valamennyi iskolára kiterjed, felsőbb hatóságuk pedig egy állami szerv, a tanulmányi bizottság legyen. 1777. augusztus 22-én jelent meg a reform teljes egésze, a közoktatást részletesen és átfogóan szabályozó, az állami irányítású egységes iskolarendszert létrehozó rendelet, a *Ratio Educationis*. (PEml. 987.)

Szöveghatóságok

Kazinczy 1810 decemberében jutott hozzá a *Vaterländische Blätter* című folyóirat néhány 1810-es egybekötött füzetéhez:

A „Vaterlaendische Blaetter” három Tómusát elhozta az Öcsém gyermekeinek nevelőjök, s beszéltte, hogy az Úr Prof. Úr nagy örömet lele annak látásában. Képzelttem volt azt, és azért küldöttem által. Nagy gyönyörűségem van nekem abban, ha valami illyet mással közölhetek. (Kazinczy Szombathy Jánosnak. 1810. dec. 16. KazLev VIII. 1889. sz., 206.)

Kazinczy a Mária Teréziától származó, *Vaterländische Blätter*ből kijegyzetelt szöveget az eredetivel megegyezően beillesztette az Ürményi Józsefről 1826-ban megjelentetett életrajzába. (KAZINCZY, Ürményi 1826, 643–648.)

Magyarítások

Ürményi József (1741–1825): királyi személynök, országbíró (l. 369. kijegyzés).

Ratio Educationis: Mária Terézia királynő rendelete nyomtatásban a következő címmel jelent meg: *Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I.* Vindobonae. Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern. MDCCLXXVII.

(*Kijegyzés magyarul*)

Az uralkodónó ekként írta rá [a tervezetre] saját kezével a következő örökkön emlékezetes szavakat 1776. július 5-én:

„Ürményi munkáját még bizalmasan megkapták Krösel, Martini és még néhányan, és mindannyian nagyon jól és nagyszerűen átgondoltnak és értékesnek találják. Már csak azt kellene látnunk, miként lehetne a tervet mihamarabb tető alá hozni. A tervvel általánosságban a kancellár is egyetért, és a javasolt települések és finanszírozási alapok miatt szeretné idehívatni a primást, az országbíró, Bertoldot, Klobusiczkyt, hogy velük a továbbiakat kidolgozzák és 20-adikáig előterjesszék nekem az ügyet. Ha a kancellár Balassát és Aszalayt is hívatni kívánna, azt én az ő belátására bízom. Ezt a felettébb üdvös ügyet, amely az ő kancellári hivatalának sok más mellett bizonyosan nagy megbecsülést szerez, elő kell mozdítani, hogy e bátor és éleslátó nemzet is megkapja ama segédeszközöket, amelyekkel oly sokan mások már évek óta bírnak, és ezáltal e nemzet amazokkal egysúlyba kerüljön. Az pedig, hogy ezt mi indítottuk el, még sírjaink sötétségében is vigasztalásunkra lehet.” (ford. B. B. A.)

383. [33–36] – Briefwechsel zwischen Kaiser Napoleon und dem Erzherzog Karl. 1810.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 213b–214a. Autográf.

Keletkezése

1811. január 15. után. A 381. kijegyzéshez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Vaterländische Blätter; 1810/06/ 29., 16. sz., 159–161. (teljes szöveg)

Briefwechsel zwischen Sr. Majestaet. dem Kaiser der Franzosen, König von Italien, und Sr. kaiserl. Hoheit, dem Erzherzog Karl von Oesterreich

Kazinczy a forrásközlő cikkhez tartozó lábjegyzetet Napóleon és Károly Lajos osztrák főherceg közötti levélváltás elé helyezve másolta át. Ebből kiderül, hogy a levelezést a *Vaterländische Blätter des Auslandes* című folyóirat már korábban közölte, de részben megcsonkítva, részben meghamisítva. Kazinczynak a szöveghez fűzött megjegyzése szerint éppen ezért másolta le ekkor.

Magyarázatok

Bonaparte Napóleon (1769–1821): francia hadvezér, 1799–1804 között első konzul, 1804–1814/15 között I. Napóleon néven a franciák császára.

Károly Lajos (1771–1847): a Habsburg–Lotaringiai-házból származó osztrák főherceg, II. Lipót német-római császár és Spanyolországi Mária Lujza gyermeke, császári tábornagy, a napóleoni háborúk jelentős hadvezére és hadszervezője, katonai szakíró.

(Szövegrészlet magyarul)

Emlékezetes, hogy ezt a levelezést a külföldi lapok részint megcsonkítva, részint beléccsempesztett levelekkel hozták le. (ford. B. B. A.)

384. [36] – Báró Apor József.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 215b. Autográf.

Keletkezése

1811. március 16. után. Döbrentei Gábor Kazinczyhoz. 1811. március 16-án kelt levele alapján. KazLev VIII. 1964. sz.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy levelezéséből arra lehet következtetni, hogy Apor József hazafias kiállításának történetéről 1811-ben Döbrentei Gáboron keresztül értesült. Döbrentei Gyulay Karolina elbeszélését írta meg Kazinczynak:

[Cédulán:] Két új hirt, mellyeket Lottink ma hozza, e' czédulára: [...] Az Ország Gyülésén valami fenn forgott, mi, nem tudá megmondani. B. Apor, egy igen tudós Plébánusa Kolozs-

várnak, a' fejét kezdé reá csóválni. A' Gubernátor ezt meglátá. Nem sok idő múlva, a Báró a' száját voná félre. Ekkor a Gubernátor: Hát a' Méltóságos Ur, miért csóválta elébb a' fejét, 's miért vonja most a' száját félre: De, felel a' Báró, nem csak a' fejemet csóválom, nem csak a' számat vonom félre, hanem a' fogaimat csikorgatom, mikor látom, hogy azok a' kik a' Haza hűségére esküdtek, a' Haza java ellen cselekesznek. (Döbrentei Gábor Kazinczynak. 1811. márc. 16. KazLev VIII. 1964. sz., 397.)

Kazinczynak az anekdota annyira elnyerte tetszését, hogy ezt követően két levelezőpartnerének is megírta:

Der Gouverneur von Siebenbürgen machte beym Landtag eine Motion. Baron Apor, der gelehrte katholische Pfarrer von Clausenburg schüttelte den Kopf. Es ward darüber gesprochen, und Apor verzog seinen Mund. A' Méltóságos Úr az elébb fejet csóválta, most száját vonja félre: miért az? fragte er ihn. Nun hören Sie die Antwort: Igen is, elébb fejemet csóváltam, azután számat vontam félre: de most már fogamat csikorom, látván hogy a' kik a' Haza javára megesküdtek, ellene dolgoznak. – Et factum est silentium magnum. So viel vermag ein grosser, ein rechter Mann. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1811. máj. 1. KazLev VIII. 1993. sz., 477.)

Az Erdélyi Diaetán a' Gubernátor egy Motiót teve. A' Kolosvári Plebánus, Báró Apor a' neve, tudós fő, fejet csóválta. A' vitátsra félre rántá a' száját. Ezt ő Excellentiája nem hallgathatta el, 's kérdezte, miért esik ez és az. Igen is, felele a' Plebánus, elébb fejet csóváltam, osztán számat rántám félre, de most már fogamat csikorom, látván, hogy a' kik a' Haza javára felesküdtek, ellene dolgoznak. 'S hallgatás lőn Izraelben. (Kazinczy Berzsenyi Dánielnek. 1811. máj. 3. KazLev VIII. 1995. sz., 481.)

Döbrentei mintegy fél évvel később kiábrándító képet festett Kazinczynak a magasztalt papról:

Báró Apor csinatlan. Vásott köntösön függ keresztje. Borzas. Háza rendetlen. Egy molyos, poros sárga kanapéra ültetett, Lajossal. Voltaire miatt, mikor mondám hogy belőle is lesz fordítás, ismét fintorgatott. Minapába azt sugá az Ország házában: Már látom, hogy csak elakarják temetni a' Hazát ezek a' nagy Urak! (Döbrentei Gábor Kazinczynak. 1811. szept. 25. KazLev XII. 2866. sz., 409.)

Az Apor Cynismusza nekem inkább tetszik mint a' mi Gazdagainknak lélektelen módizásaik, 's az ő poros sárga Kanapéjára inkább ülnék, mint sokaknak mahagóny fauteuillébe. A' kis-lelkűség az a' mi bennünket enervált. (Kazinczy Döbrentei Gábornak. 1811. okt. 17. KazLev IX. 2082. sz., 114.)

Apornak a Döbrentei által felidézett Voltaire-ellenessége egybevág prédikációinak harcos felvilágosodásellenességével: „Beszédei – témájuktól függetlenül – szinte kivétel nélkül polémikus hangvételűek, keményen támadják a »modern« filozófiát, pszichológiát, politikát, erkölcsöket.” (LUKÁCSI 2005, 495.)

Magyarázatok

Báró Apor József (1759–1813): régi székely nemesi családból származott. A bárói ág megalapítója Péter, aki 1712-ben kapta meg a bárói rangot. Apor József a papi hivatást választotta, korának legmagasabb színvonalú képzésében részesült. Előbb a Pázmáneum, majd 1777–1781-ig a római Collegium Germanicum–Hungaricum növendéke volt. 1781-ben doktorált a Szent Apollinárisz Egyetemen, és még ebben az évben pappá is szentelték. Hazatérve egy évig Székelyudvarhelyen tanár és régens, majd teológiai tanár és szemináriumi rektor Gyulafehérváron. 1784-től csíkrákosi plébános és esperes. 1790 szeptemberében iktatták be brassói plébánossá és főesperessé. 1793 áprilisától Kolozsvár plébánosa, főesperes, majd 1799-től kanonok. Már életében szigorú erkölcsű papnak és nagy szónoknak tartották. (LUKÁCSI 2005, 494–495.)

Gubernátor: Bánffy György (1746–1822), losonci gróf, Bruckenthal Sámuel követő erdélyi kormányzó. 1776-ban cs. és kir. tanácsos, majd Kolozs vármegye főispánja. 1777-ben az erdélyi

kormányzóság tanácsosa. 1782-ben Erdély kincstartója, 1783-ban alkancellárja, 1787-től haláláig kormányzója.

385. [37] – B. Wesselényi Miklósnak Tempeljére

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 216a. Autográf.

Keletkezése

1811. március 16. után. A 384. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Kazinczy 1811-ben másodszor tervezett feliratot a Wesselényi család számára. 1808. januárjában az id. Wesselényitől arra kapott felkérést, hogy készítsen számára tervet egy márványfeliratra, amelyet zsidói kastélyának homlokzatán kívánt elhelyezni. A felirattervet Kazinczy a *Pandekta I.* kötetben is megőrkítette (vö. 3. A' Zsidói Kastély felibe.).

Szövegkapcsolatok

Wesselényi Miklós 1809. október 25-én hunyt el. Kazinczyt az ifj. Wesselényi Miklós kérte fel levélben (1810. március 21.), hogy készítsen feliratot a Wesselényi kriptája fölé emelendő görög stílusú emléksarnokba, amelyhez a felirattal együtt Kazinczytól várja az ötletet:

A' második kérésem az Atyámnak való emlékeztető, mert 'Sibón lévén a' régi Kápolna mellett kriptája, felében kedves Anyám egy, hat oszlopokon álló Tempel közepében egy emlékeztetőt akar tétetni, melynek, valamint a' Tempelnek, úgy az emlékeztetőnek 's az arra menő inscriptionnak is milyenségéről a' Mlgs Ur jó ízlését kérjük segedelműl. (ifj. Báró Wesselényi Miklós Kazinczyhoz. 1810. márc. 21. KazLev VII. 1685. sz., 317)

Kazinczy március 25-én részletes választ küldött, amelyben megtaláljuk az emléksarnokra (Tempel) és a feliratra vonatkozó javaslatait is:

A' Tempel azért állítatik, hogy a' Wesselényi nevét, mely most hűségtelen, sőt áruló barátjai által marczongoltatik, fényben tartsa, 's Ö Nagyságának 's a' Mélt. Báronak hitvesi 's gyermeki hűségek felől bizonytságot tegyen. – Azt a' kérdést méltóztatnak élőmbé tenni, hogy mely idea szerént készüljön. Felelek reá, a' mint tőlem kitelik, 's ítéletek alá bocsátom vélekedésemet szíves tisztelettel 's macacsság nélkül. Soha sem készítettem én még semmit, a' mi nekem annyira tavallást szerelt volna, mint Epigrammám' négy sora. Complimenteket kapok miatta minden oldalról. Jelez, hogy a' gondolat igaznak találtatik.[...]

Az én gondolatom ez volna: Nyolcz dóriai rendű oszlop (– miért dóriai, alább –) egy sphaerai metszésű fedelet tart. A' Metópokat azzal lehetne kipótlani, a' mit az Architectus a' célra nézve látandónak. Azon két oszlop felett, a' hol az Istenné statuájához lép-fel a' Néző, e' két szó állana: VIRTVTI – VINDICI. A' Tempelnek közepében állana egy szelid leány – nem olly izmos tagokkal mint Pallas, vagy az úgy nevezett DEA ROMA, – hanem olly gyenge növésű mint egy Gratzia, domborodni még csak kezdő mellyel, 's asszonyi leplében öltözve, pallást nélkül, bal könyökét egy vékony négyszeg támaszon nyugtatja, 's ezen kezében tartja Wesselényinek sárga rézből öntött profil képét. A' Wesselényi képe rómaiszon volna, az az mez-telen nyakkal, haja előre fésülve 's rövidre metszve. A' bajuszt elhagyni nem lehet, mert azt hordott. De minthogy a' Statuákon bajuszt szakál nélkül sklávot jelent, a' bajuszt nem kellene

nagyon éreztetni, 's pofa szórt hagyni gyengén s csak nem az áll széléig. A' fej megett egy ág állana, 's körül az oválon e' szók:

De imhol az egész bronz ovál:

A personificirte VIRTUS (nem Tugend, mint a' SPES, nem Hoffnung, PAX, Friede, FIDES etc. Treue) statuája szemét Wesselényire fordítná gyönyörködő csendes mosolygással, jobbjával pedig olly mozdulást tenne, hogy a koszorút, melyet tart, a' képre akarja tenni.

Eddig a' szelid Virtus. – Most a' rettenetes!

A' szelid 's gyenge leány fején sisak volna, domborodni kezdő mellyen pánccél (nicht die Guirasse), hogy a' melly és karcú termet jobban kitessek, 's dárdá és más fegyver nélkül. Egyik lábának hegye ki tetszene a' szoknya alól, 's taposná a' veszés' convulsiójával küszködő kígyókat, mellyek közül már csak egy kígyó élne.

A' legfeljebb 2 lábnyi piedestálon e' szók állanának:

Néked

szelid – és – rettenetes – istenné

ki – a' jóknak – sérelmeiket – hatalommal – bosszúlod

a'

kora felett nagy férjfiú'

bús özvegye 's fija. MDCCCX. (Kazinczy Ifj. B. Wesselényi Miklósnak. 1810. márc. 25. KazLev VII. 1691. sz., 333–335.)

Az emlékállítást tervét és a felirat szövegét ezt követően még több levélben is ismertette. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1810. márc. 28. KazLev VII. 1694. sz., Kazinczy Kis Jánosnak. 1810. márc. 28. KazLev VII. 1695. sz.)

Ifj. Wesselényi Miklós báró 1810 novemberében válaszolt a tervezetre:

II-or. A Tempelről; A Mlgs Urnak erről tett Planumát is Kedves Anyám tökéletesen helybe haggya azon meg jegyzéssel, hogy talám a Statuák sok volta rnián el készítésében 's be hozatalában jó módot nem lehet kapni, melyért instalyukk a Mlgs Urat: méltóztassék készíttetése 's el hozattatása módjáról minket tudósítani, hogy mostan a szükséges készületeket tehesük meg, 's a' jövő esztendőben magát a' Tempelt is fel alíthassuk. (Wesselényi Miklós Kazinczynak. 1810. nov. 22. KazLev VIII. 1872. sz., 168.)

Kazinczy csak néhány hónappal később válaszolt a levélre az emlékcarnok kivitelezésének mikéntjéről:

A' Tempelben felállítandó egy kép az az státua eránt az a' vélekedésem, hogy az egy nagy ládában lehozattathatik Bécsből: a' Jonicus szobrokat minden Capitáljaikkal és a' mi még a' Tempelhez kívántatik Zsibón lehetne 's kellene faragtatni, de Bécsből hozatandó mester által. Így sem annyiba nem kerülne, sem eltörléseiktől nem lehetne félni. Zauner maga olly öreg, hogy e' munkát nehezen fogja felvállalni. De ott Prof. Fischer, ki olly tekintetben van, hogy Gessnernek is vele dolgoztattak 's Zürichbe vitették Bécsből monumentumát. Vévén parancsolatját a' Mélt. Úrnak, nem kések néki eránta írni, 's tudósítani fogom mit felelt. (Kazinczy Wesselényi Miklósnak. 1811. feb. 11. KazLev VIII. 1931. sz., 317.)

Hamarosan újra tájékoztatta Wesselényit arról, hogy milyen bécsi művészt lehetne felkérni a munkára:

Bécsből olly tudósítást vettem, hogy nem adreshozhatjuk magunkat jobban, mint ha Kisling Leopold Urat kérjük-meg a Státua' faragására, mert Zauner már nem vállal munkát, Prof. Fischer pedig eltölt és reá nem ér; ellenben ez a' fiatal Művész színt úgy akar becsületért mint pénzért dolgozni, mert még mind a' kettőre nagy szüksége vagon, ifjú lévén. Hat esztendőt töltött Rómában mint pensionnaire, 's hármat azon felül tulajdon, erszényéből élvén, Olly munkákat hozott onnan, mellyeket ott önmaga dolgozott, 's a' Hadak' Istenét engesztelő Szerelem' Istennéje olly jól súlt-el kezei alatt, hogy ezt a' fiatalembert már is egy rendbe teszik régibb és elhíresedett Faragóinkkal. A' mit Bécsből felőle írnak, meg eggyez azzal, a' mit a' ta-

valyi levelei a' Vaterländische Blattereknek és az Annalen der Literatur u. Kunst tavalyi Decemberi füzete mondanak felőle; 's őszve vevén a' hármat, úgy hiszem, hogy bátran megszólíthatnánk.

(Kazinczy Wesselényi Miklósnak. 1811. márc. 31. KazLev VIII. 1971. sz., 417.)

Kazinczy elképzelése végül nem valósult meg. Amikor 1816 augusztusában Zsibón járt, és meglátogatta id. Wesselényi Miklós nyughelyét, nem tett említést a korábbi felkérésről és tervről:

Minekutána a' reggelt ismét a' kertecske' ernyőjében olvasás és beszélgetések közt töltém, 's az istállóban, kértem Wesselényit, vinne-fel atyjának sírhelyéhez. Nem felele, de vitt. Némán mentünk-fel, 's midőn oda érénk, ő elmarada tőlem, 's elnyult, csendes bánattal, a' gyepen. Ismerned kellene Wesselényinek tűzlelkét, 's látnád, hogy ez a' megindulás nem alakoskodó bánat vala; az illyet csak azoknál szabad keresnünk, a' kiknek lelkeiket eltompították az eszten-dők 's a' szenvedések; tudja Wesselényi, mit köszönhet annak a' két tanítványának 's barátjának, a' kik itt egymás mellett fekszenek.

A' temető' épületje olly tele van, hogy itt már nem vala hely, a' hová Wesselényi Miklós elté- tessék. Az épülethez olly közel, hogy ez és az egyé ragasztathassék, tehát gödröt ástak, 's be- boltozták, 's olly bőven hagyták azt, hogy férje tetemei mellett a' Báróné' koporsója is elférhes- sen valaha. De egy véletlen történet miatt ez a' hely másnak foglaltatott-el. (EL. 191.)

Magyarázatok

báró Wesselényi Miklós id. (1750–1809): zsibói nagybirtokos, Kazinczy Iphigénia keresztapja (l. még 3. A' Zsibói Kastély felibe című kijegyzést.).

386. [37–38] – Pesten történt tolvajságok 1810.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 216a. Autográf.

Keletkezése

1811. július 28. után. A kijegyzésben Kazinczy által megadott dátum alapján.

Felhasznált szöveg

A hivatkozott levél egyelőre nem ismert.

Magyarázatok

Kazinczy Miklós (1774–1844): Kazinczy öccse. Bihar vármegye táblabírája. A Martinovics-perben őt is megvádolták, de felmentették és – a fogsága beszámításával – 1795. május 17-én szabadon engedték. Első felesége 1797-től: Beothy Victoria (1778–1823), Beothy János, Bihar vármegyei alispán (1783-tól) és Baranyai Borbála lánya. (PEml. 875.)

Napam: Kazinczy Miklós apósa, Beothy János (?–1786)

Brunszvik József, gróf (1750–1827): belső titkos tanácsos (1786), a Hétszemélyes Tábla bírása, királyi kamarás, Bihar vármegyei adminisztrátor (1790), államtanácsos (1805), Csongrád (1795–1808) és Nógrád (1806–1827) vármegyék főispánja, országbíró. Brunszvik Antal fia.

387. [38] – Vida László érdemei a' Magyar Theatrum körül,
's elbúcsúzása a' Directorságtól, 1811.**Szövegforrás**

MTA KIK K 633/III. 216b. Autográf.

Keletkezése

1811. augusztus 15. után. Vida László levele alapján.

Felhasznált szöveg

Vida László levele Kazinczyhoz. 1811. augusztus 15. KazLev IX. 2053. sz.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy 1815. november–december 17. között episztolát írt Vida Lászlóhoz, melyet 1815. december 17–28. között levélben több levelezőpartnerének is megküldött. (I. KÖLTEMÉNYEK I. 333–342., II. 668–676.)

Magyarázatok

Vida László (1770–1831): drámaíró, színházvezető, mecénás. Már az első magyar színtársulatot támogatta két (később elveszett) vitézi játékkal. 1807–1809 között tagja volt Pest vármegyei játékszíni bizottságának, amely a pesti társulat pártolását szervezte. 1809. február 1-től 1811. augusztus 15-ig a pesti magyar társulat vállalkozó igazgatója, aki tetemes saját költséggel alakította át játszóhellyé a Hacker-ház nagytermét, és gyarapította az együttes szcenikai készleteit. A műsort 1808–1810 között újabb négy darabbal gazdagította, közülük *Az első hajós* című énekesjáték nyomtatásban is megjelent (Pest, 1809). 1811 után birtokán gazdálkodott, de továbbra is mecénása maradt a magyar színészetnek. Tevékenységéért Kazinczy Ferenc és Szemere Pál üdvözölte versben. (Vö. SZÍNműVLEX 1994, 858.)

388. [38–39] – Kazinczy András.

Szövegforrás

MTA KIK K633/III. 216b–217a. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*, sajtó alá rendezte Orbán László, (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti Művek. Kritikai kiadás), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 44–45.

Keletkezése

1811. augusztus 15. után. A 387. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy a feljegyzést valószínűleg fel akarta használni, legalábbis erre utal az 1828. február–november között keletkezett *Feldogozni valók* című kézirata, amelyben „K. Andr és Dobos.” rövi-

dítéssel erre a történetre találunk utalást. A *Feldolgozni valók* (MTA KIK K 633/V. 46a–46b. minden bizonnyal a *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója* háttér munkálataihoz tartozott.

Magyarázatok

Kazinczy András, II. (1738–1804): Kazinczy Ferenc nagybátyja. Zemplén vármegyei tisztségviselő, országgyűlési követ (l. még 8. kijegyzés).

fiscális Dobos János (?–?): id. Dobos János unokája, Kazinczy András anyjának, Szirmay Teréziának a tisztartója.

389. [40] – Johann Rombauer, Mahler.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 217b. Autográf.

Keletkezése

1811. augusztus 15. után. A 387. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Vaterländische Blätter; 1810/10/12–16, 46–47. sz., 363–364.

A *Vaterländische Blätter* 1810 októberi számában Johann Rombauerre és Leopold Kiesling festőre vonatkozóan is találunk tudósítást. A *Pandekta III.* kötet következő kijegyzése (383. **Leopold Kisling Bildhauer**) is a *Vaterländische Blätter* alapján készült, a Rombauerről szóló rövid tudósítás előtt található, „Leopold Kislings Kunstbildung und neuste Arbeiten” (361–363.) című újságcikkből. Kazinczy egyik esetben sem tüntette fel a kijegyzés forrását. Viszont a 379. kijegyzésben idézett, ifj. Wesselényi Miklóshoz 1811. március 31-én kelt levelében az id. Wesselényi Miklós számára készítenő emléksarnok kapcsán utalást találunk arra, hogy Kiesling művészetéről milyen vélemény alakult ki – többek között – a *Vaterländische Blätter* című lap cikkírója szerint. (Kazinczy B. Wesselényi Miklósnak. 1811. márc. 31. KazLev VIII. 1971. sz. A 386., 389., 390. kijegyzés tehát összefüggést mutat.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy Rombauer János szepességi festő korai működését ismerte, és mint a kijegyzésből is kiderül, ekkor portréfestőként nem tartotta sokra. Több mint egy évtizeddel később azonban, 1825-ben Rombauer megfestette arcképét, amely elpusztult, és csak reprodukcióról ismert. (vö. CSATKAI 1983, 123.) A portré készüléséről és Rombauerről ekkor hosszú levélben számolt be Kis Jánosnak és Guzmics Izidornak:

Eperjesen megújítám régibb ismeretségemet Rombauer nevű Festővel, ki 20 eszt. lakott Petersburgban. Tavaly Júniusban ült hajóra, Lübeckben szállott-ki, Berlinnek, Dresdának, Bécsnek vette útját, 's ezután Eperjesen fog lakni, hol testvére telepedett-meg; maga ő Lőcsei fi. Portékáji szekerén jönnek Danczignál; 's ezek közt a' Fessler' képe, a' mint mondja, és hiszem, igen jól etalálva. Sokat szóllottam vele Fessler felől. Sándor Császár haragszik rá, a' Nagyok nem akarják ismerni, az Okosok nevetik; mindennap más meg más. Közel 70 esztendő, 's egy fiatal leányt veve-el. Infulát, Püspöki süveget teve-fel Sareptában, 's mindennel veszekedik. Én egyszer láttam, 's kevés pillantatokig, együtt a' lenyakazott Martinoviccsal. Fesslert csak Aristídeszében szerettem. Nem lehet az én gondolkozásom az ő gondolkozása. – Egyéberánt ez a' Rombauer engem is feste, 's nem nekem, hanem magának. Azt beszéllé egy Eperjesi

Prókátornak, hogy velem úgy szólla a' Mesterség felől, mintha én is Festő volnék. Ezt egy kis hiúsággal mondom-el Neked, mert azt hiszem, hogy a' Festéshez értek. Eggy más Eperjesi Festőnél sok jó darabok jó, vagy középszerű másait leltem, 's midőn sem Rombauer, sem Ginovszki nem tudák meghatározni, egy Magdolna kitől van, én találtam-ki, hogy az Guidó Rénié. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1825. feb. 23. KazLev XIX. 4458. sz., 297.)

Petersburgból taval Júniusban indúlt-el hajón egy Rombauer nevű Szepesi fi Festő; Lübecknél kiszállott, útját Berlińnek, Drezdának, Bécsnek vette, 's Eperjesen telepedett-meg. Ismertem 1803ban Pesten, midőn Stunder Festő körül gyakorlá magát, 's siettem hozzá. [...] Rombauer engem másnap felkerese azon fogadóban, hol társaid szállásolának, 's kért, ülnék neki, de hogy a' kép övé maradjon. Száraz főm, ugymond, neki egy szép képet ígér. – Űltem. Harmad napig dolgozta a' főt délelőtt is, dél után is, holott Kreutzinger és Dónát egy főt elvégez első festéssel egygy nap. A' kép térdig ér természeti nagyságban. A' két kar egymásba ötlődik jobb felé, a' fej bal felé fordul. Interesszánt az úgy nevezett attitűd: de Rombauer mindent nagyít; láttatni akarja, 's inkább talán mint kellene, hogy az Anatómiát nagyon tudja. Eggy fiatal Festőnél ugyan-ott szép munkák dolgozásait leltem. Eggy gyönyörű Feszületet Van-Dyck után, minteggy 2 lábnyi magasságú vásznon. Nem szeretem a' holt testeket; de ezt szeretném. Eggy Mariát Jézussal, Mengs után, csillogó (brillant) ecsettel. Maria a' Mengs hitvese, Jézus a' Mengs gyermeke. Két Magdolnát, az egyik Carlo Dolcsétól, 's ezt a' Festő megtudá nevezni; a' másikat meg nem tudá nevezni, de én kitaláltam, noha a' darabot soha többet nem láttam – Guidó Rénitől; ennyire használ ismerni a' nagy Mesterek' sajtáságait. (Kazinczy Guzmics Izidornak. 1825. feb. 23. KazLev XIX. 4459. sz., 300.)

Magyarázatok

Rombauer János (1782–1849): festő. Lőcsén született. Az asztalos családból származó Rombauer akadémiai tanulmányairól nincsenek adatok, festeni a szülővárosában élő dán származású Jakob Stunder-től tanult. Korai munkája, a hotkóci Csáky-kastély azóta szinte teljesen átalakított angolparkjának huszonnégy részletét ábrázoló „tájportréja” (1803). 1806-ban a Bártfafürdőn tartózkodó Iljinszkij gróf meghívására Szentpétervárra utazott, ahol az orosz nemesség és értelmiség kedvelt arcképfestőjévé vált. 1824-ben visszatért Magyarországra, és Eperjesen telepedett le. A városi polgárokról (Sterbinszky László és neje, 1835) és a környékbeli nemesekekről (Forgách Júlia, 1825 k., Szirmay János, 1835) készített arcképein kívül tájképeket, oltárképeket és allegorikus-mitologikus ábrázolásokat is festett. (BENOVÁ 2010, 9–39.)

Gömöri Viceispán Máriaassy István (1753–?): Gömör vármegyei helyettes alispán, országgyűlési követ, miskolci kapitány. Az „Erényes világpolgárhoz” páholyban Kazinczy szabadkőműves társa.

Johann Jakob Stunder (1760–1811): dán oltárkép- és portréfestő. Kazinczy révén érkezett Bécsből Magyarországra. Pesten, Lőcsén, Besztercebányán készített oltárképeket. Főképp azonban arcképeket hagyott hátra. Kazinczyról 1791-ben és 1797-ben (vagy 1801-ben?) is készített portrét. Az első kép a [Pályám emlékezete] szerint nem maradt fenn: „Oda a' kép, 's most egyedül mását bírom a' fejnek.” Az utóbbi festmény ma Széphalmon, a Kazinczy Emlékcsarnokban látható. (CSATKAI 1983, 125.)

Bárá Splényi Gábor: Szabolcs vármegyei főispán. Rombauer festménye ismeretlen a művészettörténet-írás előtt.

Van der Nath Ferenc (1773–?): gróf. Rombauer festménye ismeretlen a művészettörténet-írás előtt.

Van der Nath Ferencné Splényi Petronella (1743–1803?): bárónő, Splényi Gábor lánya. Rombauer festménye ismeretlen a művészettörténet-írás előtt.

(Kijegyzés eredeti kontextusa)

Unter den Bildnissmahlern in St. Petersburg wird Johann Rombauer, ein Ungar, aus Leutschau gebürtig, mit ausgezeichnetem Name genannt. Ihm wurde die seltene Ehre zu Theil, Ihre Majestaet die Kaiserinn – Mutter, die Prinzessinn Catharina Pawlowna, und den jüngern Gross-Fürsten Nicolaus Paulowitch, und mehrere der ersten Staatsmaenner und Generale zu mahlen.

Richtige Zeichnung, ein geschmackvolles brillantes Colorit, besonders das Talent, das charakteristische und Lebendige in jeder Physiognomie auszufassen, sind die vorzüge dieses Künstler... (Vaterländische Blätter 1810. okt. 12–16. 46–47. sz., 363–364.)

390. [40] – Leopold Kising Bildhauer,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 217b. Autográf.

Keletkezése

1811. augusztus 15. után. A 387. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva.

Felhasznált szöveg

Vaterländische Blätter; 1810/10/12–16, 46–47. sz., 361–363.

Leopold Kislings Kunstbildung und neuste Arbeiten

A *Vaterländische Blätter* 1810. októberi számában a Leopold Kising festőre vonatkozó tudósítás a 381. kijegyzésben szereplő, Rombauer Jánosról szóló rövid tudósítás előtt szerepel.

Szövegkapcsolatok

Kazinczynak a 386. kijegyzésben idézett, ifj. Wesselényi Miklóshoz írott, 1811. március 31-én kelt levelében az id. Wesselényi Miklós számára készítendő emléksarnok kapcsán utalást találunk arra, hogy Kising művészetéről milyen vélemény alakult ki – többek között – a *Vaterländische Blätter* című lap cikkírója szerint.

Bécsből oly tudósítást vettem, hogy nem adreszírozhatjuk magunkat jobban, mint ha Kising Leopold Urat kérjük-meg a' Státua' faragására, mert Zauner már nem vállal munkát, Prof. Fischer pedig eltölt és reá nem ér; ellenben ez a' fiatal Művész színt úgy akar becsületért mint pénzért dolgozni, mert még mind a' kettőre nagy szüksége vagyon, ifjú lévén. Hat esztendő telt Rómában mint pensionnaire, 's hármat azon felül tulajdon erszényéből élván. Olly munkákat hozott onnan, mellyeket ott önmaga dolgozott, 's a' Hadak' Istenét engesztelő Szerelem' Istennéje oly jól sült-el kezei alatt, hogy ezt a' fiatal-embert már is egy rendbe tesz régiebb és elhíresedett Faragóinkkal. A' mit Bécsből felőle írnak, meg egyez azzal, a' mit a' tavalyi levelei a' Vaterländische Blätterekeknek és az Annalen der Literatur u. Kunst tavalyi Decemberi füzete mondanak felőle; 's öszve vévén a' hármat, úgy hiszem, hogy bátran meg-szólíthatnánk. (Kazinczy B. Wesselényi Miklósnak. 1810. márc. 31. KazLev VIII. 1971. sz., 418.)

Magyarázatok

Leopold Kising (1770–1827): osztrák klasszicista szobrász. Udvari szobrászként főleg az osztrák arisztokrácia tagjaitól kapott megrendeléseket.

Johann Martin Fischer (1740–1820): osztrák szobrász. 1786-tól a bécsi Akademie der bildenden Künste tanára.

(Kijegyzés magyarul)

1770-ben született Schönebenben, a herceg Kinski család harrachtahli uradalmában, Ausztriában, az Enns fölött. – Előbb asztalos, aztán díszítőszobrász majd Martin Fischer professzor tanítványa; hat évet töltött Rómában ösztöndíjasként. (ford. D. E.)

XXXV. csomó
[353–376]

391. Mélt. Aranka György Úrnak K. F. baráti szíves tiszteletét
 392. Bocskay István felől emlékezet a' Zemplény Vármegyei Archivumban
 393. fazék. jobban fazak
 394. oltalom
 395. Guide de Voyageurs en Europe par Reichard
 396. Kis József
 397. Flaecheninhalt u. Volksmenge
 398. Allgemeines Summarium der Seelenbeschreibung
 399. Prof. Schedius Lajos Úr előadása
 400. Flaecheninhalt von Ungarn
 401. Thucydides
 402. Guelfes, Gibelins
 403. Wielandnak írói érdemei
 404. Kisfaludi Sándor az az Himfy

A XXXV. csomó kijegyzései úgy alkotnak egy önálló részt, hogy nincsenek átszámozva, nem kerültek áthelyezésre, viszont a XXXIV. csomóhoz képest az oldalszámok egy teljesen más kötetbeli elhelyezkedésre utalnak, a kijegyzések keletkezése pedig időben egy évvel korábbra, 1810. július 1.–augusztus közepe, vége közé tehető. (Vö. 391, 392. kijegyzések datálása.)

391. [353–357] – Mélt. Aranka György Úrnak K. F. baráti szíves tiszteletét.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 219a–221a. Autográf.

Megjelenése

Kazinczy Ferenc levelezése VIII. Kazinczy Ferenc Aranka Györgyhez. 1810. július 1. 1793. sz., 1–3. = *Kazinczy Ferenc levelezése*, I–XXI., kiad. Váczy János, MTA, Bp., 1890–1911.

Keletkezése

1810. július 1. után. Kazinczy Arankához írott levele alapján. (KazLev VIII. 1793. sz.)

Felhasznált szöveg

Kazinczy Ferenc Aranka Györgyhez írott levelének másolata. (1810. július 1.)

Magyarzatok

Aranka György (1737–1817): költő, nyelvész, irodalomszervező, az erdélyi királyi tábla ülnöke, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság vezetője. Szabadkőműves. Kazinczy barátja.

392. [357–359] – Bocskay István felől emlékezet
a' Zemplény Vármegyei Archivumban.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 221a–222a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. Kazinczy Berzsényi Dánielhez írott levele alapján. KazLev VIII. 1825. sz.

Felhasznált szöveg

Zemplén vármegye levéltára: Protocollum A. No. 6. 141.

Szöveghozzákapcsolatok

Kazinczy a kijegyzéshez fűzött magyarázó megjegyzésében részletesen körülírja, hogy milyen alkalomból és honnan másolta át a latin nyelvű kéziratot. A körülményekre a néhány nappal később kelt, Berzsényihez írott levél is rávilágít:

Raniéri Ercz Herczeg August. 14-d. jött Újhelybe Gróf Inzaghi (olv. Intzági) Károly 's Gróf Eszterházy Mihály Kamarás 's Consil. Bek Pál és egy Jaschke nevű Bécsi Rajzoló társaságában. Húsz couvertre terítetett a' Vice Ispánnk Consil. Horváth László. Én ebéd előtt megtudtam ki legyen Jaschke, 's mellette fogtam helyet, mind azért, hogy legyen a' ki ötet múltattathassa, mind hogy tőle tanuljak. (Kazinczy Berzsényi Dánielnek. 1810. aug. 26. KazLev VIII. 1825. sz., 64.)

Két évvel később az 1765-ös országgyűlési napló eltűnése kapcsán Kazinczy levelet írt a vármegyéhez, hogy bizonyítsa, 1810-ben a napló még megvolt, amikor Habsburg–Lotaringiai Rainer József Sátoraljaújhelyen megtekintett néhány levéltári iratot:

Midőn 1810. Augustus hóban most uralkodó Fejedelmünknek testvér öccse, Ő Csász. Kir. Fensége, Raniéri örökös királyfi, Vármegyénken keresztül utazott 's Újhelybe várattatott, Mélt. Ud. Consiliárius Úr szót ada nekem, hogy kísérném az Archivumba, 's keresnénk ki olly darabokat, mellyeknek előmutatások által ez a' fő Vendég múltattathatnék. Midőn így holmit öszveválogatánk, történetből előhozódék Néhai Consiliárius 's Első Al-Ispán Szirmay Tamás Antalnak szent hazafiúsága, nagy lelke, sok tudományai 's ritka szépségü deáksága. (Kazinczy Zemplén vármegyéhez. 1812. júl. 6. KazLev X. 2277. sz., 30.)

Magyarázatok

Bocskai István (1557–1606): 1605–1606 között Erdély fejedelme.

Basta György: Giorgio Basta (1550–1607), császári hadvezér.

Szirmay Antal (1747–1812) történetíró, levéltáros, zempléni birtokos. 1773-tól Zemplén vármegye al-, majd 1777-től főjegyzője és táblabírája ekkor rendezte a vármegye levéltárát.

Notitia Historica: Notitia historica comitatus Zempléniensis. Edita et indicibus provisiva industria Martini Georgii Kováchich 1804.

Habsburg–Lotaringiai Rainer József (1783–1853): osztrák főherceg, a Császári és Királyi Hadsereg tábornagya, valamint a Lombard–Velencei Királyság alkirálya.

(*Kijegyzés magyarul*)

1606. Ápr. 28. Gyülekezet Zemplén Vármegyében, Terebes városában.

Amikor a német gyűlölet a mi magyar népünkkel szemben, amely isteni rendelésből már más-kor is meghurcoltatott őszinte keresztyény hite miatt, olyannyira fellángolt, hogy nem csak a magyar embereket szánta keresztre, hanem magának a hitnek is elhomályosítására és megsemmisítésére tört, akkor a mindenható Isten, akiről a pápisták tömegei úgy vélték, hogy a vallás és az evangéliumi tanítás védelmezésében elszunnyadt, a magasságban felsejkenve és elmosolyodva, akkori királyunk, Rudolf császár és hadserege vállalkozásával szemben, melybe János Jakab Barbiano, Magyarország azon részének főkapitánya által fogott bele, csodálatossá lett az ő műveiben, megkönnyörülve rajtunk, a pápisták felé haragvó, a magyarok felé azonban (és így a' Magyar hit Kálvinista hitet tett már akkor is) derűs orcáját fordítva csatába küldte a Kismarjai Bocskai Istvánt, aki nemesi családból származott és akkoriban a tekintetes címet viselte (akit János Jakab az evangéliumi tanítás miatt is üldözött), és vitézsége által a pápa és színészei terveit olyannyira a visszájára fordította, hogy miután megütöközött János Jakab főserégével, végül Basta Györgyöt is, akit János Jakab megsegítésére küldtek mintegy húszezer némettel, hosszas és fáradalmas háborúban elkergette országunkból, majd végül az általános rendi országgyűlésben, melyet Szerencsen tartottak 1605. április 13-án, ugyanezen Bocskai István úrra ruházta Magyarország fejedelmi jelvényeit, és Magyarország legfenségesebb fejedelme címet adományozta neki, ő, aki egyszersmind a lelket is megadta. Imádkozunk tehát, hogy fejedelmünk vállalkozásai Isten segedelmével menjenek végbe; legyen vele Gedeon bátorsága és Sámson ereje; az egek egei éneklik. A magyarok visszhangozzák a mindenható isten dicséretét, aki kiragadott minket az ordító oroszlán torkából. (ford. K. D. A.)

393. [359] – fazék. jobban fazak.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 222a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Magyarázatok

vocalis (lat.): magánhangzó. A „hím” és a „nőstény” kifejezés a mély és magas hangrendű magánhangzókra vonatkozik.

394. [359] – oltalom

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 222a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Szövegkapcsolatok

Szemere Pál 1815-ben egy Kazinczynak írott levélben kitér az oltalom szó használatára egy Kazinczy-kézirathoz fűzött megjegyzésében:

Lap 101. Ótalom. Ezt így talán az etymologia parancsa után? Én azt hiszem, hogy a l itt olyan betű, mint a rossz szokásnál nő végén: nől, de hogy az ótalom kedvesebb előttem az ótalomnál, nem tagadhatom. Sejdíteni lehet, hogy a radix valaha így lehetett: o vagy óv, vagy ól. (Szemere Pál Kazinczynak. 1815. jan. 7. KazLev XII. 2823. sz., 310.)

395. [360–363] – *Guide de Voyageurs en Europe par Reichard*.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 222a–224a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

1. Heinrich August Ottokar Reichard: *Guide des voyageurs en Europe* III. kötet., Weimar, 1805.

Le Royaume de la Hongrie et Constantinople, III. kötet, 563.

2. *Annalen der Literatur und Kunst*, 1810/07; 29–30. sz., 36–38.

[Rumy Károly György rec.]: *Statistik des Königreichs Ungern*. Eine Versuch von Martin v. Schwartner. Zweite vermehrte u. verbesserte Ausgabe. Ofen, 1809.

Kazinczy a kijegyzésben két forrásból idéz összehasonlító jelleggel Magyarország területére és népességére vonatkozóan adatokat. Reichard könyve mellett felhasználta az *Annalenben* Schwartner Márton statisztikai művének újrakiadását követően Rumy Károly Györgytől (névtelenül) megjelent részletes ismertetőt.

1. Kazinczy Reichard könyvéből több kijegyzést is készített a *Pandekta III.* kötet számára. A kijegyzésben található visszautalás alapján („Lásd a belőle vetteket ezen kötetemnek 50dik lapján”) egyértelművé válik, hogy ezúttal nem egy másik *Pandekta*-kötetből átvett kijegyzésre kell gyanakodnunk, hanem ugyanannak a kötetnek a végén járunk, ezek a lapok eredetileg is itt voltak. A Reichard könyvéből vett rövid részletek a **364. *Guide des Voyageurs en Europe par M. Reichard*** (MTA KIK K 633/III. 173a–177b; 182b–184b) című kijegyzéssel kapcsolódnak össze, amely 1810. június–augusztus 26. között keletkezett.

2. Az *Annalenben* Schwartner művéről megjelent ismertetés első része a folyóirat 19–50. oldalán található. A második rész 1810 augusztusában jelent meg (210–231.). Kazinczy csak az első részt használta fel. Az *Annalen*ből vett két kijegyzés a Schwartner által közölt adatokhoz képest a cikkben idézett más, Schwartner által nem ismert vagy nem használt statisztikákat ismerteti, hivatkozással a *Vaterländische Blätter* egy 1808-as és az *Annalen der Literatur und Kunst* 1810. február 27-i számára. Mindkét hivatkozott forrást Kazinczy ezt követően kikereszte és felhasználta a soron következő kijegyzésekben: a **397. *Flächeninhalt und Volksmenge*** című kijegyzésben az *Annalen der Literatur und Kunst* 1810. februári számának mellékletét (217.), a **398. *Allgemeines Summarium der Seelenbeschreibung*** pedig az említett *Vaterländische Blätter* 1808. szeptember 28-i számának statisztikai cikkét.

Szövegkapcsolatok

Az eredetileg is a *Pandekta III.* kötet végén található kijegyzések közül a **395, 397–400.** tematikus csoportot alkotnak, mindegyikben Magyarországra vonatkozó statisztikai adatok szerepelnek. A **395.** kijegyzés felfedi, hogy a továbbiakhoz Kazinczy honnan kapott útmutatást.

Swartner művének recenziésére egy 1811. szeptember 29-én kelt levelében derül fény:

Dass Schw. mit Ihrer Recension seiner Statistik zufrieden war, und Ihnen ein Zeichen seines Wohlwollens gab, Sie zu mancher nützlichen Arbeit ermuntert, freut mich aus mehr als einer Rücksicht. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1811. szept. 29. KazLev. IX. 2071. sz., 92. Váczy János jegyzete: 545.)

Magyarázatok

Heinrich August Ottokar Reichard (1751–1828): vö. 364. kijegyzés.

Schwartner Márton (1759–1823): statisztikus, egyetemi tanár. Göttingeni egyetemi tanulmányai után 1784-től Késmárkon, 1786-tól Sopronban gimnáziumi tanár, 1788-tól a pesti egyetemen a diplomatika és heraldika tanára, egyetemi könyvtárnok. Három évig báró Prónay László gyermekeinek nevelője. *Statistik des königreichs Ungarn* (Pest, 1798, 1809.) című műve az első, amely Magyarország népességét és gazdasági helyzetét rendszerbe foglalva ismerteti.

dem Lipskyschen Atlas: Lipszky János atlasza. Lipszky János (1766–1826): huszártiszt, térképészítő. Említett műve: *Mappa generalis regni Hungariae partiumque adnexarum Croatiae. Slavoniae et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae*. Pest, [1804–1808]. (vö. MAMÚL VII. 39–41.; l. még 399. kijegyzés.)

(Kijegyzés magyarul)

A Magyar Királyság és Konstantinápoly

Kiterjedés/Terület. Büsching úr Magyarország területét, Erdéllyel, Szlavóniával, Horvátországgal, Galáciával, Bukovinával együtt 6117 ezer négyzet méterre számolta. (Wiener Annalen der Liter. u. Kunst. 1810. Jul. pag. 29. x 30.)

Magyarország nagyságáról a filológus Schwartner úr több változatot is megadott. Az eddigi legfontosabb a Lipszky Atlasza nyomán kiszámolt 4790 négyzetmérföld, Erdéllyel együtt 5901 négyzetmérföld. Magyarország területének különböző számításairól van egy hasznos írás Scheidiustól a Vaterlaendischen Blaetternben. (1809. április és 1810. feb.)

A királyságoknak és tartományoknak összlakossága egyes számítások alapján eléri a 12 300 000 főt, amelyből 334000 Magyarországon, leszámítva a 700 000 oláhot stb. Sok zsidó van Magyarországon a városokban, de még a falvakban is. (*Ugyan-az a' füzetje az Annalisoknak lap 36.*)

Az 1785-ös összeírás szerint a lakosság megoszlása 3 759 526 férfi, és 3796394 nő, mindösszesen 7 535 920 lélek, amelybe a nemesek, a gárdatisztek, és a grancsárok nem számoltattak bele. Ha a nemesek számát egy 1785-ös összeszámlálás alapján 325 892 főre tesszük, ehhez hozzáadjuk még a papságot 15 600 fő, valamint a 64 000 katonát: Magyarország összlakossága egy 1805-ös adat szerint kerekítve 8 millió. – részletes számítás az utolsó népszámlálásról (1804) a Vaterl. Blaetter 1808-as cikkében található.

38. old. Schwartner alapján Magyarországon átlagosan 1832 ember él egy négyzet mérföldön.

Lássd az Austriai Birodalom lakosainak számát a Bécsi béke után (1809) a' Bécsi Annálisokban 1810. Holnap Feb. p. 217. hol ez a' szám esik Magyar országra, Slavoniara, Croatiára.

Terület	Lakosság
5542 ²⁰ / ₁₀₀	9, 174,685.

A magyarok, állapítja meg helyesen egy mai utazó, nemesen gondolkozó és cselekvő emberek. Az összes náción kívül, ahol megfordultam eddig, irántuk vagyok a legnagyobb tisztelettel. Tartozom ezzel a szerény dicsérettel, örömmel teszek neki eleget.

A borok kiválóak. Probus uralkodó ültette el az első vesszőket Krisztus után 280 körül. Görögországból hozatta. A Tokajit, a Tarcalt, és amit Ausbruchnak vagy Mászlásnak hívnak. A megszáradt szemeknek köszönheti az Ausbruch finom ízét, de minősége és mennyisége nagyon változik évjáratától függően. A száraz szemekből nyerik ki azt a levét, amelyik úgy néz ki, és olyan az állaga, mint a méznek. Közönséges borral keverik, s minthogy az Ausbruch vagy a Mászlás íze a száraz szemekből kinyert nedű arányától függ, a természetű szándékától függ, hogy mennyit használ. A Mászlásba a száraz szemek aránya csak a fele az Ausbruchban felhasználtakhoz képest. Ez utób-

bi a legdrágább bor Európában. Kb. egy dukátba kerül üvege. [*Ueber Tokays Weinbau, dessen Fexung und Gaehrung, v. I. Deresnyei von Derezen. Wien, 1796. 8.*] Horvátországban és Szlavóniában kell keresni a legfinomabb és legkívánatosabb borokat a Tokaji után. A szerémségi vörösbőr felér a Montepulcianoval. A szilvából kellemes párlatot készítenek, melyet Schlivoviczának vagy Rakinak hívnak, amit a puncsba is használnak. Azt a nedvet, amit Magyar kenőcsnek is neveznek, az erdei fenyőből nyerik ki, ami a Kárpátok hegyvonulatait borítja. (ford. G. O.)

396. [363] – Kis József,

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 224a. Nyomtatványkivágat.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

1. Kis István könyvkereskedő hirdetése

2. Kis József: Magyar légy igaz magyar [Magyar! Légy igaz magyar. Láss tovább. Becsüld nyelvedet], 1807, Pest.

A kijegyzésben található nyomtatványkivágaton a Kiss István könyvkötő által tévesen Dessewffy Józsefnek tulajdonított mű címe szerepel a szerző, Kis József nevének megadásával.

Szövegkapcsolatok

Kazinczynak egy évvel később, 1811-ben több konfliktusa, kellemetlensége is támadt Kiss István könyvkötővel, aki könyvkiadással is foglalkozott:

Dayka felől azt hazudta Kis István, hogy már a' 6dik árkust nyomják. És ezt igen sokszor hazudozta így. Kisült, hogy még csak meg sem alkudott az Universtás typographiájával, hogy nyomtattatnia kell. Vitkovicsra bíztam a' dolog eligazítását. Ezt Verseidre nézve, baráti intés-képen. (Kazinczy Berzsenyi Dánielnek. 1811. jan. 10. KazLev VIII. 1907. sz., 262.)

Daykának verseit esztendő előtt küldém le Kis Istvánhoz. A' Márton által nékem annyira magasztalt Haykul is fertelmesen megcsalt: de soha illy fertelmesül mint Kis István, velem senki nem bánt. (Kazinczy Pápay Sámuelnek. 1811. márc. 11. KazLev VIII. 1957. sz., 381.)

Magyarázatok

Kis József (1765–1830): orvosi szakíró. 1790-ben avatták orvosdoktorrá Pesten, és még az év október 1-jén Széchényi Ferenc szolgálatába lép mint udvari orvos. 34 évig áll a család szolgálatában. Néhány ismeretterjesztő jellegű orvosi művet írt, valamint a Fertő-tó részletes leírását készítette el. 1807-ben *Magyar! Légy igaz magyar. Láss tovább. Becsüld nyelvedet* címen ismét névtelenül újra sikraszáll a magyar nyelv jogai mellett. (MAMŰL V. 435.)

Kiss István (?–1805): pápai származású, református vallású könyvkötő. 1799-ben nyert pesti polgárjogot. Soha nem lett hivatalos könyvkereskedő, mert ehhez hiányzott a szakképzettsége, hanem mint könyvkötő részben műhelyében, részben vidéki vásárokon árusította könyveit. Fia, ifj. Kiss István a könyvkiadás terén apja nyomdokait követte, aki maga is több magyar könyvet adott ki.

397. [364–365] – Flaecheninhalt u. Volksmenge.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 224b–225a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Annalen der Literatur und Kunst, 1810/02; 217. melléklet.

Vergleichende Uebersicht, des Areals und der Volksmenge, der Sessionen und Acquisitionen des österreichischen Kaiserstaats in den letzten fünf Jahren. Frankfurt am Mayn, bey J. B. Mohr, 1809.

A kijegyzés a folyóiratcikkhez tartozó táblázatos melléklet átírása.

398. [366–369] – Allgemeines Summarium der Seelenbeschreibung der unadelichen Volksmenge aller im Königreiche Ungarn und angehörigen Provinzen befindlichen Personen, nach Geschlecht, Religion und Stand im Jahre 1804.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 225b–227a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat, 1808/09/28; 41. sz., 319.

Allgemeines Summarium der Seelenbeschreibung der unadelichen Volksmenge aller im Königreiche Ungarn und angehörigen Provinzen befindlichen Personen, nach Geschlecht, Religion und Stand im Jahre 1804.

A folyóirat statisztikai cikkére Kazinczy figyelmét a Romy Károly Györgytől származó, Schwartner művéről megjelent ismertető hívta fel, amely a 386. kijegyzésben szerepel.

399. [370–371] – Prof. Schedius Lajos Úr előadása.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 227b–228a. Autográf

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat; 1810/02/27, 358–363.

(Schedius Lajos): Fortsetzung des im April 1809 der Vaterl. Blät. abgebrochenen Aufsatzes über die richtigste Angabe des Flächeninhalts u. s. w. von Ungarn.

A cikk folytatása egy korábbinak: (Schedius Lajos): *Über die richtigste Angabe des Flächeninhalts u. s. w. von Ungarn.* (megjelent: Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat 1809/03/7–10; 17–18. sz., 123–125.)

Schedius cikkéről Kazinczy Romy Károly György ismertetőjéből szerzett tudomást (l. 386. kijegyzés), amely Schwartzner Márton statisztikai művének 1809-es újrakiadásáról készült.

Magyarázatok

Schedius Lajos János (1768–1847): nyelvész, esztéta, egyetemi tanár. Német ajkú győri evangélikus családban született. Győr, Pozsony, Sopron után Göttingenben tanult. A pesti egyetemen az esztétika és a nyelvészet tanára (1792-től), az első pesti magyar színház dramaturgia és Kármán József *Urániájának* munkatársa. A Kisfaludy Társaság alelnöke, a göttingeni (1802), jénai (1805) és harkovi akadémiák tagja. Schedius nagy mértékben támogatta Lipszky János *Mappa Generalis Regni Hungariae* című térképének megjelenését; közreműködött a Repetorium elkészítésében. A *Mappa Generalis* 1804 és 1808 között jelent meg (vö. 395. kijegyzés).

400. [371] – Flächeninhalt von Ungarn

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 228a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat; 1810/02/27, 363.

(Schedius Lajos): Fortsetzung des im April 1809 der Vaterl. Blät. abgebrochenen Aufsatzes über die richtigste Angabe des Flächeninhalts u. s. w. von Ungarn.

Nem tudni, Kazinczy miért szedte két részre a Schedius cikkéből vett kijegyzéseit. A 399. a magyarországi településtípusok statisztikáját emeli ki, míg a 400. kijegyzésben a cikk utolsó bekezdésében található, Magyarország területére vonatkozó számítást találjuk. A számítások alatt, a forrásokra utaló megjegyzést Kazinczy félig magyarul, félig németül közli. Az eredetiben azonban nem szerepel Lipszky neve, ezt már ő helyettesítette be.

Magyarázatok

Lipszky János (1766–1826): magyar huszártiszt, térképész (vö. 395, 399, 400. kijegyzés).

Viczay Antal gróf: Schedius tévedésből írhatta Antalnak Viczay Mihályt (1756–1831) a császári és királyi kamarást, Hédervár birtokosát, aki amatőr archeológus és numizmata volt, könyv- és egyéb gyűjteményei pedig európai hírre tettek szert. Viczay Antal nevű tagja nem volt a grófi családnak. Lipszkynek 309 műve volt meg a hédervári könyvtár 1926-ban készült leltárkönyve szerint, de ezek elkallódtak a II. világháborús pusztítások során. 1997-ben azonban felbukkant, és az Országos Széchényi Könyvtár visszavásárolta Lipszky János kéziratos térképanyagát, amelyen szerepel a „Bibliotheca Hedervariana” tulajdonbélyegző. (PLIHÁL 2001, 37)

(hivatkozott szövegrészlet eredeti kontextusa)

Die merkwürdigen Original-Belege und Protokolle mit dem ausführlichen Detail dieser Rechnungen befinden sich jetzt in der kostbaren Bibliothek des hrn. Grafen Anton v. Viczay zu Hederwar.

401. [372–373] – Thucydides.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 228b–229a. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Johannes von Müller: *Vier und Zwanzig Bücher Allgemeiner Geschichte besonders der eruropäischen Menschheit* I. kötet. Cotta, Tübingen, 1810, 117–118.

III. Buch. Quellen der Geschichte der Griechen. 3. Thucydides

Szövegkapcsolatok

Kazinczy valószínűleg a kijegyzésben szereplő Johannes von Müller mű kézbeviteléről tesz említést (a könyv címének megadása nélkül) egy Romy Károly Györgynek 1811 júniusában kelt levelében:

Den 3. Juni speiste ich sammt meiner Mutter bey Emerich Péchy [...] Seine Bibliothek ist aller Achtung werth. Sie besteht aus Classikern, Historikern, Politikern. Johannes von Müller's letztes Werk sah ich bey ihm. Wäre er mit seinem Durchlesen fertig gewesen, ich hätte es ausgeliehen und mitgebracht. (Kazinczy Romy Károly Györgynek. 1811. jún. 10. KazLev VIII. 2017. sz., 573.)

A levélben szereplő Péchy Imre kastélya Álmosdon volt, az épület már nem áll.

„Thucydidesz” címmel 1813-ban ismeretlen szerzőtől lefordított egy epigrammát, a fordítás azonban nem teljesen szövegű (I. KÖLTEMÉNYEK I. 317, 715.).

Magyarázatok

Johannes von Müller (1752–1809): svájci származású történétíró, publicista, politikus. 1786-tól a mainzi fejedelem udvari könyvtárosa. 1793–1804 között osztrák állami szolgálatban állt. Eleinte diplomáciai és politikai ügyek felelőse volt, több politikai témájú röpiratot szerzett. Később elhagyta hivatalát, és a császári udvari könyvtár első őrkeént tevékenykedett tovább.

(*Kijegyzés magyarul*)

Amikor Hérodotosz felolvasta történetét, észrevett egy fiút, aki megkönnyezte azt. Megkedvelte vonásait, s azt tanácsolta az apjának, hogy részesítse őt tudományos nevelésben. A fiút Thuküdidésznek hívták, az apját Olorusznak. Ő az, aki Attika nagysága időszakának történetében, az utolsó perzsa háborútól a peloponnészoszi háború huszonkettedik esztendejéig, oly mély értelmet, az embereknek és államaiknak olyan fokú ismeretét, egyúttal oly erőteljes, magasztos ékes-szólást fejlesztett ki magában, hogy az olvasók kedve szerint, félre állított mindenki mást, még a legkiválóbb történétíró is; szónokként azonban Démoszthenésszel versengett. Amint Hérodotosz tetszését a természet varázsa nyeri el, úgy fedik fel a tökéletes művészetet Thuküdidész köze-

lebbi vizsgálatai. [Hérodotosz] kellemes ember; Thuküdidész modora előkelő. Tacitustól abban különbözik, hogy míg a rómaiban egy sztoikus bölcs erős szelleme, addig benne egy attikai államférfi előkelő lelkülete csodálható. Thuküdidész nem volt népszerű az életben, s íróként sem kereste ezt a dicsőséget, a dolgokat inkább át akarta gondolni, semmint hogy gyorsan általános tetszést arasson; s többet írt a keveseknek, mint a sokaságnak. Ennélfogva ő inkább sugallta mindazt, amint mások kifejtettek volna. Néha durva és nehéz, de megéri a szellemébe hatolni.

Olykor-olykor jó emlékezni arra, hogy [Thuküdidész] egy elűzött hercegi nemzetség, a Pisztratidák rokona volt, s arra, hogy nem lehetett különösebb barátja a népuralomnak, s személy szerint panaszkodott az attikai népre. Hajlamot nyert arra is, hogy a dolgokat ne a legkedvezőbb oldalukról szemlélje; mégis úgy tűnik, hogy ebben sajnos ritkán tévedett. Ő kiváltképp államférfiként csodálható, Hérodotosz pedig jó és felvilágosult emberként szerethető. (ford. D. E.)

402. [374] – Guelfes, Gibelins.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 229b. Autográf.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Voltaire: *Annales de l'Empire depuis Charlemagne par l'auteur du siecle de Louis XIV.* [1753] III. kötet „Henri IV. Empereur”.

A kijegyzésben Voltaire Matildát elítéli, mivel őt tartja minden, a császárság és a pápaság között dúló viszály kiváltójának. A protestánsok által jóval később terjesztett vádat, miszerint Matilda VII. Gergely szeretője volt, szintén felhossa ellene. A guelf és ghibellin szó eredetének eldöntetlensége mellett foglal állást.

Kazinczy a *Pandekta III.* kötetben, a 340. kijegyzésben, amely 1810 januárjában készült, már foglalkozott a guelf–gibelin-ellentéttel, és onnan, utólag utalást is tesz erre a kijegyzésre. Ott Ludwig Timotheus von *Spittler Entwurf der Geschichte der europäischen Staaten* című művéből készítette kijegyzését ugyanerről a témáról.

Magyarázatok

Toszkánai Matilda őrgrófnő (1076–1115): III. Bonifác toszkánai őrgróf és Beatrix felső-lotaringiai hercegnő lánya. Matilda (Canossa úrnője és Toszkána grófnője) férje Púpos Gottfried (1025/1040 k.–1076) középkori német nemesúr, a Német-római Birodalomhoz tartozó Lotaringiai Hercegség ura IV. Gottfried néven. Férj és feleség ellentétes oldalt támogatt az egyre súlyosbodó konfliktusban a császárság és az egyház között. Matilda 1071-ben elvált férjétől, és nem sokkal később egyedül örökölte annak birtokait és címeit. Matilda VII. Gergely pápa egyik legkitartóbb és leghűségesebb támogatója volt IV. Henrik német királlyal (1084-től német-római császár) szemben. A pápa az ő várába, Canossába menekült 1077 elején, itt történt IV. Henrik vezeklése. A harcot VII. Gergely halála után is folytatta a pápák érdekében. Minden birtokát és vagyonát az egyházra hagyta, amelyért aztán századokon át folytak harcok a német császárok és a pápák között. 1089-ben Matilda titokban újraházasodott, második férje II. Welf bajor herceg volt, de 1095 nyarán elváltak.

Guelf: a pápaság híveinek és a császárság ellenfeleinek olasz pártneve. Eredetét a név a Welf hercegektől vette, akik a császári család német ellenfelei voltak a XII. században. (Matilda férje Welf bajor herceg, IV. Henrik ádáz ellensége volt).

Ghibellinek: a német császár pártján lévő olaszok neve. Régebbi hagyomány szerint a ghibellin elnevezés a Hohenstaufok egyik várának, Waiblingennek olaszos elferdítéséből származik. Újabb vélemény szerint azonban az arab gibello szó az alapja az elnevezésnek, amely a Hohenstauf név arab fordítása.

(Kijegyzés magyarul)

Ez a Mathilde grófnő volt az oka az összes háborúskodásnak az uralkodók és a pápák között, ami oly sokáig megkeserítette Itália sorsát. – Anyja, akit bátyja nagyon sokat bántalmazott, engesztelhetetlen gyűlöletre nevelte a nagy hatalmú hercegnőt Henrik és az uralkodóház ellen. A Pápának (VII. Gergely) volt alattvalója, akit ellenségei azzal vádoltak, hogy a szeretője. Minden birtokát a Pápára hagyta.

1088tól

Az uralkodóval szemben a legnagyobb ellenállást Mathilde fejtette ki. Időközben hozzáment a fiatal Guelfhez, kinek apja az a hálátlan Guelf, kinek IV. Henrik Bajorországot adta adományként.

Mathilde férje, azt mondják, az első Guelf volt, aki a Guelfek pártjába volt sorolható. A Gíbelin szót sokáig az uralkodók pártjára használták, mivel III. Konrád fia, Henrik Ghibelingben született. A háborúskodással összefüggő két szó eredete éppen annyira bizonyos és bizonytalan, mint más ehhez hasonlóké. (ford. G. O.)

403. [375] – Wielandnak írói érdemei

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 230a–231a. Nyomtatvány.

Keletkezése

1810. augusztus 14. után. A 392. kijegyzés keletkezése alapján.

Felhasznált szöveg

Wielands Sämmtliche Werke, bey Georg Joachim Göschen, Leipzig.

A nyomtatvány egy Wieland műveinek összkiadásához készült kiadói ismertető. Feltehetőleg a *C. M. Wielands Sämmtliche Werke, Ausgabe letzter Hand* címen megjelent sorozatról van szó. (Göschen, Leipzig, 1794–1802/1805/1811, 39 kötetben és 6 Supplementum kötettel.)

Szövegkapcsolatok

Helmezy Mihály 1814 tavaszán jelentette meg a felhívást „Jelentés Kazinczy Ferencz’ Munkáinak nyomtatások iránt” címmel, amely Trattner János Mihály Kazinczy műveinek kiadását harangozza be, Kazinczy érdemeinek ismertetésével. A korabeli kifejezéssel élve „Annunciatio” a *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1814. évf. 25. számában (március 26.), valamint külön mellékletként is napvilágot látott. Kazinczy, értesülve Helmezy készülő írásáról, több levélben is megfogalmazta „elvárásait” a róla szóló méltatás formai és tartalmi megvalósításával kapcsolatban, amelyhez a Wieland műveihez készült „Annunciatio”-t hozza példaképpen:

Jól esett hogy a’ Helmezy által feltett Annunciatio le nem nyomtatott míg én megolvastam. – Hogy magasztalni kell, azt értem; de minek így magasztalni? – Papirosra tettem jegyzéseimet, ’s megküldöm neki a’ Göschen Annunciatióját a’ Wieland’ munkájának kiadások felől, ’s kértem, hogy emlékezzen, melly hézag van énközttem és Wieland között, ’s ne tegyen nevetségessé. A’ mit írni most fog, csak nyomtatva látom-meg. Úgy hiszem, hogy a’ szerént lesz írva az is, hogy kiki kitalálhatja ha azt én láttam e. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1814. feb. 26. KazLev XI. 2604. sz., 244.)

Annunciatiód, édes barátom, baráti szívvel van írva. Értem én hogy Néked engemet magasztalnod kell, mert azt kívánja a' czél. Sed ne quid nimis! Ártanál vele, és nem használnál, 's most nem kell a' darázsokat megpiszkálnunk. Mi vagyok én Wielandhoz képest, 's mi az a' magasztalás a' mit Göschén, a' Wieland' Kiadója, tett Wieland felől, midőn munkáját annunciálá? Ide zárom ezt az Annunciatiót, 's kérlek hogy baráti érzéseidet az eggyyszer mérsékelj. [...] A' mint már említém, ide zárom a' Wieland munkáji felől Velínre nyomtatott Annunciatiót is. – Bár Trattner Úr azt cselekedné, hogy a' Te Annunciatiódat épen úgy nyomtatná az én formatumomban 's az általam választott M I betűs és – – jelű Papirosra – mint Göschén nyomtatata itt a' Wieland Annunciatióját azon betűkkel, azon formátumban, és azon papirosra, mellyben a' kiadást ígéré. 'S ha Trattner Úr ezt tenni akarná, nem volna szükségem a' most említett 2. pagina lenyomására. (Kazinczy Helmeccy Mihálynak. 1814. feb. 27. KazLev XI. 2608. sz., 257.)

Magyarázatok

Johann Martin Wieland (1733–1813): német költő és író.

404. [376] – Kisfaludi Sándor az az Himfy.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 231b. Autográf.

Keletkezése

1812. július 6. után. Kazinczy saját keltezése a kijegyzésben.

Szövegkapcsolatok

A Szegedy Róza külső megjelenését és személyiségét firtató csípős történet lejegyzését megelőzően is foglalkoztatta már Kazinczyt Szegedy Róza alakja. Kisfaludy Sándor Szegedy Róza iránti szerelmének hátterére már 1803-ban is kíváncsi volt:

Már ez előtt 14 esztendővel kezdett mostani Feleségéről, a' ki akkor még gyenge leány volt, verseket irogatni. De mind ezeket, mind egyéb ifjú verseit elégette. – Aesthetikát soha sem olvasott. Himfy' Szerelmeit többnyire katona korában, még pedig nagyrészt a' nyeregben irogatta. – A' felesége, Szegedi Rozália már egynéhány esztendőktől fogva beteges, ugyan azért is halovány és sovány képű, inkább szőke mint barna, helyes közép-termetű, kék szemű. Meglátszik rajta, hogy valaha igen szépnek kellett lennie. Örömet olvas, és sok Frantzia verseket tud könyv nélkül. Olaszul is ért. Boldog házasságban élnek-e? úgy gondolom. De gyermekek még nem volt. (Kis János Kazinczynak. 1803. júl. 23. KazLev III. 607. sz., 77.)

Alex. Kisfaludi zu Simeg gab seine Lieder der Liebe unter den angenommenen Namen v. Himfy in 2 Bänden heraus, von denen der erste die Lieder der klagenden, u. der zweyte die der belückten Liebe enthält. Sein Ideal war Petrarcha, u. die ersten Lieder der ersten Sammlung waren in dem Thale v. Vauclose, wohin er als Kriegsgefangen gerieth, gedichtet. Seine Laura, Fräulein Elise Szegedi ist nur die geliebte Gattin des Dichters. Hierin gleicht er also seinem Original nicht, der um seine Laura ewig unerhört klagte. Wir müssen aber auch gestehen, dass uns die Lieder seiner beglückten Liebe noch mehr wie jene der sich sehnenen anzieh. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1808. aug 19. KazLev VI. 1340. sz., 49.)

Kazinczy a kijegyzés végén szereplő, Berzeviczy Sándortól hallottakról nem sokkal a találkozás után (1809. júl. 24.) beszámolt magának Kisfaludy Sándornak is:

Jul. 24dikén, egy igen nevezetes Gyűlésünk' napján, Berzeviczy Sándor Úr mellé estem az ebédnél, általellenben Gróf Desöffy József barátunkkal, 's Rólad folyt sok ideig a' beszéd. B[erzeviczy], ki most Terebesen mulat, a' Nagy-Asszonyánál, beszéllé, hogy tavaly vendéged volt. Hogy házadnál volt, 's látott mind Tégedet, mind a' magyar Noves Laurát, azt pedig Döbrentei Gábor e' héten beszéllé nálam; azt tévén azok mellé a' miket már eddig tudtam, hogy a' magyar Noves Laura egy igen szép Asszony. (Kazinczy Kisfaludy Sándornak. 1809. szept. 1. KazLev XXIII. 5755. sz., 173.)

A Berzeviczyvel való találkozást és a Szegedy Rózára vonatkozó megjegyzések közül azokat, amelyek a három évvel későbbi kijegyzésbe is átkerültek, Kazinczy a találkozás napján megírta Rummy Károly Györgynek:

Herr Alexander v. Berzeviczy, Commissär um die Mutter der Kaiserin, der einst mit Kisfaludy bey der Garde gedient hat, war heute bey der Tafel (beym Speisen, nicht in der Session) mein Nachbar. Er ist Kisfaludys warmer Freund, und war es schon bey der Garde, und zwar wegen seinen literarischen Verdiensten. Er war den 22ten Dezemb. 1808. in Simegh sein Gast. Rosa Szegedi ist eine verehrungswürdige Frau, mittelmässig schön, durch Ihren Gatten sehr gut ausgebildet, aber mehr mit den Werken der trockenen Philosophen wie mit den der Dichter bekannt, und hat eine gute Portion von Hypochondrie. Kisfaludy ist wohlhabend, (mittelmässig reich). (Kazinczy Rummy Károly Györgynek. 1809. júl. 24. KazLev VI. 1523. sz., 468.)

Magyarázatok

Kisfaludy Sándor (írói nevén Himfy) (1772–1844): író, költő, katonatiszt. Tagja a Magyar Tudós Társaság megalapítását előkészítő bizottságnak, majd az Akadémiának (1830). Kisfaludy Károly bátyja. Említett művei: *Himfy szerelmei*. A kesergő szerelem (Buda, 1801), Himfi szerelmei (I. A kesergő szerelem, 2. kiadás; II. A boldog szerelem) (Buda, 1807). Kazinczy sértődést kiváltó recenziót jelentetett meg a *Himfy szerelmeiről* 1809 őszén a bécsi *Annalen der Oesterreichischen Literatur und Kunst*ban, e tanulmány egy része az *Erdélyi Múzeumban* magyarul is megjelent 1814-ben. Ezekre Füredi Vida álneven írta meg Kisfaludy *A recenziókról* című válaszát (*Tudományos Gyűjtemény*, 1818/6, 21–22; Kazinczy élete végéig Horváth Endrét sejtette az álnev mögött). Kapcsolatukat tovább rontotta Kazinczy nevezetes epigrammája, amely a *Tövisek és virágok* kötetben 1811-ben jelent meg: Himfy [DAYKA. Tűzbe felét...]. (PEml. 1111.)

Soos Pál I.: Kazinczy András (II.) patvarista társa volt. Szirmay Terézia (II.) férje, Soos Pál (II.) apja.

Soos (Soós) László (?–?): Zemplén vármegye főjegyzője.

Csemniczky (János?): Liptó vármegye aljegyzője, latin művek írója.

Szegedy Róza (1775–1832): Kisfaludy Sándor felesége, műsája. Kisfaludyt Vashosszúfaluban ismerte meg egy szüreti bál alkalmával. Ekkor szerettek egymásba, a szerelem élete végéig elkísérte Rózát. A költő 1796-ban feleségül kérte, amire akkor még nemet mondott. Ez volt az oka annak, hogy a romantikus lelkületű Kisfaludy háborúba indult, felejteni a viszonzatlannak hitt szerelem kínjait. Róza hűséges maradt hozzá, a visszaemlékezések szerint ugyan akadtak más, nemes kérői is Kisfaludy távolléte alatt, de ő senkinek nem akart igent mondani, azt tervezte, kolostorba vonul, és Jézusnak szenteli életét. Amikor a költő visszatért, másodjára is feleségül kérte Rózát 1798-ban, amire a leány már igent mondott. 1800. január 20-án házasodtak össze. A házasság első öt évét Kámban, a feleség birtokán töltötték, ahol szőlőtermesztéssel és gazdálkodással foglalkoztak. 1805-ben Sümegre költöztek, itt született Kisfaludy versciklusa, a *Boldog szerelem himnusza*. 32 évig éltek együtt, mígnem 1832-ben Róza meghalt. (vö. Ács 2007, 31–32.)

Berzeviczy Sándor (?–?): császári és királyi kamarás.

XXXVI. csomó
[407–408]

405. Olasznak német nyelv

406. Győri Püspök (Piarista) Fengler

407. Döfés Card. Batthyáin 's Gróf Zichy Károlyon, a Judex Curiaen, a' II. Leopold alatt tartott Diaetán

A mindössze egy lapból álló csomó oldalszámozásán (407–408.) nem változtatott Kazinczy, tehát ez a lap nem lett áthelyezve, már eredetileg is egy kötet vége felé volt található, a jelenlegi *Pandekta*-kötetben viszont teljesen önálló egységet képez a XXXV. és a XXXVII. csomók között. A lap két oldalán található három kijegyzés mindegyikét Kazinczy hallomás útján jegyezte le, a történetek elbeszélőit vagy megnevezi, vagy kikövetkeztethető más változat alapján (406. kijegyzés). Mindhárom történet jóval korábbi idősakra, Mária Terézia uralkodásának idejére, illetve az 1790-es országgyűlés idejére esik. Egyelőre nem sikerült megállapítani, hogy mikor keletkezett a csomó, mert egyik kijegyzésből sem sikerült erre vonatkozó információt kikövetkeztetni.

405. [407] – Olasznak német nyelv.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 233a. Autográf.

Keletkezése

A kijegyzés keletkezésének ideje nem határozható meg.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy franciául levelezett Victor d'Estével, aki vele egy időben, az 1780-as évek második felében a kassai „Égő bokorhoz” szabadkőműves páholy tagja volt. Kapcsolatuk nem szakadt meg a rabság éveitől sem, levélváltás még 1809-ben is volt köztük. (KazLev VII. 1593. sz.)

Magyarázatok

Victor d'Este (?–?): a kassai akadémia természettan és mezőgazdaságtan tanára, pap, a kassai szabadkőműves páholy tagja. Kazinczy az *Orpheusban* (1790. március 3. sz., 278–282.) közölte egyik hivatalos levelét, melyet gróf Török Lajoshoz írt. (ORPHEUS 2001, 103–104).

406. [407] – Győri Püspök (Piarista) Fengler.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 233a. Autográf.

Keletkezése

A kijegyzés keletkezésének ideje nem határozható meg.

Magyarzatok

Fengler József Keresztély (1733–1803): győri püspök és kegyes-rendi áldozópap, valóságos belső titkos tanácsos. 1751-ben gimnáziumi tanulmányai után Bécsben belépett a piarista rendbe, és 1769-től a bécsújhelyi katonai akadémián tanár. II. József császár rendeletéből 1786-ban a melki kolostort mint kom mendatárius apát kormányozta. 1787. augusztus 18-án lett győri püspök.

exivi ex merdo, et redibo in merdum: kijöttem a sárból, és vissza fogok menni a sárba.

redibis in pulverem: „pulvis enim es, et in pulverem redibis”. (Teremtés könyve 3, 19. „Mert por vagy és a porba térsz vissza.”)

Szulyovszky Menyhért (1752–1831?): Zemplén vármegye törvényszékének elnöke II. József idején, majd országgyűlési követe (1790, 1792). A Martinovics-perben halálra ítélték, majd kegyelmet kapott, és 1801 júniusában szabadult.

**407. [408] – Döfés Card. Batthyáin 's Gróf Zichy Károlyon,
a Judex Curiaen, a' II. Leopold alatt tartott Dietaén.**

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 233a. Autográf.

Keletkezése

A kijegyzés keletkezésének ideje nem határozható meg.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy ugyanezt az anekdotát felhasználta a „Dietai dolgok” című kijegyzésében is:

Batthyáni József Cardinalis Primás, ország-Bírája Gróf Zichy Károly, és gróf Eszterházy József, kamarása a' Palatínusnak.

A' Pozsonyban, 1790. November havában, tartott Ország-Gyűlése alatt II. Leopold azzal akarta megdicsőíteni magát, hogy a' Protestánsok' terhén könnyítsen. Az Udvar is akarta, igasságosnak látták a' józanabb catholicusok is, és így a' Clérus haszontalan mesterkedett a' dolog' meggátálásán. – Egy nap' a' Palatínus (Sandor Leopold) praesidiuma alatt a' primás nagy tűzzel szegezte magát ellene a' végéhez már már közelítő dolognak. – Az ország Bírája felkél: Excelsi Proceres, Incltyi Status ac Ordines! Ego sub decursu huius diaetae aliquot iam vicibus habui fortunam dissidia Statuum componendi. A' Primás félvén, hogy a' Zichy propositiója fel fogja dőjtteni az ő planját, erre hirtelen ezt kiáltotta: ita, per factiones! – Zichy le volt verve, 's ezt mondotta: Has quidem amaritudines non sum promeritus. Gróf Eszterházy József, fiatal Úr és jó fej, monda: Contemnat Excellentia Vestra, et vincet. – Csendesség lett, 's Zichy felejtette a' bántást. (MTA KIK K 624. „Magyar Dolgok.” 6a–b.)

Magyarzatok

Batthyány Strattmann József, gróf (1727–1799): esztergomi hercegprímás, bíboros. (l. 371. kijegyzés)

Zichy Károly, gróf (1753–1826): országbíró, miniszter, Békés vármegye főispánja.

Esterházy József, gróf (1760–1830): Zemplén vármegye főispánja, császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos.

Batthyáni Aloyz/Aloysius, gróf (1750–1818): jezsuita (1767–1769), katona (1769-től), az 1790/91-es országgyűlés főrendi táblájának reformer tagja, kamarás. Debrecenben lakott. (PEml. 1174.)

XXXVII. csomó
[73–134]

408. Allgemeine Sprachkunde

409. Berlíni Könyváros Nicolai Friedrich Magyar-Országról

A két kijegyzésből álló csomó eredetileg ugyanabban a *Pandektában* volt, mint a jelenlegi XXX. csomóban található kijegyzések. A két csomóban Kazinczy ugyanazt a recenziót dolgozta fel (335, 408.), a kettő közötti összefüggést előre és hátra utalással is megerősíti. Az áthúzott számolás volt az eredeti, amely a két, egymással összefüggő kijegyzés egykori kötetbeli viszonyára utal.

408. [73–116; ~~203–244~~] – Allgemeine Sprachkunde.

Szövegforrás

MTA KIK K 633/III. 236a–254b. Autográf.

Keletkezése

1808. február 28. Kazinczy keletkezése alapján a kijegyzés végén.

Felhasznált szöveg

Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung; 1806/06/ 2–4, 131. sz., 425–430., 132. sz., 433–440., 133. sz., 441–448.

Allgemeine Sprachkunde: Berlin, bei Maurer: Jenisch, Philosophisch-kritische Vergleich. von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens Berlin, b. Mettra, la Clef des Langues, par Denina.

A kijegyzés a két mű közös recenziójának I. része, amely Jenisch munkáját tárgyalja.

A recenzió Jenisch művének bő tíz évvel korábbi, 1796-os kiadásáról készült azzal a céllal, hogy a tragikusan hirtelen elhunyt szerző művét az újabban (1804-ben) megjelentetett összehasonlító nyelvészeti munkával (Denina) együtt újra megismertessék a közönséggel. Jenisch műve ugyanis az említéseken túl kevésbé jutott el az érdeklődőkhöz, olvasható a recenzió bevezetésében.

Kazinczy a Daniel Jenisch és Carlo Denina könyvéről készült közös recenzióknak először a II. részét másolta le, amely Carlo Denina *La clef des langues* című művét tárgyalja. A kijegyzés a *Pandekta III.* kötet elején szerepel (330. kijegyzés), keletkezésének dátuma 1808. február 7. Kazinczy a recenzió Jenischre vonatkozó I. részét ekkor még nem ismerte, csak a Denina-recenzió kijegyzését követően kereste ki és másolta le, ezért kerülhetett más helyre, a *Pandekta III.* kötet legvégére 1808. február 28-i dátummal. Feltételezzük, hogy az áthúzott oldalszámok utalnak arra az egykori *Pandektára*, amelyben a kijegyzés I. [15–97] és II. része [203–244] ugyan némi távolságra egymástól, de a kötetben elfoglalt helyük szerint szorosabban összetartozott. A két kijegyzés elkészítése között két hét telt el.

Szövegkapcsolatok

Kazinczy először 1808. január 22-én számolt be Kis Jánosnak a *HALZ* 1807-es évfolyamában megjelent recenzió II. részének olvasásáról:

Tíz nap olta a' tavalj érkezett Hálai Lit. Zeitung darabjait olvasgatom. Abban (talán a' Feb. vagy az Aprilisi Heftben) Deninának La Clef des langues nevezetű Philológiára tartozó munkája recenseáltatik. Hiszed e hogy elég patientiám van, azt az egész talán 40. paginányi recenziót

kiírni? Jenischnek előttünk ismeretes munkájával egygyűvé kötve recenseáltatott. Amazt nem láttam (t.i. a' Jenisch recensióját), de meg fogom olvasni, és kiírom azt is, hogy mindég kéznél legyen. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1808. jan. 22. KazLev V. 1219. sz., 285.)

Ezután hamarosan megtette a szükséges lépéseket a HALZ 1806-os évfolyamának beszerzésére. 1808. feb. 3-án Kézy Mózes azt írja:

A Jenisch munkájának Recensióját magam is leirtam volna, de azt véltem, hogy más okokra nézve is kívánnya a Tekintetes Ur azon Darabját látni a Litteratur Zeitungnak. (Kézy Mózes Kazinczynak. 1808. feb. 3. KazLev V. 1233. sz., 308.)

Kazinczy a recenziókijegyzéshez fűzött magyarázatában összefoglalja, hogy milyen körülmények között jutott hozzá először Jenisch művéhez, és milyen hatást tett rá. Jenisch művére már megjelenését (1796) követően a lipcsei könyvvásár katalógusában felfigyelt, és azonnal be is szerzettette. Ekkor már brünni fogságát töltötte, ahová 1795. szeptember 26-án indították Budáról, és október 7-én érkezett meg. Itt, a várbörtönben, Spielbergben 1796. január 21-ig, majd a város melletti fenytőházban, Obrovicon 1799. június 22-ig tartották fogva.

1797. november 16-án a brünni fogságból Kis Jánoshoz írott levelének utóiratában hivatkozik (többek között) Jenisch nyelvészeti munkájára, amelynek beszerzését is javasolja:

Vissza jövök egy órai sétálásomból, 's még itt a' levél. Még tehát neked egynehány sort írhatok. – Ha nem ismernéd, igyekezz rajta hogy ismerhessed e' következőket:

1. Brehms bibliographisches Handbuch der griech. u. römisch. Litteratur neuerer Zeiten.

2. Jenisch Vergleichung von 14. Europäisch. Sprachen. [...]

(Kazinczy Kis Jánosnak. 1797. nov. 16. KazLev II. 477. sz., 421.)

Az idézett levélből nem derül ki, de a kijegyzéshez fűzött magyarázat alapján Kazinczy Kis Jánosnak ajándékozta a könyvet („a' könyvet akkori Győri Rector, most Nemes Dömölki Predik. Kis János barátomnak küldöttem ajándékban”).

Kultsár István a *Magyar Kurír* 1804. évfolyamában (II. negyed 31.) a magyar nyelvről pályázati kiírást jelentetett meg, amely a következő kérdésekre várt választ: „1. Mennyire ment már a magyar nyelv kimíveltetése?. Micsoda módok és eszközések által kell azt nagyobbra vinni? 3. Miképp lehet ezen eszközöket foganatosakká tenni?”

Kazinczy és Kis János 1804-ben váltott először levelet arról, hogy Kis Jenisch nyomán nyelvészeti témájú munkát készít a pályázatra:

Azt gondolom, a' Magyar nyelvre is lehet alkalmaztatni azt, a' mit Jenisch (Vergleichung von 14 Sprachen pag. 18) mond. (Kis János Kazinczynak. 1804. jan. 5. KazLev III. 640. sz., 146.)

Igaz, hogy ezen az úton könnyen a' Rouscher' (Jenisch, pg. 19) esete érhet bennünket is: de valóban minden attól függ, hogy az újításokkal csak ott éljünk, a' hol az olvasó látja, hogy újítással élni kellett; és hogy az újítás' kedvetlenségéért az olvasó szépséget lelt poltolékül. (Kazinczy Kis Jánosnak 1804. feb. 12. KazLev III. 648. sz., 159.)

Elolvastattam előttem Jenisch és némely egyéb munkákat. Azután próbáltam a' tudva levő tárgyról gondolataimat a' öregéből disponálni, hogy azokat Veled közölhessem. Épen most vagyok ezzel a' munkámmal készen; mellynek summáját sietve elődbe rajzolólok. (Kis János Kazinczynak. 1804. nov. 9. KazLev III. 702. sz., 225.)

Óhajtanám továbbá, hogy munkád a' Jenisch Vergleichung von XIV Sprachen-jénél vékonyabb ne légyen [...] (Kazinczy Kis Jánosnak. 1804. KazLev III. 714. sz., 254.)

Kazinczy útmutatása alapján, Kis János Jenisch könyvét felhasználva készítette el *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimíveltetetése módjairól, eszközeiről* című pályaművét, amellyel megnyerte a pályázatot. (A pályamű 1806-ban jelent meg azonos címmel.)

Az 1808. február 28-án kelt feljegyzés szerint – Jenisch nyomdokain haladva – Kazinczy még tervezte egy nyelvészeti témájú összefoglaló munka elkészítését *Über Ungarn Sprache und Literatur* címmel.

1811-ben pedig Kis Jánost kapacitálja ismét a Jenisch nyomán készült pályaművének folytatására:

Szabattassék a' Magyar Nyelv egy tökéletes nyelv' Ideáljához, olly formán, hogy a' beküldendő Pályáírás a' Jenisch Munkája Supplementumának tetszhessék. (Kazinczy Kis Jánosnak. 1811. aug. 23. IX. 2058. sz., 64.)

Magyarázatok

Daniel Jenisch (1762–1804): berlińi evangélikus lelkész, író, nyelvész. Kiváló nyelvtelenség, kultúrfilozófus, a berlińi késő felvilágosodás jeles képviselője. Legismertebb, *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europas* című munkájával 1796-ban elnyerte a berlińi Tudományos Akadémia 1794-ben meghirdetett pályázatát, amelyet annak megvitatására tűzött ki, hogy milyen a tökéletes nyelv, a pályázónak pedig azt kellett megmutatni, hogy ezt az ideált a megvizsgálandó nyelvek közül melyik közelíti meg a leginkább. Jenisch tizennégy régi és új európai nyelvet hasonlított össze négy szempont alapján.

Kis János (1770–1846): evangélikus püspök, író, költő, műfordító, irodalomszervező. Jobbágy-családból származott, 1828-ban nyert nemességet. Soproni diákkorában egyik alapítója az első magyar önképzőkörnek, a Soproni Lyceumi Magyar Társaságnak (1790). Göttingeni és jénai tanulmányai után 1793 őszétől báró Prónay László házánál nevelő, majd 1794-től Győrben tanító, 1796-tól 1808-ig több dunántúli falu, majd Sopron lelképásztora, 1812-től püspök. A Magyar Tudós Társaság (MTA) megalapítását előkészítő bizottság tagja, 1830-tól a Magyar Tudós Társaság, 1842-től a Kisfaludy Társaság tagja. Kazinczy bizalmas barátja. (PEml. 1075.; I. még MAMŰL V. 433–435.)

Kultsár István (1760–1828): tanár, újságíró, szerkesztő. 1806-ban indította meg *Hazai Tudósítások* címen az első folyamatosan megjelenő pesti folyóiratot.

Prónay László, báró (1734–1808): az első protestáns tanácsos a helytartótanácsnál (1783), II. József alatt zólyomi főispán, a besztercebányai kerület biztosa, majd nógrádi al- és csanádi főispán (1790–1808). Irodalompartoló főúr, Kazinczy a *Hamlet*-fordítását neki ajánlotta.

409. [117–134; ~~245–262~~] – Berlińi Könyváros Nicolai Friedrich Magyar-Országról

Szövegforrás

MTA KIK K633/III. 255a–263b. Autográf.

Keletkezése

1808. február 28. után. A 408. kijegyzés keletkezéséhez viszonyítva, és Kazinczy saját kiegészítése dátummal 1809-ben és 1810 januárjában.

Felhasznált szöveg

Friedrich Nicolai: *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten.* [1–12. kötet] Berlin, Stettin, [1783–1796]. 1785.

Hivatkozott részlet fejezetcíme: Zweytes Buch. XV. Abschnitt. „Kleine Nebenreise von Wien nach der Gränze von Ungarn und nach Wien zurück.” VI. kötet, 325., 352–363.

Kazinczy Nicolai *Beschreibung* című művének VI. kötetéből, amelyben a magyarországi utazás leírása szerepel, három részletet jegyzett ki. A fejezet bevezetőjének (325.) lemásolása után következik egy hosszabb részlet (352–363.), amely a magyar nemzet karakterét mutatja be, egy történeti bevezető keretében. A harmadik kijegyzetelt könyvrészlet (443–448.) a magyar nyelvvel foglalkozik, különösképpen pedig Sajnovics Jánossal. A magyarországi utelírás egy részét azonban nem jegyzetelte ki, erre a fejezet utolsó oldalának megadásával utal (450.). A kijegyzések közti tagolással különválasztott, de szintén Nicolai művéből készült utolsó rövid kijegyzésben a magyarországi

útleírás 326. oldalán található, 1783-as élelmiszerárakat hasonlítja össze a kijegyzés készítésének idején érvényben lévő árakkal. A kijegyzés időpontját azonban többször átjavította: először valószínűleg 1808 szerepelt, amelyet átírt 1809-re, végül utólag beszúrta az 1810-es dátumot.

Magyarázatok

Christoph Friedrich Nicolai (1733–1811): német regényíró, kritikus, kiadó (l. 22. kijegyzés).

(Kijegyzés magyarul)

... egy nemzet, amely sajátos karaktere által oly nagyon megkülönböztette magát, és amely a jogaiért vívott állandó viták által mindenki előtt oly figyelemreméltóvá vált. Egy nemes nemzet, amely, miután sok hiábavaló háborút követően most már több, mint nyolcvan éve a szomszédos Ausztriával egy fő alatt békésen egyesült, alkotmányában mégis önálló maradt, és az osztrák házat, amelynek uralmát oly hosszú ideig kelletlenül eltűrte, odaadása és hűsége által 44 évvel ezelőtt egyedül tartotta fenn. Mert bizony nyilvánvaló, hogy ha 1740-ben a magyarok érzülete olyan lett volna, mint 1704-ben, úgy – az emberi alkat nyomán – az osztrák ház odalett volna. De Mária Terézia, trónörökösével a karján, menedéket nyert a magyar nemzetnél, s igen szembetűnően nemes vonás a magyarok karakterében, hogy a bizalmat nagyon melegen viszonzozzák. Síríg tartó esküt tettek királynőjükért, Mária Teréziáért, s vitézsgük által az osztrák házat valóban kiragadták az egyik legaggasztóbb helyzetből, amelybe egy birodalom csak juthat. A heroikus érzületek e fajtája még különösen sajátos jellemzője a magyaroknak.

A kultúrának az a különös foka, amelyen most e nemzet áll, és amely által magát egyúttal minden más nemzettől nagyon megkülönbözteti, [e nemzetet] az „embermegfigyelők” számára nem sokára nagyon figyelemreméltóvá teszi. [E megkülönböztető jegyek a következők.] A papság és a nemesség nagy hatalma, szinte nincs harmadik rend, és ahol van, ott nagyjából külföldiekből áll, akik azonban mégis nagyon szívesen honosítják magukat. Egy szomszédos uralkodó uralma, s ennek törekvése a királyi előjogokra. A nemzet oldaláról figyelem e törekvése, és hűséges odaadás a fejedelem iránt, azonban állhatatos ragaszkodás a megszerzett jogokhoz. Kultúra, amely inkább a fejedelem, mintsem a nemzet felől terjed szét. Kultúra, amelyet inkább a termékekkel való kereskedés, mint a mindent életető ipar [hoz létre]. Az idegen luxus a kereskedelem által és a kultúra látszatával mindenfelé beáramlik. A főnemesség megadja magát a hagyományos luxus minden csinosításának, amely [luxus] néhány évszázada Itália, Franciaország és Anglia iparát felemelte, viszont minden nemzetet elgyengít, ha e csinosításokat anélkül akarnák élvezni, hogy saját iparra tennének szert. Ezzel szemben a birodalom minden része, amely a rendek alá tartozik, szűkölködik még az élet legtöbb megszokott kényelmében is. Egy ország, amely annyira bővelkedik a természet adományaiban, ahogy egy másik ország sem, s mégis állandóan idegen országokra van rászorulva. A leggazdagabb nemesfémányák és hallatlanul olcsó termékek. Kereskedelem és kultúra, az uralkodó nagy reményeivel a kereskedőtársaságokra, a hajózásra két tengerig, s ami ehhez hasonló, állandó erőszakos igyekezethez a terjeszkedésre. S ezzel szemben a nemzet nagyobb részében tétlenség, és a legegyszerűbb folyamatok elakadása csaknem minden belső részében a birodalomnak. A javulásra irányuló sok buzgósághoz az olyan dolgokhoz való nagyfokú ragaszkodás párosul, amelyek hátráltatják a javulást, s amelyek mégis érdemesek némi ragaszkodásra, mert szorosán hozzá vannak kapcsolva egy alkotmányhoz, amelyet a nemzet joggal szeret. Ezek, s más fontos körülmények teszik Magyarországot, és annak lakóit az emberiség mai történelmében nagyon figyelemreméltóvá. E nemzet valódi állapotáról – könnyen felfogható okokból – az írásokban csak nagyon kevés fejtegetést találni. Egy gondos „embermegfigyelő” figyelmét egy, az egész országot átívelő hosszabb út során nem sok minden kerülné el. Nekem csak egy pillantás adatott, hogy ezt megtegyem, de ez a rövid és futó pillantás is nagyon érdekes volt számomra.

352. o.

A magyar nemzet karakteréről fent szoltam már egy keveset. Az megérdemelné, hogy egy emberismerő, aki hosszú időt töltött volna Magyarországon, és azt pártatlanul megfigyelte volna, azt részletesen tárgyalja. Amit én e nemzetről megismertem, az szerfelett előnyösnek tűnik számomra. A testi jegyeket tekintve a férfiaknál sok az erő és a bátorság, a nőknél pedig, akik a kellem te-

kintetében talán még az osztrák szépnemen is tútesznek, sok a szépség. Nagyon sok a hazaszere-
tet: egy tulajdonság, amely ha néha nemzeti büszkeséggé is fajul, s egyébként tévutakra vezethet,
mégis számos nemes érzület és tett termékeny szülőanyja. A magyarok ennél fogva szívesen tanul-
mányozzák hazájuk történelmét. Őseik tettei nagyon kellemes szórakozást jelentenek nekik. Aki
ebben járta, és részt vesz benne, megteszi az első lépést, hogy szert tegyen barátságukra. E nem-
zet vitézsége ismert, az azonban talán nem eléggé, hogy az mindenre képes, amire komolyan vál-
lalkozik. A pártatlanság megtiltja számomra, hogy rejtegessem, hogy a magyarokban hibákat is
találni, amelyeket meg kell mutatni egy még műveletlen nemzet esetében, amely csak kezdi képez-
ni magát, kiváltképp akkor – mint ebben az esetben is –, ha a képzés nem vesz helyes irányt.
Ezenkívül vannak ebben az országban még más különösen sajátos körülmények is, amelyek hátrál-
tatják, hogy e nemzet nagy képességei még nem egészen hozzák meg a hatásokat, amelyeket meg-
hozhatnának. A legfontosabb okok egyike az ifjúság célirányos nevelése, s ismét csak fő oka e hiá-
nyos nevelésnek a papság túlságosan nagy hatalma, amely, hogy tekintélyt szerezzen náluk, csak
arra gondol, hogy az ifjúságot sok babonára és a papság felé irányuló vak odaadásra tanítsa, de nem
arra, hogy szellemének oly szabad lendületet engedjen, amelyre az képes lenne. A jezsuiták, akik-
nek majdnem kétszáz éve Magyarországon a legnagyobb hatalmuk volt, s akik és akiknek barátai
még mostanáig is betöltik az állások legnagyobb részét, s akik azáltal, hogy az ifjúságot rendkívü-
li bigottságban nevelték, s megpróbálták a felnőtteket is állandó bigottságban tartani, a magyar
nemzetnek a legnagyobb károkat okozták.

Egy épp ily mardosó féreg a túlságosan nagy IDEGEN LUXUS, amely a legfelsőbb rendektől min-
dig tovább lopakodik, és amely annál károsabb, mivel a finomabb kultúra még nincs azon a fokon,
amely ahhoz némiképp hozzá lenne mérve. Ez a finomabb kultúra Magyarországra sokkal később
fog megérkezni, mint más országokba, mivel a magyar nemesember inkább külön lakik birtokain,
mintsem másokkal városokban, s ebben az országban általában kevés város van. A nagy távolság,
amely Magyarországon a nemesembertől a közemberig, sőt a főnemességtől az alacsonyabb nemes-
ségig terjed, anélkül hogy a kettő között egy tehetős hazai középréteg lenne, a gyarapodó kultúra
célirányos előrehaladásának nagy akadályja. Egy szomszédos nemzet uralma ebben az évszázadban
szintén különös módon módosította a nép karakterét. A magyar főnemesség Bécsbe jár, ott költi el
nagy bevételeit, s átveszi az osztrák szokásokat. Amennyire elnyeri ezáltal az udvar kegyét, oly
mértékben vesztí el az alsó és középnemesség bizalmát, amelyek alapjában véve mégiscsak a nem-
zet igazi alkotóelemeit jelentik. Résztint katonai, részint hivatali állásokba többféle módon lettek
bejuttatva németek, s sok olyan eset adódik, amikor összeütközésbe kell kerülniük az itt születet-
tekkel. Ezáltal váltak az egymással oly nemes és jószívű magyarok gyanakvóvá és bizalmatlanná.
Egy idegen nép által uralva magukat gondolják a gyengébb félnek. Úgy hiszik, megvetik őket, s a
magyar ezt képes a legkevésbé elviselni, amint valóban nem is szolgált rá erre. Azt keresik tehát,
hogy amit nem tudnak egyenesen megnyerni, azt kerülőutakon ériék el. Ez a szerencsétlen hajlam
a legfőbb dolog, amely egy különben oly nemes nemzet nemzetkarakterét kezdi fokozatosan tönk-
retenni. [E hajlam] simulékonnyá és szolgálkűvé teszi az embereket, akik mégis érzik, hogy szab-
badnak születtek. Kíméletlenné teszi őket a módokban, amelyeket szándékaik elérésére választan-
ak. Következetlenné és átgondolatlanná: olyan eszközöket ad a kezükbe, amelyek nem célszerű-
ek. Rövidlátóvá és aggodalmassá teszi őket a jelentéktelen dolgokat illetően, ha a figyelmet nagy
dolgokra akarjuk irányítani. Nagyon sokban hozzájárul ehhez a papság igája, és a szálnalmas bi-
gottság, amelyre a jezsuiták a legjobb házakból való ifjakat kétszáz éven át ártalmas gondossággal
képezték. Ha a ravasz papok egyszer mindenütt fontossá tudták tenni magukat, akkor aggodalmas
óvakodást és gyanakvást is tudnak sugalmazni ott, ahol méltányos bizalom lenne a helyénvaló, és
ezzel szemben ismét vak bizalmat szereznek ott, ahol méltányosan kellene magunkra vigyázni.

A magyarok patriotizmusa nagyon gyakran a németek ellenében egyesül, akik, ahogy már em-
lítésre került, gyakran összeütközésbe kerülhetnek azokkal. Figyelmük legközelebbi tárgyai azok
a németek, akik hozzájuk a legközelebb vannak, az osztrákok. A távolabbi tartományokból szár-
mazó németek sokkal előbb bizalmat és szeretetet nyernek tőlük, mint ezek. Ismerek némelyeket,
akikre a magyarok „bennszülöttként” tekintenek, és akiket szeretnek. Igaz, hogy ezek nem keres-
ték a befolyást közügyekben, amit a magyarok egy osztrákról, aki az országba érkezik, feltételez-
nek. Bizony érthető, hogy könnyen támadhatnak efféle érzületek egy nemzetnél, amelyen egy

másik uralkodik, s amely még több önállóságot és személyes karaktert őrizne meg. A másik oldalról azonban azt hiszem, azt is észre kell venni, hogy a magyar, ha a bizalmat nehezen is szerzi meg, ha megszerezte, nem is veszti el könnyen, és ha egyszer meggyőződött az őszinte rokonszenvről, azt meleg részvétellel és hálával viszonzza. Nagyon heves ellenség, de állhatatos barát is, ha egyszer az. Azonban ez az utóbbi ritkán történik meg. A bizalmát egészen el kell nyerni, ha vezetni akarják. Az mégis nagyon nehéz. Egészen be kell hatolni a gondolataiba, és legfőképp képesnek kell lenni egészen meggyőzni arról, hogy nincsenek hátsó szándékaink. Ha akarata ellenére jót akarunk tenni vele, úgy annak veszélynek tesszük ki magunkat, hogy a jóra rosszként tekint. Ez egy olyan érzület, amely túlságosan is az ember természetében leledzik, s amelyet minden országban jól mérlegelnie kellene azoknak, akik egy nemzettől azt követelik, hogy változtassa meg sajátos karakterét, hogy ezáltal a kultúrában előrehaladhasson.*)

*) Adelung úr mondja Versuch einer Geschichte der Kultur des menschlichen Geschlechts [‘Az emberi nemzet kultúrtörténetének próbája’] című műve 431. oldalán. „Ha Magyarország oly bölcs lesz, hogy az ő régi, egészen a háborúhoz szabott alkotmányától, amely a magasabb kultúrával nem fér össze, képes lesz eltérni, úgy hamarosan el fogja érni a szép férfias kultúrát, amely a testi erő és a szellemi erények megfelelő arányából áll.” – Én nem lehetek ezen a véleményen. Egy nemzet sohasem tér el az alkotmánytól. Az [alkotmány] magától, fokozatosan változik, vagy a külső körülmények, erővel veszik el [a nemzettől] azt. Nem követelhető egy nemzettől, hogy térjen el az alkotmánytól, mert az nem fér össze a magasabb kultúrával. Minden kultúra viszonylagos. Az a kultúra, amely magasabb, mint az alkotmány (a legmesszemenőbb értelemben véve: beleértve a kormányzást, az életmódot, az ismereteket, az ipart), az bizonyosan ártalmas. Mind a három [sic!] csak fokozatosan javítható, ha a jobbtásnak alaposnak és nem pusztán csillogónak kell lennie. Aki az egyiket elszakítja a többitől, aki egy úgynevezett *magasabb kultúrát* – és ha még a legjobb és legműveltebb nemzetet is választaná mintául – egy másik nemzetre egyenesen át akar terjeszteni, sosem fogja célirányosan előmozdítani egy nemzet kultúráját.

Azt hiszem, ez a dolog teljesen rossz megítélés alá esik. Csak AZ A KULTÚRA tud TARTÓS lenni, amely a NEMZETKARAKTERBŐL és az ALKOTMÁNYBÓL indul ki és azon alapszik.

Bár Pozsony lakói, nem kevés szokást vettek át a szomszédos Ausztriától, maradt azonban még nagyon sok a sajátos magyar szokások közül, amely egy figyelmes szemlélő számára szembeötlő lesz. Nekem legalábbis úgy tűnik, hogy a magyar sokkal komolyabb mint az osztrák, ezt már Pozsonyban is észrevenni. A kényelmesség mindkét nemzetre jellemző: de a magyar úgy nyugodt, hogy kényelmessége mellett mégis több az élénkség. Testének izmai erősebbek, és szelleme mélyebbre hatol, ha meg is akarja azt erőltetni. Hazaszeretete okozza, hogy mindent elsősorban az országára vonatkoztat. Még a magyar nemzeti viselet is e hazaszeretet következménye. Egy magyar, aki németesen öltözve jár, nem könnyen remélhet előmenetelt országában. Ennélfogva azt találni, hogy a mánások között, akiknek nincs szükségük arra, hogy szerencséjüket keressék, sokan használják a német öltözéket. Nekik bizony nagyon nincs igazuk, mert a magyar öltözék mindkét nemnek nagyon jól áll. Jóllehet a női nem képviselőit Pozsonyban többnyire francia öltözékben látni, a férfiak azonban többnyire magyar civilöltözéket hordanak, amely valamivel hoszszabb, mint a katonáltözék és szokás szerint nyáron is prémmel bevont.

443. o. Egy pár megjegyzést akarok itt még tenni a magyar nyelvről. – Ezt a nyelvet még nem vetették alá elégséges kritikai vizsgálatnak. Nagyon fontos észrevételeket lehetne tenni róla, különösen, ha azt az ország alkatával és a kultúra fokával, amelyen a nemzet áll, akarnák összevetni. A nyelv egy idegen számára is sok kellemmel és jóhangzással bír, kiváltképp az itteni, oly bájos szépnem szájából. Az, amint mindenki megerősíti, aki azt érti, hajlékony, nagyon nyomatékos, és többféle fordulat [kifejezésére] képes. Egyfelől meglehetősen gazdag, másfelől azonban nagyon szegény. Majdnem minden szó, a kultúra, vagy a kultúra következményei a szláv vagy német eredetet sugallják. Például az ERDBEERE-t úgy nevezik, ERDBÉR – (az az *eper*), a Maierhaus Majorház. Ennek a nyomnak jobban utána kellene járni, mivel az ország történetével való összevetés során többféle következtetést le lehetne vonni ebből. *)

*) Azt a megjegyzést tették, hogy az angol nyelvben minden élő állat elnevezése, amelyet meg-
esznek, angol vagy német eredetű, s az elkészített húсок elnevezéseinek eredete francia. Például:
Ochse – Ox [‘ökör’], Rindfleisch – Beef [‘marhahús’], Kalb – Calf [‘borjú’], Kalbfleisch – Veal
[‘borjúhús’], Schaf – Sheep [‘juh’], Hammelfleisch – Mutton [‘birkahús’]. A Hódító Vilmos által
legyőzött britek az elkészítést, vagy az elkészítés megjobbítását a normandoktól tanulták.

Az is nagyon szembeötlő, hogy sok fogalom csak a szavak második jelentésével vagy körülírás-
sal adható vissza. Például nincs külön szó arra, hogy LEUCHTER. Azt mondják: KYERGYA-TARTO,
egy eszköz a gyertya tartására. Az ANYA annyit tesz Mutter; a heilige Mutterkirche [kifejezést] így
adják vissza: Anya-szent-egy ház, szó szerint: Mutter heilig vereint Haus [‘anya szent egyesült ház’].

A minap megparancsolták, hogy Magyarországon minden nyilvános ügyben, még a perekben
is, nem lehet használni se a hazai nyelvet, sem a Magyarországon második hazai nyelvű vált la-
tint, hanem csupán a németet, amihez a nemzet nem szívesen akar alkalmazkodni. Nem az én
tisztem, hogy a politikai okokat, amelyek az uralkodót – aki egy német – erre a rendeletre ösztö-
nítették, fejtegessem, s ezért tehát nem bocsátkozom bele. De filozófiai szempontból igen bizonyos,
hogy egy nemzet nem egészen a képzettség azon fokának és módjának felel meg, ahogy az náluk
van. Egy viselet, amely egy nemzetnek nagyon jól áll, egy másoknak túl szűk vagy túl széles, követ-
kezésképpen kényelmetlen lehet; s így van ez a nyelvvel is. Egy nép nyelve mindenkor teljességgel
e nép általános fogalmainak és életmódjának felel meg. A nyelv bizonyára nagy befolyással van a
nemzetkarakterre, de a nyelvnek mégis előbb kell igazodnia a nemzetkarakterhez, mint fordítva.
Ha a magyarokat az uralkodó hatalma arra kényszerítené, hogy általánosan a német nyelvet hasz-
nálják, ami mindig nehéz vállalkozás lesz, úgy a német nyelvnek bizonyosan az ő fogalmaikhoz
kellene alkalmazkodnia. Amilyen [a német nyelv], a magyar nemzet számára kényelmetlen lesz, s
tehát ezáltal a nemzet büntelenül szenved. A [német nyelv] magyar-németté válik. Most nézzük
meg ezt a latin tekintetében is, amelyet a magyarok és a lengyelek most mint élő nyelvet beszélnek.
Vannak, akik gúnyolódnak ezen, s bizonyosan jogtalanul. Valóban nem látják helyesen a valódi
természetét ennek az egy holt nyelvből létrehozott mesterséges, élő latin szógyűjteménynek. Ezt
a latint *tisztátalannak* nevezik, s az persze az is, s annak kell lennie szemben az egykori rómaiak
latinjával. Ez [a latin] elfogadta a népek természetét, amelyek élő nyelvvé akarták tenni. Bizonyosan
lengyellé és magyarrá vált. Ez arra is rávilágít, hogy a lengyel latin milyen nagyon különbözik, s
milyen nagyon különböznie kell a magyar latintól. Hasonló észrevételt lehet tenni a francia nyelv-
ről, amelyet Franciaországon kívül, különösen Németföldön és az északi országokban írnak és
beszélnek. [Ez az általuk használt nyelv] még a jó fejek minden fáradozása ellenére is lehetetlen,
hogy teljes mértékben franciává váljon. Az sosem fogja tudni követni az észrevétlenül zajló módo-
sulásokat, de az idővel nagyon észrevehetőket igen, azokat, amelyeket a francia nyelv, mint minden
élő nyelv elszenved, nemcsak a nemzet cselekvésmódjának folyamatos módosulása által, hanem az
oly nagyon sokféle író ismét csak ezáltal módosult képzelőereje által is. A francia a németek szá-
mára Franciaországban mindig idegen marad, ha csak afféle kis változtatásokról volna is szó, ame-
lyek azok voltak, amelyek nyomán Theophrasztoszt még egy athéni füvesasszony is athéninek is-
merte fel.

A tudós magyarok az exjezsuita Sajnovics állítását, miszerint a magyar nyelv a lappal azonos,
nem tartják egyébnak, mint egy régóta ismert hipotetikus tétel eltűlésének. Sajnovics Hell páter
útítársa volt, amikor azt meghívták Dániába, hogy *Vardo*-ban megfigyelje a Vénusz Nap előtti át-
vonulását. - - - a 17. oldal kihagyva - - - Sajnovics is szeretett volna feltűnést kelteni és megmutatni,
hogy egy jezsuita távolabb nézhet, mint mások. Ha valaki, aki sem magyarul, sem lappal nem tud,
az ő értekezéseit olvassa, még az is látja, hogy az ott idézett hasonló szavak sokkal csekélyebb
számúak, mintsem hogy azokból valamilyen következtetést lehessen levonni, a legkevésbé azt,
hogy a két nyelv TELJESEN AZONOS lenne. Főképp, mivel ráadásul sok hasonlóság nagyon erőltetett.
Hogy a két dialektus között rokonság van, az a tudósok előtt rég ismert volt. Az azonban, hogy a
két nyelv teljesen azonos lenne, még nagyon messze van ettől. A hasonlóság, amit Sajnovics ex
simili usu pronominum affixorum et suffixorum item praepositionum [‘a névmások, az affixumok
és suffixumok továbbá az előjárószavak hasonló alkalmazásából’] a két nyelv között meg akar ta-
lálni, más hasonló észrevételek mellett mélyebbre megy az általános filozófikus nyelvtan terépen,
mint ahová úgy látszik, Sajnovics páter megérkezett. Ha ebben a tekintetben nem túl ismert nyelv-

vet tudnánk és akarnánk összevetni, úgy talán azt találnánk, hogy ilyesféle hasonlóságok szívesen mutatkoznak a nemzetek nyelvei között, amely nemzetek sokáig a kultúra egy alacsonyabb fokán álltak, s amelyek kevésbé kiművelt irodalmi nyelvvél bírnak. E hasonlóságoknak tehát egészen más alapjuk lehet, mint amelyet Sajnovics páter készíteni akar nekik.

Ez áll Nicolaiban lap 448. – A' Magyar Országi kis Nebenreise végződik lap 450. –
(ford. D. E.)

1783. Augustusban Pozsonyban
volt (Nicolai Reisen ['Utazások'], VI. rész, 362. o.)

a legjobb marhahús egy font 5 krajcár
a leghitványabb bor egy mérő 2 és fél krajcár
egy font rizs 8 krajcár - 1 font olvadt vaj 15 krajcár

Minden külföldi áru nagyon drága volt, például: egy font kávé 45 krajcár, egy font cukor szintén 45 krajcár. Most Januárban 1810 a' Kávénak fontja Újhelyben 10 Rft a' nádmézé 12. – a' tehénhús 11 és 12 xr. a' rossz bor iccége 18x.– (ford. D. E.)

TÁBLÁZATOK

[AZ ÉN PANDEKTÁM. ELSŐ KÖTET.]

I. csomó
[197–204; 167–174]

1. Barcsay Ábrahám	1808. augusztus 9. előtt.
2. Barcsaynak sírkövére	
3. A'Zsibói Kastély felibe	
4. Egri Kánonok Gusztínyi János	
5. A' Németet-termő tölgy	
6. Egy Magyar Püspök a' Rákóczy idejében	
7. Kandó Gábor Úr Kassán 1788 táján	
8. Kazinczy András és Rhédey Lajos	
9. Kazinczy András Dietális Követeket candidál.	1808. augusztus 9.
10. Vay József és Bagaméri (a' nagy fejű)	1808. augusztus 9. után.

II. csomó
[239–242; 199–202]

11. [Aszalai János' (megholt Gréczi fogságában 1796. Octob. 12d.) keze-írása.]	1804. november után.
12. Kazinczy László, Kapitánysága alatt	

III. csomó
[243–260; 191–208]

13. Elegie von prof. Hartmann	1806–1808.
14. Klopsotcks Edone	
15. Kleists Lalage	
16. Amyntas	
17. Chloe.	
18. 1786.13. Apr.	
19. Der Kampf.	
20. Resignation	
21. Le chat et le miroir	

IV. csomó

[281–292; 223–234]

22. Friedrich Nicolai Rákoczy Ferenczről.	1809. február körül.
23. Eperjesi hóhérlások. 1687.	1809. február körül.

V. csomó

[293–316]

24. Des Qu. Horatius Flaccus Werke von Joh. Heinr. Voss	1809. május 30. körül.
---	------------------------

VI. csomó

[317–332; 627–642]

25. Homers Werke von Joh. Heinrich Voss	1809. május 30. körül.
26. Die epische Fabel der Psyche	
27. Simonde Sismondi Histoire des republicues	
28. Terentznek Eunuchját és Phormióját	

VII. csomó

[365–386; 399–420]

29. Das Dekameron des Boccaccio.	1808. január körül.
30. Homoioteleüton az Anglusnál.	
31. Angol Nyelv és Grammatika.	

VIII. csomó

[389–400; 301–310]

32. Schiller irtózott a' házi gondoktól	1809. május 12. után.
33. Emilia Galotti	
34. [Göthének énekeihez]	
35. [Romans du Nord]	
36. An Göthe, über sein Sonett	
37. [Heilig-Tugendhaft]	
38. [Tacitus – Suetonius.]	
39. [Biographie]	
40. [L'amour médecin]	

41. Ausztriai Monarchia' népeisége	1809. október 14. után.
42. [Fr. Bouterwek's Aesthetik]	
43. [Kurzgefasste Nachrichten]	
44. Johann Christoph Schmidt	

IX. csomó
[418–426; ~~311–320~~.]

45. Ráth Mátyás Győri Luther. Predik.	1809. január 1. előtt, kiegészítve 1812-ben vagy később.
46. Welchen König Der Gott.	1809. január 1. előtt
47. Laxier, „Mittel für Erwachsene	
48. [Aula Familiárisok]	
49. Argand' lámpájáról való tudósításom.	
50. Csokonainak és Herdernek egy gondolatja.	1809. január 1.
51. Papi köpű	1809. január 1. után.

X. csomó
[429–430; 397–398]

52. Adelungnak egy intése a' Grammatikusokhoz.	1808 körül.
53. Apáczai Csere János	

XI. csomó
[431–444; 477–486]

54. [Könyvjegyzék1]	≥1809.
55. Kartigám	
56. Salamon Gessners	
57. [Könyvjegyzék2]	
58. [Bey Buchhändler Johann Georg Binz]	

XII. csomó
[451–458; 493–500]

59. [Első dolgozása egyik Sonnetemnek]	?1809.
60. [Könyvjegyzék3]	
61. Ernst Moritz Arndt's	
62. [Könyvjegyzék4]	
63. [Chronika der Hungarn]	
64. [A rézmetszés művészete]	
65. [A könyvnyomtatás korai emléke]	
66. [Marha-bilyegem]	
67. [Artaria]	

XIII. csomó
[459–462; 367–369]

68. Oeuvres de J. J. Rousseau	1811.
69. Az Iliász	1811. június 5. után
70. [Collection de petits formats]	

XIV. csomó
[463–478, 351–365]

71. Gleditschia triacanthos	?1808.
72. Stomfán	
73. [Verzeichniss der vorzüglichen Fruchtbäume]	
74. [Verzeichniss der ökonomischen Saamen]	1808 vagy később.
75. [Anzeige von schönen Gewächsen]	

XV. csomó
[479–494; 323–338]

76. [Klopstock]	1808. december 30. előtt.
77. [Etwas für Liebhaber der Canarienvögel]	
78. [Lichtenberg munkáji]	
79. [Stattliche Mummereyen]	
80. [Loosbuch]	

81. [A nagykállói megyeháza királyképei]	
82. [Wolfgang Kilian és Dominicus Castos]	
83. Plato Aristophanesre. in Analect. Brundii	
84. Herder Schöne Liter[atur] u. Kunst.	
85. Nachträge zu Sulzers allgem[eine] Theorie der Schönen Künste	1808. december 30. körül.
86. Könyvek Binznél, Bécsben.	1808. december 30. után.
87. [J. G. Binz – J. G. Mössle könyvkatalógusa]	
88. Philosophisches Gemäehde	
89. A' Gróf Grasalkovics familia	
90. Palatínus Battyáni Lajos	
91. Rákóczy Györgynek, a' Ildiknak, öszvejevetele	1810. március 3. után.

XVI. csomó
[127–156; ~~115–144~~]

92. IPHIGENIA név	1806. november 22. után.
93. Tokaji bor legjobb volt a' XVIII. Százban	
94. Michael de Hungaria	1806. november 22.– 1807. július 19.
97. [Bugaczi csárda]	
98. [129, 117] – Korrektheit	1807. július 19.
99. Argand	1807. július 19. után.
115. Arany Gyapjú' Rende	
116. Sz. Leopold' Rende	1808. január 6. után.
148. [Epaminondasz]	
149. Czikornyák	1808. január 16.
165. Rudolph I. Habsburg.	1808. március 10. után.
172. Rousseunak egy szava	

XVII. csomó
[195–216; ~~291–312~~]

173. A' Lacy büstje alá	1808.
196. Csend	
197. E és I olvad	

XVIII. csomó
[219–232; 167–180]

198. Kritik	1808.
199. Gnome	
200. Glossa	
201. Digamma	
202. Jean Paul	
203. Schönheit	
204. Jean Paul írásai	
205. C. betű	
206. a' Nagy-Graduál' Kiadója	
207. A' boldogúlt Prof. Szentgyörgyi Istv. Úr' tréfája	
208. Virág Benedek	
209. Bildhauer Houdon, in Paris	
210. Chevalier Bouflers	
211. [Lehmann]	
212. Marmontel	
213. Les Incas	
214. L'origine de la plupart des Contes Moraux de Marmontel	
215. Johann Christoph Friedr. Schulz	

AZ ÉN PANDEKTÁM. MÁSODIK KÖTET.

XIX. csomó

[I.]

216. [I.] Pandecták. II.	1810.
--------------------------	-------

XX. csomó

[3–8]

217. Kaiser Karls VI. pragm. Sanction	1809. augusztus 1. után.
218. Mich. Ország	
219. Jezsuitákat	
220. Esztero	
221. Petronell	
222. Pressburgs flächeninhalt	
223. Pozsonyi vár	
224. D'Alembert Magyar-Országról	
225. Libror. Censura in Hungaria	
226. Nemzeti nyelvek a' deák helyébe	
227. I. Ferdinánd gyermekei	
228. Joan. Capistranus de Observantia	

XXI. csomó

[21–312]

229. Sonettók	1809. április 22. körül.
230. Wieland – 244. Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe	
245. [Meiners Geschichte]	1809. július 24.
246. Einige Gedanken über Literatur	1809. július 24.–1809. december.
256. Grammatische Gespraech v. Klopstock	1809. december.
257. Kant über die Pädagogik.	1809. december.
258. Az Erdő	1810. január 3. után.
259. Herder, A' Weimári Superintendus	1810. január 3.–1810. augusztus.
261. John Friedrich, Bécsi metsző	1810. augusztus.
267. Russische Sprache	

XXII. csomó
[312–360; 643–690]

269. Stylistika, Versificatio	1809. május után.
270. philosophisch	
271. Metricus német versek	
272. Ugyan-az	
273. Pericles	
274. Klopstock, Winkelmann, Lessing, Göthe	
275. Holbeins Porträte	
276. RAPHAEL	
277. Holbein	
278. Literatur eines Volkes	
279. Geist des jetztigen Zeitlaters	

XXIII. csomó
[367–392]

280. Demosthenes – Cicero	1809. augusztus–november.
281. Kevélység	1809. november–december.
282. Herder	
283. [Freyherr von Kereke]	
284. Wer Schrieb zuerst die deutsche Spr. mit Lateinischen Buchstaben?	
285. [Goldsmith]	
286. [Dorottya]	
287. Philosophia	1809. december 6.

XXIV. csomó
[395–500]

288. Küsse, aus dem Latein[ischen] des Joh. Secundus	1809. december 6.–1810. március.
289. Fernow (C.L.) Römische Studien	
290. Büschenthal (L. M.) Gedichte	
291. Bücher zum Verkauf	
292. Bouterwek's Aesthetik	1810. március 28. előtt.
293. Mad. de Sévigné	1810. március 28. után.
294. Des Cicero auserlesene Reden	

295. Holzapfel	
297. Betrachtungen über den Zeitgeist	
298. Horátz' Satyráji	
299. Feljebb vagy Fellyebb	
300. Első Sonettemnek	
301. Magyar Sonettek	
302. Palafox an General Lefebure	
303. Ányos Pál' versei	
304. atyáik e, vagy attyaik?	

XXV. csomó
[502–507]

304. [Gróf Zichy Ferencz Anglus kertje]	1803–1807.
305. [Gróf Viczayé]	
306. [Orczy kertje]	
307. Rudolph Vitsch	
308. Az Acsin Komárom mellett	
309. [Kis-Zár hegy szőleji]	
310. [Beylage zur Pressburger Zeitung]	
311. Második Sonettómnak papirosra-tétele. Széphalom, 1809. April. 22dikén.	1809. ápr. 22. után.
312. 1811. Apr. 28dikán	1811. április 28. vagy később.

AZ ÉN PANDEKTÁM. HARMADIK KÖTET.

XXVI. csomó
[1–2]

313. [Előszó]	1810. január 6.
---------------	-----------------

XXVII. csomó
[3–4]

314. Thornwaldsen, a' Faragó	1819.
315. Cimon és Péra	
316. [Schrenck A Nozing]	
317. Bécsben vett, és még ma is bírt képeim. 1791.	
318. [Socrates vor den Richtern]	

XXVIII. csomó
[5–14]

319. Rákóczy György, a' Ildik, Bátori Sófának férje, Ferencznek, a' Zríni Ilona' férjének, atyja, Aprilisban, 1657., a' Svécziái Királlyal, XIdik Károlyllyal, öszvejö.	1809. október–november között.
320. Tabulae Peutingerianae	
321. Cicero de Off. L. II.	
322. Rousseau	
323. Pope	
324. Pollio	
325. [Petrarcha sírfelirata]	
326. Petrarchának Sonnetjeit Voltaire gúnyolja	
327. Pfeffel. Ramler.	
328. Régi írókat nem tanácsos modernizálni	
329. Jobbágy=Optimates	1810. január vagy később.
330. Iramló unstaett.	1810. január után.
331. Zsolozma, Celsuma.	
332. félem azt	
333. A' poézis nem próza; 's szállása eltávozhat a' prózai szóllástól.	

XXIX. csomó

[–]

334. Nyomtatványok	1823 vagy később.
--------------------	-------------------

XXX. csomó

[15–126; 5–114]

335. Allgemeine Sprachkunde	1808. február 7.
336. Shakespears Hamlet	1808. február 7. után.
337. НЕСТОРЪ (Nestor)	

XXXI. csomó

[3–72]

338. A zsidói nagy megholt	1810. január 22. körül.
339. Büchercensur	1810. január 22.–1810. május.
340 [Guelf, Gibelin]	
341. Soltész	
342. Francia nyelv	
343. annál...minél	
344. Az Erdő	
345. Schillers Literarische Würdigung	
346. Németre fordított francia Tragoed	
347. Corneille – az ő Rodogünje. Német poétai stílus.	
348. rossz fordító.	
349. [Herdernek felesége]	
350. P. Rutilius	
351. coma, rutila	
352. Herdernek munkáji annunciálva	
353. Voltair's Tancred u. Mahomet	
354. [System des Gleichgewichts]	
355. Franz v. Sonnenberg	
356. Collin's Regulus	
357. [Gedichte und Phantasie von Tian]	
358. Botanik.	
359. d'Arnaud de Baculásra	
360. Sonetto	

361. [Kalligone. von J. G. Herder	
362. Lied	
363. [Magyar Régiségek és ritkaságok]	1810. május 17. után.
364. Guide des Voyageurs en Europe par M. Reichard	1810. június 15.–augusztus 20.
365. Pázmány Péter, ha hazafi volt-e?	
366 [Batthyáni Lajos Palatinus]	1810. augusztus 14. után.

XXXII. csomó

[–]

367. Első Ferencz Római Császár' Frankfurti Koronázása.	?
---	---

XXXIII. csomó

[437–438]

368. Béiktatni, statuere	1810. december 28. után.
369. Ürményi Jozsef	
370. Báró Prónay Simonné	

XXXIV. csomó

[3–40]

371. Udv. Consiliárius és Septemvir Vay. József Úrral lételem	1810. november 27. után.
372. Spielmann	
373. Schloissnigg	
374. Nem egyesült Görög	
375. Szvetic	
376. Barcsay Ábrahám	
377. Vay Miklós és Széchényi	
378. Consiliárius Ferdényi Nagy Váradon	
379. Gróf Festetics Györgynek érdemei 's gyengéji	1810. december 15.–1811. január 15.
380. II. József mint választott Secretáriusokat	
381. Oberster Barcsay Ábrahámnak sírkövére	1811. január 15. után.
382. Maria Theresiának tulajdon kezével tett írása	
383. Briefwechsel zwischen Kaiser Napoleon und dem Erzherzog Karl. 1810	
384. Báró Apor József	1811. március 16. után.
385. B. Wesselényi Miklósnak Tempelejére	

386. Pesten történt tolvajságok 1810.	
387. Vida László érdemei a' Magyar Theatrum körül, 's elbúcsúzása a' Directorságtól, 1811.	1811. augusztus 15. után.
388. Kazinczy András	
389. Johann Rombauer, Mahler	
390. Leopold Kisling Bildhauer	

XXXV. csomó
[353–376]

391. Mélt. Aranka György Úrnak K. F. baráti szíves tiszteletét.	1810. július 1. után.
392. Bocskay István felől emlékezet a' Zemplény Vármegyei Archívumban	1810. augusztus 14. után.
393. fazék, jobban fazak	
394. oltalom	
395. Guide de Voyageurs en Europe par Reichard	
396. Kis József	
397. Flächeninhalt u. Volksmenge	
398. Allgemeines Summarium der Seelenbeschreibung	
399. Prof. Schedius Lajos Úr előadása	
400. Flächeninhalt von Ungarn	
401. Thucydides.	
402. Guelfes, Gibelins.	
403. Wielandnak írói érdemei	

XXXVI. csomó
[407–408]

405. Olasznak német nyelv	?
406. Győri Püspök (Piarista) Fengler	?
407. Döfés Card. Batthyánin 's Gróf Zichy Károlyon, a Judex Curiaen, a' II. Leopold alatt tartott Diaetán	?

XXXVII. csomó
[73–134]

408. Allgemeine Sprachkunde	1808. február 28.
409. Berlíni Könyváros Nicolai Friedrich	

RÖVIDÍTÉSEK

Allgem., Allg.	Allgemeine
Allg. Lit. Zeit., A. L. Z.	Allgemeine Literatur Zeitung
Amst., Amstel., Amster.	Amszterdam
Apr.	április
ap.	apud
Aufl.	Auflage
Aug.	Augusztus
Bd./Bde.	Band/Bände
b.	bei
compl.	complète
Dec., Decemb. Xbr.	december
e.	ein, eine
engl.	englisch
febr.	február
fol.	folio
fr.	französische
frhr.	freiherr
ft., f.	forint
Ged.	Gedichte
g., gr.	groß
Intellbl.	Intelligenzblatt
J.	Jahr
Jan.	január
Jun., Jún.	június
Jul., Júl.	július
kl.	klein
Köt.	kötet
Kpf.	Kupfer
l., L., L.	lap, livre (könyv/kötet)
Lpz., Leipz.	Leipzig
Lips. Lit. Zeit	Leipziger Literatur Zeitung
Lit., Liter.	Literatur
Máj., Mai., May.	május
Mart.	március
mf., mfr.	mérföld
mh.	meghalt
Morgenbl.	Morgenblatt
Msr.	Monsieur
Nov., Novbr.	November
N.	Numero
Oct., Octob., 8ber	Október
od.	oder
p., pag.	pagina, page
Pand.	Pandekta
Pap.	papír
Prof.	professzor
Rec.	recenzens
Rthlr., Rth., Rthl.	Reichsthaler

samntl.	samtliche
S. St.	Seite
Sept., 7br., Septbr.	szeptember
sond.	sondern
Spr.	Sprache
Suppl.	Supplementum
St.	Saint
Th., Thl.	Theil
T., Tom.	Tome
Üb.	Über
u.	und
u. s. w.	und so weiter
übs.	übersetzt
Vf.	Verfasser
Vienn., Vindob.	Wien/Bécs
Vol.	Volume
v.	von
x.	krajcár
z. B.	zum Beispiel
Jen. Lit. Zeit.	Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung
Hálai A. L. Z.	Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung

Levéltári és kéziratári források rövidítése

MTA KIK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (Budapest)
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár

Periodikák rövidítése

EphK	Egyetemes Philologiai Közlöny
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
HALZ	Hallesche Allgemeine Literatur-Zeitung
JALZ	Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung
MKsz	Magyar Könyvszemle

BIBLIOGRÁFIA

A kiadott Kazinczy szövegek címének rövidítése

- FN = Kazinczy Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. Szilágyi Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti művek)
- KAZLEV = *Kazinczy Ferenc levelezése*, I–XXI. kötet, s. a. r. Váczy János, MTA, Bp., 1890–1911. – XXII. kötet, s. a. r. Harsányi István, MTA, Bp., 1927. – XXIII. kötet: 1927 óta előkerült és kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye, s. a. r. Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza, Akadémiai, Bp., 1960. – XXIV. kötet (3. pótkötet) s. a. r. Orbán László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. (Kazinczy Ferenc művei: Harmadik osztály; Levelezés) = XXV. kötet (Hivatali Levelezés), s. a. r. Soós István, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. (Kazinczy Ferenc művei: Harmadik osztály; Levelezés)
- KÖLTEMÉNYEK = Kazinczy Ferenc, *Költemények* I–II. sajtó alá rendezte Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018 (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti művek, Második osztály; Fordítások, Harmadik osztály; Levelezés)
- MAGYUTAK = Kazinczy Ferenc, *Magyarországi Utak*, s. a. r. Orbán László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015 (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti Művek)
- PEml. = Kazinczy Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. Orbán László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti Művek)
- SZÉPLIT = Kazinczy Ferenc, *Szép Literaturá*, s. a. r. Bodrogi Ferenc Máté, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Kazinczy Ferenc művei: Második osztály; Fordítások)
- EL = Kazinczy Ferenc, *Erdélyi Levelek*, s. a. r. Szabó Ágnes, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Kazinczy Ferenc művei: Első osztály; Eredeti Művek)
- ABAFI 2012 = ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Hasonmás kiadás (1900). Tarandus, Bp., 2012.
- ÁCS 2007 = ÁCS Anna, *Kisfaludy Sándorné Szegedy Róza: gazdálkodó nagyasszony a 19. század elején* = A nők világa: Művelődés és társadalomtörténeti tanulmányok, szerk. Fábri Anna, Várkonyi Gábor, Argumentum, Bp., 2007, 29–37.
- ÁCS (szerk.) 2015 = Esterházy Pál, *a műkedvelő mecénás, egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*, szerk. ÁCS Pál, Reciti, Budapest, 2015.
- ADB = *Allgemeine Deutsche Biographie. Auf Veranlassung Sener Majestät des Königs von Bayern, hrsg. durch die historische Commission bei der Königlichen Akademie der Wissenschaften* unter der Redaktion von Rochus Freiherr von Liliencron, Duncker & Humboldt, Leipzig, 1875–1912. (<https://www.deutsche-biographie.de>)
- AISZKHÜLOSZ 1985 = AISZKHÜLOSZ, *Heten Théba ellen*, ford. Jánosy István = *Aiszkhülosz drámái*, ford. Devecseri Gábor et al., Bp., Európa, 1985.
- AJKAY 2018 = AJKAY Alinka, *Inkább magyarul – Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye*, Universitas, Bp., 2018.
- APÁCZAI 1977 = APÁCZAI CSERE János, *Magyar Enciklopédia*, s. a. r. Szigeti József, Kriterion, Bukarest, 1977.
- BACHRACH 1942 = BACHRACH Imre, *Rumy Károly György és a Jénai Egyetem*, Minerva Könyvtár, Bp., 1942.
- BAGI 2019 = BAGI Zoltán Péter, *Türkenlouis – Bádeni Lajos (1655–1707)*, Kronosz, Bp., 2019.
- BATSÁNYI 1798 = Ányos Pál? Munkáji, Kiad. Batsányi János. Bétsben, Özvegy Alberti Ignatzné betűjével, 1798. (Magyar Minerva I. kötet.)
- BENDA 1957 = *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, I–III. kötet, s. a. r. BENDA Kálmán, Akadémiai, Bp., 1957.

- BEŇOVÁ (ed.) 2010 = *Ján Rombauer (1782–1849. Levoča – Petrohrad – Prešov*, ed. Katarína BEŇOVÁ, Slovenská Národná Galéria, Bratislava, 2010.
- BIDNER 1941 = BIDNER Ákos, *Az eperjesi vértörvényszék*, Luther Társaság, Bp., 1941.
- BIRKÁS 1948 = BIRKÁS Géza, *Francia utazók Magyarországon*, Universitas Szegediensis, Szeged, 1948.
- BÍRÓ 2003 = BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi, Bp., 2003.
- BIRO 2006 = BIRO Doina, *Hatalom és kötelesség között. A Batthyány család asszonyai és lányai a századok folyamán* = A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Kőrmenden, szerk. Nagy Zoltán, Kőrmend Város Önkormányzata, Kőrmend–Szombathely, 2006, 37–45.
- BÍRÓ 2011 = BÍRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2011.
- BLKÖ = *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, főszerk. Constant von Wurzbach, Wien, 1856–1891.
- Bódi 2021 = Bódi Katalin, *Kazinczy a múzeumban: Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú cikkeinek értelmezési esélyeiről* = Bódi Katalin, Látásgyakorlatok. Kontextusok Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú írásaihoz, ELKH–Reciti, Bp., 2021, 133–159.
- BODROGI 2011 = BODROGI Ferenc Máté, *Rumy Károly György a Grácia fogalmáról*, Itk, 2011, 708–716.
- BOECKH 1822 = Franz H. BOECKH, *Wiens lebende Schriftsteller, Künstler und Dilettanten im Kunstfache*, Bauer, Wien, 1822.
- BONFINI 2019 = Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. Kulcsár Péter, szerk. Gyurgyák János, Gyurgyák Anna, Osiris–Balassi, Bp., 2019.
- BORDAS 1985 = *Dictionnaire Bordas de la littérature française*, főszerk. Henri Lemaître, Bordas, Paris, 1985.
- BOROVSKY (szerk.) 1900 = *Szabolcs vármegye, A „Magyarország vármegyéi és városai” állandó munkatársai Központi Bizottságának felügyelete alatt írták A Szabolcsvármegyei helyi munkatársak*, szerk. BOROVSKY Samu, Apolló Irodalmi Társaság, Bp., 1900.
- BORSA 2000 = BORSA Gedeon, *Régi hazai szerzők és munkáik*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1994–1998, OSZK, Bp., 2000, 325–346.
- BUBRYÁK 2003 = BUBRYÁK Orsolya, *Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1618–1684)* = *Ars Hungarica* 2003, 225–280.
- BUTTLAR 1999 = Adrian von BUTTLAR, *Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete*, Balassi, Bp., 1999.
- CICERO 1885 = CICERO, Marcus Tullius, *Cicero a kötelességekről*, ford., bev., és jegyzetekkel ellátta Csengeri János, MTA, Bp., 1885. (Görög és latin remekírók)
- CICERO 1992 = Marcus Tullius CICERO, *A végzettről*, ford., az utószót és a jegyzeteket írta Szekeres Csilla, Európa, Bp., 1992.
- CICERO 2004 = Marcus Tullius CICERO, *Tusculumi eszmecsere*, ford. Vekerdi József, Allprint, Bp., 2004.
- CICERO 2012 = Marcus Tullius CICERO, *Cicero összes retorikaelméleti művei*, szerk. Adamik Tamás, Kalligram, Pozsony, 2012.
- COTTA 2012 = *Der Verleger Johann Friedrich Cotta: Chronologische Verlagsbibliographie 1787–1832*, hrsg. von Deutsches Literaturarchiv und Walter Fischer, Walter de Gruyter, Berlin, 2012.
- CSATKAI 1983 = CSATKAI Endre, *Kazinczy és a képzőművészetek*, szerk. Galavics Géza, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Bp., 1983.
- CSETRI 1990 = CSETRI Lajos, *Egység vagy különbség. Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai, Bp., 1990.
- CSOKONAI 1999 = CSOKONAI Vitéz Mihály, *Levelezés*, s. a. r. és a jegyzeteket írta Debreczeni Attila, Bp., Akadémiai, 1999, (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei).
- CZIFKA 1978 = CZIFKA Péter, *A pályakezdő Ferenczy István* = *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*, szerk. Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig, Akadémiai, Bp., 1978.
- CZIFRA 2013 = CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmaiban*, Ráció, Bp., 2013.

- CZIFRA 2014 = *Kazinczy Ferenc levelezése a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában*, Katalógus, összeállította CZIFRA Mariann, MTA KIK, Argumentum, Bp., 2014.
- CZIGÁNY 2018 = CZIGÁNY István, *Egy nápolyi hadvezér karrierje a Magyar Királyságban – Antonio Caraffa 1680–1690* = Caraffa 330. 1687–2017. *Stúdie k dejinám Prešovského krvavého súdu*, szerk. Kónya Peter, Annamária Kónyová, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov, 2018, 57–87.
- CZUCZOR–FOGARASI 1862 = CZUCZOR Gergely–FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, Emich Gusztáv, Pest, 1862–1874.
- DEBRECZENI 1993 = DEBRECZENI Attila, *Csokonai, az újrakezdések költője, (A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben)*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1993.
- DEBRECZENI 2011 = DEBRECZENI Attila, *Egy Adalék Pázmányhoz és Kazinczyhoz. = Eruditio, virtus et constantia: tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. Imre Mihály [et al.], Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011, 160–164.
- DEMEK 1891 = DEMEK Győző, *Matthison hatása irodalmunkra*, EphK, 1891, 225–270.
- DESCARTES 1993 = René DESCARTES, *Értekezés a módszerről: Értekezés az értelem helyes használatának s a tudományos igazságok kutatásának módszeréről* = *Igazságkeresők: Galileo Galilei (1564–1642) és René Descartes (1596–1650) művei*, ford. Zemplén Jolán, Interpopulart, Szentendre, 1993.
- DIENES–UGRAI 2013 = Dienes Dénes, UGRAI János, *A Sárospataki Református Kollégium története*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.
- DIOGENÉSZ 2005 = DIOGENÉSZ Laertiosz, *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei I. – II. kötet*, ford. Rokay Zoltán, Jel Kiadó, Bp., 2005.
- DOMANOVSKY (kiad.) = DOMANOVSKY Sándor, *József Nádor iratai*, Első kötet 1792–1804, Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1925.
- DOMANOVSKY 1944 = DOMANOVSKY Sándor, *József nádor élete*, Első rész. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1944.
- DONCSE CZ 2016 = DONCSE CZ Etelka, *„mert lelkeinket a' múlt szerencsétlenség örökre összeköté” – Verseghy Ferenc és fogolytársai kapcsolata a szabadulás után*, It, 2016, 4–25.
- ECKHARDT 1917 = ECKHARDT Sándor, *Az aradi közművelődési palota francia könyvei*, Réthy, Arad, 1917.
- ECKHARDT 1922 = ECKHARDT Sándor, *Magyar rózsakeresztesek*, Minerva, Bp. 1922.
- EGYED 2001 = EGYED Emese, Adieu, édes Barcsaym, Mentor, Marosvásárhely 2001.
- EGYED 2016 = EGYED Péter, *Sipos Pál filozófiája* = *Matézis, mechanika, metafizika. A 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban*, szerk. Gurka Dezső, Gondolat Kiadó, Bp., 2016, 39–56.
- FÁBIÁN 2012 = FÁBIÁN Borbála, *Egy francia találmány Magyarországon. Az Argand-lámpa a XIX. századi magyarországi közvilágításban* = *Újlatin kultúrák vonzásában*, szerk. Oszetzky Éva, Bene Krisztián, PPTE, Pécs, 2012, 217–237.
- FALLENBÜCHL 1967 = FALLENBÜCHL Zoltán, *Adalékok Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel Magyarország-térképe kiadásának történetéhez* = *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1967, 446–457.
- FAYOLLE 1807 = François Joseph Marie FAYOLLE, *Les quatre saisons du Parnasse, ou choix de poésies légères depuis le commencement du XIXe siècle*, Paris, 1807.
- FENYŐ 1961 = FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*, Akadémiai, Bp., 1961.
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik*, Fényes Elek, Pest, 1851.
- FERINCZ (ford.) = *Régmúlt idők elbeszélése: A Kijevi Rusz első krónikája*, ford. FERINCZ István, szerk. Balogh László, Kovács Szilvia, Balassi, Bp., 2015.
- FERENCZI 1993/1994 = FERENCZI Ilona, *Kísérlet a liturgia egységesítésére az Erdélyi Fejedelemségben (a 17. század első felében)*, Magyar Egyházzene, 1993/1994, 21–30.
- FICHTE 1981 = Johann Gottlieb FICHTE, *Válogatott filozófiai írások*, Gondolat, Bp., 1981.
- FIELDING 1984 = Henry FIELDING, *Tom Jones I. kötet*, Európa, Bp., 1984.

- FILEP 2004 = FILEP Tamás Gusztáv, *Az eperjesi teátrum* = Kortárs, 2004, 80–87.
- FITZ 1940 = FITZ József, *Gutenberg*, Hungária könyvek, Bp., 1940.
- FRAKNÓI 2002 = FRAKNÓI Vilmos, *Gróf Széchenyi Ferenc*, Osiris, Bp., 2002.
- FRANK–FRIMMEL 2008 = Peter R. FRANK–Johannes Frimmel, *Buchwesen in Wien 1750–1850: kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*. Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2008.
- FRIED 1996 = FRIED István, *Az érzékeny neoklasszicista, Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely–Szeged, 1996.
- GALAVICS 1999 = GALAVICS Géza, *Magyarországi angolkertek* = Adrian Von Buttlar, *Az angolkert*, Akadémiai, Bp., 1999.
- GALAVICS 2005 = GALAVICS Géza, *Az angolkert mint utópia*, MTA, Bp., 2005. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián.)
- GÁRDONYI 1930 = GÁRDONYI Albert, *Régi pesti könyvkereskedők*, Stephaneum, Bp., 1930.
- GERBER 2009 = *Greek Iambic Poetry*, transl. by Douglas GERBER = Loeb Classical Library, 2009, 20–31.
- GERGYE 1993 = GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, MTA Könyvtára, Bp., 1993. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 21.)
- GOETHE 1985 = Johann Wolfgang GOETHE, *Johann Heinrich Voss lírai költeményei* = Johann Wolfgang Goethe válogatott művei. Irodalmi és művészeti írások, ford. Görög Livia, Európa, Bp., 1985.
- GOTTSMANN–HÖRNER 2007 = Carola L. GOTTMANN–Petra HÖRNER, *Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs: vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, De Gruyter, Berlin, 2007.
- GÖMÖRY 1931 = REZIK János, *Az 1687. évben felállított eperjesi vérpad, vagy az eperjesi vérfürdő. – Theatrum Epericense anno 1687 erectum seu laniena Epericensis*, ford. GÖMÖRY János és Pogány Gusztáv, Transcius, Liptovský sv. Mikuláš, 1931. (A Szlovenszkói Ág. Hitv. Ev. Egyház történeti emlékei – Monumenta Evangelicae Augustanae Confessionis Ecclesiae in Slovacia, 1. köt.)
- GRANASZTÓI 2010 = GRANASZTÓI Olga, *Kazinczy és a korai angol tájképi kertek Magyarországon* = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről, szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Monika, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010, 193–206.
- GRANASZTÓI 2015 = GRANASZTÓI Olga, *A szépnem hazaszeretete avagy hogyan mentette meg két nő Magyarországot 1722-ben* = Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat 2015, 67–95.
- GRANASZTÓI 2017 = GRANASZTÓI Olga, *Széphalom: egy angolkert utópiája* = Irodalomismeret, 2017, 54–90.
- GREXA 1913 = GREXA Gyula, *Carafa és az eperjesi véstörvénytörvénysek*, Gömöri Zoltán könyvnyomdája, Rozsnyó, 1913.
- GYÖRFFY 1995 = GYÖRFFY Miklós, *A német irodalom története*, Corvina, Bp., 1995.
- HAJDU 1982 = HAJDU Lajos, *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*, Akadémiai, Bp., 1982.
- HAJÓS 1995 = HAJÓS József, *A magyar filozófia múltjából. Jegyzetek Hanák Tibor szintéziséhez*, Erdélyi Múzeum, 1995, 107–122.
- HALÁSZ 1987 = HALÁSZ Előd, *A német irodalom története*, Gondolat, Bp., 1987.
- HÁRS 2012 = HÁRS Endre, *Herder tudománya*, Kalligram, Pozsony, 2012.
- H. BALÁZS 1967 = H. BALÁZS Éva, *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus*, Akadémiai, Bp., 1967.
- H. BALÁZS 2005 = H. BALÁZS Éva, *Életek és korok. Válogatott írások*, MTA Történettudományi Intézet, Bp. 2005.
- HEINRICH 1916 = HEINRICH Gusztáv, *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808.*, MTA, Bp., 1916.
- HELMECZY 1816 = HELMECZY Mihály, *Értekezés az úgy nevezett Ujtításokról a' Nyelvben. XLII.* = Berzesenyi Dániel versei, Pest, 1816. (2. bővített kiadás egy kalauz értekezéssel Helmecezi Mihály által.)
- HÉRODOTOSZ 2000 = HÉRODOTOSZ, *A görög-perzsa háború*, ford. Muraközi Gyula, Osiris Kiadó, Bp., 2000.

- HÓMAN–SZEKFI 1990 = *Magyar Történet*, V. kötet, írta és szerk. HÓMAN Bálint, SZEKFI Gyula, (hasonmás kiadás), Maecenas Kiadó, Bp., 1990.
- HOMÉROSZ 1974 = HOMÉROSZ, *Iliász*, ford. Devecseri Gábor, Magyar Helikon, Bp., 1974.
- HORATIUS 1989 = Quintus HORATIUS Flaccus, *Horatius összes művei Bede Anna fordításában*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1989.
- HORATIUS 1997 = Quintus HORATIUS Flaccus, *Horatius költeményei*, szerk. jegyz. Bálint István János, Seneca Kiadó, Bp., 1997.
- HORN 1915 = ELLA HORN, *Geschichte der ersten Aufführung von Schlegels Hamlet-Übersetzung auf dem Kgl. Nationaltheater zu Berlin. Mit unveröffentlichten Briefen Ifflands und seiner Frau an A. W. Schlegel* = Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft, 1915, 34–52.
- HORVÁTH 1838 = HORVÁTH Mihály, *Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára*, A' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Buda, 1838.
- HOVÁNSZKI 2017 = HOVÁNSZKI Mária, *A muzsikusz Verseghy, avagy a „Magyar Hárfa” zenei- és énekköltői munkássága* = Zenei repertoár és zenei gyakorlat a 18. századi Magyarországon, szerk. Szacsvai Kim Katalin és munkatársai, MTA BTK Zenetudományi Intézet, Bp., 2017, 331–393. (Műhelytanulmányok a 18. század zenetörténetéhez 2.)
- HÓGYE = HÓGYE István, *Kazinczy Ferenc és családja vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén Vármegye levéltárában*, BAZ Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely, 1990. (Borsodi Levéltári Füzetek 30.)
- ISZOKRATÉS 1846 = *Tetralogia: Isokrates négy beszéde*, ford. Szabó István, Hartleben K. A., Pest, 1846. (Hellen könyvtár 2.)
- IUSTINUS 1992 = Marcus Iunianus IUSTINUS, *Világkrónika a kezdetektől Augustusig. Kivonata Pompeius Trogus művéből*, ford. Horváth János, s. a. r. Bollók János, Az utószót Borzsák István írta, Helikon, Bp., 1992.
- IUVENALIS 1964 = *Saturnae. Decimus Iunius Iuvenalis szatírái latinul és magyarul*, ford. jegyz. Muraközy Gyula, bev. Horváth István Károly; Akadémiai Kiadó, Bp., 1964. (Görög és latin írók.)
- JAKAB 1936 = JAKAB Ferenc, *Kisfaludy Sándorné, Szegedy Róza élete*, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr, 1936.
- JANKOVICH 2002 = *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*. Kiállítási Katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. november 28.–2003. február 16., szerk. Mikó Árpád, MNG, Bp., 2002.
- JORDHEIM 2019 = Helga JORDHEIM, *Functions of Secrecy – Herder and the Masonic Elements of Enlightenment Thought*, <https://critica-massonica.webnode.it/functions-of-secrecy-herder-and-the-masonic-elements-of-enlightenment-thought/>
- KALLIMAKHOSZ 1976 = *Kallimakhosz himnuszai*, ford. Devecseri Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1976. (Az ókori irodalom kiskönyvtára)
- KAZINCZY/BÁRÓCZY 1814 = KAZINCZY Ferenc, *Báróczy Sándor' élete, Báróczynak Minden Munkái*, újrakiadta Kazinczy Ferenc, Nyolczadik kötet. Pesten: Trattner János Mátýásnál, 1814, 1–35.
- KAZINCZY, Hotkócz 1806 = Kazinczy Ferenc: *Hotkócz, Ánglus-kertek*, Hazai Tudósítások, 1806, 31. sz., 262–263.; 32. sz., 268–271., 33. sz., 276–279.
- KAZINCZY, Ürményi 1826 = KAZINCZY Ferenc, Ürményi Ürményi József, Felső-Magyarországi Minerva, 1826, 643–648.
- KAZINCZY 1879 = *Kazinczy Ferenc összes költeményei II.* kiad. Abafi Lajos, Aigner L., Bp., 1879. (Nemzeti Könyvtár, Kazinczy Ferenc összes munkái)
- KAZINCZY [1884] = KAZINCZY Ferenc, *Magyar Pantheon*, kiad. Abafi Lajos, Aigner L., Bp., [1884]. (Nemzeti Könyvtár, Kazinczy Ferenc összes munkái, V. kötet)
- KAZINCZY 1998 = *Kazinczy Ferenc összes költeményei*, kiad. Gergye László, Balassi Kiadó, Bp., 1998.
- KAZINCZY 1987 = Kazinczy Ferenc, *Az én életem*, vál., szerk., bev., jegyz. Szilágyi Ferenc, Magvető, Bp., 1987. (Nemzet és emlékezet)
- KEREKESHÁZY 1938 = Dr. KERKESHÁZY József, *Báró Kerekes Zsigmond a Mária Terézia Rend lovagja*, Hadtörténelmi Közlemények, 1938, 153–175.

- KERÉNYI 1990 = *Magyar Színháztörténet*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Bp., 1990.
- KESZTYÚS 1991 = KESZTYÚS Tibor, *Schlözer és a finnugor nyelvtudomány* = Tanulmányok a finnugor nyelvtudomány történetének témaköréből, szerk. Kiss Jenő és Szűts László, Akadémiai Kiadó, Bp., 1991.
- KINCSES 2011 = KINCSES Katalin Mária, *Johann Christoph Deccard könyvkatalógusa Cornides Dániel hagyatékában*, Soproni Szemle, 2011, 417–445.
- KIRCHNER 1958 = Joachim KIRCHNER, *Das Deutsche Zeitschriftwesen. Seine Geschichte und seine Probleme*, I. kötet, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1958.
- KIS 1806 = Kis János, *A magyar nyelvnek mostani álláspontjáról, kimíveltetetése módjairól, eszközeiről*, Trattner M. betűivel, Pest, 1806.
- KISS (kiad.) 2006 = *Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon*, szerkesztette, a kézirat szövegét gondozta és a bevezetőt írta Kiss Endre József, Sárospatak, 2006. (Acta Patakina XIX.)
- KÖLCSEY 2005 = KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés*, I. kötet, 1808–1818, s. a. r. Szabó G. Zoltán, Universitas Kiadó, Bp., 2005.
- KÓNYA 2013 = KÓNYA Péter, *Eperjes mint a felsőmagyarországi evangélikus művelődés központja a 16–17. században*, A Thököly-felkelés erődje: *Eperjes* = Eperjesi Tükör, szerk. Sturm László, Dobsony Erzsébet, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov, 2013, 69–85., 85–103.
- KÓNYA 1995 = KÓNYA Péter, *A Sáros vármegyei várak és más erődítmények az utolsó Habsburg-ellenes felkelésekben*, Studia Agriensa XV. Eger, 1995.
- KOROKNAY 1963/1964 = KOROKNAY Gyula, *Francisco Wrabetz képsorozata Nyíregyházán*, A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve VI–VII. kötet, 1963/1964.
- KOVÁCS Ida (szerk.) 2009 = *A Szép és a Jó: Kazinczy és a művészetek*, Kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2009. május 27.–2010. február 28. [Katalógus], szerk. KOVÁCS Ida, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009.
- KRISTÓF 1911 = KRISTÓF György, *Adatok Barcsay Ábrahám életéhez*, Erdélyi Múzeum 1911, 249–268.
- KULCSÁR 1996 = KULCSÁR Krisztina, *18. századi német utazók Magyarországon, 1740–1785*, Sic Itur ad Astra, 1996, 83–113.
- KULCSÁR 2003 = KULCSÁR Péter, *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700* = A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig, összeáll. Kulcsár Péter, Balassi–OSZK, Bp., 2003, 439–440.
- KURZ 1992 = William S. KURZ, *Apostolok Cselekedetei. A Collegeville-i bibliakommentár eredeti szövege magyar fordításban*, Korda/Bencés, Kecskemét/Pannonhalma, 1992.
- LUKÁCSI 2005 = LUKÁCSI Zoltán, *Egy ismeretlen Apor. Apor József (1759–1813) prédikációi*, ItK 2005, 494–503.
- MÉL = *Magyar Életrajzi Lexikon*, I–IV., Akadémiai Kiadó, Bp., 1967–1994.
- MKL = *Magyar Katolikus Lexikon*, Szent István Társulat, Bp., 1993–2014.
- MAMŰL = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, középkor és kora újkor, I–XIII., főszerk. Kőszeghy Péter, Balassi Kiadó, Bp., 2003–2013.
- MAGYAR MŰVÉSZET 2018 = *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*, főszerk. Sisa József, szerk. Papp Júlia, Király Erzsébet, MTA BTK–Osiris kiadó, Bp., 2018.
- MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE = *Magyarország története 1790–1848*, 5/I. főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vörös Károly, Akadémiai, Bp., 1980. (Magyarország története tíz kötetben)
- MAJLÁTH 1887 = MAJLÁTH Béla, *A sorsvető könyvek és egy ismeretlen XVI. századi magyar fortuna*, MKsz, 1887, 1–46.
- MÁLYUSZ (kiad.) 1926 = *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795*, kiad. MÁLYUSZ Elemér, Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1926.
- MÁLYUSZ 1939 = MÁLYUSZ Elemér, *A türelmi rendelet: II. József és a magyar protestantizmus*, Magyar Protestáns Irodalmi Társulat, Bp., 1939.
- MARCUS AURELIUS 2016 = MARCUS AURELIUS, *Elmékedések*, Helikon, Bp., 2016.
- MARCZALI 1878a = MARCZALI Henrik, *A porosz magyar viszonyok 1789–90-ben*, Századok, 1878, 305–325.

- MARZALI 1907 = MARZALI Henrik, *Az 1790/91-diki országgyűlés*, I–II. kötet, Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1907.
- MARZALI 1898 = MARZALI Henrik, *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815.)* = A magyar nemzet története, VIII. kötet, főszerk. Szilágyi Sándor, Athenaeum, Bp., 1898.
- MARGÓCSY 1998 = MARGÓCSY István, *Kazinczy és a Magyar Aglája* = In memoriam Verseghy Ferenc 5. Emlékkönyv a Szolnokon 1997. szeptember 18–19-én rendezett Verseghy tudományos ülésszak anyagából. szerk. Szurmay Ernő, Verseghy ferenc könyvtár, Szolnok, 1998, 31–37.
- MELLER 1906 = MELLER Simon, *Ferenczy István élete és művei*, Athenaeum, Bp., 1906.
- MÉSZÁROS 2012 = MÉSZÁROS Kálmán, *A szatmári béke aláírói és további sorsuk*, Századok, 2012, 887–913.
- MIHALIK 2017 = MIHALIK Béla Vilmos, *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében. (1670–1699)*, MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2017 (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések).
- MISKOLCZY 2007 = MISKOLCZY Ambrus, *Termékeny baragvások, avagy a szabadság-óda „rejtélye”*. *Kazinczy Ferenc nyílt és rejtett dialógusa Batsányi Jánossal és Sipos Pállal*, Holmi, 2007, 145–167.
- MOHAY 2015 = MOHAY Borbála, *Kazinczy és az Orczy-kert*, Irodalomtörténet, 2015, 259–278.
- MOLIÈRE 1954 = *Molière válogatott vígjátékai*, szerk. Gyergyai Albert, Kardos László, Gáspár Endre, Szépirodalmi, Bp., 1954.
- MOLNÁR 2009 = MOLNÁR Antal, *A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon* = Lehetetlen küldetés?: jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században, L'Harmattan, ELTE TDI, Nyitott Kv., Bp., 2009, 17–28.
- MONOK 2007 = *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700.*, szerk. MONOK ISTVÁN, OSZK, Bp., 2007.
- MONOK 2012 = MONOK István, *A művelt arisztokrata, a magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Kossuth, Eszterházy Károly Főiskola, Bp., Eger, 2012.
- MONOK 2014 = MONOK István, *Hungary and Transylvania and the European Publishing Centres in the Sixteenth Century. The Cases of Paris, Basel and Venice* = A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks, and Representations, 1541–1699, ed. Gábor Almási, Szymon Brzeziński, Ildikó Horn, Kees Teszelszky and Áron Zarnóczki, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, pp. 229–252.
- MÚVLEX 1966 = *Művészeti Lexikon*, II., főszerk. Zádor Anna, Genthon István, Akadémiai Kiadó, Bp., 1966.
- NAGYIVÁN = NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, I–XII. és pótkötet, Pest, 1858–1868.
- NAGYLEXIKON 2003 = *Magyar Nagylexikon*, főszerk. Bárány Lászlóné, Akadémiai Kiadó, Bp., 2003.
- ORBÁN 2010 = ORBÁN László, *A Maris históriája* = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről, szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Monika, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010, 451–464.
- ORPHEUS 2001 = *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. Debreczeni Attila, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. (Csokonai Könyvtár. Források 7.)
- OSZTRÁK MAGYAR MONARCHIA 1891 = *Az Osztrák Magyar Monarchia Írásban és Képben, Karinthia és Krajna*, VI. kötet, Magyar Királyi Államnyomda, Bp., 1891.
- OTTLIK 2013 = OTTLIK Géza, *Ősök és elődök: Otylyk György élete* = Eperjesi Tükör, szerk. Sturm László, Dobsony Erzsébet, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov, 2013, 67–68.
- PALLAS = *Pallas nagy lexikona*, V., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1893.
- PALMA 1785 = PALMA Károly Ferenc, *Notitia Rerum Hungaricarum*, 1 kötet. Weingand et Koepff, Pest, 1785.
- PLIHÁL 2001 = PLIHÁL Katalin, *Térképi források és segédletek a „mapa generalis regni Hungariae...” szerkesztésénél* = A magyar térképészet nagyjai, Lipszky János (1766–1826), Mikoviny Sámuel (1700–1750). Tudományos emlékülések előadásai és kiállítási katalógus, szerk. Plihál Katalin, Reisz T. Csaba, Török Enikő, Osiris, Bp., 2001.

- POÓR 2003 = POÓR János, *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*, Universitas, Bp., 2003.
- RÁDAY 1955 = *Ráday Pál iratai*, I. 1703–1706. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Akadémiai Kiadó, Bp., 1955.
- RADU 2008 = Lupescu RADU, *Hunyadi Mátyás: az ösöktől a hatalom küszöbéig* = Hunyadi Mátyás, a király: Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490, szerk. Farbaky Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András, Budapesti Történeti Múzeum, Bp., 2008.
- RADVÁNSZKY 2013 = RADVÁNSZKY Anikó, „*Hol vagytok Lutheránusok, hogy protestáljatok?*”: *Adalék az eperjesi véstörvényészéle történetéhez Zrínyi Ilona Radvánszky Jánosnak címzett levele alapján* = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére, szerk. Ajkay Alinka, Bajáki Rita, Mondat Kiadó, Vác, 2013, 337–353.
- RADVÁNSZKY 1868 = Radvánszky János, *Keserves jegyzéseim*, Győri Közlöny, 1868, 25. sz.
- RADVÁNSZKY 1870 = *Radvánszky János naplója*, közli M. Papp Dénes, Magyar Polgár Nagy naptára, 1870.
- RADVÁNSZKY 1905 = RADVÁNSZKY László, *A Radvánszky család története 1738-ig*, Lévai Izsó könyvnyomdája, Sajókaza, 1905.
- RÉCSEY 1901 = RÉCSEY Viktor, *Collin „Regulus”-a Wesselényi Miklós báró kiadatlan fordításában* = EPhK, 1901, 20–32.
- RÉCSI Emil: *Magyarország közjoga*, Löw Tóbiás nyomdája, Buda-Pest, 1869.
- REISZ T. 2002 = REISZ T. Csaba, *Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében*, Cartofil, Bp., 2002.
- RÉVÉSZ 2000 = RÉVÉSZ Emese, *Az utolsó Zrínyi* = Történelem-Kép: szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon, szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin, MNG, Bp., 2000, 608–609. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai.)
- ROUSSEAU 2017 = Jean-Jacques ROUSSEAU, *Politikafilozófiai írások*, Atlantisz, Bp., 2017.
- RÓZSA 1955 = RÓZSA György, *Friedrich John és a magyar felvilágosodás írói*, Művészettörténeti Értesítő, 1955, 223–229.
- R. VÁRKONYI 2006 = R. VÁRKONYI Ágnes, *II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták* = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig, szerk. Szilágyi Csaba, PPKÉ BTK, Piliscsaba, 2006, 180–187.
- R. VÁRKONYI 2007 = R. VÁRKONYI Ágnes: *Zrínyi Ilona* = A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében, szerk. Bene Sándor, Hausner Gábor, Budapest, Zrínyi, 2007, 181–206.
- SALOMON 1906 = Ludwig SALOMON, *Geschichte des deutschen Zeitungswesens*, I–II. kötet, Schulzische Hof-Buchhandlung, Oldenburg–Leipzig, 1906.
- SCHREYER–UECKER–MARDIKES 2014 = *Homer in Print: The Transmission and Reception of Homer’s Works*. Exhibition on view from Jan. 13, 2014 – The Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, rendezte Alice Schreyer, Catherine Uecker, Catherine Mardikes, <https://www.lib.uchicago.edu/collex/exhibits/homer-print-transmission-and-reception-homers-works/translating-homer/>
- SENECA 2004 = Lucius Annaeus SENECA, *Seneca prózai művei*, I–II. kötet, Szenczár Kiadó, Bp., 2004.
- SISA 2005 = SISA József, *A dégi Festetics-kastély*, MÁG, Bp., 2005.
- SOÓS 2005 = SOÓS István, *II. József nyelvrendelete és a „bivatalos Magyarország”* = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből, szerk. Bíró Ferenc, Argumentum, Bp., 2005, 261–301.
- STIBLI 2007 = STIBLI Anikó, *Az eperjesi Zimmermann könyvtár 1687-ben esztergomi iskoláskönyvben*, MKsz, 2007, 44–63.
- STRADA 1940 = STRADA Ferenc, *Izdenczy József az államtanács első magyar tagja*. Gróf Klebersberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 1940, 54–149.
- SUETONIUS 1975 = SUETONIUS, *Caesarok élete. Tizenkét életrajz*, ford. Kis Ferencné, utószó, jegyz. Hegyi György, Európa, Bp., 1975. (Bibliotheca classica.)
- SVÁBY 1895 = SVÁBY Frigyes, *A XIII szepesi város története*, Reiss Ny., Lőcse, 1895.
- SZAKÁLY 2003 = SZAKÁLY Orsolya, *Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1736–1824)*, ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2003.

- SZIJÁRTÓ 2017 = SZIJÁRTÓ István, Emberek és struktúrák a 18. századi Magyarországon. A politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben, Akadémiai nagydoktori thesis, ELTE, 2017. <http://real-d.mtak.hu/1036/>
- SZILÁGYI 1998 = SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 16.)
- SZILÁGYI 2011 = SZILÁGYI Márton, *Egy politikai „pálfordulás” a 18–19. század fordulóján. Vázlat Rhédey Lajos pályafutásáról* = Korall, Társadalomtörténeti folyóirat, 2011, 54–80.
- SZILÁGYI 1891 = SZILÁGYI Sándor, *II. Rákóczy György 1621–1660*, Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1891 (Magyar történeti életrajzok)
- SZILY 1999 = SZILY Kálmán, *A magyar nyelvújítás szótára – a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*, Hornyánszky Viktor, Bp., 1902. (Nap Kiadó, Bp., 1999, reprint.)
- SZÍN-MŰVLEX 1994 = *Magyar Színházművészeti Lexikon*, főszerk. Székely György, Akadémiai, Bp., 1994.
- SZINNYEI = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XXIV., Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése, Bp., 1891–1914.
- SZIRMAY 2008 = SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben: Hungaria in parabolis*, ford. Vietórisz József, s. a. r. Csörsz Rumen István, Bp., 2008, Kolozsvár, Kriterion, 2008. (Téka)
- SZÖRÉNYI 1996 = SZÖRÉNYI László, *A neolatin költészet Magyarországon a XIX. században* = Memoria Hungarorum: Tanulmányok a régi magyar irodalomról, Balassi, Bp., 1996, 174–197, 189:
- SZÖRÉNYI 2010 = SZÖRÉNYI László, *Kazinczy Sallustius-fordítása* = Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. szerk. Debreczeni Attila–Gönczy Mónika, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010, 112–121.
- TACITUS 1970 = *Tacitus összes művei*, I–II. kötet, ford. Borzsák István, Helikon, Bp., 1970. (Bibliotheca classica)
- TÁJSZÓTÁR 1893 = *Magyar Tájszótár* I. kötet, szerk. Szinnyei József, Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, Bp., 1893.
- THIENEMANN 1912 = THIENEMANN Tivadar, *Német és magyar nyelvújító törekvések*, EPhK, 1912, 78–138.
- TITUS LIVIUS 1976 = TITUS LIVIUS, *A római nép története a város alapításától 1–7.* (I–XLV.) Európa Kiadó, Bp., 1976.
- TORRENS 1999 = Hugh TORRENS, *Robert Townson (1762–1827): Gondolatok egy rendkívüli politbiztor természetű utazóról* = Robert Townson magyarországi utazásai. Az 1997. szeptember 26-án Debrecenben tartott „Townson Emlékülés” előadásai, szerk. Rózsa Péter, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.
- TÓTH 2007 = TÓTH Kálmán, *A Kultsár–Prónay-féle pályatétel*, ItK, 2007, 147–169.
- TÓTH 2010 = TÓTH Gergely, *Felekezeti és történelmi emlékezet. A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi honi történetírásban* = Történelmi Szemle 2010, 13–36.
- VARGA 2000 = VARGA Kálmán, *A gödöllői kastély évszázadai*, MÁG, Bp., 2000.
- VARGA J. 2007 = VARGA J. János, *Zrínyi János Antal, a király foglya* = A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben, szerk. Bene Sándor, Hausner Gábor, Zrínyi, Bp., 2007, 207–218.
- VÁCZY 2012 = VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc és kora* I–II., s. a. r., Kovács Dániel, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012
- VÁLLAS 1848 = VÁLLAS Antal, *Nemzeti Encyclopaedia, avagy Magyarország és Erdélynek állam-, földrajzi és történelmi nevezetességei, szótár-alakban*, szerkeszté Vállas Antal, Hartleben Konrád Adolf, Pesten, 1848.
- VISKOLCZ 2018 = VISKOLCZ Noémi, *Eva Thökölyová (1659–1716)* = Ženy rodu Esterházyovcov, szerk. Anna Jónasová, Galanta Literarna, Galánta, 2018, 72–78.
- V. MOLNÁR = V. MOLNÁR László, *Életutak találkozása: Tessedik és Szaborszkij* = Valóság, 2002, 22–36.
- VOLTAIRE 1994 = *Voltaire válogatott versei*, szerk. Baranyi Ferenc, Mikszáth, Bp., 1994.
- VÖLGYESI 2009 = VÖLGYESI Orsolya, *Kazinczy és Zemplén vármegye nemesi társadalma az 1820-as évek közepén*, Zempléni Múza. Társadalomtudományi és kulturális folyóirat, 2009, 20–31.

- VÖLGYESI 2010 = VÖLGYESI Orsolya, *Írók, szerepek, stratégiák*, Ráció, Bp., 2010.
- WALLENTINYI 1912 = WALLENTINYI Dezső, *Ferenc István levelei*, Rábely Miklós és fia Könyvnyomdája, Rimaszombat, 1912.
- WELLMANN 1978 = WELLMANN Nóra, *A Habsburg Birodalom titkosrendőrségének kiépülése és működése I. Ferenc uralkodása idején* = Nyolc tanulmány a XIX. századi magyar történet köréből, Újkori Magyar Történeti TDK, Bp., 1978.
- WERTHEIMER 1902 = WERTHEIMER Ede, *Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király*, Budapesti Szemle, 1902, 7–9.
- WINCKELMANN 1964 = Johann Joachim WINCKELMANN, *Geschichte der Kunst des Altertums*, Hermann Böhlau, Weimar, 1964.
- XENOPHÓN 2003 = *Xenophón filozófiai és egyéb írásai*, ford. Steiger Kornél et al., szerk. Németh György, Osiris, Bp., 2003. (Sapientia Humana.)
- ZADÁNYI 1941 = ZADÁNYI Éva, *Batsányi János és Johannes von Müller*, Danubia, Bp., 1941.
- ZEITSCHRIFTEN 1959 = *Zeitschriften und Almanache der deutschen Klassik*, szerk. Heinz Stolpe, Nationale Forschungs- und Gedenkstätten der klassischen deutschen Literatur, Weimar, 1959.
- ZOLTAI 1980 = ZOLTAI Dénes, *Bevezető* = A.W. Schlegel és F. Schlegel, Válogatott esztétikai írások. Gondolat, Bp., 1980.
- ZSÁMBÉKY 2006 = ZSÁMBÉKY Mónika, *A Batthyány hercegek özanyja, Strattmann Eleonóra. Egy regegyes életút vázlatja*, Vasi Szemle, 2006, 713–722.
- ZSINDELY 1968 = ZSINDELY Endre, *Johannes von Müller und Ungarn* = Separatdruck aus Festschrift Karl Schib Hef, Druck und Verlag Karl Augustin, Thayngen, 1968, 361–381.

NÉVMUTATÓ

- Abafi Lajos 308, 328, 498, 634, 667, 669, 681,
 682, 684, 692, 693
 Ács Anna 720, 746
 Ács Pál 746
 Adelsheim Johanna 253, 355, 366, 691–694
 Adelung, Johann Christophe 72, 133, 159, 282,
 384, 385, 493, 554, 728
 Aigner Ferenc Ádám 684
 Aiszkhülosz 421, 423
 Ajkay Alinka 746, 753
 Alexandriai Philon 109, 447
 Almásy (Almási) Ignác 66, 376
 Alxinger, Johann Baptist von 559, 581
 Amman, Jost 406
 Andreä, Johann Valentin 123, 473–474
 Anonymus (Belae Notarius) 121, 216, 467–469,
 63–632
 Ányos Pál 193, 593–595
 Apáczai Csere János 73, 385–387
 Apor József 260, 699–700
 Apuleius, Lucius 357
 Aranka György 264, 543, 708
 Argand, François-Pierre Amédée 69, 102, 377,
 379–380, 426–427
 Arisztogeiton 541
 Arisztophanész (Aristophanes) 91, 404, 408
 Arisztotelész 541
 Arndt, Ernst Moritz 82, 393, 395
 Arnim, Achim von 530
 Artaria, Carlo és Francesco 84, 393, 397, 398,
 610, 612
 Asboth Zsuzsanna 376
 Aszalay János 28, 29, 259, 323–324, 698
 Augustus 105, 207, 436, 461, 619

 Bachrach Imre 349, 746
 Bacon, Francis 103, 429
 Baculard d’Arnaud, François-Thomas-Marie
 de 225, 650
 Bagaméri Nagy András 26, 322
 Bagi Zoltán Péter 339, 746
 Bajza József 550, 587, 634, 667, 669
 Balázs Éva, H. 672, 682, 685, 749
 Baldacci, Anton Maximilian 252, 689
 Balog Péter → Ócsai Balogh Péter
 Bánffy György 260, 512, 700
 Baranyai Borbála 703
 Baranyay (Baranyai) Ferenc 45, 343
 Baranyi Gábor 240, 477, 664
 Baranyi József 70
 Bárczay Ferenc 498
 Barcsay Ábrahám 21–22, 252–253, 255–257,
 307, 308, 309, 310, 311, 312, 381, 425, 482,
 484, 623, 625, 670, 690–691 696, 697
 Barebone 112, 451
 Baróti Szabó Dávid 496
 Basta György (Giorgio Basta) 265, 709–710
 Báthory (Bátori) Zsófia 204, 379, 613
 Báthory Zsigmond 528
 Batsányi János 193, 594–595, 612, 647, 682, 746
 Batthyány Ádám, II. 97, 416, 417
 Batthyány Aloyz (Aloysius) 277, 722
 Batthyány Károly 97, 416
 Batthyány Lajos Ernő 97, 240, 416, 417, 633,
 663–664, 721
 Batthyány Strattmann József 247–248, 445, 671,
 673, 677, 678, 682, 722
 Batthyány Vince 445
 Batthyány-Strattmann II. Lajos 392, 416–417,
 452
 Baumberg Gabriella 595
 Baur, Samuel 371
 Bayle, Pierre 94, 153, 522–523
 Beck Pál 686
 Beck, Christian Daniel 181, 575
 Becker, Wilhelm Gottlieb 195, 489, 598–599,
 600
 Becske Lajos 421
 Bede Anna 452
 Beer, Johann Christoph 406
 Bél Mátyás 78, 79, 469, 665
 Béla, IV. (Árpád-ház) 477
 Benda Kálmán 672, 682, 683, 684, 746
 Benedek Mihály 70, 382
 Benová, Katarína 706, 746
 Bentley, Richard 54, 360
 Benzel, Christian Carl 176, 568
 Beothy (Beöthy) Imre 247, 672, 681
 Beothy János 703
 Beothy Victoria 376
 Bercsényi Miklós 342, 347
 Berlász Jenő 559
 Bernáth Klára 498
 Bertók János 45, 343

- Bertuch, Friedrich Justin 348, 349, 362
 Berzeviczy Gergely 144, 333–334, 507, 532, 684–685
 Berzeviczy Sándor 275, 719–720
 Berzsenyi Dániel 354, 359, 410, 425, 486–487, 500–501, 529, 530, 566, 589, 590, 624, 639, 653, 669, 700, 709, 713
 Bessenyei György 252, 309, 359, 360, 690–691
 Bethlen János 386
 Bethlen Susána → Bethlen Zsuzsanna (Barcsay Ábrahámné)
 Bethlen Zsuzsanna (Barcsay Ábrahámné) 22, 309, 312
 Bethlen Zsuzsanna (Teleki Sámuelné) 312
 Beverelli 196, 601–602
 Bezegh György 45, 49, 344
 Bidner Ákos 339, 343
 Binz, Johann Georg 75, 79, 94, 95, 387, 392–393, 404, 411
 Birkás Géza 525
 Birkenstock, Johann Melchior Freiherr von 127, 484, 696
 Bíró Annamária 747
 Biro Doina 416, 747
 Bíró Ferenc 747
 Bisinger, Joseph Constantin 372
 Blaeu, Joan 388
 Blaeu, Willem Janszoon 206, 388, 615, 616
 Blair, Hugh 449
 Blümner, Heinrich 575
 Boccaccio, Giovanni 57, 82, 361, 363
 Bocskai (Bocskay) István 264–265, 662, 709–710
 Bode, Johann Christoph von 557
 Bode, Johann Gottfried von 220, 488, 640–642
 Bódi Katalin 571, 611, 747
 Bodoni, Giovanni Battista 133, 493
 Bodrogi Ferenc Máté 306, 585, 747
 Boeckh, Franz H. 558, 747
 Bollók János 643
 Bonfini, Antonio 142, 469, 520, 747
 Bónis Ferenc 680
 Bónis György 680
 Bónis Sámuel 246, 680
 Borovszky Samu 680, 747
 Borsá Gedeon 423, 747
 Borzsák István 442, 443
 Boufflers (Boufflers), Stanislas Jean [Chevalier de] 146, 511
 Bouterweck (Bouterwek) Friedrich Ludewig 64, 186, 365, 373, 580, 584–585
 Braheim, Wilhelm 48, 345
 Brandes, Ernst 189, 580, 588
 Braunschweig, K.W. Ferdinand von 536
 Braunschweig, Leopold von 157, 532, 545, 694
 Brenner Domonkos 339
 Bretschneider Henrik 333
 Brossano, Francesco Da 619
 Bruckenthal Sámuel 700
 Brunszvik József 261, 703
 Brydone, Patrick 75, 389
 Bubryák Orsolya 343, 747
 Buczy Emil 441
 Budai Ézsaiás 379
 Buhle, Johann Gottlieb 123, 473–474
 Burghart Mátyás 48, 345
 Burke, Edmund 588
 Busa Margit 746, 747
 Buttlar, Adrian von 489, 747
 Bürger, Gottfried August 131, 156–157, 165, 191, 198, 349, 491, 492, 529, 530–532, 547, 591, 604
 Büschenthal, Lippmann Moses 184, 580, 583
 Cajetan Theodor Arnold, Ignaz Ernst Ferdinand 465
 Canova, Antonio 151, 162, 183, 184, 202, 540, 559, 582, 606–608
 Caprara, Aeneas Sylvius von 343
 Carafa, Giovanni Pietro 50, 346
 Caraffa (Carafa), Antonio 44, 45, 46, 47, 48, 50, 317, 332, 336, 334, 335, 337, 338–342, 343, 344, 345–346, 347
 Carus, Friedrich August 575
 Celtes, Conrad 206, 616
 Ceracchi, Giuseppe 482–483
 Cervantes 363
 Cesinge → Janus Pannonius
 Chamberlayne, John 133, 493
 Chatelain, Jean Marc 291
 Cicero, Marcus Tullius 81, 110, 151, 168, 180, 187–188, 207, 291, 436, 447, 448, 518, 533, 553, 574, 586–588, 613, 616, 668, 747
 Coiffier de Verfeu, Henri Louis 369
 Collin, Heinrich Josef von 224, 633, 647–648
 Condillac, Étienne Bonnot de 105, 435
 Corneille, Pierre 94, 221, 633, 640–642
 Cornides Dániel 216, 468, 631, 633
 Cotta, Johann Friedrich 109, 222, 365, 366, 369, 381, 382, 408, 409, 445, 474, 576, 640, 645, 747
 Créquy (Créqui) Renée Caroline de Froulay de 399
 Custos, Dominicus 90, 404, 407, 609
 Czauzig, Josef 557
 Czifka Péter 607, 747

- Czifra Mariann 306, 356, 747
 Czigány István 341, 748
 Czirjék Mihály 252, 691
 Czobor Ádám 48, 345
 Czuczor Gergely 487, 522, 748

 Csák Máté 469–470
 Csáky Auguszt 376
 Csáky János 429
 Csatkai Endre 398, 545, 705, 706, 747
 Csehi (Csehy) József 112, 452
 Csehy Zoltán 408, 447
 Csemniczky (János) 275, 720
 Csengery János 444, 616
 Cserei Mihály 342
 Cserey Farkas 21, 23, 308–309, 311–313, 314–315, 320, 334, 336, 351, 359, 362–363, 364, 375–376, 381, 382, 386, 401, 409, 416, 422, 427, 438, 446, 452, 462, 474, 477–478, 538, 516, 559, 645, 648, 653, 669, 674, 676, 679, 685–687, 689–690, 693
 Cserey Ilona 23, 314, 635
 Cserey Miklós 416, 631–632, 664, 669, 678
 Csernel Dániel 196, 603
 Csetri Lajos 412, 565, 747
 Csokonai Vitéz Mihály 70, 181, 289, 331, 374, 378, 381, 382, 409, 410, 482, 579, 621, 747
 Csulai György 386

 D'Alembert, Jean le Rond 94, 154, 166, 333, 399, 519, 522, 524–525, 549
 Dahlberg, Charles 177
 Dahlberg, Erik Jönsson 98, 204–205, 418–419, 614–615
 Dalberg, Charles (Karl Theodor Maria von) 176, 568–569
 Dániel Polixena 22, 314
 Dánoki István 48, 345
 David, Jacques-Louis 113, 237, 454, 659
 Debreczeni Attila 290, 294, 305, 308, 326, 327, 328, 377, 394, 427, 556, 634, 638, 661, 669, 748
 Décultot, Élisabeth 290–292, 748
 Decsy Sámuel 433, 499
 Delille, Jacques 116, 459
 Demek Győző 495, 748
 Démétriosz (Demetrius) 104, 434
 Democritus 452
 Demosthenes (Demoszthenész) 180, 273, 518, 574
 Denina, Carlo Giovanni Maria 213, 278, 627–628, 723
 Denis, Michael 83, 396, 549, 591

 Dés (Dési) Sándor 441
 Descartes, René 103, 430–431, 748
 Dessewffy (Dezsöffy) Aurél 66, 375
 Dessewffy Emil 66, 375
 Dessewffy József 291, 294, 350, 366, 376, 381–382, 409, 475–476, 497, 499, 507, 514, 515, 526, 531, 546, 554, 577, 588, 591, 607, 622, 635, 645, 713
 Dessewffy Marcell 66, 375
 Dessewffy Virgínia 376
 Didot, Firmin 85, 332, 398, 399, 436, 491
 Didymus 105, 436
 Dienes Dénes 680, 748
 Diogenész Laertiosz 458
 Dobai (Dobay) Imre 603
 Dobos János 262, 705
 Doll, Anton 460, 538
 Domanovszky Sándor 688, 689, 692, 748
 Domokos Lajos 229, 457
 Doncsesz Etelka 306, 490, 748
 Döbrentei Gábor 104, 293, 309, 349, 354, 362, 380, 384, 433–434, 466, 478, 531, 537, 555, 571, 587, 622, 629, 634, 645, 648, 639, 654, 655, 656, 691, 699–700, 720
 Draskovich (Draskovics) János 443
 Draskovich (Draskovics) Miklós 340, 345, 346
 Dudásy (Dudásy) Antal 498
 Dugonics András 66, 112, 376, 452, 469
 Dumont, Jean 152, 519
 Duret, Claude 133, 493
 Dämpfung → Winthem, Johanna Elisabeth von

 Eberhard, Johann August 371, 632
 Eckhardt Sándor 473, 683, 748
 Edwárd, III. (Plantagenet) 527
 Egyed Emese 310, 748
 Egyed Péter 748
 Eichstädt, Karl Abraham 214, 348, 349, 530, 629
 Engel János Keresztély 216, 334, 468, 631–633, 652–654, 695
 Epameinondasz 117, 461
 Erdődy György, II. 48, 345
 Erdődy János 672
 Erdődy Lajos (Dioszeghi) 246, 681
 Erhard, Christian Daniel 575
 Ersch, Johann Samuel 348
 Eschenburg, Johann Joachim 93, 215, 630
 Este, Victor d' 276, 720
 Eszterházy (Esterházy) Eleonóra 376
 Eszterházy (Esterházy) József 722
 Eszterházy (Esterházy) Pál 48, 337, 340, 341, 346, 347, 389, 525
 Eszterházy Ferenc, II. (1758–1815) 602

- Eszterházy Károly 27, 323, 602
 Eszterházy Leopoldina 540
 Euripidész (Euripides) 99, 421
 Everaerts, Jan Nicolai 581
- Fabchich (Fábchich) József 99, 420–421
 Fábíán Borbála 380, 748
 Fallenbüchl Zoltán 748
 Farkas Károly 191, 591–592
 Fáy Ágoston 499
 Fáy Ágostonné → Sághy Anna
 Fayolle, François Joseph Marie 533, 748
 Fazekas István 412, 443, 565, 617
 Fazekas Mihály 331
 Feigel Péter 47, 345
 Fekete János 672
 Feldmayer (Felmájer) Simon 45, 344
 Fengerl József Keresztély 276, 722
 Fényes Elek 748
 Fenyő István 748
 Ferdényi János 254, 694, 696
 Ferdinánd, I. (Habsburg) 155, 227, 301, 406, 519, 525, 527–528, 663
 Ferdinánd, II. (Habsburg) 155, 662–663
 Ferenc István, I. (Lotharingiai) 23, 242, 247, 316, 665, 676, 681
 Ferenc, I. (II.) (Habsburg) 116, 247, 319, 439, 476, 486, 688
 Ferenczi Ilona 509, 748
 Ferenczy Lajos 375
 Ferincz István 631, 748
 Fernow, Carl Ludwig 183, 580, 582
 Fessler Ignác Aurél 82, 125, 479–480, 705
 Festetics Antal 249, 683
 Festetics György 254, 694–695
 Feyerabendt, Sigmund 89, 406
 Fichte, Johann Gottlieb 95, 348, 412–413, 547, 564, 565, 580, 748
 Fielding, Henry 431–432, 488, 748
 Filep Tamás Gusztáv 338, 341, 344, 748
 Finály Henrik 290
 Fischart, Johann Baptist 175, 567
 Fischel (Fischl), Maximilian 116, 459
 Fischer Mihály 46, 344
 Fischer, Johann Eberhard 216, 631–632
 Fischer, Johann Martin 263, 702, 707
 Fitz József 397, 748
 Flachsland, Maria Caroline 222, 643
 Flavius, Josephus 464
 Fleischhacker György 44, 45, 343
 Florian, Jean-Pierre Claris de 41, 61, 332, 370
 Fogarasi János 487, 522, 748
 Forgách Júlia 706
 Forgách Miklós 248, 595, 673, 678, 682, 686
 Fortis, Abbate Alberto 453
 Földi János 430, 509
 Fraknói Vilmos 694, 749
 Frangepán Ferenc 341
 Frangepán Katalin 341, 343
 Frank, Peter R. 393, 749
 Fréron, Élie Catherine 208, 620
 Fried István 545, 630, 749
 Fries, Moritz von 558
 Frigyes Vilmos, II. (Hohenzollern) 369
 Frigyes, II. (Nagy; Hohenzollern) 207, 369, 536, 612, 619, 628
 Frigyes, V. (Oldenburg) 378, 455
 Frimmel, Johannes 393, 749
 Fritz, Johann Friedrich 133, 493
 Fumars, Étienne 158, 533–534
 Füger, Friedrich Heinrich 170–171, 557–559, 612
 Fülöp, IV. (Habsburg, Nagy Fülöp) 347
 Fülöp, V. (Anjou) 347
 Füredi Vida 594, 720
- Galavics Géza 599, 749
 Géczy István 47, 48, 344
 Geleji Katona István 386, 508–509
 Genersich Sámuel 350, 351
 Gérando, Joseph-Marie de 116, 460
 Gerber, Douglas 510, 749
 Gergely, IX. (Ugolino de Conti di Segni) 477
 Gergely, VII. (Ildebrando Aldobrandeschi di Soana) 718
 Gergy László 294–295, 308, 394, 556, 634, 638, 667, 669, 749
 Gessner (Gesner), Conrad 133, 175, 291, 493, 567, 578
 Gessner, Salomon 76, 77, 111, 160, 184, 227, 387, 390–392, 450, 452, 515, 536, 702
 Gessner-Heidegger, Judith 77, 391
 Gibbon, Edward 371
 Gleim, Johann Wilhelm Ludwig 130, 136, 490–491, 495–496
 Goethe (Göthe, Göthe), Johann Wolfgang von 54, 61, 80, 81, 82, 102, 104, 109, 113, 120, 151, 156, 163, 164, 177, 214, 224, 227, 301, 348, 365, 369, 370, 374, 412, 427–428, 430, 431, 432, 445–446, 453, 466, 489, 492, 530, 532, 543, 544, 545, 546, 557, 562, 563, 565, 569, 571, 582, 625, 630, 640, 646, 749
 Goldsmith, Oliver 181, 573, 578–579
 Gottfried, IV. („Püpos”) 718
 Gottzmann, Carola L. 325, 749
 Góczy István → Géczy István
 Gömör János 338, 339, 342, 343, 346, 347, 749

- Görög Livia 561, 562
 Görres, Joseph 530
 Görtz (Gerez) Márton 47, 345
 Götz, Friedrich 622
 Granasztói Olga 391, 415, 417, 601
 Grassalkovich (Grasalkovics) I. Antal (1694–1771) 96, 404, 413–415
 Grassalkovich Antal, II. (1734–1794) 96, 404, 413–415
 Grexa Gyula 338, 339, 340, 345, 346, 347, 749
 Grohmann, Johann Gottfried 208, 617–620
 Groß, Johann Gottfried 619
 Gruter, Jan 142, 505
 Gusztinyi (Gusztinyi) János (Zubralovsky János) 23, 307, 315–316
 Guth Zsigmond 46, 344
 Guthi Országh Mihály 152, 520
 Guzmics Izidor 315–316, 705–706
 Günderröde, Karoline Friederike Louise Maximiliane von 649
- Gyarmathi Sámuel 632
 Györfly Miklós 305, 352, 455, 532, 545, 749
 Gyulay Ferencné → Kácsándy Zsuzsanna
 Gyulay Karolina 607, 699
 Gyulay Lajos 293, 299
- Haid, Johann Herkules 371
 Hajdu Lajos 749
 Hajnóczy József 375, 681, 682, 684
 Hájós József 386, 749
 Halász Előd 305, 348, 455, 505, 545, 560, 749
 Hallbauer, Karl Friedrich 161, 538–539
 Haller Gábor 21, 307–312, 484, 697
 Haller József 314
 Haller Krisztina (Cserey Farkasné) 308, 310
 Haller László 310
 Haller, Albrecht 92, 235, 658
 Haratter (v. Harter) Mihály 48, 345
 Harmodiosz 541
 Hárs Endre 557, 749
 Hartmann, Gottlob David 30, 325
 Haug, Johann Christoph Friedrich 365
 Hefele (Héfela), Melchior 153, 524
 Heinrich Gusztáv 385, 391, 475, 476, 480, 525, 526, 527, 749
 Heinzéli Márton 28, 323
 Helmeczy Mihály 294, 486–487, 537, 587, 645, 718–719, 749
 Hennin, Heinrich Christian von 474
 Henrik, VI. (Száli) 718
 Hérakleitosz (Heraclitus) 142, 457
- Herder, Johann Gottfried 70, 74, 91, 116, 170, 180, 222, 223, 226, 323, 349, 374, 376, 381–383, 404, 408–409, 458, 460, 463, 556–557, 569, 573, 575, 576, 577, 633, 640, 643, 644–645, 650–651
 Hérodotosz 423, 469, 541, 716–717, 749
 Hertelendy Gábor 472, 473
 Hervas, Laurentio 133, 493
 Heyne, Christian Gottlob 353, 365, 588
 Hickel, Anton 485
 Hillebrandt, Franz Anton 524
 Hipponax 510
 Hirgeist Anna (Nini, Prónay Simonné) 244, 376, 669–670
 Hirgeist Ferenc 376, 670
 Hirgeist Leopold 376
 Hirschfeld, Christian Cay Lorenz von 598
 Hirtacus 421
 Hofmann, Jakob 474
 Holbein, Hans 178, 563, 570–572
 Holzapfel, Johann Tobias Gottlieb 188, 580, 588
 Hóman Bálint 687, 750
 Homérosz (Homer, Homér) 53, 92, 348, 350–351, 353–357, 423, 531, 563, 618, 750
 Hompesch, Karl 686
 Horatius (Horátz, Horátzius), Quintus Flaccus 52, 122, 179, 189–190, 323, 348, 350–353, 425, 433, 443, 444, 452, 470, 533, 573, 589, 653, 750
 Horn, Ella 630, 750
 Horvát István 463, 478, 595, 631, 653, 661, 668
 Horváth Endre 626, 720
 Horváth Mihály 750
 Houdon, Jean Antoine 145, 502, 511
 Hovánszki Mária 306, 750
 Hőgye István 750
 Hölty, Ludwig Heinrich Christoph 172, 495, 532, 561
 Höpfner, Ludwig Julius Friedrich 71
 Hörner, Petra 325
 Huber, Ludwig F. 59, 365, 366, 367
 Hufeland, Christoph Wilhelm 119, 463
 Hugh, Torrens 684
 Humboldt, Wilhelm von 348, 582
 Hungaria, Michael de 99, 422–423
 Hunyadi János 163, 542–543
 Huszty István 105, 436
- Iffland, August Wilhelm 536
 Ilmur, Joannes de 125, 243, 477–479, 668
 Istvánffy Miklós 469, 527
 Iszokratész (Isokrates) 423, 750

- Jacobi-Klöst, Friedrich 686
 Jakab Elek 295–297, 299
 Jakab Ferenc 750
 Jakab, II. (Stuart) 637
 Jancsó Ferenc 429
 Jankovich (Jankovics) Miklós 98, 206, 210,
 418–419, 422, 448, 577, 613–615, 624, 631
 Jánoki Sigmund 47, 345
 János Kázmér, II. 615
 Janssonius, Johannes 615
 Janüschek József (Janusek, Jánosfi) 28, 323
 Jean-Paul → Richter, Johann Paul Friedrich
 Jelenik András 46, 344
 Jenisch, Daniel 213, 278, 627–629, 723–725
 Jó Fülöp (Burgundia hercege, Philippe der
 Gütige) 439
 John, Friedrich 170–171, 443, 558–559
 Jordheim, Helga 750
 József → II. József
 József (nádor) 252, 688, 689, 692
 József, II. 27, 90, 97, 108, 128, 245, 247, 248,
 254, 276, 307, 314, 315, 319, 321, 407, 414,
 416, 417, 443, 444, 475, 483–486, 671–673,
 676, 678, 682, 683, 684, 686, 687, 691, 694,
 696, 722, 725
 Julow Viktor 488
 Justinus, Marcus Junianus 117, 461, 750
 Juvenalis, Decimus Junius 433, 447, 750
- Kácsándy Terézia (Rhédey Lajosné) 319
 Kácsándy Zsuzsanna 318, 354
 Kalb, Charlotte von 330
 Kállay János 249, 684
 Kallimachosz 423, 750
 Kálmánczay István 46, 344
 Kandó Gábor 24, 307, 318
 Kant, Immanuel 74, 115, 123, 143–144, 160,
 167–168, 169, 348–349, 373, 412, 457, 472–
 473, 506, 536, 550, 552–553, 555, 565, 558,
 577, 585, 651, 696
 Kapisztrán Szent János 155, 519, 528
 Karamzin, Nyikolaj Mihajlovics 369–370
 Károly Ágost (Szász–Weimar–Eisenach) 492,
 557
 Károly Gusztáv, X. 98, 204, 419, 614–615
 Károly Lajos (Habsburg) 699
 Károly, I. (Anjou, Károly Róbert) 469–470
 Károly, I. (Stuart) 637
 Károly, I. (Stuart) 112, 451
 Károly, II. (Habsburg, Belső-Ausztria főherce-
 ge) 528
 Károly, II. (Spanyol-Habsburg) 50, 347
 Károly, II. (Stuart) 637
- Károly, IV. (Habsburg-Lotaringiai) 339
 Károly, V. (Habsburg) 206
 Károly, V. (Lotaringiai) 341
 Károly, VI (Habsburg, III. Károly) 154, 520,
 526
 Károlyi Gáspár 194, 597
 Katona István 122, 471
 Kaufmann, Angelica 398, 610
 Kazinczy András, II. 25, 262, 307, 318–321,
 704–705
 Kazinczy Iphigénie, I. (Iphigénia) 66, 308, 314,
 376, 420, 421, 571, 635, 703
 Kazinczy Isabella 66, 376
 Kazinczy József, I. (1732–1774) 317
 Kazinczy József, II. (1772–1855) 27, 323, 515
 Kazinczy László 29, 324, 477
 Kazinczy Miklós 27, 29, 323, 324, 376
 Kazinczy Natalia 66, 376
 Kazinczy Péter, I. (?–1649. jan. előtt) 69, 379
 Kazinczy Péter, II. (1638 k.–1689 előtt) 69, 379
 Kazinczy Péter, III. (1747–1827) 245, 680
 Kazinczy Titusz 66, 376
 Keczer András 44, 45, 46, 49, 343, 347
 Keczer Anna 342
 Keczer Gábor 44, 45, 343, 347
 Keczer Klára 49, 50, 336, 346, 347
 Keczer Menyhért 344
 Keczer Miklós 46, 344
 Kelemen, V. (eredetileg: Bertrand de Goth) 383
 Kelemen, XIV. (eredetileg: Giovanni Vincenzo
 Antonio Ganganelli) 521
 Kemény János 238, 661–662
 Kerekes, Karl Freiherr von 181, 577
 Kerekesházy József 577, 750
 Kerényi Ferenc 648, 751
 Keserői Dajka János 508–509
 Kesztyűs Tibor 631, 632, 751
 Kézy Mózes 219, 412, 422, 547, 565, 587, 628,
 639, 724
 Kiesling Leopold 263, 702, 705, 707
 Kilian, Wolfgang 90, 404, 407
 Kincses Katalin Mária 751
 Kind, Johann Friedrich 165, 547
 Kininger, Vinzenz Georg 443, 559, 612
 Kirchner, Joachim 349, 366, 544, 575, 751
 Kis Ferencné 476, 487, 644
 Kis János 135, 278, 329, 330, 360, 351, 354, 355,
 359, 375, 386, 409, 410, 421, 423, 431, 474,
 494, 495, 513, 514, 526, 530, 531, 577, 591,
 628, 645, 669, 691, 702, 706, 718, 723, 724,
 725, 751
 Kis József 268, 713

- Kisfaludy (Kisfaludi) Sándor 275, 359, 440, 441, 719–720
 Kiss (Kis) István 268, 351, 713
 Kiss Endre József 389, 390, 661, 751
 Kiss Sámuel, Z. 360, 555, 584, 585
 Kleist, Ewald Christian von 32, 34, 92, 325, 326–328, 622
 Klinger, Friedrich Maximilian 564
 Klobusiczky Antal 259, 698
 Klobusiczky József 673
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 31–32, 65, 81, 89, 113–114, 157, 159, 160, 163, 168, 170, 172, 173, 177, 184–185, 326, 350, 374, 377–378, 404, 454–455, 456, 518, 535–537, 543–544, 545, 553–554, 557–558, 561–562, 563, 569, 583, 653
 Kolbe, Carl Wilhelm 77, 151, 159–160, 424, 535–537
 Kollár Ádám 78, 698
 Kollonich (Kolonic) Lipót Károly 50, 347
 Konkoly Kovács György 45, 344
 Konrád, III. (Stauf) 718
 Kónya Péter 338, 339, 748, 751
 Kopernikus, Nikolaus 536
 Korabinszky János Mátyás 153, 339, 433, 523
 Korabinszky Mátyás 153, 339, 523
 Koroknay Gyula 407
 Koroknay Gyula 407, 751
 Kosegarten, Ludwig Gotthard 144, 507
 Kossuth András 28, 323
 Kotzebue, August von 164, 546–549, 591
 Kovachich Márton György 155, 248, 527–528
 Kovács Ida 751
 Kölcsey Ferenc 193, 354, 356, 384, 537, 591, 592, 751
 Köpke, Georg Gustav Samuel 54–55, 358–360, 564, 566
 Köster, H. M. G. 502, 503, 504
 Krafft, Peter 689
 Kreuzinger, Josef 145, 511–512
 Kristóf György 312, 751
 Kuhn, August 164, 546–547, 552, 574
 Kulcsár Krisztina 751
 Kulcsár Péter 337, 751
 Kultsár István 278, 421, 444, 477, 487, 634–635, 724–725
 Kurz, William S. 751
 Kühn, Karl Gottlob 575
 Küttner, Karl Gottlob 555
 Lacy, Franz Moritz 127, 482–483
 Lajos Károly Ágost, I. (Wittelsbach) 536
 Lajos Vilmos badeni örgróf (Lajos Bádeni Markgróf/Ludwig Wilhelm Markgraf von Baden) 44, 47, 48, 335, 337, 339, 346
 Lajos, I. (Anjou) 339
 Lajos, XIV. (Bourbon) 347
 Landmann, J. A. 170, 556
 Lang Márton 47, 345
 Laudon, Gideon Ernst 127, 310–311, 482–484
 Lavater, Johann Kaspar 325
 Lavoisier, Antoine Laurent de 380
 Le Pautre, Jean 98, 204, 419, 614–615
 Lefebvre, François Joseph 593
 Lehmann, Christoph 146, 512
 Leibniz, Gottfried Wilhelm von 133, 151, 165, 493, 548,
 Lessing, Gotthold Ephraim 60–61, 74, 151, 163–164, 166, 167, 177, 227, 323, 367–368, 388, 412, 543–545, 548–550, 551–552, 563, 565, 569, 622, 651
 Lichtenberg, Georg Christoph 89, 291, 353, 404, 405
 Lichtwer, Magnus Gottfried 622
 Lincker, Joseph Johann Jacob Freiherr von 357
 Link, Johann Heinrich, Friedrich 118, 462
 Linné, Carl von 489, 598
 Lipót Frigyes Ferenc, III. (Anhalt Dessau) 130, 489
 Lipót, I. (Leopold, Habsburg) 44, 49, 50, 253, 317, 338, 339, 341, 343, 344, 346, 347, 379, 406, 417
 Lipót, II. (Leopold, Habsburg) 247, 319, 407, 439, 676, 677, 678, 680, 681, 682, 688, 687, 689, 699, 722
 Lipszky János 273, 712, 715
 Livius, Titus 117, 367, 368, 460, 461, 658, 674, 754
 Lorántffy Zsuzsanna 386
 Lotichius, Johann Peter 474
 Loudon → Laudon Gideon Ernst
 Loyolai Ignác 521
 Lucanus, Marcus Annaeus 104, 432
 Lucullus, Lucius Licinus 472
 Ludassy Mária 481
 Lukácsi Zoltán 700, 751
 Luther, Martin 66, 101, 229, 424
 Lünig, Johann Christian 152, 519
 Macpherson, James 111, 449
 Macrobius 619
 Madarász Viktor 341
 Madas Edit 422

La Fontaine, Jean de 94, 158, 534
 La Rochefoucauld, François de 137, 497, 516–517

- Majláth Béla 406, 751
 Majláth János 356, 538, 631, 648, 687
 Majthényi László 538
 Makó Pál 698
 Mályusz Elemér 671, 672, 673, 679, 681, 683, 688, 689, 751
 Mandich (Mandics) Antal 677, 682
 Mányoki Ádám 664
 Marczali Henrik 319, 673, 686, 687, 752
 Margócsy István 490, 752
 Mária Anna (Ausztriai; Habsburg) 347
 Mária Anna (Lotaringiai) 520
 Mária Krisztierna (Habsburg) 155, 528
 Mária Ludovika Beatrix (Habsburg–Estei) 439, 689
 Mária Terézia (Habsburg) 50, 69, 251, 259, 316, 347, 379, 414, 429, 437, 483, 520–521, 577, 619, 665, 683, 687–688, 691, 697–698, 721, 726
 Mária Terézia (Habsburg, infánsnő) 347
 Mária Terézia Karolina Jozefina (Bourbon) 252, 439, 688, 689
 Máriássy István 262, 684, 672, 679, 706
 Máriássy Johanna Kata (Radvánszky I. Györgyné) 49, 346
 Máriásy Joanna Catharina → Máriássy Johanna Kata
 Marmontel, Jean-François 61, 146, 147, 166, 328, 370, 478, 502, 513–516, 547, 549
 Martialis, Marcus Valerius 107, 440
 Marzio, Galeotto 469
 Massard, Jean-Baptiste Raphaël 113, 454
 Máté, II. (Mátyás nádor) 469
 Matthaeides Eszter 338
 Matthison (Matthisson), Friedrich von 134, 494–495
 Mátyás, I. (Hunyadi) 90, 470, 520
 Mauer, Georg Pistorius 133, 493
 Maximianus, Marcus Aurelius Valerius 161
 Maximil → I. Miksa
 Medici, Lorenzo di Piero de 226, 650
 Medveczky Mátyás 48, 345
 Medveczky Sámuel 45, 343
 Meerman, Johan 170, 557–558
 Megiserus, Hieronymus 133, 493
 Megyery Gábor 47, 345
 Meiner, Christoph 164, 545–546
 Meissner, August Gottlieb 538
 Meller Simon 607, 752
 Mendelsohn (Mendelssohn), Moses 166, 549–550
 Mészáros Ignác 76, 389–390
 Mészáros Kálmán 348, 752
 Meyer, Friedrich Johann Lorenz 511
 Meyer, Johann Heinrich 466, 582
 Mich. Ország → Guthi Országh Mihály
 Michaelis, Salomon Heinrich Karl 158, 534–535
 Mihálik Béla Vilmos 342, 752
 Miksa, I. (Habsburg) 206, 616
 Miksa, II. (Habsburg) 523
 Miksa, II. (I.) (Habsburg) 155, 528
 Millot, Claude François Xavier 194, 596, 597
 Mirabeau, Honoré-Gabriel Riquetti de 25, 85, 320–321, 399
 Miskolczy Ambrus 481, 752
 Mithridatész Eupatór, VI. 123, 472
 Mocsáry Erzsébet 245, 679
 Mohay Borbála 600, 752
 Molière, Jean-Baptiste Poquelin 93, 234, 400, 498, 658, 752
 Moller, Margareta (Meta) 114, 454–456
 Molnár Antal 752
 Molnár László, V. 688, 754
 Monok István 342, 423, 609, 752
 Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de 154, 333, 522, 524–525
 Montgolfier-testvérek 380
 Monti, Vincenzo 85, 399
 Morery, Louys 75, 388
 Moretus, Jan 206, 616
 Morzsinai Erzsébet (Elisabetha Marzinya) 163, 542–543
 Mouskes, Philippe 110, 449
 Möhle (Mössle), Johann Georg Ritter von 95, 411
 Muraközy Gyula 434, 447, 461
 Musiczky Luczián 453
 Muus, Philippe 449
 Müller, Andreas 133, 493
 Müller, Johann Georg 575
 Müller, Johannes von 160, 217, 273, 357, 536, 635, 636, 716
 Nádasdiné → Thököly Mária
 Nádasdy (Nádasdi) Tamás 155, 527–528
 Nádasdy István 341
 Nagy Gábor 291, 309, 362, 393, 423, 446, 526, 666–667
 Nagy Iván 344, 345, 414, 752
 Nagy János 153, 521
 Nagy-Mihályi László 46, 344
 Nagy-Rákói Fėja Dávid 45, 343
 Napóleon, Bonaparte 133, 151, 153, 161–162, 211, 234, 235, 318, 372–373, 493, 523, 539–540, 593, 608, 627, 628, 648, 655, 656, 699
 Naukratiszi Athénaios 541

- Németh László (Jobbaházi) 66, 376
 Nero, Claudius Caesar Augustus Germanicus 38, 129, 222, 432, 434, 442–443, 487, 644
 Nicolai, Christoph Friedrich 43, 153, 154, 221, 279, 285, 332–333, 479, 522, 524–525, 723, 725–726, 730
 Niczky József 246, 681
 Niczky Kristóf 239, 245, 660–662, 675, 680
 Nitsch Dániel 631
 Novalis (Friedrich Leopold von Hardenberg) 489
 Ócsai Balogh Péter 247, 251, 672, 673, 676, 682, 684
 Okolicsányi Pál 512–513
 Oláh Miklós 77, 151, 152, 155, 519, 521, 527–528
 Orbán László 306, 317, 322, 323, 381, 515, 669, 704, 752
 Orczy József 672, 686
 Orczy László 195, 600, 672, 686
 Orczy Lőrinc 101, 209–210, 425, 477, 599–600, 623–624, 625
 Ortelius, Abraham 206
 Ostrosicsné 46, 344
 Ottlik Géza 344, 752
 Ottlyk (Ottlik) György 45, 344
 Ottokár, II. (Premysl) 527
 Palafox y Melzi, José de 151, 193, 580, 592–593
 Palásthy Gábor 45, 49, 344
 Pálffy Károly József 249, 250, 437, 683, 687
 Pálffy Lipót (Leopold) 87, 402
 Pálffy Miklós 683
 Pálffy Pál 524
 Palma Károly Ferenc 77, 125, 152, 477–479, 521, 543, 752
 Pálóczi Horváth Ádám 594, 681
 Pambst, Paul 406
 Pannonius, Janus (Johannes de Chesmicze, Csezmiczei János) 125, 479–480
 Pápai Páriz Ferenc 144, 290, 508, 605
 Pápay Sámuel 194, 320, 391, 507, 589
 Pasow, Franz 581
 Pászthory Sándor 108–109, 442–445, 684
 Paul IV. (IV. Pál pápa) → Carafa, Giovanni Pietro
 Pavlovna Romanova, Alexandra 251, 688
 Pázmány Péter 238–240, 660–663
 Péchy Imre 154, 526–527, 716
 Pelsőczy György 48, 345
 Penke Olga 291
 Peregrino, Bartholomeo Georgeviz 494
 Periklész (Pericles) 176, 190, 563, 568–569
 Peritzhoff (Perizhoff) Ignác 45, 343
 Persius Flaccus, Aulus 190, 201, 560
 Petenáda György 47, 48, 339, 340, 346
 Péter Frideri 48, 345
 Peter Juliani 48, 345
 Peter Guillaume 27, 323
 Pethő Jakab 27, 323
 Petrarca (Petrarca) Francesco 82, 208, 619–621, 658, 719
 Petri, Bernhard 195, 598–600
 Peutinger, Conradus (Konrad) 206, 613, 615–616
 Pfeffel, Gottlieb Conrad 209, 613, 621–622
 Philipposz, II. 574
 Piron, Alexis 225, 234, 650, 658
 Platón (Plato, Plátó) 91, 100, 404, 408, 423, 621
 Plihál Katalin 715, 752
 Plinius 541
 Plutarkhosz 447
 Podmaniczky József 33, 672, 686
 Polgár Anikó 447
 Pollack Mihály 683
 Pollio, Caius Asinius 207, 618–619
 Pompeius, Cnaeus Magnus 472
 Pongyeloki Roth János 46, 49, 344
 Poór János 692, 753
 Pope, Alexander 207, 613, 618–619
 Poppaea, Sabina 108, 442
 Portugáliai Izabella (Burgundiai) 439
 Posselt, Ernst Ludwig 454
 Pöhlitz, Karl Heinrich Ludwig 74, 82, 585, 591, 651
 Prillwitz, Karl Ludwig 75, 389
 Prokrasztész (Procrustes) 530–531
 Prónay Gábor 333
 Prónay László 108, 123, 278, 360, 443–444, 471, 475, 712, 725
 Prónay Sándor 422, 443, 444, 516–517, 601
 Prónay Simonné → Hirgeist Anna
 Pufendorf, Samuelis Liberi Baronis de 98, 418–419, 614
 Pujoulx (Pujaulx), Jean-Baptiste 105, 435
 Racine, Jean 220, 640–642
 Ráday Gedeon 240, 359, 566, 581, 664
 Ráday Pál 598, 601
 Ráday Pál 753
 Radu, Lupescu 543
 Radvánszky Anikó 338, 341, 342, 344, 345, 753

- Radvánszky György, I. (1645–1687) 45, 336, 337, 344, 345, 346
- Radvánszky György, II. 346
- Radvánszky János, II. 46, 49, 51, 336, 340, 344, 345, 346
- Radvánszky László 753
- Radvánszky Terézia (Szerencsy Józsefné) 326, 328, 392
- Ragályi Tamás 494
- Ragályi Zsuzsanna 229, 245, 668, 671
- Rainer József (Habsburg-Lotaringiai) 663, 709
- Rájnisi József 421
- Rákóczi Ferenc, I. 318, 333, 343, 379, 680
- Rákóczi Ferenc, II. 24, 43, 46, 307, 317–318, 333, 334, 339, 340, 344, 345, 346, 347, 348, 512, 524, 525
- Rákóczi György, II. 69, 97–98, 204–205, 379, 404, 418–419, 427, 613–614
- Raksányi János 46, 344
- Ramler, Karl Wilhelm 209, 621–622
- Raphael (Raffaello) Santi 178, 203, 235, 563, 570–571, 611, 612
- Ráth Mátyás 66, 374, 375–376
- Rauber, Andreas Eberhard 153, 522–523
- Rauscher Gáspár 44, 45, 343
- Récesey Viktor 648, 753
- Récsi Emil 519, 753
- Reichard, Heinrich August Ottokar 231, 266, 633, 654–656, 660, 711–712
- Reichardt, Johann-Friedrich 61, 369, 492
- Reisz T. Csaba 752, 753
- Reuter, Johann 133, 493
- Révai Miklós 139–140, 227, 210, 290–291, 327, 421, 425, 499–501, 623, 624–625, 653, 678
- Révay Susana → Révay Zsuzsanna
- Révay Zsuzsanna (Radvánszky II. Györgyné) 49, 346
- Révész Emese 342, 753
- Reviczky József 250, 679, 684
- Rezik János 43, 46, 49, 334–339, 342, 344, 346, 347
- Rhédey Lajos, gróf 25, 307, 318–319, 328
- Richter, Johann Paul Friedrich 143–144, 502, 505–507
- Riedl Frigyes 753
- Rink, Friedrich Theodor 169, 555
- Robespierre, Maximilien François Marie Isidore de 233, 656–657
- Rogendorff Aloysia (Török Lajosné) 28, 323, 542
- Rogendorff Kajetán (Cajetán) 163, 541–542
- Rombauer János 262, 705–707
- Romilly, Jean-Edme 399
- Rommel, Christoph 546, 574
- Roos, J. Fr. 502, 503, 504
- Rousseau, Jean-Baptiste 658
- Rousseau, Jean-Jacques 85, 126, 130, 138, 185, 207, 236, 322, 398–399, 420, 481, 489–490, 505, 617, 659, 682, 753
- Rózsa György 559, 753
- Rudolf, I. (Habsburg) 124, 154, 474–475, 526–527
- Rumi → Rumi Károly György
- Rumi Károly György 163, 181, 238, 254, 320, 334, 339, 346, 349, 350–356, 363, 366, 375, 379, 412, 419, 446, 468, 474, 490, 511, 513, 531, 537, 538, 541, 542, 544, 546–547, 554, 559, 563, 565–567, 573–577, 578, 579, 591–593, 595, 596, 631, 635, 640, 648, 652, 654, 655, 660, 661, 662, 675, 676, 679, 692, 695, 696, 700, 702, 711, 712, 714–716, 720
- Rutilius, Publius Lupus 222, 633, 643
- Sabaudiai/Sabandiai Eugenius → Savoyai Jenő
- Sacy, Antoine-Isaac, baron Silvestre de 74, 78, 81, 388, 393
- Sághy Anna 499
- Sajnovics (Sainovics) János 284–285, 725, 729–730
- Sallustius, Crispus, Caius 151, 161, 255, 350, 538–539, 587, 696
- Salomon, Ludwig 366, 546, 753
- Sándor Antal 599
- Sándor Lipót (Alexander Leopold, Habsburg) 599, 673, 678–679, 689
- Sándor, VI. (Rodrigo Borgia) 636
- Sándor, VII. (eredetileg Fabio Chigi) 529
- Sárközy István 375, 376, 679, 681
- Sarolta Amália (Hessen-rheinfelsi) 348
- Sárossy (Sárosi) Márton 45, 343
- Savoyai Jenő 97, 339, 415, 416, 417, 616
- Schadow, Johann Gottfried 160, 536
- Schedius Lajos 266, 272, 422, 585, 708, 626, 651, 714–715
- Scheffauer, Philipp Jakob 455
- Scheffner, Johann George 581, 651
- Schiller, Johann Christoph Friedrich von 35, 39, 54, 59, 81, 82, 101, 143, 184, 185, 219, 329–331, 348, 363, 366, 367, 426, 463, 492, 495, 506, 532, 544, 569, 582–583, 591, 612, 633, 639–640, 645, 647
- Schlegel, August Wilhelm 176, 348, 544, 565–566, 629, 630
- Schlegel, Friedrich 163, 178, 215, 544, 568–573
- Schlegel, Johann Adolf 651
- Schloisnigg, Johann Baptist 251, 687–688

- Schlözer, August Ludwig 122, 215–216, 388, 468, 471, 551, 630–632, 633
- Schlüter, Johann Christoph 151, 161, 538–539
- Schmauss, Johann Jakob 519
- Schmidt, Johann Christoph 65, 365, 374
- Schmidt, Maria-Sophia 374
- Schödel, Martin 75, 389
- Schönleben György 45, 343
- Schröder, Friedrich Ludwig 214–215, 557, 629–630
- Schröter, August Wilhelm Ferdinand von 152, 520
- Schubart, Christian Daniel 513, 532, 547
- Schulz, Johann Christoph Friedrich 148, 502, 513, 516–517
- Schulz, Johann Valentin 44, 339
- Schulze, Benjamin 133, 493
- Schütz, Christian Gottfried 348, 362
- Schwartner Márton 152, 266, 418, 521, 614, 653, 711, 712, 715
- Schwartz (Schwarz) János 47, 345
- Schweizer Ferenc 28, 323
- Secundus, Johannes 183, 580, 581
- Seidl, Johann Gabriel 524
- Semler, Christoph-August 458
- Seneca, Lucius Annaeus 94, 104, 222, 432, 434–435, 643
- Sévigné, Marie de Rabutin-Chantal, marquise de 186–187, 580, 585–586
- Sigmond Király → I. Zsigmond
- Simay Kristóf 29, 323
- Simon, Jean Frédéric 159, 535
- Simonde Sismondi, Jean Charles Léonard de 53, 353, 357–358
- Sipos Pál 255, 312, 412, 430–431, 435, 547, 565, 576, 580, 696–697
- Sisa József 683, 751, 753
- Socrates (Szókratész) 110, 113, 115, 448, 454, 457, 551, 606, 621
- Soden, Friedrich Julius Heinrich 60–61, 367–369
- Soltau, Dietrich Wilhelm 57, 363
- Sonnenberg, Franz von 224, 633, 647
- Soós (Soos) László 275, 720
- Soós (Soos) Pál 275, 720
- Soós István 682, 753
- Spielmann, Anton 250, 685–687
- Spissich János 247, 672, 681
- Spittler, Ludwig Timotheus von 218, 617, 636–637, 717
- Splényi Constantia (Szirmay Ferencné) 66, 376
- Splényi Gábor 262, 376, 706
- Splényi Petronella (Van der Nath Ferencné) 706
- Staël, Mme de 568
- Starhemberg, Heinrich Ernst Rüdiger von 44, 335, 337, 339, 340, 342
- Starinszky 47, 345
- Steffan, Joseph Anton 496
- Sterbinszky László 706
- Sterne, Laurence 489
- Stibli Anikó 339, 753
- Stolberg, Christian Graf zu 455, 532
- Stolberg, Friedrich Leopold Graf zu 360, 455, 532, 561
- Strada Ferenc 673, 683, 753
- Strattmann, Eleonore von 97, 416–417
- Strattmann, Theodor Heinrich von 49, 50, 339, 346
- Stumpfius, Johannes 181, 578
- Stunder, Johann Jakob 262, 706
- Suard, Jean-Baptiste Antoine 466, 497
- Suetonius, Gaius Tranquillus 62, 365, 371, 475–476, 487, 644, 753
- Suhm, Peter Frederik 61, 369, 370
- Suleau, François-Louis de 321
- Sulla, Lucius Cornelius 472
- Sulzer, Johann Georg 91–92, 325, 404, 409–410, 531
- Sváby Frigyes 429, 753
- Sylvester János 597, 654
- Szabó Lőrinc 694
- Szakály Orsolya 692, 753
- Szamborszki, Andrej 251, 688
- Széchenyi Ferenc 229, 253, 267, 422, 692, 693, 694, 713
- Széchenyi György 693, 694
- Széchenyi Pál 24, 317, 478, 694
- Széchenyi Zsigmond 693
- Szegedy (Szegedi) Róza 107, 275, 440–441, 719–720
- Székely András 45, 47, 343
- Székely Márton 339
- Székely Sámuel 335, 338
- Szekfű Gyula 687
- Szelepcsényi György 389
- Szemere Pál 56, 91, 357, 410, 425, 452, 538, 554, 585, 597, 648, 651, 690, 704, 710, 711
- Szenci Molnár Albert 144, 508
- Szentgyörgyi István 510
- Szentgyörgyi József 349, 488, 512, 559, 617, 621, 636, 653
- Szentiványi László 44, 45, 48, 335, 340, 342
- Szentiványi Márton 525
- Szijártó István 680, 681, 683, 754
- Szilágy Sándor 615, 754

- Szilágyi Ferenc 322, 381, 387, 754
 Szilágyi Márton 306, 319, 322, 326, 327, 615, 754
 Szilágyi Sámuel 67, 377, 378, 691
 Szily Kálmán 452, 754
 Szinnyei József 498, 684, 754
 Szinnyei Miklós 49, 346
 Szirmay András, I. (1659–1723) 317, 342
 Szirmay András, III. (1762–1811) 250, 685
 Szirmay Antal, I. (1747–1812) 23, 25, 121, 238–239, 250, 265, 275, 307, 316, 319, 321, 336, 337, 468, 469, 593, 632, 660–662, 683–685, 709
 Szirmay István 342, 346
 Szirmay János 706
 Szirmay László 321
 Szirmay László, II. 25, 320–321
 Szirmay Miklós 46, 342
 Szirmay Péter 342
 Szirmay Tamás Antal 664
 Szirmay Terézia 705
 Szláv György 248, 683
 Szmrtnik Menyhért 47, 345
 Szokolai Dániel 197, 532
 Szombathy (Szombathi) János 209, 229, 468, 622, 631, 698
 Szophoklész (Sophokles) 93, 421, 641
 Szörényi László 538, 754
 Sztáray Eleonóra 376
 Sztáray Mihály 90, 376, 407, 671–672,
 Szulyovszky (Szulyovszki) Menyhért 25, 319–321, 337, 722
 Szvetic Jakab 252, 689
- Tábori Ezsók → Újhelyi Erzsébet
 Tacitus 62, 208, 273, 371, 433, 442, 443, 634, 635, 717, 754
 Tasso, Torquato 102, 427
 Teleki Sámuel 245, 312, 422, 442, 671, 675, 680, 690
 Temesvári Pelbárt (Pelbartus de Themeswar) 422
 Terentius (Terentz, Terenz), Publius Afer 54, 353, 358, 563, 564, 566
 Terstyánszky Dániel 698
 Theodózius 206, 616
 Thienemann Tivadar 754
 Thomasius, Christian 73, 382–387
 Thököly (Tököli) Imre 44, 45, 48, 49, 335, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 525
 Thököly Éva 44, 46, 337, 341, 342
 Thököly István 341
 Thököly Mária (Nádasdy Istvánné) 44, 341
 Thuküdidész 541, 716–717
- Thuróczy János 77, 393, 396
 Thyvon, I' abbé 538
 Tihanyi Tamás 249, 673, 679, 684
 Tiszta Pál 429
 Toldy Ferenc 294–297, 587, 634, 667, 669
 Toszkánai Matilda 274, 717–718
 Tóth Gergely 333
 Tóth Kálmán 754
 Townson, Robert 250, 684
 Török András 243, 667
 Török Bálint (Szendrei) 243, 667
 Török István 581
 Török József, I. (1714–1776) 23, 28, 97, 103, 315, 316, 415, 417, 429
 Török József, II. (1742–1816) 23, 315, 316
 Török József, III. (1777–1830) 376, 377
 Török Lajos 28, 316, 322, 323, 653, 654, 667, 672, 676, 721
 Török Napoleon 66, 377
 Török Sophie 316, 415, 541, 546
 Trattner János Mihály 718–719
 Turcsányi 48, 345
- Újhelyi Erzsébet 44, 45, 49, 335, 343, 347
 Úrményi József 243, 247–248, 259, 478–479, 665, 672–673, 667–668, 681–682, 697, 698
- Váczy János 308, 328, 350, 554, 581, 622, 634, 652, 660, 708, 712, 754
 Vajk (Hunyadi) 543
 Vállas Antal 414, 754
 Vályi Nagy Ferenc 245, 349, 354, 356, 606, 607, 624, 680
 Van der Nath Ferenc 706
 Vancsay István 476–477
 Vantsai István → Vancsay István
 Varga J. János 342, 754
 Varga Kálmán 415, 754
 Várkonyi Ágnes, R. 333
 Vater, Johann Severin 81, 493
 Vay (Way) László 50, 51, 348
 Vay Ábrahám, II. (1789–1855) 245, 671, 674, 680, 685
 Vay Ádám 348
 Vay József, I. 26, 117, 245–250, 321, 322, 422, 461, 671–680, 685–686
 Vay Miklós, I. (1756–1824) 252, 253, 317, 366, 671, 675, 680, 685–686, 690–692, 693, 694
 Vécsey Mária 376
 Veith, Dorothea 544
 Verhovszky Sámuel 684
 Versegly Ferenc 363, 490–491, 496, 542, 596–597

- Vespasianus 434
 Viczay Antal 273, 716
 Viczay Eszter (Sándor Antalné) 599
 Viczay Mihály 195, 597, 599, 715
 Vida László 261, 704
 Virág Benedek 70, 122, 145, 382, 416, 470, 502, 510, 511, 526, 566, 597
 Viskolcz Noémi 341
 Vitkovics Mihály 541, 554
 Vogt, Nicolaus 646
 Vogtherr, Heinrich 406
 Voltaire, François Marie Arouet de 105–106, 138, 185, 208, 218, 233–234, 355, 400, 402, 435–437, 491–492, 498, 511, 613, 620, 636, 641, 646, 650, 657–658, 679, 685, 700, 717
 Voss, Johann Heinrich 52, 53, 62, 157, 172, 348, 350–357, 360, 370, 529–532, 553, 554, 560, 562, 563, 566, 567, 592, 629, 754
 Völgyesi Orsolya 306, 319, 337, 674, 754, 755
 Vrábecz → Wrabetz, Francisco

 Wallentinyi Dezső 755
 Wallis, Ernst Georg Graf von 47, 345
 Walther, David Christian 390
 Wartensleben Vilmos 324
 Wéber Friedrich (Frigyes) 44, 45, 342, 343
 Weber, Carl Maria von 547
 Wellmann Nóra 755
 Welser (Velsler), Marcus 206, 616
 Welser, Philippine 155, 527
 Wertheimer Ede 686, 755
 Wesselényi István 22, 314
 Wesselényi Miklós, I. (1750–1809) 22, 260, 313–315, 385, 482, 485, 634–635, 648, 701–703, 705, 707
 Wesselényi Miklós, II. (1796–1850) 22, 313, 314, 485, 571, 701–703, 705, 707
 Widemann, Beatus 239, 660, 662–663
 Widemann, Elias 75, 239, 388, 660
 Wieland, Christoph Martin 56, 75, 81, 82, 119, 157, 160, 185, 207, 215, 227, 275, 326, 348, 350–352, 359, 360, 362, 389, 463–464, 488, 489, 533, 536, 553, 558, 569, 582, 587, 612, 619, 630, 708, 718–719
 Wigand, Otto 558
 Winckelmann (Winkelman), Johann Joachim 80, 163, 177, 412, 543–545, 565, 569, 582
 Winthem, Johanna Elisabeth von 114, 455–456
 Witsch, Rudolph 196, 597, 600–601
 Wolff, Friedrich Carl 151, 187–188, 586–587
 Woltmann, Karl Ludwig von 538–539
 Wrabetz, Francisco 90, 407

 Xenophón 510, 755

 Zadányi Éva 755
 Zamborszki → Szamborszki, Andrej
 Zauner, Franz Anton 128, 484–486, 707
 Zichy Ferenc 195, 320–321, 597–598
 Zichy Károly 247–249, 277, 320, 321, 601–602, 673–673, 677, 681, 721–722
 Zimmermann Zsigmond 44, 45, 46, 50, 51, 339, 340, 342, 343, 347
 Zoltai Dénes 545
 Zopyrus (Zopyros/Zopürosz) 110, 447–448
 Zrínyi (Zrinyi, Zríny) Miklós, II. (1620–1664) 56, 360, 566, 609
 Zrínyi Ilona 45, 318, 333, 337, 340, 341, 343, 347, 379
 Zrínyi János Antal, IV. 44, 341
 Zrínyi Miklós, I. (1508 k.–1566) 389, 609, 689
 Zrínyi Péter 341, 343

 Zsámbéky Mónika 416, 755
 Zsigmond, I. (Luxemburgi) 101, 428–429, 470, 520, 542–543
 Zsindely Endre 755

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

1. „L'amour médecin”
Lelőhelye: MTA KIK K633/I. 129a. Kötetünkben: 40. oldal.
2. „Papi köpű”
Lelőhelye: MTA KIK K633/I. 135b. Kötetünkben: 71. oldal.
3. „Marha-bilyegem”
Lelőhelye: MTA KIK K633/I. 147a. Kötetünkben: 84. oldal.
4. „Michael de Hungaria”
Lelőhelye: MTA KIK K633/I. 165a. Kötetünkben: 127. oldal.
5. „Pandecták II.”
Lelőhelye: MTA KIK K633/II. 2a. Kötetünkben: 150. oldal.
6. „Kis-Zár hegy szőleji”
Lelőhelye: MTA KIK K633/II. 248b. Kötetünkben: 96. oldal.
7. „Rákóczi György, a' Iidik”
Lelőhelye: MTA KIK K633/III. 5b. Kötetünkben: 206. oldal.
8. „Vue de Douvre et du Pas de Calais”; „Le Grand Bernard de Bonaparte et la Victoire”
Lelőhelye: MTA KIK K633/III. 182b, 183a. Kötetünkben: 231. oldal.
9. „Paris”
Lelőhelye: MTA KIK K633/III. 184b. Kötetünkben: 232. oldal.
10. „Naples”
Lelőhelye: MTA KIK K633/III. 176a. Kötetünkben: 237. oldal.
11. „Roma”
Lelőhelye: MTA KIK K633/III. 176b. Kötetünkben: 238. oldal.
12. „Petersbourg”
Lelőhelye: MTA KIK K633/III. 180b. Kötetünkben: 241. oldal.
13. „Krackauer Schreib-Kalender”
Lelőhelye: MTA KIK K633/III. 187a. Kötetünkben: 242. oldal.

A kéziratok fotóit a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának engedélyével közöljük, amiért köszönetet mondunk.

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Tördelés, tipográfia: Juhászné Marosi Edit
A nyomdai munkálatok a Kapitális Nyomdában készültek
Felelős vezető: Kapusi József
Készült Debrecenben, 2021-ben

